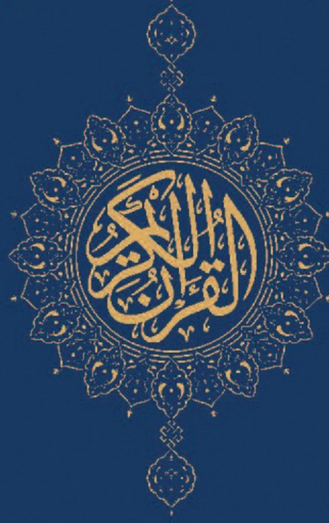

KUR'AN YOLU

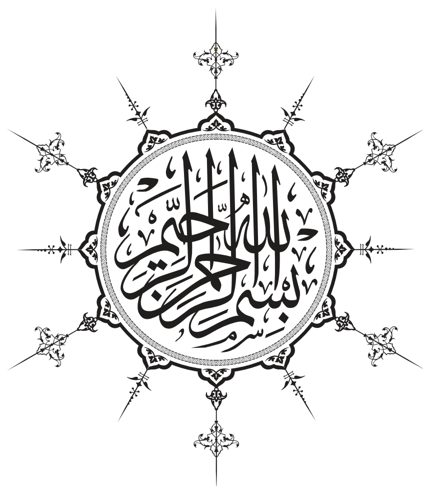
TÜRKÇE MEÂL ve TEFSİR

-III-

[GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ BASKI]

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
YAYINLARI

بسم الله الرحمن الرحيم

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları / 590
Kaynak Eserler / 32

Sertifika No: 12930

2020-06-Y-0003-590
ISBN 978-975-19-3376-8 (Tk. No)
ISBN 978-975-19-3379-9 (3. c.)
8. baskı, 2020

Hat
Kayışzâde Hâfız Osman Nûri (ö. 1894)

Kitap tasarımı
Ersu Pekin

Grafik uygulama
Recep Kaya
Hüseyin Dil
Havva Taylan

Grafik-Tasarım güncelleme
Emre Yıldız

Dizin
Prof. Dr. Metin Yurdagür

İmlâ
Dr. İsa Kayaalp

Tashih
Hilmi Kurtulmuş
Osman Sevim
Mustafa Kaya
Ali Osman Parlak
Hacı Duran Namlı

Dizgi
Ender Boztürk

Baskı kontrol
Mehmet Ali Soy

Baskı - cilt
Özgün Mat. San Tic. A.Ş.
Tel: (0312) 419 01 75

İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: (0 312) 295 72 93 - 94
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

Kur'an Yolu TÜRKÇE MEÂL ve TEFSİR

III

Prof. Dr. Hayreddin Karaman
Prof. Dr. Mustafa Çağrıcı
Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez
Prof. Dr. Sadrettin Gümüş

Ankara 2020

Bu eserin basımı Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 01/09/2005 tarih ve 141 sayılı kararı ile uygun görülmüştür.

İÇİNDEKİLER

38 – 41

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا مَا لَكُمْ اِذَا قٖيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ
اثَّاقَلْتُمْ اِلَى الْاَرْضِ اَرَضٖيتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مِنَ الْاٰخِرَةِ
فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فِى الْاٰخِرَةِ اِلَّا قَلٖيلٌ ﴿٣٨﴾
اِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا اَلٖيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ
وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْـًٔا وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَیْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٣٩﴾ اِلَّا تَنْصُرُوهُ
فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ اِذْ اَخْرَجَهُ الَّذٖينَ كَفَرُوا ثَانِیَ اثْنَيْنِ اِذْ هُمَا فِى الْغَارِ
اِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهٖ لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكٖينَتَهُ
عَلَيْهِ وَاَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذٖينَ كَفَرُوا
السُّفْلٰى وَكَلِمَةُ اللّٰهِ هِیَ الْعُلْيَا وَاللّٰهُ عَزٖيزٌ حَكٖيمٌ ﴿٤٠﴾ اِنْفِرُوا
خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ
ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

Meâli

38. Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda seferber olun" denilince yerinize çakılıp kaldınız; yoksa âhiretten vazgeçip de dünya

hayatıyla yetinmeye razı mı oldunuz? Halbuki dünya hayatının sağladığı fayda âhiretinkine göre pek azdır. **39.** Eğer toplanıp seferber olmazsanız Allah sizi elem veren bir azapla cezalandırır, yerinize başka bir topluluk getirir ve siz O'na zerrece zarar veremezsiniz. Allah'ın her şeye gücü yeter. **40.** Siz Peygamber'e yardımcı olmasanız da Allah ona mutlaka yardım edecektir. Nitekim inkârcılar iki kişiden biri olarak onu yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına "Tasalanma! Allah bizimle beraberdir" diyordu. Derken Allah ona kendi katından bir güven duygusu indirdi, sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi ve inkârcıların sözünü değersiz hale getirdi. Allah'ın sözü ise en yücedir. Çünkü Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir. **41.** Kolay da olsa zor da olsa sefere çıkın ve mallarınızla canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Bilirseniz, bu sizin kendi iyiliğinizedir.

Tefsiri

38-41. Bu âyetlerden itibaren sûrenin sondan ikinci âyetine kadarki bölümün ana konusu *Tebük Seferi*'dir. 29. âyetin tefsiri sırasında belirtildiği üzere, bu sûrenin nâzil olduğu dönemde müslümanlarla Suriye bölgesinde ve Medine-Şam yolu üzerinde bulunan Bizans hâkimiyetindeki hıristiyan Araplar arasında gergin bir durum yaşanmaktaydı. Siyer, tarih ve tefsir kaynaklarındaki yaygın bilgilere göre 630 yılının sonbaharında, Bizans'ın bazı hıristiyan Arap kabilelerini de yanına alarak Medine'yi kuzeyden istilâ edeceği haberi Resûlullah'a ulaşmıştı. Şam-Medine arasında gidip gelen tâcirler vasıtasıyla bu haber öylesine yaygınlık kazanmıştı ki, Medine'de büyük bir gürültü kopsa müslümanlar birbirlerine, "Yoksa Gassânîler mi saldırdı?" diye sorar hale gelmişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber sefer hazırlığına başladı. O sırada mevsim sıcaktı, kıtlık ve kuraklık yaşanmaktaydı. Şartların ağırlığı sebebiyle Hz. Peygamber –daha önceki seferlerde alışılandan farklı olarak– hedefi açıklamayı tercih etti ve Bizans'la savaşın söz konusu olabileceğini bildirdi. Kıtlık ve benzeri sıkıntılardan dolayı bu seferin hazırlık dönemine "zorluk zamanı" (sâatü'l-usra), hazırlanan orduya da "zorluk ordusu" (ceyşü'l-usra) denmiştir (Tebük Seferi'nin gerekçesiyle ilgili yaygın kanaati eleştiren bir yaklaşım için bk. Hüseyin Mûnis, "el-İtârü't-târîhî

li sûreti Berâe", *Mecelletü Mecmai'l-lugati'l-Arabiyye*, Kahire 1411/1990, LXVII, 152, 160-161).

Tebük Seferi'nin hazırlık aşamasında, –müteakip âyetlerde değinileceği üzere– münafıklar halk arasında olumsuz propaganda yaparak hazırlıkları baltalamaya çalışıyorlardı. İşte bu âyetlerde şartların zorluğundan ve bu tür propagandalardan etkilenerek başlangıçta yavaş davranan müslümanlara bir uyarıda bulunulmuştur. 38. âyette hitap genel olmakla beraber daha ileride gelen âyetlerden, burada eleştirilenlerin, iman zaafı içinde bulunan bazı yeni müslüman olmuş kimseler, bedevîler ve münafıklar olduğu anlaşılmaktadır. Kur'an'da belli bir kesimi ifade etmek üzere genele hitapta bulunma tarzındaki mecazların kullanımı yaygındır (Râzî, XVI, 60). İbn Atıyye'ye göre, buradaki kınama ifadesi sadece kasten sefere katılmayanlar hakkındadır (II, 36).

İlâhî ikaz üzerine müslümanlar bu tür bozgunculuklara aldırış etmeden Resûlullah'ın çağrısına yürekten icâbet edip orduya büyük bir malî destek sağladılar. Kaynaklar özellikle Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Abdurrahman b. Avf, Talha, Abbas ve Âsım b. Adî gibi sahâbîlerin özverili ve Kur'an'ın çağrısına gönülden uyma hususunda diğer müslümanlara örnek olan davranışları hakkında ayrıntılı olaylar nakletmektedir; bu bilgiler arasında kadınların süs ve takılarını vererek bu bağış yarışına katıldıkları da yer almaktadır. Bu hazırlık esnasında yüreklerinde ilâhî çağrıya koşmanın heyecanını yaşayan ve orduya maddî destek sağlama veya bizzat sefere katılma arzusu ile yanıp tutuşan fakat imkânsızlıkları sebebiyle bunu gerçekleştiremeyen samimi müminlerin hüzünlenmeleri ve göz yaşı dökmeleri Resûlullah'ın ve ashabının duygulu anlar yaşamalarına yol açmıştır.

Bu hazırlıklardan sonra Hz. Peygamber yaklaşık 30.000 kişilik bir orduyla hicretin 9. yılı Receb ayında (Ekim 630) bir perşembe günü Medine'nin kuzeybatı istikametinde, bugün Suudi Arabistan sınırları içinde ve Ürdün'ün güney sınırına yakın bir yerde bulunan Tebük'e doğru hareket etti. Bu onun büyük bir ordunun başında kumandan olarak katıldığı son seferdir.

Tebük'e ulaşan ordu orada yirmi gün kaldı. Bu süre içinde Bizans ordusu ve müttefikleri görünmediler. Hz. Peygamber, Dûmetülcendel ve

Eyle hükümdarlığı, Cerbâ ve Ezruh ahalisi ile cizye antlaşması imzalayarak onları vergiye bağladı. Böylece müslümanlar, o bölgede geniş bir alanda hâkimiyet kurmuş ve düşmanın gözünü korkutmuş olarak zaferle Medine'ye döndüler. Bu sefer, hicretin 9 ve 10. yıllarında Medine'ye gelerek Hz. Peygamber'e biat eden elçi heyetlerinin bir kısmının bu bölgeden olması sonucunu doğurduğu gibi, Resûlullah'ın vefatından sonra onun halifeleri tarafından gerçekleştirilen fütuhat hareketleri için bir açılış ve başlangıç olmuştur (bilgi için bk. Derveze, XII, 140-145; Hüseyin Algül, "Tebük Seferi", *İFAV Ans.*, IV, 307-309).

40. âyette, Hz. Peygamber'in hayatında ve İslâm'ın tebliği sürecinde önemli bir dönüm noktası olan Mekke'den Medine'ye *hicret* olayından bir kesite gönderme yapılarak müslümanlar ilâhî yardımın mânası ve değeri üzerinde düşünmeye çağırılmaktadır. Hicret öncesinde müşriklerin komplo hazırlıklarına temas eden bir âyet bulunmakla beraber (bk. Enfâl 8/30), Kur'an'da Resûlullah'ın Medine'ye hicret etmesi olayına açık biçimde değinen yegâne âyet budur.

Hicret kelimesi İslâmî terminolojide daha çok Resûlullah'ın ve ona inananların Mekke'den Medine'ye göç etmeleri için kullanılmıştır. Hicretle, Resûlullah'ın ve ona ilk inanan müslümanların acı ve sıkıntılarla dolu on üç yıla yakın bir süre Mekke'de geçirdikleri ilk tebliğ dönemi noktalanmış ve onlara kucak açan Yesrib şehrinde İslâm tebliği için yeni bir sayfa açılmıştır. Bu şehir halkından Müslümanlığı kabul edenlerin Hz. Muhammed'e gösterdikleri samimi sevgi ve ilgi, şehrin ona nisbet edilmesine kadar varmış ve "Medînetü'r-resûl" (Peygamber'in şehri) tarzındaki bu ilk kullanım zamanla şehrin adının Medine şeklinde değişmesi sonucunu doğurmuştur.

Mekkeli müşriklerin kutsal görevinden vazgeçirmek ve kendisine gönülden bağlanan müminleri sindirmek için başvurdukları her türlü baskı ve eziyete karşı göğüs geren Hz. Muhammed, peygamberliğinin on birinci yılından itibaren dışarıdan gelen yabancılara İslâmiyet'i anlatmaya başlamış, 620 yılında Mekke-Mina yolu üzerinde Akabe mevkiinde Yesribli altı kişi müslüman olmuştu; 621 yılında aynı şehirden on iki kişi, bir yıl sonra da ikisi kadın olmak üzere yetmiş beş kişi belirtilen yerde Resûlullah'a biat etmişlerdir. İslâm tarihinde Akabe biatları olarak bili-

nen bu antlaşmalar Yesrib'deki müslüman varlığının temelini oluşturmuş ve Mekke'deki müslümanların buraya davet edilmesine zemin hazırlamıştır.

Mekkeli mazlum müslümanların bu çağrıya uyabilmeleri için bir süre Allah'tan izin gelmesi beklenmiş, nihayet peygamberliğinin on üçüncü yılı Zilhicce ayı sonlarında Resûlullah'ın verdiği şu müjdeli açıklaması ile hicret başlamıştır: Artık sizin hicret edeceğiniz şehrin iki kara taşlık arasında hurmalık bir yer olduğu bana gösterildi. Mekke'den çıkmak isteyenler Yesrib'e gitsinler, orada müslüman kardeşleriyle kaynaşsınlar. Allah Teâlâ onları size kardeş yaptı, beldelerini de sizin için güven ve huzur bulacağınız bir yurt kıldı.

Müslümanların gruplar halinde Mekke'den ayrılıp Medine'ye gidişleri müşrikleri telâşlandırmıştı. Enfâl sûresinin 30. âyetinin tefsiri sırasında açıklandığı üzere, toplanıp bu konuda alınması gerekli önlemleri tartıştılar. Ortaklaşa düzenlenecek bir suikastla Hz. Peygamber'i öldürmeye karar verdiler. Resûlullah vahiy ile bundan haberdar edildiği için Hz. Ebû Bekir'e uğrayıp hicret için hazırlık yapmasını söyledi. Kendisine bırakılan emanetleri sahiplerine vermesi için Hz. Ali'ye bıraktı ve geceleyin kendi yatağına onu yatırarak evinden çıktı. Ebû Bekir'le buluşup Mekke'nin güneyinde ve Mekke'ye 5 mil mesafede bulunan Sevr dağındaki bir mağaraya sığındılar. Bu sebeple İslâm tarihinde önemli bir hâtırası olan bu mağara "Sevr mağarası" diye meşhur olmuştur.

İşte 40. âyette bu mağarada Resûlullah'ın saklandığı ve bu esnada yanında sadece bir arkadaşının bulunduğu, onun da düşmanın takibinden büyük endişe duyduğu, ama Hz. Peygamber'in Allah'ın yardım edeceğine güvenerek metanetini koruduğu hatırlatılmaktadır. Âyette adı geçmemekle beraber tarihî bilgiler bu kişinin Hz. Ebû Bekir olduğunu kesin biçimde ortaya koymaktadır. Konuyla ilgili güvenilir rivayetler, Hz. Ebû Bekir'in bu yolculukta ve özellikle sığındıkları mağarada geçirdikleri üç gün boyunca Resûlullah'ın üzerine titreyen davranışlarıyla ona olan bağlılığının ne kadar içten olduğunu göstermektedir. İşte Kur'an'ın Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'e olan bu eşsiz sadakatini dolaylı olarak övmesi onun İslâmî literatürde "yâr-ı gār" (Resûlullah'ın mağaradaki can yoldaşı) diye anılmasını sağlamıştır. Bununla birlikte âyette, Hz. Ebû Bekir gibi mutlak teslimiyet sahibi ve yüce Allah'ın her şeye kadir olduğuna yürek-

ten inanmış bir kişinin bile ümitsizliğe veya endişeye kapıldığı fevkalâde kritik bir durumda resulüne güven duygusu veren ve ona umulmadık destekler sağlayan Cenâb-ı Allah'ın, bu defa da ona Tebük Seferi'nde başarı nasip edeceğinden kimsenin kuşku duymaması gerektiği hatırlatılmakta ve sefer hazırlıklarında gevşeklik gösteren müminler uyarılmaktadır. Aynı âyette, bir taraftan Allah'ın sözünün yani İslâm mesajının hep en yüce kalacağı ve inkârcıların iddialarının eninde sonunda boşa çıkacağı müjdesi verilerek İslâm meşalesinin söndürülebileceği endişesine mahal bulunmadığının altı çizilmiş, diğer taraftan da iman mücadelesinde asla gevşek davranmaksızın sorumluluk bilincinin daima zinde tutulması için çağrıda bulunulmuştur; bu iki husus, İslâmiyet'te Allah'a dayanıp güvenme ruhunu hiç kaybetmeksizin kul planında herkesin üzerine düşeni yapması ve bu dengenin daima korunması gerektiğine dikkat çekme açısından oldukça manidardır. "Allah'ın sözü" diye çevirdiğimiz "kelimetullah" tamlamasına, "Allah'ın dini, birliği, kelime-i tevhîd" (Taberî, X, 137), "O'nun İslâm'a çağrısı" (Zemahşerî, II, 152-153) gibi mânalar da verilmiştir.

Âyette belirtilen mağara arkadaşlığı üç gün sürdü. Bu arada, Hz. Ebû Bekir'in yaptığı plan doğrultusunda oğlu Abdullah gündüz halkın arasına giriyor, gece de mağaraya gelip konuşulanları aktarıyordu. Çobanlık yapan Âmir b. Füheyre de koyunlarını Sevr mağarası yakınlarında otlatıyor ve geceleri gelip onlara süt veriyordu. Diğer taraftan, Hz. Peygamber'i evinden çıkarken öldürmeleri için görevlendirilen on kişi sabah hava iyice aydınlanana kadar beklemişler, sonra dışarıdan gelen birinin ikazı üzerine eve saldırmışlar, fakat orada Hz. Ali'den başkasını bulamayınca şaşırmışlardı. Bunun üzerine Mekke yönetimi Hz. Peygamber'i ve arkadaşı Ebû Bekir'i ölü veya diri yakalayıp getirene 100 deve ödül verileceğini duyurdu. Gerek ödülü kazanmak isteyen gerekse inanç açısından düşmanlık duyan kalabalık bir müşrik topluluğu Hz. Peygamber'i aramaya çıktı. Bunlardan bir grup mağaranın yakınına kadar gelmişlerdi; konuşmaları içeriden duyuluyordu ve ayakları görülüyordu. Eğilip baksalar belki onları göreceklerdi. İşte bu sırada, konumuz olan âyette işaret buyurulduğu üzere Hz. Ebû Bekir'in "Ey Allah'ın resulü! Yaklaştılar, bizi görecekler!" sözüne Hz. Peygamber "Tasalanma, Allah bizimle beraberdir" cevabını verdi. Bazı hadis kaynaklarında Resûlullah'ın sözlerine

şunu eklediği rivayet edilir: "Ey Ebû Bekir! Düşünsene, iki yoldaş ki Allah onların üçüncüsüdür, artık endişe edilir mi?" Siyer kaynaklarında, mağaranın girişine bir örümceğin ağ örmüş olduğu ve oradaki bodur bir ağacın dalları arasında da bir güvercinin yuva yapıp yumurta bırakmış bulunduğu, bunun da müşriklerin Hz. Peygamber ve arkadaşının mağarada olabilecekleri ihtimali üzerinde düşünmelerini engellediği kaydedilir. Bu rivayetlerin sıhhat derecesi ile ilgili tartışmalar bir yana, Kur'an'da kesin olarak ifade edilen ilâhî yardımın zihinlerde canlandırılmasını sağlama amacı güttüğü açıktır.

Üç gün geçtikten sonra Mekkeliler'in arama ve kontrol çabaları tavsamıştı. Önceden planlandığı üzere kılavuz Abdullah b. Uraykıt develerle birlikte Sevr'e geldi. Hz. Ebû Bekir'in âzatlısı Âmir b. Füheyre de kafileye alındı ve sahil yoluna doğru hareket edildi. Medine'ye sâlimen ulaşabilmek için işlek ve bilinen yollar yerine farklı bir güzergâh seçildi ve bazan sarp dağ geçitlerinden ve bazan çöllerden geçildi. Buna rağmen zaman zaman takibe uğradılar, sorguya çekildiler ve tehlikeli anlar yaşadılar (hicret ve sonuçları hakkında daha fazla bilgi için bk. Ahmet Önkal-Ahmet Özel, "Hicret", *DİA*, XVII, 458-466; 40. âyette geçen ve "güven duygusu" diye çevirdiğimiz sekîne kelimesi ve "göremediğiniz askerler" ifadesinin açıklaması için bk. 26. âyetin tefsiri).

Hz. Peygamber'in Mekke'den çıkarken yatağına Hz. Ali'yi yatırması, Hz. Ebû Bekir'le önce Medine yönüne değil, güney istikametine gitmeleri ve hemen yola düşmeyip bir mağarada geçici olarak saklanmaları, gerektiğinde düşmanı şaşırtma taktiklerine başvurma ve can güvenliği için mümkün olan önlemleri alma açısından dikkate şayan birer çabadır. Allah'ın peygamberi sıfatıyla O'nun himayesinde olduğunu bilen Resûlullah'ın dahi insan olarak elinden gelen tedbirleri eksiksiz alması, zafere ve başarıya ulaşmak isteyen müminler için önemli bir örnektir. Âyet bu hususların tasvirine girmeksizin sadece mağaraya sığınma sahnesine değinmiş, böylece tarihî araştırmalardan yararlanarak konunun bu yönü üzerinde düşünmeye dolaylı bir çağrıda bulunmuş, buna karşılık Hz. Peygamber'in beşerî tedbirlerin tükendiği yerde Allah'a olan güvenin yitirilmemesi gerektiğini gösteren örnek tutumuna açık bir biçimde yer verip imanlı bir insan için Allah'ın yardımından ümit kesmenin söz

konusu olamayacağı ve Allah dilerse umulmadık yollarla başarı ve zaferin gerçekleşeceğini hatırlatmıştır.

41. âyetteki "hafîf" ve "sakîl" kelimelerinin çoğullarından oluşan "hıfâfen ve sikālen" ifadesi Arap dilinde birçok mânaya gelmektedir (Taberî, X, 137-140; İbn Âşûr, X, 206-207). Âyete bu anlamların hepsini yükleyecek şekilde mâna vermeye engel bulunmadığından (Şevkânî, II, 414), "az-çok, zor-kolay, silâhlı-silâhsız, süvari-yaya, genç-ihtiyar, sağlıklı-hasta demeden" gibi uzun bir tercüme yapılabilir. Bunların hepsini kapsamak üzere, "Hangi durumda olursanız olunuz" şeklinde bir mâna da verilebilir (Taberî, X, 140). Bununla birlikte bağlam dikkate alınarak meâlinde, "kolay da olsa zor da olsa" mânası tercih edilmiştir.

42 – 57

لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلٰكِنْ بَعُدَتْ
عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا
مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ اَنْفُسَهُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٤٢﴾
عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا
وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ ﴿٤٣﴾ لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ وَاللّٰهُ
عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿٤٤﴾ اِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾

وَلَوْ اَرَادُوا الْخُرُوجَ لَاَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَلٰكِنْ كَرِهَ اللّٰهُ
انْبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَق۪يلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِد۪ينَ ﴿٤٦﴾ لَوْ خَرَجُوا
ف۪يكُمْ مَا زَادُوكُمْ اِلَّا خَبَالًا وَلَاَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ
الْفِتْنَةَ وَف۪يكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ بِالظَّالِم۪ينَ ﴿٤٧﴾
لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَقَلَّبُوا لَكَ الْاُمُورَ حَتّٰى جَٓاءَ الْحَقُّ
وَظَهَرَ اَمْرُ اللّٰهِ وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿٤٨﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ
ائْذَنْ ل۪ي وَلَا تَفْتِنّ۪ي اَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُح۪يطَةٌ
بِالْكَافِر۪ينَ ﴿٤٩﴾ اِنْ تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَاِنْ تُصِبْكَ
مُص۪يبَةٌ يَقُولُوا قَدْ اَخَذْنَٓا اَمْرَنَا مِنْ قَبْلُ وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُونَ
﴿٥٠﴾ قُلْ لَنْ يُص۪يبَنَٓا اِلَّا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَنَا هُوَ مَوْلٰينَا وَعَلَى اللّٰهِ
فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾ قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَٓا اِلَّٓا اِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ
وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ اَنْ يُص۪يبَكُمُ اللّٰهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِه۪ٓ
اَوْ بِاَيْد۪ينَا فَتَرَبَّصُٓوا اِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ ﴿٥٢﴾ قُلْ اَنْفِقُوا
طَوْعًا اَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ اِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِق۪ينَ ﴿٥٣﴾

وَمَا مَنَعَهُمْ اَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ اِلَّٓا اَنَّهُمْ كَفَرُوا
بِاللّٰهِ وَبِرَسُولِهٖ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلٰوةَ اِلَّا وَهُمْ كُسَالٰى
وَلَا يُنْفِقُونَ اِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿٥٤﴾ فَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ
وَلَٓا اَوْلَادُهُمْ اِنَّمَا يُر۪يدُ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا
وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٥٥﴾ وَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ اِنَّهُمْ
لَمِنْكُمْ وَمَا هُمْ مِنْكُمْ وَلٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ ﴿٥٦﴾ لَوْ يَجِدُونَ
مَلْجَاً اَوْ مَغَارَاتٍ اَوْ مُدَّخَلًا لَوَلَّوْا اِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ ﴿٥٧﴾

Meâli

42. Kolay elde edilecek bir kazanç ve kısa bir yolculuk olsaydı mutlaka peşinden gelirlerdi; fakat o meşakkatli yol onlara uzun geldi. Bir de kalkıp, "Gücümüz olsaydı inanın ki sizinle beraber sefere çıkardık" diye Allah'ın adına yemin edecek, böylece kendilerini helâke sürükleyecekler. Oysa Allah onların yalan söylediklerini elbette biliyor. **43.** Allah seni affetti de, doğru söyleyenler sence belli olmadan ve kimlerin yalancı olduğunu bilmeden niçin onlara izin verdin? **44.** Allah'a ve âhiret gününe iman edenler, kendilerini mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten muaf tutman için senden izin istemezler. Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanları çok iyi bilir. **45.** Senden izin isteyenler sadece, Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenler ve kendilerini şüpheye kaptıranlardır; onlar şüpheleri içinde bocalayıp dururlar. **46.** Eğer onlar savaşa çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yapabilirlerdi; fakat Allah da onların sefere çıkmalarını istemedi, onları geri koydu, onlara "Oturun bakalım diğer oturanlarla beraber!" denildi. **47.** Şayet onlar sizinle beraber sefere çıkmış olsalardı, size

bozgunculuktan başka katkıları olmayacak ve sizi fitneye düşürmek için aranıza sokulacaklardı; içinizde onlara kulak asacak olanlar da vardı. Allah zalimleri çok iyi bilir. **48.** Aslında onlar daha önce de fitne çıkarmak istemişler ve sana karşı türlü türlü işler çevirmişlerdi. Nihayet onlar istemeseler de hak yerini buldu ve Allah'ın iradesi galip geldi. **49.** İçlerinden "Aman bana izin ver, başımı derde sokma!" diyenler de var. Ama bilmiş olsunlar ki asıl (bu tutumlarıyla) belânın içine düşmüş oldular. Cehennem inkârcıları mutlaka kuşatacaktır. **50.** Sen iyi bir sonuç elde etsen bu onlara üzüntü verir; ama başına bir musibet gelse, "Biz tedbirimizi önceden almıştık" derler ve sevine sevine dönüp giderler. **51.** De ki: "Allah bize ne yazmışsa başımıza ancak o gelir, O bizim mevlâmızdır." Müminler yalnız Allah'a güvenip dayansınlar. **52.** De ki: "Sizin bizim hakkımızda beklediğiniz, ancak iki güzellikten biridir. Bizim sizinle ilgili beklentimize gelince, Allah ya katından bir belâ gönderecek veya sizin cezanızı bizim elimizle verecektir. O halde sonucu siz de bekleyin, biz de sizinle birlikte bekleyelim." **53.** De ki: "İster gönüllü harcayın ister gönülsüz, sizden asla kabul edilmeyecek! Zira siz günaha gömülmüş kimseler oldunuz." **54.** Yaptıkları harcamaların kabul edilmesine engel olan esas sebep de şudur: Onlar Allah'ı ve peygamberini tanımadılar; namaza da ancak üşene üşene gelirler ve harcamalarını gönülsüz olarak yaparlar. **55.** O halde onların malları da evlâtları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını murat ediyor. **56.** Kesinlikle sizden olduklarına dair Allah'a yemin de ederler, halbuki onlar sizden değildir, fakat onlar korkak bir topluluktur. **57.** Eğer sığınacak bir yer, barınacak mağaralar veya girilecek bir kovuk bulsalardı, hemen koşup oraya sokulurlardı.

Tefsiri

42-57. Bu âyetlerde ve ilerideki birçok âyette, münafıkların Resûlullah'ın Tebük Seferi ile ilgili kararı karşısındaki tavırlarına, onlardan bu sefere katılmamak için mazeret ileri sürenlerin ve bazı art niyetlerle sefere katılanların gerçek yüzlerine geniş bir biçimde temas edilmekte, kendilerini mümin olarak gösteren bu iki yüzlü insanlarla birlikte yaşamak zorunda

kalan müslümanlar onlara karşı dikkatli ve uyanık olmaya çağrılmaktadır.

Bu sûredeki ve özellikle bu âyetlerdeki ifadelerden anlaşıldığına göre hicretin 9. yılına gelindiğinde, artık münafıkların Hz. Peygamber'i ve müslümanları hafife alan ve yaptıkları her türlü çıkışa ve saygısızlığa katlanılması gerektiğini düşünen bir grup olmaktan uzaklaşıp, kendilerini de Medine toplumunun sadece hak sahibi değil aynı zamanda vecîbeleri olan bir öğesi olarak görmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Zira Mekke'nin fethi ve İslâm davetinin yaygınlık kazanmasıyla Resûlullah'ın konumu oldukça güçlenmiş bulunuyordu.

43. âyetin "Allah seni affetti de" diye çevirdiğimiz ilk cümlesi genellikle "Allah seni affetsin" şeklinde bir dua cümlesi olarak düşünüldüğü için, bu hitaptan Hz. Peygamber'in günah işlemiş bir kimse olduğu anlamını çıkaranlar olmuşsa da İslâm âlimleri bunun isabetsizliğini birçok delille ortaya koymuşlardır. Hatta bazı müfessirler bu ifadenin Arap dilindeki bazı kullanımlarından hareketle yüceltme ve değer verme anlamı taşıdığını belirtmişlerdir (Râzî, XVI, 73). Fakat tercihe şayan görünen yorum, bu cümlenin, sefere katılmaktan muaf tutulmalarını isteyen kimselerin özürlerini insanî açıdan anlaşılabilir sebeplerle –Allah katında isabetli olmayan bir kararla– kabul etmesi yüzünden Resûlullah'ın ahlâken sorumlu tutulamayacağını bildiren bir bağışlama ifadesi olduğu yönündedir. Böyle bir bildirimin amacı öncelikle, Hz. Peygamber'i, söz konusu meselede fazlaca serbest davrandığı kaygısıyla kendini suçlamaktan kurtarmaktır (Esed, I, 362).

Bazı müfessirler, bir taraftan 46. âyette münafıkların sefere katılmamalarının yine Allah'ın iradesiyle olduğunun belirtilmesi, diğer taraftan da onların sefere katılmamak için mazeretler uydurmaları yüzünden kınanmaları arasında uzlaştırıcı yorumlar yapmaya çalışmışlarsa da bu husus âyetin başındaki ifade ve müteakip âyetle birlikte değerlendirildiğinde fikrî insicamla ilgili bir sorun kalmamaktadır, şöyle ki: Eğer onlar savaşa çıkmak isteselerdi bu konuda hazırlık yapabilecek durumdaydılar, fakat böyle bir aktivite ortaya koymadılar, bu konudaki sorumluluk kendi tercihleriyle ilgilidir. Bununla birlikte Cenâb-ı Allah, şayet onlar savaşa katılmış olsalardı fitne ve fesat çıkararak müslümanlara zarar vereceklerini de biliyordu, 47. âyette bu husus hatırlatılarak onlar katılmadılar diye üzün-

tü duyulmasının yersiz olduğuna işaret edilmektedir. 46. âyette onların sefere çıkmasını Allah'ın istemediğinin belirtilmesini ise şöyle açıklamak mümkündür: Her konuda olduğu gibi bu konuda da Cenâb-ı Allah her şeye kadirdir, dileseydi onları –mesuliyetleri bâki kalmak üzere– sefere çıkmaya istekli kılabilirdi, fakat bunu müslümanlar için hayırlı görmedi.

46. âyette yer alan ve "oturun bakalım diğer oturanlarla beraber" şeklinde tercüme ettiğimiz ifadeyi, sefere çıkmamak üzere anlaşan münafıkların birbirlerine söylediği söz veya şeytanın vesvesesi şeklinde açıklayanların yanı sıra, Hz. Peygamber'in onlara izin verirken kullandığı bir cümle veya Allah'ın onlarla ilgili takdirinin ifadesi olarak yorumlayanlar da olmuştur (Râzî, XVI, 79-80). Son yoruma göre bu ifadede, izin isteyen münafıklar, sefere katılmak isteseler de buna gücü yetmeyenler grubuna dahil edilerek kendi iki yüzlülüklerini ayan beyan görmeye çağrılmış ve bizzat kendilerini aşağılamış olduklarına imada bulunulmuştur. İstediği halde mazereti bulunduğu için sefere katılamadığını açıklayan bir kimsenin böyle bir hitap karşısında durumunu gözden geçirmesi ve gerçekten mâzur olanlarla aynı durumda bulunmadığını görmesi halinde artık kendine saygı duyması mümkün değildir.

48. âyette münafıkların bu tutumlarını ilk defa sergilemedikleri, fakat ne yapsalar İslâm mesajının güçlenmesi ve yayılmasını engelleyemedikleri hatırlatılmıştır. Resûlullah'ın Medine'ye geldiği ilk günlerden itibaren münafıkların böyle bir tutum içine girdikleri bilinmektedir; dolayısıyla âyetin genel bir göndermede bulunduğu düşünülebilir (İbn Atıyye, III, 41). Bununla beraber tefsirlerde genellikle burada münafıkların Uhud Savaşı'ndaki hıyanetlerine gönderme yapıldığı belirtilmektedir (Taberî, X, 146-148; İbn Âşûr, VI, 219). Hemen Tebük Seferi öncesindeki günlerde münafıkların yaptıkları entrikalara işaret edildiği yorumu da yapılmıştır (Esed, I, 363).

Tefsirlerde "Aman bana izin ver, başımı derde sokma!" tarzında bir ifade içeren 49. âyetin, münafıklardan belirli kişilerin –özellikle Bizans topraklarında sarışın kadınlarla karşılaşmanın sorunlara yol açması ihtimalini gündeme getiren– sözleri hakkında nâzil olduğuna dair rivayetler yer almaktadır (bk. Taberî, X, 148-149; İbn Atıyye, III, 42). "Başımı derde

sokma!" diye tercüme edilen kısım "beni kınama" mânasıyla da açıklanmıştır (Buhârî, "Tefsîrü'l-Kur'ân" 9. sûre, giriş).

50-51. âyetlerde münafıkların Resûlullah'ın ve müslümanların başına gelen kötülüklerden büyük sevinç duyduklarına değinildikten ve müslümanlardan ilâhî takdir ve Allah'a tevekkül konusundaki anlayışlarını onlara karşı bir daha açıklamaları istendikten sonra; 52. âyette müslümanların başına gelecek durumların münafıkların düşündüğü gibi olmayacağına dikkat çekilmektedir. Müminlerin bu konudaki teslimiyetlerini ve inançlarının derinliğini göstermek üzere bu husus yine onların ağızlarından şöyle açıklanmaktadır: Sizin bizim hakkımızda beklediğiniz, her hâlükârda iki güzellikten biridir; yani ya Allah yolunda şehid olur, çok yüce bir mertebeye erişiriz, ya da savaşın sonunda sağ kalmışsak zafer sevincini yaşarız (Taberî, X, 150-151; İbn Atıyye, III, 43-44). Müslümanların, iki sonuçtan birinin zafer olacağını böyle emin bir şekilde ifade etmelerinin istenmesi, şehitlik mertebesi yanında dünya hayatını hiçe sayarak savaşan askerlerin oluşturduğu bir orduya Allah Teâlâ'nın mutlaka zafer nasip edeceğine işaret sayılabilir. Bu âyetteki, Allah'ın münafıklara kendi katından bir belâ göndereceğine ilişkin ifade, daha çok dünyada başlarına getirilecek bir felâket şeklinde açıklanmış (Taberî, X, 151; Zemahşerî, II, 156) olmakla beraber, burada âhiret azabına işaret edildiği de düşünülebilir (İbn Atıyye, III, 44).

53. âyette münafıkların ister yüce ahlâkî değerler uğruna yapılmış süsü vererek kendiliklerinden yaptıkları harcamalar olsun isterse toplumsal bir görevin ifası zımnında zorunlu olarak yaptıkları ödemeler olsun, bunların Allah katında bir değere sahip olmayacağı belirtilmiş, 54. âyette de bunun gerekçesi açıklanmıştır: Çünkü onlar iman etmiş gibi görünmekle beraber gerçekte Allah'ı ve peygamberini tanımamaktadırlar; namaza sırf zevâhiri kurtarmak için gelirler ve yaptıkları harcamaları da gönülsüz yaparlar. Bu gerekçe 53. âyette yer alan "ister gönüllü harcayın ister gönülsüz" şeklindeki ifadeye de açıklık getirmekte ve bu ifadenin sadece mantıkî bir ihtimale veya dış görünüm itibariyle gönüllü izlenimi veren durumlara işaret amacı taşıdığı anlaşılmaktadır. Bir başka anlatımla 54. âyet inanç bakımından münafık olan kişiden hiçbir dinî konuda samimi davranış beklenemeyeceğine dikkat çekmektedir. Hal böyle olunca, onların geniş servet veya çok

evlât sahibi olmaları, dolayısıyla bu güç sayesinde zaman zaman toplumda hayranlık uyandıran hayır severlik girişimlerinde bulunmaları imrenilecek bir durum olarak görülmemelidir. Zira bütün bunların Allah katında hiçbir değeri yoktur. İşte 55. âyet bu noktayla ilgili bir ikaz içermektedir. Âyetin sonundaki, "çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi (...) murad ediyor" ifadesi ise değişik şekillerde açıklanmıştır. Tâbiîn müfessirlerinden Katâde'ye göre burada şöyle bir mâna kastedilmektedir: O halde dünya hayatında onların malları da evlâtları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara âhirette bunlar sebebiyle eziyet çektirmeyi murat ediyor. İbn Atıyye buradaki "onlarla" mânasına gelen zamirin sadece malları belirtmek üzere kullanılmış olduğu kanaatindedir (III, 45). Münafıkların servet ve evlât çokluğuyla övünmelerinin onlarda aşırı bir dünya hırsı meydana getirdiği ve bunlarda meydana gelen eksilmenin müthiş bir bunalıma yol açtığı, dolayısıyla Allah Teâlâ'nın onlara bu yolla büyük elem ve kederler yaşattığı yorumu da yapılmıştır. Özellikle çocuklarından bir kısmının zaman zaman nifak hastalığından sıyrılıp samimi müslüman olmalarının onlara büyük acı verdiğine dair olaylar bilinmektedir (İbn Âşûr, X, 228-229). Allah'ın, onların inkârcı olarak ölmelerini murat etmesi ise, –Kur'an'ın diğer âyetleri ışığında– onların iradelerini ve tercihlerini kötü istikamette kullanmış ve buna bağlı olarak o sonucu hak etmiş olmaları anlamındadır.

56-57. âyetlerden, münafıkların Medine toplumundaki güç ve etkilerinden çok şey kaybetmiş oldukları ve müslümanlara daha bir yakın görünme çabası içine girdikleri, bununla beraber yürekten inanmış müslümanların hayata ve ilâhî buyruğa –51 ve 52. âyetlerde tasvir edilen– bakışlarından hâlâ çok uzak oldukları anlaşılmaktadır.

58 – 60

وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِۚ فَاِنْ اُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَاِنْ لَمْ يُعْطَوْا

مِنْهَٓا اِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴿٥٨﴾ وَلَوْ اَنَّهُمْ رَضُوا مَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ
وَرَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ سَيُؤْتٖينَا اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ وَرَسُولُهُٓ
اِنَّٓا اِلَى اللّٰهِ رَاغِبُونَ ﴿٥٩﴾ اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَٓاءِ وَالْمَسَاكٖينِ
وَالْعَامِلٖينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمٖينَ
وَفٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ وَابْنِ السَّبٖيلِ فَرٖيضَةً مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿٦٠﴾

Meâli

58. Onlardan sadakaların (zekât gelirleri) taksimi hususunda sana dil uzatanlar da var. Şayet bunlardan kendilerine verilmişse hoşnut olurlar, verilmemişse hemen öfkelenirler. **59.** Halbuki Allah ve resulünün verdiğine razı olup "Bize Allah yeter, Allah da resulü de bize lutuf ve kereminden yine verir. Doğrusu biz yalnız Allah'tan umarız" deselerdi daha iyi olurdu. **60.** Sadakalar ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilen ve hikmetle yönetendir.

Tefsiri

58-59. İlk âyetin iniş sebebi olarak tefsirlerde münferit olaylar zikredilmekle beraber, bunların sıhhati ve vâkıaya uygunluğu ile ilgili tereddüt ve eleştiriler bulunmaktadır (Taberî, X, 155-157; Reşîd Rızâ, X, 486-488; Elmalılı, IV, 2571; Ateş, IV, 94-98). Bir bakışa göre, bu sûrenin değişik yerlerinde ve özellikle 56. âyetinde artık münafıkların eski tavırlarını değiştirme ihtiyacı duyduklarına işaret edildiği dikkate alınırsa, bu aşamada Resûlullah'a ve onun verdiği bir karara dil uzatma küstahlığında bulunabilmeleri uzak ihtimaldir. Dolayısıyla, âyetin belirli bir kişinin

sözleri üzerine inmiş olmadığı ve sözün akışı içinde onların daha önceleri sergiledikleri tavırların hatırlatılması ve kınanmasının hedeflendiği söylenebilir (Derveze, XII, 162). Başka bir yaklaşıma göre ise, bazı rivayetler ışığında âyetin şöyle açıklanması da mümkündür: Zekât mallarına göz dikmiş bazı kimseler Hz. Peygamber'den bunların kendilerine verilmesini istemişler, Resûlullah onların bu haksız taleplerini hoş karşılamamış, onlar da serzenişte bulunmaya başlamışlardı; işte âyet bu tutumu kınamakta, ardından gelen 59. âyet de kanaatkâr olmaya ve Hz. Peygamber'in takdirine saygılı davranmaya çağırmaktadır.

Âyette geçen *sadaka* kelimesi, "doğru söylemek, sözünü tutmak" gibi anlamlara gelen *sıdk* kökünden türetilmiş olup, müminin hem bir başkasına merhamet sâikiyle sunduğu şeyleri ve yaptığı yardımları hem karşılığında dünyevî hiçbir şey beklemeden ahlâkî yahut hukukî gerekçelerle yapmakla yükümlü olduğu yardımları hem de zekât adı verilen ve ibadet mahiyeti taşıyan zorunlu ödemeyi kapsar. Daha sonraki dönemlerde gönüllü ödemeleri ifade için kullanılır hâle gelen bu kelimenin 60. âyette terim anlamıyla yani zekât mânasında kullanıldığı hemen bütün İslâm âlimlerince kabul edilir.

60. Zekâtın farz oluşundan, kapsamından ve yükümlülerinden söz edilmemiş, sadece *zekâtın harcama kalemleri* sıralanmıştır (zekâtla ilgili diğer hususlar için bk. 103. âyetin tefsiri). Tamahkârlıkları sebebiyle Hz. Peygamber'in dahi adaletinden kuşku duyacak kadar bayağılaşan bir kısım münafıklar veya haksız istekleri ve serzenişleriyle Resûlullah'ı üzen kimseler, 58-59. âyetlerde eleştirildikten sonra burada, bir taraftan zekât gelirlerinin Resûlullah tarafından gelişigüzel dağıtılmadığına işaret edilmekte diğer taraftan da müslümanlara bunların harcama yerleri ayrı ayrı gösterilmektedir.

a) Âyet zekâtın harcama yerlerinin başında yoksulları ve düşkünleri zikretmiştir. Bu iki grubu ifade için âyette kullanılan *fakîr* ve *miskîn* kavramlarının anlamı ve burada kimlerin kastedildiği hususunda İslâm âlimleri farklı kanaatler ileri sürmüşlerdir. Çoğunluk bu iki terimi hiç malı veya geliri olmama ve geçimini sağlayacak ölçüde malı veya geliri olmama anlamlarıyla birbirinden ayırt etmeye çalışmışlar; ancak bunla-

rın bir kısmı fakiri miskinden, diğer bir kısmı ise miskini fakirden daha muhtaç kimse anlamında kabul etmişlerdir. Hz. Ömer'den nakledilen bir ifade, onun fakiri müslümanların, miskini ise gayri müslimlerin muhtaçları şeklinde anladığını göstermektedir; fakat İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu –başka delillere dayanarak– zekâtın ancak müslümanların muhtaçlarına verilebileceği kanaatine ulaşmışlardır. Bu iki kavramın iki ayrı sınıfı ifade etmediği görüşünü savunan fakihler de vardır. Bu arada bir yoksula en çok ne kadar zekât verilebileceği meselesini de tartışmışlar, bir grup bunu zekât yükümlülüğünün başlangıç sınırı olan nisap miktarı mala sahip olma ölçüsüne bağlarken, diğer bir grup kişinin durumuna göre onu muhtaçlıktan kurtaracak miktar şeklinde geniş bir ölçü vermişlerdir; bunlardan bazıları bunu ömür boyu bir daha zekât almaya muhtaç etmeyecek miktar şeklinde, bazıları da bir yıl boyunca zekâta ihtiyacı kalmayacak miktar şeklinde açıklamışlardır. Yoksulluğu sebebiyle evlenemeyen kimseye evlenmesini, ilim tahsili yapamayana tahsil yapmasını, meslek icra edemeyen kişiye mesleğini yapabilmesini sağlayacak yardımlar yüklü bir meblağ tutabilirse de bir yoksula verilebilecek zekât miktarının zekâtın sosyal yardımlaşma yönünü ihlâl edecek ve fakirin hakkını zengine aktaracak düzeyde olmaması gerektiğine dikkat edilmeli, zekât alan da kendisinin bu konudaki sorumluluğunun bilincinde olmalıdır. Hz. Peygamber'in "Zengine zekât helâl olmaz" (Ebû Dâvûd, "Zekât", 25) anlamındaki hadisi bu hususta önemli bir uyarı niteliğindedir.

b) Zekât gelirlerinden pay alacaklar arasında bu gelirlerin toplanmasında görevli olanlar da sayılmıştır. Âyette bu anlamı karşılayan *âmil* kelimesi sözlükte "işçi, çalışan, zanaatkâr" gibi mânalara gelir. Hadislerde âmil kelimesi genel olarak "yönetici ve her türlü devlet gelirlerini toplamada görevli kişi" anlamında kullanıldığı gibi, özellikle "zekât gelirlerini toplayıp dağıtan görevli" mânasında da kullanılmıştır. Zekât âmillerinin ücrete veya zekâttan paya hak kazanabilmeleri için fakir olmaları şart değildir. Zira Hz. Peygamber zenginin zekât alamayacağına ilişkin hadisinde istisna ettiği kimseler arasında zekât âmillerini de saymıştır.

c) Âyette sayılan gruplardan bir diğeri, kalpleri İslâm'a ısındırılacak kimselerdir. Buradaki "el-müellefetü kulûbühüm" ifadesinden hareket-

le Türkçe'de bu kesim, "*müellefe-i kulûb*" şeklinde anılmaktadır. Bunlar, kötülüklerinden emin olmak amacıyla veya müslümanlara yararlı olacağı umulduğu için kalpleri kazanılmaya ve İslâm'a ısındırılmaya çalışılan kimselerdir. Gayri müslim olanlar bakımından her iki amaç söz konusu olabilir. Bazı müslümanların müellefe-i kulûb arasına alınması ise daha çok şu düşüncelere dayanır: İslâm'ı tam mânasıyla benimsememiş olmakla beraber çevresinde sözü geçen kimselerin müslümanlarla kaynaşmalarını, böylece İslâmiyet'in yayılması için ciddiyetle çalışmalarını sağlamak; İslâm'a yeni girmiş olanların sebat etmelerine yardımcı olmak; sınır bölgelerinde görev yapan müslümanların görevlerine daha ciddi sarılmalarını temin etmek. Hz. Peygamber gerek zekât gerekse diğer devlet gelirlerinden kalplerini İslâm'a ısındırmak istediği kişilere pay ayırmıştı. Resûlullah'ın vefatından sonra bazı kimseler bu uygulamayla bağlantı kurarak Hz. Ebû Bekir'den kendilerine arazi tahsis edilmesini istediler. O da görüş bildirmesi için onları Hz. Ömer'e yolladı. Ömer "Resûlullah size İslâm'a ısındırmak için o payı veriyordu, artık İslâmiyet güçlenmiştir" diyerek onların talebini reddetti. Fakihlerin çoğunluğu Hz. Ömer'in bu ictihadı üzerine Hulefâ-yi Râşidîn döneminde müellefe-i kulûbe pay ayrılmamış olmasına dayanarak bu payın düştüğü sonucuna varmışlardır. İmam Şâfiî'nin, müslümanların savaş gibi felâketlerle karşılaştıklarında bu faslın tekrar kullanılabileceği görüşünde olduğu nakledilir. Gerektiğinde bu hükmün işletilebileceği yönünde başka ictihadlar da vardır. Hz. Ömer'in ve sahâbenin bu konudaki uygulamalarının âyetteki hükmün amacına göre verilmiş somut kararlar niteliğinde olduğu, bunlardan yola çıkarak âyetin hükmünün yürürlükten kaldırılması gibi soyut bir sonuca ulaşılamayacağı açıktır. Bu itibarla, fakihlerin ifadelerini de kendi dönemlerinin şartları içinde değerlendirmek gerekir.

d) Zekât gelirlerinin harcanacağı yerlerden biri de köle âzadıdır. Âyette geçen *rikab* kelimesi sözlükte "boyun" anlamına gelen *rakabe*nin çoğuludur. Bu kelime Kur'an'da köle ve câriyeler için ve özellikle onların kölelikten kurtarılmaları söz konusu olduğunda kullanılmıştır. Zekâtın prensip olarak devlet eliyle toplanıp dağıtılmasını öngören Kur'an'ın (9/103), devlet bütçesinden kölelerin âzadı için bir fasıl ayrılmasını istemesi, geldiği dönemde toplumda kökleşmiş bir sosyal realite olarak bulduğu

köleliğin bir an önce kaldırılması yönünde ortaya koyduğu tavrı açıkça göstermektedir. Bununla birlikte Kur'an'ın müslümanlara ve insanlığa verdiği bu güçlü işaretten gerekli sonucun vaktinde çıkarılamadığı tarihî bir gerçektir (kölelik hakkında bk. Nisâ 4/92).

e) "Borçlular" anlamına gelen *gārimîn* grubuna kimlerin gireceğine dair değişik ictihadlar vardır. Fakat Hz. Peygamber'in konuya ilişkin bazı hadislerini de (meselâ bk. Müslim, "Zekât", 36) dikkate alan İslâm âlimleri genellikle, sadece kendi ihtiyacı için borçlanıp ödeyemez duruma düşenleri değil toplum yararına borçlananları da –fakir olmasalar bile– âyetin kapsamında düşünmüşler ve İslâm'daki sosyal dayanışma ruhunu yansıtmaya çalışan fetvalar vermişlerdir. Bununla beraber, ictihad ve fetvalarına bu yolun kötü niyetli kullanımlara açık tutulmasının getireceği sakıncaları önlemeye yönelik kayıtlar da koymuşlardır.

f) "Allah yolunda (çalışanlar)" şeklinde tercüme ettiğimiz *fî sebîlillâh* ifadesiyle, fakihlerin çoğunluğuna göre Allah yolunda bilfiil savaşanlar yani sıcak harbe katılanlar kastedilmiştir. Bu fasıldan sadece fakirlik ve teçhizat yetersizliği sebebiyle, savaşa katılamayanların mı yoksa zengin olsun fakir olsun bütün gazilerin mi yararlanabileceği hususunda görüş ayrılığı vardır. Hanefî mezhebinde bu imkân birinci durumla sınırlı tutulmuştur. Bazı İslâm âlimlerine göre ise bu fasıldan, hac ve umre yapacaklara, öğrenim görenlere zekât verilebilir, hatta cami, okul, hastahane yapımı gibi işleri üstlenmiş hayır kurumlarına ödenek ayrılabilir. Günümüz İslâm âlimlerinin birçoğu, âyetteki bu ifadeyi İslâm'ın ve müslümanların yararına olan her türlü faaliyet şeklinde anlamaktadırlar.

g) Zekâttan pay ayrılacak son grup âyette *ibnü's-sebîl* diye ifade edilmiş olup, "yolda kalmış kimseler" anlamındadır. Ancak dinen günah olan bir amaç için yapılan yolculuk bu âyetin kapsamı dışında sayılmıştır. Fakihlerin çoğunluğuna göre gurbette herhangi bir sebeple muhtaç duruma düşen kimse memleketinde malı olsa da, –o maldan yararlanamadığı sürece– fakir gibi sayılır ve kendisine bu fasıldan zekât verilebilir. Ülkelerinde mal ve mülkleri olduğu halde çeşitli baskılarla orayı terketmek zorunda kalan mültecilere ve kalacak yeri, oturacak evi olmadığı için ortalıkta kalmış olan kimselere de bu zekât gelirlerinden pay ayrılabilir. Şâfiîler'e göre yolculuğa niyet eden kimse yol masrafına muhtaç ise, o da ibnü's-sebîl kapsamında düşünülmelidir. Bu ictihadların ışığında,

zorunlu veya faydalı seyahatlere yardımcı olmak amacıyla zekât gelirlerine dayalı bir fon oluşturulabilir.

Zekâtın ancak yukarıda sayılan gruplara dahil kimselere verileceği hususunda âlimler arasında görüş birliği vardır. Fakat bu sekiz grubun her birine ve aynı oranda mı verilmelidir yoksa bunlardan birine verilmesi yeterli olur mu? Hanefî ve Mâlikî mezhebine ve Ahmed b. Hanbel'den nakledilen bir görüşe göre, zekât yükümlüsü zekâtını bunlardan her birine verebileceği gibi sadece bir gruptaki kişi veya kişilere de verebilir. Zira âyetin baş kısmındaki "li" edatı hak sahipliğini bildirme değil zekâtın onlara verilebileceğini açıklama mânasındadır; bir başka anlatımla "zekât yoksullar... içindir" ifadesi zekâtın "yoksulluk..." sebebiyle verileceğini açıklamaktadır, yoksa gerçekte zekât –ibadet olması itibariyle– o sayılan kişilerin değil Allah'ın hakkıdır. Âyette sekiz grubun sayılması bunların dışındaki kimselere zekât verilmeyeceğini belirtme amacı taşımaktadır. Şâfiîler'e ve Ahmed b. Hanbel'den nakledilen diğer görüşe göre ise zekât yükümlüsü zekâtını bizzat veya vekili aracılığıyla dağıtıyorsa, zekât toplamakla görevli olanlar (âmiller) grubu dışındaki yedi gruba eşit olarak dağıtmalı ve her gruptan da en az üç kişiye vermelidir. Çünkü âyetteki "lâm" harfi hak sahipliği anlamı taşımaktadır ve bu kelimeler çoğul olarak kullanılmıştır (bu konuda bilgi için bk. Mehmet Erkal, "Zekât", *İFAV Ans.*, IV, 557-569).

Zekâtın dağılımıyla ilgili bu buyruğun amaçları ve içerdiği incelikler üzerinde değişik açıklamalar yapılmıştır. Bunlar genellikle, zekâtın hangi sebeple meydana gelmiş olursa olsun fakirlik sorununa mutlaka çözüm bulunması ve müslümanların güçlü olması gerektiği fikrini zinde tutan, bir yandan bireyler arasında dayanışma ruhunu diğer yandan da sosyal güvenlik fikrini besleyen bir kurum olduğu noktasında birleşmektedir.

61 – 70

وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ اُذُنٌ قُلْ اُذُنُ خَيْرٍ

لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ
وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٦١﴾ يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ
لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ وَاللّٰهُ وَرَسُولُهُ اَحَقُّ اَنْ يُرْضُوهُ اِنْ كَانُوا
مُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾ اَلَمْ يَعْلَمُوا اَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاَنَّ
لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا ذٰلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ ﴿٦٣﴾ يَحْذَرُ
الْمُنَافِقُونَ اَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ
اسْتَهْزِؤُا اِنَّ اللّٰهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ ﴿٦٤﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ
لَيَقُولُنَّ اِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ اَبِاللّٰهِ وَاٰيَاتِهِ وَرَسُولِهِ
كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٦٥﴾ لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ اِيمَانِكُمْ
اِنْ نَعْفُ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طَائِفَةً بِاَنَّهُمْ كَانُوا
مُجْرِمِينَ ع ﴿٦٦﴾ اَلْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ
يَاْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ اَيْدِيَهُمْ
نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٦٧﴾

وَعَدَ اللّٰهُ الْمُنَافِق۪ينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ
خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۜ هِيَ حَسْبُهُمْۚ وَلَعَنَهُمُ اللّٰهُۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ
مُق۪يمٌۙ ﴿٦٨﴾ كَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُٓوا اَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَاَكْثَرَ
اَمْوَالًا وَاَوْلَادًاۜ فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلَاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلَاقِكُمْ كَمَا
اسْتَمْتَعَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلَاقِهِمْ وَخُضْتُمْ كَالَّذ۪ي
خَاضُواۜ اُو۬لٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۚ وَاُو۬لٰٓئِكَ
هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٦٩﴾ اَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ
وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ اِبْرٰه۪يمَ وَاَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِۜ
اَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِۚ فَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ
كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٧٠﴾

Meâli

61. Onlardan peygamberi inciten ve "O her söylenene kulak veriyor" diyenler var. De ki: "O sizin için hayırlı olana kulak veriyor; Allah'a inanıp müminlere güveniyor. Ve o içinizden iman edenler için bir rahmettir. Allah'ın resulünü incitenler için elem verici bir azap vardır." **62.** Onlar sizi hoşnut etmek için size gelip, (inandıklarına dair) Allah'a yemin ederler. Oysa gerçekten iman etmiş olsalardı bilirlerdi ki Allah ve resulü hoşnut edilmeye daha layıktı. **63.** Bilmiyorlar mı ki Allah

ve resulüne karşı çıkanı, içinde ebediyen kalacağı cehennem ateşi beklemektedir! İşte büyük rezillik de budur. **64.** Münafıklar, kendileri hakkında kalplerindekini ortaya çıkaracak bir sûrenin indirilmesinden endişe ediyorlar. De ki: "Alay edin bakalım! Allah mutlaka o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır." **65.** Onlara soracak olsan mutlaka "Biz lafa dalıyor eğleniyorduk, hepsi bu!" derler. De ki: "Siz Allah ile, O'nun âyetleriyle ve peygamberiyle mi eğleniyordunuz! **66.** Mazeret ileri sürmeye kalkmayın. İman ettiğinizi söyledikten sonra inkârcılığınızı açığa vurdunuz. İçinizden bir kısmını affetsek de, diğer bir kısmını günahta ısrarcı davranmış oldukları için azaba uğratacağız. **67.** Erkeğiyle kadınıyla münafıklar birbirine benzer; kötülüğü özendirip iyiliği engellerler, ellerini sımsıkı tutarlar. Onlar Allah'ı umursamadılar, O da onları rahmetinden mahrum bıraktı. Gerçek şu ki münafıklar günaha batmış kimselerdir. **68.** Allah, münafıkların erkeğine de kadınına da, açıktan inkârcılık yapanlara da içinde ebedî olarak kalacakları cehennem ateşini vaad etmiştir. Onlara bu yeter de artar! Allah onları lânetlemiştir ve onlar için devamlı bir azap vardır. **69.** (Ey münafıklar!) Sizin durumunuz da sizden öncekilerin durumuna benziyor; üstelik onlar sizden daha güçlü, daha zengindiler ve evlâtları daha çoktu. Onlar dünyadaki nasiplerinden haz duyup yararlandılar. Sizden öncekilerin kendi paylarından istifade ettikleri gibi siz de kendi nasibinizi elde edip yararlandınız. Ve siz de onların daldıkları gibi boş davalara daldınız. İşte hem dünyada hem âhirette yaptıkları boşa gidenler onlardır, asıl ziyana uğrayanlar da onlardır. **70.** Onlara kendilerinden öncekilerin, Nûh, Âd ve Semûd toplumlarının, İbrâhim'in kavminin, Medyen halkının ve yıkılıp giden beldeler ahalisinin haberleri gelmemiş miydi? Onlara peygamberleri apaçık delillerle geldiler. Demek ki Allah onlara zulmetmiş değildi, asıl onlar kendilerine zulmetmişlerdi.

Tefsiri

61-70. Bu âyetlerde münafık karakteri ve münafıkların davranışlarıyla ilgili tasvire yeni kesitler eklenmekte, bir taraftan müslümanlar onların görünen yüzlerine aldanmamaları için uyarılmakta, diğer taraftan da Allah'ın âyetleri, peygamberi ve müslümanlarla alay eden münafıklara

kendilerinden önceki inkârcı kavimlerin acı sonları hatırlatılmaktadır. Burada işaret edilen münafıklara ait söz ve davranışlar, tefsirlerde daha çok Tebük Seferi öncesinde ve bu sefer esnasında yaşanan olaylarla açıklanır; bu konudaki rivayetler âyetlerin yorumuna ışık tutmakla beraber, âyetlerin üslûbu ve sözün akışından daha çok münafık tiplemesinin hedeflendiği anlaşılmaktadır (münafıklar hakkında ayrıca bk. Bakara 2/8-20; Nisâ 4/138-140, 142-146; Münâfikun 63/1-8).

Tefsirlerde 61. âyetin inişi ile ilişkilendirilen bazı rivayetlere yer verilir. Bunlardan biri şöyledir: Bazı münafıklar özel sohbetlerinde Resûlullah'ı çekiştiriyorlardı, sonra içlerinden biri "Aman bunlar onun kulağına gitmesin" diye ikazda bulununca, "O her söze kolayca kanar, söylediklerimizi inkâr ederiz, üstüne bir de yemin ettik mi bize inanır" şeklinde cevaplar veriyorlardı (Taberî, X, 168-169). Resûl-i Ekrem'in, münafıkların yalanlarını yüzlerine vurmadığı ve özellikle yemine çok değer verdiği gerçeğinden hareketle söz konusu rivayetlerle âyet arasında bağ kurulabilir. Fakat burada asıl amacın münafıkların tutumlarından bir kesit verip onların zihniyetini mahkûm etmek ve bu vesileyle dikkatleri Hz. Peygamber'in yüksek ahlâkına yöneltmek olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan münafıkların, "O her söylenene kulak veriyor" anlamındaki sözleriyle, Resûlullah'ın bazı sesler işitip onu vahiy olarak yansıttığı iddiasında bulunmuş oldukları yorumu da yapılmıştır. "Allah'ın resulünü incitenler" şeklinde tercüme edilen kısmı "peygamberi yerip kınayanlar" şeklinde anlamak da mümkündür (Esed, I, 366). Âyetin, "O sizin için hayırlı olana kulak veriyor" şeklinde tercüme edilen kısmı şöyle izah edilebilir: Resûlullah gelişigüzel tahminlerle insanlar hakkında yargıda bulunmaz, Allah'a olan derin imanının yanı sıra müminlere de büyük bir güven duyar ve söylenenleri böyle iyi niyet temeline dayanan bir anlayışla değerlendirir. Bu cümlede onun kulak verdiği bildirilen şeyle kastedilenin, bütün insanlığın hayrına olan "vahiy" olduğu da söylenmiştir.

Allah'ın mesajını ileten elçi olması itibariyle 62. âyette Hz. Peygamber de Allah'ın yanı sıra zikredilmiş fakat kimin hoşnut kılınması gerektiğini belirten zamir tekil kullanılmıştır. Bazı müfessirler bununla ilgili olarak, resulünün rızâsını kazanmanın Allah'ın da rızâsını kazanma mânasına

geldiği yönünde açıklamalar yaparken, bazıları da burada hoşnutluğuna erişilmesi hedeflenecek yegâne varlığın Cenâb-ı Allah olduğuna işaret bulunduğunu belirtmişlerdir (Şevkânî, II, 429).

63 ve 64. âyetler arasında şöyle bir bağ kurulabilir: Allah ve resulüne karşı çıkan, din özgürlüğünü yok etmek için uğraş veren kimseler, bu durumları dünyada açığa çıkmış olsa da olmasa da içinde ebedî olarak kalacakları cehennem azabına çarptırılacaklardır, en büyük rezil-rüsvâ olma aslında budur. Münafıklar bunu bilip dururken, sadece dünyada rezil olmaktan, haklarında bir sûre indirilip kalplerindekinin ortaya dökülmesinden endişe etmektedirler.

Münafıkların ileri sürdükleri mazeretin geçersizliğini belirten 65. âyet, dolaylı bir tarzda müminlere yönelik olarak da dinî ve itikadî konuların şaka ve eğlence konusu edilemeyeceği hususunda ciddi bir uyarı ihtiva etmektedir.

Münafıkların bir kısmı iman ile küfür arasında bocalayan, diğer bir kısmı ise bilinçli olarak ve ısrarla inkârcılığını sürdüren fakat müslümanlara karşı bunu gizlemeye çalışan kişilerdir. İşte 66. âyette, aklını ve iradesini doğru yönde kullanmayı, içindeki hak-bâtıl mücadelesini imanın galibiyetiyle sonuçlandırmayı başaranlara yüce Allah'ın bağış kapısının açık bulunduğu, inkârcılıkta ısrar edenler için ise kötü âkıbetin kaçınılmaz olduğu haber verilmektedir.

67. âyette münafık karakterine ve 68. âyette münafıkların acı âkıbetlerine değinildiği gibi, 71. âyette mümin karakterine ve 72. âyette de onların mutlu sonlarına işaret edilerek iki grup arasında bir mukayese yapılmasına imkân sağlanmıştır.

69-70. âyetlerde, gerçekte inkârcı oldukları halde iman etmiş gibi görünen münafıkların âkıbetlerinin açıktan açığa peygamberlere karşı mücadele veren inkârcılardan daha iyi olmayacağı belirtilmekte, güç ve servet sahibi olsalar da inkârcıların boş davalar uğruna yaptıklarının gerek dünyada gerekse âhirette ziyan olup gittiği (bu konuda bk. Âl-i İmrân 3/10, 116-117) hatırlatılıp münafıkların da bundan ders almaları gerektiği uyarısı yapılmaktadır.

71 – 72

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍۢ يَأْمُرُونَ
بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ
الزَّكٰوةَ وَيُط۪يعُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُۜ اُو۬لٰٓئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللّٰهُۜ
اِنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٧١﴾ وَعَدَ اللّٰهُ الْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ
جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا وَمَسَاكِنَ
طَيِّبَةً ف۪ي جَنَّاتِ عَدْنٍۜ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ اَكْبَرُۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ
الْعَظ۪يمُ ﴿٧٢﴾ ع

Meâli

71. Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir; iyiliği teşvik eder, kötülükten alıkoyarlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve resulüne itaat ederler. İşte onları Allah merhametiyle kuşatacaktır. Kuşkusuz Allah mutlak güç ve hikmet sahibidir. **72.** Allah mümin erkeklere ve mümin kadınlara içinde ebedî olarak kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde güzel meskenler vaad etmiştir. Allah'ın rızâsı ise hepsinden büyüktür, işte büyük bahtiyarlık da odur.

Tefsiri

71-72. Münafıklardan söz edilirken 67. âyette erkeğiyle kadınıyla münafık karakterine işaret edilmek üzere her iki cins ayrı ayrı zikredilmişti. 71. âyette de müminlerin ortak niteliklerine değinildiğinden erkek ve

kadınları ayrı ayrı anılmıştır. Bu sûrede her iki tip ve âkıbetleri hakkında verilen bilgiler göz önüne alınırsa şöyle bir karşılaştırma yapılabilir (Râzî, XVI, 131): İki yüzlü davranan kimselere hâkim olan özellik, kötülükleri körükleyip iyilikten alıkoymak iken yürekten inananların temel vasfı iyiliği özendirmek, kötülükten vazgeçirmeye çalışmaktır. Münafıklar Allah yolunda harcamada eli sıkı davranırken müminler zekâtlarını verirler ve ayrıca cömertçe gönüllü bağışlarda bulunurlar, hatta imkânları elverdiği için daha fazla yapamadıklarına üzülürler. Münafıklar namaza üşenerek gelirler, müminler ise namazlarını bir kulluk vecîbesi sayarak içten gelen bir istekle kılarlar. Allah yolunda savaşmak gerektiğinde münafıklar türlü mazeretlerle yan çizmeye çalışırlar, müminler ise canlarını ve mallarını esirgemeden böyle bir çağrıya koşarlar, bu yolda asla yılgınlık göstermezler. Münafıklar Allah'ı ve O'nun mesajını umursamazlar, O'na ve vaad ettiklerine candan inanan müminlerle alay ederler, müminler ise Allah ve resulüne mutlak itaat gösterirler. Bu yüzden Allah, –içlerindeki inkârcılığı yenemeden ömürlerini tamamlayan– münafıkları ebedî olarak kalacakları cehenneme atacak, müminlere de hiç bitmeyen cennet nimetlerinin ve daha önemlisi kendi rızâsına erişmenin mutluluğunu tattıracaktır (71. âyette geçen evliyâ kelimesi için bk. Bakara 2/257; Nisâ 4/2, 138-140, 144; En'âm 6/14; Enfâl 8/72-73).

72. âyetin sonundaki ifade, mânevî hazların ve ruhanî âleme ait mutluluğun maddî imkânların sağladığı mutluluktan çok daha üstün olduğunu açıkça göstermektedir. Zira bir amaca vasıta kılınan şey ondan daha önemli ve değerli olamaz. Allah'ın rızâsını kazanmak, vaad edilen cennet nimetlerine erişebilmenin aracı olsaydı, o takdirde bu nimetlerin daha önemli olduğu sonucuna ulaşılabilirdi. Oysa âyette Allah'ın iradesine mutlak teslimiyet gösterenlerin bu davranışları karşılığında yine O'nun lutfuyla pek güzel mükâfatları hak edecekleri, fakat bütün bu nimetlerden daha önemli olarak O'nun rızâsına nâil olacakları ve en büyük başarının O'nun hoşnutluğuna erişmek olduğu bildirilmiştir (Râzî, XVI, 133; Adn cenneti hakkında bk. Ra'd 13/22-24). Bir hadiste de, cennet ehli ile Allah arasında cereyan edecek konuşma esnasında onların O'nun hoşnutluğuna erişmeyi en büyük mutluluk olarak niteleyecekleri ve Cenâb-ı Allah'ın artık onlara gazap etmeyeceğini müjdeleyeceği ifade edilmiştir (Buhârî, "Tevhîd", 38; "Rikak", 51).

73 – 80

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِق۪ينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْۜ
وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُۜ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿٧٣﴾ يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ مَا قَالُواۜ
وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ اِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوا
بِمَا لَمْ يَنَالُواۚ وَمَا نَقَمُٓوا اِلَّٓا اَنْ اَغْنٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِه۪ۚ
فَاِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْۚ وَاِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ عَذَابًا اَل۪يمًا
فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۚ وَمَا لَهُمْ فِي الْاَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ
﴿٧٤﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ اٰتٰينَا مِنْ فَضْلِه۪ لَنَصَّدَّقَنَّ
وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّٓا اٰتٰيهُمْ مِنْ فَضْلِه۪ بَخِلُوا بِه۪
وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾ فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا ف۪ي قُلُوبِهِمْ اِلٰى
يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَٓا اَخْلَفُوا اللّٰهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ
﴿٧٧﴾ اَلَمْ يَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ
عَلَّامُ الْغُيُوبِۚ ﴿٧٨﴾ اَلَّذ۪ينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّع۪ينَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ فِي
الصَّدَقَاتِ وَالَّذ۪ينَ لَا يَجِدُونَ اِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْۜ

سَخِرَ اللّٰهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٧٩﴾ اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا
تَسْتَغْفِرْ لَهُمْۜ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْع۪ينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ
لَهُمْۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الْفَاسِق۪ينَ ﴿٨٠﴾

Meâli

73. Ey Peygamber! İnkârcılara ve münafıklara karşı cihad et, onlara sert davran; onların varacağı yer cehennemdir ve bu ne kötü bir sondur! **74.** Söylemediklerine dair Allah adına yemin ediyorlar. Oysa inkârcılık içeren sözü söylemişler, müslüman olduklarını beyan ettikten sonra inkârcılığa sapmışlar ve başaramadıkları o işe yeltenmişlerdir. Onların öç almaya kalkışmaları için Allah'ın ve O'nun lutfu sayesinde resulünün kendilerini zengin etmesinden başka bir sebep de yoktu! Eğer pişman olup tövbe ederlerse bu kendilerinin iyiliğine olur; yüz çevirirlerse Allah onları dünyada da âhirette de elem verici bir azaba uğratır; artık yer yüzünde onlara ne bir dost ne bir yardımcı bulunur. **75.** Onların içinde öyleleri var ki "Allah bize lutuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz" diye Allah'a söz vermişlerdi. **76.** Ama Allah onlara lutuf ve kereminden ihsan edince hemen cimrilik gösterdiler ve yüz çevirdiler, zaten yan çizip duruyorlardı. **77.** Bunun üzerine Allah da kendisine verdikleri sözden caydıkları ve hep yalan söyledikleri için, kendi huzuruna çıkacakları güne kadar yüreklerine münafıklığı yerleştirdi. **78.** Hâlâ anlamadılar mı ki Allah onların sırlarını da, gizli görüşmelerini de bilmektedir ve Allah bütün gizlileri eksiksiz bilendir! **79.** Sadakalar konusunda müminlerden hem gönüllü olarak fazla fazla verenlere hem de verecek daha fazla bir şey bulamayanlara dil uzatıp onlarla alay edenleri Allah maskaraya çevirecektir. Onlar için elem verici bir azap da vardır. **80.** Onların bağışlanması için Allah'a ister

yalvar ister yalvarma; onların affedilmesi için yetmiş kere de dua etsen Allah onları bağışlamayacaktır. Çünkü onlar Allah ve resulünü inkâr etmişlerdir. Allah kötülüğe saplanmış kimseleri doğru yola iletmez.

Tefsiri

73. *Cihad* kelimesini sözlük anlamına göre savaşma veya mânevî mücadele metotlarıyla uğraş verme şeklinde yorumlamak mümkündür. Müşriklere karşı ortaya konacak çaba hakkında kullanıldığında bu kelime genellikle "savaş" anlamına göre açıklanmış olmakla beraber, münafıkların da âyette kendileriyle cihad edilecek kimseler arasında sayılmış olması değişik yorumlara yol açmıştır. Bunları sözlü mücadele yöntemleri ve kamu düzenini bozanlara karşı fiilî önlemler alma şeklinde özetlemek mümkündür. Taberî, İbn Mesʿûd'un bir sözüne dayanarak âyetin bu kısmını "inkârcılığını açığa vuran münafıklarla da müşriklerle olduğu gibi savaş" şeklinde yorumlamıştır. Fakat Taberî de kalplerindeki inkârcılığı korumakla beraber dışa yansıyan söz ve davranışlarıyla mümin izlenimi veren kimselere karşı sıcak savaş açılmasının mümkün olmadığını kabul etmektedir (X, 183-184). Bu itibarla, cihad kelimesini –en azından küfrünü açığa çıkarmayan münafıklar bakımından– var gücüyle İslâmiyet'i anlatıp onların imana karşı dirençlerini kıracak ve müminlere verebilecekleri zararı en aza indirecek bir çaba göstermek şeklinde anlamak uygun olur. Âyetin kâfirlerle savaşılmasını ve onlara sert davranılmasını isteyen ifadesini ise bu sûrenin 123. âyeti ve Kur'an'ın müslüman olmayanlarla ilişkiler konusundaki diğer buyruklarıyla birlikte değerlendirmek gerekir.

74. Tefsirlerde âyetin iniş sebebi hakkında değişik rivayetler yer almıştır. Kaynaklarda münafıkların söylemediklerine dair Allah adına yemin ettikleri sözün ne olduğunu açıklamaya elverişli olaylar nakledilmekle beraber (Taberî, X, 184-186), âyetin asıl hedefi belirli bir olayı veya olayları hatırlatmak değil münafıkların –ne kadar inkâr ederlerse etsinler– küfür ve samimiyetsizliklerini gösteren sözler söylemiş olduklarını kesin biçimde ortaya koymak ve onların yeminlerine de güvenilemeyeceğine dikkat çekmektir.

Münafıkların kafalarında iyice tasarlayıp da başaramadıkları iş genellikle Hz. Peygamber'e suikast girişimi şeklinde açıklanmıştır (Taberî, X, 186-187). Âyetin geldiği zamanın şartları ve rivayet edilen olaylar böyle bir yorumu destekler nitelikte olmakla birlikte, Muhammed Esed bu tarihsel açıklamanın ötesinde âyetin daha derin bir anlama işaret etmiş olabileceği ihtimali üzerinde durur. Âyetin bu kısmına, "Onlar ulaşamayacakları bir amaç peşindeydiler" şeklinde mâna veren Esed'in burayla ilgili yorumu şöyledir: Burada kişinin, insan hayatının anlam ve amacı hakkında müsbet bir inanç sahibi olmadan içsel bir huzura, mânevî yetkinliğe ulaşamayacağı gerçeği dile getirilmektedir; ki böyle bir inanca, üstün erdem ve duyarlılıklarla donanmış kişilere yani peygamberlere indirilen vahiy yardımıyla ulaşılabilir. Bu itibarla, "Allah'a teslim olmak" konusunda gösterdikleri kararsız istekle, Hz. Peygamber'in kendilerine teklif ettiği rehberliğe itibar etmek konusundaki isteksizlikleri arasında bocalayan, kendilerini tüketip duran münafıklar, böyle yapmakla, "ulaşamayacakları bir amaç güdüyorlardı" (I, 372).

Kur'an'ın mânevî rehberliğinin ve onun ahlâkî ve toplumsal ilke ve öğretilerine bağlılığın sağlayacağı maddî ve toplumsal refah açıkça görünmeye başlamıştı. Nitekim Hz. Peygamber'in ve Mekkeli müslümanların Medine'ye gelmeleri ile birlikte buranın sosyal ve iktisadî yaşantısında yeni bir dönem başlamış, kısa zamanda çok olumlu gelişmeler olmuştu. Özellikle âyetin indiği –Resûlullah'ın vefatına yakın– sıralarda Medine toplumunun refah düzeyi oldukça yükselmiş ve Medineliler'in çevrede kazandığı saygınlık daha önceleri tasavvur edemeyecekleri kadar artmıştı. Bu durumda, münafıkların Hz. Peygamber'e bağlılıkta gösterdikleri isteksizliğin onda ve onun tebliğ ettiklerinde bu bakımdan bulabildikleri hata veya eksiklikten kaynaklanması mümkün değildi. İşte âyette, "Onların öç almaya kalkışmaları için Allah'ın ve O'nun lutfu sayesinde resulünün kendilerini zengin etmesinden başka bir sebep de yoktu!" buyurularak, onların Resûlullah'a ve müminlere hasmane bir tavır takınmalarının, başka bir haklı sebepten değil sadece bu dinin onlara sağladığı ve sağlayabileceği maddî mânevî nimet ve erdemlere karşı nankör ve liyakatsiz olmalarından kaynaklandığına işaret edilmiş olmaktadır (Şevkânî, II, 437; Esed, I, 372).

Münafıkların inkârcılıklarını ve yeminlerine güvenilemeyeceğini kesin bir biçimde ifade eden, onların bu tutumlarını haklı kılacak bir gerekçenin de bulunmadığını ortaya koyan âyetin, yine de onları dışlayan değil, tövbeye çağıran bir üslûpla devam etmesi Kur'an'ın insana bakışı konusunda çok önemli ipuçları vermektedir. İnanmadığı halde inanmış gibi görünme noktasına varan bilinçli bir güven bunalımı yaratmış kişilere karşı dahi tövbe kapısının açık olduğunu bildiren bu âyetin, somut bir durumdan hareketle, –ne kadar kusurlu olursa olsun– insanın ilâhî bağışlanma başvurusunda bulunmasına asla engel olunamayacağını hatırlattığı söylenebilir. Âyetin sonunda bu altın fırsatları değerlendirmemekte direnen kişiler için acı sonun kaçınılmaz olduğu da haber verilmiştir.

75-78. Bu âyetlerden ilk ikisinin nüzûl sebebi olarak tefsirlerde genellikle yer alan olayların tarihî verilerle bağdaşmadığı görülmektedir (meselâ bk. Taberî, X, 188-191; Şevkânî, II, 439-440). Burada, kendisini ruhen eğitememiş, davranışlarını yönlendirmeye muktedir bir iman düzeyine erişememiş insanların sürekli yaşadıkları çelişkilere bir örnek verilmekte, âyetlerin bağlamı ve iniş zamanı bakımından bu örneklemeye en uygun düşen nifak zihniyetine ve münafıkların tutumlarına gönderme yapılmaktadır. Esasen geniş imkânlara kavuşunca bunları hayır yollarında kullanma ve başkalarına yardımcı olma özlemi taşımak dinen yerilen bir tutum değildir. Aksine Hz. Peygamber'in hadislerinde amellerin niyetlere bağlı olduğu (bk. Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1), bir iyiliği gönlünden geçirdiği halde güç yetiremediği için bunu gerçekleştiremeyen kişinin bundan ötürü sevap kazanacağı bildirilmiştir (bk. Müslim, "Îmân", 203-204, 206; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâʿidi ve furûʿı fıkhi'ş-Şâfiʿiyye*, s. 38-40). Fakat bu âyetlerde belirtildiği üzere bir kısım münafıkların yaptığı gibi, sırf kendi çıkarının söz konusu olduğu durumda Allah'a yönelen, üstelik –beklentisine kavuşursa bunları– hayır yolunda kullanacağına dair Allah'a söz veren, kendilerine ilâhî bir lutufta bulunulduğunda ise hemen cimrileşen ve yüz çeviren kimseler sorumluluk bilincini ve kendilerine olan saygıyı yitirmiş insanlardır; onların ne Allah'a ne kendilerine ne de başka insanlara karşı verdikleri söze güvenilir.

75. âyette bu karakterdeki insanların iyi kimselerden olma hedefi ve vaadini de kendilerine geniş imkânlar verilmesi şartına bağladıklarına değinilmesi insan psikolojisine ışık tutma açısından ilginçtir. Bulunduğu şartlar içinde sınava tâbi tutulduğunu göz ardı eden insanoğlu, zaman zaman kendi sınav ortamını kendisi düzenlemek istercesine iyi olmayı kendisine belirli imkânların sağlanması şartına bağlamaya çalışmakta, mevcut durumda olabileceğin en iyisini yapma irade ve çabasını ortaya koyamamış olmanın bahanelerini üretmekle vakit kaybetmektedir.

77. âyette bu tip kişilerin yüreklerine nifakın yerleştirilmiş olduğu belirtilmekle beraber, yine âyetin açıklamasına göre bu tamamen onların kendi kusurları yani Allah'a verdikleri sözden caymaları ve yaptıkları yemini bozma bahanesi uydura uydura yalan söylemeyi alışkanlık haline getirmeleri sebebiyledir. Bundan dolayı müfessirler bu âyetin tefsiri sırasında genellikle şu hadise yer verirler: Münafığın üç alâmeti vardır; konuştuğunda yalan söyler, vaad ettiğinde vaadinden döner, kendisine bir şey emanet edildiğinde ona hıyanet eder (Buhârî, "Şehâdât", 28; Müslim, "Îmân", 107). Âyetin "kendi huzuruna çıkacakları güne kadar" diye mâna verilen kısmından maksadın kıyamet günü olduğu anlaşılmaktadır.

79. Bu âyetin izahı ile ilgili olarak tefsirlerde birçok rivayet yer alır (Taberî, X, 194-198). Bunların ortak noktası şudur: Hz. Peygamber –muhtemelen Tebük Seferi hazırlığı esnasında müslümanlara savaş giderleri için bağış çağrısında bulunmuş, onlar da buna yürekten gelen bir coşkuyla karşılık vermişler, maddî imkânı olanlar servetlerinin önemli bir oranını bağışlamışlar, yeterli imkânı olmayanlar da mütevazi katkılarda bulunmuşlardı. Bu durumdan rahatsızlık duyan münafıklar her olaya bir kulp takıp onları alaya almaya çalışıyorlardı. Kendi istekleriyle fazla fazla veren müminlere, servet gösterisi ve gösteriş yaptıklarını söylüyorlar, maddî durumu iyi olmadığı halde elinden geldiğince bu hayır ve görev yarışına katılan fakat daha fazlasını yapamadıkları için üzüntü duyan müminlere de verdikleri miktarın azlığından dolayı sataşıyorlar ve "Allah'ın bu kadar sadakaya ihtiyacı mı var?" diye alay ediyorlardı. Âyetin, "Allah onları maskaraya çevirecektir" şeklinde tercüme edilen kısmı lafzî olarak "Allah da onlarla

alay edecektir" diye çevrilebilir. Buradaki mâna genellikle, onların bu densizliklerini Allah Teâlâ'nın karşılıksız bırakmayacağı, dünyada, âhirette veya her ikisinde onları küçük düşüreceği, cezalandıracağı ve rezil rüsvâ edeceği şeklinde açıklanmıştır.

80. Hz. Peygamber münafıkların bağışlanması için yetmiş defa yalvarsa da Allah'ın onları bağışlamayacağının bildirilmesi değişik biçimlerde yorumlanmıştır. Hâkim kanaate göre belirtilen sayı çokluktan kinaye olup bununla, Resûlullah ne kadar dua ederse etsin, artık âyette işaret edilen münafıklar için bağışlanma ümidi taşımaması istenmektedir (Zemahşerî, II, 164-165; Şevkânî, II, 441). Münafıklardan Hz. Peygamber'e gelip özür dileyenler için onun Allah'a yalvarması, onların samimi olabilecekleri ihtimaline dayanıyordu. Âyet ise onların dürüst ve samimi davranmadıklarını haber vermiş olmaktadır. Tefsirlerde, münafıkların başı Abdullah b. Übeyy'in ölümü ve iyi bir mümin olan oğlunun ricası üzerine Hz. Peygamber'in onun cenaze namazını kılmasına Hz. Ömer'in itiraz ettiği, Resûlullah'ın bu âyete dayanarak istiğfar sayısını arttırma hakkını kullandığını söylediği, bunun üzerine de 84. âyetin nâzil olduğu yönünde bir rivayet yer almaktadır (Taberî, X, 198-200; Şevkânî, II, 443).

Kanaatimizce bu ve benzeri rivayetlerde geçen ifadelerle ilgili tartışmalardan çok, âyetten kolayca anlaşılan şu iki hususun üzerinde durulması âyetin sağlıklı anlaşılması bakımından daha önemli görünmektedir: Birincisi, Resûlullah'ın, yıllarca gösterdiği engin hoşgörü ve iyi niyete türlü entrikalarla karşılık veren, kuyusunu kazmak için her fırsatı değerlendiren münafıklar hakkında dahi ümidini yitirmemeye ve kendisinin herkes için rahmet olduğu hitabının (Enbiyâ 21/107) gerektirdiği biçimde davranmaya çalışmasıdır. Münafıkların cehennemin en derinlerine atılacağını bildiren âyetlerde dahi istisna yapıldığını, bunlardan tövbe edip kendini düzelten ve gönülden teslimiyet içine girenlerin Allah'ın büyük mükâfatlara lâyık gördüğü müminlerle beraber olacaklarının bildirildiğini (Nisâ 4/146-147) dikkate alan Hz. Peygamber'in bu tutumu, müslümanlara şu mesajı vermektedir: Asıl erdemlilik, güçlü olduğu halde yanlış yoldaki insanları dışlama yönüne gitmeyip, onların ıslahı ve kazanılması için çaba harcamaktır.

Âyetten anlaşılan ikinci husus da, kendilerinden söz edilen münafıkların affedilme şanslarını tamamen yitirmiş olduklarıdır. Bunun gerekçesi âyette şöyle açıklanmıştır: "Çünkü onlar Allah ve resulünü inkâr etmişlerdir. Allah (böylesine) kötülüğe saplanmış kimseleri doğru yola iletmez." Öyle görünüyor ki bu istisnaî bir durumdur. Zira âyette işaret edilen kimselerin, Hz. Peygamber'in Medine'de dış düşmanlara karşı verdiği mücadelede ne büyük bir kambur oluşturduğu herkes tarafından biliniyor, onlar da ilâhî vahyi insanlara tebliğ eden Resûlullah'ın hak peygamber olduğunu ayan beyan görüyorlardı. Böylesine büyük bir imkânı değerlendirmeyen ve gönüllerini imana bütünüyle kapatmış olan bu kimselerin durumu Allah tarafından Hz. Peygamber'e haber verilmekte ve artık dış görüntülerine göre muamele gören bu kesime karşı açık bir tavır ortaya konması istenmektedir.

81 – 89

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللّٰهِ وَكَرِهُوا اَنْ
يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا
فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ اَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾
فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ
﴿٨٢﴾ فَاِنْ رَجَعَكَ اللّٰهُ اِلٰى طَٓائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوكَ
لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ اَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا اِنَّكُمْ
رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ اَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ ﴿٨٣﴾
وَلَا تُصَلِّ عَلٰٓى اَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ اَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلٰى قَبْرِهِ اِنَّهُمْ

كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨٤﴾ وَلَا تُعْجِبْكَ
اَمْوَالُهُمْ وَاَوْلَادُهُمْ اِنَّمَا يُرٖيدُ اللّٰهُ اَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا
وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٨٥﴾ وَاِذَا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ
اَنْ اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَاْذَنَكَ اُولُوا الطَّوْلِ
مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَاعِدٖينَ ﴿٨٦﴾ رَضُوا بِاَنْ يَكُونُوا
مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٨٧﴾
لٰكِنِ الرَّسُولُ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ
وَاُولٰٓئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨٨﴾ اَعَدَّ اللّٰهُ
لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَا ذٰلِكَ
الْفَوْزُ الْعَظٖيمُ ﴿٨٩﴾

Meâli

81. Allah'ın resûlünün çağrısına uymayarak seferden geri kalanlar yerlerinden ayrılmamış olmaktan dolayı sevinç duydular; canlarıyla mallarıyla Allah yolunda savaşmak istemediler, üstelik "Bu sıcakta sefere çıkmayın" dediler. De ki: "Cehennem ateşi çok daha sıcaktır." Anlayabilselerdi! **82.** İşlemiş oldukları günahlar yüzünden artık az gülsünler, çok ağlasınlar! **83.** Şayet Allah seni onlardan bir topluluklа tekrar karşılaştırır da başka bir sefere çıkmak için senden izin

isterlerse, de ki: "Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacak ve benim maiyetimde düşmana karşı asla savaşmayacaksınız. Mademki ilk önce oturup kalmayı yeğlediniz, şimdi de geride kalanlarla birlikte oturmaya devam ediniz." **84.** Ve onlar arasından ölen hiç kimsenin namazını kılma, mezarı başında da durma! çünkü onlar Allah ve resulünü inkâr ettiler ve yoldan sapmış olarak öldüler. **85.** Onların malları ve evlâtları seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünyada bunlarla eziyet vermeyi ve canlarının da inkârcı olarak çıkmasını murat ediyor. **86.** "Allah'a iman edin ve resulünün maiyetinde cihad edin" buyruğunu içeren bir sûre indirildiğinde, içlerinde imkânı olanlar bile kalmak için senden izin istediler ve "Bırak bizi, kalanlarla birlikte olalım" dediler. **87.** Geride kalanlarla beraber olmayı yeğlediler de kalpleri mühürlendi; artık anlayıp kavrayamazlar. **88.** Fakat peygamber ve beraberindeki müminler mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler. İyiliklerin her türlüsü onlarındır, gerçek kurtuluşa erenler de onlardır. **89.** Allah onlara, içinde ebedî olarak kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur.

Tefsiri

81-85. Tebük Seferi'ne katılmamak için bahaneler uyduran, özellikle havaların aşırı sıcak olduğu gerekçesine sığınan, üstelik müminleri de sefere çıkmaktan caydırmaya çalışan münafıkların âkıbetinin çok acı olacağı belirtilmekte; Hz. Peygamber'in bu kişilerden sağ kalanlarla karşılaşması halinde onların kendi maiyetinde bir sefere çıkmalarına müsaade etmemesi istenmekte, ölenlerinin ise imansız olarak can verdikleri bildirilip onlar için bir dinî vecîbe ifa etme cihetine gitmemesi emrolunmaktadır. Müslümanların ölen din kardeşlerine karşı ifa etmeleri gereken dinî vecîbelerin başında *cenaze namazı* kılınması ve bunun için gerekli hazırlıkların yapılması gelmektedir. Âyette bu hususa işaret edildikten sonra yer alan, "mezarı başında da durma" ifadesini Hz. Peygamber'in cenazenin defninden sonraki tatbikatına göre açıklamak uygun olur. Resûl-i Ekrem bir müslümanın cenazesi defnedildikten sonra kabri başında bir süre durur ve etrafındakilere şöyle derdi: "Kardeşiniz

için Allah'tan mağfiret dileyiniz ve sorulanlara şaşırmadan cevap verebilmesi için dua ediniz; zira şu anda o sorguya çekilmektedir" (Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 69; krş. Tirmizî, "Cenâiz", 70). (Münafıkların malları ve evlâtlarının dünyada eziyet vesilesi kılındığını ve Allah'ın onların canlarının da kâfir olarak çıkmasını murat ettiğini belirten 85. âyetin açıklaması için 55. âyetin tefsirine bk.).

87. "Geride kalanlar" diye tercüme edilen *havâlif* kelimesi, Arap dilinde daha çok kadınları ifade etmek üzere kullanılır; fakat belirli bir işte kendisinden verim alınamayacak olanlar anlamına da gelir. Kelimenin yer aldığı bağlamda sadece kadınların değil, kadınlarla birlikte yaşlı erkekler, çocuklar, engelliler gibi savaşa katılamayacak kimselerin kastedildiği anlaşıldığından, meâlinde bu geniş anlam tercih edilmiştir. Bazı müfessirlere göre kadınlara benzetmek onların ağırına giden bir ifade olduğu için kelime bu anlamıyla kullanılmıştır. Öte yandan bu kelimenin, "karşı çıkanlar" şeklinde tercüme edilmesi de mümkündür (İbn Atıyye, III, 68; Râzî, XVI, 151, 156-157). Yine bu âyette geçen "kalpleri mühürlendi" ifadesinde edebî sanatlardan istiare türü kullanılmış olup, onların kalplerinin inkârcılık ve sapkınlıkla kaplanmış olduğunu, bu durumun da imanın ve hidayet ışığının girmesini engellediğini belirtmektedir (İbn Atıyye, III, 68; bu sonucun insanın irade hürriyeti açısından değerlendirilmesi için bk. Bakara 2/7).

90 – 99

وَجَٓاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْاَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذٖينَ كَذَبُوا
اللّٰهَ وَرَسُولَهُۜ سَيُصٖيبُ الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿٩٠﴾
لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَٓاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضٰى وَلَا عَلَى الَّذٖينَ لَا يَجِدُونَ

مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ اِذَا نَصَحُوا لِلّٰهِ وَرَسُولِهِۜ مَا عَلَى الْمُحْسِن۪ينَ
مِنْ سَب۪يلٍۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌۙ ﴿٩١﴾ وَلَا عَلَى الَّذ۪ينَ اِذَا
مَٓا اَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَٓا اَجِدُ مَٓا اَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِۖ تَوَلَّوْا
وَاَعْيُنُهُمْ تَف۪يضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا اَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَۜ ﴿٩٢﴾
اِنَّمَا السَّب۪يلُ عَلَى الَّذ۪ينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ اَغْنِيَٓاءُۚ رَضُوا بِاَنْ
يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِۙ وَطَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٩٣﴾
يَعْتَذِرُونَ اِلَيْكُمْ اِذَا رَجَعْتُمْ اِلَيْهِمْۜ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ
نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّاَنَا اللّٰهُ مِنْ اَخْبَارِكُمْۜ وَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ
وَرَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ
بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٤﴾ سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ اِذَا انْقَلَبْتُمْ اِلَيْهِمْ
لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْۜ فَاَعْرِضُوا عَنْهُمْۜ اِنَّهُمْ رِجْسٌۘ وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُۚ
جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٥﴾ يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْۚ فَاِنْ
تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَرْضٰى عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِق۪ينَ ﴿٩٦﴾
اَلْاَعْرَابُ اَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَاَجْدَرُ اَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَٓا اَنْزَلَ

اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهٖۜ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿٩٧﴾ وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ
يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَٓائِرَۜ عَلَيْهِمْ دَٓائِرَةُ السَّوْءِۜ
وَاللّٰهُ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌ ﴿٩٨﴾ وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ
الْاٰخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللّٰهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِۜ
اَلَٓا اِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْۜ سَيُدْخِلُهُمُ اللّٰهُ فٖي رَحْمَتِهٖۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ
رَحٖيمٌ ع ﴿٩٩﴾

Meâli

90. Bedevîlerden mazeret ileri sürenler kendilerine izin verilmesi için geldiler. Allah ve resulüne yalan söyleyenler de oturup kaldılar. Onlardan inkârcı olanlara elem veren bir azap gelecektir. **91.** Güçsüzler, hastalar ve harcama yapma imkânı olmayanlar için –Allah ve peygamberine sadık kaldıkları sürece– sorumluluk yoktur. İyi niyet sahiplerini sorumlu tutmak olmaz. Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir. **92.** Kendilerine binek sağlaman için sana gelip de "Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum" diye cevap verdiğin zaman, harcayacak bir şey bulamamanın üzüntüsünden göz yaşları dökerek geri dönenlere de günah yoktur. **93.** Sorumluluk sadece varlıklı oldukları halde senden izin isteyenler için vardır. Onlar geride kalanlarla beraber olmayı yeğlediler; Allah da onların kalplerini mühürledi; artık doğruyu bilemezler. **94.** Onlar, aralarına döndüğünüz zaman da size özür beyan ederler. De ki: "Boşuna mazeret ileri sürmeyin, size asla inanmayız, çünkü Allah yaptıklarınızın içyüzünü bize bildirmiştir. Bundan böyle de Allah ve resulü yapıp ettiklerinizi görecektir; sonra gizli açık her şeyi bilenin huzuruna çıkarılacaksınız ve O size neler yapmış olduğunuzu haber verecektir." **95.** Yanlarına döndüğünüz zaman, onları hesaba çek-

mekten vazgeçesiniz diye size yemin billâh edecekler. Artık onlara ilişmeyin; zira onlar tiksinilecek kimselerdir, işlemiş oldukları günahların karşılığı olarak varacakları yer de cehennemdir. **96.** Onlardan hoşnut olasınız diye size yemin ederler. Fakat siz onlardan hoşnut olsanız bile Allah günaha batmış o kimselerden asla razı olmaz. **97.** Bedevîler inkârcılık ve iki yüzlülükte daha ileride, Allah'ın resulüne indirdiklerinin sınırlarını tanımamaya daha yatkındırlar. Allah bilen ve hikmetle yönetendir. **98.** Bedevîlerden öyleleri vardır ki, hayır yolunda yaptığı harcamayı angarya sayar ve başınıza kötü hallerin gelmesini bekler durur. O kötü haller kendi başlarına gelsin! Allah her şeyi çok iyi işitir ve bilir. **99.** Bedevîler arasında öyleleri de vardır ki, Allah'a ve âhiret gününe inanır, hayır yolunda harcadıklarını Allah'a yakın olmak ve peygamberin duasını almak için vesile sayar. Bilesiniz ki bunlar kendileri için bir yakınlık vesilesidir. Allah onları rahmetiyle kuşatacaktır. Şüphesiz Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir.

Tefsiri

90-99. "Bedevîler" diye çevirdiğimiz "el-a'râb" kelimesi, çölde yaşayan, su ve otlak bulmak için göç eden toplulukları ifade eder. Kur'an'ın bu kesime özel bir vurgu yapmasının sebepleri arasında, Arap yarımadasındaki nüfusun önemli bir kısmının göçebe veya yarı göçebe topluluklardan oluşması ve İslâmiyet'in burada yayılıp tutunabilmesi için onların bu birliğe dahil edilmesi zaruretinin bulunması zikredilebilir. Bunun yanında, yerleşik bir toplumsal düzen içinde yaşamanın icaplarını yerine getirmeye fazla yatkın olmayan bu kimselerin inkârcılık ve nifak yolunu tuttuklarında da haşin tabiatlarına uygun bir tutum ortaya koyduklarına, dolayısıyla dinin getirdiği sınırlara riayet etme konusunda sorun çıkarmaya daha müsait tipler olduklarına değinilmiştir. Kur'an şehirli-bedevî ayırımı yapmadığına göre, Kur'an'ın bu kesimle ilgilenmesini, onları da eğitip ıslah etmeyi hedeflediği şeklinde açıklamak uygun olur. Nitekim 97. âyette bedevîlerin inkârcılık ve nifakta ileri gittikleri genel bir biçimde belirtildiği halde 99. âyette onlar arasında da imanında ve davranışlarında samimi olanların bulunduğuna dikkat çekilmiştir. 120. âyette de yürekten inanmış kimselerle yakın temas halinde olan bedevîler hakkın-

da olumlu ifadeler kullanılmış, böylece hem 97. âyetteki ifadenin kapsamı sınırlandırılmış hem de anılan ıslah hedefinin kuru bir hayal olmadığına işaret edilmiştir.

Resûlullah Tebük Seferi'yle ilgili hazırlıkları başlattığında, Müslümanlığı kabul etmiş bedevî toplulukların bazıları bu sefere katılmaya karar vermekle beraber, diğerleri ya geride bırakacakları kabile bireylerinin savunmasız kalacağını ileri sürerek veya böylesine meşakkatli bir yolculuğun kendilerine fazla bir çıkar sağlamayacağını düşündükleri için bahaneler uydurarak seferberlik çağrısına icâbet edemeyeceklerini bildirmişlerdi. Allah ve peygamberine sadakat gösterme sözünden cayanlar ise Medine'ye gelip özür beyan etme ihtiyacı bile duymamışlar, oldukları yerde oturup kalmışlardı (90. âyetteki özür beyan edenlerle ilgili kelimenin farklı okunuşları ve Arap dilindeki anlamları dikkate alınarak, bununla gerçek mazeret sahiplerinin kastedildiği yorumu da yapılmıştır; bk. Taberî, X, 209-211; Şevkânî, II, 445-446). 90. âyette oturup kalan kesim hakkında kullanılan ifade "Allah ve resulüne yalan söyleyenler" şeklinde çevrilmiş olup buna başka bir kıraate dayanarak" Allah ve resulünü yalanlayanlar" şeklinde de mâna verilmiştir.

91. âyette güçsüz, yaşlı, engelli, hasta, maddî imkânları yetersiz kimselerin savaşa katılmamaktan ötürü sorumlu olmayacakları bildirilmiş fakat bu husus Allah ve resulüne sadık kalmaları, o yolda öğütte bulunmaları şartına bağlanmıştır. Bundan maksat, fitne ve bozgunculuk etmeden, yalan haberler yaymadan durmaları, imkân nisbetinde de savaşa katılanların ailelerine moral vermek ve onlara yardımcı olmak gibi hayırlı çabalar içinde olmalarıdır. Burada anılan kişiler için tanınan muafiyet savaşa katılma yasağı anlamında değildir; kendilerinin istemesi ve yetkililerin uygun görmesi halinde bunlar da orduya katılıp münasip hizmetlerde görevlendirilebilirler (Râzî, XVI, 160; bazı müfessirler âyetteki şart cümlesini, "gizli veya açık söz ve niyetleriyle" şeklinde açıklamışlardır, İbn Atıyye, III, 70).

92. âyette, Tebük Savaşı'na katılmak isteyen fakat maddî durumları yetersiz olan bazı sahâbîlerin Hz. Peygamber'den binek talep etmelerine, bunun mümkün olmadığı açıklanınca da üzüntülerinden göz yaşları içinde dönüp gitmelerine işaret olunmaktadır (nüzûl sebebi ile ilgili farklı

rivayetler için bk. Taberî, X, 212-213). 93. âyette bu gibi kimselerin vebal altında olmayacaklarını belirtmek üzere, varlıklı oldukları halde savaşa katılmamak için izin isteyenlerin sorumlu olacağı ifade edilmiştir. O dönemde savaş teçhizatı daha çok bizzat savaşa katılan bireyler tarafından karşılandığı için, varlıklı olma unsuru ön plana çıkarılmıştır; fakat asıl maksat genel olarak savaşa katılma imkânının bulunmasıdır. Nitekim daha önceki âyetlerde sadece maddî imkânsızlıktan ötürü değil, can korkusu, havaların çok sıcak olması gibi sebeplerle özür bahane edenler de kınanmıştır (93. âyetteki "geride kalanlar" ve "Allah da onların kalplerini mühürledi" ifadelerinin açıklaması için 87. âyetin tefsirine bk.).

95. âyetteki "tiksinilecek kimseler" şeklinde tercüme edilen *rics* kelimesinin sözlük anlamı "pis ve kirli"dir. Âyette ise, söz konusu kimselerin bile bile yalan söyleyip üstelik bir de yemin ettiklerine, dünyevî çıkarlar uğruna bütün ahlâkî değerleri feda edebilecek bayağılık içinde olduklarına, yani iç dünyalarındaki kirliliğe gönderme yapmak amaçlanmıştır. Maddî anlamdaki kir ve pisliğe karşı önlem alınmadığında çevresindekilere bulaşma tehlikesi bulunduğuna göre, ruhî anlamdaki kirliliğe karşı dikkatli olmak öncelikle gereklidir; bu yüzden âyette onlarla sıkı ilişki içinde bulunmanın doğru olmadığı ifade edilmiştir (Râzî, XVI, 164). Meâlde de kelimenin sözlük anlamıyla beraber anılan yorum dikkate alınmaya çalışılmıştır.

100

وَالسَّابِقُونَ الْاَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِر۪ينَ وَالْاَنْصَارِ وَالَّذ۪ينَ اتَّبَعُوهُمْ
بِاِحْسَانٍۙ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي
تَحْتَهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اَبَداًۜ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿١٠٠﴾

Meâli

100. Muhacir ve ensarın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O'ndan razıdırlar. Onlara, sonsuza dek hep içinde kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur.

Tefsiri

100. Önceki âyetlerde bedevî Araplar'ın içinde hem münafıkların hem de samimi müminlerin bulunduğu belirtildiği gibi 101-106. âyetlerde müminlerin çevresinde gerçek iman ve ona uygun amel sahibi olup olmama bakımından farklı grupların bulunduğuna değinilecektir. Bu âyette ise, en zor şartlar altında Hz. Peygamber'e ilk desteği veren, İslâm mesajının insanlığa ulaştırılması uğruna kendilerini feda etmeyi göze alan örnek nesle özel bir gönderme yapılmış, onların Allah'ın hoşnutluğunu kazandığında şüphe bulunmadığı ifade edilmiş ve iyilik yolunda onları kendileri için model kişilikler olarak görüp onlar gibi davranmaya çalışanların da bu övülen gruba dahil olacağı bildirilmiştir.

Sözlükte *muhâcirûn* "bir yeri terkeden, ülkesinden ayrılıp başka yere göç eden kişi" anlamındaki *muhâcir* kelimesinin çoğuludur. İslâmî terminolojide muhâcirûn kelimesiyle, Allah'a ve Hz. Muhammed'in O'nun peygamberi olduğuna iman ettikleri ve müslümanca yaşamak istedikleri için Mekkeli müşriklerce çeşitli eziyetlere uğratılan ve yurtlarından çıkmaya mecbur edilen kimseler kastedilir. Bu baskılar karşısında gerçekleşen ilk hicret, peygamberliğin beş ve altıncı yıllarında az sayıda müslümanın Habeşistan'a göç etmesi şeklinde olmuştur. Asıl büyük hicret ise peygamberliğin on üçüncü yılında Resûlullah'ın da katıldığı Medine'ye yapılan göçtür. Sözlükte *ensar* "çok yardım edenler" anlamına gelir; İslâmî bir terim olarak Resûlullah'a ve Mekke'den göç eden müminlere kucak açan Medineli müslümanları ifade eder. Bu topluluktan bir kişiyi belirtmek üzere *ensarî* kelimesi kullanılır. Hz. Peygamber'in zorlu iman mücadelesinde onun en yakınında yer alan muhacirlerle gerek onu gerekse muhacirleri bağırlarına basan ensar, birçok âyet ve hadiste övgüyle anılmışlardır.

"Muhacir ve ensarın ilkleri" ifadesiyle kimlerin kastedildiği hakkında değişik yorumlar yapılmıştır. Bunların başlıcaları şöyledir: İki kıble-

ye (hem Mescid-i Aksâ'ya hem Mescid-i Harâm'a) doğru namaz kılmış olanlar, Bedir Savaşı'na katılanlar, Bey'atürrıdvân'da hazır bulunanlar (Taberî, XI, 6-8; Râzî, XVI, 168). Râzî'ye göre âyette bu erdemli kişilerin hangi hususta "ilk" oldukları açıklanmadığına göre bu sözcüğü muhacir ve ensar nitelemesiyle birlikte kullanıldığı dikkate alınarak yorumlamak isabetli olur. Buna göre anılan ifadeyi "ilk hicret edenler ve Resûlullah'a ilk yardım edenler" şeklinde anlamak uygun olur (XVI, 168-169). Burada sahâbenin belirli bir kısmının değil, "muhacirler ve ensar olarak nitelenen ilk müslümanlar" anlamının yani bütün sahâbenin kastedildiği yorumu da yapılmıştır. Yine, âyetin "onlara güzelce uyanlar" diye tercüme ettiğimiz kısmını tâbiîn nesli şeklinde anlayanlar olduğu gibi, bu ifade "kıyamete kadar onların yolunda yürüyen müminler" şeklinde de tefsir edilmiştir. Öte yandan, "onlara güzelce uyanlar" denince hatıra ilk gelen mâna, onların iyi davranışlarının örnek alınmasıdır; ancak bu ifadeye "onları iyilikle ananlar, onların hâtırasına saygı duyanlar" anlamı da verilmiştir (İbn Atıyye, III, 75; Râzî, XVI, 171-172; Şevkânî, II, 452-453).

101 – 106

وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ مُنَافِقُونَۜ وَمِنْ اَهْلِ الْمَدٖينَةِ مَرَدُوا
عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْۜ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْۜ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ
يُرَدُّونَ اِلٰى عَذَابٍ عَظٖيمٍۚ ﴿١٠١﴾ وَاٰخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ
خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَاٰخَرَ سَيِّئًاۜ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْۜ
اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١٠٢﴾ خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ
وَتُزَكّٖيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْۜ اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْۜ وَاللّٰهُ

سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٣﴾ أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ
عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾
وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ
إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾
وَآخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ
وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠٦﴾

Meâli

101. Çevrenizdeki bedevîler içinde münafıklar var. Medine ahalisi içinde de iki yüzlülüğü huy edinmiş olanlar var. Sen onları bilmezsin; onları biz biliriz. Onları iki defa cezalandıracağız, ayrıca çok büyük bir azaba itilecekler. **102.** Bir başka grup var ki onlar iyi işe diğer kötü işi karıştırdıktan sonra günahlarını itiraf etmişlerdir. Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah esirgeyendir, bağışlayandır. **103.** Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al! Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah her şeyi çok iyi işitmekte ve bilmektedir. **104.** Bilmiyorlar mı ki, kullarının tövbesini kabul eden Allah'tır, sadakaları kabul eden de O'dur. Şüphesiz Allah tövbe kapısını alabildiğine açık tutmaktadır, rahmetiyle kuşatmaktadır. **105.** Ve de ki: "Durmadan bir şeyler yapın; yaptıklarınızı Allah da, peygamberi de müminler de görecektir. Sonunda, gizliyi de açığı da bilenin huzuruna çıkarılacaksınız ve O size yapmış olduklarınızı haber verecek." **106.** Bir diğer grubun durumu ise Allah'ın hükmüne kalmıştır; ya onlara azap edecek veya tövbelerini kabul edecektir. Allah bilen ve hikmetle yönetendir.

Tefsiri

101. Hz. Peygamber çevresindeki bazı kişilerin gerçekte iman etmedikleri halde inanmış gibi davrandıklarını biliyordu. Âyette onun da bilmediği ve iki yüzlülüğü âdeta sanat haline getirmiş kimseler bulunduğu, onların daha ağır cezaya çarptırılacakları haber verilmektedir. Böylece bir taraftan Resûlullah ve müminler, çevrelerindeki insanların gerçek niyetleri konusunda daha ihtiyatlı davranmaları için uyarılmış, diğer taraftan da tehditkâr bir ifadeyle bu gibi kimselerin akıllarını başlarına almaları istenmiştir.

İlk dönem müfessirlerinden, bu kimselerin iki defa cezalandırı-lacaklarına ve sonra çok büyük bir azaba itileceklerine ilişkin ifadeyi açıklayan değişik yorumlar nakledilmiştir. Bunların bir kısmında "iki defa" kaydı dünyadaki cezalarla ilgili kabul edilmiştir. Bu yorumların başlıcaları şöyledir: Önce müslümanların başarılarını görmenin ıstırabını yaşayarak derin bir acı tadacaklar veya münafıklıkları ortaya çıkıp herkese karşı rezil olacaklar yahut açlığa, esarete mâruz kalacaklar, öldürülecekler; sonra da –asıl âhiret azabından evvel– kabir azabına çarptırılacaklardır; önce kötü emellerine kavuşamamanın ve rezil rüsvâ olmanın bunalımını yaşayacaklar, sonra ölüm gelip çattığında bağışlanmaz günahlar işlemiş olduklarını anlayıp onun ağırlığı altında ezilerek cehenneme sevkedileceklerdir. "İki defa" kaydındaki ikinci defayı âhiret azabı olarak anlayanlar ise, "...ayrıca çok büyük bir azaba itilecekler" ifadesini âhirette cehennemin en dibine atılacakları yani ağırlaştırılmış bir azap görecekleri veya önce diğer inkârcılardan ayrı özel bir azaba çarptırılacakları şeklinde açıklamışlardır (Taberî, XI, 9-12; Şevkânî, II, 454; Reşîd Rızâ, XI, 19).

102. Esasen samimi bir imana sahip olmakla beraber, zaman zaman hakla bâtıl arasında med cezirler yaşayan ve bu yüzden dış dünyaya yansıyan davranışlarında gerçek mümine yaraşan ve yaraşmayanları birbirine karıştıran, hem iyi hem kötü şeyler yapan tipler de vardır. Bunlar dış etkilerin uzağında bir nefis muhasebesi yaptıklarında davranışlarındaki bu uyumsuzluğu farkedip pişmanlık duyarlar. Yukarıdaki bazı âyetlerde belirtildiği üzere, bunlar gerçek mânada inanmadığı halde inanmış gibi görünenlerin girdiği yola girmeyip kendilerini mâzur göstermeye çalışmazlar, günahlarını itiraf ederler. İşte âyette bunların bu pişmanlıkları-

nın kendilerine fayda sağlayacağı, yüce Allah'ın onları bağışlayacağı ifade edilmiştir. "Umulur ki" şeklinde tercüme edilen "asâ" yardımcı fiilinin Cenâb-ı Allah hakkında kullanılması, belirtilen hususun gerçekleşeceği anlamındadır; zira Allah'ın keremine sınır yoktur, O bir işle ilgili ümit verici ifade kullanmışsa, bu o işin olacağını gösterir (Taberî, XI, 12; Şevkânî, II, 454).

Âyetin inmesine vesile olan olayla ilgili rivayetlerin ayrıntılarında farklılıklar bulunmakla beraber bunlar, âyette, durumları müsait olduğu halde Tebük Seferi'ne katılmaktan kaçınıp sonra samimi olarak pişmanlık duyan ve mazeret üretme cihetine gitmeksizin hatalarını itiraf eden kişilere işaret edildiği noktasında birleşirler. Sayıları ve kimlikleri ile ilgili farklı rivayetler bulunan bu kişiler sefere çıkmaktan geri kalanlarla ilgili âyetleri duyunca öylesine bir vicdan azabı ve pişmanlık hissetmişlerdi ki, kendilerini Mescid-i Nebevî'nin direklerine bağlamışlar ve Resûlullah kendilerini çözmedikçe orayı terketmeyeceklerine yemin etmişlerdi. Hz. Peygamber seferden döndüğünde âdeti üzere önce mescide gitti, onları bu halde görünce sebebini sordu. Çevredekiler durumu açıklayınca, Resûlullah vahiy gelinceye kadar kendisinin de onları çözmeyeceğine ve özürlerini kabul etmeyeceğine yemin etti. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu ve Hz. Peygamber adam gönderip onları çözdürdü ve özürlerini kabul etti (Taberî, XI, 12-16).

103. İmkânları olduğu halde Tebük Seferi'ne katılmayan ve bunun pişmanlığını yaşayan kişiler, mallarını getirip Resûlullah'a takdim etmişler, kendilerini arındırmak üzere bunları almasını ve sadaka olarak dağıtmasını, bir de bağışlanmaları için dua etmesini istemişlerdi. Hz. Peygamber ise kendisine böyle bir şey emredilmediğini ve onların mallarından alamayacağını söyledi. Âyet bunun üzerine indi (Taberî, XI, 16-18). Âyeti bu rivayeti esas alarak yorumlayan âlimlerin bir kısmı buradaki *sadaka* ile, günahlara kefâret olmak üzere alınan gönüllü bağışların kastedildiği kanaatindedir. Aynı rivayetin ışığında yorum yapan bazı âlimlere göre –yaptıklarından nedamet duyan bu kişiler– zaten *zekât* ile yükümlüydüler; âyet Resûlullah'tan onların daha önce vermekten kaçındıkları zekâtı kabul etmesini istemiş oldu. Fakihlerin çoğunluğuna göre ise âyet yeni

bir sözün başlangıcıdır ve burada farz olan zekâtın alınması konusuna temas edilmektedir (Râzî, XVI, 177).

Kur'an daha Mekke döneminin ilk yıllarında Allah'ın birliği (tevhid) inancı ile sosyoekonomik dengenin kurulması ve korunması arasında çok sıkı bir bağ bulunduğunu müslümanların kafalarına ve gönüllerine yerleştirmiş, malî yükümlülükleri belirli kurallara bağlamadan önce toplumun bu yönde bilinçlendirilmesine ağırlık vermiştir. Bu arada Mekke döneminde inen sekiz âyette zekât kelimesi de kullanılmıştır; fakat bu âyetlerde geçen zekât kelimesiyle, Medine'de farz kılınan nisabı, nisbeti belirli, harcama yerleri gösterilmiş zekâtın kastedilmediği açıktır. Bu dönemde de zekât dinî bir yükümlülük olmakla birlikte, bu görev mutlak nitelikteydi, müslümanlar bunun miktarını durum ve şartlara göre belirliyorlardı. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti sırasında ilk dinlenme yeri olan Kuba'da okuduğu hutbeden itibaren, malî yükümlülükler konusu âyetlerde ve hadislerde daha yoğun bir biçimde işlenmeye başlamış, bu dönemde yirmi iki âyette daha zekât kelimesi mârife (belirli isim) olarak kullanılmıştır. Bu arada Mekke döneminde olmayan ve zekât ile eş anlamlı kullanıldığı genellikle kabul edilen sadaka kelimesi on iki ayrı Medenî âyette yer almıştır. Zekâtla ilgili âyetler ve tarihî bilgiler ışığında nisabı ve miktarları belirli zekâtın –kesin olmamakla beraber– hicretin 2. yılında ramazan orucundan hemen sonra farz kılındığı anlaşılmaktadır. 9. yılda bu âyetle farz kılındığını ileri süren âlimlerin bu görüşünü ise, zekâtın devlet tarafından düzenli bir şekilde toplanıp dağıtılmaya bu tarihte başlanmış olduğu şeklinde açıklamak mümkündür.

Sözlükte "artma, çoğalma, arıtma, övgü ve bereket" gibi anlamlara gelen *zekât*, terim olarak, "Allah'ın Kur'an'da belirttiği yerlere harcanmak üzere farz kıldığı, dinen zengin sayılan kişilerin mallarından alınan belirli pay"ı ifade eder. Ayrıca, bu payın maldan çıkarılması işlemine de zekât denir. Malî bir ibadet olan zekâtın Kur'an'da ve hadislerde hemen her zaman, bedenî bir ibadet olan namazla birlikte zikredilmesi bu iki dinî görev arasındaki güçlü bağı gösterir. Her şeyden önce bir ibadet olan zekâtın, birçok insanî ve ahlâkî hedefleri ve iktisadî gayeleri vardır. Dolayısıyla Allah'ın buyruğuna uyarak O'nun hoşnutluğunu kazanma amacıyla zekâtın yerine getirilmesi, kulun dünya ve âhiret mutluluğuna vesile olduğu gibi topluma da birçok fayda sağlar.

Zekâtın harcama yerleri Kur'an'da tek tek sayılmış olmakla beraber (Tevbe 9/60), zekât yükümlüleri, zekâta tâbi mallar, zekât yükümlülüğünün alt sınırı (nisab), ödenecek miktar, ödeme zamanı ve şekli gibi konular daha çok Hz. Peygamber'in söz ve uygulamaları ile açıklığa kavuşturulmuştur. Bununla birlikte âyet ve hadislerin yorumlanmasındaki farklılıklar sebebiyle bazı meselelerde fıkıh doktrinleri arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır (geniş bilgi için bk. Yûsuf el-Kardâvî, *Fıkhü'z-zekât*, I-II; Mehmet Erkal, "Zekât", *İFAV Ans.*, IV, 519-574).

Âyetin "arındırmak ve temize çıkarmak üzere" şeklinde tercüme ettiğimiz kısmında geçen arındırma ve temize çıkarma fiillerinin öznesinin Hz. Peygamber olduğu kanaati hâkimdir. Birinci fiilin sadakanın sıfatı olduğu görüşü esas alındığında ise âyete, "Onların mallarından, kendilerini temize çıkarmak üzere onları arındıracak sadaka al!" şeklinde mâna vermek gerekir. Bu fiillerden ilkinin masdarı olan *tathîr*, "günahların onların üzerinde bıraktığı kötü etkileri gidermek", ikincisinin masdarı olan *tezkiye* ise "iyice temizlemek, bereketini arttırmak" mânasına gelir. Öte yandan "senin duan" diye tercüme edilen "salâteke" tamlaması, (Hz. Peygamber'e hitaben) "senin onlar için duada bulunman, günahlarının bağışlanmasını istemen" anlamıyla, "onlara huzur verir" diye tercüme edilen "sekenün lehüm" ifadesi de "Onlar için rahmettir, tövbelerinin kabul edildiği inancını sağlar ve gönüllerini huzura kavuşturur, onları şereflendirir" şeklinde açıklanmıştır (İbn Atıyye, III, 78; Zemahşerî, II, 170-171; Şevkânî, II, 454-455).

104. Gerek henüz tövbeye yönelmemiş olanlara gerekse tövbe edip de sonucu hakkında endişe duyanlara hitap edilerek, yalnız Allah'ın tövbeleri kabul etme yetkisine sahip olduğu ve başka kapılardan medet umanların hayal kırıklığına uğrayacakları hatırlatılmakta, Allah'ın engin rahmetine gönülden inanmış olanların ise samimiyetle yaptıkları tövbe ve yakarmanın, Allah katında mutlaka karşılık bulacağından şüphe etmemeleri istenmektedir. "Sadakaları kabul buyuran da O'dur" diye çevirdiğimiz cümle lafzî karşılığı, "Sadakaları da O alır" şeklindedir. Cenâb-ı Allah'ın kendisi hakkında bu ifadeyi kullanması şöyle açıklanabilir: Resûlullah'a sadakaları alması emredildikten sonra bu malî vecîbenin asıl kaynağının

ilâhî irade, gerçek kabul merciinin de Allah Teâlâ olduğu belirtilerek, bu buyruğa konu olan fiilin ve buyruğa uyanların O'nun katında ne kadar değer taşıdığına işaret edilmiştir (İbn Atıyye, III, 79; Şevkânî, II, 455).

105. Bazı hatalı davranışlarda bulunmakla beraber bunlardan pişmanlık duyan ve Allah'tan bağışlanma dileyen kişilere, sırf tövbe ile yetinmeyip Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için durmadan çalışmaları ve hatalarını bu yolla da telâfi etme çabası içine girmeleri istenmektedir. Âyete kendi bağlamı içinde böyle mâna verilebilirse de, esasen hatasız kul olmadığı dikkate alınırsa burada daha genel bir hitabın bulunduğu, herkesin elindeki imkânları en iyi biçimde değerlendirerek çalışıp çabalamasının istendiği, fakat kendisini başı boş değil daima bir murâkabe altında hissetmesi gerektiğinin hatırlatıldığı söylenebilir. Burada ilginç bir nokta, Allah ve resulünün görmesinden başka müminlerin görmesinden söz edilmiş olmasıdır; böylece –insanın toplumsal yasaların etkisi altında davranışlarına çeki düzen vermesi tabii olmakla beraber– Allah katında önem taşıyan değerlendirmenin iman temeli üzerine kurulmuş ve âhiret sorumluluğu bilincine sahip toplumun değerlendirmesi olduğuna işaret edilmektedir. Fakat her hâlükârda nihaî hesabın Allah'ın huzurunda verileceği unutulmamalıdır; âyetin son cümlesinde bu hususa dikkat çekilmiştir.

106. Tefsirlerde genellikle, Tebük Seferi'ne katılmadıkları için pişmanlık duymakla beraber 102. âyette belirtilenlerin aksine hatalarını itiraf etmeyen ve süratle tövbeye yönelmeyen bir gruba işaret edildiği belirtilir. Yaygın rivayete göre burada sözü edilen kimseler, 118. âyette –çileli bir bekleyişten sonra– tövbelerinin kabul edildiği bildirilen üç kişidir (Taberî, XI, 21-22; bu kişiler hakkında bilgi için 118. âyetin tefsirine bk.). Bu husus dikkate alınarak âyetin baş kısmına, "Bir diğer grup ise umutlarını Allah'ın buyruğuna bağlamış beklemektedirler" şeklinde mâna vermek de mümkündür. Yine, âyetin "tövbelerini kabul edecektir" şeklinde tercüme ettiğimiz kısmını "onlara tövbe nasip edecektir" şeklinde çevirmek de mümkündür. Bu âyetle 107. âyet arasında bağ kurarak orada değinilen münafıklardan bir grubun kastedildiği yorumunu yapanlar olmuşsa da (İbn Atıyye, III, 80), bu yorum zayıf görünmektedir. Zira 101,

102 ve 106. âyetlerde üç farklı gruptan söz edilmekte, bunlardan ikinci ve üçüncü gruptakilerin sefere katılmamaktan ötürü pişmanlık duydukları anlaşılmakta, sonuncular hakkında ise kesin hüküm belirtilmemektedir; oysa müteakip âyetlerde değinilecek olan münafıklar kesin ifadelerle mahkûm edilmektedirler.

Âyette değinilen kişilerin âkıbeti hakkında kullanılan ihtimalli ifade, kuşkusuz Cenâb-ı Allah açısından bir tereddüde işaret için değil, o kimselerin ruh hallerini açıklamak ve korku ile ümit arasında bulunduklarını belirtmek içindir (Râzî, XVI, 191-192).

107 – 110

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ
وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا
الْحُسْنَى وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٠٧﴾ لَا تَقُمْ فِيهِ
أَبَدًا لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ
رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ ﴿١٠٨﴾ أَفَمَنْ أَسَّسَ
بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرُفٍ
هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠٩﴾
لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ
قُلُوبُهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١١٠﴾

Meâli

107. Bir de şunlar var ki, zararlı eylemler gerçekleştirmek, inkârcılıklarını pekiştirmek, müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve resulüne savaş açmış kişi lehine fırsat kollamak üzere bir mescid yapmışlardır. "Amacımız sadece iyilikti" diye de yemin edecekler. Allah şahit, onlar kesinkes yalancıdırlar. **108.** Orada asla namaza durma! Daha ilk günden takvâ temeli üzerine kurulan mescid, namaz kılman için elbette daha uygundur; burada gerçekten arınmak isteyen adamlar vardır. Allah da temizlenenleri sever. **109.** Binasını Allah'a saygı ve O'nun hoşnutluğunu kazanma temeli üzerine kuran mı daha iyidir yoksa binasını kaymak üzere olan bir uçurumun kenarına kurarak onunla birlikte cehennem ateşine yuvarlanan mı? Allah kötülükte ısrar eden kimseleri doğru yola iletmez. **110.** Onların kurduğu bina, yürekleri paramparça olmadığı sürece içlerinde bir huzursuzluk kaynağı olmaya devam edecektir. Allah bilen ve hikmetle yönetendir.

Tefsiri

107-110. Yesrib'deki (Medine) Hazrec kabilesinin ileri gelenlerinden Ebû Âmir isimli bir şahıs Hıristiyanlığı benimsemiş ve bu alanda bilgilerini ilerletip papaz olmuştu. Resûlullah'ın Medine'ye göç etmesi bu ve benzeri kimselerin menfaatlerine ters düşüyordu. Bu yüzden Ebû Âmir, Medine'ye geldiği günden itibaren Hz. Peygamber'e muhalefet etti ve onun düşmanları olan Mekkeli müşriklerle ittifak içine girdi. Bu muhalefeti sürdürebilmek için bazı adamlarıyla birlikte Mekke'ye gitti ve Bedir Savaşı'nda müslümanlara karşı savaştı. Bedir yenilgisine müşriklerden daha fazla üzüldü ve onların intikam duygularını harekete geçirdi. Ayrıca gerek Uhud gerekse Hendek savaşlarında hazır bulunup Medineli hemşehrilerini Resûlullah ve müslümanlar aleyhine tahrik etmeye çalıştı. Bunda başarılı olamayınca Mekke'ye yerleşti. Mekke müslümanlar tarafından fethedilince Tâif'e geçti. Huneyn Savaşı'nda Hevâzin kabilesi yenilgiye uğrayınca da Şam'a kaçtı. Şam'a kaçarken münafıklara, "Olabildiğince hazırlık yapın, ben Bizans imparatoruna gidip kuvvet getireceğim, Muhammed'i ve arkadaşlarını Medine'den çıkaracağım"

diye haber gönderdi. Ebû Âmir'in Medine'deki münafıklarla yaptığı iş birliği çerçevesinde hazırlanan oyunlardan biri mescid süsü verilen bir toplanma yeri inşa edilmesiydi. Münafıklar gerçekte kötü niyetle, fakat Mescid-i Kubâ ve Mescid-i Nebî'ye uzakta oturan yaşlıların cemaate yetişemediklerini, diğer insanların da soğuk ve yağmurlu gecelerde anılan mescidlere ulaşmalarındaki zorlukları bahane ederek Sâlim b. Avf kabilesinin bulunduğu yerde bir mescid inşa ettiler. Resûlullah'ın onayını alıp bu yapıya meşruiyet kazandırmak üzere kendisinden mescidi ibadete açmasını ve dua etmesini istediler. Hz. Peygamber o sırada Tebük Seferi'nin hazırlıklarıyla meşgul olduğunu belirtti ve "İnşaallah döndüğümüzde orada namaz kılarız" buyurdu. Tebük Seferi dönüşünde münafıklar tekrar aynı taleple müracaatta bulundular. İşte Resûlullah gerçekte fesat ve nifak yuvası olarak inşa edilen bu mescidde namaz kılmak üzere oraya gitmeye hazırlanırken bu âyetler nâzil oldu. Âyetteki bu uyarı üzerine Hz. Peygamber anılan mescidi yıktırdı. Âyetteki "zararlı eylemler gerçekleştirmek üzere yapılmış mescid" anlamına gelen ifadeden hareketle siyer ve İslâm tarihi ile ilgili eserlerde, yıkılan bu yapı *Mescid-i Dırâr* adıyla anılagelmiştir (Taberî, XI, 23-26; Hüseyin Algül, "Mescid-i Dırâr", *İFAV Ans.*, III, 206-207).

108. âyette "daha ilk günden takvâ temeli üzerine kurulduğu" bildirilen mescidin hangisi olduğu hususunda ilk dönem İslâm âlimlerinden nakledilen rivayetler iki noktada toplanır. Bunlardan birine göre maksat Mescid-i Nebevî, diğerine göre Kuba Mescidi'dir. Taberî birinci görüşü destekleyen rivayetleri daha sağlam bulmaktadır (bk. XI, 26-28).

110. âyette geçen ve "huzursuzluk kaynağı" diye çevirdiğimiz *rîbe* kelimesi, "kuşku, erişilmez emel, pişmanlık ve kin" gibi mânalara gelmektedir. Bunlardan hareketle şu yorumlar yapılmıştır: Münafıkların mescidi yaparken içlerinde taşıdıkları kuşku ve nifak sürüp gidecektir; o binayı yaparken gözettikleri amaç erişilmez bir hayal olarak kalacaktır; böyle bir iş yapmaktan duydukları pişmanlığı hep yaşayacaklardır; binanın yıktırılmasından dolayı duydukları kin devam edip gidecek ve bütün bu duygular sebebiyle devamlı bir huzursuzluk içinde yaşayacaklardır. Âyetin "yürekleri paramparça oluncaya kadar" diye çevirdiğimiz kısmıyla, kalplerinin bu konuyla olan bağı tamamen kopuncaya kadar devam edeceğine işaret

edilmektedir. Müfessirlerin çoğunluğu bu bağın kopmasını "ölüm" olayı ile açıklamışlar ve âyete "Onlar ölmedikleri sürece bu konudaki kuşkuları sürer gider" şeklinde mâna vermişlerdir. Bununla birlikte, "Onlar yaptıkları aşırılıktan yüreklerini parçalayacak derecede pişmanlık ve üzüntü duyarak tövbe edinceye kadar kuşkuları devam eder" yorumu da yapılmıştır (Râzî, XVI, 198; Şevkânî, II, 460).

Bu âyetler belirli bir olay vesilesiyle inmiş olmakla beraber, özellikle 109. âyette soyut bir anlatım biçimiyle ortaya konan ölçü dikkate alınırsa, burada temsilî bir örnekten hareketle şu mesaja ağırlık verildiği görülür: İki yüzlü davrananlar arasında zararlı eylemler planlayan, inkârcılığı örgütlemeye ve müminlerin arasına ayrılık sokmaya çalışanlara karşı uyanık olunmalı, onların iyi niyet iddiaları ihtiyatla karşılanmalıdır; Allah'ın rızâsına takvâ esası üzerine kurulu işlerle erişilir ve Allah kötülüklerden arınmayı samimi olarak isteyen kişileri sever; iki yüzlü davranmayı huy haline getirenlerin yürekleri kuşkunun esiri olur ve ölünceye kadar kendi kişiliklerini bulamadan bu kuşkunun girdabında bocalar dururlar; dünyada böyle bir bunalımı yaşadıkları gibi âhirette de acı bir sonla karşılaşacaklardır, zira onların akıllarınca başarı gibi görünen eylemleri aslında uçurumun kenarına yapılmış binadan farksızdır, kısa bir süre sonra bu bina onların cehenneme yuvarlanmaları sonucunu doğurur.

111 – 112

إِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَۜ
يُقَاتِلُونَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ
حَقًّا فِي التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْج۪يلِ وَالْقُرْاٰنِۜ وَمَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِه۪
مِنَ اللّٰهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذ۪ي بَايَعْتُمْ بِه۪ۜ وَذٰلِكَ

هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١١﴾ اَلتَّٓائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ
السَّٓائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْاٰمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ
وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِ وَبَشِّرِ
الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾

Meâli

111. Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da yer almış gerçek bir vaadidir. Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu antlaşmadan ötürü sevininiz. İşte büyük bahtiyarlık da budur.
112. O tövbekârlar, ibadet edenler, hamdedenler, dünyada yolcu gibi yaşayanlar, rükûa varanlar, secde edenler, iyiliği teşvik edip kötülükten alıkoyanlar, Allah'ın sınırlarını gözetenler; müjdele o müminleri!

Tefsiri

111. Bazı tefsirlerde bu âyetin Hicret'ten az önce İkinci Akabe Biatı sırasında Resûlullah ile ona destek sözü veren Medineli müslümanlar arasında geçen bir konuşma üzerine nâzil olduğuna dair bir rivayet yer almaktadır (İbn Atıyye, III, 87; Taberî iniş zamanını belirtmeksizin bu rivayetin ortak unsuru olan Abdullah b. Revâha'nın sözüne yer verir, bk. XVI, 35-36). Nakledilen bu konuşmanın anılan görüşmeler sırasında cereyan etmiş olması muhtemel olmakla beraber, âyetin içeriği ve bağlamı Tebük Seferi'ne yakın bir tarihte indiği kanaatini güçlendirici nitelikte dir ve daha Mekke dönemindeyken indiğini kabul etmeye elverişli görünmemektedir (Derveze, XII, 222-223). Âyetin Medine'de Mescid-i Nebevî'de indiğini, müslümanlar tarafından büyük bir sevinçle karşılandığını ve ensardan bir kişinin yukarıda işaret edilen konuşmada geçen, "Doğrusu bu kârlı bir alışveriş! Artık ne vazgeçer ne vazgeçilmesine razı

oluruz" ifadesini kullandığını belirten rivayet de bu kanaati desteklemektedir (İbn Ebû Hâtim, VI, 1886).

Esasen evrendeki bütün varlıklar, bu arada insanların can ve malları Allah'ın hükümranlığı altında olmakla beraber, insanın yine ilâhî iradeyle tâbi tutulduğu sınavın bir uzantısı olarak yüce Allah "canlar"ı ve "mallar"ı müminlere izâfe etmiş, onların bu sınavdaki seçme özgürlüğüne dikkat çekmiştir. Âyette müminler için kâr, kazanç, başarı kavramlarının dünya ile sınırlı olamayacağı, mutluluk anlayışının dünyevî hazlar içine hapsedilemeyeceği fikri, satım sözleşmesi benzetmesinden yola çıkan edebî bir üslûp kullanılarak işlenmektedir. Müslümanların kritik bir durumda bulundukları sırada onları düşmana karşı savaşmaya özendiren bu âyette dahi ölümü ve öldürmeyi göze almanın ancak Allah'ın rızâsını kazanma amacını taşıdığı ve Allah'ın huzurunda yapılan bir antlaşma çerçevesinde, yani O'nun koyduğu ilkelere uygun biçimde cereyan ettiği takdirde bir değer ifade edeceğinin belirtilmesi, beşerî ihtiraslar ve dünyevî çıkarlar uğrunda canını ortaya koymanın budalaca bir cengâverlik veya sonuçları dünya hayatıyla sınırlı bir kumarbazlık, bu amaçla başkalarının canına kıymanın da altından kalkılamaz bir vebal olduğunu gösterir (Kur'an'ın öldürme konusundaki ifadeleriyle ilgili bir açıklama için bu sûrenin 5. âyetinin tefsirine bk.).

112. "Dünyada yolcu gibi yaşayanlar" şeklinde tercüme ettiğimiz "es-sâihûn" kelimesinin sözlük anlamı "seyahat edenler"dir. Birçok sahâbî, Hz. Peygamber'in "Ümmetimin seyahati oruçtur" meâlindeki bir hadisine dayanarak âyetteki bu kelimeyi "oruç tutanlar" şeklinde yorumlamışlardır (Taberî, XI, 28). Seyahat ve oruç arasındaki benzerlik daha çok şu şekilde açıklanmıştır: Her ikisinde kişi birtakım zorluklara ve mahrumiyetlere katlanır; seyahatte kişi görmediği, bilmediği yerleri ve durumları görüp gözlemleyebilir, oruç tutan mümin de ruhen yücelerek melekût âleminin birtakım özel hallerine muttali olabilir. Bazı ilk dönem müfessirleri bir başka hadise dayanarak aynı kelimeyi, "cihad edenler" biçiminde açıklamışlardır. Kelimeyi sözlük anlamına göre yorumlayanlar, "yer yüzünde seyahat edenler", "Mekke'den Medine'ye göç edenler", "ilim öğrenmek için yolculuğa çıkanlar", "Allah'ın birlik

ve kudretini gösteren delilleri gözlemlemek ve onlardan sonuçlar çıkarmak için yollara düşenler" gibi açıklamalar yapmışlardır (İbn Atıyye, III, 89; Elmalılı, IV, 2625; Kur'an'ın dersler çıkarma amacıyla yeryüzünde gezip dolaşmayı özendirmesi hakkında bk. Âl-i İmrân 3/137). Tercümemize esas olan düşünceyi de şöyle özetlemek mümkündür: Bu dünyanın fâni olduğunu unutmayanlar, ömür sermayelerini olabildiğince ebedî mutluluğa yatıranlar, dünya hayatlarını hep bir yolcunun şuuru içinde yaşarlar; bu ebediyet yolcuları, kelimenin yorumunda zikredilen güzel davranışlar içinde bulunurlar.

113 – 116

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا
أُولِي قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ١١٣
وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ
فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ
حَلِيمٌ ١١٤ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ حَتَّىٰ
يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ١١٥ إِنَّ اللَّهَ لَهُ
مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ
اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ١١٦

Meâli

113. Müşriklerin cehennemlik oldukları müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar peygamber de müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler. **114.** İbrâhim'in, babasının bağışlanması için yaptığı dua ise sırf ona verdiği bir sözden ötürüydü. Ama onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca hemen bundan vazgeçti. İbrâhim gerçekten çok duyarlı, yumuşak huylu biriydi. **115.** Allah bir topluluğu doğru yola ilettikten sonra, nelerden sakınacaklarını kendilerine açıklamadan onları yoldan çıkmış sayacak değildir. Kuşkusuz Allah her şeyi en iyi bilendir. **116.** Bilesiniz ki göklerin de yerin de hükümranlığı Allah'ındır. Yaşatan O'dur, öldüren O'dur. Allah'tan başka sizin için ne bir dost ne bir yardımcı vardır.

Tefsiri

113-114. Âyetlerin, Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'in veya annesinin bağışlanması için dua etmesi yahut bazı müminlerin müşrik olarak ölen yakınlarının bağışlanmaları için dua etmeleri sebebiyle indiğine dair değişik rivayetler bulunmaktadır (bk. Taberî, XI, 40-43). Sûrenin iniş zamanı ile ilgili bilgiler, 113. âyette hem Hz. Peygamber hem de müminlerden söz edildiği ve ardından gelen âyette de Hz. İbrâhim örneğine değinildiği göz önüne alınırsa, asıl amacın belirli bir olayla ilgili bir hüküm veya açıklama getirmek değil, bu konuda bir ilkeye dikkat çekmek olduğu anlaşılır ki bu da, hayatındaki bütün fırsatları bir kenara itip Allah'a şirk koşmakta ısrar ettiği ve o hal üzere öldüğü bilinen kişilerin bağışlanması için duada bulunmanın Allah katında tasvip edilen bir davranış olmadığıdır. Bazı müfessirlerce belirtildiği üzere, burada müşrikler için istiğfarda bulunma yasağı, onların şirk üzere öldüklerinin bilinmesi haliyle sınırlıdır. Bir kimse hayatta iken onun kâfir olarak öleceği bilinemeyeceğine göre, müminlerin henüz sağ olan inançsız bir kişinin hidayete ermesi ve bağışlanması için dua etmelerine bir engel yoktur (Taberî, XI, 43-44). Bu bağlamda Resûl-i Ekrem'in Hz. İbrâhim'in soyundan olduğu, hayatta olduğu sürece hiç kimseyi imansız öleceğini varsayarak Allah düşmanı ilân etmediği, hatta münafıkların reisi Abdulah b. Übey

öldüğünde iyi bir mümin olan oğlunun onun cenaze namazını kıldırması yönündeki ricasını dahi reddetmemeye çalıştığı da hatırlanmalıdır.

Hz. İbrâhim'in babası için duadan vazgeçmesi, birçok müfessir tarafından, babasının müşrik olarak öldüğünden emin olması üzerine istiğfarı bırakması şeklinde açıklanmıştır. Bazı müfessirler ise bir rivayetten yola çıkarak, âhirette babasının sırattan geçebilmek için kendisinden yardım isteyeceği, fakat müşrik olarak öldüğünü açıkça görmesi üzerine yardımda bulunmayı reddedeceği yorumunu yapmışlardır; fakat bunu teyit eden sağlam bir delil bulunmamaktadır. İbn Atıyye bu yorumun zayıf olduğunu belirtmekte (III, 91), Taberî de birinci yorumu daha isabetli bulmaktadır (XI, 45-47; Hz. İbrâhim hakkında bilgi için bk. Bakara 2/124; Âl-i İmrân 3/65-68).

"Çok duyarlı" diye tercüme ettiğimiz *evvâh* kelimesine, bazı hadislerdeki kullanımlar da dikkate alınarak, "çok dua eden, merhameti bol, derin anlayış sahibi, yürekten inanmış, Allah'ı çok tesbih eden, Allah kelâmını çok okuyan, mânevî ıstıraplardan ötürü derin teessürleri olan, kalbi yanık, âh edip inleyen, kavrama gücü yüksek, huşû içinde Allah'a yalvaran" gibi mânalar da verilmiştir (Taberî, XI, 47-53).

115-116. Yüce Allah 115. âyette İslâmiyet'in temel ilkelerinden birini hatırlatmakta, sakınacakları hususlarda yeterli bir bildirim gerçekleşmeden insanların sorumlu tutulmayacaklarını belirtmektedir. Ayrıca, gerek bu gerekse müteakip âyette, hidayete erdirenin Allah olduğuna ve O'ndan başka tam mânasıyla güvenilip dayanılacak dost bulunmadığına dikkat çekilmektedir. Şu var ki, Kur'an'ın başka âyetleri ışığında, Allah Teâlâ'nın bu hidayeti nasip etmesinin kulun niyet ve irade sınavındaki başarısıyla irtibatlı olduğu göz ardı edilmemelidir.

117 – 118

لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْاَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ
فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ

ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١١٧﴾ وَعَلَى الثَّلٰثَةِ
الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتّٰى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ
عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللّٰهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ
عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١١٨﴾

Meâli

117. Şu bir gerçek ki Allah, peygambere ve o sıkıntılı zamanda, içlerinden bir grubun moralleri bozulmaya yüz tuttuktan sonra bile ona bağlılıklarını koruyan muhacir ve ensara lutfuyla muamele etti ve sonra da hepsinin tövbelerini kabul etti. Allah onlara karşı çok şefkatli ve merhametlidir. **118.** Allah geriye bırakılan üç kişinin de tövbesini kabul etti. Sonunda, bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmeye başlamış, vicdanları kendilerini sıkıştırmış ve Allah'tan başka sığınılacak kimse olmadığını anlamışlardı. Bunun üzerine O da eski durumlarına dönmeleri için onlara tövbe nasip etti. Hiç şüphesiz Allah, tövbe kapısını alabildiğine açık tutan ve rahmetiyle kuşatandır.

Tefsiri

117. *Tevbe* kelimesi Allah'a izâfe edildiğinde, "Allah'ın, kulunun durumunu daha iyi bir hale çevirmesi, ona tövbe nasip etmesi ve tövbesini kabul etmesi" mânalarına gelir. Âyetteki (tevbe kökünden türetilmiş olan) birinci fiili, "kulun durumunu daha iyiye çevirme" mânasında anlamak bağlama daha uygun düşmektedir. Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e Tebük Seferi'nin meşakkatlerine katlanıp bu seferi başarıyla tamamlamayı, büyük sevap ve müslümanlar için hayırlı neticeler elde etmeyi nasip etmiş, önceki durumuna göre onu daha mütekâmil bir duruma getirmiştir. Resûlullah'a bağlılıklarını koruyan muhacir ve ensara da bu zorlu sınav ile kusurlarından daha bir arınma ve ilâhî rızâya daha fazla

yaklaşma fırsatı sağlamıştır. Moralleri bozulmaya yüz tutanlara, yani Hz. Peygamber'in sefer kararını birtakım tereddüt ve olumsuz düşüncelerle karşılayan veya sefer sırasındaki güçlüklerden ötürü geri dönmeyi akıllarından geçirmeye başlayanlara gelince, bağışlamak suretiyle onları bu aşağı mertebeden kurtarıp durumlarını iyileştirmiştir (İbn Atıyye, III, 92-93).

"Sıkıntılı zaman" tamlamasıyla Tebük Seferi'nin kastedildiği hemen bütün müfessirlerce kabul edilir. Gerek bu sefere hazırlık esnasında gerekse sefer sırasında Resûlullah ve müslümanlar büyük sıkıntılar çekmişlerdir. Siyer ve tefsir kitaplarında bazı sahâbîlerin yaptıkları fedakârlıklar, bir damla suya, bir lokma yiyeceğe ihtiyaç duyar hale gelen İslâm ordusunun bu sıkıntıdan kurtulması için Resûl-i Ekrem'in yaptığı dualar ve bunların mûcizevî sonuçlarıyla ilgili birçok rivayet yer alır (meselâ bk. Taberî, XI, 54-56; İbn Atıyye, III, 93).

118. Tebük Seferi'ne katılmamaktan ötürü pişmanlık duymakla beraber hemen özür dilemeyen ve tövbeye yönelmeyen üç kişiden söz edilmektedir. Rivayetlere göre bu üç kişi Kâ'b b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye ve Mürâre b. Rebî'dir. Hz. Peygamber seferden dönünce, sıhhî ve malî durumları elverişli olduğu halde sefere katılmayan ve hemen günahlarını itiraf edip tövbeye yönelmeyen bu üç kişinin yüzüne bakmadı. Müslümanlar da Resûlullah'a uyarak onlarla ilişkilerini dondurdular. 106. âyette kendilerinden, "Bir diğer grubun durumu ise Allah'ın hükmüne kalmıştır; ya onlara azap edecek veya tövbelerini kabul edecektir" diye söz edilen bu kişiler, yaklaşık elli gün süren çileli bir bekleyiş içine girdiler. Nihayet bu âyetin nâzil olmasıyla tövbelerinin samimi olduğu ve Allah tarafından kabul edildiği bildirilince yüzleri güldü; Resûlullah'ın ve müslümanların arasına döndüler, âdeta hayat onlar için yeniden başlamış oldu.

Âyetin "geriye bırakılan" diye çevirdiğimiz kısmını, "Tebük Seferi'nden geri kalanlar" şeklinde yorumlayanlar bulunmakla beraber, çoğu müfessirler 106. âyetle irtibatlandırarak buna "bağışlanmaları ertelenenler" mânasını vermişlerdir; olaya konu olan sahâbîlerden yapılan nakiller de bu anlamı desteklemektedir (Taberî, XI, 56-62; İbn Atıyye, III, 92-94).

119 – 122

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِق۪ينَ ﴿١١٩﴾
مَا كَانَ لِاَهْلِ الْمَد۪ينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ اَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ
اللّٰهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِاَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِه۪ۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ لَا يُص۪يبُهُمْ
ظَمَاٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ وَلَا يَطَؤُ۫نَ مَوْطِئًا
يَغ۪يظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ
بِه۪ عَمَلٌ صَالِحٌۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُض۪يعُ اَجْرَ الْمُحْسِن۪ينَۙ ﴿١٢٠﴾ وَلَا يُنْفِقُونَ
نَفَقَةً صَغ۪يرَةً وَلَا كَب۪يرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ
لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ اَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢١﴾ وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ
لِيَنْفِرُوا كَٓافَّةًۜ فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَٓائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا
فِي الدّ۪ينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ اِذَا رَجَعُٓوا اِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿١٢٢﴾

Meâli

119. Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun. **120.** Medine ahalisi ve çevresinde bulunan bedevîler Resûlullah'a katılmaktan kaçınamaz ve onu bırakıp kendi canlarının derdine düşemezler. Çünkü onlar Allah yolunda ne zaman bir susuzluk, yorgunluk ve açlığa mâruz kalsalar, kâfirleri öfkelendire-

cek biçimde bir yere ayak bassalar veya düşmana karşı bir başarı elde etseler, bunların her biri mutlaka onlar için iyi birer amel olarak yazılır. Allah iyilerin emeğini asla boşa çıkarmaz. **121.** Yine, onlar küçük olsun büyük olsun hayır yolunda bir harcama yaptıklarında, bir yol katettiklerinde, bu, –Allah'ın onlara yapmış olduklarından daha güzeliyle karşılık vermesi için– muhakkak onların lehine yazılır. **122.** Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.

Tefsiri

119. Önceki âyetlerde işlenen konuyla bağlantı kurarak yorum yapan müfessirler, "doğrular" diye çevirdiğimiz *sâdıkîn* kelimesini, Hz. Peygamber ve onun ashabı şeklinde açıklarlar (Râzî, XVI, 220). Buradaki hitabın genelliği ve Kur'an'daki kullanımları dikkate alınırsa bu kelimeye, "özü sözü bir olan ve dürüst davranan kişiler" mânası vermek daha uygun olur. Kuşkusuz bu niteliği taşıyan örnek şahsiyetlerin başında peygamberler ve Peygamberimiz Hz. Muhammed ile ona gönülden bağlanmış sahâbîleri gelir. "Doğrularla beraber olun" buyruğunun, onlarla maddî bir beraberlik içinde olmaktan çok, bu sayede elde edilecek doğruluk erdemiyle onlar gibi davranmayı hedeflediği açıktır. Buna göre "Allah'a saygıda kusur etmeme, O'na karşı gelmekten sakınma çabası gösterme" gibi mânalarla açıklanabilen *takvâ* kavramının sıdk kökünden gelen sâdıkūn kavramıyla birlikte kullanılmış olması, tam anlamıyla takvâya erişebilmenin ancak doğrulukla birlikte gerçekleşebileceğini gösterir (takvâ hakkında bk. Bakara 2/197; A'râf 7/26).

Sıdk, insanın söz ve davranışlarıyla niyet ve inancında doğru, dürüst ve iyilikten yana olması anlamında bir ahlâk terimidir. Sıdk kelimesi ve türevleri Kur'an'da ve hadislerde sıkça geçer. İslâm ahlâkçıları da bu iki ana kaynakta tuttuğu önemli yere paralel olarak, sıdk kavramına eserlerinde geniş yer vermişler, çeşitli tutum ve davranışlara göre başlıca altı tür sıdktan söz etmişlerdir: **a)** Konuşmada dürüstlük. Dinî ve sosyal bir zarara yol açmadıkça söylenen her sözün gerçeği yansıtması gerekir. **b)** Niyet ve iradede dürüstlük. Davranışların özü ve ruhu niyettir;

bu itibarla kişi önce kendi niyet ve iradesinde dürüst olduğundan emin bulunmalıdır. Nitekim birçok âyet ve hadis, davranışlarda niyetin önemini vurgulamıştır. **c)** Karar dürüstlüğü. Kişi bir işin iyi olduğuna inanmışsa onu yapmaya, kötü olduğuna inanmışsa ondan uzak durmaya karar vermelidir. **d)** Kararında durma dürüstlüğü. Bir konuda verilmiş kararı uygulamak ve caymadan sürdürmek, karar vermekten daha güçtür; fakat kararın değeri onu uygulamadaki dürüstlüğe bağlıdır. Karar verme ve kararında durma dürüstlüğü özellikle kötü alışkanlıklardan tövbe edip bir daha bunlara dönmeme konusunda önem taşır. Kötü bir işe karar verilmiş olması halinde bundan caymak ise yeni bir doğru karar almak ve uygulamak anlamına gelir. **e)** Amelde dürüstlük. Ahlâk bilginleri amel bakımından sıdkı, iyilikleri gösteriş yapma ve çıkar gütme gibi ahlâk dışı amaçlarla değil, sırf iyilik olduğu için yapma, kötülükleri de aynı anlayışla terketmedeki doğruluk ve dürüstlük şeklinde açıklarlar. **f)** Dinî ve mânevî hallerde dürüstlük. Özellikle tasavvufî kaynaklarda havf (korku), recâ (ümit), tâzim, zühd, rızâ, tevekkül, sevgi gibi insanın Allah'a saygı ve bağlılığını gösteren yüksek dinî ve mânevî hallerinde dürüst olması, sıdkın en yüksek derecesi olarak gösterilmiştir (Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 391). Böylece, insanın sorumluluğa konu olan bütün hal ve hareketlerinde doğruluk ve dürüstlüğü, samimiyet ve iyi niyeti ifade eden geniş kapsamlı bir ahlâk terimi olan sıdkın, âyette büyük bir erdem kabul edildiği ve bu fazilete sahip olanların da, müminler için örnek ve önder şahsiyetler olarak gösterildiği söylenebilir.

120-121. Esasen Medine halkı ve yakın çevresindeki bedevîlerden Resûlullah'ın çağrısına uyup ona katılmaktan kaçınanların sayısının fazla olmadığı dikkate alınırsa, burada, anılan bu kesimden "hiç kimseye" böyle davranmanın yaraşmayacağını belirtmenin amaçlandığı söylenebilir. Yani âyet vâkıayı tesbitten ziyade muhtemel bir gevşekliği önlemeyi hedeflemektedir. Örnek nesle örnek davranışların yakışacağı, vahyin kaynağına böylesine yakın muhatapların Hz. Peygamber'e itaatte daha bir duyarlı olmaları gerektiği ve bunun ecrinin de çok büyük olacağı temasını taşıyan bu âyetlerden, diğer müminlerin sorumluluklarının daha az olduğu ve samimi biçimde ortaya koyacakları fedakârlıkların daha az sevap kazandıracağı mânası çıkarılmamalıdır. Öte yandan, Peygamber

şehrine özel atıfta bulunulması İslâmiyet'in daha çok orada şekillenmesi ve Hz. Peygamber'in yolunu izlemenin önemiyle ilgili olup, buradaki mesaj bütün çağları ve bütün mümin topluluklarını kuşatacak mahiyette genel ve süreklidir (Derveze, XII, 338; Esed, I, 386). 120. âyetin "çünkü" diye başlayan kısmından itibaren 121. âyetin sonuna kadarki ifade akışı da bunu destekler niteliktedir. Şu halde bu âyetlerden, –diğer kimselerin görevlerinde bir eksiltme anlamı çıkarılmaksızın– bir görevin, özellikle dinî bir vazifenin ifasında konuya ilişkin bilgi ve yakınlığı daha fazla olanların daha bir sorumluluk bilinciyle davranmaları gerektiği; bu bilinç içinde, samimi ve özverili olarak ortaya konan her davranışın Allah katında değer bulacağı ve asla boşa gitmeyeceği sonucu çıkarılabilir.

120. âyetin "düşmana karşı bir başarı elde etseler" şeklinde tercüme edilen kısmı, düşmanın öldürülmesi, esir edilmesi, savaş malzemelerinin ele geçirilmesi, hezimete uğratılması gibi mânalarla açıklanmıştır (Şevkânî, II, 472).

"Bir yol katettiklerinde" diye çevrilen 121. âyetteki ifadenin lafzî karşılığı "bir vadiyi katettiklerinde" şeklindedir. Sözlükte "akarsu yatağı" anlamına gelen *vâdî* kelimesinin Araplar'ca daha çok "yeryüzü, arazi" anlamında kullanıldığı (Zemahşerî, II, 177) ve "kataa" fiiliyle kullanıldığı zaman "yol tepmek, yola devam etmek" mânalarının kastedildiği dikkate alınarak Muhammed Esed'in çevirisi (I, 385, 386) bizce de tercihe şayan bulunmuştur.

122. Müfessirler âyetin iniş sebebi hakkında değişik rivayetler aktarmışlardır. Bunlardan birine göre, önceki âyetlerde Resûlullah'ın savaş çağrısına olumlu karşılık vermeyenlerin ağır bir biçimde eleştirilmeleri sebebiyle oluşan hassasiyet Medine çevresindeki müslümanları veya yeni müslüman olan kimseleri ihtiyaç olmasa bile –muhtemel savaş çağrısına hemen uyabilme amacıyla– Medine'ye gelmeye yöneltmişti. Yakın içerikteki bir rivayete göre, varını yoğunu toplayıp Medine'ye gelen ve Resûlullah'ın yakınında olmaya, ondan dini daha iyi öğrenmeye çalışan bu kimselerin oluşturduğu izdiham Medine'nin yerli halkını rahatsız etmeye başlamıştı. Bu rivayetler ışığında âyetin, şehircilik ve iskân politikalarında planlamanın önemine dikkat çekmek istediği düşünü-

lebilir. Diğer bir rivayet ise şöyledir: Hz. Peygamber çevredeki vahalarda bulunan bazı topluluklardan belirli kimseleri oralardaki insanlara İslâmiyet'i öğretmek üzere yollamıştı; 120. âyet inince bu kişiler kendilerinin de bu kapsamda olduğunu düşünerek telâşlandılar ve hemen Medine'ye döndüler (bunlarla ilgili değerlendirmeler için bk. Taberî, XI, 66-71; Derveze, XII, 239-241).

Dinde yeterli bilgi sahibi olmaları istenenlerin sefere çıkanlar arasında mı yoksa geride kalanlar arasında mı bulunacakları hususunda da farklı yorumlar yapılmıştır. Bir yoruma göre maksat şudur: Hz. Peygamber bir yere ordu gönderirken kendisi Medine'de kalıyorsa, daha önce inen bazı âyetlerde yer alan topluca sefere çıkma buyruğu katı bir biçimde uygulanmamalı, Resûlullah yalnız bırakılmamalı ve bir grup onunla kalıp dinde yeterli bilgileri elde etmeye çalışmalıdır. Diğer bir yorum şöyledir: Her kesimden bir grup Resûlullah ile sefere katılmalı ve yanında bulunup ondan dini daha iyi öğrenmeye çalışmalıdır. Dinde yeterli bilgiye sahip olmaya çalışma buyruğunun sefere katılarak gerçekleşeceği noktasında bu yorumla birleşen diğer bir izah tarzı, sefere iştirak edenlerin başta Allah'ın müslümanlara üstün lutufları ve onlara nasip ettiği zaferler olmak üzere sefer esnasında dersler çıkaracakları olayları gözlemleyecekleri, sonra bunları memleketlerine döndüklerinde geride kalmış olanlara anlatacakları şeklindedir. Bu yorum esas alındığında âyetin meâli şöyle olmaktadır: "Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve döndüklerinde toplumlarını uyarmak üzere sefere çıkmalıdır / toplanmalıdır." Bu âyeti Tebük Seferi veya başka bir sefer arasında bağ kurmaksızın tefsir edenlere göre burada anlatılmak istenen şudur: Dini öğrenmek üzere bütün müslümanların bizzat Hz. Peygamber'in yanına gelmeleri gerekmez; her topluluktan bir grubun gelip dinlerini öğrenmeleri ve sonra dönüp kendi topluluklarına onu anlatmaları yeterlidir (bk. Taberî, XI, 66-71; İbn Atıyye, III, 96-97; Râzî, XVI, 225-228; Ateş, IV, 154-157).

Âyetin gramer açısından farklı anlamalara imkân veren bir söz dizimine sahip olması sebebiyle değişik yorumlar yapılmış olmakla beraber, İslâm âlimleri genellikle bu âyette ilmin önemine değinildiğini kabul edegelmişlerdir. Bu noktadan hareketle yapılan izahları şöyle özetlemek

mümkündür: Dinin sağlıklı bir biçimde tebliği için maddî güç ve düşmana karşı ordu hazırlamak yeterli değildir. İslâmiyet'in hedeflediği medeniyete ilimsiz, irfansız ulaşılamaz. Bu itibarla müslümanların kendilerini aydınlatacak ve gerekli durumlarda uyaracak derin bilgi sahibi kimseler yetiştirmek için üzerlerine düşeni yapmaları bir görevdir. Dinin doğru anlaşılması için yapılacak ilk iş kuşkusuz din ilimlerine gereken emeğin verilmesidir; fakat dinin hedefi müslümanların dünya ve âhiret mutluluğunu birlikte gerçekleştirmek olduğundan, ilme ayrılacak emeğin –dar anlamıyla– din ilimleri şeklinde sınırlandırılması düşünülemez (Kur'an'da ilme yapılan göndermeler ve İslâm'da ilme verilen değer hakkında bk. Zümer 39/9).

123

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا قَاتِلُوا الَّذ۪ينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا
ف۪يكُمْ غِلْظَةًۜ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّق۪ينَ ﴿١٢٣﴾

Meâli

123. Ey iman edenler! İnkârcılardan yakınınızda bulunanlarla savaşın. Bunlar sizin çetin gücünüzü görsünler. Biliniz ki Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.

Tefsiri

123. Vedâ haccı öncesinde bütün Arap beldeleri İslâm'ı kabul etmişti; İslâm coğrafyasına en yakın düşman toprakları hıristiyan Araplar'ın oturduğu, Bizans hâkimiyetindeki Suriye bölgesiydi. Buraya yapılan Tebük Seferi'nde savaş cereyan etmemiş, Mûte Savaşı için bir misilleme yapılmamıştı. Dolayısıyla bu bölge, müslümanların varlıklarını koruyabilmeleri ve İslâm'ın başka yerlerdeki insanlara tebliği açısından oldukça stratejik bir önem taşıyordu. Âyetin tarihî şartlar ışığında yorumlanması halinde, bunu o dönemde müslümanların yakın çevrelerini güvence altına alacak bir fetih hareketini sürdürmeleri yönünde bir buyruk olarak anlamak uygun olur. Nitekim Hz. Peygamber vefatından kısa bir süre

önce, Mûte Savaşı'na sebebiyet veren Kudüs-Şam arasındaki hıristiyan Araplar'a karşı bir ordu sevketmeye karar vermiş ve Üsâme b. Zeyd'i bu orduya kumandan tayin etmişti.

Öte yandan âyetin bütün zamanlar için geçerli olmak üzere müslümanlara yöneltiği buyruk, kendi varlıklarını tehdit eden düşmanlarla savaşmaları ve bu konuda özgüven duygularını daima koruduklarını gösteren bir azim ve kararlılık içinde olmalarıdır. Âyetin "yakınınızda bulunan" diye çevrilen kısmından hareketle düşmanlara karşı savaşma yükümlülüğünde mekân faktörünü öne çıkaran yorumlar yapılmışsa da, düşmanın coğrafî faktör yanında başka yönlerden de yakın tehdit haline gelip gelmemiş olduğunun ölçü alınması gerektiği açıktır. Bu buyruğa Kur'an'ın bütünlüğü içinde bakıldığında, burada müslümanların yakın çevrelerindeki gayri müslimlerle hep savaş içinde olmaları gerektiği gibi bir mânanın bulunmadığı, sadece düşmanlık edenlere karşı ortaya konacak tavırdan söz edildiği kolayca anlaşılır. Bu arada dikkat edilmesi gereken diğer bir husus, âyette ortaya konması istenen sertlik ve güç, savaş şartlarının câri olduğu durumlarda tâvizsiz ve kararlı davranma anlamındadır; normal şartlarda yürütülen insan ilişkilerinde, meselâ turizm ve ticaret gibi alanlarda müslüman olmayanlara karşı bu buyruğun işletilmesi düşünülemez (Râzî, XVI, 230).

124 – 127

وَإِذَا مَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هٰذِهِ إِيمَانًا
فَأَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾ وَأَمَّا
الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا
وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿١٢٥﴾ أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً
أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾ وَإِذَا مَا

أُنْزِلَتْ سُورَةٌ نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ هَلْ يَرَاكُمْ مِنْ أَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُوا
صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٢٧﴾

Meâli

124. Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden "Bu hanginizin imanını arttırdı ki?" diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar sevinç içindedirler. **125.** Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir. **126.** Görmüyorlar mı ki her yıl bir veya iki defa musibetlerle sınanıyorlar da yine tövbe etmiyorlar ve ibret almıyorlar. **127.** Ne zaman bir sûre indirilse "Sizi birisi görüyor mu?" diye birbirlerine bakarlar, sonra sıvışıp giderler. Anlamamakta direndikleri için Allah da onların kalplerini çevirmiştir.

Tefsiri

124-127. Sûrede ağırlıklı bir yere sahip olan münafıklar konusuna tekrar değinilmekte, onların alaycı ve çirkin davranışlarının müminlere bir zarar veremediği, hatta yürekten inanmış insanların imanlarını daha da güçlendirdiği, bu tutumlarının ancak kendi zararlarını arttırdığı ifade edilmektedir.

126. âyette sözü edilen musibetler hakkında çeşitli açıklamalar yapılmışsa da (bk. Taberî, XI, 73-74), münafıkların değişik vesilelerle gerçek ve çirkin yüzlerinin ortaya çıkmasına, rezil rüsvâ olmalarına rağmen bunlardan ders çıkarmadıklarına ve iki yüzlülükte ısrar ettiklerine işaret edildiği anlaşılmaktadır.

128 – 129

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ
عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿١٢٨﴾ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ

لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظٖيمِ ﴿١٢٩﴾

Meâli

128. Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur. **129.** Buna rağmen yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter, O'ndan başka tanrı yoktur, ben yalnız O'na güvenip dayanırım; O, büyük arşın sahibidir.

Tefsiri

128-129. Hz. Muhammed bir insan olarak içimizden biridir; fakat Cenâb-ı Allah onu vahiy alma ve peygamberlerin sonuncusu olma mertebesiyle onurlandırmıştır. Başka bir âyette "bütün varlıklar için rahmet" olarak nitelenen (Enbiyâ 21/107) Resûl-i Ekrem'in müminlere karşı tutumuna ve hissiyatına ağırlık verilen 128. âyette o, Allah Teâlâ'nın iki güzel ismi ile, *raûf* ve *rahîm* olarak nitelenmiştir; raûf "çok şefkatli", rahîm "çok merhametli" demektir. Yüce Allah'ın hiçbir peygamberini kendi isimlerinden ikisiyle birlikte anmamış olduğu dikkate alınırsa onun rabbimizin katındaki derecesi ve bütün bu açıklamalara rağmen ondan yüz çevirenlerin ne büyük ziyanda oldukları daha iyi anlaşılır. İşte 129. âyette Hz. Peygamber'den bu gibi bahtsızların tutumlarından üzüntü duymaması, sadece Allah'a güvenip dayandığını hatırlaması ve onlara da bunu duyurması istenmektedir (Hz. Muhammed ve onun üstün özellikleri hakkında bk. Ahzâb, 33/40; Feth 48/29; tevekkül hakkında bk. Âl-i İmrân 3/159).

Sûre Allah ve resulünden bir bildirimle başladığı gibi, yine Cenâb-ı Hakk'ın resulü vasıtasıyla insanlığa yaptığı genel bir uyarı ile, büyük arşın sahibinin yegâne ilâh olan Allah olduğu vurgulanarak sona ermektedir ("arş" hakkında bilgi için bk. A'râf 7/54).

10 (51)

Yûnus Sûresi

Mekke, 109

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada onuncu, iniş sırasına göre elli birinci sûredir. İsrâ sûresinden sonra, Hûd'dan önce Mekke'de, büyük bir ihtimalle hicretten iki yıl önce nâzil olmuştur. 40. âyetle 94-96. âyetlerin Medine'de nüzûlüne dair rivayetler de vardır.

Adı

Yûnus peygamberin adına ve onun verdiği mücadeleye dair bilgilere Sâffât sûresinin 139-148. âyetlerinde daha geniş yer verilmiştir. Burada ise onun adı sadece 98. âyette bir defa geçmektedir. Buna rağmen Sâffât sûresine değil, bu sûreye "Yûnus" adının verilmesi, Kur'an'ın genel amacı bakımından önemlidir. Kur'an'da peygamber kıssalarının anlatılmasından maksat insanlara hoşça vakit geçirtmek olmayıp, geçmişten ibret almalarını sağlamaktır. 98. âyete göre Yûnus peygamberin kavmi onu dinlediği için dünyada cezadan kurtulmuştur. Allah'ın peygamber ve kitap göndermekteki maksadı, insanların dünya ve âhiret mutluluğuna ermeleridir. Âyet bunun bir örneğini verdiği için sûreye Yûnus isminin verildiği düşünülebilir.

Konusu

Yûnus sûresinin temel konuları, İslâmî kaynaklarda tevhid, nübüvvet ve âhiret terimleriyle ifade edilen, "bir Allah'a iman ve kulluk etmek, bilgi kaynağı vahiy, vahyin taşıyıcısı ve açıklayıcısı olarak peygamber

ve dünya hayatında peygamberin çağrısına uyanlarla uymayanları ebedî âlemde bekleyen âkıbet"tir. Sûre bütün peygamberlerin görev ve işlevlerine, bu arada son peygamber Muhammed aleyhisselâmın gerçek bir peygamber olduğuna, onun insanları Allah'a iman ve yalnızca O'na kulluk etmeye çağırdığına, içlerinde Yûnus aleyhisselâmın da bulunduğu başka peygamberlerden örnekler vererek tarih boyunca yaşanan şirk-tevhid mücadelesine, hem Hz. Peygamber'in getirdiği kitabın kendisinin uydurduğu bir kitap olmadığı hem de Allah'tan başka bir tanrının bulunmadığı gerçekleriyle ilgili ikna edici delillere Kur'an'ın genel üslûbu ve sistematiği çerçevesinde temas etmektedir.

1 – 2

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الۤرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَك۪يمِ ﴿١﴾ اَكَانَ لِلنَّاسِ

عَجَبًا اَنْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰى رَجُلٍ مِنْهُمْ اَنْ اَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذ۪ينَ

اٰمَنُٓوا اَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْۜ قَالَ الْكَافِرُونَ اِنَّ هٰذَا

لَسَاحِرٌ مُب۪ينٌ ﴿٢﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Elif-lâm-râ. Bunlar hüküm ve hikmet dolu kitabın âyetleridir. **2.** İçlerinden bir kişiye, "insanları uyar ve iman edenlerin Allah katında değerli bir yeri bulunduğunu müjdele!" diye vahiy göndermemiz insanlar için şaşılacak bir şey midir? Bir de inkâr edenler, "bu, kuşkusuz apaçık bir büyücü" demektedirler.

Tefsiri

1. Kur'an-ı Kerîm, fert ve toplum olarak insanların muhtaç bulunduğu birçok hüküm (irşad, tâlimat, tavsiye vb.) ihtiva etmektedir; getirdiklerinin ölçülü, yerinde ve faydalı olması da onun "hikmetli" niteliğini oluşturmaktadır.

Kur'an'ı vahyeden Allah, daha hiçbir âyet göndermeden kitabın içeriğini bildiği için, bilgisindeki kitaba işaret ederek "bu kitap..." diyebilir veya birkaç âyet geldikten sonra, o zamana kadar gelenlerle ondan sonra gelecek olanlara işaret ederek "bu kitap..." demiş olabilir. Her iki durumda da kitaptan maksat Kur'an'dır.

2. Dinin temelini Allah-kul ilişkisi oluşturur, bu ilişki önce inanmak, sonra da Allah'a ibadet ve itaat etmek suretiyle kurulur; dünyada dine uygun yaşamanın, Allah katında biriken ve korunan meyveleri de âhirette devşirilir. Âyet dinin bu temel ilkesini zikrederek "Allah'ın, insanlar içinden seçtiği bir kimseye, vahiy yoluyla, bu ilkeleri içeren bir din göndermesinde, bu dini, peygamberi aracılığıyla kullarına öğretmesinde niçin şaşılacak bir taraf bulunduğunu" soruyor, daha doğrusu buna şaşılmasını yadırgıyor. Vahiy tecrübesinden habersiz olan Arap müşriklerinin, kendisine vahiy gelene kadar aklına ve ahlâkına güvendikleri bir zatı büyücülükle suçlamalarını da şaşkınlıklarının bir örneği olarak gösteriyor.

"Allah katındaki değerli yer"den maksat, itaatkâr kulların dünyadaki amellerine uygun derecedir, Allah'a mânevî yakınlıktır, çeşitli ödüllerdir. Bir başka âyette bu ödül "doğruluğun hâkim olduğu bir ortamda, hoşnut olunacak güzel bir yerde, dost meclisinde, boş sözler konuşulmayan, günah işlenmeyen, hak ve hakikat meclisinde" bulunma mânasında olmak üzere "mak'ad-i sıdk" şeklinde ifade edilmiştir (Kamer 54/55).

3 – 6

إِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ
اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْاَمْرَۜ مَا مِنْ شَف۪يعٍ اِلَّا مِنْ بَعْدِ

إِذْنِهِ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ٣
إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا إِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ
يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ وَالَّذِينَ
كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ
٤ هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُ
مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ ذٰلِكَ إِلَّا
بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ٥ إِنَّ فِي اخْتِلَافِ
الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ
لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ ٦

Meâli

3. Kuşkusuz rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da (yarattığı) arşa hâkim olan, her işi yöneten Allah'tır. O izin vermedikçe şefaat edecek biri de yoktur. İşte bu Allah sizin rabbinizdir, öyleyse O'na kulluk edin. Bunları düşünmez misiniz! **4.** Hepiniz dönüp O'nun huzurunda toplanacaksınız, bu Allah'ın gerçek vaadidir. O, mahlûkatı önce yaratır; sonra iman edip iyi işler yapanları âdil biçimde ödüllendirmek üzere yaratmayı tekrar eder. İnkâr yolunu tutmaları sebebiyle münkirlerin nasibi ise kaynar bir içecek ve acı veren bir azaptır. **5.** Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan, yılların sayısını ve hesaplamayı bilesiniz diye ona menziller belirleyen O'dur. Allah bütün bun-

ları hikmet ve fayda esasına göre yarattı. Bilme kabiliyetinde olanlar için de âyetlerini detaylı bir şekilde gözler önüne seriyor. **6.** Geceyle gündüzün farklı olmasında, Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı bunca varlıkta, O'na saygısızlıktan sakınanlar için büyük işaretler vardır.

Tefsiri

3. Bu kümede yer alan dört âyet tevhid ilkesiyle ilgili önemli açıklama ve kanıtlar ihtiva etmektedir. Müşrikler, Allah hakkında vahiy kaynaklı bilgi sahibi olmadıkları halde O'nunla ilgili değerlendirmeler yapıp, fiil ve iradesine tanım ve sınırlar getiriyorlardı. Bu çerçevede onlar putlar edinmişler, bunlara Allah katında kendileri için şefaatçi olma işlevi yüklemişler ve O'nun bir insana vahiy göndermesini de yadırgamışlardı. Böyle bir inanç ve tavrın tutarlı olabilmesi için Allah'ın niteliklerini ve muradını bilmeye ihtiyaç vardır. Allah bu âyette, putperestleri düşündürmek ve yanlış yoldan dönmelerine yardımcı olmak için kendi fiil ve sıfatlarından bahsediyor, sonra da "kendisi izin vermedikçe nezdinde kimsenin şefaatçi olamayacağı" gerçeğini açıklıyor. Putperestlerin inancının mâkul bir dayanağı olabilmesi için, "Allah'ın, putlarına şefaat yetkisi verdiği" bilgisine sahip olmaları gerekir, âyet böyle bir salâhiyetin söz konusu olmadığını ifade ederek putperestliğin önemli bir dayanağını ortadan kaldırmış oluyor. Şefaatle ilgili âyetlerin tefsirinde (bk. Bakara 2/255) ifade edildiği üzere Allah âhirette, başta peygamberler olmak üzere bazı kullarına şefaat izni verecektir. Ancak bu kulların en önemli özellikleri tevhid inancına bağlı, Allah'a itaatkâr kullar olmalarıdır. O'na iman ve itaat etmiş bulunmalarıdır.

Altı günde yaratma ve arşa hâkim olma konusu daha önce geçen ilgili âyetlerde açıklanmıştır (bk. A'râf 7/54).

Allah'ın kendini "her işi yöneten" şeklinde nitelemesi, tarihî olarak müşriklere ve bazı düşünce sistemlerine cevap teşkil etmektedir. Allah her işi yönettiğine göre, belli işler için başka tanrılar edinmeye gerek yoktur. Ayrıca Allah, yarattıktan sonra varlıklarla ilgisini kesmediğine, bütün yaratılmışları çerçeveleyen arşa hâkim olduğuna, her an yarattığına ve her işi yönettiğine göre "Tanrı yarattıktan sonra varlıklarla ilgisini

kesmiş, haşa istirahata çekilmiştir" diyen din ve felsefelerin düşünceleri isabetli değildir.

4. İnsanlar yok iken Allah onları yaratmış ve onlara imtihan dünyasında hür iradeyle yaşama, iyi veya kötü olma gibi imkânlar vermiştir. O dileseydi imtihanın sonucu da dünyada açıklanır, her kişi ettiğini blur, ektiğini biçerdi. Allah'ın muradı böyle olmamış, hem insanlar ve hem dünya için bir ömür biçilmiştir, vakti geldiğinde insanlar ölecek, kıyamet kopacak, dünya hayatı son bulacaktır. Allah, ölenlere yeniden hayat verecek, yok olanları yeniden yaratacak, geri aldığı varlığı ve hayatı iade edecektir. Dünyada geçirilen imtihanın sonucunu bu ikinci ve ebedî âlemde açıklayacak, verdiği imkân ve nimetlerin hesabını soracak; iman edip iyi işler yapanların ödüllerini, adaletle yani haksızlığa uğratılmadan verecek; inkârcıları ise hak ettikleri şekilde cezalandıracaktır.

5-6. Meâldeki "aydınlatıcı" kelimesinin metindeki karşılığı *zıyâ*, "aydınlık"ın karşılığı ise *nur*dur. Sözlük mânası bakımından zıyâ "güçlü ışık", nur ise "güçlü olsun olmasın ışık" demektir. Bilimsel araştırmalar güneşin ışığının kendinden olduğunu, ayın –güneşe nisbetle zayıf olan, geceleyin gerektiği kadar aydınlık veren, ama istirahati de engellemeyen– ışık ve aydınlığının ise güneşten geldiğini ve aydan yansıdığını ortaya koymuştur.

Dünya kendi etrafında günde bir, güneş etrafında ise yılda bir defa dönmektedir. Günlük dönüş gece ile gündüzü, yıllık dönüş ve eğim ise mevsimleri oluşturmaktadır. Ay, yörünge düzlemine oranla 83 derece 30 dakikalık eğime sahip bir eksen etrafında döner. Dönüş süresi, ayın yer etrafındaki dolanım süresine eşittir. Yerin, ay üzerindeki çekim etkisinin sebep olduğu gelgit olayı bu eşitliği sağlamıştır. Bu sebeple ayın yeryüzünden daima aynı yüzü gözlenir. Ayın yer etrafındaki dönüşü 27 gün 7 saat 43 dakika 25 saniyedir; fakat yerin, güneşin çevresinde dönmesi sebebiyle bu hareketini 29 gün 12 saat 44 dakika 3 saniyede tamamlar. Ay, güneş ve dünyanın birbirine nisbetle açısal durumu, konumu ve ışık etkisi sebebiyle biz ayı, o değişmediği halde her gece ayrı bir yerden doğarken ve farklı şekillerde görürüz. Ayın gökyüzündeki hareketi için, her biri bir günlük yola tekabül etmek üzere 13'er derecelik yay-

lardan oluşan 28 menzil tesbit edilmiş ve bu kavram, ayın safhalarını tanımlamak için kullanılmıştır. *Menzil*in sözlük mânası "inilecek yer ve durak"tır (ay ve güneş hakkında bilgi için bk. Mahmut Kaya-Muammer Dizer, "Ay", *DİA*, IV, 182-186; Celal Yeniçeri-Yavuz Unat, "Güneş", *DİA*, XIV, 288-294; ayrıca bk. Yâsîn 36/38-40). Güneş ve ayın doğup batması, ayın menzil ve şekil değiştirerek görünmesi insanların takvim düzenlemelerini, gün, ay ve yıl hesapları yapmalarını, işlerini plan ve programa bağlamalarını mümkün kılmıştır. Zihnî melekelerini doğru kullanabilenler, varlığın ve hayatın anlamını derinden kavramaya çalışanlar; gerçek, kararlı ve iyi niyetli arayış içinde olanlar için Allah'a imana götüren deliller, işaretler ve imanı güçlendiren kanıtlar vardır. Bilimin her keşfi, her buluşu âlemdeki ilâhî sanatı, düzeni, incelikleri, güzellikleri gittikçe daha açık ve detaylı olarak, gören gözlerin önüne sermektedir.

7 – 10

إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا
بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ اٰيَاتِنَا غَافِلُونَ ﴿٧﴾ أُولٰئِكَ مَأْوٰيهُمُ النَّارُ
بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨﴾ إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ
النَّعِيمِ ﴿٩﴾ دَعْوٰيهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ
فِيهَا سَلَامٌ وَاٰخِرُ دَعْوٰيهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠﴾

Meâli

7-8. Bize kavuşma ümidi taşımayanlar, dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu olanlar, âyetlerimize aldırış etmeyenler var ya, hak ettikleri için onların yeri ateştir. **9.** İman edip düzgün işler yapanlara gelince, rableri onlara inanmaları sebebiyle yol gösterir; nimetlerle dolu cennetlerde onların bulundukları yerin altından ırmaklar akar. **10.** Orada onların duaları, "Sen bütün noksan sıfatlardan uzaksın Allahım!"; karşılıklı iyi dilekleri de "selâm" şeklinde olacaktır. Ve duaları, "Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsun" diyerek son bulur.

Tefsiri

7-8. "Allah'a kavuşma ümidi taşımamak"tan maksat âhirete inanmamaktır. Âhirette bütün insanlar yaratanın huzuruna çıkacak ve O'na hesap vereceklerdir; bu mânada her insan Allah ile buluşacaktır. Bu benzersiz buluşma ve karşılaşma kimileri için ebedî saadetin ilk basamağı, kimileri için de pişmanlığın, perişanlığın, rezilliğin ve hak edilen cezanın ilk adımıdır. Vahyin ortaya koyduğu bilgilere rağmen öldükten sonra dirilmeye, ebedî âlemde mutlu veya mutsuz bir hayatın bulunduğuna inanmayanların; imanın insana verdiği feraset, sezgi ve irfandan mahrum olanların önlerinde yalnızca bu dünya hayatı vardır; burada ebedî kalmak isterler. Bu mümkün olmayınca dünyadan zevk almaya bakar, sadece burada mutlu olmanın yollarını ararlar. İmandan yoksun oldukları için bunların ibadetleri de olmaz. Ayrıca çıkar gütmeyen bir iyilik ve ödev duygusunun ancak derin ve samimi bir dinî inançla oluşacağı dikkate alındığında bunların ahlâkı da eksik, kusurlu, samimiyetten uzak ve –değişik açılardan da olsa– çıkar hesabına göre olur. Böyle bir hayatın sonu âyette bildirildiği gibi olacaktır. Dünyada meşrû olan faydalara (zevk, mutluluk) kapılarını kapatmamakla beraber bunları asıl mutluluğun gölgesi ve küçük örnekleri olarak gören, gönlü bunlara değil, ebedîye yönelen, Allah'ın rızâsını, O'na keyfiyetsiz yakınlığı ebedî nimetlerin en büyüğü ve en değerlisi bilen müminler ise dünyada kontrollü ve dengeli bir ömür geçirecekler, bu hayatın sonunda âyetin müjdelediği mutluluğa ereceklerdir. Cennette olanların artık dua ederek Allah'tan bir şey istemeye ihtiyaçları kalmamıştır, orada insa-

nı mutlu kılacak bütün nimetler herkes için yeterince vardır. Burada Allah'a yakınlık ve gerçekleşen, tadılan, içinde yaşanan nimetler kula iki şey telkin etmekte, onu her an iki davranışa sevketmektedir: Biraz daha yaklaştıkları ve kemalini daha ziyade idrak ettikleri Allah'ı tenzih (kemalini idrak edip anmak, tesbih) ve nimetlere şükretmek, bu nimetleri bahşeden rabbi övmek (hamd).

11 – 12

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ اِلَيْهِمْ
اَجَلُهُمْۜ فَنَذَرُ الَّذ۪ينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا ف۪ي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ
﴿١١﴾ وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِه۪ٓ اَوْ قَاعِدًا اَوْ قَٓائِمًاۚ
فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَاَنْ لَمْ يَدْعُنَٓا اِلٰى ضُرٍّ مَسَّهُۜ كَذٰلِكَ
زُيِّنَ لِلْمُسْرِف۪ينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾

Meâli

11. Eğer Allah insanlara iyi olanı hemen verdiği gibi kötü olanı da onlar için ertelemeden gerçekleştirseydi derhal sonları gelirdi. Bize kavuşacaklarına inanmayanları, azgınlıkları içinde bocalayıp durmak üzere kendi hallerine bırakırız. **12.** İnsanın başına bir sıkıntı geldiğinde yatarken veya otururken ya da ayakta iken hemen bize dua etmeye koyulur; onu sıkıntılı durumundan kurtardığımızda ise –sanki başına gelen sıkıntı sebebiyle daha önce bize dua etmemiş gibi– inkârcılığa dönüp yoluna devam eder; haddi aşanlara yaptıkları işte bu şekilde güzel görünmektedir.

Tefsiri

11-12. Bu iki âyet bize insanı tanıtmakta; onun tabiatı, eğilim ve zaafları konusunda önemli bilgiler vermekte, fıtratında din duygusu da bulunduğu halde bunu körelten ve yaratıcıyı inkâr yoluna sapanlara Allah'ın nasıl muamele ettiğini açıklamaktadır. Bütün peygamberlere ve müminlere karşı inkârcıların tipik bir tepkisi, "Dedikleriniz doğruysa Allah bizi hemen cezalandırsın" cümlesiyle ifade edilebilir. Halbuki Allah'ın irade ve kararı, bu dünyada kendisine inansın inanmasın bütün insanlara maddî nimetlerini belirli bir davranışa bağlı olarak değil, kendi dilediği biçimde hemen vermek, inkâr ve isyan edenlerin cezasını ise âhirete ertelemektir. Böyle yapmasa da inkârcılara bu dünyada nimetlerini verdiği gibi hak ettikleri ve hemen uygulanmasını istedikleri cezalarını da ertelemeden hemen verseydi ilk günahlarından itibaren hem onların hem de imtihan dünyasının sonu gelirdi; çünkü sonuçları açıklandıktan sonra imtihanın anlamı kalmaz.

İnkârcıların bir başka davranışı da sıkıştıkları zaman Allah'ı hatırlamaları, O'na sığınmaları, üstesinden gelemedikleri ağır yük ve musibetleri kaldırması için şuurlarının derinliklerinden veya açıkça Allah'a yakarmaları, sıkıntı geçer geçmez tekrar inkârcılıklarına dönmeleridir. Ama marifet, makbul olan iman ve kulluk, iyi ve kötü, zararlı ve faydalı, geniş ve dar, acı ve tatlı her durumda Allah'ı hatırlamak, ibadet, dua, tövbe, hamd, şükür gibi davranışlarla O'na yönelmektir.

13 – 18

وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُواۙ وَجَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ
بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٣﴾
ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَٓائِفَ فِي الْاَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ
﴿١٤﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍۙ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا ائْتِ

بِقُرْاٰنٍ غَيْرِ هٰذَٓا اَوْ بَدِّلْهُۜ قُلْ مَا يَكُونُ ل۪يٓ اَنْ اُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَٓائِ نَفْس۪يۚ
اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰٓى اِلَيَّۚ اِنّ۪يٓ اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّ۪ي عَذَابَ يَوْمٍ
عَظ۪يمٍ ﴿١٥﴾ قُلْ لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَٓا اَدْرٰيكُمْ بِه۪ۘ
فَقَدْ لَبِثْتُ ف۪يكُمْ عُمُراً مِنْ قَبْلِه۪ۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾ فَمَنْ اَظْلَمُ
مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِباً اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِه۪ۜ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٧﴾
وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ
هٰٓؤُلَٓاءِ شُفَعَٓاؤُ۬نَا عِنْدَ اللّٰهِۜ قُلْ اَتُنَبِّؤُ۫نَ اللّٰهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمٰوَاتِ
وَلَا فِي الْاَرْضِۜ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٨﴾

Meâli

13. Sizden önceki nice nesilleri, haksızlık ve kötülük yoluna saptıklarında yok ettik; halbuki peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişlerdi, ama onların iman edecekleri yoktu. Günah yolunu seçen toplulukları işte böyle cezalandırırız. **14.** Nasıl davranacağınızı görelim diye yeryüzünde sizi, onlardan sonra yerlerine getirdik. **15.** Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunup anlatılınca bize geleceklerine inanmayanlar "Bundan başka bir Kur'an getir veya bunu değiştir" dediler. Onlara şöyle de: "Onu kendiliğimden değiştirmeye hak ve yetkim yoktur, ben ancak bana vahyedilene uyuyorum. Eğer rabbime itaatsizlik edersem şüphesiz dehşetli bir günün azabından korkarım." **16.** Yine de ki: "Allah öyle dileseydi ne ben onu size okuyabilirdim ne de siz onu anlayabilirdiniz; o gelmeden aranızda uzun bir süre yaşadım, siz aklınızı

kullanıp düşünmez misiniz?" **17.** Allah hakkında yalan uyduran veya O'nun âyetlerini yalanlayandan daha zalim kimse var mıdır? Günah yoluna sapanların kurtuluşu yoktur. **18.** Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız" diyorlar. Onlara şöyle de: "Yoksa siz, göklerde ve yerde olup da, Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?" O, müşriklerin yakıştırdıkları ortaklardan münezzeh ve yücedir.

Tefsiri

13-14. İnsanın yaratılış amacı doğrultusunda geçen tarihi özetleniyor: Arka arkaya nesiller, peygamberlerin çağrılarına muhatap olan ümmetler gelip geçiyor, inkâr ve isyan yolunu seçenler helâk edilip tarih sahnesinden çekiliyor, yerlerine başkaları geliyor. Şimdi de son peygamberin ümmeti aynı imtihana tâbi tutuluyor. Çağrıya uyanlar icâbet ümmeti, çeşitli bahanelerle çağrıya karşı direnenlerse, "davet edilmiş ve edilmekte olanlar" mânasında davet ümmeti olarak nöbetlerini geçirmiş oluyorlar. İmtihanın iki temel konusu tevhid ve adalettir. Tevhid inancına sadık kalan ve adalete riayet edenler imtihanı kazanmış, kendilerine tahsis edilen yurdun, oradaki hayatın ve nimetlerin hakkını vermiş olacaklar; buna karşılık şirke ve zulme sapanlar ise kısmen dünyada, eksiksiz olarak da âhirette bunun cezasını çekeceklerdir.

15-16. Müşrikler Kur'an'ın ya tamamen veya kısmen değiştirilmesini istemekle çelişkili, anlamsız bir teklifte bulunmuş oluyorlar; çünkü onların isteklerini yerine getirmesi halinde Hz. Peygamber, Kur'an'ın Allah'tan geldiği iddiasında yalancı durumuna düşecektir, ayrıca Allah'tan geldiği iddia edilen bir Kur'an'a iman etmeyenler, Peygamber tarafından yenilenen veya değiştirilen bir kitaba hiç inanmayacaklardır. Allah'ın, Hz. Peygamber aracılığı ile müşriklere verdiği cevap, tutarlı ve şartlanmamış insanlar için ikna edicidir; çünkü topluluğun içinde yıllarca yaşamış bir kimsenin düşünceleri ve üslûbu ile bir başka içerik ve üslûbun birbirinden ayrılması kolaylıkla mümkün olacaktır. Âyet, Kur'an'ın lafız ve muhtevasında Hz. Peygamber'in hiçbir katkı ve etkisinin bulunmadığı konusunda son derecede açıktır.

17. Müşrikler bir yandan Allah'ın zâtı, sıfat ve fiilleri hakkında asılsız sözler uydurup söylemek, bir yandan da O'nun, peygamberi vasıtasıyla gönderdiği çok önemli açıklamaları inkâr etmek suretiyle insana verilen kabiliyetleri yersiz bulmakta ve kötüye kullanmakta, bu mânada kendilerine en büyük zulmü reva görmektedirler.

18. "Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?" cümlesi şu anlama gelmektedir: Siz O'nun ortağından veya O'nun katında şefaatçiden söz ederek –hâşâ– Allah'a bilmediğini öğretmeye kalkışıyorsunuz. Eğer tanrılıkta Allah'a ortak olacak ve O'nun nezdinde şefaat görevi yapacak varlıklar olsaydı bunları herkesten önce Allah bilirdi, kullarına da O bildirirdi. Âyette, başka birçok bakımdan olduğu gibi bu yönden de putperestliğin saçma bir inanç olduğuna işaret edilmektedir.

19 – 23

وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ
سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ١٩
موصول
وَيَقُولُونَ لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلّٰهِ
فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ٢٠ وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ
رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُمْ إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا
قُلِ اللّٰهُ أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ
٢١ هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ

وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَٓاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ
وَجَٓاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ اُحِيطَ بِهِمْ
دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ اَنْجَيْتَنَا مِنْ هٰذِهِ لَنَكُونَنَّ
مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٢٢﴾ فَلَمَّٓا اَنْجٰيهُمْ اِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْاَرْضِ
بِغَيْرِ الْحَقِّ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ
الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ ﴿٢٣﴾

Meâli

19. İnsanlar inanç birliği olan bir topluluktan ibaretti, sonra aralarında inanç farklılığı oluştu. Eğer rabbinin katından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı, ayrılığa düştükleri konuda aralarında hüküm verilir, iş bitirilirdi. **20.** "Ona rabbinden bir işaret gelse ya!" diyorlar. De ki: "Gaybı bilmek Allah'a mahsustur; bekleyin, ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim." **21.** İnsanlara dokunan bir zarardan sonra bir rahmet tattırdığımızda bir de bakarsın ki onlar, bize ait işaretler üzerinde hileye sapmışlardır. De ki: "Hileye karşı Allah'ın tedbiri daha çabuktur." Şüphesiz elçilerimiz sizin hile ve düzenlerinizi kaydediyorlar. **22.** Kara ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur. Gemide bulunduğunuzda, güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğü ve bu yüzden sevinç içinde oldukları sırada onları bir fırtına yakalar, üzerlerine her taraftan dev dalgalar gelmeye başlar, kuşatıldıklarını zannederler, (işte bu durumda) "Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız" diye –kulluğu yalnız O'na özgü

kılarak– dua ederler. **23.** (Allah) onları kurtardığında bir de görürsün ki bulundukları yerde hak hukuk tanımazlar! Ey insanlar! Haksızlığınız ancak sizin zararınızadır. Dünya hayatının geçici menfaati... Sonra gelişiniz bizedir, geldiğinizde size yaptıklarınızın ne olduğunu bildireceğiz.

Tefsiri

19. İnsanların inanç bakımından tek ümmet, aynı inancı paylaşan topluluk olmaları iki şekilde anlaşılmıştır: **a)** Allah'ın insanlara verdiği akıl, onu şaşırtan başka faktörler devreye girmediği takdirde insanı Allah'ın varlık ve birliği inancına götürür. Bu bakımdan bütün insanlar potansiyel olarak tevhid inancını paylaşabilecek kabiliyette yaratılmışlardır, ancak aklın doğru işletilmesini engelleyen iç ve dış faktörler devreye girmiş ve insanlar Tanrı inancı konusunda farklılaşmışlardır. **b)** Allah'ın yarattığı ilk insan ve ilk topluluk tevhid inancını paylaşmaktaydı, sonra birçok iç ve dış etki onların bir kısmını bu inançtan saptırdı, ihtilâfa düşürdü. Dünya imtihan dünyası olduğu, Allah insanların inanç ve amellerinin sonucunu âhirette açıklamayı, ödül ve cezayı da orada vermeyi murat ettiği, ezelde böyle dilediği için bu ihtilâf devam edecek, müminlerin yanında inkârcılar da olacaktır.

20. Müşrikler Hz. Peygamber'in tevhid çağrısına karşı itirazlarına devam ederek yeni bir Kur'an talebinden sonra bu defa da yeni bir işaret (mûcize, âyet) istiyorlar. Meâlde "işaret" diye tercüme edilen *âyet* kelimesi, "Kur'an âyeti, mûcize, insanı Allah'a inanmaya götüren işaretler, nişanlar" gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Mûcizeler hem Allah'ın varlığını hem de Peygamber'in doğru söylediğini gösteren işaret ve delillerdir, ancak mûcizeyi yaratan, onu dilediği zaman peygamberine lutfeden Allah'tır, mûcize gayb âlemine dahildir; Allah yaratıp göstermedikçe peygamber tarafından bile bilinemez ve gösterilemez.

21-23. "Allah'a mahsus işaretler, deliller üzerinde hile yapmak" çeşitli şekillerde olmaktadır; âyette zikredildiği gibi "Allah müşrikleri lutuf olarak bir sıkıntıdan kurtardığı, böylece onlara varlık ve birliğinin işaretini verdiği halde bu lutfun putlardan geldiğini ifade etmek, sıkıştıklarında

Allah'a sığınıp bir daha kötülük yapmayacaklarına söz verdikleri halde O'nun lutfuyla selâmete çıkınca yine haksızlık ve günahkârlık yoluna sapmak" bunun tipik örnekleridir.

24 – 30

اِنَّمَا مَثَلُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَٓاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَٓاءِ
فَاخْتَلَطَ بِهٖ نَبَاتُ الْاَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْاَنْعَامُۜ حَتّٰٓى
اِذَٓا اَخَذَتِ الْاَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ اَهْلُهَٓا اَنَّهُمْ قَادِرُونَ
عَلَيْهَٓاۙ اَتٰيهَٓا اَمْرُنَا لَيْلًا اَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَص۪يدًا كَاَنْ لَمْ تَغْنَ
بِالْاَمْسِۜ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾ وَاللّٰهُ
يَدْعُٓوا اِلٰى دَارِ السَّلَامِۜ وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ
﴿٢٥﴾ لِلَّذ۪ينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌۜ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ
وَلَا ذِلَّةٌۜ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِۚ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢٦﴾ وَالَّذ۪ينَ
كَسَبُوا السَّيِّـَٔاتِ جَزَٓاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَاۙ وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌۜ
مَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ عَاصِمٍۚ كَاَنَّمَٓا اُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِنَ الَّيْلِ

مُظْلِمًا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧﴾ وَيَوْمَ
نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَشُرَكَاؤُكُمْ
فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَقَالَ شُرَكَاؤُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ
﴿٢٨﴾ فَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ إِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ
لَغَافِلِينَ ﴿٢٩﴾ هُنَالِكَ تَبْلُو كُلُّ نَفْسٍ مَا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوا إِلَى اللَّهِ
مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٣٠﴾

Meâli

24. Dünya hayatı gökten indirdiğimiz bir su misalidir ki, insanların ve hayvanların yediği yeryüzü bitkileri o su ile birleşip gelişir. Yeryüzü bu güzelliğe kavuşup süslendiğinde ve sahipleri bu güzellikleri kendi güçlerine bağladıklarında oraya, bir gece vakti yahut güpegündüz emrimiz ulaşır da, onu –sanki dün de yokmuş gibi– kökünden biçilmiş hale getiririz. Düşünenler için âyetlerimizi işte böyle açıklıyoruz. **25.** Allah esenlik yurduna çağırıyor ve dilediğini doğru yola iletiyor. **26.** Güzel yapanlara güzellik vardır, daha fazlası da vardır. Onların yüzlerinde ne toz toprak bulaşığı olur ne de aşağılanmışlık izi. İşte bunlar cennetlik kullardır, kendileri orada sonsuza kadar kalıcıdırlar. **27.** Bilerek ve isteyerek kötülük yapanlara gelince, kötülüğün karşılığı dengi olan cezadır, bunlar aşağılanmışlık içinde yaşarlar, kendilerini Allah'ın cezasından kurtaracak biri de yoktur. Yüzleri sanki kapkaranlık gecenin bir parçasıyla kaplanmıştır. İşte bunlar da cehennemliklerdir, kendileri orada devamlı kalıcıdırlar. **28-29.** Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz sonra bize ortak olarak yakıştırdıklarına, "Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyin!" diyeceğiz, böylece

aralarını birbirinden ayıracağız ve yakıştırdıkları ortaklar onlara, "Siz bize tapmıyordunuz, sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir" diyecekler. **30.** İşte o gün her şahıs dünyada yaptığının karşılığını görecek, gerçek mevlâları olan Allah'ın huzuruna götürülecekler ve uydurup yakıştırdıkları putlar da onları yüzüstü bırakıp kaybolacaklardır.

Tefsiri

24. Metindeki *ihteleta* fiili "karışma" anlamına gelir. Bitkinin su ile karışması, –bu bağlamda– bitkinin suyu emmesiyle sonuçlanacağından meâlde bu sonuç dikkate alınmıştır. Dünya hayatındaki güzelliklerin gelip geçici olduğu, onları veren Allah'ın bir gün geri alacağı, dünyada yapıp ettiklerimizin hesabını da öbür dünyada bizden soracağı, âyette, anlatımın gücünü arttırmak için edebî bir benzetmeyle ifade edilmektedir.

25-30. Allah kullarını "esenlik yurdu"na, âyetteki ifade ile "dârüsselâm"a çağırmaktadır, dinin amacı insanlara ebedî mutluluğu sağlamaktır. Dünya hayatında peygamberleri dinleyenlere, akıl ve iradelerini doğru kullananlara Allah doğru yolu göstermektedir. Bu yolun sonu cennettir, cemaldir, insanlara eşsiz saadet bahşeden Allah rızâsıdır (rıdvandır). Böylesine bir mutluluktan mahrum olanlar, olmadık hayallerin peşine düşerek, hurafelere kapılarak kendi sonlarını hazırlamış olmaktadırlar. Hz. Peygamber'in vazifesi onları uyarmaktır, o da vahyi tebliğ ederek, gerekli açıklamaları yaparak vazifesini hakkıyla yerine getirmiştir, kimsenin "Bizi uyaran olmadı, biraz yardım görseydik böyle olmazdık" demeye hakkı yoktur.

28. âyetin meâlinde yer alan "Siz bize tapmıyordunuz" cümlesi, Allah'tan başkasına tapanların amaç ve ruh hallerini yansıtması bakımından dikkat çekicidir. Allah'tan başka bir varlık insanlar için din koyamaz, din öğretemez. Bunlara tapanlar aynı zamanda gerçek bir dinin insan için yararlı olan tâlimat ve sınırlamalarından da uzak kalmakta, dünya hayatını nefislerinin arzu ettiği gibi yaşamakta, kendi arzularını meşrulaştırmak üzere tanrı adına kurallar koymaktadırlar. Putperestlerin peygamberleri dinlememelerinin, inkârcılıkta ısrar etmelerinin arkasında yatan sebeplerden biri de hak dinin disiplininden kaçmak, dünya haya-

tını kendi arzularına göre yaşamaktır; yani onlar görünüşte putlara, fakat gerçekte kendi menfaat ve arzularına tapmaktadırlar.

31 – 36

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ اَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَمَنْ
يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْاَمْرَۜ
فَسَيَقُولُونَ اللّٰهُۚ فَقُلْ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣١﴾ فَذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمُ
الْحَقُّۚ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلَالُۚ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ ﴿٣٢﴾ كَذٰلِكَ
حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذ۪ينَ فَسَقُٓوا اَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾
قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُۜ قُلِ اللّٰهُ
يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٣٤﴾ قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ
مَنْ يَهْد۪ٓي اِلَى الْحَقِّۜ قُلِ اللّٰهُ يَهْد۪ي لِلْحَقِّۜ اَفَمَنْ يَهْد۪ٓي اِلَى الْحَقِّ اَحَقُّ اَنْ
يُتَّبَعَ اَمَّنْ لَا يَهِدّ۪ٓي اِلَّٓا اَنْ يُهْدٰىۚ فَمَا لَكُمْۣ كَيْفَ تَحْكُمُونَ
﴿٣٥﴾ وَمَا يَتَّبِعُ اَكْثَرُهُمْ اِلَّا ظَنًّاۜ اِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْن۪ي مِنَ الْحَقِّ شَيْـًٔاۜ
اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

Meâli

31. De ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor; ya da işitme ve görme yeteneklerini kim hükmü altında tutuyor? Ölüden diriyi çıkaran, diriden de ölüyü çıkaran kim? Her türlü işi kim yürütüyor? "Allah" diye cevap verecekler. "Öyleyse (O'na ortak koşmaktan) sakınmıyor musunuz?" de. **32.** İşte O Allah sizin gerçek rabbinizdir. Gerçeğin dışında sapkınlıktan başka ne olabilir ki? Nasıl yoldan çıkarılabiliyorsunuz? **33.** Böylece günahkârlık batağına saplananlarla ilgili olarak rabbinin verdiği, "Onlar artık iman etmeyecekler!" şeklindeki hüküm gerçekleşti. **34.** "O sizin tanrılaştırdığınız varlıklar arasında bir şeyi ilk defa yaratan, sonra yaratmayı tekrar eden biri var mı?" diye sor. De ki: "İlkten yaratan da yaratmayı tekrar eden de Allah'tır. Şu halde nasıl gerçeğin dışına saptırılıyorsunuz!" **35.** Tanrı diye taptıklarınız içinde hakka götüren biri var mı?" diye sor. De ki: "Hakka götüren yalnız Allah'tır." Öyleyse hakka götüren mi izlenmeye daha lâyıktır, yoksa rehberlik edilmedikçe kendi başına yolunu bulmaktan bile âciz olan mı? Size ne oluyor, nasıl yargıda bulunuyorsunuz böyle? **36.** Onların çoğu sadece zanna uyuyor. Oysa zan hiçbir şekilde hakkın yerini tutamaz. Allah yaptıklarınızı çok iyi bilmektedir!

Tefsiri

31-32. Cenâb-ı Hakk'ın insanlara pek çok lutfu bulunmakla birlikte, bunlar içinde onların hayatiyetini devam ettirmesini sağlayan nimetlerin yani –31. âyetteki deyimiyle– rızıkların özel bir önemi olduğu muhakkaktır. Çünkü diğer bütün imkânlar hayatın devam etmesiyle bir anlam taşır. Hayatı devam ettiren rızıkların hem semavî hem de yere (arz) ait şartlarla ilişkisi vardır. Semavî şartların ilk akla geleni yağmur, güneş ışığı ve ısısıdır; bunlar olmadan hiçbir canlı varlığını sürdüremez. Yere ait olanlar ise kısaca canlı ve cansız tabiat varlıklarıyla orada yaşamaya, beslenmeye ve barınmaya imkân veren nimetler, ortam ve şartlardır. Bütün bunları veren ve elverişli kılan da lutuf ve merhamet sahibi Allah'tır. Ama eğer Allah insan oğluna gerek semavî gerekse yere ait imkânlardan yararlanmak için lüzumlu olan donanımı sağlamasaydı bu nimetlerin hiçbir anlamı olmazdı. Âyetin devamında bu donanıma işaret edilmiştir. Allah'ın

"işitme ve görme yeteneklerini hükmü altında tutması"ndan maksat, insanın bütün duyuları gibi bunların en önemlileri olan işitme ve görme duyularının, Allah'ın yasaları altında, O'nun gökten ve yerden verdiği rızıklardan istifade edecek şekilde işlemesidir. Hz. Ali'nin, "Bir sıvı"yla (göz bebeği) görmemizi, bir kemikle (kulak kemiği) işitmemizi, bir et parçasıyla (dil) konuşmamızı sağlayan kudret ne yücedir!" dediği rivayet edilir (Râzî, XVII, 86). Cansız nesnelerden canlıları yaratan da canlıları cansız haline getiren de O'dur. Kısaca semaya, arza, insana ve hayata hâkim olan O'dur; "her türlü iş"i idare eden, yani bütün olup bitenleri yapıp yöneten O'dur. Aslında putperest Araplar da bütün bunları yaratan ve idare edenin kim olduğu sorulduğunda, "Allah" diye cevap veriyorlar, onlar bile bir ulu kudretin varlığını tanıyorlardı. Fakat bazı sıradan varlıkların tanrısal özellikler taşıdığına inandıkları için inançlarını şirkle bozmuş ve kirletmişler, dinî hayatta putları öne çıkararak kalplerinde, ahlâk ve yaşayışlarında sadece Allah'a ait olması gereken yere putları koymuşlardı. İşte bu sebeple âyette peygamberin diliyle "Öyleyse (O'na ortak koşmaktan) sakınmıyor musunuz!" buyurularak müşrikler bu hususta uyarılmışlar; gerçek rab olarak yalnız O'nu tanımaları istendikten sonra, bunun dışındaki inançların sapkınlıktan ibaret olduğu bildirilmiş ve bu suretle yalnız müşrik Araplar'ın inançları değil, âyette özetlenen tevhid akîdesine aykırı her türlü inancın sapkınlık olduğuna işaret edilmiştir.

33. "Hüküm" diye çevirdiğimiz âyet metnindeki *kelime*, genellikle "Allah'ın günahkârlar hakkındaki ezelî bilgisine dayanan takdiri, hükmü" şeklinde açıklanmıştır (Taberî, XI, 114). Buna göre Allah ezelde, "günahkârlık batağına saplananlar iman etmeyecek" diye hükmetmiş, aynı vasfı taşıyan müşrik Araplar hakkında da bu hüküm gerçekleşmiştir. Bazı çağdaş müfessirler –muhtemelen bu anlayışın koyu bir kaderciliğe yol açtığından kaygılandıkları için– âyeti, "Böylece günahkârlık batağına saplananlarla ilgili olarak rabbinin hükmü şöyle tahakkuk etti: Onlar artık iman etmeyecekler!" şeklinde anlamayı tercih etmişlerdir (bk. Elmalılı, IV, 2710; Esed, I, 399). Ancak tercih ettiğimiz meâlden de mutlaka insan iradesini dışlayan bir kaderci anlam çıkarmak gerekmez. Allah'ın mutlak yasası (sünnetullah) şudur: Doğru yoldan sapıp isyan ve günahkârlıkta

ısrar edenler, bu durumlarını devam ettirdikleri sürece imandan mahrum kalacaklardır. Bu mutlak hüküm, isyan ve günahkârlıklarını sürdüren Arap müşrikleri hakkında da gerçekleşmiştir. Buna karşılık akıllarını başlarına topladıkları, yanlış yolda bulunduklarını gördükleri için imanla şereflenenler de olmuştur.

34. Müşriklerin öldükten sonra yeniden dirilmeyi inkâr etmelerine karşı bir cevap teşkil eden âyette yaratılışın başlangıcından itibaren, herkesin görüp gözlediği tabiattaki sürekli canlanmaya, yenilenmeye dikkat çekilerek bunları gerçekleştiren yaratıcının insanları yeniden diriltmeye ve dolayısıyla âhiret hayatını gerçekleştirmeye de muktedir olduğu kanıtlanmak istenmiştir. Evrendeki her şey gibi hayat da ilk defasında yoktan var edilmiştir; sürekli olarak da yenilenmektedir. İnsanların, tanrısal güçler yükleyip Allah'a eş tuttukları varlıklarda bu muhteşem olayı düzenleyecek, gerçekleştirecek ilim, irade, güç var mıdır, böyle bir şey olabilir mi? Âyet, bu sorunun tek cevabı olduğunu bildiriyor: "İlkten yaratan da yaratmayı tekrar eden de Allah'tır." Şu halde insanların sahte tanrılara yönelmesi anlamsızdır. Başka yönlerden olduğu gibi yaratıcı güç olarak da Allah birdir ve ortaksızdır. İslâmî literatürde buna *rubûbiyyet tevhidi* denilmektedir.

35. "Gerçek, sabit, doğru, varlığı kesin olan şey" gibi anlamlara gelen *hak* kelimesi genellikle bâtılın zıddı olarak gösterilir. Râgıb el-İsfahânî, âyetlerden örnekler vererek hakkın Kur'an'da başlıca dört mânaya geldiğini belirtir: **1.** Bir şeyi hikmete uygun olarak icat eden; buna göre hak, Allah'ın ismi veya sıfatıdır. **2.** Hikmete uygun iş; Allah'ın bütün fiilleri buna göre haktır. **3.** Bir şeye aslına uygun ve doğru olarak inanma; bu şekilde kazanılmış inanç, bilgi. **4.** Gerektiği şekilde, gerektiği ölçüde ve uygun zamanda yapılan iş (*el-Müfredât*, "hkk" md.). Bu tariflerden de anlaşılacağı gibi hak kelimesi hem doğru bilgi ve inancı hem de düzgün ve erdemli yaşayışı ifade eden bir terimdir.

Bir önceki âyette Allah'tan başka yaratıcı tanımamak gerektiği ifade buyurulduktan sonra burada da insanların fikirde, inanç ve yaşayışta hakka yani doğru ve iyi olana ulaşma hususunda Allah'ı dışlayarak O'ndan başkasının rehberliğine bel bağlamalarının kesinlikle yanlış olduğu

belirtilmektedir. Çünkü "Hakka götüren yalnız Allah'tır." O'nu inkâr ederek yahut O'na ilgisiz kalarak nihaî hakikate, en iyi yaşayışa ulaşılamaz. Bu sebeple Allah Teâlâ, Fâtiha sûresinde bize, "Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi dosdoğru yola ilet!" diyerek kendisine dua etmemizi öğütlemiştir. Son noktada hidayet de bu anlama gelir. Şu halde insanın hayatını hatta insan olarak varlığını anlamlı kılan bu temel amaca ulaşma hususunda kendisine hiçbir şey kazandırmayan sıradan varlıkları izlemesi yani onları tanrı yerine koyup kul olması ona yaraşır mı? Sonuç olarak Allah, yaratıcı güç olarak bir olduğu gibi kendisine kulluk edilmeye lâyık olması bakımından da ortaksızdır, birdir. Bu inanca da *ulûhiyet tevhidi* denilmektedir.

36. *Zan* kelimesini, "kesin delile dayanmayan görüş; aksi de muhtemel olan kanaat" gibi değişik şekillerde tarif edenler olmuştur (bk. Râzî, XVII, 92; Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, "Zan" md.). Taberi, âyetteki hak kelimesini "kesin bilgi" (yakīn), zannı da "kuşku" (şek) olarak açıklamıştır (XI, 114). Buna göre müşriklerden çoğunun dinî konulardaki inançları, kesinlikten uzak, ihtimalli ve kuşkulu kanaatlerden ibaretti. Halbuki imanda kuşku ve ihtimale yer olamaz. Âyetten anlaşıldığına göre bazı müşrikler aslında Allah'ın birliği, Hz. Muhammed'in peygamberliği, âhiret hayatı gibi temel itikadî konularda Peygamber'in bildirdiklerinin doğruluğunu; putlarının işe yaramaz nesneler olduğunu biliyorlardı; ne var ki, mevki ve itibarlarının sarsılacağı, menfaatlerinin zedeleneceği gibi kaygılarla bunları muhafaza ediyor, İslâm'a ve Resûlullah'a karşı düşmanlık besliyorlardı.

Âyetteki "Zan hiçbir şekilde hakkın yerini tutamaz" sözü, genel ve evrensel bir ilmî kuralı ifade etmektedir. Bu ifadeyle dolaylı olarak Kur'an yolundan gidenlerden inanç, düşünce, bilgi ve hayatlarını her türlü safsatadan, hurafeden vb. temelsiz anlayışlardan arındırarak gerçekler üzerine kurmaları istenmektedir.

37 – 44

وَمَا كَانَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ اَنْ يُفْتَرٰى مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ
تَصْدٖيقَ الَّذٖى بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصٖيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فٖيهِ مِنْ رَبِّ
الْعَالَمٖينَ ﴿٣٧﴾ اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهٖ
وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ
﴿٣٨﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحٖيطُوا بِعِلْمِهٖ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوٖيلُهُ
كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ
الظَّالِمٖينَ ﴿٣٩﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهٖ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهٖ
وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِالْمُفْسِدٖينَ ﴿٤٠﴾ وَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لٖى عَمَلٖى
وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ اَنْتُمْ بَرٖيٓـُٔونَ مِمَّٓا اَعْمَلُ وَاَنَا بَرٖٓیءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٤١﴾
وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ اِلَيْكَ اَفَاَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ
﴿٤٢﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ اِلَيْكَ اَفَاَنْتَ تَهْدِى الْعُمْىَ وَلَوْ كَانُوا
لَا يُبْصِرُونَ ﴿٤٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْـًٔا وَلٰكِنَّ النَّاسَ
اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٤﴾

Meâli

37. Bu Kur'an Allah'tandır, başkası tarafından uydurulmuş değildir; o, kendisinden önceki kitapları doğrulamakta ve konulmuş olan hükümleri açıklamaktadır; bunda kuşku yoktur, o âlemlerin rabbindendir. **38.** Yoksa "Onu Muhammed uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer iddianızda doğru iseniz, o zaman onun benzeri bir sûre de siz getirin bakalım; Allah'tan başka çağırabildiğinizi de yardımınıza çağırın!" **39.** İşin gerçeği şu ki onlar, kuşatıcı olarak bilemedikleri ve sonucu henüz önlerine gelmemiş olan şeyi yalanladılar. Onlardan öncekiler de işte böyle yalanlamışlardı; ama bak zalimlerin sonu nice oldu! **40.** Onların arasında bu Kur'an'a inanan da var, inanmayan da. Rabbin bozguncuları çok iyi bilmektedir. **41.** Seni yalanlamaya kalkışırlarsa şöyle de: "Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size aittir; siz benim yaptığımdan sorumlu değilsiniz, ben de sizin yaptığınızdan sorumlu değilim." **42.** İçlerinde seni dinleyenler de var; ama sağırlara –üstelik akıllarını da işletmiyorlarsa– gerçeği sen mi duyuracaksın? **43.** Onların arasında sana bakanlar da var; ama eğer basiretleri yoksa körlere doğru yolu sen mi göstereceksin? **44.** Gerçek şu ki Allah insanlara zerrece kötülük etmez, fakat insanlar kendilerine kötülük ediyorlar.

Tefsiri

37. İlk âyetlerinden de anlaşılacağı üzere sûrenin asıl maksadı, inkârcıların Kur'an'a itirazlarını cevaplamak, onun vahiy eseri olduğunu ortaya koymaktır. Bunun için –diğer bazı konular yanında– özellikle yüce Allah'ın nelere muktedir olduğunu anlatan açıklamalar yapıldıktan, hatta bu hususu bizzat putperestlerin de kabul ettikleri hatırlatıldıktan sonra, aynı yüce kudretin, olağan üstü bir yolla peygamberine Kur'an'ı göndermesinin de imkânsız olmadığını anlatmak üzere tekrar vahiy konusuna dönülmüş; konumuz olan âyette, vahiy fikrine bir türlü akılları yatmayan veya statülerini ve menfaatlerini korumak için öyle davranan müşriklerin, Kur'an'ı Hz. Muhammed'in uydurduğu şeklindeki iddialarına cevap verilmiştir.

Kur'an-ı Kerîm'in "kendisinden önceki ilâhî kitapları doğrulaması"ndan maksat, insanlığın gelişmelerine paralel olarak yeni hükümler

içermesi yanında, zamanla kısmen tahrife uğradığı için kuşkulu hale gelmiş olan Tevrat, İncil gibi kutsal kitapların kusurlarını gidererek onların doğru olan asıllarını onaylaması ve yeni ifade kalıpları içinde tekrar insanlığa sunmasıdır. Bazı müfessirler, "konulmuş olan hükümler" diye çevirdiğimiz âyet metnindeki *kitap* kelimesini de eski kitaplar olarak anlamışlardır; ancak Taberî (XI, 117) ve Zemahşerî (II, 191) gibi müfessirler –muhtemelen bu anlayışın, âyette lüzumsuz bir tekrar bulunduğu kanaatine yol açacağını düşündükleri için– buradaki kitap kelimesini "Allah'ın Muhammed ümmetine yazdığı, onlara farz kıldığı hükümler" şeklinde açıklamışlardır.

38. Kur'an-ı Kerîm'in Hz. Peygamber'in sözü olduğunu iddia edenlere karşı yer yer onun hiç olmazsa bir bölümünün benzerini kendilerinin de ortaya koymaları yönünde meydan okuyan çeşitli âyetler vardır (Bakara 2/23-24; Hûd 11/13; Kasas 28/49; Tûr 52/34). Kur'an-ı Kerîm'in bir sûresinin, hatta bir âyetinin bile benzerinin yapılamaması özelliğine onun "i'câz"ı denir (bilgi için bk. Bakara 2/23).

39. Müşriklerin, Kur'an-ı Kerîm'i yalanlamaları yani onun Allah kelâmı olmadığını iddia etmeleri, Kur'an hakkında yeterli bilgiye sahip olmalarından kaynaklanmıyordu; tam tersine onlar her yönüyle inceleyip üzerinde gerektiği kadar düşünmeden, mahiyeti hakkında kuşatıcı bilgiye ulaşmadan, Kur'an'ın ilerisi için bildirdiği şeyler henüz vuku bulmadan onu yalanlamaya kalkışıyorlardı ki bu bir cahillik örneğidir. Bu şekildeki bir yalanlamanın aslı ise küstahlık ve düşmanlık duygusudur (İbn Âşûr, XV, 171). Zemahşerî (II, 191) bu âyeti şöyle açıklamaktadır: "Onlar, Kur'an'ı anlamadan, mahiyeti hakkında yeterince bilgi sahibi olmadan, üzerinde düşünmeden, nihaî yorumunu ve anlamlarını yeteri kadar kavramadan onun asılsızlığını ileri sürmeye kalkışıyorlardı; bunun sebebi de kendi dinlerine uymayan şeylerden nefret etmeleri, atalarının dinini terketmekten korkmalarıdır. Onların durumu taklitçi olarak yetişmiş haşvîlerin durumuna benzer. Nitekim bunlar da içinde yetiştikleri, alışageldikleri telakkiye uymayan küçük bir söz dahi duysalar, –isterse bu söz, güneş ışığından daha açık bir gerçeği, şaşmaz hakikati ifade etsin–

onun doğruluğu veya yanlışlığı üzerine düşünüp taşınmadan, daha duyar duymaz reddederler, çünkü taklitçinin aklı, sadece kendi yolunun doğru olduğu, diğer bütün inançların asılsız olduğu kanaatinden başka bir şeyi düşünemez."

Zemahşerî'nin açıklamalarından da anlaşılacağı üzere bu âyet bize, müşriklerin Kur'an karşısındaki ön yargılı tutumlarını bildirmesi yanında, daha genel olarak şunu öğretmektedir: Bir görüşü, düşünceyi, iddiayı kabul veya reddederken onun mahiyeti, anlamı, amacı hakkında yeterli ve kuşatıcı bir bilgi birikimine sahip olmak; onu bütün derinliğiyle iyi kavrayıp yorumlamak; onun bizi nereye götüreceğini, zihnî ve amelî yönden, dünya ve âhiret hayatımız açısından bize ne sağlayacağını iyice ölçüp tartmak gerekir. Arap putperestlerinin Kur'an ve İslâmiyet karşısındaki cehaletten, taassuptan ve ön yargıdan kaynaklanan olumsuz tutumları, tarihin sonraki dönemlerinde, daha çok din adamlarının ve siyasetçilerin kışkırtmalarıyla hıristiyan dünya tarafından da yüzyıllarca sürdürülmüştür. Batı'da objektif ve bilimsel düşünme alışkanlığının gelişmesine paralel olarak Kur'an karşısındaki bu önyargılı tutumun da zayıfladığı gözlenmektedir. Âyet, eski çağlarda da ilâhî dinler karşısında böyle bilgi ve insaf temeline dayanmayan olumsuz davranışların sergilendiğini belirttikten sonra "...ama bak zalimlerin sonu nice oldu!" ifadesiyle son noktada doğrunun yanlışa, adaletin haksızlığa galip geleceğine işaret etmektedir.

40. İnkâr ve kötülüğe saplanmış başka birçok toplulukta olduğu gibi putperest Araplar arasında da –bir önceki âyette belirtildiği üzere– yeterince bilgi edinmeden Kur'an'a inanmayanların veya onun doğruluğundan şüphe edenlerin yanında, Kur'an'ın gerçekleri ifade ettiğini vicdanen kabul ettikleri halde sosyal statülerinin, menfaatlerinin sarsılacağı gibi psikolojik sebeplerle onu reddedenler de vardı. Müfessirlerin çoğu âyeti bu şekilde anlarken Taberî (XI, 118) gibi bazı müfessirler şöyle açıklamışlardır: "O müşrikler arasında bu Kur'an'a ileride inanacak olanlar bulunduğu gibi ebediyen inanmayacak olanlar da var." Râzî, âyetten her iki anlamın çıkarılabileceğini belirterek bir tercih yapmadan bu iki anlayışı aktarmıştır (XVII, 99). Bununla birlikte meâlde tercih ettiğimiz anlam, insanların tercihlerini yaparken sadece zihin-

sel olarak ulaştıkları doğru-yanlış yargılarına göre davranmadıklarını, çeşitli duygusal zaaflarının da tesirinde kaldıklarını, hatta putperest Araplar gibi gelişmemiş toplumlarda çoğunlukla duygusal zaafların aklî yargıları bastırdığını ifade etmesi bakımından daha anlamlı ve Kur'an'ın maksadına daha uygun görünmektedir.

41. Peygamber'in dinle ilgili sorumluluğunun, Allah'ın hükümlerini insanlara duyurup bu hususta onları yeteri kadar aydınlatmaktan ibaret olduğunu bildiren âyet, sorumluluğun ferdîliği ilkesini ifade etmesi bakımından da özel bir önem taşımaktadır. Bu âyetin, cihadı emreden âyetlerle neshedildiğini söyleyenler olmuşsa da Râzî'ye göre (XVII, 100) bu görüş isabetli değildir. Çünkü nesihten söz edilebilmesi için nesheden nassın, nesh edilendeki hükmü kaldırması gerekir. Halbuki bu âyet için böyle bir durum söz konusu değildir; zira burada herkesin eyleminin kendisini bağladığı ve ister mükâfat ister ceza şeklinde olsun, sonucunun da kendisine ait olacağı bildirilmektedir. Bu ilkenin mevcudiyeti savaşa karşı olmayı gerektirmez; savaş âyeti de bu ilkeyi ilga etmiş değildir.

42-43. Putperest Araplar'ın bir kısmı Hz. Peygamber'in tebliğini bizzat dinliyor; tutum ve davranışlarını, neler yaptığını, nasıl bir kişiliğe sahip olduğunu gözleriyle görüyorlardı. Buna rağmen onun tebliğ ettiği vahyi Allah kelâmı olarak kabul etmeyip kendisini yalancılıkla suçlamaları kalplerinin hidayete kapalı olduğuna işaret eder. Onlar, Hz. Peygamber'i dinledikleri halde hakikati kavrama niyeti taşıyıp bu yönde gayret göstermemişler, bu maksatla akıllarını kullanmamışlardır; kezâ basiretli davranarak gördüklerinden ders alıp hidayete yönelmemişlerdir. Şu halde insan için asıl büyük kayıp görme ve işitme duyularından mahrum kalmak değil, akıl ve basiretini kullanmamaktır; nitekim gözleri görmediği veya kulakları işitmediği halde akılları ve basiretleri sayesinde inanç, düşünce ve davranış olarak doğru yolu bulmuş nice insan vardır (Zemahşerî, II, 192). Bazı insanların bizzat kendilerinde iyi niyet, irade ve gayret olmayınca yalnızca Peygamber'in çabası da onların hidayete kavuşmaları için yeterli olmamıştır. Şu halde bu iki âyetten çıkan sonuca göre insanların doğru bilgi ve inanca, güzel ve erdemli yaşayışa ulaşabilmeleri için hem

iyi eğitimci, rehberlerden yararlanmaları; hem de kendilerinin iyi niyetle, akıl ve basiretlerini de devreye sokarak gerçeği, iyi olanı kabul edip uygulama iradesine sahip olmaları gerekmektedir. Böylece bu iki âyette doğru kaynaktan edinilen doğru bilgi ve iyi niyet, hakikate ulaşmanın vazgeçilmez şartları olarak ortaya konmaktadır.

44. Hidayet de dalâlet de hayır da şer de ceza da mükâfat da Allah'tandır. Fakat âyet bunun, asla Allah'ın insanları haksız yere sapkınlığa sevkettiği veya zarar verdiği, cezalandırdığı anlamına gelmediğini açık bir ifadeyle ortaya koymaktadır. Yukarıdaki iki âyette de işaret edildiği üzere yüce Allah insanlara hem peygamberler göndererek hem de onları akıl ve basiret gibi yüksek melekelerle donatarak doğru yolu bulmaları için gerekli olan imkânları bahşetmiştir. Buna rağmen yanlış yolda ısrar edenler, artık kendilerine –başkası değil– yine kendileri kötülük etmiş olurlar. Her ne kadar bazı âlimler, ısrarla Mu'tezile mezhebinin bu âyete dayanarak savunduğu kadercilik karşıtı görüşünü çürütmeye çabalamışlarsa da onların getirdiği cebirci yorum âyetin lafzına da maksadına da aykırı düşmektedir (meselâ bk. Râzî, XVII, 102-103; krş. Zemahşerî, II, 192). Buna karşılık Taberî (XI, 120), Şevkânî (II, 509) gibi bazı Ehl-i sünnet mensubu müfessirler, âyeti Mu'tezile'nin görüşüyle uyuşacak şekilde açıklamakta sakınca görmemişlerdir.

45 – 47

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَأَنْ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ
بَيْنَهُمْ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ
 وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا

مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللّٰهُ شَهٖيدٌ عَلٰى مَا يَفْعَلُونَ ﴿٤٦﴾ وَلِكُلِّ اُمَّةٍ رَسُولٌۚ
فَاِذَا جَٓاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٤٧﴾

Meâli

45. Allah onları mahşerde topladığı vakit sanki (dünyada) sadece günün bir saatinde, aralarında tanışacak kadar kısa bir süre kaldıklarını sanacaklardır. (İşte o vakit) Allah'ın huzuruna çıkarılacakları uyarısını asılsız sayanlar ve doğru yolda yaşamamış olanlar hüsrana uğramış olacaklar. **46.** Onlara bildirdiğimiz cezanın bir kısmını ya sana gösteririz veya (görmeden) seni vefat ettiririz; ama sonuçta dönüşleri bizedir; sonra Allah onların neler yaptığına da şahittir. **47.** Her ümmetin bir peygamberi olmuştur. Onlara peygamberleri geldiğine göre aralarında olup bitenler hakkında adaletle hüküm verilir, haksızlığa uğratılmazlar.

Tefsiri

45. Allah'ın huzurunda hesap vermek üzere mahşerde toplanan insanlar, kıyametin dehşetini ve âhiret hayatının sonsuzluğunu anladıklarında dünyadaki hayatlarının veya –daha zayıf bir görüşe göre– kabirde kaldıkları sürenin (bk. Zemahşerî, II, 192) "sadece günün bir saati kadar" kısa sürmüş bir hayat olduğunu (krş. Nâziât 79/46), hâlâ birbirlerini tanıdıklarına göre uzun bir süre ayrı kalmadıklarını, dolayısıyla kabirde bulundukları sürenin de çok fazla olmadığını düşüneceklerdir. Fakat daha sonra insanların dünyada yakınlığı bulunanlarla bağı kopacak, herkes başının derdine düşecek, dünyadaki iman ve ameline göre ya mutlu ve sevinçli olacak ya da kederlere boğulacaktır (bk. Abese 80/34-42); Allah'ın huzuruna çıkartılacaklarına, dünyada iken yapıp ettiklerinin hesabını vereceklerine inanmayan ve bunun sonucunda doğru yolda yaşama sorumluluğunu duymayanlar o gün en büyük hüsranla karşılaşacaklardır. Allah onları mahşerde topladığı vakit, kendilerine öyle gelir ki sadece gündüzün görüşüp tanışacakları bir saati kadar (dünyada) kalmışlar.

46. Putperest Araplar'ın İslâm'ın gücü karşısında toptan yenilgiye uğrayacaklarını müjdeleyen âyette, Hz. Peygamber'e daha hayatta iken gösterileceği belirtilen inkârcılara yönelik ceza, onların müslümanlar karşısındaki yenilgileridir. Nitekim bu sûrenin gelmesinden sonra Hz. Peygamber, putperestlere karşı Mekke'nin fethedilmesine kadar varan büyük zaferler elde etmiştir. Âyet, putperestlerin yenilgilerinin Resûlullah vefat ettikten sonra da süreceğine işaret etmektedir.

47. İnkârcılar, bu dünyevî cezaları tatmakla kalmayacak, inkâr ve isyanlarının hesabını vermek üzere âhirette Allah'ın huzuruna çıkarılıp 45. âyette belirtilen âkıbetle de yüz yüze gelecekler; sonunda ilmiyle her şeyi kuşatan ve bütün olup bitenlerin şahidi olan yüce Allah, herkese hak ettiğinin karşılığını âhirette verecektir. Ancak bu cezalandırmalar keyfî değildir, Allah Teâlâ âdildir; bu sıfatının bir sonucu olarak doğru inanç ve erdemli yaşayış konusunda insanları irşad eden elçiler göndermiştir. Aslında "her ümmetin bir peygamberi olmuş"; yüce Allah, peygamber ile hayattayken onu reddedenler arasında adaletle hükmetmiş, yani peygamberini himaye ederken ona karşı mücadele verenleri dünyada cezalandırmıştır, âhirette de cezalandıracaktır (Zemahşerî, II, 192-193). Fakat bazı peygamberlerden bir süre sonra tebliğ ettikleri din unutulmuş veya değiştirilmiş, bu suretle "fetret dönemi" denilen cehalet dönemleri yaşanmıştır. Böyle dönemlerde yaşayanlarla bulundukları yer ve durum itibariyle peygamberlerin tebliğlerini alamamış olan insan topluluklarına fetret ehli denir (bunların dinî ve ahlâkî sorumlulukları ile ilgili bilgi için bk. Nisâ 4/165; Mâide 5/19).

48 – 56

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٤٨﴾ قُلْ
لَٓا اَمْلِكُ لِنَفْس۪ي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُۜ لِكُلِّ
اُمَّةٍ اَجَلٌۜ اِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَاْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٤٩﴾

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا اَوْ نَهَارًا مَاذَا يَسْتَعْجِلُ
مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٠﴾ اَثُمَّ اِذَا مَا وَقَعَ اٰمَنْتُمْ بِهٖ آٰلْـٰٔنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهٖ
تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ قٖيلَ لِلَّذٖينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ
هَلْ تُجْزَوْنَ اِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٥٢﴾ وَيَسْتَنْبِـُٔونَكَ اَحَقٌّ هُوَ
قُلْ اٖي وَرَبّٖٓي اِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِزٖينَ ﴿٥٣﴾ وَلَوْ اَنَّ لِكُلِّ
نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْاَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهٖ وَاَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا
رَاَوُا الْعَذَابَ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٥٤﴾
اَلَٓا اِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَلَٓا اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾ هُوَ يُحْيٖي وَيُمٖيتُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٥٦﴾

Meâli

48. "Şayet dedikleriniz doğruysa ne zaman gerçekleşecek şu tehdit?" diyorlar. **49.** De ki: "Allah dilemedikçe ben kendime bile herhangi bir zarar ve fayda vermeye muktedir değilim. Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri geldiğinde ne bir an geri kalır ne de bir an ileri gidebilirler." **50.** Şunu da söyle: "Ne dersiniz, ya O'nun azabı bir gece veya gündüz vakti üstünüze inerse!" Günah içinde boğulmuş olanların böyle âcilen olmasını istedikleri bunların hangisidir? **51.** Olacaklar olduktan sonra mı buna iman edeceksiniz? O anda, öyle mi? Hani azabın çarçabuk gelmesini istemiştiniz! **52.** Sonra o kötülük edenlere şöyle denilir: "Tadın bitmeyen azabı! Vaktiyle yaptıklarınızdan başka şeyler sebebiyle mi cezalandırılıyorsunuz?" **53.** "Sahi bu doğru mu?" diye

sana soruyorlar. De ki: "Elbette! Rabbime yemin ederim ki bu söylenenler kuşku götürmez bir gerçektir. Siz de bunları önleyemeyeceksiniz!" **54.** Haksızlık yapan her insan, dünyadaki her şey kendisinin olsa kurtulmak için onu feda eder. Onlar azabı gördükleri vakit pişmanlıklarını içlerinde saklayacaklar. Onlar hakkında adaletle hüküm verilecek, kendilerine haksızlık edilmeyecektir. **55.** Bilesiniz ki göklerde ve yerde olan her şey Allah'ındır. Dikkat edin, Allah'ın olacağını bildirdiği şey gerçektir; ama onların çoğu bilmezler. **56.** Hayatı veren de alan da O'dur; sonunda O'na döndürüleceksiniz.

Tefsiri

48-49. Hz. Peygamber, âhiretle ilgili âyetleri putperestlere okuyarak onları uhrevî sorumluluk ve diğer âhiret halleriyle, cehennem azabıyla uyardıkça, "Ne zamanmış bu söylediklerin, şunu bir gerçekleştirsen de görsek!" gibi alaylı sözlerle inanmadıklarını ima ederler, gerçekten doğruysa onu gerçekleştirmesini ister, ancak o zaman inanacaklarını söylerlerdi. 49. âyette bu isteğe karşı Resûlullah'ın nasıl bir cevap vermesi gerektiği bildiriliyor. Herkese yaptığının karşılığını verecek olan Allah'tır; peygamberler de dahil olmak üzere hiç kimseye bu yetki verilmemiştir. Allah'ın insanlara imtihan için tanıdığı mühlet tamamlanınca herkes yaptığının karşılığını bulacaktır. Bu mühleti ertelemek veya çabuklaştırmak, peygamberler de dahil olmak üzere, hiç kimse için mümkün değildir.

50-54. "Şayet doğruysanız ne zaman gerçekleşecek şu tehdit?" diyerek inkârcılıktan kaynaklanan bir sorumsuzluk örneği sergileyen müşriklere, ne kadar önemli bir konuyu nasıl seviyesizce hafife aldıkları anlatılmaktadır. Burada özellikle şu husus dikkat çekicidir: Âhirete inanmayanlar güya onu aklî yönden imkânsız görüyorlar. Halbuki konuyu iman noktasında değil de sırf akıl açısından düşündüğümüzde bile, inkârcıların kanaatinin aksine, teorik olarak âhiretin olma ihtimali, en az olmama ihtimali kadar güçlüdür. Şu halde, ya olma ihtimali gerçekleşir de bu suretle Allah'ın azabı "bir gece veya gündüz vakti" ona inanmayanların üstüne ansızın inerse –ki öyle olacağında kuşku yoktur– artık ondan kurtulmanın imkânı var mı? 51. âyette, etkili ve uyarıcı bir üslûpla âhireti

inkâr edenlerin, azapla yüz yüze geldiklerinde iman etmelerinin anlamsızlığına ve hissedecekleri pişmanlığa işaret edilmekte; 52. âyette, onlar için söz konusu azabın sürekliliği ve bunun kendi olumsuz tutum ve davranışlarının bir sonucu olduğu bildirilmekte; 53. âyette bütün bu gerçeklere rağmen hâlâ âhiret hakkında inkârcı veya kuşkucu davrananlara, dürüstlüğünden herkesin emin olduğu Hz. Peygamber'in yemin ederek verdiği cevapla, bunun kesin olduğu, zamanı geldiğinde kıyametin ve diğer âhiret hallerinin gerçekleşmesini artık hiç kimsenin engelleyemeyeceği haber verilmekte; 54. âyette ise inkârcıların âhirette yaşayacakları korku, telâş ve bunalım özetlenmektedir.

Diğer birçok âyette, inkârcıların öldükten sonra yeniden dirilip âhiret hallerini açık seçik gördüklerinde inkâr ve isyanlarından dolayı pişmanlık duyacakları, bu pişmanlıklarını acı ve üzüntü yüklü ifadelerle dile getirecekleri bildirilmektedir (meselâ bk. En'âm 6/27, 31; Ahzâb 33/66-68; Nebe' 78/40). Bu sebeple "...pişmanlıklarını içlerinde saklayacaklar" diye çevirdiğimiz 54. âyetteki "eserrü'n-nedâmete" kısmıyla ilgili olarak farklı yorumlar yapılmıştır (bk. Şevkânî, II, 514). Bize göre bunların en mâkul olanı, dünyadayken âhireti inkâr edenlerin öbür dünyada kaçınılmaz âkıbetleriyle yüz yüze geldiklerinde hayret, dehşet ve korku duygularıyla sarsılacakları, bu yüzden âdeta dillerinin tutulacağı, pişmanlıklarını ifade etmeye bile mecal bulamayacakları şeklindeki yorumdur (Râzî, XVII, 111). Kısacası inkârcılar, âhirette yargılanmaları sırasında çeşitli hallerle karşılaştıkça dünyada yapıp ettikleri yüzünden pişmanlık ve üzüntülerini dile getirecekler; burada ifade edildiği üzere, içine atılacakları cehennem azabını karşılarında görmek gibi bazı durumlarda da korku ve dehşetten dilleri tutulacak, pişmanlıklarını dile getirmeye bile takat bulamayacaklardır.

55-56. "Gökler ve yer" ifadesiyle topyekün evren kastedilmektedir. Evren ve hayat bütün var olanları kuşatan kavramlardır. Evren ve hayatın kaderine toplu bir bakışı dile getiren bu iki âyet, dolaylı olarak bu kaderi elinde tutan yüce kudretin âhiret hayatını gerçekleştirmesini imkânsız görmenin saçmalığına işaret etmektedir. "Allah'ın olacağını bildirdiği şey gerçektir"; O, "Âhiret gerçekleşecek ve her insan bu

dünyada yapıp ettiklerinin hesabını orada verecek" dediğine göre bu muhakkak ki olacaktır; aksini düşünmek –hâşâ– Allah'ın âciz olduğunu veya sözünde durmayacağını kabul etmek anlamına gelir; bu anlayış ise olsa olsa bir cehalet ürünü olabilir. Bu sebeple 55. âyetin sonunda âhireti inkâr edenler kastedilerek, "Onların çoğu bilmezler" yani "delillerden habersizdirler, varlık ve olayların dış görünüşleriyle yetinip aldanırlar; sonuçta da gerçeğin engin bilgilerinden mahrum kalırlar" (Râzî, XVII, 113) buyurulmuş; 56. âyetin sonunda da Allah'a dönüşün kaçınılmaz olduğu bir defa daha teyit edilmiştir.

57 – 61

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَٓاءٌ لِمَا
فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾ قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ
وَبِرَحْمَتِهٖ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُواۜ هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٥٨﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ
مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًاۜ
قُلْ آٰللّٰهُ اَذِنَ لَكُمْ اَمْ عَلَى اللّٰهِ تَفْتَرُونَ ﴿٥٩﴾ وَمَا ظَنُّ الَّذِينَ
يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ
عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦٠﴾ وَمَا تَكُونُ فِي شَاْنٍ
وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْاٰنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ اِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ
شُهُودًا اِذْ تُفِيضُونَ فِيهِۜ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ

فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي السَّمَٓاءِ وَلَٓا اَصْغَرَ مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا اَكْبَرَ

اِلَّا فٖي كِتَابٍ مُبٖينٍ ٦١

Meâli

57. Ey insanlar! Rabbinizden size bir öğüt, kalplerdeki hastalıklara bir şifa, inananlara bir rehber ve rahmet gelmiştir. **58.** Söyle onlara, Allah'ın lutfu ve rahmetiyle, evet bununla sevinsinler; çünkü bu, onların toplayıp biriktirdiklerinden daha değerlidir. **59.** De ki: "Allah'ın size rızık olarak indirdiği şeylerden bir kısmını helâl bir kısmını haram saymanıza ne demeli?" De ki: "Buna Allah mı izin verdi yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz?" **60.** Peki, kendi uydurmalarını Allah'a yakıştıranlar, kıyamet gününde olacaklar için ne düşünüyorlar? Muhakkak ki Allah insanlara karşı lutufkârdır; ama onların çoğu şükretmezler. **61.** Ne zaman sen bir faaliyet göstersen, Kur'an'dan bir bölüm okusan ve siz ne zaman bir iş yapsanız, o işe koyulduğunuzda muhakkak ki biz üzerinizde gözetleyici oluruz. Ne yerde ne de gökte, zerre miktarı bir şey bile rabbinin bilgisi dışında kalmaz; bundan daha küçük veya büyük ne varsa istisnasız apaçık bir kitapta yazılıdır.

Tefsiri

57. Özellikle âhiretle ilgili açıklama ve uyarıların yer aldığı 45-56. âyetlerin ardından Kur'an-ı Kerîm'in öğüt, şifa, rehber (hüdâ), rahmet olarak gösterilmesiyle, bir bakıma, bu açıklama ve uyarıların niçin yapıldığının cevabı da ortaya konmuş bulunmaktadır. Çünkü âhireti inkâr etmek ve bunun neticesinde âhiret sorumluluğunu hissetmeden yaşamak iman ve amelde sapma demektir. Kur'an, öncelikle bu tehlikeli duruma karşı insanlara öğüt vermekte, onları aydınlatmakta; ikinci olarak her bir insanın gönül dünyalarına hitap ederek oradaki mânevî ve ahlâkî bozuklukları tedaviye yönelmekte, insanın iç dünyasını arındırmasını, doğru inanç ve güzel hasletler kazanmasını sağlayıcı hükümler getirmekte; üçüncü olarak Kur'an'ın uyarı ve öğütlerini ciddiye alıp onun şifa verici hükümlerini benimseyen müminin doğru ve yanlışları görmesine, ebedî kur-

tuluşa yönelmesine ve hak yolda yürümesine rehberlik etmekte; nihayet bu kemal derecelerini aşan müminlerin Allah'ın sevgi ve merhametini kazanmalarını sağlamaktadır. Kur'an-ı Kerîm'in özellikle müminler için bir rehber ve rahmet olarak gösterilmesi, insanların Kur'an karşısındaki tavrıyla ilgilidir. Çünkü inatçı ve ön yargılı tavırlarıyla daha baştan doğru ve hayırlı olan şeylere kendilerini kapatanlar, nübüvvet ve vahiy nurundan yararlanamazlar; bu yüzden de özünde hidayet ve rahmet olan Kur'an bunlara fayda sağlamaz (Râzî, XVII, 116-117). Nitekim A'râf sûresinde (7/179) "...Onların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da akılsızdırlar. İşte asıl gafiller onlardır " buyurularak bu hususa açıklık getirilmiştir.

Fahreddin er-Râzî, peygamberlerin doğruluğunu kanıtlayan biri mûcize, diğeri aklî burhan olmak üzere iki farklı delil şekli bulunduğunu belirtmekte ve bu âyeti, Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunu aklî olarak kanıtlayan delillerden biri olarak göstermektedir (XVII, 114-117).

58. Bazı tefsirlerde (meselâ bk. Taberî, XI, 124) âyetteki "Allah'ın lutfu" ile İslâm dininin, "Allah'ın rahmeti" ile Kur'an-ı Kerîm'in kastedildiği belirtilmekle birlikte, her iki ifadeyi, İslâm ve Kur'an da dahil olmak üzere bütün nimetleri içine alan bir kapsamda yorumlamak daha isabetli görünmektedir (Şevkânî, II, 515). Bu genel yaklaşım çerçevesinde âyetin, bir önceki âyette sıralanan öğüt, şifâ, rehber (hüdâ) ve rahmet olma özellikleri dolayısıyla Kur'an'ın müminler için Allah'ın bir lutfu, rahmetinin bir tezahürü ve dolayısıyla bir huzur ve mutluluk kaynağı olduğuna işaret ettiği de düşünülebilir.

İnsanoğlunun mutluluğu yanlış yerlerde aramaması konusunda veciz bir uyarı ve aydınlatma değeri taşıyan bu âyete göre, ne olursa olsun bir şeylere sahip olmamız değil, sahip olduğumuz şeylerin Allah'ın lutfu sayılmaya değer olup olmadığı önemlidir; maddî ve mânevî imkânları Allah'ın bize ihsanı, O'nun bize olan sevgi ve rahmetinin bir tecellisi olarak görmeli, işte asıl Allah bizi böyle bir mazhariyete lâyık gördüğü, bize böyle bir iltifatta bulunduğu için tutum ve davranışlarımızla mutluluğumuzu sergilemeliyiz. Esasen ancak böyle bir anlayış ve yaklaşım

sayesindedir ki insan, hem nimetlerin önemini ve değerini doğru olarak kavrar hem de onların kendisine yüklediği sorumluluğun bilincine varır ve yerine getirir. Nimet ve imkânlardan duyulan sevincin şımarıklık ve azgınlığa dönüşmemesi için bunları verenin yüce Allah olduğunu bilmek gerekir. Nitekim burada "sevinç" kelimesiyle karşıladığımız *ferah* kavramı, Kur'an'da Allah ile ilişkisinin bulunmadığı bağlamda "şımarıklık, azgınlık" anlamında da kullanılmış (meselâ bk. Neml 27/36; Kasas 27/76; Gâfir 40/75); böylece Allah şuuruyla bütünleşmeyen sevinçlerin insanları baştan çıkarma tehlikesine dikkat çekilmiştir.

59-60. *Rızık*, kısaca "insanların istifade ettiği nimet ve imkânlar" demektir. Allah'ın rızık vermesi, bir lutuf ve ihsan olduğu için 59. âyette bu husus, "rızık indirme" olarak ifade edilmiştir. Ayrıca meyve, sebze, hububat gibi besinlerin yağmur sayesinde yetişmesinden dolayı da bu ifade kullanılmış olabilir (İbn Âşûr, XI, 209).

Taberî'ye göre (XI, 127) burada putperest Araplar'ın, En'âm sûresinde (6/136) bir örneği zikredilen temelsiz anlayış ve uygulamalarına işaret edilmektedir. Meselâ onlar, ziraat ürünleriyle hayvanlarından bir bölümünü, şefaatini umdukları putları için ayırarak bunu kendileri veya başka insanlar için harcamanın haram olduğunu ileri sürer, sadece âyin ve putların bakımı gibi hizmetlerde kullanırlardı. Buna göre âyetin asıl maksadı, putperestlerin bazı rızıkları keyfî olarak haram saymalarıdır (İbn Âşûr, XI, 209). Halbuki ilke olarak Allah'ın verdiği rızıkların hepsi helâldir (Zemahşerî, II, 194); haram hükmünü koyma yetkisi Allah'a aittir. Eğer Allah haram sayılmasına izin vermediyse onun haram olduğunu söylemek 59. âyette, "Allah adına hüküm uydurmak" şeklinde değerlendirilmiş; 60. âyette de bunu yapanların kıyamet gününde başlarına gelecekleri iyi düşünmeleri uyarısında bulunulmuştur.

61. Hz. Peygamber'in Kur'an'ı okuyup tebliğ etmesi de onun görevleri içinde yer almakla birlikte öneminden dolayı bu faaliyeti özellikle zikredilmiştir. Allah, yalnız Peygamber'in yaptıklarına değil, insanların bütün faaliyetlerine de şahit ve vâkıftır. Şu halde müminler, gizli açık bütün faaliyetlerini tam bir sorumluluk şuuruyla yerine getirmelidirler.

Ayrıca âyet, bir yandan müminlerin yaptıkları güzel işlerin Allah tarafından bilindiğini, dolayısıyla zayi olmayacağını hatırlatarak onlara ümit ve güven aşılarken, diğer yandan, inkâr ve isyanlarını sorumsuzca sürdürenler için de bir uyarı ve tehdit anlamı taşımaktadır. Çünkü hiçbir şey Allah'ın bilgisi dışında cereyan etmez. "Apaçık" diye çevirdiğimiz *mübîn* kelimesi Allah'ın ilminin kesinliğini, ihtimallerden uzak olduğunu ifade eder (İbn Âşûr, XI, 251).

62 – 64

أَلَٓا إِنَّ أَوْلِيَٓاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَۚ ﴿٦٢﴾ اَلَّذ۪ينَ
اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَۜ ﴿٦٣﴾ لَهُمُ الْبُشْرٰى فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا
وَفِي الْاٰخِرَةِۜ لَا تَبْد۪يلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُۜ ﴿٦٤﴾

Meâli

62. Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler. **63-64.** Onlar ki, iman etmişler ve takvâya ermişlerdir, işte onlara hem bu dünya hayatında hem de âhirette müjdeler olsun! Allah'ın sözlerinde değişme olmaz; (öyleyse) en büyük kazanç budur.

Tefsiri

62-64. "Dostlar" diye çevirdiğimiz 62. âyetteki *evliyâ*, "birine yakın olan, birini himayesinde bulunduran, koruyucu, dost, yardımcı" gibi mânalara gelen *velî* kelimesinin çoğuludur. Kur'an-ı Kerîm'de velî kelimesi, tekil veya çoğul olarak kırk sekiz âyette Allah'ın, kendisine inanıp buyruğunca yaşayan kullarına sevgisini, himaye ve yardımını, bu anlamda Allah ile insan arasındaki sevgi bağını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Allah

ile kendileri arasında böyle bir sevgi bağı gerçekleşmiş, bu mazhariyete ulaşmış olanlar kültürümüzde "Allah dostları" diye anıldığından 62. âyetteki evliyâullah deyimini bu şekilde çevirdik.

Kur'an-ı Kerîm'de sadece bu âyette geçen *evliyâullah* kavramının kapsamı her ne kadar zamanla bilhassa tasavvuf geleneğinde oldukça daraltılmış, hatta giderek İslâm toplumlarında bu kavramla keramet arasında bir ilişki dahi kurulmuşsa da 63. âyette Allah dostlarının özelliği kısaca iman ve takvâ kelimeleriyle özetlenmektedir. Şu halde Allah'a iman eden ve takvâ (günah işlemekten sakınma, Allah'a saygı) bilinciyle yaşayan her müslüman Allah dostudur. Müfessirlerin kaydettiği bir hadiste evliyâullah, "görünüşleriyle Allah'ı hatırlatanlar" (tutum ve davranışlarıyla Allah'ın iradesine uygun bir yaşayışı yansıtanlar) şeklinde tanıtılmıştır (Taberî, XI, 131-163). Zemahşerî de, "Evliyâullah, Allah'a yakınlıklarını itaatleriyle gösterir, Allah da onlara yakınlığını lutuflarıyla gösterir" ifadesini kullanır (II, 195). Bu müfessire göre "Onlar ki, iman edip günah işlemekten sakınmışlardır" ifadesi, evliyâullahın Allah'a yaklaşmasını, "Onlara hem bu dünyada hem de âhirette müjdeler vardır" ifadesi de Allah'ın evliyâullaha yaklaşmasını dile getirmektedir. 64. âyetteki "Allah'ın sözlerinde değişme olmaz" ifadesi, bu âyetlerde Allah dostlarına verilen müjdelerle bağlantılı olarak açıklanmıştır. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, bu kullarına verdiği müjdeler O'nun birer vaadidir ve O mutlaka vaadini yerine getirecektir.

64. âyetteki dünya hayatıyla ilgili müjdeyi "hayırlı (sâlih) rüya", âhiret hayatıyla ilgili müjdeyi ise "cennet" olarak açıklayanlar olmuştur (Taberî, XI, 133-138). Ancak Râzî'nin de belirttiği gibi (XVII, 128), müjde kelimesi "insanın yüzünü güldürecek şekilde sevindiren haber" anlamına geldiğine göre insanı bu şekilde mutlu edecek olan her şey bu âyetin kapsamına girer. Allah dostlarının gerek dünya hayatında gerekse âhirette kendileri için müjde değeri taşıyan bütün iyi ve güzel şeyleri elde etmesi âyette "en büyük kazanç" şeklinde nitelenmiştir.

65 – 70

وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْۘ اِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمٖيعًاۜ هُوَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ
﴿٦٥﴾ اَلَٓا اِنَّ لِلّٰهِ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِۜ وَمَا يَتَّبِعُ
الَّذٖينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُرَكَٓاءَۜ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ
وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٦٦﴾ هُوَ الَّذٖي جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِتَسْكُنُوا
فٖيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًاۜ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٧﴾
قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُۜ هُوَ الْغَنِيُّۜ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا
فِي الْاَرْضِۜ اِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهٰذَاۜ اَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا
تَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾ قُلْ اِنَّ الَّذٖينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ
لَا يُفْلِحُونَۜ ﴿٦٩﴾ مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذٖيقُهُمُ
الْعَذَابَ الشَّدٖيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

Meâli

65. Onların sözleri seni üzmesin. Kuşkusuz güç tamamıyla Allah'ındır; O her şeyi duymaktadır, bilmektedir. **66.** Bilesiniz ki göklerde ve yerde olanlar Allah'ındır. Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştukları sözde

tanrılara tapanlar neyin peşinden gidiyorlar? Onlar yalnızca kuruntularının peşinden gidiyorlar ve sadece yalan söylüyorlar. **67.** İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur. Kuşkusuz dinlemesini bilen bir topluluk için bunda dersler vardır. **68.** Onlar, "Allah çocuk edindi" dediler. Hâşâ!... O hiçbir şeye muhtaç değildir. Göklerde olanlar da yerde olanlar da O'nundur. Yanınızda bu iddianızı kanıtlayacak bir deliliniz asla yoktur. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz? **69.** De ki: "Allah hakkında asılsız şeyler yakıştıranlar kurtuluşa eremezler." **70.** Bu dünyadaki önemsiz bir menfaattir; sonunda onların dönüşü bizedir ve nihayet inkâr etmiş olmaları sebebiyle onlara şiddetli azabı tattıracağız!

Tefsiri

65. Mekke putperestleri bir yandan Allah'ın birliği ve aşkınlığıyla bağdaşmayan sözler sarfederken bir yandan da Hz. Muhammed'i yalancılıkla suçluyor, Kur'an'ın onun uydurması olduğunu söylüyor, kendilerini çok güçlü görerek ona tehditler savuruyor, buna benzer üzücü sözlerle onu incitiyorlardı. Âyette bu tutumlar karşısında Hz. Peygamber teselli edilmekte, asıl gücün tamamıyla Allah'a ait olduğu hatırlatılarak bir bakıma Hz. Peygamber'e ve onun şahsında müminler arasında inkârcıların haksız saldırılarına uğrayanlara şöyle denilmektedir: "Sen üzülme! Allah onların konuştuklarını duymakta bilmektedir ve ortaksız gücüyle onların hakkından gelecek, sana yardım edecektir. Son tahlilde başarı, Allah'ın yolundan giden, imanda ve güzel işlerde sebat göstererek Allah'ın yardımını hak edenlerindir (benzer açıklamalar için bk. Zemahşerî, II, 196; Râzî, XVII, 129-130).

66. Evrende var olan her şey Allah tarafından yaratıldığına, Allah her şeyin mâliki, sahibi ve hâkimi olduğuna göre, O'ndan başka bir varlığı O'na ortak tanıyıp tanrı olarak nitelemek ve böyle bir iddiayı bir din haline getirip o yolda yürümek, akıl ve ilimden uzaklaşarak bir kuruntunun, yalanın peşinden gitmek demektir.

67. Hayat gece ile gündüzün içinde geçmekte; insanlar yaşamak için hem dinlenmekte hem de çalışmaktadırlar. Genellikle gecenin karanlığı dinlenmek için, gündüzün aydınlığı da çalışmak için daha elverişlidir. İşte insanların hakiki tanrısı, hayatlarını içinde geçirdikleri bu süreci gerçekleştiren; istirahat vakti olan karanlık geceleriyle, çalışma vakti olan aydınlık gündüzleriyle bütün zamanı yaratan ve yararlı kılan Allah'tır. Allah'ın aydınlatıcı kelâmında ortaya koyduğu delilleri dinleyip üzerinde düşünmesini bilenler bu sistemin anlamını ve onu kuran kudretin eşsiz ve ortaksız olduğunu da anlarlar.

68-69. "Tanrı'nın oğlu, kızı" gibi sözlerle Allah'a çocuk isnat etmek şirk içeren dinlerde yaygın bir anlayıştır. Putperest Araplar'da da meleklerin Allah'ın kızları olduğu inancı vardı (en-Nahl 16/57). Onların bazıları melekleri, dişi cinlerin seçkinleri olarak kabul eder, bazıları da cinlere taparlardı (İbn Âşûr, XI, 229). Cenâb-ı Hak, "sübhânehû" ifadesiyle zât-ı ulûhiyyetini bu tür isnatlardan tenzih etmekte; kendisinin hiçbir şeye muhtaç olmadığını, dolayısıyla evlât sahibi olmak gibi bir şeyin de kendisi hakkında söz konusu olamayacağını bildirmektedir. Çünkü çocuk sahibi olma süreci bir dizi beşerî zaaf ve ihtiyaçların sonucu olarak gerçekleşir ve yaratıcının değil, yaratılmışların özelliğidir; oysa evrende bulunan her şey Allah'ındır; dolayısıyla O'nun hakkında ne bir ihtiyaçtan ne de eksiklikten söz edilebilir. Şu halde bütün şirk inançları kanıtsızdır ve Allah hakkında bilgisizce iddialardan ibarettir. Bu sebeple 69. âyette Allah'a çocuk isnat etme yani şirk iddiası, "Allah hakkında asılsız şeyler yakıştırma" anlamında *iftira* ve *kezib* kavramlarıyla nitelenmiş, eleştirilmiş, bunu yapanların kurtulamayacakları uyarısında bulunulmuştur.

70. Putperest Araplar, genellikle kendi zenginlik ve soyluluklarını müslümanlara karşı bir meziyet, yollarının doğruluğuna bir kanıt olarak ileri sürerler; şirk anlamına gelen iddialarda bulunarak bâtıl dinlerini korumaya çalışırken dolaylı olarak bu statülerini yaşatmayı da amaçlarlardı. Âyette onların bu dünyada meziyet diye böbürlendikleri zenginlik ve soyluluk gibi imkân ve şartların geçici menfaatlerden ibaret olduğu hatırlatıldıktan sonra, insanların bunlara aldanıp da böyle yalan

yanlış inançlara kapılmamaları istenmektedir. Nihayet herkes gibi onlar da sonunda Allah'ın huzuruna dönecek, bu inkârcı ve zalimce tutumları sebebiyle şiddetle cezalandırılacaklardır.

71 – 74

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ نُوحٍ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهٖ يَا قَوْمِ اِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ
مَقَامٖى وَتَذْكٖيرٖى بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَعَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْتُ فَاَجْمِعُٓوا اَمْرَكُمْ
وَشُرَكَٓاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ اَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُٓوا اِلَيَّ وَلَا
تُنْظِرُونِ ﴿٧١﴾ فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِيَ
اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمٖينَ ﴿٧٢﴾ فَكَذَّبُوهُ
فَنَجَّيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِى الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَٓائِفَ
وَاَغْرَقْنَا الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ
الْمُنْذَرٖينَ ﴿٧٣﴾ ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهٖ رُسُلًا اِلٰى قَوْمِهِمْ فَجَٓاؤُهُمْ
بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهٖ مِنْ قَبْلُ كَذٰلِكَ
نَطْبَعُ عَلٰى قُلُوبِ الْمُعْتَدٖينَ ﴿٧٤﴾

Meâli

71. Onlara Nûh'un kıssasını da oku! O, kavmine şöyle demişti: "Ey Kavmim! Eğer benim aranızda bulunmam ve Allah'ın âyetlerini bildirmem zorunuza gidiyorsa, bilin ki ben yalnız Allah'a dayanıp güveniyorum; siz de ortaklarınızı toplayıp ne yapacağınızı kararlaştırın, yapacağınız iş içinizde niyet olarak kalmasın ve bana mühlet de vermeden yapacağınızı yapın. **72.** Şayet yüz çevirirseniz, zaten benim sizden bir karşılık beklediğim yok; benim mükâfatımı ancak Allah verir. Bana teslimiyet içinde olmam emredildi." **73.** Yine de onu yalancılıkla itham ettiler. Biz de onu ve gemide kendisiyle beraber olanları kurtardık, âyetlerimizi yalan sayanları ise suda boğduk; bunları onların yerine geçirdik. İşte gör, o uyarılanların sonu nice oldu! **74.** Onun ardından da birçok peygamberi kendi topluluklarına gönderdik; onlara açık kanıtlar getirdiler; fakat onlar daha önce yalan saydıklarına bir türlü inanmak istemediler. Sınırı aşanların kalplerini işte biz böyle mühürleriz.

Tefsiri

71-74. Sûrenin ana konuları olan Allah'ın birliği, peygamberlerin O'nun elçileri olduğu ve âhiret hayatında dünyadaki davranışların karşılığının görüleceği inançlarıyla ilgili kanıtlara yer verildikten sonra, bu âyetlerden itibaren bazı peygamberlerin tevhid mücadelelerinden ve buna karşı inatla direnenlerin âkıbetlerinden örnekler getirilmekte, somut olaylardan yola çıkılarak daha önce üzerinde durulan konular hakkında düşünme fırsatı sağlanmaktadır.

Kur'an'ın birçok sûresinde Hz. Nûh'tan söz edildiği gibi, 71. sûresi de onun adını almıştır. Ayrıca Nûh aleyhisselâmın sabırlı ve kararlı çağrılarına inatla karşı çıkanların helâk edildiği tufan olayı da onun adıyla anılır.

Hz. Nûh'un çok uzun bir süre devam eden öğüt ve çağrılarına kulak vermemekte direnen toplumuna karşı ortaya koyduğu tavır, kullandığı üslûp ve ifade, her şeyden önce onun Allah'a olan bağlılığını ve güvenini anlatmakta, oldukça yalnız sayılmasına rağmen yılmadan sürdürdüğü bu tevhid mücadelesinde gösterdiği cesareti simgelemektedir.

Hz. Muhammed'in muhatabı olan Mekkeliler, Nûh kavminin başından

geçenleri yaygın rivayetlerden biliyorlardı; dolayısıyla bu meydan okuma örneği onları etkilemeliydi. Öte yandan, Hz. Nûh'un kendisine karşı çıkanları toplu bir müzakere sonunda hatta mümkünse ittifakla karar almaya çağırması, artık daha sonra içlerinden kimsenin diğerlerinin üstüne suç atamayacak duruma gelmelerini isteme anlamı taşıyordu. Bu sözleriyle o, âdeta son tercihlerini şirkte ısrar yönünde kullanmaları halinde hiçbirinin kurtulamayacağı çok kapsamlı ilâhî bir cezaya çarptırılacaklarının işaretini veriyordu. Bu ifadede, toplumun varlığını ve geleceğini ilgilendiren konularda görüş ortaya koyabilecek yeterliğe sahip kimselerin âzami katılımını sağlayan müzakere ortamı oluşturmanın önemine dolaylı bir temasın bulunduğu da söylenebilir. Bu arada, Hz. Nûh'un onlardan, hicivli bir üslûpla "ortakları" olarak nitelediği, aslı esası olmayan tanrılarını da bu kararı alırken yanlarında bulundurmalarını istemesi, bir taraftan tapındıkları o varlıkların sorumluluk üstlenip üstlenemediğini ve yardım vaadinde bulunup bulunamadığını test etmeye çağırdığı, diğer taraftan kendisinin onlara da meydan okuduğu şeklinde yorumlanabilir.

Hz. Nûh'un bütün bu uyarılarına ve söylediklerinden emin tavırlarına rağmen, kavmi onu yalancılıkla itham etmeyi sürdürmüş, sonunda büyük bir tûfana yakalanmışlar ve inkârcıların hepsi boğularak tarih sahnesinden silinip gitmişlerdir (Nûh tûfanı hakkında bilgi için bk. Hûd 11/36-49). Bununla birlikte, daha sonra gelenlerden birçoğu da peygamberlerini yalancı saymaya devam etmiş, ya inatları veya çıkarları uğruna hakikati kabullenmeye bir türlü yanaşmamışlar, bu taşkınlıkları yüzünden kalpleri artık gerçekleri idrak yeteneğini yitirir hale gelmiştir; bu durum Kur'an'ın birçok yerinde –kısmen farklı lafızlarla olmak üzere– "Allah'ın kalplere mühür vurması" şeklinde ifade edilmiştir (bu konuda bilgi için bk. Bakara 2/7).

71. âyetteki "benim aranızda bulunmam" diye çevirdiğimiz *makamî* kelimesine, "benim konumum; aranızda çok uzun bir süre yaşamam; toplandığınız yerlerde kalkıp konuşma yapmam, öğüt vermem" gibi mânalar da verilmiştir (Zemahşerî, II, 197). Muhammed Esed, 73. âyetin "bunları onların yerine geçirdik" şeklinde çevirdiğimiz kısmını Zemahşerî'nin "Onları (diğerlerinden) fazla yaşattık" şeklinde açıkladığını ifade ediyorsa da (I, 410), belirtilen tefsirde sadece "boğularak helâk olanların yerine geçmelerini (sağladık)" açıklaması yer almaktadır (Zemahşerî, II, 198)

75 – 82

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسٰى وَهٰرُونَ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهٖ بِاٰيَاتِنَا
فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمٖينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ
مِنْ عِنْدِنَا قَالُٓوا اِنَّ هٰذَا لَسِحْرٌ مُبٖينٌ ﴿٧٦﴾ قَالَ مُوسٰٓى اَتَقُولُونَ
لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَكُمْ اَسِحْرٌ هٰذَاۜ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ ﴿٧٧﴾
قَالُٓوا اَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا
الْكِبْرِيَٓاءُ فِي الْاَرْضِۜ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنٖينَ ﴿٧٨﴾ وَقَالَ فِرْعَوْنُ
ائْتُونٖي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلٖيمٍ ﴿٧٩﴾ فَلَمَّا جَٓاءَ السَّحَرَةُ قَالَ لَهُمْ مُوسٰٓى
اَلْقُوا مَٓا اَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٨٠﴾ فَلَمَّٓا اَلْقَوْا قَالَ مُوسٰى مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُۜ
اِنَّ اللّٰهَ سَيُبْطِلُهُۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدٖينَ ﴿٨١﴾
وَيُحِقُّ اللّٰهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهٖ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿٨٢﴾

Meâli

75. Onların da ardından Mûsâ ve Hârun'u açık kanıtlarımızla Firavun'a ve çevresindeki ileri gelenlere gönderdik. İman etmeyi kibirlerine yediremediler; onlar günaha gömülmüş kimselerdi. **76.** Öyle ki, kendilerine nezdimizden hakikat geldiğinde "Bu düpedüz bir büyü!"

dediler. **77.** Mûsâ şöyle dedi: "Size gerçek ulaştığında böyle mi söylersiniz? Sihirbazlar gerçek bir başarıya ulaşamazken bu hiç sihir olabilir mi?" **78.** "Sen" dediler, "Bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan çeviresin de bu yerde nüfuz ve egemenlik ikinizin olsun diye mi aramıza geldin? Biz ikinize de inanacak değiliz!" **79.** Firavun da, "İşi bilen bütün sihirbazları huzuruma getirin" diye emretti. **80.** Sihirbazlar gelince Mûsâ onlara: "Haydi atabileceklerinizi atın" dedi. **81.** Onlar hünerlerini ortaya koyunca Mûsâ şöyle dedi: "Asıl bu sizin ortaya koyduğunuz sihirdir. Allah onu mutlaka boşa çıkaracaktır. Kuşkusuz Allah bozgunculuk edenlerin işini düzeltmez. **82.** Ve Allah, günaha batmış olanlar hoşlanmasa da, sözleriyle gerçeği ortaya çıkarır."

Tefsiri

75-82. Mekkeli müşrikler tarafından bilinmekte olan Hz. Mûsâ ile Firavun arasındaki mücadelenin öyküsü Kur'an'ın birçok yerinde değişik yönleriyle ele alınmış, bir yandan bu kıssadan alınacak ibretlere dikkat çekilmiş, diğer yandan da daha çok İsrâiloğulları'nca aktarılagelen yanlış bilgiler düzeltilmiştir.

Burada, Hz. Mûsâ'nın, kardeşi Hz. Hârun'la birlikte Firavun'a ve çevresindeki ileri gelenlere açık kanıtlarla gönderildiği belirtilmekte, halktan söz edilmemektedir. Bunu –tarihî bilgiler ve Kur'an'da yer alan açıklamalar ışığında– o dönemde halkın korkunç bir baskı altında bulunmasıyla izah etmek mümkündür. Firavun'un İsrâiloğulları'nın erkek çocuklarını tek tek katlettirdiği bir dönemde, Hz. Mûsâ'nın bizzat onun sarayında ve himayesinde büyütülmüş olması bile başlı başına bir mûcize ve ilâhî iradenin mutlak gücünün açık bir göstergesi olduğu halde, günaha gömülmüş olmaları bu gerçeği görmelerini önlemiş ve iman çağrısını kabullenmeyi kibirlerine yedirememişlerdi. Hz. Mûsâ'nın getirdiği mûcizeleri "sihir" diye itham etmeleri bile aslında bunlardan büyülenmiş gibi etkilendiklerinin ipuçlarını veriyordu. Fakat asıl engel, ellerinde tuttukları nüfuz ve gücün kendilerinden alınması endişesiydi. Güya atalarından aldıkları emanete sahip çıkarak muhafazakâr bir tavır sergilemeye çalışırken dahi "Bu yerde egemenlik ve nüfuz ikinizin olsun diye mi?" sözleriyle gerçek rahatsızlıklarını açığa vurmuş oluyorlardı. Böyle bir durumda yapılan çağ-

rının gerçekliği üzerinde düşünmek yerine ne kadar ön yargılı olduklarını açıkça muhataba hissettirip mâneviyatını kırmak ve onun bu çabadan vazgeçmesini sağlamak en kestirme yol olabilirdi. Nitekim "Biz ikinize de inanacak değiliz" diyerek bunu denediler. Fakat sihrin çok revaçta olduğu böyle bir ortamda hem Mûsâ'nın getirdiklerini sihir olarak niteleyip hem ondan üstününü ortaya koyamamak Firavun'u kendi kamuoyu önünde küçük düşürecekti. Bu sebeple ülkesindeki en hünerli sihirbazları toplatıp Mûsâ'ya dersini vermelerini istedi. Ne var ki asıl sihir işte o büyücülerin ortaya koyduğuydu ve Allah'ın yardımıyla Hz. Mûsâ'nın gösterdiği mûcizeler karşısında bunların ipliğinin pazara çıkması kaçınılmazdı. Başka sûrelerde açıklandığı üzere, Mûsâ'nın mûcizeleri karşısında ilk etkilenenler de bizzat o ünlü sihirbazlar oldu (sihir hakkında bk. Bakara 2/102; Hz. Mûsâ'nın mûcizeleri ve Firavun tarafından düzenlenen sihir yarışmasının daha geniş anlatımı için bk. A'râf 7/106-126).

83 – 93

فَمَٓا اٰمَنَ لِمُوسٰٓى اِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِه۪ عَلٰى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهِمْ اَنْ
يَفْتِنَهُمْۜ وَاِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْاَرْضِۚ وَاِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِف۪ينَ ﴿٨٣﴾
وَقَالَ مُوسٰى يَا قَوْمِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُٓوا اِنْ كُنْتُمْ
مُسْلِم۪ينَ ﴿٨٤﴾ فَقَالُوا عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَاۚ رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ
الظَّالِم۪ينَۙ ﴿٨٥﴾ وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِر۪ينَ
﴿٨٦﴾ وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰى وَاَخ۪يهِ اَنْ تَبَوَّءَا لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا

وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَأَقِيمُوا الصَّلَوٰةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ
﴿٨٧﴾ وَقَالَ مُوسَىٰ رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُ زِينَةً وَأَمْوَالًا
فِي الْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ
عَلَىٰ أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّىٰ يَرَوُا الْعَذَابَ
الْأَلِيمَ ﴿٨٨﴾ قَالَ قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَانِّ
سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾ وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ
فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدْوًا حَتَّىٰ إِذَا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ
قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ
الْمُسْلِمِينَ ﴿٩٠﴾ آلْآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٩١﴾
فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ
عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ ﴿٩٢﴾ وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مُبَوَّأَ صِدْقٍ
وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْعِلْمُ إِنَّ رَبَّكَ
يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٩٣﴾
موصول

Meâli

83. Hâsılı, Firavun ve adamlarının kendilerine kötülük etmelerinden korktukları için, kavminden ancak az sayıda insan Mûsâ'ya iman etti. Çünkü Firavun o topraklarda gerçekten güç ve iktidar sahibiydi, üstelik ölçüsüz, sınır tanımaz biriydi. **84.** Mûsâ "Ey Kavmim!" dedi, "Eğer Allah'a iman ettiyseniz, gerçekten O'na teslim olduysanız, artık yalnız O'na güvenip dayanın." **85.** Onlar da şöyle karşılık verdiler: "Güvenimizi yalnız Allah'a bağladık. Rabbimiz! Bizi o zalimler için imtihan aracı kılma! **86.** Merhametinle bizi o inkârcılar güruhundan kurtar." **87.** Mûsâ'ya ve kardeşine şöyle vahyettik: "Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın, evlerinizi ibadet mahalli yapın ve namazı kılın. (Ey Mûsâ!) İnananları müjdele." **88.** Mûsâ, "Rabbimiz!" dedi, "Sen Firavun'a ve adamlarına dünya hayatında ihtişam ve servet verdin; insanları senin yolundan saptırsınlar diye mi yâ rab! Ey Rabbimiz! Artık onların servetlerini silip yok et, kalplerine sıkıntı ver; elem veren cezayı görmedikçe iman etmesinler de görsünler!" **89.** Allah şöyle buyurdu: "İkinizin de duası kabul edildi; doğruluktan ayrılmayın ve sakın kendini bilmezlerin yoluna uymayın." **90.** Derken İsrâiloğulları'nı denizin öteki yakasına geçirdik. Firavun ve ordusu da haksız yere onlara saldırmak üzere peşlerine düşmüştü. Sonunda Firavun boğulmayla yüz yüze gelince şöyle dedi: "Elhak inandım ki, İsrâiloğulları'nın iman ettiğinin dışında tanrı yokmuş! Ben de artık kendini O'na teslim edenlerdenim." **91.** Şimdi, öyle mi? Halbuki daha önce hep baş kaldırmış ve bozguncular arasında yer almıştın. **92.** İşte bugün senin cesedini kurtaracağız ki, senden sonra gelenler için bir ibret olsun! İnsanların pek çoğu gösterdiğimiz delillerin bilincinde değildirler. **93.** Andolsun biz İsrâiloğulları'nı seçkin bir yere yerleştirdik ve onları güzel nimetlerle rızıklandırdık. Kendilerine ilim gelinceye kadar da ayrılığa düşmediler. Rabbin ayrılığa düştükleri konularda kıyamet günü aralarında hükmünü elbette verecektir.

Tefsiri

83. "Kavminden az sayıda insan" diye tercüme ettiğimiz Hz. Mûsâ'ya iman edenler hakkındaki ifade, "zürriyyetün min kavmihî" şeklinde olup

bunun etrafında değişik yorumlar yapılmıştır. Bazı müfessirlere göre buradaki "zürriyye" (zürriyet) kelimesi "az" anlamında kullanılmıştır; âyet onun kavminden ancak az sayıda insanın iman ettiğini ifade etmektedir. Bu âyette "Mûsâ'nın kavmi"nden söz edildiği kanaatini taşıyan ve zürriyet kelimesinin "gençler topluluğu" mânasını esas alan müfessirlere göre, burada kastedilen anlam şudur: Peygamberliğinin başlangıcında ona ancak, babaları Firavun ve adamlarının baskısı altında bulunan bir grup genç iman etmişti. Âyette Mûsâ'nın kavminden söz edildiğini kabul etmekle beraber zürriyet kelimesine "soy, nesil" anlamı veren bir kısım müfessirin yorumu şöyledir: Hz. Mûsâ'nın gönderildiği toplum ona iman etmemişti, fakat mücadelesi uzun zamana yayıldığından ilk muhataplarının çoğu ölmüş, onların soyundan olanlar kendisine iman etmişlerdi. Taberî, âyetin söz dizimine ilişkin bir gerekçeyle bu görüşü daha güçlü bulmaktadır (XI, 149-150). Diğer bir grup müfessire göre ise burada "Firavun'un kavmi"nden söz edilmekte, dolayısıyla onun yakın çevresinden az sayıda insanın Hz. Mûsâ'ya iman ettiğine işaret edilmektedir. İbn Atıyye, tarihî bilgilerin Hz. Mûsâ'ya kendi kavminden az kişinin iman etmiş olması ihtimalini desteklemediği gerekçesiyle bu görüşü tercih etmektedir (III, 136-137).

Bir kısım dil bilgininin görüşü de şöyledir: Hz. Mûsâ'ya iman edenlerin babaları kıptî ve anneleri İsrâiloğulları soyundan olduğu için o toplumda böyle kimseler "zürriyet" diye anılıyordu; âyetteki zürriyet kelimesi de bu anlamda kullanılmıştır (Taberî, XI, 150; İbn Atıyye, III, 136-137). Öte yandan Muhammed Esed'in âyetin bu kısmına "ancak birkaç kişi Mûsâ'ya olan inançlarını açıkladılar" şeklinde verdiği mâna kapalı durmaktadır (I, 411).

84-86. Hz. Mûsâ'nın kendilerine hitap ettiği kişilerin iman ettiklerini bildiği halde onlara, "eğer Allah'a iman ettiyseniz" tarzında şart mânası içeren bir söz söylemesi, "mademki inanıyorsunuz" şeklinde açıklanmış, bu ifadenin onları kendi tercihlerine sahip çıkmaya teşvik etme ve mücadele ruhunu motive etme amacı taşıdığı belirtilmiştir. Allah'a teslimiyet içinde olmaktan söz edilmesi de bu mânayı desteklemek içindir (İbn Atıyye, III, 138). Ayrıca âyetten, tevekkül ile teslimiyet arasında sıkı bir bağ bulunduğu da anlaşılmaktadır (Zemahşerî, II, 200).

Hz. Mûsâ'nın muhatapları bu çağrıya yalnız Allah'a güvendiklerini belirterek cevap verdiler; fakat kendi zaaflarını da göz ardı etmediler, tahammül edemeyecekleri ağır imtihanlara mâruz kılınmamaları ve zalimlerin cefası altında bırakılmamaları için yine Allah'a yakardılar, o inkârcılar güruhunun elinden kurtarılmaları için O'ndan niyazda bulundular.

87. Hz. Mûsâ ve kardeşinden Mısır'da kavimleri için evler hazırlamalarının istenmesi değişik şekillerde yorumlanmıştır. Bazı müfessirler daha sonra gelen namaz kılma emriyle de bağ kurarak "kıble" kelimesini "mâbed" anlamıyla açıklamışlar ve bu buyruğu, "Evlerinizi ibadet mahalli yapın" şeklinde yorumlamışlardır. Bazı müfessirler ise "kıble" kelimesinin sözlük anlamından yola çıkarak burada, karşılıklı evler yapıp dayanışma içinde bulunmalarının kastedildiği kanaatini taşımaktadırlar (Taberî, XI, 153-156; İbn Atıyye, III, 138-139). İbn Âşûr bu yorumların tarihî bilgilerle bağdaşmadığını belirtip kendi kanaatini şöyle açıklar: "Burada evler hazırlama" buyruğu anılan iki peygamberin kendi kavminden olanlara bu yönde tâlimat vermelerinin istenmesi anlamındadır. İsrâiloğulları daha önce Mısır'ın güney bölgesinde Menfis şehri yakınlarında oturmakta olduklarına göre, âyette onların yine Mısır'da başka meskenler edinmeleri kastedilmiş olmalıdır. Kısa bir süre sonra İsrâiloğulları'nın –kendi izni ve yardımıyla– Mısır'dan ayrılacağını bilen yüce Allah'ın onlardan mâbedler yapmalarını istemesi anlamlı olmaz; bu emirle onlardan, göçe hazırlık amacıyla, bulundukları yerin dışında bir mahalde muhtemelen çadır veya baraka türü meskenler edinmeleri istenmiş olmalıdır. Tevrat'ta da bu yorumu destekleyen bilgiler vardır. Kıble'den maksat da güney istikametidir. Bu istikametten kıble diye söz edilmesinin sebebi, Hz. Mûsâ'nın o dönemde Hz. İbrâhim'in kıblesine yönelmekte bulunuşu olabilir; fakat Hz. Mûsâ'nın güney anlamını ifade eden bir kelime kullanmış ve Kur'an'ın bunu, Araplar arasında güney kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanımı yaygın olan kıble kelimesiyle ifade etmiş olması da muhtemeldir. Evlerin bu yöne dönük yapılmasının istenmesindeki amaç ise, bütün mevsimlerde gündüzün büyük bir kısmında kapılarından güneşin girmesi olmalıdır ki bunun birçok yararları vardır (XI, 265-266).

İbn Âşûr'un işaret ettiği üzere, Hz. Mûsâ'nın –ibadet ederken Kudüs yönüne dönmesi emri gelmeden önce– Hz. İbrâhim'in kıblesi olan Kâbe'ye yönelmekte olduğu ve âyette geçen "kıble" kelimesiyle Kâbe'nin kastedildiği kanaatini taşıyanlar bulunduğu gibi, burada maksadın Beytülmakdis olduğu yorumunu yapan müfessirler de vardır (Zemahşerî, II, 200; Şevkânî, II, 530).

Âyetteki buyrukların önce ikil, sonra çoğul ve sonunda tekil kalıbında olması müfessirlerce şöyle açıklanmıştır: Önce kendi toplumları için evler hazırlamaları hususunda Hz. Mûsâ ve Hz. Hârun'a hitap edilmiştir; çünkü yer seçimi ve toplumların yönlendirilmesi peygamberlerin işidir. Sonra çoğul kalıbı kullanılarak hem onlardan hem de toplumlarındaki bütün yükümlülerden kendi evlerinin, ibadet yerlerinin hazırlanmasına katkı sağlamaları veya kıbleye yönelmeleri ve Allah'a kulluk görevini yerine getirmede ihmal göstermemeleri istenmiştir. Nihayet Hz. Mûsâ'ya hitap edilerek, önceki âyette endişelerini dile getiren müminleri müjdelemesi, sonunda kurtuluşa erişeceklerini bildirmesi emredilmektedir. Peygamberlik görevinde Hz. Hârun tâbi durumda olduğu için hitap Hz. Mûsâ'ya yapılmıştır. Bu hitabın Hz. Muhammed'e yönelik olduğu yorumunu yapanlar olmuşsa da, bu yorum genellikle zayıf bulunmuştur. Âyetteki namaz buyruğunun mahiyeti hakkında kaynaklarda kesin bilgiler bulunmamakla beraber, İsrâiloğulları'nın Hz. Mûsâ'nın gelmesinden önce de Hz. İbrâhim'e ve onu izleyenlere uyarak kılmakta oldukları namazın kastedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Göç hazırlığının işaretlerini taşıyan ilâhî buyruğun hemen ardından namazı kılmalarının emredilmiş olması, bu dönemde artacak meşguliyet sebebiyle ibadet görevini ihmal etmemeleri için özel bir ikaz anlamını hatıra getirmektedir (Zemahşerî, II, 200; Şevkânî, II, 530; İbn Âşûr, XI, 266-267).

88-89. İlk âyetin "insanları senin yolundan saptırsınlar diye mi?" şeklinde tercüme ettiğimiz kısmına, özellikle bu cümlenin başındaki "lâm" harfinin Arap dilindeki farklı kullanımları dolayısıyla değişik mânalar verilmiştir. Birçok müfessir burada bir soru edatı takdir ederek meâlinde esas aldığımız mânayı benimsemekle beraber bazı müfessirler bu ifadeye, "Sen Firavun ve adamlarına senin yolundan saptırsınlar diye

dünya hayatında ihtişam ve servet verdin" şeklinde bir anlam yüklemişler, Cenâb-ı Hakk'ın onları cezalandırmak için ve imtihan vasıtası olmak üzere bu imkânları vermiş olduğunun kastedildiğini belirtmişlerdir. Taberî'nin tercihi bu yöndedir. Bazıları burada bir soru edatı takdir ettikten sonra bu kısımla âyetin sonu arasında bağ kurarak, "Sen Firavun ve adamlarına dünya hayatında ihtişam ve servet verdin; senin yolundan saptırsınlar ve elem veren cezayı görünceye kadar iman etmesinler diye mi yâ rab?" mânasını vermişlerdir. Kur'an'daki bir örnekten de yararlanarak (en-Nisâ 4/176) burada olumsuzluk edatının gizlendiği, dolayısıyla, âyetin belirtilen kısmına "Sen Firavun ve adamlarına senin yolundan saptırmasınlar diye dünya hayatında ihtişam ve servet verdin" şeklinde mâna verilmesi gerektiğini ileri sürenler olmuşsa da, bu âyetteki durumun örnek verilen âyettekine ve Arap dilindeki kullanımlara uygun olmadığı, olumsuzluk edatının ancak "en" edatı kullanılarak gizlendiği gerekçesiyle bu yorum zayıf bulunmuştur. Öte yandan, anılan cümledeki fiilin farklı bir okunuşuna göre buna "...sapar oldular" veya "...sapsınlar diye.." mânası da verilmiştir (Taberî, XI, 156-157; Zemahşerî, II, 200-201; Şevkânî, II, 531-532; İbn Âşûr, XI, 268-269).

88. âyetin "kalplerine sıkıntı ver; elem veren cezayı görmedikçe iman etmesinler de görsünler!" diye çevirdiğimiz kısmına tefsirlerde genellikle, "kalplerini katılaştır ki ... iman etmesinler" veya "kalplerini katılaştır; çünkü ... iman etmeyecekler" şeklinde mâna verilmekle beraber, bu yorumu yapanlar tarafından da peygamberlerin insanların iman etmeleri ve hidayete ermeleri için çaba harcamakla görevli olduklarına, dolayısıyla bu ilke ile âyete verilen anlam arasında bir uyumsuzluğun bulunduğuna dikkat çekilmekte ve ardından şöyle bir izah yapılmaktadır: Bir peygamber Allah'ın izni olmadan kavmine bedduada bulunmaz, Allah da onlar arasında iman edecek hiç kimsenin bulunmadığını bildiği için buna müsaade eder. Nitekim Hz. Nûh'un kavmine bedduada bulunması da böyle olmuştur (Taberî, XI, 158-160; Şevkânî, II, 532). Kanaatimize göre, Hz. Mûsâ'nın duasında onların servetlerinin ellerinden alınmasına ilişkin bir ifade bulunmakla beraber, ardından gelen ifadeye dil açısından mutlaka beddua anlamı verilmesi gerekmemektedir. Sözün akışı ve bunun peygamber duası olduğu dikkate alındığında, kalplerinin

imanı kabul etmez hale getirilmesini isteme mânasını izah da zorlaşır. Bu sebeple, İbn Âşûr'un şu açıklamalarından da yararlanarak meâlinde verdiğimiz anlamı tercih ediyoruz: Âyette kalplerle ilgili olarak kullanılan *şedd* fiili "sıkıntı verme, baskı yapma" gibi mânalara gelir. Burada kalplerin kapatılması veya mühürlenmesi anlamını taşıyan bir fiil kullanılmamıştır. Hz. Mûsâ hidayetlerine vesile olabilir düşüncesiyle, onları azdıran servetin ellerinden alınmasını, maddî mahrumiyetlerin ardından birtakım mânevî sıkıntıları derinden hissederek nefis muhasebesine imkân verecek bir hâlet-i rûhiye içine girmelerini dilemiştir. Âyetin sonundaki cümleyi öncesine bağlayan "fe" harfini de "yoksa, aksi takdirde" şeklinde anlamlandırmak mümkündür (XI, 270-272). Müteakip âyette duanın kabulü hakkında yapılacak açıklamalar da bu anlayışı destekleyici niteliktedir. Meâlinde bu ihtimali de içeren fakat daha kapsamlı bir mâna tercih edilmiştir. "Elem veren ceza" genellikle suda boğulmaları şeklinde açıklanmıştır (Taberî, XI, 160; İbn Atıyye, III, 139); İbn Âşûr ise bunu fakirlik, açlık ve ruhî sıkıntılar içine düşme şeklinde yorumlar (XI, 272).

1. âyette duayı Hz. Mûsâ'nın yaptığı belirtildiği halde 2. âyette "İkinizin de duası kabul edildi" buyrulması şöyle izah edilmiştir: Hârun Mûsâ'nın duasına aynı inanç içinde katıldığından 2. âyette o da "dua eden" olarak nitelenmiştir. Yahut duayı birlikte yaptıkları halde peygamberlik görevindeki önceliğine binaen ilk âyette yalnız Mûsâ'nın adı zikredilmiştir; nitekim duada "rabbim!" şeklinde değil "rabbimiz!" şeklinde bir hitap yer almıştır (Şevkânî, II, 532).

89. âyet için tefsirlerde genellikle benimsenen yorum şöyledir: Yüce Allah her iki peygamberin dualarının kabul edildiğini bildirmiş; fakat Firavun ve adamlarının suda boğulmaları uzun yıllar sonra olacağından, Allah'ın vaadi gerçekleşinceye kadar bulundukları hakikat yolundan asla ayrılmamaları, görevlerine azimle devam etmeleri ve söz konusu vaadin hemen tahakkuku için aceleci davranıp kendini bilmezlerin yoluna uymamaları istenmiştir (Taberî, XI, 160-162; Şevkânî, II, 532-533). İbn Âşûr'a göre ise duanın kabul edilmesi sonucunda Firavun ve yakın çevresindekiler mahrumiyet ve sıkıntılar içine düşürülmüş ve böylece Mûsâ'nın çağrısına karşı direnmelerinin temel sebebi olan ihtişam ve debdebelerini yitirmişlerdir. Şu meâldeki âyetler de (A'râf 7/130, 133) buna işaret etmektedir: "Andolsun ki biz de Firavun'a uyanları, ders

alsınlar diye kuraklık yılları ve ürün kıtlığı ile cezalandırdık", "Biz de açık açık mûcizeler olmak üzere onların üzerine tûfan, çekirge, haşerat, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim oldular" (XI, 272-273). Kanaatimizce bu âyetlerdeki "ders almaları için" ve "açık kanıtlar, mûcizeler" gibi ifadeler İbn Âşûr'un gerek duanın içeriği gerekse kabulünden maksadın ne olduğuyla ilgili yorumunu destekleyici niteliktedir.

90-93. İsrâiloğulları'nın ilâhî bir emir uyarınca Mısır'dan ayrılmaları zamanı gelmiş ve bu amaçla yola çıkmışlardı. Zalimliğinden ve inadından ödün vermek istemeyen Firavun ve adamları da hışımla onların peşine düşmüşlerdi. İşte bu sırada bir mûcize gerçekleşti: Deniz yarıldı, İsrâiloğulları Allah'ın yardımıyla denizin öteki yakasına geçmeyi başardılar, Firavun ve taraftarları ise boğuldular (bk. Bakara 2/50; A'râf 7/136; Enfâl 8/54).

Boğulacağını anlayan Firavun'un o esnada iman sözcüklerini söylemiş olması, 91. âyetteki ifade ve diğer deliller ışığında geniş biçimde tartışılmış ve farklı kanaatler ileri sürülmüş olmakla birlikte, İslâm âlimlerinin çoğunluğu Firavun'un bu imanının geçerli olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Mısır'da firavunların cesetleri mumyalanarak koruma altına alınıyordu. 92. âyetten Hz. Mûsâ'ya karşı direnen ve denizde boğulan bu Firavun'un cesedinin mumyalanmadığı halde korunmuş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Cebelein mevkiinde, mumyalanmadığı halde hiç bozulmamış bir ceset bulunmuştur. British Museum'da muhafaza edilen bu cesedin en az 3000 yıllık olduğu tesbit edilmiştir (Firavun, Firavun'un boğulması, âyetteki "deniz" ile nerenin kastedildiği ve son andaki imanıyla ilgili görüşler hakkında bk. A'râf 7/135-136; Ömer Faruk Harman, "Firavun", *DİA*, XIII, 118-121).

93. âyette İsrâiloğulları'nın Firavun'un zulmünden kurtarıldıktan sonra seçkin, güzel ve emin bir yere yerleştirildikleri, nimetlerle donatıldıkları ve ancak ilim geldikten sonra ayrılığa düştükleri belirtilmektedir (bu yerin neresi olduğu hakkındaki görüşler için bk. A'râf 7/137; "ilmin gelmesi" ve "ihtilâfa düşmeleri"nin anlamı hakkında bk. Âl-i İmrân 3/19).

94 – 97

فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَسْـَٔلِ الَّذِينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتَابَ
مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٩٤﴾
وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللّٰهِ فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٩٥﴾
إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٩٦﴾ وَلَوْ جَاءَتْهُمْ
كُلُّ آيَةٍ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٩٧﴾

Meâli

94. Şayet sana indirdiklerimizden şüphen varsa, senden önce kitabı okuyanlara sor. Rabbinden sana gelen, gerçeğin ta kendisidir, sakın şüphelenenlerden olma! **95.** Ve asla Allah'ın âyetlerini yalan sayanlardan da olma, yoksa hüsrana düşenlerden olursun! **96-97.** Şu bir gerçek ki, haklarında rabbinin hükmü kesinleşmiş olanlar kendilerine her türlü kanıt gelse bile, elem veren azabı görmedikçe iman etmezler.

Tefsiri

94-95. Burada kime hitap edildiği hususunda birçok yorum yapılmıştır (Râzî, XVII, 160-162). Hz. Peygamber'e hitap edildiğini kabul edenler, âyetin devamındaki ifadelerden onun Allah'ın âyetlerini yalan sayanlardan olabileceği ve bu hususta uyarıldığı gibi sakıncalı bir sonucun çıkacağını dikkate alarak, bunu Türkçe'deki "kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla!" şeklinde ifade edilen ve Arapça'da "ta'rîz" adıyla bilinen üslûp çerçevesinde düşünmek gerektiği veya Resûlullah'ın çevresindeki inkârcılara böyle söylemesinin istendiği gibi izahlar yapmışlardır. Ancak

Resûlullah'ın beşer olarak şüphelenmesinin mümkün olduğu, fiilen böyle bir durumun olmamasının da Allah'ın takdir ve inâyetinin sonucu olduğu düşünülebilir. Öte yandan, burada "ey insanoğlu!" gibi bir hitabın bulunduğunun ve ilâhî vahye muhatap olan insana seslenilmiş olduğunun kabulü ise, önceki âyetlerde hatırlatılan peygamber kıssalarının hemen ardından yer verilen bu ikazı daha anlamlı kılmakta ve bu kıssadan çıkarılacak derslerin evrenselliğini daha belirgin biçimde ortaya koymaktadır.

94. âyetteki "kitâp"tan maksadın Hz. Muhammed'den önceki peygamberlerin getirdikleri vahiyler ve "daha önce kitabı okuyanlar"dan maksadın da bu peygamberlere mensup kişiler olduğu müfessirler tarafından genellikle kabul edilir. Öte yandan birçok müfessir yahudilerden belirli kişilerin isimlerini zikrederek buradaki buyruğu somut bir anlatıma kavuşturmak istemişler, hatta bazıları –Mekke döneminde bu yahudilerle temasın bulunmadığını göz önüne alarak– bu iki âyetle müteakip âyetin Medine'de indiğini ileri sürmüşlerdir. Fakat burada bir varsayımdan hareketle, bütün zamanları ve şahısları kapsayan genel ve soyut bir buyruğun söz konusu olduğunu kabul etmek sözün önüne ve sonuna daha uygun düşmektedir (Reşîd Rızâ, XI, 480).

96-97. Yüce Allah birçok âyette insanı sınamak için yarattığını ve bu sebeple ona hem iyiyi hem de kötüyü seçme özgürlüğü verdiğini, kendisine tanınan bütün fırsatları ısrarla reddeden ve inkârcılıkta direnenlerin acı bir âkıbete duçar olacaklarını bildirmiştir. İşte burada, bir kısım insanların bu ilâhî kanun gereğince belirtilen kötü sonu hak etmiş olacakları haber verilerek, onların da iman etmesi için olağan üstü çaba gösteren Resûlullah ve müminler teselli edilmekte, bu gibi kimselerin elem veren azabı görmedikçe imana gelmeyecekleri ifade edilmektedir. Başka bazı âyetlerin tefsiri sırasında da belirtildiği üzere, bu ifadenin katı bir kadercilik felsefesine kapı araladığı düşünülmemelidir; zira Allah'ın ezelî ilmiyle bu tür kimseleri bilmesi imtihan düzenini bozan bir husus olmadığı gibi, Allah'ın bilgisi bizim mahiyetini kavrayabileceğimiz bir bilgi de değildir. Aksine buradaki bildirim, ilâhî yasanın işletileceğinden emin olunmasını sağlayan bir vaad anlamı da taşımaktadır.

98

فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَٓا اِيمَانُهَٓا اِلَّا قَوْمَ يُونُسَۜ لَمَّٓا
اٰمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا
وَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى ح۪ينٍ ﴿٩٨﴾

Meâli

98. Keşke (o helâk edilen beldelerden) bir belde halkı iman edip de imanı kendisine yarar sağlasaydı! Ama Yûnus'un kavmi hariç (diğerleri böyle yapmadı). Onlar iman edince dünya hayatındaki zillet azabını üstlerinden kaldırmış ve kendilerine belirli süreye kadar imkân vermiştik.

Tefsiri

98. Hz. Nûh, Mûsâ ve Hârun'un mücadelelerine işaret edilip insanlığın genellikle hakikatlere karşı direnen yüzünden bir kesit verilmiş; fakat bunun insanlık için değişmez bir kader olmadığını, iradesini doğru yönde kullananlar için de kurtuluşun mukadder olduğunu göstermek üzere Yûnus kavmi örnek gösterilmiştir. Böylece Hz. Peygamber'e ve onu izleyecek tebliğci ve eğitimcilere her iki yolun yolcuları bulunduğu hatırlatılarak, inkârcılıkta ve kötülükte direnenler karşısında teselli, tevhid mücadelesine devamdan yılmamak gerektiği açısından da moral ve ümit verilmiştir (Hz. Yûnus ve başından geçenler hakkında bk. es-Sâffât 37/139-148).

99 – 103

وَلَوْ شَٓاءَ رَبُّكَ لَاٰمَنَ مَنْ فِي الْاَرْضِ كُلُّهُمْ جَم۪يعًاۜ اَفَاَنْتَ تُكْرِهُ
النَّاسَ حَتّٰى يَكُونُوا مُؤْمِن۪ينَ ﴿٩٩﴾ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تُؤْمِنَ

اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذ۪ينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٠﴾ قُلِ انْظُرُوا
مَاذَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا تُغْنِي الْاٰيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠١﴾ فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ اِلَّا مِثْلَ اَيَّامِ الَّذ۪ينَ خَلَوْا
مِنْ قَبْلِهِمْ قُلْ فَانْتَظِرُوا اِنّ۪ي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِر۪ينَ ﴿١٠٢﴾ ثُمَّ نُنَجّ۪ي
رُسُلَنَا وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كَذٰلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنْجِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٠٣﴾

Meâli

99. Eğer rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi. Hal böyleyken, mümin olsunlar diye sen insanları zorlayıp duracak mısın! **100.** Allah'ın (kuralına göre işleyen) izni olmadıkça hiç kimsenin inanması mümkün değildir. O, akıllarını kullanmayanları iğrenç bir duruma sokar. **101.** De ki: "Bir bakın da görün, göklerde ve yerde neler var?" Fakat iman etmeyecek topluma ne o kanıtların ne de uyarıların yararı olabilir. **102.** Aslında onlar kendilerinden önce gelip geçenlerin günlerinin benzerini beklemekteler. De ki: "Bekleyin bakalım, ben de sizinle beraber bekliyorum!" **103.** Sonra peygamberlerimizi ve iman edenleri kurtarırız. İşte böyle; inananları kurtarmak bize düşer.

Tefsiri

99-103. Önceki âyetlerde (95-98) belirtilen hususları teyit eden bu âyetlerde, evrendeki düzenin ve en üstün kudretin yüce Allah'a ait olduğu hakikatinin daima göz önünde tutulması gerektiği vurgulanmakta, Hz. Peygamber'den, inkârcılıkta direnenler karşısında mâneviyatını bozmaması istenmektedir. Ayrıca bu âyetler, başkalarını zorla imana getirme çabası içine girenlerin kendi iradelerini Allah Teâlâ'nın iradesi üstüne çıkarmaya çalışmak gibi bir yanlışlığa düşmüş olacakları uyarısında bulunmaktadır.

Allah'ın izni olmadan hiç kimsenin iman etmeyeceği hususunun hemen ardından Allah'ın, akıllarını kullanmayanları iğrenç bir duruma sokacağının, yani kirli halleriyle baş başa bırakacağının bildirilmesi; yaratanın Allah Teâlâ, seçme kararını verecek olanın ise insan olduğunu, bir başka anlatımla, insanın imanla ilgili sorumluluğunun akıl nimetini yerli yerince kullanıp kullanmamasından kaynaklandığını açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim 101. âyette hem yer ve göklerdekilere ibret gözüyle bakılması istenmekte hem de bu tür kanıtların ve peygamberler tarafından yapılan uyarıların, aklını doğru istikamette işletmediği için iman yeteneğini yitirenlere fayda etmeyeceği belirtilmekte, böylece inanmayanı buna zorlamanın faydasız olduğuna dair bir psikolojik tahlil yapılmış olmaktadır.

104 – 109

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ ف۪ي شَكٍّ مِنْ د۪ين۪ي فَلَٓا اَعْبُدُ الَّذ۪ينَ
تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ اَعْبُدُ اللّٰهَ الَّذ۪ي يَتَوَفّٰيكُمْ وَاُمِرْتُ
اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٠٤﴾ وَاَنْ اَقِمْ وَجْهَكَ لِلدّ۪ينِ حَن۪يفًا وَلَا
تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿١٠٥﴾ وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ
وَلَا يَضُرُّكَ فَاِنْ فَعَلْتَ فَاِنَّكَ اِذًا مِنَ الظَّالِم۪ينَ ﴿١٠٦﴾ وَاِنْ يَمْسَسْكَ
اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُٓ اِلَّا هُوَ وَاِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَٓادَّ لِفَضْلِه۪
يُص۪يبُ بِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّح۪يمُ ﴿١٠٧﴾ قُلْ
يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَكُمُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَد۪ي

لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا اَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ ﴿١٠٨﴾ وَاتَّبِعْ
مَا يُوحٰى اِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿١٠٩﴾

Meâli

104. De ki: "Ey insanlar! Eğer benim dinim hakkında şüpheniz varsa biliniz ki Allah'ı bırakıp da sizin taptıklarınıza tapmam; ben ancak, sizin sonunuzu getirecek olan Allah'a kulluk ederim. Bana müminlerden olmam emredildi." **105.** "Ve yüzünü hak dine çevir ve sakın müşriklerden olma!" buyuruldu. **106.** Allah'ı bırakıp sana yararı da zararı da olmayan varlıklara tapma; bunu yaparsan, kuşkusuz kendine yazık edenlerden olursun. **107.** Allah sana bir zarar verecek olursa, onu O'ndan başka giderecek yoktur. O senin hakkında bir iyilik dilerse onun lutfunu engelleyebilecek de yoktur. Bunu kullarından dilediğine nasip eder. Bağışlayan ve esirgeyen O'dur. **108.** De ki: "Ey insanlar! İşte size rabbinizden gerçek gelmiştir. Artık kim doğru yolu tutarsa kendi lehine bu yolu seçmiş, kim de saparsa kendi aleyhine sapmış olur. Ben sizin adınıza hareket edecek değilim. **109.** Sana ne vahyedilirse ona uy ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret. O hüküm verenlerin en hayırlısıdır.

Tefsiri

104-109. Peygamberlerin görevi Allah tarafından bildirileni olduğu gibi insanlara tebliğ etmek ve ilâhî mesajın doğru anlaşılması için gereken çabayı sarfedip insanları aydınlatmaya çalışmaktır (105. âyetteki "hak din" diye çevirdiğimiz "hanîf" kelimesinin açıklaması için bk. Bakara 2/135).

İnsan bir taraftan kendi sorumluluğunu göz ardı etmeden üzerine düşeni yerine getirmeye çalışırken, bir taraftan da hiçbir güç ve iradenin yüce Allah'ın güç ve iradesine sınır getiremeyeceğinin bilincinde olmalı ve yalnız O'ndan yardım dilemeli, O'na sığınmalıdır.

11 (52)

Hûd Sûresi

Mekke, 123

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada on birinci, iniş sırasına göre elli ikinci sûredir. Yûnus sûresinden sonra, Yûsuf sûresinden önce Mekke döneminin son bir yılı içinde nâzil olmuştur. 12, 17 ve 114. âyetlerinin Medine'de indiği yolundaki görüş müfessirlerin çoğunluğunca kabul edilmemiştir (İbn Âşûr, XI, 311; Reşîd Rızâ, XII, 2; Ateş, IV, 291).

Adı

Sûrede beş defa Hûd ismi geçtiği, özellikle 50-60. âyetlerde Arabistan halkından Âd kavmine gönderilmiş bir peygamber olan Hûd aleyhisselâmın hayatından ve putperest kavmine karşı verdiği mücadeleden bahsedildiği için bu isim verilmiştir. Fazileti konusunda nakledilen hadisler dikkate alındığında bu adın Hz. Peygamber tarafından verilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Konusu

Hûd sûresi hem üslûp hem de içerik bakımından bir önceki Yûnus sûresiyle büyük bir benzerlik göstermektedir. Bu sûrede de ağırlıklı olarak Allah'ın varlığı, birliği, O'nun iradesinin peygamberleri aracılığıyla vahyedildiği gerçeği ve peygamberlik olgusunun gelmiş geçmiş toplumlardaki görünümü ele alınmakta, bazı peygamberlerin kıssalarına Yûnus sûresinde özet olarak, burada ise daha geniş bir şekilde yer verilmektedir. Nûh, Hûd, Sâlih, İbrâhim, Lût, Şuayb ve Mûsâ peygamberlerin

kıssaları anlatılmakta; Kur'an'ın mûcize oluşu, öldükten sonra dirilme, hesap ve âhiret hayatıyla ilgili konulara yer verilmektedir.

Fazileti

Hz. Peygamber, "Cuma günü Hûd sûresini okuyunuz" (Dârimî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 17) buyurarak sûrenin faziletine, "Hûd sûresi ve kardeşleri beni ihtiyarlattı" meâlindeki hadisiyle de ağır sorumlulukları hatırlatan bir içeriğe işaret etmektedir. Hûd sûresinin kardeşleri aynı hadisin devamında "Vâkıa, Hâkka, Mürselât, Nebe' ve Tekvîr" sûreleri olarak belirtilmiştir (Tirmizî, "Tefsîr", 57/3297; ayrıca bk. Şevkânî, II, 544; Kurtubî, XI, 1). Bu sûrelerde çok etkileyici bir üslûpla daha önceki peygamberlerin tevhid mücadelesinden kesitler verilmiş ve kıyamet sahnelerinin tasvir edilmiş olmasının Resûlullah'ı kendi sorumluluğu ve özellikle ümmetinin geleceği açısından derinden düşündürmüş olduğu anlaşılmaktadır.

1 – 8

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
الٓرٰ كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَك۪يمٍ خَب۪يرٍۙ ﴿١﴾
اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهُۜ اِنَّن۪ي لَكُمْ مِنْهُ نَذ۪يرٌ وَبَش۪يرٌۙ ﴿٢﴾ وَاَنِ
اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعاً حَسَناً اِلٰٓى اَجَلٍ
مُسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذ۪ي فَضْلٍ فَضْلَهُۜ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنّ۪ٓي اَخَافُ
عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَب۪يرٍ ﴿٣﴾ اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٤﴾

الا انهم يثنون صدورهم ليستخفوا منه الا حين
يستغشون ثيابهم يعلم ما يسرون وما يعلنون انه عليم
بذات الصدور ٥ وما من دابة في الارض الا على الله رزقها
ويعلم مستقرها ومستودعها كل في كتاب مبين ٦
وهو الذي خلق السموات والارض في ستة ايام وكان عرشه
على الماء ليبلوكم ايكم احسن عملا ولئن قلت انكم مبعوثون
من بعد الموت ليقولن الذين كفروا ان هذا الا سحر مبين ٧
ولئن اخرنا عنهم العذاب الى امة معدودة ليقولن ما يحبسه
الا يوم يأتيهم ليس مصروفا عنهم وحاق بهم ما كانوا به
يستهزؤن ٨

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Elif-lâm-râ. Bu, hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından âyetleri sağlam kılınmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır. **2.** (Buyurmuştur ki) Allah'tan başkasına tapmayın. (Onlara şöyle de:) "Şüphe yok ki ben de O'nun tarafından size gönderilmiş bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim." **3.** Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra O'na tövbe edin. Allah da sizi belirlenmiş bir vakte kadar dünya nimetlerinden güzelce yararlandır-

sın, fazlasını yapan herkese de iyiliğinin karşılığını versin. Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin başınıza gelecek o dehşetli günün azabından korkarım. **4.** Dönüşünüz yalnız Allah'a olacaktır; O her şeye kadirdir. **5.** Bakınız! O inkârcılar içlerindekini O'ndan gizlemek için sırtlarını dönerler. Bilesiniz ki elbiselerine büründükleri zaman dahi Allah onların gizlediklerini de açığa çıkardıklarını da bilir; çünkü O kalplerin içini bilendir. **6.** Yeryüzünde kımıldayan hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah'ın üzerine olmasın. Allah onların halen bulunduğu yeri de emanet olarak konulacağı yeri de bilir; hepsi apaçık kitapta vardır. **7.** Arşı su üzerinde iken hanginizin daha güzel davranacağını denemek için gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur. Eğer sen, "Öldükten sonra mutlaka diriltileceksiniz" desen kâfirler derhal, "Bu apaçık bir düzmecedir" derler. **8.** Andolsun, eğer biz onlardan azabı belirli bir süreye kadar ertelesek mutlaka, "Onu engelleyen nedir?" derler. Bilesiniz ki onlara azap geldiği gün artık ondan kurtulmaları mümkün değildir. Alay etmekte oldukları şey kendilerini çepeçevre kuşatacaktır.

Tefsiri

1. Bazı sûrelerin başında bulunan "elif-lâm-râ" ve benzeri harflere "hurûf-ı mukattaa" adı verilmektedir (bu harfler hakkında bilgi için bk. Bakara 2/1).

Âyet, bu kitabın yani Kur'an-ı Kerîm'in herhangi bir insan tarafından ortaya konmuş bir eser olmadığını, bilâkis hikmetiyle her şeyi yerli yerince yapan ve ilmiyle her şeyden haberdar olan yüce Allah tarafından sağlam bir şekilde tanzim edilmiş ve açıklanmış bir kitap olduğunu ifade etmektedir. Âyetlerin sağlam kılınmasından maksat, onların hem lafız hem de anlam bakımından bozukluk, eksiklik, noksanlık ve çelişkiden uzak olmasıdır. Kur'an-ı Kerîm gerek lafız gerekse anlam bakımından Arap dili ve edebiyatının şaheseri olup benzerini getirmeleri için insanlığa meydan okuduğu halde nüzûlünden günümüze kadar benzeri ortaya konamamış; hiçbir kimse ikna edici bir delil göstererek onun ifadelerinde bozukluk veya çelişki bulunduğunu söyleyememiştir (bu konuda bilgi için bk. Bakara 2/23; Yûnus 10/38).

Bir görüşe göre âyetlerin sağlam kılınmasından maksat, onların başka bir kitap tarafından neshedilmemiş (hükmü değiştirilmemiş, kaldırılmamış) olmasıdır. Buna karşılık Tevrat, İncil ve benzeri ilâhî kitaplardan, önce inmiş olanın birçok hükmü bir sonrakiyle neshedildiği gibi Kur'an ile de neshedilmiştir.

Âyetlerin "açıklanmış" olması müfessirler tarafından başlıca üç şekilde yorumlanmıştır: **a)** Kur'an'ın sûrelere, sûrelerin âyetlere; âyetlerin de emir, nehiy, helâl, haram, sevap, günah, ceza ve benzeri çeşitli alanlarla ilgili hükümleri, öğüt, kıssa, haber, vaad ve uyarıları kapsayan içeriklere ayrılmış olması; Allah'ın varlığı ve birliği, peygamberlik, öldükten sonra dirilip Allah huzurunda toplanılacağına dair delilleri ihtiva etmesi; **b)** Kur'an âyetlerinde insanların dünya ve âhiret hayatlarında muhtaç oldukları şeylerin, helâl ve haramların ana hatlarıyla veya yerine göre ayrıntılı olarak açıklanmış olması; **c)** Kur'an âyetlerinin yirmi üç yılda ihtiyaçlara göre parça parça inmiş olması (geniş bilgi için bk. Şevkânî, II, 545; Elmalılı, IV, 2751).

2-3. İlk âyette kitapta açıklanmış olduğu haber verilen konuların bu âyetlerde yüce Allah'ın emriyle Hz. Peygamber tarafından insanlığa tebliğ edilmiş olduğu bildirilmektedir. Buna göre Hz. Peygamber herhangi bir insan olarak değil, Allah tarafından gönderilmiş uyarıcı ve müjdeleyici bir peygamber olarak insanlığı Allah'tan başkasına kulluk etmemeye çağırmış, Allah'a itaat edenlerin cennete gireceğini müjdelemiş, isyan edenlerin de cezalandırılacağını haber vermiş; insanlığa, tövbe edip Allah'a yönelmelerini, O'na sığınıp lutuf ve bağışlamasını dilemelerini tavsiye etmiştir.

"Belirlenmiş bir vakit" diye tercüme ettiğimiz *ecel-i müsemmâ*dan maksat ömrün sonudur (ecel-i müsemmâ hakkında bilgi için bk. En'âm 6/2).

Allah'ın, tövbe edip kendisine yönelen insanları belirlenmiş bir vakte kadar dünya nimetlerinden güzelce yararlandırması iki türlü yorumlanabilir:

a) Tövbe edip Allah'a yönelen kimse Allah sevgisi ve O'na ibadetle meşgul olduğu için engin bir mânevî zevke ulaşır; Allah'a dayanıp güvendiği için huzuru, mutluluğu artar; maddî bakımdan sıkıntıları olsa dahi

manen müreffeh ve mutlu olur. Allah'tan gelen kahrı da lutfu da hoş karşılar; böylece hayatı güzelleşir. Nitekim yüce Allah Nahl sûresinin 97. âyetinde sâlih amel işleyen erkek olsun, kadın olsun müminlere güzel bir hayat yaşatacağını vaad etmektedir. Bu tür bireylerin oluşturduğu aile de toplum da mutlu olur. Buna karşılık inkâr ve isyan içerisinde olan kimse hayattan güzel bir şekilde yararlanamaz, maddî bakımdan dünya nimetleri içerisinde yüzse dahi mânevî bakımdan huzur ve sükûn bulamaz; böylelerinden oluşan bir toplumda faziletin yerini rezalet alır, erdemli kimseler takdir edilmez, ahlâk ve faziletten yoksun kimseler öne çıkar; inançsızlık onları daima huzursuzluğa ve mutsuzluğa götürür.

b) İnsanlar tövbe edip Allah'a yöneldikleri takdirde Allah onları ömürlerinin sonuna kadar bolluk ve bereket içinde, müreffeh bir şekilde yaşatacaktır. Âyetin zâhirinden böyle bir mânanın çıkarılması mümkün olmakla birlikte realitede yüce Allah, inanan ve doğru bir çizgi izleyen herkese her zaman dünyevî mutluluk ve maddî refah nasip etmediğine göre burada maksat bireysel değil, Allah'ın iradesine uygun ve gerçek anlamda Allah'a yönelenlerin oluşturduğu toplumun refahı olmalıdır (Reşîd Rızâ, XII, 7-8; Esed, 421).

Meâlinde "fazlası" diye tercüme ettiğimiz *fadl* kavramı Allah için kullanıldığında "lutuf, kerem, inâyet" anlamına gelir; insanlar için kullanıldığında ise "ziyade, çok, erdem, üstünlük, seçkinlik" anlamlarını ifade etmektedir. Âyette, şirkten vazgeçerek tövbe edip Allah'a çokça itaat eden, erdemliliğe ulaşan herkese yaptığı iyi amellerin karşılığının hem dünyada hem de âhirette verileceği müjdelenmektedir.

5. Müşriklerin Hz. Peygamber'e sırtlarını dönmeleri mecazi anlamda olup onun Allah'tan getirdiği gerçekleri kabul etmediklerini, bu çağrıya kulak vermediklerini ifade etmekte, aynı zamanda akıl ve kalplerini bâtıl inançlarla örtmüş olduklarına, bu sebeple gerçeklere karşı kapalı ve duyarsız kaldıklarına işaret etmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Nûh'un davetini kabul etmeyen inkârcıların davranışları hakkında da bu tür ifadeler kullanılmıştır (krş. Nûh 71/7).

Bazı rivayetlere dayanarak âyeti zâhirî anlamında alıp "Hz. Peygamber yanlarından geçerken müşriklerin onu görmemek ve ondan Allah kelâmını işitmemek için sırtlarını çevirdikleri, elbiselerini başlarına çek-

tikleri" şeklindeki yorum (bk. Râzî, XVII, 185; Elmalılı, IV, 2755) bizce zayıftır.

6. Allah Teâlâ burada, insanlar dahil yeryüzündeki bütün canlıların rızıklarını yaratmanın kendine ait bir iş olduğunu vurgulayarak önceki âyetin anlamını pekiştirmektedir. Bir sonraki âyette buyurulduğu üzere gökleri ve yeri yaratan O olduğu gibi, yeryüzünde sürünen, hareket eden, ayaklarıyla yürüyen, sularda yüzen, gökyüzünde uçan veya başka şekillerde hareket eden büyük, küçük, görülebilen ve görülemeyen bütün canlıları yaratan (krş. en-Nûr 24/45) ve rızıklarını iradeleri vasıtasıyla veya kendi iradesiyle ulaştıran yine O'dur. O, yer küresini bu canlıların rızıklarını karşılayacak biçimde yarattığı gibi, her türe münasip rızıkları da yaratmıştır. Canlıların yapılarını, rızıklarını elde edecek şekilde yaratmış, besinleri temin etmeleri için bazılarına akıl ve irade gücü, bir kısmına da yalnızca içgüdü vermiştir.

Allah'ın rızkı tekeffül etmesi "canlıların rızıklarını kazanmak için hiçbir çaba harcamalarına gerek olmayacağı" şeklinde anlaşılmamalıdır. Çünkü Allah insanlara akıl ve irade, hayvanlara da içgüdü vermiştir. Öteki canlılar rızıklarını elde etmek için içgüdülerini kullandıkları gibi insanlar da akıl, irade, ruhsal ve fiziksel yeteneklerini kullanmak durumundadırlar.

Meâlinde "halen bulunduğu yer" diye tercüme ettiğimiz *müstekar* ve "emanet olarak konulacağı yer" diye tercüme ettiğimiz *müstevda'* kelimelerinden birincisi müfessirler tarafından –insan göz önüne alınarak– "canlının bu dünya üzerinde bulunduğu yer", ikincisi ise yeryüzündeki istikrarından önce "babanın sulbünde veya ananın rahminde bulunduğu yer" yahut müstekar, "hayatta iken bulunduğu yer" müstevda' ise "öldükten sonra konulacağı yer" olarak açıklanmıştır (bk. Râzî, XVII, 186; Ateş, IV, 294; bu kavramlarla ilgili bizim yorumumuz için bk. En'âm 6/98).

"Apaçık kitap", tefsirlerde Allah'ın ezelî ilmi veya levh-i mahfûz olarak yorumlanmıştır (bk. Râzî, XVII, 186; Elmalılı, IV, 2758). İnsan hayatı görünürde durgun, gerçekte akan büyük bir nehir gibidir. Bir noktadan aynı su iki kere geçmez; her an yer değiştirir; aynı yer durur gibi gözüktüğü için müstekar (karargâh), terkedildiği ve başkasıyla değiştirildiği için

müstevda' (konulup göçülen yer) niteliğini taşımaktadır. Buna göre yukarıda anlatılanların tamamı Allah'ın ilminde mevcuttur.

7. Allah Teâlâ, önceki âyette ilim ve kudretinin sonsuzluğunu gösteren delillere değindikten sonra, burada da o sıfatlarının tecellileri ve eserlerinden olan gökleri ve yeri yaratanın kendisi olduğunu ifade ederek, yine ilminin ve kudretinin sonsuzluğuna işaret etmektedir. Burada "gökler ve yer" ifadesinin onlardaki diğer varlıkları da içerdiğinde şüphe yoktur. Nitekim yüce Allah başka âyetlerde bu ikisinin arasında bulunan varlıkları da kendisinin yarattığını ifade buyurmuştur (meselâ bk. Furkan 25/59; Rûm 30/8; Duhân 44/38; Allah'ın gökleri ve yeri altı günde yaratması ve arş hakkında bk. A'râf 7/54; Elmalılı, III, 2171-2185).

Burada anlatılan arşın mahiyeti bilinmediği gibi suyun mahiyeti de bilinmediği için "Allah'ın arşının su üzerinde olması" müteşâbih kalmakta, bundan maksadın ne olduğu kesin olarak bilinmemektedir (müteşâbih hakkında bilgi için bk. Âl-i İmrân 3/7). Bu sebeple "Bundan ne kastedildiğini Allah Teâlâ daha iyi bilir" demekle yetinmek en uygun yoldur.

Allah Teâlâ insanların hangisinin daha güzel davranacağını denemek için gökleri ve yeri yarattığını; başka bir ifadeyle göklerin ve yerin yaratılış hikmetinin insanların hangisinin daha güzel amel edeceğini denemek olduğunu ifade buyurmuştur. Çünkü yer ve göklerin nimetlerinden faydalananlar insanlardır. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de yeryüzünde ne varsa hepsinin insanlar için yaratılmış olduğu (bk. Bakara 2/29), göklerde ve yerde bulunan her varlık ve imkânın Allah'ın bir lutfu olarak insanın emrine verildiği bildirilmektedir (bk. Câsiye: 45/13); insanın yaratılışındaki hikmet ise yaratana kulluk etmektir (bk. Zâriyât, 51/56). Sonuçta göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Allah'a kulluk etmeye imkân vermek, ortam oluşturmak üzere yaratılmış olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yer ve göklerin insanlığa hizmetinin yanında daima yüce Allah'ı tesbih ettiği de bildirilmiştir (bk. İsrâ 17/44). Buna göre insan dışındaki varlıklar da ilâhî iradeye boyun eğerek bir mânada O'na kulluk etmektedirler.

"Düzmece" diye tercüme ettiğimiz *sihr* kelimesi sözlükte, "bir şeyi aslî durumundan çıkarıp başka bir duruma sokmak, mahiyetini değiştirmek" anlamlarına gelmektedir (bk. Âsım Efendi, *Kamus Tercemesi*, "sihr" md.);

dolayısıyla sahte ve gerçek dışı olan bir şeyi gerçekmiş gibi göstermek mânasında düzmece kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bağlam dikkate alındığında burada sihr kelimesinden bu mânanın kastedildiği anlaşılır. Zira âhirete inanmayanlara dünyada yaptıklarından hesaba çekileceklerini haber vermek üzere, "Öldükten sonra mutlaka diriltileceksiniz" denildiğinde, "Bu apaçık bir sihirdir" diye verdikleri cevaptan maksatları bilinen (büyü) anlamındaki sihir değil, onlara göre varlıklıların dünya hayatının tadını çıkarmalarını engellemek, fakir ve yoksulları da avutmak maksadıyla ortaya atılmış düzmece sözlerdir.

"Bu, apaçık bir düzmecedir" cümlesindeki işaret zamirini müfessirler farklı anlamlarda yorumlamışlardır: **a)** "Öldükten sonra dirileceklerine dair" olan bu söz, insanları dünya nimetlerinden mahrum etmek, onları kendinize boyun eğdirip itaat ettirmek için uydurduğunuz bir hiledir. **b)** Bundan maksat Kur'an'dır yani öldükten sonra dirilme olayının gerçekleşeceğini söyleyen Kur'an sihir gibi bâtıl, gerçek olmayan bir düzmecedir. Dolayısıyla ona hiçbir konuda inanılamaz ve güvenilemez.

Ayrıca sihr kelimesinin sehir veya sâhir şeklindeki farklı kıraatine göre cümle şöyle de tercüme edilebilir: "Bu (Muhammed) düpedüz bir sihirbazdır" (Zemahşerî, II, 260; Râzî, XVII, 188 vd.; sihir hakkında bilgi için bk. Bakara 2/102).

8. Bu âyet müşriklerin yukarıdaki iddialarına cevap olmak üzere indirilmiştir. Meâlinde "süre" diye tercüme ettiğimiz "ümmet" kelimesi Kur'an-ı Kerîm'de değişik anlamlarda kullanılmaktadır. Meselâ burada "süre, vade" anlamlarına gelmektedir; diğer yerlerde ise ortak özellikler taşıyan canlılar topluluğu (En'âm 6/38), iyi hasletleri kendinde toplayan kişi (Nahl 16/120), izlenen yol, inanç, yaşayış tarzı (Zuhruf 43/22) ve daha başka anlamlarda kullanılmıştır (ümmet kavramı hakkında bilgi için bk. Bakara 2/128, 134, 141, 143; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât,* "emm" md.).

Bir önceki âyette belirtildiği üzere Hz. Peygamber, öldükten sonra dirilmenin gerçekleşeceğini ve dünyada Allah'a şirk koşmanın âhirette cezayı gerektireceğini haber verdiğinde, müşrikler bu söze "düzmece" deyip alay ederek cezanın çabucak gelmesini istiyorlardı; ilâhî hikmet gereği ceza hemen gelmeyip belli bir süre ertelenince de bunu âcizlik sanarak cezanın niçin hemen gelmediğini soruyorlardı. Yüce Allah bu

soruya cevap vererek alay ettikleri cezanın mutlaka gelip onları çepeçevre kuşatacağını ve geldiği zaman onu hiçbir gücün geri çeviremeyeceğini haber vermektedir. Bu cezanın dünyada mı yoksa âhirette mi gerçekleşeceği hususunda müfessirler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı cezanın 3. âyette işaret edilen büyük güne yani kıyamet gününe ertelendiğini söylerken bir kısmı da âyetteki "sayılı, belirli" anlamına gelen ma'dûde kelimesinden hareketle, kısa ve belirli bir süre sonraya yani müslümanlara cihad emrinin geldiği güne ertelendiğini ve hicretten yaklaşık bir buçuk yıl sonra Bedir Savaşı'nda bu azabın onları çepeçevre kuşattığını söylemişlerdir (bk. Şevkânî, II, 548). Nitekim Bedir Savaşı'nda müşrikler büyük bir yenilgiye uğramışlar, çoğunluğu ileri gelenlerinden olmak üzere 70 kişi öldürülmüş, bir o kadarı da esir edilmiştir. Bize göre âyette kastedilen azap Bedir Savaşı ile sınırlı olmayıp daha sonrakileri hatta âhiretteki azabı da kapsamaktadır.

9 – 11

وَلَئِنْ اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُۚ اِنَّهُ لَيَؤُ۫سٌ
كَفُورٌ ﴿٩﴾ وَلَئِنْ اَذَقْنَاهُ نَعْمَٓاءَ بَعْدَ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ
ذَهَبَ السَّيِّـَٔاتُ عَنّ۪يۜ اِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌۙ ﴿١٠﴾ اِلَّا الَّذ۪ينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِۜ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَب۪يرٌ ﴿١١﴾

Meâli

9. Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırır da sonra ondan çekip alırsak tamamen ümitsizliğe düşer, nankörleşir. **10.** Eğer başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırırsak, elbette "Kötü durumlar benden uzaklaştı" der. Artık o şımarır, böbürlenir durur. **11.** Ancak sabredip iyi işler yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bir bağış ve büyük bir mükâfat vardır.

Tefsiri

9-11. "Ümitsiz" diye tercüme ettiğimiz *yeûs* kelimesi, "ümitsizlik, çöküntü, devamlı üzüntü, gayretsizlik" gibi anlamlara gelen *ye's* kökünden türemiş olup "herhangi bir güçlük, sıkıntı veya engel karşısında aşırı derecede ümitsizliğe kapılan kimse" anlamına gelir. Kur'anî bir terim olarak yeûs, geçmişteki mutlu, müreffeh durumunu Allah'ın bir lutfu olarak değil de kendisinin bir kazancı ve şansı olarak gören, musibetler karşısında ise ümidini yitiren kimseyi ifade eder.

İlk iki âyette genel olarak insan türünün doğal yapısının bencilliğine ve sıkıntılar karşısındaki dayanıksızlığına; 11. âyette ise sabır erdemi kazanmış ve güzel işler yapmayı ilke haline getirmiş insanların bu doğal kusurlarını düzeltmeyi başardıklarına dikkat çekilmiştir. Kur'an-ı Kerîm'de, hayatta karşılaşılan bütün zorluklara rağmen insanın, işlediği günahlar ne kadar çok ve ne kadar büyük olursa olsun, ümitsizlik ve karamsarlığa düşmemesi telkin edilmektedir. Çünkü Allah'ın gücü her şeyin üstünde, acıması ve yardımı da sonsuzdur. Buna göre ümitsizlik ve karamsarlık, ancak Allah'a iman ve güveni olmayan insanlar için söz konusudur (bk. Âl-i İmrân 3/160; Yûsuf 12/87; Ankebût 29/23; Mümtehine 60/13).

"Nankör" diye tercüme ettiğimiz *kefûr* kelimesi *küfr* kökünden türemiş olup verdiği nimetlerden dolayı Allah'a minnettarlık duymayan, O'na inanmayan, O'na karşı kulluk ve şükran borcunu yerine getirmeyen, hamd ve senâda bulunmayan, çok nankör ve çok inkârcı kimseyi ifade eden Kur'anî bir terimdir. Allah Teâlâ burada olduğu gibi başka âyetlerde de çeşitli nimetlere mazhar oldukları halde şükretmeyip nankörlük eden kullarını kınamış (meselâ bk. A'râf 7/10; Nahl 16/78; Gafir 40/61); şükredenler için nimetini arttıracağını, nankörlük edenler için de şiddetli azap hazırlamış olduğunu haber vermiştir (bk. İbrâhim 14/7). Kula yakışan, Allah'ın azabından korktuğu için değil, verdiği nimetten dolayı O'na şükretmek ve kulluk görevini yerine getirmektir.

10. âyette insanın bir başka özelliğine dikkat çekilmekte, başına gelen sıkıntıların yok olması, sonra da nimetlere mazhar olması karşısında göstereceği şımarıklık ve hafifliklere değinilmektedir. Meselâ insan hasta iken sağlığa, fakir iken zenginliğe, zelil iken azizliğe kavuştuğun-

da kendisini bu sıkıntılardan kurtarıp nimetlere kavuşturan yüce Allah'a şükretmesi gerekirken, artık sıkıntıların bittiğini, bir daha sıkıntılarla karşılaşmayacağını sanarak şımarmaktadır.

Sonuç olarak insan kendisini yaratan kudret tarafından bazan varlık ve huzurla bazan yokluk ve sıkıntıyla imtihan edilmektedir. İnsanın her iki halde de Cenâb-ı Allah'ın hikmet ve iradesinin tecelli ettiğini, darlığın, bolluğun, hatta hayatın ve ölümün birer imtihan vesilesi olduğunu düşünüp darlığa sabretmesi, bolluğa şükretmesi gerekir. Şükür nimetin artmasına, nankörlük ise azalmasına sebep olur. Nitekim 11. âyette sıkıntılı hallerde ümitsizliğe kapılmayıp sabreden, bollukta ise şımarmayıp şükreden, yani nimetin hakkını verip amel işleyenlerin bağışlanacakları ve kendilerine büyük bir mükâfat verileceği bildirilmiştir.

12 – 17

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ وَضَٓائِقٌ بِه۪ صَدْرُكَ
اَنْ يَقُولُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ اَوْ جَٓاءَ مَعَهُ مَلَكٌۜ اِنَّمَٓا
اَنْتَ نَذ۪يرٌۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَك۪يلٌۜ ﴿١٢﴾ اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُۜ
قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِه۪ مُفْتَرَيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿١٣﴾ فَاِلَّمْ يَسْتَج۪يبُوا لَكُمْ
فَاعْلَمُٓوا اَنَّمَٓا اُنْزِلَ بِعِلْمِ اللّٰهِ وَاَنْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ
﴿١٤﴾ مَنْ كَانَ يُر۪يدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَز۪ينَتَهَا نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ
ف۪يهَا وَهُمْ ف۪يهَا لَا يُبْخَسُونَ ﴿١٥﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ لَيْسَ لَهُمْ

فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فٖيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا
يَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾ اَفَمَنْ كَانَ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهٖ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ
مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهٖ كِتَابُ مُوسٰٓى اِمَامًا وَرَحْمَةً اُو۬لٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ
بِهٖ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهٖ مِنَ الْاَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ فَلَا تَكُ
فٖي مِرْيَةٍ مِنْهُ اِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٧﴾

Meâli

12. "Ona bir hazine indirilse veya onunla beraber bir melek gelse ya!" demelerinden dolayı canın sıkılarak sana vahyedilen âyetlerin bir kısmının tebliğini terkedecek değilsin ya! Sen ancak bir uyarıcısın. Allah her şeye vekildir. **13.** Yoksa "Kur'an'ı kendisi uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer doğru kimseler iseniz Allah'tan başka çağırabildiğiniz herkesi yardıma çağırın da, siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!" **14.** Eğer size cevap veremezlerse, biliniz ki Kur'an ancak Allah'ın ilminin eseri olarak indirilmiştir ve O'ndan başka tanrı yoktur; artık teslimiyet gösterecek misiniz? **15.** Kim dünyayı ve onun ziynetini istiyorsa, orada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz; orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar. **16.** Onlar, âhirette paylarına ateşten başka bir şey düşmeyen kimselerdir. Dünyada ürettikleri boşa gitmiştir; yapıp ettikleri de geçersizdir. **17.** Rabbi katından açık bir delile dayanan kimse hiç ötekiler gibi olur mu? Bu delili de rabbinden gelen bir şahit izliyor; ayrıca ondan önce de bir önder ve rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı var. Muhatapları ona inanırlar; çeşitli gruplardan onu inkâr edenlerin varacağı yer ise cehennem ateşidir. Bundan şüpheniz olmasın; bu rabbin tarafından bildirilmiş bir gerçektir; fakat insanların çoğu inanmazlar.

Tefsiri

12. Müşrikler, "Muhammed madem peygamberdir, gaipten haber veriyor, o halde geçimini sağlamak için ne diye bu kadar uğraşıyor? Gökten kendisine bir hazine indirilmeli, o da bu sıkıntıdan kurtulmalı veya beraberinde kendisinin peygamber olduğunu tasdik edecek bir melek gelmelidir!" şeklinde alaylı ifadelerle Hz. Peygamber'i sıkıştırmaya çalışıyorlardı. Bu durumdan Hz. Peygamber'in son derece huzursuz olduğu âyetin muhtevasından anlaşılmaktadır. Daha önce de Mekke dağlarının altın olmasını istemişler, Peygamber'in yiyip içmesini ve rızkını kazanmak için çarşıda pazarda dolaşmasını yadırgamışlar; kendisiyle birlikte bir meleğin gelmesini veya ona bir hazinenin indirilmesini yahut ürününden yiyip içeceği bir bahçesinin bulunmasını talep etmişlerdi (Furkan 25/7-8). Müşriklerin böyle alaylı teklifleri karşısında incinen Hz. Peygamber'in, ortamın yumuşayacağı beklentisiyle onlara ters gelen âyetlerin tebliğini bir süre geciktirmesi ihtimaline karşı yüce Allah, Kur'an'dan herhangi bir âyetin tebliğ edilmemesinin doğru olmayacağını, Peygamber'in asıl görevinin Allah'ın gönderdiği vahyi eksiksiz olarak insanlara ulaştırmak olduğunu, bundan ötesinin Allah'a ait bulunduğunu resulüne bildirmiş; ayrıca Allah'ın her şeye vekil yani son yetkili olduğunu hatırlatarak ona cesaret, ümit ve teselli vermiştir.

13-14. İnkârcılar Hz. Muhammed'in peygamber olduğuna inanmıyor, Kur'an'ın bir vahiy ürünü değil, kendisinin uydurduğu düzmece bir kitap olduğunu, ancak insanlar tarafından kabul edilmesi için Allah'tan gelen bir vahiy olarak ileri sürdüğünü iddia ediyorlardı. 13. âyet onların bu iddialarına cevap vermekte ve herhangi bir insanın da böyle üstün meziyetlerle donatılmış bir kitabı getirebileceğine inanıyorlarsa, Allah'tan başka yardıma çağırabilecekleri yüksek düzeyli edip, şair ve benzeri kimseleri de çağırarak Kur'an'ın tamamının değil sadece on sûresinin benzerini getirmelerini istemek suretiyle onlara meydan okumaktadır. Bu miktar Yûnus sûresinin (10) 38. âyeti ile Bakara sûresinin 23. âyetinde bir sûreye kadar indirilmiş olmasına rağmen Arapça'yı en güzel bir şekilde kullanan müşrikler buna cesaret edemedikleri gibi bir âyetin benzerini dahi yapamamışlardır. 14. âyette ise Hz. Peygamber'in,

inkârcılara hitaben, "Eğer size cevap veremezlerse, biliniz ki Kur'an ancak Allah'ın ilminin eseri olarak indirilmiştir ve O'ndan başka tanrı yoktur" demesi emredilerek, Allah'tan başka hiçbir kimsenin böyle bir kitabı ortaya koyamayacağına işaret edilmekte ve Kur'an'ın Allah'ın ilmiyle indirildiği, O'ndan başka tanrı olmayıp böyle bir kitabın indirilmesinde hiçbir kimsenin katkısı bulunmadığı vurgulanmaktadır. Âyetin sonundaki "Artık teslimiyet gösterecek misiniz?" cümlesi de bütün bu olup bitenlerden sonra inkârcıların Kur'an'ın Allah kelâmı olduğuna inanmaları ve müslüman olmalarının gerektiğine dikkat çekmekte ve onları gerçeği kabule çağırmaktadır. İnkârcılarsa Kur'an'ın bu meydan okumasına ilim ve fikirleriyle cevap vermekten âciz kaldıklarını görünce kılıçlarıyla karşılık vermeye kalkışmışlar, bu sebeple müslümanlarla aralarında birçok savaş meydana gelmiştir (Kur'an'ın meydan okuması konusunda bilgi için bk. Bakara 2/23).

Bazı müfessirler 14. âyetin müslümanlara hitap ettiğini belirterek âyeti şöyle yorumlamışlardır: Eğer inkârcılar Kur'an sûrelerinin benzeri on sûreyi getiremezlerse, biliniz ki Kur'an Allah'ın ilminin eseri olarak indirilmiştir, beşer gücü böyle bir kitabı getirmekten âcizdir ve Allah'tan başka tanrı yoktur. Bu sebeple siz teslimiyet gösterip müslümanlığınızda sebat etmelisiniz. Çünkü siz her ne kadar inkârcıların aczi ortaya çıkmadan önce müslüman oldunuzsa da, onların Kur'an'ın on sûresinin benzerini getirmekten âciz kalmaları sizin basiretinizi ve imanda sebatınızı daha da kuvvetlendirmiş olmalıdır (bk. Şevkânî, II, 552-553).

15-16. Allah Teâlâ –mümin olsun, kâfir olsun– insanların çalışmalarını karşılıksız bırakmaz. İnsanlar Allah'ın kendilerine lutfettiği yeteneklerini hangi alanda çalıştırıp geliştirirlerse Allah da o alanda çalışmalarının karşılığını verir. Nitekim Âl-i İmrân sûresinin 145. âyetinde, "Kim dünya nimetini isterse ondan kendisine veririz; kim âhiret nimetini isterse ona da ondan veririz; ve şükredenleri ödüllendireceğiz" buyurularak insanların emek ve dileklerinin zayi olmayacağı, yaptıklarının karşılığını dünyada ve âhirette alacakları bildirilmektedir. Ancak bu âyetlerden anlaşıldığına göre âhirete inanmayıp sadece dünya hayatını, onun zevklerini, sağlık, güven, bol rızık, nüfuz ve benzeri nimetlerini, ziynetini ve

debdebesini isteyip de yeteneklerini yalnız bu yönde kullanan kimselere, Allah emeklerinin karşılığını dünyada eksiksiz olarak verecektir; fakat bunun âhirete faydası olmadığı için orada elde edecekleri sadece cehennem ateşidir, zira bunlar âhirete inanmamış ve oraya hazırlık yapmamışlardır. Bu durumda sadece dünya hayatı için yaptıkları çalışmalar, yatırım ve üretimler âhirette hiçbir değer ifade etmez. Âhireti hiçbir şekilde hesaba katmadan ne pahasına olursa olsun yalnızca dünya nimetlerini elde etmek için çalıştıklarından dolayı nasipleri sadece ateş olacaktır.

17. "Açık delil" diye tercüme ettiğimiz *beyyine* kelimesi, "gerçeği kanıtlayan kesin delil" anlamına gelir. Müfessirlerin bir kısmına göre buradaki beyyineden maksat, İslâm'ın hak din olduğuna dair kişinin, kendi varlığından, göklerin ve yerin yapısından ve kâinatın nizamından çıkardığı aklî delildir. Şahitten maksat vahyin ilâhî oluşunu ispat eden Kur'an-ı Kerîm, Mûsâ'nın kitabından maksat ise Tevrat'tır. Âyetle ilgili farklı yorumları nakleden Râzî bu görüşü tercih eder (XVII, 201).

Bazı müfessirlere göre ise "açık delil"den maksat Kur'an-ı Kerîm, "şahit"ten maksat da Cebrâil'dir. Buna göre âyet şöyle yorumlanır: İslâm'ın hak din olduğunu tebliğ eden Muhammed aleyhisselâmın elinde delil olarak Allah'ın indirdiği Kur'an bulunmakta, Cebrâil de şahit olarak bu Kur'an'ı Hz. Peygamber'e okumakta ve tasdik etmektedir. Mûsâ'nın kitabı Tevrat ise Hz. Muhammed'in peygamber olarak geleceğini müjdelemiş, vasıflarını anlatmıştır. Taberî bu âyetin yorumu ile ilgili farklı görüşleri verdikten sonra en uygun yorumun bu olduğunu belirtmektedir (XII, 14-17).

"Çeşitli gruplar" şeklinde çevrilen *ahzâb* kelimesi, İslâm'a ve Kur'an'a veya genel olarak peygamberlere inanmayan grupları ifade ediyor. Nitekim başka bir âyette bu şekilde örgütlenerek Hz. Peygamber'e karşı savaşan topluluklardan "ahzâb" diye söz edildiği gibi (bk. Ahzâb 33/22), bunlardan bahseden 33. sûreye de "Ahzâb" adı verilmiştir. Bu gruplar yahudi ve hristiyanlar gibi kitabî bir dine mensup olanlardan meydana gelebileceği gibi putperest veya dinsizlerden de olabilir.

Bu âyette, Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından uydurulmuş bir kitap olduğunu iddia eden ve sadece dünya hayatını tercih edip onun için çalışan inkârcılarla sağlam delillere dayanarak peygamberlere ve dine ina-

nanların eşit olmadığı ifade edilmektedir. Çünkü birinci grup Allah’ın varlığına, yaratıcılığına ve evrenin yöneticisi olduğuna, O’nun peygamberine, âhirette Allah huzurunda hesap vereceğine, sonunda ceza veya mükâfat göreceğine inanmış, dolayısıyla dünya ve âhiret saadetini kazanmış kimseler olduğu halde, diğer grup bu değerleri inkâr ederek sadece dünya nimet ve zevklerini elde etmeye gayret etmiş, yeteneklerini bu yönde kullanmış, âhirete inanmadığı için bu alanda hiçbir gayret göstermemiş, dolayısıyla ebedî azaba müstahak olmuş kimselerdir.

18 – 24

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًاۜ اُو۬لٰٓئِكَ يُعْرَضُونَ عَلٰى رَبِّهِمْ
وَيَقُولُ الْاَشْهَادُ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ الَّذ۪ينَ كَذَبُوا عَلٰى رَبِّهِمْۚ اَلَا لَعْنَةُ
اللّٰهِ عَلَى الظَّالِم۪ينَۙ ﴿١٨﴾ اَلَّذ۪ينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا
عِوَجًاۜ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿١٩﴾ اُو۬لٰٓئِكَ لَمْ يَكُونُوا
مُعْجِز۪ينَ فِي الْاَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَٓاءَۢ
يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُۜ مَا كَانُوا يَسْتَط۪يعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا
يُبْصِرُونَ ﴿٢٠﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ
مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢١﴾ لَا جَرَمَ اَنَّهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ
الْاَخْسَرُونَ ﴿٢٢﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

وَاَخْبَتُوا اِلٰى رَبِّهِمْ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢٣﴾
مَثَلُ الْفَر۪يقَيْنِ كَالْاَعْمٰى وَالْاَصَمِّ وَالْبَص۪يرِ وَالسَّم۪يعِ هَلْ
يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

Meâli

18. Allah hakkında yalan yanlış şeyler uydurandan daha zalim kim vardır? Onlar (kıyamet gününde) rablerinin huzuruna çıkarılacaklar, şahitler de "İşte bunlar rablerine asılsız şeyler isnat edenlerdir" diyecekler. Bilin ki, Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olacaktır! **19.** O zalimler, Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri göstermeye çalışanlardır; bunlar âhireti inkâr edenlerin de kendileridir. **20.** Onlar yeryüzünde (Allah'ı) âciz bırakacak değillerdir; kendilerini Allah'ın azabından koruyabilecek yardımcıları da yoktur; cezaları kat kat olacaktır. Çünkü onlar (hakikati) ne görebiliyorlar ne de işitebiliyorlardı. **21.** İşte kendilerine yazık edenler bunlardır; uydurdukları (tanrılar) da yanlarından kaybolup gitti. **22.** Şüphesiz bunlar, âhirette en çok ziyana uğrayanlardır. **23.** İnanıp da güzel işler yapan ve rablerine gönül huzuruyla teslim olanlara gelince, işte onlar cennetliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır. **24.** Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Bunlar eşit olur mu? Hâlâ ibret almıyor musunuz?

Tefsiri

18-19. Buradaki soru 13. âyette ifade edildiği üzere, "Muhammed Kur'an'ı kendi uydurup Allah'a nisbet ediyor" diyenlere bir reddiye mahiyetinde olup, Allah'a karşı böyle bir isnatta bulunmanın en büyük haksızlık olduğuna, Hz. Peygamber'in böyle bir haksızlık yapmasının mümkün olmadığına işaret eder. İşte bu zalimler âhirette Allah'ın huzuruna çıkarılacaklar ve dünyada işledikleri zulmün hesabını vereceklerdir. O zaman şahitler yani melekler, peygamberler, âlimler, sâlih müminler

(krş. en-Nahl 16/84; en-Nisâ 4/41, Şevkânî, II, 556-557) bunların Allah hakkında asılsız şeyler uydurup iftira ettiklerine dair şahitlik edecekler ve bunların Allah'ın lânetine uğramalarını isteyeceklerdir. Çünkü bunlar yukarıda anlatılan suçları yanında, insanları Allah yolundan alıkoymaya, bu dosdoğru yolu eğri büğrü göstermeye çalışan ve âhireti inkâr eden kimselerdir. Bu iki âyet-i kerîme, Kur'an'ın Allah kelâmı olduğunu reddetmeye kalkışan, insanların Kur'an'ı ve onun ilkelerini benimsemelerine engel olan; malî, bedenî, ilmî, siyasî, sosyal ve psikolojik gücünü Kur'an'a karşı kullanıp inkâr edilmesini sağlamak için onunla ilgili şüpheler uyandırmaya, onu zaafa uğratmaya ve zararlı göstermeye çalışan kimselerin zalim olduklarını, bu sebeple Allah'ın lânetini hak ettiklerini, yani O'nun rahmetinden mahrum kaldıklarını ifade eder.

20-22. Allah'a ve âhiret gününe inanmadıkları için insanları Allah yolundan alıkoymaya çalışanlar bilmelidirler ki Allah yeryüzünde onları cezalandırmaktan âciz değildir; O'nun hikmeti suçluları dünyada iken cezalandırmayı gerektiriyorsa bunu yapar; bu hususta kimse Allah'ı âciz bırakamaz; onların hâmileri, destekçileri, hâsılı hiçbir güç ve kudret bunu engelleyemez. Ancak Allah'ın hikmeti suçluların tövbe edip kendisine yönelmeleri için cezalarının ertelenmesini gerektiriyorsa erteler, bunu da kimse engelleyemez. Ama onlar inkârcılıkta ısrar eder, dünyada Kur'an'a kulak vermez ve İslâm'ın gerçek bir din olduğuna dair aklî ve naklî delilleri görmezlikten gelirlerse imtihan gereği dünyada serbest bırakılabilirler. Yüce Allah dünyada iyilik yaparak âhirete gelenlere iyiliklerinin karşılığı olarak lutfundan kat kat sevap vereceğini, kötülük yaparak gelenlere ise kötülüklerine denk ceza vereceğini bildirmektedir (bk. En'âm 6/160). 21 ve 22. âyetler böylelerinin –gerçeği inkâr etmeleri ve Allah'ı bırakıp putlara tapmaları sebebiyle– kendilerine yazık ettiklerini ve âhirette görecekleri ceza bakımından en çok ziyana uğrayanların bunlar olduğunu, kendilerini Allah'a yaklaştıracağına inandıkları putlarının da kaybolup hiçbir işe yaramayacağını haber vermektedir.

23-24. Kâfirlerin durumu görme ve işitme duyularından mahrum kimselerin, müminlerin durumu da gören ve işiten kimselerin durumuna ben-

zetilmektedir. Bunlar gerçekleri görme, işitme, anlama, kabullenme ve faydalanma hususunda eşit olamayacakları gibi gerek Kur'an'dan gerekse evrendeki kevnî âyetlerden faydalanma, ibret alma ve doğru yolu bulma hususunda da eşit değillerdir.

25 – 35

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِه۪ٓ اِنّ۪ي لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌۙ ﴿٢٥﴾ اَنْ لَا
تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَۜ اِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ اَل۪يمٍ ﴿٢٦﴾
فَقَالَ الْمَلَاُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِه۪ مَا نَرٰيكَ اِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا
وَمَا نَرٰيكَ اتَّبَعَكَ اِلَّا الَّذ۪ينَ هُمْ اَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّاْيِۚ وَمَا نَرٰى
لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِب۪ينَ ﴿٢٧﴾ قَالَ يَا قَوْمِ
اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَاٰتٰين۪ي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِه۪ فَعُمِّيَتْ
عَلَيْكُمْۜ اَنُلْزِمُكُمُوهَا وَاَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ ﴿٢٨﴾ وَيَا قَوْمِ
لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًاۜ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَمَٓا اَنَا۬ بِطَارِدِ الَّذ۪ينَ
اٰمَنُواۜ اِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَلٰكِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿٢٩﴾
وَيَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُن۪ي مِنَ اللّٰهِ اِنْ طَرَدْتُهُمْۜ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣٠﴾
وَلَٓا اَقُولُ لَكُمْ عِنْد۪ي خَزَٓائِنُ اللّٰهِ وَلَٓا اَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَٓا اَقُولُ

إِنِّي مَلَكٌ وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ
اللّٰهُ خَيْرًا اَللّٰهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ إِنِّي إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا
يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ
الصَّادِقِينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ إِنَّمَا يَأْتِيكُمْ بِهِ اللّٰهُ إِنْ شَاءَ وَمَا أَنْتُمْ
بِمُعْجِزِينَ ﴿٣٣﴾ وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ كَانَ اللّٰهُ
يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٣٤﴾ أَمْ يَقُولُونَ
افْتَرٰيهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيَّ إِجْرَامِي وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ ﴿٣٥﴾

Meâli

25. Gerçek şu ki biz Nûh'u kavmine elçi olarak gönderdik: "Ben sizin için açık bir uyarıcıyım. **26.** Allah'tan başkasına tapmayın! Çünkü ben, başınıza gelecek can yakıcı bir günün azabından korkuyorum" dedi. **27.** Kavminin ileri gelen inkârcıları, "Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu da görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de kabul etmiyoruz, bilâkis sizin yalancı olduğunuz kanaatini taşıyoruz" dediler. **28.** Nûh şöyle dedi: "Ey Kavmim! Bir de şöyle düşününüz: Ya benim, rabbim tarafından (verilmiş) açık bir delilim varsa ve O kendi katından bana rahmet vermiş de siz bunu anlamamışsanız! Siz (anlamak ve inanmak) istemediğiniz halde biz sizi ona zorlayabilir miyiz? **29.** Ey Kavmim! Buna karşılık sizden herhangi bir mal istemiyorum. Benim ecrim sadece Allah'a aittir. (Siz istiyorsunuz diye) ben iman edenleri kovacak değilim; çünkü onlar rablerine kavuşacaklardır. Fakat ben

sizi, hakikat bilgisinden yoksun kalabalık olarak görüyorum. **30.** Ey Kavmim! Onları kovarsam, beni Allah'a karşı kim koruyabilir? Düşünmüyor musunuz? **31.** Size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum, gaybı da bilmem, melek olduğumu da söylemiyorum. Sizin hor gördüğünüz kimseler için, 'Allah onlara hiçbir faydalı şey vermeyecektir' diyemem. Onların içlerinde olan şeyi Allah daha iyi bilir. Bunları yaparsam gerçekten zalimlerden olurum!" **32.** Dediler ki: "Ey Nûh! Gerçekten bizimle tartıştın ve bizimle çok fazla mücadele ettin. Eğer doğrulardan isen, bizi tehdit ettiğin azabı başımıza getir!" **33.** Nûh dedi ki: "Onu size ancak dilerse Allah getirir. Siz (O'nu) âciz bırakamazsınız. **34.** Eğer Allah sizi azgınlık içinde bırakmayı dilemişse, ben size öğüt vermek istesem de, öğüdüm size fayda vermez. O sizin rabbinizdir; ve O'na döndürüleceksiniz." **35.** Yoksa, "Bunu o kendisi uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer onu uydurduysam sorumluluğu bana aittir. Fakat benim sizin işlediğiniz günahtan sorumluluğum yoktur."

Tefsiri

25-26. Sûrenin başından buraya kadar olan bölümde itikadla ilgili esaslar, Allah'ın birliği, peygamberler, Kur'an'ın mûcize oluşu ve âhirete iman edenlerle inanmayanların âhiretteki durumları anlatıldı; inanmayanların en büyük zarara uğrayacakları, buna karşılık inananların cennete girecekleri ve burada sonsuz nimetlere kavuşacakları açıklandı; sonunda güzel bir benzetmeyle bu iki gruba dikkat çekilerek insanlar düşünmeye davet edildi. Bundan sonraki bölümlerde ise bazı peygamberlerin hayatları, tevhid inancını yaymak için verdikleri mücadele, kavimlerinin bunlara karşı tutumları, bu arada meydana gelen olaylar ve neticeleri örnek ve ibret olsun diye anlatılmaktadır.

Nûh aleyhisselâm Âdem'in oğlu Şît'in (Şîs) neslinden Lamek'in oğlu olup adı Kur'an'da kırk üç yerde geçen, adı bir sûreye (71. sûre) isim olan büyük bir peygamberdir. Ayrıca yüce Allah tarafından kendilerinden sağlam söz alınan beş büyük peygamberden biri ve bunların ilkidir (bk. Ahzâb 33/7; Ahkaf 46/35). 950 yıl yaşamış ve kavmini Allah'ın dinine davet etmiştir (el-Ankebût 29/14). Uzun yıllar kavmini dine davet

etmesine rağmen putperest olan kavmi onun davetini kabul etmedi ve kendisini sapkınlıkla itham etti (A'râf 7/60); hatta tebliğ faaliyetine son vermediği takdirde onu taşlayarak öldüreceklerine dair tehditte bulundu (Şuarâ 26/116). Sonunda Hz. Nûh, "Artık yenik düştüm; yardımını esirgeme!" diye Allah'a yalvarmaya başladı (Kamer 54/10) ve "Rabbim!" dedi, "Kavmim beni yalancılıkla suçluyor. Artık benimle onların arasındaki durumu sen hükmünle açıklığa kavuştur, beni ve beraberimdeki müminleri kurtar!" diye dua etti. Bunun üzerine yüce Allah inananları Nûh ile birlikte gemiye bindirerek kurtardı, diğerleri de tûfanda boğuldu (Şuarâ 26/117-120). Rivayete göre Hz. Nûh tûfandan sonra 350 yıl yaşamış ve Mekke'de vefat etmiştir (Nûh hakkında bilgi için ayrıca bk. Nûh 71/ 1-28; Ömer Faruk Harman, "Nûh", *İFAV Ans.*, III, 499).

Hz. Âdem'den sonra Nûh peygambere kadar geçen süre, kesin olarak bilinmemekle birlikte oldukça uzun bir zaman dilimi oluşturmaktadır. Bu süre içerisinde Âdem'in soyu çoğalarak yeryüzüne dağılmış, ancak onun getirdiği tevhid inancından da sapmalar olmuştu; bu sapmaları önlemek amacıyla Allah Teâlâ İdrîs aleyhisselâmı peygamber olarak gönderdi (bk. Meryem 19/56; Enbiyâ 21/85). Bununla birlikte sapmalar devam etti, putperestlik çoğaldı ve Hz. Nûh zamanında yaygın bir duruma geldi. Kur'an-ı Kerîm bu dönemde halkın saygı gösterip taptığı Ved, Suvâ, Yeğûs, Yeûk ve Nesr gibi putların adını vermektedir (bk. Nûh 71/23). Putperestliğe paralel olarak toplumun ahlâkı da bozulmuştu; haksızlık, ahlâksızlık, azgınlık ve zulüm yaygınlaşmıştı (krş. A'râf 7/64; Enbiyâ 21/77; Zâriyât 51/46; Necm 53/52). Bu sapmaları önlemek ve toplumun bozulan yönlerini onarmak amacıyla yüce Allah Hz. Nûh'u peygamber olarak görevlendirdi. Nûh, kavmine gelerek kendisinin onlar için bir nasihatçı ve açık bir uyarıcı olduğunu, Allah'tan başka ilâh bulunmadığını, dolayısıyla O'ndan başkasına kulluk etmenin doğru olmadığını tebliğ etti; kendisini dinlemedikleri takdirde büyük bir cezaya çarptırılacaklarından endişe ettiğini bildirerek onları uyardı.

Hz. Nûh'un korktuğu "elem verici günün azabı"ndan maksat Nûh tûfanı olabileceği gibi kıyamet gününün azabı da olabilir; her ikisi birden kastedilmiş de olabilir. Hz. Nûh, kavmini putlardan uzaklaştırmak ve bir olan Allah'a yönelmelerini sağlamak için büyük bir gayret gösterdi; davetini

yüzyıllarca sürdürdü ve Allah'a yönelmedikleri takdirde başlarına büyük bir felâketin geleceğini haber verdi.

27. "İleri gelenler" diye tercüme ettiğimiz *mele'* kelimesi, "kavmin zenginleri ve soylularından oluşan eşraf ve lider kesimi, ileri gelenleri" mânasında Kur'an'da sıkça kullanılmaktadır. İşte bunlardan inkârcı olanlar üstünlüğü maddî güçte yani zenginlik, kabilenin genişliği ve adamlarının çokluğunda gördükleri için Nûh'a inanan sıradan insanları küçümsediler. Halbuki peygamberlere ilk inananların çoğu, ilâhî mesajın, kendilerine bu dünyada daha âdil ve eşitlikçi bir toplumsal düzen, âhirette de ebedî mutluluk vaad ettiği, toplumun alt tabakalarına mensup köle, yoksul ve ezilenlerden oluşuyordu. Peygamberlerin üstlendiği görev de, ıslahatçı karakteri sebebiyledir ki, toplumun mevcut düzenini elinde tutan varlıklı ve imtiyazlı kişiler ve gruplar nezdinde daima hoşnutsuzluğa yol açmıştır.

"Sığ görüşlü" diye tercüme ettiğimiz *bâdiye'r-re'y* tamlamasına müfessirler –kıraat farklarını da dikkate alarak– "görünüşte" veya "açıkça belli olan" şeklinde farklı anlamlar vermişlerdir. Buna göre meâl şöyle olur: **a)** "Sana sadece ayak takımımızın görünüşte uyduğunu görmekteyiz", **b)** "Sana sadece ayak takımı oldukları açıkça belli olan kimselerin uyduğunu görmekteyiz" (Râzî, XVII, 212).

28. Bu âyet Hz. Muhammed hakkında inmiş olan 17. âyetin benzeri olup inkârcıların bir önceki âyette belirtilen şüphe ve tereddütlerine Hz. Nûh tarafından verilmiş bir cevaptır. Bütün peygamberler gibi Hz. Nûh da insanları çağırdığı tevhid inancı ve hak dinin ilkeleri konusunda kendisinin aklî delillere, yüce Allah tarafından kendisine peygamberlik görevi verildiği için de naklî delillere sahip olduğuna, fakat kavminin cehaleti, mal ve makama düşkünlüğü sebebiyle peygamberle kendileri arasındaki farkı göremediklerine işaret etmiştir. Durum böyle iken, "Siz (anlamak ve inanmak) istemediğiniz halde biz sizi ona zorlayabilir miyiz?" meâlindeki bir soru ile dinde zorlama olmadığına ve peygamberlerin görevinin sadece tebliğ etmek olduğuna dikkat çekmektedir. Nitekim hiçbir peygamber dinde zorlamaya başvurmamıştır. Bu da onların hak peygamber olduklarını gösteren delillerden biridir.

29-30. Kavminin mal ve servete düşkün olan ileri gelenleri Hz. Nûh'un da peygamberliği istismar ederek para, makam ve mevki sahibi olmak istediğini, bu yolla kavmi içerisinde üstünlük sağlamaya çalıştığını düşünüyorlardı (bk. Mü'minûn 23/24). Hz. Nûh âyetteki açıklamasıyla böyle bir niyetinin bulunmadığını ilân etti. İlâhî mesajı karşılıksız olarak tebliğ etmek peygamberlerin tevhid mücadelesinde büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple Nûh'tan sonra gelen her peygambere yaptığı görev karşılığında kavminden herhangi bir ücret istemediğini onlara bildirmesi emredilmiştir (meselâ bk. Şuarâ 26/105-180). Aynı şekilde Hz. Muhammed'den de kavmine, "Sizden yakınlığa sevgi duymanızdan başka bir karşılık istemiyorum" demesi istenmiştir (bu sözün değişik yorumları için bk. Şûrâ 42/23).

Tarih boyunca inkârcı toplumların ileri gelenleri peygambere inanan fakirleri küçümsemişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber zamanındaki ileri gelen müşrikler de ona inanan fakirlere karşı aynı davranışı sergilemişlerdi (bk. En'âm 6/52). 27. âyetten itibaren konunun akışından ve Hz. Nûh'un kavmine verdiği cevaptan anlaşılacağı üzere aristokrat müşrikler fakir müminlerle aynı mecliste bulunmayı içlerine sindiremiyorlardı. Bu sebeple Hz. Nûh'un çağrısını kendisiyle baş başa tartışmak maksadıyla fakir müminleri yanından kovmasını istediler. Böyle bir teklif Allah'ın emrine aykırı olduğu gibi aklıselime de aykırıydı; bu zulmü ne din kabul ederdi ne de akıl! İnsanlık şerefiyle bağdaşmayan bu teklifi kabul ettiği takdirde Allah'ın azabını hak edeceğini bilen Hz. Nûh, "Onları kovarsam beni Allah'a karşı kim koruyabilir, düşünmüyor musunuz?" diyerek bunun büyük bir haksızlık olacağına işaret etti.

Hz. Nûh kavmiyle gerçekleştirdiği bu diyalogda üç defa "ey kavmim!" diyerek onların akrabalık duygularına hitap edip kendisinin onlardan biri olduğuna, dolayısıyla onlar için iyilik istediğine, şefkat ve merhametle muamele ettiğine, onlardan da kendisine karşı sevgi ve iyi niyet beklediğine işaret ediyordu.

31. Cahil müşriklerin anlayışına göre bir kimsenin peygamber olabilmesi için zengin olması, gaybı bilmesi, özellikle melek olması gerekir ki beşerin bilemediğini bilsin, yapamadığını da yapsın! Nitekim Hz.

Peygamber zamanındaki müşrikler de onda aynı özellikleri aramışlar, bir dağı altın kütlesi haline getirmesini, kayıp şeyleri bulmasını, şifasız hastaları iyileştirmesini ve gökten melek indirip kendileriyle konuşturmasını istemişlerdi (bk. En'âm 6/50). Bu sûrenin 12. âyetinde de yine Hz. Peygamber'den benzer isteklerde bulundukları ifade buyurulmuştu. İşte binlerce yıl önce Hz. Nûh'un verdiği cevap bir peygamberin aynı zamanda ne kadar dürüst, samimi ve mütevazi olduğunu ifade etmesi bakımından da oldukça önemlidir.

Yukarıda da belirtildiği üzere müşrikler Hz. Nûh'a inanan fakirleri küçümsüyor, onlara Allah tarafından değer verilmesinin mümkün olmadığını iddia ediyor, ayrıca bu kişilerin peygambere iman etmiş olmalarını peygamber ve dini için bir kusur olarak görüyorlardı. Nitekim Câhiliye dönemi müşrikleri de Hz. Peygamber'e inanan fakirler hakkında, "İslâm iyi bir şey olsaydı ona öncelikle fakirler değil kendilerinin inanacağı"nı söylemişlerdi (bk. Ahkaf 46/11).

Allah'ın müminlere faydalı şey vermesi, "onlarda bir hayır olması, işe yarar kimseler olmaları" mânasına da gelir. Buna göre Hz. Nûh müminlerin işe yarar kimseler olmadıklarını söylemesinin mümkün olmadığını, böyle bir söz söylediği takdirde haksızlık etmiş olacağını ifade ederek müşriklerin iddialarını reddetmiştir.

32-34. "Azgınlık içinde bırakmak" diye tercüme ettiğimiz 34. âyetteki *iğvâ* kelimesi, "helâk etmek, doğru yoldan saptırmak, baştan çıkarmak, ayartmak, azdırmak ve saptırmak" anlamlarını da içermektedir. Terim olarak iğvâ, "şeytanın veya nefsin insanı kötü yola yönlendirmesi" anlamına gelir. Allah'ın iğvâsından maksat –genel olarak hidayet ve dalâlet konusunda olduğu gibi– imtihan gereği ve ilâhî sünnetin (kanun) bir uygulaması olarak sapmaya yönelenlere izin ve imkân vermesidir. Azgınlıktaki ısrarları sebebiyle Allah bir kavmin maddî, mânevî ve ahlâkî bakımdan bozulmasını, kokuşup çökmesini murat etmişse peygamberin nasihati o topluma fayda vermez. Onlar zenginliklerine, mevki ve makamlarına aldandıkları için gerçeği göremezler, onu görenleri de küçümserler, onlarla birlikte olmaya tenezzül etmezler, peygamberin söz ve davranışları onlara ağır gelir. Nitekim Yûnus sûresinin 71. âyetin-

den Hz. Nûh'un bu durumu müşrik kavmine açıkça ifade ettiği anlaşılmaktadır.

35. Müfessirlerin çoğunluğu bu âyetin Nûh kıssasının bir parçası olduğunu söylemişlerse de (bk. Râzî, XVII, 220; Reşîd Rızâ, XII, 71) üslûp ve muhtevası dikkate alındığında âyetin muhatabının Hz. Muhammed olduğu ve Kur'an'da anlatılan Nûh kıssasına, dolaylı olarak da Kur'an'a temas ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim birçok müfessir bu görüşü benimsemiştir (bk. Taberî, XII, 32; İbn Kesîr, IV, 252; Reşîd Rızâ, XII, 71). Buna göre Hz. Peygamber Nûh kıssasını insanlara okurken müşrikler, "Bu kıssayı sen uydurdun" diyerek sözünü kesmişler, yüce Allah da peygamberine âyetteki ifadelerle bu iddiayı reddetmesini emretmiştir.

36 – 49

وَاُو۫حِيَ اِلٰى نُوحٍ اَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ اِلَّا مَنْ قَدْ اٰمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا
كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾ وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْن۪ي
فِي الَّذ۪ينَ ظَلَمُواۚ اِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ ﴿٣٧﴾ وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ وَكُلَّمَا مَرَّ
عَلَيْهِ مَلَاٌ مِنْ قَوْمِه۪ سَخِرُوا مِنْهُۜ قَالَ اِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَاِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ
كَمَا تَسْخَرُونَۜ ﴿٣٨﴾ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْت۪يهِ عَذَابٌ يُخْز۪يهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ
عَذَابٌ مُق۪يمٌ ﴿٣٩﴾ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ
ف۪يهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَاَهْلَكَ اِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ
وَمَنْ اٰمَنَۜ وَمَٓا اٰمَنَ مَعَهُٓ اِلَّا قَل۪يلٌ ﴿٤٠﴾ وَقَالَ ارْكَبُوا ف۪يهَا بِسْمِ اللّٰهِ

مَجْريٰهَا وَمُرْسٰيهَاۜ اِنَّ رَبّ۪ي لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٤١﴾ وَهِيَ تَجْر۪ي بِهِمْ
ف۪ي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادٰى نُوحٌۨ ابْنَهُ وَكَانَ ف۪ي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ
مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٤٢﴾ قَالَ سَاٰو۪ٓي اِلٰى جَبَلٍ
يَعْصِمُن۪ي مِنَ الْمَٓاءِۜ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ اِلَّا مَنْ رَحِمَۚ وَحَالَ
بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَق۪ينَ ﴿٤٣﴾ وَق۪يلَ يَٓا اَرْضُ ابْلَع۪ي مَٓاءَكِ
وَيَا سَمَٓاءُ اَقْلِع۪ي وَغ۪يضَ الْمَٓاءُ وَقُضِيَ الْاَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ
وَق۪يلَ بُعْداً لِلْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿٤٤﴾ وَنَادٰى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ
اِنَّ ابْن۪ي مِنْ اَهْل۪ي وَاِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَاَنْتَ اَحْكَمُ الْحَاكِم۪ينَ ﴿٤٥﴾
قَالَ يَا نُوحُ اِنَّهُ لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَۚ اِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍۗ فَلَا تَسْـَٔلْنِ مَا
لَيْسَ لَكَ بِه۪ عِلْمٌۜ اِنّ۪ٓي اَعِظُكَ اَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِل۪ينَ ﴿٤٦﴾ قَالَ رَبِّ
اِنّ۪ٓي اَعُوذُ بِكَ اَنْ اَسْـَٔلَكَ مَا لَيْسَ ل۪ي بِه۪ عِلْمٌۜ وَاِلَّا تَغْفِرْ ل۪ي وَتَرْحَمْن۪ٓي
اَكُنْ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٤٧﴾ ق۪يلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ
عَلَيْكَ وَعَلٰٓى اُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَۜ وَاُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا
عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٤٨﴾ تِلْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ نُوح۪يهَٓا اِلَيْكَۚ مَا كُنْتَ

تَعْلَمُهَٓا اَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هٰذَاۜ فَاصْبِرْۜ اِنَّ الْعَاقِبَةَ
لِلْمُتَّقٖينَ ﴿٤٩﴾

Meâli

36. Nûh'a vahyolundu ki: "Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak. Sakın onların yaptıklarına üzülme! **37.** Bizim gözetimimiz altında ve öğrettiğimiz şekilde gemiyi yap, haktan sapanlar için bana başvuruda bulunma! Onlar boğulacaklar!" **38.** Nûh gemiyi yaparken, kavminin ileri gelenleri yanına uğradıkça onunla alay ediyorlardı. Dedi ki: "Bizimle alay ediyorsanız edin bakalım! Ama bilin ki sizin alay ettiğiniz gibi (günü gelecek) biz de sizinle öyle alay edeceğiz! **39.** Rezil edecek bir cezaya kimin çarptırılacağını, sürekli azabın kimin başına geleceğini yakında göreceksiniz!" **40.** Nihayet emrimiz geldi ve sular coşup yükseldi. Nûh'a dedik ki: "(Canlı çeşitlerinin) her birinden iki eş ile –daha önce haklarında hüküm verilmiş olanlar dışında– aileni ve iman edenleri gemiye bindir!" Zaten onunla birlikte pek azı iman etmişti. **41.** Nûh, "Haydi gemiye binin! Yüzerken de dururken de Allah'ın adını anın. Şüphesiz ki rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir" dedi. **42.** Derken gemi onları, dağlar gibi dalgalar arasında götürmeye başladı. Nûh, uzak duran oğluna, "Haydi yavrum gel, sen de bizimle birlikte gemiye bin, kâfirlerle beraber olma!" diye seslendi. **43.** Oğlu, "Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım" diye cevap verdi. Nûh dedi ki: "Bugün Allah'ın hükmünden ancak O'nun esirgedikleri kurtulacaktır." Derken aralarına dalga girdi, böylece o da boğulanlardan oldu. **44.** (Sonra) "Ey toprak suyunu yut! Ey gök (suyunu) tut! " denildi. Su çekildi; hüküm yerini buldu; gemi Cûdî'nin üzerine oturdu; "Zalimlerin topunun canı cehenneme!" denildi. **45.** Nûh rabbine şöyle seslendi: "Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin vaadin elbette haktır. Sen hâkimlerin en âdilisin." dedi. **46.** Allah buyurdu ki: "Ey Nûh! O senin ailenden değildir. Çünkü o kötü bir iş yapmıştır. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt

veriyorum." **47.** Nûh dedi ki: "Ey Rabbim! Ben, senden hakkında bilgi sahibi olmadığım bir şeyi istemekten yine sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen, kaybedenlerden olurum!" **48.** Denildi ki: "Ey Nûh! Sana ve seninle beraber olan gruplar üzerine bizden selâm ve bereketlerle gemiden in! İleride, bir süre faydalandıracağımız, sonra tarafımızdan can yakıcı bir azapla cezalandırılacak topluluklar da olacaktır. **49.** (Ey Peygamber!) İşte bu anlatılanlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin! Sabret, çünkü iyi sonuç (sabredip) sakınanlarındır.

Tefsiri

36-37. Hz. Nûh'un uzun süre sabır, metanet, şefkat ve merhametle kavmini dine davet etmesine rağmen çok az bir grubun dışında kimse iman etmedi. Kavmi onunla alay etmekle yetinmedi, cinnet getirmiş olduğunu ilân etti, bu da sonuç vermeyince isyan edip onu taşa tutarak öldürmekle tehdit etti (bk. Mü'minûn 23/25; Şuarâ 26/116). Çaresiz kalan Hz. Nûh, inkârcıların yok edilmesini Allah'tan niyaz etti (krş. Mü'minûn 23/26; Şuarâ 26/117-118; Nûh 71/26-27; Kamer 54/10). Yüce Allah, onun duasını kabul edip inkârcıların tamamını yok edeceğini peygamberine bildirdi (bk. Enbiyâ 21/76; Sâffât 37/75).

Allah Teâlâ, daha önce iman edenler müstesna artık bundan sonra kimsenin ona iman etmeyeceğini, kavminin geçmişte işlediği günahlara, kendisini yalancılıkla suçlamalarına, inkârcılıkta ısrarlarına ve gördüğü eziyetlere üzülmemesini emredip artık azgınların başına gelecek felâketin yaklaşmakta olduğunu haber verdi; "Haktan sapanlar için bana başvuruda bulunma! Onlar boğulacaklar!" buyurarak felâketin (*tûfan*) boyutlarının ne derece büyük olduğuna işaret etti.

38-39. Hz. Nûh Allah tarafından kendisine öğretildiği biçimde gemiyi yapmaya başladı. Kavminin ileri gelenleri yanına uğradıklarında daha önce peygamber olduğunu söyleyen Nûh'un gemi yaptığını görünce, "peygamberlikten vazgeçip marangozluğa başladı" diyerek onunla alay ediyorlardı. Hz. Nûh ise yakında alay etme sırasının kendilerine geleceğini söylüyor, yaklaşan felâketi haber veriyordu.

40. "Sular coşup yükseldi" şeklinde tercüme ettiğimiz "fâre't-tennûr", fışkırarak yeryüzünü kaplayan azgın suları ve selleri ifade eder (İbn Kesîr, IV, 254). Aynı ifade "Allah'ın gazabı şiddetlenince" veya azabın sabaha doğru geldiğini ifade etmek için "şafak atınca, sabah olunca" şeklinde de tercüme edilmiştir.

Hz. Nûh geminin yapımını tamamlayınca beklenen azabın gelmekte olduğuna dair belirtiler gözükmeye başladı. Yer ve göklerin adeta kapıları açılmıştı; yerden sular fışkırıyor, gökten sular boşalıyordu. Bu durum Kamer sûresinde (54/11-12) şöyle tasvir edilir: "Derken, göğün kapılarını bardaktan boşanırcasına inen bir yağmura açtık. Yerden de sular fışkırttık; derken sular önceden belirlenmiş bir iş için birleşti." Allah Nûh'a erkekli dişili olmak üzere hayvanlardan birer çiftini gemiye bindirmesini, inkârları sebebiyle boğulmayı hak edenler dışında kalan aile efradını ve diğer iman edenleri de gemiye almasını buyurdu. Ailesinden maksat yakınları yani eşleri, çocukları ve bunların eşleridir. Eşlerinin sayısı ve isimleri hakkında bilgimiz olmamakla birlikte kaynaklar onun Hâm, Sâm, Yâfes ve Yâm adlarında dört oğlu olduğunu kaydetmektedir (Taberî, XII, 42-45). Peygamberler tarihiyle ilgili eserlerde boğulan oğlunun adı Yâm, eşinin adı da Vâile olarak geçmektedir.

42-43. Nihayet sular Allah'ın takdir ettiği seviyeye geldiğinde (Kamer 54/12) gemi dağlar gibi dalgalar arasında yüzmeye başladı. Bu arada Hz. Nûh, kendisini yalanlayanlardan olup yalnız olarak bir kenara çekilmiş bulunan dördüncü oğlu Yâm'a (İbn Kesîr, IV, 256) babalık şefkat ve merhametiyle son olarak bir daha seslenip gemiye çağırdı. Oğlu babasının bu çağrısına kulak vermedi; çünkü olayın diğer tabii âfetler gibi bir afet olduğunu düşünüyor ve yüksek yerlere çıkarak kurtulabileceğini sanıyordu. Bu sebeple babasının çağrısına, "Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım" diye cevap verdi. Oysa olay tabii bir âfet değil, azgın bir kavmi cezalandırmak üzere Allah tarafından özel olarak gerçekleştirilmiş olağan üstü bir tûfandı ve Allah'ın emriyle yapılmış olan geminin dışında kalanlar bu tûfandan kurtulamayacaklardı. Ancak oğlunun kalbi katılaşmıştı, artık peygamber babanın öğütleri onu etkilemiyordu. Derken baba ile oğul arasına dağlar gibi dalgalar giriverdi, o da diğer inkârcılarla birlikte boğulanlardan oldu.

Tûfanın bütün dünyayı mı yoksa sadece Nûh kavminin yaşadığı bölgeyi mi kapsadığı konusunda farklı görüşler vardır. "Ve yalnız onun (Nûh'un) soyunu kalıcı kıldık" (Sâffât 37/77) meâlindeki âyet, suların o gün yeryüzünde mevcut olan insanların yaşadığı bütün bölgeleri kapladığı kanaatini (Elmalılı, IV, 2784) destekler gibi görünmektedir. Bununla birlikte bu tûfanın alanı hakkında Kur'an ve Sünnet'te sarih ve kesin bir delil bulunmadığı için bu ihtimallerin her biri mümkündür (bilgi için bk. es-Sâffât 75/82). Kesin olan bir şey varsa o da Nûh kavminin peygambere isyan etmesi sebebiyle tûfanda boğularak helâk olması, müminlerin ise Nûh peygamberle birlikte kurtulmuş olmalarıdır.

44. Hz. Nûh'un gemisi dalgalar arasında ne kadar zaman kaldı? Bu sorunun cevabı da kesin olarak bilinmemektedir. Hz. Nûh zamanından beri semavî dinlerde makbul bir gün olarak değerlendirilen âşûrâ gününün önemine işaret eden Taberî'nin naklettiği bir rivayete göre Hz. Nûh receb ayının ilk gününde gemiye binmiş, altı ay sonra Muharrem ayının 10'unda âşûrâ günü gemi Cûdî denilen dağda karaya oturmuştur (XII, 47; âşûrâ hakkında bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Aşûra", *DİA*, IV, 24). Ancak bu konuda da en güvenilir yol Kur'an'ın verdiği bilgilerle yetinmektir. Nûh'un gemisi Allah'ın dilediği kadar su üzerinde kaldıktan sonra yüce Allah göklere suyunu tutmasını, yerlere de suyu çekmesini emretti. Böylece sular çekildi, hüküm yerini bulmuş oldu, gemi Cûdî dağında karaya oturdu, Hz. Nûh'un duasında istediği gibi yeryüzünde yürüyen bir tek kâfir kalmamak üzere tamamı yok olup gitti. Âyetteki "zalimler" ifadesinden kavmin helâk oluş sebebinin zulüm yani Allah'a ortak koşup putlara tapmak ve peygambere isyan etmek olduğu anlaşılmaktadır.

Üzerinde Nûh'un gemisinin oturduğu bildirilen *Cûdî dağı* Güneydoğu Anadolu bölgesinde Türkiye-Irak sınırına 15 km. uzaklıkta, Dicle ırmağının kıyısında bulunan Cizre'nin 32 km. kuzeydoğusunda, Şırnak il merkezine 17 km. mesafededir. Gerek Cûdî dağının yapısı gerekse konuyla ilgili tarihî bilgi ve rivayetler, âyette geminin "üzerine oturduğu" bildirilen Cûdî dağının bu dağ olduğu şeklindeki kanaati destekler mahiyettedir (bilgi için bk. Hikmet Tanyu, "Cûdî Dağı", *DİA*, VIII, 79). Kitâb-ı Mukaddes'e göre gemi Ararat (Ağrı) dağına oturmuştur (Tekvîn, 8/4).

45-47. Nûh'un oğlu iman etmediği için onun kendi ailesinden sayılmadığı, iman olmayınca tek başına kan bağının birçok hak ve ödev için yeterli olmadığı bildirilmektedir. Çünkü inkârcıları kurtarmak Hz. Nûh'un gönderiliş hikmetine aykırıydı. Nûh insanları bir olan Allah'a iman etmeye ve O'ndan başkasına kulluk etmemeye çağırmak, onları inkârcılık ve putperestlikten kurtarmak için gönderilmiştir. Oysa onlar peygambere isyan ve eziyet etmişler, hatta davetine son vermediği takdirde onu öldüreceklerini söylemişlerdir. Artık böyle zalimlerin kurtuluşu söz konusu değildir. Bu sebeple yüce Allah, hakkında bilgi sahibi olmadığı bir şeyi kendisinden istememesi hususunda Nûh'u uyarmakta ve onun gibi büyük bir peygamberin bu tür isteklerden sakınmasını ve cahillerden olmamasını tavsiye etmektedir.

Bu uyarı Hz. Nûh'un bir iman zaafına düştüğü anlamına gelmez. Nitekim kendisinin bu uyarıya verdiği karşılık onun Allah'a teslimiyetinin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Şüphesiz o da diğer peygamberler gibi bir beşer olarak çocuk sevgisi ve benzeri insanî duygulara sahipti. Oğlunun tûfandan kurtulması için Allah'a yalvarması da bu duygudan kaynaklanıyordu. Cenâb-ı Allah bir peygamberin inkârcı biri hakkında böyle bir istekte bulunmasının doğru olmadığını bildirdi ve böyle hatalara düşmemesini tavsiye etti. Nitekim Hz. Peygamber'e de buna benzer bir uyarı yapılmıştır (bk. Tevbe 9/113). İbn Âşûr, Hz. Nûh'un bu isteğinin gemi karaya oturduktan sonra ve oğlunun dünyada kurtulmasından ümidini kesmiş olduğu bir anda gerçekleştiğini dikkate alarak Nûh'un bu talebinin oğlunun âhirette bağışlanmasına yönelik olduğu kanaatine varmıştır (XII, 83-85).

48. Hz. Nûh'un gemisi Cûdî dağında karaya oturduğu zaman yeryüzü inkârcılardan temizlenmiş; sular da çekilmeye başladığı için artık gemidekilerin yeryüzüne inme zamanı gelmişti. Nûh ve yanındakiler Allah'ın emrine uyarak bereketli topraklara inip orayı yurt edindiler. Âyetin ifadesinden anlaşıldığına göre Hz. Nuh'a, kendi soylarından, Allah'ın lutuf ve ihsanlarına mazhar olacak dindar milletler geleceği gibi, dünya nimetlerinden "bir süre" faydalandırılıp arkasından inançsızlık ve kötülüklerinin cezasını görecek olan inkârcı toplulukların geleceği de bildirilmişti.

49. Kavminden gördüğü kötülük ve haksızlıklar sebebiyle üzülen Hz. Peygamber'i ve arkadaşlarını teselli etmek, insanların ibret almasını sağlamak maksadıyla anlatılan bu kıssa –Hz. Peygamber ve çevresi bakımından– gayb haberlerinden olup vahiy yoluyla Hz. Peygamber'e indirilmiştir (gayb haberleri için bk. Bakara 2/3). Âyette Nûh sabredip başarıya ulaştığı gibi Hz. Peygamber'in de sabretmesi emredilmiştir. Çünkü mücadeleye sabırla devam edenler sonunda mutlaka başarıya ulaşacaklardır. Ebedî hayat bakımından mutlu son daima kötülüklerden sakınanlarındır (Nûh kıssası hakkında ayrıca bk. A'râf 7/59-64; Yûnus 10/71-74; Nûh 71/1-28).

50 – 60

وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُودًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ
مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُفْتَرُونَ ﴿٥٠﴾ يَا قَوْمِ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ
عَلَيْهِ اَجْرًاۜ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى الَّذ۪ي فَطَرَن۪يۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ
﴿٥١﴾ وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَٓاءَ
عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً اِلٰى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِم۪ينَ
﴿٥٢﴾ قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِك۪ٓي اٰلِهَتِنَا
عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِن۪ينَ ﴿٥٣﴾ اِنْ نَقُولُ اِلَّا اعْتَرٰيكَ
بَعْضُ اٰلِهَتِنَا بِسُٓوءٍۜ قَالَ اِنّ۪ٓي اُشْهِدُ اللّٰهَ وَاشْهَدُٓوا اَنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ

مِمَّا تُشْرِكُونَۙ ﴿٥٤﴾ مِنْ دُونِه۪ فَك۪يدُون۪ي جَم۪يعًا ثُمَّ لَا تُنْظِرُونِ
﴿٥٥﴾ اِنّ۪ي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ رَبّ۪ي وَرَبِّكُمْۜ مَا مِنْ دَٓابَّةٍ اِلَّا هُوَ اٰخِذٌ
بِنَاصِيَتِهَاۜ اِنَّ رَبّ۪ي عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٥٦﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ
اَبْلَغْتُكُمْ مَٓا اُرْسِلْتُ بِه۪ٓ اِلَيْكُمْۜ وَيَسْتَخْلِفُ رَبّ۪ي قَوْمًا
غَيْرَكُمْۚ وَلَا تَضُرُّونَهُ شَيْـًٔاۜ اِنَّ رَبّ۪ي عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَف۪يظٌ ﴿٥٧﴾
وَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّاۚ
وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَل۪يظٍ ﴿٥٨﴾ وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِاٰيَاتِ
رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُٓوا اَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَن۪يدٍ ﴿٥٩﴾
وَاُتْبِعُوا ف۪ي هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اَلَٓا اِنَّ عَادًا كَفَرُوا
رَبَّهُمْۜ اَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ ﴿٦٠﴾

Meâli

50. Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u gönderdik. Dedi ki: "Ey Kavmim! Allah'a kulluk edin; O'ndan başka tanrınız yoktur; siz sadece uydurmaktasınız. **51.** Ey Kavmim! Bunun karşılığında ben sizden bir ücret istemiyorum; benim hizmetimin karşılığı ancak beni yaratana aittir. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz? **52.** Ey Kavmim! Rabbinizden bağışlanmayı dileyin, O'na tövbe edin ki üzerinize bolca yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın; sakın günahkârlar olup Allah'tan

yüz çevirmeyin!" **53.** Dediler ki: "Ey Hûd! Bize açık bir mûcize getirmedin; biz senin sözünle tanrılarımızı bırakacak değiliz; biz sana iman edecek de değiliz. **54-55.** 'Tanrılarımızdan biri senin aklını almış!' demekten başka söyleyeceğimiz söz yok!" Hûd dedi ki: "Ben Allah'ı şahit tutuyorum; siz de şahit olun ki sizin Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştuklarınızla benim hiçbir ilgim yoktur. Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin! **56.** Ben, benim de rabbim, sizin de rabbiniz olan Allah'a dayandım. Çünkü kımıldayan her canlının kaderi onun elindedir. Şüphesiz rabbimin yolu dosdoğru yoldur. **57.** Eğer sırt çevirirseniz bilin ki size ulaştırmakla görevli olduğum şeyi size bildirdim. Rabbim yerinize başka bir kavmi getirebilir. Siz O'na hiçbir engel çıkaramazsınız. Şüphesiz rabbim her şeyi gözetendir." **58.** Emrimiz gelince, Hûd'u ve onunla beraber iman edenleri katımızdan bir rahmetle kurtardık, onları ağır bir azaptan kurtardık. **59.** İşte Âd! Rablerinin âyetlerini inkâr ettiler; O'nun peygamberlerine âsi oldular ve her inatçı zorbanın emrine uydular. **60.** Onlar hem bu dünyada hem de kıyamet gününde lânete uğradılar. Evet Âd rabbini inkâr etti. Hûd'un kavmi Âd'ın canı cehenneme!

Tefsiri

50-51. Rivayetlere göre *Âd*, Hz. Nûh'un dördüncü kuşaktan torunu olup babası Avs'tır. Avs'ın babası İrem, onun babası Sâm, onun babası ise Nûh'dur. Âd'ın ismine nisbetle söz konusu kavme de "Âd kavmi" denilmektedir. Hz. Nûh'tan sonra tarih sahnesine çıkmış olan bu kavim Yemen'de Uman ile Hadramut arasındaki bölgede yaşamış eski ve önemli bir Arap toplumudur. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Hûd'un Ahkaf bölgesinde yaşayan bir kavme peygamber olarak gönderildiği anlatılmaktadır (bk. Ahkaf 46/21; Fecr 89/6-8). *Ahkaf* ise Uman ile Hadramut arasında kalan geniş kum çöllerinin adıdır. Kur'an'ın verdiği bilgilere göre bunlar İrem adında benzeri görülmemiş bir şehir kurmuş, müreffeh bir şekilde yaşıyorlardı. Muhteşem sarayları, bağları, bahçeleri vardı (krş. Şuarâ 26/128-134; Fecr 89/6-8). Ancak doğru yoldan sapmış, putperest olmuşlardı, kendilerine gönderilmiş olan peygamberi dinlemedikleri için helâk olup tarih sahnesinden silindiler. Müfessirler Âd kavmini Âd-ı

Ûlâ (birinci Âd) ve Âd-ı Uhrâ (ikinci Âd) olmak üzere iki kısma ayırırlar. Hz. Hûd'un peygamber olarak gönderildiği kavmin Âd-ı Ûlâ olduğunda ittifak vardır. Nitekim Necm sûresinin 50. âyetinde helâk edilen kavmin Âd-ı Ûlâ olduğu bildirilmiştir. Bu kavim İslâm'ın ortaya çıkışından asırlarca önce tarih sahnesinden çekilmiş olmakla birlikte hikâyesi Arap geleneğinde canlı olarak devam ettiğinden Kur'an'da da göndermelerde bulunulmuştur (Âd hakkında bilgi için bk. Emin Işık, "Ahkaf sûresi", *DİA*, I, 549; ayrıca bk. A'râf 7/65)

Hûd aleyhisselâm bir rivayete göre Âd'ın soyundan, başka bir rivayete göre de Âd'ın dedesi Sâm'ın diğer bir oğlunun soyundan olup Arap kavminden gelen peygamberlerin ilkidir. Âyette "onların kardeşi" denilmesi onun aynı topluma veya akraba kabileye mensup olduğunu ifade eder. 150 yıl yaşadığı bildirilmektedir. Kabrinin Hadramut'ta veya Kâbe'nin civarında bulunduğu yolunda rivayetler vardır (bilgi için bk. İbn Âşûr, VIII/2, 200; Ömer Faruk Harman, "Hûd", *DİA*, XVIII, 279).

Bu sûrenin ikinci kıssası olan Âd kıssası Kur'an'da birçok yerde farklı şekillerde ele alınmıştır. Kıssa her geçtiği yerde farklı bir üslûpla anlatılmış ve çeşitli açılardan değerlendirilmiştir.

52. Hz. Hûd Allah'ın birliği inancını tebliğ ettikten sonra, işledikleri günah ve putperestlikleri sebebiyle kavmini Allah'tan bağış dilemeye ve tövbe edip O'na yönelmeye davet etti. Böyle yaptıkları takdirde Allah'ın, üzerlerine bolca yağmur yağdıracağını ve kuvvetlerine kuvvet katacağını haber verdi. Âd kavmi çölde yaşamakla birlikte tarım ve bağcılıkla da uğraşıyordu. Bu sebeple yağmura şiddetle ihtiyaçları vardı. Hz. Hûd Allah'ın izniyle onlara böyle bir vaadde bulundu. Allah tarafından kuvvetlerine kuvvet katılacaktı; maddî olarak bolluk ve berekete mânevî olarak izzet, şeref ve itibar eklenecekti. Fakat Hûd'un kavmi gururlu ve kibirliydi; onun anlattıklarını ne istedi ne de ona inandı, hatta peygamberi akılsızlık, sapkınlık ve yalancılıkla itham ettiler. Hûd, uyarılarına rağmen kavminin inkâr ve isyanda ısrar ettiklerini görünce sonlarının kötü olacağından endişe etti ve "Sakın günahkârlar olup da Allah'tan yüz çevirmeyin" diyerek kavmini devamlı uyardı.

53-56. Hz. Hûd, kavmine gönderilmiş bir peygamber olduğunu aklî delil-ler ve getirdiği mûcizelerle anlattı. Kur'an-ı Kerîm bu mûcizelerin ne olduğunu bildirmemiş olmakla birlikte Hûd'un getirdiği mûcizeleri kav-minin inkâr ettiğini haber vermektedir (bk. âyet 59). Kavmi onun getir-diği mûcizelere ve kullandığı aklî delillere değer vermedi ve çağrısını reddetti. Ayrıca Hûd'u küçümsediklerinden dolayı onun sözüne bakarak ilâhlarından vazgeçmeyeceklerini ve ona iman etmeyeceklerini bildirdi-ler. "Tanrılarımızdan biri senin aklını almış!" diyerek Hûd'un, tanrılarına dil uzatmasından dolayı onlardan biri tarafından çarpıldığını, bu sebeple delirmiş olabileceğini ileri sürdüler. Putperestlerin bu saygısız ve inat-çı davranışları karşısında Hûd kendisinin hak peygamber olduğuna dair yüce Allah'ı şahit tuttuğu gibi topluluğun şirkinden uzak olduğu konu-sunda da doğrudan onları şahit gösterdi. Tanrılarının aklını almış olması iddiasına karşılık da hepsine meydan okuyarak bu iddiayı çürüttü. Çünkü Hûd Allah'a tevekkül edip O'na teslim olmuştu. O'nun adaletine güveni-yor, neylerse güzel eyleyeceğine inanıyordu.

56. âyet evrende ne kadar canlı varsa hepsinin Allah'ın emrinde ve kon-trolünde bulunduğunu, O'nun kudret ve iradesinin bütün varlıklar üze-rinde mutlak ve kesin olarak müessir olduğunu ifade eder. Hûd bu sözüyle Allah'ın izni olmadan kendisine kimsenin tuzak kurup kötülük yapamaya-cağına inancının tam olduğunu vurgulamak istemiştir. "Şüphesiz rabbimin yolu dosdoğru yoldur" diye çevirdiğimiz kısmın tam karşılığı "Şüphesiz rabbim dosdoğru yol üzerindedir" şeklindedir. Allah'ın yolunun dosdoğru yol olmasından maksat, O'nun hüküm ve tasarruflarının tamamen doğru, adalete uygun olması, zulüm, hata ve yanlışlıktan uzak bulunmasıdır.

58. "Emrimiz gelince" ifadesi artık Allah'ın beklenen azabının geldiği-ni haber vermektedir. Âd kavmi inkârcılıkta ısrar edince artık Allah'ın cezasını hak etmiş ve azabın belirtileri kendini göstermeye başlamış-tı. Yüce Allah önce yağmurlarını kestiği için, kuraklık ortalığı kasıp kavurdu. Ünlü İrem bağları yok olup gitti. Tefsirlerde anlatıldığına göre Âd halkı bir gün vadilerine doğru gelmekte olan büyük bir kara bulut görünce yağmur yağacak diye sevindiler. Oysa bu bulutla Allah onların üzerine kasıp kavurucu bir kasırga, bir fırtına göndermişti; bu fırtı-

na Âd kavminin yurdunda yedi gün sekiz gece uğultulu bir şekilde esti. Sonunda insanları sökülmüş hurma kütükleri gibi yerlere seriverdi (bk. Kamer 54/19-20; Hâkka 69/6-7), muhteşem sarayları ve köşkleri de yerle bir oldu; böylece Âd kavmi yok olup gitti. Yüce Allah Hûd'u ve onunla beraber iman edenleri rahmetiyle bu şiddetli azaptan kurtardı. Âyette Hûd ve beraberindeki müminlerin kurtarılmaları iki defa zikredilmiştir. Bunlardan birincisi dünyadaki ceza, ikincisi ise âhiretteki azap olarak yorumlanmıştır.

59-60. Bu iki âyet Âd kavminin helâk oluş sebep ve sonuçlarını veciz bir şekilde özetlemektedir: Onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ettiler ve peygamberlerine isyan edip inatçı her zorbanın izinden gittiler. Bu sebeple hem bu dünyada hem de kıyamet gününde lâneti hak ettiler. Âd kavminin inkâr ettiği peygamber Hûd bir kişi olduğu halde âyette çoğul olarak "peygamberler" (rusül) şeklinde gelmiştir. Müfessirler, bir peygambere isyan edilmesinin bütün peygamberlere isyan olarak kabul edildiğini, bu sebeple peygamberlerin çoğul olarak zikredildiğini söylemişlerdir (İbn Âşûr, XII, 105). Nitekim Kur'an'da bunun başka örnekleri de vardır (meselâ bk. Şuarâ 26/123). 60. Âyetin son iki cümlesi Hûd kıssasının da son cümleleri olup Âd kavminin suç ve cezasını kısa birer cümle ile net bir şekilde tekrar vurgulamaktadır: Onlar rablerini inkâr ettiler; bu sebeple Allah'ın rahmetinden uzaklaştırıldılar.

61– 68

وَإِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ
مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا
فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ ﴿٦١﴾
قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هَٰذَا أَتَنْهَانَا أَنْ نَعْبُدَ

مَا يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُ۬نَا وَاِنَّنَا لَف۪ي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَٓا اِلَيْهِ مُر۪يبٍ
﴿٦٢﴾ قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَاٰتٰين۪ي
مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُن۪ي مِنَ اللّٰهِ اِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَز۪يدُونَن۪ي غَيْرَ تَخْس۪يرٍ
﴿٦٣﴾ وَيَا قَوْمِ هٰذِه۪ نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ ف۪ٓي
اَرْضِ اللّٰهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُٓوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَر۪يبٌ ﴿٦٤﴾
فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا ف۪ي دَارِكُمْ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ ذٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ
مَكْذُوبٍ ﴿٦٥﴾ فَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُ
بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَز۪يزُ ﴿٦٦﴾
وَاَخَذَ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَاَصْبَحُوا ف۪ي دِيَارِهِمْ جَاثِم۪ينَۙ ﴿٦٧﴾
كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا ف۪يهَاۜ اَلَٓا اِنَّ ثَمُودَا۬ كَفَرُوا رَبَّهُمْۜ اَلَا بُعْدًا لِثَمُودَ ﴿٦٨﴾

Meâli

61. Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i gönderdik. Dedi ki: "Ey Kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. O sizi yerden var etti ve size orayı mamur hale getirme görevi verdi. O halde O'ndan mağfiret isteyin; sonra O'na tövbe edin. Şüphesiz rabbim yakındır, duaları kabul eder." **62.** Dediler ki: "Ey Sâlih! Sen bundan önce aramızda kendinden iyi şeyler beklenen biriydin.

Şimdi babalarımızın taptığı şeylere tapmaktan bizi engellemeye mi kalkışıyorsun? Doğrusu bizi çağırdığın din konusunda ciddi şüphelerimiz var!" **63.** Sâlih dedi ki: "Ey Kavmim! Bir de şöyle düşününüz: Ya ben rabbimden verilmiş apaçık bir delile dayanıyorsam ve O bana kendinden bir lutufta bulunmuşsa! Bu durum karşısında O'na âsi olursam beni Allah'a karşı kim korur? (Size uyarsam) benim ancak zararımı arttırırsınız. **64.** Ey Kavmim! İşte size mûcize olarak Allah'ın gönderdiği deve. Onu bırakınız Allah'ın mülkünde otlasın. Ona kötülük etmeyiniz; sonra sizi, yaklaşan bir azap yakalar." **65.** Buna rağmen o deveyi kestiler. Sâlih de "Yurdunuzda üç gün daha yaşayın!" dedi. Bu, asılsız çıkmayacak bir tehdit idi. **66.** Emrimiz gelince Sâlih'i ve onunla beraber iman edenleri, bizden bir rahmet olarak, helâk olmaktan ve o günün zilletine uğramaktan kurtardık. Şüphesiz rabbin kuvvetlidir, üstündür. **67.** Zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı, yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar. **68.** Sanki orada hiç oturmamışlardı. İşte böyle, Semûd kavmi rablerini inkâr etti. Vay Semûd'un haline!

Tefsiri

61-62. *Semûd* kavmi, eski bir Arap kabilesi olup rivayetlere göre adını Hz. Nûh'un oğlu Sâm'ın üçüncü kuşaktan torunu olan Semûd b. Câsir'den almıştır. Bir önceki kıssada anlatılan Âd kavmiyle aynı soydan olup Sâm'ın oğlu İrem'de birleşmektedirler. Suriye ile Hicaz arasında bulunan Hicr'de yaşamışlardır (bk. İbn Âşûr, VIII/2, 215-216, ayrıca bk. A'râf 7/73-79).

Sâlih aleyhisselâm Semûd'un soyundandır, bu kabileye Allah'ın dinini tebliğ etmek üzere gönderilmiş bir peygamberdir, Hûd'dan sonra Arap ırkından gelmiş ikinci peygamber olduğuna inanılmaktadır (bk. Reşîd Rızâ, XII, 120). Sâlih'in kıssası Kur'an'da birçok yerde anlatılmış olup her geçtiği yerde kıssanın farklı yönleri ön plana çıkarılmıştır.

Âd kavminden sonra gelişip güç ve kuvvet kazanmış olan Semûd kavmi başlangıçta tevhid inancına sahipti, Allah'ın birliğine, peygambere ve âhiret gününe inanıyordu. Ancak zamanla bunlar da Âd kavmi gibi putperest oldular. Nitekim Sâlih'in onları Allah'a kulluk etmeye çağırmasından putlara tapmaktan vazgeçip tövbe etmelerini ve Allah'tan af dilemeleri-

ni istemesinden de bu durum anlaşılmaktadır. Ancak kavmi onun akıl, zekâ, şahsiyet ve bilgisiyle daha önce içlerinde itibarlı biri olduğunu itiraf etmelerine rağmen, atalarının taptığı putları bırakıp Allah'a tapmalarını isteyince kafalarının karıştığını ve peygamberin çağrısıyla ilgili birçok şüpheleri bulunduğunu ifade ettiler.

63. Hz. Sâlih, tebliğ ettiği hak din konusunda aklî ve naklî delillere sahip olduğuna, yüce Allah tarafından kendisine peygamberlik görevi verildiğine işaret ederek kavminden bu konuyu iyice düşünüp değerlendirmelerini istedi; kendisine verilen görevi yerine getirmeyip aksini yapmasının affedilmez bir günah olduğunu bildirdi; kavminin davranışlarının kendilerini iyice ziyana uğrattığını gördüğünü haber verdi.

Meâlinde "(Size uyarsam) benim ancak zararımı arttırırsınız" diye tercüme ettiğimiz son cümleyi "(Bu davranışınızla) siz bana ancak zararda olduğunuzu daha iyi görme imkânı veriyorsunuz" şeklinde çevirmek de mümkündür.

64-65. Fakat kavmi gittikçe sertleşerek Sâlih'i yalancılıkla suçlayıp onun büyülendiğini söyledi ve iddiasını kanıtlaması için mûcize göstermesini istedi (bk. A'râf 7/73-74; eş-Şuarâ 26/155-159). Bunun üzerine Sâlih özel bir deveyi gösterdi. Bu devenin dokunulmaz olduğunu söyleyerek ona kötülük yapmamaları hususunda kavmini uyarmasına rağmen, onlar bu uyarıya aldırış etmeyip 65. âyette ifade buyurulduğu üzere onu kestiler. Artık ceza kaçınılmaz hale gelmişti, peygamber de bunu kendilerine bildirdi.

66-68. Semûd kavmine verilen üç günlük süre içerisinde muhtemelen Hz. Sâlih kendine inananlarla birlikte yurdu terkedip kurtuluşa erdi; dördüncü günde Allah'ın azabı geldi ve Semûd kavmi şiddetli bir gürültüyle yok olup gitti. Burada "korkunç ses" diye çevirilen *sayha* kelimesi yerine A'râf sûresinde (7/78) "deprem" anlamına gelen *recfe* kelimesinin kullanılmış olmasından, yok eden felâketin gürültülü deprem olduğu anlaşılmaktadır.

69 – 83

وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرٰهِيمَ بِالْبُشْرٰى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ
فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا رَأٰى أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ
نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلٰى
قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٠﴾ وَامْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحٰقَ وَمِنْ
وَرَاءِ إِسْحٰقَ يَعْقُوبَ ﴿٧١﴾ قَالَتْ يَا وَيْلَتٰى ءَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ
وَهٰذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ ﴿٧٢﴾ قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ
أَمْرِ اللّٰهِ رَحْمَتُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ
حَمِيدٌ مَجِيدٌ ﴿٧٣﴾ فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرٰهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرٰى
يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٤﴾ إِنَّ إِبْرٰهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ ﴿٧٥﴾
يَا إِبْرٰهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هٰذَا إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَإِنَّهُمْ آتِيهِمْ
عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ ﴿٧٦﴾ وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ
وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالَ هٰذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ ﴿٧٧﴾ وَجَاءَهُ
قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ قَالَ

يَا قَوْمِ هٰٓؤُلَٓاءِ بَنَاتِي هُنَّ اَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَلَا تُخْزُونِ فِي
ضَيْفِي اَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ ﴿٧٨﴾ قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ مَا لَنَا
فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ وَاِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ ﴿٧٩﴾ قَالَ لَوْ اَنَّ لِي بِكُمْ
قُوَّةً اَوْ اٰوِي اِلٰى رُكْنٍ شَدِيدٍ ﴿٨٠﴾ قَالُوا يَا لُوطُ اِنَّا رُسُلُ
رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا اِلَيْكَ فَاَسْرِ بِاَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ الَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ
مِنْكُمْ اَحَدٌ اِلَّا امْرَاَتَكَ اِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا اَصَابَهُمْ اِنَّ مَوْعِدَهُمُ
الصُّبْحُ اَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ ﴿٨١﴾ فَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا
سَافِلَهَا وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ ﴿٨٢﴾ مُسَوَّمَةً
عِنْدَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ ﴿٨٣﴾

Meâli

69. Elçilerimiz İbrâhim'e müjdeyi getirip selâm vermişlerdi. O da "selâm" dedi, çok geçmeden (konuklarına) kızartılmış bir buzağı getirdi. **70.** Ona el uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. "Korkma! Biz Lût kavmine; gönderildik" dediler. **71-72.** Ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü; bu sırada ona İshak'ın, İshak'ın ardından da Ya'kub'un doğacağını müjdeledik. "Aman yâ rabbi! Ben mi doğuracağım: Ben yaşlı bir kadın, şu da ihtiyar kocam! Doğrusu şaşılacak bir şey!"

dedi. **73.** Elçiler de "Allah'ın işine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmet ve bereketi üzerinizdedir, ey hâne halkı! Şüphesiz ki O, övülmeye lâyıktır, şanı yücedir" dediler. **74.** İbrâhim'in korkusu geçip müjdeyi de alınca Lût kavmi hakkında bizimle tartışmaya başladı. **75.** İbrâhim cidden ağır başlı, hassas ruhlu, kendini Allah'a vermiş biriydi. **76.** "İbrâhim, bundan vazgeç; çünkü rabbinin emri gelmiştir. Onlara, geri çevrilmez bir azap mutlaka gelecektir" dediler. **77.** Elçilerimiz Lût'a geldiğinde, Lût onlardan dolayı huzursuz oldu, onlara karşı çaresizlik hissetti. "Zor bir gün!" dedi. **78.** Lût'un kavmi koku almışçasına koşarak ona geldi. Daha önce de o çirkin işleri yapıyorlardı. Lût, "Ey Kavmim! Şunlar kızlarım; sizin için en nezih olanı onlarla evlenmektir. Allah'tan korkun ve misafirlerimin önünde beni rezil etmeyin! İçinizde aklı başında bir adam yok mu!" dedi. **79.** "Sen de biliyorsun ki bizim senin kızlarında gözümüz yok. Bizim ne istediğimizi pekâlâ biliyorsun" dediler. **80.** Lût, "Keşke benim size karşı koyacak bir gücüm olsaydı veya güçlü bir desteğe dayanabilseydim!" dedi. **81.** Elçiler "Ey Lût! Biz rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamayacaklar. Sen gecenin bir vaktinde ailenle birlikte yola çık. Eşin hariç, sizden hiç kimse geride kalmasın. Çünkü onların başına gelecek olan, şüphesiz onun başına da gelecektir. Onlar için belirlenen zaman, sabah vaktidir. Sabah da yakın, değil mi?" dediler. **82-83.** Emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik ve üzerlerine sağanak halinde, rabbin katında işaretlenmiş taşlar yağdırdık. Böyle cezalar zalimlerin başından hiç eksik olmaz.

Tefsiri

69-73. Bu kıssa Hûd sûresinde anlatılan kıssaların dördüncüsü olup ana konusu itibariyle *Lût* aleyhisselâm ve kavmini ele almaktadır. Lût, Tevrat'a göre, Güney Bâbil'deki Ur şehrinin yerlilerinden ve Hz. İbrâhim'in kardeşi Haran'ın oğludur; amcası İbrâhim ile birlikte Irak'tan ayrılıp önce Filistin'e; daha sonra da Ölüdeniz (Lût gölü) kıyısındaki Sodom ve Gomore'ye yerleşmişti. Bu sebeple "Lût kavmi" tabiri Hz. Lût'un mensup olduğu kavmi ifade etmeyip onun aralarında yaşamaya karar verdiği ve peygamber olarak görevlendirildiği Sodom sakinlerini ifade etmektedir" (bk. Tekvîn, 11/27-31; 13/11-13).

Hz. Lût'un ikamet ettiği Sodom halkı, inkârcı oldukları gibi ahlâksızlık ve sapık ilişkiler içinde bulunuyorlardı. İşte Lût bu kavmi ıslah etmekle görevlendirilmişti (bk. A'râf 7/80); ancak yöre halkı onun nasihatlerini dinlemedi ve sapık ilişkilerine devam ettiler; Allah Teâlâ da onları helâk etmek üzere elçilerini gönderdi. Kur'an-ı Kerîm elçilerin kimler olduğu hakkında ayrıntılı bilgi vermemekle birlikte müfessirler bunların insan şekline girmiş melekler olduğunu kabul ederler (Râzî, XVIII, 23; Reşîd Rızâ, 127).

Lût, aynı çağda Filistin'de ikamet eden Hz. İbrâhim'in yeğeni olduğu için olay İbrâhim'i de ilgilendiriyordu. Bu sebeple Allah'ın elçileri, durumdan onu haberdar edip ümmeti hakkında herhangi bir korkuya kapılmamasını sağlamak için öncelikle onu ziyaret ettiler. Hz. İbrâhim, misafirlerin yemeğe el uzatmadıklarını görünce durumlarından şüpheye kapıldı. Melekler, Lût kavmini helâk etmek için geldiklerini haber verdikten sonra İbrâhim'e inananların bu felâketten kurtulacağını söyleyerek onu rahatlattılar. Kitâb-ı Mukaddes'e göre çocuk müjdesi verildiğinde Hz. İbrâhim 100 yaşında, eşi Sâre ise doksan yaşında bulunuyordu (Tekvin, 17/17). Hicr sûresinin 54. âyetinde Hz. İbrâhim'in de yaşlılığı sebebiyle olayı yadırgadığı bildirilmektedir. Melekler, müjdeye şaşıran peygamber hanımını, bir müminin Allah'ın işine şaşmaması gerektiğini söyleyerek teskin ettiler. Zira tabiat kanunlarını koyan Allah'tır; bu kanunlar kâinatta cârî olmakla beraber Allah'ın iradesini sınırlayamaz; O, istisnaî tasarruflarla mûcizeler yaratır ve peygamberlerini destekler.

74-76. Hz. İbrâhim'in Allah ile tartışması mecazi anlamda olup ya Allah'a yalvarmasını veya Allah'ın gönderdiği elçilerle sebep göstererek azabın kaldırılması için konuştuğunu ifade eder. Lût'un yaşadığı şehirde ailesinden müminler bulunduğu için Hz. İbrâhim suçlularla birlikte onların da helâk olmasından korkuyor, bu sebeple azabın kaldırılması için meleklere hatırlatma yapıyor ve bu arada Allah'a yalvarıyordu. Ancak Lût kavmi helâk olmayı hak etmişti, artık geri çevrilmesi mümkün olmayan bir azabın gelmekte olduğunu haber verdiler ve İbrâhim'den onların helâkini önleme gayretinden vazgeçmesini istediler.

77-78. Elçiler Hz. İbrâhim'den ayrılıp Sodom'a gelerek Lût'a misafir oldular. Hz. Lût, onların melek olduğunu bilmediği için kavminin onla-

ra sarkıntılık edebileceğini düşünerek kaygılandı. Şehir halkı hemen Lût'un evine doğru akın etmeye başladılar. Peygamber, kavminin babası hükmünde olduğu için onların kızlarını kendi kızları yerinde kabul edip kavminin onlarla evlenmelerini teklif ederek misafirlerini korumaya çalıştı. Bununla birlikte kendi kızlarıyla evlenmelerini teklif ettiği kanaatinde olanlar da vardır. Kitâb-ı Mukaddes'te bildirildiği üzere (Tekvîn 19/8) Lût'un kendi kızlarını teklif edip onlardan yararlanmalarına müsaade ettiği görüşünde olanlar da vardır; ancak bu tür çirkinlikleri ortadan kaldırmak için gönderilmiş olan bir peygamberin böyle bir davranışta bulunması mümkün değildir (bilgi için ayrıca bk. Hicr 15/51-74).

79-80. Hz. Lût'un bu teklifi ve direnmesi karşısında kavmi alay ederek onu şehirden çıkarmak istedi (bk. A'râf 7/82). Hz. Lût zayıf bir ümitle de olsa tebliğ görevini sonuna kadar sürdürdü ve onları bu çirkin davranıştan vazgeçirmeye çalıştı, misafirlerine tâcizde bulunup da kendisini rezil etmemelerini rica etti ve bu hususta Allah'tan korkmalarını öğütledi; sözden anlayıp bu taşkınlıkları önleyecek birini aradı. Fakat içlerinde böyle biri yoktu. Hepsi birbirinden edepsiz, şehvetlerinin kölesi olmuş kimselerdi. Bu sebeple peygamberin nasihatlerini reddettiler. Lût, burada yalnız ve garipti, peygamber olarak görevlendirildiği için aralarında bulunuyordu; ailesi dışında dayanacak bir desteği yoktu, onları da sürgün edip çıkarmak istiyorlardı (Neml 27/56).

81-83. Elçiler Hz. Lût'un iyice bunaldığını görünce kimliklerini açığa vurarak ona kavmini helâk etmek için geldiklerini bildirdiler. Bu arada bir mûcize olarak yüce Allah elçilere sarkıntılık etmek isteyenlerin gözlerini kör etti (Kamer 54/37); artık Lût'u da yanındakileri de göremez oldular. Lût'un aile fertleri dışında ona inanan kimse bulunmadığı için (Zâriyât 51/36) melekler Hz. Lût'un, karısı dışındaki aile fertlerini alıp gecenin bir vaktinde şehri terketmesini istediler. Karısı iman etmediğinden o da kâfirlerle birlikte yok olacaktı. Lût ilâhî emir uyarınca geceleyin ailesini alıp şehirden çıktı; tan yerinin ağarması azabın gelmekte olduğunu haber veriyordu. Nitekim güneş doğarken onları korkunç bir gürültü yakalamış, ardından şiddetli bir depremle şehir alt üst olmuş, üzerlerine taş yağmış, yok olup gitmişlerdir (Hicr 15/73-74).

Lût kavminin başına gelen bu felâketin biçimi ve zamanı farklı âyetlerde bazı nüanslarla verilmiştir. Meselâ olay burada, sabahleyin tan yeri ağarırken ülkenin altının üstüne çevrilerek üzerlerine taş yağdırılması şeklinde anlatılmıştır; Hicr sûresinde ise (73-74) ortalık aydınlanırken onları korkunç bir sesin yakaladığı, ardından da ülkenin altının üstüne çevrilerek üzerlerine taş yağdırıldığı bildirilmiştir. Bu âyetleri dikkate alan bazı müfessirler olayın tan yeri ağarırken başlayıp güneş doğarken sona erdiğini söylemişlerdir (bk. Reşîd Rızâ, XII, 136). Böylece Lût kavmi inançsızlık ve ahlâksızlığının cezasını çekerek tarih sahnesinden silinip gitmiştir. 83. âyetin son cümlesi Lût kavminin yaşadığı inançsızlık ve ahlâksızlığı yaşayan kimselerin başına bu tür felâketlerin gelebileceğine işaret etmektedir.

84 – 95

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْباًۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ
مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْم۪يزَانَ اِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ بِخَيْرٍ
وَاِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُح۪يطٍ ﴿٨٤﴾ وَيَا قَوْمِ اَوْفُوا
الْمِكْيَالَ وَالْم۪يزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَٓاءَهُمْ
وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَ ﴿٨٥﴾ بَقِيَّتُ اللّٰهِ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ
كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَۚ وَمَٓا اَنَا۬ عَلَيْكُمْ بِحَف۪يظٍ ﴿٨٦﴾ قَالُوا
يَا شُعَيْبُ اَصَلٰوتُكَ تَأْمُرُكَ اَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُ۬نَٓا

أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَٰٓؤُاۜ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَل۪يمُ الرَّش۪يدُ
٨٧ قَالَ يَا قَوْمِ أَرَاَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَرَزَقَن۪ي مِنْهُ
رِزْقًا حَسَنًاۜ وَمَٓا اُر۪يدُ اَنْ اُخَالِفَكُمْ اِلٰى مَٓا اَنْهٰيكُمْ عَنْهُۜ
اِنْ اُر۪يدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُۜ وَمَا تَوْف۪يق۪ٓي اِلَّا بِاللّٰهِۜ عَلَيْهِ
تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ اُن۪يبُ ٨٨ وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاق۪ٓي
اَنْ يُص۪يبَكُمْ مِثْلُ مَٓا اَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ اَوْ قَوْمَ هُودٍ اَوْ قَوْمَ صَالِحٍۜ
وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَع۪يدٍ ٨٩ وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا
اِلَيْهِۜ اِنَّ رَبّ۪ي رَح۪يمٌ وَدُودٌ ٩٠ قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفْقَهُ
كَث۪يرًا مِمَّا تَقُولُ وَاِنَّا لَنَرٰيكَ ف۪ينَا ضَع۪يفًاۚ وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَۘ
وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْنَا بِعَز۪يزٍ ٩١ قَالَ يَا قَوْمِ اَرَهْط۪ٓي اَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِۜ
وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَٓاءَكُمْ ظِهْرِيًّاۜ اِنَّ رَبّ۪ي بِمَا تَعْمَلُونَ مُح۪يطٌ ٩٢ وَيَا قَوْمِ
اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنّ۪ي عَامِلٌۜ سَوْفَ تَعْلَمُونَۙ مَنْ يَأْت۪يهِ
عَذَابٌ يُخْز۪يهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌۜ وَارْتَقِبُٓوا اِنّ۪ي مَعَكُمْ رَق۪يبٌ ٩٣ وَلَمَّا
جَٓاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا

وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ۝٩٤

كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا ۗ أَلَا بُعْدًا لِّمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ ۝٩٥

Meâli

84. Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Onlara şöyle dedi: "Ey Kavmim! Allah'a kulluk edin, O'ndan başka tanrınız yoktur. Ölçüyü, tartıyı eksik tutmayın. Ben sizi maddî bakımdan iyi bir durumda görüyorum; ama doğrusu hakkınızda kuşatıcı bir azap gününden de korkuyorum. **85.** Ey Kavmim! Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın; insanların mallarının değerini düşürmeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak başkalarına zarar vermeyin. **86.** Eğer müminseniz Allah'ın bıraktığı (meşrû) kazanç sizin için daha hayırlıdır. Ben üzerinize bir bekçi değilim." **87.** Kavmi ise, "Ey Şuayb! Atalarımızın taptığı putlardan yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana ibadetin mi emrediyor? Oysa sen uyumlu ve akıllı birisin!" dediler. **88.** Şuayb de şöyle dedi: "Ey Kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya benim, rabbimden açık bir delilim varsa ve O bana tarafından güzel bir nasip vermişse! Size yasakladığımı kendim yapmak niyetinde değilim. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Fakat başarmam Allah'ın yardımına bağlıdır. Yalnız O'na dayanıyor ve O'na yöneliyorum. **89.** Ey Kavmim! Sakın bana karşı muhalefetiniz sizi, Nûh kavminin veya Hûd kavminin yahut Sâlih kavminin başlarına gelenlerin benzeri bir musibetin başınıza gelmesine sebep olacak günahlar işlemeye sürüklemesin! Lût kavmi zaten sizden uzak değildir. **90.** Rabbinizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin. Muhakkak ki rabbimin merhameti ve sevgisi boldur" dedi. **91.** Medyenliler, "Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz, ayrıca aramızda senin zayıf olduğunu görüyoruz! Eğer kabilen olmasaydı, seni mutlaka taşlayarak öldürürdük. Bizim karşımızda sen güçlü biri değilsin" dediler. **92.** Şuayb da, "Ey Kavmim! Size göre benim kabilem Allah'tan daha mı güçlü ki O'nu arkanıza atıp unuttunuz. Şüphesiz ki rabbim yaptıklarınızı kuşatmıştır. **93.** Ey Kavmim! Elinizden geleni

yapın! Ben de yapacağım! Kimin başına aşağılayıcı bir azap geleceğini ve (böylece) yalancının kim olduğunu yakında öğreneceksiniz! Bekleyin! Ben de sizinle beraber beklemekteyim" dedi. **94.** Emrimiz gelince, Şuayb'ı ve onunla beraber iman edenleri tarafımızdan bir rahmetle kurtardık; zulmedenleri de korkunç bir gürültü yakaladı, yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar. **95.** Sanki orada hiç oturmamışlardı. İşte böyle, Semûd'un yıkıldığı gibi Medyen de yıkılıp gitti!

Tefsiri

84-86. Medyen, Hicaz bölgesi ile Suriye ticaret yolu üzerinde, Akabe körfezine yakın bir yerleşim merkezi idi (ayrıca bk. A'râf 7/85). Şuayb aleyhisselâm ise Medyen ve Eyke halkına gönderilmiş bir peygamberdi (bilgi için bk. A'râf 7/85; Kasas 28/22-24; İbn Âşûr, VIII, 239). O da diğer peygamberler gibi inkârcı ve putperest halkına önce Allah'tan başka tanrı olmadığını anlattı ve herkesi O'na kulluk etmeye çağırdı. Ancak Medyen halkı putperestliğinin yanında toplumsal ahlâk, özellikle ticaret ahlâkı bakımından da bozulmuştu. Esasen Medyen halkı bolluk içinde, müreffeh bir hayat yaşıyordu; yani onların böyle ahlâk dışı davranışlara sapmaları yoksulluktan kaynaklanmıyordu. Hz. Şuayb bu konu üzerinde çok durdu; ölçüyü, tartıyı eksik tutmamalarını, adaletle ve düzgün ölçüp tartmalarını, kendi çıkarları uğruna insanların mallarının değerini düşürmemelerini ve yeryüzünde fesat çıkararak ülke düzenini bozmamalarını emretti; böylece hak dinin tevhid ve adalet ilkelerini toplumda yerleştirmeye çalıştı. Özellikle dürüstlük ilkesi üzerinde durdu. Kişinin insan ilişkileri alanında dürüst olmadıkça Allah'a karşı da dürüst olamayacağını anlattı.

"Allah'ın bıraktığı (meşrû) kazanç" diye tercüme ettiğimiz *bakıyyetullah* tamlamasına "Allah'a itaat etmek, Allah'ın vasiyeti, Allah'ın rahmeti, Allah'ın verdiği rızık, kısmet (İbn Kesîr, IV, 273), Allah'ın hayır ve bereketi, Allah'ın acıması" (İbn Âşûr, XII, 139) gibi anlamlar da verilmiştir. Bu ifade Allah'ın helâlinden verdiği nimetin kalıcı, çeşitli yolsuzluklarla elde edilen malın ise geçici olduğuna da işaret eder. Zira helâlinden elde edilen kazanç meşrû olduğu için onda erdemli kimselerin bir diyeceği olmaz, malı veren, alana karşı herhangi bir kin ve nefret duygusu beslemez; malı

sahibinin elinden almak için fırsat kollamaz; dolayısıyla toplum mal ve can güvenliği içinde yaşar. Ayrıca helâlinden kazanılıp meşrû yerlere harcanan malın âhiretteki sevabı da ebedîdir (bk. Meryem 19/76). Oysa yolsuzlukla elde edilen mal toplumda kin ve nefret duygularını kamçılar; anarşiye, kan dökülmesine sebep olur; sonuçta mal da can da telef olur. Bu sebeple Hz. Peygamber, "Kanlarınız ve mallarınız birbirinize haramdır" buyurmuştur (Buhârî, "Hac", 132, "Megāzî", 77; Müslim, "Hac", 147, "Kasâme", 29).

Bakıyye kelimesinin "acımak" anlamı da dikkat çekici olup Allah'ın, acıyarak köklerini kesecek azaptan onları kurtarmasının yolsuzluklarla elde edecekleri dünya malından daha hayırlı olduğunu, aynı zamanda Allah'ın emrine uymadıkları takdirde köklerini kesecek bir ceza ile cezalandırılacakları tehdidini ifade eder. Nitekim âyetin, "Ben üzerinize bir bekçi değilim" meâlindeki son cümlesi de bu anlamı destekler mahiyettedir.

87. "İbadet" diye tercüme ettiğimiz *salât* kelimesi "din, okuma" gibi anlamlarda da yorumlanmıştır (Şevkânî, II, 589). Allah'a ibadet, O'nun birliği ilkesine dayanan dinin direği hükmünde olduğu ve putperestlere açıkça muhalefeti temsil ettiği için putperestler daima müminlerin ibadetiyle alay ederek dini yıkmaya, yıkamadıkları takdirde ise zayıflatmaya çalışmışlardır. Hz. Şuayb'ın kavmi de aynı maksatla onun ibadeti ile alay ederek tebliğ ettiği dini etkisiz hale getirmeye gayret etmiştir. Şuayb'ın gerek Allah'a ibadet, gerekse ticarî ahlâk konusunda söyledikleri insan fıtratına uygun ve hürriyeti geliştirici davranışlar olduğu halde, onlar bunun hürriyeti engelleyici bir *budalalık* olduğunu düşünerek onu küçümseyip alay etmişlerdir. Oysa mal ve can güvenliğinin bulunmadığı yerde hürriyetten söz etmek mümkün değildir; bu nedenle Hz. Şuayb, tebliğ ettiği ilâhî hükümlerle hürriyetin gelişmesi için gerekli olan mal ve can güvenliğini sağlamaya çalışıyordu. Ancak yolsuzluklarla toplumu sömürmeye alışmış olanlar hürriyeti sadece kendileri için istiyor ve istedikleri gibi yolsuzluk yapma hürriyetini savunuyorlar, peygamberin buna müsaade etmeyeceğini düşünemiyorlardı.

"Oysa sen uyumlu ve akıllı birisin!" ifadelerinden inkârcıların, aklı başında bir kimsenin –yanlış da olsa– toplum içinde yerleşmiş gelenek ve

göreneklere karşı çıkmasının doğru olmadığına inandıkları, bu sebeple Şuayb'ın uyarılarını yadırgadıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu sözü Şuayb ile alay etmek için söylemiş olmaları ihtimali de vardır. Daha önce de Şuayb'ın ibadeti ve davranışlarıyla alay etmiş olmaları onun aklı başında biri olduğuna inanmadıklarını gösterir.

88. Buna benzer âyetler (17, 28, 63) daha önce Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerle ilgili olarak geçmişti. Görüldüğü üzere diğer peygamberler gibi Hz. Şuayb da insanları çağırdığı tevhid inancı ve ahlâk ilkeleri konusunda kendisinin aklî ve naklî delillere sahip olduğunu açıkladı; kavminin meseleyi bir de bu açıdan değerlendirmesini istedi. Allah tarafından kendisine verilen güzel rızıktan maksat maddî ihtiyaçlarını karşılayacağı helâl mal olabileceği gibi yüce ve mânevî bir makam olan peygamberlik görevi de olabilir; her ikisini birlikte kastetmiş olması da mümkündür.

Şuayb "Başarmam Allah'ın yardımına bağlıdır" ifadesiyle getirmiş olduğu mesajı halkına kabul ettirebilmek için maddî ve mânevî imkânlarını kullanarak bütün gücüyle onu tebliğ etmeye çalıştıktan sonra, başarının Allah'ın iradesinin de aynı yönde tecelli etmesine bağlı olduğunu, kendisinin de O'na dayanıp güvendiğini vurgulamıştır. Görüldüğü gibi Allah'a dayanıp güvenme yani "tevekkül" uyuşukluk ve hareketsizliğin bir mazereti değil, bütün güçlüklere rağmen başarıya ulaştıracağına inanılan Allah'a samimi güven ve bu güvenin verdiği tükenmez ümidin iman halini alışıdır (Allah'a tevekkül hakkında bilgi için bk. Âl-i İmrân 3/159).

Şuayb bu ifadeleriyle –aynı zamanda– mürşid-i kâmilde bulunması gereken vasıfları da özetlemiş bulunmaktadır; bunlar: **a)** Mürşidin her şeyden önce bir delile yani Allah'tan gönderilmiş bir kitaba dayanması, **b)** İnsanlara söylediklerini öncelikle kendi nefsinde yaşaması, **c)** Başkalarına ettiği nasihatlere kendisi aykırı davranmaması, **d)** Sözü ile özünün, kalbi ile amelinin birbirine uyması, **e)** Islahatçı, yapıcı ve düzeltici olması; iyiliğin hâkim olması için elinden geldiğince çaba göstermesi, **f)** Başarının yalnız Allah'tan geldiğine inanması, sadece O'na güvenip dayanması, sıkıntı ve başarısızlıklar karşısında ümitsizliğe kapılmamasıdır.

89-90. Hz. Şuayb, âyette adları geçen kavimlerin peygamberlerine karşı takındıkları düşmanca tavır sebebiyle başlarına gelen felâketlerin bir benzerinin kendi kavminin başına gelmesinden endişe ettiği için onları uyardı. Ayrıca Medyen şehri ile Lût kavminin yaşadığı Sodom ve Gomore şehirlerinin coğrafî olarak birbirine çok yakın olduğunu da hatırlattı.

92-93. Hz. Şuayb, kabilesinin güç ve kuvvetine değil, hiç kimsenin karşı koyamayacağı bir güce sahip olan Allah'a dayanıp güvendiğine işaret etti; Allah, bilgisi ve gücüyle her şeyi kuşattığı halde topluluğun Allah'tan korkmayıp kabilesinin hatırı için kendisine dokunmamasını kınadı. Oysa asıl korkulması gereken Allah'ın kuşatıcı gücüydü; nitekim O, Medyenliler'den önce bir kısmı tarih ve coğrafya olarak onlara yakın bulunan birçok topluluğu günahları yüzünden cezalandırıp yok etmişti.

94-95. Onları helâk eden bu gürültü de Semûd kavminde olduğu gibi kuvvetli ihtimalle deprem öncesi veya onunla birlikte gelen gürültüdür (bk. A'râf 7/91). Şuarâ sûresinde ise "gölge gününde" (muhtemelen güneş tutulduğu bir günde) onları azabın yakaladığı haber verilmiştir (26/189). Böylece peygambere isyan edip onu öldürmek isteyen Medyen halkı da Semûd kavmi gibi helâk olup gitmişlerdir.

96 – 99

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍۙ ﴿٩٦﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ
وَمَلَا۬ئِه۪ فَاتَّبَعُٓوا اَمْرَ فِرْعَوْنَۚ وَمَٓا اَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَش۪يدٍ ﴿٩٧﴾ يَقْدُمُ
قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَاَوْرَدَهُمُ النَّارَۜ وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ ﴿٩٨﴾
وَاُتْبِعُوا ف۪ي هٰذِه۪ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ ﴿٩٩﴾

Meâli

96-97. Gerçekten Mûsâ'yı da mûcizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun'a ve onun adamlarına gönderdik; fakat onlar (Mûsâ'ya değil) Firavun'un emrine uydular; oysa Firavun'un emri doğru değildi. **98.** Firavun, kıyamet gününde kavminin önüne düşecek ve onları ateşe götürecektir. Gidilen o yer ne kötü! **99.** Onların burada da kıyamet gününde de lânet peşlerini bırakmadı; verilen ödül ne kötü!

Tefsiri

96-99. Sûrenin 25. âyetinden itibaren buraya kadar bazı peygamberlerin kıssaları, getirdikleri mesaj, inkârcılara karşı verdikleri mücadele ve bu mücadelenin sonucu hakkında açıklamalar yapıldı. Bu âyetlerde de Hz. Mûsâ'nın önceki peygamberlerin tebliğ ettikleri dini ihya etmek üzere mûcize ve delillerle Firavun'a ve ileri gelen çevresine gönderildiği ifade edilmektedir (Mûsâ ve Firavun hakkında bilgi için bk. Bakara 2/49 vd.; A'râf 7/103-156; mûcizeler hakkında bilgi için krş. A'râf 7/133; İsrâ 17/101). Firavun ve çevresindekilerin inkârcılıkta direnmeleri sebebiyle sonlarının önceki kavimlerin sonuna benzediğine işaret edilmektedir. Çünkü Firavun Allah'ın varlığına inanmıyor, her ülke halkının görevinin mutlak surette kendi hükümdarına itaat etmek olduğunu ileri sürüyor, ayrıca kendisinin en büyük tanrı olduğunu iddia ediyordu (bk. en-Nâziât 79/24). Bu sebeple Hz. Mûsâ'nın tebliğ ettiği ilâhî emirleri kabul etmedi, çevresine de bunları kabul etmemelerini, Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları hakkında sert tedbirler almalarını emretti. Hakkın karşısına dikilen zorba güçler, genel olarak çevrelerini ve emirleri altında olanları peşlerinden sürüklemektedirler. Oysa Kur'an Allah'a isyan konusunda (ana-baba dahil) hiç kimseye itaat etmeye müsaade etmemektedir; aksine böyle bir durumda hem yöneteni hem de yönetileni eşit derecede sorumlu tutmaktadır. Nitekim 98. âyette Firavun ve onun peşine düşen halkın tuttukları yolun başta Firavun olmak üzere hepsini cehenneme götürecek bir yol olduğu ifade edilmiş, 99. âyette de genel olarak insanların önderlerini ve rehberlerini dikkatli ve bilinçli seçmeleri gerektiğine işaret edilmiştir.

100 – 109

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْقُرٰى نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَٓائِمٌ وَحَص۪يدٌ
﴿١٠٠﴾ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ ظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ فَمَٓا اَغْنَتْ
عَنْهُمْ اٰلِهَتُهُمُ الَّت۪ي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَٓاءَ اَمْرُ رَبِّكَۜ وَمَا
زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْب۪يبٍ ﴿١٠١﴾ وَكَذٰلِكَ اَخْذُ رَبِّكَ اِذَٓا اَخَذَ الْقُرٰى
وَهِيَ ظَالِمَةٌۜ اِنَّ اَخْذَهُٓ اَل۪يمٌ شَد۪يدٌ ﴿١٠٢﴾ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِمَنْ
خَافَ عَذَابَ الْاٰخِرَةِۜ ذٰلِكَ يَوْمٌ مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ وَذٰلِكَ
يَوْمٌ مَشْهُودٌ ﴿١٠٣﴾ وَمَا نُؤَخِّرُهُٓ اِلَّا لِاَجَلٍ مَعْدُودٍۜ ﴿١٠٤﴾ يَوْمَ يَاْتِ
لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ اِلَّا بِاِذْنِه۪ۚ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَع۪يدٌ ﴿١٠٥﴾ فَاَمَّا
الَّذ۪ينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ ف۪يهَا زَف۪يرٌ وَشَه۪يقٌۙ ﴿١٠٦﴾ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا
مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ اِلَّا مَا شَٓاءَ رَبُّكَۜ اِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ
لِمَا يُر۪يدُ ﴿١٠٧﴾ وَاَمَّا الَّذ۪ينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا مَا
دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ اِلَّا مَا شَٓاءَ رَبُّكَۜ عَطَٓاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ ﴿١٠٨﴾
فَلَا تَكُ ف۪ي مِرْيَةٍ مِمَّا يَعْبُدُ هٰٓؤُلَٓاءِۜ مَا يَعْبُدُونَ اِلَّا كَمَا
يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُۜ وَاِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَص۪يبَهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ ﴿١٠٩﴾

Meâli

100. İşte sana anlatmakta olduğumuz eski beldelerin haberleri böyle. Kiminin izleri hâlâ ayakta, kimi de biçilip yere serilmiş. **101.** Onlara biz zulmetmedik; onlar kendi kendilerine zulmettiler. Rabbinin hükmü geldiğinde Allah'ı bırakıp da taptıkları tanrıları onlara hiçbir şey sağlamadı; ziyanlarını artırmaktan başka bir işe yaramadı. **102.** Rabbin, zulme sapan toplulukları yakaladığında işte böyle yakalar! Şüphesiz onun cezalandırması pek elem vericidir, pek çetindir! **103.** İşte bunda, âhiret azabından korkanlar için elbette bir ibret vardır. O gün bütün insanların bir araya toplandığı gündür ve o gün olup bitenin gözle görüldüğü bir gündür. **104.** Biz o günü sadece belli bir süreye kadar erteleriz. **105.** O gün geldiğinde Allah'ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz. Onlardan kimi bedbahttır, kimi mutlu! **106.** Bedbaht olanlar ateştedirler, orada onlar her nefeste acıdan inleyip feryat ederler. **107.** Rabbinin dilediği hariç, onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır. Rabbin gerçekten istediğini yapar. **108.** Mutlu olanlara gelince onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada kesintisiz bir lutuf olarak ebedî kalacaklardır. **109.** O halde onların taptıklarının boş şeyler olduğundan şüphen olmasın; onlar daha önce babalarının tapındığı gibi tapınmaktan başka bir şey yapmıyorlar. Biz onların hak ettiklerini elbette eksiksiz olarak vereceğiz.

Tefsiri

100-101. Nûh aleyhisselâm ile başlayıp Hz. Mûsâ ile sona eren bu kıssalar çeşitli yerlerde yaşayan kavim ve bunlara gönderilen peygamberlerin haberleridir. Bu kavimler peygamberlere inanmayıp isyan ettikleri için her biri bir felâketle yok olup gitmişlerdir. Bunlardan bazılarının iz ve kalıntıları zamanımıza kadar ulaşmıştır (Mısır'daki piramit ve heykeller gibi), insanlar hâlâ bunları ziyaret edip ibret almaktadırlar. Bazılarının ise kalıntıları bile yok olup gitmiştir (Lût kavminin durumu böyledir).

103. O gün, mutlaka gerçekleşecek, herkes yani insanlar, cinler, melekler, hayvanlar ve diğer varlıklar inkâr edilemeyecek bir şekilde onu açıkça

göreceklerdir. Ayrıca o gün yer ve göklerde olanlar, insanlar, melekler, hatta insan vücudundaki organlar bile kişinin dünyada yapıp ettiklerine şahitlik edeceklerdir.

104. Bu âyet inkârcıların, "Eğer azap varsa çabucak gelsin de görelim" şeklindeki alaylı sözlerine cevap mahiyetinde olup kıyametin kopması ve azabın gelmesinin inkârcıların isteğine bağlı olmadığını, Allah'ın takdirine bağlı olarak belirli bir sürenin sonuna ertelenmiş olduğunu ifade eder. Bu sürenin ne zaman sona ereceğini Allah'tan başkası bilemez (A'râf 7/187; Müslim, "Îmân", 1-7).

105-108. Bu âyetler, 103. âyetin "O gün bütün insanların bir araya toplandığı gündür" meâlindeki bölümünü açıklayıcı mahiyette olup mahşerde toplanacak olan insanların dünyadaki iman ve amellerine göre oradaki durumlarının ne olacağını, varıp kalacakları yerleri haber vererek o günün dehşetini tasvir etmektedir. Âyetlerin, putperest kavimlerin kıssalarının ardından gelmiş olması dikkate alındığında 105. âyetin putların Allah katında kendileri için şefaatçi olacağına inanan kimselere hitap ettiği anlaşılırsa da âyette genel olarak şefaatçilere güvenip de günahtan sakınmayan kimselerin uyarıldığını söylemek daha uygun olur. Zira o yüce mahkemede Allah'ın izni olmadan ne peygamber ne evliya ne melek ne de başka bir güç şefaat edip söz söyleyebilir (Tâhâ 20/109; Nebe' 78/38). İnsanlar, dünyadaki iman ve amellerine göre âhirette bedbahtlar ve mutlular olmak üzere iki gruba ayrılacaklardır. 106. âyette dünyada inkârcılıkta ısrar eden bedbahtların âhirette cehennem ateşiyle cezalandırılacakları, 108. âyette ise mutluların yani müminlerin cennet nimetleriyle ödüllendirilecekleri ifade edilmiştir.

107. âyette geçen ve "gökler ve yer durdukça" şeklinde çevirilen ifadeyi müfessirler iki şekilde yorumlamışlardır: **a)** Bu cümle Arap dilinde mecazi anlamda sonsuzluğu ifade etmek için kullanılır. Buna göre âyet bedbahtların cehennemde ebedî olarak kalacaklarını göstermektedir. **b)** "Âhiretteki gökler ve yer durdukça" demektir. Âhiret sonsuz olduğuna göre bedbahtlar da cehennemde sonsuz olarak kalacaklardır (âhiretteki gökler ve yer için bk. İbrâhim 14/48). "Rabbinin dilediği hariç" istisnası ile ilgili olarak da müfessirler farklı yorumlarda bulunmuşlardır. **a)** "Allah

dilediği takdirde bu ebedîliği bir süre sonra sona erdirecek" demektir. Bu durum cehennemin de sonlu olacağını hatıra getirmektedir. **b)** Allah dilediği kimseleri orada ebedî kalmaktan kurtaracaktır. Bu da bazı müşrik ve inkârcıların cehennemde ebedî kalmaktan kurtulacağı ihtimalini hatıra getirmektedir (krş. En'âm 6/128). Şüphesiz ki Allah istediğini yapma gücüne sahiptir; O'nun için hiçbir engel söz konusu değildir; ancak müşrik ve inkârcıları affetmeyeceğini, bunların ebedî olarak cehennemde kalacağını açıkça bildirmiştir (Nisâ 4/14, 116). **c)** Başka bir yoruma göre ise bedbahtlar, günahkâr müminler ve inkârcılar olmak üzere ikiye ayrılır. Bu istisna müşrik ve inkârcıları değil günahkâr müminleri ifade eder. Bunlar belli bir süre cehennemde kaldıktan sonra yüce Allah bunları oradan çıkartıp cennete yerleştirecek, inkârcı bedbahtlar ise ebedî olarak cehennemde kalacaklardır. Bu yorum müminlerin ebedî olarak cennette, inkârcıların ise ebedî olarak cehennemde kalacaklarını açıkça ifade eden âyetlerle bu âyeti uzlaştırmaya yöneliktir (bk. Mâide 5/119; Cin 72/23. Bu istisna ile ilgili diğer görüşler için bk. Şevkânî, II, 595-596).

Bize göre, "Allah dilemedikçe..." şeklindeki ifade, "Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz" meâlindeki âyette olduğu gibi (İnsân 76/30) –birçok yerde– her şeyin Allah'ın dilemesi sonucu olduğunu açıklamaya yöneliktir. Burada da âyeti şöyle anlamak mümkündür: "Cehenneme girecek olanların bir kısmının orada ebedî kalmaları "Allah'ın dilemesine bağlı" olarak böyledir.

Mutlu olanlara gelince bunlar da sonsuz olarak cennette yaşayacaklardır. "Rabbinin dilediği hariç" istisnası bunlar hakkında da mevcuttur; ancak âyetin son cümlesi cennet nimetlerinin kesintisiz olduğunu ve cennete girenlerin oradan çıkarılmayacağını göstermektedir. Bu takdirde istisnanın anlamı nedir? İbn Âşûr'a göre bu istisna iki anlamda yorumlanabilir: **1.** Tövbe etmeden âhirete giden müminler bir süre cehennemde kaldıktan sonra Allah merhameti gereği onları bir sebep ve hikmetle affeder ve cennete koyar. **2.** Bu istisnadan maksat Allah'ın lutuf ve rahmetinin bir tecellisi olan nimetlerin, "ödenmesi gereken bir borç" şeklinde anlaşılmasını önlemektir (XII, 165-166). Bazı müfessirlerse bu istisnayı, "Allah onlara başka bir mükâfat bahşetmeyi istemedikçe" şeklinde yorumlamışlardır (Reşîd Rızâ, XII, 160-161). "Allah

insanın önünde yeni bir evrim sahnesi, daha yüksek bir evre açmadıkça (cennette sonsuz olarak kalacaklardır)" şeklinde yorumlayanlar da vardır (Esed, 447).

109. Hz. Peygamber'in şahsında bütün insanlara hitap eden bu âyet, müşriklerin tanrı olarak kabul ettikleri putların boş şeyler olduğunu, kimseye fayda veya zarar verecek durumda bulunmadığını, insanların –akla ve sağ duyuya dayanarak değil– atalarını taklit ettikleri için bunlara taptıklarını bildirmekte, müşrik Araplar'ın durumunun öncekilerden farklı olmadığına, bu sebeple sonlarının da aynı olacağına işaret ederek Hz. Peygamber'i teselli etmekte, müşrikleri ise uyarmaktadır.

110 – 123

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ
سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ
﴿١١٠﴾ وَاِنَّ كُلًّا لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ اَعْمَالَهُمْ اِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ
خَبِيرٌ ﴿١١١﴾ فَاسْتَقِمْ كَمَا اُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ
وَلَا تَطْغَوْا اِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٢﴾ وَلَا تَرْكَنُوا اِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا
فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ
﴿١١٣﴾ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ الَّيْلِ اِنَّ الْحَسَنَاتِ
يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذٰلِكَ ذِكْرٰى لِلذَّاكِرِينَ ﴿١١٤﴾ وَاصْبِرْ

فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُض۪يعُ اَجْرَ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿١١٥﴾ فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ
مِنْ قَبْلِكُمْ اُو۬لُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْاَرْضِ اِلَّا
قَل۪يلًا مِمَّنْ اَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مَٓا اُتْرِفُوا ف۪يهِ
وَكَانُوا مُجْرِم۪ينَ ﴿١١٦﴾ وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ
وَاَهْلُهَا مُصْلِحُونَ ﴿١١٧﴾ وَلَوْ شَٓاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ اُمَّةً وَاحِدَةً
وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِف۪ينَ ﴿١١٨﴾ اِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذٰلِكَ خَلَقَهُمْ
وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَاَمْلَـَٔنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَع۪ينَ ﴿١١٩﴾
وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ
بِه۪ فُؤَادَكَ وَجَٓاءَكَ ف۪ي هٰذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرٰى
لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٢٠﴾ وَقُلْ لِلَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ
اِنَّا عَامِلُونَ ﴿١٢١﴾ وَانْتَظِرُوا اِنَّا مُنْتَظِرُونَ ﴿١٢٢﴾ وَلِلّٰهِ غَيْبُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الْاَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ
وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٢٣﴾

Meâli

110. Gerçek şu ki biz Mûsâ'ya da kitabı vermiştik; onda da ihtilâfa düşüldü. Eğer rabbin tarafından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı işleri bitirilirdi. Onlar kitap hakkında derin bir şüphe içindedirler. **111.** Şüphesiz rabbin, onların her birine yaptıklarının karşılığını tam olarak verecektir. Rabbin, onların yapmakta olduklarından haberdardır. **112.** Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol! Siz de azıp sapmayın; çünkü Allah, yaptıklarınızı çok iyi görmektedir. **113.** Zalimlerin yanında olmayın; sonra ateş sizi de yakar. Allah'tan başka dostlarınız olmadığına göre bir yerden yardım da göremezsiniz! **114.** Gündüzün iki tarafında, gecenin de gündüze yakın saatlerinde namaz kılın. Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder. İşte bu, öğüt almak isteyenler için bir hatırlatmadır. **115.** Sabret! Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez. **116.** Sizden önceki toplumlar içinde yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek birikimli kimseler bulunsaydı ya! Onlardan, kurtuluşa erdirdiğimiz az bir kesim bunu yaptı. Zulmedenlerse içinde şımartıldıkları refahın peşine düşüp günahkâr oldular. **117.** Rabbin, halkı iyilik peşinde olan ülkeleri haksız yere helâk edecek değildir. **118-119.** Rabbin dileseydi insanları elbette tek bir ümmet yapardı. Fakat, rabbinin esirgedikleri müstesna, hep ihtilâf içinde olacaklardır. Allah onları buna uygun yarattı. Rabbinin, "Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım" sözü yerini bulmuş oldu. **120.** Peygamberlerin haberlerinden senin kalbini kuvvetlendireceğimiz bilgilerin her birini sana anlatıyoruz. Bunlarda sana gerçeğin bilgisi, müminlere de bir öğüt ve bir uyarı ulaşıyor. **121.** İman etmeyenlere de ki: "Elinizden geleni yapın! Biz de yapacağız! **122.** Bekleyin! Şüphesiz biz de beklemekteyiz!" **123.** Göklerin ve yerin gizlisi yalnız Allah'a aittir. Her iş O'na döndürülür. Öyleyse O'na kulluk et ve O'na güvenip dayan! Rabbin yapmakta olduklarınızdan habersiz değildir.

Tefsiri

110-111. Daha önce Hz. Mûsâ'nın Firavun ve adamlarına mûcizelerle gönderildiği bildirilmişti (âyet 96-97). Mûsâ Firavun'a karşı verdi-

ği tevhid mücadelesinden sonra İsrâiloğulları'nı Mısır'dan çıkarıp Sînâ yarımadasındaki Tîh çölüne getirmeyi başardı. Burada Sînâ dağında kendisine Tevrat adındaki ilâhî kitap vahyedildi. İşte âyette Mûsâ'ya verildiği bildirilen kitap budur. Ancak Hz. Mûsâ'nın ümmeti onun Firavun'a karşı verdiği mücadeleyi ve gösterdiği mûcizeleri bilmelerine rağmen bu kutsal kitabı anlama ve uygulama hakkında ihtilâfa düştüler. Kitabın bazı hükümlerini gizleyenler, onu istedikleri yönde yorumlayanlar, kendi fikirlerini kutsal kitabın içine katarak bunun Allah tarafından gönderilmiş olduğunu ileri sürenler oldu (İbn Âşûr, XII, 169-170).

"Daha önce verilmiş söz"den maksat, Allah'ın, kitap hakkında ihtilâfa düşenleri hemen cezalandırmayıp belirlenen zaman gelinceye kadar bekleyeceğine (Taberî, XII, 123) veya kıyamet gününe kadar onlara mühlet vereceğine dair sözüdür (Şevkânî, II, 600). Bir başka görüşe göre "Allah'ın, peygamber gönderip hak din ile ilgili deliller göstermedikçe ve bunlar üzerinde düşünme imkânı vermedikçe kişiyi cezalandırmayacağına dair ezelî sözü"dür (İbn Kesîr, IV, 282). İşte yüce Allah'ın önceden böyle bir sözü geçmemiş olsaydı suçluları hemen cezalandırır ve işlerini bitirirdi. Fakat O'nun isimlerinden biri de "çok sabırlı" anlamına gelen sabûrdur; acele etmez, ezelde takdir edilmiş olan zamanın gelmesini bekler, zamanı geldiğinde dilerse şiddetle cezalandırır ve suçluların işini bitirir (krş. Tâhâ 20/129).

110. âyette kitap hakkında derin bir şüphe içinde oldukları bildirilenlerin Kur'an hakkında şüphe eden müşrikler olduğunu söyleyenler varsa da, âyetin bağlamı dikkate alındığında bunların Tevrat hakkında şüphe eden İsrâiloğulları yani Hz. Mûsâ'nın kavmi olduğu anlaşılır (krş. Şûrâ 42/14). Âhirette kimin haklı kimin haksız olduğu ortaya çıkacak ve Allah Teâlâ bunların her birinin yaptıklarının karşılığını verecektir.

112. Âyet metninde geçen *istikamet* kavramı Kur'an'da "bütüncü, devamlı ve tutarlı dindarlık, dinî hayat" mânasını ifade etmektedir. Âyette İslâm'ın esasını teşkil eden iki ilke yer almaktadır: Emrolunduğu gibi dosdoğru yaşamak ve haddi aşmamak, yani Allah'ın belirlediği sınırların dışına çıkmamak. Rivayete göre Resûlullah kendisine uygu-

lanması bundan daha zor gelen bir âyet inmediğine işaret etmek üzere, "Hûd sûresi ve kardeşleri beni ihtiyarlattı" buyurmuştur. Sûrenin nesinin kendisini ihtiyarlattığı sorulduğunda, "Sana emredildiği gibi dosdoğru ol!" meâlindeki âyetin kendisini ihtiyarlattığını söylemiştir (Râzî, XVIII, 71; Hûd sûresinin kardeşleri hakkında bilgi için bk. bu sûrenin girişindeki "Fazileti" başlığı).

113. *Zulüm*, "din ve ahlâk kanunlarıyla belirlenen sınırları aşmak, adalet, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine aykırı davranmak" demektir. Kur'an'da zulüm, biri itikad diğeri ahlâk alanlarıyla ilgili olmak üzere iki ayrı anlamda kullanılmaktadır. Birinci alanda genellikle "şirk, inkâr, günahkârlık, Allah'ın koyduğu kuralları, sınırları çiğneme ve aşma" mânalarını ifade eder. Buna göre şirk büyük bir zulümdür (Lokmân 31/13); Allah'ın kanunlarını çiğneyenler zalimlerdir; kâfirler zalimlerin kendileridir (Bakara 2/229, 254). Ahlâk alanında ise "haddi aşmak, başkasının hakkını ihlâl etmek, başkasına zarar vermek" anlamını ifade eder. Bu davranışları sergileyene de zalim denir. Yüce Allah, zulmün her türlüsünü haram kılmış, müslüman-kâfir ayırımı yapmaksızın zalimlere eğilim gösterilmemesini, yaptıkları kötülüklerin hoş karşılanmamasını ve onların yanında yer alınmamasını emretmiştir. İslâm'ın genel bir kuralı olarak Allah ve resulünün emrine uygun davranmayan kimsenin yanında yer alınmaz ve böyle bir âmirin dahi emrine itaat edilmez (Buhârî, "Ahkâm", 4, "Megāzî", 59). Şevkânî zalim devlet yöneticisinin emrinde görev alma meselesini genişçe tartıştıktan sonra özet olarak, zalimle oturup kalkmaya ve onun emrinde görev almaya mecbur kalan kimsenin sözlerini, yaptıklarını ve yapmadıklarını dinin koyduğu kriterlerle ölçmesini, bu kriterlere uygun hareket edemediği takdirde mümkünse hemen zalimden uzaklaşmasını tavsiye etmektedir (II, 601-603; âmire [ülü'l-emr] itaat konusunda bilgi için bk. Nisâ 4/59).

114-115. Gündüz, "tan yerinin ağarmaya başladığı andan güneşin batmasına kadar geçen süre" demektir. Gece ise "güneşin battığı andan başlayıp tan yerinin ağarmasına kadar geçen süre"yi ifade eder. Gündüzün iki tarafından maksat, geceyle birleşen iki tarafı, yani başı ve sonu olup tan yerinin ağardığı ve güneşin battığı zamanlardır. Buna göre

gündüzün iki tarafında kılınması emredilen namazlardan biri sabah namazıdır; diğeri ise güneş batmadan önceki kısım (taraf) olarak alındığında öğle ve ikindi, battıktan sonraki taraf olarak alındığında akşam ve yatsı olarak yorumlanmıştır. "Gündüze yakın saatler" diye tercüme ettiğimiz *zülef* kelimesi ise *zülfe*nin çoğulu olup gecenin gündüze yakın olan ilk saatlerini ifade eder; bu saatlerde kılınması emredilen namaz da yatsı namazıdır. Âyette namazın şekli ve zamanı belirlenmediği için âyet, vakti detaylı olarak tanımlamadan işaret edilen zamanlarda namaz kılmanın önemini vurgulamaktadır (Şevkânî, II, 603). Bu âyetin bütün farz namazların vakitlerini belirlediği kanaatinde olanlar da vardır (bk. Elmalılı, IV, 2831).

Namaz vakitlerini ve şeklini mütevâtir sünnet açıklamıştır. Hz. Peygamber'in uygulamalarına göre farz namazların vakitleri şöyledir: Sabah namazının vakti tan yerinin ağarmasıyla başlar, güneş doğuncaya kadar devam eder; öğle namazının vakti gün ortasından hemen sonra başlar, eşyanın gölgesi kendinin bir veya iki misli oluncaya kadar sürer; ikindi namazının vakti öğle vaktinin sona erdiği andan başlar, güneş batıncaya kadar devam eder; akşam namazının vakti güneş batınca başlar, batı tarafındaki kırmızı veya beyaz şafak kayboluncaya kadar devam eder; yatsı namazının vakti ise şafak kaybolduktan sonra başlar, tan yeri ağarıncaya kadar devam eder; vitir namazının vakti yatsı ile aynı olup yatsı namazını müteakip kılınır. Âyet, kötülüklerin ortadan kalkması veya bağışlanması için ibadetlerle iyiliklerin çokça yapılmasının gereğine işaret etmektedir. Bunların başında da namaz gelir (Ankebût 29/45). Âyetin son cümlesi yukarıdaki emir ve yasakların Kur'an'ın hidayetinden yüz çevirenler için değil, ona yönelenler için güzel bir öğüt olduğunu ifade buyurmaktadır. 115. âyet Hz. Peygamber'in şahsında bütün insanlara hitap ederek yukarıda geçen ilâhî emir ve yasakları yerine getiren kimselerin bazı sıkıntılarla karşılaşacağına işaret etmekte ve sabretmeyi öğütlemektedir.

116-117. Bu âyetlerde sûrenin bir özeti yapılmakta, sûrede helâk olduğu bildirilen kavimlerin helâk oluş sebepleri genel olarak ifade edilmekte ve kötülüklerin yok olması için toplumda fazilet sahibi kimselerin çoğalması ve bunların kötülükleri önlemeye çalışmasının gereğine işa-

ret edilmektedir. 116. âyet Hz. Peygamber'den önceki nesiller içerisinde yeryüzünde kötülükleri önleyecek erdemli ve birikimli kimselerin az olduğunu haber vermektedir. Kötülüğün yaygınlaştığı toplumlarda ahlâkî endişelere yer vermeyen çoğunluk, refahın getirdiği şımarıklıkla zevklerinin peşine düşerek günaha gömülmüşlerdi. Sonuçta sûrenin başından beri görüldüğü üzere Allah'ın gazabını hak eden birçok kavim çeşitli felâketlerle yok olup gitti. Onların bu duruma düşmeleri Allah'ın zulmü değil kendi davranışlarının bir sonucudur. Çünkü Allah kötülüklerden vazgeçip durumlarını düzeltmeye çalışanları helâk etmez. Onlar inançlarını ıslah etmek, durumlarını düzeltmek maksadıyla gönderilen peygamberleri tanımadılar, kendilerine verilen fırsatı değerlendirmediler; haksızlık ve yolsuzluklar son derece arttı, artık ilâhî cezanın şartları oluşmuştu, sonunda cezalarını buldular. Bir toplumda iyiliği tavsiye edip kötülüğü önleyecek, hak ve adaleti tesis edecek kimseler bulunduğu sürece o toplum yok olmaz: Bunlar bulunmadığı takdirde o toplumun yok olması mukadderdir.

118-119. İnanç, düşünce, tercih farkı insanın fıtratına, yaratılıştan gelen nitelik ve özelliklerine bağlıdır. Bu fark kültür ve marifet zenginliğini, toplumun çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamıştır. Bu arada farklı inanç gruplarının (ümmetler) oluşmasına da sebep olmuştur. İnsanoğlu bu niteliklerden yoksun yaratılsaydı doğru ile eğri arasında seçim yapma ve hayatına ahlâkî bir anlam, mânevî bir boyut kazandırma imkânı veren serbest irade ve seçme özgürlüğünden de yoksun kalırdı. Oysa onu diğer canlılardan ayıran bu niteliklerdir. Allah insanoğlunu seçme ve tercih etme yetenekleriyle donatılmış olarak yaratmış, cennet ve cehennemin yollarını açık bırakmıştır. İnsan ancak özgür iradesiyle tercihine ve bu yöndeki gayretine göre bunlardan birine girmeye hak kazanacaktır; Allah'ın verdiği akıl nimetini iyi kullanan ve O'nun merhameti gereği lutfedip gösterdiği doğru yolu tercih edenler cennete, Allah'ın gösterdiği doğru yolu tanımayan, nefsine ve şeytana uyup eğri yolu tercih eden ve bu yolda ısrar edenler ise cehenneme gireceklerdir. İşte 119. âyette "Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım" meâlindeki cümlede kastedilenler bunlardır (ümmet hakkında bilgi için bk. Bakara 2/128, 134, 141, 213).

120-122. Allah Teâlâ bu kıssaları, geçmiş olayları anlatıp insanları bunlardan haberdar etmek, ahlâkî erdemleri canlı ve etkili bir şekilde telkin etmek, müşriklerin verdikleri sıkıntılar karşısında Hz. Peygamber ve diğer müminleri teselli etmek, onların inanç ve sebatlarını kuvvetlendirmek maksadıyla anlatmaktadır. Kıssaların çoğu kere birden fazla ahlâkî anlam taşıyan farklı yönleri bulunduğundan Kur'an aynı kıssayı değişik sûrelerde tekrarlamakta ve her defasında bunlardan birine dikkat çekmektedir. 121 ve 122. âyetler ilâhî mesaja kulak vermeyen, bu kıssalarda anlatılanlardan öğüt ve ibret almayıp Hz. Peygamber'in aleyhinde kötülükler planlayan kimseler için tehdit yollu bir uyarı mahiyetinde olup Allah ve resulünün emrine uymadıkları takdirde cezalandırılacaklarına işaret etmektedir (Râzî, XVIII, 81).

123. Göklerde ve yerde gerek Hz. Peygamber'in gerekse diğer insanların bilmedikleri gizli gerçekleri (gayb) sadece Allah bilir. Zira buralarda olup biten her şeyi O yaratmaktadır, yarattığından habersiz olması mümkün değildir. Yaratma, gaybı bilme, her dilediğini yapma, mutlak kemal sahibi olma gibi sıfatlarında eşi, ortağı, benzeri yoktur. Bundan dolayı ibadet edilmeye lâyık olan da yalnız O'dur (gayb hakkında bilgi için bk. Bakara 2/3). Kulluk ancak tevekkül ile yani Allah'a güvenip dayanmakla kemale erdiği için âyette ibadet emrinin hemen arkasından tevekkül emri gelmektedir. Kul başarıya ulaşmak için elinden geleni yapmakla yükümlüdür, ancak başarıyı Allah'tan beklemek, sadece O'ndan yardım dileyip O'na sığınmak da kâmil imanın tabii bir sonucudur.

12 (53)

Yûsuf Sûresi

Mekke, 111

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada on ikinci, iniş sırasına göre elli üçüncü sûredir. Hûd sûresinden sonra, Hicr sûresinden önce Mekke'de nâzil olmuştur.

Yahudilerin telkini ile Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'e, "İsrâiloğulları Mısır'a niçin gittiler?" şeklindeki sorusuna cevap olarak veya müslümanların Resûlullah'tan bir kıssa anlatmasını istemeleri üzerine indiği rivayet edilmiştir. Ancak Muhammed b. İshak'a göre sûrenin nüzûl sebebi, kavmi tarafından zulme uğramış olan Hz. Peygamber'i teselli etmektir (Elmalılı, IV, 2841). Kavminin baskıları ve işkenceleri karşısında Resûl-i Ekrem ve arkadaşları bunalmışlardı; bu bunalımdan bir çıkış yolu arıyorlardı. Böyle sıkıntılı bir anda bu sûrenin inmesi, müslümanlara bir teselli ve müjde olmuştur. Zira kıssanın kahramanı olan Hz. Yûsuf da Filistin'de kardeşlerinin bazı kötülüklerine mâruz kalmıştı. Fakat sonunda o, Mısır'da devlet yönetiminde söz sahibi oldu, kardeşleri de bu devletin yönetiminde görevlendirildiler.

Bu sûrede anlatılan kıssa da, dolaylı olarak Hz. Muhammed ve arkadaşlarına, sabrettikleri takdirde Hz. Yûsuf'a verilmiş olan mükâfatın bir benzerinin onlara da verileceğini ve Kureyşliler'in kendilerine boyun eğeceğini müjdelemektedir. Nitekim kavminin baskısı neticesinde Medine'ye göç etmiş olan Resûlullah sekiz sene sonra Mekke'yi fethetmiş ve Kureyşliler ona boyun eğmiştir. Ancak Hz. Peygamber Kureyşliler'e, Hz. Yûsuf'un Mısır'da kardeşlerine söylediği sözün aynısını söylemiş ve şöyle demiştir: "Bugün sizi kınamak yok, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir" (İbn Sa'd, *Tabakāt*, II, 142). "Gidiniz,

hepiniz serbestsiniz!" (İbn Kesîr, *es-Sîre*, III, 570). Muhtevasına ve işaret ettiği konulara bakıldığında sûrenin, hicretin arifesinde meydana gelen olaylar esnasında, yani Kureyş'in Hz. Peygamber'i öldürme, sürgün etme veya hapsetme planlarını tasarladığı sırada ve bir defada inmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Adı

Sûre adını 4. âyetten itibaren 101. âyetin sonuna kadar kıssası anlatılan Yûsuf aleyhisselâmdan almıştır.

Konusu

İlk üç âyette bu sûredeki âyetlerin Kur'an-ı Kerîm'in âyetleri olduğu, Kur'an'ın Arap diliyle indirildiği ve bu sûrede kıssaların en güzelinin anlatılacağı bildirilmektedir. Bundan sonra 101. âyete kadar Hz. Yûsuf'un kıssası anlatılmıştır. Kıssada Hz. Yûsuf'un, kardeşleri tarafından kuyuya atılması, onu kuyudan çıkaran kafile tarafından Mısır'da köle olarak satılması, bir iftira sonucu cezaevine girmesi, Mısır kralının gördüğü rüyayı yorumlaması neticesinde cezaevinden çıkarılıp maliyeden sorumlu yüksek düzeyde yöneticiliğe getirilmesi, uzun süreli bir ayrılıktan sonra babası ve kardeşleriyle tekrar buluşması gibi konular ele alınmıştır. Daha sonraki âyetlerde ise müminlere müjde ve öğütler verilmektedir.

Kur'an-ı Kerîm'deki kıssalar bazı hikmetlere dayanmaktadır. Özellikle peygamberlerin kıssaları, alınması gereken ibretlerle doludur. Nitekim bu sûrenin son âyetinde yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Andolsun onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır." Hz. Yûsuf'un kıssası hakkında da şöyle buyurmuştur: "Andolsun ki Yûsuf ve kardeşlerinde, almak isteyenler için ibretler vardır" (Yûsuf 12/7).

1 – 3

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿١﴾ اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ قُرْءٰنًا
عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢﴾ نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ اَحْسَنَ الْقَصَصِ
بِمَٓا اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ هٰذَا الْقُرْاٰنَۗ وَاِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهٖ لَمِنَ
الْغَافِلِينَ ﴿٣﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Elif-lâm-râ. Bunlar, apaçık kitabın âyetleridir. **2.** Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik. **3.** Biz, bu Kur'an'ı sana vahyetmekle en güzel kıssayı da anlatıyoruz. Gerçek şu ki, senin daha önce bundan bilgin yoktu.

Tefsiri

1. Bazı sûrelerin başında bulunan "elif-lâm-râ" gibi harflere "hurûf-ı mukattaa" denmektedir (bilgi için bk. Bakara 2/1).

Yüce Allah, indirilen bu âyetlerin gelişigüzel söylenmiş sözler değil, gerçekleri açıklayan ve ebedî bir mûcize olan ilâhî kitabın âyetleri olduğunu, dolayısıyla bu kitaba şanına yakışır bir şekilde saygı gösterilmesi ve emirlerinin uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır.

2. Bütün insanlık için gönderilmiş olan Kur'an'ın Arabistan'da ve Arapça olarak indirilmesinin coğrafî, sosyolojik, psikolojik ve dil ile ilgili sebepleri vardır. Her şeyden önce Arap yarımadası eski dünyayı meydana getiren, bugün de insanlığın büyük bir bölümünü barındıran Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının birbirine en çok yaklaştığı merkezî bir yerde ve dünya ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunmaktadır. Kur'an'ın nâzil olduğu zamanda bu bölge komşu illerde yer alan siyasî güçlerin iktisadî ve siyasî menfaatlerini doğrudan ilgilendiren bir konumdaydı. Bu siyasî güçlerin aksiyon ve reaksiyonlarının toplandığı bir merkezde yer alan Arap toplumu bu kıtalarda yaşayan insanları ve bunların yaşayışlarını tanıma imkânına sahipti.

Arap toplumu çölde yaşadığı için, müreffeh bir hayat tarzından uzaktı. Tehlikeli işlere atılma ve değerlerin müdafaasında sabırla direnme gibi vasıflara sahip bulunuyordu. Asırlar boyunca dillerinin safiyetini koru-dukları gibi belirtilen nitelik ve enerjilerini de muhafaza etmişlerdi. Kabileler arasında uzun süre devam etmiş olan iç savaşlar, onlara atıl-ganlık vb. meziyetler kazandırmıştı. Ayrıca ticaretle uğraşan bir toplum olmaları sebebiyle hareket kabiliyetine ve uzun süreli seyahatlere kat-lanma gibi hususiyetlere sahip bulunuyorlardı. Bu sayede Araplar tica-ret yaptıkları ülkelerin örf ve âdetlerini, hususiyetlerini, kanunlarını öğrenmişlerdi; kısaca İslâm'ı buralara ulaştırmak için gereken tecrübe-ye sahip bulunuyorlardı.

Kur'an'ın Arapça olarak indirilmesinin temel sebebi, son peygambe-rin Araplar arasından seçilmiş olmasıdır. Yüce Allah her peygambere kendi kavminin diliyle hitap etmiş, vahyini onların diliyle göndermiş-tir ki peygamber Allah'ın emir ve yasaklarını kavmine rahatça anlatsın (İbrâhim 14/4). Şüphe yok ki Kur'an'ın Arap dili ile indirilmiş olması onun sadece Araplar'a indirildiğini ifade etmez. Nitekim bazı âyetler, onun bütün insanlığa hitap ettiğini, dolayısıyla evrensel bir kitap oldu-ğunu göstermektedir (Bakara 2/185; Âl-i İmrân 3/138; Sebe' 34/28; ayrıca bk. Ra'd 13/37). Son peygamberin Araplar arasından seçilmesi-nin doğal bir sonucu olarak önce onlar ıslah ve irşad edilecek, sonra da onların aracılık ve örnekliğinde diğer kavimler İslâm iman ve ahlâkına gireceklerdi. Ayrıca Kur'an yalnız Araplar'ın kutsal kitabı olmadığından Arapça bilmeyenlerin de onu anlayabilmeleri ve böylece İslâm'ı birinci kaynağından öğrenme imkânını elde etmeleri için Kur'an'ın başka dil-lere çevrilmesi zorunludur. Ancak bu çeviriler insan çabasının ürünle-ri, dolayısıyla az veya çok kusurlu olup Kur'an'ın orijinal metni yerine konamaz. (bilgi için bk. Zümer 39/28).

3. "En güzel kıssa" diye çevirdiğimiz *ahsenü'l-kasas* tamlamasındaki *kasas* kelimesi sözlükte "bir şeyin izini sürmek" anlamına gelmektedir; isim olarak, "anlatılan haber" demektir. Kur'an'da daha çok bu mâna-da kullanılmıştır (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "kss" md.). Bu mâna-da *kıssa* ile eş anlamlı olup her ikisinin de çoğulu *kısas*tır. Edebiyatta hayalî kıssalar olduğu gibi gerçek kıssalar da vardır. Hz. Yûsuf'un kıssası

yaşanmış bir olaydır. Bir taraftan tasavvuf ve edebiyatta mecazi aşk denilen ve tabii bir gerçeklik olan beşerî sevgiyi, diğer taraftan bu tür sevgilerin insanı kötülüğe saptırmasına engel olacak güç ve içtenlikteki iman ve iffetin yüceliğini anlatan bu sûre, âyette "ahsenü'l-kasas" olarak nitelendirilmiştir. Kıssada aynı zamanda baba-oğul, Ya'kūb aleyhisselâm ile Yûsuf'un hasret, ıstırap ve üzüntüleri canlı bir şekilde dile getirilmektedir. Ahsenü'l-kasas tamlamasını "en güzel üslûp" şeklinde anlayanlar da vardır (Zemahşerî, II, 300-301; Râzî, XVIII, 85; Esed, II, 454-455). Buna göre cümlenin meâli şöyle olur: "Biz, bu Kur'an'ı sana en güzel bir üslûpla anlatıyoruz."

Âyette, Hz. Peygamber'in, Yûsuf hakkında daha önce bilgisinin olmadığı, bu bilgilerin kendisine vahiy yoluyla geldiği bildirilmektedir. Bu durum, Hz. Muhammed'in hak peygamber, Kur'an'ın da mûcize olduğunu gösterir. Zira okur yazar olmayan, yabancı dil bilmeyen ve İsrâiloğulları'nın Mısır'a gitmeleriyle ilgili yeterli bilgisi bulunmayan bir kimsenin, vahye dayanmadan, çok zaman olayların detayına kadar inen böyle mükemmel bir kıssayı ortaya koyması mümkün değildir.

İbrânîce'de "Allah'ın güçlü kıldığı" mânasına gelen *İsrâil* kelimesi, *Ya'kūb* peygamberin lakabıdır. Soyundan gelenlere de "İsrâiloğulları" denilmektedir. Kitâb-ı Mukaddes araştırmacılarından nakledildiğine göre Ya'kūb Filistin'de yaşıyordu ve on iki oğlu vardı. Yûsuf on birinci oğluydu. Mısır'da köle olarak satılmış, bir süre kölelik, oldukça uzun bir süre de hapis hayatı yaşadıktan sonra Mısır'da önemli bir üst düzey yöneticiliğe getirildi. Daha sonra babası ve kardeşlerini de Mısır'a götürdü. Böylece İsrâiloğulları Mısır'a yerleştiler. Hz. Mûsâ'nın zamanında ve onun liderliğinde tekrar Filistin'e dönmüşlerdir (İsrâil ve İsrâiloğulları hakkında bilgi için bk. Bakara 2/40, 132; Nisâ 4/153-161).

4 – 6

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا
وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ ﴿٤﴾ قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ

رُءْيَاكَ عَلٰٓى اِخْوَتِكَ فَيَكٖيدُوا لَكَ كَيْدًاۜ اِنَّ الشَّيْطَانَ
لِلْاِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبٖينٌ ﴿٥﴾ وَكَذٰلِكَ يَجْتَبٖيكَ رَبُّكَ
وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوٖيلِ الْاَحَادٖيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلٰٓى
اٰلِ يَعْقُوبَ كَمَٓا اَتَمَّهَا عَلٰٓى اَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْحٰقَۜ
اِنَّ رَبَّكَ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿٦﴾

Meâli

4. Bir gün Yûsuf, babasına demişti ki: "Babacığım! Ben (rüyamda) on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; gördüm ki onlar bana secde ediyorlardı." **5.** Babası, "Yavrucuğum, dedi, rüyanı sakın kardeşlerine anlatma, sonra sana tuzak kurarlar! Çünkü şeytan insana apaçık bir düşmandır. **6.** Anlaşılan böylece rabbin seni seçecek, sana rüyada görülenlerin yorumunu öğretecek ve daha önce ataların İbrâhim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi sana ve Ya'kūb soyuna da nimetini tamamlayacaktır. Kuşkusuz rabbin çok iyi bilendir, hikmet sahibidir."

Tefsiri

4-6. *Yûsuf* aleyhisselâmın soy kütüğü şöyledir: Yûsuf, babası Ya'kūb, babası İshak, babası İbrâhim aleyhisselâm. Görüldüğü gibi Yûsuf, Hz. İbrâhim'in dördüncü kuşaktan torunudur. Ya'kūb ile eşi Rahel'den (İslâmî kaynaklarda Rahîl) dünyaya gelmiştir. Resûlullah buyurmuşlardır ki: "İnsanların en şereflisi, Allah'ın peygamberi Yûsuf'tur; o, Allah'ın peygamberinin oğludur; o da Allah'ın peygamberinin oğludur; o da Allah'ın dostunun (halîl) oğludur" (Buhârî, "Tefsîr", 12/2).

Rüya, "görmek" mânasına gelen *rü'yet* masdarından alınmış bir isim olup, uyku halinde birtakım olay ve şekillerin görülmesi demektir.

Türkçe'de buna "düş" denir. Rüya kişinin sadece iç dünyasıyla ilgili bir olay olmayıp, aynı zamanda hayalin ötesinde dış dünyada bir gerçeğe de işaret eder. Râzî'ye göre yüce Allah, insan ruhunu madde ötesi âleme çıkabilecek, levh-i mahfûzu okuyabilecek yetenekte yaratmıştır. Ancak ruhun bedenle ilgisi buna engel olmaktadır. Uyku halinde ruhun bedenle ilgisi azalır, levh-i mahfûzu okuma gücü artar. Ruhun orada gördükleri, hayal aleminde kendine özgü izler bırakır (XVIII, 135). Bu izler hayalin ötesindeki bir gerçeği yani levh-i mahfûzdaki bilgiyi gösterir ki rüyanın asıl işaret ettiği şey budur (levh-i mahfûz hakkında bilgi için bk. Bürûc 85/22).

Gazzalî, levh-i mahfûz ile insan kalbini, karşı karşıya duran fakat aralarında perde bulunan iki aynaya benzetmektedir. Aynaların arasındaki perde kaldırıldığında birindeki görüntü diğerine aynen yansır. İşte rüya olayı buna benzer; insan uyuduğu zaman kalbin duyu organlarıyla ilgisi kesilir, levh-i mahfûz ile kalp arasındaki perde ise kalkar, böylece levh-i mahfûzdaki bazı bilgiler kalbe yansır; hayal gücü bu bilgileri sembollerle alarak korur, insan uyandığında ancak hayalindeki sembolleri hatırlar (*İhyâ*, IV, 504-505). İşte rüyayı yorumlayıp işaret ettiği perde arkasındaki gerçekleri göstermeye "rüya tabiri" (yorumu) denilmektedir (ayrıca bk. Yûsuf 12/44).

İslâmî kaynaklarda genel olarak üç türlü rüyanın bulunduğu ifade edilmektedir: **a)** Sadık rüya. Kaynağı ilâhî olan ikaz ve işaretler olup doğru ve gerçek rüyalardır. Hz. Peygamber bu tür rüyaların peygamberliğin kırk altı cüzünden biri olduğunu haber vermiştir (Buhârî, "Ta'bîr", 2-4). Sadık rüya gören kimse, bu vesileyle Allah'ın ilim, irade, kudret ve yaratmasıyla ilgili bazı şeyler hakkında bilgi sahibi olur. Böylece zaman içerisindeki bazı gayb olaylarını meydana gelmeden önce keşfeder ve haber verir veya mekân içindeki bazı şeyleri insanların normal olarak görmesinden önce görür ve bildirir. Bu duruma, "rüya yoluyla keşif" denilmektedir. Freud aşkın alanla ilgilenmediği için bu tür rüyadan da söz etmemiştir. **b)** Nefisten yani beyin, duyu organları ve iç organlardan kaynaklanan düşler. Bunlar, hâtıraların, arzuların hayalde canlanmasından ibarettir. **c)** İnsan ruhunun gizli bir dış tesirden (şeytan) etkilenmesi neticesinde meydana gelen korkma ve sapmalar olup yalancı bir

çağrışım ve hayalî bir olaydır. Hz. Peygamber bu tür rüyaların şeytandan kaynaklandığını haber vermiştir (Buhârî, "Ta'bîr", 3).

Gerek nefisten gerekse şeytandan kaynaklanan, aşkın kaynağı olmayan karmakarışık rüyalara "ahlâm" veya "edgasu ahlâm" denmektedir (bk. Yûsuf 12/44; Elmalılı, IV, 2865)

Hz. Yûsuf'un gördüğü bu rüyada baba, anne ve kardeşlerin güneş, ay ve yıldızlarla temsilî olarak anlatılması, rüyanın ve neticesinin önemine işaret ettiği gibi, Yûsuf'un şanının yüceliğini de gösterir. Yûsuf'un rüyası, yüce Allah'ın onu peygamberlik görevine hazırladığının bir işaretidir. Nitekim Hz. Peygamber'e de vahyin gelişi sâdık rüya ile başlamıştır (Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 3). Yûsuf'un gördüğü bu rüyayı yorumlayan Hz. Ya'kūb, oğlunun ileride büyük bir makama geleceğini anlamıştı. Ancak diğer oğullarının, yorumu gayet kolay olan bu rüyadan haberleri olduğu takdirde Yûsuf'u kıskanarak ona kötülük edeceklerinden endişe etmiş, bu sebeple rüyasını kardeşlerine anlatmaması için onu uyarmıştır. Hz. Yûsuf'un rüyada gördüğü güneş, babası Ya'kūb; ay, annesi Rahel; yıldızlar ise on bir kardeşi idi. Bünyâmin adındaki en küçük olanı öz, diğerleri üvey kardeşleriydi (Şevkânî, III, 9).

6. âyette "rüyada görülenlerin yorumu" diye çevirdiğimiz *te'vîlü'l-ehâdîs* tamlamasındaki *te'vîl* kelimesi terim olarak, "lafzı zâhirî anlamında değil de kitap ve sünnete uygun olan muhtemel bir anlamda yorumlamak" mânasına gelir. Burada te'vil terimi, "tabir etmek" ile eş anlamlı olarak, "rüyadaki sembolleri yorumlayıp delâlet ettikleri mânayı ortaya çıkarmak" anlamında kullanılmıştır. Ehâdîs kelimesi ise "olay" ve "haber" anlamlarına gelen *hadîs*in çoğuludur. Birinci anlama göre cümle, "Allah sana olaylarda sebep-sonuç ilişkisini ve olayların yorumunu öğretecek" mânasına, ikinci anlama göre ise "Allah sana rüyaların yorumunu öğretecek" mânasına gelir. Bu anlamdan hareketle cümleyi, "Allah sana kendi kitaplarının ve peygamberlerin sözlerinin yorumunu öğretecek" şeklinde tefsir edenler de olmuştur. Bu görüşleri birleştirmek sûretiyle cümlenin mânasını daha kapsamlı olarak değerlendirmek de mümkündür. Buna göre cümle, Hz. Yûsuf'a rüyaları yorumlama yeteneğinin verileceğini ifade ettiği gibi, hayatın problemlerini anlama ve onlara çözüm getirme, aynı zamanda her şeyin hakikatini kavrama yeteneğinin verileceğini de ifade eder.

Anlaşıldığı kadarıyla Yüce Allah'ın Hz. Yûsuf'a nimetini tamam-lamasından maksat, ona nimetlerin en üstünü olan peygamberlikle birlikte devlet yöneticiliğini de nasip etmiş olmasıdır. Böylece ona hem dinî hem de dünyevî müstesna nimetler nasip etmiş, lutfunu tamamlamıştır. Ataları Hz. İbrâhim ve İshak'a peygamberlik vererek onları en büyük şerefe erdirdiği gibi, Ya'kūb'un soyundan da birçok peygamber ve hükümdar göndermek suretiyle bu soyu başka kavimlerin hiçbir şekilde ulaşamayacakları bir şerefe ulaştırmıştır (Mâide 5/20).

7 – 10

لَقَدْ كَانَ فٖي يُوسُفَ وَاِخْوَتِهٖٓ اٰيَاتٌ لِلسَّٓائِلٖينَ ﴿٧﴾ اِذْ قَالُوا
لَيُوسُفُ وَاَخُوهُ اَحَبُّ اِلٰٓى اَبٖينَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ اِنَّ اَبَانَا
لَفٖي ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٨﴾ اُقْتُلُوا يُوسُفَ اَوِ اطْرَحُوهُ اَرْضًا
يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ اَبٖيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهٖ قَوْمًا صَالِحٖينَ
﴿٩﴾ قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَاَلْقُوهُ فٖي غَيَابَتِ
الْجُبِّ يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلٖينَ ﴿١٠﴾

Meâli

7. Andolsun ki Yûsuf ve kardeşlerinde, almak isteyenler için ibretler vardır. **8.** Hani kardeşleri demişlerdi ki: "Yûsuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli. Halbuki bizim sayımız daha çok. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanılgı içindedir. **9.** Yûsuf'u öldürün veya onu (uzak) bir yere atın ki babanızın teveccühü yalnız size kalsın! Ondan sonra da (tövbe ederek) sâlih kimseler olursunuz!"

10. Onlardan biri, "Yûsuf'u öldürmeyin, eğer mutlaka yapacaksanız, onu kuyunun dibine atın. Nasıl olsa gelip geçen kervanlardan biri onu bulup alır" dedi.

Tefsiri

7-8. Yüce Allah Hz. Yûsuf ile kardeşlerinin kıssasında, almak isteyenler için birçok ibret bulunduğuna dikkat çekmiştir. Yûsuf'un, bu âyette geçen kardeşinden maksat, kendisinden küçük olan ana-baba bir öz kardeşi *Bünyâmin*'dir (Şevkânî, III, 9). Gelecekte peygamberlikle görevlendirilecek olan Hz. Yûsuf, dürüstlük ve üstün karakteri sebebiyle babasının dikkatini çekmiş ve sevgisini kazanmıştır. Bünyâmin'i de en küçük çocuğu olması sebebiyle çok seviyordu. Hz. Ya'kūb'un bu en küçük iki oğluna karşı farklı bir sevgi göstermesi, diğer oğullarının haset duygularını iyice kamçılamıştı. Bu yüzden babalarının bir yanılgı içinde olduğunu ileri sürdüler.

8. âyette "Bizim sayımız daha çok" diye çevirdiğimiz cümle içindeki *usbe* kelimesi "10-40 kişiden oluşan, birbirine sıkı sıkıya bağlı güçlü bir cemaat" anlamına gelmektedir (İbn Âşûr, XII, 222). Hz. Ya'kūb'un oğulları, aynı babanın çocukları olmalarına rağmen Yûsuf'la Bünyâmin'in anaları ayrı olduğu için, "Yûsuf ile öz kardeşi" şeklinde ifade etmişlerdir (Râzî, XVIII, 92).

9-10. Kabaran kıskançlık duyguları, kardeşlik şefkat ve merhamet duygularını o derece örtmüştü ki kardeşlerini öldürmek veya başka bir şekilde ortadan kaldırmak için karar almada tereddüt göstermediler. Böylece çarpık bir mantıkla, kardeşlerini ortadan kaldırdıktan sonra tövbe edip iyi kimseler olacaklarını ve babalarının teveccühünün sadece kendilerine kalacağını sanıyorlardı. İçlerinden biri vicdanının sesini bastıramadı ve Yûsuf'un öldürülmemesini istedi; ama onu babasından uzaklaştırmak için mutlaka bir şey yapılacaksa bir kuyunun dibine bırakılmasını tavsiye etti. Kervanlardan birinin Yûsuf'u alıp götüreceğini, böylece onu babasından uzaklaştırmış olacaklarını söyledi. Rivayete göre bu fikri ileri süren, Hz. Ya'kūb'un en büyük oğlu Rûbîl'dir (Taberî, XII, 155-156; Tevrat'ta Ruben şeklinde geçer). Bu görüş uygun bulundu, uygulamak üzere babalarına geldiler.

11 – 14

قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا (اشمام) عَلَىٰ يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ ﴿١١﴾
أَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿١٢﴾ قَالَ إِنِّي
لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ
غَافِلُونَ ﴿١٣﴾ قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا
إِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿١٤﴾

Meâli

11. Dediler ki: "Ey Babamız! Niçin Yûsuf hakkında bize güvenmiyorsun? Oysa biz onun iyiliğini isteyen kimseleriz. **12.** Yarın onu bizimle beraber (kıra) gönder de bol bol yesin içsin, oynasın. Onu mutlaka koruruz." **13.** Babaları, "Onu götürmeniz beni endişelendiriyor; farkında olmadığınız bir sırada onu bir kurdun kapmasından korkuyorum" dedi. **14.** Dediler ki: "Biz böylesine kalabalık iken onu kurt yerse o zaman gerçekten bize yazıklar olsun!"

Tefsiri

11-14. "Niçin Yûsuf hakkında bize güvenmiyorsun?" şeklindeki sorularından anlaşılıyor ki kardeşleri daha önce de Yûsuf'un kendileriyle beraber kıra çıkmasını istemişler fakat, babaları bu konuda onlara güvenmediği için buna izin vermemişti. Ya'kūb aleyhisselâm aslında oğullarına güvenmediği halde, bunu hissettirmeme nezaketini göstermiş, gerekçe olarak, onlar farkında olmadan Yûsuf'u kurtların kapıp yiyebileceğinden korktuğunu ifade etmiştir.

15 – 20

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَاَجْمَعُوا اَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ
وَاَوْحَيْنَا اِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِاَمْرِهِمْ هٰذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ
﴿١٥﴾ وَجَاؤُ اَبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ ﴿١٦﴾ قَالُوا يَا اَبَانَا
اِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَاَكَلَهُ
الذِّئْبُ وَمَا اَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ ﴿١٧﴾ وَجَاؤُ
عَلٰى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْرًا فَصَبْرٌ
جَمِيلٌ وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾ وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ
فَاَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَاَدْلٰى دَلْوَهُ قَالَ يَا بُشْرٰى هٰذَا غُلَامٌ وَاَسَرُّوهُ
بِضَاعَةً وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ
دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ ﴿٢٠﴾

Meâli

15. Onu götürüp kuyunun dibine atmaya ittifakla karar verince (bunu yaptılar). Onlar farkında değilken biz de Yusuf'a vahyettik ki, "Onlara bu yaptıklarını elbet bir gün anlatacaksın." **16.** Akşam ağlayarak babalarına geldiler. **17.** "Ey Babamız! Biz yarış için uzaklaşmış, Yûsuf'u

da eşyamızın yanında bırakmıştık; onu kurt yemiş! Ama doğru söylemiş olsak da sen bize inanmazsın" dediler. **18.** Gömleğinin üstünde uydurma bir kan izi de gösterdiler. Ya'kūb, "Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş; artık (bana düşen) güzelce sabretmektir. Anlattığınız şeyler karşısında, kendisine sığınılacak olan ancak Allah'tır" dedi. **19.** Derken bir kervan geldi, sucularını suya gönderdiler. Adam kovasını kuyuya saldı; "Müjde! İşte bir oğlan çocuğu!" diye bağırdı. Onu alıp bir ticaret malı olarak sakladılar. Allah onların yaptıklarını çok iyi biliyordu. **20.** (Mısır'da) onu düşük bir bedelle, birkaç dirheme sattılar. Zaten ona pek değer vermemişlerdi.

Tefsiri

15. Kardeşleri, Yûsuf'u koruyacaklarına dair babalarına güvence verince Hz. Ya'kūb, Yûsuf'u onlarla birlikte gönderdi. Kardeşleri onu kuyuya atmaya oy birliği ile karar verdiler ve kararı hemen uyguladılar.

Kardeşlerinin yaptıklarını bir gün kendilerine haber vereceğine dair Yûsuf'a yapılan vahiyle ilgili olarak iki görüş vardır: **a)** Hz. Yûsuf'a peygamberlik daha o zamandan verilmiştir. Nitekim bu vaad daha sonra gerçekleşmiş ve Hz. Yûsuf kardeşlerinin kendisine yaptıklarını ileride onlara haber vermiştir (âyet 89). **b)** Buradaki vahiyden maksat, ilhamdır; henüz peygamberlik verilmemiştir. Nitekim bu tür ilhamlara Kur'an-ı Kerîm'de vahiy denildiğine çokça rastlanmaktadır (Râzî, XVIII, 99).

16-18. Kardeşleri, Hz. Yûsuf'un gömleğini, kestikleri bir hayvanın kanına bulayarak akşam üzeri babalarına getirdiler ve kendileri yarış yaparken onu bir kurdun yediğini ağlayarak söylediler. Rivayete göre bu acı haberi alan Hz. Ya'kūb, çok üzüldü ve gömleği alıp yüzüne sürerek dedi ki: "Bugüne kadar böyle yumuşak huylu bir kurt görmedim! Oğlumu yemiş fakat sırtındaki gömleği yırtmamış!" (Taberî, XII, 164). Ya'kūb bu sözleriyle oğullarının söylediklerine inanmadığını ifade etmek istemiştir. Nitekim oğullarına, "Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş" diyerek bu kanaatini belirtmiştir.

19. Konunun akışından anlaşıldığına göre Yûsuf'un atıldığı kuyu, ticaret kervanlarının geçtiği yol üzerinde bulunuyordu. Nitekim 10. âyette geçen, "Onu kuyunun dibine atın da geçen kervanlardan biri onu alsın" cümlesi de bunu açıkça gösterir. Yûsuf'un kuyudaki durumuna bakıldığında, kuyunun kuraklık sebebiyle suyunun çekilmiş olduğu ve onun burada hayatını etkilemeyecek kadar kısa bir süre kaldığı anlaşılmaktadır.

"Onu bir ticaret malı olarak sakladılar" cümlesindeki saklayanların kimler olduğu hakkında farklı iki görüş vardır: **a)** Onu saklayanlar, su almaya gelenlerdir. Onu kervandaki diğer arkadaşlarından saklamışlar ve el altından değersiz bir bedelle satmışlardır. **b)** Kardeşleri Yûsuf'un kendi kardeşleri olduğunu saklamışlardır. Yani onu kuyuya attıktan sonra gitmemişler, o yörede beklemişler, kervanın sucuları Yûsuf'u çıkardığında onun kendi köleleri olduğunu iddia etmişler, Yûsuf da korkusundan ses çıkaramamış, böylece onu köle olarak kervanın adamlarına düşük bir bedelle satmışlardır (Râzî, XVIII, 106).

Kanaatimizce Hz. Yûsuf'u bir ticaret malı olarak saklayanlar kardeşleri değil, kuyudan onu çıkaran kervancı ile yanındaki arkadaşlarıdır. Zira kardeşleri onu kuyuya attıktan sonra gömleğini kana bulayıp babalarının yanına dönmüşlerdi.

21 – 22

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرٰيهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَاَتِهٖٓ اَكْرِمِي مَثْوٰيهُ عَسٰٓى اَنْ يَنْفَعَنَٓا
اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًاۜ وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْاَرْضِۘ وَلِنُعَلِّمَهُ
مِنْ تَأْوِيلِ الْاَحَادِيثِۜ وَاللّٰهُ غَالِبٌ عَلٰٓى اَمْرِهٖ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ
لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢١﴾ وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهُٓ اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًاۜ
وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٢﴾

Meâli

21. Onu satın alan Mısırlı adam karısına, "Ona değer ver, güzel bak! Umarım bize faydası olur veya onu evlât ediniriz" dedi. İşte böylece Yûsuf'a orada bir yer sağladık ve bunu olayların yorumunu ona öğretelim diye de yaptık. Allah, emrini yerine getirmeye kadirdir. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler. **22.** Yûsuf olgunluk çağına erişince, ona hikmet ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle mükâfatlandırırız.

Tefsiri

21. Yüce Allah'ın yardımı ve himayesi sayesinde Hz. Yûsuf tehlikelerden kurtularak Mısır'ın ileri gelen devlet adamlarından birinin evine köle olarak yerleşti. Bazı kaynaklarda onu satın alan şahsın, Mısır kralının maliye nâzırı veya Mısır (Menfîs) şehrinin valisi ve muhafız askerlerin kumandanı Potifar olduğu bildirilmektedir (Tekvîn, 37/36, 39/1; İbn Âşûr, XII, 245). Kur'an bu zatı ismiyle değil, "el-azîz" unvanıyla anar (Yûsuf 12/30, 51). İleride yüksek bir makama getirilecek olan Hz. Yûsuf da aynı unvanla anılacaktır (Yûsuf 12/78). Bu durum, "el-azîz" sıfatının Mısır'da yüksek bir resmî unvan olduğunu ifade eder. "el-Azîz" kelimesinin sözlük anlamı da "kudretli ve itibarlı kimse" demektir. Hz. Yûsuf, bu üst düzey yöneticinin hizmetinde kaldığı süre zarfında devlet yönetimiyle ilgili bilgi ve deneyimini geliştirmiştir. Aziz'in, Hz. Yûsuf hakkında karısına söylediklerine bakılırsa, onu gördüğü andan itibaren zekâ ve kabiliyetini sezdiği ve onun gelecekte büyük işler yapabileceği kanaatine vardığı anlaşılır. Bu sebeple ona köle muamelesi değil, evlât muamelesi yapmıştır.

Kaynakların bildirdiğine göre Aziz'in karısının adı Zelîha veya Züleyha'dır. Yahudiler ona Raîl derler (Kurtubî, IX, 158; İbn Kesîr, IV, 306; İbn Âşûr, XII, 245; Ömer Faruk Harman, "Yûsuf", *İFAV Ans.*, IV, 507). "... ve bunu olayların yorumunu öğretelim diye de yaptık" meâlindeki cümle, Hz. Yûsuf'un devlet yönetimine ait konularda eğitimden geçirildiğine işaret eder. En azından imkânları bol, görgülü ve kültürlü bir ortamda kalmakla devlet yönetimine ait bilgi ve deneyimi artmış, siyasi ve idari birikim kazanmıştır.

22. Meâlinde "olgunluk çağı" diye tercüme ettiğimiz *eşüd* kelimesi sözlükte "güç ve kuvvet" anlamına gelir. Âyette kişinin en fazla güçlü olduğu çağı ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bu çağın 18, 20, 33, 40. yaşlar olduğuna dair farklı görüşler vardır (Zemahşerî, II, 310; Şevkânî, III, 19).

Hz. Yûsuf'a verilen "hikmet ve ilim", "sağlıklı muhakeme, yönetme ve yargılama yeteneği", özellikle "rüyaları yorumlama bilgisi" şeklinde açıklanmıştır. Nitekim Hz. Yûsuf'un, "Ey Rabbim! Bana iktidar verdin ve bana olayların yorumunu da öğrettin" (Yûsuf 12/101) meâlindeki duasında buna işaret vardır.

23 – 29

وَرَاوَدَتْهُ الَّت۪ي هُوَ ف۪ي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِه۪ وَغَلَّقَتِ الْاَبْوَابَ
وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَۜ قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ اِنَّهُ رَبّ۪ٓي اَحْسَنَ مَثْوَايَۜ اِنَّهُ
لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾ وَلَقَدْ هَمَّتْ بِه۪ۚ وَهَمَّ بِهَاۚ لَوْلَٓا اَنْ رَاٰ
بُرْهَانَ رَبِّه۪ۜ كَذٰلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّٓوءَ وَالْفَحْشَٓاءَۜ
اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَص۪ينَ ﴿٢٤﴾ وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ
قَم۪يصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَاَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَا (بالالف) الْبَابِۜ قَالَتْ مَا جَزَٓاءُ
مَنْ اَرَادَ بِاَهْلِكَ سُٓوءًا اِلَّٓا اَنْ يُسْجَنَ اَوْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٢٥﴾ قَالَ
هِيَ رَاوَدَتْن۪ي عَنْ نَفْس۪ي وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ اَهْلِهَاۚ اِنْ كَانَ قَم۪يصُهُ

قُدَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٢٦﴾ وَاِنْ كَانَ
قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٢٧﴾ فَلَمَّا رَاٰ
قَمِيصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ قَالَ اِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّۜ اِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ ﴿٢٨﴾
يُوسُفُ اَعْرِضْ عَنْ هٰذَا وَاسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِۚ اِنَّكِ
كُنْتِ مِنَ الْخَاطِـِٔينَ ﴿٢٩﴾

Meâli

23. Evinde bulunduğu kadın, onunla birlikte olmak istedi. Kapıları iyice kapattı ve "haydi gel!" dedi. O da "Hâşâ, Allah'a sığınırım! Kocan benim velinimetimdir, bana iyilik edip evini açtı. Gerçek şu ki zalimler iflah olmaz!" dedi. **24.** Kadın onu kesinlikle arzulamıştı; eğer rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadını arzulardı. Böylece onu kötülükten ve ahlâksız bir iş yapmaktan uzak tutmak istedik. Şüphesiz o samimi kullarımızdandı. **25.** İkisi de kapıya doğru koştular. Kadın onun gömleğini arkadan yakalayıp yırttı. Kapı önünde kocasıyla karşılaştılar. Kadın kocasına dedi ki: "Senin ailene kötülük etmeye kalkışanın cezası, zindana atılmak veya ağır bir fiziksel cezaya çarptırılmaktan başkası olmamalıdır!" **26.** Yûsuf, "Asıl kendisi benimle birlikte olmak istedi" dedi. Kadının akrabasından biri şöyle bir görüş bildirdi: "Eğer (adamın) gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir; adam yalancıdır. **27.** Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir; adam doğru söylemektedir." **28.** Aziz, Yûsuf'un gömleğinin arkadan yırtılmış olduğunu görünce şöyle dedi: "Anlaşılıyor ki bu iş, siz kadınların bir entirikasıdır. Sizin entirikanız gerçekten çok tehlikelidir. **29.** Yûsuf! Sen bunu olmamış say. (Kadına:) Sen de günahının affını dile; çünkü sen günahkârlardan oldun."

Tefsiri

23. Yûsuf'un köle olarak bulunduğu evin hanımı Zelîha ona âşık oldu ve onunla birlikte olmak için planlarını hazırladı. Eşinin evde bulunmadığı bir sırada kapıları kilitledi ve "haydi gel!" diyerek kendisini ona teslim etmeye hazır olduğunu bildirdi. Ancak kadının bu tutkusuna karşılık Yûsuf, iradesine ve duygularına hâkim oldu, müstakbel peygambere yakışır şekilde cevap verdi ve Allah'ın haram kıldığı bir şeyi yapmayacağını bildirerek teklifi reddetti. "O, benim velinimetimdir, bana güzel davrandı" meâlindeki ifadeden Yûsuf'un bu çirkin fiili Allah korkusundan değil de efendisine karşı saygısızlık olur, endişesiyle yapmadığı anlaşılmamalıdır. Zira o, önce Allah'a sığındığını ifade etmiş, sonra da ev sahibinin kendisinin efendisi olduğunu, dolayısıyla ona karşı da böyle bir ihanette bulunamayacağını, zalimlerin (nankörlerin) iflah olmayacaklarını söylemiştir. Bunu izleyen âyette de kadın ona meylettiği halde onun, Allah'tan gelen bir ilham sayesinde kadına meyletmekten korunduğu bildirilmiştir.

24. "İşaret ve ikaz" olarak çevrilen *burhân* hakkında çeşitli görüş ve rivayetler olmakla birlikte (Zemahşerî, II, 312) bunun, Allah'tan gelen bir ilham olduğu kanaati ağır basmaktadır. Buna göre kadının tahrikleri karşısında Yûsuf'ta ona yaklaşma arzu ve isteği doğmuş, ancak Allah'tan gelen bir ilham sayesinde bu çirkin işin haram olduğunu hatırlamış ve kadına yaklaşmamıştır. Âyetin akışı da Yûsuf'un bu fiilden korunmuş olduğunu göstermektedir. Bu olay, peygamberlerin peygamberlik öncesinde de büyük günah işlemekten korunmuş olduklarını savunan görüşü destekler.

25. Bundan sonra Yûsuf, Zelîha'nın kilitlemiş olduğu kapıları açarak dışarı çıkmak istedi. Onu dışarı bırakmak istemeyen Zelîha, arkadan gömleğinden tutup çekerek gömleği yırttı. Kapıda kocasıyla karşılaştılar. Kölesiyle zina etmeyi göze alan Zelîha maksadına ulaşamadan böyle bir manzara ile karşılaşınca, durumunu kurtarmak için Yûsuf'a iftira etmekte bir sakınca görmedi, onun cezalandırılması gerektiğini söyledi.

26-27. Yûsuf'un kendisini savunması üzerine, kadının ailesinden olup kuvvetli ihtimalle Aziz ile birlikte eve gelmekte olan, tecrübeli bir kişi kanaatini şöyle ifade etti: Gömlek önden yırtılmışsa kadın, arkadan yırtılmışsa Yûsuf haklıdır. Mevdûdî bu zatın yargıç olma ihtimalinden söz eder (II, 454). Yargıç olup olmadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte âdil olduğu anlaşılmaktadır, zira kadının ailesinden olduğu halde taraf tutmamış, adaletten ayrılmamıştır.

28-29. Aziz, gömleğin arkadan yırtılmış olduğunu görünce, bunun kadının bir tuzağı olduğunu anladı ve kadınların tuzağının yaman olduğunu vurguladıktan sonra, Yûsuf'a olayı gizli tutmasını ve unutmasını, karısına da günahından tövbe etmesini emretti. Aziz'in, "Sen de günahının affını dile; çünkü sen günahkârlardan oldun" meâlindeki ifadesi, Mısır halkının, putperest olmakla birlikte Allah inancına sahip olduklarını ve bu tür fiillerin günah kabul edildiğini göstermektedir.

30 – 35

وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَاَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتٰيهَا عَنْ نَفْسِهِ
قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا اِنَّا لَنَرٰيهَا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٠﴾ فَلَمَّا سَمِعَتْ
بِمَكْرِهِنَّ اَرْسَلَتْ اِلَيْهِنَّ وَاَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَاً وَاٰتَتْ كُلَّ
وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَاَيْنَهُ اَكْبَرْنَهُ
وَقَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ مَا هٰذَا بَشَرًا اِنْ هٰذَا اِلَّا مَلَكٌ
كَرِيمٌ ﴿٣١﴾ قَالَتْ فَذٰلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ

عَنْ نَفْسِه۪ فَاسْتَعْصَمَؕ وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَٓا اٰمُرُهُ لَيُسْجَنَنَّ
وَلَيَكُونًا مِنَ الصَّاغِر۪ينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ رَبِّ السِّجْنُ اَحَبُّ اِلَيَّ مِمَّا
يَدْعُونَن۪ٓي اِلَيْهِۚ وَاِلَّا تَصْرِفْ عَنّ۪ي كَيْدَهُنَّ اَصْبُ اِلَيْهِنَّ وَاَكُنْ
مِنَ الْجَاهِل۪ينَ ﴿٣٣﴾ فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّؕ
اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٣٤﴾ ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَاَوُا الْاٰيَاتِ
لَيَسْجُنُنَّهُ حَتّٰى ح۪ينٍ ﴿٣٥﴾

Meâli

30. Şehirdeki bazı kadınlar, "Aziz'in karısı, hizmetindeki genç ile birlikte olmak istiyormuş; (Yûsuf'un) sevdası kalbine işlemiş! Biz onu gerçekten açık bir şaşkınlık içinde görüyoruz" dediler. **31.** Aziz'in karısı, kadınların dedikodularını duyunca onlara davetçi gönderdi; yaslanmaları için yastıklar hazırladı ve onlardan her birine bir bıçak verdi. (Kadınlar meyvelerini soyarken Yûsuf'a), "karşılarına çık!" dedi. Kadınlar Yûsuf'u görünce güzelliği karşısında şaşırıp kaldılar. Bu yüzden ellerini kestiler ve "Aman Allahım! Bu bir beşer değil, bu ancak seçkin bir melektir!" dediler. **32.** Kadın dedi ki: "İşte hakkında beni kınadığınız şahıs budur. Ben onunla birlikte olmak istedim. Fakat o iffetini korudu. Andolsun, eğer kendisinden istediğimi yapmazsa, mutlaka zindana atılacak ve elbette sürünenlerden olacaktır!" **33.** Yûsuf, "Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir. Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan korkarım ki, onlara meyleder ve cahillerden olurum!" dedi. **34.** Rabbi onun duasını kabul etti ve kadınların tuzağına düşürmedi. Şüphesiz O, her şeyi işitir, pek iyi bilir. **35.** Sonunda –kesin delilleri görmeleri-

ne rağmen– onu bir zamana kadar zindana atmak (yetkililerce) gerekli ve uygun görüldü.

Tefsiri

30-32. Olay Mısır'ın ileri gelenleri arasında duyulup yayılınca bir grup kadın Aziz'in karısının, kölesine âşık olmasını kınadılar ve "Yûsuf'un sevdası onun kalbine işlemiş!" dediler. Bunu duyan Zelîha kadınları evine davet etti. Misafirler için evini donattı ve yaslanıp oturacakları yerler hazırladı. Davetliler gelince önlerine yemekler, meyveler ve bıçaklar koydu. Onlar meyveleri soyarken Yûsuf'a huzurlarına çıkmasını emretti. Yûsuf'un güzelliğine hayran kalan kadınlar, şaşkınlıklarından ellerini kestiler ve onun insan değil, yüce bir melek olduğunu söylediler. Zelîha, "İşte hakkında beni kınadığınız şahıs budur. Ben onunla birlikte olmak istedim. Fakat o, iffetini korudu. Andolsun, eğer kendisinden istediğimi yapmazsa mutlaka zindana atılacak ve elbette sürünenlerden olacaktır!" dedi. Burada dikkat çekici olan şudur: Mısır'ın ileri gelenlerinin kadınları, Zelîha'nın zina gibi çirkin bir fiile teşebbüs etmesini kınamış olmalarına rağmen Zelîha, davet ettiği kadınlar içerisinde arzularını ve ahlâk dışı niyetlerini açıkça ilân etmekten çekinmemiştir. Nitekim ziyafet esnasında, âşık olduğu Yûsuf'u davetlilerin huzuruna çıkararak, böyle yakışıklı ve güzel bir köleye âşık olmanın, toplum değerleri açısından, kendisi için bir nakîsa olmadığını vurgulamak istemiştir.

33. Yûsuf'un bu duasından Zelîha'nın davetliler üzerinde etkili olduğu ve desteklerini sağladığı anlaşılmaktadır. Ancak bütün bunların karşısında, sağlıklı ve yakışıklı bir delikanlı olan Yûsuf, iradesine hâkim olarak insanın hayatta karşılaşabileceği en zor imtihanlardan birini başarıyla sonuçlandırmıştır.

Böylece Kur'an'ın bu kıssayı anlatmasının en önemli sebeplerinden birinin Muhammed ümmetine, gençliğine, fiziksel özelliklerine ortamın tamamen elverişli olmasına, nefsinin de arzulamasına rağmen bu arzularına karşı koyup aklının, güçlü iradesinin ve değerlerine inancının gücüyle iffet ve ahlâkını koruyan bir erdemli genç insan modeli göstermek olduğu anlaşılıyor.

35. Aziz'in ailesini temize çıkarıp zevâhiri kurtarmak ve olayı örtbas etmek, istediği anlaşılmaktadır. Ayrıca kadın da Yûsuf'un itaatsizliğini cezalandırmak istiyordu. Bu da suçu köleye yükleyerek onun belli bir süre hapse atılmasıyla mümkündü. Bu sebeple bütün delillerin Yûsuf'un günahsız, kadının ise suçlu olduğunu göstermesine rağmen Aziz ve arkadaşları, Yûsuf'un bir süre zindana atılmasını uygun gördüler.

36 – 42

وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِۜ قَالَ اَحَدُهُمَٓا اِنّ۪ٓي اَرٰين۪ٓي اَعْصِرُ خَمْرًاۚ
وَقَالَ الْاٰخَرُ اِنّ۪ٓي اَرٰين۪ٓي اَحْمِلُ فَوْقَ رَاْس۪ي خُبْزًا تَاْكُلُ الطَّيْرُ
مِنْهُۜ نَبِّئْنَا بِتَاْو۪يلِه۪ۚ اِنَّا نَرٰيكَ مِنَ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٣٦﴾ قَالَ
لَا يَاْت۪يكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِه۪ٓ اِلَّا نَبَّاْتُكُمَا بِتَاْو۪يلِه۪ قَبْلَ اَنْ
يَاْتِيَكُمَاۜ ذٰلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَن۪ي رَبّ۪يۜ اِنّ۪ي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ
بِاللّٰهِ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٧﴾ وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ
اٰبَٓاء۪ٓي اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَۜ مَا كَانَ لَنَٓا اَنْ نُشْرِكَ
بِاللّٰهِ مِنْ شَيْءٍۜ ذٰلِكَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٨﴾ يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ ءَاَرْبَابٌ
مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ اَمِ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُۜ ﴿٣٩﴾ مَا تَعْبُدُونَ

مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءً سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ
اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ
ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ٤٠
يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ أَمَّا أَحَدُكُمَا فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا وَأَمَّا الْآخَرُ
فَيُصْلَبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ
تَسْتَفْتِيَانِ ٤١ وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا اذْكُرْنِي
عِنْدَ رَبِّكَ فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ
بِضْعَ سِنِينَ ٤٢

Meâli

36. Onunla birlikte zindana iki genç daha girdi. Onlardan biri, “Ben rüyada şarap yaptığımı gördüm” dedi. Diğeri de, “Ben de başımın üstünde bir ekmek taşıdığımı gördüm. Kuşlar ondan yiyordu. Bunun yorumunu bize bildir. Kuşkusuz biz seni bu işleri iyi bilen biri olarak görüyoruz” dedi. **37.** Yûsuf şöyle cevap verdi: “Size verilecek yemek gelmeden önce, onun yorumunu mutlaka size haber vereceğim. Bu, rabbimin bana öğrettiklerindendir. Şüphesiz ben, Allah’a inanmayan, âhireti de inkâr eden bir kavmin (Mısırlıların) dininden uzak durdum. **38.** Atalarım İbrâhim, İshak ve Ya‘kūb’un dinine uydum. Allah’a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz. Bu, Allah’ın bize ve insanlara olan lutfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler. **39.** Ey hapishane arkadaşlarım! Çeşitli tanrılar mı, yoksa gücüne

karşı durulamaz olan bir tek Allah mı (inanıp bağlanmak için) daha iyi? **40.** Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında herhangi bir delil indirmemiştir. Hüküm sadece Allah'a aittir. O size kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler. **41.** Ey zindan arkadaşlarım! Biriniz efendisine şarap sunacak; diğeri ise asılacak ve kuşlar onun başından yiyecek. Yorumunu sorduğunuz rüya (bu şekilde) kesinleşmiştir." **42.** Onlardan, kurtulacağına inandığı kişiye, "Efendinin yanında benden bahset" dedi. Fakat şeytan ona, efendisine Yûsuf'tan söz etmeyi unutturdu. Dolayısıyla Yûsuf birkaç sene daha zindanda kaldı.

Tefsiri

36. Böylece Yûsuf zindana atıldı. Onunla birlikte biri kralın şarap sunucusu, diğeri ekmekçisi olmak üzere iki delikanlı daha zindana girdi. Tefsirlerdeki rivayetlere göre bu iki genç, Mısır'da kralı öldürmek isteyen kimselerin teşvikiyle onun ekmeğine ve şarabına zehir katmışlar, fakat biraz sonra birbirlerini jurnal ederek ekmekçi, şarapta zehir olduğunu; şarapçı da ekmekte zehir olduğunu krala haber vermiş, bunun üzerine her ikisi de hapse atılmışlardı (Şevkânî, III, 30). Bunlardan biri düşünde şarap yapmak için üzüm sıktığını, diğeri ise başının üzerinde ekmek taşıdığını ve kuşun gelip o ekmekten yediğini görmüş, muhtemelen rüyalarını birbirlerine anlatmışlar, fakat yorumunu yapamamışlardı. Bunun üzerine her ikisi de doğruluğuna, ilmine, yorumuna ve şahsiyetine güvendikleri Yûsuf'a gelip ondan rüyalarının yorumunu istediler.

37-38. Bu olay, Hz. Yûsuf'un risâletini tebliğe başladığı ilk olay olmalıdır. Zira bundan önce tebliğde bulunduğunu gösteren herhangi bir işaret yoktur. Ona güvenen ve ondan rüyalarının yorumunu isteyen iki arkadaşına o, gayet nazik bir şekilde hitap ederek rüya yorumlama ilminin kehânet ve falcılık değil, Allah'ın, kendisine vahyettiği ilimlerden olduğunu bildirmiştir. Kendisinin Allah'a ve âhiret gününe inanmayan putperest Mısırlılar'ın dinine asla iltifat etmediğini, hak

peygamber olan atalarının dinine mensup olduğunu ve bunların Allah'a ortak koşmalarının doğru olmadığını ifade etmiştir.

Mısırlılar o zaman putperest olup çeşitli tanrılara tapıyorlardı (İbn Âşûr, XII, 271); nitekim 39 ve 40. âyetler bunu ifade etmektedir. Burada dikkat çeken bir husus da Hz. Yûsuf'un, "Size rızık olarak verilen yemek gelmeden önce onun yorumunu mutlaka size haber vereceğim" diyerek yorum için bir vakit belirlemiş olmasıdır. Bu ifadeden, zindandakilerin dış dünya ile ilişkilerinin kesildiği, güneşin hareketini dahi izleme imkânlarının bulunmadığı, dolayısıyla, vakti ancak yemek, uyku ve havalandırma gibi olaylarla bildikleri anlaşılmaktadır. "Size rızık olarak verilen yemek gelmeden önce" ifadesini, mecaz olarak "olaylar başınıza gelmeden, rüyanız gerçekleşmeden önce" şeklinde anlamak da mümkündür. Hz. Yûsuf'un, "Bu (rüya yorumlama ilmi) rabbimin bana öğrettiklerindendir" meâlindeki ifadesi yüce Allah'ın ona rüya yorumlamanın dışında da şer'î ilimler, hikmet, iktisat vb. birçok ilmi öğretmiş olduğuna işaret eder. Nitekim 55. âyette krala hitaben söyledikleri de bu yorumu destekler mahiyettedir.

Hz. Yûsuf, aynı zamanda İbrâhim, İshak ve Ya'kūb aleyhisselâmın kendisinin ataları olduğunu söyleyerek kimliğini de ilk defa açıklamış bulunmaktadır. Ayrıca o, kendisinin Allah tarafından peygamber atalarına vahyedilen dini tebliğ etmek için seçilmiş olduğunu, dolayısıyla bir eğitim ve imtihan sürecinden geçtiğini biliyordu.

39-41. Rivayete göre o dönemde Mısırlılar'ın otuz dolayında tanrıları vardı; bunlar farklı tabiat kuvvetlerini veya bazı yıldızları temsil ediyorlardı (İbn Âşûr, XII, 276). Bu âyetlerde Hz. Yûsuf, aklî deliller getirerek muhataplarına gerçek ve tek Allah'a inanmayı telkin etmektedir. Ayrıca arkadaşlarının rüyalarını yorumlayarak birinin daha önce olduğu gibi efendisinin hizmetine gireceğini ve ona şarap sunacağını; diğerinin ise asılacağını, kafasını kuşların didikleyeceğini söylemiştir.

42. Bu arada Hz. Yûsuf, kurtulacağına inandığı gençten kendisinin suçsuz olduğunu ve haksız yere zindana atılmış bulunduğunu krala anlatmasını rica etti, fakat genç zindandan çıktıktan sonra Yûsuf'un ricasını unuttu. Böylece Yûsuf birkaç yıl daha zindanda kaldı.

"Fakat şeytan ona, efendisine Yûsuf'tan söz etmeyi unutturdu" meâlindeki cümle müfessirler tarafından iki farklı şekilde yorumlanmıştır:

a) Şeytan Hz. Yûsuf'a Allah'ı anmayı unutturdu. Böylece Yûsuf, zindan arkadaşından kendisinin suçsuz olduğunu krala hatırlatmasını rica etti de kurtuluşu Allah'tan dilemedi. Bundan dolayı Allah onu birkaç yıl daha zindanda tutarak cezalandırdı. Bu konuda rivayet edilen bir de hadis vardır. Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Yûsuf bu sözü söylememiş olsaydı, zindanda bu kadar uzun süre kalmazdı. Zira o kurtuluşu Allah'tan başkasından istedi" (Taberî, XII, 223). Gerek bu yorum gerekse delil olarak getirilen bu hadis, diğer müfessirler tarafından zayıf kabul edilmiştir (İbn Kesîr, IV, 317).

b) Şeytan, zindandan çıkan gence Hz. Yûsuf'un durumunu efendisi krala anlatmayı unutturdu. Dolayısıyla Yûsuf birkaç yıl daha zindanda kaldı. Müfessirlerin birçoğu bu mânayı tercih etmişlerdir. Çünkü bir peygamberin gerektiğinde insanlardan yardım istemesi, kurtuluş yollarını araması Allah'ı unuttuğunu göstermez. 45. âyet de bu mânayı destekler mahiyettedir.

Hz. Yûsuf'un zindanda kaldığı süre hakkında beş, yedi, on iki veya on dört yıl şeklinde farklı rivayetler vardır (Şevkânî, III, 34).

43 – 49

وَقَالَ الْمَلِكُ اِنّ۪ٓي اَرٰى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ
عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ يَابِسَاتٍۜ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَاُ اَفْتُون۪ي
ف۪ي رُءْيَايَ اِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ ﴿٤٣﴾ قَالُٓوا اَضْغَاثُ
اَحْلَامٍۚ وَمَا نَحْنُ بِتَأْو۪يلِ الْاَحْلَامِ بِعَالِم۪ينَ ﴿٤٤﴾ وَقَالَ الَّذ۪ي

نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ اُمَّةٍ اَنَا۬ اُنَبِّئُكُمْ بِتَأْو۪يلِه۪ فَاَرْسِلُونِ
٤٥ يُوسُفُ اَيُّهَا الصِّدّ۪يقُ اَفْتِنَا ف۪ي سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ
يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعِ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ
يَابِسَاتٍ لَعَلّ۪ٓي اَرْجِعُ اِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ ٤٦ قَالَ تَزْرَعُونَ
سَبْعَ سِن۪ينَ دَاَبًاۚ فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ ف۪ي سُنْبُلِه۪ٓ اِلَّا قَل۪يلًا مِمَّا
تَأْكُلُونَ ٤٧ ثُمَّ يَأْت۪ي مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ
لَهُنَّ اِلَّا قَل۪يلًا مِمَّا تُحْصِنُونَ ٤٨ ثُمَّ يَأْت۪ي مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَامٌ ف۪يهِ
يُغَاثُ النَّاسُ وَف۪يهِ يَعْصِرُونَ ٤٩

Meâli

43. Kral dedi ki: "Rüyamda yedi arık ineğin yedi semiz ineği yediğini gördüm. Ayrıca yedi yeşil ve bir o kadar da kuru başak gördüm. Efendiler! Eğer rüya yorumluyorsanız bu rüyamı da bana yorumlayın. **44.** Adamlar, "Bunlar karmakarışık düşlerdir. Biz böyle düşleri yorumlamayı bilmeyiz" dediler. **45.** O iki kişiden, hapisten kurtulup bunca zaman geçtikten sonra Yûsuf'un tembihini hatırlayan genç, "Ben size bu rüyanın yorumunu bildireceğim; beni hemen gönderin" dedi. **46.** (Zindana gelerek) "Yûsuf! Ey özü sözü doğru arkadaş! (Rüyada görülen) yedi arık ineğin yediği yedi semiz inek ile yedi yeşil, bir o kadar da kuru başak hakkında bize yorum yap. Umarım ki, bu bilgiyle insanlara dönerim ve umarım onlar da belki (ne yapacaklarını) bilirler."

dedi. **47.** Yûsuf şöyle dedi: "Her zaman yaptığınız gibi yedi sene ekin ekeceksiniz. Sonra yemek için ayıracağınızdan ibaret olan az bir miktar hariç, hasat ettiğiniz ürünü başağında iken bırakın (böyle iken saklayın). **48.** Sonra bunun ardından yedi kıtlık yılı gelecek ve o yıllar, saklayacaklarınızdan az bir miktar (tohumluk) hariç, biriktirdiklerinizi yiyip tüketecektir. **49.** Sonra bunun ardından bir yıl daha gelecek; artık o yıl insanlar ilâhî yardıma mazhar olacaklar ve o yılda sıkma besinler üretecekler."

Tefsiri

43. Bu kralın, Sînâ yarımadası yoluyla gelip Mısır'ı istilâ ettikten sonra ülkede milâttan önce 1700'den 1580'e kadar hüküm süren altı Hiksos kralından biri olduğu bildirilmektedir (bk. Ahmet Suphi Furat, "Yûsuf", *İA*, XIII, 441). Tarihçilerin bunları, "göçebe ülkelerin hükümdarları" veya "çoban krallar" diye isimlendirmiş olmaları bunların Mısır'ı istilâ etmeden önce henüz tam olarak yerleşik hayata geçmemiş olan Suriyeli Araplar oldukları ihtimalini kuvvetlendirir. Bunların, İbrânî asıllı Hz. Yûsuf ile menşe yakınlığı ihtimali de vardır. Çünkü İbrânîler de daha önce Arabistan yarımadasından Mezopotamya'ya, sonra Suriye'ye göç eden bedevî kabilelerden birinin soyundan gelmektedir. Kralın, Hz. Yûsuf'a güven duyması ve ailesine ülkesinde geniş imkân tanıması Mısır'da zaman içinde İsrâil asıllıların etnik ve kültürel bir toplum haline gelmesini sağlamıştır (Esed, II, 464-465; İbn Âşûr, XII, 280).

Hz. Mûsâ'nın zamanında ise Hiksoslar dönemi kapanmıştı, artık Mısır'ı Kıptî soyundan gelen Firavun yönetiyordu. Ülkesi için bir tehlike oluşturacağı endişesiyle İsrâiloğulları'nın erkek çocuklarını öldürüyor, kız çocuklarını hayatta bırakıyordu (Bakara 2/49).

44. "Karmakarışık düşler" diye çevirdiğimiz *edgāsü ahlâm* tamlamasındaki *edgās* kelimesi "yaşı kurusu birbirine karışmış çeşitli bitkilerden meydana gelen ot demetleri" anlamına gelir. *Ahlâm* ise "uyku halinde görülen, anlamlı olmayan, ilham tarzındaki rüya gibi bilgi taşımayan düşler"dir. Dolayısıyla bunların bilgiye ulaşma sonucu veren bir yorumu yoktur.

Öyle anlaşılıyor ki, Allah Teâlâ, zindanda çilesini dolduran Hz. Yûsuf'u buradan çıkarmak ve sabrının mükâfatını vermek istedi. Dolayısıyla onun zindandan çıkmasını gerektirecek sebepleri hazırladı. Kral gördüğü rüyadan etkilenip korktu. Bunun üzerine ülkesindeki rüya yorumcularını, üst mevkideki adamlarını (tapınak kâhinlerini) toplayıp, rüyayı onlara anlattı. Fakat kâhinler rüyayı yorumlamaktan âciz kaldılar.

45-46. Yûsuf'un iki hapishane arkadaşından sağ kalan kişi, kâhinlerin, kralın rüyasını yorumlamaktan aciz kaldıklarını görünce, Hz. Yûsuf'u hatırladı ve gidip rüyayı ona yorumlatmak üzere izin istedi. İzin verilince, gitti, rüyayı Yûsuf'a anlattı ve ondan yorumunu aldı. Rüya ileride meydana gelecek bolluk, kıtlık ve sıkıntılara işaret etmekteydi.

47. Hz. Yûsuf, gelecekte Mısır'da etkili bir kıtlığın meydana geleceğini haber verdiği gibi, alınacak tedbirleri de anlattı. Mısır'da yedi sene bolluk olacağını, bu süre zarfında her sene bolca hububat ekmelerini, kaldıracakları ürünlerden sadece yiyeceklerini ve tohumluklarını ayırıp kalanları başak halinde depolamalarını tavsiye etti.

48. Bu bolluk yıllarından sonra yedi kıtlık yılı geleceğini, daha önce depo etmiş oldukları hububatı bu kıtlık yıllarında yiyeceklerini, az bir miktarını da tohum olarak kullanacaklarını söyledi.

49. Bundan sonra yine bir bolluk yılı geleceğini, o yılda Allah tarafından insanlara yardım edileceğini, bolluk olacağını; halkın üzüm, hurma, zeytin ve susam gibi ürünleri sıkarak su ve yağlarından istifade edeceklerini haber verdi.

Kralın rüyasında bu bolluk yılına dair herhangi bir işaret yoktur. Hz. Yûsuf, Allah'ın verdiği bilgiye dayanarak bunu onlara müjdelemiştir. Bu olay rüyayı herkese değil, ehline yorumlatmanın gerekli olduğunu göstermektedir (rüya ve rüya yorumu için ayrıca bk. Yûsuf 12/4-6).

50 – 57

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ
فَاسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ إِنَّ رَبِّي
بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ ﴿٥٠﴾ قَالَ مَا خَطْبُكُنَّ إِذْ رَاوَدْتُنَّ
يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ
قَالَتِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ أَنَا رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ
وَإِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٥١﴾ ذَلِكَ لِيَعْلَمَ أَنِّي لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ
وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ ﴿٥٢﴾ وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ
لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ
﴿٥٣﴾ وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ أَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِي فَلَمَّا كَلَّمَهُ
قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ ﴿٥٤﴾ قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى
خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ ﴿٥٥﴾ وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ
فِي الْأَرْضِ يَتَبَوَّأُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَاءُ

وَلَا نُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٥٦﴾ وَلَاَجْرُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٧﴾

Meâli

50. Kral "Onu bana getirin!" dedi. Elçi Yûsuf'a geldiğinde Yûsuf, "Efendine dön de sor ona, 'Ellerini kesen o kadınların zoru neydi?' Şüphesiz rabbim onların hilesini çok iyi bilir" dedi. **51.** Kral (kadınlara) "Yûsuf ile beraber olmak isterken ne bekliyordunuz?" diye sordu. Kadınlar, "Hâşâ! Allah için, biz ondan hiçbir eğrilik görmedik" dediler. Aziz'in karısı da: "Şimdi gerçek ortaya çıktı, ben onunla beraber olmak istemiştim. Şüphesiz ki o doğru söyleyenlerdendir" dedi. **52.** (Yûsuf dedi ki:) "Bu, Aziz'in, yokluğunda ona hainlik etmediğimi ve Allah'ın, hainlerin hilesini başarıya ulaştırmayacağını bilmesi içindi. **53.** Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder; şüphesiz rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir." **54.** Kral dedi ki: "Onu bana getirin, onu kendime özel danışman edineyim." Onunla konuşunca, "Bugün sen katımızda yüksek yeri olan, güvenilir birisin" dedi. **55.** Yûsuf da "Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben çok iyi korurum ve bu işi bilirim" dedi. **56.** Böylece Yûsuf'a orada dilediği gibi hareket etmek üzere ülke içinde yetki verdik. Biz dilediğimiz kimseye rahmetimizi eriştiririz. Güzel davrananların mükâfatını zayi etmeyiz. **57.** İman edip de sakınanlar için âhiret mükâfatı daha hayırlıdır.

Tefsiri

50. Yûsuf'un hapishane arkadaşı rüyanın yorumunu krala götürdü. Kral, yorumun rüyaya uygun olduğunu görünce sevindi ve bu yorumu yapanın akıllı, bilgili bir kimse olduğunu anladı. Yorumu bir de kendisinden dinlemek için onun huzura getirilmesini emretti. Elçi gelip kralın isteğini Hz. Yûsuf'a iletti. Fakat Yûsuf, yüce Allah'tan gelen bir ilhamla kendisinin ileride yüksek bir makama geleceğini biliyordu; dolayısıyla zindan-

dan hemen çıkmayıp üzerindeki töhmet ve şaibenin ortadan kalkmasını, iffet ve şahsiyetine sürülmüş olan lekenin temizlenmesini istedi. Kendisinin haksız olarak zindana atılmış, mâsum ve günahsız biri olduğunun ortaya çıkmasını bekledi. Resûl-i Ekrem Hz. Yusuf'un zindanda çektiği çileyi anlatırken onun gösterdiği sabır ve olgunluk hakkında takdirkâr ifadeler kullanmıştır (Buhârî, "Tefsîr", 12/5).

Hz. Yûsuf burada peygambere yakışır bir nezaket ve örnek bir tavır da sergiledi. Şöyle ki, asıl zindana atılmasına sebep olan Aziz'in karısı olduğu halde velinimetinin şerefini korumak için, onun karısından hiç söz etmeden geçmişte yapılmış bir toplantıda ellerini kesmiş bulunan kadınların tutumunun tahkik edilerek olayın aydınlatılmasını istedi.

51. Elçi Hz. Yûsuf'un isteklerini krala iletti. Kral bu isteği yerine getirmede tereddüt göstermedi. Muhtemelen olayı o da biliyor ve Yûsuf'un suçsuz olduğuna inanıyordu. Ancak devlet ileri gelenlerinin itibarını koruma uğruna haksızlığa göz yummuştu. Zamanı gelince ilgili kadınları toplayıp onları sorguya çekti. Kadınlar Hz. Yûsuf'un günahsız olduğunu itiraf ettiler. Bu durum karşısında Aziz'in karısı da gerçeği itiraf etmekten başka bir yol olmadığını anladı.

52-53. Müfessirlerin çoğunluğu, bu âyetlerde geçen sözlerin Hz. Yûsuf'a ait olduğu görüşündedir (bk. Taberî, XII, 238, XIII, 2; Zemahşerî, II, 328; Begavî, II, 430). Bununla birlikte bu sözlerin Aziz'in karısına ait olduğunu söyleyenler de vardır. Onlara göre bu âyetler, bir önceki âyetin devamıdır. Çünkü bu sözler kralın huzurunda kadınların sorguya çekildiği sırada söylenmiştir. Halbuki o zaman Yûsuf zindanda bulunuyordu. Ayrıca bu âyetleri 51. âyetten ayıran herhangi bir karine de yoktur; dolayısıyla bu sözler kadına ait olmalıdır. O bu sözleriyle Yûsuf'un gıyabında ona hıyanet etmediğini ve kendi nefsini de temize çıkarmak istemediğini ifade etmek istemiştir (İbn Kesîr, IV, 319 vd.; Reşîd Rıza, XII, 323; İbn Âşûr, XII, 292). Kadın suçunu itiraf ettiğine göre, kalkıp bir de "O suçlu ama ben de büsbütün temiz değilim" anlamında bir söz söylemesi çelişkili olacağından, kanaatimizce o sözleri Hz. Yûsuf söylemiş olmalıdır.

54-55. Hz. Yûsuf'un, kendi niteliklerini açıklayarak yöneticiden görev istemesi, herhangi bir alanda uzman olan kimsenin, umumun menfaati için yetkililerden görev istemesinin câiz olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber'in, görev talebinde hırslı ve ısrarlı olmamak konusundaki uyarılarının amacı (Müslim, "İmâre", 3/13-14), kamu görevine lâyık olanların bulunup tayin edilmesine teşviktir.

56. Kral, Hz. Yûsuf hakkında edindiği bilgilerden onun yüksek karaktere sahip, ülke yönetiminde liyakatli biri olduğunu anladı ve tereddüt etmeksizin onu devletinde yüksek bir makama getirdi. Maliyenin yönetimini ona teslim etti ve tam yetki verdi. Olaylar Yûsuf'un, kralın rüyasını yorumladığı gibi cereyan etti. Hz. Yûsuf, gereken tedbiri alarak bolluk yıllarında tarıma önem verdi, üretimi arttırdı, ihtiyaç fazlası ürünleri depoladı. Nihayet kıtlık yılları geldi. Bu sefer depolanmış olan ürünleri yemeye ve ihraç etmeye başladılar. Çünkü kıtlık sadece Mısır'da değil, Kuzey Arabistan, Ürdün, Filistin ve Suriye'de de etkisini göstermiş, bu bölgelerin halkı da yiyecek sıkıntısı çekmeye başlamıştı. Ancak Hz. Yûsuf'un aldığı tedbirler sayesinde Mısır halkı kıtlık yıllarını rahatlıkla geçirdi, hatta erzak fazlasını ihraç etti. Her taraftan insanlar gelerek Mısır'dan erzak satın aldılar. Hz. Ya'kūb da Yûsuf'un öz kardeşi Bünyâmin hariç, diğer oğullarını erzak almak için Mısır'a gönderdi.

50-57. ayetler grubundan çıkan sonuca göre üretim, tasarruf ve ekonomi yönetiminin ehil ellerde olması iktisadın temel ilkelerindendir.

58 – 62

وَجَٓاءَ اِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ
٥٨ وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ قَالَ ائْتُونٖي بِاَخٍ لَكُمْ مِنْ اَبٖيكُمْ اَلَا
تَرَوْنَ اَنّٖٓي اُوفِي الْكَيْلَ وَاَنَا۬ خَيْرُ الْمُنْزِلٖينَ ٥٩ فَاِنْ لَمْ تَاْتُونٖي بِهٖ

فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرَبُونِ ﴿٦٠﴾ قَالُوا سَنُرَاوِدُ عَنْهُ
اَبَاهُ وَاِنَّا لَفَاعِلُونَ ﴿٦١﴾ وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ
فِي رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَا اِذَا انْقَلَبُوا اِلَى اَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٦٢﴾

Meâli

58. Yûsuf'un kardeşleri (tahıl almak üzere) gelip huzuruna girdiler. Kardeşleri onu tanımadıkları halde Yûsuf onları tanımıştı. **59.** Yüklerini hazırlayınca, "Sizin baba-bir kardeşinizi de bana getirin, dedi, görüyorsunuz ki ben ölçeği tam dolduruyorum ve ben iyi bir ev sahibiyim. **60.** Eğer onu bana getirmezseniz artık bende size verilecek tahıl yoktur; yanıma yaklaşmayın!" **61.** Kardeşleri, "Onu babasından isteyeceğiz, kuşkusuz bunu yapacağız" dediler. **62.** Yûsuf, emrindeki gençlere dedi ki: "Ödedikleri bedeli yüklerinin içine koyun. Umarım ki ailelerine döndüklerinde bunun farkına varırlar ve umarım yine gelirler."

Tefsiri

58. Uzun süren kuraklık ve kıtlık Ken'ân bölgesini de etkiledi. Dolayısıyla Hz. Yûsuf'un kardeşleri de erzak satın almak üzere Mısır'a, Hz. Yûsuf'un yanına geldiler. Ancak huzuruna çıktıklarında onu tanımadılar, Yûsuf ise onları tanıdı. Çünkü onu kuyuya attıkları zaman o çocuk yaştaydı. Aradan geçen bu uzun süre, onlarda fazla bir değişiklik meydana getirmemişti. Buna karşılık Hz. Yûsuf, yaşı gereği fizikî yapısı değişmiş, yetişkin bir insan olmuştu. Ayrıca onlar kuyuya attıkları kardeşlerinin bir gün böyle bir makama geleceğini düşünemezlerdi. Ancak kader tecelli etmiş, 15. âyette bildirilen ilâhî vaad gerçekleşmeye başlamıştı.

59-60. Buradan anlaşıldığına göre Hz. Yûsuf kardeşlerini misafir etti, onlara ikram ve iltifatta bulundu; bu esnada, gelenlerin dışında bir

de baba-bir kardeşlerinin bulunduğunu ona anlattılar; yaşlı babaları ve küçük kardeşleri için de tahıl istediler. Hz. Yûsuf, kardeşlerinin istediği tahılı verdi, yüklerini hazırlattı, kendilerini donattı ve tekrar geldiklerinde küçük kardeşlerini de getirmelerini istedi. Aksi halde yanlış beyanda bulunmuş olacakları için kendilerine tahıl vermeyeceğini bildirdi.

61-62. Bünyâmin'i getireceklerine dair kardeşlerinden kesin söz alan Hz. Yûsuf, onların ödedikleri bedeli de yüklerinin içine koydurarak parasızlık yüzünden gelememeleri gibi bir mazereti de ortadan kaldırmış oluyordu.

63 – 68

فَلَمَّا رَجَعُوا اِلٰٓى اَب۪يهِمْ قَالُوا يَٓا اَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ فَاَرْسِلْ مَعَنَٓا
اَخَانَا نَكْتَلْ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٦٣﴾ قَالَ هَلْ اٰمَنُكُمْ عَلَيْهِ اِلَّا
كَمَٓا اَمِنْتُكُمْ عَلٰٓى اَخ۪يهِ مِنْ قَبْلُ فَاللّٰهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ اَرْحَمُ
الرَّاحِم۪ينَ ﴿٦٤﴾ وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ
اِلَيْهِمْ قَالُوا يَٓا اَبَانَا مَا نَبْغ۪ي هٰذِه۪ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ اِلَيْنَا وَنَم۪يرُ
اَهْلَنَا وَنَحْفَظُ اَخَانَا وَنَزْدَادُ كَيْلَ بَع۪يرٍ ذٰلِكَ كَيْلٌ يَس۪يرٌ
﴿٦٥﴾ قَالَ لَنْ اُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتّٰى تُؤْتُونِ مَوْثِقًا مِنَ اللّٰهِ لَتَأْتُنَّن۪ي بِه۪
اِلَّٓا اَنْ يُحَاطَ بِكُمْ فَلَمَّٓا اٰتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ

وَكِيلٌ ﴿٦٦﴾ وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا
مِنْ اَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَمَا اُغْن۪ي عَنْكُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ اِنِ
الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ
﴿٦٧﴾ وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ اَمَرَهُمْ اَبُوهُمْ مَا كَانَ يُغْن۪ي عَنْهُمْ
مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا حَاجَةً ف۪ي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضٰيهَا وَاِنَّهُ لَذُو
عِلْمٍ لِمَا عَلَّمْنَاهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾

Meâli

63. Babalarına döndüklerinde, "Ey Babamız! Artık (kardeşimiz olmadan) bize erzak verilmeyecek. Kardeşimizi bizimle beraber gönder de erzak alalım. Biz onu mutlaka koruyacağız" dediler. **64.** Ya'kūb dedi ki: "Daha önce kardeşi Yûsuf hakkında size ne kadar güvendiysem, bunun hakkında da size ancak o kadar güvenirim! En iyi koruyucu Allah'tır. O, acıyanların en merhametlisidir." **65.** Eşyalarını açtıklarında ödedikleri bedelin kendilerine geri verildiğini gördüler. Dediler ki: "Ey Babamız! Daha ne istiyoruz? İşte sermayemiz de bize geri verilmiş; yine ailemize yiyecek getiririz; kardeşimizi koruruz ve bir deve yükü de fazla alırız. Çünkü bu (getirdiğimiz) az bir miktardır." **66.** Ya'kūb şöyle cevap verdi: "Aşılamaz engellerle kuşatılmanız hariç, onu bana mutlaka getireceğinize dair Allah adına yeminle kesin söz vermediğiniz takdirde onu sizinle beraber göndermem!" Ona hepsi de kesin söz verince, "Söylediklerimize Allah şahittir" dedi. **67.** Sonra şunu söyledi: "Oğullarım! (Şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden

savamam. Hüküm Allah'tan başkasının değildir. Ben yalnız O'na güvenip dayandım. Güvenecek olanlar yalnız O'na güvenip dayansınlar. **68.** Şehre babalarının kendilerine emrettiği şekilde girdiler ama bu, Allah'tan gelecek hiçbir şeyi onlardan savacak değildi. Şu var ki, Ya'kūb'un içinde taşıyıp onlara açıkladığı kaygıyı gidermiş oldu. Şüphesiz o, bizim kendisine öğrettiğimiz bir bilgiye sahipti.

Tefsiri

65. Hz. Yûsuf'un kardeşleri ödedikleri bedelin kendilerine geri verildiğini görünce erzak için tekrar Mısır'a gitme arzuları daha da arttı. Kardeşleri Bünyâmin'i kendileriyle göndermesi için babalarına karşı biraz daha ısrarda bulundular ve onu koruyacaklarına dair söz verdiler. Rivayete göre Hz. Yûsuf, bir kişiye bir deve yükünden fazla yiyecek vermiyordu. Onlara on deve yükü vermiş on birinciyi ise, kardeşleri Bünyâmin gelinceye kadar vermeyeceğini söylemişti.

67. Hz. Yaʿkūb'un oğullarına şehre ayrı ayrı kapılardan girmelerini emretmesi iki şekilde yorumlanmıştır: **a)** Oğulları gösterişliydiler ve güzel giyinirlerdi. Hep birlikte aynı kapıdan girdikleri takdirde onlara göz değeceğinden korkmuş, dolayısıyla ayrı kapılardan girmelerini emretmiştir. Göz değmesi olayının gerçek olup olmadığı konusu müfessirler tarafından tartışılmış olmakla birlikte, Hz. Peygamber'in, torunları Hasan ile Hüseyin'i kem gözlerden koruması için Allah'a dua ettiği rivayet edilmiştir (Buhârî, "Enbiyâ", 10). Yine Resûlullah'ın "Göz değmesi haktır; eğer kaderi geçecek bir şey olsaydı göz değmesi kaderi geçerdi" dediği rivayet edilmiştir (Müslim, "Selâm", 41-42; göz değmesi hakkında ayrıca bk. Kalem 68/51). **b)** Hz.Yaʿkūb'un endişesi siyasîdir. Böyle görkemli, güçlü, kuvvetli insanların şehre toplu halde girmeleri gerek halkın gerekse kralın dikkatini çeker, neticede başlarına bir hal gelebilirdi (Râzî, XVIII, 172).

68. Allah'ın hükmü değişmez olsa bile, insanlar bunu bilemezler ve tedbir almakla yükümlüdürler. Ayrıca tedbir insanı psikolojik olarak rahatlatır. İnsanların çoğu kader-tedbir ilişkisini bilmez, ama peygamberler bilirler; çünkü bunu onlara Allah öğretmiştir.

69 – 79

وَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ اٰوٰٓى اِلَيْهِ اَخَاهُ قَالَ اِنّ۪ٓي اَنَا۬ اَخُوكَ
فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ
بِجَهَازِهِمْ جَعَلَ السِّقَايَةَ ف۪ي رَحْلِ اَخ۪يهِ ثُمَّ اَذَّنَ مُؤَذِّنٌ
اَيَّتُهَا الْع۪يرُ اِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا وَاَقْبَلُوا عَلَيْهِمْ
مَاذَا تَفْقِدُونَ ﴿٧١﴾ قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ وَلِمَنْ
جَٓاءَ بِه۪ حِمْلُ بَع۪يرٍ وَاَنَا۬ بِه۪ زَع۪يمٌ ﴿٧٢﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ
مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْاَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِق۪ينَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا
فَمَا جَزَٓاؤُ۬هُٓ اِنْ كُنْتُمْ كَاذِب۪ينَ ﴿٧٤﴾ قَالُوا جَزَٓاؤُ۬هُ مَنْ وُجِدَ
ف۪ي رَحْلِه۪ فَهُوَ جَزَٓاؤُ۬هُۜ كَذٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِم۪ينَ ﴿٧٥﴾ فَبَدَاَ
بِاَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعَٓاءِ اَخ۪يهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَٓاءِ اَخ۪يهِۜ
كَذٰلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَۜ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ اَخَاهُ ف۪ي د۪ينِ
الْمَلِكِ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُۜ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَٓاءُۜ وَفَوْقَ كُلِّ

ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ ﴿٧٦﴾ قَالُوا إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ
مِنْ قَبْلُ فَأَسَرَّهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ قَالَ أَنْتُمْ
شَرٌّ مَكَانًا وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ ﴿٧٧﴾ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ
إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ إِنَّا نَرَاكَ
مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٧٨﴾ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا
عِنْدَهُ إِنَّا إِذًا لَظَالِمُونَ ﴿٧٩﴾

Meâli

69. Yûsuf'un huzuruna girdiklerinde öz kardeşini yanına aldı (ve ona gizlice) "Ben, gerçekten senin kardeşinim; onların yaptıklarına üzülme!" dedi. **70.** Yûsuf, onlara yüklerini hazırlattığı zaman su kabını kardeşinin yükü içine koydurdu. Sonra bir görevli, "Ey Kafile! Siz kesinlikle hırsızsınız!" diye bağırdı. **71.** Kardeşleri onlara dönerek, "Ne arıyorsunuz?" dediler. **72.** "Kralın su kabını arıyoruz; onu getirene bir deve yükü (bahşiş) var" diye cevap verdiler. (İçlerinden biri) "Ben bu söze kefilim" dedi. **73.** Onlar, "Allah'a andolsun ki bizim bu yerde fesat çıkarmak için gelmediğimizi siz de biliyorsunuz, biz hırsız da değiliz" dediler. **74.** (Görevliler), "Peki, yalan söylüyorsanız (sizde) bunun cezası nedir?" diye sordular. **75.** "Onun cezası, kayıp eşya kimin yükünde bulunursa onun buna karşılık alıkonulmasıdır. Biz zalimleri böyle cezalandırırız" dediler. **76.** Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra da su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yûsuf'a böyle bir tedbiri öğrettik, yoksa Allah dileyip bunu öğretmeseydi kralın kanununa göre kardeşini alıkoyamazdı. Biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Her bilenin

üstünde daha çok bilen biri vardır. **77.** Dediler ki: "Eğer o çaldıysa, daha önce onun kardeşi de çalmıştı." Yûsuf onlara belli etmeksizin içinden şunları geçirdi: "Sizin durumunuz çok kötü! Allah, sizin suçladığınız hususu çok iyi bilmektedir." **78.** Dediler ki: "Efendimiz! Gerçekten onun çok yaşlı bir babası var. Onun yerine içimizden birini alıkoy. Şüphesiz biz seni iyilik sever biri olarak görüyoruz." **79.** Yûsuf, "Eşyamızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını alıkoymaktan Allah'a sığınırız, o takdirde biz gerçekten zulmetmiş oluruz" dedi.

Tefsiri

69. Rivayet edildiğine göre Hz. Yûsuf, kardeşlerine ziyafet verdi. Onları sofraya ikişer ikişer oturttu. Bünyâmin tek kaldığına üzülünce Hz. Yûsuf onu kendi sofrasına aldı. Yemekten sonra kardeşlerini ikişer ikişer evlere misafir verdi. Bünyâmin yine yalnız kalmıştı. Yûsuf, "Bunun eşi yok, o halde benim yanımda kalsın" dedi. Böylece Bünyâmin onun yanında geceledi. Ona, "Ölen kardeşinin yerine beni kardeş olarak kabul eder misin?" diye sordu. Bünyâmin, "Senin gibi bir kardeşi kim bulabilir?; fakat sen babam Ya'kūb ile annem Rahel'den doğmadın" diye cevap verdi. Hz. Yûsuf bunu işitince ağladı, kalkıp Bünyâmin'in boynuna sarıldı ve "Ben senin kardeşinim" dedi (Râzî, XVIII, 177).

70. Hz. Yûsuf, öz kardeşini yanında alıkoyabilmek için kralın su tasını Bünyâmin'in yükü içine koydurdu. Sonra da tası onların çaldığını ilân etti.

74-75. Mısır kanunlarına göre hırsızın kendisine el koymak mümkün olmadığı için, Hz. Yûsuf'un adamları, kardeşlerine sorup bu suçun cezasının onların kanunlarında ne olduğunu tesbit etmek ve bunu uygulamak istediler.

76. Mısır kanunlarında hırsıza sopa vurulur ve çaldığı malın iki misli ödettirilirdi. Hz. Ya'kūb'un şeriatında ise hırsız yakalanarak çaldığı malın karşılığında mal sahibine hizmet ettirilirdi. Hz. Yûsuf, işte bu kanundan yararlanıp kardeşi Bünyâmin'i alıkoymak istedi. Planını buna

göre hazırladı; dikkat çekmemek için aramaya önce üvey kardeşlerinin yüklerinden başladı. Sonunda su kabını Bünyâmin'in yükünden bulup çıkardı. Dolayısıyla onu Mısır'da alıkoydu.

77. Rivayete göre Hz. Yûsuf'un halası onu çok severdi. Yûsuf büyüyünce halası onun kendi yanında kalmasını istedi. Ya'kūb buna razı olmayınca halası, Hz. İbrâhim'den kendisine miras kalmış olan kuşağını Yûsuf'un beline bağladı. Sonra kuşağın kaybolduğunu söyledi. Kuşak arandı, Yûsuf'un üzerinde bulundu. Halası kanun gereği Yûsuf'u yanında alıkoydu. İşte Yûsuf'un kardeşleri "Daha önce onun kardeşi de çalmıştı" derken bu duruma işaret etmek istemişlerdir. Şevkânî uydurma olarak nitelediği bu rivayeti naklettikten sonra Kurtubî'nin yorumunu tercih etmiştir. Buna göre Yûsuf'un kardeşleri –daha önce yaptıkları gibi– yalan söylemiş, iftirada bulunmuşlardır (III, 51-52).

78-79. Plandan haberdar olmayan kardeşleri, Bünyâmin'in ihtiyar babası olup onun için çok üzüleceğini söylediler ve yerine kendilerinden birini alıkoyup onu serbest bırakmasını Hz. Yûsuf'tan istediler. Fakat Hz. Yûsuf, cezanın şahsîliği ilkesinden hareket etti ve suçlunun yerine başkasını cezalandırmanın haksızlık olduğunu, böyle bir şey yapmaktan Allah'a sığındığını bildirdi.

80 – 87

فَلَمَّا اسْتَيْـَٔسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا قَالَ كَبِيرُهُمْ أَلَمْ تَعْلَمُوا
أَنَّ أَبَاكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا مِنَ اللّٰهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ
فِي يُوسُفَ فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ حَتّٰى يَأْذَنَ لِي أَبِي أَوْ يَحْكُمَ
اللّٰهُ لِي وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿٨٠﴾ اِرْجِعُوا إِلٰى أَبِيكُمْ فَقُولُوا

يَٓا اَبَانَٓا اِنَّ ابْنَكَ سَرَقَۚ وَمَا شَهِدْنَٓا اِلَّا بِمَا عَلِمْنَا وَمَا كُنَّا
لِلْغَيْبِ حَافِظ۪ينَ ﴿٨١﴾ وَسْـَٔلِ الْقَرْيَةَ الَّت۪ي كُنَّا ف۪يهَا وَالْع۪يرَ
الَّت۪ٓي اَقْبَلْنَا ف۪يهَاۜ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٨٢﴾ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ
اَنْفُسُكُمْ اَمْراًۜ فَصَبْرٌ جَم۪يلٌۜ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَأْتِيَن۪ي بِهِمْ
جَم۪يعاًۜ اِنَّهُ هُوَ الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ﴿٨٣﴾ وَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ
يَٓا اَسَفٰى عَلٰى يُوسُفَ وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظ۪يمٌ ﴿٨٤﴾
قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتَؤُ۬ا تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتّٰى تَكُونَ حَرَضاً
اَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِك۪ينَ ﴿٨٥﴾ قَالَ اِنَّمَٓا اَشْكُوا بَثّ۪ي وَحُزْن۪ٓي اِلَى
اللّٰهِ وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾ يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا
مِنْ يُوسُفَ وَاَخ۪يهِ وَلَا تَاْيَـٔسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِۜ اِنَّهُ لَا يَاْيَـٔسُ
مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٧﴾

Meâli

80. Ondan ümitlerini kesince görüşmek üzere bir kenara çekildiler. Büyükleri dedi ki: "Babanızın sizden Allah adına söz aldığını, daha önce de Yûsuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmiyor musunuz? Babam gelmeme izin verinceye veya benim için Allah hükmedinceye

kadar bu yerden asla ayrılmayacağım. O hükmedenlerin en iyisidir. **81.** Babanıza dönün ve deyin ki: "Ey Babamız! Şüphesiz oğlun hırsızlık etti. Biz de ancak bilip gördüğümüze tanıklık ettik. (Koruma sözü verdik ama) bilgimiz dışında kalan olaylara karşı da onu koruyamazdık. **82.** İstersen orada bulunduğumuz şehrin halkına ve aralarında geldiğimiz kafileye de sor. Biz gerçekten doğru söylüyoruz." **83.** Babaları şöyle dedi: "Hayır, nefisleriniz bu hususta sizi aldattı. Bana düşen artık güzel bir sabırdır. Umulur ki, Allah onların hepsini bana getirir. Şüphesiz O, çok iyi bilendir, hikmet sahibidir." **84.** Onlardan yüz çevirdi, "Âh Yûsufum âh! İçim yanıyor!" diyordu. Sonunda üzüntüden gözlerine boz geldi. Artık kederini içine gömüyordu. **85.** Oğulları, "Allah'a andolsun ki, sen 'Yûsufum!' diye diye sonunda ya hasta olacaksın ya da büsbütün helâk olacaksın!" dediler. **86.** Ya'kūb da şöyle dedi: "Ben gam ve kederimi ancak Allah'a arzediyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah tarafından biliyorum. **87.** Ey Oğullarım! Gidin de Yûsuf'u ve kardeşini iyice araştırın, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez!"

Tefsiri

80-82. Kardeşlerin büyüklerinden maksat yaşça büyük olan Ruben mi yoksa akılca üstün olan Şem'ûn (Şimeon) mu olduğu konusunda farklı rivayetler vardır. Taberî yaşça büyük olan Ruben'in kastedildiğini bildiren rivayetlerin daha isabetli olduğu kanaatindedir (bk. XIII, 33-34). Hz. Yûsuf'un kararlı tutumu karşısında, ondan ümitlerini kesen kardeşleri, durumu kendi aralarında görüşmek üzere bir kenara çekildiler. Büyükleri Ruben, Bünyâmin hakkında babalarına verdikleri sözü, daha önce de Hz. Yûsuf'a yaptıklarını onlara hatırlattı. Yûsuf'un bu kardeşi, daha önce onu öldürmek isteyen kardeşlerine, onu kuyuya atmalarını teklif etmiş ve ölümden kurtarmıştı (âyet 10; Taberî, XII, 155-156).

Hz. Ya'kūb'un oğulları, 81. âyetin son cümlesiyle, Bünyâmin'i koruyacaklarına dair babalarına söz verdikleri zaman onun hırsızlık suçundan dolayı Mısır'da alıkonulacağını bilemeyeceklerini ifade etmek istemişlerdi.

84. Oğlu Bünyâmin'in Mısır'da tutulduğunu haber alan Hz. Yaʿkūb'un, diğer oğlu Yûsuf hakkındaki üzüntüleri yeniden depreşti ve üzüntünün şiddetinden gözlerine boz geldi. Bu olay iki şekilde açıklanmıştır: **a)** 96. âyette "Tekrar görür hale geldi" buyurulduğu için bunu karîne olarak alanlar, boz gelmekten maksat "Üzüntüden ve ağlamaktan dolayı gözünün kapanmasıdır" demişlerdir. Uzmanların açıklamalarına göre nâdir de olsa üzüntüden gözde katarakt oluştuğu ve sonra bir şokla bunun zâil olduğu görülmüştür. **b)** Râzî'nin de katıldığı (XVIII, 195) ikinci anlayışa göre göze boz gelmesinden maksat ağlayanın göz yaşlarına boğulmasıdır; açılması ise üzüntü ve ağlama sebebinin ortadan kalkması, göz yaşının dinmesidir.

86. Hz. Yaʿkūb'un bildiği, Allah'ın imtihanı, sabrın sonunun selâmet olduğudur; ayrıca Yûsuf'un rüyasına dayanarak (bk. 4-6 âyetler) edindiği, olayların geleceğine dair ümit verici bilgidir.

87. Tekrar erzak almak için Mısır'a giden çocuklarına Hz. Yaʿkūb'un söylediği bu sözler, onun, Yûsuf'u kurt yediğinden kuşkusunun olduğunu, dolayısıyla Yûsuf'tan ümidini kesmediğini (bk. 18, 83. ayetler) ve Allah'ın lutfuyla bir gün kendisine kavuşacağını umduğunu göstermektedir.

88 – 93

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا الضُّرُّ
وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجَاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا
إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ ﴿٨٨﴾ قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ
بِيُوسُفَ وَأَخِيهِ إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ ﴿٨٩﴾ قَالُوا أَإِنَّكَ

لَاَنْتَ يُوسُفُۜ قَالَ اَنَا يُوسُفُ وَهٰذَٓا اَخ۪يۘ قَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَاۜ
اِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُض۪يعُ اَجْرَ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٩٠﴾
قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ اٰثَرَكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا وَاِنْ كُنَّا لَخَاطِـ۪ٔينَ ﴿٩١﴾ قَالَ
لَا تَثْر۪يبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَۜ يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْۘ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِم۪ينَ ﴿٩٢﴾
اِذْهَبُوا بِقَم۪يص۪ي هٰذَا فَاَلْقُوهُ عَلٰى وَجْهِ اَب۪ي يَأْتِ بَص۪يرًاۚ
وَأْتُون۪ي بِاَهْلِكُمْ اَجْمَع۪ينَ ﴿٩٣﴾

Meâli

88. Yûsuf'un huzuruna girdiklerinde dediler ki: "Ey Aziz! Biz ve ailemiz kıtlığa uğradık ve biz, az bir bedel ile geldik. Yine de bize talebimizi karşılayacak kadar ver; bize bağışta da bulun. Şüphesiz Allah bağış yapanları mükâfatlandırır." **89.** Yûsuf, "Siz, cahilliğiniz yüzünden Yûsuf ve kardeşine yaptıklarınızı biliyor musunuz? dedi. **90.** "Yoksa sen, gerçekten sen Yûsuf musun?" diye sordular. O da "(Evet), ben Yûsufum, bu da kardeşim. Allah bize iyilik etti. Kim Allah'tan korkar ve sabrederse, şüphesiz Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez." dedi. **91.** Dediler ki: "Allah'a andolsun, hakikaten Allah seni bize üstün kılmış. Gerçekten biz hataya düşmüşüz." **92.** Yûsuf şöyle dedi: "Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir. **93.** Şu benim gömleğimi götürün de onu babamın yüzüne koyun, gözleri görecek duruma gelir. Bütün ailenizi de bana getirin."

Tefsiri

88. Hz. Yaʿkūb'un ısrarı üzerine oğulları, hem kardeşleri Yûsuf'u aramak, hem de yiyecek almak üzere üçüncü defa Mısır'a gittiler. Hz. Yûsuf'un

huzuruna girdiklerinde kıtlığın kendilerini iyice dara düşürdüğünü, dolayısıyla erzak temini için tekrar geldiklerini söylediler. Ellerindeki bedelin yetersiz olduğunu, bu sebeple alışverişin dışında kendilerine biraz da tasaddukta bulunmasını Hz. Yûsuf'tan istediler.

89-92. Hz. Yûsuf, artık kendisini tanıtmanın zamanı geldiğini düşünerek, cahillikleri yüzünden kardeşlerinin kendisine ve kardeşi Bünyâmin'e yaptıklarını onlara hatırlatıp kendini tanıttı. Böylece Yûsuf kuyuya atıldığı zaman, kendisine vahyedilmiş olan, "Kardeşlerinin yaptıklarını bir gün onlara kendileri (senin kim olduğunun) farkına varmadan mutlaka haber vereceksin!" meâlindeki 15. âyetin verdiği haber, gerçekleşmiş oldu. Kardeşleri kusurlarını itiraf edip özür dilediler. O da onları bağışladığını bildirdi. İnsanların kıskanması, Allah'ın bir kimse için takdir etmiş olduğu nimeti engelleyemez. Nitekim, Resûlullah duasında şöyle demiştir: "Allahım! Senin verdiğine engel olacak yoktur. Senin engel olduğunu da verecek yoktur" (Buhârî, "Ezân", 155). Kardeşlerinin kıskanması da Yûsuf'un yükselmesine engel olamamıştır. Sonunda kendileri mahcup olmuş ve Allah'ın Yûsuf'u kendilerinden üstün kılmış olduğunu yemin ederek itiraf etmişlerdir. Ziyâ Paşa'nın dediği gibi:

Zalimlere bir gün dedirir kudret-i Mevlâ:
Tallahi lekad âserekellahu aleynâ!

93. Yûsuf babasının, ağlamaktan gözlerinin göremez hale geldiğini öğrenince, kendi gömleğini götürüp babasının yüzüne koymalarını, böylece tekrar görecek duruma geleceğini söyledi. "Gözlerine boz gelmesi" göz yaşına boğulma değil de hastalık olarak anlaşılırsa, açılma olayı bir mûcize olarak kabul edilir. Bir başka yoruma göre de Hz. Ya'kūb'un gözlerine boz gelmesi psikolojik sıkıntıdan kaynaklanmaktadır. Yûsuf babasının üzüntü, sıkıntı ve sürekli olarak göz yaşı dökmekten görme duyusunun zayıfladığını anlamış ve bu sıkıntıyı gidermek üzere gömleğini babasına göndermiştir; Ya'kūb oğlunun sağ olduğu haberini aldığı ve gömleğini yüzüne sürdüğü takdirde olayın vereceği psikolojik rahatlık, sevinç ve mânevî güç, onun bedenini ve görme gücünü kuvvetlendirecek, gözleri görür hale gelecektir (Râzî, XVIII, 206).

94 – 98

وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ اَبُوهُمْ اِنّ۪ي لَاَجِدُ ر۪يحَ يُوسُفَ لَوْلَٓا اَنْ
تُفَنِّدُونِ ﴿٩٤﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ اِنَّكَ لَف۪ي ضَلَالِكَ الْقَد۪يمِ ﴿٩٥﴾
فَلَمَّٓا اَنْ جَٓاءَ الْبَش۪يرُ اَلْقٰيهُ عَلٰى وَجْهِه۪ فَارْتَدَّ بَص۪يرًاۚ
قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنّ۪ٓي اَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾
قَالُوا يَٓا اَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَٓا اِنَّا كُنَّا خَاطِ۪ٔينَ ﴿٩٧﴾
قَالَ سَوْفَ اَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبّ۪يۜ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّح۪يمُ ﴿٩٨﴾

Meâli

94. Kafile Mısır'dan ayrılınca babaları, "Eğer bana bunamış demezseniz, inanın ben Yûsuf'un kokusunu alıyorum!" dedi. **95.** Yanındakiler ise, "Vallahi sen hâlâ eski şaşkınlığındasın" dediler. **96.** Müjdeci gelince, gömleği yüzüne koyar koymaz Ya'kūb tekrar görür hale geldi. Dedi ki: "Ben size, 'Allah tarafından sizin bilmediklerinizi bilirim' demedim mi?" **97.** "Ey Babamız! Bizim günahlarımızın affını dile! Çünkü biz gerçekten hata ettik" dediler. **98.** Ya'kūb, "Sizin için biraz sonra rabbimden af dileyeceğim. Şüphesiz O çok bağışlayan, pek esirgeyendir" dedi.

Tefsiri

94. Hz. Yûsuf'un gömleğini getirmekte olan kafile, Mısır'dan ayrılıp Hz. Ya'kūb'un ülkesi olan Ken'ân iline doğru yola çıkınca, Ya'kūb, kendisine getirilmekte olan gömleğin kokusunu uzaktan hissetti. Bu olayın nasıl meydana geldiği konusunda bazı müfessirler, Allah'ın, bu kokuyu

bir mûcize olmak üzere o kadar uzak mesafeden Hz. Ya'kūb'a ulaştırdığı yorumunu yapmışlardır. Elmalılı Muhammed Hamdi bu husustaki yorumları verdikten sonra şöyle der: Hangi şekilde olursa olsun, bu olayın hârikulâde ilâhî bir tervih (kokuyu hissettirme) olduğunda hiç şüphe yoktur. Zamanımız ilim felsefesi, bu gibi olağan üstü ruhî olayları açıklayamamakla beraber, inkâr da etmeyip telepati (aracısız iletişim) adı altında tasnif ve mütalaa etmektedir. Acizane kanaatimize göre bu âyet, bize yalnız ruh ilimleri ve mûcize cinsinden bir harikayı tesbit ile kalmıyor, bugünkü teknolojik gelişme açısından dikkate değer ilhamlar da veriyor. Zira görülüyor ki rayiha yani koku kelimesi, rîh yani 'rüzgâr' anlamına gelen bir kelime ile ifade buyuruluyor. Bu kelimede 'iletme' anlamı daha belirgindir. Halbuki yukarıda da söylediğimiz gibi kafilenin Mısır'dan ayrıldığı anda Ya'kūb'un duyu merkezine bu kokunun ulaşması rüzgâr hızından daha hızlı bir iletişimle olmuştur. O halde, meseleyi kimya veya atom fiziği sahasında izleyerek ses naklinden daha ince bir kanun ile koku kuvveti ve hareketinin zaptedilmesi ve nakledilmesinin dahi elektrik akımından yararlanarak mümkün olabileceği sonucuna varabileceğiz demektir. Gerçi Ya'kūb'un kokuyu duyması fennî bir olay değil, mûcizevî bir olaydır. Ancak âyetin ifadesinden açıkça ortaya çıkan mâna, bu kokunun rüzgâr içinde duyulması ve gömleği taşıyan müjde kafilesinin Mısır'dan ayrıldığı sırada iletilmiş olmasıdır. Bu ise kokunun da havadan bir telsizle şimşek gibi naklinin ve iletilmesinin mümkün olabileceğini, yaratılışta bunun da gizli bir kanunu olabileceğini düşündürür. Şüphesiz ki bunun gerek Mısır'dan gönderilmesi, gerekse böyle bir hızlı titreşimin Ya'kūb tarafından algılanabilmesi ve o kokunun Yûsuf'a ait olduğunu kestirebilmesi, doğrudan doğruya ilâhî tasarrufu gösteren harikalardır. Gerek bu bakımlardan, gerek Yûsuf ile Ya'kūb'un birer peygamber olmaları bakımından olay çok yönlü bir mûcizedir. Zira bir insanın yakınındaki birinin kim olduğunu kokusundan tanıyabilmesi bile olağan üstü bir meseledir. Ancak olayın bütünüyle tabiat kanunlarının üstünde bir mûcize olması, bununla ilgili birtakım tabiat kanunlarının mevcut olmasına engel değildir (bk. IV, 2921 vd.).

97-98. Hz. Ya'kūb'un oğulları, babalarına karşı suçlarını itiraf ettiler ve ondan günahlarının bağışlanması için Allah'tan af dilemesini istediler.

Fakat, Yaʿkūb'un, oğullarına karşı kalbi kırıktı, kendisinin affettiğine işaret etmekle birlikte Allah'ın affı için hemen dua etmedi; ya seher vaktini veya aralarında helâlleşmelerini beklemek ya da kırgınlığını hissettirmek için onu bir süre erteledi.

99 – 101

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ اٰوٰٓى اِلَيْهِ اَبَوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ اِنْ
شَٓاءَ اللّٰهُ اٰمِن۪ينَۜ ﴿٩٩﴾ وَرَفَعَ اَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ
سُجَّدًاۚ وَقَالَ يَٓا اَبَتِ هٰذَا تَأْو۪يلُ رُءْيَايَ مِنْ قَبْلُۘ قَدْ جَعَلَهَا
رَبّ۪ي حَقًّاۜ وَقَدْ اَحْسَنَ ب۪ٓي اِذْ اَخْرَجَن۪ي مِنَ السِّجْنِ وَجَٓاءَ بِكُمْ
مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ اَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْن۪ي وَبَيْنَ اِخْوَت۪يۜ اِنَّ
رَبّ۪ي لَط۪يفٌ لِمَا يَشَٓاءُۜ اِنَّهُ هُوَ الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ﴿١٠٠﴾ رَبِّ
قَدْ اٰتَيْتَن۪ي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَن۪ي مِنْ تَأْو۪يلِ الْاَحَاد۪يثِۚ فَاطِرَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَنْتَ وَلِيّ۪ي فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۚ تَوَفَّن۪ي مُسْلِمًا
وَاَلْحِقْن۪ي بِالصَّالِح۪ينَ ﴿١٠١﴾

Meâli

99. Yûsuf'un yanına girdiklerinde ana babasını bağrına bastı ve "Allah'ın izniyle Mısır'a güven içinde giriniz" dedi. **100.** Ana baba-

sını makamına çıkardı. Hepsi onun huzurunda yere kapandılar; Yûsuf dedi ki: "Babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın gerçekleşmesidir; Rabbim onu gerçek kıldı. Doğrusu rabbim bana lutuflarda bulundu: Beni zindandan çıkardı, sizi çölden (çıkarıp buraya) getirdi; üstelik şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra! Şüphesiz rabbim dilediğine çok lutufkârdır. Kuşkusuz O çok iyi bilendir, hikmet sahibidir." **101.** "Ey Rabbim! Bana iktidar verdin ve bana olayların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da âhirette de beni yönetip himaye eden sensin. Müslüman olarak canımı al ve beni sâlihler arasına kat!"

Tefsiri

99. Ya'kūb aleyhisselâm, yakınlarıyla birlikte kendi ülkesinden ayrılarak Mısır'a Hz. Yûsuf'un yanına gitti. Rivayete göre Hz. Yûsuf ile Mısır hükümdarı, kalabalık bir asker topluluğu, devlet adamları ve Mısır halkı ile birlikte Hz. Ya'kūb'u şehrin dışında karşıladılar. Hz. Yûsuf, ana babasını kucaklayıp bağrına bastıktan sonra onları özel bir konakta dinlendirdi; sonra da güven içinde şehre girmelerini söyledi (Râzî, XVIII, 210-211).

100. Müfessirler, "huzurda yere kapanma" olayını iki şekilde yorumlamışlardır: **a)** Hz. Yûsuf'a karşı bir saygı selâmı olmak üzere yere kapanmışlardır. 4. âyet bu anlamı destekler mahiyettedir. **b)** Hz. Yûsuf'a kavuştukları için Allah'a şükretmek üzere secdeye kapanmışlardır. 4. âyetin meâlinde, "Onları bana Allah'a secde ederlerken gördüm" diye çevirdiğimiz cümle, "Onları benim için secde ederlerken gördüm" şeklinde çevirmek de mümkündür. Bu takdirde âyet ikinci anlamı destekler.

Hz. Yûsuf, bir nezaket ve tevazu örneği daha göstermiş, sahip olduğu bu debdebe ve ihtişamın kendisine Allah tarafından lutfedildiğini söyleyerek Allah'a senâda bulunmuştur. Kardeşlerinin kendisine muhtaç oldukları bir dönemde onlardan intikam almayı düşünmediği gibi, onların yaptıklarını hatırlatacak tek kelime dahi söylememiş, kardeşleriyle arasını şeytanın açtığını ifade etmiştir. Bununla birlikte bu olayların ilâhî takdir ve hikmet neticesinde meydana geldiğine de işaret etmiştir.

101. Hz. Yûsuf, mülkü ve onu yönetmek için gerekli olan olayları yorumlama ilmini kendisine yüce Allah'ın verdiğini, dünyada da âhirette de kendisini yönetip himaye eden velîsinin Allah olduğunu zikrederek O'na şükranlarını arzediyor ve dünyada insana verilen imkânların "iyi bir insan ve iyi bir müslüman olma" amacına hizmet etmesi gerektiğini vurguluyor (velî hakkında bilgi için bk. Bakara 2/257; Nisâ 4/2,138-140; En'âm 6/14).

Rivayete göre Hz. Ya'kūb Mısır'da oğlunun yanında yıllarca yaşadı. Vasiyeti uyarınca naaşı, Filistin'de defnedilmiş bulunan babası Hz. İshak'ın yanına gömüldü. Hz. Yûsuf babasından sonra yirmi üç yıl daha yaşadı. Onun naaşını da Mısırlılar mermer bir sandukaya koyarak Nil yatağına gömdüler. Mısırlılar onu çok sevdikleri için kendi memleketlerinde kalmasını istemişlerdi. Daha sonra Hz. Mûsâ onun naaşını bularak babası Hz. Ya'kūb'un yanına götürüp defnetti (Râzî, XVIII, 216).

102 – 108

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ نُوح۪يهِ اِلَيْكَۚ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ اَجْمَعُٓوا
اَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ ﴿١٠٢﴾ وَمَٓا اَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ
بِمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٠٣﴾ وَمَا تَسْـَٔلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍۜ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ
لِلْعَالَم۪ينَ ﴿١٠٤﴾ وَكَاَيِّنْ مِنْ اٰيَةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَمُرُّونَ
عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾ وَمَا يُؤْمِنُ اَكْثَرُهُمْ بِاللّٰهِ
اِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٦﴾ اَفَاَمِنُٓوا اَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ
اللّٰهِ اَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٠٧﴾ قُلْ هٰذِه۪

سبيلي ادعوا الى الله على بصيرة انا ومن اتبعني وسبحان الله
وما انا من المشركين ﴿١٠٨﴾

Meâli

102. İşte bu kıssa, gayb haberlerindendir. Onu sana vahyediyoruz. Onlar, tuzak kurmak üzere ittifak ettikleri zaman, sen onların yanında değildin. **103.** Sen ne kadar inanmalarını istesen de insanların çoğu inanmazlar. **104.** Halbuki sen bunun karşılığında onlardan bir ücret de istemiyorsun. Kur'an bütün insanlar için ancak bir hatırlatma ve öğüttür. **105.** Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki onlar bu delillerden yüz çevirerek geçip giderler. **106.** Onların çoğu ortak koşmadan Allah'a iman etmezler. **107.** Allah tarafından onlara kuşatıcı bir azabın gelmesi veya farkında olmadan kıyametin ansızın kopması karşısında kendilerini güvende mi hissediyorlar? **108.** De ki: "İşte bu benim yolumdur. Ben, ne yaptığımı bilerek Allah'a çağırıyorum; ben ve bana uyanlar (bunu yapıyoruz). Allah'ı ortaklardan tenzih ederim! Ve ben ortak koşanlardan değilim."

Tefsiri

102. Hz. Peygamber, bu kıssayı yaşayanlarla beraber yaşamadığı ve kitaptan okumadığı gibi herhangi bir kimseden de öğrenmiş değildi. Çünkü Mekke'de yahudilerle temasta bulunan bazı kimseler bulunsa bile, yahudi din âlimi yoktu. Bütün bunlar, bu kıssanın gayb haberlerinden ve bir mûcize olduğunun delilidir (gayb hakkında bilgi için bk. Bakara 2/3).

103. Kureyş'in, "İsrâiloğulları Mısır'a niçin gitti?" şeklindeki sorusuna cevap olmak üzere inmiş olan bu kıssa, Kur'an'ın bir mûcize, Hz. Muhammed'in de bir peygamber olduğunu gösteren delillerden biridir. Bununla birlikte Kureyş'in çoğu inanmamıştır. Zira onlar gerçeği aramada samimi değillerdi. Yüce Allah, "Sen ne kadar inanmalarını istesen de insanların çoğu inanmazlar" buyurarak elçisini teselli etti.

105. Sözlükte *âyet* kelimesi "bir şeyin tanınmasına sebep olan ve varlığını gösteren işaret, açık alâmet, delil, ibret, şaşırtıcı şey, mûcize ve topluluk" anlamlarına gelir. Terim olarak, Kur'an-ı Kerîm'in bir veya birkaç kelime yahut cümleden meydana gelen bölümlerini ifade eder. Burada âyet kelimesi alâmet, delil ve ibret veren şey mânalarında kullanılmıştır. Yani gerek insanın kendisinde gerekse dış dünyada, göklerde ve yerde Allah'ın varlığına, birliğine, ilmine, kudretine ve hikmetinin üstünlüğüne delâlet eden, insanların görüp ders ve ibret almasını gerektiren nice delil vardır. İnsanoğlu ilmî, fikrî, felsefî ve amelî hayatında bu olaylarla her zaman karşı karşıyadır. Bu tabiat olaylarını düşünüp bunlardaki incelikleri, bunlara hâkim olan ilâhî kanunları keşfetmesi ve yaratanını tanıması gerekirken o, düşünmeden, ibret almadan bunlara sırt çevirip gider. Halbuki insanoğlu bunları düşünüp dikkatli bir şekilde incelese hem dünyada başarılı olacak hem de imanını taklitten tahkike çıkararak kâmil insan (has kul) olma yolunda ilerleyecek ve âhirette mutlu olacaktır.

106. İnsanların çoğu, göklerdeki ve yerdeki delilleri ibret gözüyle incelemedikleri ve akıllarını doğru kullanmadıkları için, Allah'ın varlığını kabul ettikleri halde O'na çeşitli yollarla ortak koşarlar. Nitekim Câhiliye döneminde Arabistan halkı da Allah'a inanmakla birlikte (Lokmân 31/25) çeşitli şekillerde O'na ortak koşuyorlardı. Meselâ, bazı putperest Araplar meleklerin Allah'ın kızları olduğuna inanırken (Nahl 14/57), bir kısmı da kendilerini tanrıya yaklaştırsınlar diye putlara tapıyorlardı (Zümer 39/3). Hıristiyanlar, Hz. Îsâ'nın Allah'ın oğlu olduğunu iddia ederken, yahudilerin bir kısmı, "Üzeyir Allah'ın oğludur" diyorlardı (Tevbe 10/30). Ayrıca cinleri Allah'a ortak koşanlar da vardı (En'âm 6/100).

108. "Ne yaptığımı bilerek" diye çevirdiğimiz *basîret* kelimesi sözlükte, "delil, kesin kanıt, inanç, bilgi, ibret alınacak şey, zihinsel olarak görmek, kestirmek, sezmek, idrak etmek, anlama ve kavrama yeteneği" gibi anlamlara gelmektedir. "Akla uygun, bilinç ve duyarlılıkla donanmış bir kavrayış" şeklinde de çevrilmiştir (Esed, II, 480). Âyette Hz. Peygamber'e, yolunun İslâm dini olduğunu, insanları sadece Allah'a çağırdığını, dolayısıyla kendisi ve ona uyanların aydınlık bir yol üzerinde

bulunduklarını, Allah'a ortak koşanlardan olmadığını bildirmesi emredilmiştir. İşte Allah'a davet, bu şekilde basiret üzere, ne dediğini bilerek, ihlâs ve samimiyetle, hikmet ve güzel öğütle olmalıdır (ayrıca bk. Nahl 16/125).

109 – 111

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحٓي اِلَيْهِمْ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰىۜ
اَفَلَمْ يَس۪يرُوا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ
وَلَدَارُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذ۪ينَ اتَّقَوْاۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠٩﴾ حَتّٰٓى اِذَا
اسْتَيْـَٔسَ الرُّسُلُ وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَٓاءَهُمْ نَصْرُنَاۙ فَنُجِّيَ
مَنْ نَشَٓاءُۜ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِم۪ينَ ﴿١١٠﴾ لَقَدْ كَانَ
ف۪ي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِاُو۬لِي الْاَلْبَابِۜ مَا كَانَ حَد۪يثًا يُفْتَرٰى
وَلٰكِنْ تَصْد۪يقَ الَّذ۪ي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْص۪يلَ كُلِّ شَيْءٍ
وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١١١﴾

Meâli

109. Senden önce de şehir halkı içinden seçip kendilerine vahyettiğimiz kişilerden başkasını peygamber göndermedik. İnkârcılar yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmediler mi? Sakınanlar için âhiret yurdu elbette daha iyidir. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz? **110.** Nihayet peygamberler ümitlerini

yitirip de kendilerinin yalancı sayıldıklarını anladıkları sırada onlara yardımımız gelir ve dilediğimiz kimse kurtuluşa erdirilir. Fakat, suça gömülmüş olanlardan azabımız geri çevrilmez. **111.** Andolsun onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır. Kur'an, uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat o, kendinden öncekilerin onayı, her şeyin açıklaması, iman eden toplum için bir rahmet ve bir hidayettir.

Tefsiri

109. Bu âyet-i kerîme, müşriklerin Hz. Peygamber'i kastederek, "Ona bir melek indirilseydi ya!" (En'âm 6/8) meâlindeki sözlerine cevap olarak inmiştir. Bu ve benzeri âyetler, insanlara cin ve melek gibi insandan başka varlıklardan peygamber gönderilmediğini ifade eder. "Kişiler" diye çevirdiğimiz ve sözlükte "erkekler" mânasına gelen "ricâl" kelimesine dayanan müfessirler çoğunluğuna göre, peygamberlerin tamamı erkeklerden gönderilmiştir. Ancak bazı âlimler Hz. İbrâhim'in eşi Sâre'nin, Hz. Mûsâ'nın annesinin ve Hz. Îsâ'nın annesi Meryem'in de peygamber olduklarını iddia etmişlerdir. Zira bunlara da ya doğrudan veya melek vasıtasıyla vahyedilmiştir (krş. Âl-i İmrân 3/42; Hûd 11/71; Kasas 28/7; Tahrîm 66/11-12). İşte bu âyetlerde adı geçen kadınların peygamber olduklarına işaret bulunmakla beraber çoğunluğa göre bunlar peygamber değil, sadece faziletli hanımlardır (İbn Kesîr, IV, 346).

Müfessirler, "şehir halkı içinden" diye çevirdiğimiz *min ehli'l-kurâ* ifadesini dikkate alarak peygamberlerin göçebe kesimden değil, yerleşik medenî toplumlardan seçilmiş oldukları kanaatine varmışlardır (Râzî, XVIII, 226; Şevkânî, III, 69). Ehli'l-kurâ tamlamasına, "yeryüzünde yaşayan insanlar" mânası veren İbn Abbas'a göre ise bundan maksat, peygamberlerin müşriklerin istediği gibi göklerdeki varlıklardan değil, yeryüzünde yaşayan insanlardan gönderilmiş olduğunu ifade etmektir (İbn Kesîr, IV, 346).

110. Hz. Âişe, âyeti şöyle yorumlamıştır: "Sıkıntılar uzayıp da yardım gecikince peygamberler kavimlerinden kendilerini yalancılıkla itham edenlerin iman edeceklerinden ümitlerini kesmişler, inanmış olanların

da kendilerini yalanlayacaklarını sanmışlardır. İşte o zaman Allah'ın yardımı gelmiştir" (Buhârî, "Tefsîr", 12/6).

Peygamberler de insan oldukları için birtakım olaylar karşısında bazı duygulara kapılabilirler. Nitekim Bakara sûresinin 214. âyetinde de müminlerin çektikleri sıkıntı ve geçirdikleri sarsıntılar karşısında peygamberlerin buradakine benzer davranışlar sergiledikleri ifade buyurulmuştur. Ancak peygamberlerin, Allah'ın vaadinden dönmesini, söz verdiği yardımı yapmayarak onları yalancı çıkarmasını düşünmeleri mümkün değildir. Bu, onların peygamberlik vasıflarına aykırıdır. Nitekim onlar, en şiddetli sıkıntılar karşısında bile insan gücünün dayanabileceği en son merhaleye kadar dayanmışlardır. Sıkıntı ve ıstıraplar dayanılmaz bir hale geldiği, Allah'tan başka hiçbir ümit kalmadığı anda Allah'ın yardım ve zaferi yetişmiş; peygamberler ve onlara inanan müminler kurtuluşa ermiş, suçlular ise cezalandırılmışlardır.

Meâlinde "yalancı sayıldıklarını" diye çevirdiğimiz *küzibû* fiilindeki kıraat farklarına göre, âyetin ilk bölümünden şu mânalar anlaşılabilir:

a) "Küzibû" şeklinde şeddesiz okunduğu takdirde: **1.** Nihayet peygamberler insanların, kendilerine inanacağından umudu kestikleri, halkın da peygamberlerin kendilerine yalan söylediklerini sandıkları an, onlara yardımımız gelir. **2.** Nihayet peygamberler, Allah tarafından kendilerine vaad edilen yardımın geleceğinden ümitlerini kesip, insanlar karşısında yalancı durumuna düşeceklerini sandıkları sırada onlara yardımımız gelir. İnsan olmaları sebebiyle, peygamberlerin de bu tür davranışlarının olabileceğine dair İbn Abbas'tan bir rivayet aktarılmakla birlikte, bazı müfessirler, Allah'ın sözünden dönebileceğini, değil peygamberler, herhangi bir müminin bile düşünmesi mümkün değildir. Böyle bir düşünce kişiyi imandan çıkarır derler (Râzî, XVIII, 226).

b) "Küzzibû" şeklinde şeddeli okunduğu takdirde: **1.** Nihayet peygamberler insanların inanacaklarından umut kestikleri ve kendilerinin yalancı çıkarıldıklarını kesin olarak anladıkları zaman onlara yardımımız gelir. **2.** Nihayet peygamberler, kavimlerinin iman edeceğinden umut kestikleri, inanmış olanların da inkârcılar tarafından yalanla itham edildikleri sonucuna vardıkları an onlara yardımımız gelir.

111. Peygamberlerin kıssaları gönül eğlendirici hikâyeler değil, ibret alınacak olaylardır. Buradaki "onların kıssaları"ndan maksat, ya genel olarak peygamberlerin kıssalarıdır veya bu sûrede anlatılan Hz. Yûsuf ile babası ve kardeşlerinin kıssasıdır. Gerçekten de Hz. Yûsuf'un yaşadığı sıkıntılardan kurtulup Mısır'da yüksek bir makama gelmesinde akıl sahipleri için büyük bir ibret vardır. Ancak birinci mâna daha kapsamlıdır.

Kur'an-ı Kerîm insanlar tarafından uydurulabilecek bir söz değil, kendisinden önce peygamberlere indirilmiş olan Tevrat, Zebur ve İncil gibi kitapları tasdik eden ilâhî bir kitaptır. Kur'an'ın her şeyi açıklamasından maksat, dünyada var olan her şeyi açıklaması değil, insanlığın muhtaç olduğu ve ilâhî bir aydınlatma olmadan ulaşamayacağı helâl-haram, sevap-günah gibi dinî ve ahlâkî konulara dair gereken ayrıntıları vermesidir. O, hükümleriyle amel edenler için hem bir hidayet hem de rahmettir.

Yûsuf kıssası, iyilerle kötülerin mücadelesinde iyilerin başarılı olacağını anlatan, insanlığa iyimserlik aşılayan somut bir örnektir. Bu sebeple kıssada ders almak isteyenler için güzel ibretler vardır. Nitekim Allah Teâlâ kıssanın başlarında Yûsuf ve kardeşlerinin kıssasında, almak isteyenler için ibretler olduğunu ifade buyurmuştu (âyet 7). Burada da bütün peygamberlerin kıssalarında akıl sahipleri için alınacak ibret olduğunu bildirmektedir. Hz. Yûsuf'un kıssasından alınacak dersler şöyle özetlenebilir:

Sûrede Hz. Ya'kūb'un Allah'a imanı ve bu iman sayesinde musibetlere karşı gösterdiği sabır ve tevekkülü anlatılmıştır. Sevgili oğlu Yûsuf'u kurtların parçaladığı yalan haberi kendisine söylendiği zaman dahi metanetini yitirmemiş, sabretmiş ve Allah'ın yardımına sığınmıştır (âyet 18). Diğer oğlu Bünyâmin'i kardeşleriyle birlikte Mısır'a gönderdiği zaman da en hayırlı koruyucunun Allah olduğunu vurgulamıştır (âyet 64). Yûsuf hakkındaki aşırı derecede üzüntüsünden dolayı oğullarının, "büsbütün helâk olacaksın" şeklindeki uyarıları karşısında o, gam ve kederini sadece Allah'a arzettiğini ifade etmiş ve oğullarına, Allah'ın rahmetinden ümit kesmemelerini, gidip Yûsuf'u ve kardeşi Bünyâmin'i aramalarını emretmiştir (âyet 86-87).

Yine Hz. Yaʿkūb, oğullarına "Mısır'a ayrı ayrı kapılardan giriniz" diye nasihat edip gelebilecek tehlikelerden korunmaları için tedbir almalarını tavsiye ettikten sonra, "Ama, Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden savamam; hüküm sadece Allah'ındır" diyerek Allah'a olan tevekkülünü göstermiştir (âyet 67).

Hz. Yûsuf, zindandaki arkadaşlarını tevhid dinine çağırmış ve Allah'ın birliğine dair onlara çeşitli aklî deliller getirmiştir. Onun bu üslûbu güzel bir davet örneğidir.

Nitekim Aziz'in karısının sık sık Hz. Yûsuf'la baş başa kalması kadının ona âşık olmasına yol açmıştır. İslâm, bu gibi sakıncalı durumları önlemek için kadının, halvet sayılabilecek şekilde yabancı erkeklerle bir arada bulunmasını yasaklamıştır. Fıkıhta halvet, aralarında devamlı evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının başkalarına kapalı olan bir yerde baş başa kalmalarını ifade eden bir terimdir (geniş bilgi için bk. Orhan Çeker, "Halvet", *DİA*, XV, 384).

Hz. Yûsuf, kendisiyle birlikte olmak isteyen kadının çekiciliğine ve ortamın elverişli olmasına rağmen, velinimetine ihanet etmekten Allah'a sığınarak bir iffet ve sadakat örneği sergilemiştir. Daha sonraki tehditler karşısında da "Rabbim! Zindan, bunların benden istediklerinden daha iyidir" diyerek günah işlemektense zindana atılmayı yeğlemiştir (âyet 33).

Hz. Yûsuf, karşılaştığı sıkıntı, zulüm ve haksızlığa rağmen sarsılmamış, Allah'a olan inanç ve güvenini yitirmemiş, Allah'ın rahmetinden ümidini kesmemiştir (âyet 90). Allah Teâlâ da sabrının karşılığında ona ilim, hikmet vermiş ve Mısır'da geniş yetkilerle donatılmış bir makam nasip etmek suretiyle onu ödüllendirmiştir (âyet 56).

Bu kıssa, Allah'ın takdirini hiç kimsenin önleyemeyeceğini göstermesi bakımından da ibret vericidir. Nitekim, kardeşlerinin Hz. Yûsuf'u kıskanmaları ve ona bunca kötülük etmeleri, onun yükselmesine engel olamamış, tam tersine buna zemin hazırlamıştır.

Hz. Yûsuf, kendisini öldürmek isteyen ve kuyuya atan kardeşlerinden istediği gibi intikam alma güç ve imkânına sahip olduğu halde bunu yapmamış, kötülüğü iyilikle karşılamıştır. Kardeşleri onun huzurunda suçlarını itiraf ettikleri zaman, "Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir" diyerek

peygambere yakışır bir yücelik göstermiştir. Hz. Peygamber de Mekke'yi fethettiği zaman kendisine yıllarca kötülük eden, en sonunda şehri terketmek zorunda bırakan Mekkeliler hakkında Hz. Yûsuf'u örnek almış ve onun 92. âyette aktarılan sözünü tekrarlayarak onları affetmiştir.

Özü itibariyle kıssa, insanlığın serüvenine hâkim olan, insanın öz benliğinde ve sosyal hayatta sürüp giden iyi ile kötünün mücadelesinden ilginç ve etkileyici bir kesit vermektedir.

13 (96)

Ra'd Sûresi

Mekke, 43

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada on üçüncü, iniş sırasına göre doksan altıncı sûredir. Muhammed sûresinden sonra, Rahmân sûresinden önce nâzil olmuştur; Mekke'de mi Medine'de mi indiği hakkında farklı rivayet ve tesbitler vardır. Mushaftaki tertibe göre sûrenin Mekke'de inmiş olan ve hurûf-i mukattaa ile başlayan sûrelerin arasına yerleştirilmiş olması, üslûbunun Mekkî sûrelere benzemesi, muhtevasında tevhid ilkeleri, müşriklerin kınanması ve yerilmesi gibi konuların yer alması sebebiyle Mekke'de inmiş olduğu rivayeti tercih edilmiştir; 31-32. âyetlerinin Mekke'de, diğerlerinin ise Medine'de indiğini, ayrıca tamamının Medine döneminde geldiğini söyleyenler de vardır.

Adı

Sûre, adını 13. âyette Allah'ı tesbih ettiği bildirilen ve "gök gürültüsü" anlamına gelen ra'd kelimesinden almış ve sahâbe döneminden itibaren sadece bu adla anılmıştır.

Konusu

Ra'd sûresinde Allah'ın varlığı, birliği, ilmi ve kudretinin aklî delillerle ispatı; evrenin sahibi ve ondaki tasarruf hususunda tek yetkili oluşu, bu sebeple ibadete lâyık ve müstahak tek mâbud oluşu, peygamberlik ve peygamberlerin doğrulukları, evlenme, çocuk sahibi olma gibi bazı nitelikleri, vahiy ve Kur'an-ı Kerîm'in hak oluşu, Kur'an'ın özellikleri,

öldükten sonra dirilme, hesap verme, cennet ve cehennem, samimi müminlerin özellikleri, müşriklerin ortaya attığı şüpheler ve bunlara verilen cevaplar, Ehl-i kitabın Kur'an karşısındaki tutumu ile toplumların kaderini etkileyecek derecede önemli birçok ahlâkî konu, tabiat olayları ve gök cisimleri arasındaki ilâhî nizam vb. konular ele alınmıştır.

1 – 4

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
الٓمٓرٰۜ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِۜ وَالَّذ۪ٓي اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ
الْحَقُّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١﴾ اَللّٰهُ الَّذ۪ي رَفَعَ
السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ
الشَّمْسَ وَالْقَمَرَۜ كُلٌّ يَجْر۪ي لِاَجَلٍ مُسَمًّىۜ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ يُفَصِّلُ
الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَٓاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ ﴿٢﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي مَدَّ
الْاَرْضَ وَجَعَلَ ف۪يهَا رَوَاسِيَ وَاَنْهَاراًۜ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ ف۪يهَا
زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِي الَّيْلَ النَّهَارَۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ
يَتَفَكَّرُونَ ﴿٣﴾ وَفِي الْاَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ
مِنْ اَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخ۪يلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقٰى بِمَٓاءٍ وَاحِدٍ

وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلٰى بَعْضٍ فِي الْاُكُلِۜ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ
لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Elif-lâm-mîm-râ. İşte kitabın âyetleri. Rabbinden sana indirilen, gerçeğin kendisidir; fakat insanların çoğu inanmaz. **2.** Gökleri görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükselten, sonra arşa istivâ eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah'tır; her biri belirlenmiş bir vakte kadar akıp gitmektedir. İşleri Allah düzenliyor; âyetleri de açıklıyor ki rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanasınız. **3.** Yeryüzünü enine boyuna uzatan, onda sabit dağlar ve ırmaklar meydana getiren, orada meyvelerin her birinden çifter çifter yaratan O'dur. Geceyi de gündüzün üzerine O bürüyüp örtüyor. Düşünen insanlar için şüphesiz bütün bunlarda ibretler vardır. **4.** Yeryüzünde birbirine komşu parçalar, üzüm bağları, ekinler; sürgünlü-çatallı ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır; hepsi bir tek su ile sulanır. Böyle iken üründe bir kısmını bir kısmına üstün kılarız. İşte bunlarda akıllarını kullanan insanlar için ibretler vardır.

Tefsiri

1. Başında hurûf-i mukattaanın bulunduğu sûrelerde (Bakara 2/1) bu harflerden sonra genellikle kitaptan, âyetlerden veya vahiyden söz edilir. Nitekim burada da aynı üslûp kullanılarak "İşte kitabın âyetleri" buyurulmaktadır. "Kitap"tan maksadın hangi kitap olduğu konusunda farklı görüşler olmakla birlikte müfessirlerin çoğunluğu bunun Kur'an olduğu, âyetlerin de Kur'an âyetleri veya sadece bu sûredeki âyetler olduğu kanaatindedir (İbn Kesîr, IV, 350; İbn Âşûr, XIII, 78; Elmalılı, IV, 2942). Bazı müfessirlere göre buradaki kitap bu sûreyi, âyetler de bu sûrenin âyetlerini ifade eder (Zemahşerî, II, 348). "Kitaptan maksat Kur'an'dan önceki kitaplardır" veya "Tevrat ve İncil'dir" diyenler de vardır (bk. Taberî, XIII, 91-92). Âyetleri okuyup anlayarak kitabın hak

olduğu sonucuna varmayı teşvik amacıyla önce âyetlere dikkat çekilmiş, sonra kitabın hak olduğu söylenmiştir.

2. "Gökler" anlamına gelen *semâvât* kelimesi yıldızların, güneş sistemlerinin ve galaksilerin kendi yörüngelerinde seyrettikleri uzayı ifade eder. Yüce Allah burada bir tabiat kanununa işaret etmekte, gökyüzündeki bu cisimleri bizim görebileceğimiz bir direk olmaksızın kudretiyle yükseltip yönettiğini haber vermektedir. O, bu büyük kütleleri uzay boşluğunda hareket eden bir sisteme bağlamış, bunları birbirinden uzak tutmak ve birbirine çarpmamalarını sağlamak için bu kütlelere merkezkaç kuvveti ve kütlesel çekim gücü yerleştirmiş, böylece bir denge sağlamak suretiyle bunların sonsuz olarak birbirlerinden uzaklaşmalarını veya birbiri üzerine düşmelerini önlemiştir. Nitekim Hac sûresinin (22) 65. âyetinde Allah Teâlâ "Kendi izni olmadıkça yer kürenin üzerine düşmemesi için göğü tutan da O'dur" buyurarak bu cisimler arasındaki ilâhî nizama işaret etmiştir (bu konuda bk. Bakara 2/22, 29, 164; Allah'ın arşa istivâ etmesi konusunda bilgi için bk. A'râf 7/54).

Âyette Allah'ın güneşi ve ayı emrine boyun eğdirdiği, bunları kullarının hizmeti için yarattığı, her birinin belirlenmiş bir vakte yani kıyamete kadar akıp gideceği bildirilmektedir (güneş ve ayın hareketleri hakkında bilgi için bk. Yâsîn 36/38-40). Yukarıda da belirtildiği üzere bu cisimler durağan değil hareket halinde bir sisteme bağlı bulunmaktadır. Ay dünya çevresinde, dünya güneş çevresinde, güneş ise uydularıyla birlikte bir sistem olarak kendi yörüngesinde belirli bir süreye kadar akıp gidecektir. Bu ifade dünyanın hatta yaratılmış âlemin sonlu olduğuna işaret eder. Ayrıca âyet bütün olarak evrendeki oluşum ve değişimlerin, bunlarla ilgili "tabiat kanunları" denilen yasaların tabiatın özünden kaynaklanmayıp Allah'ın sonsuz ilim, irade, kudret ve hikmetinin eserleri olduğunu da gösterir. "İşleri Allah düzenliyor" meâlindeki cümle bunu açıkça ifade etmektedir. Bütün bunlar Allah'ın kudretini gösteren alâmetlerdir. Allah bunları açıklıyor ki insanlar onun kudretini tanısın ve evreni yaratıp yöneten Allah'ın insanları öldükten sonra diriltip huzurunda toplayabileceğine ve dünyada yaptıklarından hesaba çekebileceğine kesin olarak iman etsinler.

3. Bir önceki âyette Allah'ın varlığını, birliğini ve kudretini gösteren gökyüzündeki delillere değinilmişti. Burada da aynı konularla ilgili olarak yer küresindeki deliller ele alınmaktadır.

Yeryüzünün enine boyuna uzatılmasından maksat, yer küresinin çeşitli jeolojik oluşumlar neticesinde bugünkü halini alması ve arazi yapısı itibariyle üzerinde dolaşmaya, barınmaya, korunmaya, ziraat yapmaya ve beşerî ihtiyaçların gereği olan başkaca faaliyetlerde bulunmaya, uygarlık kurmaya elverişli kılınması, kısaca gerek insan gerekse diğer canlıların hayatlarını sürdürmeleri için lüzumlu olan özellikleri taşır hale getirilmesidir.

Allah Teâlâ'nın yeryüzünü yaşamaya elverişli olarak yaratmış olması, bunun için yer küresinin dengesini sağlayacak dağlar, tarım ve hayvancılığa elverişli ovalar, vadiler, yaylalar, nehirler, çeşit çeşit meyveler meydana getirmiş olması, O'nun büyüklüğünü ve kudretini gösteren delillerdir. Allah canlı varlıkları erkekli dişili yarattığı gibi bitkileri de erkekli dişili yaratmıştır. Bitkiler de erkek ve dişi tohumların birleşmesiyle ürün verir. Bazı türlerde erkek ve dişi organlar ayrı bitkilerde olduğu halde çoğunda aynı çiçekte olur. Bunlar Allah'ın kudretini gösteren delillerdir.

4. Bunlar yeryüzündeki birbirine komşu, bitişik veya birbirinden uzak kıtalar ve bölgeler olup her birinin kendine özgü özellikleri vardır. Şekilleri, renkleri, yer altı ve yer üstü zenginlikleri, verimlilikleri farklı olduğu gibi üzerinde yaşayan canlılar ve bitkiler de farklıdır. Bir tek kökten bazan bir tek gövdeli (çatalsız) ağaç meydana gelirken bazan da çatallanarak veya ayrı sürgünler vererek çatallı veya birden fazla ağaç meydana gelmekte, dal budak salarak büyümekte ve ürün vermektedir. Her bir ağaç aynı suyu gövdesine aldığı halde ondan kendisine yüklenen programa uygun olarak farklı yararlanmakta ve şekli, rengi, tadı farklı meyveler vermektedir.

5 – 7

وَإِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ أَإِذَا كُنَّا تُرَابًا أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ
أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ الْأَغْلَالُ فِي

أَعْنَاقِهِمْ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ٥
وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ
الْمَثُلَاتُ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَىٰ ظُلْمِهِمْ وَإِنَّ رَبَّكَ
لَشَدِيدُ الْعِقَابِ ٦ وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا أُنْزِلَ
عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ ٧

Meâli

5. Eğer şaşacağın bir şey varsa o da onların, "Biz toprak olduğumuz zaman gerçekten yeniden mi yaratılacakmışız?" demeleridir. Onlar, rablerini inkâr edenlerdir; onlar boyunlarında demir halkalar bulunanlardır; onlar cehennemliklerdir; orada ebedî kalacaklardır! **6.** Senden, iyilik yerine bir an önce kötülüğün gelmesini istiyorlar. Oysa onlardan önce nice benzerleri gelip geçmiştir. Şüphesiz rabbin zulümlerine rağmen insanları bağışlayandır. Şüphesiz rabbinin azabı da çok çetindir. **7.** İnkârcılar, "Ona rabbinden bir mûcize indirilse ya!" diyorlar. Sen ancak bir uyarıcısın; her topluluğun da bir kılavuzu vardır.

Tefsiri

5. Bunca deliller bu evreni yaratan bir gücün varlığını göstermesine rağmen, Allah'ın inkâr edilmesi nasıl şaşırtıcı ise öldükten sonra dirilmeye inanmamak da o kadar şaşırtıcıdır. Şüphe yok ki evreni ve hayatı yaratan Allah, ölümden sonra hayatı yeniden yaratacak güce sahiptir. Âyet-i kerîme Allah'ın kudret ve hikmetini inkâr eden o kâfirlerin mantıkî tutarsızlığına işaret ve âhiretteki durumlarını tasvir etmekte, boyunlarına takılan halkalarla güdüleceklerini ve cehenneme sürüleceklerini haber vermektedir. Âyet mecaz olarak alındığı takdirde inkârcıların, tabuların

ve şartlanmışlıkların tutsağı olduklarını ifade eder. Bu anlamı destekleyen başka âyetler de vardır (meselâ bk. Yâsîn 36/8).

6. Müşrikler Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve haber verdiği azabın geleceğine inanmadıkları için yaptığı uyarılara kulak asmamışlar, alaylı bir tavırla, geleceğini söylediği azabın çabucak gelmesini istemişlerdir; hatta Kur'an'ın Allah'tan gelmediğini ve dinin hak olmadığını ortaya çıkarmak için kendilerinin aleyhine olmak üzere Allah'a dua etmişlerdir; Allah Teâlâ da Hz. Peygamber aralarında bulunduğu veya onlar tövbe edip Allah'tan bağış diledikleri müddetçe onları cezalandırmayacağını haber vermiştir (Enfâl 8/32-33). Oysa önceki kavimler de bu tür sözler söyleyerek peygamberleriyle alay etmeye kalkışmışlar, sonunda inanmadıkları felâket başlarına inmiş, tarih sahnesinden silinip gitmişlerdi.

7. "Uyarıcı" diye tercüme ettiğimiz *münzir* kelimesi "korkulu haber vererek kişiyi o konuda uyaran" anlamında bir sıfattır. Bu anlamda birçok âyette peygamberlerin, özellikle Hz. Peygamber'in vasfı olarak kullanılmıştır (krş. Sâd 38/4, 65; Kaf 50/2; Nâziât 79/45). "Kılavuz" diye çevirdiğimiz *hâdî* kelimesi ise "yol gösteren, hayır ve mutluluk veren bir hedefe rehberlik eden" mânasına gelir. Kur'an'da birçok yerde Allah'ın ismi olarak "insana hayatını sürdürebilmesi için gerekli olan akıl, muhâkeme ve zaruri bilgileri veren; ebedî mutluluğunu sağlayacak mânevî yolu ona gösteren" anlamlarında geçen kelime, bu âyette peygamberlerin vasfı olarak kullanılmıştır (bilgi için bk. Bekir Topaloğlu, "Hâdî", *DİA*, XV, 9). İnkârcılar, Hz. Muhammed'in Allah tarafından görevlendirilmiş bir peygamber olduğuna dair ondan mûcize istiyorlardı; onların bu tutumu başka âyetlerde de ifade edilmiştir (bk. İsrâ 17/90-93; Furkan 25/7-8). Oysa peygamberin asıl görevi mûcize göstermek değil, insanları uyarmak, yanlışlık, haksızlık ve sapkınlıktan sakındırmaktır. Yüce Allah her topluluğa uyarıcı olarak peygamber göndermiştir (Fâtır 35/24). Allah Teâlâ peygamberlerini mûcizelerle desteklemiş olmakla beraber O izin vermedikçe hiçbir peygamber mûcize gösteremez.

Âyetin son bölümü müfessirler tarafından üç şekilde yorumlanmıştır: **a)** Sen sadece bir uyarıcısın; her topluluğun senin gibi bir yol göstericisi

yani peygamberi vardır. Bizim meâlimiz bununla örtüşmektedir. **b)** Sen sadece bir uyarıcı, aynı zamanda bütün insanlar için bir yol göstericisin. Bu yorum, Kur'an mesajının evrenselliğini vurgulamaktadır. **c)** Sen sadece sana emanet edilen mesajı tebliğ etmekle görevli bir uyarıcısın, asıl hidayete kavuşturan, yol gösteren ise yalnızca Allah'tır.

Hâdî kelimesinin sözlük anlamından hareketle son cümleyi, "Her toplumun yol gösteren önderi, lideri veya davetçisi vardır" şeklinde anlayanlar da olmuştur (Taberî, XIII, 106-109).

8 – 15

اَللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ اُنْثٰى وَمَا تَغٖيضُ الْاَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُؕ
وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ ﴿٨﴾ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبٖيرُ
الْمُتَعَالِ ﴿٩﴾ سَوَٓاءٌ مِنْكُمْ مَنْ اَسَرَّ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهٖ وَمَنْ
هُوَ مُسْتَخْفٍ بِالَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ ﴿١٠﴾ لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ
بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهٖ يَحْفَظُونَهُ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِؕ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ
حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْؕ وَاِذَٓا اَرَادَ اللّٰهُ بِقَوْمٍ سُوٓءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُۚ
وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهٖ مِنْ وَالٍ ﴿١١﴾ هُوَ الَّذٖي يُرٖيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا
وَطَمَعًا وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَۚ ﴿١٢﴾ وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهٖ
وَالْمَلٰٓئِكَةُ مِنْ خٖيفَتِهٖۚ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصٖيبُ بِهَا مَنْ

يَشَٓاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللّٰهِ وَهُوَ شَد۪يدُ الْمِحَالِ ﴿١٣﴾ لَهُ دَعْوَةُ
الْحَقِّ وَالَّذ۪ينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِه۪ لَا يَسْتَج۪يبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ
اِلَّا كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ اِلَى الْمَٓاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِه۪

وَمَا دُعَٓاءُ الْكَافِر۪ينَ اِلَّا ف۪ي ضَلَالٍ ﴿١٤﴾ وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ
وَالْاٰصَالِ ﴿١٥﴾

Meâli

8. Allah her dişinin karnında neyi taşıdığını, rahimlerin neyi eksiltip neyi artıracağını bilir. O'nun katında her şey bir ölçüye bağlıdır. **9.** O, görüneni de görünmeyeni de bilir; O, büyüktür, yücedir. **10.** Sizden, sözü gizleyenle onu açıkça söyleyen, geceleyin gizlenenle gündüzün yürüyen O'na göre eşittir. **11.** Kişinin önünde ve arkasında Allah'ın emriyle onu kayıt ve koruma altına alan takipçiler vardır. Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez. Allah herhangi bir toplumun başına bir kötülük gelmesini diledi mi, artık onun geri çevrilmesi mümkün değildir. Onların Allah'tan başka yardımcıları da bulunmaz. **12.** Size korku ve ümit duyguları içinde şimşeği gösteren ve yağmur dolu bulutları meydana getiren O'dur. **13.** Gök gürültüsü Allah'ı överek tenzih eder; O'nun korkusundan dolayı melekler de buna katılır. Onlar Allah hakkında tartışıp dururken O, yıldırımlar gönderip bunlarla dilediğini çarpar. O'nun azabı pek şiddetlidir. **14.** Dua edilmeye lâyık olan O'dur. O'nun dışında el açıp dua ettikleri şeyler, onların hiçbir isteğini karşılayamazlar. Onlar ancak ağzına gelsin diye iki avucunu suya doğru açıp yalvaran kimse gibidir. Halbuki bu yoldan su asla onun ağzına gelecek değildir. Kâfirlerin du-

ası hep boşa gider. **15.** Göklerde ve yerde bulunanlar ve bunların gölgeleri sabah akşam, isteseler de istemeseler de Allah'a secde ederler.

Tefsiri

8-10. İnsanların bilgisi sınırlı, eksik ve değişmeye açıktır. Allah'ın ilmi ise sonsuz, tam ve kesindir. İnsanın ana rahmine düşmesinden son nefesine kadar geçireceği hayat safhalarına ait bilgi bakımından da insan bilgisi, ilâhî bilgi ile kıyaslanamayacak kadar eksiktir. "Rahimlerin neyi eksiltip neyi artıracağı" ifadesini müfessirler, "Rahimdeki ceninin yaratılışındaki eksikliği, fazlalığı; sayısını ve kalma süresini yani rahimdeki yavrunun vaktinden önce mi, sonra mı yoksa normal zamanında mı dünyaya geleceğini Allah bilir" şeklinde yorumlamışlardır (Şevkânî, III, 78). Allah katında her şeyin bir ölçüye bağlı olmasından maksat da her şeyin yaratıldığı özel amaca, var olmasının gerektirdiği şartlara ve Allah'ın yaratma planında oynaması öngörülen role uygun olarak yaratılmış olmasıdır (Esed, II, 486; gayb ve şehâdet hakkında bilgi için bk. Bakara 2/3).

11. Müfessirler, "takipçiler" diye çevirdiğimiz *muakkıbât* kelimesini "koruyucu melekler" olarak yorumlamışlardır (Şevkânî, III, 78-79). Yüce Allah insanların bütün düşünce ve davranışlarını bildiği, gözetlediği ve her şeye kadir olduğu halde sünneti (yasası) ve engin hikmeti gereği her insanın önünde, arkasında, sağında ve solunda görev yapan, onu bazı kötülüklerden koruyan ve amellerini yazan melekler tayin etmiştir. Hz. Peygamber de insanları gece ayrı gündüz ayrı meleklerin izlediğini haber vermiştir (bk. Buhârî, "Tevhîd", 23). Müfessirlere göre kişinin sağ tarafında bulunan melek iyi amellerini, sol tarafında bulunan melek ise kötü amellerini yazmaktadır. Önünde ve arkasında bulunan melekler ise onu korumakla görevlidir (İbn Kesîr, IV, 359). Anlatıldığına göre bir adam Hz. Ali'ye gelip "Seni öldürmek isteyenler var, korunsan iyi olur" demiş, Hz. Ali ona şöyle cevap vermiştir: "Her insanla birlikte onu kaderinde olmayan şeylerden koruyan iki melek vardır. Fakat kader geldiğinde melekler kişi ile kaderin arasından çekilirler. Şüphesiz ki ecel sağlam bir kalkandır (yani eceli gelmeyen ölmez)" (Taberî, XIII, 119).

Muakkıbât tabirini, 11. âyetle bağlantılı olarak "dünyevî güçler" şeklinde yorumlayanlar da vardır. Buna göre cümlenin yorumu şöyle olur: Allah'ın

ilmine göre gizlice yapılan işlerle açıkça yapılanlar, gecenin karanlığında kendini saklayan kimse ile gün ışığında ortalıkta dolaşan kimse aynıdır. Gecenin karanlıklarına sığınan kimse Allah'ın takdirini kendinden savamadığı gibi gün ışığında koruyucularıyla dolaşan kimse de O'nun takdirini önleyemez (Râzî, XIX, 21; Esed, II, 487; toplumların ahlâkı ile ilâhî nimetler ve lutuflar arasındaki sebep-sonuç ilişkisi konusunda bk. Enfâl 8/53).

12-13. Şimşek hem yağmurun müjdecisi hem de yıldırımın habercisidir. Kendisi veya malı açıkta bulunanlar yıldırımdan, gürültüden ve ıslanmaktan korkarlar, yağmur bekleyenler ise habercisini görünce sevinirler. Böylece insanlar şimşek çaktığında korku ile ümidi yaşamış olurlar. Yağmurdan fayda görenler onun gelmesine sevinirken, zarar görenler üzülürler. Bulutların elektrik yüklerinin çatışmasından gök gürültüsü doğar. 13. âyette gök gürültüsünün Allah'ı överek tesbih ettiği yani Allah'ın ortaklardan, noksan sıfatlardan uzak ve şanının yüce olduğunu ifade ettiği haber verilmektedir. Müfessirler gök gürültüsünün Allah'ı tesbih etmesini birkaç türlü yorumlamışlardır:

a) Burada tesbih (Allah'ın eksiksizliğinin dile getirilmesi) hakikat mânasında kullanılmıştır; her şey gibi gök gürültüsü de Allah'ı tesbih eder, fakat insanlar onun dilini anlayamazlar (İsrâ 17/44).

b) Gök gürültüsünün Allah'ı tesbih etmesi mecazdır. Aslında Allah'ı tesbih eden, gök gürültüsünü işitip yağmur bekleyen kullardır; gök gürültüsü kulların tesbihine sebep olduğu için tesbih ona isnat edilmiştir.

c) "Gök gürültüsü" anlamına gelen *ra'd* kelimesi bir meleğin ismi, işitilen ses de o meleğin tesbihidir (bu yorumlar için bk. Râzî, XIX, 25-26; Şevkânî, III, 82; melekler hakkında bk. Bakara 2/30; Ahmet Saim Kılavuz, "Melek", *İFAV Ans.*, III, 187).

Bize göre, gök gürültüsünün mahiyeti bellidir; meleklerin tesbihi ayrıca zikredilmiştir. Gök gürültüsünün tesbihini, bütün yaratılmışların tesbihi çerçevesinde anlamak gerekir. Evet, bütün yaratılmışlar âlemi yaratıcının büyüklük, yücelik ve mutlak kemalini –hal diliyle, işleyişleriyle– dile getirmektedir.

14. İnsanoğlu daima kendisinden daha güçlü bir varlığa sığınma, tapınma, yalvarma ve yardım isteme ihtiyacında olmuştur. Allah'ın gönderdiği hak dine ve peygamberlere inananlar Allah'a sığınmış, O'na tapmış ve O'ndan yardım dilemişlerdir. Hak dine inanmayanlar ise çeşitli bâtıl tanrılara tapıp, onlardan yardım istemişlerdir. İşte âyet-i kerîme insanların bu durumunu bir benzetme ile tasvir ederek sonucu ortaya koymaktadır: Su almak için uzaktan avuçlarını suya uzatan kimsenin ağzına su kendiliğinden gelip onun ihtiyacına cevap vermeyeceği gibi, bâtıl tanrılara sığınıp onlardan yardım isteyenlerin istek ve dileklerine de hiçbir şekilde cevap verilmeyecektir. Zira tanrı diye taptıkları o varlıklar yaratan değil, yaratılmış varlıklardır; bu sebeple başkalarının ihtiyaçlarını karşılamaktan âcizdirler. Şüphe yok ki kendisine el açıp yalvarılmaya lâyık olan tek tanrı yüce Allah'tır. Evrendeki her şeyin yaratıcısı olan Allah, kullarına şah damarından daha yakındır, kalplerinden geçenleri dahi bilir; onların açıktan ve gizli yakarışlarını işitir, ihtiyaçlarını karşılar, istedikleri şey mevcut değilse yaratır. Kendilerine tanrı diye tapılan şuursuz putlar veya diğer tanrılar ise yaratıcı güce sahip olmadıkları için insanların dua ve isteklerine cevap verecek durumda değillerdir. Bu sebeple onlara dayanıp sığınmak ve onlardan yardım istemek bâtıldır, yararsızdır; bu tanrılara yapılan dualar boşa gitmiş, hedefini şaşırmış dualardır. Âyet-i kerîmenin son cümlesi bunu ifade etmektedir (dua hakkında bk. Bakara 2/186; A'râf 7/55).

15. "Allah'a kulluk etmek ve O'na boyun eğmek" anlamına gelen *secde* ihtiyarî (serbest) ve zorunlu olmak üzere iki kısımdır. Birincisi insanlara mahsus olup insanlar serbest iradeleriyle Allah'a secde yani itaat ederek bununla sevap kazanırlar. Kur'an-ı Kerîm'de birçok yerde bu anlamda kullanılmıştır (meselâ bk. Necm 53/62). İkincisi ise zorunlu secdedir. Bu anlamda insan, hayvan, bitki ve cansız varlıkların tamamı Allah'a secde etmektedir (bk. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "scd" md.). Nitekim tefsirini yaptığımız âyet-i kerîmede göklerde ve yerde bulunan ne varsa hepsinin istese de istemese de Allah'a secde ettiği bildirilmiştir. Âyetteki "İstese de istemese de" ifadesi, Allah'ın hükmünün her şey için geçerli olduğunu, hiçbir şeyin O'nun iradesi, buyruğu ve kanunlarının dışına

çıkamayacağını belirtir. İnkârcılar, iradeye bağlı davranışlarda O'na baş eğmeye istekli olmasalar bile evrende hüküm süren kural ve kanunlarına boyun eğmek zorundadırlar.

Gölgelerin sabah akşam Allah'a secde etmesi de güneşin hareketine bağlı olarak sabahları batıya doğru uzaması, öğle vaktinde sıfırlanması veya en kısa haline gelmesi öğle-akşam arasında doğuya doğru uzamasıdır. Âyet-i kerîmede gölgelerin bu durumu, secdeye kapanan insanın durumuna benzetilmiştir. İşte yeryüzünde gölgelerin bu şekilde uzayıp kısalması eşyanın, Allah'ın koyduğu nizama ve tabiat yasalarına boyun eğmesinin bir ifadesidir. Şu halde tabiatta gölgesi bulunan her şeyin hem kendisi hem de gölgesi Allah'a boyun eğmekte ve secde etmektedir. Aynı mânada bir başka âyet-i kerîmede Allah'ın yarattığı varlıkların gölgelerinin küçülerek ve Allah'a secde ederek sağa sola döndüğü ifade edilmiştir (Nahl 16/48).

16 – 18

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ قُلِ اللّٰهُۜ قُلْ اَفَاتَّخَذْتُمْ
مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّاۜ قُلْ هَلْ
يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَص۪يرُۙ اَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُۚ
اَمْ جَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِه۪ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْۜ
قُلِ اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿١٦﴾ اَنْزَلَ مِنَ
السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَسَالَتْ اَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًاۜ
وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَٓاءَ حِلْيَةٍ اَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهُۜ

كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَاَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ
جُفَٓاءً وَاَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْاَرْضِ كَذٰلِكَ
يَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ ﴿١٧﴾ لِلَّذٖينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنٰى
وَالَّذٖينَ لَمْ يَسْتَجٖيبُوا لَهُ لَوْ اَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْاَرْضِ جَمٖيعًا وَمِثْلَهُ
مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهٖ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ سُٓوءُ الْحِسَابِ وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ
وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٨﴾

Meâli

16. "Göklerin ve yerin rabbi kimdir?" diye sor; "Allah'tır" diye de cevap ver; sonra de ki: "Öyle ise O'nu bırakıp da kendilerine bile fayda sağlama veya zararı önleme gücüne sahip olmayanları velîler yerine mi koyuyorsunuz?" Sor onlara: "Hiç körle gören bir olur mu; yahut karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?" Yoksa Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar? De ki: "Her şeyi yaratan Allah'tır. O birdir, karşı konulamaz güce sahiptir." **17.** O, gökten su indirdi, vadiler dolusunca sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan köpüğü taşıyıp götürdü. Yaktıkları ateşin üzerine koyup eriterek süs eşyası veya alet yapmak istedikleri madenlerden de böyle üste köpük çıkar. İşte Allah hak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider; insanlara fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur. İşte Allah böyle misaller getirir. **18.** Rablerinin emrine uyanlar için mükâfatın en güzeli vardır. Ona uymayanlara gelince, eğer yeryüzünde olanların tamamı ve ek olarak bir misli daha onların olsa (kurtuluş için) onu mutlaka feda ederlerdi. Onlar var ya, hesabın en kötüsü işte onları bekliyor; varacakları yer de cehennemdir. Orası ne kötü kalacak yerdir!

Tefsiri

16. Hz. İbrâhim zamanından itibaren Arap yarımadasında Allah'ın birliği inancı yerleşmişti; ancak zamanla bu inançtan sapılmış, putperestlik yaygın bir hal almıştı. Bununla birlikte, Araplar evreni Allah'ın yarattığına inanıyor ve bunu ifade ediyorlardı. Fakat onlara göre insan doğrudan Allah'a ibadet edecek nitelikte olmadığı için kendilerini Allah'a yaklaştıracağına inandıkları aracı tanrılar edinip onlara tapıyor ve onlardan yardım istiyorlardı (Zümer 39/3). Allah Teâlâ misaller getirerek, sorular sorarak akılların işletilmesini istemekte, gerçeği gösteren bunca delili görmeyen müşrikleri köre, görüp ibret alan müminleri gören kimseye, küfür ve cehaleti karanlıklara, ilim ve imanı da aydınlığa benzeterek hem inkârın psikolojik sebeplerine ışık tutmakta hem de müşrikleri uyarmaktadır.

İnsanların meydana getirdiği en üstün sanat eseri dahi önceden Allah tarafından yaratılmış olan unsurların yeni bir terkip içerisinde bir araya getirilmesinden ibarettir. Oysa Allah yoktan yaratmaktadır; Allah'ın yaratmasıyla kulların –mecazi mânada– yaratması arasında mahiyet bakımından fark vardır; gerçek anlamıyla yaratma gücüne sahip olan sadece Allah Teâlâ'dır. Bu sebeple kendisine ibadet edilmeye, dua ve niyazda bulunulmaya lâyık olan da O'dur.

17. Hak, suya ve cevhere, bâtıl ise köpüğe ve curufa benzetilmiştir. Su yerde kalır ve canlılara hayat verir, köpük ise sönüp gider, çerçöp de bir kenara atılır. Saflaştırılıp süs eşyası veya kap kacak yapmak için ateşte eritilen madenlerin üzerindeki curuf da atılır. Sonuçta değersiz olan yok olup gider, değerli olan kalır. İşte hak karşısındaki bâtılın durumu da böyledir. Bâtıl bir süre hakkın önüne geçmiş, yükselmiş gibi olsa da sonunda gerçek ortaya çıkar. Hak kalıcı, bâtıl ise köpük ve curuf gibi değersiz ve geçicidir.

18. "Mükâfatın en güzeli" diye çevirdiğimiz *el-hüsnâ* kelimesini müfessirler, "cennet, son derece büyük ve güzel menfaat, kesintiye uğramayacak olan üstün iyilik" şeklinde yorumlamışlardır (Râzî, XIX, 37). Âyet, bir önceki âyetten bağımsız olarak ele alınırsa şöyle yorumlanır: Allah Teâlâ, çağrısına icâbet edip emrine uyanlar için bu güzel mükâfatı vaad

etmektedir. Çağrısına uymayanların hakkı da cezadır. Onlar âyette bildirilen bütün imkânlarını feda etseler cezadan kurtulamazlar.

Âyet bir önceki âyetin devamı olarak ele alındığı takdirde yorum şöyle olur: Allah rablerinin çağrısına güzel bir karşılık veren müminlerle, çağrısına icâbet etmeyen inkârcılar için bu misalleri getirmektedir; müminlerin durumu örneklerde tasvir edilen faydalı ve güzel şeylere, inkârcıların durumu ise faydasız şeylere benzetilmiştir.

19 – 26

أَفَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمٰى
إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ ﴿١٩﴾ الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ
وَلَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ ﴿٢٠﴾ وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللّٰهُ بِهِ
أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوٓءَ الْحِسَابِ ﴿٢١﴾
وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ
وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ
السَّيِّئَةَ أُولٰٓئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٢﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا
وَمَنْ صَلَحَ مِنْ اٰبَٓائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلٰٓئِكَةُ
يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ ﴿٢٣﴾ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ
فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٤﴾ وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ

مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا اَمَرَ اللّٰهُ بِهِ اَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي
الْاَرْضِ اُولٰئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ ﴿٢٥﴾ اَللّٰهُ
يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَفَرِحُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا
وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا مَتَاعٌ ﴿٢٦﴾

Meâli

19. Sana rabbinden indirilenin hak olduğunu görüp bilen kimse görmeyen gibi olur mu? Bunu ancak akıl sahipleri anlar. **20.** Onlar, Allah'a verdikleri sözü yerine getirirler, yeminlerini asla bozmazlar. **21.** Onlar Allah'ın, korunmasını emrettiği bağı koruyan, rablerine saygıda kusur etmeyen, hesabın kötü sonuç vermesinden korkan kimselerdir. **22.** Ve onlar rablerinin rızasını elde etmek için sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda gizli açık harcayan, kötülüğü iyilikle savan kimselerdir. İşte dünya hayatının güzel sonu (cennet) sadece onlarındır. **23-24.** O güzel son, babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâyık olanlarla birlikte girecekleri adn cennetleridir; melekler de "Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Dünya yurdunun sonu ne güzel oldu!" diyerek her kapıdan onların yanına girerler. **25.** Allah'a verdikleri sözü pekiştirdikten sonra bozanlar, Allah'ın korunmasını emrettiği bağı koparanlar ve yeryüzünde fesat çıkaranlar var ya işte lânet de onlar içindir; dünyanın kötü sonu da onlar içindir. **26.** Allah dilediği kimselere rızkı bollaştırır da daraltır da. Onlar dünya hayatıyla sevinip mutlu oluyorlar, oysa âhiretin yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir.

Tefsiri

19-22. Allah Teâlâ 19. âyette Kur'an'ın hak olduğuna inanmayanı köre benzetmekte, inananların bu körle eşit olmayacağını, bunu ancak akıl ve sağduyu sahiplerinin kavrayabileceklerini bildirmiştir. Akıl sahiplerinin

nitelikleri ise müteakip âyetlerde şöyle sıralanmaktadır: Bunlar Allah'a vermiş oldukları sözden dönmezler; dinî, ahlâkî, hukukî ve toplumsal yükümlülüklerini yerine getirirler; Allah'ın, gözetilmesini emrettiği şeyleri gözetirler, yani insanlık, akrabalık, komşuluk, din kardeşliği ve benzeri insanlar arası ilişkilerden doğan haklara riayet ederler; rablerine karşı kulluk görevlerinde kusur etmemeye çalışırlar; Allah huzurunda hesaplarının kolay olmasını dilerler; Allah'ın rızâsını kazanmak için uğrunda karşılaştıkları her türlü sıkıntılara sabrederler; namazlarını vaktinde dosdoğru kılarlar; Allah'ın kendilerine vermiş olduğu nimetlerden gizli açık Allah yolunda harcarlar; kötülüğü iyilikle savarlar yani haksızlığa karşı adaletle, yalancılığa karşı doğrulukla, rezilliğe karşı da erdemle mücadele ederler. İşte dünya yurdunun güzel sonu yani cennetler bunlarındır. Bu güzel sonun ne olduğu bundan sonraki (23-24.) âyetlerde açıklanmıştır.

23-24. Sözlükte "devamlı ikamet edilen yer, bir şeyin merkezi ve ortası, bir cevher veya madenin aslı, yatağı" mânalarına gelen *adn* kelimesi Kur'an'da cennet kelimesi ile birlikte zikredilerek insanın aslının (Âdem) yaratıldığı ve âhirette müminlerin sonsuza kadar kalacağı çeşitli cennetleri tasvir etmek üzere kullanılır. Kur'an'da on bir yerde söz konusu edilen adn cennetleri, "içinde güzel meskenlerin, tahtların, altın ve incilerle süslenmiş ince ipekten yeşil elbiselerin, sabah akşam ikram edilen türlü yiyeceklerin, eşlerine bağlı hûrilerin ve çeşitli ırmakların bulunduğu ebedî bir yurt" olarak tasvir edilmektedir (krş. Tevbe 9/72; Nahl 16/31; Meryem 19/61; Fâtır 35/33). Hadislerde ise eşyaları altın ve gümüşten olan değişik adn cennetlerinin bulunduğu, burada bulunanların her an Allah'ı görebilecek kadar yüksek bir mevki sahibi olacakları bildirilmiştir (bk. Buhârî, "Tefsîr", 55/1-2; Müslim, "Îmân", 296).

Tefsirlerde adn cennetinin arşın altında, diğer cennetlerin ortasında bulunan, mukarrebûn (peygamberler, şehidler, sıddîklar ve âlimler) zümresine tahsis edilmiş bir şehir veya saray olduğu (İbn Kesîr, IV, 373), burada altından yapılmış, inci ve yâkutlarla süslenmiş, yiyecekler ve hûrilerle donatılmış sarayların bulunduğu, içinde tesnîm ve selsebîl pınarlarının aktığı, arşın altından misk kokulu rüzgârların estiği, yani "hiçbir insan gözünün görmediği, hayalinin canlandıramadığı nimetlerle dolu olduğu" zikredilir (Râzî, XVI, 132-133).

20-22. âyetlerde özellikleri anlatılan müminlerin bu cennetlere gireceği vaad edilmektedir. İnsanoğlu bu dünyadaki şuur ve duygularına göre cennette bile mutlu olabilmek için yakınlarının da orada olmasını ister. Bu arzu 23. âyette müsbet karşılanmakla beraber bir şarta bağlanıyor: İman, ahlâk ve iyiliklerle buna lâyık olmak. Aksi halde yalnızca cennetlik kimselerin yakını, sevgilisi olmak kişiye oraya girme hakkı vermeyecektir (bu konuda ayrıca bk. Tûr 52/21; adn cennetleri hakkında bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Adn", *DİA*, I, 390-391).

Adn cennetiyle ilgili yukarıda anlatılanlar, zamanın Arap kültüründeki lüks hayat tasavvuruna göre yapılmış bir cennet tasviri olup, asıl anlatılmak istenen insanların mutlu hayattan ne anlıyorlarsa orada o hayata kavuşacaklarıdır. Nitekim Fussilet (41) 31. ayette "Orada... Allah'tan bir ikram olarak sizin için canınızın çektiği her şey bulunacak, yine orada umduğunuz herşeyi elde edeceksiniz"buyurulur (keza bk. Yâ-sîn 36/57; Nebe' 78/31-36).

25-26. Gerek Allah'a gerekse kullara verdikleri sözden dönen, yaptıkları anlaşmaları bozan, akraba, konu komşu ve diğer insanlarla ilişkilerini kesen, fakir fukarayı gözetmeyen, yeryüzünde fesat çıkarıp insanların arasını bozan kimseler bu kötü fiillerden dolayı dünyada Allah'ın, meleklerin ve insanların lânetine uğrarlar; âhirette ise cehenneme gireceklerdir (Allah'a verilen söz ve onu bozanlar hakkında bilgi için bk. Bakara 2/27).

İslâm'ın ilk dönemlerinde Hz. Peygamber'e çoğunlukla maddî ve toplumsal statü bakımdan zayıf kimseler inanmıştı. Mekke'nin varlıklı müşrikleri bunları gördüklerinde, "Allah'ın kendilerine lutufta bulunduğu kimseler de bunlar mı!" (En'âm 7/53) diyerek müminleri küçümsüyor, "Onlar Allah'ın sevdiği kimseler olsa, Allah onları böyle sıkıntılar içinde bırakmaz" diyorlardı. Kanaatlerine göre Allah'ın kendilerine zenginliği lâyık görmesi onları sevdiğinin bir alâmetiydi. Oysa Allah Teâlâ hikmeti gereği kullarından dilediğinin rızkını bol, dilediğininkini de kıt verir. Allah'ın bir kimseye bol rızık vermesi onun Allah katında değerli olduğunu göstermediği gibi, herhangi birinin rızkını daraltması da onun Allah katında sevilmeyen biri olduğunu göstermez. Dünya varlığı, insanlar katında bir değer olmakla birlikte Allah'ın rızâsına uygun olarak kullanılmadığı takdirde Allah katında bir değer ifade etmez; fâni dünyanın nimet ve zîneti cennette olanlarla karşılaştırıldığı takdirde dünyadaki çok sönük, renksiz ve tatsız kalır.

27 – 32

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ
مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنَابَ ﴿٢٧﴾ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ
قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ ﴿٢٨﴾
الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَى لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ ﴿٢٩﴾
كَذَلِكَ أَرْسَلْنَاكَ فِي أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا أُمَمٌ لِتَتْلُوَ
عَلَيْهِمُ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمَنِ قُلْ هُوَ رَبِّي
لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ مَتَابِ ﴿٣٠﴾ وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا
سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتَى
بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا أَفَلَمْ يَيْأَسِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَدَى
النَّاسَ جَمِيعًا وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا
قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ
﴿٣١﴾ وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا
ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٣٢﴾

Meâli

27. İnkârcılar, "Ona rabbinden bir mûcize indirilseydi ya!" diyorlar. De ki: "Allah dilediğini saptırır; kendisine yöneleni de gerçeğe ulaştırır." **28.** Bunlar, iman edenler ve Allah'ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlardır. Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur. **29.** İman edip iyi işler yapanlara ne mutlu! Varılacak güzel yurt onlar içindir. **30.** İşte seni de kendilerinden önce nice benzerlerinin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik ki sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Onlar ise rahmânı inkâr ediyorlar. De ki: "Benim rabbim O'dur, O'ndan başka tanrı yoktur; sadece O'na güvenip dayandım, dönüş de yalnız O'nadır." **31.** Eğer gelmesi sebebiyle dağların yürütüldüğü veya yerin parçalandığı yahut ölülerin konuşturulduğu bir Kur'an olsaydı (yine inanmazlardı). Fakat bütün işler Allah'a aittir. Müminler bilmezler mi ki, Allah dileseydi bütün insanları hidayete erdirirdi? Allah'ın vaadi gelinceye kadar inkâr edenler yaptıklarından dolayı ya hep felâketle yüz yüze olacaklar veya felâket onların yurtlarını çepeçevre kuşatacaktır. Allah, vaadinden asla dönmez. **32.** Andolsun, senden önceki peygamberlerle de alay edildi; ancak ben inkâr edenleri bir süre serbest bıraktım, sonra da onları yakaladım. Görülsün işte azabım nasılmış?

Tefsiri

27-28. Bir uyarıcı ve bir müjdeleyici olarak peygamberin görevi mûcize göstermek değil, insanları uyarmak; onlara hakkı, adaleti, güzeli ve doğruyu göstermek; haksızlık, adaletsizlik ve sapkınlıktan sakındırmaktır. Allah Teâlâ bir lutuf olarak gönderdiği peygamberleri mûcizelerle de desteklemiştir; ancak inkârcılar Hz. Peygamber'in getirdiği mûcizeleri yeterli bulmuyor, herkesin kabule mecbur kalacağı bir mûcize istiyorlardı. Böyle bir mûcize ise imtihan amacını ortadan kaldıracağı için ilâhî hikmete uygun değildi. Gerçek şu ki, burada eksik olan mûcize değil, doğruyu bulma arzusudur, onlarda doğruyu bulma arzusu olmadığı için peygamberin getirdiği mûcizelere rağmen inatla inkârcılıklarını sürdürmüşlerdir. Allah Teâlâ tercihini bu yönde kullanan kimseleri zorla doğru yola iletmez. Bilâkis onları kendi iradeleri ve tercihleriyle baş başa bırakır, sapkınlıkları içerisinde bocalar dururlar; inkârcılık ruhlarına

yerleştikten sonra inanma güçleri zayıflamış olacağı için iman da edemezler. İşte Allah'ın dilediğini saptırmasından maksat budur. Nitekim yüce Allah 27. âyetin son cümlesinde doğruyu arayıp ona yönelenleri yani tercihlerini bu yönde kullananları hidayete erdireceğini haber vermekte, 28. âyette ise doğru yolu arayanların vasıflarını bildirmektedir. Âyetin bağlamı dikkate alındığı takdirde Allah'ı zikretmekten maksadın Kur'an olduğu düşünülebilir. Zira bir önceki âyette inkârcıların kabul etmedikleri şey Kur'an'dı; buna karşılık müminlerin gönüllerini huzura kavuşturan zikir de yine Kur'an'dır. Ayrıca Kur'an-ı Kerîm'de birçok yerde zikr kelimesi Kur'an'ın adı olarak geçmektedir (meselâ bk. Hicr 15/9; Nahl 16/44; Enbiyâ 21/50; Fussılet 41/41 vd.). Bununla birlikte *zikr* masdar olarak "anmak" mânasına gelir; âyette bu mânanın yani dil veya kalp ile Allah'ın anılmasının kastedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Allah'ın hidayete erdirdiği kimseler Allah'a ve Kur'an'a gönülden ve samimi olarak inanan, Kur'an-ı Kerîm'i okumakla ve Allah'ın adını anmakla kalpleri huzur, ruhları sükûnet bulan kimselerdir.

29. "Ne mutlu!" diye tercüme ettiğimiz *tûbâ* kelimesi, sözlükte "cennet, bahçe, güzellik, hayır, şeref ve gıpta" anlamlarına gelir. İsim olarak, cennette bir ağacın adı veya cennetin isimlerinden biri olduğu söylenir (Taberî, XIII, 145-150; Kurtubî, IX, 316-317); terim olarak, iman eden ve sâlih amel işleyenlere dünyada verilecek güzel bir hayatı, âhirette ise içinde sürekli kalacakları güzel bir yurdu ve bu yurtta yaşayacakları mutlu hayatı ifade etmektedir. "Varılacak güzel yurt" anlamına gelen *hüsnü meâb* tamlaması da bu mânayı destekler.

30. Müşriklerin Hz. Peygamber'in getirdiği mûcizeleri kabul etmeyip kendi kafalarına göre ondan mûcize istemelerinin hiçbir değeri olmadığına işaret eden bu âyet dolaylı olarak onların bu taleplerini reddetmektedir. Zira yüce Allah Hz. Muhammed'i şerefli bir görev ile görevlendirmiş ve ona duyu organlarıyla algılanan (hissî) mûcizelerin yanında Kur'an gibi mânevî ve ebedî bir mûcizeyi de vermiştir. Hz. Muhammed'in elçi olarak gönderilmiş olması benzeri görülmemiş yeni bir olay değildir (Ahkaf 46/9). Nitekim daha önce gelmiş geçmiş

ümmetlere de peygamberler gönderilmiştir (ümmet hakkında bilgi için bk. Bakara 2/128, 134, 141, 213; Hûd 11/118-119).

Müşrikler, "Rahmân evlat edindi" (Meryem 19/88; Enbiyâ 21/26), "Rahmân dileseydi..." (Zuhruf 43/20) gibi ifadeleriyle Allah'ın Rahmân ismini kabul ettiklerini gösteriyorlar, bazan da bu ayette belirtildiği gibi bu ismi inkâr ediyorlar, "Rahmân da neymiş?" (Furkan 25/60) diyerek bu isimde bir ilâh tanımadıklarını söylüyorlardı. Bu sebeple Allah Teâlâ elçisine –âyette ifade edildiği üzere– rahmânın, yüce Allah'ın kendisi olduğunu onlara bildirmesini emretti (rahmân hakkında bilgi için bk. Fâtiha 1/1).

31. Rivayete göre Resûlullah Mekkeli müşriklere İslâm'ı anlattığı bir gün müşrikler, "Mekke'nin şu dağlarını buradan kaldır da yerimiz genişlesin veya araziyi parçalara ayırıp içinden ırmaklar akıtarak tarıma elverişli hale getir; yahut atalarımızdan ölmüş olan falan ve falan şahısları dirilt de senin bu söylediklerinin doğru olup olmadığını onlara soralım" demişler; bunun üzerine bu âyet indirilerek onların isteklerine göre mûcizeler gösterilse dahi iman etmeyeceklerine işaret edilmiştir (Taberî, XIII, 152-153; Râzî, XIX, 52-53). Nitekim bir başka âyet-i kerîmede bu durum açıkça ifade buyurulmuştur (En'âm 6/111). Yüce Allah gönderdiği peygamber vasıtasıyla bu tür mûcizeleri göstermekten âciz olmamakla birlikte peygamberin gönderilmesinden ve Kur'an'ın indirilmesinden maksat bu talepleri karşılamak değil, insanları hidayete erdirmek, kalpleri Allah'ın zikri ile huzura kavuşturmak, aklın önüne ışık tutmaktır.

Âyetteki şart cümlesinin cevabı meâlimizde "yine inanmazlardı" şeklindedir. Cevap, "O yine bu Kur'an olacaktı" diyenler de vardır. Buna göre onların istedikleri mûcize gerçekleştirilseydi yine bu Kur'an'la gerçekleştirilirdi, ancak onlar mûcizeleri görür de Kur'an'a yine de inanmazlardı. Çünkü onlar bu tür mûcizeleri gerçeği bulmak için değil, peygamberle alay etmek için istiyorlardı ve Kur'an'ın muhtevasını kabule hazır değillerdi.

Âyetin "yerin parçalandığı" diye tercüme ettiğimiz kısmını, "kendisiyle mesafe alındığı" veya "kendisiyle uzak mesafenin yakınlaştırıldığı" şeklinde anlayanlar da olmuştur. Kureyşliler Suriye ve Filistin'e ticaret

kervanları gönderiyorlardı; fakat Mekke ile bu bölgeler arasındaki mesafe uzun, yollar elverişsiz, iklim kurak, arazi ise çoraktı; ticaret kervanları yollarda sıkıntı çekiyordu. Bu sebeple müşrikler Hz. Süleyman'ın rüzgâr vasıtasıyla iki aylık yolu bir günde gitmesine (Sebe' 34/12) benzer bir mûcize ile Hz. Peygamber'in de bu mesafeyi kısaltıp yakınlaştırmasını istemişlerdir (Taberî, XIII, 152-153; İbn Kesîr, IV, 382). Oysa onların teklif ettiği bu olağan üstü şeyler peygamberin değil, Allah'ın elindedir. O dilese bu tür mûcizeleri de gösterir; ancak inkârda ısrar edenlerin kalpleri katılaşmış olduğu için hiçbir mûcizeye inanmazlar.

Müşriklerin mûcize getirilmediği için iman etmediklerini zannedip üzülen müminlerin üzüntülerini gidermek maksadıyla yüce Allah, "Müminler bilmezler mi ki Allah dileseydi bütün insanları hidayete erdirirdi?" buyurmuştur. Şüphe yok ki Allah istese inkârcıları doğru yola iletir, kimse buna engel olamaz; ancak O'nun bu anlamdaki istemesi zorlama olacağından sorumluluğu ortadan kaldırır. Halbuki Allah insanları sorumlu kılmak için onlara akıl, irade ve tercih yeteneği vermiştir. Onların, tercihlerini inkâr yönünde kullanmalarına rağmen Allah onları zorla hidayete erdirmez. Yaptıkları kötülükler yüzünden ölünceye kadar başlarına musibetler gelecek veya yurtlarını çepeçevre kuşatacak, bu yüzden sürekli olarak korku içinde yaşayacaklardır.

"Felâket" diye tercüme edilen *kāri'a* kelimesi, "savaşta yenilgi, öldürülme, esirlik veya kuraklık, kıtlık" gibi anlamlarla açıklanmıştır (Şevkânî, III, 95-96). Bu cümledeki fiil hem üçüncü tekil şahsın müennesi hem de ikinci tekil şahıs için kullanıldığından, bu cümlede "Sen onların yurtlarının yakınına ineceksin" şeklinde Hz. Peygamber'e hitap edildiği de düşünülebilir. Bu takdirde âyet hicretin 6. yılında Mekke yakınlarında yapılmış olan Hudeybiye Antlaşması'na işaret etmiş olur.

32. Peygamberle alay etmek yeni bir olay değildir. Önceki peygamberlerle de alay edilmiş, onların getirdiği mesajlar da reddedilmiştir (Hûd 11/38, 54, 87; Zuhruf 43/52). Âyette de ifade buyurulduğu üzere Allah'ın alaycı ve inkârcılara bir süre mühlet vermesi onları şımartabilir, ancak Allah onların cezasını ihmal etmez, verdiği süre içerisinde pişman olup tövbe etmedikleri takdirde onları şiddetle cezalandırır.

33 – 37

أَفَمَنْ هُوَ قَآئِمٌ عَلَىٰ كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَآءَ
قُلْ سَمُّوهُمْ أَمْ تُنَبِّـُٔونَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِى الْأَرْضِ أَمْ بِظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ
بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ
فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾ لَهُمْ عَذَابٌ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ
أَشَقُّ وَمَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٣٤﴾ مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِى وُعِدَ الْمُتَّقُونَ
تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ أُكُلُهَا دَآئِمٌ وَظِلُّهَا تِلْكَ عُقْبَى
الَّذِينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ ﴿٣٥﴾ وَالَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ
يَفْرَحُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمِنَ الْأَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ قُلْ إِنَّمَا
أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللّٰهَ وَلَا أُشْرِكَ بِهِ إِلَيْهِ أَدْعُوا وَإِلَيْهِ مَاٰبِ ﴿٣٦﴾
وَكَذٰلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَآءَهُمْ بَعْدَ
مَا جَآءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِىٍّ وَلَا وَاقٍ ﴿٣٧﴾

Meâli

33. Herkesi hak ettiğine göre yönetip gözeten Allah (hiç başkalarıyla bir olur mu)? Bir de O'na ortak koşuyorlar! De ki: "Söyleyin bakalım onların isimlerini! Siz Allah'a yeryüzünde bilmediği bir şeyi mi bildiri-

yorsunuz? Yoksa içi boş sözler mi ediyorsunuz?" Doğrusu inkâr edenlere tuzakları güzel göründü de doğru yoldan saptırıldılar. Allah'ın saptırdığı kimseyi doğru yola iletecek yoktur. **34.** Onlar için dünya hayatında büyük bir azap vardır; âhiret azabı ise elbette daha çetindir; onları Allah'a karşı koruyacak kimse de yoktur. **35.** Takvâ sahiplerine vaad olunan cennetin özellikleri şöyledir: Zemininden ırmaklar akar; yemişleri ve gölgesi süreklidir. İşte bu, günahtan çekinenlerin mutlu sonudur; inkâr edenlerin sonu ise ateştir. **36.** Kendilerine kitap verdiğimiz (bazı) kimseler sana indirilen vahiyden memnun olurlar. Fakat inanç gruplarından onun bir kısmını inkâr eden de vardır. De ki: "Bana, sadece Allah'a kulluk etmem ve O'na ortak koşmamam emrolundu. Ben yalnız O'na çağırıyorum ve dönüş de yalnız O'nadır. **37.** Biz Kur'an'ı işte böyle Arapça bir hüküm ve hikmet olarak indirdik. Sana bu ilim geldikten sonra, eğer onların arzularına uyarsan, (bil ki) Allah tarafından senin ne bir dostun ne de bir koruyucun olur.

Tefsiri

33. Müfessirler, "Söyleyin bakalım onların isimlerini!" meâlindeki cümleyi sahte tanrıların hiçbir isimlendirmeye, nitelendirmeye veya tanımlamaya değmeyecek kadar anlamsız şeyler olduğuna işaret eden küçültücü bir ifade olarak yorumlamışlardır. Bir görüşe göre de bu cümle tehdit ifade etmektedir yani, "İddia ettiğiniz gibi onları ilâh olarak isimlendirin, sonunda ne olacağını göreceksiniz!" anlamındadır (Şevkânî, III, 96).

"Kuru laf" diye tercüme ettiğimiz *zâhir mine'l-kavl* ifadesini müfessirler, "gerçek olmayan, yok olmaya mahkûm, boş, yalan söz veya müşriklerin iddiasına göre zâhirî bir delil" anlamlarında yorumlamışlardır (Şevkânî, III, 96). Yerlerde ve göklerde olup biten her şeyden haberdar olan yüce Allah sahte tanrıların şefaatçi olacaklarına dair iddiaların bâtıl olduğunu da bilmektedir. Buna rağmen müşrikler O'na ortak koştukları için, "Siz Allah'a yeryüzünde bilmediği bir şeyi mi bildiriyorsunuz? Yoksa kuru laf mı söylüyorsunuz?" sorusuyla onları kınamaktadır. Allah'ın yeryüzünde ortağının bulunmadığının ifade edilmesi başka yerlerde bulunduğu anlamına gelmez. Şüphesiz ki gökte de yerde de ilâh sadece Allah'tır (Zuhruf 43/84).

Allah'ın saptırmasından maksat, inkârcılıkta ısrar edenleri kendi hallerine bırakmasıdır. Allah'ın yardımsız olarak kendi haline bıraktığı kimseyi doğru yola iletecek kılavuz yoktur. Böyleleri hem dünyada hem de âhirette Allah'ın azabını hak etmişlerdir.

35. Allah Teâlâ önceki âyetlerde inkârcıların peygamberlere karşı tutumlarını ve bunların sonlarını hatırlattıktan sonra burada da müminlerin âhiretteki durumlarına dair bilgi vermektedir. Âhirette ne yakıcı sıcak ne de dondurucu soğuk olacak (bk. İnsân 76/13); ne ay ne de güneş bulunacak, fakat cennetliklerin rahat edip mutlu olacakları mutedil ve sürekli bir gölge olacaktır (cennet hakkında bilgi için bk. Bakara 2/25).

36. Bir yoruma göre, Allah'ın kendilerine kitap verdiği kimseler müslüman, verdiği kitap ise Kur'an'dır. Onun inmesine sevinenler de yine müslümanlardır. Başka bir yoruma göre sevinenler, yahudiler ve hıristiyanlar arasından insaf, bilgi ve muhâkeme sahibi kişilerdir. Kur'an'ın bir kısmını inkâr edenlerin kimler olduğu konusunda müfessirler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir; "Bunlar Ehl-i kitabın bazı grupları ile putperestlerdir" diyenlerin yorumu tarihî gerçeğe daha uygun görülmektedir. Hz. Îsâ'nın Allah'ın elçisi olduğunu ifade eden âyetleri bazı yahudiler inkâr ederken, onun Allah'ın oğlu olmadığını bildiren ve teslîsi reddeden âyetleri de hıristiyanların büyük çoğunluğu kabul etmemiştir. Müşrikler ise Allah'ın varlığına inanıp kâinatı O'nun yarattığını kabul ettikleri halde putperestliği kınayan âyetleri reddetmişlerdir (bk. Şevkânî, III, 98).

37. Hz. Peygamber ve yakın çevresinin Arap olması Kur'an'ın Arapça olarak indirilmesinin başlıca sebeplerindendir (bilgi için bk. Yûsuf 12/2); Allah her peygambere kendi kavminin diliyle hitap etmiş, vahyini onların diliyle göndermiştir ki peygamber Allah'ın emir ve yasaklarını kavmine rahatça anlatsın (İbrâhim 14/4). Kur'an'ın Arap dili ile indirilmiş olması onun sadece Araplar'a indirilmiş olduğunu ifade etmez. Nitekim bazı âyetler onun, bütün insanlığa hitap eden evrensel bir mesaj olduğunu göstermektedir (meselâ bk. Bakara 2/185; Âl-i İmrân 3/138; A'râf 7/158; Sebe' 34/28).

Bu âyette "dili Arapça olarak" değil, "hükmü Arapça olarak" denilmiştir. Hükmü dil olarak yorumlamak mümkün olmakla beraber, hakiki mânasına daha yakın olarak şöyle anlamak da mümkündür: Kur'an'da beşerî tasavvur, ihtiyaç ve kültür olarak Araplar'a hitap edilmiş, evrensel mesaja vasıta kılınan bu kültüre uygun bir kurgu yapılmıştır. Bu şekilde Araplar'ın kolayca anladıkları, içinde kendilerini buldukları, ihtiyaçlarını karşıladıkları Kur'an'ın evrensel mesajı da onlar aracılığı ile insanlığa ulaşmıştır.

Allah Teâlâ hikmetinin gereği olarak Kur'an'ı gönderip önceki kitapların bazı hükümlerini kaldırmış, bazılarını tekrarlamış, bu arada gerektiği kadar da yeni hükümler ve bilgiler göndermiştir. Bu sebeple Kur'an'dan önceki ilâhî kitapların hükümlerinden Kur'an'ın özüne ters düşen herhangi bir hükümle amel etmek câiz değildir (Bu konuda bk. Mâide 5/45).

Kur'an tercümelerinden hüküm çıkarmak isteyenlerin de metindeki mâna ve nüansların tercümede olabildiğince iyi bir şekilde aktarıldığından emin olmaları gerekir. Bunun için en azından tefsirlere bakmak ve uzmanlara danışmak kaçınılmazdır.

38 – 43

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلاً مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ اَزْوَاجاً
وَذُرِّيَّةً وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَأْتِيَ بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ لِكُلِّ
اَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾ يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهُٓ اُمُّ
الْكِتَابِ ﴿٣٩﴾ وَاِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذ۪ي نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ
فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ ﴿٤٠﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا نَأْتِي
الْاَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَاۜ وَاللّٰهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِه۪ۜ

وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٤١﴾ وَقَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلّٰهِ
الْمَكْرُ جَمِيعًا يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ
عُقْبَى الدَّارِ ﴿٤٢﴾ وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ
شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ ﴿٤٣﴾

Meâli

38. Andolsun senden önce de peygamberler göndermiş, onlara da eş ve çocuklar vermiştik. Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber mûcize getiremez. Süreli her şeyin bir kaydı vardır. **39.** Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır; ana kitap onun katındadır. **40.** Onlara haber verdiğimiz azabın bir kısmını sana ister gösterelim, ister (bundan önce) seni vefat ettirelim, senin görevin sadece tebliğ etmektir; hesaba çekmek bize aittir. **41.** Bizim, yeryüzünü etrafından nasıl eksiltip durduğumuzu görmüyorlar mı? Allah hükmeder, O'nun hükmünü denetleyecek yoktur; O'nun hesaba çekmesi de hızlıdır. **42.** Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı; oysa bütün tedbirlere hâkim olan Allah'tır. O, herkesin neyi hak ve elde ettiğini bilir. İnkâr edenler dünya hayatından kimin kazançlı çıkacağını yakında anlayacaklardır! **43.** O inkârcılar, "Sen peygamber değilsin" diyorlar. De ki: "Sizinle benim aramda şahit olarak bir Allah, bir de kitap bilgisine sahip olanlar yeter."

Tefsiri

38. Müşrikler peygamberin insan üstü varlık olacağını sanıyor, Hz. Muhammed'in eş ve çocukları olduğu için onun peygamberliğine itiraz ediyorlardı. Oysa Kur'an-ı Kerîm beşerî özellikler bakımından peygamberlerin insan üstü varlıklar olmadığını, onların da birer insan olduğunu (İbrâhim 14/11; Kehf 18/110; Fussılet 41/6), eş ve çocukları bulunmasının peygamber olmaya engel teşkil etmediğini haber vermektedir. Mûcizeye

gelince o da peygamberin elinde değil, Allah'ın kudretinde olup ancak onun ezelî ilminde belirlediği zaman meydana gelir. Müşriklerin istediği mûcizenin hemen gelmemesi onun hiç gelmeyeceğini göstermez. Allah'ın hikmet ve takdiri onun ne zaman gerçekleşmesini gerektiriyorsa o zaman gerçekleşir.

"Süreli her şeyin bir kaydı vardır" meâlindeki cümlede yer alan kayıt kelimesinin âyetteki karşılığı "kitap"tır. Buradaki kitabı "şeriat vahyi" olarak anlayıp âyeti, "Allah'ın takdir ettiği her süre için gönderdiği bir kitap vardır" şeklinde yorumlayanlar da olmuştur (Şevkânî, III, 99-100; Esed, II, 494).

39. "Ana kitap" diye tercüme ettiğimiz *ümmü'l-kitâb* tamlaması, "kitabın anası, kitabın aslı" anlamlarına da gelir. Müfessirler "ana kitap"tan maksat "levh-i mahfûzdur" veya "Allah'ın ezelî ilmidir" demişlerdir. Bizim tercihimiz ikincisidir, yani ana kitap, Allah'ın ezelî ilmidir. Evrende değişecek veya değişmeyecek olan her şey O'nun ezelî ilminde mevcuttur. Bu âyet bir önceki âyetin, "Süreli her şeyin bir kaydı vardır" meâlindeki bölümünü tamamlayıcı mahiyette olup Allah'ın her alanda dilediği değişikliği yapabilecek irade ve kudrete sahip olduğunu ifade etmektedir; Allah'ın yaptığından sorumlu tutulamayacağını bildiren âyet de bu mânayı destekler (Enbiyâ 21/23). Bu meâldeki âyetlerle sahâbeden bazılarının yaptığı dualardan kaderin dahi bir şekilde değişebileceği sonucunu çıkaranlar olmuştur. Meselâ Hz. Ömer'in Kâbe'yi tavaf ederken ağlayarak şu şekilde dua ettiği rivayet edilmiştir: "Allahım! Eğer beni şekavet ehlinden (bedbaht) yazdıysan beni oradan sil, saadet ve mağfiret ehli arasına yaz. Çünkü sen dilediğini siler, dilediğini bırakırsın, ana kitap senin katındadır" (Taberî, XIII, 167-168).

40. Geleceği haber verilen azap er veya geç mutlaka gelecektir. Hz. Peygamber bunu görebilir de görmeyebilir de. O, müşriklere verilecek cezanın bir kısmına şahit olabilir, bir kısmını da görmeden vefat edebilir. 38. âyette belirtildiği üzere her şeyin takdir ve tayin edilmiş bir zamanı vardır; zamanı geldiğinde gerçekleşecektir. Nitekim Bedir, Huneyn ve benzeri savaşlarda müşriklerin ileri gelenlerinden birçoğu öldürülmüş, Hz. Peygamber bu olaylara bizzat şahit olmuş-

tur. Vefatından sonraki olaylarda cezalandırılanları ise görmemiştir. Peygamberin görevi insanları cezalandırmak veya onların cezalandırıldığını görmek değil, ne pahasına olursa olsun Allah'ın gönderdiği vahyi insanlara tebliğ etmektir. Hesap sorup ona göre amellerin karşılığını vermek Allah'a aittir.

41. "Yerin etrafının eksiltilmesi" ifadesini müfessirler hakikat ve mecaz olmak üzere başlıca iki şekilde yorumlamışlardır: **a)** Hakikat anlamına göre yerin etrafından eksiltilmesi, "yağmur, sel, rüzgâr, deprem ve benzeri tabiat güçlerinin etkisiyle toprağın yerinden kayması, dağ ve tepelerin aşınması"dır (erozyon). **b)** Mecazi anlamda ise "inkârcıların ülkelerinin fethi ile onların topraklarının azalması"dır.

Bunların dışında âyeti, imar edilmiş ülkelerin harap olması, ülke halkının helâk olması, ileri gelenlerin, önderlerin ve ilim adamlarının yok olması, toprağın ürünlerinin eksilmesi gibi başka anlamlarda yorumlayanlar da olmuştur (Şevkânî, III, 102). Râzî'ye göre bundan maksat, yeryüzünde tâlihin değişmesidir yani başarı ve yükselişin çöküşe, hayatın ölüme, gurur ve ihtişamın aşağılanmaya, kemalin acze ve eksikliğe dönmesi, birinin diğeri ile yer değiştirmesidir (XIX, 67). İşte bunların hepsi Allah'ın hükmü olup evrende O'ndan başka hiç kimsenin hükmü geçerli değildir.

42. Tarihte Nemrut, Firavun gibi zalimlerin her biri kendi zamanındaki peygambere tuzak ve şeytanca düzenler kurmuş (Râzî, XIX, 68), ancak Allah'ın peygamberlerine yardımıyla bunların tuzakları boşa çıkmıştır. İşte yüce Allah müşriklerin Hz. Peygamber'e karşı tutumunu bunların tutumuna benzeterek Hz. Peygamber'i teselli etmekte, düşmanlarını ise uyarmakta, böylece Allah Teâlâ öncekilerin hile ve tuzaklarını boşa çıkararak peygamberlerine yardım ettiği gibi Hz. Peygamber'e de yardım edip düşmanlarının tuzaklarını boşa çıkaracağına işaret buyurmaktadır.

43. Peygamber için "onun gerçek bir Allah elçisi" olduğunu Allah'ın, kendisinin ve bu konuda bilgi sahibi olanların bilmesi yeterlidir. İnanmayanların ona "Sen peygamber değilsin" demeleri tabii ve etkisizdir.

"Kitap bilgisine sahip olanlar"dan maksadın kimler olduğu konusunda iki ihtimal vardır:

a) Bundan maksat Tevrat ve İncil bilgisine sahip olan yahudi ve hıristiyan âlimleridir; çünkü yukarıda belirtildiği üzere (âyet 36) Kur'an amelî konularda bazı farklılıklar getirse de dinin esasları itibariyle önceki kitaplarla uyuşuyor ve onları tasdik ediyordu (Mâide 5/48); ayrıca onların kitaplarında Hz. Peygamber'in evsafı ile ilgili bilgiler ve geleceğine dair müjdeler vardı; dolayısıyla Ehl-i kitap'tan kendi dinlerine samimiyetle bağlı olanlar Hz. Muhammed'e indirilen Kur'an'dan da hoşlanıyor ve memnun oluyorlardı. Bu sebeple yüce Allah Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğuna dair onların şahit gösterilmesini elçisine emretmiştir.

b) Bunlar Varaka b. Nevfel gibi Mekkeliler'den olup yahudi veya hıristiyan olmadıkları halde Tevrat ve İncil'i bilen kimselerdir. Nitekim Hz. Peygamber'e ilk vahiy geldiğinde eşi Hz. Hatice onu Varaka'nın yanına götürmüş, o da Hz. Muhammed'e vahiy getiren meleğin daha önce Hz. Mûsâ'ya vahiy getiren melek olduğunu söylemişti, Mekkeliler de bu olaydan haberdar olmuşlardı (Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 3).

c) Kitap bilgisine sahip olanları belli bir grupla sınırlandırmak yerine, "Allah'ın vahyi, gönderdiği kitaplar konusunda bilgisi olanlar, bunları okuyup anlayarak hakkı bâtıldan ayırma ölçütü kazanmış bulunanlar" şeklinde anlamak daha uygundur. Bu takdirde, yukarıda geçen iki grup dışında, meselâ Kur'an'ı okuyan, bu kitap hakkında yeterli bilgiye sahip olanlar da, "kitap hakkında bilgi sahibi" olanlara dahil sayılacaklardır. Çünkü Hz. Muhammed'in peygamberliğinin en açık ve kesin delili Kur'an'dır.

14 (72)

İbrâhim Sûresi

Mekke, 52

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada on dördüncü, iniş sırasına göre yetmiş ikinci sûredir. Nûh sûresinden sonra, Enbiyâ sûresinden önce nâzil olmuştur. Müfessirlerin çoğunluğuna göre sûrenin tamamı Mekke döneminde inmiştir; 28 ve 29. âyetlerin Medine döneminde Bedir Savaşı'na katılan müşrikler hakkında indiğine dair rivayetler de vardır (Taberî, XIII, 219-223).

Adı

Sûre adını, 35-41. âyetlerde ismine ve dualarına yer verilen Hz. İbrâhim'den almıştır.

Konusu

Sûre Allah'ın varlığı ve birliği, vahiy, peygamberler, öldükten sonra dirilme ve sorgulanma gibi temel inanç konularını ana hatlarıyla içermektedir. Bu çerçevede getirilen deliller, insanların aydınlatılması için indirilmiş olan vahiy, insanları Allah yolundan alıkoyanların kınanması, peygamberlerin görevleri, Hz. Mûsâ'nın peygamberliği ve kıssasından bazı kesitler, peygamberlere karşı olumsuz tavır takınanların başlarına gelen sıkıntılar, Allah'a güvenme ve itaat etmenin önemi, âhiret halleri, inkârcıların dünyadaki amellerinin değeri, âhirette şeytanın suçlulara karşı tavrı, orada müminlere verilen mükâfat, inkârcılara verilen ceza, Hz. İbrâhim'in duası, son olarak Kur'an'ın insanlığa gönderilmiş bir mesaj oluşu gibi konulara da temas edilmiştir.

1 – 4

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الۤرٰ كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ

اِلَى النُّورِ بِاِذْنِ رَبِّهِمْ اِلٰى صِرَاطِ الْعَز۪يزِ الْحَم۪يدِۙ ﴿١﴾ اَللّٰهِ الَّذ۪ي

لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَوَيْلٌ لِلْكَافِر۪ينَ مِنْ عَذَابٍ شَد۪يدٍۙ ﴿٢﴾

اَلَّذ۪ينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ وَيَصُدُّونَ

عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجاًۜ اُو۬لٰٓئِكَ ف۪ي ضَلَالٍ بَع۪يدٍ ﴿٣﴾

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِه۪ لِيُبَيِّنَ لَهُمْۜ فَيُضِلُّ اللّٰهُ

مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُۜ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٤﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Elif-lâm-râ. Bu, rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa; güçlü ve övgüye lâyık olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz kitaptır. **2.** O Allah ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Şiddetli azaptan dolayı inkârcıların vay haline! **3.** Onlar, dünya hayatını âhirete tercih eden, Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri göstermek isteyenlerdir; işte onlar derin bir sapkınlık içindedirler. **4.** İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın; bundan sonra Allah dilediğini sapkınlık içerisinde bırakır, dilediğini de doğru yola iletir. O, güçlüdür, hikmet sahibidir.

Tefsiri

1-2. Bazı sûrelerin başında bulunan bu harflere "hurûf-i mukattaa" denir (bilgi için bk. Bakara 2/1). Bu harflerden sonra genellikle kitaptan, âyetlerden veya vahiyden söz edilir. Burada da aynı üslûp kullanılmıştır.

Hz. Peygamber'e indirilen kitaptan maksat Kur'an'dır. Allah Teâlâ cehalet, inkâr, bâtıl inanç gibi durumları zulumât (karanlık); bilgi, iman, hidayet gibi hasletleri de nûr (aydınlık) olarak nitelemiştir.

"Rablerinin izniyle" ifadesi Hz. Peygamber'in bu görevi kendiliğinden değil, Allah'ın emri ve iradesiyle yerine getirdiğine işaret eder. Bir anlayışa göre de bu ifade peygamberin görevinin sadece tebliğ etmek olduğunu; hidayete erdirmenin ise Allah'ın izin ve iradesine bağlı bulunduğunu gösterir. Göklerin ve yerin mülkiyet ve yönetimini elinde bulunduran Allah, doğru yolu bulmak isteyenleri doğru yola iletir; böyle bir kudreti bırakıp da O'nun yarattığı varlıklara tanrı diye tapanları da kendi hallerine bırakır, sapkınlıkları içerisinde bocalar dururlar; bunlar irade ve tercihlerini yanlış yönde kullandıkları için yüce Allah bunları şiddetli bir azap ile tehdit etmektedir.

3. "Tercih edenler" diye tercüme ettiğimiz *yestehibbûne* fiili, "sevmek" mânasındaki muhabbet kelimesinin türevlerinden olup inkârcıların dünya hayatını âhireti unutturacak derecede sevdiklerini, ona bağlandıklarını, bu sebeple onu âhiret hayatına tercih ettiklerini belirtmektedir. Âyette dünya hayatını ölçülü olarak sevenler değil, onu âhiret hayatına tercih edenler kınanmıştır (Râzî, XIX, 78). Zira Kur'an insanın, hayatı ve yaşamak için gerekli olan dünya nimetlerini sevmesini yasaklamamış, aksine dünya nimetlerinin insan için yaratıldığını bildirmiş, onlardan en güzel şekilde faydalanmasını teşvik etmiştir (krş. Bakara 2/201; A'râf, 7/31-32; Kasas 28/77).

İnkârcılar aynı zamanda İslâm'a, onun kutsal değerlerine ve bağlılarına karşı kin ve düşmanlık besleyerek yalan, iftira, hile ve tehdit gibi çeşitli yöntemlerle Allah'ın dinini kötü gösterip maddî ve mânevî imkânları kullanarak başkalarının İslâm'a girmesini engellemeye kalkışmalarından dolayı da kınanmışlardır.

4. Müşrikler Kur'an'dan önceki kutsal kitapların genellikle İbrânîce veya Süryânîce indirilmiş olduğunu duyuyor ve biliyorlardı. Bu sebeple bu dillerin ilâhî vahyin özel dili olduğunu sanan bazı kimseler Kur'an'ın da Hz. Muhammed'e bu dillerden biriyle indirilmesi gerektiğine inanıyor, Arapça olarak indirilmiş olmasını yadırgıyorlardı (İbn Âşûr, XIII, 185). Bu yanlış anlayışı düzeltmek maksadıyla yüce Allah, peygamber hangi kavimden ise onlara iyice açıklasın diye mesajı o kavmin diliyle göndermiştir. Kur'an'ı tebliğ etmekle görevli Hz. Peygamber ve kavmi Arap olduğu için Kur'an Arapça olarak gönderilmiştir. Fakat bu durum, onun sadece Araplar'a indirilmiş olduğunu göstermez. Nitekim onun ilgi alanının evrensel ve bütün insanlığa hitap ettiğini gösteren birçok âyet mevcuttur (Bakara 2/185; Âl-i İmrân 3/138; Sebe' 34/28).

Allah Teâlâ âyetlerini gönderdikten sonra tercihini ısrarla inkâr yönünde kullananları zorla doğru yola iletmez. Bilâkis onları kendi irade ve tercihleriyle baş başa bırakır; inkârcılık ruhlarına yerleştikten sonra artık iman etmezler. Gerçeği araştırıp tercihini o yönde kullanmaya çalışanlara da Allah yardım ederek onları doğru yola iletir. İşte "Allah'ın dilediğini saptırması, dilediğini doğru yola iletmesi"nden maksat budur (bu konuda bilgi için bk. Bakara 2/7, 26).

5 – 8

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اَنْ اَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ
وَذَكِّرْهُمْ بِاَيَّامِ اللّٰهِ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ
شَكُورٍ ﴿٥﴾ وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ
اِذْ اَنْجٰيكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِ

وَيُذَبِّحُونَ اَبْنَاۤءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاۤءَكُمْ وَفٖى ذٰلِكُمْ بَلَاۤءٌ
مِنْ رَبِّكُمْ عَظٖيمٌ ﴿٦﴾ وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَاَزٖيدَنَّكُمْ
وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ اِنَّ عَذَابٖى لَشَدٖيدٌ ﴿٧﴾ وَقَالَ مُوسٰۤى اِنْ تَكْفُرُۤوا
اَنْتُمْ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ جَمٖيعًاۙ فَاِنَّ اللّٰهَ لَغَنِىٌّ حَمٖيدٌ ﴿٨﴾

Meâli

5. Mûsâ'yı da "Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara Allah'ın günlerini hatırlat" diye mûcizelerimizle göndermiştik. Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır. **6.** Mûsâ kavmine şöyle demişti: "Allah'ın size lutfettiği nimeti hatırlayın. Hani O sizi, Firavun'un adamlarından kurtarmıştı. Onlar size işkencenin en kötüsünü reva görüyor, erkek çocuklarınızı kesiyor, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunlarda size rabbinizden büyük bir imtihan vardı. **7.** Hani rabbiniz, 'Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!' diye bildirmişti." **8.** Yine Mûsâ "Siz ve bütün yeryüzündekiler nankörlük etseniz dahi bilin ki Allah kimseye muhtaç değildir, övgüye lâyıktır" demişti.

Tefsiri

5-6. Bir peygamberin kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkarmasının ne anlama geldiği birinci âyetin tefsirinde açıklanmıştır (Hz. Mûsâ'ya verilen mûcizeler hakkında bilgi için bk. A'râf 7/133; İsrâ 17/101).

"Allah'ın günleri" tamlamasındaki "günler" kelimesinin Arapça karşılığı olan *eyyâm*, Câhiliye döneminde ve İslâm'ın ilk zamanlarında

önemli tarihî olayları ifade eden bir deyim olarak kullanılmıştır. Buna göre "Allah'ın günleri", tarihte İsrâiloğulları'nın veya isyankâr kavimlerin başına gelen felâketleri ifade ettiği gibi, Allah'ın İsrâiloğulları'nı Firavun'un zulmünden kurtarması, denizi yarıp onları Sînâ yarımadasına çıkarması, çölde üzerlerine bulut göndermesi gibi nimetleri de ifade eder (Taberî, XIII, 183-184). Bu ifadenin âhirette Allah'ın insanları yargılaması (yargıladığı gün) anlamına geldiğini kabul edenler de vardır (Esed, II, 500). Âyetin akışı bu deyimin "Allah'ın nimetleri" anlamına geldiği görüşünü destekler mahiyette olmakla birlikte, burada bu anlamların tamamının kasdedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü bunların hepsinde gerek sıkıntı gerekse bolluk anında nefsin arzuları karşısında sabreden, Allah'ın verdiği nimetlere şükredip âhirette bunların hesabının verileceğine inanan kimselerin mutlaka alacağı dersler vardır (6. âyetin tefsiri için bk. Bakara 2/49).

7-8. *Şükür*, "verdiği nimetlerden dolayı kulun Allah'a minnettarlık duyması, bunu sözleri ve amelleriyle göstermesi" anlamında kullanılmaktadır. Kur'an'da kulluğun gereği olarak değerlendirilmiş, Allah'ın nimetlerine mazhar oldukları halde şükretmeyenler kınanmıştır (bk. A'râf 7/10; Nahl 16/78; Gafir 40/61). Hz. Peygamber de yaptığı ibadetleri Allah'ın verdiği nimetlere karşılık bir şükran ifadesi olarak değerlendirmektedir (Buhârî, "Teheccüd", 6; Müslim, "Münâfikūn", 79-81). Şükür sadece sözle değil, eldeki nimetlerin gerçek sahibinin Allah olduğuna gönülden inanarak bu nimetleri Allah'ın rızasına uygun şekilde kullanmakla olur. Servetin şükrü muhtaçlara yardım etmek, ilmin şükrü bilgiyi insanların yararına kullanmak, sıhhatin şükrü ise Allah'a kulluk ve insanlara hizmet etmektir. Yüce Allah burada olduğu gibi başka âyetlerde de şükrünü yerine getirenlere daha çok nimet vereceğini vaad etmiştir (krş. Âl-i İmrân 3/144-145; Zümer 39/7). Âyette Allah Teâlâ İsrâiloğulları'na verdiği çeşitli nimetleri Hz. Mûsâ vasıtasıyla onlara hatırlatarak şükredenlere bu nimetleri kat kat arttıracağına, nankörlük edenleri de şiddetli bir şekilde cezalandıracağına işaret etmektedir.

9 – 12

أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ
وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللّٰهُ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ
بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ وَقَالُوا إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا
أُرْسِلْتُمْ بِهِ وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ ﴿٩﴾ قَالَتْ
رُسُلُهُمْ أَفِي اللّٰهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ يَدْعُوكُمْ
لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرَكُمْ إِلٰى أَجَلٍ مُسَمًّى قَالُوا
إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ
اٰبَاؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿١٠﴾ قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ
إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَمُنُّ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ
وَمَا كَانَ لَنَا أَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللّٰهِ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ
الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾ وَمَا لَنَا أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰينَا
سُبُلَنَا وَلَنَصْبِرَنَّ عَلٰى مَا اٰذَيْتُمُونَا وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ
الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿١٢﴾

Meâli

9. Sizden öncekiler, Nûh, Âd ve Semûd kavimleriyle onlardan sonra gelenler hakkındaki bilgiler size ulaşmadı mı? Bunları ancak Allah bilir. Peygamberleri onlara mûcizeler getirdi de ellerini ağızlarına götürüp, "Biz size gönderilene inanmıyoruz, bizi kendisine çağırdığınız şeye karşı derin bir kuşku içindeyiz" dediler. **10.** Peygamberleri, "Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında bir şüphe mi var? O, günahlarınızı bağışlamak için size bir çağrıda bulunuyor ve size belli vakte kadar da süre veriyor" dediler. Onlar, "Siz de bizim gibi sadece insansınız; bizi atalarımızın tapmış olduğu tanrılardan uzaklaştırmak istiyorsunuz. O halde bize, açık bir delil getirin!" diye cevap verdiler. **11.** Peygamberleri onlara şöyle dediler: "Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız; fakat Allah kullarından dilediğine lutufta bulunur. Allah'ın izni olmadan bizim size bir delil getirmemiz mümkün değildir. Müminler ancak Allah'a dayansınlar. **12.** Üstelik bize yollarımızı göstermiş olduğu halde ne diye biz Allah'a dayanıp güvenmeyelim? Sizin bize verdiğiniz eziyete elbette göğüs gereceğiz." Tevekkül edenler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler.

Tefsiri

9. Kur'an'da Medyen, Res, Tübba' gibi bazı kavimler hakkında çok kısa bilgi verilmekte, bir kısmının adları dahi geçmemektedir. Âyet gelmiş geçmiş kavimler hakkında insanların yeterli bilgilerinin bulunmadığına işaret etmekte, nasıl bir hayat sergilediklerini Allah'tan başka kimsenin bilmediğini haber vermektedir. Bu durum, soy kütüklerini kesintisiz olarak Hz. Nûh'a hatta Hz. Âdem'e kadar götürenlerin yaptıklarına güvenilemeyeceğini göstermektedir. İbn Mes'ûd'un bu âyeti okuduğu zaman, "Nesep bilginleri yalan söylemişlerdir" dediği rivayet edilmiştir (Taberî, XIII, 187; Nûh, Hûd, Âd ve Semûd kavimleri hakkında bilgi için bk. A'râf 7/59-79; Hûd 11/25-68).

"Ellerini ağızlarına götürdüler" anlamındaki cümle, inkârcıların, peygamberleri tarafından kendilerine tebliğ edilen ilâhî mesaj karşısındaki âcizliklerini, öfkelerini veya şaşkınlıklarını yansıtan hareketi ifade etmektedir.

Âyetin son bölümü müteakip âyetlerde bildirilen tartışmaların temelini teşkil etmekte ve önceki peygamberlerin başlarından geçenlere ilişkin muhtelif Kur'anî kıssaların yankılarını içinde taşımakta, inkârcıların ve müşriklerin inatçı tutumlarının belirleyici karakterini ortaya koymaktadır.

10-12. Peygamberler, Allah'ın varlığını, birliğini ıspatlayacak bunca aklî delil varken insanların bu konuda şüpheye düşmelerinin yersiz ve anlamsız olduğunu vurgulamışlar, bu davranışı sergileyen inkârcıları kınamışlar, hakkı inkâr edenlerin bu dünyada başlarına gelmesi mukadder olan felâketlere işaret ederek Allah'ın, onları bağışlayıp helâk olmaktan kurtulacakları bir yola davet ettiğini, bu yolda yürüyebilmek için kendilerine gerekli süreyi verdiğini ifade etmişlerdir. Ancak inkârcılar Allah'ın insanla iletişim kurup ona vahiy göndereceğine inanmadıkları için peygamberlerin bu çağrısına kulak vermemişler; onlardan insan gücünün üstünde bir delil yani mûcize getirmelerini istemişlerdir. Oysa insan olmak peygamberliğe engel değildir; nitekim insanlığa gönderilmiş olan peygamberlerin tamamı insandır (Nahl 16/43; Enbiyâ 21/7). Peygamberler buna işaret ettikten sonra bu görevin kime verileceği konusunun Allah'ın iradesine ve tercihine bağlı olduğunu, bunu kullarından dilediğine lutfettiğini, Allah'ın izni olmadan peygamberin herhangi bir mûcize getirmesinin mümkün olmadığını ifade etmişler, gerçeği bulup onunla aydınlanmak isteyen müminlerin mûcizelere değil Allah'a ve O'nun gönderdiği mesaja dayanıp güvenmelerini tavsiye etmişlerdir.

13 – 18

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ
فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ ﴿١٣﴾
وَلَنُسْكِنَنَّكُمُ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي

وَخَافَ وَعِيدِ ﴿١٤﴾ وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿١٥﴾
مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ وَيُسْقَى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ ﴿١٦﴾ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ
يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ وَمِنْ وَرَائِهِ
عَذَابٌ غَلِيظٌ ﴿١٧﴾ مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ
اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَى شَيْءٍ
ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ﴿١٨﴾

Meâli

13-14. İnkârcılar peygamberlerine, "Andolsun ya dinimize dönersiniz ya da sizi kesinlikle yurdumuzdan çıkarırız!" dediler. Bunun üzerine rableri onlara, "O zalimleri elbette helâk edeceğiz ve onlardan sonra sizi mutlaka o yurda yerleştireceğiz! Bu lutuf, huzuruma çıkmanın kaygısını taşıyan ve tehdidimden çekinenler içindir" diye vahyetti. **15.** Peygamberler yardım istediler ve sonunda bütün inatçı zorbalar hüsrana uğradı. **16.** Ardından da cehennem gelecek, orada zorbaya yanan gövdelerden sızan su içirilecektir! **17.** Onu yutmaya çalışacak, fakat boğazından geçiremeyecektir, ona her taraftan ölüm gelecek, ama ölmeyecektir; ardından da oldukça ağır bir azap vardır. **18.** Rablerini inkâr edenlerin yapıp ettikleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir. Kazandıklarından hiçbir fayda göremezler. İşte bu, derin bir sapkınlıktır.

Tefsiri

13-14. İnkârcılar, peygamberlerin getirdiği mesajı reddetmekle yetinmediler, ileri derecede bir cüretle onları kendi dinlerine dönmek veya sürgün edilmek seçenekleri arasında tercihte bulunmaya zorladılar.

Onların bu planları karşısında Allah Teâlâ peygamberlerine gönderdiği vahiyde o zalimleri mutlaka helâk edeceğini, onların yurduna kendisine gönülden bağlı olup saygı gösteren, azabından korkan peygamberleri ve onlara iman edenleri yerleştireceğini müjdeledi. Âyet Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'i sıkıştırıp kendi dinlerine döndürmeye, dönmediği takdirde ülkesinden sürgün etmeye çalıştıkları bir dönemde inerek Hz. Peygamber'i ve ona inananları teselli etmiş, müşrikleri de uyarmıştır (Taberî, XIII, 191-192).

14. âyette geçen Allah'ın makamından maksat, hesap gününde O'nun huzurunda durulacak yer veya huzurunda durmaktır; aynı ifade Allah'ın murakabesi (gözetimi) veya azabı anlamlarına da gelir (Şevkânî, III, 113). Yüce Allah, dünyada yaptıklarının hesabını âhirette Allah huzurunda vereceğine inanan, Allah'ın azabından korkan kimselerin düşmanlarını yok edip onları düşmanlarının yurduna yerleştireceğini vaad etmektedir. Bu vaadin genel veya muhataplarına özel olması mümkündür.

15-17. Din ve inanç hürriyeti tanımayanlar güç kullanarak peygamberleri kendi dinlerine döndürmeye kalkışınca peygamberler Allah'tan yardım ve zafer istediler. Allah Teâlâ elçilerine yardımını esirgemedi, zorbalık edip ululuk taslayanların tamamı helâk olup gitti. Yüce Allah onların cezalarının henüz bitmediğini, âhirette cehennemin onları beklediğini ve âyette belirtilen cezaları da orada çekeceklerini haber vermektedir.

18. Önceki âyetlerde Allah'ın birliğini inkâr edenlerin âhirette cezalandırılacağı bildirilmişti. Böyle olunca "bunların dünyada yaptıkları fakirlere yardım, misafir ağırlama ve benzeri dünya hayatında faydalı ve iyi işlerden yararlanıp yararlanamayacakları" sorusu akla gelmektedir. Yüce Allah, bu soruya cevap olmak üzere onların dünyada yaptıkları ve kazandıkları –ne kadar çok ve iyi olursa olsun– fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu kül yığınına benzeterek âhirette hiçbir değer ifade etmeyeceğini, bunun da telâfisi mümkün olmayan bir ziyan ve bir yanılgı olduğunu vurgulamıştır. Çünkü Allah insanları önce kendisine ve gönderdiği peygamberlere iman etmekle yükümlü kılmıştır. İnanmayanların dünya hayatında ortaya koydukları güzel eserler, insanlar için fayda sağlayan hizmetler değerli olmakla beraber Allah'a ve âhirete inanmadan

yapıldığı takdirde karşılıkları da dünyada alınacak, âhirette sahiplerine bir fayda sağlamayacaktır. Zaten bunları yapanların da amacı dünya hayatıyla sınırlıdır.

19 – 27

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّۜ اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ
وَيَاْتِ بِخَلْقٍ جَد۪يدٍۙ ﴿١٩﴾ وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَز۪يزٍ ﴿٢٠﴾ وَبَرَزُوا
لِلّٰهِ جَم۪يعًا فَقَالَ الضُّعَفٰٓؤُا لِلَّذ۪ينَ اسْتَكْبَرُٓوا اِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا
فَهَلْ اَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍۜ قَالُوا لَوْ هَدٰينَا
اللّٰهُ لَهَدَيْنَاكُمْۜ سَوَٓاءٌ عَلَيْنَٓا اَجَزِعْنَٓا اَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَح۪يصٍ ع
﴿٢١﴾ وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْاَمْرُ اِنَّ اللّٰهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ
وَوَعَدْتُكُمْ فَاَخْلَفْتُكُمْۜ وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ
اِلَّٓا اَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ ل۪يۚ فَلَا تَلُومُون۪ي وَلُومُٓوا اَنْفُسَكُمْۜ مَٓا اَنَا
بِمُصْرِخِكُمْ وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّۜ اِنّ۪ي كَفَرْتُ بِمَٓا اَشْرَكْتُمُونِ مِنْ
قَبْلُۜ اِنَّ الظَّالِم۪ينَ لَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٢٢﴾ وَاُدْخِلَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا

وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ
ف۪يهَا بِاِذْنِ رَبِّهِمْۜ تَحِيَّتُهُمْ ف۪يهَا سَلَامٌ ﴿٢٣﴾ اَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ
اللّٰهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ اَصْلُهَا ثَابِتٌ
وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِۙ ﴿٢٤﴾ تُؤْت۪ٓي اُكُلَهَا كُلَّ ح۪ينٍ بِاِذْنِ رَبِّهَاۜ وَيَضْرِبُ
اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٥﴾ وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَب۪يثَةٍ
كَشَجَرَةٍ خَب۪يثَةٍۨ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْاَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ ﴿٢٦﴾
يُثَبِّتُ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي
الْاٰخِرَةِۚ وَيُضِلُّ اللّٰهُ الظَّالِم۪ينَۜ وَيَفْعَلُ اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ ﴿٢٧﴾

Meâli

19. Allah'ın gökleri ve yeri hikmetli olarak yarattığını görmüyor musun? O, dilerse sizi yok edip yerinize yeni varlıklar getirir. **20.** Allah'a göre bu zor bir şey değildir. **21.** Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar; zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: "Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz?" Ötekiler şöyle cevap verecekler: "Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik. Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!" **22.** Allah'ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der: "Şüphesiz Allah size gerçek bir vaadde bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın,

kendinizi kınayın. Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Ben daha önce de beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim." Doğrusu zalimler için elem verici bir azap vardır. **23.** İman edip de yararlı işler yapanlar, rablerinin izniyle içinde ebedî kalacakları ve zemininden ırmaklar akan cennetlere konulacaklar ve orada selâmla karşılanacaklardır. **24.** Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti. **25.** O ağaç, rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller getirmektedir. **26.** Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan kötü durumda bir ağaçtır. **27.** Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar; Allah zalimleri de şaşırtır ve Allah dilediğini yapar.

Tefsiri

19-20. Hz. Peygamber'in şahsında insanlığa hitap edilerek zorba toplumları yok edip yerlerine başkalarını yerleştirmenin zor olduğunu düşünen inkârcılara cevap verilmekte, başkalarının yardımına muhtaç olmaksızın gökleri, yeri ve bunlarda yaşayan varlıkları hikmetli olarak yaratmış olan Allah Teâlâ'nın dilediğini yapma, onları yok edip yerine başka varlıklar getirme gücüne sahip olduğu ifade edilmektedir.

21. Dünyada Allah'ın çağrısına kulak vermeyip O'nun emir ve yasaklarını dinlemeyenler, bu toplantı gerçekleştiğinde cezalandırılacaklarını anlayınca birbirlerini suçlamaya başlayacaklar. Özellikle dünyada iradelerini liderlerinin istekleri doğrultusunda kullanmış olan güçsüz kimseler, âhirette gerçeklerle karşılaştıklarında aldatılmış olduklarını anlayacaklar ve dünyada kendilerine uydukları için bu duruma düştüklerini söyleyerek önderlerini kınayacaklar. "...Şimdi siz Allah'ın azabından herhangi bir şeyi bizden savabilir misiniz?" şeklindeki soru, önderlerin bunu yapıp yapamayacaklarını öğrenmek için değil, onları kınamak için sorulacaktır (krş. Gāfir 40/47-48). Çünkü tâbi olanlar önderlerin artık Allah'ın azabından kendilerini dahi kurtaramayacaklarını anlamışlardır.

Âhirette tâbilerin kınamasına mâruz kalan liderler, dünyada iken hem kendilerini hem de tâbilerini aldatmış olduklarını anlayınca, "Allah bizi

doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik" diyerek tâbilerden özür dilemeye çalışacaklardır. Taberî bu cümleyi şöyle yorumlamıştır: Bugün Allah'ın azabını savacak bir şeyi Allah bize açıklamış olsaydı biz de onu size açıklardık, siz de onunla Allah'ın azabından korunurdunuz. Şimdi sızlansak da katlansak da fayda vermez (XIII, 199).

Âyet bilgi, sosyal statü, ekonomik imkân gibi yönlerden güçlü ve etkin durumda bulunanların, bu özelliklerine paralel sorumlulukları da bulunduğunu hatırlatması yanında şartları ve konumları itibariyle zayıf olanların da önder ve rehberlerini seçmekte, onlara uymakta akıllı ve dikkatli hareket etmeleri gerektiği hususunda herkesi uyarmaktadır.

22. Şeytan da insanlara yalan vaadlerde bulunup onları aldattığını itiraf edecektir. Bununla birlikte şeytan, doğru yolda gitmek isteyenleri zorla yoldan çıkaracak gücünün bulunmadığını, insanlara sadece çeşitli yollardan telkinde bulunduğunu, onların da bunu kabullendiğini ifade ederek şeytanı değil, kendilerini kınamaları gerektiğini söyleyecektir. Çünkü şeytan dünyada insanlara ancak vesvese ve ayartma yoluyla ulaşabilmekte, onların işlediği günahları kendilerine sadece güzel göstermeye, kendi hevâ ve heveslerine uymada ahlâken bir sakınca olmadığına onları inandırmaya çalışmaktadır. Râzî'nin de ifade ettiği gibi asıl şeytan insanın kendi nefsi, arzu ve hevesleridir. İnsan nefsinde şehvete, boş ve bâtıl inançlara önceden bir eğilim ve yatkınlık olmasaydı bu şeytanî vesvese ve ayartmalar etkili olamazdı. İşte şeytan "Beni kınamayın, kendinizi kınayın" diyerek bu gerçeğe işaret etmek istemiştir (XIX, 111).

"Ben daha önce de beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim" cümlesiyle şeytan insanları yoldan çıkarmaya çalışmış olmakla birlikte kendisini Allah'a eşit bir yere koymadığını ve kendisinin O'na ortak koşulmasını kabullenmediğini ifade etmektedir. Nitekim Kur'an'da birden fazla yerde kendisinin Allah tarafından yaratıldığını söylediği (A'râf 7/12; Sâd 38/76), Allah'a "rabbim" diye hitap ettiği görülmektedir (Sâd 38/79). Ancak vesvese verip yoldan çıkardığı kimseler, onun aldatmalarına uymak suretiyle dolaylı olarak onu tanrılaştırmış ve Allah'a ortak koşmuş oluyorlardı. Bu sebeple âyetin son cümlesinde ona uyanların zalimler

olduğuna, onlar için elem verici bir azabın hazır bulunduğuna işaret edilmektedir (şeytan ve etkileri hakkında bilgi için bk. Nisâ 4/117-121).

23. *Selâm*, "selâmet, barış ve esenlik, kurtuluş; maddî ve mânevî her türlü zararlardan, kötülüklerden uzak kalma; dünyevî musibetlerden ve âhiret azabından kurtulma" anlamlarını topluca ifade eden bir terim olup birbiriyle karşılaşan müslümanların sevgi, dostluk, iyi niyet ve dileklerini ifade etmek üzere söyledikleri veya yazdıkları "selâmün aleyküm" veya "es-selâmü aleyküm" şeklindeki dua cümlesi için kullanılır ki her ikisi de "selâm size!" anlamına gelir (Mustafa Çağrıcı, "Selâm", *İFAV Ans.*, IV, 100). Âyette işaret edildiği üzere müminler cennete girerken melekler tarafından bu şekilde bir selâm ile karşılanacakları gibi (krş. Ra'd 13/23-24; Furkan 25/75), birbirleriyle karşılaştıklarında da aynı şekilde selâmlaşırlar.

24-25. "Güzel söz" diye tercüme ettiğimiz *kelime tayyibe* tamlaması "doğru söz, sağlam inanç, kelime-i tevhid" (Şevkânî, III, 120), peygamberlik, vahiy, âhiret" gibi anlamlarla açıklanmıştır (Esed, II, 506).

Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine imanı yani kelime-i tevhidi ifade eden "güzel söz", kökü yerin derinliklerine sağlam bir şekilde yerleşmiş, gövdesi ve dalları gök yüzüne doğru yükselmiş, her zaman meyve veren bir ağaca benzetilmektedir. Bu ağaç nasıl Allah'ın izniyle her zaman meyve verip faydalı oluyorsa "kelime-i tevhid" de o şekilde faydalıdır. O da müminlerin kalplerine yerleşip kökleşince onların davranışlarını etkilemekte ve imanın ürünleri, meyveleri onların üzerinde görülmektedir. Onlar Allah'a karşı kulluk görevlerini yerine getirmeye çalıştıkları gibi, ilim, irfan ve güzel işleriyle de insanlık için daima faydalı olmaya gayret ederler. Öte yandan ağacın diri kalması için nasıl sulama ve budama gibi bakıma ihtiyacı varsa kalpteki iman da böyledir. Eğer mümin faydalı ilim, güzel amel, zikir ve tefekkürle onu beslemezse o da zayıflayıp yok olabilir.

26. "Kötü söz" diye çevirdiğimiz *kelime habîse* tamlaması, "asılsız söz, çirkin söz", "Allah'ı inkâr etme sonucunu doğuran her türlü söz, şirk ve benzeri İslâm dışı inançlar" anlamına gelir. Bu kötü söz âyette, kökleri kesilip gövdesi yerden koparılmış bir ağaca benzetilmektedir. Böyle bir ağaç nasıl meyve vermezse ve kuruyup yok olmaya mahkûmsa kötü söz de

o şekilde sonuçsuz kalmaya mahkûmdur; ayrıca insanın hem dünyada, hem de âhirette felâketlere sürüklenmesine sebep olur.

27. "Sağlam söz" diye çevirdiğimiz *el-kavlü's-sâbit* tamlaması 24. âyette geçen "güzel söz" ile eş anlamlı olarak "kelime-i tevhid" veya "kelime-i şehâdet" mânasında kullanılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber de bu sözü "kelime-i şehâdet" olarak açıklamıştır (bk. Buhârî, "Tefsîr", 14/2). Allah Teâlâ, iman edenlerin kalbine bu sağlam sözü sarsılmaz bir biçimde yerleştirir ve onları hem bu dünya hayatında hem de âhirette iman üzerinde kararlı ve sabit kılar. Müminler imanın verdiği şuurla dünyada dengeli ve mutlu bir hayat yaşarlar, fitne, fesat ve kötülüklerden kendilerini korurlar; âhirette ise kurtuluşa erip bahtiyar olurlar. Bir görüşe göre âyette bildirilen dünya hayatından maksat, kabir hayatıdır; çünkü ölüler yeniden dirilinceye kadar dünyadadırlar. Âhiretten maksat ise hesap zamanıdır. Bir başka görüşe göre ise dünya hayatından maksat kişinin kabirde sorguya çekildiği andır; nitekim Hz. Peygamber de buna işaret buyurmuştur (Buhârî, "Tefsîr", 14/2). Âhiret hayatından maksat da kıyamet gününde sorguya çekildiği zamandır (Şevkânî, III, 122). Allah Teâlâ inananları hem dünyada hem de âhirette iman üzere sabit kılarak mutlu ederken, zalimleri de inkârcılıktaki ısrarları sebebiyle kendi hallerine bırakır; doğru yolu bulamazlar. Böylece onlar hem dünyada hem de âhirette bedbaht olurlar. Allah hidayete ermek isteyenleri hidayete erdirir, sapkınlıkta ısrar edenleri de kendi hallerine bırakır.

28 – 34

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ
﴿٢٨﴾ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَبِئْسَ الْقَرَارُ ﴿٢٩﴾ وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا
عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ ﴿٣٠﴾ قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ

آمَنُوا يُق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ
اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ ف۪يهِ وَلَا خِلَالٌ ﴿٣١﴾ اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَخْرَجَ بِه۪ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا
لَكُمْۚ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِاَمْرِه۪ۚ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْاَنْهَارَۚ
﴿٣٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَٓائِبَيْنِۚ وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَۚ
﴿٣٣﴾ وَاٰتٰيكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَاَلْتُمُوهُۜ وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ
مقطوع بلا خلاف · طويل
لَا تُحْصُوهَاۜ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ ع ﴿٣٤﴾

Meâli

28-29. Allah'ın lutfettiği nimete nankörlükle karşılık verip sonunda toplumlarını helâke uğrayacakları yere, cehenneme sürükleyenleri görmediniz mi? Oraya girecekler ve orası ne kötü karargâh! **30.** Allah'a ortaklar koştular ki halkı O'nun yolundan saptırsınlar. De ki: "Biraz daha oyalanın; sonunda döneceğiniz yer ateştir!" **31.** İman eden kullarıma söyle: Alım satımın bulunmadığı, dostluğun fayda vermediği o gün gelmeden önce namazlarını dosdoğru kılsınlar, onlara verdiğimiz rızıklardan Allah rızâsı için gizli ve açık harcasınlar. **32.** Gökleri ve yeri yaratan, gökten su indirip onunla size rızık olarak türlü türlü ürünler çıkaran Allah'tır; izni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize veren, nehirleri sizin için faydalı olacak şekilde yaratan O'dur. **33.** Düzenli seyreden güneşi ve ayı sizin için yararlı kılan, gece ile gündüzü faydalanacağınız biçimde yaratan O'dur.

34. O size istediğiniz her şeyi verdi. Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Şu bir gerçek ki insanoğlu çok zalim, çok nankördür!

Tefsiri

28-29. İbrâhim sûresi Mekke döneminde indiği halde bu iki âyetin Medine döneminde hicretin 2. yılında meydana gelen Bedir Savaşı'na katılan müşrikler hakkında indiğine dair rivayetler vardır (Taberî, XIII, 219-223). Burada insanları cehenneme sürükleyenlerden maksat da Kureyş'in ileri gelenleridir. Allah Teâlâ insanlara doğru yolu göstermek ve insanca yaşamalarını sağlamak için başta Peygamber ve onun vasıtasıyla gönderdiği kitap olmak üzere sayılamayacak kadar nimet lutfetmiştir. Bu nimetler karşısında insanların Allah'a şükretmeleri gerekirken birçok kimse O'na ortak koşmak, peygamberi yalancılıkla itham etmek ve Kur'an'ı kabul etmemekle nankörlük etmişlerdir (Bedir ve Bedir Savaşı hakkında bilgi için bk. Âl-i İmrân 3/123; Enfâl 8/5-19).

30. Müşrikler, Allah'ın kendilerine lutfetmiş olduğu nimetlere karşı nankörlük etmekle kalmadılar; aynı zamanda Allah'a ortak koşmak suretiyle hem kendilerini hem de başkalarını Allah yolundan saptırdılar. Bu sebeple müşrikler âyetin son cümlesinde "Biraz daha oyalanınız; sonunda döneceğiniz yer ateştir!" buyurularak kınanmış ve tehdit edilmişlerdir.

"Halkı O'nun yolundan saptırsınlar" şeklinde çevirdiğimiz cümleye farklı okunuşlara göre şöyle de mâna verilebilir: "Sonuç olarak kendileri Allah'ın yolundan saptılar." Buna göre müşriklerin Allah'a ortaklar koşmaları sonuçta kendilerinin Allah yolundan sapmalarına sebep olmaktadır (Râzî, XIX, 123-124; Şevkânî, III, 124).

31. Buradaki "alım satım" ifadesi mecazi anlamda kullanılmış olup maksat fidye vermektir. Hesap gününde böyle bir fidyenin kimseden kabul edilmeyeceği Kur'an'da sık sık ifade edilmektedir (krş. Bakara 2/254; Mâide 5/36; namaz hakkında bilgi için bk. Bakara 2/238-239; infak hakkında bk. Bakara 2/245, 254, 261).

32-34. Göklerin ve yerin yaratılması, bulutlardan suyun indirilmesi, bu su sayesinde ölmüş olan yeryüzüne yeniden hayat verilmesi, burada canlılar için rızık olarak türlü türlü bitkilerin bitirilmesi olayı Allah'ın varlığı ve birliğini ispat konusunda Kur'an'ın sıkça başvurduğu delillerdendir. Yeryüzündeki canlı varlıkların sudan yaratıldığı (Enbiyâ 21/30), suyun bunlar için hayat kaynağı olduğu, özellikle yağmurun canlılar ve bitkilerin yaşayıp gelişmesindeki rolü, aynı yağmurla sulandığı halde çeşit çeşit bitki ve ürünler veren yeryüzünün bu muhteşem zenginliği göz önünde bulundurulduğunda, bu nimetlere şükretmenin gerekliliği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Müfessirler Allah'ın eşyayı ve tabii güçleri insanın emrine vermesinin, onlardan süreklilik içinde yararlanmasını sağlamak anlamında mecazi bir ifade olduğu kanaatindedirler. Denizde yüzen gemilerin, vadilerden akan ırmakların, düzenli olarak seyreden ay ve güneşin, birbirini izleyen gece ve gündüzün insanın emrine veya hizmetine sunulması, insanın bunlardan yararlanabileceği şekilde yaratılmış olduklarını ifade eder (Taberî, XIII, 225; İbn Âşûr, XIII, 235-236). İnsan, hayatının her safhasında bu nimetlerden faydalanmaktadır. Elbette ki Allah'ın lutfettiği nimetler bunlardan ibaret değildir. O, insana maddî ve mânevî daha nice nimetler bahşetmiştir. Nitekim 34. âyette Allah insanların istediği her şeyi verdiğini, bu nimetlerin sayılamayacak kadar çok olduğunu ifade buyurmuştur. Bütün bu nimetlerden faydalanan insanoğlunun her an Allah'a şükretmesi gerektiği halde o, nimetleri vereni görmezlikten gelerek nankörlük etmekte, O'na ortak koşmaktadır. Bu sebeple Allah, "İnsanoğlu çok zalim, çok nankördür!" buyurarak onun fıtratındaki olumsuz özelliklerine dikkat çekmiştir.

35 – 41

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا الْبَلَدَ اٰمِنًا وَاجْنُبْنٖي
وَبَنِيَّ اَنْ نَعْبُدَ الْاَصْنَامَۜ ﴿٣٥﴾ رَبِّ اِنَّهُنَّ اَضْلَلْنَ كَثٖيرًا
مِنَ النَّاسِۚ فَمَنْ تَبِعَنٖي فَاِنَّهُ مِنّٖيۚ وَمَنْ عَصَانٖي فَاِنَّكَ غَفُورٌ

رَحِيمٌ ﴿٣٦﴾ رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنتُ مِن ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي
زَرْعٍ عِندَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ
أَفْئِدَةً مِّنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُم مِّنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ
يَشْكُرُونَ ﴿٣٧﴾ رَبَّنَا إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعْلِنُ وَمَا يَخْفَى
عَلَى اللَّهِ مِن شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ ﴿٣٨﴾ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٣٩﴾
رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِن ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ ﴿٤٠﴾
رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ ﴿٤١﴾

Meâli

35. İbrâhim şöyle dua etmişti: "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut! **36.** Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu. Bundan böyle kim bana uyarsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin. **37.** Ey Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki rabbim, namazı kılsınlar. İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinler. **38.** Rabbimiz! Şüphesiz ki sen gizlediğimizi de açıkladığımızı da bilirsin. Yerde ve gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. **39.** Yaşlılığıma rağmen bana İsmâil'i ve İshak'ı armağan eden Allah'a hamdolsun! Şüphesiz rabbim duaları kabul edendir. **40.** Rabbim! Beni ve soyum-

dan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle; rabbimiz, duamı kabul et. **41.** Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla."

Tefsiri

35-41. Hz. İbrâhim'in, güvenli kılmasını Allah'tan istediği şehir Mekke'dir. Allah Teâlâ önceki âyetlerde (28-34) genel olarak insanlığa verdiği nimetleri hatırlatmıştı. Burada da, Hz. İbrâhim'in duasını kabul etmek suretiyle özel olarak Mekkeliler'e vermiş olduğu nimetleri hatırlatmakta ve bu nimetlere şükretmelerinin gereğine dikkatlerini çekmektedir. Ayrıca Allah'ın verdiği sayısız ve sınırsız nimetlerin şükrünü yerine getiren bir kulun yani Hz. İbrâhim'in Allah'a karşı tutumu, kulluğu, O'na nasıl yalvarıp yakardığı ve O'ndan istedikleri dile getirilmekte, kurtuluşun, Allah'ın birliği ilkesine dayanan Hz. İbrâhim çizgisinde olduğuna işaret edilmektedir.

35. âyette "putlar" diye çevirdiğimiz *esnâm* (tekili sanem) kelimesi, Allah'tan başka kendisine ilâhî güç veya nitelikler yakıştırılarak tapınma duygusu içerisinde değer verilen ve şirke vasıta kılınan her şeyi ifade eder. "Putlar"dan maksat, onları yapanlar, puta tapmayı icat edip uygulayanlardır. Bu mânada putlar (putperestlik) birçok insanın sapmasına yol açmıştır. Can ve mal güvenliğinin bulunmadığı bir yerde dinî ve dünyevî görevler yerine getirilemeyeceği için Hz. İbrâhim öncelikle beldenin güvenli kılınmasını, sonra da insanlığı mânevî felâketlere sürükleyen putperestlikten hem kendisini hem de soyundan gelenleri korumasını yüce Allah'tan niyaz etmiştir. İbrâhim aleyhisselâm bu şirk vasıtalarından korunan müminleri kendi dininin mensuplarından ve kurtuluşa erenlerden saymış, kendisine karşı gelip isyan edenler hakkında ise, "Sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin" diyerek onları Allah'ın af ve bağışına havale etmiştir. Bu durum Hz. İbrâhim'in şefkat ve merhametinin enginliğini göstermektedir.

Hz. İbrâhim'in Hâcer'den İsmâil adında bir oğlu olmuştu; Hz. İbrâhim Allah'tan aldığı bir işaretle Hacer ve oğlu İsmâil'i Mekke'ye götürüp Kâbe yakınlarında tarıma elverişli olmayan, çorak bir vadiye yerleştirdi. Bu esnada Hz. İbrâhim bu vadinin yerleşim merkezi ve güvenli bir belde haline gelmesi için Allah'a dua etti (Bakara 2/126). Müfessirlere göre İbrâhim

bu âyetlerde bildirilen duasını da Mekke yerleşim merkezi haline geldikten ve İsmâil ile birlikte Kâbe'yi inşa ettikten sonra yapmıştır (İbn Kesîr, I, 252). Allah Hz. İbrâhim'in duasını kabul ederek Mekke'yi güvenli bir şehir haline getirmiş ve dünyanın muhtelif yerlerinde yetiştirilen ürünlerin gerek hac ve umre gibi ibadetler, gerekse panayır vb. ticarî vesilelerle buraya getirilmesini sağlamıştır (krş. Kasas 28/57; Ankebût 29/67; Mekke ve Kâbe hakkında bilgi için bk. Âl-i İmrân 3/96).

37. âyetteki "İnsanların gönüllerini onlara meylettir" diye çevirdiğimiz cümle, "İnsanlardan bazılarının gönüllerini onlara meylettir" şeklinde de tercüme edilebilir. Bu takdirde sadece müminlerin gönüllerinin meylettirilmesi istenmiş olur. 39. âyet dikkate alındığında Hz. İbrâhim'in bu duayı, eşi Sâre'den olan oğlu İshak'ın dünyaya gelmesinden sonra yaptığı anlaşılmaktadır. Rivayete göre Hz. İbrâhim, oğlu İsmâil doğduğu zaman doksan dokuz yaşında, İshak doğduğunda ise 112 yaşında bulunuyordu (İbn Kesîr, I, 252). Tevrat'ta bu bilgi 86 ve 100 yaş şeklinde geçer (Tekvîn, 16/6; 21/5). Hz. İbrâhim'in daha önce yapmış olduğu duasının kabul olunup (Sâffât 37/100) yaşlılığına rağmen kendisine bu iki çocuğun lutfedilmesini Allah'a hamd ve şükürle karşıladığı görülmektedir. (Hz. İbrâhim'in müşrik olan anne ve babasının affı için dua etmesi hakkında bk. Tevbe 9/114).

42 – 52

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ اِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ
لِيَوْمٍ تَشْخَصُ ف۪يهِ الْاَبْصَارُ ﴿٤٢﴾ مُهْطِع۪ينَ مُقْنِع۪ي رُؤُ۫سِهِمْ
لَا يَرْتَدُّ اِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَاَفْـِٔدَتُهُمْ هَوَاءٌ ﴿٤٣﴾ وَاَنْذِرِ النَّاسَ
يَوْمَ يَأْت۪يهِمُ الْعَذَابُ فَيَقُولُ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا اَخِّرْنَا اِلٰٓى اَجَلٍ
قَر۪يبٍ نُجِبْ دَعْوَتَكَ وَنَتَّبِعِ الرُّسُلَ اَوَلَمْ تَكُونُوا اَقْسَمْتُمْ

مِنْ قَبْلُ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ ﴿٤٤﴾ وَسَكَنْتُمْ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ
ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ وَضَرَبْنَا
لَكُمُ الْأَمْثَالَ ﴿٤٥﴾ وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللّٰهِ مَكْرُهُمْ
وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ ﴿٤٦﴾ فَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ
مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ إِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤٧﴾ يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ
غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾ وَتَرَى
الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ ﴿٤٩﴾ سَرَابِيلُهُمْ
مِنْ قَطِرَانٍ وَتَغْشٰى وُجُوهَهُمُ النَّارُ ﴿٥٠﴾ لِيَجْزِيَ اللّٰهُ كُلَّ نَفْسٍ
مَا كَسَبَتْ إِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٥١﴾ هٰذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنْذَرُوا
بِهِ وَلِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلٰهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ ﴿٥٢﴾

Meâli

42-43. Sakın, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış, başlar yukarıda bir yere sabitlenmiş, zihinler bomboş kalmış olarak toplanma yerine koşarlar. **44.** Kendilerine azabın geleceği, bu yüzden zalimlerin, "Rabbimiz! Bize kısa bir süre daha ver de senin davetine uyalım, peygamberlere tâbi olalım" diyecekleri ve onlara, "Sizin için bir yok oluş bulunmadığına daha önce yemin etmemiş miydiniz?" diye sorulacağı güne karşı insanları uyar. **45.** Ve sizden önce (bâtılı

seçerek) kendilerine kötülük edenlerin yurtlarına yerleşmiştiniz. Onlara ne yaptığımız sizin için açıkça belli oldu, size misaller de getirdik. **46.** Tuzaklarını Allah bilip dururken onlar tuzaklarını kurmaya devam ettiler. Oysa onların tuzaklarıyla dağlar yıkılıp yok olacak değildi! **47.** O halde, Allah'ın, peygamberlerine verdiği sözden sakın cayacağını sanma! Allah güçlüdür, kimsenin yaptığını yanına bırakmaz. **48.** Bir gün gelecek yer başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır. **49.** O gün, suçluların –sıra halinde– zincirlere vurulmuş olduklarını göreceksin! **50.** Onların giysileri katrandandır; yüzlerini de ateş bürüyecektir. **51.** Allah herkese hak ettiğini vermek için bunu yapacaktır; kuşkusuz Allah'ın hesabı çabuktur. **52.** İşte bu, bütün insanlara, bununla hem uyarılsınlar hem Allah'ın ancak bir tek Tanrı olduğunu bilsinler hem de akıl sahipleri öğüt alsınlar diye yapılmış bir bildirimdir.

Tefsiri

42-43. "Sakın, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma!" şeklinde çevirdiğimiz cümledeki zalimler –kavram olarak– Hz. Peygamber zamanının müşriklerini de içine almaktadır. Nitekim Lokmân aleyhisselâm da şirkin büyük bir zulüm olduğunu ifade etmiştir (Lokmân 31/13). Bununla birlikte müşriklerin dışındaki zalimleri de kapsamasına bir engel yoktur. Bu sebeple bazı müfessirler bu âyetin mazlumlar için bir teselli, zalimler için bir tehdit ifade ettiğini söylemişlerdir (Râzî, XIX, 141; İbn Âşûr, XIII, 246). Allah Teâlâ'nın, zalimleri yaptıklarından dolayı hemen cezalandırmayıp onlara mühlet vermesi, zalimin yaptıklarından habersiz veya zulme razı olduğu yahut zalimi cezalandırmaktan âciz bulunduğu için değil, onlara tövbe etme imkânı tanımak, tövbe etmedikleri takdirde âhirette gereken cezayı vermek içindir. Nitekim âyetler zalimlerin âhiretteki durumlarını tasvir etmekte ve oradaki cezanın daha şiddetli olacağını göstermektedir.

44-45. Bu dünyada Allah'ın birliğine inanmayan, O'na ortak koşan, âhiret hayatını ve Allah'ın oradaki nihaî yargılamasını inkâr eden, dolayı-

sıyla kendilerine kötülük eden kimseler âhiret azabını gördüklerinde dünyada yaptıklarına pişman olacaklar ve kaçırmış oldukları imkânı telâfi etmek için Allah'tan mühlet isteyeceklerdir. "Rabbimiz! Bize kısa bir süre daha ver" meâlindeki cümle zalimlerin, iman edip güzel işler yapmak, böylece âhiret azabından kurtulmak için dünyaya geri gönderilmek istediklerini ifade eder (krş. En'âm, 6/23; Mü'minûn 23/99-100). "Sizin için bir yok oluş bulunmadığına daha önce yemin etmemiş miydiniz?" meâlindeki soru, kınama ve yerme mahiyetinde olup zalimlerin bu isteklerinin yerine getirilmeyeceğini gösterir. İnkârcı zalimler bu yeminleriyle öldükten sonra dirilme olmayacağını ve herhangi bir cezaya çarptırılmayacaklarını iddia ediyorlardı (krş. Nahl, 16/38). Oysa onlardan önce de peygamberlere ve onların getirdiği dinî ve ahlâkî değerlere karşı çıkarak kendi felâketlerini hazırlayan Nûh, Âd, Semûd gibi kavimler olmuştu; zalimler onların başına gelen felâketlerden haberdardı; çünkü onların yurtlarına yerleşip aynı çevrede yaşamışlardı (Taberî, XIII, 243). Ayrıca onlara ibret almaları için peygamberler vasıtasıyla benzeri başka misaller de getirilmiş, insanı yoktan yaratan Allah'ın onu öldükten sonra diriltebileceğine ve dünyada cezalandırdığı gibi âhirette de cezalandırabileceğine işaret edilmişti. Fakat onlar bunu görmezlikten ve işitmezlikten gelmişlerdi. 44. âyette Allah Teâlâ, insanların bu kötü duruma düşmemeleri ve dünyada iken âhiret hayatına hazırlık yapmaları için onları uyarmasını Hz. Peygamber'e emretmiştir.

46-47. Tuzak kuranların kimler olduğu ve nasıl bir tuzak kurdukları konusunda tefsirlerde farklı yorumlar yer almıştır (Râzî, XIX, 144). Taberî'ye göre bunlar âyette zalim oldukları bildirilen önceki kavimlerdir; uyarılara rağmen Allah'a ortak koşmaya ve O'na karşı saygısızlığa devam etmişlerdir (XIII, 247). Bu yorum âyetin bağlamına ve bütünlüğüne de uygundur. Bununla birlikte âyet, zalimlerin peygamberleri ve onlara inanan müminleri etkisiz hale getirmeye veya ortadan kaldırmaya, sonuç itibariyle Allah'ın dinini yok etmeye çalıştıklarına da işaret eder. Kur'an-ı Kerîm bize Hz. Peygamber zamanındaki inkârcıların bu tür tuzaklar kurmaya çalıştıklarını haber vermiştir (Enfâl 8/30). "Oysa onların tuzaklarıyla dağlar yıkılıp yok olacak değildi!" meâlindeki cüm-

le mecaz olarak inkârcıların kurmuş olduğu tuzaklarla Allah'ın dininin yıkılmayacağını ifade eder. Zira Allah Teâlâ gönderdiği kitabı koruyacağını (Hicr 15/9) ve peygamberlerine yardım edip onları zafere kavuşturacağını vaad etmiştir (Gāfir 40/51; Mücâdele 58/21). 47. âyet Allah'ın peygamberlere verdiği sözden dönmesinin söz konusu olmadığını ve zalimlere dünyada mühlet verse bile onları hem dünyada hem de âhirette cezalandırma gücüne sahip bulunduğunu haber vermektedir.

48. Kıyamet gününde meydana gelecek ve bilinen evreni içine alacak olan toplu ve kökten değişime işaret edilmektedir (krş. Tâhâ 20/105-107). Meâlinde "dönüştürülecek" diye tercüme ettiğimiz *tebdîl* kavramı Kur'an'da bir şeyin ya özünü (Nisâ 4/56) veya niteliğini değiştirme anlamında kullanılmaktadır (Furkan 25/70; ayrıca bk. Râzî, XIX, 146). Burada her iki anlama da ihtimali bulunduğu için gerek müfessirler gerekse kelâm âlimleri âyeti iki farklı anlamda yorumlamışlardır. Birinci anlama göre kıyamet gününde gökler ve yer de dahil olmak üzere tamamıyla evren yok olacak, daha sonra yeniden yaratılacaktır (özün değiştirilmesi); bu anlamı destekleyen başka âyetler de vardır (Kasas 28/88). İkinci anlama göre ise evrenin maddesi kalacak, nitelikleri değiştirilecektir; meselâ yer küresinin dağları savrulacak, denizleri yarılacak, dümdüz olacak, eğrilik büğrülük görülmeyecek fakat asıl maddesi kalacaktır (vasfın değiştirilmesi; Râzî, XIX, 146). Yerlerin başka bir yere, göklerin de başka göklere çevrilmesi konusunda yapılan yorumlar arasında şunlar da vardır: Yer ateşe (cehenneme), gökler de cennete dönüşecektir. Yer gümüş gibi beyaz, üzerinde kan dökülmedik, günah işlenmedik bambaşka bir yer olacaktır. Bu konuda daha başka yorumlar da vardır (Taberî, XIII, 294). Bu değişimin meydana geldiği kıyamet gününde insanlar, bu arada "kendilerine kötülük etmiş olanlar" dünyada yaptıklarının hesabını vermek üzere kabirlerinden kalkıp hâkimler hâkimi olan Allah'ın huzurunda toplanacaklardır.

Muhammed Esed'in de işaret ettiği gibi bu değişim, mahiyeti itibariyle insanın tanıyıp bildiği ya da tasavvur edebildiği şeylerin ötesinde olduğu için, kıyamet gününde neler olacağına dair Kur'anî tasvirlerin hepsi, kaçınılmaz olarak, temsilî terimlerle ifade edilmiştir; aynı şey, âhirette

insanın başına gelecek olan iyi ya da kötü hallerin tasviri için de geçerlidir (II, 512).

49-50. Bu âyetlerin lafzî anlamına göre o gün suçlular, katrandan giysiler içerisinde, zincirlere vurulmuş, yüzlerini ateş bürümüş olarak Allah'ın huzuruna çıkarılacaklar. Ancak bir yoruma göre 49. âyet, suçluların kendi kötü eylem ve temayüllerini, öte dünyada topluca içine düşecekleri genel umutsuzluğu anlatan bir mecazdır. 50. âyet de hesap gününde günahkâr ruhları kaplayacak olan anlatılamaz acıları, insanı dondurucu korkuları dile getiren temsilî bir ifadedir (Râzî, XIX, 148-149; Elmalılı, V, 3034, Esed, II, 512). Kıyametin kopması, insanların Allah'ın huzurunda toplanmaları ve suçluların âyette tasvir edildiği şekilde Allah'ın huzuruna getirilmeleri, Allah'ın herkese dünyada yaptığı iyi işlerin karşılığında mükâfat, kötü işlerin karşılığında ise ceza vermesi içindir; Allah'ın ilmi her şeyi kuşatmış olduğu için kimin ne yaptığını bilir, hiçbir şey O'nun bilgisi dışında kalmaz, kimsenin yardımına ihtiyaç duymaksızın hepsinin hesabını anında görür, O'nun hesabı çabuktur.

52. Meâlinde "bu" diye çevirdiğimiz işaret zamiri (hâzâ), son gruptaki âyetleri veya bu sûreyi yahut Kur'an'ın tamamını göstermektedir. Buna göre Kur'an, Allah'ın azabına karşı insanların uyarılması, insanların ondaki açık ve kesin deliller sayesinde Allah'tan başka ilâh olmadığını anlamaları ve aklıselim sahiplerinin düşünüp öğüt almaları için insanlara gönderilmiş bir bildirimdir.

15 (54)
Hicr Sûresi

Mekke, 99

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada on beşinci, iniş sırasına göre elli dördüncü sûredir. Yûsuf sûresinden sonra, En'âm sûresinden önce Mekke döneminde, müşriklerin Hz. Peygamber'e ve müslümanlara yaptıkları baskıların şiddetlendiği yıllarda nâzil olmuştur (bk. âyet 94). İbn Âşûr'a göre (XIII, 6) bi'setin (Hz. Peygamber'e vahyin gelmeye başlamasının) dördüncü yılının sonunda inmiştir. 87. âyetin Medine'de indiği yolundaki bilgi itimada şayan görülmemektedir.

Adı

Sûrenin "Hicr"den başka bir isimle anıldığına dair bilgi yoktur. Hicr, Arap yarımadasının kuzeybatısında, Medine-Tebük yolu üzerinde, Teyma'ın yaklaşık 110 km. güneybatısında, daha sonra içinden Hicaz demiryolunun geçtiği sarp kayalıklarla çevrili vadinin ve bu vadideki beldenin adıdır. Arap asıllı Semûd kavminin yaşadığı kabul edilen bölge veya şehre bu adın verilmesi, muhtemelen muhafazalı bir yer oluşundan ileri gelmektedir. Eski dönemlerde Hegra veya Egra diye de anılan bu yerleşim merkezi, Kur'an-ı Kerîm'de olduğu gibi ilk dönem tarih ve coğrafya eserlerinde de Hicr diye geçmektedir. Burası Sâlih peygamberle ilgisi dolayısıyla Medâin-i Sâlih diye de adlandırılmıştır (fazla bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, "Hicr", *DİA*, XVII, 454-455). Sûrenin adı 80. âyette geçmektedir.

Konusu

Sûrenin ilk konusu Kur'an, vahiy ve peygamberliktir. Daha sonra insanın beden ve ruh varlığının yaratılış süreci ile İblîs'in Allah'tan gelen secde buyruğuna uymaması anlatılır. İyilerin uhrevî mükâfatları, Allah'ın rahmetinin genişliği; Hz. İbrâhim ve Lût ile Eyke halkı ve Hicr halkıyla ilgili kısa bilgiler, Hz. Peygamber'e ve müminlere verilen müjdeler, inkârcılara yapılan uyarılar sûrenin belli başlı konularıdır.

1 – 5

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
الۤرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْاٰنٍ مُب۪ينٍ ﴿١﴾ رُبَمَا
يَوَدُّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِم۪ينَ ﴿٢﴾ ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا
وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْاَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾ وَمَٓا اَهْلَكْنَا
مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ ﴿٤﴾ مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ
اَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٥﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Elif-lâm-râ. Bunlar kitabın ve apaçık bir Kur'an'ın âyetleridir. **2.** Zaman olacak, inkâr edenler, "Keşke müslüman olsaydık!" diye hayıflanacaklar. **3.** Bırak onları; yesinler, eğlensinler, boş ümit oyalasın onları; yakında bilecekler! **4.** Biz hiçbir toplumu belirlenmiş bir yazgısı olmadan helâk etmedik. **5.** Hiçbir ümmet kendi ecelini ne öne alabilir ne de erteleyebilir.

Tefsiri

1. Kur'an-ı Kerîm'in bazı sûrelerinin başında yer alan bu harflere "hurûf-ı mukattaa" adı verilir (İslâm bilginlerinin bu harflerle ilgili görüş ve yorumları hakkında bilgi için bk. Bakara 2/1).

Âyetteki "bu" işaret zamiri sûrenin âyetlerini ve onların içerdiği bilgileri gösterir. Taberî'ye göre "kitap" –bugün Kitâb-ı Mukaddes diye anılan– Tevrat ve İncil gibi önceki kitaplardır; "Kur'an" ise Kur'an-ı Kerîm'in (o zaman henüz tamamlanmadığı için bütününü değil) inzal edilmiş olan kısmını ifade eder (XIV, 1). Zemahşerî hem "kitap" hem de "Kur'an" kelimesiyle konumuz olan sûrenin kastedildiğini belirtir (II, 309). Râzî'ye göre ise her iki kelimeden maksat Kur'an-ı Kerîm'dir; fakat ilki onun yazılı şeklini, ikincisi de okunuşunu ifade eder (XIX, 151). İbn Âşûr da bu görüşü tercih etmiştir (XIV, 8).

Âyetin sonundaki mübîn kelimesi genellikle "açık seçik, anlaşılan" veya kısaca "apaçık" şeklinde çevrilir. Taberî'ye göre kelime burada, "O Kur'an âyetleri, üzerinde düşünüp taşınanlara doğruluk ve hidayet yolunu açıklar" anlamına gelecek bir konumda kullanılmıştır. Bu anlama göre sûrenin başında dinleyici ve okuyucu, sıradan bir sözle değil, insanlığa doğruluk ve hidayet yolunu gösteren, ebedî kurtuluş için gerekli olan inanç ve amel hayatıyla ilgili bilgiler ve dersler veren ilâhî kelâmla karşı karşıya bulunduğu hususunda uyarılmakta; âyetleri bu şuurla, onlardan istifade edecek tarzda dikkatli ve edepli bir şekilde dinlemek veya okumak gerektiğine işaret edilmektedir.

Sonuç olarak sûrenin başında ilâhî vahyin önemine dikkat çekilmekte, onu dikkatle dinleyip aydınlatıcı içeriğinden yararlanarak doğru yolu bulmanın gerekliliği vurgulanmaktadır.

2. İnkârcıların ileride, İslâm ve müslümanlar karşısındaki tutumlarının haksız ve yanlış olduğunun farkına vardıklarında ve bu tutumun kendilerini götürdüğü kötü âkıbetle karşılaştıklarında hissedecekleri pişmanlık dile getirilmekte, ama bunun boşuna bir hayıflanma olacağına işaret edilmektedir. Bu suretle dolaylı olarak, muhataplara, "Şimdi Allah'ın âyetlerini dikkatle dinleyip onların ışığıyla inanç ve amel hayatınızı aydınlatmazsanız sizin başınıza gelecek olan budur!" denilmektedir.

Tefsirlerde inkârcıların bu pişmanlığı ne zaman ve hangi olay veya olaylar karşısında yaşayacakları konusuyla ilgili, "ölüm sırasında", "kıyamet saatinde", "âhirette müslümanların cehennem ateşinden kurtuldukları vakit" şeklinde üç değişik görüş ileri sürülmüştür. Ancak Râzî'nin Zeccâc'a isnat ettiği ve benimsediği "İnkârcı kişi, bir azap manzarasıyla karşılaştığında, müslümanın güzel bir durumunu gördüğünde hep kendisinin de müslüman olmadığına hayıflanacaktır" (XX, 154) şeklindeki yorum en isabetli olanıdır. Aslında, âyetin ilk muhatapları Hz. Peygamber'e karşı ilk direnişte bulunup inkâra sapan Mekke müşrikleri olduğuna göre onlar bu pişmanlık halini ilk defa daha Peygamber efendimiz Mekke'yi fethettiği, dolayısıyla müşriklerin müslümanlar karşısında bir daha ayağa kalkamayacak şekilde yıkılıp gittiklerini gördükleri zaman yaşamışlardır; kuşkusuz âhirette müslümanların nâil olacağı nimetleri gördüklerinde onlara daha çok yerinecekler, ettiklerine daha çok pişman olacaklardır. Kur'an-ı Kerîm'de inkârcıların âhirette hissedecekleri pişmanlığı anlatan ifadelerin birinde şöyle buyurulmaktadır: "İşte o gün gerçek egemenlik rahmânındır ve o gün inkârcılar için çok zor bir gün olacaktır. O gün, (dünyadayken) haktan sapmış kişi ellerini ısırarak şöyle diyecek: Keşke Peygamber'le birlikte aynı yolda olsaydım! Eyvah! Keşke falancayı kendime dost edinmeseydim!" (Furkan 25/26-29).

3. "Bırak onları..." buyruğu, Hz. Peygamber'in artık inkârcıları uyarmaktan vazgeçmesini, tebliğ görevini terketmesini öngören bir emir olarak anlaşılmamalıdır. Bu ifade, nefsanî tutkularının kölesi olmak yüzünden büsbütün dalâlette bulunan inkârcıların, bu durumlarıyla muhatap almaya değer sayılmayacak kadar kendilerini değersiz hale getirdiklerini ima etmekte, bu yönüyle onlara karşı ağır bir kınama ve uyarı maksadı taşımaktadır.

"Boş ümit" diye çevirdiğimiz *emel* kelimesi, sözlükte "istemek, ummak" anlamına gelir. Özellikle ahlâk kitaplarında, gerçekleşmesi uzun zamana bağlı olan ve çok defa elde edilemeyen ümit ve arzular için kullanılır. Bazı dilciler uzun vadeli ümit ve beklentilere emel, orta vadeli olanlara recâ, kısa vadeli olanlara da tama' (tamah) denildiğini belirtirler (Feyyûmî, "eml" md.). Kehf sûresinin 46. âyetinde emel kelimesi mutlak anlamda

"arzu edip ümit bağlama" mânasına gelecek şekilde geçmektedir. Ahlâk kitaplarında, emel kelimesinin hadislerdeki kullanımından yararlanılarak, insanın uzun vadeli dünyevî arzular taşımasına, zihnini yoğun bir şekilde bunlarla meşgul edip çabalarını bu yönde harcamasına tûl-i emel, istek ve arzularına sınır koyarak özellikle âhiret hayatı için yararlı olacak işlere önem vermesine de kasr-ı emel denilmiştir. "Yaşlı kişinin bütün güçleri zayıflasa da dünya sevgisi ve uzun emeller konusunda gönlü hep genç kalır" (Buhârî, "Rikak", 5) anlamındaki hadis, bir yandan uzun emellere kapılmama yönünde bir uyarı anlamı taşırken, bir yandan da insanın içindeki emel eğiliminin bütünüyle yok edilemeyeceğini göstermektedir. Bu hadisi de dikkate alan bazı ahlâk âlimleri, hırs derecesindeki emeli yanlış ve zararlı bulmakla beraber, insana yaşama arzusu ve gelecek ümidi veren emel duygusunu yararlı, hatta dünya hayatının düzeni, birey ve toplumun refahı için gerekli görmüşlerdir (meselâ bk. İbn Hibbân el-Büstî, s. 129-132; Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, s. 146-147). Ancak konumuz olan âyette emel kelimesi bu olumlu anlamıyla değil "insanı oyalayan, âhireti unutturan dünyevî arzular"ı ifade etmek üzere kullanılmıştır.

Bu âyetten anlaşıldığına göre inkârcıları müslüman olmaktan alıkoyan ve ileride pişmanlık duyup müslümanlara imrenecekleri bir duruma düşmelerine sebep olan şey, onların akıllarını kullandıktan, düşünüp taşındıktan sonra bu dinin hak olmadığı kanaatine varmaları değildir; aksine, onların sağlıklı düşünmelerini, hakikati görmelerini ve hidayete ermelerini engelleyen şey, bedensel hazlara, arzu ve ihtiraslara kendilerini kaptırmaları; geçici, boş ve değersiz amaç, emel ve kuruntularla oyalanmalarıdır. Âyet, insanların kendi tercihleri istikametinde yaşamakta serbest olduklarını ve sonuçta eylemlerinin kendileri için ne getirip ne götüreceğini ileride görüp anlayacaklarını bildirerek hem insanın özgürlüğüne işaret etmekte hem de özgürlüğün aynı zamanda bir sorumluluk getirdiği, dolayısıyla doğru kullanılması gerektiği hususunda uyarıda bulunmaktadır.

4-5. Özel olarak Hz. Peygamber dönemindeki Mekke müşrikleri, genel olarak benzer inançlar benimseyen, benzer tutum ve davranışlar sergileyen topluluklar için yeni bir uyarı anlamı taşıyan bu âyetlerde bireyler

gibi bütün uygarlıkların, dinî, etnik vb. toplulukların da sonlu olduğu, her bir uygarlık ve topluluğun, Allah tarafından bilinen belirli bir ömrünün, bir sonunun bulunduğu, bunun ilâhî bir yasa olduğu hatırlatılarak toplumsal hayatı, bu gerçek ışığında tam bir dikkat ve sorumluluk bilinciyle düzenlemek ve sürdürmek gerektiği ima edilmektedir (bu konuda bilgi için bk. En'âm 6/2).

6 – 9

وَقَالُوا يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ اِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ﴿٦﴾
لَوْ مَا تَأْت۪ينَا بِالْمَلٰٓئِكَةِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٧﴾ مَا نُنَزِّلُ
الْمَلٰٓئِكَةَ اِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُٓوا اِذاً مُنْظَر۪ينَ ﴿٨﴾ اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا
الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٩﴾

Meâli

6. Dediler ki: "Ey kendisine vahiy gelen adam! Sen kesinlikle bir mecnunsun! **7.** Doğru söyleyenlerden isen bize melekleri getirseydin ya!" **8.** Biz melekleri ancak ceza hükmüyle indiririz, o zaman da onlara artık süre tanınmaz. **9.** Kesin olarak bilesiniz ki bu vahyi kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz.

Tefsiri

6. "Vahiy"diye çevirdiğimiz *zikir* kelimesi sözlükte "ezberleme, hatırlama, anma, övme"gibi anlamlara gelir. Kur'an-ı Kerîm'de ise –bu sözlük anlamları yanında– özellikle "Allah'ın kullarına gönderdiği uyarı, öğüt, vahiy" vb. mânalarda geçtiği gibi daha önceki bazı kutsal kitaplar (Nahil 16/43; Enbiyâ 21/7, 105) ve –buradaki 6 ve 9. âyetlerde olduğu gibi– özellikle Kur'an için de kullanılmıştır. Nitekim hadislerde

Kur'an'ın bir isminin de "zikir" olduğu bildirilir (meselâ bk. Tirmizî, "Sevâbü'l-Kur'ân", 14).

Müşrikler Hz. Peygamber'e, "Ey kendisine vahiy gelen adam!" diye hitap ederken ona vahiy geldiğine inandıkları için böyle konuşmuyor, aksine onunla alay ediyorlardı.

Müfessirlerin görüşüne göre müşrikler Hz. Peygamber'i mecnun diye itham ederken bunu ya alay maksadıyla mecaz anlamında veya hakikat anlamında söylüyorlardı. Râzî'ye göre (XIX, 158) bu suçlamanın iki sebebi olabilir: **a)** Vahyin gelişi sırasında Hz. Peygamber'de genellikle kendinden geçmişçesine olağan üstü bir hal görülürdü. Müşriklerin bu hali bir cin çarpması alâmeti saydıkları ve bu yüzden onu delilikle suçladıkları düşünülebilir. **b)** Peygamber efendimizin Allah tarafından görevlendirilmiş gerçek bir elçi olmasını aklî yönden imkânsız buldukları için peygamberlik iddiasını deli saçması gibi görmüş ve bu yüzden onu delilikle suçlamış olabilirler.

Eskiden Arap putperestleri şairlerin cinlerle ilişkisi bulunduğuna, şiirin de böyle bir bağlantının sonucu olarak şairlerin cinlerden aldıkları ilhamın ürünü olduğuna inanırlardı. Bu yüzden, Hz. Muhammed'in çağdaşı olan müşrikler de bir tür şiir kabul ettikleri Kur'an'ı Allah'tan değil, cinlerden aldığını düşünüyorlardı (bk. Enbiyâ 21/5; Sâffât 37/36). Buna göre âyette müşrikler, Hz. Peygamber'i kastederek telaffuz ettikleri "mecnun" kelimesini sözlük anlamında değil, onun cinlerle ilişkisinin bulunduğu anlamında kullanmış olabilirler (Ateş, V, 54).

7. Müşrikler güya vahyin geliş şeklini inandırıcı bulmadıkları için Peygamber'den zaman zaman olağan üstülükler göstermesini isterlerdi. Burada da onun peygamberlik davasında doğru olduğunu kanıtlamak için kendilerine melekleri getirmesi gerektiğini, peygamberliğinin doğru olup olmadığını bu meleklerden öğrenmek istediklerini söyleyerek benzer bir istekte bulundukları görülmektedir. Ancak onların asıl maksatları iman edebilmeleri için ikna edici deliller görmek değil, Peygamber'i zor durumda bırakmaktı. Nitekim bir önceki âyette belirtildiği üzere, Peygamber'i mecnun diye itham etmekle bu kötü niyetlerini ortaya koymuşlardı.

8. "Ceza hükmü" diye çevirdiğimiz âyetteki *hak* kelimesi İbn Âşûr'a göre burada tam olarak "kesinleşmiş mahkûmiyet, ceza, azap" anlamına gelmektedir (XIV, 19). Nitekim, âyetin "O zaman da onlara artık süre tanınmaz" anlamındaki son bölümü de bunu göstermektedir. Çünkü hayat insanların hak ve hidayeti bulmaları için tanınmış bir mühlet, bir fırsattır. Âyetten anlaşıldığına göre meleklerin gelişiyle azap hükmü de gelmiş olacağından bu mühlet ortadan kalkmış, iptal edilmiş olacaktır. Oysa yüce Allah merhametinin gereği olarak kullarına, ön yargılı ve tepkisel davranışlardan sıyrılarak mâkul düşünüp karar vermelerini mümkün kılan bir ortama kavuşmalarını sağlayacak ölçüde mühlet ve fırsat tanımayı irade buyurmuştur. İşte bunun için de müşriklerin –burada görüldüğü gibi– zaman zaman kendilerini azaba uğratacak talepleri olmuşsa da bu talepler kabul edilmemiştir (bu hususta daha fazla bilgi ve farklı açıklamalar için bk. En'âm 6/8; Ankebût 29/53-54).

İkinci bir yoruma göre âyetteki hak kelimesi Allah'ın melekler gönderme yönündeki hükmünü, kararını, iradesini ifade eder. Buna göre Allah, putperestlerin olur olmaz isteklerine göre melek göndermez; ancak kendi iradesi, hikmeti ve kararı uyarınca gönderir (Şevkânî, III, 139).

Diğer bir yoruma göre ise buradaki hak kelimesinden maksat, "hikmet ve maslahat"tır. Buna göre âyette, "Biz melekleri ancak hikmet ve iyilik için indiririz; bu sayede melekler size Peygamber'in doğruluğunu kanıtlayan açık seçik kanıtlar gösterip sizi inanmaya mecbur bırakırlar; fakat böyle bir mecburiyet sonucu iman etmenizin bir anlamı kalmaz ve artık bir imtihandan ibaret olan hayatta kalmanız da gereksiz hale gelir. Onun için istediğiniz kabul edilmeyecek, size melekler gelmeyecek" buyurulmaktadır (Zemahşerî, II, 310).

9. Zikir kelimesi, sûrenin ilk âyetinde geçen ve ikisi de özellikle Hz. Peygamber'in muhatap olduğu ilâhî vahiy için kullanılan Kur'an ve kitabı ifade etmektedir. Bu sebeple burada zikir kelimesini vahiy diye çevirmeyi uygun bulduk.

Yukarıda 6. âyette müşrikler alaylı bir ifadeyle, Hz. Muhammed'e vahiy diye bir şey gelmediğini ima etmişler ve onun bir mecnun olduğunu, dolayısıyla vahiy dediği sözlerin Allah'tan değil cinlerden geldiğini veya

söylediklerinin hakikatle ilgisi bulunmayan deli saçması olduğunu ileri sürmüşlerdi. İşte burada "Kesin olarak bilesiniz ki bu vahyi kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz" buyurularak onların bu iddiası açıkça reddedilmektedir. Şu halde burada "zikir"den maksat vahiy, korumadan maksat da vahiy sürecinde âyetlerin ilâhî olma özelliğini bozacak şekildeki herhangi bir dış etkiden vahyin korunmasıdır. Böylece –bağlamı da dikkate alındığında– âyette esas itibariyle müşriklerin vahye yönelik itirazları reddedilmekte, vahyin Allah'tan geldiği ve ona asla herhangi bir ilâvenin söz konusu olmadığı ve olamayacağı bildirilmektedir.

Bununla birlikte Taberî, âyeti "Biz muhakkak ki Kur'an'ı koruyup içine onun aslında bulunmayan bir ifadenin, bir yanlışın karışmasını veya hükümlerinde, hadlerinde, farzlarında bir eksiklik meydana getirilmesini engelleyeceğiz" şeklinde açıklamış (XIV, 7); âyetteki korumayı münhasıran gelecekte vuku bulması muhtemel bir müdahaleye karşı koruma şeklinde anlayan bu yorum, müfessirlerin ve diğer âlimlerin büyük çoğunluğunca da benimsenmiştir. Buna göre daha önceki kutsal kitapların mâruz kaldığı ve genellikle tahrif terimiyle ifade edilen eksilme, değişme, bozulma, kaybolma gibi haller Kur'an'ın başına gelmeyecek; Kur'an, Peygamber'e geldiği şekliyle kıyamete kadar varlığını ve orijinalitesini koruyacaktır. Çünkü Kur'an'ı resulüne indiren Allah, onu koruyacağını da vaad etmiştir ve O'nun vaadi haktır, kesindir. Nitekim, yazılı kültürün yaygın bulunmadığı bir ortamda gelmiş olmasına rağmen, Allah'tan geldiği ve yazıya geçirildiği şekliyle korunabilmiş tek kutsal metin Kur'an'dır. Peygamber'in ağzından söz olarak dışa yansıdığı günden bugüne kadar bütün müslümanlar Kur'an'ı korumayı en kutsal görev bilmişler; başlangıçta daha çok ezberleyerek, sonraları da hem ezberleyip hem de yazıya geçirerek aslî şekliyle bugüne aktarılmasını sağlamışlardır. Çeşitli yazım imkânlarının, özellikle dijital ortamın geliştiği günümüzde ve bundan sonraki dönemlerde ise kuşkusuz Kur'an metninin korunması daha kolay olacaktır.

Bu âyetin, sûrelerin başındaki "besmele"lerin ilgili sûrenin bir parçası ve dolayısıyla ilk âyeti olduğuna güçlü bir delil teşkil ettiğini düşünenler olmuştur. Aksi halde bunların o sûrelerin başına sonradan eklendiğini kabul etmek gerekir ki böyle bir ekleme de konumuz olan âyetin hük-

müne aykırıdır (Râzî, XIX, 166). Ancak bunun Kur'an'ın korunmuşluğu üzerine aşırı hassasiyetten kaynaklanan isabetsiz bir yorum olduğu kanaatindeyiz.

Âyetin "...ve onu mutlaka koruyacak olan da yine biziz" kısmında, korunacağı bildirilenin Hz. Peygamber olduğuna dair görüşler de vardır. Nitekim yüce Allah, son derece elverişsiz şartlar içinde ortaya çıkıp İslâm'ı yaymaya çalışan resulünü pek çok zorluğa, amansız düşmanların baskı ve zulümlerine karşı korumuş ve sonuçta hiçbir peygamberin ulaşamadığı genişlikte başarılar gerçekleştirmesini sağlamıştır. Kuşkusuz Peygamber'in korunması, dolaylı olarak vahyin de korunması anlamını içerdiğinden her iki yorumu birleştirmek mümkündür.

10 – 15

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ ف۪ي شِيَعِ الْاَوَّل۪ينَ ﴿١٠﴾ وَمَا يَأْت۪يهِمْ
مِنْ رَسُولٍ اِلَّا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿١١﴾ كَذٰلِكَ نَسْلُكُهُ
ف۪ي قُلُوبِ الْمُجْرِم۪ينَۙ ﴿١٢﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِه۪ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿١٣﴾
وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا مِنَ السَّمَٓاءِ فَظَلُّوا ف۪يهِ يَعْرُجُونَۙ ﴿١٤﴾
لَقَالُٓوا اِنَّمَا سُكِّرَتْ اَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ ﴿١٥﴾

Meâli

10. Andolsun senden önce de eski topluluklar arasından elçiler göndermiştik. **11.** Onlara bir peygamber geldiğinde muhakkak onunla alay ederlerdi. **12-13.** İşte onu (Kur'an) inkârcıların kalplerine, inanmadıkları halde böyle yerleştiririz. Nitekim daha öncekilere de bu ilâhî kanun uygulanmıştır. **14-15.** Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, yine de "Herhalde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!" derler.

Tefsiri

10-11. "Topluluklar" diye çevirdiğimiz *şiya'* kelimesi, kök anlamı "çoğalma, güçlenme, yayılma" şeklinde olan *şîa*nın çoğuludur. Şîa terim olarak, "üyelerinin birbirlerinden güç ve moral aldıkları, belirli bir birlik ve bütünlük oluşturan topluluk, ümmet" veya "bir görüş ve anlayış üzerinde birleşenlerin oluşturduğu grup, fırka" anlamına gelir (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "şya" md.; Zemahşerî, II, 311).

Âyette, putperestlerin inat ve inkârları yanında, onların "Ey kendisine vahiy gelen adam! Sen kesinlikle bir mecnunsun!" gibi küstahça söz ve davranışlarına muhatap olan ve bundan dolayı üzülen Hz. Peygamber'i teselli etmek üzere, bu tür davranışların yeni bir şey olmadığı, eski peygamberlerin de böyle davranışlarla karşılaştıkları, alay ve hakarete mâruz kaldıkları bildirilmektedir.

12-13. Suçluların yani inkârcıların kalplerine yerleştirilen şeyin ne olduğu sorusuna bağlı olarak 12. âyete tefsirlerde iki değişik mâna verilmiştir: **a)** "İşte o 'zikr'i yani ilâhî mesajı, Kur'an'ı suçluların kalplerine böyle yerleştiririz." **b)** "İşte inkârcılık, putperestlik ve peygamberlerle alay etme sapkınlığını suçluların kalplerine böyle yerleştiririz."

Ancak sûrenin ilk âyetlerinin asıl konusu Kur'an olduğundan bu âyetlerdeki zamirlerden de Kur'an'ın anlaşılması daha isabetlidir. Nitekim müfessirler 13. âyete "...hâlâ Kur'an'a inanmamaktadırlar" şeklinde anlam vermişlerdir. Şu halde ilk şıktaki yorum daha isabetlidir. Bu yüzden biz de meâlinde bu görüşü tercih ettik.

Sonuç olarak yukarıdaki tercihlere göre bu iki âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmuş olmaktadır: "Peygamber ve ilâhî mesaj karşısındaki inkârcı ve alaycı tavırlarıyla kendilerini suçlu duruma düşüren Arap müşriklerinin kalplerine Kur'an'ı işte böyle yerleştiririz; yani onu işitmelerini, bildikleri dilden konuştuğu için onu anlamalarını, özelliklerini kavramalarını sağlarız; ama yine de tasdike yanaşmazlar, iman etmezler. Halbuki öncekilerin sünneti yani eski kavimleri cezalandıran ilâhî yasa da uygulanmıştır; onlar, eski milletlerin inkârcılıkları, peygamberleriyle alay etmeleri yüzünden başlarına neler geldiğini de bilmektedirler. Ama bundan ibret ve ders almaları gerekirken yine de inkârlarında ısrar ederler." Allah'ın, Kur'an'ı onu dinleyen putperestlerin kalplerine yerleştirmesi yani onu

işitip bilgilenmelerini sağlaması, âhirette artık onların, "Biz Kur'an'ı duymadık, bilgi sahibi olmadık" gibi bir mazeret ileri sürmelerini de imkânsız hale getirmiştir (İbn Âşûr, XIV, 24-25).

14-15. Başka bazı âyetlerde ifade buyurulduğu gibi müşrikler, güya Hz. Muhammed'in peygamberliğini tasdik etmek için onun ilâhî kelâmı kendilerine okuyup duyurmasını yeterli bulmamışlar, ayrıca gökten kendilerine okuyacakları bir kitap (İsrâ 17/93) veya "açılmış sayfalar" (Müddessir 74/52) indirilmesi gibi isteklerde bulunmuşlardır. İşte burada "Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar yine de 'Herhalde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmıştır' derler" buyurularak müşriklerin asıl amaçlarının gerçeği öğrenip ona inanmak olmadığına, aksine onların, bu istekleriyle güya Hz. Peygamber'i zor durumda bırakmayı amaçladıklarına işaret edilmektedir. Kezâ, En'âm sûresinde (6/7-8), "Eğer sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitap indirseydik de onlar elleriyle onu tutmuş olsalardı, yine de o inkârcılar, 'Bu apaçık bir büyüden başka bir şey değil' derlerdi. 'Ona bir melek indirilseydi ya!' dediler. Eğer biz bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine mühlet verilmezdi" buyurularak aynı hakikate dikkat çekilmektedir. Nitekim Hz. Âişe, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve diğer samimi insanlar Resûlullah'ın dürüstlüğünü, Kur'an âyetlerinin ihtiva ettiği açık seçik gerçekleri dikkate alarak iman ederken; nefislerinin gururuna kapılan, Kur'an'ın getirdiği yüce ilkelerin, kendilerinin veya kabilelerinin çıkarlarını zedeleyeceğini düşünen ve Câhiliye taassubunda direnen inatçı kimseler çeşitli bahaneler ileri sürerek, sonunda hiçbir mantıkî gerekçe bulamadıkları için Kur'an'ın "büyü" (En'âm 6/7), Hz. Peygamber'in de "kâhin veya mecnun" (Tûr 52/29) olduğu yönünde tutarsız, keyfî ve hakikatten uzak ithamlarda bulunmuşlardır.

Müşriklerin vahiy karşısındaki ön yargılı tutumlarının tanıtıldığı âyetler, inkâr psikolojisinin bir özelliğini ortaya koyması bakımından ilgi çekicidir. Normal ve ön yargısız bir insan genellikle karşılaştığı yeni bir görüş, inanç veya iddiayı ölçüp tartar; üzerinde düşünüp taşınır; söz konusu iddiayı mahiyetine göre akıl ve iz'an ölçülerine vurarak sonunda kabul veya reddeder; ya da kesin bir sonuca varamamışsa ihtimal noktasında bırakır. Halbuki, ilâhî mesaj karşısında zihinleri peşin hükümlere

kilitlenip kalmış olanlar, bu suretle bağımsız ve tarafsız düşünme imkânından da kendilerini mahrum bırakmış oldukları için, aklî ve mantıkî deliller şöyle dursun, mûcizevî delillerle karşılaşacak olsalar, meselâ âyette buyurulduğu gibi gökten (yani metafizik âlemden) bir kapı açılıp oraya yükseltilseler de vahyin bildirdiklerini yahut vahyi getiren meleği açık seçik gözleriyle görseler, bunu bile hemen göz boyama, büyü gibi temelsiz iddialarla reddederler. Gerçekte ise asıl Arap müşriklerinin kendileri –başta putperestlikleri olmak üzere– yığınla hurafelere inandıkları halde İslâmiyet'in ortaya koyduğu ve insan oğlunun akıl, mantık ve tecrübeleriyle, kalp ve vicdanının talepleriyle uyuşan, kısaca insanın aslî fıtrat ve tabiatına tam bir uygunluk teşkil eden hükümlerini bir çırpıda inkâr etmeleri, hemen her devirde görülebilen bir zihin, muhâkeme ve hatta ahlâk bozukluğudur. Çünkü haklı gerekçelere dayanmayan red ve inkâr tavrı zihnî bir kusur olmanın yanında bir erdemsizliktir. Erdemli insan, peşin hükümlerle karar vermekten, duygusal ve tepkisel davranmaktan kurtulabilmiş, daima adaleti ve gerçekliği ilke edinebilmiş olan kimsedir.

16 – 27

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٦﴾
وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ﴿١٧﴾ إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ
السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ ﴿١٨﴾ وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا
وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ ﴿١٩﴾
وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ ﴿٢٠﴾

وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا عِنْدَنَا خَزَٓائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ اِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ ﴿٢١﴾
وَاَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ فَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَسْقَيْنَاكُمُوهُ
وَمَٓا اَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ ﴿٢٢﴾ وَاِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ ﴿٢٣﴾
وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَاْخِرِينَ ﴿٢٤﴾
وَاِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ اِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنَا
الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٦﴾ وَالْجَٓانَّ خَلَقْنَاهُ
مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾

Meâli

16. Andolsun biz gökte yıldız kümeleri oluşturduk ve seyredenler için ona güzel bir görünüm verdik. **17.** Onu her kovulmuş şeytana karşı koruduk. **18.** Ancak kulak hırsızlığı yapmaya kalkışan olursa onu da parlak bir ışık kovalar. **19.** Arzı da yaydık, oraya sağlam dağlar yerleştirdik, orada her türden ölçüleri belli ürünler bitirdik. **20.** Yine orada hem sizin için hem de sizin bakıp besleyemeyeceğiniz varlıklar için uygun geçim şartları yarattık. **21.** Her şeyin hazineleri sadece bizim katımızdadır ve biz oradan indirdiğimizi belirli bir ölçüye göre indiririz. **22.** Biz, rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik, gökten su indirip onunla sizin su ihtiyacınızı karşıladık. Onu depolayan siz değildiniz. **23.** Kuşkusuz hayat veren de öldüren de biziz; her şeyin son sahibi de biz oluruz. **24.** Andolsun biz, içinizden önce gelip geçenleri de biliriz, geri kalanları da muhakkak biliriz. **25.** Ve senin rabbin, onları haşredecektir. O, hakîmdir, alîmdir. **26.** Andolsun biz insanı şekillenebilir

balçıktan yapılma kuru bir çamurdan yarattık. **27.** Cin türüne gelince daha önce onu da kavurucu ateşten yaratmıştık.

Tefsiri

16-18. Putperestlerin, yukarıda (6-7 ve 15. âyetlerde) özetle fakat çok net bir şekilde bildirilen Hz. Peygamber ve İslâm dini karşısındaki inkârcı ve inatçı tutumlarının temelinde iki önemli sebep bulunmaktadır: Putlarının tanrı olduğu iddialarının reddedilmesi, âhiret inancının getirilmiş olması. Nitekim Kur'an'ın önemle üzerinde durduğu, ısrarla savunduğu ve yerleştirmeye çalıştığı iman esaslarının başında tevhid inancıyla âhiret inancının geldiği, bu iman esaslarını kanıtlamak için pek çok delil ortaya konduğu görülmektedir. İşte, 6-7 ve 15. âyetlerde putperestlerin inkârcı ve inatçı tutumları hakkında özetle bilgi verildikten sonra konumuz olan âyetler kümesinin ilk üçünde Allah'ın birliğini ve kudretinin sınırsızlığını ifade etmek üzere gökle ilgili, bunları takip eden âyetlerde arzla ilgili, 26. ve devamındaki âyetlerde de insanın yaratılışıyla ilgili kozmolojik deliller sıralanmakta; daha sonra âhiret hayatından söz edilmektedir.

16. âyetin metnindeki *burûc* kelimesinin tekili olan *burc* (burç), sözlükte "yüksek köşk" anlamına gelmektedir. Ayrıca kalelerin kulelerine burç denildiği gibi, klasik astronomi terimi olarak güneşin bir yılda takip ettiği düşünülen yörüngenin içlerinden geçtiği, belli sembollerle gösterilen on iki takım yıldızından her biri için de burç kelimesi kullanılmaktadır (bilgi için bk. Kürşat Demirci-İlhan Kutluer, "Burç", *DİA*, VI, 421-424).

Kelime Kur'an-ı Kerîm'de dört defa çoğul şeklinde geçmektedir, 85. sûreye de Burûc adı verilmiştir. Bu âyetlerin birinde "kale burcu" (en-Nisâ 4/78), konumuz olan âyetin de dahil olduğu diğerlerinde ise "yıldız kümeleri" veya "takım yıldızları" anlamında kullanılmıştır. Grek astronomi geleneğinin İslâm dünyasındaki etkisinin başladığı dönemlerden itibaren kaleme alınan eski tefsirlerin çoğunda buradaki burçlar genellikle "ayın ve güneşin menzilleri" şeklinde açıklanmakta ve bilinen on iki burcun adları sıralanmaktadır (meselâ bk. Kurtubî, X, 14; Şevkânî, III, 142). Ancak daha önceki yorumlarda burûc kelimesi kısaca "yıldızlar" diye açıklanmıştır (bk. Taberî, XIV, 14; İbn Kesîr, IV, 446). Begavî'nin *Meâlimü't-tenzîl*'inde "büyük yıldızlar" olarak yorumlanır (III,

45). Astronomi biliminin ortaya koyduğu yeni veriler dikkate alınarak kelimeyi "yıldız kümeleri" veya "takım yıldızları" şeklinde karşılamak daha isabetli görünmektedir. Böylece bir yandan semanın pek çok yıldız kümeleriyle donatılması, bir yandan bunların muhteşem estetik görünüşü, gerçeği görebilen ve güzelliğin arkasındaki anlamı kavrayabilenler için Allah'ın ortaksız varlığını ve kudretinin mükemmelliğini gösteren açık seçik kanıtlardır. İnsanın, bunları bilip görürken hâlâ inkârcılıkta direnmesi akıl ve iz'anla bağdaşabilir mi?

Anlamlarını açık seçik kavramak ya çok güç veya imkânsız olduğu için "müteşâbihât" grubuna giren 17-18. âyetler hakkında klasik tefsirlerde bazı yorumlar yapılmış, güvenilirliği kuşkulu olan rivayetlere dayanılarak bazı ayrıntılar verilmiştir (meselâ bk. Taberî, XIV, 14; Kurtubî, X, 15-17). Ancak bir *gayb*, bir sır olan vahiy ile ilgili bu âyetlerin tam olarak anlaşılabileceğini söylemek güçtür; bununla birlikte burada –vahyin Allah tarafından korunduğunu bildiren 9. âyetle de bağlantılı olarak– vahyin korunmuşluğuna dikkat çekildiği söylenebilir. Bu çerçevede şu hususlara işaret edildiği de düşünülebilir: Allah'ın dilemesi dışında hiçbir güç gayb ilmine ulaşamayacak; –müşrik Araplar'ın hurafeden başka bir şey olamayan inançları dolayısıyla ileri sürdükleri gibi– kâhinlik ve büyücülük için kullanmak maksadıyla metafizik âlemdeki saklı bilgileri öğrenmeye kalkışan bazı şeytanî güçler bulunsa bile, bunlar başarılı olamayacaklar; bunlar, "parlak bir ışık" diye ifade edilen, mahiyetini bilemediğimiz bir ışıkla –belki bir ateş topuyla– engelleneceklerdir. Câhiliye döneminde Arap kâhinleri, kendilerinin özel cinleri ve şeytanları bulunduğunu, bunların kendilerine gökten haberler getirdiğini, bu sayede gaybı bildiklerini iddia ederlerdi. Hatta bu yüzden putperestler Kur'an-ı Kerîm'i bir kâhin sözü, dolayısıyla Hz. Peygamber'i de kâhin olarak nitelemeye kalkışmışlar, fakat Allah Teâlâ bu iddiayı açıkça reddetmiştir (Tûr 52/29; Hâkka 69/42). Konumuz olan âyetlerin de bu tür hurafeye dayalı iddialara bir cevap teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

19-20. Sema ile ilgili delillerden sonra bu âyetlerle başlayan bölümde de yapısı, özellikleri ve canlıların üreyip gelişmesine, hayatlarını sürdürmelerine elverişli şartlarıyla arzın Allah'ın varlığı, birliği ve engin kudreti için başka bir delil oluşturduğu konusu üzerinde durulmaktadır.

Arzın yayılmasından maksat, dünyanın çeşitli jeolojik oluşumlar neticesinde bugünkü halini alması ve arazi yapısı itibariyle üzerinde dolaşmaya, barınmaya ve korunmaya, ziraat yapmaya ve başka faaliyetlerde bulunmaya, uygarlık kurmaya elverişli kılınması, kısaca gerek insanın gerekse diğer canlıların hayatlarını sürdürmeleri için lüzumlu olan özellikleri taşır hale getirilmesidir. Bunun yanında arz üzerinde sağlam dağlar yerleştirildiğinin ayrıca zikredilmesi de, hem dağların etkileyici yapıları ve haşmetli duruşlarıyla ilâhî kudretin tecellisini yansıttığına hem de insanlar ve diğer yeryüzü varlıkları için uygun hayat şartlarının oluşmasında önemli bir payı ve rolü bulunduğuna işaret etmektedir. Nitekim bu iki âyetin devamındaki ifadeler de mevcut yapısıyla arzdaki doğal hayatın başlaması ve devamı için gerekli olan imkânları çok kısa olarak özetlemekte, hatırlatmaktadır. Buna göre Allah Teâlâ arzda her şeyi bir ölçü ve karara göre yaratmıştır; arzdaki hayat ve bütünüyle organik ve inorganik oluş, bu ölçü ve kararın sonucudur. Hiçbir şey düzensiz, yasasız, rastgele var olmamıştır; her şeyin bir hesabı kitabı vardır; bu da bir yaratıcının varlığını kanıtlar. Özellikle arzın, gerek insanların gerekse diğer canlıların yaşamaları ve barınmaları için, hayatlarını ve nesillerini devam ettirmeleri için lüzumlu olan maddî varlıklarla donatılmış olması ve bu suretle üzerinde yaşanır hale getirilmesi yüce Allah'ın hem kudretinin büyüklüğünü hem de engin lutfunu yansıtmaktadır. İnsanoğlu sadece dünyaya gelmesini değil, dünyada elde ettiği bütün imkânları da Allah'a borçludur. Hem bizi hem de görünüşte bizim bakıp beslediğimiz veya beslemediğimiz diğer bütün canlıları asıl barındırıp yaşatan, yedirip içiren, kondurup göçüren Allah Teâlâ'dır.

21. İster göklerde ister yerde olsun var olan her şeyin hazineleri, kaynağı Allah'ın katındadır ve O, nimetlerini insanlara, canlılara belirli bir ölçüye, düzene, kurala ve yasaya göre indirir. Bu yüzden O'nun lutuf ve ikramları yerli yerincedir, her türlü aşırılıktan, eksiklik veya fazlalıktan uzaktır; O'nun verdikleri özünde hep yararlıdır, hayırlıdır; onların zararlı hale dönüşmesine sebep olan kulların kendileridir. O'ndan gelen ve birer musibet şeklinde görülen hadiseler bile O'nun hikmetini kavrayıp gereğince davrananlar için son tahlilde birer nimettir. O, "mâli-

kü'l-mülk"tür. Her şey yok iken O istediği için, O'nun istediği vakitte, O'nun istediği ölçü ve miktarda, O'nun istediği şekilde ve düzende var olmuştur; O istediği sürece de var olur, O'nun var olmasını uygun görmediği de varlık sahnesinden çekilir. "Ol! dedi bir kerre var oldu cihan; olma derse yok olur ol dem heman!" Bu sebeple insan, muhtaç olduğu, elde etmek istediği meşrû şeyleri O'ndan dilemeli, O'nun koyduğu ve uyulmasını gerekli kıldığı tabii-kozmolojik ve dinî-ahlâkî yasalara uyup esbabına tevessül ederek O'ndan istemelidir; sahip olduğu her şeyi de O'nun mülkünden elde ettiğini, şu halde O'na minnet ve şükran borçlu olduğunu bilmelidir. Bunun ilk şartı da Allah'ın varlık ve birliğini tanımak ve O'nu, yalnız O'nu velinimet bilip bunun gerektirdiği vecîbeleri yerine getirmeye çalışmaktır. İşte gerek bu âyetlerin gerekse bütünüyle Kur'an'ın birinci amacı da insanlığa bu borcunu hatırlatmaktır.

22. Bitkileri aşılayan rüzgârlar, canlıların su ihtiyaçlarını karşılayan yağmurlar da O'nun hazinelerinden gelen nimetlerdir. Rüzgâr esmese aşılanma olmaz, yağmur yağmasa canlılar su bulamaz ve hayat sönerdi. Bunları insan depolamış da o depolardan geliyor değildir. Hepsinin hazinesi Allah'a aittir. Her gün her saat içinde yaşadığımız için bu olaylar bize normal ve sıradan geliyorsa da her birinde Allah'ın sonsuz kudretini, akıllara durgunluk veren hikmetini yansıtan nice tecelliler vardır. Sadece arzdaki suyun önce güneşten gelen yeterli ölçüdeki ısıyla buharlaşması, buharların uygun meteorolojik şartların yardımıyla, kezâ esen rüzgârların, fırtınaların denizlerden kaldırdığı tuz zerrecikleri ve karalardan kaldırdığı toz zerreciklerinden oluşan "yoğunlaşma çekirdekleri" sayesinde üst atmosfer tabakasına taşınması ve burada uygun fiziksel ortamda tekrar yoğunlaşarak kazandığı ağırlıkla, –yukarıdan aşağıya düşen diğer bütün cisimlerin aksine– hızında ivme olmadan, tahribata yol açmayacak ölçüdeki sabit bir hızla (limit hız) yere inmesi; ardından insanlar ve diğer canlılar tarafından kullanılabildiği kadarının kullanılması, bir kısmının da yerin üstünde (denizler, göller) veya altında depolanması ve nihayet bütün bu olup bitenlerin bağlı bulunduğu sayısız çeşitteki diğer doğal şartların gerçekleşmesi, ince ince ayarların yapılması, bunların hepsi gören göze, hisseden kalbe, düşünen akla sürekli Allah'ı hatırlatmakta-

dır. Onun için Kur'an-ı Kerîm'de bunlara "Allah'ın âyetleri" yani O'nun varlığının işaretleri, delilleri denmektedir.

23. Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılıyor ki, zâhirdeki sebepler ne olursa olsun evrendeki her şeyi yapıp yaratan Allah'tır, gökten indirdiği su ile yeryüzünü canlandıran, vakti geldiğinde bitkileri sarartıp solduran doğal güçlerin arkasındaki en büyük kudret de O'dur; şu halde can veren ve yaşatan da O'dur, hayata son verip öldüren de O'dur. Mülkün (canlısıyla cansızıyla bütün varlığın) asıl mâliki Allah olduğuna göre insanın kendi varlığının ve bu dünyada kendisinin bildiği diğer bütün şeylerin, kısaca topyekün mevcudatın hakiki sahibi de O'dur.

24-25. Zerresinden küresine kadar bütün kozmik varlık ve olaylar gibi geçmişiyle geleceğiyle bütün insanlık dünyası da Allah'ın mülkünde ve tasarrufunda olup onların bütün durumları ve yapıp ettikleri de O'nun ilmi tarafından kuşatılmıştır. Bu sebeple O, öncekileriyle sonrakileriyle bütün insanlığı bir gün tekrar canlandırıp bir araya toplayacak, herkese iyi ve kötü olarak neler yaptığını gösterecek, hükmünü verecektir. O, hakîmdir, alîmdir; sınırsız ilmiyle kuşattığı işlerimizi gözümüzün önüne serecek ve derin hikmetiyle herkes hakkında en uygun, en âdil ve en hakîmane hükmünü verecektir.

26. Allah'ın kudretini, ilminin ve hikmetinin mükemmelliğini delilleriyle açıklayan bu bölümde sıra, akıl ve zekâsı, duyguları ve estetik zevkleri gibi özellikleriyle Allah'ın eserlerinin en önemlisi ve en seçkini olan insan türünün veya ilk *insanın yaratılışı* konusuna gelmiştir.

"Kuru çamur" diye çevirdiğimiz 26. âyet metnindeki *salsâl* kelimesi sözlük ve tefsirlerde genellikle "uzun süre bekletilerek vurulduğunda çınlayacak derecede kurumuş olan çamur" şeklinde açıklanmaktadır. Kendi halinde bırakılarak kuruyan çamura salsâl, ateşte kurutulana da *fahhâr* (Rahmân 55/14) denir. Âyet metnindeki *hame'* kelimesine özetle "kokuşmuş kara balçık", *mesnûn* kelimesine de "uzun süre kalan, akışkan, değişebilir, farklı şekillere sokulabilen, bir sûrete bürünmüş olan nesne" gibi mânalar verilmektedir (Taberî, XIV, 28-30; İbn Âşûr, XIV, 41-42). Âyette insan bedeninin, Allah'ın yaratma sıfatının bir eseri ve

tecellisi olarak topraktan başlayıp devam eden fiziksel-biyolojik değişim ve gelişim sürecine işaret edilmektedir (insanın fiziksel oluşum ve gelişimi hakkında bilgi için bk. Mü'minûn 23/12-14).

27. Nihayet bazı bakımlardan insana benzeyen niteliklere sahip olmakla birlikte bedeni ve bedensel özellikleri bulunmayan, bu sebeple de gözle görülmediği için cin diye adlandırılmış olan varlık türünün yaratılışı da ilâhî kudretin eserlerine son örnek olarak zikredilmektedir. Tefsirlerde, âyet metnindeki cân kelimesiyle cinlerin atasının veya İblîs'in kastedildiğine dair görüşlere yer verilmektedir. Buna göre 26. âyette insanlığın atası olan Hz. Âdem'in, 27. âyette de cinlerin atası olan İblîs'in yaratılışı söz konusu edilmiştir (bk. Taberî, XIV, 27, 30; Kurtubî, X, 25, 28). Ancak cin ve İblîs hakkındaki bu görüşler birer tahminden ibarettir. Bu konulara dair Kur'an-ı Kerîm'de ve sahih hadislerde bildirilenlerin dışında elimizde kesin bilgi bulunmamaktadır.

28 – 44

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ
حَمَإٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٨﴾ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ
سَاجِدِينَ ﴿٢٩﴾ فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ ﴿٣٠﴾ إِلَّا
إِبْلِيسَ أَبٰٓى أَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ ﴿٣١﴾ قَالَ يَٓا إِبْلِيسُ مَا لَكَ
أَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ لَمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ
مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ ﴿٣٣﴾ قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ

رَجِيمٌ ﴿٣٤﴾ وَإِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَىٰ يَوْمِ الدِّينِ ﴿٣٥﴾
قَالَ رَبِّ فَأَنظِرْنِي إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٣٦﴾ قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ
الْمُنظَرِينَ ﴿٣٧﴾ إِلَىٰ يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٣٨﴾ قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي
لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٣٩﴾
إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ ﴿٤٠﴾ قَالَ هَٰذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ
مُسْتَقِيمٌ ﴿٤١﴾ إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا
مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ ﴿٤٢﴾ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ
﴿٤٣﴾ لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ ﴿٤٤﴾

Meâli

28. Hani rabbin meleklere demişti ki: "Ben şekillenebilir balçıktan yapılma kuru bir çamurdan bir insan yaratacağım. **29.** Onun şeklini tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın." **30.** Bunun üzerine meleklerin hepsi secde ettiler. **31.** Yalnız İblîs hariç; o, secde edenlerle birlikte olmaktan kaçındı. **32.** Allah, "Ey İblîs! Secde edenlerle birlikte hareket etmeyişinin sebebi nedir?" diye sordu. **33.** Dedi ki: "Ben, şekillenebilir balçıktan teşekkül etmiş kuru bir çamurdan yarattığın bir insana asla secde etmem!" **34.** Allah, "O halde çık oradan, dedi; artık kovuldun!" **35.** "Kıyamet gününe kadar lânetlenmiş bulunmaktasın!" **36.** "Rabbim! Öyleyse insanların yeniden diriltileceği güne kadar bana mühlet ver" dedi. **37-38.** Allah, "Mâlûm vakte kadar mühlet verilmiş olanlardansın"

buyurdu. **39-40.** İblîs, "Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki ben de yeryüzünde onlara (günahları) şirin göstereceğim ve –aralarından senin samimi kulların hariç– onların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım." **41.** Allah da buyurdu ki: "İşte bana varan doğru yol budur (hâlis kulların yolu). **42.** Şüphesiz, azgınlardan sana uyacak olanlar dışında kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır." **43.** "Kuşkusuz cehennem, o sana uyanların tamamının buluşma yeri olacaktır." **44.** Onun yedi kapısı vardır, her kapıdan girmek üzere de onlardan birer grup belirlenmiştir.

Tefsiri

28. Burada belirtilmemekle birlikte, başka âyetlerde meleklerin secde etmekle emrolundukları bu ilk insanın Âdem aleyhisselâm olduğu bildirilmektedir (meselâ bk. Bakara 2/34; A'râf 7/11; İsrâ 17/61). Ancak burada Hz. Âdem'in yaratıldığı asıl unsura yani başlangıçta cıvık bir balçık iken sonraları kuruyup sertleşen nesneye, dolayısıyla onun aslının toprak olduğu gerçeğine de dikkat çekiliyor. Bununla birlikte yaratmanın gelişim ve oluşum süresiyle ilgili bilgi verilmemektedir. Kur'an için önemli olan insanın aslının toprak, yaratıcısının da Allah olduğu gerçeğinin bilinmesi; toprak gibi alelâde bir tabiat nesnesinden insan gibi muhteşem bir varlığı vücuda getiren kudretin büyüklüğüne dikkat çekilmesidir. Yaratılışta tesadüfe ve tanrısız bir tekâmüle yer yoktur. Buradaki 26-29. âyetler bize bunu anlatmaktadır. Konunun dini ilgilendiren yönü de budur. Bundan ötesinin aydınlatılması insanoğlunun, ihtiyaç duyduğu ve başarabildiği kadarıyla kendi çabasıyla antropolojide ve genel olarak bilimde sağlayacağı ilerlemeye kalmıştır. Bu konuda da henüz kesin bilimsel bir sonuca varılmış değildir.

29-35. Allah Teâlâ, Hz. Âdem'in bedenini yaratıp "ona ruhundan üfledikten" sonra yani ilk insanın biyolojik gelişimini tamamlayıp ruh-beden birliğini sağlayarak bu suretle adına "insan" denilen en gelişmiş canlı türünü yarattıktan sonra meleklere, Âdem'in önünde secdeye kapanmalarını emretti; meleklerin hepsi de secde ederken İblîs, kendi âciz aklıyla

vardığı mantıkî sonucu Allah'ın buyruğundan daha önemli sayarak buyruğa karşı geldi.

Bakara ve A'râf sûrelerinde de görüldüğü gibi Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerîm'inde insan oğluna yaratıcısını ve kendi aslını, atasını tanıtmayı, hatırlatmayı yararlı gördüğü durumlarda ilk insanın yaratılışını ve onu takip eden gelişmeleri, ilgili âyetlerin bağlamına göre az çok farklı ifadelerle tekrar etmiştir (ayrıntılı bilgi için bk. Bakara 2/30-39; A'râf 7/11-25).

Buradaki en önemli ilâve bilgi, ilâhî kudretin, alelâde toprağı balçık ve kurumuş çamur aşamalarından geçirerek "tesviye etmesi" yani insan biçimine sokması ve böylece miktarını bilemediğimiz bir zaman içinde "beşer"in yani Âdem'in bedensel varlığını şekillendirmesi, biyolojik oluşumunu tamamlaması; ardından da ona "ruhundan üflemesi"dir. Böylece Kur'an-ı Kerîm'de insanın bir ruh-beden varlığı olduğu açıkça ifade edilmiş bulunmaktadır. Beden insanın fizyolojik yönünü, ruh da metafizik yönünü oluşturmaktadır. İsrâ sûresinde (ayrıntı için bk. 17/85) ruhun mahiyeti hakkında insanlara çok az bilgi verildiği belirtilmekle beraber konumuz olan âyette "ona ruhumdan üflediğim vakit..." buyurulmakla ruhun kesinlikle fiziksel bir fonksiyon, bir sözde varlık olmadığı ifade edilmiştir. Şu halde ruh, Allah'ın, bedeniyle bu dünyaya ait, ama mâna boyutuyla ilâhî âlemle ilişkisi bulunan yeni bir varlık türü yaratmak üzere tabiat ötesinden, aşkın âlemden gönderdiği, tabiat üstü gerçek bir varlıktır; hatta Cenâb-ı Hakk'ın "ruhumdan" buyurarak insan ruhunu kendi zâtına yani bizâtihî gerçek olan yegâne varlığa izâfe etmesini dikkate alarak, insanın insan olmasını sağlayan asıl ve hakiki varlığının bedeni değil ruhu olduğunu kabul etmek gerekir.

İslâm düşüncesine özgü "felsefî antropoloji"nin tartışmasız en büyük ismi olan Gazzâlî'nin *İhyâ*'da, insandaki mevki tutkusunun doğal ve metafizik kaynaklarını araştırdığı bölümde (III, 278 vd.) yer alan, İslâm dünyasında hiçbir zaman ulaşılamamış mükemmellikteki ruhla ilgili tahlilinin bir kısmını önemi dolayısıyla kısaltarak alıyoruz:

"Ruh, tanrısal bir gerçekliktir (emrun rabbânîyyün). Çünkü yüce Allah, 'Senden ruh hakkında bilgi istiyorlar. De ki: O rabbimin emrindendir' (İsrâ 17/85) buyurmuştur... İnsan –açıklanması uzun sürecek– çeşit-

li asıllardan oluşturulmuştur. Onun özünde tanrısal gerçeklikten de bir pay bulunduğu için doğal olarak rubûbiyyeti sever. Rubûbiyyetin anlamı, bağımsızlık yoluyla varlıkta tekleşmek ve yetkinlikte eşsizleşmektir. Böylece yetkinlik ilâhî niteliklerden olduğu (ve insan da ilâhî gerçeklik olan ruha sahip olduğu) içindir ki, yetkinlik insan tarafından doğal olarak sevilmektedir. Yetkinlik varlıkta eşsizleşmedir, çünkü varlık bakımından başkalarıyla aynı düzeyde olmanın bir eksiklik olduğunda kuşku yoktur... Her insan, tabiatı gereği mükemmellikte eşsiz olmak ister. Bu sebeple sûfîlerin önde gelenlerinden biri "Her insanın içinde, Firavun'un, 'Ben sizin en büyük tanrınızım' diyerek seslendirdiği şekilde bir ululuk iddiası vardır, fakat bunu açığa vuramaz" demiştir. "Ruh rabbimin emrindendir" şeklindeki beyanın göstermiş olduğu rubûbiyyet ilişkisinden dolayı kölelik ruha ağır gelir, efendilik ise insanın doğası gereği sevilir. Ruh, yetkinliğin son noktasına ulaşamasa da ondaki yetkinleşme arzusu hiçbir zaman sönmez... Her varlık kendi zatını ve zatının yetkinleşmesini sever, bu sebeple de –ister zatının yokluğu olsun, ister üstün niteliklerinin yokluğu olsun– yokluğa mâruz kalmaktan nefret eder.

İnsan, varlıkta eşsizleşmeyi istemesi yanında, diğer bütün varlıklar üzerinde hâkimiyet kurmayı da bir yetkinlik olarak düşünür ve ister... Bu yüzden, bir yetkinlik türü olması dolayısıyla başka bütün varlıklar üzerinde hâkimiyet kurmak da doğal olarak arzulanmaktadır. Herhangi bir şey üzerinde hâkimiyet kurmak demek, onu etkisi altına alma, istediği şekilde değiştirme ve onu dilediği gibi kullanacağı şekilde kontrolü altına alma gücüne sahip olmak demektir."

Gazzâlî, insanın canlı-cansız varlıklar üzerinde hâkimiyet kurma arzusunu, ruhun tanrısal âlemden gelmesinin bir sonucu olduğunu belirten açıklamalardan sonra insanın, kullanılması mümkün olan varlıkları dilediği gibi kullanarak, kullanılması mümkün olmayan varlıklar hakkında da bilgi edinerek bu hâkimiyet arzusunu gerçekleştirdiğini belirtir. Bu arada sahte yetkinliklerden de söz ettikten sonra, ruhun tanrısal gerçeklik olmasının gerektirdiği hakiki yetkinliğe, aynı zamanda Allah'ın da (hemen hemen bütün ilâhî dinlerde, teolojilerde ve mezheplerde müştereken kabul edilen) temel sıfatları olan ilim, irade ve kudret niteliklerini kazanmakla ulaşılacağı sonucuna varır.

Şu halde insanın bütün varlıklar arasındaki değeri ve önemi bedenden değil, "rabbânî bir emir" olan, üzerinde durduğumuz 29. âyetteki ifadesiyle "Allah tarafından bedene üflenmiş" bulunan, dolayısıyla aşkın âlemden gelen ruhtan kaynaklanmaktadır. İnsan bu yönüyle seçkin bir varlık olduğu için varlıkta ve yetkinlikte eşsiz olmak, üstün olmak, başka bütün şeyleri tanımak, bilmek ve onları buyruğu altına almak ister. Buna da Gazzâlî'nin belirttiği gibi ancak bilgi, özgürlük ve güç ile ulaşılabildiği için normal olarak bütün insanlar bilgili, özgür ve güçlü olmak isterler. Fakat insanlar sık sık bu kavramların anlamı, mahiyeti ve amacı konusunda yanılırlar ve böylece hakiki değil, "sahte (vehmî) yetkinlik" peşinde koşarlar. Oysa insan, fizik ve metafizik varlık ve olaylar hakkında doğru bilgiler edinmeli, özgürlüğü geçici istek ve tutkuları yenerek onların karşısında bağımsız olmada aramalı, bilgisini ve özgürlüğünü mükemmelleştirme gücünü kazanmalıdır ki, sahte yetkinlikler arayışına sapmadan, ruhunun kaynağı olan aşkın âlemle bağını sürdürüp geliştirebilsin.

İşte yüce Allah'ın, önünde meleklerin secdeye kapanmasını istediği insanın bu mertebesi, ruhun aşkın hüviyetinden gelmektedir. Bakara sûresinde (2/30-33) bildirildiğine göre Allah Teâlâ melekleri insanın bu hüviyeti hakkında bilgilendirmiş, onlar da secde buyruğuna uymuşlardı. Buna karşılık İblîs'in, Âdem'in ruhî cevherinin menşeini ve mükemmelliğini dikkate almadan sadece maddî karşılaştırma yaparak yani Âdem'in bedeninin topraktan, kendi varlığının ateşten yaratıldığına bakarak isyana kalkışması onun ilâhî rahmetten kovulmasına, kıyamete kadar lânetlenmesine sebep olmuştur.

36-44. İblîs'in, emri yerine getirmediği gibi, yeniden dirilme gününe kadar yaşaması için dilekte bulunarak bu süre içinde insanları yoldan çıkarmaya ahdetmesinin, insanın sahip olduğu ayrıcalığı hazmedememesinden ve onu kıskanmasından, özellikle rahmetten kovulmasına Âdem'in yaratılışının sebep olduğu şeklindeki vehminden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Halbuki aslında böyle bir cezaya çarptırılmasının asıl sebebi, kendi küstahlığı ve isyanı idi. Muhtemelen İblîs, içten içe kendi günahına yine kendisinin kulluktaki samimiyetsizliğinin sebep olduğunu da düşündüğü için, bu tecrübesinden hareketle samimi kullara zarar

veremeyeceğini ifade etmektedir. Allah Teâlâ, insanlar hakkında dünya hayatını bir imtihan süreci kılmayı murat ettiği için İblîs'in dileğini kabul etmiş; bu arada kendisine varan doğru yolun, şeytanın tuzaklarına kapılmayacak olan ihlâslı kulların tutacağı yol olduğunu, bunlar üzerinde şeytanın hâkimiyet kuramayacağını, buna karşılık şeytana uyacakların buluşma yerinin cehennem olacağını bildirmek suretiyle dolaylı olarak insanlara da akıllarını başlarına alıp şeytana kapılmamaları, kendisine varan doğru yoldan şaşmamaları, cehennemden korunmaları gerektiği yolunda uyarıda bulunmuştur.

45 – 50

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٤٥﴾ ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ
آمِنِينَ ﴿٤٦﴾ وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ إِخْوَانًا عَلَىٰ سُرُرٍ
مُتَقَابِلِينَ ﴿٤٧﴾ لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ ﴿٤٨﴾
نَبِّئْ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٤٩﴾ وَأَنَّ عَذَابِي
هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ ﴿٥٠﴾

Meâli

45. Allah'a karşı saygısızlıktan sakınanlar mutlaka cennet bahçelerinde ve pınar başlarında olacaklar. **46.** "Esenlikle, güvenle girin oraya!" **47.** Onların gönüllerini düşmanlık duygularından temizledik; artık bir kardeşler topluluğu olarak sedirler üzerinde karşı karşıya oturacaklar. **48.** Orada hiçbir yorgunlukla karşılaşmayacaklar. Oradan çıkarılmaları da söz konusu olmayacaktır. **49.** Kullarıma benim gerçekten çok bağışlayıcı, çok esirgeyici olduğumu bildir. **50.** Ama azabım da çok elem verici bir azaptır!

Tefsiri

45-48. Bundan önceki üç âyette şeytanın kışkırtma ve saptırmasına kapılarak azgınlaşanların, günahlarının derecesine göre yedi grup halinde cehennemin yedi kapısından içeri atılacakları bildirilmişti. Bu âyetlerde ise Allah'a karşı saygısızlıktan sakınan samimi müminlerin, esenlik ve güvenlik içinde cennete girmelerinin müjdeleneceği, cennet bahçelerinde, pınar başlarında her türlü korku, kaygı, yorgunluk gibi fiziksel ve psikolojik problemlerden korunmuş, kezâ kin ve düşmanlık gibi ahlâkî kusurlardan kalpleri arındırılmış olarak dostluk ve kardeşlik içinde bulunacakları bildirilmekte ve böylece bir bakıma, insanların, şeytanın aldatmalarına kapılmaları halinde ebedî hayatlarında neleri kaybedecekleri de hatırlatılmış bulunmaktadır.

49-50. İlk âyet *tergîb* (ümit aşılama ve özendirme), ikinci âyet de *terhîb* (korkutma ve caydırma) maksadı taşımakta; başka bir deyişle bu iki âyette insanlara, tasavvufî kaynaklarda *havf* ve *recâ* denilen bir ahlâkî ve dinî duyarlılık veya tedbirlilik kazandırılması amaçlanmaktadır. Esasen insanın âhiretteki durumuna ilişkin bilgi verilirken Kur'an-ı Kerîm'in bütününde izlenen yöntem burada özetlenmiş bulunmaktadır. İslâm inancına göre Allah, ne acımasız, adaletsiz bir zorba ne de insanların her türlü kötülükleri karşısında duyarsız, ilgisiz veya aciz bir varlıktır. O, kendi kelimesinin (hüküm, yasa) iki temel özelliğini "kusursuz bir doğruluk ve adalet" şeklinde bildirmektedir (En'âm 6/115). Bu da O'nun bütün doğruluk ve iyilikleri özendirici, yanlışlık ve kötülüklerden caydırıcı mahiyette sıfatlara, tasavvufta *celâl* ve *cemâl* sıfatları diye ifade edilen niteliklere sahip olduğunu gösterir. Böylece ulûhiyyetine yakışır mükemmellikteki hikmetiyle Allah, herkesin her türlü yapıp ettiklerini görmekte, bilmekte ve onların hesabına kaydetmektedir. Derin hikmetinin kusursuz ölçülerine göre kimilerine mağfiret ve rahmetiyle, kimilerine de azabıyla muamele edecektir. Allah'ın insanlara mutlaka şöyle veya böyle muamele etmeye mecbur olduğu iddia edilemeyeceği gibi kendi "kelime"sini nitelediği doğruluk ve adalet ilkelerinden sapmayı kendisine lâyık göreceği de asla söylenemez. Böyle olunca da iyilik edenler yahut günahlarından vazgeçmek isteyenler Allah'ın rahmet ve merhametinden ümit kesmemeli, kötülük edenler de O'nun bu yaptıklarına ilgisiz kal-

dığını düşünmemeli veya kendisini mutlaka bağışlamak zorunda olduğu gibi bir duyguya kapılmamalıdırlar. Genellikle kabul edildiği üzere ahlâk en etkili yaptırım gücünü böyle bir Tanrı inancından alır. Her ne kadar Emile Durkheim gibi bazı pozitivist ve ateist düşünürler bu konuda Tanrı yerine toplumu koyarak, ahlâkı güya Tanrı otoritesine dayanmaktan kurtarıp toplumsal otoriteye dayandırmak istemişlerse de, bilhassa XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın ilk yarısında daha ziyade Batı dünyasında ve Batılılaşma sürecini yaşayan toplumlarda çok etkili olan bu felsefe, günümüzde pek çok uzmanın da kabul ettiği büyük tahribata yol açmıştır. Hatta bu dönemde yaşanan iki büyük dünya savaşında dahi bu felsefenin rolünün olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple de Batı dünyasında artık tanrısız ve dinsiz ahlâk sürecinden kurtulma yönünde politikalar oluşturma yoluna girilmiştir.

Râzî, bu iki âyette dört incelik bulunduğunu belirterek bunları şöyle sıralamaktadır (XIX, 194-195): **a)** Allah Teâlâ, "kullarım" tamlamasında kullarını kendi zâtına izâfe ederek onlara çok büyük bir şeref bahşetmiştir. **b)** Rahmet ve mağfiretinden söz ederken, azabından bahsettiği âyete göre daha çok tekit edatları kullanarak rahmetinin genişliğini özellikle vurgulamıştır. Kezâ azabından bahsettiği âyette sadece onun çok şiddetli olduğunu ifade ettiği halde rahmet ve mağfiretini anlatırken bunları "gafûr ve rahîm" şeklinde doğrudan doğruya kendi isimleri olarak zikretmiştir ki bu da yine onun rahmetini azabından daha önemli tuttuğuna işaret eder. Ayrıca Allah'ın rahmetini gazabından daha geniş gösteren hadisler de vardır (meselâ bk. Buhârî, "Tevhid", 15, 22, 28; "Edeb", 19; Müslim, "Tevbe", 14-16). **c)** Peygamber'ine hitaben, "Kullarıma benim gerçekten çok bağışlayıcı, çok esirgeyici olduğumu bildir" buyurarak bir bakıma rahmet vaadini zamanı geldiğinde yerine getireceğine bizzat peygamberini şahit tutmuştur. **d)** "Kullarıma... bildir" buyurmakla, ibadetleri eksik de olsa, Allah'a inanıp kulluğunu kabul etmiş herkesin, günahkâr bile olsa, rahmetine lâyık olduğunu anlatmak istemiştir.

51 – 60

وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ اِبْرٰهٖيمَۘ ﴿٥١﴾ اِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًاۜ

قَالَ اِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا لَا تَوْجَلْ اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ
عَلِيمٍ ﴿٥٣﴾ قَالَ اَبَشَّرْتُمُونِي عَلٰٓى اَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فَبِمَ
تُبَشِّرُونَ ﴿٥٤﴾ قَالُوا بَشَّرْنَاكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ ﴿٥٥﴾
قَالَ وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهٖٓ اِلَّا الضَّٓالُّونَ ﴿٥٦﴾ قَالَ
فَمَا خَطْبُكُمْ اَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٧﴾ قَالُٓوا اِنَّٓا اُرْسِلْنَٓا اِلٰى قَوْمٍ
مُجْرِمِينَ ﴿٥٨﴾ اِلَّٓا اٰلَ لُوطٍ اِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٥٩﴾ اِلَّا
امْرَاَتَهُ قَدَّرْنَٓا اِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٦٠﴾

Meâli

51. Onlara İbrâhim'in misafirlerini hatırlat! **52.** Onun yanına girip selâm vermişler, o da "Doğrusu biz sizden korkuyoruz" demişti. **53.** "Korkma!" dediler, "Biz sana bilgili bir çocuk müjdeliyoruz." **54.** İbrâhim, "Üzerime yaşlılık çökmüş olmasına rağmen bana böyle bir müjde getiriyorsunuz öyle mi? Peki bana neyi müjdeliyorsunuz?" dedi. **55.** "Sana gerçeği müjdeledik. Sakın ümitsizliğe kapılanlardan olma!" dediler. **56.** "Haktan sapmış olanlardan başka kim rabbimin rahmetinden ümit keser!" dedi. **57.** "Ey Elçiler! Göreviniz nedir?" diye sordu. **58.** Dediler ki: "Aslında biz, suçlu bir kavme (ceza vermek için) gönderildik. **59.** Yalnız Lût'un ailesine zarar gelmeyecek, onların hepsini kurtaracağız. **60.** Fakat karısı hariç! Biz onun da geride kalanlardan olmasını takdir ettik."

Tefsiri

51-56. Hz. İbrâhim'e meleklerin gönderilmesi ve sonrasında gelişen olaylar Hûd sûresinde ayrıntılı olarak anlatılmıştır (Hûd 11/69-83). Konunun burada tekrar özetle hatırlatılmasının sebebi ise az önceki âyetlerde bahsedilen Allah Teâlâ'nın rahmetinin genişliğine ve azabının şiddetli olduğuna tarihten birer örnek göstererek insanların ibret almalarını, buna göre hareket etmelerini sağlamaktır. Konumuz olan âyetlerde, Allah'ın rahmetinin, gerektiğinde biz insanlara olağan üstü gelecek derecedeki genişliğine bir örnek olmak üzere sevdiği kullarından olup, "dost" (halîl) diye nitelediği (en-Nisâ 4/125) Hz. İbrâhim'e meleklerden insan görünümünde misafirler göndererek ona "bilgili bir çocuk" müjdelemesinden söz edilmektedir. Hûd sûresinde bu çocuğun İshak olduğu bildirilir. Burada onun tek kelimeyle "bilgili" diye nitelendirilmesi, bilginin mutlak değerine ve önemine işaret eder.

Hz. İbrâhim, böyle ummadığı bir şekilde, olağan üstü bir haber almanın verdiği şaşkınlıktan dolayı "Peki bana neyi müjdeliyorsunuz?" diye soruverdi. Bu bir bakıma "Verdiğiniz müjdenin ne kadar şaşırtıcı olduğunun farkında mısınız?" anlamına geliyordu (Zemahşerî, II, 315). Habercilerin "Sana gerçeği müjdeledik" demeleri ise "Eğer Allah bir şeyin olacağını bildirmişse, olağan üstü de olsa bu bildirdiği haktır, mutlaka gerçekleşecektir" anlamına gelir. "Sakın ümitsizliğe kapılanlardan olma!" uyarısı da Hz. İbrâhim'in şahsında sıradan müminlere bir uyarıdır. Çünkü, bizzat kendisinin "Rabbimin rahmetinden, sapmışlardan başka kim ümit keser?" şeklindeki sözünden de anlaşılacağı üzere bir peygamber için ümitsizlikten söz edilemez.

Hûd sûresinde Hz. İbrâhim'in eşine müjde verildiği bildirildiğine göre, melekler İshak'ın doğacağını müjdelerken İbrâhim'in eşi de orada bulunuyordu ve her ikisine de müjde iletilmişti; yaşlılıkları dolayısıyla bir çocuk beklemeleri mümkün olmadığı için ikisi de bu habere şaşırmıştı. İbrâhim ile eşinin ayrı ayrı yerlerde bulundukları ve haberin kendilerine ayrı ayrı verildiği de düşünülebilir.

57-60. Bu âyetlerde de Cenâb-ı Hakk'ın azabının şiddetli oluşuna ve dilediğinde hak edenleri nasıl cezalandırdığına bir delil ve ibret örneği

olmak üzere Lût kavminin helâk edilişine değinilmekte, müteakip âyetlerde ise olayın ayrıntısı anlatılmaktadır.

"Görev" diye çevirdiğimiz *hatb* kelimesi, tefsirlerde "tehlikeli durum, önemli iş" gibi mânalarla açıklanmıştır. Buna göre Hz. İbrâhim, bir peygamber olarak kendi sezgisiyle meleklerin sadece müjde için değil, tehlikeli bir görevi yerine getirmek üzere de geldiklerini hallerinden anladığından böyle bir soru sormuş olmalıdır. Nitekim 52. âyetten de bu anlaşılmaktadır. Buna göre melekler önce iyi haberi, sonra da kötü haberi vermişlerdir. İyi haber Hz. İshak'la ilgili olanı, kötü haber de Lût kavminin helâk edileceği haberiydi.

"Suçlu kavim"den maksat, Hz. Lût'un peygamber olarak gönderildiği Sodom halkıdır (İbn Atıyye, III, 366), en büyük suçları ise –aşağıda açıklanacağı üzere– eşcinsellik idi.

61 – 77

فَلَمَّا جَاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٦٢﴾
قَالُوا بَلْ جِئْنَاكَ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٦٣﴾ وَأَتَيْنَاكَ
بِالْحَقِّ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٦٤﴾ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ
وَاتَّبِعْ أَدْبَارَهُمْ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ وَامْضُوا حَيْثُ
تُؤْمَرُونَ ﴿٦٥﴾ وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذٰلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هٰؤُلَاءِ
مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ ﴿٦٦﴾ وَجَاءَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٦٧﴾
قَالَ إِنَّ هٰؤُلَاءِ ضَيْفِي فَلَا تَفْضَحُونِ ﴿٦٨﴾ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَلَا تُخْزُونِ ﴿٦٩﴾

قَالُوا أَوَلَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٧٠﴾ قَالَ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي
إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿٧١﴾ لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٢﴾
فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ ﴿٧٣﴾ فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا
عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ ﴿٧٤﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ ﴿٧٥﴾
وَإِنَّهَا لَبِسَبِيلٍ مُقِيمٍ ﴿٧٦﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٧٧﴾

Meâli

61-62. Elçiler Lût ailesine geldiklerinde Lût onlara, "Siz (buralarda) tanınmayan kimselersiniz" dedi. **63.** "Öyle ama, biz sana, insanların hakkında kuşkuya düştükleri şeyi getirdik; **64.** Sana, gerçeği getirdik. Biz muhakkak doğru söyleriz. **65.** Hemen gecenin bir vaktinde ailenin hızla yola koyulmasını sağla! Sen de arkalarından git! Hiçbiriniz arkasına dönüp bakmasın! Size emredilen yere doğru gidin!" **66.** Lût'a şu hükmü bildirdik: "Onlar, sabah vaktine girerken son ferdine kadar yok edilmiş olacaktır!" **67.** Şehir halkı sevinerek geldiler. **68.** Lût, "Bunlar benim misafirlerim, sakın beni utandırmayın?" dedi; **69.** "Allah'tan korkun, beni rezil etmeyin!" **70.** "Seni el âlemi korumaktan menetmedik mi?" dediler. **71.** Lût, "İşte kadınlar, benim kızlarım, (nikâh) yaparsanız" dedi. **72.** Hayatına yemin olsun ki onlar, sarhoş (sersem) halleriyle saçmalayıp duruyorlardı. **73.** Nihayet ortalık aydınlanırken korkunç ses onları yakalayıverdi! **74.** Ardından yurtlarının altını üstüne getirdik, üzerlerine pişirilmiş taşlar yağdırdık! **75.** İşte bunda ibret alacak olanlar için dersler vardır. **76.** İşte o harabeler bir yol üzerinde hâlâ duruyor. **77.** Onda da inananlar için bir ders vardır.

Tefsiri

61-62. Görevli melekler Hz. İbrâhim'den sonra Lût'un yanına gittiler. Melekler, insan sûretinde görünmelerine rağmen Lût aleyhisselâm, "Doğrusu siz yadırganan bir topluluksunuz, tanıdık bildik kimseler değilsiniz, gelişiniz pek iyiye alâmet değil!" anlamına gelen sözlerle endişesini ifade etmişti.

63-65. Melekler, Lût'un kaygısını gidermek üzere, gerek kendisi gerekse öteki müminler için korkulacak bir şey olmadığını; insanların yani inkârcı kavminin, kendilerine haber verilip uyarıldıklarında kuşkuyla karşılayıp reddettikleri (Zemahşerî, II, 316) felâketi gerçekleştirmek üzere Allah tarafından gönderildiklerini, böylece gerçeği getirdiklerini yani Allah'ın, inkârcılıkları sebebiyle müstahak olanlar için hükmettiği belânın gerçek olduğunu ispatlamak için geldiklerini haber verdiler; ardından da Hz. Lût'un ve ona iman eden yakınlarının söz konusu felâketten kurtulabilmeleri için yapmaları gerekeni bildirdiler.

66. Bu suretle Allah Teâlâ, ıslahı gayri kabil olduğu anlaşılan bu kavmi toptan yok etme hükmünü Hz. Lût'a bildirdi.

67-72. Kentin ahlâksız halkı, Lût'un konukları olduğunu duyunca –muhtemelen onlara sarkıntılık etmek üzere– geldiklerinde Hz. Lût onların niyetlerini sezdiği için kendilerini uyardı; fakat "Seni el âlemi korumaktan menetmedik mi?" diyerek azgınlıklarında ısrar ettiler. Bu ifadeden anlaşıldığına göre Hz. Lût onları daha önce de bu ahlâksızlıklarından uzaklaştırmaya çalışmış; fakat olumsuz, hatta küstahça cevaplar almıştı. Buna rağmen son bir defa daha "İşte kadınlar, benim kızlarım, (nikâh) yaparsanız" diyerek onları arzularını meşrû ve ahlâkî yollardan karşılamaya çağırdı. Bu sözüyle Lût, bir peygamber olarak kendisini ümmetinin babası yerinde görüyor, dolayısıyla ümmetinin kızlarını da kendi kızları kabul ediyor (Zemahşerî, II, 317), bu azgın topluluğa, yapmak istediklerini bu kızlarla evlenerek yapmaları gerektiğini, doğru ve meşrû tutumun bu olduğunu bildiriyordu. Âyetlerin üslûbundan anlaşıldığına göre aslında bu kavim felâketi çoktan hak etmişti. Fakat yüce Allah'ın, yukarıda işaret buyurulan geniş rahmeti ve bir peygamber olarak Hz. Lût'un

ümmetine duyduğu şefkat sebebiyle yine de onlar, ahlâksızlıktan vazgeçip hallerini düzeltmeye çağırılmıştır. Ne var ki, 72. âyetten anlaşıldığına göre sapık duyguları akıllarını başlarından almış, ihtirasları gözlerini kör etmiş, mâkul ve ölçülü düşünüp hareket etme kabiliyetlerini büsbütün kaybetmişlerdi. Âyetteki yemin ifadesi, onların bu hallerinin artık ıslah edilemez olduğuna işaret etmektedir.

Cenâb-ı Hak, Lût kavmi hakkındaki bu açıklamalarıyla sadece geçmişteki bir toplum hakkında bilgi vermeyi değil, daha önemlisi, insanoğlunun Allah'tan ve peygamberden gelen her türlü uyarıya kulak tıkayarak beşerî tabiatına, arzu ve ihtiraslarına esir olması halinde sağlıklı düşünme yeteneklerinin nasıl işlemez hale geleceğini, en doğru ve yararlı öğütleri bile duyup anlayamayacak kadar insanlığını kaybedeceğini anlatmaktadır.

73-74. Nihayet ortalık aydınlanırken, yani hiç beklemedikleri bir saatte korkunç ses onları yakalayıverdi! Ardından ülkeleri harap oldu, üzerlerine pişmiş çamurdan oluşan taşlar yağdı. Böylece Allah'a âsi olup peygamberin ikazlarını ciddiye almadan, hiçbir değer yargısı tanımadan, yüz kızartıcı ahlâksızlıkları bile hayasızca ve fütursuzca işlemekte ısrar eden bir toplumun âkıbeti ortaya konmuştur (krş. A'râf 7/80-84; Hûd 11/69-83; Şuarâ 26/160-173; Neml 27/54-58).

75-77. Lût kavminin bu şekilde tarih sahnesinden silinmesi insanlık için birçok bakımdan ibrete değer olarak gösterilmekte, onlardan kalan Sodom kentinin harabelerinin bir ibret levhası olarak hâlâ bir yol üzerinde durduğu ifade edilmekte, Hz. Muhammed'in muhatabı olan Kureyş halkının o harabeyi görerek ibret ve ders alması gerektiği hatırlatılmaktadır (Zemahşerî, II, 318; İbn Atıyye, III, 370). Buna göre ticaretle meşgul olan Mekkeliler, Suriye topraklarına yaptıkları ticarî seyahatleri sırasında Lût kavminin yaşadığı Filistin'deki Sodom kentinden artakalan izleri görüyorlardı. Muhammed Esed'in kaydettiğine göre (II, 524), "Kuzeydoğusunda Sodom ve Gomore bulunan Ölüdeniz'in kıyısını izleyerek kuzeye, Suriye'ye doğru uzanan Kuzey Hicaz'daki bu yolun varlığı Amerikan Doğu Araştırmaları Okulu (New Haven, Connecticut) tarafın-

dan yayımlanan hava fotoğraflarıyla şaşırtıcı bir biçimde doğrulanmıştır. Söz konusu fotoğraflar bu eski yolu, Ölüdeniz'in doğu sahillerine az çok paralel bir seyir göstererek kuzeye doğru kıvrılan koyu bir çizgi halinde açıkça göstermektedir."

77. âyette "Onda da inananlar için bir ders vardır" buyurulurken Mekke müşriklerinin, inkâr ve inatları sebebiyle bu anlatılanlardan ibret alacak akıl ve basîrete sahip olmadığına bir ima vardır (İbn Âşûr, XIV, 70). Çünkü durumu ve davranışlarını sorgulamayan, hakka ulaşmak gibi bir arayışı olmayan ve kaygı taşımayanlar bu tür kanıtlardan ders alma ihtiyacını da duymazlar.

78 – 79

وَاِنْ كَانَ اَصْحَابُ الْاَيْكَةِ لَظَالِمِينَۙ ﴿٧٨﴾ فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْۘ
وَاِنَّهُمَا لَبِاِمَامٍ مُبِينٍۜ ﴿٧٩﴾

Meâli

78. Eyke halkı da gerçekten bir zalimler topluluğu idi. **79.** Biz onların da cezasını verdik. Bu iki şehir açıkça bilinen bir yol üzerindedir.

Tefsiri

78-79. Tefsirlerde *Eyke*'nin, Hz. Şuayb'ın peygamber olarak gönderildiği, Mısır ile Filistin arasında, Sînâ yarımadasının kuzeyindeki bölgenin adı olan Medyen ile aynı yer olduğu, ağaçlık bir yer olması dolayısıyla buraya Eyke denildiği belirtilmektedir. Hz. Şuayb döneminde buralarda Araplar'ın Emur (Amoriler) koluna mensup kabileler oturuyordu (bilgi için bk. A'râf, 7/85-93; Hûd 11/84-95).

78. âyette geçen zulüm kavramı, başta inkârcılık olmak üzere her türlü inkâr ve isyanı ifade etmektedir. Nitekim Lokmân sûresinde de (31/13), "Gerçekte şirk çok büyük bir zulümdür" buyurulur. İbn Kesîr, buradaki zulmü, "Eyke halkının Allah'a ortak koşmaları, yol kesmeleri, ölçü ve

tartıda haksızlık etmeleri" şeklinde açıklamakta olup bu açıklama, Â'râf ve Hûd sûrelerindeki bilgilere dayanmaktadır. Söz konusu sûrelerde bildirildiğine göre Şuayb da diğer peygamberlerin davetlerini tekrarlayarak Medyen halkını önce Allah'a kulluk etmeye, O'ndan başka tanrı tanımamaya çağırmış; fakat onlar zulümlerine devam etmişler yani inkârcılıkta, günah ve isyanda ısrar etmişler, bu yüzden de hak ettikleri cezaya çarptırılmışlardır. "Bu iki şehir açıkça bilinen bir yol üzerindedir" buyurularak Eykeliler'le Sodomlular'ın aynı coğrafî bölgede yaşadıklarına işaret edilmiştir (İbn Kesîr, IV, 462).

80 – 84

وَلَقَدْ كَذَّبَ اَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَل۪ينَۙ ﴿٨٠﴾ وَاٰتَيْنَاهُمْ اٰيَاتِنَا
فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِض۪ينَۙ ﴿٨١﴾ وَكَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا
اٰمِن۪ينَ ﴿٨٢﴾ فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِح۪ينَۙ ﴿٨٣﴾ فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ
مَا كَانُوا يَكْسِبُونَۜ ﴿٨٤﴾

Meâli

80. Kuşkusuz Hicr halkı da peygamberleri yalancılıkla suçladılar. **81.** Oysa onlara âyetlerimizi de gönderdik, fakat bunlara sırt çevirdiler. **82.** Onlar, güvende olmak üzere dağları oyarak barınaklar yaparlardı. **83.** Ama sonunda sabaha girerlerken korkunç ses onları da yakaladı! **84.** Aldıkları tedbirin kendilerine hiçbir faydası olmadı.

Tefsiri

80-82. Geçmişte inkâr ve isyanları sebebiyle bazı toplumların uğradıkları felâketler hakkında bilgi verilerek bunlardan ders almak gerektiğini anlatan âyetlerin bu bölümünde de Hicr halkından yani Semûd

kavminden bahsedilmektedir. Bu sûrenin girişinde de belirtildiği gibi *Hicr*, Arap yarımadasının kuzeybatısında, Medine-Tebük yolu üzerinde Teyma'ın yaklaşık 110 km. güneybatısında, içinden Hicaz demiryolunun geçtiği sarp kayalıklarla çevrili vadinin ve bu vadideki eski şehrin adıdır. Bugünkü Alâ adlı yerleşim merkezinin 15 km. kuzeyine düşmektedir. Kur'an-ı Kerîm'de olduğu gibi eski tarih ve coğrafya kitaplarında da Hicr diye anılmaktadır. Ayrıca Sâlih peygamberle ilgisi dolayısıyla buraya Medâinü-sâlih de denilmiştir.

Konumuz olan âyette Hicr şehrinde yaşayan kavmin ve bunlara gönderilen peygamberin ismi verilmemektedir. Ancak müfessirler, Semûd kavminin kayaları oyarak evler yaptıklarını bildiren âyetleri (A'râf 7/74; Şuarâ 26/141-149) dikkate alarak Hicr'de yaşayan topluluğun Semûd kavmi, peygamberlerinin de Sâlih aleyhisselâm olduğunu belirtmişlerdir. Aslında bu kavme sadece Hz. Sâlih peygamber gönderilmiş, onu da yalancılıkla suçlamışlardır. Bir peygamberi reddedenler, aynı temel gerçekleri temsil eden öteki peygamberleri de reddetmiş sayılacağından âyette bu kavmin "peygamberler"i yalancılıkla suçladığı bildirilmiştir (Zemahşerî, II, 318; Kurtubî, X, 51).

Buradaki "âyetler" genellikle Hz. Sâlih'in gerçek peygamber olduğunu kanıtlayan mûcizeler olarak açıklanmıştır (Taberî, XIV, 50; Kurtubî, X, 57-58). "Rablerini inkâr etmiş" (Hûd 11/68), tevhid inancından sapmış olan Semûd kavmi, kendilerini hidayete kavuşturması için gönderilen Hz. Sâlih'i yalancılıkla suçlayarak, doğru olduğunu kanıtlaması için mûcize göstermesini istemişler (Şuarâ 26/154); Sâlih de bir deveyi göstererek istedikleri mûcizenin bu devede olduğunu ifade etmiş; çok özel bir yaratık olan bu deveye zarar vermemeleri hususunda kavmini uyarmış; ayrıca Allah'ın kendilerine lutfettiği bazı nimetleri sıralayarak bunları hatırda tutmalarını ve ülkede karışıklık çıkarmamalarını, zihinleri bulandırmamalarını istemiştir. Fakat onlar bildiklerinden şaşmadıkları gibi söz konusu deveyi de boğazlamak suretiyle isyankârlıklarını apaçık ortaya koymuşlar; "Ey Sâlih! Eğer sen gerçekten peygamberlerden isen, bizi tehdit ettiğin azabı bize getir!" (A'râf 7/77) diyecek kadar ileri gitmişlerdi.

83-84. Nihayet Hicr halkı, burada ve diğer ilgili âyetlerde (A'râf 7/78; Şuarâ 26/158; Hâkka 69/5) "racfe" (dehşetli sarsıntı), "sayha" (korkunç ses), "azab", "tâgıye" (yakıp yıkıcı bir felâket) kelimeleriyle özellikleri ifade edilen bir felâketle cezalandırıldılar. Felâketin gelmesi sırasında, bir ömür boyu kazandıkları, biriktirdikleri servetler, kayaları oyarak hazırladıkları, sağlam ve güvenilir olduğundan kuşku duymadıkları evler, bir anlık felâketin getirdiği yıkımdan kendilerini kurtaramadı. Böylece, Sâlih peygamberin uyarılarını hiçe sayarak inkâr ve isyankârlıkta ısrar etmenin, özellikle peygamberin uyarıcı tehditlerini ciddiye almamanın cezasını ağır bir şekilde gördüler.

Bu konuda Kur'an-ı Kerîm'de daha fazla bilgi bulunmamakla birlikte tefsirlerde ayrıntılı bilgi veren uzun rivayetler kaydedilir (bk. Taberî, VIII, 224-225; Râzî, XIV, 162). Ancak Kur'an-ı Kerîm'e, sahih hadislere ve güvenilir vesikalara dayanmayan bu rivayetlerin doğruluğu şüphelidir. Esasen bizim için önemli olan olayın tarihî ayrıntıları değil, ders ve ibret almaya değer olan yönü olup bu da Kur'an-ı Kerîm'de gerektiği kadar verilmiştir.

85 – 86

وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّۜ وَاِنَّ السَّاعَةَ
لَاٰتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَم۪يلَ ﴿٨٥﴾ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ
الْعَل۪يمُ ﴿٨٦﴾

Meâli

85. Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak ve ancak hak ve adalet temelinde yarattık. O saat de mutlaka gelecektir. Şimdi sen güzel olan hoşgörü yolunu tut. **86.** İyi bilesin ki rabbin, evet O, muhakkak sûrette eşsiz yaratandır, bilendir.

Tefsiri

85. Yukarıda, geçmiş kavimlerin haksız, inkârcı ve isyancı tutumlarıyla bunların sonuçlarına dair ibret alınmaya değer bazı bilgiler verildikten sonra burada da gökler, yer ve bunlar arasındaki varlıkların, olayların ontolojik veya gaî değerine ve anlamına işaret edilmektedir. "Hak ve adalet temelinde" diye çevirdiğimiz metnindeki *bi'l-hakkı* deyimine bağlı olarak bu âyet, tefsirlerde (meselâ bk. Taberî, XIV, 50; Zemahşerî, II, 318) genellikle iki değişik anlamda açıklanmıştır:

a) Âyetteki *hak* kelimesi "adalet ve insaf" anlamında da yorumlanmıştır. Buna göre Allah, âlemi ve onda olup bitenleri, bu arada insanlığın tarihini de bir haksızlık ve zulme göre değil, insaf ve adalet ölçülerine göre yaratıp yönetmektedir, yaratılışın yasası adalettir. Şu halde geçmişteki bazı kavimler yaratılmış, sonra onların başına çeşitli felâketler gelmişse bunun sebebi, Allah'ın onlara haksızlık yapmayı istemiş olması değildir. Çünkü "O'nun sözü (hüküm, yasa), hem doğruluk hem de adalet bakımından tamamlanmıştır" (En'âm 6/115). Allah ve kendilerine gönderilen peygamber, o kavimlere, iman edip hallerini düzeltmeleri için gerekli bütün uyarıları yapmışlar, olabilecek bütün fırsatları tanımışlar, fakat onlar yine de bildiklerinden şaşmamışlardır. Bu durumda ceza günü geldiğinde onların cezalandırılması da haktır, adaletin gereğidir.

b) Hak kelimesi, bâtılın zıddı olarak ontolojik gerçekliği ifade eder. Buna göre âyetin anlamı şöyledir: Evren ve onda bulunan varlıklar, akıp giden olaylar, bazı aşırı şüpheci filozofların yahut bir kısım mutasavvıfların iddia ettiği gibi bir hayal, bir serap, bir vehim değil (bk. Âl-i İmrân 3/191; Sâd 38/27), birer gerçek olarak var kılınmıştır. Varlık gibi varlığa ilişkin bilimsel bilgiler gerçektir ve bunlara güvenilmesi gerekir, kuşkular yersizdir. Bu cümleden olmak üzere Allah'ın geçmişe dair yukarıdaki âyetlerde özet olarak verdiği bilgiler de hakikaten yaşamış olan toplumların hayat ve gidişatına, hak ettikleri için başlarına gelen belâlara dair gerçek bilgilerdir. Eğer Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderildiği toplumlar o eski milletlerin yanlış tutumlarını tekrarlarsa onlar da bir şekilde bunun cezasını görürler. Nihayet bir gün gelecek, kıyamet saati de akıp giden gerçekliğin bir devamı olarak kesinlikle vuku bulacaktır.

Âyetin sonunda Hz. Peygamber'e ve onun şahsında eğitim, irşad ve aydınlatma görevi yapan herkese –muhatabın tutumu olumsuz, sert ve kırıcı da olsa– bu tür faaliyetlerini ümitsizliğe veya öfkeye kapılmadan, mümkün olduğunca yumuşak davranarak, kırmadan, incitmeden, güzellikle, hoşgörülü bir tarzda sürdürmeleri öğütlenmektedir.

86. Hz. Peygamber'den sabırlı ve hoşgörülü olmasını isteyen âyetin ardından yüce Allah'ın eşsiz ve kesintisiz yaratıcılığı ve bilgisi hatırlatılmakta; bu suretle, dolaylı olarak Resûlullah'ın, inkârcılar kendisini dinlememekte direniyorlar diye hoşgörülü tutumunu değiştirip sertleşmemesi istenmektedir. Çünkü Peygamber'in görevi ve sorumluluğu peygamberlik ahlâkına uygun bir incelik ve güzellikte Hakk'ın hükümlerini tebliğ etmektir; gerisi her şeyi yapıp yaratan, bilip gözeten Allah'a aittir (Taberî, XIV, 51). İbn Âşûr'a göre (XIV, 78) burada, yüce Allah'ın bu inkârcı topluluk arasından ve onların soyundan Peygamber'e candan dost olacak yeni bir nesil yaratacağına dair bir müjde anlamı da sezilmektedir. Nitekim bu müjde kısa zamanda gerçek olmuş; Allah Teâlâ, başlangıçta Hz. Peygamber'in amansız düşmanı olan kesimden veya onların çocuklarından mallarını ve canlarını Allah ve resulünün yoluna adayan iman ve vefa âbidesi bir topluluk meydana getirmiştir.

87 – 99

وَلَقَدْ اٰتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانٖي وَالْقُرْاٰنَ الْعَظٖيمَ ﴿٨٧﴾
لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ اِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِهٖٓ اَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ
عَلَيْهِمْ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنٖينَ ﴿٨٨﴾ وَقُلْ اِنّٖٓي اَنَا النَّذٖيرُ
الْمُبٖينُ ﴿٨٩﴾ كَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمٖينَ ﴿٩٠﴾ اَلَّذٖينَ جَعَلُوا

الْقُرْاٰنَ عِضِينَ ﴿٩١﴾ فَوَرَبِّكَ لَنَسْـَٔلَنَّهُمْ اَجْمَعِينَۙ ﴿٩٢﴾
عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾ فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَاَعْرِضْ عَنِ
الْمُشْرِكِينَ ﴿٩٤﴾ اِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَۙ ﴿٩٥﴾ اَلَّذِينَ
يَجْعَلُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهاً اٰخَرَۚ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾ وَلَقَدْ
نَعْلَمُ اَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَۙ ﴿٩٧﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ
وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَۙ ﴿٩٨﴾ وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ ﴿٩٩﴾

Meâli

87. Kuşkusuz sana tekrar tekrar okunandan yedi (âyeti) ve yüce Kur'an'ı verdik. **88.** Sakın ola ki, onlardan bazı gruplara verdiğimiz geçici dünya nimetine göz dikmeyesin! Onlardan dolayı üzülme, müminlere karşı da alçak gönüllü ol! **89.** "Kuşkusuz ben apaçık bir uyarıcıyım" de. **90.** Nitekim biz, bölüp parçalayanları cezalandırdık. **91.** Kur'an'ı parçalara ayıranlar yok mu; **92-93.** Rabbine andolsun ki yaptıklarından dolayı muhakkak surette onların hepsini sorguya çekeceğiz! **94.** Sen, sana buyurulanı açıkça duyur, müşriklere aldırış etme! **95-96.** Allah'ın yanında başka bir tanrı daha edinen o alaycılara karşı biz senin yanındayız. Onlar ileride anlayacaklar! **97.** Söyledikleri yüzünden canının sıkıldığını muhakkak ki biliyoruz. **98.** Ama sen rabbini hamd ile tesbih et, secde edenlerden ol! **99.** Kesin olan şey gelinceye kadar rabbine kulluk et.

Tefsiri

87. Allah Teâlâ, putperestlerin Hz. Peygamber'i üzen ve inciten inatçı, alaycı tutumlarına karşı resulünü teselli etmek üzere, kendisini âdeta çok

değerli bir hediye ile, tekrar tekrar okunan yedi (âyeti) ve yüce Kur'an'ı vermekle onurlandırdığını ifade buyurmaktadır.

"Tekrar tekrar okunan yedi (âyet)" diye çevirdiğimiz âyet metninde geçen *mesânî* kelimesi, *mesnâ* veya *mesnâtün* kelimesinin çoğulu kabul edilmiştir; "övgü" anlamındaki *senâ*dan gelebileceği de belirtilmektedir. Mesânî kelimesi "katlanıp bükülerek ikilenen, başka bir şeyle takviye edilen" gibi mânalara gelir. Bir şeyin büklümlerine, katlarına da mesânî denilmekte, "tekrar tekrar yapılan, okunan" gibi bir anlamda da kullanılabileceği ifade edilmektedir. Konumuz olan âyetteki "seb'an mine'l-mesânî" ifadesi müfessirleri epeyce meşgul etmişse de bu hususta en fazla kabul gören iki yorum vardır:

a) Bir görüşe göre bu ifade ile Kur'an-ı Kerîm'in, "es-seb'u't-tıvâl" diye anılan en uzun yedi sûresi kastedilmiştir. Bunlar Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf, Enfâl (başında besmele bulunmayan Tevbe sûresi ile birlikte) sûreleridir. Bu sûrelerin "mesânî" diye anılmasının sebebi, içlerinde farzlara, hukukî emir ve yasaklara, cezalara ve geçmiş toplumlara dair ibretli kıssalara geniş bir şekilde ve tekrar tekrar yer verilmesidir. Ancak Hicr sûresi Mekke'de, anılan yedi uzun sûreden En'âm ve A'râf'ın dışındakiler ise Medine'de inmiştir. Bu durumda Mekke'de inen bir sûrede, henüz ortada bulunmayan sûrelerden söz edilmesi mâkul gözükmemektedir. Gerçi sûrenin özellikle bu âyetinin Mekke'de indiği söylenmişse de bu bilgi itimada şayan görülmemektedir.

b) Daha çok kabul gören diğer görüşe göre "seb'an mine'l-mesânî" ifadesiyle Fâtiha sûresi kastedilmiştir. Sûrenin böyle anılması ise yedi âyetten oluşması, namazda tekrar tekrar (her rek'at) okunması, her okunuşta arkasından bir de zammı sûre ilâve edilerek bir nevi ikilenmesi, katlanması, sûrenin –ilki Allah Teâlâ'ya hamd ve senâ, ikincisi dua ve niyaz olmak üzere– iki bölümlü olması, biri Mekke'de peygamberliğin ilk döneminde, diğeri Medine döneminde olmak üzere iki defa nâzil olması gibi sebeplerle izah edilmektedir.

88. Hz. Peygamber'e ve İslâm'a karşı cephe alıp düşmanlık edenler arasında, müreffeh bir hayat yaşayan Mekkeli şımarık zengin kişiler ve aileler de yer alıyor, müslümanlar ise büyük ölçüde yoksul ve mazlum

kişilerden oluşuyordu. İşte Allah Teâlâ, resulünden ve onun şahsında ümmetinden, inkârcı kişi ve grupların elinde bulunan ve onlar için görünüşte zenginlik, fakat hakikatte bir imtihan vesilesi (fitne) olan dünya malına imrenmekten sakınmalarını istemektedir. Bu buyruk, İslâm'ın sırf ekonomik dengesizlikten, gelir farkları arasındaki uçurumdan kaynaklanan toplumsal bir baş kaldırı olmadığını göstermesi bakımından anlamlıdır. İslâm, kıskançlıktan kaynaklanan bir duygusal tepki hareketi değildir. Kur'an, sosyal adaletin sağlanmasına yönelik tedbirlerin de içinde bulunduğu topyekün bir ıslah projesidir. Allah, bu projenin yer aldığı "tekrar tekrar okunan yedi âyeti yahut sûreyi ve bütünüyle yüce Kur'an'ı" vermekle resulünü en büyük nimete mazhar kılmış, peygamberlikle şereflendirmiştir; onunla birlikte müminlere de nihaî zaferin ve ebedî kurtuluşun yolunu açmıştır. Böylece Allah'ın, peygamberine ve müminlere lutfettiği bu kalıcı nimetler dikkate alındığında inkârcıların elindeki bütün maddî imkânlar önem ve değerini kaybeder. Bu durum karşısında inkârcıların bu tür nimetlerden daha fazla yararlanmalarından (Taberî, XIV, 60) yahut iman etmemelerinden, mallarıyla yoksullara ve dine hizmet etmemelerinden dolayı (Elmalılı, V, 3077) üzülmemek gerekir.

Bir peygamber için asıl önemli olan ve kendilerine değer verilmesi gerekenler, ona inanıp bağlanmış olan müminler topluluğudur. Bu sebeple Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e, ümmetine karşı alçak gönüllü olması, yumuşak davranması, yakınlık göstermesi, onları incitecek katı ve kaba söz ve hareketlerden sakınması hususunda öğütlerde bulunmaktadır (Taberî, XIV, 61). Kuşkusuz, buradaki buyruklardan Resûlullah'ın ümmetine karşı yanlış hareket ettiği, kibirli davrandığı ve bu yüzden uyarıldığı gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Her şeyden önce iman ve ibadette olduğu gibi ahlâk konularında da bir eğitim rehberi olan Kur'an-ı Kerîm'in bu ve benzeri âyetleriyle aynı zamanda bir ahlâk örneği ve önderi olması sıfatıyla Peygamber efendimizin şahsında onun yolundan giden müminler eğitilmekte, en güzel ahlâka özendirilmektedir.

89. Hz. Peygamber'e, kendisinin açık bir uyarıcı olduğunu insanlara bildirmesi emredilmektedir. Onun hem bir uyarıcı olduğu hem de uyardığı hususların doğruluğu açık ve kesindir. Allah, başlangıçtan iti-

baren sahih itikad, yüksek ahlâk ve güzel yaşayış konularında insanları aydınlatıp aksine hareket edenlerin dünyada ve âhirette karşılaşacakları sıkıntıları, acıları kendilerine açıkça bildiren uyarıcılar göndermiştir. Hz. Muhammed'in de bunlardan olduğunda kuşku yoktur. Âyet, ona bu gerçeği insanlara bildirmesini emretmekte ve dolaylı olarak, insanların da bu uyarıcıya kulak vermeleri gerektiğine, aksi halde uyarı konusu olan dünyevî yıkım ve âhiret azabının –yukarıda anılan eski kavimlere olduğu gibi– bunların da başlarına gelirse bunun hak edilmiş bir âkıbet olacağına işaret etmektedir.

90. Allah, "bölüp parçalayanlar"ı cezalandırmıştır. Burada "bölüp parçalayanlar"la kimlerin kastedildiği ve neyi bölüp parçaladıkları hususunda farklı yorumlar yapılmıştır. Bir yoruma göre bunlar, Kur'an'ı işlerine geldiği gibi bölerek bir kısmına inanan, bir kısmını reddeden yahudi ve hıristiyanlardır (Taberî, XIV, 61). Bir rivayete göre âyette, sırf Kur'an'la alay etmek için "Şu sûre benim, şu sûre senin" diye Kur'an'ı aralarında paylaşan Ehl-i kitap kastedilmiştir. Başka bir yoruma göre âyette Kureyş putperestlerinin bir bölümü kastedilmiştir. Rivayete göre hac mevsiminde bir kısım Mekkeli bölük bölük ayrılıp yollara dağılır, dışarıdan gelenlere Hz. Peygamber aleyhinde "O bir mecnun!", "O bir şair!", "O bir sihirbaz!" diye propaganda yaparlardı.

Taberî bu görüşlere dair bilgiler verdikten sonra kendi yorumunu şöyle ifade eder: "Allah, resulüne, Kur'an'ı bölüp parçalayanlara şu hususu bildirmesini emretmektedir: Peygamber, Allah'ın öfkesi ve cezalandırması konusunda insanları uyarmakla görevlidir. Gerek kendi aralarından gerekse daha önceki ümmetlerden vahyi bölüp parçalayanların başlarına gelenler onların da başına gelebilir.

'Bölüp parçalayanlardan' Tevrat ve İncil'e inananlar kastedilmiş olabilir; çünkü onlar Allah'ın kitabını kısımlara ayırıyor; yahudilerden bazıları kutsal kitabın bir kısmını kabul ederken geri kalan kısmını tanımıyor, İncil'i ve Kur'an'ı da reddediyor; hıristiyanlar ise İncil'in bir kısmını benimserken geri kalan kısmını, ayrıca Tevrat'ı ve Kur'an'ı reddediyorlardı. Ancak burada Kureyş putperestleri de kastedilmiş olabilir. Çünkü onlar Kur'an hakkında farklı gruplara ayrılıyor; bir kısmı ona şiir, bir kısmı kehânet ürünü, bir kısmı eskilerin masalları diyordu... Sonuç ola-

rak bu âyetlerde hangi kesimin kastedildiğine ilişkin Kur'an'da kesin bir delil bulunmadığı gibi Hz. Peygamber'den nakledilmiş bir açıklama ve aklî bir kanıt da yoktur."

Bu durumda Taberî'ye göre, Allah'ın vahyini, bir kısmına inanıp bir kısmını reddetmek suretiyle parçalayan her türlü eski ve yeni inkârcı zümrelerin âyetin kapsamına girdiğini düşünmek en doğru yaklaşımdır. Âyet Allah'ın kurtarıcı mesajlarını bu şekilde yıpratmaya ve tesirsiz kılmaya çalışan her inkârcı kesimin ilâhî cezalara uğratıldığını hatırlatmaktadır.

91-93. Eski kitaplara yapıldığı gibi Kur'an-ı Kerîm'i parçalara ayıranlar da yaptıklarından dolayı muhakkak surette Allah katında sorguya çekilip cezalandırılacaktır. Bu tavır birçok eski kavmi yıkıma götürmüştür, Mekkeli putperestler de vahyi bu şekilde bölüp parçalamanın cezasını görmüşlerdir. Çünkü Kur'an bütünüyle Allah'tandır, bir tek âyeti bile O'ndan başkasına nisbet edilemeyeceği gibi yine bir tek âyeti dahi değersiz ve anlamsız görülemez. Allah'ın kitabı bir bütündür, hükümleri geneldir. Hakk'ın yoluna koyulup o yolda ilerleyenler için Hakk'ın hükümlerinin hepsi de mutlaka bir yönden yararlıdır, gereklidir; onların –bir bölümünün dahi olsa– faydasız olduğu, reddedilebileceği asla düşünülemez. İnsanlar, içinde yaşadıkları zamana, şartlara, ihtiyaçlara, bilgi ve kültür düzeylerine göre vahiy billûruna farklı açılardan bakabilir, orada farklı renkler görebilirler; onu az çok farklı yorumlayıp algılayarak ondan değişik biçimde yararlanabilirler; fakat "Şurasını kabul ediyorum, burasını etmiyorum" diyemezler. Aksine davrananlar, Allah'ın huzurunda yaptıklarının hesabını vereceklerdir.

94-96. Hz. Peygamber'den, putperestlerin inkârcı ve kaba davranışlarına aldırmadan kendisine bildirilen ilâhî gerçekleri savunması, insanlara duyurması istenmekte; bu arada kendisiyle alay etmeye kalkışanlara karşı Allah'ın yardımına güvenmesi telkin edilmekte; birtakım değersiz nesneleri Allah'a ortak koşacak kadar düşüncesiz olduklarına bakmadan, Hz. Peygamber'le alay etmeye kalkışanların; onun gönlünü inciten, canını sıkanların bu yaptıklarının Allah tarafından bilindiği kendisine hatırlatılarak moralini bozmaması, cesur olması telkin edilmektedir. Taberî,

Resûlullah'a karşı alaycı davrananların bilhassa Kureyş'in önde gelenleri olduğunu belirterek bunların isimlerinin yer aldığı rivayetleri aktarmaktadır (bk. XIV, 69-72).

Başta peygamberler olmak üzere büyük inanç, fikir ve aksiyon adamlarının en önemli özelliklerinden biri, her türlü güçlük, engel ve engellemeye aldırış etmeden, yılmadan temsil ettikleri inancı, düşünceyi, dünya görüşünü azim ve kararlılıkla sürdürmeleridir. Hemen bütün peygamberlerin ve diğer önder şahsiyetlerin, davalarını toplumlara anlatma mücadelesi verirken en sık mâruz kaldıkları karşı davranışlardan biri alay ve hakaret olmuştur. Alay etmek, Mekkeli inkârcı ve zalimlerin de Hz. Peygamber'e ve müminlere karşı en sık başvurdukları mücadele yöntemlerinden biri idi. Fakat –bu âyetlerde de görüldüğü gibi– Resûlullah aleyhisselâm, Kur'an-ı Kerîm'in eğitimi ve irşadı ile iradesini beslemiş; Allah'ın yardımını her zaman yanında hissetmiştir; bu sayede putperestlik, inkârcılık, zulüm, cehalet ve ahlâksızlıktan ibaret olan bir zihniyetin vahyin gerçekleri karşısında yıkılmaya mahkûm olduğuna inancını asla kaybetmemiştir.

98-99. "Kesin olan şey" diye çevirdiğimiz son âyetteki *yakīn* kelimesi, "ölüm; Allah'ın vaad ettiği, gerçeklemesi kesin olan zafer", "kesin bilgi" gibi farklı şekillerde açıklanmıştır. Taberî'nin aktardığı rivayetler (XIV, 73-75), yakīn kelimesinin daha çok "ölüm" olarak tefsir edildiğini, ayrıca Hz. Peygamber'in de zaman zaman kelimeyi bu anlamda kullandığını göstermektedir.

Kelime "kesin bilgi" veya "zafer" mânasına alınırsa tercümenin "İbadet et ki bilgiye/zafere ulaşasın" şeklinde olması gerekir.

Hz. Peygamber'e karşı mücadele edenlerin, bütün davranışlarının mahiyetini belirleyen temel inançlarının Allah'a ortak koşmak olduğuna az önce (96. âyet) işaret edilmişti. Şu halde Hz. Peygamber'in ve onun izinde gidenlerin temel inanç ve tutumları da Allah'ı bir bilip O'na kullukta sebat etmek olmalıdır.

Kuşkusuz, "Allah'ı hamd ile tesbih et!" buyruğu, hem "elhamdülillâh..., sübhânallah..." gibi güzel sözlerle dilimizi süslemeyi hem bu ifadelerin anlamıyla kalp ve zihnimizi bezemeyi hem de bu inancı hayatımızın belirleyici ilkeleri kılmayı gerektirir. "Secde et" yerine "...secde

edenlerden ol!" buyurulması da müslümanların Hak yolunda birlikte davranmalarını, aynı inancı ve dinî davranışı paylaşmalarını ima etmektedir.

Kulun rabbini hamd ile tesbih etmesi, yani O'nu övgüyle anarak her türlü eksiklikten, şanına yaraşmayacak niteliklerden tenzih edip yüceltmesi; rabbi karşısındaki tevazuunun, O'na karşı duyduğu derin saygının en çarpıcı ifadesi olmak üzere huzurunda secdeye kapanması ve nihayet hayatı boyunca rabbine bu şekilde kulluğunu sürdürmesi, hem bir kulluk görevi hem bütün kötülere ve kötülüklere karşı rabbinin yardım ve desteğine liyakat kazanmasının şartı hem de O'ndan gelen yardım ve lutuflar için bir şükür görevidir.

Böylece Hicr sûresi gerek Peygamber efendimizi gerekse onun şahsında ümmetini kötüleri ve kötülükleri yenme hususunda azimli ve kararlı davranmaya, Cenâb-ı Hakk'ın yardım ve desteğini yanımızda bilerek ümitli ve azimli olmaya, bunun için de hayatımız boyunca rabbimizin şanını yüceltip kulluğumuzu sürdürmeye çağıran, bu yönde bizi aydınlatan âyetlerle son bulmaktadır.

16 (70)

Nahl Sûresi

Mekke, 128

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada on altıncı, iniş sırasına göre yetmişinci sûredir. Kehf sûresinden sonra, Nûh sûresinden önce Mekke'de nâzil olmuştur. Sondan üç âyetin Medine'de indiği yolunda rivayetler vardır. Hicretten bahseden 41. âyet ve sonrasının Medine'de indiği yolundaki görüş zayıf bulunmaktadır (41. âyetin tefsirine bk.).

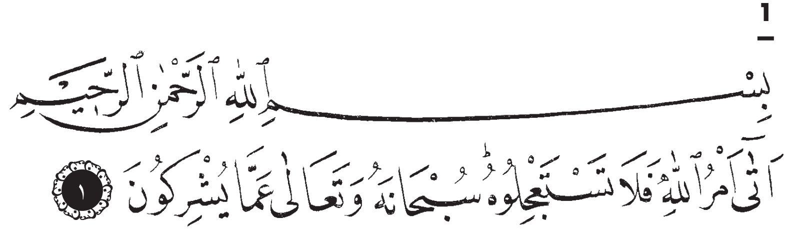
Adı

Sûre genellikle 68. âyette geçen "bal arısı" anlamındaki Nahl ismiyle anılmıştır. Ayrıca sûrede Allah'ın kullarına lutfettiği ve edeceği nimetlerden geniş olarak bahsedildiği için "Niâm sûresi" diye isimlendirildiği de söylenir (İbn Âşûr, XIV, 93).

Konusu

Sûrede ulûhiyyet, vahiy, öldükten sonra dirilme ve Allah'ın huzurunda hesap verme gibi dinin temel konuları ele alınmakta; ardından göklerde ve yerde Allah'ın mutlak kudretinin delilleri gösterilmekte, daha sonra O'nun nimetlerini görüp takdir etmemenin, şükretmemenin sonuçları hatırlatılarak bu hususta insanlar uyarılmakta; adalet, ihsan, sözünde durma, yemin, haram ve helâller, tövbe gibi dinî-ahlâkî konular üzerinde durulmakta; ayrıca Hz. Peygamber'e Allah yoluna davetin yöntemi hatırlatılarak adaletli, sabırlı olması istenmektedir.

1

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Allah'ın emri yerine gelecektir; artık onun bir an önce gelmesini isteyip durmayın. Allah, onların koştukları ortaklardan uzaktır ve yücedir.

Tefsiri

1. Sözlükte *emir* kelimesi hem "buyruk, hüküm, yasa, yönetim" hem de "iş, olgu, olay" anlamına gelir. Burada hangi anlamda kullanıldığı ve ne kastedildiği konusunda değişik açıklamalar yapılmıştır. Taberî, ilk anlamına göre Allah'ın farzlarının ve hükümlerinin, ikincisine göre de kıyamet olayının ve inkârcıların hak ettikleri azap vaktinin kastedildiğine dair iki görüş aktardıktan sonra kendi tercihini şöyle açıklamaktadır: "Âyet, Allah ve resulünü inkâr edenlere karşı Allah tarafından bir tehdittir; onlara cezalandırılacakları, yıkıma (helâk) uğrayacakları vaktin yaklaştığına dair bir duyurudur. Nitekim devamında gelen 'Allah onların ortak koştuklarından uzaktır ve yücedir' şeklindeki ifadeden de bu (muhatabın inkârcılar olduğu) anlaşılıyor" (XIV, 75-76).

Bir yoruma göre Mekke'de müşriklerin inkârcı ve baskıcı tutumlarından bıkan müslümanlar, onların bir an önce hak ettikleri cezaya çarptırılmalarını yahut sonlarının gelmesini istiyorlardı; âyette müslümanların beklentilerinin muhakkak gerçekleşeceği bildirilmektedir. Daha çok benimsenen diğer bir yoruma göre ise putperestler, "Şayet gerçekten doğru söylüyorsanız, bu tehdit hani ne zaman gerçekleşecek!" (Yâsîn 36/48); "Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikatse gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!" (Enfâl 8/32) gibi alay kabilinden sözlerle, yapılan uyarıları ciddiye almadıklarını, bu uyarılara aldırış etmedikleri takdirde sonlarının geleceğine, dünyada

ve âhirette cezalandırılacaklarına en küçük bir ihtimal vermediklerini ima ediyorlardı. Âyet buna bir cevap teşkil etmektedir. Aslında o sırada henüz inkârcılar için bir ceza ve yıkım gerçekleşmediği halde âyette geçmiş zaman kullanılmasının sebebi, bu haberde, "Bir şeyin olacağını Allah bildirmişse artık o olmuş demektir" anlamında bir kesinlik bulunmasıdır (Kurtubî, X, 70). Şu halde metindeki "gelmiştir" anlamındaki kelimeyi "gelmiş bilin" şeklinde anlamak gerekir.

2 – 9

يُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِه۪ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪
اَنْ اَنْذِرُٓوا اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا۬ فَاتَّقُونِ ﴿٢﴾ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّۜ تَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣﴾ خَلَقَ الْاِنْسَانَ
مِنْ نُطْفَةٍ فَاِذَا هُوَ خَص۪يمٌ مُب۪ينٌ ﴿٤﴾ وَالْاَنْعَامَ خَلَقَهَاۚ
لَكُمْ ف۪يهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَۖ ﴿٥﴾ وَلَكُمْ ف۪يهَا
جَمَالٌ ح۪ينَ تُر۪يحُونَ وَح۪ينَ تَسْرَحُونَۖ ﴿٦﴾ وَتَحْمِلُ اَثْقَالَكُمْ
اِلٰى بَلَدٍ لَمْ تَكُونُوا بَالِغ۪يهِ اِلَّا بِشِقِّ الْاَنْفُسِۜ اِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُ۫فٌ
رَح۪يمٌۙ ﴿٧﴾ وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَم۪يرَ لِتَرْكَبُوهَا
وَز۪ينَةًۜ وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨﴾ وَعَلَى اللّٰهِ قَصْدُ السَّب۪يلِ
وَمِنْهَا جَٓائِرٌۜ وَلَوْ شَٓاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَع۪ينَ ﴿٩﴾

Meâli

2. Allah, "Benden başka tanrı olmadığı hususunda insanları uyarın ve bana saygıda kusur etmeyin" hükmünü bildirmeleri için kullarından dilediğine, emri uyarınca vahyi taşıyan melekler indirir. **3.** Allah, gökleri ve yeri hikmetle yarattı. O, putperestlerin koştukları ortaklardan münezzehtir. **4.** İnsanı bir damla sudan yarattı; fakat görürsün ki o, yaratıcısına apaçık bir muhalif olup çıkmıştır! **5.** Eti yenen büyük ve küçük baş hayvanları da O yarattı. Onlarda sizin için soğuktan koruyucu şeyler ve başka yararlar vardır, ayrıca onlardan beslenirsiniz. **6.** Onlarda akşamları otlaktan getirirken, sabahları otlatmaya salıverirken size sergiledikleri bir güzellik de vardır. **7.** Bu hayvanlar ancak kendinizi fazlasıyla yorarak ulaşabileceğiniz bir beldeye yüklerinizi taşır. Kuşkusuz rabbiniz çok şefkatli, çok merhametlidir. **8.** Binmeniz ve ziynet edinmeniz için atları, katırları, eşekleri de yarattı. O, sizin bilmediğiniz başka şeyler de yaratır. **9**. Doğru yol Allah'a aittir. Yolun eğrisi de vardır. Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi.

Tefsiri

2. Âyet metnindeki *ruh* kelimesi terim olarak "İnsan varlığının hayat ve hareket kaynağı olan, yararlı ve zararlı ayırımı yapan unsuru" şeklinde tanımlanmaktadır (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "rvh" md.; ruh hakkında bilgi için bk. İsrâ 17/85). Bu âyette ise müfessirlerin büyük çoğunluğu tarafından "vahiy" diye açıklanmıştır. Beden ruhla hayat bulduğu gibi fert ve toplumların cehalet karanlığından sıyrılıp gaflet uykusundan uyanarak nihaî kurtuluşa ermeleri de vahiy nuruyla gerçekleşeceği için âyette vahiy, ruh kelimesiyle ifade edilmiştir (Râzî, XIX, 219-220). Taberî âyetteki ruhu, "Allah'ın, hakkı kendisiyle canlandırdığı ve bâtılı onunla yere serdiği şey" diye açıklamış, bundan maksadın da vahiy olduğuna dair rivayetler aktarmıştır (XIV, 77). Elmalılı Muhammed Hamdi'nin de belirttiği gibi (V, 3085) âyette vahyin mükemmel bir tanımı verilmiştir. Buna göre vahyin kaynağı ilâhîdir; Allah kullarından dilediğini peygamber olarak seçmekte ve ona melekleri aracılığıyla insanlığın ruhu, hayat kaynağı değerinde bilgiler, ilkeler göndermektedir. Allah'tan başka tanrı olmadığına inanılması ve O'na saygıda kusur edilmemesi gerektiği yönündeki uyarı bu bilgilerin özünü oluşturmaktadır.

3-8. Sûrenin ilk âyetinde yüce Allah'ın, putperestlerce ileri sürülen ortaklardan münezzeh olduğu, 2. âyetinde O'ndan başka tanrı bulunmadığı ifade buyurulduktan sonra 18. âyete kadar olan bölümde de bu gerçeği kanıtlamak üzere O'nun varlığının, birliğinin ve yaratıcı kudretinin bazı delilleri gösterilmekte, insanın yararlanmakta olduğu ilâhî lutuf ve nimetler hatırlatılmakta, nimetin sahibini tanıyıp O'na şükretmek gerektiği uyarısında bulunulmaktadır.

Tasavvuf ve felsefe kültüründe "büyük âlem" denilen yer ve göklerle "küçük âlem" denilen insanın yaratılması ve yaratılış keyfiyeti, insanı kuşatan canlı ve cansız tabiatın ona yararlı olacak şekilde nimet ve imkânlarla donatılması hep Allah'ın varlığına ve hikmetli yaratıcılığına delâlet etmektedir. 8. âyette Allah'ın, burada sayılanlar dışında, o günkü insanların veya her devirde yaşayanların bilmedikleri daha başka şeyler de yaratmakta olduğu ifade edilmek suretiyle hem yaratılışın akıp giden bir süreç olduğu belirtiliyor hem de insanlarda, gördükleriyle yetinmeyip tabiatın gizliliklerini keşfetme merakı uyandırılması hedefleniyor, bu keşiflerin Allah inancının gelişip güçlenmesine katkıda bulunacağına işaret ediliyor.

Yeryüzünde insandan başka hiçbir varlık Allah'a karşı gelme gücüne ve özgürlüğüne sahip değildir. Bu sebeple 3. âyette insanın yaratılış sürecine dikkat çekilerek (bu hususta geniş bilgi için bk. Mü'minûn 23/12-14), "bir damla su"dan, bir spermden yaratılan insanın, yaratanına karşı çıkacak kadar irade ve eylem gücüyle, özgürlüğüyle donatıldığına, "alelâde bir nesne iken böylesine yüksek ve şerefli bir düzeye ulaşması"na (Râzî, XIX, 226); bunun da ilim ve hikmet sahibi yüce yaratıcının varlığı, birliği ve ulu kudretinin delili olduğuna dikkat çekilmesi son derece anlamlıdır.

Müfessirler, 5 ve 6. âyetlerde, diğer maddî ve psikolojik faydaları yanında bilhassa tüylerinden, sütlerinden ve etlerinden istifade edilmek üzere yaratıldığı bildirilen ve *en'âm* kelimesiyle ifade edilen hayvanların koyun, keçi, sığır ve deveden ibaret olduğunu belirtirler. 8. âyette ise at, katır ve eşek cinsinin diğerlerinden ayrı zikredilmiş; bunların taşıma aracı ve ziynet olarak yaratıldığı bildirilirken etlerinden ve sütlerinden söz edilmemiştir. Bazı fakihler bu ifadeleri de dikkate alarak, bu üç hayvanın etlerinin ve sütlerinin haram olduğunu belirtmişlerdir. Ancak

âlimlerin çoğunluğu bu âyetlerin Allah'ın yaratıcılığı ve nimetleriyle ilgili olduğu, buradan hareketle etleri yenen ve yenmeyen hayvanlar hakkında hüküm çıkarmanın isabetli olmayacağı kanaatindedirler (Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, III, 1145 vd.; Râzî, XIX, 229-230; İbn Âşûr, XIV, 107-110).

9. Doğru yolu göstermek Allah'a aittir ve O, lutuf ve keremiyle kullarına doğru yolu mutlaka gösterir. İnsanların, bildikleri ve bilmedikleri bütün varlıkları yoktan yaratan, onların bir kısmından insanların yararlanmasını mümkün kılan Allah Teâlâ olduğu gibi, insanların doğru ve adaletli yolu görmelerine, o yolda yürümelerine, bu suretle evrenin en seçkin varlığı olarak insan olmanın şerefine uygun bir hayat tarzını benimseyip yaşamalarına imkân veren de O'dur. Yukarıdaki âyetlerde sıralanan delilleri iyi düşünüp değerlendiren bir insan, Allah'a giden doğru yolu da bulmuş olur. Ama yolun eğrisi de vardır; yani insan hayatı seçeneksiz, tek çizgi değildir; aksine insanlar kendi iradelerine göre Allah'ın doğru yol olarak bildirdiğini seçebilecekleri gibi yanlış bir yol da tutabilirler. "Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi." Ama O, bu konuda insanları özgür bıraktı, tercihlerinin sonucundan da sorumlu tuttu. Şu halde insan bu sorumluluğunu asla unutmamalı; kendisinin, özgürlükten yoksun oldukları için sorumluluk da taşımayan diğer canlılardan farklı olduğunu, özgürlüğünün bir ayrıcalık olduğu kadar bir imtihan sebebi de olduğunu bilmeli; nasıl bir yol tuttuğunu, nasıl inandığını, nasıl yaşadığını çok iyi düşünüp değerlendirmelidir.

10 – 16

هُوَ الَّذٖٓي اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ
فٖيهِ تُسٖيمُونَ ١٠ يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخٖيلَ
وَالْاَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِؕ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ
يَتَفَكَّرُونَ ١١ وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَۙ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَؕ

وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ
﴿١٢﴾ وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً
لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣﴾ وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا
مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى
الْفُلْكَ مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
﴿١٤﴾ وَأَلْقَىٰ فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَارًا وَسُبُلًا
لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥﴾ وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ ﴿١٦﴾

Meâli

10. Gökten su indiren O'dur. Ondan hem kendiniz için içecek su hem de hayvanlarınıza yedireceğiniz bitkiler verir. **11.** Allah o su ile size ekin, zeytin, hurma, üzüm ve daha türlü türlü ürünler de bitirir. İşte bunda düşünen bir topluluk için büyük ibret vardır. **12.** O, geceyle gündüzü, ayla güneşi hizmetinize verdi; yıldızlar da O'nun emrine boyun eğmişlerdir. Bunda aklını kullanan bir topluluk için önemli ibretler vardır. **13.** Sizin için yerden türlü renklerde bitirdiği şeyler de böyle; bunda da düşünüp taşınan bir kavim için büyük ibret vardır. **14.** Taze etinden yemeniz ve mücevherini çıkarıp takınmanız için denizi hizmetinize veren de O'dur. Gemilerin denizi yararak gittiklerini görürsün ki, bu da O'nun lutfuna nâil olmanız ve O'na şükretmeniz içindir. **15.** O, sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi, ırmaklar ve yollar açtı ki gideceğiniz yere ulaşabilesiniz. **16.** Daha nice işaretler koydu. Yıldızlarla da insanlar yollarını bulurlar.

Tefsiri

10-11. "Gökten indirilen su", Kur'an'ın en çok başvurduğu kozmik delillerdendir. Bunun sebebi de, bütünüyle hayatın varlığı ve devamının suya bağlı bulunması ve suyun yararlanılabilir hale gelmesinde yağmurun taşıdığı önemdir. Bütün gezegenler içinde dünyanın bilinen en farklı özelliği, Allah'ın burada suyu yaratmış olmasıdır. Ayrıca yağmurun insan ve diğer canlılar, bitkiler için taşıdığı özel önem dolayısıyla konumuz olan âyette de görüldüğü gibi Kur'an'da yağmur ve onun sonuçları sayesinde elde edilen bazı temel ürünler bilhassa hatırlatılmakta, Allah'ın bu benzersiz lutfuna dikkat çekilerek bunlar üzerinde düşünmek, lutuf sahibini tanıyıp şükretmek gerektiği bildirilmektedir.

12-13. Gece ile gündüzün, ay ile güneşin ve bir kıraate göre (bk. Zemahşerî, II, 324; İbn Atıyye, III, 382) yıldızların, çeşitli renklerdeki nebatatın insanların hizmetine verilmesi mecazi bir anlatım olup maksadı şudur: Dünyanın kutup bölgeleri dışındaki yerlerinde gece ve gündüz, insanın bedensel ve psikolojik sağlığına, çalışma ve istirahat etme ihtiyacına uygun periyotlarla, kusursuz bir düzen içinde yer değiştirmektedir; bu suretle —aksi de mümkün olmakla birlikte— genellikle gece insanların dinlenmesine, gündüz de çalışmasına daha elverişli kılınmıştır. Güneşin, ayın ve yıldızların, yeryüzünde hayatın oluşması, gelişmesi ve kolaylaşması yönündeki rolü de yeryüzü varlıkları içinde en çok insanlara yaramaktadır; çeşitli bitkilerden de birçok canlı istifade etmektedir. Ama sonuçta bütün canlılar içinde yeryüzünün imkânlarını kendi lehine en iyi şekilde kullanan varlık insandır. İşte bütün bu özellikleriyle gece ve gündüz, ay, güneş, yıldızlar ve yeryüzünün muhtelif bitkileri, doğru düşünmesini bilenleri metafizik hakikatlere yönelten deliller olarak Kur'an-ı Kerîm'de sıklıkla tekrar edilmekte, insanın Allah'a inanıp şükretmesini gerektiren nimetler arasında zikredilmektedir.

11. âyetin sonunda "İşte bunda düşünen bir topluluk için büyük ibret vardır" denildikten sonra 12. âyetin sonunda "Bunda aklını kullanan bir topluluk için önemli ibretler vardır"; 13. âyetin sonunda da, "Bunda düşünüp taşınan bir kavim için büyük ibret vardır" buyurularak insanın zihinsel kapasitesinin, âyetlerin metninde "tefekkür, akletme, tezekkür"

kavramlarıyla ifade edilen işlevlerine dikkat çekilmektedir. Tefekkür, "zihni sürekli kullanarak varlığın gizli anlamlarını adım adım kavrama faaliyeti"; akletme, "duyu alanına giren varlık ve olaylardan hareket ederek görülmeyen gerçekler hakkında bilgi edinme şeklindeki aklî çaba"; tezekkür ise "üzerinde düşünülen varlıkların türlerini, özelliklerini hatırlayarak, dikkate alarak hakikati anlama gayreti" için kullanılır. Böylece üç âyette de varlık ve olaylardaki "âyet" kelimesiyle ifade edilen gizli ve derin anlamları, delilleri anlayıp kavrayabilmek, sonuçta ilâhî hakikatlere ve hidayete ulaşabilmek için insanın mutlaka zihin yeteneklerini, aklını kullanması gerektiği bildirilmektedir.

14-16. Şimdi de sıra, insanı kuşatan tabii ortamın bir bölümü olarak deniz ve kara parçasına gelmiştir. Âyette denizin insanla ilgili başlıca üç özelliği söz konusu edilmektedir: **a)** Deniz önce bir besin kaynağıdır, **b)** Denizden mücevher elde edilir, **c)** Nihayet deniz taşımacılık açısından da büyük önem taşır. Bunlar denizin maddî faydalarıdır; ama âyette denizin sadece bunlar için değil, ayrıca insanlar, onu yaratan ve nimetlerle donatan Allah'ı tanıyıp O'na şükretsinler ve böylece denizi mânevî bakımdan da bir nimet olarak değerlendirsinler diye onların hizmetine verildiğine dikkat çekilmektedir. Şu halde 10-11. âyetlerde ifade buyurulduğu üzere, tatlı yağmur suyunu türlü ürünleriyle insanlara ve genel olarak tabiata bahşeden yüce kudret, tuzlu deniz suyunu da nimetlerle donatarak yararlı kılmıştır; bu da O'nun derin hikmetinin anlamlı tecellilerinden biridir.

Eski tefsirlerde "O (Allah), sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi" ifadesi açıklanırken, dünyanın önce dümdüz ve üzerinde ikamet edilemeyecek kadar hareketli olduğu, daha sonra Allah'ın emriyle dağların yerleştirilmesi sayesinde yerin istikrarlı bir hale getirildiği ifade edilir. Gerek bu âyette gerekse Nebe' sûresindeki (78/7) dağların birer kazık veya destek yapıldığını ifade eden âyette yer kabuğunun sertleşme sürecine değinildiği; yani yer kabuğunun, yer altındaki mağma ve gaz tabakalarının üzerini kapatıp dışa püskürmesini büyük ölçüde önleyecek bir yapı kazanmasıyla dünyanın üzerinde yaşanabilir hale gelişine işaret bulunduğu yönünde Muhammed Esed'in ileri sürdüğü görüş (II, 531-532)

bizce de mâkul görünmektedir. Özellikle yeryüzünün dağlık kısımlarında zemin sağlam olduğu için, yapıların depremlerde daha az hasar görmesine karşılık vadilerin ve ovaların nisbeten riskli olduğu da bilinmektedir. Bilinen bir diğer husus da dağların yer hareketlerinde denge ve düzeni sağlama (balans) işlevinin bulunduğudur.

"Daha nice işaretler koydu" ifadesinden yeryüzünün, o dönem insanlarının henüz bilmedikleri, zamanla fizikî coğrafya, jeoloji, biyoloji gibi bilimlerin gelişmesiyle keşfedilecek olan daha başka sırlar taşıdığına işaret edilmektedir.

17 – 23

أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُۜ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٧﴾ وَإِنْ تَعُدُّوا
نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَاۜ إِنَّ اللّٰهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨﴾ وَاللّٰهُ
يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿١٩﴾ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ
دُونِ اللّٰهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَۜ ﴿٢٠﴾ أَمْوَاتٌ غَيْرُ
أَحْيَاءٍۚ وَمَا يَشْعُرُونَۙ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٢١﴾ إِلٰهُكُمْ إِلٰهٌ وَاحِدٌۚ
فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ
﴿٢٢﴾ لَا جَرَمَ أَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَۜ إِنَّهُ
لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ ﴿٢٣﴾

Meâli

17. O halde yaratanla yaratamayan bir olur mu? Siz düşünmez misiniz? **18.** Allah'ın nimetini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Allah gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir. **19.** Allah, gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilir. **20.** Onların, Allah'ın dışında taptıkları varlıklar hiçbir şey yaratamazlar, onların kendileri yaratılmıştır. **21.** Onlar canlı değil ölüdürler; insanların ne zaman diriltileceklerini bilmezler. **22.** Sizin tanrınız bir tek tanrıdır. Âhirete inanmayanlar yok mu? İşte onların kalpleri inkârcıdır; onlar ululuk taslayan küstahlardır. **23.** Hiç kuşku yok ki Allah onların saklı tuttuklarını da açığa vurduklarını da bilmektedir. O, ululuk taslayanları sevmez.

Tefsiri

17-19. Allah'ın varlığına, birliğine, yaratıcı kudretine, geniş lutuf ve merhametine işaret eden yukarıdaki âyetlerin muhatapları öncelikle Hz. Peygamber dönemindeki putperest Araplar olduğu için onların putları kastedilerek, "O halde yaratanla yaratmayan bir olur mu? Siz düşünmez misiniz?" buyurulmakta, böylece muhataplar bu bilgiler ışığında inançlarını akıl ve düşünce süzgecinden geçirmeye davet edilmektedir. Üstelik Allah'ın nimetleri burada hatırlatılanlardan ibaret de değildir; aksine O, insanlığa sayamayacakları kadar bol ve güzel nimetler vermiştir. 18. âyetin sonunda Allah'ın bağışlayıcılığının ve merhametinin özellikle hatırlatılması, hem bunların yukarıdaki maddî nimetler kadar önemli olduğu anlamını taşımakta hem de insanlar, eğer akıl ve düşüncelerini kullanarak yaratan Allah ile yaratmaktan âciz olan sözde tanrıların bir olmadığı gerçeğinin farkına varıp iman ederlerse o güne kadar sürdürdükleri yanlış inanç ve tutumları yüzünden ümitsizliğe kapılmalarına mahal bulunmadığına işaret edilmekte, Allah'ın af ve merhametine güvenmeleri istenmektedir. Bununla birlikte, eğer dıştan inanmış gibi görünmelerine rağmen içten eski yanlış inançlarını, müslümanlara karşı kötü niyetlerini, düşmanlık duygularını sürdürmeye kalkışırlarsa Allah'ın gizli açık her türlü hallerinden kesinlikle haberdar olduğunu da bilmeleri gerektiği uyarısında bulunulmaktadır.

18 ve 19. âyetlerde muhatabın müminler olduğu düşünülerek şöyle bir farklı yorum daha yapılmıştır: Ey Müminler! Allah'ın nimetleri sayılama-

yacak kadar çok olduğu için bunların hepsinin şükrünü yerine getirmeniz elbette mümkün değildir; ama siz içinizde Allah'a eksiksiz şükretme arzusu ve niyetini taşırsanız, bunu fiilen gerçekleştiremeseniz de Allah, dışa vurduğunuz şükrünüz gibi içinizde taşıdığınız bu iyi niyetinizi de bilmektedir, bunun da ecrini ihsan edecektir (İbn Atıyye, III, 385).

20-21. Putperestlerin taptıkları varlıklar hakkında, aslında genellikle canlı varlıklar için geçerli olan "ölü" kelimesinin kullanılması, ayrıca onların diriltilmelerinden söz edilmesi bu iki âyet hakkında farklı yorumlar yapılmasına yol açmıştır:

a) Eski tefsirlerdeki yaygın yorum bizim meâlde tercih ettiğimiz şekildedir. Çünkü tanrılığın, temel niteliklerinin başında hayat sıfatı gelir; putperestlerin, kendisi canlı olmayan bir varlığı tanrı kabul edip ondan yardım beklemeleri, kurtuluş ummaları akıl kârı mıdır?

b) İkinci bir yorum da şöyledir: Bazı nesneleri yontarak, şekillendirerek put haline getiren insanlardır. Oysa putlar böyle bir şey yapıp yaratmaya muktedir değildir; dolayısıyla bunlar, kendilerini yapan putperestlerden daha âciz birtakım cansız nesnelerden ibarettir. Canlıların (insanların) dahi bilemediği dirilme vaktini bu nesneler nasıl bilebilir?

c) Burada müşriklerin taptıkları veya dua ve niyazda bulundukları şeylerin melekler olabileceği de düşünülmüştür. Çünkü müşrikler, melekleri Allah'ın kızları sayarak onlara tanrısal fonksiyonlar yüklerlerdi. Bu durumda "Onlar canlı değil ölüdürler" şeklindeki kısım, insanlar gibi meleklerin de ölümlü varlıklar olduğu anlamına gelir (bu üç farklı yorum için bk. Zemahşerî, II, 325-326).

d) "Onlar canlı değil ölüdürler" ifadesi mecaz sayılarak bundan inkârcıların kastedilmiş olabileceği de ileri sürülmüştür. Şu halde buradaki ölümden, cansızlıktan maksat inkâr sapkınlığıdır; çünkü inkâr, ölüm gibi bir şuursuzluk, akılsızlıktır (İbn Atıyye, III, 386).

e) Burada putların, Araplar'ca atalarını temsil ettiği için yontulmuş ve dikilmiş semboller olarak da anlaşılabileceği yorumu da yapılmıştır (Ateş, V, 97-98). Ancak İslâm öncesi Araplarının atalarıyla övündükleri bilinmekle birlikte ata ruhlarını tanrılaştırma (animizm) türü bir inanca sahip olduklarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Her ne kadar

söz konusu âyetlerde putları kişileştiren bir ifade tarzı kullanılmışsa da bu, –diğer birçok benzerinde de görüldüğü gibi– Kur'an'ın, putları canlı ve şuurlu varlıklar sayan müşriklerin mantığıyla konuyu ele alan hâkim üslûbudur. Nitekim aşağıda 27. âyette "Hani ortaklarım nerede?" diye sorulurken de aynı mantıktan hareket edilmiştir.

Sonuç olarak bu yorumlara bakıldığında birinci maddede belirtilen eski yaygın yorumun kabul edilmesini önleyecek ölçüde güçlü bir sebep bulunmadığı anlaşılmaktadır.

22-23. "Sizin tanrınız bir tek tanrıdır" cümlesi İslâm tevhid akîdesinin en kısa ifadesidir ve bu ilkeyi benimsemek müslüman olmanın birinci şartıdır. Oysa müşrikler putları aracı tanrılar saymak ve onlara tapmakla bu ilkeyi ihlâl etmişlerdi. Kur'an'da birçok yerde bu ilkenin hemen ardından âhirete inanma yükümlülüğü gelmektedir. İşte burada müşriklerin âhirete de inanmadıkları bildirilmekte, ayrıca şu hususlara da işaret edilmektedir: Müslüman olmak için öncelikle kalpten inanmak gerekir; oysa bilhassa putperestlerin kibir ve böbürlenme gibi kaba duyguları onların, Peygamber'in kendilerine bildirdiği konuları tarafsız ve samimi olarak düşünüp gerçeği bulmalarını ve bu suretle kalplerinin imana ulaşmasını engellemektedir. Âyette onların, gerek saklı tuttukları gerekse açığa vurdukları her türlü inanç, düşünce ve davranışlarının Allah'ın bilgisi dahilinde olduğu belirtilmekte, böylece dolaylı olarak bunların hesabını verecekleri bir yargılama zamanının geleceği uyarısında bulunulmaktadır.

24 – 29

وَاِذَا قٖيلَ لَهُمْ مَاذَٓا اَنْزَلَ رَبُّكُمْۙ قَالُٓوا اَسَاطٖيرُ الْاَوَّلٖينَۙ ﴿٢٤﴾
لِيَحْمِلُٓوا اَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِۙ وَمِنْ اَوْزَارِ الَّذٖينَ
يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍۜ اَلَا سَٓاءَ مَا يَزِرُونَ۟ ﴿٢٥﴾ قَدْ مَكَرَ

ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَأَتَى ٱللَّهُ بُنْيَٰنَهُم مِّنَ ٱلْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ
ٱلسَّقْفُ مِن فَوْقِهِمْ وَأَتَىٰهُمُ ٱلْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾
ثُمَّ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَآءِىَ ٱلَّذِينَ
كُنتُمْ تُشَٰٓقُّونَ فِيهِمْ ۚ قَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ إِنَّ ٱلْخِزْىَ
ٱلْيَوْمَ وَٱلسُّوٓءَ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٢٧﴾ ٱلَّذِينَ تَتَوَفَّىٰهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ
ظَالِمِىٓ أَنفُسِهِمْ ۖ فَأَلْقَوُا۟ ٱلسَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِن سُوٓءٍۭ ۚ بَلَىٰٓ إِنَّ ٱللَّهَ
عَلِيمٌۢ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ فَٱدْخُلُوٓا۟ أَبْوَٰبَ جَهَنَّمَ خَٰلِدِينَ
فِيهَا ۖ فَلَبِئْسَ مَثْوَى ٱلْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٢٩﴾

Meâli

24. Onlara, "Rabbiniz ne indirdi?" diye sorulduğunda "eskilerin masallarını!" diye cevap verirler. **25**. Sonuç olarak, kıyamet gününde kendi günahlarını eksiksiz yüklendikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular. İşte gör, yüklendikleri şey ne kötüdür! **26.** Bunlardan öncekiler de tuzak kurmuşlar, ama Allah da onların evlerini temellerinden sökmüş, üstlerindeki tavan tepelerine inmiş, böylece hiç farkında olmadıkları bir yerden kendilerine ceza apansız gelmişti. **27.** Sonra kıyamet gününde Allah onları rezil eder ve der ki: "Uğruna mücadele ettiğiniz ortaklarım hani nerede!" İlim sahibi kılınmış olanlar, "Şüphesiz bugün rezillik ve kötülük inkâr edenlerin başına!" derler. **28.** Kendilerine kötülük ederlerken canlarını meleklerin aldığı kimseler, "Biz hiçbir kötülük yapmadık" diyerek boyun büküp teslim olurlar. "Hayır! Allah yaptıklarınızı çok iyi bilmektedir! **29.** İçinde ebedî olarak kalacağınız cehennemin kapılarından girin!" Ululuk taslayanların yeri ne kötü!

Tefsiri

24-25. "Masallar" diye çevirdiğimiz *esâtîr* kelimesinin tekili olan *ustûre*, "eskilerin, kafalarına göre yazdıkları, düzüp koştukları şeyler" demektir. Anlatıldığına göre putperest Araplar'dan bazıları Peygamber'in huzuruna gidenlerin önlerine geçer, "Senin ondan duyacakların eskilerin masalları!" diyerek (Taberî, XIV, 94-95; Râzî, XX, 18) onları geri çevirmeye çalışırlardı. İşte bu şekilde insanların gerçeği öğrenip kabul etmesini engelleyerek kamuoyunu yanıltanlar, kendi günahlarının yanında, yanılttıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş olacak ve kıyamet gününde bunun da cezasını çekeceklerdir. Kuşkusuz bu, sadece o dönemin inkârcıları için değil, benzer davranışları sergileyen bütün hakikat düşmanları için geçerli bir uyarıdır. Nitekim Hz. Peygamber de iyi bir şeye önderlik edenlerin, daha sonra onu yapanların sevabı kadar sevap kazanacakları gibi kötülüğe ön ayak olanların da kendi günahlarıyla birlikte saptırdıkları insanların günahı kadar günah yüklenmiş olacaklarını haber vermiştir (Müslim, "İlim", 15; "Zekât", 69; Nesâî, "Zekât", 64; *Müsned*, IV, 357, 359, 360, 361. 25. âyetin meâlinde, baştaki "li" edatının "âkıbet lâmı" olduğu yönündeki görüş [Râzî, XX, 18; Şevkânî, III, 178] esas alınmıştır).

26. "Bunlardan öncekiler" ifadesiyle kimlerin kastedildiği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür (Taberî, XIV, 96-97). Ancak Râzî'nin de belirttiği gibi (XX, 19-20) âyeti, doğru yolda gidenlere zarar vermek için entrikalar peşinde olan ve bunun cezasını gören bütün bâtıl taraftarlarının kastedildiği yönünde yorumlamak daha isabetli görünmektedir.

27. Peygamberlerin davetini etkisiz kılmak, kendi bâtıl inançlarını ve hegemonyalarını sürdürmek için entrika yürütenler, dünyada başlarına felâket getirilerek cezalandırılmakla kalmayacak, âhirette de alçaltıcı durumlara düşürüleceklerdir. İlâh olduğu kabul edilen varlığın başta gelen özelliklerinden biri, kendisine inanıp bağlananların yanında olması, onları kötülüklere, istenmeyen durumlara karşı korumasıdır. Nitekim Allah Teâlâ'nın, kendisine inanıp yolundan gidenleri âhirette her türlü korku, kaygı, üzüntü ve dertten koruyacağına, en güzel mükâfatlara mazhar kılacağına dair yüzlerce âyet vardır. Konumuz olan âyette yüce Allah'ın, kendisini inkâr edenlere veya O'nu bırakıp da başka birtakım varlıklara kul olanlara yönelteceği, "Uğruna mücadele ettiğiniz ortaklarım hani nerede!" sorusu bu mantığa dayanmaktadır. İnkârcıların bu soruya vere-

cek cevaplarının bulunmaması onlar için kahır üstüne kahır olacak; bu sebeple "ilim sahibi kılınmış olanlar", yani dünyadayken hakkı hak olarak tanıyıp gereğince hareket etme basîretini gösteren; bu yüzden inkârcıların alay, hakaret ve saldırılarına mâruz kalan müminler (veya peygamberler), "Şüphesiz bugün rezillik ve kötülük inkâr edenlerin başına!" diyecekler, böylece adalet yerini bulacaktır. Bazı müfessirlere göre bu sözü söyleyecek olanlar meleklerdir (Râzî, XX, 21; Şevkânî, II, 180).

28-29. Kur'an-ı Kerîm'de "kendine kötülük etme" ifadesi genellikle şirk ve inkârdan başlamak üzere her türlü yanlış inanç ve davranışların, öncelikle bunları işleyen kişinin kendisine karşı bir kötülük olduğu mantığına dayanmaktadır. İşte nefislerinin gurur ve kibrine kapılıp Peygamber'in davetine karşı bilgisiz ve bilinçsizce savaş verenler, bir önceki âyette geçen "Şüphesiz bugün rezillik ve kötülük kâfirlerin başına!" şeklindeki ifadeden de anlaşılacağı üzere, sonuçta kendilerine kötülük etmiş oluyorlardı. Fakat onlar, kanıtlar ortaya konduğu halde hakikati saklamaya çalışanların içine düştüğü psikoloji ile, veya yaptıklarının kendilerini bu hallere düşürdüğünün hâlâ farkına varmadıkları için, "Biz hiçbir kötülük yapmadık" diyecek; daha önce zorbalık taslayanlar onlar değilmiş gibi uysal bir tavır takınarak, boyun büküp teslim olacaklar veya müslüman olduklarını ifade edeceklerdir (Şevkânî, III, 180). İnkârcıların bu faydasız ikrar ve imanı, ne zaman dile getirecekleri hususunda iki farklı açıklama vardır. İbn Abbas'a nisbet edilen bir görüşe göre onlar, ölümleri yaklaşıp da artık öleceklerini anlayınca veya kıyamet gününde gerçeği apaçık görünce böyle bir tutum içine gireceklerdir (Râzî, XX, 21); müslümanlara karşı sergiledikleri kibirli ve düşmanca tavırlarının aksine bir davranış sergileyerek, "Biz hiçbir kötülük yapmadık" diyecekler; fakat melekler veya müminlerin âlimleri ya da bizzat Cenâb-ı Hak, "Hayır! Allah yaptıklarınızı çok iyi bilmektedir!" diyerek yalanlarını yüzlerine vuracak, sonuçta Allah'ın dinine ve peygamberine karşı büyüklük taslayanlar hak ettikleri cehenneme atılacaklardır.

29. âyetteki "İçinde ebedî olarak kalacağınız cehennemin kapılarından girin!" ifadesinde geçen, "cehennemin kapıları"yla kabirlerin kastedildiği de belirtilmektedir (Kurtubî, X, 105).

30 – 32

وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا
فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ
﴿٣٠﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاؤُنَ كَذٰلِكَ يَجْزِي اللّٰهُ الْمُتَّقِينَ ﴿٣١﴾
الَّذِينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا
الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٢﴾

Meâli

30. Allah'a karşı gelmekten sakınanlara, "Rabbiniz ne indirdi?" diye sorulur. Onlar, "Hayır indirdi" derler. Bu dünyada iyi işleri en güzel biçimde yapanlara güzellikler vardır. Âhiret yurdu ise daha hayırlıdır, Allah'a karşı gelmekten sakınanların yurdu ne güzel! **31.** Girecekleri yer, zemininden ırmaklar akan adn cennetleridir; orada diledikleri her şeye sahip olacaklar. Takvâ sahiplerini Allah böyle ödüllendirecektir. **32.** Onlar, meleklerin, "Selâm size; yaptıklarınıza karşılık girin cennete!" diyerek mutluluk içinde ruhlarını teslim alacağı kimselerdir.

Tefsiri

30-32. Yukarıda 24. âyette inkârcılara, "Rabbiniz ne indirdi?" diye sorulduğunda "eskilerin masallarını!" diyerek küstahça bir cevap verdikleri bildirilmiş, daha sonra da ölüm sırasında veya âhirette cehenneme atılmakla noktalanan durumları anlatılmıştı. Burada ise aynı sorunun bu defa müminlere sorulduğu, onların bu soruya "Hayır indirdi" (doğru ve gerçek bilgiler gönderdi) diye cevap verdikleri ifade edilmektedir.

Bu suretle onlar, gerektiği şekilde güzel bir davranış sergilediklerinden dolayı bu dünyada güzelliği hak ettikleri gibi kendileri için âhiret hayatı daha da hayırlı ve güzel olacak, onlar hakkındaki uhrevî gelişmeler de pek çok nimetlere ve mânevî iltifatlara mazhar olacakları cennete kabul buyurulmalarıyla noktalanacaktır.

"Allah'a karşı gelmekten sakınma" anlamını verdiğimiz 30. âyetteki *ittika* kavramı, genel olarak "bütün haramlardan kaçınıp vecîbeleri yerine getirmek" diye açıklanmakta olup amelin imandan cüz olduğunu savunan Mu'tezile müfessirleri âyeti bu anlayış çerçevesinde yorumlamışlardır. Ancak, Râzî'nin de ifade ettiği gibi (XX, 23) burada ittika kavramı, özellikle şirk ve inkâra sapmış olanların tutumlarından ve âkıbetlerinden bahseden âyetlerin ardından kullanılmıştır. Şu halde bağlamı dikkate alındığında buradaki ittikanın, "küfür ve şirkten sakınma" anlamıyla sınırlı olduğunu düşünmek daha isabetli görünmektedir. Taberî, 30. âyetin "Bu dünyada iyi işleri en güzel şekilde yapanlar" diye çevirdiğimiz bölümünü, "Bu dünyada Allah ve resulüne inanan, Allah'a itaat eden, insanları imana ve Allah'ın emrettiği iyilikleri yapmaya davet eden kimseler" diye açıklamıştır (XIV, 100). "Bu dünyada iyi olanlar" bölümü, "bu dünyada kelime-i tevhid ile imanlarını ikrar edenler" diye de anlaşılmış olup amelin imandan cüz olmadığı anlayışının ürünü olan bu yorum, "Lâ ilâhe illallah diyen cennete girecektir" (Tirmizî, "Îmân", 17, "Cehennem", 9) anlamındaki hadise dayanmaktadır. Bununla birlikte 32. âyette müminlere hitaben meleklerin ağzından ifade edilen, "Selâm size; yaptıklarınıza karşılık girin cennete!" hitabından ve başka âyetlerle hadislerden anlaşıldığı gibi müminlerin cennete girmelerinde ve böylece onlar hakkında, "âhiret yurdunun daha hayırlı olması"nda amellerinin de rolü olacağı muhakkaktır.

Bu dünyada iyi işleri en güzel biçimde yapanların hakkı olan "güzellikler"den maksat, "Müslüman olmanın kazandırdığı onur, inkârcılara karşı elde edilen başarılar, İslâm'ın gerektirdiği şekilde yaşanan dinî ve ahlâkî hayatın ruhlarda meydana getireceği huzur, mutluluk, gönül ve zihin aydınlığı gibi dünyevî güzelliklerdir" diye düşünülebilir (Râzî, XX, 24). İslâm'ı doğru anlayıp inancıyla, ameliyle gerektiği şekilde uygulayan birey ve toplumların dünya hayatlarının da güzel, mutlu ve

başarılı olacağı, onların zaman zaman yaşadıkları sıkıntıların ya kendi kusurlarından kaynaklandığı veya geçici bir imtihan olduğu muhakkaktır. Allah'ın müminlere âhiretteki ikramı dünyadakine göre her bakımdan daha üstün olacağı için 30. âyette "...âhiret yurdu ise daha da hayırlıdır" buyurulmuş, ardından özetle başlıca âhiret nimetleri zikredilmiştir.

33 – 35

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ أَمْرُ رَبِّكَ كَذٰلِكَ
فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ
يَظْلِمُونَ ﴿٣٣﴾ فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا
بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٣٤﴾ وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا عَبَدْنَا
مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ كَذٰلِكَ
فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٣٥﴾

Meâli

33. O inkârcılar, ille de kendilerine meleklerin gelmesini, yahut rabbinin emrinin gelmesini bekliyorlar. Onlardan öncekiler de böyle yapmıştı. Allah onlara haksızlık etmemişti, fakat onlar kendilerine haksızlık etmişlerdi. **34.** Sonunda yaptıklarının kötülüğü yine kendilerine dokundu ve alay ettikleri şey onları kuşattı. **35.** Müşrikler dediler ki: "Allah isteseydi ne biz ne de atalarımız O'ndan başkasına tapardık; hiçbir şeyi de O'na rağmen haram saymazdık." Onlardan öncekiler de işte

böyle yapmışlardı. Peygamberlerin görevi açık seçik tebliğden başka bir şey değildir.

Tefsiri

33. İman etme fırsatları varken bunu değerlendirmeyen inkârcılara yönelik bir eleştiri ve uyarıda bulunulmaktadır. Çünkü melekler gelip de ruhlarını bedenlerinden ayırdığında veya "rabbin emri geldiğinde", yani Allah tarafından hak ettikleri bir belâya mâruz bırakılarak varlıklarına son verildiğinde artık iş işten geçmiş, iman edip âhiret hayatını kurtarma fırsatı ebediyen kaybedilmiş olacaktır. Âyet, önceki inkârcıların da aynı yanlışları yaptıklarını hatırlatarak bu yüzden felâkete uğradıklarını ima etmekte; Allah'ın onlara haksızlık etmediğini, fakat onların kendilerine kötülük ettiklerini bildirmektedir.

Müşrikler, Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmelerinin şartı olarak kendilerine melekleri getirmesini isterlerdi. Bir yoruma göre âyette onların bu isteklerine işaret edilmekte ve eğer böyle melekler gelip de onun peygamberliğinin gerçek olduğunu apaçık ispat ederlerse, artık onların iman etmekle yükümlü kılınmalarına gerek kalmayacağı bildirilmektedir. Çünkü müşriklerin istekleri gerçekleştirilecek olsa iman gaibe inanma ve dolayısıyla bir imtihan konusu olmaktan çıkar ve artık her şey bitmiş olurdu (Râzî, XX, 26; Şevkânî, III, 182).

34-35. Müşrikler, inanmak için ihtiyaç duyulan bütün deliller ortaya konmasına rağmen Allah'ın birliğini ve âhiret hayatını inkârda direndikleri, "Şayet gerçekten doğru söylüyorsanız, bu tehdit hani ne zaman gerçekleşecek!" (Yâsîn 36/48) gibi alaycı sözlerle âhiret inancını ciddiye almadıkları, Peygamber'i yalancılıkla suçlayıp ona karşı savaş açtıkları, Allah'ın hükümlerini tanımadıkları ve sonunda da kalkıp, "Allah isteseydi bütün bunları yapmazdık, atalarımız da yapmazdı!" diyerek Allah'ı suçlamaya kalkıştıkları (Zemahşerî, II, 327-328), böylece güya irade özgürlüğünü inkâr ederek bir tür sorumsuzluğu savundukları için, "sonunda bütün bu yaptıklarının kötülüğü yine kendilerine dokundu ve alaya aldıkları şey onları çepeçevre kuşattı"; inkâr ve isyanlarının mahkûmu oldular, kötü âkıbetlerini yapıp ettikleri yüzünden yine kendileri hazırladılar. Halbuki Hz. Peygamber, putperestlerin tuttukları yolun

kendilerini böyle bir âkıbete götürdüğünü onlara zamanında açık açık bildirmişti; onun görevi de insanlara doğru ve yanlış, iyi ve kötü hakkındaki ilâhî kaynaklı bilgileri eksiksiz duyurup onları sorumlulukları konusunda aydınlatmaktan ibaretti.

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ اُمَّةٍ رَسُولًا اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَۚ
فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللّٰهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُۜ فَسِيرُوا
فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٦﴾
اِنْ تَحْرِصْ عَلٰى هُدٰيهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ
مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٣٧﴾ وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْۙ لَا يَبْعَثُ اللّٰهُ
مَنْ يَمُوتُۜ بَلٰى وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَۙ ﴿٣٨﴾
لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي يَخْتَلِفُونَ فِيهِ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا
اَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبِينَ ﴿٣٩﴾ اِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ اِذَا اَرَدْنَاهُ اَنْ نَقُولَ
لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٠﴾

36 – 40

Meâli

36. Andolsun ki biz her ümmete, "Allah'a kulluk edin, sahte tanrılardan uzak durun" diyen bir elçi gönderdik. Onlardan kimini Allah doğru yola iletti, kimileri de saptırılmayı hak ettiler. Yer yüzünü dolaşın da hak dini yalanlayanların âkıbetinin ne olduğunu görün. **37.** Sen onların doğru yola yönelmelerini tutku derecesinde istesen de Allah, yoldan çıkardığı kimseyi hidayete erdirmez. Onların asla yardımcıları da olmaz.

38. Onlar, Allah'ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en büyük yeminleri ettiler. Aksine bu, Allah'ın bizzat üstlendiği gerçek bir vaadidir, fakat insanların çoğu bilmez. **39.** Böylece Allah, hakkında ihtilâf ettikleri şeyi onlara açıklamayı ve inkâr edenlerin, yalancı olduklarını kendilerinin anlamalarını murat etmiştir. **40.** Biz bir şeyi murat ettiğimizde "ol!" dememiz yeterlidir, o da hemen oluverir.

Tefsiri

36. Genel anlamıyla *ümmet*, çoğu aynı kökten gelen, önceki kuşaklardan devralınan özelliklerin yahut ortak menfaat ve ideallerin veya din, zaman, vatan gibi faktörlerin bir araya getirdiği geniş insan topluluğunu ifade eder. Çoğulu *ümem*dir. Dinî anlamda, bir peygambere inanıp onun yolundan giden cemaate, ilâhî dinlere mensup kavimler topluluğuna ümmet denir (Muhammed ümmeti, İslâm ümmeti, hıristiyan ümmeti gibi). Konumuz olan âyette ilk anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır (ümmet hakkında bilgi için bk. Bakara 2/128, 134, 213; Hûd 11/118-119). Allah her millete, geniş insan topluluğuna bir elçi göndermiştir; bunun da gayesi sadece âyetteki öz ifadesiyle, "Allah'a kulluk edip sahte tanrılardan uzak durmak"tır ("sahte tanrılar" diye çevirdiğimiz tâgut hakkında bilgi için bk. Mâide 5/60). Çünkü dinin özü ve peygamberler gönderilmesinin ana gayesi tevhiddir; kulluğun özü de Allah'ın birliği ilkesini zedeleyecek her türlü inanç, düşünce ve davranıştan titizlikle kaçınmaktır.

Allah'ın peygamberler gönderdiği milletlerden kimi, peygamberlerinin kendilerine duyurduğu ilâhî hakikatler karşısında iyi niyetli ve ön yargısız tutumları sayesinde Allah'ın hidayetine mazhar olmuş; kimi de –bir kısım Mekke putperestlerinin yaptıkları gibi– daha baştan peygamber ve vahiy karşısında sergiledikleri inkârcı, inatçı ve uzlaşmaz tutumları yüzünden yanlış yolda kalmışlardır.

37. Hz. Peygamber, Allah'ın kendisine yüklediği tebliğ ve irşad görevini eksiksiz yerine getirme sorumluluğunun bir gereği olduğu kadar yüce ahlâkının, derin insanlık sevgisinin de bir tezahürü olarak, kendisine son derece haksız ve insafsız muameleleri revâ görenler de dahil olmak üzere, bütün insanların dünya ve âhiret esenliğine kavuşmaları için

büyük bir istek taşıyor, elinden geleni yapıyor, Kur'an'ın anlatımıyla bu uğurda âdeta kendini tüketiyordu (Şuarâ 26/3). Konumuz olan âyette de Hz. Peygamber'in, putperestlerin hidayete ermelerini ne kadar çok istediğine işaret edilmektedir. Fakat burada şu husus özellikle hatırlatılmaktadır: İnsanların kurtuluşu için Peygamber'in böyle bir istek ve gayret içinde olması yetmez. İnsanlar bu dünyada bir imtihan hayatı yaşamakta olup kurtuluşu hak etmeleri, Allah'a karşı sorumlu oldukları bu imtihanı başarmaları ve iradelerini o yönde kullanmaları sonucunda, O'nun kendilerine hidayeti nasip etmesine bağlıdır; bu hususta insanların Allah'tan başka yardımcıları da yoktur. Şu halde kurtuluşu hak etmeyene Peygamber'in bile yardımı dokunamaz.

38-39. Yukarıda da değinildiği gibi putperest Araplar genellikle Allah'ın varlığına inanıyorlardı. Fakat Allah'a inanmak aynı zamanda O'nun, yapıp etmelerimizden dolayı bizi yargılayacağı âhiret gününe, dolayısıyla öldükten sonra dirilmenin hak olduğuna inanmayı da gerektirir; aksi halde Allah inancı ve genel olarak din, bütün yaptırıcı gücünü kaybeder ve pratikte anlamsız hale gelir. Oysa özelde putperest Araplar, genelde de her dönemde benzer inanç ve eylem içinde olan inkârcılar, seküler, maddeci ve hazcı bir dünya görüşüne sahip oldukları için Allah'a olan inançları fiilî olarak etkisiz ve anlamsız kalmakta; Allah ile ilişkilerini koparak irade ve eylemleri üzerine hiçbir ıslah edici, caydırıcı etkisi, yaptırım gücü bulunmayan nesnelere tanrılık atfedip onlara yönelmektedirler; aynı dünya görüşünün ürünü olarak onlar, iyilerle kötülerin kesin bir şekilde birbirinden ayırt edilip iyilerin ödüllendirileceği, kötülerin de ceza görecekleri âhiret hayatını ve yeniden dirilmeyi reddederler, üstelik bu iddialarını Allah adına yeminler ederek ispatlamaya kalkışırlar; yani daha –genel olarak– yeniden dirilmenin aklen imkânsız olduğunu savunurlar. Fakat Allah'a inanmak O'nun böyle bir olayı gerçekleştirmeye muktedir olduğuna, üstelik O'nun bunu vaad ettiğine ve vaadini mutlaka gerçekleştireceğine inanmayı da gerektirir. Fakat aslında inkârcıların bu tutumları, aklî ve ilmî bir zorunluluğun sonucu olmayıp, 22-23. âyetlerde belirtildiği üzere, inançsız bir kalbin, günaha meyilli ve bayağı hazlara düşkün bir ruh dünyasının, inatçı, kibirli ve küstah bir karakter yapısının dışa yansımasından ibarettir.

İnkârcıların iddiasının aksine insanların yeniden diriltilmesi, "Allah'ın bizzat kendisine karşı gerçek bir vaadi" olup insanların, hakkında ihtilâf ettikleri şeyi Allah onlara açıklayacaktır. Râzî, burada açıklanacağı bildirilen şeyi "itaatkârla âsinin, hak yolda olanla bâtıla sapmış bulunanın, zalimle mazlumun birbirinden ayırt edilmesi" (birincilerin ödüllendirilip ikincilerin cezalandırılması) şeklinde yorumlamıştır (XX, 31). Ancak bunu, Allah'ın özel olarak kıyameti ve âhiretteki yargılamayı, genel olarak da bütün tarihi boyunca insanoğlunun zihnini meşgul eden, çeşitli görüşlere ve tartışmalara sebep olan fizik ötesiyle ilgili gerçekleri göstermesi, yaşatması ve bu suretle bunların mahiyetinin açık seçik anlaşılması şeklinde yorumlamak da mümkündür.

40. Yukarıda da değinildiği gibi inkârcılar yeniden dirilmeyi aklen imkânsız buluyorlardı. Bu dünyanın fizik yasalarına göre bir olayın imkânsız görülmesi, onu gerçekleştirmeye yeterli bir gücün bulunmaması anlamına gelir. Oysa Allah'ın gücü için yetersizlikten, dolayısıyla imkânsızlıktan söz edilemez. Bu sebeple âyette, "Biz bir şeyi murat ettiğimizde "ol!" dememiz yeterlidir, o da hemen oluverir" buyurulmuştur. Zira bunun aksini düşünmek ulûhiyyet kavramıyla çelişir.

41 – 42

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا
حَسَنَةً وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ الَّذِينَ
صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٤٢﴾

Meâli

41. Zulme uğradıktan sonra Allah uğrunda göç edenleri muhakkak ki biz bu dünyada güzel bir şekilde yerleştireceğiz; âhiret ecri ise elbette daha büyük olacaktır. Keşke bilseler! **42.** Onlar güçlüklere katlanan, rablerine güvenen kimselerdir.

Tefsiri

41-42. Buradaki göçten maksat, müşriklerin baskısından bunalan bazı müslümanların, Hz. Peygamber'in tâlimatıyla Habeşistan'a yaptıkları göçtür. Bunlar arasında Hz. Osman, onun eşi ve Hz. Peygamber'in kızı Rukıyye, Hz. Ali'nin kardeşi Ca'fer de vardı. Fakat burada Resûlullah'ın, kendisi hicret etmeden bir süre önce bazı müslümanları Medine'ye göndermesi de kastedilmiş olabilir (Kurtubî, X, 112; İbn Âşûr, XIV, 158). Tefsirlerde, "...bu dünyada güzel bir şekilde yerleştireceğiz" ifadesiyle büyük bir ihtimalle müslümanların Medine'ye yapacakları hicretin müjdelendiği belirtilmekle birlikte daha başka yorumlar da yapılmıştır. Kurtubî (X, 112) bu yorumları şöyle özetlemiştir: **a)** Müslümanların Medine'ye gelip yerleşmeleri, **b)** İleride iyi bir geçim imkânı elde etmeleri, **c)** Düşmana galip gelmeleri, **d)** İyilikle anılmaları, **e)** Fetihlerle yeni beldeler kazanmaları, **f)** Dünyada geniş bir itibar kazanmaları.

Allah Teâlâ Mekke'de müşriklerin zulüm ve baskıları yüzünden acı çeken müslümanlara hicretten sonra, daha Hz. Peygamber hayattayken yukarıda sayılan imkânların hepsini nasip etmiştir. Ayrıca O, kendi yolunda olanlara âhiretteki lutuflarının bu dünyadakilerden daha büyük olacağını da müjdelemektedir. Kuşkusuz buradaki büyüklük sadece nicelik bakımından değil nitelik bakımından da üstün bir değeri ifade etmektedir. Nitekim Tevbe sûresinde (9/71-72) başlıca dinî ve ahlâkî vecîbelerini yerine getiren mümin erkeklerle kadınların âhirette elde edecekleri nimetler sıralandıktan sonra tamamen mânevî bir lutuf olan Allah rızâsının hepsinden daha büyük, yani daha değerli olduğu belirtilir.

"...Keşke bilseler" ifadesinin, önceki âyetlerde haklarında bilgi verilen putperestlerle ilgili olduğu düşünülerek, "Keşke öldükten sonra dirilmeyi ve âhiret hayatını inkâr edenler âhiret ecrinin daha büyük olduğunu bilselerdi!" şeklinde yorumlandığı gibi müminlerle ilgili olabileceği de düşünülmüştür. Bu takdirde söz konusu bölüm, "Müminler âhiret sevabını açık seçik görselerdi, onun dünya nimetlerinden daha değerli olduğunu anlarlardı" mânasına gelir (Kurtubî, X, 113; Şevkânî, III, 186). İbn Kesîr ise burada hicrete katılmayan müslümanların kastedildiğini ileri sürmüştür (IV, 491). Ancak bu, âyette Medine'ye yapılan büyük hicretten bahsedildiği anlayışına dayandığı için zayıf bir yorumdur.

Mekke'deki müslümanlar siyasî ve ekonomik bakımdan kendilerinden çok güçlü olan putperestler karşısında tam bir kararlılıkla sabrettikleri, Allah'a güvenip sığındıkları için 42. âyette onlar özellikle bu iki güzel hasletleriyle anılmakta, övülmekte ve gerek dünyada gerekse daha fazlasıyla âhirette kazanacakları lutufların asıl sebebinin de bu erdemleri olduğuna işaret edilmektedir. Ayrıca bu iki âyet sadece ilk müslümanlarla sınırlı olmayıp, onların yaptığı gibi sarsılmaz bir imanla, tam bir sabır ve tevekkülle doğru bildiği yolda kararlılık gösteren bütün müminler için bir müjde ve genel bir anlam içermektedir.

43 – 44

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا نُوح۪ٓي اِلَيْهِمْ فَسْـَٔلُٓوا اَهْلَ
الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَۙ ﴿٤٣﴾ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِۜ وَاَنْزَلْنَٓا
اِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾

Meâli

43. Senden önce de ancak kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorunuz. **44**. O peygamberleri apaçık delillerle ve kutsal metinlerle gönderdik. İnsanlara indirdiklerimizi onlara açıklaman için ve (üzerinde) düşünsünler diye sana da uyarıcı kitabı indirdik.

Tefsiri

43. Mekke müşrikleri "Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?" diyerek (İsrâ 17/94) kendileri gibi bir insanın peygamber olarak gönderilmesini kabul edilebilir bulmuyor, olsa olsa bir melek gönderilmesi gerektiğini ileri sürüyorlardı. Halbuki Allah Teâlâ sadece Hz. Muhammed'i peygamber olarak seçmemişti; daha önce de yalnızca insanlardan peygamber seçmiş ve görevlendirmişti (bk. Yûsuf 12/109). Âyette "Eğer bilmiyorsanız

bilgi sahibi olanlara sorun" buyurulmak suretiyle müşriklerin doğru inanç konusundaki samimiyetsizliğine işaret edilmiştir. Çünkü onların, önceki devirlerde de insanlar arasından peygamberler gönderilip gönderilmediğini, "bilgi sahibi olanlara" sorup öğrenme imkânları varken, bunu yapmadan Hz. Muhammed'in peygamberliğini peşinen inkâr etmişlerdir.

Tefsirlerde çoğunlukla buradaki "bilgi sahibi olanlar"la Ehl-i kitap âlimlerinin kastedildiği belirtilir. Gerçi bu sûrenin indirildiği Mekke'de kayda değer bir Ehl-i kitap topluluğu yoktu; ancak Mekkeliler'in ticaretle meşgul oldukları ve bu münasebetle Ehl-i kitap âlimlerinden bilgi almalarının mümkün olduğu bilinmektedir. Ayrıca özellikle böyle konularda bilgilerine başvurmak üzere Ehl-i kitap mensuplarının yaşadığı bölgelere gitme imkânları da vardı. Nitekim Kehf sûresinin nüzûl sebebiyle ilgili rivayetlerde anlatıldığına göre, müslümanların sayısının çoğalması üzerine müşrikler, Hz. Muhammed'in peygamber olup olmadığı hususunda kendilerini aydınlatacak bilgiler almaları için, Nadr b. Hâris ile Utbe b. Muayt'ı Medine'deki yahudi âlimlerine göndermişlerdi (fazla bilgi için bk. İbn Âşûr, XV, 242-244).

Buradaki "bilgi sahibi olanlar"la Mekke müşrikleri arasındaki kültürlü kişiler de kastedilmiş olabilir. Çünkü onların arasında başta Hz. Nûh ve Hz. İbrâhim olmak üzere geçmiş peygamberler hakkında mâlûmat sahibi olanlar vardı.

Âyetten alınması gereken en önemli ders, başta dinî meseleler olmak üzere bir konuda yeterli bilgiye sahip olmayanların o hususta ehil olanlara, yani konunun uzmanlarına sormaları gerektiği; bir konuda doğru ve yeterli bilgi edinmeden görüş ileri sürmenin veya iş yapmanın yanlış olduğudur.

44. "Apaçık deliller" diye çevirdiğimiz âyet metnindeki *beyyinât* (tekili beyyine), "peygamberlerin doğruluğunu kanıtlayan aklî ve mûcizevî deliller", *zübür* (tekili zebûr) ise "Allah'ın peygamberlerine indirdiği bilgilerin yazılı bulunduğu kutsal kitaplar" şeklinde açıklanır (İbn Âşûr, XIV, 162). Hz. Peygamber'e indirilen kutsal kitap ise âyette zikir kelimesiyle anılmaktadır ve bununla Kur'an-ı Kerîm kastedilmiştir.

Peygamberler kendilerinin doğruluğunu kanıtlayıcı mahiyette delillerle desteklenmişler; ayrıca bir kısmına yeni bir kutsal kitap gönderilmek, bir

kısmı da önceki bir peygambere gönderilmiş bulunan kutsal kitabın hükmünü yaşatmakla yükümlü kılınmak suretiyle bütün peygamberlere kutsal kitaplar verilmiş, Hz. Muhammed'e de Kur'an gönderilmiştir. Bu durumda onun peygamberliğinin müşrikler tarafından yadırganması anlamsızdır.

Âyette Hz. Peygamber'e Kur'an'ın indirildiği bildirilmekle kalmayıp, ona "insanlara indirilenleri yani Allah'ın hükümlerini onlara açıklama" görevi de yüklenmiştir. Buna göre Hz. Peygamber sadece bir nakilci değil, aynı zamanda Allah'ın hükümlerini sözlü veya fiilî olarak açıklama, yorumlama, inananlara uygulamada örnek olma işlevine de sahiptir. Bu işlevin tamamına birden sünnet denmektedir; sünnet de ilâhî irşadla gerçekleştiği için bir tür vahiy değeri taşımaktadır. Âyetten açıkça anlaşıldığı gibi Peygamber'in aslî görevi Kur'an'ı açıklamaktır; şu halde onun Kur'an'a aykırı bir hüküm ve anlayış ortaya koyduğu kesinlikle düşünülemez. Bu sebeple hadis usulünün önemli bir konusu olan metin tenkidi ilkelerine göre kaynaklarda hadis diye aktarılan, fakat Kur'an'la uzlaştırılması hiçbir şekilde mümkün olmayan bir söz sahih bir hadis olarak kabul edilmez.

45 – 47

أَفَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللّٰهُ بِهِمُ الْأَرْضَ
أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٤٥﴾ أَوْ يَأْخُذَهُمْ
فِي تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٤٦﴾ أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلٰى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ
رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٤٧﴾

Meâli

45-46. Şimdi şu kötülükleri planlayanlar, Allah'ın onları yerin dibine geçirmeyeceğinden veya hiç bilemeyecekleri bir yerden kendilerine azabın gelmeyeceğinden ya da onlar dönüp dolaşırken Allah'ın kendilerini kıskıvrak yakalamayacağından emin mi oldular? Onlar bunu en-

gelleyemeyecekler. **47**. Yoksa Allah'ın içlerine felâket korkusu salarak kendilerini cezalandırmayacağına dair bir güvenceleri mi var? Ama rabbiniz kuşkusuz çok şefkatli, çok merhametlidir.

Tefsiri

45-47. İnsanların inançta gerçeğe, yaşayışta iyilik ve doğruluğa yönelmelerini, böylece inkâr ve kötülükleri yüzünden dünyada ve âhirette belâ ve musibete uğramaktan kurtulmalarını murat eden yüce Allah, rahmetinin sonucu olarak bu âyetlerde de bir uyarıda bulunmaktadır. Yukarıdaki âyetlerde belirtildiği gibi Mekke putperestleri bâtıl inançlara sapmakla kalmıyor, Kur'an'a "eskilerin masalları" diyor, insanların önünü keserek onların Peygamber'le görüşmesini engelliyor ve genel olarak İslâm'a, onun peygamberine ve kutsal kitabına karşı bir savaş yürütüyorlardı. Âyetlerde müslümanlara karşı *ısrarlı* bir düşmanlık stratejisi takip eden müşrikler ve dolayısıyla her dönemde benzer davranışları sergileyenler, türlü şekillerde cezalandırılacakları konusunda uyarılmaktadırlar. 46. âyette "Onlar bunu (Allah'ın kendilerini bu şekilde cezalandırmasını) engelleyemeyecekler" buyurulduktan sonra 47. âyette, "Ama sizin rabbiniz kuşkusuz çok şefkatli, çok merhametlidir" denilmesi şu anlama gelir: Eğer Hakk'a ve Hak yolunda gidenlere karşı kötü planlar kuranlar, düşmanlık edenler, buna rağmen hayatlarını sürdürebiliyor, ortalıkta dolaşabiliyorlarsa bu onların Allah'ı âciz bırakmalarından değil, Cenâb-ı Hakk'ın geniş merhamet ve şefkatiyle onlara zaman tanımasındandır (Taberî, XIV, 114). Ayrıca âyetten, Allah'ın cezalandırmasını zamana yayarak da gerçekleştirdiği, bu şekilde isyankâr bir topluluğu cezalandırdıkça onların benzeri diğer toplulukların içlerine de korkular düştüğü anlaşılmaktadır.

48 – 55

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَفَيَّؤُا ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ
وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ ﴿٤٨﴾ وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي

ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلْأَرْضِ مِن دَآبَّةٍ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ وَهُمْ لَا
يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٩﴾ يَخَافُونَ رَبَّهُم مِّن فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ
مَا يُؤْمَرُونَ ۩ ﴿٥٠﴾ وَقَالَ ٱللَّهُ لَا تَتَّخِذُوٓا۟ إِلَٰهَيْنِ ٱثْنَيْنِ ۖ إِنَّمَا هُوَ إِلَٰهٌ
وَٰحِدٌ ۖ فَإِيَّٰىَ فَٱرْهَبُونِ ﴿٥١﴾ وَلَهُۥ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلَهُ
ٱلدِّينُ وَاصِبًا ۚ أَفَغَيْرَ ٱللَّهِ تَتَّقُونَ ﴿٥٢﴾ وَمَا بِكُم مِّن نِّعْمَةٍ
فَمِنَ ٱللَّهِ ۖ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ ٱلضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْـَٔرُونَ ﴿٥٣﴾ ثُمَّ إِذَا
كَشَفَ ٱلضُّرَّ عَنكُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِّنكُم بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴿٥٤﴾
لِيَكْفُرُوا۟ بِمَآ ءَاتَيْنَٰهُمْ ۚ فَتَمَتَّعُوا۟ ۖ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾

Meâli

48. Allah'ın yarattığı nesneleri görmüyorlar mı? Onların gölgeleri sağa ve sola dönmekte, Allah'a secde edip yere kapanmaktadır. **49.** Göklerdekiler, yerdeki canlılar ve melekler büyüklük taslamadan Allah'a secde ederler. **50.** Onlar, yüceler yücesi bildikleri rablerinden korkar, kendilerine buyurulanı yerine getirirler. **51.** Allah, "İki tanrı edinmeyin, Tanrı bir tektir. Yalnız benden korkun" buyurdu. **52.** Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur, itaat da daima ve yalnız O'na yapılır. Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz? **53.** Elinizde nimet olarak ne varsa Allah'tandır. Sonra başınıza bir sıkıntı geldiğinde O'na yalvarırsınız. **54-55.** Allah sizi sıkıntıdan kurtardığında içinizden bazıları, gariptir ki, kendilerine verdiklerimiz karşılığında nankörlük yapmak için hemen rablerine ortak koşarlar. Yiyip için bakalım, ama yakında anlayacaksınız!

Tefsiri

48. Sözlükte *secde* terimi hem müminlerin namazda yaptıkları gibi, "Allah'a şuurlu ibadet" hem de "Allah'ın iradesine boyun eğip teslim olma (inkıyad) hali" anlamında kullanılır. Bir sonraki âyette canlılardan ve meleklerden söz edilmesine bakılırsa 48. âyetin metninde geçen "mâ" kelimesiyle cisimler kastedilmiş olmalıdır, o halde bu âyetteki secde kelimesi ikinci anlamda kullanılmıştır.

Burada tabiatın ilâhî iradeye boyun eğişine bir örnek olmak üzere basit bir olay gibi görünen gölgenin hareketine dikkat çekilmektedir. Kâinattaki bütün oluşlar Allah'ın iradesine bağlıdır; cisimlerin gölgesinin daimî bir değişme içinde olması da bu iradenin tabiata müdahalesinin sürekliliğini kanıtlayan, herkesin görüp durduğu en ilginç örneklerden biridir. Tabiat kanunları dediğimiz düzenli sebep-sonuç ilişkileri Allah'ın özgür iradesiyle işlettiği yasalardır; yoksa tabiat kendi kendine yasalar koyan bilinçli, iradeli bir güç değildir. Esasen dış dünyada tabiat diye ayrı, bağımsız, gerçek bir varlıktan değil, sadece tek tek varlıklardan söz edilebilir; tabiat ise bu varlıkların tamamı için kullanılan isimden, kelimeden başka bir şey değildir. Şu halde var olmayan bir şeye fiil ve yaratma gibi etkinlikler de isnat edilemez. Bu durumda gölgeyi sürekli hareket halinde bulunduran sonsuz güç, diğer bütün olayları da kesintisiz sürdürmekte, bütün oluş ve bozuluş (kevn ve fesad) bu iradeyle gerçekleşmektedir. İşte hakiki iman budur; yoksa Mekke müşriklerinin putları Allah'a ortak tanıması –bir Allah inancı söz konusu olsa bile– O'nun yanında başka güçler tanıyıp o güçlere Allah'ı, O'nun iradesini ve gücünü dışlayan işlevler yüklemesi makbul bir Allah inancı değildir.

49-50. Göklerde ve yerde bulunan canlılar ve melekler de Allah'a secde eder, boyun eğerler. Ayrıca melekler asla kibre kapılıp âsi olmaz, serkeşlik etmez, Allah'ın yasalarından sapmazlar; O'na derin bir saygıyla kulluk eder, emredileni yaparlar. Canlı varlıklar içinde akıllı ve bilinçli olanların secdesi ibadet şeklinde, diğerlerininki ise itaat ve inkıyad şeklindedir. Esasen insanların fizyolojik ve psikolojik yapıları bile Allah'ın iradesiyle işlediğine göre, inkârcı olan da bu yönüyle diğer canlı ve cansız varlıklar gibi "inkıyad" mânasında her an Allah'a secde eder.

Nitekim burada inkârcı ve isyankâr insanlar istisna edilmeksizin yerdeki canlıların tamamının Allah'a secde ettiği ifade buyurulmuştur.

"Göklerdekiler" sözü melekleri de kapsamakla birlikte onların Allah'a itaat ve ibadetleri diğer varlıklara göre en ileri derecede olduğu için bir takdir ifadesi olmak üzere özellikle anılmış olmalıdırlar. İnsanlar içinde inkârcı ve günahkârlar bulunursa da, melekler Allah'a ibadet konusunda asla kibir taslamazlar, *küstahça* tavır takınmaz; yüceler yücesi bildikleri rablerinden korkar, O'nun buyruklarına eksiksiz uyarlar. Bu âyet, meleklerin ismet (günahsızlık) özelliğine sahip olduklarını gösterir (Râzî, XX, 44-45).

Bağlamından dolayı "yüceler yücesi..." diye tercüme ettiğimiz metindeki *min fevkıhim* ifadesinin tam karşılığı, "onların üzerinden" şeklinde olduğu için, 50. âyete, bizim tercih ettiğimiz mânadan başka, "üstlerinden, yukarıdan gelecek olan azaptan dolayı rablerinden korkarlar..." mânası da verilmiştir (bk. Zemahşerî, II, 331; Kurtubî, X, 119).

51-52. Tefsirlerde 52. âyet metnindeki *din* kelimesi "itaat" olarak açıklanmıştır; aynı âyette geçen *vâsıben* kelimesi ise bizim tercih ettiğimiz "daima ve yalnız" anlamı yanında "zorunlu olarak" gibi başka anlamlarda da açıklanmıştır.

"İki tanrı edinmeyin" ifadesiyle çok tanrıcılığın asgarisi bile reddedildiğine göre ikiden fazla varlığa tanrısallık yüklemenin de yasaklandığı açıktır. Nitekim devamındaki "Tanrı bir tektir" ifadesi de bunu vurgulamaktadır. Birden fazla tanrı tanımanın mantığı, evrende birden fazla yaratıcı-yönetici güç olduğu kabulüne dayandığı için, 52. âyette göklerde ve yerde ne varsa hepsinin Allah'a ait olduğu, yani O'nun tarafından yaratıldığı, O'nun hüküm ve tasarrufunda bulunduğu belirtilmiş, buradan da kulluk ve itaatin zorunlu olarak sadece O'na yapılması gerektiği sonucu çıkarılmıştır.

53. Sadece yaratıcı olduğundan dolayı değil, aynı zamanda nimet sahibi olduğu, hayatın devamı hususunda gerekli olan imkânları, bu arada insanların yiyip içtiği, servet kabul edip sevinç duyduğu nimetleri, sağlık ve âfiyeti ihsan ettiği için, bütün bunları verenin başkası değil yalnız O olduğu, başlarına bir sıkıntı gelince O'na yöneldikleri, yönelmeleri gerektiği için de O'nu rab olarak bilip O'na itaat etmeleri gerekir.

54-55. Râzî, bu âyetleri tefsir ederken konuyla ilgili görüşünü şu şekilde ifade eder: "İnsanın aslî fıtratı ve temiz hilkati belâ, zarar, âfet gibi korku ve sıkıntı zamanlarında Allah'tan başka sığınak olmadığına, sadece O'ndan yardım geleceğine şahitlik eder. Ama belâ ve zarar ortadan kalkınca da bu itikad üzere olmak gerekir. Musibet geldiğinde Allah'tan başka sığınak olmadığını itiraf edip de ondan kurtulunca bunun aksine davranmak, Allah'a ortak koşmak vahim bir cehalet, tam bir dalâlettir" (XX, 51). Âyette de bazı insanların bu şekilde çelişkili tutuma girerek Allah'a ortak koşmaları (genel anlamda Allah'tan başka varlıklara tanrısal bir güç ve değer yüklemeleri), beklenmedik bir durum (müfâcee) için kullanılan "izâ" edatıyla ifade edilerek yadırganmıştır. Bu sebeple meâlinde bu edatı "gariptir ki" şeklinde çevirmeyi uygun bulduk.

Yine Râzî, 1 Muharrem 602 tarihinde (18 Ağustos 1205) bu âyetlerin tefsirini yazarken sabah vaktinde şiddetli bir deprem olduğunu, insanların dehşet içinde bağıra çağıra Allah'a dua edip yalvardıklarını, fakat bir süre sonra yine "sefâhet ve cehâletlerine" döndüklerini belirtip bu olayı söz konusu âyetin açıklanmasına bir örnek olarak gösterir (XX, 51-52).

Müfessirlerin çoğu 55. âyetin başındaki "li" edatını "ta'lil lâmı" (sebep bildiren edat) kabul ederek âyeti bizim meâlimizdeki gibi anlamışlardır. Ancak bunun "âkıbet lâmı" (işin vardığı sonucu bildiren edat) olduğu ileri sürülerek âyete, "Nihayet verdiklerimize karşılık nankörlük yaparlar" diye mâna verenler olduğu gibi (bk. İbn Kesîr, IV, 495; Şevkânî, III, 192), âyet metnindeki "li-yekfürû" ifadesinin tehdit ve uyarı anlamı taşıyan emir olduğunu savunarak bu kısma, "Nankörlük etsinler bakalım!..." şeklinde mâna verenler de olmuştur (bk. Zemahşerî, II, 332; İbn Atıyye, III, 401).

56 – 64

وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ تَاللّٰهِ
لَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ ﴿٥٦﴾ وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ الْبَنَاتِ

سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ ٥٧ وَاِذَا بُشِّرَ اَحَدُهُمْ بِالْاُنْثٰى
ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ٥٨ يَتَوَارٰى مِنَ الْقَوْمِ
مِنْ سُٓوءِ مَا بُشِّرَ بِهٖ اَيُمْسِكُهُ عَلٰى هُونٍ اَمْ يَدُسُّهُ فِى التُّرَابِ اَلَا
سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ ٥٩ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ
وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ٦٠ وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ
النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَٓابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى
اَجَلٍ مُسَمًّى فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَاْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ٦١
وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ اَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ اَنَّ لَهُمُ
الْحُسْنٰى لَا جَرَمَ اَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَاَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ ٦٢ تَاللّٰهِ لَقَدْ
اَرْسَلْنَٓا اِلٰٓى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ فَهُوَ
وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ٦٣ وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ
الْكِتَابَ اِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِى اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ٦٤

Meâli

56. Onlar, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden, bilmedikleri şeylere de bir pay ayırırlar. Allah'a yemin olsun ki böyle kendi yakıştırmanız olan şeylerden dolayı mutlaka sorguya çekileceksiniz. **57.** Yine onlar –hâşâ– "Kızlar Allah'ındır" diyorlar. Akıllarınca beğendikleri de kendilerinin oluyor! **58.** Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkeden yüzü simsiyah kesilir. **59.** Verilen müjdenin kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar! **60.** Âhirete inanmayanlar kötü sıfatlarla anılır; Allah'a ise en yüce sıfatlar yaraşır. O azîzdir, hakîmdir. **61.** Eğer Allah insanları haksızlıkları yüzünden cezalandıracak olsaydı yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onlara belirlenmiş bir sürenin sonuna kadar mühlet tanıyor. Ama süreleri dolduğunda, onu bir an bile ne erteleyebilirler ne de öne alabilirler. **62.** Hoşlanmadıkları şeyleri Allah'a nisbet ediyorlar. Dilleri de en güzel sonucun kendileri için olacağı yolunda yalan sözler uyduruyor. Kaçınılmaz olarak onlara ancak ateş vardır ve onlar oraya sürüleceklerdir! **63.** Allah'a andolsun, senden önceki çeşitli topluluklara da mutlaka elçiler göndermiştik; fakat şeytan onlara yaptıklarını allayıp pulladı. Bugün de şeytan öylelerinin velîsidir. Onlar için dehşetli bir azap vardır. **64.** Sana kitabı, özellikle ayrılığa düştükleri konuda onları aydınlatman için ve inanan bir topluluğa rehber ve rahmet olsun diye indirdik.

Tefsiri

56. En'âm sûresinin 136. âyetinde daha ayrıntılı olarak ifade edildiği üzere putperest Araplar, hayvanlarının ve ziraî ürünlerinin bir kısmını putlara ayırır, bunları tapınak hizmetlerinde kullanırlardı; ayrıca putları için kurban keser, onlara sunarlardı (İbn Atıyye, III, 401). Âyette onların bu tür telakki ve uygulamalarının tamamen kendilerinin yakıştırdığı asılsız şeyler olduğu ve bunlardan dolayı kesinlikle sorguya çekilecekleri belirtilmektedir.

"Bilmedikleri şeyler" diye çevirdiğimiz kısım, "hiçbir şey bilmeyen nesneler" şeklinde de anlaşılmıştır (Zemahşerî, II, 332; İbn Atıyye, III, 401).

57. Putperest Araplar'ın önde gelenlerinden Huzâa ve Kinâne kabileleri melekleri Allah'ın kızları olarak kabul ederlerdi. Âyette "hâşâ" diye çevirdiğimiz *sübhânehû* deyimiyle Allah Teâlâ'nın, ancak yaratılmışlar için geçerli olan bu tür özelliklerden kesinlikle münezzeh olduğu ifade buyurulmaktadır. Ayrıca burada Câhiliye Arapları'nın erkek evlâtlarla kızlar arasında bir değer ayırımı yapmaları ve bu temelsiz telakkiye göre erkek çocukların kendi has evlâtları olduğunu büyük bir gururla ifade ederken ikinci sınıf varlıklar olarak gördükleri kızları, başlarından atarcasına Allah'a nisbet etmeleri de dolaylı olarak eleştirilmektedir.

58-59. Câhiliye Arapları kız çocuklarını iki sebeple istemezlerdi: İlki geçim sıkıntısı, ikincisi de namus anlayışları (Râzî, XX, 56). Erkek çocuklar ileride kabilenin silâhşoru olacakları için onları istememek şöyle dursun, 57. âyetin sonunda da ima edildiği üzere, erkek çocuklara sahip olmaktan özellikle hoşlanırlar, sayılarının çokluğu ile övünürlerdi; fakat kız çocukları, Türkçe'deki meşhur deyimiyle "kaşık düşmanı" olarak telakki edilirdi. İkinci ve daha önemli sebebe gelince, ardı arkası kesilmeyen kabileler arası savaşlarda kız ve kadınların esir düşmeleri ve câriye olarak tutulmaları, alınıp satılmaları, namusuna çok düşkün olan Câhiliye Arabı için son derece onur kırıcı bir durumdu ve bu yüzden toplumda kız çocuğuna sahip olmak bir utanç sebebi olarak algılanıyordu; aslında sevinmek gerektiği için 59. âyette "müjde" kelimesiyle ifade edilen böyle bir doğum haberi alan baba, tam tersine üzüntüye boğuluyordu. Âyet, bu son derece cahilce telakkinin, acımasız törenin baskısı altında kalan, ama fıtratındaki babalık duygusunun etkisinden de kurtulamayan Câhiliye Arabı'nın bunalımını, kısa fakat oldukça etkileyici bir ifadeyle özetlemektedir: "Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün!" Âyet, onları böylesine korkunç bir ikilemle karşı karşıya bırakan zihniyeti, "Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!" diyerek mahkûm etmektedir (kız çocuklarının öldürülmesi hususunda ayrıca bk. İsrâ 17/31; Tekvîr 81/8-9).

60. Müfessirler, genellikle âhirete inanmayanlara ait olduğu bildirilen "kötü sıfatlar"ı, erkek çocuklara ihtiyaç duyup kız çocukları aşağılamak ve reddetmek, ilkel bir namus anlayışı veya geçim endişesiyle onların canı-

na kıyacak kadar merhametsizleşmek ya da cimrileşmek; Allah'a yaraştığı ifade edilen, "en yüksek nitelikler"i de O'nun evrende hiçbir şeye muhtaç bulunmayacak derecede eksiksiz-kusursuz olması, yaratılmışlara özgü vasıflardan münezzeh bulunması şeklinde sıralamışlardır (Zemahşerî, II, 333; Râzî, XX, 56). Ancak âyeti daha kapsamlı düşünmenin de mümkün olduğu kanaatindeyiz. Kur'an-ı Kerîm'in pek çok yerinde olduğu gibi bu sûrenin 17. âyetinden başlayan bölümünde de putperestlerin inançları, tutum ve davranışları, uygulamaları, töreleri ve son olarak kız çocuklarıyla ilgili merhametsiz telakkileri eleştirilmektedir; 56. âyette ise Allah adına yemin edilerek bütün bunlardan dolayı sorguya çekilecekleri açıkça bildirilmektedir. Fakat onlar, nefislerinin esiri olmaları, günah işleme arzusuyla dolup taşmaları yüzünden böyle bir sorumluluğu kabule yanaşmıyor, bundan dolayı da âhirete inanmıyorlardı; çünkü böyle bir hayatın varlığına inanmak, yaptıklarının hesabını vereceklerini kabul etmek anlamına gelecekti. Bu yüzden konumuz olan âyette belirtilen kötü sıfatlara sahip olanlar "âhirete inanmayanlar" olarak anılmıştır. Zira onlar âhirete inansalardı bu sıfatlardan da kurtulmaya çalışırlardı.

61. "Haksızlık" diye çevirdiğimiz *zulüm* kelimesinden maksat, putperestlerin buraya kadar bir bölümü hakkında bilgi verilip eleştirilmiş bulunan bâtıl inanç ve yanlış davranışları, özellikle İslâm'a ve müslümanlara karşı insafsızca sergiledikleri saldırgan tutumlarıdır. Fakat onların bütün haksızlıklarının temelinde Allah'a ortak koşmaları bulunuyordu. Zulüm genel anlamıyla, "bilgi ve inançta gerçeğin dışına sapmak, yanlış ve kötü olanı yapmak" demek olup en yüce gerçek Allah'ın varlığı ve birliği, en büyük sapma da O'nun varlığına ve birliğine uymayan inançlara sapmak, O'ndan başkasını tanrı tanıyıp kulluk etmektir. Bu sebeple Kur'an'da, "Kuşkusuz şirk çok büyük bir zulümdür" (Lokmân 31/13) buyurulur.

Bundan önceki âyetlerde asıl muhatap alınıp eleştirilenler Mekkeli putperestler olmakla birlikte, bu âyette "Eğer Allah insanları haksızlıkları yüzünden cezalandıracak olsaydı..." buyurularak bütün insanlar söz konusu edilmiştir. Çünkü Mekkeli putperestler şirk ve inkâra, kötülük ve haksızlığa sapanların ne ilkidir ne de sonuncusudur. Bu sebeple Kur'an onlardan söz

ederken bütün insanlığa da benzer yanlışları tekrar etmemeleri hususunda öğütte bulunmuş; böylece doğru inanç, güzel ahlâk ve iyi yaşayış konularında insanlığı eğitmeyi ve aydınlatmayı amaçlamıştır. Kuşkusuz eğitimin temel ilkelerinden biri sabırlı ve hoşgörülü olmak, cezalandırmada acele etmemek, eğitilenlere zaman ve fırsat tanımaktır. Bu sebeple âyette Allah Teâlâ'nın, inkârcılar ve zalimler de dahil olmak üzere çeşitli insan topluluklarını kötülükleri sebebiyle hemen cezalandırmayıp adaleti, merhameti ve keremiyle, belirlenmiş bir sürenin sonuna kadar onlara mühlet tanıdığı ifade buyurulmuştur. Ancak sapkın fikir ve yaşayışlarını sürdürüp hakka karşı direnen toplulukların muayyen bir sürenin sonunda tarih sahnesinden silinip gittikleri de bilinmektedir.

"Canlı" diye çevirdiğimiz âyet metnindeki *dâbbe* kelimesinin sözlükte, insanın dışındaki canlıları ifade ettiği dikkate alınarak, tefsirlerde insanların yaptıkları yüzünden başka canlıların zarar görmesinin sebepleri üzerine görüşler ileri sürülmüşse de (meselâ bk. Râzî, XX, 59-60), burada kelimenin mecaz anlamında kullanıldığı, dolayısıyla hakikatte konunun, din bakımından herhangi bir yükümlülük ve sorumluluk taşımayan hayvanlarla ilgisinin bulunmadığı, âyetin özel olarak insanlar için bir uyarı amacı taşıdığı açıktır. Bununla birlikte insanların yaptıkları zulüm, kötülük, haksızlık ve genel olarak yanlış işler yüzünden öteki canlıların da zarar gördüğü bilinmektedir.

62. Mekke putperestlerinin, "Kız çocukları Allah'ın, erkekler bizimdir" diyerek kızların Allah'a, erkek çocukların ise kendilerine ait olduğu şeklindeki yukarıda da geçen bâtıl inanç ve iddialarına işaret edilmektedir (Taberî, XIV, 126-127). Ancak müfessirlerin çoğu, devamını dikkate alarak, "en güzel olan" diye çevirdiğimiz *hüsnâ* kelimesini "en güzel âkıbet, nihaî başarı ve mutluluk" şeklinde açıklamışlardır (İbn Kesîr, IV, 498; Kurtubî, X, 127; Râzî, XX, 60) .

Burada müşriklerin iki açıdan yanlış düşündüklerine işaret edilmektedir: Öncelikle Allah'a çocuk isnat etmeleri son derece sakat bir inançtır, ayrıca –aslında evlâtlar arasında cinsiyetlerine göre değer farkı görmek yanlış olmakla birlikte– kendi kanaatlerine göre daha aşağı gördükleri kızları Allah'a nisbet etmeleri ikinci bir suçtur (İbn Âşûr, XIV, 191).

63. Hz. Peygamber'e, Mekke müşriklerinin inkârcı ve inatçı tutumlarının insanlık tarihinde ilk defa kendisinin karşılaştığı bir durum olmadığı, iman gibi inançsızlığın da çok eski bir tarihinin bulunduğu hatırlatılmaktadır. Allah tarafından gönderilen peygamberler, o ümmetleri hem imana hem de güzel işler yapmaya davet ediyor; fakat onlar, peygamberlerinin irşadına yönelmeleri gerekirken, şeytana kapılıp onun inkârı ve kötü işleri doğru ve güzel göstermesine aldanıyorlardı. İşte o eski ümmetler gibi Hz. Peygamber'in ilk muhatabı olan Kureyş halkı da, şeytanı kendileri için "velî" (efendi, dost) bilmişlerdir. Bu yüzden de âyette şiddetli bir azapla tehdit edilmiş bulunmaktadırlar.

64. "Kitap"tan maksat Kur'an-ı Kerîm'dir. Onun indiriliş gayesi ise doğru inanç ve güzel yaşayış konusunda farklı görüşlere sahip olan, ayrılığa düşen insanları bu hususlarda aydınlatmaktır. Kur'an'ın indiriliş sebebi belirtilen ihtilâfı ortadan kaldırmaktan ibaret değilse de, öneminden dolayı âyette bu noktaya vurgu yapılmıştır. Kuşkusuz kitap (Kur'an) teorik olarak bütün insanların yararlanmasına açık ve elverişli bir rehber ve rahmet olmakla birlikte, şeytanı kendilerine velî kabul edip onun aldatmasına kapılarak tuttukları yolun doğru olduğunu zanneden inkârcılar, pratikte Kur'an'ın rehberliğinden yararlanmamış olacakları için âyette Kur'an sadece "inanan bir topluluğa rehber ve rahmet" olarak tanıtılmıştır.

65 – 69

وَاللّٰهُ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ اِنَّ فٖي
ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٥﴾ وَاِنَّ لَكُمْ فِي الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةًۜ
نُسْقٖيكُمْ مِمَّا فٖي بُطُونِهٖ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا
سَٓائِغًا لِلشَّارِبٖينَ ﴿٦٦﴾ وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخٖيلِ وَالْاَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ

سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًاۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ
﴿٦٧﴾ وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ اَنِ اتَّخِذ۪ي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ
الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَۙ ﴿٦٨﴾ ثُمَّ كُل۪ي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُك۪ي
سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًاۜ يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ ف۪يهِ
شِفَٓاءٌ لِلنَّاسِۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾

Meâli

65. Allah gökten su indirip onunla ölmüş toprağa hayat vermektedir. Kuşkusuz bunda dinlemesini bilen bir topluluk için açık delil bulunmaktadır. **66.** Sizin için sağmal hayvanlarda da kesin olarak ibret vardır. Nitekim size hayvanın karnında, besin artıklarıyla kan arasında bir konumda bulunan bir nesne, içenlere lezzet veren saf süt içiriyoruz. **67.** Hurma ağaçlarının ve üzüm asmalarının ürünlerinden hem içki hem de güzel besinler elde edersiniz. Bunda da aklını kullanan bir topluluk için açık delil vardır. **68-69.** Ve rabbin bal arısına şöyle ilham etti: "Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine yuvalar edin; sonra her türlü besleyici ürünlerden ye; rabbinin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git!" Onların karınlarından, farklı renklerde bir şerbet çıkar ki onda insanlara şifa vardır. İşte bunda da düşünen bir topluluk için açık delil bulunmaktadır.

Tefsiri

65. Sûrenin baş kısmında Allah'ın varlığına, birliğine ve yaratıcı kudretine dair canlı ve cansız tabiattan deliller gösterilmiş (3-16. âyetler); ardından bu kesin delillere rağmen putları O'nun ortakları olarak tanıyan müşriklerin çeşitli yanlış inanç, kanaat ve davranışları eleştirilerek özelde onlara, genelde de benzer yanlışlıkları tekrarlayan bütün insanlara dinî düşünce, yaşayış ve âkıbetleriyle ilgili uyarıcı ve aydınlatı-

cı açıklamalar yapılmıştır. Burada ise tekrar insanların ibret nazarıyla bakıp inançlarını düzeltmelerini amaçlayan kanıtlara dönülmekte; özellikle yağmura, süte, bala ve insanın üremesi konusuna dikkat çekilmek suretiyle, insanların zihinleri bir defa daha metafizik problemlere yönlendirilmekte ve onlara bir bakıma tekrar inançlarını gözden geçirmeleri fırsatı verilmektedir.

Allah'ın gökten su indirmesi yani yağmur olayı Kur'an-ı Kerîm'de sık kullanılan kozmolojik delillerdendir. Burada yağmurun en genel ifadesiyle ölü toprağa can vermesine ve dolayısıyla organik hayatın oluşumuna dikkat çekilmektedir. Çünkü yeryüzünde proteinlerin oluşumundan uygarlıkların yükselmesine kadar gelişen olaylar zincirinin başlangıcı sudur, yağmurdur. Çöllerin ıssız kalmasının sebebi, orada yağmursuzluk yüzünden hayat şartlarının bulunmamasıdır. Tarihin muhtelif dönemlerinde çeşitli coğrafyalarda zaman zaman yaşanan uzun süreli kuraklıklar, insanların, üzerinde yaşadıkları toprakları, yurtlarını ve yuvalarını kitleler halinde terketmelerine yol açmıştır. Nitekim Türkler'in Orta Asya'dan batıya doğru yaptıkları göçlerin asıl sebebi de kuraklık olmuştur. İşte bunun içindir ki yüce Allah, engin rahmetinin eseri olarak yeryüzüne gökten su indirip orayı diriltmesini, şenlendirmesini kendi varlığının, yaratıcı kudretinin ve lutfunun bir kanıtı olarak ortaya koymaktadır.

66. "Sağmal hayvan" diye çevirdiğimiz *en'âm* kelimesinin koyun, keçi, sığır ve deveyi kapsadığı belirtilmektedir (İbn Atıyye, III, 404; Şevkânî, III, 197).

Yeryüzünü yağmur suyu ile besleyip diğer birçok imkân yanında hayvanlar için besinlerin yetişmesini sağlayan yüce kudret, hayvanların aldığı gıdalardan oluşan sütün de insanlar tarafından besin olarak kullanılmasına dikkat çekmektedir. Arzı su ile besleyen Allah, insanı da muhtelif gıdalarla beslemekle birlikte besin değeri bakımından bunların başında süt geldiğinden âyette bu besin özellikle söz konusu edilmiştir. Yağmurun toprağı besleyiciliği yanında, yağmur olayının cereyanı da ibret konusu olduğu gibi sütün hem besleyiciliği hem de hayvan bedenindeki oluşumu, Allah'ın hikmetli yaratıcılığına delâleti bakımından son derece anlamlı olduğu için âyette bu hususa bilhassa dikkat çekilmiştir.

"Besin artıkları" diye çevirdiğimiz âyet metnindeki *fers* kelimesi, gıdaların sindirim sırasında besleyici unsurları alınan ve artık canlının metabolizması için hiçbir değeri kalmayan, bir süre sonra dışkı halinde dışarı atılacak olan artıkları ifade eder. Âyette sütün, bu besin artığı ile kan arasında bir konumda olduğu belirtilmektedir. Çünkü besin artığı büsbütün faydasız bir maddedir, kan da hayvanın kendi bedeni için gereklidir; süt ise bir salgı bezi ürünü olup besin artığı gibi faydasız değildir; kan gibi hayvanın kendi bedeni için gerekli de değildir; bu ikisinin arasında bir konumda bulunmaktadır ki o da hayvanın bedeninden çıktıktan sonra içenlere yararlı bir madde olmasıdır.

Âyetin bu kısmı şöyle de açıklanmıştır: Süt, vücuttaki besin artığının bulunduğu sistem ile kanın bulunduğu sistem arasından gelmekte, bunlara asla karışmamaktadır; bu sebeple de kimyasal yapısı ve özellikleriyle onlardan farklı bir değer taşımaktadır. Âdeta süt ile diğer iki madde (kan ve besin artığı) arasına Allah'ın kudretiyle bir perde çekilmekte, sütün bunlardan birine veya ikisine karışarak renk, tat ve kokusu bakımından saflığının bozulması önlenmektedir (bk. Zemahşerî, II, 334).

Bize göre şöyle bir yorum da mümkündür: Besinlerin önemli bir kısmı kana karışmakta, bir kısmı da dışarı atılmaktadır. Bu ikisi dışında (arasında) kalıp vücudun yine besinlerden ürettiği bir nesne daha vardır ki bu da başkalarını besleyen ve içimi lezzetli olan süttür.

67. "İçki" diye çevirdiğimiz *seker* kelimesi sözlükte "sarhoşluk veren şey" anlamına gelir. İbn Abbas'a isnad edilen bir rivayete göre burada özellikle şarap kastedilmiştir. Başta Taberî olmak üzere (XIV, 138) bazı müfessirler ise kelimenin bu âyette mutlak olarak haram olmayan içecekler için kullanıldığını söylemişlerdir. Ancak, müfessirlerin çoğunluğu tarafından da belirtildiği üzere, seker kelimesinin "güzel rızık"tan ayrı zikredilmesi, onun –o dönemde henüz yasaklanmamış olmakla birlikte– makbul bir nesne olmadığını ima etmekte, bu da kelimenin sarhoşluk verici içki anlamına geldiği ihtimalini güçlendirmektedir.

68-69. "İlham etti" şeklinde çevirdiğimiz *evhâ* fiilinin türetildiği *vahiy* kavramı [farklı anlamları için bk. "Tefsire Giriş" bölümü, "I. Kur'an-ı Kerîm A) Tanımı ve özellikleri 2. Vahiy" başlığı] burada "canlının ken-

disine yararlı olanları alması, zararlılardan sakınması ve kendi geçimini sağlaması hususunda muhtaç olduğu becerileri Allah Teâlâ'nın onda yaratması" anlamındaki ilham karşılığında kullanılmıştır (Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, III, 1156). Psikolojide buna içgüdü denmektedir.

Arıya yapması ilham edilen "yuvalar"dan maksat, arıların ağaç kovukları gibi uygun doğal mekânlarda veya insanların özel olarak hazırladığı kovanlarda kendi ürünleriyle oluşturdukları petekler ve her petekte bulunan altıgen gözcüklerdir. *Bal arısı*, Allah'ın verdiği ilham veya içgüdü sayesinde, bizzat kendisinin ürettiği bal mumuyla kendi yuvasını yapmakta, dalak içine milimetrik ölçülerle altıgen prizma şeklinde gözcükler yerleştirmektedir. Âyetteki deyimiyle "her türlü besleyici ürünler"den nektar denilen bal ham maddesi ve çiçek tozu toplayarak bunları hem kendi tüketimi için hem de bal ve bal mumu yapmak için değerlendirmektedir. Bu arada meyve, sebze ve ekinlerde tozlaşmayı sağlama konusunda da bütün diğer böceklerin toplamından daha fazla iş görmektedir.

Âyette arının ürettiği madde için "şerâb" (şerbet) kelimesinin kullanılması ilgi çekicidir. Arı topladığı nektarı, normal midesinden ayrı, özel olarak bu maksatla yaratılmış bulunan bal midesine toplayıp kovana taşımakta; burada bir genç arı bu maddeyi hortumuyla emip kendi midesine aktarmakta ve onu şerbet kıvamına gelecek şekilde işleme tâbi tutmaktadır. Artık bal hâsıl olmuştur; bundan sonra şerbet peteklerde bir süre havalandırılarak katılaşması sağlandıktan sonra, üzeri bal mumuyla kapatılıp izole edilmek suretiyle bozulması önlenir. Böylece Allah'ın lutuf ve ihsanıyla insanlar için besleyiciliği yanında şifa değeri de taşıyan yeni bir besin daha ortaya çıkmış olur. Bütün bunlar olağan üstü bir sanat kabiliyetinin tezahürü olup Allah'ın yaratıcı kudretini ve hikmetini hesaba katmadan, basit bir hayvanın böyle bir eseri ve ürünü nasıl meydana getirebildiği sorusunu cevaplandırmak mümkün değildir. "İşte bunda da düşünen bir topluluk için delil bulunmaktadır."

Kurtubî'ye göre âyetin "Onda (balda) insanlara şifa var" meâlindeki kısmı, bazı mutasavvıfların, "Velîlik makamına ulaşmak için belâlara razı olmak gerekir, velîye tedavi câiz değildir" şeklindeki fikrini çürütmektedir (X, 145-146). Balın şifalı olduğuna dair bazı hadisler de rivayet edilmiştir (bk. İbn Kesîr, IV, 501-503; Şevkânî, III, 200); ayrıca modern

tıpta da bileşimindeki sakaroz, friktoz, protein, asit, organik ve madenî maddeler dolayısıyla balın hem şifa verici hem de koruyucu bir özelliğe sahip olduğu kabul edilmektedir.

"Rabbinin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git!" şeklinde çevirdiğimiz cümle, arıların uçuşlarında izlediği yolların da farklılığına ve ilginçliğine dikkat çekmektedir. 1940'larda yapılan bir tesbite göre arılar, genellikle güneşin konumundan yararlanarak yönlerini ayarlamakta; ayrıca rüzgârın yönü, dünyanın manyetik alanı gibi başka imkânlardan da yararlanmaktadır. Arıların, kovan üzerinde daire veya 8 çizerek birbirlerine yol tarif ettikleri, çiçek alanları hakkında bilgi aktardıkları, bu bilgileri alan diğer arıların, bilmedikleri çiçek alanlarını kolaylıkla buldukları, dönüşlerinde ise "arı hattı" denilen en kestirme yolu kullandıkları da bilinmektedir.

70 – 76

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفّٰيكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ
الْعُمُرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْـًٔاۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ قَدٖيرٌ ﴿٧٠﴾ وَاللّٰهُ
فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِۚ فَمَا الَّذٖينَ فُضِّلُوا
بِرَٓادّٖي رِزْقِهِمْ عَلٰى مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فٖيهِ سَوَٓاءٌۜ اَفَبِنِعْمَةِ
اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٧١﴾ وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا
وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ بَنٖينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُمْ مِنَ
الطَّيِّبَاتِۜ اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللّٰهِ هُمْ يَكْفُرُونَۙ ﴿٧٢﴾

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ شَيْـًٔا وَلَا يَسْتَطٖيعُونَۚ ﴿٧٣﴾ فَلَا تَضْرِبُوا لِلّٰهِ الْاَمْثَالَۜ
اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧٤﴾ ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا
لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ
سِرًّا وَجَهْرًاۜ هَلْ يَسْتَوُ۫نَۜ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِۜ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾
وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ اَحَدُهُمَٓا اَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ
وَهُوَ كَلٌّ عَلٰى مَوْلٰيهُۙ اَيْنَمَا يُوَجِّهْهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍۜ هَلْ يَسْتَوٖي
هُوَۙ وَمَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِۙ وَهُوَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٧٦﴾

Meâli

70. Sizi Allah yarattı, sonra da vefat ettirecektir. İçinizden, bilgisi varken hiçbir şey bilmez hale gelsin diye ömrün en düşkün çağına kadar yaşatılanlar da vardır. Kuşkusuz Allah bilgilidir, kudretlidir. **71**. Allah kiminize, kiminizden daha fazla rızık verdi. Ama kendilerine fazla verilenler, rızıklarını ellerinin altındakilerle paylaşıp da onları bu hususta kendileriyle eşit hale getirmeye yanaşmıyorlar. Peki onlar Allah'ın nimetini inkâr etmiş olmuyorlar mı? **72.** Allah size kendi cinsinizden eşler yarattı, eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar türetti; sizi güzel ürünlerle rızıklandırdı. Onlar yine de bâtıla inanıp Allah'ın nimetine karşı nankörlük mü ediyorlar? **73**. Allah'ı bırakıp da kendilerine göklerden ve yerden en küçük bir rızık sağlama imkânı olmayan, buna güçleri yetmeyen şeylere mi tapıyorlar? **74.** Allah için (kendiliğinizden)

örnek göstermeyiniz. Gerçeği Allah bilir, siz bilmezsiniz. **75**. Allah size, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının mülkü konumundaki köle ile katımızdan kendisini güzel bir şekilde rızıklandırdığımız ve bundan gizli-açık başkalarını da yararlandıran kişiyi örnek veriyor: Bunlar hiç eşit olur mu? Hamd Allah'a mahsustur ama onların çoğu bilmezler. **76.** Yine Allah şu iki insanı örnek veriyor: Biri dilsizdir, elinden hiçbir şey gelmez, efendisinin sırtında yüktür, onu nereye gönderse yararlı bir sonuçla gelmez. Şimdi bununla adaleti emreden ve kendisi de dosdoğru yolda bulunan kimse bir olur mu?

Tefsiri

70. Yaratan da yaşatan da vakti geldiğinde vefat ettiren de Allah'tır; putlar vb. düzmece tanrılar değildir. İnsanın organik ve zihinsel yeteneklerinin en zayıf ve verimsiz noktaya geldiği ileri yaşlılık dönemine bu âyetin metnindeki deyimiyle, "erzel-i ömür" (ömrün en rezil, en düşkün dönemi) denmektedir. İnsan için ölmek, çok yaşayıp böyle bir hale düşmekten daha hayırlı olabilir. Son tahlilde hakkımızda neyin hayırlı, neyin hayırsız olduğunu en iyi Allah bilir; insan bilir iken bilmez olur; Allah'a gelince, O'nun ilmi de kudreti de eksiksiz, kusursuz ve sonsuzdur; mümine düşen O'nun hükmüne razı olmaktır.

71. İnsanlar, Allah'ın takdiri ile doğuştan getirdikleri kabiliyetlerin, ayrıca yine ilâhî takdire bağlı olarak yaşadıkları sürece karşılaştıkları imkân ve fırsatların azlığına veya çokluğuna, elverişli olup olmamasına ve bunları farklı şekillerde değerlendirmelerine göre rızıkları, kazançları farklı olmuştur ve olacaktır. İnsan, sahip olduğu servetle değil onu nasıl kullandığı ile değerlendirilir.

"Ellerinin altındakiler"den maksat, özel anlamda köleler, daha genel olarak kişinin, bakımından, geçiminden sorumlu bulunduğu yakınlarıyla çalıştırdığı, hizmetinden istifade ettiği insanlardır. Âyette servet sahibinin, bu insanları –temel ihtiyaçların karşılanması bakımından– servetinden kendisiyle aynı seviyede yararlandırması öngörülmekte; bu ilkeyi içtenlikle benimseyip uygulamakta isteksiz davranmanın, "Allah'ın nimetini inkâr" anlamı taşıdığına işaret edilmekte ve bu şekilde olum-

suz davranış sergileyenler kınanmaktadır. Bu öğretisiyle âyet, İslâm'ın eşitlik, adalet, dayanışma, paylaşma gibi sosyal değerlere verdiği önemin veciz bir ifadesidir. Nitekim bu hususta Resûlullah da şöyle buyurmuştur: "Elinizin altındakiler (köleler, hizmetliler, çalışanlar) sizin kardeşlerinizdir; Allah onları size emanet etmiştir. Şu halde kimin yanında bu şekilde kardeşi bulunuyorsa ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara ya güçlerinin yetmeyeceği ağır işler yüklemeyin veya yüklerseniz siz de yardım edin" (Buhârî, "Îmân", 22; Müslim, "Eymân", 40).

Âyette, Mekke'nin putperest ileri gelenlerinin, köleleri kendilerine eşit saymazken putlarını Allah'a ortak koşup eşit saymalarına karşı bir eleştiri anlamı bulunduğu da belirtilmektedir (Zemahşerî, II, 336; İbn Kesîr, IV, 504-505).

72-73. Kadınlar da erkekler de aynı kökten, insan türündendir; dolayısıyla birbirine eşit konumda olup ilke olarak cinsiyet farkı bir ayırım sonucunu doğurmaz; hatta evlât ve torunlar da (sürüp giden nesiller) ana babalarıyla temel değerlerde eşittirler. Bu sebeple karşılıklı hak ve sorumlulukların dayanağı ontolojik değil ahlâkîdir. Şu halde cinsiyet farkı ve bunun bir sonucu olan üreme süreci, evlilik, aile kurumu ve bu kuruma bağlı olarak koca, eş, evlâtlar, torunlar şeklinde statülerin oluşması, insan hayatını geliştiren, zenginleştiren, değerlerin oluşmasına zemin oluşturan ilâhî lutuflardır, nimetlerdir. Bu sebeple Allah-insan ilişkisine ve insanların hayattaki gerçek rollerine bu şekilde bakmayan, Allah'ın birliği, irade ve kudretinin mutlaklığı inancına aykırı olarak tamamen cansız ve güçsüz nesnelere Allah'a denk bir değer yükleyen müşrikler, âyette "bâtıla inanıp Allah'ın nimetine karşı nankörlük etmek"le suçlanmaktadır.

74. Kadın-erkek, baba-evlât vb. ilke olarak birbirine eşit olduğundan bunlar birbiriyle kıyaslanabilir; hatta cismanî ortaklıkları dolayısıyla insanla maddî şeyler arasında bile benzerlikler kurulabilir. Fakat Allah ile insan ontolojik bakımdan farklı olduğu, hatta aralarında bu açıdan hiçbir benzerlik bulunmadığı için insanların kendi kafalarından Allah'a O'nun birliği ve benzersizliği inancını zedeleyici mahiyette örnek gös-

termeleri, yani müşriklerin yaptığı gibi O'nun dışındaki herhangi bir varlığa, yalnız O'na mahsus olan bir isim, bir sıfat veya fiil isnat etmeleri câiz değildir.

75-76. Bu iki âyette insanların içinde yaşadıkları tecrübelerden yola çıkılarak, onların sağ duyusuna hitap edilmek suretiyle şirk inancının anlamsızlığına ve mantıksızlığına dikkat çekilmektedir. Burada örnekleri verildiği gibi gerek ekonomik ve sosyal yönden gerekse psikolojik ve ahlâkî bakımdan farklı seviyelerde bulunan iki insan arasında bile bir denklik kurulması apaçık bir haksızlık ve mânasızlık olarak görüldüğüne göre Allah ile diğer varlıklar arasında nasıl bir benzerlik kurulabilir?

İlk âyetin asıl amacının, müminle kâfir arasında bir karşılaştırma yaparak bunların birbirlerine denk tutulamayacağını anlatmak olduğu ileri sürülmüşse de (Taberî, XI, 148-149; Râzî, XX, 83-84), müfessirlerin çoğunluğuna göre her iki âyetin de asıl amacı, Allah'ı her türlü ortaklık iddialarından tenzih edip tevhid ilkesini vurgulamaktır. Ayrıca burada dolaylı olarak yüce Allah'ın insanlar için olumlu ve gerekli gördüğü bazı imkânların ve niteliklerin de altı çizilmiş bulunmaktadır ki bunları muktedir olma, geniş maddî imkâna sahip bulunma, infak etme, ifade gücü, özgürlük, üzerine aldığı işi hayırlı ve başarılı bir şekilde sonuçlandırma, adaleti hâkim kılma ve istikamet sahibi olma şeklinde sıralayabiliriz.

77 – 83

وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَمَٓا اَمْرُ السَّاعَةِ اِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ
اَوْ هُوَ اَقْرَبُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٧٧﴾ وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ
بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْـًٔاۙ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ
وَالْاَفْـِٔدَةَۙ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾ اَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ

فِي جَوِّ السَّمَاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ اِلَّا اللّٰهُ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٧٩﴾ وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا
وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْاَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ
وَيَوْمَ اِقَامَتِكُمْ وَمِنْ اَصْوَافِهَا وَاَوْبَارِهَا وَاَشْعَارِهَا اَثَاثًا
وَمَتَاعًا اِلٰى حِينٍ ﴿٨٠﴾ وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا
وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ اَكْنَانًا وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ
وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ كَذٰلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ
تُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٨٢﴾
يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللّٰهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَاَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٣﴾

Meâli

77. Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. O son saat olayı bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir. **78.** Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından dışarı çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler, kalpler verdi. **79.** Semanın boşluğunda buyruk altına sokulmuş kuşları görmüyorlar mı? Onları (boşlukta) Allah'tan başkası tutmuyor. Kuşkusuz bunda inanan bir topluluk için ibretler vardır. **80.** Allah evlerinizi size huzur yeri yaptı; hayvanların derisinden gerek yolcu-

luk gününüzde gerekse ikamet gününüzde kolaylıkla taşıyabileceğiniz barınaklar yapmanızı; kezâ bir süreye kadar onların yünlerini, yumuşak tüylerini, kıllarını ev ve giyim eşyasıyla ticaret malı olarak değerlendirmenizi sağladı. **81.** Yine Allah, yarattığı şeylerden sizin için gölgelikler yaptı, dağlarda size sığınaklar yarattı; size sıcağa karşı kendinizi koruyacak elbiseler, mâruz kalabileceğiniz düşman gücünden sizi koruyacak zırhlar yapma imkânı bahşetti. İşte Allah, teslimiyet gösteresiniz diye size nimetini böyle eksiksiz vermektedir. **82.** (Ey resulüm) buna rağmen eğer onlar senden yüz çevirirlerse artık sana düşen, sadece açık seçik duyurmaktır. **83.** Onlar Allah'ın nimetlerini biliyor, ama sonra kalkıp nankörlük ediyorlar. Onların çoğu inkârcıdır!

Tefsiri

77. İnkârda ve şirkte direnerek gönlünde ve hayatında gerçek bir din şuuruna, kaygısına ve sorumluluğuna yer vermek istemeyen bir zihniyete karşı Allah'ın varlığını, birliğini, ilminin ve kudretinin sınırsızlığını dile getiren ve bunlarla ilgili kanıtlar sergileyen yukarıdaki âyetler grubunun ilkinde, Allah'ın özellikle evrenin sırlarını kuşatan ilmine ve dünya hayatına son verecek kadar geniş boyutlu bir olay olan kıyametin kopmasını sağlayacak mükemmellikteki kudretine dikkat çekilmektedir.

"Göklerin ve yerin gaybı"ndan maksat, genel olarak insanın bilgi sınırını aşan evrenle ilgili konular veya özellikle kıyametin Allah'tan başkasınca bilinmeyen vaktidir (Zemahşerî, II, 338). "Daha kısa" diye çevirdiğimiz *akrab* kelimesinin asıl mânası "daha yakın" olmakla birlikte, müfessir Zeccâc'a göre burada "son saat"in yani kıyametin, göz kırpması kadar yakın bir süre sonra kopacağı kastedilmemiş; vakti geldiğinde ilâhî kudretin göz açıp kapayacak kadar kısa bir süre içinde kıyamet olayını gerçekleştireceği ifade edilmek istenmiştir (Râzî, XX, 88; Şevkânî, III, 206). Bu durumda âyetin doğru anlaşılabilmesi için söz konusu kelimeyi, "daha kısa" diye çevirmek isabetli görünmektedir.

78. "Kalpler" diye çevirdiğimiz *ef'ide* kelimesinin tekili olan *fuâd* kaynaklarda genellikle "kalp" diye açıklanmakta, kalp ise Türkçe'deki "gönül" mânasının yanında, özellikle eski kaynaklarda, bilgi olayıyla ilgili olduğu konumlarda "bilme ve kavrama gücü, akıl" anlamında kul-

lanılmaktadır (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "klb" md.; a.mlf., *ez-Zerîa ilâ mekârimi'ş-şerîa*, s. 178). Nitekim Taberî, "ef'ide" kelimesini "ukul" (akıllar) ile karşıladığı yorumunda (XIV, 152) konumuz olan âyeti şöyle açıklamıştır: "Hiçbir şeye aklınız ermezken, hiçbir şey bilmezken Allah Teâlâ analarınızın karnından dışarı çıkardıktan sonra size bilmediğinizi öğretti; kendisiyle bilgi elde etmeniz, iyiyi kötüyü ayırabilmeniz için size akıllar verdi... Allah size fuâdlar, yani sayesinde eşyayı tanıyıp zihninize yerleştirmeyi sağladığınız, düşüncenizi işletip derin bilgilere ulaştığınız akıllar (kulûb) verdi." Görüldüğü gibi bu açıklamada fuâd, kalp ve akıl terimleri, "bilgi melekesi" mânasında eş anlamlı olarak kullanılmış olup Taberî'nin bu ifadeleri Kur'an semantiği bakımından son derece önemlidir.

Aslında insanın, doğuştan gelen başka eksikleri de bulunduğu halde, âyette özellikle onun "hiçbir şey bilmez" oluşuna dikkat çekilmesi ve Cenâb-ı Hakk'ın insanlara "kulaklar, gözler, kalpler (akıllar)" verdiğinin hatırlatılması insanın en değerli özelliğinin bilgi ve düşünme kapasitesi olduğuna ve nimete şükretmek gerektiğine işaret etmesi bakımından anlamlıdır. Bu hususa burada dikkat çekilmesi, muhatabın bundan sonraki âyetlerde ele alınan konular üzerinde düşünüp bunlardan hidayet ve hayra yöneltici dersler çıkarmasını sağlamak bakımından da önemli görünmektedir.

79-81. Yer çekimine rağmen boşlukta durmayı başaran kuşlar aslında Allah'ın başka bir yasasına boyun eğmektedirler. İnsanların meskenlerde barınması; soğuğa, sıcağa vb. olumsuz tabiat şartlarına karşı korunmak için ihtiyaç duyduğu şeyleri gerek tabiatta hazır bularak gerekse Allah'ın en büyük ihsanı olan kendi zihinsel yetenekleri ve becerileriyle kullanışlı hale getirerek elde etmesi de, hep O'nun tabiatta işlettiği yasaları sayesinde mümkün olmaktadır. 81. âyetteki "(Allah) mâruz kalabileceğiniz düşman gücünden sizi koruyacak zırhlar yapma imkânı bahşetti" meâlindeki ifadede, zırh örneği zikredilerek insanın korunmaya çalıştığı tehlikeler arasında onun kendi türünün de sayılması ilgi çekicidir. Gerçekten tarih, insanın en büyük düşmanının yine insan olduğunu göstermektedir. Endülüslü âlim ve düşünür İbn Hazm bu gerçeği şöyle dile getirir: "İnsanın insanlardan çektiği acılar, yırtıcı hayvanlardan, zehirli

yılanlardan çektiği acılardan daha fazladır. Çünkü bütün bu söylediklerimizden korunabiliriz; fakat insanlardan tam olarak korunmak mümkün değildir" (*el-Ahlâk ve's-siyer*, s. 81). İşte insanın eski dönemlerdeki zırh benzeri çeşitli savunma araçları yaparak hemcinslerinden gelecek zararlardan korunması da âyette Allah'ın ibret alınması gereken bir lutfu olarak gösterilmiştir. 81. âyetin son kısmını açıklarken Taberî'nin de kaydettiği gibi (XIV, 156) Allah Teâlâ bütün bu nimetleri verirken ve bunları hatırlatırken insanlardan sadece şunu istemektedir: Saygıyla Allah'a yönelsinler, birliğini tanıyarak O'na teslim olsunlar, boyun eğsinler ve yalnız O'na kul olsunlar.

82. Allah resulünün insanlığa açıkladığı bütün bu uyarılara, ortaya konan açık seçik delillere rağmen gerek onun muhatapları arasından, gerekse tarihin akışı içinde ilâhî vahyin ulaştığı diğer insanlar arasından bu gerçeklere ve onu tebliğ edene sırt çevirenler olmuştur ve olacaktır. Âyete göre böylelerine karşı din adına yapılacak olan şey sadece muhatabın tam olarak kavrayabileceği açıklıkta dini tebliğ etmektir. Buna rağmen inkârda ısrar ediliyorsa sorumluluk ısrar edene aittir (Taberî, XIV, 157).

83. Bir görüşe göre "Allah'ın nimeti"nden maksat Hz. Peygamber'dir. Çünkü o, gerek kendi halkı gerekse bütün insanlık için bir kurtarıcıdır. Muhatabı olan Mekkeliler onu tanıyor, faziletlerini yakından biliyorlardı. Buna rağmen ondan yüz çevirmeleri tam bir nankörlüktü. Başka bir yoruma göre "Allah'ın nimeti"yle, belli başlılarına bu sûrede işaret edilmiş olan O'nun maddî ve mânevî ihsanları kastedilmiştir. Aslında müşrikler bu nimetin gerçek sahibinin Allah olduğunu biliyor, fakat sorulduğunda bunlara putlarının şefaatiyle sahip olduklarını ileri sürüp onlara taparak nimetin gerçek sahibine karşı nankörlük etmiş oluyorlardı. Bu görüşleri aktaran Taberî'nin kendisi, bir önceki ve bir sonraki âyeti dikkate alarak birinci görüşü tercih etmiştir (XIV, 157-158; Râzî, XX, 94-95). Aslında bu şekilde davrananların hepsi inkârcı olmakla birlikte âyetin sonunda "Onların çoğu inkârcıdır" denilmesiyle ilgili şu açıklamalar yapılmıştır: **a)** Çocuk yaşta veya akıl hastası olanlar kâfir sayılmazlar; **b)** "Çoğu" kelimesiyle hepsi kastedilmiştir; **c)** İnkârcılar içinde sırf bilgisizliğinden dolayı nimete nankörlük edenler de bulun-

makla birlikte büyük çoğunluk, inatçı ve isyankâr oluşlarından dolayı bu şekilde davrandıkları için "Çoğu inkârcıdır" sözüyle özellikle bu azılı ve kararlı inkârcılar kastedilmiştir (Râzî, XX, 95; Şevkânî, III, 210). Bize göre en isabetli yorum sonuncusudur.

84 – 89

وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَهٖيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذٖينَ كَفَرُوا
وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٨٤﴾ وَاِذَا رَاَ الَّذٖينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا
يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٨٥﴾ وَاِذَا رَاَ الَّذٖينَ اَشْرَكُوا
شُرَكَٓاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا هٰٓؤُلَٓاءِ شُرَكَٓاؤُنَا الَّذٖينَ كُنَّا نَدْعُوا
مِنْ دُونِكَۚ فَاَلْقَوْا اِلَيْهِمُ الْقَوْلَ اِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَۚ ﴿٨٦﴾ وَاَلْقَوْا
اِلَى اللّٰهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَمَ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٨٧﴾ اَلَّذٖينَ
كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ
الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ ﴿٨٨﴾ وَيَوْمَ نَبْعَثُ فٖي كُلِّ اُمَّةٍ
شَهٖيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهٖيدًا عَلٰى هٰٓؤُلَٓاءِۜ
وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً
وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِمٖينَ ﴿٨٩﴾

Meâli

84. Bir gün gelecek, her ümmetten bir tanık çıkaracağız ve artık inkâr etmiş olanların, ne mazeret ileri sürmelerine izin verilecek ne de onlardan Allah'ın hoşnutluğunu kazanma yönünde çaba göstermeleri istenecektir. **85.** O zalimler azabı gördükleri vakit artık cezaları hafifletilmez, kendilerine mühlet de tanınmaz. **86.** Şirke sapanlar, Allah'a ortak koştukları şeyleri gördüklerinde, "Ey Rabbimiz! İşte bunlar, seni bırakıp da kendilerine taptığımız putlarımızdır" diye itirafta bulunurlar. Fakat o varlıklar, "Siz gerçekten yalancısınız" diyerek onlara gerekli cevabı verirler. **87.** Onlar da artık ister istemez Allah'a teslim olurlar; tanrı diye uydurdukları ise onları yüzüstü bırakmış olur. **88.** Hem kendileri inkâr eden hem de insanların Allah yolundan gitmesini engelleyenler yok mu, işte bozgunculuk yapmış olmalarından ötürü onlara azap üstüne azap vereceğiz. **89.** Yine o gün her ümmetin içinden kendileri hakkında birer tanık çıkaracağız; seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız. Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidayet ve rahmet kaynağı, Allah'a gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik.

Tefsiri

84. Müfessirlere göre her ümmetten çıkarılacak tanıktan maksat, tarihin çeşitli dönemlerinde gönderilmiş bulunan peygamberlerdir. Her peygamber kendi ümmeti içinde kimlerin iman ettiği, kimlerin inkâr ettiği hususunda şahitlik edecektir. Âhirette yükümlülük söz konusu olmadığı için (Zemahşerî, II, 430; Şevkânî, III, 211) artık insanların ne yapacaklarına değil, dünyada iken ne yaptıklarına bakılacaktır. Bu sebeple âyette insanlardan Allah'ın hoşnutluğunu kazanma yönünde çaba göstermelerinin istenmeyeceği ifade buyurulmuştur.

86. Müşriklerin tanrısal nitelikler yükleyip taptıkları varlıklar, Allah'ın iradesi uyarınca konuşma yeteneği kazanıp kendilerine tapanlara, "Siz gerçekten yalancısınız" diyerek aslında kendilerinden böyle bir şey istenmediği halde putperestliği onların uydurduğuna bir bakıma şahitlik edeceklerdir. Yûnus sûresinin 28. âyetinde yine âhiretteki bu sahne-

nin tasviri sırasında müşriklerin Allah'a ortak koştukları varlıklara isnat edilen, "Siz bize ibadet etmiyordunuz" ifadesi dikkate alınarak konumuz olan âyetteki, "Siz gerçekten yalancısınız" sözünü, "Siz aslında bize değil kendi hevâ ve hevesinize tapıyordunuz" anlamında yorumlamak da mümkündür.

87. Müşrikler, putlarının kendilerini Allah'a yaklaştıracağına inanıyor, onlara bu sebeple taptıklarını söylüyorlardı (Zümer 39/3). Anlaşıldığına göre âhirette kendilerine şefaat etmelerini beklerken putları onları yüzüstü bırakacak (Taberî, XIV, 160), umduklarını bulamamanın yıkımını yaşayacaklardır.

88. Allah'ın hiç kimseye hiçbir şekilde zulmetmeyeceği, günahkârlara da hak ettiklerinden fazla ceza vermeyeceği muhakkaktır. Ancak kendileri inkâr ettikleri gibi başka insanların hidayete ulaşmalarını da engelleyenler, bu tutumlarıyla insanların dinî ve mânevî hayatları için bir fesat, bir bozgunculuk unsuru haline gelenlerin suçları artık bireysel olmanın ötesine taştığı için cezaları da insanların mânevî hayatlarına verdikleri zarar ve tahribatın derecesine göre artacak, katlanacaktır; bu adaletin gereğidir. Nitekim bu hususa Ankebût sûresinde de (29/13) işaret buyurulmuş; Hz. Peygamber de iyilik yolunda öncülük edenlerin, o yolda gidenlerin sevabınca ödüllendirileceğini, kötülük çığırı açanların da bu yüzden kötülüğe bulaşanların günahları kadar günah yükleneceğini bildirmiştir (Müslim, "İlim", 15; "Zekât", 69; Nesâî, "Zekât", 64; *Müsned*, IV, 357, 359, 360, 361).

89. "Seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız" ifadesindeki "kimseler"den maksat, Hz. Peygamber'in mensubu bulunduğu toplumla onun evrensel bir peygamber olarak davetinin muhatabı konumunda bulunan, kendisinden sonra gelip geçen bütün insanlardır. Bu davetin ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerîm, insanlığın muhtaç olduğu ve ilâhî bir aydınlatma olmadan ulaşamayacağı helâl-haram, sevap-günah konularına dair bilgileri ana hatlarıyla açıklamıştır. Kur'an, hükümleriyle amel edenler için bir hidayet ve rahmet vesilesi, Allah'ın birliğini tanıyıp O'na saygıyla itaat

edenler için Allah'ın cömertliğini ve lutufkârlığını bildiren bir müjdecidir (Taberî, XIV, 161).

90 – 100

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَائِ ذِي الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى
عَنِ الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ
﴿٩٠﴾ وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ
تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللّٰهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ
مَا تَفْعَلُونَ ﴿٩١﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ
بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ
أُمَّةٌ هِيَ أَرْبٰى مِنْ أُمَّةٍ إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللّٰهُ بِهِ وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ
الْقِيٰمَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٩٢﴾ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ
أُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَٓاءُ
وَلَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾ وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا
بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا السُّٓوءَ بِمَا صَدَدْتُمْ
عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٩٤﴾ وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ

ثَمَنًا قَليلًاۜ اِنَّمَا عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩٥﴾
مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍۜ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذينَ صَبَرُوٓا
اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ
ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيٰوةً طَيِّبَةًۚ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَجْرَهُمْ
بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾ فَاِذَا قَرَاْتَ الْقُرْاٰنَ فَاسْتَعِذْ
بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجيمِ ﴿٩٨﴾ اِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذينَ
اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾ اِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذينَ
يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذينَ هُمْ بِه۪ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٠﴾

Meâli

90. Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayasızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alasınız diye size böyle öğüt veriyor. **91.** Antlaşma yaptığınız zaman Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin; Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın. Unutmayın ki yaptıklarınızı Allah bilmektedir. **92.** Sakın, bir grubun diğer gruptan daha güçlü olması sebebiyle yeminlerinizi aranızda bir kandırma aracı yaparak ipliğini iyice büktükten sonra geri çözen kadın gibi olmayın. Allah bu şekilde sizi imtihan etmektedir. Ve O, hakkında görüş ayrılığına düştüğünüz şeyleri kıyamet gününde size mutlaka açıklayacaktır. **93.** Eğer Allah isteseydi hepinizi elbette ki bir tek inanç topluluğu yapardı. Ama O, dilediğinin yoldan çıkmasına imkân verir,

dilediğini de doğru yola iletir. Yapmakta olduklarınızdan dolayı kesinlikle sorgulanacaksınız. **94.** Evet, yeminlerinizi aranızda bir kandırma aracı yapmayın; sonra sapasağlam basmışken ayağınız kayar da insanları Allah yolundan saptırdığınız için acı meyvesini tadarsınız, ayrıca ağır bir azapla da cezalandırılırsınız. **95.** Allah'a verdiğiniz sözü küçük bir menfaate satmayın! Eğer bilirseniz sizin için Allah'ın katında olan daha hayırlıdır. **96.** Sizde bulunanlar tükenip gider, ama Allah'ın katındakiler kalıcıdır. Asla kuşkunuz olmasın ki, güçlüklere göğüs gerenlerin ecirlerini, yapmış olduklarının daha da güzeliyle vereceğiz. **97.** Erkek olsun kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak güzel işler yaparsa kesinlikle ona çok hoş bir hayat yaşatacağız ve böylelerinin ecirlerini de muhakkak surette yapmış olduklarının daha güzeliyle vereceğiz. **98.** Kur'an okuyacağın vakit o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın. **99.** Gerçek şu ki onun, iman etmiş olanlar ve rablerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti olamaz. **100.** Şeytanın hâkimiyeti ancak onu kendilerine velî edinenler ve onun yüzünden müşrik olanlar üzerinde geçerlidir.

Tefsiri

90. Özellikle bu âyetteki *adalet* ve *ihsan* kelimelerine çeşitli anlamlar verilmiş olup başlıcaları şunlardır: **a)** Adalet kelime-i şehâdeti benimsemek, ihsan Allah'ın buyruklarını yerine getirmek, Allah rızâsı için gerektiğinde çeşitli maddî ve mânevî sıkıntılara katlanmak; **b)** Adalet insanın içiyle dışının bir olması, ihsan içinin dışından daha da temiz olması; **c)** Adalet insaflı olmak, ihsan özveride bulunmak; **d)** Adalet kişinin Allah'a ortak koşmaktan sakınması, ihsan Allah'ı görür gibi ibadet etmesi ve kendisi için istediği iyilikleri başkaları için de istemesi; **e)** Adalet tevhid, ihsan tevhidde samimiyet. Ancak hemen bütün tefsirlerde yer alan ve bu âyeti, "Kur'an'ın en kapsamlı âyeti" olarak gösteren rivayetlerin de işaret ettiği gibi (meselâ bk. Taberî, XIV, 162-163; Râzî, XX, 101; Şevkânî, III, 212-213) buradaki adalet ve ihsan kavramlarının, yukarıda sıralanan anlamların hepsini kuşattığı, bununla birlikte sosyal içeriklerinin daha da önemli olduğu anlaşılmaktadır. Râgıb el-İsfahânî'nin "Adalet, iyiliğe karşı iyilik, kötülüğe karşı kötülük olmak üzere yapılana denk bir şekilde

karşılık vermektir; ihsan ise iyiliğe daha fazlasıyla, kötülüğe daha azıyla karşılık vermektir" şeklindeki tanımı (*el-Müfredât*, "adl" md.) İslâm âlimlerinin konuyla ilgili anlayışlarının bir özeti sayılabilir.

Sözlükte *adalet*, "Doğru hareket etmek, hakka ve hakikate göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak" gibi mânalara gelen bir isim olup ahlâk ve hukuk terimi olarak, "bireysel ve sosyal yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik esaslarına uygun şekilde davranmayı sağlayan bir erdem veya hukuk ilkesi" anlamında kullanılır. Aynı kökten bir masdar-isim olan adl kelimesi, "adaletli" anlamında Allah'ın isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) biri olarak da kullanılmaktadır. Adalet Kur'an-ı Kerîm ve hadislerde genellikle "düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hüküm verme, doğru yolu izleme, takvâya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık" gibi mânalarda kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerîm'de *kıst* kelimesi de yer yer adaletin eş anlamlısı olarak geçmektedir. Bununla birlikte adalet daha soyut bir kavram olarak kullanılırken kıst genellikle uygulamada hakkaniyeti ifade eder.

İslâm düşünürleri, kâinatın her alanında var olduğunu kabul ettikleri ve zaman zaman adl (adalet) kavramıyla da ifade ettikleri mükemmel nizamı, gerek her bir bireyin ahlâkî kişiliğinde, gerekse tabiatı gereği medenî varlıklar sayılan insanların birbirleri arasındaki münasebetlerinde yani toplumsal ve siyasal hayatta da bulunması zorunlu bir ilke olarak görmüşlerdir. Ahlâk kitaplarında bireyin ahlâkî kişiliğinin gelişmesi için gerekli görülen dört temel erdemin sonuncusu adalettir; hatta adalet erdemi, hikmet, şecaat ve iffet şeklinde sıralanan diğer erdemleri de kuşatan bir fazilet olarak kabul edilir. Öte yandan, sosyal hayat, zorunlu olarak fertler arasında ortak münasebetler kurulmasıyla gerçekleşir. Ancak bu ilişkilerin, hem Allah'ın iradesine ve rızâsına hem de insanların iyiliğine uygun olarak sürdürülebilmesi için öngörülen şartların başında adalet gelir. Bu sebeple adalet, yalnız ahlâkî bir erdem değil, aynı zamanda hukukun da en temel ilkesi ve bütün yasalarda gözetilmesi gereken amaçtır.

Adalet kavramı, aynı zamanda "eşitlik ve denklik" anlamını da içermektedir. Nitekim İslâm kültüründe eşitlik ilkesi genellikle adalet kavramıyla ifade edilmiştir. Ancak eşitlikte her zaman adalet olmayabilir. Meselâ

"Çocuklarınıza verdiklerinizde adaletli davranınız" anlamındaki hadiste (Buhârî, "Hibe", 12) adalet eşitliği ifade eder. Fakat genellikle sosyal adaleti emreden hükümlerde esas olan eşitlik değil dengedir. Çünkü insanlar gerek fiziksel gerekse zihinsel yetenekleri ve birikimleri bakımından farklı düzeylerde olduklarından böyle durumlarda eşitlikçi davranmak çok zaman haksızlık doğurur; hatta bazan eşitliğin ötesine geçmek (meselâ fedakârlık) adaletten de üstün bir erdem olabilir. Nitekim konumuz olan âyette adaletten sonra gelen ihsan kelimesi bunu açıkça göstermektedir.

Sözlükte "başkasına iyilik etmek" ve "yaptığını güzel yapmak" şeklinde kısmen iki farklı anlam taşıyan *ihsan*, dinî ve ahlâkî bir kavram olarak, "hayırlı bir işi bilerek ve en iyi şekilde yapma, Allah'a ihlâsla ibadet etme, başkalarına hak ettiklerinden daha fazlasını verme" gibi anlamlarda kullanılır.

Kur'an-ı Kerîm'de ve hadislerde ihsan kavramı hem Allah'a hem de insanlara nisbet edilmektedir. Allah'a nisbet edildiğinde, O'nun kusursuz yaratıcılığını (Secde 32/7; Tegābün 64/3) veya kullarına lutufkârlığını, cömertliğini (Kasas 28/77; Talâk 65/11) ifade eder. Ancak Hz. Peygamber'in, "Allahım! Yaratılışımı güzel yaptığın gibi ahlâkımı da güzel yap" anlamındaki duasında (*Müsned*, I, 403; VI, 68, 155) daha bâriz olarak görüldüğü gibi özellikle Allah için kullanıldığında bu iki anlam arasında kesin bir farktan söz edilemez. Çünkü Allah'ın fiillerinin güzelliği ve mükemmelliği aynı zamanda O'nun lutufkârlığıdır.

İhsanın insana nisbet edildiği âyet ve hadislerde bu kavram yine iki bağlamda kullanılır:

a) İhsan, kulun Allah'a karşı hissettiği derin saygı, bağlılık ve itaat ruhunu ve bu ruh halinin ürünü olan iyi davranışları kapsar. Hz. Peygamber'in, "Cibrîl hadisi" diye bilinen hadiste geçen "İhsan, Allah'ı görür gibi ibadet etmendir; çünkü sen O'nu görmesen de O seni görmektedir" şeklindeki meşhur açıklaması (Buhârî, "Tefsîr", 31/2; "Îmân", 37; Müslim, "Îmân", 5-7), bu bağlamdaki ihsanın en güzel tanımı kabul edilmiştir. İhsanın bu kapsamı bilhassa takvâ terimiyle yakından ilgili görünmektedir. Nitekim çeşitli âyetlerde bu iki kavram semantik bir bağlantı içinde kullanılmıştır (meselâ bk. Mâide 5/93; Yûsuf 12/90; Zâriyât 51/15-16).

b) İkinci bağlamında ihsan, hilim erdeminden kaynaklanan bir anlayışla insanın, başta ana-babası olmak üzere başka insanlar karşısındaki sevgiye dayalı özverili tutumunu ifade eder. Nitekim çeşitli âyetlerde "muhsinler" nitelemesiyle anılan müminlerin hilm ruhunu yansıtan bazı seçkin özelliklerine değinilmiş ve bu suretle ihsan kavramının içeriğine giren erdemlere de işaret edilmiştir. Bu erdemlerin bazıları şunlardır: Öfkeye hâkim olma, affetme, hoşgörü, sabır (Âl-i İmrân 3/133-134; Mâide 5/13; Yûsuf 12/90; Hûd 11/115), işlerde aşırılıktan sakınma, kararlılık ve cesaret (Âl-i İmrân 3/147-148), tok gözlülük ve cömertlik (Bakara 2/236; Âl-i İmrân 3/133).

Bilhassa konumuz olan âyetin, "Muhakkak ki Allah adaleti ve ihsanı emreder..." meâlindeki bölümü münasebetiyle tefsir kitaplarının yanında ahlâk ve tasavvuf kitaplarında da ihsan kavramı üzerinde önemle durulmuştur. Taberî âdeti hilâfına, bu âyetteki adaleti "kelime-i tevhid", ihsanı ise "Allah'ın emir ve yasaklarına uymak, zorluklara katlanmak hususunda gösterilen sabır" şeklindeki sınırlayıcı görüşü tercih eder görünmekle birlikte (XIV, 162), onun da kaydettiği gibi bu âyetin "iyilik ve kötülük konusunda Kur'an'ın en kapsamlı âyeti" olduğu yönündeki görüş, ilk dönemlerden itibaren birçok müfessir ile diğer âlimler tarafından benimsenmiştir. Sonuç olarak literatürde ihsan konusunda yapılan açıklamaları dikkate alarak bu terimi, "insanın, hem Allah'a hem de yakın ve uzak çevresine, bütün insanlara, hatta tabiata karşı yaklaşımında, tutum ve davranışlarında adalet ölçüsünün, farz ve vâcip sınırlarının da ötesine geçerek imkân ve kabiliyetlerine göre kulluğun, özverinin ve erdemin nicelik ve nitelik olarak en yüksek seviyesine ulaşması" anlamına gelecek şekilde tanımlamak mümkündür (meselâ bk. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, II, 1172-1173; Râzî, XX, 100-104; Kurtubî, X, 172-176). İhsan mutlak bir görev olmamakla birlikte adaletten de ileri bir erdemdir. Buna karşılık toplumsal hayatta adalet ihsandan daha önemli ve önceliklidir; çünkü İslâm bilginlerinin sık sık tekrar ettiği gibi "yer ve göklerin düzeni adaletle kaimdir" (Râzî, XX, 103). Bu yüzden Hz. Peygamber, "Hüküm verirken adaletli olanlar, ailesine karşı ve yönetimi altında bulunanlar hakkında âdil davrananlar, kıyamet gününde nurdan minberler üzerindedirler" buyurarak adaletin Allah nezdindeki değerine işaret etmiştir (Müslim, "İmâre", 18).

"Hayasızlık" diye çevirdiğimiz *fahşâ* kelimesi, aynı kökten gelen *fuhuş* kelimesiyle eş anlamlı olup çirkin sözler ve fiiller için kullanılır (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "fhş" md.). Daha genel bir ifadeyle fahşâ, başta zina olmak üzere edep, hayâ ve iffete aykırı her türlü söz ve davranışı ifade eder. "Kötülük" diye çevirdiğimiz *münker* ise genellikle mâruf kavramının zıddı olarak "aklın ve sağ duyunun çirkin bulduğu, erdemli toplumun yadırgadığı tutum ve davranışlar" anlamına gelir (bk. Nisâ 4/19, 140; daha geniş olarak A'râf 7/157).

Fahreddin er-Râzî'nin de ifade ettiği gibi (XX, 100), "Bu âyette Allah Teâlâ yükümlülükle ilgili farz ve nâfile mahiyetindeki ilkeleri; kezâ ahlâk ve âdâba dair genel ve özel konuları bir araya getirmiştir." Yine aynı müfessire göre (XX, 105) bu âyet, Kur'an'ı "her konuda (yani insanlığın muhtaç olduğu ve ilâhî bir aydınlatma olmadan ulaşamayacağı helâl-haram, sevap-ceza konularında) açıklama getiren bir rehber" olarak tanıtan bir önceki âyetin tasdiki mahiyetindedir. Çünkü bu âyetin buyruğuna uyarak her durumda adaletli olan, gerektiğinde özveride bulunabilen, yakınlarına cömertçe iyilik eden; bunun yanında edepsizlik ve hayâsızlıktan, kötülük ve çirkinliklerden, saldırgan davranışlardan uzak duran insan, aslında bu suretle ruhunun yükselişi için gerekli olan iyilikleri yapar ve kötülüklerden uzak durur hale gelmiş demektir.

91. Bir önceki âyette başta adalet olmak üzere temel buyruk ve yasakların ortaya konmasından sonra, adaletin bir gereği olan ahde vefâ ve yeminlere sadakat gösterilmesi emredilmektedir. "Allah'a verdiğiniz söz" konusunda "ashabın Hz. Peygamber'le yaptıkları biat, cihad, malî ibadetler, Allah adına yapılan yemin" gibi açıklamalar yapılmışsa da bunun her türlü meşrû vaadi kapsadığı yolundaki görüş en mâkul olanıdır. Bu vaadlerin, "Allah'a söz verme" şeklinde ifade edilmesi bunların ahlâk ve hukuk bakımından olduğu kadar dinî bakımdan da bağlayıcı olduğunu ve Allah katında sorumluluğu gerektirdiğini gösterir. Aynı şekilde yeminlerin bağlayıcılığı da önemle vurgulanmakta olup âyetin son cümlesi insanlara bu konulardaki sorumluluğu hatırlatan önemli bir uyarı anlamı taşımaktadır (Ayrıca bk. Mâide 5/89).

92. Buradaki teşbih, yemine sadakat göstermenin sadece dinî bir hüküm değil aynı zamanda aklın da bir gereği olduğuna işaret eder. Çünkü

objektif ahlâk ölçülerini kişisel çıkarların üstünde tutan selim tabiatlı insan, bir kimsenin tutmayacağı halde yemin etmesini mantıksal bir çelişki olarak görür. Âyet, teorik olarak yanlış sayılsa bile pratikte sıkça rastlanan "Güçlü olan yeminini bozabilir, verdiği sözü yerine getirmeyebilir" şeklindeki aldatmacı anlayışı özellikle yadırgamakta ve yasaklamaktadır.

93-94. İnsanların, dinî ve ahlâkî bakımdan farklı inanç ve davranışları benimseyip uygulayarak farklı gruplar oluşturacak şekilde yaratılmaları bir imtihan gereği olup hayat bu imtihanla anlam kazanmaktadır. Ama bu imtihanın sonunda da bir sorumluluk vardır. İnsanlar, diğer görevleri yanında ahde vefâ gösterip göstermedikleri, yeminlerini tutup tutmadıkları hususunda da yüce Allah tarafından mutlaka sorguya çekileceklerdir. Çünkü, ahdini ve yeminini bozmak, birey açısından bir ahlâk ve karakter bozukluğunu ifade ettiği gibi toplumsal hayat bakımından da bir güvensizlik ve istikrarsızlık ortamı doğurmakta, bu da hem mânevî hem de maddî bakımdan daha başka vahim sonuçlara yol açmaktadır. 94. âyetteki "...sapasağlam basmışken ayağınız kayar" ifadesinin bu istikrarsızlığa, "acı meyve"nin bundan doğan sosyal sıkıntılara, "ağır azab"ın âhiretteki cezaya işaret ettiği de düşünülebilir. Başta Zemahşerî olmak üzere birçok müfessire göre bu âyetin asıl gayesi, Hz. Peygamber'le biatleştikten sonra bu ahdini ve yeminini bozma temayülünde olanları uyarmaktır. Ancak bu durum, âyetin hükmünün genelliğini engellemez. Zemahşerî'ye göre (II, 343), bir kimsenin ahdini ve yeminini bozarak dürüstlükten sapması, bu konuda başkalarına kötü örnek olacağı için âyette bu tutum "insanları Allah yolundan saptırmak" olarak değerlendirilmiştir.

95-96. İnsanlar genellikle vaadlerini ve yeminlerini maddî ve dünyevî menfaatleri yüzünden bozarlar. Halbuki bu küçük ve geçici menfaatlere aldananlar, Allah nezdindeki daha değerli, üstelik son bulmayacak olan nimet ve lutuflardan mahrum kalmaktadırlar. İnsanın maddî ve biyolojik talepleri, ihtirasları, kompleksleri, onun sağlıklı düşünmesini, akıl ve vicdanının sesini dinlemesini engelleyebilmektedir. Bu engel ancak ihtiraslara karşı konularak aşılabilir; Allah'ın vaad ettiği tükenmeyen lutfuna ve dolayısıyla, mutluluklara da ancak bu sayede ulaşılabilir. Bunun için

96. âyette "Asla kuşkunuz olmasın ki, güçlüklere göğüs gerenlerin ecirlerini, yapmış olduklarının daha da güzeliyle vereceğiz" buyurulmuştur.

97. "Güzel işler" diye çevirdiğimiz *sâlih* kelimesi, insanların hem din hem de dünya hayatları için iyi ve yararlı olan bütün faaliyetleri kapsayan bir Kur'an tabiridir. Aslında âyet metninde "işler" kelimesi yoktur; bununla birlikte diğer birçok âyette sâlih, "iş" anlamına gelen "amel" kavramıyla birlikte kullanıldığı için meâlini böyle verdik. Âyette bu tabirin geçtiği cümle, "kim güzel iş yaparsa..." şeklindeki anlamı yanında, "kim yaptığını doğru ve güzel yaparsa" şeklinde de anlaşılacak bir özellik taşımaktadır. Bu da bize hem işimizin doğru ve yararlı olması hem de onu doğru bir şekilde, meşrû ölçülere göre yapmamız gerektiği fikrini vermektedir. Hatta, Kur'an'daki yaygın kullanımının aksine burada "amelen sâlihan" değil de sadece "sâlihan" kelimesinin kullanılmasında, hâricî işlerimizle birlikte, literatürde "kalbin amelleri" denilen duygu, düşünce ve niyetlerimizi de güzelleştirmemiz gerektiğine bir ima olduğunu söyleyebiliriz. "Hoş bir hayat" tabirindeki hayat kelimesiyle dünya hayatının kastedildiği hususunda hemen hemen görüş birliği vardır (meselâ bk. Taberî, XIV, 170-171; Zemahşerî, II, 343; İbn Atıyye, III, 419). "Hoş bir hayat" müjdesinin ardından ikinci bir müjde olarak zikredilen ecir ise âhiret mükâfatıdır. Böylece âyette dünya ve âhiret mutluluğunun birleştirildiği görülmektedir.

Dünya ve âhiret mutluluğunun birlikte vaad edildiği, böylece Allah'ın en güzel nimetlerinin çok kapsamlı ve zarif bir üslûpla dile getirildiği bu âyet, hayatını güzel işlerle süsleyen müminlere eşsiz bir müjde olduğu kadar gerek müslüman bireyler gerekse müslüman toplumlar için son derece anlamlı bir uyarı ve bir irşad değeri taşımaktadır. Burada yüce Allah, hakkıyla mümin olup işlerini güzel yapanların, yaptığını doğru yapanların; iyi, hayırlı ve faydalı işler yapmayı hayatlarının yasası haline getirenlerin dünya hayatlarının da hoş olacağı, güzel ve mutlu kılınacağı (Taberî, XIV, 171) müjdesini vermekte; bu hususta son derece kesin ifadelerle vaadde bulunmaktadır. Kur'an Allah'ın asla sözünden dönmeyeceğini bildirir (Bakara 2/80), her mümin de buna böyle inanır (Âl-i İmrân 3/194). Buna göre eğer müs-

lümanların dünya hayatları Allah'ın müjdelediği şekilde değilse bunun sebebini yanlış yerlerde aramamalıyız; dönüp kendimize bakmalı, yaptığımız işlerin ve kalplerimizin "sâlih" olup olmadığını kontrol etmeliyiz. Âyet, hayatın güzelleştirilmesinden erkekler kadar kadınların da güzel işler yaparak pay sahibi olmaları gerektiğine işaret etmesi bakımından ayrı bir önem taşımaktadır.

98-100. Hitap Hz. Peygamber'e olmakla birlikte onun şahsında bütün insanların dikkati, bunca hikmetli bilgi ve uyarılar içeren Kur'an'a çekilmektedir; çünkü bu ve benzeri müjde, irşad ve uyarılarıyla Kur'an-ı Kerîm insanlığa en doğru ve en güvenilir rehberdir. Fakat Kur'an'ın rehberliğinden yararlanabilmek için âyette, "kovulmuş şeytan"ın vesveselerine karşı Allah Teâlâ'ya sığınmamız öğütlenmekte; böylece dolaylı olarak zihin ve kalbimizi kötü duygu ve düşüncelerden uzaklaştırıp Kur'an'ın ışığına açmamız gerektiğine işaret edilmektedir. Bu öğüt dolayısıyla müslümanların Kur'an okumaya başlarken "besmele"den önce "eûzü" çekmeleri gelenek olmuştur (ayrıca bk. Fâtiha 1/1, "eûzü"nün tefsiri).

Bu şekilde Allah'a inanıp O'na sığınanlar, O'na dayanıp güvenenler üzerinde şeytan hâkimiyet kuramaz. Fakat âyette bunu bildiren ifadenin mutlak olup olmadığı hususunda değişik yorumlar yapılmıştır. Bunlar içinde en isabetli ve gerçekçi görüneni şöyle özetlenebilir: Allah'a imanı, bağlılığı ve güveni tam olanlara şeytan bazı hatalar işletmeyi başarsa da, onları inkâr ve şirk gibi affedilmez bir günaha saptıramayacaktır (bk. İbn Atıyye, III, 420; Kurtubî, X, 183-184). Nitekim Kurtubî, İblîs'in Hz. Âdem ve Havvâ'ya günah işlettiğini hatırlatarak, şeytanın müminlere asla günah işletemeyeceği şeklindeki yorumu gerçekçi bulmaz. 100. âyete göre şeytanın insanlar üzerinde hâkimiyet kurmasının asıl sebebi onların kendi tavırlarıdır. Şeytanı kendilerine velî yapanların onun hâkimiyeti altına girecekleri açıktır.

Şeytan cinlerin hemcinsi ve ulusudur. Allah'a inanıp güvenenlere etkisi olamayacağına göre cinlerden korkmak ve cincilere gitmek için de bir sebep yoktur. Allah'a inanmak ve güvenmek cinlere karşı korunmanın en güvenli yoludur.

101 – 105

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ
مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾ قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ
بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ ﴿١٠٢﴾ وَلَقَدْ نَعْلَمُ
أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ
وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ ﴿١٠٣﴾ إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ
لَا يَهْدِيهِمُ اللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾ إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ
الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٠٥﴾

Meâli

101. Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman –ki Allah neyi indireceğini çok iyi bilir– "Sen sadece uyduruyorsun" dediler. Öyle değil, fakat onların çoğu bilmezler. **102.** İman edenlere sebat kazandırsın, müslümanlara rehber ve müjde olsun diye rabbin tarafından bir gerçek olmak üzere Kur'an'ı Ruhu'l-Kudüs'ün indirdiğini söyle. **103.** Hiç kuşkusuz, "Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça'dır. **104.** Allah'ın âyetlerine inanmayanlar yok mu, Allah onlara hidayet vermeyecek; onlar için elem verici bir azap vardır. **105.** Ancak Allah'ın âyetlerine inanmayanlar böyle bir yalanı uydurabilirler, asıl yalancılar onların kendileridir.

Tefsiri

101. Allah'ın, bir âyetin yerine başka bir âyeti getirmesine nesih denmektedir. Burada değiştirildiği ifade edilen "âyet"le, Kur'an âyetinin kastedildiğini kabul eden İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu Kur'an'ın bir âyetinin hükmünün daha sonra gelen bir âyetle değiştirilebileceğini veya tamamen kaldırılabileceğini söylemişler ve bu görüşlerine konumuz olan âyetle, Bakara sûresinin 106. âyetini delil göstermişlerdir. İmam Ebü'l-Hasan el-Mâverdî'nin *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde (III, 214) aktardığı başka bir görüşe göre konumuz olan âyette Kur'an'ın bir âyetinin başka bir âyetle değiştirilmesi değil, yüce Allah'ın eski bir dinin hükmünü (o hükmü bildiren âyeti) sonradan gelen bir dinin hükmüyle (meselâ Tevrat ve İncil'deki bir hükmü Kur'an'ın bir âyetiyle) değiştirmesi kastedilmiştir (neshin anlamı, kapsamı ve Kur'an'da nesih konusunda bk. "Tefsire Giriş" bölümü, "I. Kur'an-ı Kerîm F) Nesih" başlığı; Bakara 2/106).

Hz. Peygamber, kendisine indirilen ve eski bir hükmü ortadan kaldıran bir âyeti Mekkeliler'e tebliğ ettiğinde onu zor durumda bırakmak için bahane arayan putperestler, eğer Peygamber'in bildirdikleri Allah'tan olsaydı bunların değişmemesi gerektiğini ileri sürerek, "Bütün bunları sen uyduruyorsun, işine geldiği gibi değiştiriyorsun" şeklinde ithamlarda bulunuyorlardı. "...Onların çoğu bilmiyorlar" ifadesi, bir dönemde bir hükmün, başka bir dönemde farklı bir hükmün insanların daha çok yararına olacağı gerçeği konusunda müşriklerin cehaletini dile getirmektedir (İbn Atıyye, III, 420).

102. "Ruhu'l-Kudüs"ten maksat Cebrâil'dir (bilgi için bk. Bakara 2/87, 97). Âyet müşriklerin yukarıdaki iddiasını reddetmekte ve bu münasebetle vahyin aslî hedefini de özetlemektedir. Buna göre vahyin temel gayesi, ortaya koyduğu çeşitli kanıtlarla inananların imanını pekiştirmek, Allah'ın buyruk ve hükümlerine teslim olanlara, yanlış inanç ve davranışlardan korunup doğru yola yönelmelerinde rehber olmak, bu yolda ilerleyenlere kurtuluş ve mutluluk müjdeleri vermektir. Böylece âyet, dolaylı olarak muhataplarını, Peygamber'in tebliğlerini peşinen reddetmek yerine bu hedefler üzerinde düşünmeleri gerektiği hususunda uyarmaktadır.

103-105. Müşriklerin bazıları Hz. Peygamber'in kendisine Allah tarafından vahyedildiğini bildirdiği sözleri kendisinin uydurduğunu söylerken bazıları da bunları ona başka bir insanın öğrettiğini ileri sürmüşlerdi. Bu kişinin Ehl-i kitap'tan Bel'am isimli Mekkeli bir kılıç ustası veya Yaîş ya da Cebr isimli bir hıristiyan köle olduğu gibi çeşitli rivayetler vardır. Ancak bu rivayetler tahminden öte bir değer taşımamaktadır. Bir rivayette İranlı Selmân'ın da ismi zikredilmekle birlikte Selmân Medine döneminde müslüman olduğu için bu rivayet asılsızdır. Âyetten anlaşıldığına göre bu kişinin kim olduğu o zaman bilindiği için burada isminin verilmesine gerek görülmemiş, bununla birlikte onun bir Arap olmadığı bildirilmiş; Arapça'nın en güzel örneği olan Kur'an gibi bir edebiyat şaheserinin, insanlığın din ve dünyasına ışık tutacak değerde bir hikmet kaynağının bir yabancı tarafından dikte edilmesinin imkânsızlığı ifade edilerek iddianın saçmalığı ortaya konmuştur. 104. âyette bu şekilde âyetleri inkâr edenlerin hidayetten mahrum kaldıkları ve şiddetli bir azapla cezalandırılacakları bildirilirken, 105. âyette Hz. Peygamber'in öğretisinin onun kendi uydurması olduğunu ileri süren Mekke müşrikleri ve genel olarak tarihin başka döneminde İslâm vahyi için benzer iddiada bulunanlar kastedilerek, yalancılık ve sahtekârlığın ancak böylesi inançsızlara yakışır bir davranış olduğu bildirilmiş; dolayısıyla asıl iftiracı ve yalancıların imandan nasip almamış kimseler olduğu ifade edilmiştir.

106 – 111

مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْ بَعْدِ ا۪يمَانِه۪ٓ اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْا۪يمَانِ
وَلٰكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللّٰهِۚ
وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظ۪يمٌ ﴿١٠٦﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمُ اسْتَحَبُّوا الْحَيٰوةَ
الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِۙ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِر۪ينَ ﴿١٠٧﴾

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ
وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٠٨﴾ لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ
الْخَاسِرُونَ ﴿١٠٩﴾ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا
ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٠﴾
يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ
مَا عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١١١﴾

Meâli

106. Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâra saparsa, kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere, kim kalbini inkâra açarsa işte Allah'ın gazabı bunlaradır; bunlar için çok büyük bir azap vardır. **107.** Bu, onların dünya hayatını âhirete tercih etmelerindendir. Allah kâfirler topluluğuna hidayet vermez. **108.** Bunlar, Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir; gaflette olanlar da işte bunlardır. **109.** Hiç kuşku yok ki âhirette kaybedecek olanlar bunlardır. **110.** Öte yandan, bilesin ki rabbin, eziyetlerle sınandıktan sonra yurtlarından göçenlerin, ardından çabalarını sürdürüp sabır gösterenlerin yardımcısıdır; artık bu yapılanlardan sonra rabbin elbette çok bağışlayıcı, çok merhametlidir. **111.** O gün herkes gelip kendisini savunacak, herkese yaptığının karşılığı eksiksiz ödenecek, onlara haksızlık edilmeyecektir.

Tefsiri

106. Mümin ve müslüman olduktan sonra inancından dönen, dinden çıkan insana mürted denir. Bu şekilde "kalbini inkâra açarak" yani kendi özgür iradesini kullanarak dinini terkedip dinsizliğe sapan veya baş-

ka bir dini benimseyen kimse Allah'ın gazabına uğrayacak ve çok büyük bir azapla cezalandırılacaktır (irtidad ve mürted hakkında bilgi için bk. Bakara 2/217; Mâide 5/54). İman, esas itibariyle gönülden bir benimseme ve onaylama olduğu gibi, inkâr da aynı şekilde Allah'ın varlığını, birliğini ve müslüman sayılmanın asgari şartları olan diğer iman esaslarını kısmen veya tamamen, bilerek ve isteyerek reddetmedir. Buna göre böyle bir isteği ve niyeti olmadığı, âyetteki ifadesiyle "kalbi imanla dolu olduğu halde" ağır baskı altında kalan (mükreh) bir mümin, bu baskı (ikrah) yüzünden görünüşte inancının aksine beyanda veya davranışta bulunursa âyete göre bundan dolayı mümin olmaktan çıkmaz. Karşılaşılan baskı veya sıkıntıya "zaruret", böyle bir durumda inancının aksini ifade etmeye veya yapmaya "ruhsat", baskıya rağmen inandığı gibi konuşmaya veya davranmaya da "azîmet" denir. Genel bir kurala göre "Zaruretler memnu olan şeyleri mubah kılar" (*Mecelle*, md. 21).

107-109. Dinden sapmanın temelindeki ahlâkî ve psikolojik sebebin âhireti, yani Allah'ın huzurundaki mutlak sorumluluğu, kusursuz yargılanmayı dışlayan bir dünya düşkünlüğü olduğunu göstermesi, dünya tutkusuyla hidayet arasındaki zıtlığa işaret etmesi bakımından din psikolojisine ışık tutan ifadenin ardından 108. âyette bu şekildeki bir dünya tutkusunun, insanın mânevî hayatına ve yargılarına verdiği zararlar dile getirilmektedir. Her şey yüce Allah'ın kesin hükümleri, O'nun koyduğu düzen çerçevesinde gerçekleşmekte; insan bir kere kalbini inkâra açıp dünya hayatını âhirete tercih edince bunun ardından 108. âyetteki tabiriyle "gaflet", yani düşüncesizlik ya da sağlıksız düşünme süreci başlamakta; artık onun gönlü, kulağı ve gözü mühürlenmekte; başka bir ifadeyle o kişi, âhiret kurtuluşu için kendisine lâzım olan şeylere zihnen ve ruhen kapalı hale gelmektedir. Görüldüğü gibi bu birkaç âyet, bütün karmaşık inkâr olaylarının "sehl-i mümtenî" kabilinden bir anlatımıdır.

110-111. Müfessirlerin çoğunluğu buradaki göçten Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinin kastedildiğini ileri sürmüşlerse de bu sûre Mekke'de indiğine göre, 41. âyette olduğu gibi burada da Habeşistan'a göç edenlerden bahsedildiğini kabul etmek gerekir.

"Eziyetlerle sınanmak" şeklinde tercüme ettiğimiz metindeki *fütinû* fiili, inkârcıların müslümanları inançlarından döndürebilmek için uyguladıkları fiziksel ve mânevî baskıları ifade eder. Bu baskılar, başka açıdan müslümanın dinine sadakatinin ve Allah'a imanının sınandığı bir tür imtihan olduğu için olay, aslında "imtihan" anlamı taşıyan bu fiille ifade edilmiştir. Yukarıdaki âyetler, dünya tutkuları ve zaafları sebebiyle inkârda ısrar eden veya müslüman iken bu tür baskılara dayanacak kadar inancı ve bağlılığı güçlü olmadığı için sınavı kaybedip dinden çıkanlardan söz etmişti. Burada ise baskılara ve eziyetlere rağmen dinlerinde sebat eden, en azından zâhiren baskıcıların istedikleri gibi hareket etseler de kalplerinde imanlarını koruyan müslümanlar övülmekte; Allah'ın onların yardımcısı, velîsi olacağına ve sonunda onların galip geleceğine işaret edilmekte (âyet metnindeki "li" edatının bu anlama işaret ettiğine dair bk. Zemahşerî, II, 345; Şevkânî, III, 223); herkesin kendisini savunacağı, kendi başının derdine düşeceği kıyamet gününde de Allah'a candan inanıp bağlanan, inancı uğruna baskılara katlanan, acı çeken, sabreden ve nihayet yurtlarını terkeden bu müminlere Cenâb-ı Hakk'ın rahmet ve mağfiretiyle muamele edeceği müjdelenmektedir.

112 – 113

وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ اٰمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْت۪يهَا رِزْقُهَا
رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِاَنْعُمِ اللّٰهِ فَاَذَاقَهَا اللّٰهُ لِبَاسَ
الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾ وَلَقَدْ جَٓاءَهُمْ
رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَاَخَذَهُمُ الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١١٣﴾

Meâli

112. Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir güvenlikli, huzurluydu; her yerden oraya bol rızık geliyordu. Derken ahalisi Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etti, Allah da onlara yapıp ettikleri yüzünden genel bir açlık ve korku felâketini tattırdı. **113.** Oysa onlara kendi içlerinden bir peygamber de gelmişti. Ama onu yalancılıkla suçladılar, bu yüzden de haksızlıklarını sürdürürken azap onları yakalayıverdi.

Tefsiri

112-113. Sözü edilen şehir müfessirlerin çoğuna göre *Mekke*'dir. Gerçekten Mekke, Hz. İbrâhim'in burada Kâbe'yi inşa etmesinden sonra onun duası ve bu kutsal yapı bereketiyle (Bakara 2/126; İbrâhim 14/35, 37) dokunulmaz (harem) olarak kabul edilmiş, burada kan dökülmesi yasaklanmış, şehre girenler güvencede kabul edilmiştir. Çevresinde kabile çatışmaları yüzünden mal ve can güvenliği sık sık tehlikeye düşerken Mekke güvenlikli ve kutsal şehir olma özelliğini yüzyıllarca korumuştur (Ankebût 29/67). Ayrıca hac sayesinde Mekke'nin bir ticaret merkezi haline gelmesi de şehir halkına ekonomik bakımdan çok önemli imkânlar sağlamaktaydı (Kasas 28/57). Ancak Mekke ileri gelenlerinin Hz. Peygamber'e ve müslümanlara karşı giderek artan bir dozda şiddet yoluna başvurmalarıyla şehrin huzuru bozuldu, güven ve bereket giderek ortadan kalktı, hatta muhtemelen bu âyetin inmesinden önce bir de kıtlık hadisesi yaşandı (bk. Duhân 44/10-15).

Fahreddin er-Râzî, âyetteki şehirle Mekke'nin kastedildiği görüşünü zayıf bulmakta, bunun sadece ibret için zikredilmiş bir misal olma ihtimali üzerinde durmaktadır (XX, 127). Ancak Mekke halkına, inkâr ve inatları, yaptıkları kötü işler, haksızlıklar yüzünden kendi şehirlerinin nereden nereye geldiği hatırlatılarak bundan ders çıkarmalarının istenmesi daha anlamlı görünmektedir. Buna göre "kendi içlerinden bir peygamber"den maksat da Hz. Muhammed'dir.

Sonuç olarak burada asıl anlatılmak istenen şudur: Allah'ın nimetlerine şükretmek ve O'nun peygamberleri aracılığıyla bildirdiği yasalarına uygun davranmak, bir kulluk ve insanlık borcu olduğu kadar, insanların toplumsal ve ekonomik huzuru, güvenliği bakımından da bir zarurettir.

Çünkü Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük anlamına gelen açık ve bilinçli inkâr ve kabalıkların toplumsal bir hal almasıyla, insanların ekonomik, sosyal ve psikolojik problemleri arasında bir ilişki bulunmaktadır; insanlar bu kötü gidişin sonuçlarını er veya geç, kaçınılmaz olarak, açlık ve korku türü musibetlerle yaşarlar.

Meâlinde geçen "açlık ve korku felâketi" ifadesindeki *felâket* kelimesinin âyet metnindeki aslı "elbise" anlamına gelen *libâs*tır. Burada elbise nasıl bedeni sarar kuşatırsa, yaptıkları yüzünden müstahak olanlara Allah'ın vereceği açlık ve korkunun da onları kuşatacağı, kaplayacağı, çektikleri açlık ve korku duygularının dışlarına yansıyacağı anlatılmak istenmiştir.

114 – 119

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالًا طَيِّبًاۖ وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ
اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾ اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ
وَلَحْمَ الْخِنْزٖيرِ وَمَٓا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهٖۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ
فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١١٥﴾ وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ اَلْسِنَتُكُمُ
الْكَذِبَ هٰذَا حَلَالٌ وَهٰذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَۜ اِنَّ
الَّذٖينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَۜ ﴿١١٦﴾ مَتَاعٌ قَلٖيلٌۖ وَلَهُمْ
عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿١١٧﴾ وَعَلَى الَّذٖينَ هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ
مِنْ قَبْلُۚ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٨﴾

ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذٖينَ عَمِلُوا السُّٓوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ
وَاَصْلَحُٓوا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١١٩﴾

Meâli

114. Allah'ın size verdiği helâl ve güzel rızıktan yararlanın ve eğer yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'nun nimetine şükredin. **115.** Allah size sadece murdar eti, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilmiş olanı haram kıldı. Ama biri zorda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça; bilsin ki Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir. **116.** Ağzınıza geldiği gibi yalan yanlış konuşarak "Bu helâldir, bu haramdır" demeyin; çünkü Allah hakkında asılsız şey söylemiş olursunuz. Allah hakkında asılsız şey söyleyenler de kesinlikle iflah olmazlar. **117.** Az bir faydalanma... Ardından onlara elem veren bir azap vardır. **118.** Yahudilere daha önce sana sözünü ettiğimiz şeyleri haram kılmıştık. Onlara biz haksızlık etmedik, fakat onlar kendi kendilerine haksızlık ediyorlardı. **119.** Sonuç olarak senin rabbin cahillikle kötülük işleyen, ama bunun ardından tövbe edip kendilerini düzeltenlerin yardımcısıdır; onların bu dönüşünden sonra bilesin ki artık rabbinin mağfiret ve rahmeti de çok geniştir.

Tefsiri

114-117. İçinde bulundukları bolluk ve güvenlik ortamını kendisine borçlu oldukları Allah'a karşı nankörlük eden, üstelik yaptıklarının yanlışlığını göstermeye çalışan Allah elçisini de yalancılıkla suçlayan şehir halkının bu yüzden uğradığı açlığı, korkuyu ve başlarına gelecek büyük azabı bir uyarı örneği olarak hatırlatan âyetlerin ardından Allah'a hakkıyla kulluk eden kimselerin, O'nun verdiği nimetlerden yararlanırken kendisine şükretmeleri gerektiği bildirilmekte; sonra da bazı haram yiyecekler sıralanmaktadır (bu haramlar konusunda bilgi için bk. Bakara 2/173). Allah kuluna gereksiz ve faydasız yere zorluk çıkarmaz; hatta kul zorda kalırsa, kural olarak yasakladığı bazı şeylere geçici ola-

rak izin de verir. Önemli olan, Allah tarafından konmuş olan hükümlere saygı duymamızı, nimetlerinden ötürü O'na minnettar olmamızı sağlayan, bizi haksızlık ve aşırılığa sapmaktan koruyan bir dindarlık duyarlılığına sahip olmaktır. Buna karşılık, Allah'ın hükümlerini önemsemeyip de haram ve helâl konusunu hafife alarak, aslında kendi keyfî arzularıyla uluorta hükümler koyup bunları Allah'ın hükümleriymiş gibi göstermeye kalkışmak, "az bir faydalanma" yani önemsiz dünya menfaatleri uğruna "Allah üzerine yalan uydurmak", insanı ebedî kurtuluştan mahrum bırakacak ve "elemli bir azab"a götürecek ölçüde ağır bir suçtur.

118. "Daha önce sana sözünü ettiğimiz şeyler" ifadesinin En'âm sûresinin 146. âyetine gönderme yaptığı anlaşılmakta, bu da Nahl sûresinin En'âm sûresinden sonra indiğini göstermektedir. Yahudilere haram kılındığı bildirilen şeyler En'âm sûresinin 146. âyetinde şöyle sıralanmaktadır: "Yahudilere mahsus olmak üzere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere, sığır ve koyunun ise iç yağlarını onlara haram kıldık. Azgınlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık." Konumuz olan âyetin son cümlesine göre Allah tarafından yahudilere yiyecekler konusunda bazı sınırlı yasaklar konulmasının asıl sebebi, yahudilerin yine kendileri olmuştur; bu yasakların, bazı günahları sebebiyle onları terbiye etme amacı taşıdığı anlaşılmaktadır.

119. "Cahillikle" ifadesi, "yapılanın kötülük veya günah olduğunu bilmeden" mânasında olmayıp, "bildiği halde iradesine hâkim olamamak, bilgisini uygulamamak, nefsine uyup kötülük yapmak yüzünden" anlamında kullanılmıştır. Bununla birlikte âyette cahillik kavramının kullanılması, bir başka açıdan, bütün kötülüklerin temelinde bilgisizlik bulunduğuna işaret eder. Çünkü iyilik ve kötülüğün sebepleri, mahiyeti ve sonuçları hakkında doğru ve yeterli bilgiye sahip olanlar, ayrıca kötülük eğilimlerini dizginlemenin yol ve yöntemlerini bilenler, kararlarını doğru verip iradelerini doğru yönde kullanma imkânına da sahip olurlar. Her şeye rağmen, bir önceki âyette de işaret edildiği gibi Allah'ın muradı insanlara kötülük etmek değildir; O, insanları cezalarla teh-

dit etmekle onların kendilerini düzeltmelerini istemiştir. Kötülükler cezasız kalırsa hayatın anlamı kalmaz. Ama eğer insanlar kötülüklerden dönüp hallerini düzeltirlerse Allah'ın onlardan bekledikleri gibi hareket etmiş olacaklarından, önceki kötülükleri hususunda O'nun af ve merhametine de mazhar olurlar. Bu dönüşü gerçekleştirmeleri halinde Allah onları, kendisine karşı nankörlükleri yüzünden tattırdığı açlık, korku vb. dünyevî musibetlerden (âyet 112) kurtaracağı gibi âhirette azaba uğramaktan da koruyacaktır. Allah'ın, burada görüldüğü gibi insanlara her vesileyle rahmet ve mağfiretinin genişliğini hatırlatması, onlara kötülüklerinden vazgeçmeleri noktasında bir arzu, ümit ve irade aşılamayı hedeflemektedir.

120 – 124

إِنَّ إِبْرٰهٖيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلّٰهِ حَنٖيفًاۜ وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكٖينَۙ
﴿١٢٠﴾ شَاكِرًا لِأَنْعُمِهٖۜ اِجْتَبٰيهُ وَهَدٰيهُ إِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ
﴿١٢١﴾ وَاٰتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةًۜ وَإِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحٖينَۜ
﴿١٢٢﴾ ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرٰهٖيمَ حَنٖيفًاۜ وَمَا
كَانَ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿١٢٣﴾ إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذٖينَ
اخْتَلَفُوا فٖيهِۜ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فٖيمَا كَانُوا
موصول
فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٢٤﴾

Meâli

120. Kuşkusuz İbrâhim, bir hanîf olarak Allah'a gönülden itaat eden iyilik rehberiydi, müşriklerden de değildi. **121.** Allah'ın nimetlerine şükrederdi; Allah onu seçkin kılmış, doğru yola yöneltmişti. **122.** Biz İbrâhim'e bu dünyada iyilik verdik; kuşkusuz o, âhirette de sâlihlerden olacaktır. **123.** Sonra sana, "Hanîf olan ve putperestler arasında yer almamış bulunan İbrâhim'in dinine uy" diye vahyettik. **124.** Sebt gününün gözetilmesi sadece onun hakkında görüş ayrılığına düşenlere gerekli kılınmıştı. Rabbin kıyamet gününde, ayrılığa düştükleri meseleyle ilgili olarak onların arasında hükmünü verecektir.

Tefsiri

120-121. Zemahşerî, "iyilik rehberi" diye çevirdiğimiz *ümmet* kelimesinin burada iki anlama gelebileceğini belirtmektedir: **a)** İbrâhim'in, sahip olduğu bütün güzel nitelikler sebebiyle âdeta tek başına bir ümmet kadar büyük ve önemli bir zat olduğunu ifade eder; **b)** Burada ümmet, "bir toplumun kendisini iyilik konusunda önder ve rehber (imam) edindiği, peşinden gittiği kişi" anlamına gelir. Nitekim başka bir âyette bildirildiğine göre Allah Teâlâ ona, "Ben seni insanlara önder (imam) yapacağım" buyurmuştu (Bakara 2/124).

Kur'an-ı Kerîm'de âdeta Hz. İbrâhim'in ismiyle özdeşleştirilen *hanîf* kelimesi ise "şirk kuşkusu taşıyan her türlü sapkın görüşten uzaklaşarak, Allah'ın birliği inancını benimseyen ve ihlâslı bir şekilde yalnız O'na kulluk eden" anlamını ifade eder ve Allah'ın, başlangıçtan itibaren insanlara bildirdiği, insanın tabiatına en uygun olan tevhid dininin genel bir niteliği olarak geçer (bilgi için bk. Bakara 2/135). Muhtemelen Mekke putperestleri, kendi helâl-haram telakkilerinin ataları Hz. İbrâhim'den geldiğini ileri sürdükleri için burada İbrâhim'in gerek inanç gerekse yaşayış olarak onlarla hiçbir ilgisinin bulunmadığı vurgulanmaktadır (Taberî, XIV, 190). Yukarıda müşriklerin Allah'a karşı nankörlükleri üzerinde durulmuştu; burada ise Hz. İbrâhim'in özellikle tevhid inancına bağlılığı ve Allah'ın nimetlerinden dolayı şükür vecîbesini yerine getirme özelliği öne çıkarılmakta ve bu suretle Mekke putperestlerinin gerek inançta gerekse yaşayışta ondan ne kadar uzakta oldukları ortaya konmaktadır.

122. İbrâhim'e bu dünyada verildiği bildirilen iyilik (hasene), çoğunlukla "insanlık tarihinde hayırla anılarak saygınlık kazanması" (Taberî, XIV, 192-193; İbn Atıyye, III, 431) şeklinde açıklanmıştır. Böylece âyette Hz. İbrâhim'in hem dünyadaki hem de âhiretteki seçkinliğine, şan ve şerefine işaret edilmektedir. Onun bu şekilde bir ihsana mazhar olmasının temel sebebi, yukarıda belirtildiği üzere Allah'ın birliği inancının samimi bir bağlısı, savunucusu olması, şükreden bir kul olmasıdır. Böylece âyette dolaylı olarak insanın asıl değerinin, dünya ve âhiret mutluluğunun Hz. İbrâhim örneğinde dile getirilen bu temel özellikleri taşımasına bağlı olduğu ortaya konmaktadır.

123. Hz. Muhammed'in, içinde yetiştiği toplumun putperest ve nankör kesiminden kendisini ayıran ve ismini ebedîleştiren temel özelliği de Allah'ın bu âyette özetlenen buyruğuna uyarak Hz. İbrâhim'in tevhid geleneğini ihya etmesi ve tebliğ ettiği dinin inanç ilkeleriyle ibadet ve ahlâk ruhunun "İbrâhimî gelenek" denilen bu öğreti üzerine inşa edilmiş olmasıdır.

124. Eski tefsirlerde genellikle yahudilerin, hakkında görüş ayrılığına düştükleri şeyin "sebt günü" (cumartesi yasağı) olduğu belirtilmiştir; fakat İbn Âşûr'un da belirttiği gibi (XIV, 322-323) bunu bir önceki âyette geçen İbrâhim ve "İbrâhim'in dini" olarak anlamak daha isabetlidir. Buna göre âyeti şöyle açıklamak uygun olacaktır: Sebt günü ile ilgili yasaklar, bazı taşkınlıkları ve dikbaşlılıkları sebebiyle sadece Mûsâ kavmine özel bir ceza olarak Allah tarafından konulmuştur, İbrâhim ve onun diniyle ilgisi yoktur. Âyetten anlaşıldığına göre Mekkeliler'in temasta bulunduğu bazı yahudi grupları, diğer birçok konuda olduğu gibi Hz. İbrâhim'in kişiliği ve dini konusunda da görüş ayrılığına düşmüşlerdi (bk. Âl-i İmrân 3/65-68).

125 – 128

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ
وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ

سَبِيلِهِ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿١٢٥﴾ وَاِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا
بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ ﴿١٢٦﴾
وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ اِلَّا بِاللّٰهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ
مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٧﴾ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ
مُحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾

Meâli

125. Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin rabbin, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir; O, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir. **126.** Cezalandırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın, fakat eğer sabır gösterirseniz bilin ki sabırlı davrananlar için bu muhakkak ki daha hayırlıdır. **127.** Sen sabret; sabır göstermen de Allah'ın ihsanı sayesinde olacaktır. Onlardan dolayı üzülme, kurdukları tuzaklardan kaygı duyma. **128.** Çünkü Allah takvâ ile hareket edip iyiliği seçenlerin yanındadır.

Tefsiri

125. Konu dikkate alındığında âyetteki *davet*in muhatap tarafı, genellikle müslüman olmayan ve İslâm konusunda Hz. Peygamber'le tartışmaya girişenlerdir. Ancak âyette muhatap belirtilmeyip ifadenin mutlak bırakılması, burada genel olarak davet ve tartışma konusunda bir yöntem bilgisinin verildiğini açıkça göstermektedir. Başka bir ifadeyle âyet, farklı seviyelerdeki insanlara yönelik olarak özelde İslâm davetinin, genelde ilmî ve fikrî tartışmaların, eğitim ve öğretimin başlıca yöntemlerini özetlemektedir. Başta İbn Rüşd olmak üzere genellikle müteahhir dönem İslâm âlimleri, düşünürleri ve müfessirlerine göre bu âyetteki

hikmet, klasik mantıktaki burhana, "öğüt" (*mev'iza*) hitabete, "tartışma" (*mücadele*) ise cedele tekabül eder. Fahreddin er-Râzî (XX, 138 vd.), tefsirlerde bu âyet hakkında yeterli açıklamaya rastlamadığını ifade ettikten sonra özetle şu bilgileri vermektedir: Herhangi bir görüş ve inanca davet, sağlam delile (hüccet) dayanmalıdır. Bütün deliller genellikle üç başlık altında toplanır: **a)** Tartışmasız doğru bilgi ve inanç sağlayan kesin delil. Âyetteki "hikmet"le kastedilen bu delildir, bütün bilgi derecelerinin en yükseği de budur; **b)** Kesin bilgiye değil, zannî işaretlere ve ikna gücüne dayalı deliller. "Güzel öğüt"le de bu kastedilmiştir; **c)** Bir gerçeği kanıtlamaktan çok, rakibi susturup tartışmadan çekilmesini sağlayan deliller. Buna da cedel denir ve iki çeşidi vardır: Özünde doğruluğu kesin olmamakla birlikte yaygın kabul görmüş bilgiler. Âyetteki "en güzel yöntemle tartış" buyruğu bunu ifade eder. Cedelin ikinci kısmı asılsız öncüllerden oluşur ve buna ancak erdemsiz insanlar başvurur. Râzî'ye göre âyette "Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et" buyurulmakla, davetin asıl metodunun bu iki delile dayanması gerektiği ortaya konmuştur. Cedel ise bir gerçeği kanıtlamaktan çok rakibi susturmayı hedef alan yöntemdir. İslâm âlimlerinin önemli bir kısmı cedelin temelinde ne pahasına olursa olsun rakibi susturmak gibi bencil bir duygu gördükleri için bu yöntemi her zaman ahlâkî bulmamışlardır. Konumuz olan âyette tartışmanın en güzel yöntem ve üslûpla yapılması şartının getirilmesi de bu hassasiyeti yansıtmaktadır.

126. Adalet İslâm'ın aslî ilkesidir ve insan bu ilkeyi ancak kendisi aleyhine yani özveri yönünde aşabilir (âyet 90); buna mukabil, karşı taraf putperest, inkârcı veya başka bir dinden bile olsa ona, onun kendisine verdiği zarardan fazla bir zarar veremez; gördüğü zarara kurallar çerçevesinde dengiyle cevap vermek adalet ilkesinden doğan bir haktır. Ancak yine de Allah, resulüne ve onun şahsında müslümanlara, eğer sabır gösterirlerse, yani kötülüğe dengiyle dahi karşılık verme arzularını dizginleyip mukabelede bulunmazlar ve bu haklarını kullanmazlarsa bunun sabır erdemini kazanmış kişiler için daha hayırlı olacağını bildirmektedir. İslâm ahlâk literatüründe bu davranışın adı hilimdir. Bazı eski tefsirlerde bu âyetin hükmünün cihadı emreden âyetlerle neshedil-

diği ileri sürülmüşse de (bk. Taberî, XIV, 195; İbn Atıyye, III, 433; Râzî, XX, 141) bu görüşü kabul etmek mümkün değildir; çünkü cihad özel durumlarla ilgili geçici bir mücadele yöntemidir; buna karşılık kötülük edenlere adalet ölçüsü içinde cevap vermek hak olmakla birlikte, bağışlama yolunu tercih etmek ilâhî dinlerin ahlâk öğretilerinde başta gelen erdemlerindendir. Başka bir açıdan bakıldığında affetmek insan psikolojisini cezalandırmaktan daha fazla etkilediği için pratikte insanları kazanmak için daha etkili bir yoldur. Âyette sabrın daha hayırlı olduğu belirtilirken böyle bir imada da bulunulmuş olabilir.

127-128. Sabrın, kulun Allah ile kurduğu şuur, tefekkür, duygu ve eylem ilişkisine bağlanması hem bu erdemin dinamiğine hem de yüksekliğine ince bir işarettir. Hz. Peygamber'in, davetini hikmetle ve güzel öğütlerle sürdürmesine, gerektiğinde tartışmalarını da en güzel üslûpla yapmasına, baskı ve eziyetlere karşı sabırlı ve hoşgörülü bir tavır izlemesine ve bunu bir erdem saymasına rağmen düşmanları yine de onu derinden üzecek davranışta bulunuyor; aleyhinde tuzaklar kuruyorlardı. Sûrenin son âyetinde yüce Allah'ın, takvâ sahiplerinin, yani rabbine derinden saygı duyup her türlü tutum ve davranışlarında O'na karşı sorumlu olduğu bilincini daima canlı tutanların ve güzel işler yapanların, yaptıklarını da güzel yapanların yanında olduğu müjdesini vermektedir (ihsan hakkında bk. âyet 90).

Düşmanlarından maddî ve mânevî zarar gören, eziyet çeken Hz. Peygamber ve müslümanlar için aynı zamanda bir teselli amacı taşıyan bu son âyet metnindeki *takvâ* kavramıyla *ihsan* kavramı aslında insanın bütün dinî ve ahlâkî tutum ve davranışlarını kapsamaktadır; bununla birlikte, takvâ öncelikle müslümanın Allah'a karşı saygısını ve sorumluluğunu, ihsan ise ana babasından başlamak üzere yakın ve uzak çevresine, diğer insanlara, hatta canlı ve cansız tabiata karşı tavırlarını aynı sorumluluk duygusuyla en güzel, en doğru ve yararlı bir şekilde sergilemesini ifade eden kavramlardır. Bu sebeple İslâm dünyasının bazı bölgelerinde, sûrenin bu son âyetinin cuma hutbelerinde okunarak dinî ve ahlâkî mesajının müslümanlara hatırlatılması gelenek halini almıştır.

17 (50)

İsrâ Sûresi

Mekke, 111

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada on yedinci, iniş sırasına göre ellinci sûredir. Kasas sûresinden sonra, Yûnus sûresinden önce Mekke döneminde inmiştir. 26, 32-33, 60, 73-74, 80, 107-111. âyetlerle diğer bazılarının Medine'de indiği yolunda değişik rivayetler varsa da, büyük ihtimalle tamamı Mekke'de nâzil olmuştur. İbn Âşûr, bu rivayetlerin, söz konusu âyetlerin içerdiği hükümlerin Medine dönemindekilerin muhtevasını hatırlatmasından ileri gelmiş olabileceğini, fakat bunun sağlam bir gerekçe olmadığını ifade eder (XV, 6).

Adı

Sûre ismini 1. âyetten almıştır. 2-8. âyetlerinde İsrâiloğulları'ndan bahsedildiği için ashap döneminde "Benî İsrâil sûresi" diye de anılırdı. Nitekim Buhârî ve Tirmizî'de, hadis mecmualarının tefsir bölümlerinde bu sûre ile ilgili bab "Benî İsrâil" başlığını taşır. Ayrıca ilk kelimesinden dolayı "Sübhân sûresi" diye de anılmıştır.

Konusu

İsrâ olayı, İsrâiloğulları'nın kötülükleri sebebiyle uğradıkları iki büyük işgal ve yıkım, önemli bir kısmı Kur'an-ı Kerîm'den önceki ilâhî kitaplarda da bulunan temel dinî ve ahlâkî buyruklar, yeniden dirilmenin mümkün olduğu ve âhiret sorumluluğu, Allah'ın kuşatıcı ilmi, ilk insanın yaratılışı, İblîs'in isyanı, insanın seçkin bir varlık oluşu, ibadet ve namaz,

Kur'an'ın önemi, müşriklerin inatçılığı, müminlerin itaatkârlığı sûrenin başlıca konularıdır.

Fazileti

İbn Hanbel, Tirmizî ve Nesâî gibi muhaddislerin aktardığı bir rivayete göre Hz. Âişe Peygamber efendimizin, genellikle geceleri Benî İsrâil (İsrâ) ve Zümer sûrelerini okuduğunu bildirmiştir (Şevkânî, III, 233).

1

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سُبْحَانَ الَّذ۪ٓي اَسْرٰى بِعَبْدِه۪ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ
الْاَقْصَا الَّذ۪ي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَاۜ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ
الْبَص۪يرُ ﴿١﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten işitendir, görendir.

Tefsiri

1. Hz. Peygamber'in Mekke'deki Mescid-i Harâm'dan Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya götürülmesi şeklinde gerçekleşen olağan üstü olay İslâmî kaynaklarda, metindeki ilgili fiilin masdarı olan ve "geceleyin yürüme, gece yolculuğu" anlamına gelen *isrâ* kelimesiyle anılır. Bu yolculuğun, hadislerde anlatılan "göklere yükseltilme" safhasının da dahil olduğu

tamamı ise "yükselme, yukarı tırmanma" anlamındaki urûc kökünden türetilmiş olan ve "yükselme vasıtası, aleti" mânasına gelen *miʿrâc* kelimesiyle ifade edilir.

Hz. Muhammed'in peygamber olmasıyla birlikte putperestlerin müslümanlar üzerinde kurduğu baskılar, muhtemelen risâletin 6. yılından itibaren Peygamber ailesiyle az sayıdaki müslümanlara karşı ekonomik ve sosyal bir boykota dönüştü. Üç yıl süren ve büyük acılara sebep olan bu boykotun ardından Resûlullah, kısa aralıklarla eşi Hz. Hatice ile amcası ve hâmisi Ebû Tâlib'i kaybetti. Dolayısıyla bu yıla *hüzün yılı* denildi. Bu acılı olayların ardından Allah Teâlâ, bir bakıma resulünü, sabır ve tahammülü dolayısıyla hem teselli etmek hem de ödüllendirmek istedi ve bunun için genellikle miʿrac diye anılan büyük mûcizevî olayı gerçekleştirdi.

İsrâ sûresinin 1. âyeti ile Necm sûresinin ilk âyetleri miʿrac olayına işaret etmektedir. Aynı konuda hadis mecmualarında da kırk beş kadar sahâbî vasıtasıyla bizzat Hz. Peygamber'den bilgiler nakledilmiştir. Ancak özellikle bu hadislerdeki ayrıntılı mâlûmat değişik yorumlara yol açacak nitelikte olduğu için, miʿracın tarihi ve nasıl cereyan ettiği hakkında farklı bilgiler verilmiştir. Yaygın kabule göre miʿrac, peygamberliğin 12 veya 13. yılında (Muhammed Hamîdullah'a göre biʿsetin 9. yılında; bk. *İslâm Peygamberi*, I, 92) vuku bulmuştur. Konuyla ilgili çok sayıda hadis bulunmakta olup özellikle Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inde ("Salât", 1; "Bed'ü'l-halk", 6; "Tevhîd", 37) yer alan hadislere göre bir gece Hz. Peygamber Kâbe'nin avlusunda (diğer bazı rivayetlerde amcasının kızı Ümmühânî'nin evinde) "uyku ile uyanıklık arasında bir durumdayken" Cebrâil yanına geldi, göğsünü açarak kalbini zemzemle yıkadı, sonra Burak denilen bir binek üzerinde onu Kudüs'e götürdü. Resûlullah'ı burada önceki bazı peygamberler karşıladılar ve onu kendilerine imam yaparak arkasında topluca namaz kıldılar (Başka bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber önce Mekke'den göklere yükseltildi, dönüşte de Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya götürüldü. Bu bilgiye göre âyette Resûlullah'ın bu mânevî yolculuğa Mekke'den başlayıp semalara yükseldikten sonra Mescid-i Aksa'ya geldiği, oradan da Mekke'ye döndüğü özetlenmiştir). Daha sonra semaya yükseltilen Resûlullah, semanın birinci katında Hz. Âdem, ikinci katında Hz. Îsâ ve Hz. Yahyâ, üçüncü katında Hz. Yûsuf, dör-

düncü katında Hz. İdrîs, beşinci katında Hz. Hârûn, altıncı katında Hz. Mûsâ, yedinci katında ise Hz. İbrâhim ile görüştü. Kur'an'da "sidretü'l-müntehâ" (hudut ağacı) denilen ve bir görüşe göre (bk. Şevkânî, V, 124) yaratılmışlarca bilinebilen alanın son sınırını işaretlediği kabul edilen hudut noktasının ötesine, Cebrâil'in geçme imkânı olmadığı için Hz. Peygamber refref denilen bir araçla tek başına yükselmesini sürdürdü. Bu sırada kendisine evrenin sırları, varlığın kaderiyle hükümlerin tesbiti için görevlendirilmiş olan meleklerin çalışmaları gösterildi. Nihayet bir yoruma göre (bk. Şevkânî, V, 123) bir beşerin insan olma özelliğini koruyarak Allah'a yaklaşabileceği son noktaya kadar yaklaştı (Necm sûresinde "yay" örneği ile anlatılan yaklaşma, ağırlıklı yoruma göre Cebrâil ile Hz. Peygamber arasında olmuştur; bk. en-Necm 53/8-9).

Peygamber'in rabbine selâm ve ihtiramını arzettiği, Allah'ın da ona selâmla hitap ettiği ve inananlara esenliklerin dile getirildiği "Tahiyyat" duasındaki diyalogun mi'rac olayı sırasında gerçekleştiği kabul edilir. Mekândan münezzeh olan Allah Teâlâ ile Kur'an'ın "âlemlere rahmet" olarak gönderildiğini bildirdiği Hz. Muhammed arasında, insan idrakinin kavramaktan âciz olduğu bir şekilde gerçekleşen bu buluşma sırasında Resûlullah'a, içlerinden günahkâr olanlar –eğer affedilmezlerse– bir süre cehennemde cezalandırıldıktan sonra bütün ümmetinin cennete kabul buyurulacağı müjdelendi; ayrıca kendisine bir hediye olarak Bakara sûresinin "Âmene'r-resûlü..." diye başlayan son iki âyeti verildi; İslâm'ın temel ibadetlerinden beş vakit namaz emredildi. Bazı rivayetlere göre mi'racdan dönüş sırasında kendisine cennet ve cehennem ile buralarda bulunacak insanların durumları gösterildi. Nihayet Hz. Peygamber Mekke'den ayrıldığı noktaya getirildi.

Söz konusu hadislerin baş kısmında yer alan ve mi'racın Hz. Peygamber "uyku ile uyanıklık arasında" bir durumdayken başladığını, uyandığında kendisini Mescid-i Harâm'da bulduğunu belirten ifadeler dolayısıyla (Buhârî'deki rivayetlerin birinin sonunda ["Tevhîd", 37; Taberî, XV, 5] "Peygamber uyandı ki Mescid-i Harâm'dadır" denilmektedir) bu olayın bedenle gerçekleşen bir yolculuk mu olduğu, yoksa bunun bir tür rüyada vuku bulan ruhanî bir durum mu olduğu hususunda erken dönemden itibaren tartışmalar yapılmıştır (meselâ bk. Taberî,

XV, 5; İbn Kesîr, V, 40-41). Biri uykuda diğeri uyanıkken olmak üzere iki mi'racdan bahsedildiği de olmuştur. Müfessirlerin çoğunluğu mi'racı Hz. Peygamber'in hem bedeniyle hem de ruhuyla uyanıkken yaşadığı bir olay olarak kabul etmişlerdir. Miracın uykudayken veya uyanık iken ruhen vuku bulduğunu söyleyenler olmuştur. Doğru olsa bile bu iddia miraç mûcizesinin değerini ve önemini azaltmaz. Çünkü genel bir ilke olarak vahiy yollarından birinin de rüya olduğu kabul edilir. Nitekim bu sûrenin 60. âyetinde mi'rac olayı kastedilerek "sana gösterdiğimiz rüya ..." şeklinde bir ifade yer almaktadır. Buradaki rüya kelimesinin uyanıkken görme anlamına gelebileceği gibi bundan uykuda görülen rüyanın kastedilmiş olabileceği de belirtilmektedir (meselâ bk. Taberî, XV, 110; İbn Âşûr, XV, 146). Ayrıca Hz. İbrâhim de oğlu İsmâil'i kurban etme emrini rüyasında almıştı (Sâffât 37/102).

Ancak, mi'rac Hz. Peygamber'in tamamen mûcizevî bir tecrübesi olduğundan onu illâ da aklın kalıpları içinde açıklamanın gerekli olmadığı muhakkaktır. Taberî'ye göre Allah, kulunun ruhunu değil, mutlak bir ifadeyle kulunu geceleyin götürdüğünü ifade buyurduğuna göre, "Peygamber sadece ruhuyla mi'raca çıkmıştır" diyerek âyetin anlamını sınırlamaya hakkımız yoktur (XV, 26).

Buhârî'nin naklettiği rivayetlerde Hz. Peygamber'in önce göklere çıkarıldığı, sonra Kudüs'e getirildiği bildirilirken, önce Kudüs'e getirildiğini ifade eden rivayetler de vardır (bk. Taberî, XV, 3-5). Konumuz olan âyette isrâ anlatılırken açıkça "Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya" ifadesinin kullanılmış olması, Resûlullah'ın semaya yükselmesinden önce Mescid-i Aksâ'ya uğradığı görüşünü teyit etmektedir. Öte yandan Muhammed Hamîdullah, âyette geçen "en uzak mescid" anlamına gelen Mescid-i Aksâ'nın Kudüs'teki mescid olamayacağını, bunun "semavî bir mescid" olması gerektiğini savunan görüşü tercih eder. Çünkü Kur'an-ı Kerîm'de Filistin'den "en yakın yer" diye söz edilmektedir (Rûm 30/3). Şu halde "en uzak mescid" (el-Mescidü'l-aksâ) Kudüs'te olmamalıdır. Öte yandan Kudüs'te eski mâbed (Süleyman Mâbedi) İslâmiyet'ten çok önce ortadan kaldırılmış, şimdiki Mescid-i Aksâ ise henüz yapılmamıştı (*a.g.e.*, I, 107-108). Bununla birlikte müfessirlerin tamamına yakını bunun Kudüs'teki Süleyman Mâbedi olduğunda müttefiktirler. Bu görü-

şe katılan İbn Âşûr, âyette Hz. Muhammed'in ümmeti tarafından eski mâbedin yeniden inşa edileceğine bir işaret bulunduğu kanaatindedir (XV, 8, 18). Nitekim müslümanlar hicrî 66-73 yılları arasında bugünkü Mescid-i Aksâ'yı inşa etmişlerdir.

Âyette Mescid-i Aksâ'nın çevresinin mübarek kılındığı bildirilmektedir. Çünkü burada Hz. Muhammed'den Hz. Îsâ'ya kadar pek çok peygamber gelmiş geçmiş; çoğu burada vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir. Nihayet Peygamber efendimizin mûcizevî bir şekilde buraya getirilmesi ve daha sonra bir süre buranın müslümanlar tarafından kıble kabul edilmesi de Mescid-i Aksâ'nın çevresinin mübarek bir mekân oluşunun başka bir ifadesidir. (Kaynaklarda Mescid-i Aksâ Kudüs'ün ismi olarak geçer. Hadisdeki kapılar şehrin kapılarıdır, 7 kapısı vardır. Ayrıca bk. Wensinck, Mescid-i Aksâ, İA, VIII, 118-119).

2 – 8

وَاٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ اَلَّا تَتَّخِذُوا
مِنْ دُونٖي وَكٖيلًاۜ ﴿٢﴾ ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍۜ اِنَّهُ كَانَ عَبْدًا
شَكُورًا ﴿٣﴾ وَقَضَيْنَٓا اِلٰى بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي
الْاَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبٖيرًا ﴿٤﴾ فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ اُو۫لٰيهُمَا
بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَٓا اُو۫لٖي بَأْسٍ شَدٖيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ
الدِّيَارِۜ وَكَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا ﴿٥﴾ ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ
عَلَيْهِمْ وَاَمْدَدْنَاكُمْ بِاَمْوَالٍ وَبَنٖينَ وَجَعَلْنَاكُمْ اَكْثَرَ نَفٖيرًا ﴿٦﴾

إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا فَإِذَا جَاءَ
وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسُوءُوا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ
أَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا ﴿٧﴾ عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ
وَإِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا ﴿٨﴾

Meâli

2. Mûsâ'ya kitabı verdik ve "Benden başkasına güvenip dayanmayın" diyerek o kitabı İsrâiloğulları'na bir hidayet rehberi kıldık. **3.** Ey Nûh ile birlikte taşıdıklarımızın soyundan gelenler! Bilesiniz ki Nûh çok şükreden bir kul idi. **4.** Biz kitapta İsrâiloğulları'na şöyle bildirmiştik: "Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracak, çok böbürleneceksiniz." **5.** Bu ikisinden ilkinin zamanı gelince üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik. Bunlar, evlerin arasında dolaşıp köşe bucak her tarafı aradılar. Bu, yerine getirilmiş bir vaad idi. **6.** Bir zaman sonra onlara karşı size tekrar üstünlük verdik, servet ve oğullarla gücünüzü arttırdık; adamlarınızın sayısını daha da çoğalttık. **7.** Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz. Nihayet ikinci cezalandırma vakti gelince, düşmanlarınız onurunuzu çiğnesinler, daha önce girdikleri gibi yine mescide girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi yakıp yıksınlar istedik. **8.** Umulur ki rabbiniz size acır; ama eğer yine fesatçılığa dönerseniz biz de cezayı tekrarlarız. Biz cehennemi kâfirler için ebedî bir ceza yeri yaptık.

Tefsiri

2-3. "Kitap"tan maksat Tevrat'tır. Tevrat'ın hidayet rehberi olması, onun sayesinde İsrâiloğulları'nın cehalet ve inkârcılıktan bilginin aydınlığına ve gerçek dine kavuşmalarıdır. 2. âyetin metnindeki *vekîl* kelimesi, "ken-

disine dayanılıp güvenilen, işlerin kendisine bırakıldığı kimse" demektir. Bu şekilde Allah'a güvenip bağlanmaya da *tevekkül* denir.

Sûrenin ilk âyetinde İsrâ ile Hz. Muhammed'in onurlandırıldığı bildirildikten sonra burada kendisine Tevrat indirilmek suretiyle Hz. Mûsâ'nın da şereflendirildiği belirtilmektedir. Bu vesileyle insanlığın en eski atalarından ve ulu peygamberlerden olan Hz. Nûh da "çok şükreden bir kul" olarak takdirle yâdedilmektedir.

4. Bu âyetteki kitap genellikle Tevrat diye açıklanırken bunu levh-i mahfûz olarak anlayanlar da vardır. Bu anlayışa göre âyet şu anlama gelir: Sizin iki defa bozgunculuk çıkaracağınız levh-i mahfûzda yazılıdır, yani ilmimizde mevcuttur, bunu yapacağınız bizce mâlûmdu. Nitekim ikisini de yaptınız.

Yukarıda Hz. Mûsâ'ya kitabın gönderilmesi ve onun İsrâiloğulları'na rehber kılınması ilâhî bir lutuf olarak zikredilmişti. Hz. Mûsâ, Mısır'da yüzlerce yıl aşağılayıcı bir muameleye mâruz kalan İsrâiloğulları'nı Firavun'un hegemonyasından kurtarıp özgürlüklerine kavuşturmuş, ana yurtlarına götürmüş, onlara Tevrat'ı tebliğ etmişti. Fakat gerek Kur'an'da gerekse Kitâb-ı Mukaddes'te bildirildiği üzere onlar sık sık Allah'a olan ahidlerini bozup günaha sapmışlar, bu yüzden de ilâhî cezaya mâruz kalmışlardı (bu konuda ayrıntılı bilgi ve Kitâb-ı Mukaddes'teki açıklamalar için bk. Bakara 2/74, 100-101).

Âyetteki "fesad"dan maksat, İsrâiloğulları'nın genel olarak Allah'ın Tevrat'ta koyduğu hükümleri çiğnemeleridir. Tefsirlerde iki fesaddan biri peygamber Eş'iya'yı (İşaya) öldürmeleri veya Ermiya'yı (Yeremya) hapsetmeleri; ikincisi ise Hz. Yahyâ'yı öldürmeleri, Roma yöneticileriyle iş birliği yaparak Hz. Îsâ'yı öldürmeye kalkışmaları şeklinde açıklanmaktadır (Şevkânî, III, 327).

5-7. Hz. Mûsâ'nın ölümünden sonra İsrâiloğulları'nın Filistin'deki çeşitli putperest toplulukların tesirinde kalarak bir yandan tevhide dayalı inançlarını bozarken bir yandan da Tevrat'ın ilkelerinden sapıp kötülüklere bulaşıyorlardı (bk. Hâkimler, 2/11-13). Azgınlıklarını peygamberlerini öldürmeye kadar götürmeleri neticesinde "ilk vaad" gerçekleşmiştir. Tefsirlerde bu ilk vaad hakkında, Bâbil esaretinin de dahil olduğu farklı

olaylardan söz edilmiştir (bk. Şevkânî, III, 237). Tarihî bilgilere göre ise bu ilk vaad, milâttan önce VI. yüzyılda Bâbilliler'in Kudüs'ü işgal etmeleri ve Süleyman Mâbedi'ni (Birinci Mâbed) yıkmalarıyla başlayan sürgün ve esaret sürecini ifade etmektedir. 6. âyette, zamanın Pers Kralı Kyros'un milâttan önce 539'da Bâbil'i ele geçirdikten sonra İsrâiloğulları'nın ülkelerine dönmelerine izin vermesiyle başlayan ve milattan önce 63 yılına kadar süren millî birliğin yeniden kurulması, İkinci Mâbed'in inşası, Kudüs'ün imarı, dinî ve kültürel hayatın yeniden canlanması gibi olumlu gelişmelerin yaşandığı döneme işaret edildiği anlaşılmaktadır. 7. âyette ise bu parlak dönemin ardından girilen yeni bir dinî, kültürel, siyasî kriz ve yıkım dönemine atıfta bulunulduğu görülmektedir. Bu dönemde önce yahudiler arasında çeşitli fikrî ve siyasî ihtilâflar ve iç karışıklıklar başlamış; ardından iktidar mücadelesi veren bir yahudi grubunun iş birliği yaptığı Romalılar Kudüs'ü ele geçirerek şehri tahrip etmiş, yahudilerin bağımsızlığına son vermişler (m.ö. 63); bu arada on binlerce yahudi öldürülmüş ve nihayet 70 yılında İkinci Mâbed de Romalılar tarafından yıkılmıştır (konuyla ilgili tarihî bilgiler için bk. Moshe Sevilla-Sharon, s. 29-76). Tefsirlerde yahudilerin ikinci bozgunculuklarıyla ilgili olarak zikrettikleri Hz. Yahyâ'yı öldürmeleri olayı da bu dönemde vuku bulmuştur. Bundan sonra 1948'e kadar Filistin'de yahudi hâkimiyeti kurulamamıştır.

8. Bundan önceki âyetlerde İslâm öncesi yahudilerinden söz edilmişti. Burada ise Hicaz'daki yahudilerin uyarıldığı anlaşılmakta; eğer tekrar bozgunculuk yaparlarsa Allah'ın da onları tekrar cezalandıracağı bildirilmekte, en son ceza yerinin ise cehennem olacağı hatırlatılmakta; kendilerinden, Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ'nın ilâhî hakikatlere davetlerini tekrar eden Hz. Muhammed'e kulak vermeleri, eski hatalarını tekrarlamayıp onu tasdik etmeleri istenmektedir. Fakat Medine'deki yahudiler bu çağrıya olumsuz cevap vermişler; hatta Hz. Peygamber'le yaptıkları anlaşma hükümlerine rağmen Mekkeli putperestlerle müslümanlara karşı iş birliği yapmışlardır. Allah da onları müslüman Araplar'ın eliyle cezalandırmıştır (Râzî, XX, 160; Şevkânî, III, 138).

9 – 11

إِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَهْد۪ي لِلَّت۪ي هِيَ اَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِن۪ينَ الَّذ۪ينَ
يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْراً كَب۪يراًۙ ﴿٩﴾ وَاَنَّ الَّذ۪ينَ
لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَاباً اَل۪يماً ﴿١٠﴾ وَيَدْعُ
الْاِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَٓاءَهُ بِالْخَيْرِۜ وَكَانَ الْاِنْسَانُ عَجُولاً ﴿١١﴾

Meâli

9. Kuşkusuz bu Kur'an en doğru olana iletir; güzel işler yapan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler. **10.** Âhirete inanmayanlara gelince, onlar için de ağır bir azap hazırladık. **11.** İnsan, şerri de hayrı istediği gibi ister. İnsan pek acelecidir!

Tefsiri

9-10. Kur'an'ın asıl işlevi, insanlık için bir rehber olması, "en doğru olan"a götürmesidir. "En doğru olan"la ilgili açıklamalar genellikle şu noktada toplanmaktadır: En doğru olan, öncelikle İslâm dini, yani onun temel öğretisi olan doğru itikad, güzel ameldir. Bu ikisini gerçekleştiren de Allah tarafından ödüllendirileceği için Kur'an aynı zamanda bu büyük ecri kazanmaya vesiledir. Öte yandan Kur'an âhirete inanmayanlara Allah'ın ağır bir azap hazırladığını da haber vermektedir ki, insanların doğruyu bulması için Kur'an'ın dikkat çektiği hususlardan biri de budur. Çünkü peşin fikirli olmadan hakikate karşı zihnini ve gönlünü açık tutanlar Kur'an'ın bu uyarıları sayesinde âhiret azabından korunmak gerektiğinin şuurunda olarak günahlardan uzaklaşma ve arınma çabası gösterirler.

11. Hangi insanlar kendilerine kötülük yapmayı ve zarar vermeyi isterler? Tefsirlerde bu soruya çeşitli şekillerde cevap verilmiştir. Müşriklerden bazıları inkâr ve inatlarını, "Allahım! Eğer bu kitap, senin katından gel-

miş bir hakikatse gökten üzerimize taş yağdır!" (Enfâl 8/32) gibi sözlerle dışa vururlardı. Muhtemelen âyette bunlar kastedilmiştir. İnsanlar arasında ciddi bir sıkıntıyla karşılaştıklarında sabır ve metanetle bu sıkıntıyı atlatmaya, mâkul ve meşrû yollarla bu sıkıntıdan kurtulmaya çalışmak yerine, "Allah canımı alsa da bu dertten kurtulsam!" şeklindeki sözlerle kendilerine beddua edenler de bulunur. Ayrıca bazan insanlar bilgisizlikleri sebebiyle kendi iyiliklerine zannederek aslında yine kendileri için kötü olan şeyleri isterler. Çünkü insanın iyi olduğunu zannettiği şey gerçekte kötü, kötü olduğunu zannettiği de iyi olabilir; bu hususta en doğrusunu Allah bilir (bk. Bakara 2/216).

Âyetin, insanı çok aceleci olarak değerlendiren ifadesi, insanın tabiatındaki bir zaafa işaret etmektedir. Gerçekten insanın, özellikle ilk defa karşılaştığı durumlarda neyin iyi neyin kötü, neyin faydalı neyin zararlı olduğu konusunda isabetli hüküm vermesi her zaman mümkün olmayabilir. Bunun için insanın aklını, bilgisini, tecrübesini kullanarak veya inandığı, güvendiği kaynaklara başvurarak en doğru tercihi yapması gerekir. Fakat zihinsel ve ruhsal yönden yeterince gelişmemiş olanlar bir sabır ve olgunluk isteyen bu süreçten geçmeye tahammül edemedikleri için genellikle nefsânî isteklerinin tesiriyle aceleci davranır ve umumiyetle de yanlış hüküm verir, yanlış tercihte bulunurlar. İşte âyet-i kerîme bu zaaf konusunda uyarıda bulunmakta; dolaylı olarak muhatabını, 9. âyette "en doğru olan"a götürdüğü bildirilen Kur'an'ın davetine ve ölçülerine göre karar verip hareket etmeye çağırmaktadır.

12

وَجَعَلْنَا الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ فَمَحَوْنَا اٰيَةَ الَّيْلِ وَجَعَلْنَا
اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ
السِّن۪ينَ وَالْحِسَابَۜ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْص۪يلًا ﴿١٢﴾

Meâli

12. Biz geceyi ve gündüzü birer nişan olarak yarattık. Nitekim rabbinizin nimetlerini arayasınız, ayrıca yılların sayısını ve hesabını bilesiniz diye gecenin nişanını siler, aydınlatıcı olarak gündüzün nişanını getiririz. İşte biz her şeyi açık açık anlattık.

Tefsiri

12. Yukarıda söz konusu edilen vahiy kitabı Kur'an'ın insanlığı kurtarıcı rehberliğinden sonra, burada da muhatabın dikkati kâinat kitabından bir kesite, gece ile gündüzün akışına çevrilmekte; bunun insanlık için taşıdığı değere dikkat çekilmektedir. Gece ve gündüz için "nişan"diye çevirdiğimiz *âyet* deyiminin kullanılması ilgi çekicidir. Kur'an nasıl âyetlerden oluşuyorsa gece ve gündüz de "iki âyet"tir; Allah'ın varlığı ve birliğini, kudretini, ihsanını gösteren iki işarettir, delildir. "Gecenin nişanını sileriz" ifadesi değişik şekillerde açıklanmıştır. Bir yoruma göre gecenin delili (âyet) karanlık, gündüzün delili aydınlıktır. Buna göre maksat, sabaha doğru giderek gecenin karanlığının silinmesi yani dünyanın aydınlanmasıdır. İkinci bir yoruma göre gecenin delili ay ışığıdır. Ayın ışığının hilâlden başlayıp dolunay olduktan sonra gün geçtikçe azalması ve nihayet gece gökyüzünün karanlığa gömülmesi "gecenin delilinin silinmesi"dir.

"Gecenin nişanını sileriz" ifadesinden ayın ışığını güneşten aldığı veya ayın bir zamanlar ışıklı bir yıldız iken daha sonra ışığının silindiği, söndüğü şeklinde anlamlar da çıkarılmaktadır (bk. Ateş, V, 203-204). Ancak, bilimsel araştırmalar çerçevesinde yapılacak yorumların isabet derecesi bir yana, Kur'an için önemli olan, 9. âyette de buyurulduğu gibi insanlığa Allah'ın lutuflarını anlatarak onları en doğru yola, yani İslâm'ın itikadî ve amelî ilkelerini benimseyip yaşamaya yöneltmektir. Buna kısaca hidayet denir. Kur'an'ın bu hidayet verici misyonunu ikinci plana atıp onda bilimsel bilgi arayışına girerek meraklı zihinleri tatmine yönelmek Kur'an'ın istediği şey değildir. Ayrıca âyette öncelikle bundan on dört asır öncesinin insanına hitap edildiğini göz önüne alırsak burada onların anlayabileceği şeylerden söz edildiğini kabul etmemiz gerekir. Buna göre en gerçekçi ve mâkul olan yorum şudur: Gecenin âyeti (nişan) karanlık, gündüzün âyeti de aydınlıktır. Herkesin bilip gördü-

ğü bu iki doğa olayından, insanlığın ve topyekün canlıların sayısız yarar sağladıkları bir düzen çıkaran ise evreni yaratan ve yöneten Allah'tır. Bu yararlardan insanla ilgili olan ikisine âyette işaret edilmiştir. Bunların ilki, gündüz vakti Allah'ın nimetlerini aramak, yani çalışıp rızık temin etmek, ikincisi de gece ve gündüz sayesinde günleri, ayları, yılları sayma yani takvim yapma imkânını elde etmektir.

13 – 17

وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَٓائِرَهُ ف۪ي عُنُقِه۪ۜ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كِتَابًا
يَلْقٰيهُ مَنْشُورًا ﴿١٣﴾ اِقْرَأْ كِتَابَكَۜ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَس۪يبًاۜ
﴿١٤﴾ مَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَد۪ي لِنَفْسِه۪ۚ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَاۜ
وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۜ وَمَا كُنَّا مُعَذِّب۪ينَ حَتّٰى نَبْعَثَ
رَسُولًا ﴿١٥﴾ وَاِذَٓا اَرَدْنَٓا اَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً اَمَرْنَا مُتْرَف۪يهَا فَفَسَقُوا ف۪يهَا
فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْم۪يرًا ﴿١٦﴾ وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ
مِنْ بَعْدِ نُوحٍۜ وَكَفٰى بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِه۪ خَب۪يرًا بَص۪يرًا ﴿١٧﴾

Meâli

13. Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik. Kıyamet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız. **14.** "Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!" **15.** Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir, kim de

saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz. Biz bir resul göndermedikçe azap edecek değiliz. **16.** Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde oranın şımarmış yöneticilerine emirler veririz; onlar ise orada günah işlerler, sonuçta o ülke helâke müstahak olur, biz de oranın altını üstüne getiririz. **17.** Nûh'tan sonraki nesillerden nicelerini helâk ettik. Kullarının günahlarını bilip görmede rabbin yeterlidir.

Tefsiri

13-14. "Sorumluluk" diye çevirdiğimiz 13. âyetteki *tâir* kelimesi sözlükte "kuş" demek olup burada mecaz olarak sorumluluk anlamında kullanılmıştır. İslâm'dan önce Araplar, bir işi yapmanın hayırlı olup olmayacağını anlamak için bir kuşu salıverirlerdi. Kuşun sağ tarafa doğru uçması hayra, sol tarafa doğru uçması şerre işaret sayılırdı. Bu sebeple tâir kelimesi "şans, uğur, talih" anlamında da kullanılmaya başlandı. Buradan hareketle tefsirlerde tâir kelimesine "kader" mânası verildiği gibi, "hayır ve şer, mutluluk ve mutsuzluk, amel, rızık, yükümlülük" gibi değişik açıklamalar da getirilmiştir (bk. Kurtubî, X, 233-234). Bize göre bunlar içinde tercihe en uygun olanı "amel ve yükümlülük" anlamıdır; bunu "sorumluluk" diye ifade etmek daha uygun düşmektedir. Âyetin devamında gelen "kitap" yani amel defteri kavramı da bunu desteklemektedir. Buna göre herkes kendinden sorumludur; her insan yaptığı ile kendini bağlamış, sorumluluk altına girmiştir, sonucunu da önüne amel defteri konularak görecektir.

Bundan önceki âyetlerde İsrâiloğulları'nın tutumlarına, ardından da Kur'an'ın işlevine atıfta bulunuldu; İslâmî literatürde tevhid, nübüvvet ve âhiret şeklinde özetlenen dinî hakikatler üzerinde durularak inanıp iyi işler yapanların büyük ecir alacakları, inanmayanları da "elem verici bir azap" beklediği; Allah'ın, bildirilmesi gerekli her konuyu ayrıntılarıyla açıkladığı ifade edildi. Bütün bunlardan sonra 13. âyette artık insanlar için mazeret kalmadığı belirtilmek üzere, mahşer meydanında toplanan herkesin sorumluluğunun kendi omuzunda olacağı; 14. âyette de her insana, "Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!" denileceği bildirilmektedir.

15. Yüce Allah'ın hem adaletine hem de lutufkârlığına şehâdet eden en açık örneklerden biri olan ve bir bakıma 13. âyeti açıklayan bu âyette çok kısa ama aynı zamanda açık olarak Allah'ın birbiriyle bağlantılı üç temel yasası yer almaktadır. 1. Herkesin yaptığı kendisinindir; doğruyu seçen kendi iyiliğine seçmiş, doğru yoldan sapan da kendi aleyhine sapmış olur. 2. Hiçbir mâsum kişi başkasının günahını, sorumluluğunu üzerine almaz, Allah buna izin vermez, ilâhî yasada ilke olarak sorumluluk şahsîdir. Buna göre toplu işlenen suçlarda herkesin sorumluluğu ve cezası kendisinin katkısı oranındadır. Şu halde hiç kimse kendi günahının, suçunun cezasını başkasının çekmesini ummamalıdır. Ayrıca haram olan bir şeyi başkası yapıyor diye kendisi de yapmamalıdır; çünkü herkesin günahı kendisinedir (Râzî, XX, 171). 3. Allah insanları iyiyi kötüden ayırmalarına yarayacak yeteneklerle donatmıştır; ancak yine de –merhametinin sonucu olarak– bir peygamber göndermedikçe azap etmeyecektir.

Bu hususta şu üç nokta önemlidir: a) Peygamberin gönderilmesinden maksat, onun getirdiği dinî davet hakkında insanların yeteri kadar bilgi sahibi olmalarına elverişli bir ortamın sağlanmasıdır. b) Âyetin bu kısmı, bilinmesi, anlaşılması ve inanılıp uygulanması ancak bir peygamberin açıklamasına bağlı olan, insanın beşerî aklı ve bilgisiyle aydınlanamayacağı salt dinî konularla ilgilidir. c) Kanunsuz suç ve ceza olmaz. Âyetin, on dört asır önce suçun ve cezanın kanunîlik ilkesini bu kadar açık ve kesin bir şekilde ifade etmesi ilgi çekicidir (peygamberler gelmediği dönemlerde yaşayan veya bulundukları yer ve durum itibariyle peygamberlerin tebliğlerini alamamış, bunlarla yeteri kadar ilgi kuramamış bulunan insanların sorumlulukları ve uhrevî kurtuluşları konusunda bilgi için bk. Bakara 2/62; Nisâ 4/48, 165).

16. "Şımarık yöneticiler"e emredilenin ne olduğu hususunda müfessirler farklı açıklamalar yapmışlardır. Zemahşerî'nin açıklaması sosyolojik bir yasaya işaret eder. Buradaki "emir"den maksat, Allah'ın söz konusu insanlara her türlü imkânları bol bol vermesidir; bu da onları şımarıklığa ve azgınlığa sevkeder (II, 354-355). Böylece o ülke yoldan çıkmış olur. Bununla birlikte müfessirlerin çoğu emredilenin iyilik ve itaat cinsinden davranışlar olduğu kanaatindedirler. Râzî şöyle der: Günah, emredile-

nin zıddını yapmaktır; bir hareketin günah olması, emredilmiş olmasıyla çatışır. Şu halde burada günah olmayan bir şey emredilmiş olmaktadır. Sonuç olarak Allah şımarık yöneticilere iyi işleri, yani iman ve itaati emreder; fakat onlar ısrarla emre aykırı hareket edip günah işlerler (XX, 174-175).

Âyetin bu bölümüne şöyle bir mâna da verilmiştir: Halkının günahlara boğulması yüzünden bir toplumu helâk etmek istediğimizde, günahlar ortaya çıkınca hemen alelacele cezalandırmayız, bilâkis şımarık yöneticilerine bu günahlardan vazgeçmelerini emrederiz... (Râzî, XX, 176).

"Emirler veririz" diye tercüme edilen *emernâ* kelimesini "emmernâ" şeklinde okuyanlara göre (bk. Şevkânî, III, 242) âyetin mânası şöyle olmaktadır: "Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde oranın şımarıklarını ve azgınlarını iş başına getiririz; onlar ise orada günah işlerler, sonuçta o ülke helâke müstahak olur, biz de oranın altını üstüne getiririz." Bu meâle göre Allah'ın şımarıkları iş başına getirmesi, ilgili toplumun serbest iradesiyle kötülüğe sapmış olmasının tabii ve kaçınılmaz bir sonucunu ifade etmektedir.

17. Önceki âyette belirtilen ilâhî yasanın tarihî kanıtını dile getiren bu âyette, azgınlaşıp günahlara boğulan kişilerin ve toplulukların durumunu Allah'ın çok iyi bildiği haber verilmektedir. Nitekim Kur'an'da çeşitli vesilelerle, kendilerine gönderilen peygamberlerin uyarı ve irşadlarına aldırış etmeden inkâr ve isyanlarında ısrar eden eski liderler ve kavimler hakkında uyarı maksadıyla bilgi verilmiştir. Aslında Allah Teâlâ, bizlere de uyarıda bulunmakta, yaptıklarımızı bilip gören Allah'ı daima hatırda tutarak O'nun rızâsına uygun bir kişisel ve toplumsal yaşayış sergilememizi istemektedir.

18 – 21

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا
لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلٰيهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا ﴿١٨﴾ وَمَنْ اَرَادَ الْاٰخِرَةَ وَسَعٰى

لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُو۬لٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا ﴿١٩﴾
كُلًّا نُمِدُّ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ وَهٰٓؤُ۬لَٓاءِ مِنْ عَطَٓاءِ رَبِّكَۜ وَمَا كَانَ عَطَٓاءُ
رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿٢٠﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍۜ
وَلَلْاٰخِرَةُ اَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَاَكْبَرُ تَفْض۪يلًا ﴿٢١﴾

Meâli

18. Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz; sonra da onu cehenneme göndeririz; oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer. **19.** Kim de âhireti ister ve bir mümin olarak âhiret için ona yaraşır bir çabayla çalışırsa işte böylelerinin çabaları karşılık görecektir. **20.** Hepsine, bunlara da ötekilere de rabbinin ihsanından kesintisiz veririz. Rabbinin ihsanı sınırlı değildir. **21.** Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl farklı kılmışızdır. Elbette âhiretteki dereceler ve farklılıklar daha büyük olacaktır.

Tefsiri

18-20. Râzî'nin kaydettiği bir yoruma göre 18. âyet 13. âyetin, "Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik" meâlindeki kısmının açıklaması mahiyetindedir. 13. âyete göre her insanın sorumluluğu kendisine aittir. O halde kim seçimini yalnız dünya çıkarları için kullanır da mal-mülk, mevki-makam elde etmek için çalışırsa bilmelidir ki bir imtihan alanı olan bu dünyada Allah herkese her istediğini değil, fakat kendi istediği kimselere uygun gördüğü şeyleri verir. Ama böyleleri Allah'ın rızâsını değil, kendi dünyevî tutkularını esas aldıkları için artık yergiyi de hak etmiş olacak ve Allah'ın rahmetinden mahrum kalarak cehenneme atılacaklardır (Râzî, XX, 178).

Âyet, bazı dünyevî değerleri elde etmenin gerçek anlamda bir ayrıcalık ve üstünlük olarak algılanmaması gerektiği hususunda anlamlı bir uya-

rı olarak değerlendirilmelidir. Çünkü Allah'ın bizden beklediği "âhireti istemek"tir. Âhireti istemenin ne anlama geldiği sorusu da önem taşımaktadır. Bu iki âyette "dünya işi yapan, âhiret işi yapan" denmeyip "dünyayı isteyen, âhireti isteyen" denmesi söz konusu sorunun cevabını bulmada büyük önem taşımaktadır. Çünkü burada yapılan iş değil, o işle neyin hedeflendiğinin altı çizilmekte, yani niyetlere dikkat çekilmektedir. Zira insan dünya işi yaparken âhiret iyiliğini hedefleyebileceği gibi âhiret işi yaparken (ibadet ederken) dünya çıkarlarını da hedefleyebilir. Böylece eylemlerin Allah katındaki değerini tayin eden birinci unsur niyetlerimizdir. Bu sebeple Hz. Peygamber, "Ameller niyetlere göredir" buyurmuştur (Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1). Bir insan, işlerini, hatta ibadetlerini âhireti esas alarak değil de dünya menfaatini kendisine hedef seçerek yaparsa bu kişi dünyayı istemiş olur; fakat ibadet ve itaatleri yanında dünya işi yaparken de bunu Allah'ın hükümlerine uyarak, âhirette Allah'a hesap vereceğini düşünerek, sevabını Allah'tan umarak o işi dürüstlükle yaparsa bu kişi âhireti istemiş olur. Herkes kendi niyetine göre karşılık bulur. 19. âyette hayırlı bir eylemin üç şartına dikkat çekilmektedir: **a)** Âhiret sevabı istenmeli, **b)** Sadece istemekle kalmayıp âhireti kazandıracak işler yapılmalı, **c)** Bütün bunlar inanarak yapılmalı (Zemahşerî, II, 356). Âyette inanmanın şart olarak yer alması, diğerlerinin anlamlı hale gelmesi ve sonuç vermesinin inanmaya bağlı olduğunu göstermektedir.

21. Genel anlamda çeşitlilik güzeldir; insan hayatı da böyledir. Allah Teâlâ, –başka hikmetler yanında– insanlar arasında değişik yönlerden farklılıklar, çeşitlilikler olmasını da dilemiştir. Kimi yaşlı kimi genç, kimi sağlıklı kimi hasta, kimi zengin kimi yoksul, kimi inançlı kimi inançsız, kimi erdemli kimi erdemsiz, kimi akıllı kimi ahmak… Âyet, âhirette farklılıkların daha da fazla olacağını bildirmekle beraber hangi bakımlardan olacağı hakkında ayrıntı vermemektedir. Âhiret akılla kavranamayacağı için bu hususta âyetlerin ve sahih hadislerin bildirdiklerinin ötesinde görüş belirtmek yerine buralarda bildirilenlere iman etmekle yetinmek en uygun yoldur.

22 – 40

لَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهاً اٰخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُوماً مَخْذُولاً ٢٢
وَقَضٰى رَبُّكَ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّٓا اِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَاناًۜ اِمَّا يَبْلُغَنَّ
عِنْدَكَ الْكِبَرَ اَحَدُهُمَٓا اَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَٓا اُفٍّ
وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلاً كَرِيماً ٢٣ وَاخْفِضْ لَهُمَا
جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيراًۜ
٢٤ رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْۜ اِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَاِنَّهُ
كَانَ لِلْاَوَّابِينَ غَفُوراً ٢٥ وَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ
وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيراً ٢٦ اِنَّ الْمُبَذِّرِينَ
كَانُٓوا اِخْوَانَ الشَّيَاطِينِۜ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهٖ
كَفُوراً ٢٧ وَاِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ابْتِغَٓاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ
تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ قَوْلاً مَيْسُوراً ٢٨ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً
اِلٰى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُوماً مَحْسُوراً ٢٩

إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ
بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ٣٠ وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ
إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا ٣١
وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنَا إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا ٣٢
وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا
فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ
مَنْصُورًا ٣٣ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى
يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا ٣٤
وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ
خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ٣٥ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ
وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا ٣٦ وَلَا تَمْشِ
فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا
٣٧ كُلُّ ذَلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا ٣٨ ذَلِكَ مِمَّا

أَوْحَىٰ إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ ۗ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ فَتُلْقَىٰ فِي
جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُورًا ﴿٣٩﴾ أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنِينَ
وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا ۚ إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾

Meâli

22. Allah'tan başka tanrı tanıma; sonra kınanmış ve yalnızlığa terkedilmiş olarak kalırsın. **23.** Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve ana babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle. **24.** Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. "Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster" diyerek dua et. **25.** Rabbiniz kalplerinizdekini en iyi bilendir. Eğer iyi olursanız bilesiniz ki Allah kendisine yönelenleri bağışlayıcıdır. **26.** Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma! **27.** Çünkü savurganlar şeytanların dostlarıdır. Şeytan da rabbine karşı çok nankördür. **28.** Eğer sen kendin dahi rabbinden umduğun bir lutfu beklemek durumunda olduğun için onlara ilgi gösteremiyorsan, hiç değilse kendilerine rahatlatıcı bir söz söyle! **29.** Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin! **30.** Rabbin rızkı dilediğine bol bol verir de kısar da. Şüphesiz ki O, kullarından haberdardır, onları görmektedir. **31.** Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır. **32.** Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur. **33.** Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın. Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik; ancak o da öldürme hususunda haksızlığa sapmasın; çünkü o, yeterince yardıma mazhar olmuştur. **34.** Rüşdüne erinceye kadar yetimin malına, güzel bir niyetle olmadıkça yaklaşmayın. Ahde vefa gösterin; çünkü ahid

sorumluluk doğurur. **35.** Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu hem daha iyidir hem de sonucu daha güzeldir. **36.** Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur. **37.** Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma! Ne yeri yarabilir ne de dağlarla boy ölçüşebilirsin. **38.** Bütün bunların kötülüğü, rabbinin katında sevimsiz olmasıdır. **39.** İşte bunlar, rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdir. Allah'tan başka tanrı tanıma; sonra kınanmış ve kovulmuş olarak cehenneme atılırsın. **40.** Rabbiniz erkek çocukları size verdi de kendisi meleklerden kız çocuklar mı edindi? Gerçekten çok ağır bir söz söylüyorsunuz!

Tefsiri

22. Buradan itibaren 40. âyete kadar süren kısımda yer yer Hz. Peygamber muhatap alınsa da onun şahsında bütün insanlığa hitap edilerek ilâhî dinlerde ortak olan başlıca dinî ve ahlâkî ödevler sıralanmaktadır. Birinci ödev Allah'ın birliğini tanımak, bir olan Allah'a inanmaktır. Bu inançtan sapmak insan için en büyük kayıp, en büyük yergi ve ceza sebebidir. Çünkü münkir ve müşrik (inkârcı ve putperest), Allah tarafından kınanmış, O'nun rızâsından ve buna bağlı olarak âhiretteki lutuflarından mahrum kaldığı gibi gazabına ve azabına da müstahak olmuştur.

23-24. İkinci ödev ana babaya iyi davranmaktır. Âyette birinci ödeve bağlı olarak Allah'ın yalnız kendisine ibadet edilmesini buyurduğu belirtildikten hemen sonra, ana babaya iyilik etmeyi de buyurduğu belirtilmek suretiyle Allah'a kullukla ana babaya iyilik yan yana anılmış, böylece bu ödevin önemi vurgulanmıştır. Nitekim diğer bazı âyet ve hadislerde de Allah'a kulluk ile ana babaya iyilik etme yan yana zikredilmektedir. Bu hadislerin birinde Hz. Peygamber, en önemli amelleri "vaktinde kılınan namaz, anne babaya iyilik ve Allah yolunda cihad" şeklinde sıralamış (Buhârî, "Edeb", 1; Müslim, "Îmân", 137); diğer bir hadiste ise büyük günahların en büyüklerini "Allah'a ortak koşmak, ana babaya âsi olmak ve yalan şahitliği yapmak" diye ifade etmiştir (Buhârî, "Edeb, 6; Müslim, "Îmân", 143, 144). Râzî (III, 165-166), âyet ve hadislerde Allah'a itaatle ana babaya iyilik vecîbelerinin yan yana zikredilmesinin sebeplerini özetle şöyle sıralar: a) İnsanın maddî ve mânevî gelişmesi için en değer-

li katkı, Allah'ın nimetlerinden sonra ana babanın fedakârlıklarıdır; b) Çocuğun varlık alanına çıkmasının asıl ve gerçek sebebi Allah, zâhirî ve hukukî sebebi ise ana babadır; c) Allah nimetlerini karşılıksız verdiği gibi ana baba da çocuklarının ihtiyaçlarını tamamen karşılık beklemeden yerine getirirler; d) Allah, kuluna günahkâr olsa bile nimet verdiği gibi ana baba da âsi bile olsa evlâtlarına desteklerini sürdürürler; e) Allah, kullarının iyiliklerinden memnun olup karşılığını fazlasıyla verdiği gibi ana baba da çocuklarının imkânlarını daha çok geliştirmelerine yardım eder, bundan mutlu olurlar (bu konuda daha fazla bilgi için bk. Mustafa Çağrıcı, "Ana Baba", *DİA*, III, 103-105).

25. Kuşkusuz ibadet ve ana babaya saygı her şeyden önce bir kalp ve gönül işidir. İbadet ve itaat, insanın içindeki inanç, istek, sevgi ve bağlılıktan kaynaklanırsa bir değer taşır. Âyette "Rabbiniz kalplerinizdekini en iyi bilendir" ifadesiyle bu hususa işaret edilmiştir. Öyleyse insan öncelikle ruhen "sâlih" olmalı, yani ruhunda güzel duygular, niyetler geliştirmeli, iç dünyasını düzeltmelidir. O zaman Allah bu şekilde iç dünyasındaki yanlışları silip atanlara af ve mağfiretiyle muamele edecektir (Şevkânî, III, 249).

26-27. Üçüncü ödev akrabaya ve muhtaçlara iyilik etmek, hayır yapmaktır. Bu hususta önceliği olanlar akrabalar olduğu için 26. âyette onlar başa alınmıştır. Bu âyetteki "... hakkını ver" ifadesi, hem nafaka borcunu ve zekât ibadetini hem de bunun ötesinde nâfile cinsinden hayırları kapsamaktadır. Burada yoksulların da zikredilmesi, yardımın özellikle malî olanının söz konusu edildiğini gösterir.

"Savurganlar şeytanların dostlarıdır" ifadesi, "Kötü iş yapmak bakımından onlarla şeytanlar arasında bir benzerlik gerçekleşir" şeklinde açıklanmıştır (Râzî, XX, 193). Râzî'ye göre âyet metninde şeytanın niteliği olarak geçen "kefûr"dan maksat, şeytanın varlığını isyana adaması, yer yüzünde bozgunculuk yapıp insanları yoldan saptırmasıdır. Bunun gibi Allah'ın kendisine mal ve mevki nasip ettiği kimse bunu Allah rızâsına aykırı yollarda kullanırsa o da şeytanın niteliği olan kefûr sıfatıyla nitelendirilir (XX, 194).

28. Hz. Peygamber, yoksul müslümanların geçimiyle bizzat ilgilenir, imkânları nisbetinde onların bakımını sağlar, kendisinde yoksa diğer müslümanları buna teşvik ederdi. Âyette Hz. Peygamber'in, bizzat kendisi de maddî sıkıntı içinde bulunduğu ve bu hususta Allah'ın rahmetini, lutuf ve ihsanını beklediği için ihtiyaç içinde olduğunu açıklayanlara yardım edemeyecekse nasıl davranması gerektiği bildirilmektedir. Buna göre insan, yardım isteyen birine olumlu cevap verme imkânına sahip değilse ümit verici, yatıştırıcı, güzel sözler söylemeli; onu kırmamaya, gönlünü incitmemeye çalışmalı, tatlı dille mazeretini ifade etmelidir (Şevkânî, III, 250-251).

29. Dördüncü ödev hem cimrilikten hem israftan sakınmaktır. Cimrilik de savurganlık da aşırılıktır, bu sebeple haramdır. İkisinin ortası cömertliktir. Ahlâk kitaplarında savurganlık ifrat, cimrilik tefrit olarak nitelenir. İfrat, aklın ve dinin uygun gördüğü ölçünün ilerisinde veya uygun bulmadığı yollarda harcamayı; tefrit de gerekli yerlere gerektiği ölçüde harcamaktan kaçınmayı ifade eder. İsraf da cimrilik de erdemsizlikler arasında sayılır. İkisinin ortası (itidal, vasat) ise cömertliktir.

30. Allah rabdir, dolayısıyla elimizdeki şeylerin asıl sahibidir ve bunları O vermiştir. "Mülk O'nun elindedir" (Yâsîn 36/83; Mülk 67/1); kiminin rızkını bollaştırır, kimininkini de kısar. Âyetin son cümlesi, bunun hikmetsiz ve anlamsız olmadığına işaret etmektedir. Allah her kulunun durumunu görür, bilir. Genellikle herkes zengin olmak ister, fakirlikten korkar. Fakat Allah, hikmeti uyarınca kimine az kimine çok verir. Ama ne çok vermesi mutlak anlamda hayır, ne de az vermesi mutlak anlamda şerdir. Zenginlik yüzünden maddî veya mânevî birçok şeyini, hatta inancını, sevdiklerini veya hayatını kaybedenler olduğu gibi fakirlik sebebiyle birçok kayıptan kurtulanlar, mânevî kazançlara kavuşanlar da vardır. Zenginlik kimini kurtarır, kimini de mahveder. Bununla birlikte varlık yokluğa yeğlenir. Onun için âyetlerde "Allah'tan fakirlik isteyin" anlamına gelebilecek hiçbir ifadeye yer verilmemiş; "Mal, rızık, servet isteyin" denilmiş; fakat bunun da hakkının verilmesi gerektiği bildirilmiştir (meselâ bk. Nisâ 4/32; Ankebût 29/17; Rûm 30/46; Cum'a 62/10). Hz.

Peygamber'in de fakirlik konusunda insanları uyardığını ve fakirlikten Allah'a sığındığını bildiren hadisler vardır (bk. *Müsned*, II, 305, 325, 354, 540; VI, 57, 207; Nesâî, "İstiâze", 14, 16).

31. Beşinci ödev çocukların hayatını korumaktır. İslâm öncesinde çok nâdir olsa da bazı Araplar'ın geçim korkusuyla çocuklarını öldürdükleri anlaşılmaktır. Bunun nâdir olması, suçun vahametini değiştirmeyeceği için burada önemle zikredilmiştir. Ayrıca, zamanla sebebi ve şekli değişse de insanlar, isteyerek veya istemeyerek, doğrudan ya da dolaylı olarak çocuklarını öldürmeye devam ettiler ve etmektedirler. Âyetin hükmü mutlaktır: "Çocukların öldürülmesi büyük bir günahtır." Râzî şöyle der: "Çocuklara karşı sevgisizlik, ruhun şiddetle karardığına ve kalbin katılaşmışlığına delâlet eder; bu cürüm kötü ahlâkın en belirgin örneklerindendir. Allah, öyle kötü huyların önlenmesi maksadıyla evlâtlara güzellikle davranmayı teşvik etmiştir" (XX, 196).

32. Altıncı ödev zinadan, fuhuştan kaçınmaktır. Âyette "Zina etmeyin" denilmeyip "Zinaya yaklaşmayın" denilmesi, zinaya götürme tehlikesi bulunan tutum ve davranışlardan da uzak durmayı ifade eder. Burada zina yasağının ardından "Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur" denilmesi, zinanın insanın temiz fıtratına ve akl-ı selime aykırı olduğuna işaret etmektedir.

33. Yedinci ödev adam öldürmemektir (bk. En'âm 6/151). "Yetki" diye çevirdiğimiz *sultân* kelimesi, bu bağlamda haksız yere öldürülen kişinin velisine, katile yasal cezanın uygulanmasını talep etme veya affetme şıklarından birini tercih yetkisi olarak açıklanmıştır (Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, III, 1208-1209). Âyette, katile ölüm cezası uygulanması halinde velinin öldürmede aşırılığa gitmemesi istenmektedir. Bu "aşırılık" iki şekilde açıklanmaktadır: **a)** Sadece ölüm cezası uygulanmalı; işkence etme, organlarını kesme gibi zararlar verilmemelidir. **b)** Katilden başkasına zarar verilmemelidir. Kaynakların bildirdiğine göre Câhiliye Arapları'nda maktulün yakınları sadece katilin öldürülmesiyle yetinmez, ya ondan daha şerefli birini veya bir kişiye karşı iki ya da daha fazla kişiyi

öldürmedikçe adaletin yerine gelmeyeceğine inanırlardı. Âyet bu haksızlığı yasaklamaktadır (Râzî, XX, 203; Şevkânî, III, 255).

Râzî "Ancak o da öldürme hususunda haksızlığa sapmasın" ifadesini, hemen ölüm cezası verme yolunu seçmeyip "öncelikle diyet alma veya affetme şıklarının düşünülmesi daha uygundur" şeklinde açıklamıştır (XX, 202). Yine Râzî, "Bir kimse haksızlıkla öldürülürse ..." ifadesini dikkate alarak, "Öldürülen kişi mazlum olma sıfatını tam olarak taşımazsa konu bu âyetin hükmüne girmez, yani böyle bir olayda ölüm cezası uygulanmaz" görüşündedir (XX, 202).

Âyetin sonundaki yardımdan maksat, Allah'ın katile verilecek cezayı takdir etmek suretiyle maktulün yakınına yardım etmiş olmasıdır. Şu halde o kişi katil için tayin edilmiş olan cezanın uygulanmasıyla yetinmeli, aşırılığa sapmamalıdır (Zemahşerî, II, 360).

34. Sekizinci ödev yetim malı yememek, dokuzuncu ödev verilen sözü tutmaktır. Zeccâc "Allah'ın her emri, her nehyi ahiddir. Allah ile kul arasındaki konulara dair emir ve nehiyler, insanların birbirleri arasındaki ilişkilerle ilgili emir ve nehiyler de bu cümledendir" der (Şevkânî, III, 256).

35. Onuncu ödev ölçüyü ve tartıyı tam yapmaktır. Âyette bu ödevi yerine getirmenin hem ödev olarak iyi hem de sonucunun güzel olduğu belirtilmektedir. Râzî'ye göre ölçü ve tartıyı tam yapmanın iyi olması, bunu yapanın gerek Allah gerekse insanlar katında sevilmesidir; âkıbetinin güzel olması ise dünyada kendisine yarar sağlaması, âhirette de sevap kazandırmasıdır (XX, 206-207).

36. On birinci ödev kişinin bilmediği bir şeyin peşine düşmemesi, bilgisiz hüküm vermemesidir. Âyette insanın bilmediği bir konuda söz söylemesi, hüküm vermesi, bilgisizce davranması, bilmediği tanımadığı kişiler hakkında ileri-geri konuşması, daha özel olarak yalancı şahitlik yapması, iftira atması, kısaca bilgi sahibi olmadan tahmine göre herhangi biri için maddî veya mânevî zarara yol açacak şekilde konuşması ve hareket etmesi yasaklanmaktadır. İnsan ya duyduğu ya gördüğü ile veya akıl ve

vicdanıyla hareket eder; yani bilgilerimiz ya habere ya gözleme ya da akla dayanır. Âyette bu bilgi kaynaklarının doğru kullanılması gerektiği, bunlardan sorumlu olunduğu ifade edilmektedir. Kuşkusuz bu yasak, insan ilişkileriyle ilgili olup bilimsel ve fikrî konularda kurallara uygun olarak tahminler yürütmek, görüş belirtip ictihadlarda bulunmak meşrû, hatta gereklidir. Nitekim Hz. Peygamber, Kitap ve Sünnet'te delil bulunmaması halinde şahsî görüş (re'y) istikametinde uygulamalarda bulunmayı tasvip etmiştir (Şevkânî, III, 257). İslâm hukukunda kıyasın delil sayılamayacağını kabul edenlerin dayanaklarından biri de bu âyettir. Çünkü âyet uygulamada kesin bilgiyi emretmektedir; oysa kıyas zanna dayanır. Ancak bu görüş azınlıkta kalmıştır.

37. On ikinci ödev büyüklük taslamaktan sakınmaktır. Âyet bunu "Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma!" diye ifade eder. Çünkü bu boş kuruntudan başka bir şey değildir. Resûlullah, kibrin ne kadar kötü bir huy olduğunu vurgulamak üzere, kalbinde zerre kadar kibir bulunanın cennete giremeyeceğini bildirmiştir (Müslim, "Îmân", 147-149; *Müsned*, I, 399, 412, 416, 451). Gerçekten değerli, akıllı, bilgili ve erdemli insanlar daima alçak gönüllü, ağır başlı olurlar. Bunun en güzel örneği de Peygamber efendimizdir. Kibirden nefret eden Resûlullah, bütün müslümanlar karşısında mütevazi olmayı değişmez bir davranış kuralı olarak özenle korumuş; müslümanların kendisini "Anam babam sana feda olsun yâ Resûlellah!" diyecek kadar çok sevmelerinde de alçak gönüllülüğünün büyük bir rolü olmuştur. Bu sebeple İslâm ahlâk geleneğinde tevazu bir peygamber sıfatı olarak değerlendirilir. Furkan sûresinde (25/63) Allah'ın iyi kullarının başlıca hasletlerinden söz edilirken ilk olarak tevazu erdemine yer verilmiştir.

Yukarıdaki âyetlerde geçen dinî ve ahlâkî buyrukları şöylece sıralamak mümkündür:

1. Allah'ın birliğini tanımak, bir olan Allah'a inanmak,
2. Ana babaya iyi davranmak,
3. Akrabaya ve muhtaçlara iyilik etmek, hayır yapmak,
4. Hem cimrilikten hem israftan sakınmak,
5. Çocukların hayatını korumak,

6. Zinadan, fuhuştan kaçınmak,
7. Adam öldürmemek,
8. Yetim malı yememek,
9. Verilen sözü tutmak,
10. Ölçüyü ve tartıyı tam yapmak,
11. Bilmediği şeyin peşine düşmemek, bilgisiz hüküm vermemek,
12. Büyüklük taslamaktan sakınmak.

38-40. On iki madde halinde sıralanan ilkelerle ilgili davranış tarzlarının kötü olanlarını seçmenin Allah'ın nezdinde sevimsiz, dolayısıyla haram olduğu ifade edilmekte; 39. âyette bu ödevlerin "hikmetten vahyedilmiş ilkeler" olduğu bildirilmektedir. Şevkânî'nin de işaret ettiği bir mânaya göre hikmetin bir anlamı geçmiş dinî kültürler, o kültürlerde bulunan evrensel yasalar, ortak doğrulardır. Mûsâ şeriatında *on emir* denilen ödevler de bu kültürün bir parçası olup Tevrat'ta bunlar şöyle sıralanmıştır:

1. Allah'tan başka ilâh tanımamak,
2. Puta tapmamak,
3. Allah'ın ismini boş yere ağzına almamak (Allah'ın adını kullanarak yalan yere yemin etmek gibi; bk. *Catéchisme de l'Église catholique*, s. 441-443),
4. Cumartesi yasağına saygı göstermek (İslâm'da kaldırılmıştır),
5. Ana babaya saygılı olmak,
6. Adam öldürmemek,
7. Zina etmemek,
8. Hırsızlık yapmamak,
9. Yalan şahitliği etmemek,
10. Başkasına ait olan hiçbir şeye göz dikmemek.

Görüldüğü gibi Kur'an'daki buyruklarla Kitâb-ı Mukaddes'tekiler arasında –cumartesi yasağı dışındakiler– öz olarak aynıdır. Kur'an'ın ilk muhatapları olan putperest Araplar'a, 22.âyette ilk ödevi belirleyen "Allah'tan başka tanrı tanıma!" şeklindeki buyruk, diğer buyrukların temeli olduğu için 39.âyette bir defa daha tekrar edildikten sonra müşriklerin en saçma inançlarından biri olan, "Allah'ın erkek çocukları kendilerine bıraktığı, meleklerin ise Allah'ın kızları olduğu" şeklindeki bâtıl inançları 40.âyette reddedilmektedir.

41 – 44

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِيَذَّكَّرُواۜ وَمَا يَز۪يدُهُمْ اِلَّا
نُفُوراً ﴿٤١﴾ قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُٓ اٰلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ اِذاً لَابْتَغَوْا
اِلٰى ذِي الْعَرْشِ سَب۪يلاً ﴿٤٢﴾ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا
يَقُولُونَ عُلُوّاً كَب۪يراً ﴿٤٣﴾ تُسَبِّحُ لَهُ السَّمٰوَاتُ السَّبْعُ
وَالْاَرْضُ وَمَنْ ف۪يهِنَّۜ وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِه۪ وَلٰكِنْ
لَا تَفْقَهُونَ تَسْب۪يحَهُمْۜ اِنَّهُ كَانَ حَل۪يماً غَفُوراً ﴿٤٤﴾

Meâli

41. İyice düşünmeleri için bu Kur'an'da ayrıntılı açıklamalar yaptık. Ama bu, sadece onların kaçışlarını artırıyor. **42.** De ki: Eğer söyledikleri gibi Allah'tan başka ilâhlar olsaydı onlar da arşın sahibine yakınlaşmak için yollar ararlardı. **43.** Allah onların söylediği şeylerden münezzehtir, çok çok yücedir. **44.** Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O halîmdir, bağışlayıcıdır.

Tefsiri

41. Kur'an, başta ilk muhatabı olan Mekke'nin putperest topluluğu olmak üzere insanları Allah'a ve diğer itikad esaslarına inanmaya, Allah'a kulluk etmeye ve insana yaraşır bir hayat sürdürmeye çağırdığı gibi genellikle bunun delillerini, gerekçelerini de sağduyulu ve iyi niyetli her insanın kavrayabileceği şekilde açıklar. Buna rağmen Kur'an'ın

çağrısına uymak şöyle dursun, gerçekler karşısında nefret duyguları kabaranlar da olmuştur ve olmaktadır. Aslında âyet, insanoğlunun söz konusu açıklamalar üzerinde iyice düşünerek bu güçlüğü aşabileceklerine işaret etmektedir. Fakat bâtıl inançlar, ön yargılar ve bayağı arzular gibi olumsuz motiflerin etkisinden kurtulamayanlar düşünce kabiliyetlerini de sağlıklı kullanamazlar.

42-43. Tefsirlerde 42. âyete genellikle iki anlam verilmektedir. Buna göre eğer –farzımuhal– Allah'tan başka ilâhlar olsaydı: **a)** Tıpkı bir ülkede krallık tahtına göz diken birden fazla heveslinin birbiriyle taht kavgasına girişmesi gibi o sözde ilâhlar da "arşın sahibi"ne (Allah) ulaşmak ve O'nun egemenliğine son vermek için yol arar, kavgaya tutuşurlardı; **b)** Allah nezdinde daha çok yakınlık kazanıp itibar sahibi olmak için birbiriyle yarışırlardı (Taberî, XV, 91). Müşrikler sözde tanrıların kendilerini Allah'a yaklaştıracağına inanıyorlardı. İkinci şıktaki yoruma göre, eğer öyle tanrılar olsaydı önce onlar Allah'a yaklaşma yarışına girerlerdi. Böyle varlıklara da tanrı denemez (çok tanrıcılığın reddine ilişkin olarak ayrıca bk. Enbiyâ 21/22). Şu halde Allah, bu şekilde kendisine ortak koşulmasından münezzehtir; O, hiçbir şey ile hiçbir yönden denk tutulamayacak kadar yücedir, büyüktür.

44. "Yedi gök" ile onlarda bulunan varlıkların hepsi hal lisanıyla Allah'ı tesbih eder, O'na ibadet eder, fakat insanlar onların tesbihlerini anlayamazlar ("yedi gök" hakkında açıklama için bk. Bakara 2/29).

Tefsirlerde âyetteki *tesbih* kavramı açıklanırken tesbihin iki şeklinin bulunduğu belirtilir: Dil ile tesbih, hal ile tesbih. Birincisi, kulun Allah'ı her türlü eksiklikten tenzih ederek zâtı, sıfatları ve fiilleriyle insan zihninin düşünebileceği bütün mükemmellik özelliklerine sahip olduğunu dile getirmesi, Allah'ı hep böyle bilip böyle anmasıdır. Hal ile tesbih ise insanın imanı, ibadeti, ahlâkı, genel olarak her türlü tutum ve davranışlarıyla Allah'ın birliğine, eksiksiz ve kusursuz olduğuna inandığını göstermesi, yasalarına boyun eğmesi, amelinin imanına şahitlik etmesidir. Bu belirtilenler, Râgıb el-İsfahânî'nin iradî dediği tesbih olup şuurlu ve iradeli varlıklara mahsustur (*el-Müfredât*, "sbh", "scd" md.leri).

Bir de konumuz olan âyetin üzerinde durduğu, bütün varlıkların Cenâb-ı Hakk'ı tesbih etmesi vardır. Müfessirlere göre bu da iki çeşittir: 1. Dil ile tesbih. Her şey kendi diliyle Hakk'ı tesbih eder ama âyette belirtildiği gibi insanlar bunu anlayamazlar; 2. Hal ile tesbih. Evrendeki varlık ve olayların var oluş ve işleyişini gerçekleştiren ilâhî yasalara bütün kâinat mutlak bir zorunlulukla boyun eğmekte, bu suretle yaratanı tesbih etmektedir. Bu anlamda müminiyle münkiriyle bütün insanlar da Allah'ı tesbih ederler, varlığına tanıklık ederler. Özetle zerreden küreye, galaksilerden hidrojen çekirdeğinin etrafında saniyede 2000 km. hızla dönen elektrona kadar evrendeki her şey Allah'ın mutlak düzeni içinde işlemekte, O'nu tesbih etmekte, O'nun varlığına, birliğine kudret ve hikmetine tanıklık etmektedir.

Putperestlerin inancındaki saçmalığı dile getiren 42. âyetin ardından evrenin düzenine işaret eden âyetin gelmesi son derece anlamlıdır, engin hikmetler taşımaktadır.

Âyette evrendeki her varlığın Allah'ı övgü ile tesbih ettiği belirtildikten sonra "Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız" buyurulmaktadır. Fahreddin er-Râzî bu ifadeyi şöyle açıklıyor: Bir elma düşünelim; bu elma çeşitli atomlardan (cüz'-eczâ') oluşmaktadır ve bu parçacıklardan her biri Allah Teâlâ'nın varlığına tam ve başlı başına bir delildir. Bu atomlardan her birinin kendine özgü doğal yapısı (tab'), tadı, rengi, kokusu, hacmi gibi nitelikleri vardır. Atomun bu özel sıfatlarla belirlilik kazanması imkân dahilindedir ve bu belirliliği ona ancak kudretli ve hakîm olan bir belirleyici kazandırabilir. Şu halde elmanın her bir parçası yüce Tanrı'nın varlığına eksiksiz bir delildir (XX, 210-211). Eşyanın kendilerine mahsus dil ile yaptığı tesbihi insanlar anlayamazlar; öte yandan atomların sayılarını, niteliklerini, mahiyetlerini de bütünüyle bilmek mümkün değildir. Bu sebeple âyette, "...bilmezsiniz, anlayamazsınız" buyurulmuştur. Kuşkusuz bilimsel keşifler ilerledikçe insanoğlunun evren hakkındaki bilgileri de artacaktır. Nitekim genetikçilerin çözmeye çalıştıkları genlerin şifresi de bir çeşit dildir. Ayrıca bu çalışmalar ilerledikçe evrenin sırlarla dolu olduğu, bilinenlere göre bilinmeyenlerin ne kadar çok olduğu ortaya çıkacaktır.

Âyette Allah'ın sıfatı olarak geçen *halîm* kelimesi, "sabırlı, akıllı, ağır başlı ve temkinli" demektir. Özellikle Allah için kullanıldığında "kulla-

rının günah ve isyanları karşısında sabırlı, onları cezalandırmakta acele etmeyen" anlamına gelir. Allah'ın halîm ismiyle "günahları bağışlayan, tövbeleri kabul eden" anlamındaki afüv, gafûr, tevvâb; "her şeyin iç yüzünden haberdar olup bütün ayrıntıları bilen" anlamındaki habîr, muhsî, vâsi'; "her şeye gücü yeten, kudretli" anlamındaki kadîr, kavî, metîn, muktedir" ve "çok sabırlı" anlamındaki sabûr isimleri arasında anlam yakınlığı bulunduğu kabul edilir.

45 – 52

وَاِذَا قَرَاْتَ الْقُرْاٰنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ
حِجَاباً مَسْتُوراًۙ ﴿٤٥﴾ وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ
وَف۪ٓي اٰذَانِهِمْ وَقْراًۜ وَاِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْاٰنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا عَلٰٓى
اَدْبَارِهِمْ نُفُوراً ﴿٤٦﴾ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِه۪ٓ اِذْ يَسْتَمِعُونَ
اِلَيْكَ وَاِذْ هُمْ نَجْوٰٓى اِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا رَجُلاً
مَسْحُوراً ﴿٤٧﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْاَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا
يَسْتَط۪يعُونَ سَب۪يلاً ﴿٤٨﴾ وَقَالُٓوا ءَاِذَا كُنَّا عِظَاماً وَرُفَاتاً ءَاِنَّا
لَمَبْعُوثُونَ خَلْقاً جَد۪يداً ﴿٤٩﴾ قُلْ كُونُوا حِجَارَةً اَوْ حَد۪يداًۙ ﴿٥٠﴾
اَوْ خَلْقاً مِمَّا يَكْبُرُ ف۪ي صُدُورِكُمْۚ فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُع۪يدُنَاۜ قُلِ

ٱلَّذِى فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ
مَتَىٰ هُوَ قُلْ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ قَرِيبًا ﴿٥١﴾ يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ
بِحَمْدِهِۦ وَتَظُنُّونَ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٥٢﴾

Meâli

45. Kur'an okuduğun zaman seninle âhirete inanmayanlar arasına gizli bir perde çekeriz. **46.** Ayrıca onu anlamamaları için kalplerinin üzerine örtüler, kulaklarına da bir tıkaç koyarız. Sen rabbinin Kur'an'daki ismini tek başına andığında canları sıkılmış olarak arkalarını dönüp giderler. **47.** Biz onların seni dinlerken neye kulak verdiklerini, kendi aralarında fısıldaşırken de o zalimlerin, "Siz, sadece büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz!" dediklerini çok iyi biliyoruz. **48.** Bak işte, senin için ne türlü benzetmeler yapıyorlar! Bu yüzden yoldan saptılar, bir daha da doğru yolu bulamazlar. **49.** Dediler ki: "Biz bir kemik yığını haline gelmiş, ufalanmışken yepyeni bir hilkatte dirilecek miymişiz?" **50.** De ki: "İster taş olun ister demir; **51.** İsterse canlanmasını aklınızın almadığı herhangi bir yaratık!" Bu defa da "Bizi tekrar hayata kim döndürecek?" diyecekler. "Sizi birinci defa yaratan" de. Sonunda onlar, sana alaylı bir tarzda başlarını sallayacak ve "Ne zamanmış o?" diye soracaklar. De ki: "Yakın olduğunu sanıyorum. **52.** O gün Allah sizi çağıracak ve siz, önceki yerde çok az kaldığınız zannı içinde O'na hamdederek çağrısına uyacaksınız."

Tefsiri

45-46. Müşriklerin "âhirete inanmayanlar" şeklinde tanıtılması, bu inkâra dayalı olarak sorumsuzluğu ilke edindiklerine, bundan dolayı her türlü haksızlığı fütursuzca yapmaktan çekinmediklerine işaret eder. Bu psikolojide olan insanlar, kaçınılmaz olarak akıl ve vicdanlarına göre hüküm vermekten de uzaklaşırlar. Müşrikler, Hz. Peygamber kendilerine Kur'an âyetlerini okuduğunda bunların üzerinde dürüst, samimi ve objektif olarak düşünecekleri yerde ona sorumsuzca karşı çıkıyorlardı. Âyetlerde bu husus Allah tarafından onların gözlerinin perdelenmiş,

kalplerinin mühürlenmiş, kulaklarının tıkanmış olmasıyla izah edilmiştir. Bu üslûp, olup biten her şeyin Allah'ın izni ve iradesiyle olduğunu vurgulayan Kur'an'ın hâkim üslûbudur. 47 ve devamındaki âyetler yanında konuya ilişkin başka birçok âyet dikkate alındığında bu âyetin, kesinlikle Allah'ın insanları hak etmedikleri halde böyle durumlara mahkûm ettiği anlamına gelmediği görülür. Onlar bunu istemiş, Allah da bu hususta imkân ve hürriyet vermiştir. Allah âdildir, insanların hakikati görmelerine, bunun üzerinde düşünmelerine asla engel olmaz. Burada anlatılmak istenen, inkârcıların Kur'an karşısındaki olumsuz ön yargılarıdır. Nitekim 46. âyetin sonunda bu tavrın arkasında inanç bozukluğu bulunduğuna işaret edilmektedir; ayrıca 41. âyette de bu husus ifade edilmiştir.

47. Hz. Peygamber, kendisine âyetler geldikçe onları insanlara okur açıklardı. Fakat özellikle putperestlerin ileri gelenleri, kendilerinin Peygamber'e itibar ettiği, değer verdiği gibi bir anlam çıkarılmasın diye genellikle onun okuduğu âyetleri açıktan dinlemekten kaçınırlardı. Ancak burada belirtildiği gibi zaman zaman onların bir yerlere gizlenerek âyetleri dinledikleri de olurdu ve bu sırada onda bir noksanlık yakalamaya çalışırlar, alaylı ve yalanlayıcı ifadelerle aralarında fısıltılı konuşmalar yaparlardı. Âyette bu tür konuşmalardan söz edilmekte; genellikle Peygamber'e yönelttikleri "büyülenmiş" şeklindeki iftiralarına değinilmektedir.

Âyetin iniş sebebiyle ilgili bir rivayete göre Resûlullah, Hz. Ali'nin bir yemek hazırlamasını isteyerek, Kureyş eşrafını yemeğe davet etmiş, davet sırasında onlara âyetler okuyarak kendilerini tevhid inancını kabul etmeye çağırmış; o takdirde –sandıklarının aksine– itibar kaybetmek şöyle dursun, hem kendi çevrelerinde öncekine göre daha çok saygı göreceklerini hem de Arap olmayanlar nezdinde itibar kazanacaklarını ifade etmişti. Fakat onlar bu çağrıyı kabul etmemekle kalmamış, bir de Hz. Peygamber konuşurken nezaket kurallarını hiçe sayarak fısıltılı konuşmalarla onun büyülenmiş olduğunu ileri sürmüşlerdir (Râzî, XX, 223). İbn İshak'ın anlattığına göre Ebû Cehil, Ebû Süfyân, Ahnes b. Şerîk gibi putperest büyükleri bazı gecelerde biri diğerinden habersiz olarak Resûlullah'ın bulunduğu yere giderek gizlice onun Kur'an oku-

masını dinler, yolda tesadüfen karşılaştıklarında da birbirlerini suçlarlardı (*Sîretü İbn İshâk*, s. 169-170).

48. Bir önceki âyette de belirtildiği gibi müşrikler Peygamber efendimiz için "şair, kâhin, mecnun, büyülenmiş" gibi haksız benzetmeler yapıyor, isnatlarda bulunuyorlardı. Âyet, gerçekler karşısında bu şekilde tavır takınan bir insanın hidayete, doğru yola ulaşmasının mümkün olmadığına işaret etmektedir.

49. Geneli içinde Kur'an, inkârcıları Allah'ın birliğini tanımaya; adalet, dürüstlük, insaf ve merhamet gibi ahlâk ilkelerine uygun davranmaya; bencillikten kurtularak başkalarının haklarını da kendi menfaatleri kadar önemli görmeye davet ediyor; aksi halde en büyük yargılama günü olan âhirette günah ve haksızlıklarının hesabını mutlaka vereceklerini bildiriyordu. Oysa putperestlerin ileri gelenlerinin bilhassa öldükten sonra yeniden dirilmeyi ve âhiret hayatını inkâr etmelerinin temelinde kötülük ve haksızlıklarında ısrar etme ihtirasları vardı. Onlar, bu ihtiraslarının önüne geçerek kötülüklerden kendilerini uzak tutacakları yerde yaptıklarının hesabını verecekleri âhireti inkâr etme yolunu seçiyor; akıllarınca öldükten sonra artık yeni bir var oluşun imkânsızlığını kanıtlamaya çalışıyorlardı.

50-51. Kur'an, insan bedeninin ölüm sonrasındaki fiziksel bozulmasına dayanarak âhireti inkâra kalkışanlara şu cevabı veriyor: Değil bedeninizin çürümesi veya toz toprak olması, taş veya demire dönüşseniz, hatta canlı varlık haline gelmesini büsbütün imkânsız gördüğünüz başka bir nesne haline gelseniz, yine de Allah size tekrar hayat verip daha önceki kimliğinize kavuşturur. İlk başta maddî nesneleri yaratan ve onlara can veren Allah, onları öldükten sonra da tekrar hayata döndürecektir.

52. Yeniden dirilme ile başlayan hayatta artık insanların Allah'a âsi olma, günah işleme özgürlükleri bulunmayacaktır. Nitekim Allah kabirdekileri mahşere çağırdığında inanan inanmayan bütün insanlar O'nu övgüyle anarak buyruğuna boyun eğeceklerdir.

53 – 55

وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزَغُ بَيْنَهُمْ
إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُبِينًا ﴿٥٣﴾ رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ
إِنْ يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ أَوْ إِنْ يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ
وَكِيلًا ﴿٥٤﴾ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَقَدْ
فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا ﴿٥٥﴾

Meâli

53. Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler; sonra şeytan aralarını bozar. Çünkü şeytan insanların apaçık düşmanıdır. **54.** Rabbiniz sizi en iyi bilendir. Dilerse size merhamet eder, dilerse sizi cezalandırır. Biz seni onların üstüne bir vekil olarak göndermedik. **55.** Rabbin göklerde ve yerde olanları en iyi bilendir. Doğrusu biz peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık; Dâvûd'a da Zebûr'u verdik.

Tefsiri

53. Âyette dolaylı bir mukayese anlamı vardır. Şöyle ki: 46-51. âyetlerde müşriklerin kendileri gibi düşünmeyenlere karşı kibirli, kaba, alaycı ve suçlayıcı bir tavır takındıklarına işaret edilmişti. Burada ise müminlerin konuşmalarında bir güzellik ve incelik bulunması gerektiği belirtilmekte, müşriklerle ilişkilerinde ve konuşmalarında bile terbiye ve nezaket kurallarına riayet etmeleri öğütlenmektedir. Çünkü bu davranış biçimi insan olmanın bir gereğidir; ayrıca kötü söz ve davranış insanın aslî fıtratına aykırı olduğu için genellikle bu tür olumsuz söz ve davranışlar insanları tepki psikolojisine iter; böylece âyetteki ifadesiy-

le "Şeytan onların arasını bozar." İslâm ahlâkında Câhiliye Arapları'nın kaba, küstah ve alaycı tavırlarına *sefeh*, müslümanların barışçı, nâzik ve ağır başlı tavırlarına da *hilim* denmektedir. İslâm öncesi dönemin adı olan *Câhiliye* ilk kategorideki karakter ve zihniyeti, *İslâm* kelimesi de ikincisini ifade etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber ve onun şahsında müminlere affedici olmayı, iyilik için çalışmayı ve "câhiller"e aldırmamayı öğütleyen A'râf sûresinin 199. âyeti, kezâ müminlerin ağır başlı olduklarını, kendilerine sözle sataşan "câhiller"e "selâm" diyerek karşılık verdiklerini bildiren Furkan sûresinin 63. âyeti gibi örnekler bu iki karakterin ahlâkî özelliklerini ortaya koymaktadır. Kuşkusuz bunlar sadece belirli bir dönemin tipleri değildir. Tarihin çeşitli dönemlerinde olduğu gibi günümüzde de akıl, irfan ve hikmetten yoksun olduğu için "sefîh" diye anılan Câhiliye örneğindeki küstah, alaycı ve saldırgan tipler mevcuttur. Öte yandan çeşitli dönemlerde, özelikle de günümüzde "şeytanın aralarını bozduğu" ve bu yüzden birbiriyle çekişen, bölünüp parçalanan müslümanların bu duruma düşmelerinin bir sebebi de Kur'an'ın istediği güzel söz ve davranışlardan uzaklaşmalarıdır.

54. Hiç kimse kendisini Allah'ın bildiği kadar bilemez. Âyette müminlere mi müşriklere mi hitap edildiği açık değildir. Müminlere hitap edildiğini söyleyen müfessirlere göre Allah'ın onlara merhamet etmesinden maksat, kendilerini düşmanlarından koruması, azap etmesinden maksat da düşmanlarını onlara musallat etmesidir. Her iki durumda da Allah'ın rahmet veya azap etmesinin sebepsiz olmadığı âyetin başındaki "Rabbiniz sizi en iyi bilendir" ifadesinden anlaşılıyor. Şu halde Allah her insanı, onun kendisini bildiğinden daha iyi bildiği ve tanıdığı için neyi hak ettiyse öyle muamele eder. Allah'ın bizi bildiği kadar biz kendimizi bilemediğimiz için bazan karşılaştığımız iyi veya kötü durumun bizden kaynaklanan sebebini de bilemeyiz. Böyle durumlarda Allah'tan gelene razı olmak gerekmektedir. Eğer Allah'tan hayır gelmişse onun devamı için daha çok gayret gösterip Cenâb-ı Hakk'ın bize yönelik sevgi ve hoşnutluğunun daha da güçlenmesine; eğer şer gelmişse bunun sebebi olan kusurlarımızı araştırarak halimizi düzeltmeye ve böylece şerre değil hayra lâyık olmaya çalışmamız gerekir. Bu suretle, uğradığımız bir şerden,

zarardan kurtulmak için elimizden gelen maddî ve mânevî çarelere başvurmakla birlikte, asla Allah'a âsi olmamak lâzımdır.

Âyet, başkaları hakkında yargıya varırken dikkatli olmak gerektiğine de işaret etmektedir. Herkesin hesabı sonunda Allah'a aittir; çünkü herkesi en iyi bilen O'dur. Âyetin sonundaki ifade, Peygamber'in dahi insanlar üzerinde bir "vekil", yani insanların âkıbetleri hakkında nihaî karar veren bir otorite olmadığını; görevinin tebliğden, uygulama, aydınlatma ve uyarıdan ibaret bulunduğunu bildirmektedir.

55. Allah, kullarını en iyi bilen olduğu gibi göklerde ve yerde bulunanları, yani evreni ve evrendekileri de en iyi bilendir; dolayısıyla evrende olup biten bütün olaylar O'nun bilgisiyle oluşmakta ve gerçekleşmektedir. Şu halde Allah'ın hükümlerinde, yapıp yarattıklarında bir eksiklik, yanlışlık, haksızlık aramak abestir. Allah, Hz. Muhammed'i son peygamber olarak seçtiğine göre, bu da O'nun yüce bilgisi ve hikmetiyle olmuştur ve bunda bir yanlışlık, haksızlık yoktur. Peygamberlerden her birinin kendilerine özgü üstünlükleri vardır. Nitekim Allah Teâlâ çeşitli âyetlerde Hz. İbrâhim'i kendisine dost (halîl) edindiğini, Hz. Mûsâ ile konuştuğunu, Hz. Îsâ'yı babasız yarattığını ve küçük yaşta kendisine mûcizeler lutfettiğini, Hz. Süleyman'a ihtişamlı bir hükümdarlık verdiğini, Hz. Muhammed'i âlemlere rahmet olarak gönderdiğini bildirmiştir. Hz. Dâvûd'a büyük bir saltanat verildiği halde âyetin sonunda bu saltanatın değil de, ona verilen kutsal kitabın bir üstünlük sebebi olarak zikredilmesi, ilimde ve dinde üstünlüğün mal-mülk üstünlüğünden daha değerli olduğuna işaret eder. Bir rivayete göre Kureyş Arapları aklî ve mantıkî tartışma usul ve âdâbını bilmedikleri (veya eski dinler hakkında bilgileri olmadığı) için Hz. Peygamber'le tartışmaya girmeden önce yahudilerden taktik alırlardı; yahudiler de onlara son peygamberin Hz. Mûsâ, son ilâhî kitabın da Tevrat olduğunu söylerlerdi. Âyette Dâvûd'a verilen Zebûr hatırlatılarak bizzat yahudi tarihinin bu iddiayı çürüttüğü ortaya konmaktadır (Râzî, XX, 230). Ancak Mekke'de böyle bir yahudi topluluğu bulunmadığına göre Araplar bu görüşmeleri ticarî amaçlı gezileri sırasında veya panayırlarda karşılaştıkları yahudilerle yapmış olabilirler.

56 – 60

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ
الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا ٥٦ أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلٰى
رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ
عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ٥٧ وَإِنْ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا
نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا
شَدِيدًا كَانَ ذٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا ٥٨ وَمَا مَنَعَنَا
أَنْ نُرْسِلَ بِالْاٰيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ وَاٰتَيْنَا ثَمُودَ
النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْاٰيَاتِ إِلَّا
تَخْوِيفًا ٥٩ وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا
جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ
الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْاٰنِ وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا
كَبِيرًا ٦٠

Meâli

56. De ki: "Allah'ı bırakıp da tanrı olduğunu ileri sürdüklerinize yalvarın! Ama onlar sizin sıkıntınızı ne kaldırabilir ne de ferahlığa çevirebilirler." **57.** Bu insanların yalvardıkları o varlıkların Allah'a en yakın olanları bile rablerine daha yakın olabilmek için vesile ararlar; O'nun rahmetini umar, azabından korkarlar. Rabbinin azabı gerçekten sakınılması gereken bir azaptır. **58.** Ne kadar ülke varsa hepsini kıyamet gününden önce ya helâk edecek veya onlara çetin bir şekilde azap vereceğiz. Bu, kitapta yazılıdır. **59.** Bizi işaretler göndermekten alıkoyan şey, öncekilerin bunları yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semûd kavmine, bazı gerçekleri göstermek üzere deveyi vermiştik, ama ona (inanmayıp) kötülük yaptılar. Oysa biz mûcizeleri yalnızca korkutup uyarmak için göndeririz. **60.** Hani sana, "Rabbin insanları çepeçevre kuşatmıştır" demiştik. Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur'an'da lânetlenen ağacı, sadece insanları sınamak için meydana getirdik. Biz onları korkutan uyarılarda bulunuruz, fakat bu onlara büyük bir taşkınlıktan başka bir şey sağlamaz.

Tefsiri

56-57. Zemahşerî, Râzî, Şevkânî gibi müfessirler burada Allah'tan başka tanrı edinilen varlıkların melekler olduğunu belirtirler. Müşrikler taptıkları putları ve heykelleri meleklerin sembolleri olarak kabul eder, onların şahsında meleklere taptıklarını söylerlerdi. İşte âyet bu bâtıl inancın ne kadar çürük olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü melekler de dahil olmak üzere Allah'tan başka hiçbir varlık, Allah'ın yardımı ve yaratması olmadan kendisini zarardan koruma imkânına dahi sahip değildir.

57. âyetin baş kısmına değişik şekillerde mâna verilmekle birlikte, biz âyeti Zemahşerî'nin tercih ettiği açıklamayı dikkate alarak çevirmeye çalıştık. Zemahşerî'nin açıklaması şöyledir: "Onların tanrı diye taptığı (melekler gibi) varlıkların bizzat kendileri Allah'a vesile ararlar... Yani onların Allah'a en yakın olanları bile O'na daha da yakınlaşmak için yol aradığına göre en yakın olmayanları elbette arayacaktır" (II, 364). Sonuç olarak, melekler –tanrı olmak şöyle dursun– bütün yaratılmışlar

gibi onlar da rahmete, yardım ve desteğe muhtaç olup Allah'a yakınlaşmak için çareler aramak durumundadırlar. Âyetteki "azap" kelimesini mutlaka bilinen mânasında anlamak gerekmez; kulun, başına gelmesini istemediği her şey onun için bir azaptır. Şu halde konu melekler olunca onların korktuğu azap da onların varlık yapılarıyla ilgili olumsuz bir durumdur.

Bu iki âyetin, Hz. Îsâ'yı tanrılaştıran hıristiyanlar ve benzeri kitâbî din mensuplarıyla ilgili olduğu da ifade edilmektedir. Ancak bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu sûrenin indiği Mekke'de kayda değer bir hıristiyan topluluğu bulunmadığı bilinmektedir. Bununla birlikte âyetlerin içeriği o tür bâtıl inançları da reddetmektedir.

58. Halkı zalim olmadığı takdirde hiçbir ülkenin helâk edilmeyeceğini bildiren âyet (Kasas 28/59) dikkate alındığında burada helâk edileceği veya şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı bildirilen ülkeler halkı yoldan çıkmış olanlardır. Önceki âyetlerle ilişki kurup değerlendirildiğinde bu âyet öncelikle Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini tanımamakta direnen, müslümanlara karşı haksız, zalim ve baskıcı tutumlarını sürdüren putperest Araplar'a karşı bir uyarıdır; onlara, "Ya bu yanlış tutumda ısrar etmekten vazgeçersiniz ya da eskilerin başına gelmiş olanlar sizin de başınıza gelir" denilmektedir. Çünkü "Bu, kitapta yazılıdır" yani Allah'ın şaşmaz yasasıdır. İnkârcılık, ahlâk bozukluğu ve zulümle birlikte varlığını sürdürebilmiş hiçbir uygarlık yoktur. Kur'an bu gerçeğe geçmiş kavimlerden sık sık örnekler vermektedir.

59. "İşaret" diye çevirdiğimiz *âyet*ten maksat mûcizedir. Tefsirlerde bildirildiğine göre Mekke putperestleri akıllarınca Hz. Peygamber'i zor durumda bırakmak için kendisinden Safâ tepesini altına çevirmesi, Mekke'nin dağlık çevresini bereketli bir ova haline getirmesi gibi mûcizeler göstermesini isterlerdi (bk. İsrâ 17/90-93). Âyette Allah, bu mûcizeleri gerçekleştirmeyişinin sebebini açıklamaktadır. Çünkü Allah'ın yasası uyarınca, bu mûcizeler gösterildiği halde yine de inkârda direnirlerse –ki zaten bu isteklerinde samimi değillerdi– o takdirde hak ettikleri ceza hemen verilecekti. Nitekim eski bir Arap toplumu olan Semûd kavminin istedikleri mûcize gerçekleştiği halde, bir mûcize olarak yara-

tılan ve kesinlikle zarar vermemeleri istenen deveyi boğazlamışlar, böylece Allah'ın buyruğunu tanımadıkları için cezalandırılmışlardır (bk. A'râf 7/73-79; Hûd 11/61-68). Mûcizenin ikna etmeyi değil korkutmayı, heyecan ve ürperti vermeyi amaçladığı belirtilmektedir. Kur'an'ın amacı ise ikna etmektir. Nitekim burada belirtilen anlamıyla diğer mûcizelere benzemeyen, kendine özgü bir mûcize olan Kur'an akla, sağduyuya hitap etmektedir. Mûcize ise genellikle olağan üstü bir olay olup akıl ötesidir; bu sebeple de insanlarda korku ve heyecan uyandırır.

60. Allah'ın insanları "çepeçevre kuşatması", hiçbir insanın Allah'ın kudreti dışına çıkamayacağı, O neye izin verirse insanların ancak onu başarabilecekleri anlamına gelir (Taberî, XV, 109) ve putperestlerin inkâr, inat ve baskılarına rağmen Hz. Peygamber ve müslümanlar karşısında son tahlilde başarısız olacaklarına işaret eder. Nitekim âyette Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e, –putperestlerin zannettiklerinin aksine– kendisinin onlara karşı başarılı olacağını rüya yoluyla bildirdiği ifade edilmektedir. Onun bu rüyayı ne zaman gördüğü, rüyanın içeriği hakkında kayda değer üç farklı açıklama yapılmıştır: Bir açıklamaya göre Resûlullah Mekke'yi fethedeceğini rüyasında görmüş, nitekim hicretin 8. yılında (630) bu rüya gerçekleşmiştir. İkinci açıklamaya göre putperestlerin İslâm orduları karşısında yenilecekleri ve önderlerinin ölecekleri yerler Hz. Peygamber'e rüyasında gösterilmiş, bu rüya hicretin 2. yılında (624) Bedir zaferinde gerçekleşmiştir. Bu iki görüşü kabul edilebilir görmeyen âlimler buna gerekçe olarak sûrenin Mekke'de indiğini, oysa gerek Bedir Savaşı gerekse Mekke'nin fethinin Medine döneminde gerçekleştiğini hatırlatırlar. Çoğunluğun tercihi olan üçüncü yorumda ise âyetteki rüya, İsrâ gecesinde Hz. Peygamber'e gösterilenler şeklinde açıklanmıştır. İsrânın uyku halinde gerçekleştiğini kabul edenler buradaki "rüya"yı uykuda görme olarak açıklamışlarken İslâm âlimlerinin çoğunluğu, rüya kelimesinin kök anlamının "gözle görmek" olduğunu da dikkate alarak İsrâ'nın Resûlullah uyanıkken cereyan ettiğini savunmuşlardır.

Fitne, "sınav, deneme" demektir; Kur'an'da daha çok müminin inancını tehlikeye sokan, bu sebeple bir yönüyle onun imanındaki kararlılığını kanıtlamasına imkân veren, bu yönden bir imtihan vermesine yol

açan sıkıntılı durumlar ve olaylar için kullanılır. Bu rüya olayının fitne olması, Resûlullah'ın İsrâ sırasında gördüklerini, yaşadıklarını anlatınca inancında henüz yeterince sebat ve kararlılık kazanmamış kişilerin olayı imkânsız görerek İslâm'dan dönmeleridir. Böylece Resûlullah'ın anlattıkları onlar için bir fitne (sınav) olmuş ve bu sınavı kaybetmişlerdir (bk. İbn Kesîr, V, 89-90; Kurtubî, X, 282). "Kur'an'da lânetlenmiş ağac"a gelince, bununla ilgili farklı rivayetler bulunmakla birlikte (bk. Taberî, XV, 113-115; Râzî, XX, 236-237), çoğunluğun yorumu bunun cehennemdeki "zakkum ağacı" olduğu yönündedir (bk. Duhân 44/43-44). Şevkânî'nin Zeccâc'dan aktardığına göre Araplar hoşlanmadıkları yemeklere genellikle "mekruh ve lânetli yemek!" derlerdi (III, 270). Aynı müfessir, âyette bu ağacın bir fitne olarak gösterilmesini de şöyle açıklar: Cehennemde böyle bir ağaç bulunacağı bildirilince Ebû Cehil gibi fırsatçı müşrikler, "Muhammed hem cehennemin taşı bile kavuracağını söylüyor hem de orada ağaç biteceğinden söz ediyor" diyerek Resûlullah'ı alaya almışlar, bunun üzerine söz konusu olan âyet inmiştir. Buna göre ağaçla ilgili olarak Kur'an'da verilen bilgi bir imtihandır; mümin bu bilgiye inanmakla imtihanı kazanmış, kâfir de inkâr etmekle imtihanı kaybetmiş olur.

61 – 65

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْلٖيسَ قَالَ ءَاَسْجُدُ
لِمَنْ خَلَقْتَ طٖينًا ﴿٦١﴾ قَالَ اَرَاَيْتَكَ هٰذَا الَّذٖي كَرَّمْتَ عَلَيَّ
لَئِنْ اَخَّرْتَنِ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَاَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُٓ اِلَّا قَلٖيلًا ﴿٦٢﴾
قَالَ اذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَاِنَّ جَهَنَّمَ جَزَٓاؤُكُمْ جَزَٓاءً مَوْفُورًا
﴿٦٣﴾ وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَاَجْلِبْ

عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْهُمْ فِي الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ
وَعِدْهُمْۜ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُورًا ﴿٦٤﴾ اِنَّ عِبَادِي
لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌۜ وَكَفٰى بِرَبِّكَ وَكِيلًا ﴿٦٥﴾

Meâli

61. Meleklere, "Âdem'e secde edin" demiştik. İblîs'in dışında hepsi secde ettiler. İblîs, "Ben, çamurdan yarattığın kimseye secde eder miyim!" dedi. **62.** Yine dedi ki: "Şu benden üstün kıldığına bak! Yemin ederim ki eğer beni kıyamete kadar yaşatırsan, az bir kısmı dışında, onun neslini peşime takacağım!" **63.** Allah şöyle buyurdu: "Git! Onlardan kim sana uyarsa cezanız cehennem olacaktır. Eksiksiz bir ceza! **64.** Haydi, onlardan gücünün yettiklerini çağrınla ayart! Süvarilerinle yayalarınla onlara karşı ordu topla; mallarına, evlâtlarına ortak ol, kendilerine vaadde bulun. –Zaten şeytan insanlara aldatmadan başka bir şey vaad etmez.– **65.** Şurası muhakkak ki benim kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun olmayacaktır. Koruyucu olarak rabbin yeter."

Tefsiri

61-63. Meleklerin Âdem'e secde etmesi olayı Kur'an'da yedi defa tekrar edilerek, yaratılmışlar içinde insanın seçkinliğine dikkat çekilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Şeytanın insanla üstünlük yarışına girmeye kalkışması, gururu uğruna Allah'a âsi olması, melekler gibi itaatkâr olmak yerine, Âdem'e saygı göstermemekte direnmesi, Allah'a saygısızlığın ve isyankârlığın şeytan kaynaklı olduğuna işaret etmektedir. Diğer yandan şeytanın kıskançlığı sebebiyle kıyamete kadar insanları kendi günahkârlık yoluna çekeceğine ant içmesi ve ona bu iznin verilmesi, dünya hayatının bir sınav ortamı olduğunu, insanın bilerek günah işlemesinin şeytanla ortak davranışta bulunması anlamı taşıdığını gösterir.

64. Şeytan, insanlara vesvese vererek, gizli maksadını ve hedefini anlamayacakları bir dille onları günah işlemeye çağırarak yoldan saptırmak ister (bk. Zemahşerî, II, 367; Şevkânî, III, 273). Bir yoruma göre "süvariler ve yayalar"dan maksat, şeytanın her türlü hileleridir; diğer bir yoruma göre de Allah'a isyan yoluna koyulanlardır. Şeytanın, kendine uyanların mallarına ortak olması, insanlara gasp, hırsızlık, tefecilik gibi haksız işler yaptırmak suretiyle onlara haram servet kazandırmasıdır. Buna göre haram kazanan şeytanın öğüdüne uymuş, onunla ortaklık etmiş olduğu için bu ortaklık kazandığı mal için de söz konusudur. Diğer bir yoruma göre burada Câhiliye Arapları'nın hayvanlarının ve ziraat ürünlerinin bir kısmını cinlerin ve meleklerin sembolleri saydıkları putlarına ayırmaları, onların hizmetine harcamaları şeklindeki uygulamaları kastedilmiştir. Aslında putperestlik şeytanın teşvik ettiği bir inanç şekli olduğu için putperestler putlara adadıklarını da şeytanlara adamış ve böylece onu mallarına ortak yapmış sayılırlar (İbn Âşûr, XV, 154). Daha uygun görünen diğer bir yoruma göre burada insanların mânevî hayatlarına saldırıp tahrip etmeye çalışan şeytan, atlıları ve yayalarıyla bir yeri yağmalamaya gelen eşkıyaya benzetilmiştir (Mevdûdî, III, 123). Bu eşkıya, işgal ettiği yerin halkının zayıf karakterlilerini kendi tarafına çekip hükmü altına alır, onların mallarına ve evlâtlarına ortak olur.

Müşrikler, mallarından ve ürünlerinden putlara pay ayırdıkları gibi çocuklarına da Abdüllât, Abdüluzzâ gibi putlara bağlı isimler verir, onları putperest olarak yetiştirirlerdi. Âyetin ifadesine göre bu, şeytanın mallarında ve çocuklarında onlara ortak olmasıydı. Daha genel olarak insanlar, mallarını haram yollarda harcamak, evlâtlarını da bâtıl inanç ve kötü ahlâk üzerinde yetiştirmekle bu konularda şeytanı kendilerine ortak yapmış olmaktadırlar.

65. Allah'a bağlılıklarından dolayı âyette "benim kullarım" şeklinde anılan kişiler, Allah'ın kendilerine verdiği akıl, irade gibi yüksek melekelerini gerektiği şekilde kullanarak hak yolunda sebat eden ve bu yolda Allah'ın da desteğini kazanan insanlar olup bunlar üzerinde şeytanın nüfuz kuramayacağı, dolayısıyla bu insanların şeytana karşı koyarken ondan daha güçlü olacakları belirtilmektedir. Böylece âyette hem insa-

nın üstünlüğüne vurgu yapılmakta hem de ona ümit ve cesaret aşılanmaktadır.

Âyetin son cümlesi Hz. Peygamber'e müşriklerin baskıcı tutumları karşısında tebliğ görevini yılgınlık göstermeden, Allah'a güvenerek sürdürmesini telkin etmekte, ona cesaret vermektedir. Kuşkusuz bu ifade, aynı zamanda Peygamber'in yolunu izleyen diğer müminlerin hak davalarını yaşatıp geliştirmelerinde de bir güven ve moral kaynağı taşır.

66 – 72

رَبُّكُمُ الَّذ۪ي يُزْج۪ي لَكُمُ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِه۪ۜ اِنَّهُ
كَانَ بِكُمْ رَح۪يماً ﴿٦٦﴾ وَاِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ
مَنْ تَدْعُونَ اِلَّٓا اِيَّاهُۚ فَلَمَّا نَجّٰيكُمْ اِلَى الْبَرِّ اَعْرَضْتُمْۜ وَكَانَ
الْاِنْسَانُ كَفُوراً ﴿٦٧﴾ اَفَاَمِنْتُمْ اَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ
اَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِباً ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَك۪يلاًۙ ﴿٦٨﴾
اَمْ اَمِنْتُمْ اَنْ يُع۪يدَكُمْ ف۪يهِ تَارَةً اُخْرٰى فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفاً
مِنَ الرّ۪يحِ فَيُغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْۙ ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِه۪ تَب۪يعاً
﴿٦٩﴾ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَن۪ٓي اٰدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ
وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلٰى كَث۪يرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا
تَفْض۪يلاً ﴿٧٠﴾ يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ اُنَاسٍ بِاِمَامِهِمْۚ فَمَنْ اُو۫تِيَ

كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَٰئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ
فَتِيلًا ﴿٧١﴾ وَمَنْ كَانَ فِي هَٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ
وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٧٢﴾

Meâli

66. Lutfuna nâil olasınız diye denizde gemileri sizin için yüzdüren rabbinizdir. Doğrusu O size çok merhametlidir. **67.** Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde O'ndan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında ise yüz çevirirsiniz. İnsan oğlu çok nankördür! **68.** Peki O'nun sizi karada yerin dibine geçirmeyeceğinden yahut başınıza taş yağdırmayacağından emin misiniz? Sonra kendinize bir koruyucu da bulamazsınız. **69.** Yahut sizi bir defa daha denize döndürüp üzerinize bir kasırga göndererek –inkâr etmeniz sebebiyle– sizi boğmayacağından emin misiniz? O zaman bize karşı size arka çıkacak birini de bulamazsınız. **70.** Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık. **71.** Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız o günde kimlerin amel defterleri sağından verilirse işte onlar, amel defterlerini okuyacaklar ve en küçük bir haksızlığa uğramayacaklardır. **72.** Bu dünyada kör olan âhirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır.

Tefsiri

66. Allah'tan başka tanrı veya tanrılar edinen insanlara gerçek lutuf sahibinin Allah olduğu hatırlatılarak buna bazı örnekler verilmektedir: Gemilerin sulara gömülmeden yüzüp gitmesi Allah'ın yasalarıyla olmaktadır ve bu sayede insanoğlu deniz ticareti yaparak, uzak ülkelerden mal taşıyarak Allah'ın nimetlerini ve rızkını elde etmektedir. Bu durum, âyetin sonunda Allah'ın kullarına bir rahmeti olarak açıklanmıştır.

67. İnsanlar denizde gemiyle seyahat ederken bir felâketle yüz yüze gelseler, kimilerinin tanrı bilip güvendikleri bütün uydurma güçler kaybolur gider ve orada Allah ile baş başa kalırlar, O'na yakarırlar; fakat esenliğe kavuşunca yine eski hallerine dönerler. Allah onların bu hallerini nankörlük olarak nitelemektedir. Bu ifade, bir kısım insanların günlük hayatlarında Allah'ı tamamen unuttuklarını, O'nu âdeta hayatlarından sildiklerini, Allah yokmuş gibi davrandıklarını; fakat çaresiz kaldıkları zaman da O'na sığındıklarını, normal şartlara dönünce, yine unuttuklarını bildirerek bunun Allah'a karşı bir nankörlük ve dolayısıyla dinden uzaklaşma olduğuna işaret etmektedir. Günümüz din felsefesi incelemelerinde, "Tanrı konusunda ilgisizlik" şeklinde tanımlanan bu tutum ateizmin bir türü olarak gösterilmekte ve buna "ilgisizlerin ateizmi" denilmektedir (bilgi için bk. Etienne Gilson, *Ateizmin Çıkmazı*, s. 23-30).

68-69. İnsanoğlu tabiatın türlü felâketleriyle karşı karşıya kalabilir ve kalmaktadır. Bu sebeple esenlik zamanlarında da sıkıntılı zamanlarda da Allah ile olmak gerekir. Güvenliğimiz ve bütünüyle hayatımız geçicidir; Allah'tan başka "vekilimiz", güvenip dayanacağımız biri yoktur; sonunda varacağımız yer O'nun huzurudur. Bu sebeple samimi, dürüst ve gerçekten akıllı kula yaraşan odur ki hayattayken de, güven içindeyken de Allah ile olsun; şeytana aldanıp Allah'ın yolunu terketmesin. Çünkü "Şeytan insanlara sadece boş şeyleri vaad eder."

70. "Şan, şeref ve nimetler" diye çevirdiğimiz *kerem* kavramı, İslâmî literatürde hem Allah'ın insanlara şeref, soyluluk, üstünlük gibi mânevî meziyetler bahşetmesini hem de mal mülk vermesini ifade eder. Böylece âyet insanı dünyada Allah'ın lutfuna en çok mazhar olmuş, en seçkin, en değerli varlık olarak göstermektedir. Tefsirlerde insana seçkinlik kazandıran özellikler akıl, zekâ, temyiz, düşünme, yazma gibi melekelerden başlayarak çeşitli psikolojik ve fizyolojik özelliklere, estetik zevklere, ahlâkî yatkınlıklara, canlı ve cansız varlıklar üzerinde tasarruf yetkisine, ekonomik faaliyetlerde bulunma özelliğine, şehirler ve uygarlıklar kurma kabiliyetine kadar birçok meziyete sahip olmasıyla açıklanmaktadır.

Eski tefsirlerde insan mı melek mi daha üstün diye bir tartışmaya girilmişse de (bk. Râzî, XXI, 16) İbn Âşûr'un belirttiği gibi (XV, 166) bura-

da böyle bir mukayese söz konusu olmayıp insanın bazı varlıkları çeşitli şekillerde kendi hizmetinde kullanması, onlardan yararlanması kastedilmiştir.

Fahreddin er-Râzî, dönemindeki felsefe ve psikoloji birikiminden de yararlanarak insanın asıl şerefini ve diğer yaratılmışlar karşısındaki üstünlüğünü, "eşyanın gerçeklerini aslına uygun olarak kavrama yeteneği olan akıl gücü"yle açıklar. Çünkü "Mârifetullahın aydınlığı akla doğar; akıl yeteneği, madde ve mâna (halk ve emir) âleminin sırlarına ulaşan, sahip olduğu bilgi sayesinde Allah'ın ruhlar ve cisimler âleminde yarattığı varlık türlerini kuşatan güçtür... Böyle olunca insan varlığı, bu âlemdeki bütün varlıkların en değerlisidir..." (XXI, 12).

Burada özellikle insanın taşıma araçları kullanmasına dikkat çekilmiştir. İnsanın hayvanları bu maksatla değerlendirmesi yanında, ayrıca bunun için gemi vb. araçlar yapması anlamlıdır. Çünkü başka hiçbir varlıkta böyle özellikler yoktur. "Bütün bunlar, dünyamızda insanoğlunun, kendisine uyulup itaat edilen mutlak başkan ve yönetici, diğer varlıkların da onun buyruğu altındaki tâbileri olduğunu gösterir" (Râzî, XXI, 15).

Kur'an genellikle insanların hemen her gün yaşadıkları ya da çevrelerinde sürüp gittiği için farkına varamadıkları, fakat aslında son derece anlamlı olayların ibret verici yönlerine dikkat çekerek burada tecelli eden ilâhî güç ve hikmetin açık seçik kanıtlarını görmelerini ister. İnsanların taşıma araçları kullanarak ticaret vb. konulardaki amaçlarını daha kolay ve verimli bir şekilde gerçekleştirmeleri Allah'ın bir lutfudur. Allah'ın "değerli kıldığı" insanoğlunun, bugün taşımacılıkta, uzayın derinliklerine kadar uzanan ulaşım ve iletişim araçları icat edip kullanmada geldiği nokta, Kur'an-ı Kerîm'in neden özellikle bu konuyu anılmaya ve ibret alınmaya değer gördüğünü de açıklamaktadır. Âyette bunun hemen ardından "kendilerine güzel güzel rızıklar verdik" buyurulmaktadır. Rızık, insanın yararlandığı her türlü imkânı kuşatan geniş kapsamlı bir kavramdır. "Güzel güzel rızıklar"dan maksat, hem helâl hem de hoşa giden rızıklardır. Burada insanın, ihtiyaç duyduğu şeylerin helâlini araması yanında sağlık yönünden daha kaliteli, daha temiz, estetik yönden daha güzel olmasına özen göstermesi gerektiğine de işaret vardır.

71-72. İlâhî hikmet, bu imtihan dünyasında insanoğluna nimetler vermesine paralel olarak sorumluluklar da yüklemiştir. İnsan değerli bir varlık olarak yaratılmış, karalara ve denizlere hâkim kılınmış, güzel nimetlerle rızıklandırılmış, kendisine birçok varlığı hizmetinde kullanma imkânı verilmiştir. Şu halde onun bu konumunun gerektirdiği sorumlulukları da olmalıdır; ilk sorumluluğu da kendisini seçkin kılan, ihsanlarda bulunan Allah'ı tanımak, O'na iman etmek, inancına uygun amelî davranışlarda bulunmak ve ahlâkî bir hayat sürdürmektir. 71-72. âyetlerde bu sorumluluğu yerine getirenlerin ve getirmeyenlerin âhiretteki durumlarına ilişkin kısa ve özlü bir açıklama yapılmakta, dolayısıyla bir uyarıda bulunulmaktadır.

"Önder" diye çevirdiğimiz *imam* kelimesi "amel defteri, her ümmete indirilmiş olan kutsal kitap, her ümmetin kendi peygamberi, mezhep imamları, her asrın önderi, her topluluğun öncelikle ağırlık verdikleri ve meşhur oldukları iyi veya kötü işleri" gibi çeşitli şekillerde açıklanmıştır. Taberî, Araplar'daki anlamını dikkate alarak imam kelimesini, "Her topluluğun, görüş ve inanç sahiplerinin dünyada kendilerine önder ve rehber kabul ettikleri kişiler" olduğu görüşünü tercih eder (XV, 127).

"Amel defteri" diye çevirdiğimiz kelimenin âyetteki karşılığı "kitâb"dır. 71. âyette amel defteri sağ taraftan verilecek olanların onları okuyacakları bildirilirken, solundan verilenlerden söz edilmemiştir. Bu konuda Râzî şöyle der: "Amel defteri solundan verilenler, onun içerdiği büyük kötülükleri, çirkinlikleri, utanç verici günahları görünce kalplerini korku ve dehşet sarar; o kadar ki dillerinde amel defterlerini okuyacak mecal kalmaz" (XXI, 18). Onların durumunu 72. âyet haber veriyor: "Bu dünyada kör olanlar âhirette de kördür."

70. âyette belirtilen üstün lutufların asıl sahibini göremeyen, varlık ve olayların arkasındaki yaratıcı güçten habersiz olarak yaşayan basiret yoksunu inkârcıların âhiretteki durumunun daha kötü olacağı bildiriliyor. Hasan-ı Basrî'den bu âyetle ilgili şöyle bir açıklama nakledilmektedir: Bu dünyada yoldan çıkıp inkâra sapmış olanlar âhirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır. Çünkü böyleleri dünyada iken tövbe etselerdi tövbeleri kabul edilecekti, fakat âhirette artık kabul edilmeyecektir; dünyada kendilerine çeşitli felâketlerden korunma imkânları verilmişti, âhirette asla böyle imkânlara sahip olamayacaklardır (Râzî, XXI, 19).

72. âyete "Dünyada kör olanlar, yani Allah'ı tanımayanlar âhirette hiç tanımayacaklar" şeklinde bir mâna verilmişse de müfessirlerin çoğu bu görüşü reddeder. Çünkü âhirette herkes zorunlu olarak Allah'ı tanıyıp, O'na iman edecektir. Şu halde oradaki körlük, cennetin yolunu görememek, yani ondan mahrum kalmaktan kinayedir (Râzî, XXI, 19). Dünya âhiretin tarlasıdır. Bu dünyada hakikati görüp tanıyan ve bu sayede doğru imana ulaşan, iyi ve güzel işlerle ruhlarını zenginleştirenler âhirette bunun karşılığını eksiksiz bulacaklardır; onların amel defterleri sağ yanlarından verilecek ve asla haksızlığa uğramayacaklardır.

73 – 77

وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا
غَيْرَهُ وَإِذًا لَاتَّخَذُوكَ خَلِيلًا ﴿٧٣﴾ وَلَوْلَا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ
كِدْتَ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا ﴿٧٤﴾ إِذًا لَأَذَقْنَاكَ ضِعْفَ
الْحَيٰوةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا ﴿٧٥﴾ وَإِنْ
كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذًا لَا يَلْبَثُونَ
خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٧٦﴾ سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ
رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴿٧٧﴾

Meâli

73. O putperestler, sana vahyettiklerimizden başka şeyleri yalan yere bize yamayasın diye neredeyse seni ayartıp ondan saptıracaklar, işte o zaman seni kendilerine dost sayacaklardı. **74.** Hatta seni yerin-

de sağlam tutmasaydık neredeyse biraz da olsa onlara kayacaktın!
75. Ama o zaman sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı da bulamazdın!
76. Yine onlar, seni yurdundan çıkartmak için neredeyse sana dünyayı dar etmişlerdi. Ama senden sonra kendileri de fazla kalamayacaklar!
77. Senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanun da budur. Bizim kanunumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın.

Tefsiri

73. Önceki âyetler grubunun sonunda bu dünyada kör olanların âhirette de kör olacakları belirtilmişti. Burada ise bu dünyada kör olanların körlüklerine Mekke putperestlerinin Hz. Peygamber'e karşı sergiledikleri tutumlarından bir örnek veriliyor. Onlar genellikle benzeri her zaman görülen diğer bâtıl inanç ve ideoloji sahipleri gibi doğru olan düşünce ve hayat tarzının güçlenip yaşamasından rahatsız oluyor, kendileri yoldan saptıkları gibi Resûlullah'ı da kendi çizgilerine çekmeye çalışıyorlardı. İşte âyet metnindeki fitne kavramının buradaki anlamı, bizzat Peygamber'in, düşmanları tarafından böyle bir tehlikenin içine çekilmeye çalışılmasıdır. Eski tefsirlerde müşriklerin Hz. Peygamber'i kendi yollarına çekmeleriyle ilgili çeşitli rivayetler sıralanmışsa da (bk. Taberî, XV, 129-130; Kurtubî, X, 304-305) İbn Âşûr haklı olarak bu rivayetleri temelsiz bulmakta ve şöyle demektedir (XV, 172): Peygamber'in putperestleri İslâm'a çekmek ve müslümanlara güvenlik ortamı sağlamak istemesi, onun içinde putperestlerin bazı önerilerini olumlu karşılama eğilimi doğurdu. Bu öneriler, onlara karşı daha yumuşak bir üslûp kullanma, kendilerini dinleme, liderlerine meclislerde yer açma gibi Peygamber'in onları memnun etmesini sağlayacak, gönüllerini kazanmaya ve sonuçta dini yaymaya yarayacak davranışlardı; en azından bunlar müslümanlara bir zarar doğurmayacaktı. İşte âyet Resûlullah'ı bu tür tutumlar hususunda dikkatli olmaya çağırmaktadır.

74-75. Tefsirlerde bu iki âyet genellikle şöyle açıklanmaktadır: Eğer aklını ve düşünceni sağlamlaştırıp kararlı yapmasaydık, düşünce ve ictihadında hata yapmaktan seni korumasaydık, onların aslında bir "fitne"

olan (doğru imandan saptırma riski taşıyan) tekliflerine meyledebilir, bazı haksız isteklerine olumlu cevap vermeyi düşünebilirdin; o zaman da hem hayatta hem de ölümde acılar çekerdin; hayattayken inkârcılar karşısında yenik düşmekten doğan sıkıntılarla ve daha başka belâlarla karşılaştığın gibi önünde yenilgiye uğrayıp gidecekken senin tâvizkâr tutumun sayesinde başarı kazanan inkârcılar karşısında aşağılık bir ölümle ölürdün (İbn Âşûr, XV, 176-177); âhirette de bunun cezasını görürdün.

Kuşkusuz Hz. Peygamber'in putperestlere kanarak lüzumundan fazla tâviz verdiği, fiilen böyle bir olayın gerçekleştiği düşünülemezse de âyet-i kerîme, onun şahsında genel olarak müslümanları, putperestlik gibi asla üzerinde uzlaşılması mümkün olmayan sapkın inanç sahibi gruplar karşısında kendi inançlarını, vazgeçilmez değerlerini ve kişiliklerini korumaya; haksızlık ve adaletsizliğe sapmadan akıllı ve onurlu bir duruş sergilemeye çağırmaktadır. Gerçekten farklı inanç grupları arasında yaşarken adalet ve dürüstlük ilkeleri çerçevesinde mâkul bir hoşgörü ortamı oluşturmaya çalışmak gerektiğinde kuşku yoktur; bununla birlikte bu sınırın ötesine geçerek tâvizkâr ve ilkesiz bir tutum sergileyenlerin, –âyette işaret buyurulduğu üzere– "Bizim gibi olursanız sizi dost kabul ederiz" diyen çeşitli zümreler nezdinde inançlarını, düşüncelerini ve kendilerini kabul ettirmek şöyle dursun, saygınlıklarını dahi koruyamayacakları açıktır.

75. âyetin son kısmında müminlerin akıllarından çıkarmamaları gereken anlamlı bir uyarı daha vardır: İlkelerine, buyruklarına uyduğunuz, öğüdünü dinleyip yolundan gittiğiniz sürece daima yardımıyla sizi destekleyecek olan Allah, eğer inkârcıların uydusu olursanız arkanızdan yardımını çektiği gibi artık O'nun size vereceği cezayı önleyecek başka bir yardımcı da bulamazsınız. Bunlar Kur'an'ın, değeri ve önemi hiçbir zaman göz ardı edilmemesi gereken evrensel uyarılarıdır. İnsanlar, iyinin ve doğrunun ne olduğu konusunda dürüstlükle, inanarak bir noktada buluşabilirler; bu sakıncalı olmadığı gibi istenen bir sonuçtur. Bu sonucu elde etmek için duruma göre bazı feragat ve fedakârlıklardan da çekinmemek gerekir. Buna rağmen hoşgörü ve tâviz adına iyi, doğru ve gerekli olduğuna inanmadığı şeylere inanıyormuş gibi görünmek, ona göre hareket etmek İslâm ahlâkıyla bağdaşmadığı gibi insan haysiyetiyle de çelişen küçültücü bir durumdur. Kur'an-ı Kerîm'de münafıkların (inançta

iki yüzlülük sergileyenler) cehennemin en dibinde gösterilmesinin (Nisâ 4/145) sebebi de budur. İlginçtir ki konumuz olan 75. âyet gibi Nisâ sûresindeki âyetin sonunda da "Artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın" buyurulmuştur.

76-77. Putperestlerin Mekke'de Hz. Peygamber ve diğer müslümanlara uyguladıkları baskıların artmasına rağmen Peygamber'in Mekke'de kalmakta ısrar ettiğine işaret vardır. Zira o, daha sonra da sırf bu baskı yüzünden değil, öncelikle Allah istediği için hicret etmiştir. Resûlullah'ı Mekke'den çıkarmak isteyenlere karşı böyle bir şey olursa oranın kendilerine de kalmayacağı uyarısında bulunulmaktadır. Nitekim Hz. Muhammed'i Mekke'den çıkmaya mecbur bırakan müşrikler, daha sonra müslümanlarla yaptıkları savaşlar sonucu bir hayli yıpranmışlar; nihayet Mekke'nin müslümanlar tarafından fethedilmesi üzerine putperestlerin Mekke'ye hâkimiyetleri de ebediyen son bulmuş ve böylece âyetin daha önce bildirdiği sonuç ortaya çıkmıştır. Allah'ın önceki peygamberler hakkında uyguladığı yasası gerçekleşmiş, yani bir peygamberin çıkarıldığı yer onu çıkaranlara da yurt olmamıştır.

78 – 85

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَىٰ غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ ۖ إِنَّ
قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ﴿٧٨﴾ وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ
عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا ﴿٧٩﴾ وَقُلْ رَبِّ
أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ
لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا ﴿٨٠﴾ وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ

إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿٨١﴾ وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ
مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا
﴿٨٢﴾ وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَى بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ
الشَّرُّ كَانَ يَؤُسًا ﴿٨٣﴾ قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ فَرَبُّكُمْ
أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَى سَبِيلًا ﴿٨٤﴾ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ
الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾

Meâli

78. Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namazı kıl; bir de sabah namazını; çünkü sabah namazı şahitlidir. **79.** Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, rabbin seni övülmüş bir makama yükseltsin. **80.** Ve şöyle niyaz et: "Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla, bana tarafından yardımcı bir güç ver!" **81.** De ki: "Hak geldi bâtıl yıkılıp gitti! Zaten bâtıl yıkılmaya mahkûmdur." **82.** Biz Kur'an'dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o müminler için bir şifa, bir rahmettir; zalimlerin ise sadece ziyanını arttırır. **83.** İnsana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirip yan çizer; başına bir kötülük gelince de hemen karamsarlığa düşer. **84.** De ki: "Herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar." Rabbiniz kimin doğru bir yol tuttuğunu en iyi bilendir. **85.** Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: "Ruh rabbimin emrindendir ve size pek az bilgi verilmiştir."

Tefsiri

78. Sûrenin buraya kadarki kısmında umumiyetle ulûhiyyet, âhiret ve peygamberlikle ilgili inanç konuları üzerinde durulmuştu. Burada ise ibadetlerin en önemlisi kabul edilen namaz ve *namaz vakitleri* konusuna geçilmektedir. Tefsirlerde genellikle namazın farz kılındığı İsrâ olayının ardından inen sûrenin bu âyetinde beş vakit namaza işaret edildiği belirtilmektedir.

Dülûk kavramı "güneşin bir günde izlediği farazî çemberi dönerken gündüz vakti en yüksek noktayı geçerek batmaya yönelmesi" anlamına gelir. Gün ortasından başlayarak çemberin dörtte üçlük kısmını tamamlaması diye de açıklanmıştır ki bu da ikindi vaktidir. Ayrıca günbatımı için de kullanılmıştır (İbn Âşûr, XV, 182). Sonuç olarak İbn Âşûr'a göre "dülûkü'ş-şems" deyimi, öğle, ikindi ve akşam vakitlerini içermektedir. Nitekim "ilâ" edatının da bu deyimin birden fazla vakti içerdiğine işaret etmektedir.

Şevkânî bu deyimin anlamıyla ilgili görüşleri şöyle sıralar: a) Zeval vakti (Fahreddin er-Râzî'ye göre bu çoğunluk görüşüdür; XXI, 25); b) Gün batımı, c) Güneşin zevalinden batımına kadar geçen süre (III, 282).

Gasak kavramı "karanlık" demektir, şafağın tamamının kaybolduğu yatsı vaktini ifade eder; "kur'ânü'l-fecr" ise sabah namazına işaret eder. Ayrıca bu deyimin, namaz içinde Kur'an okunması gerektiğini de ima ettiği, bu bütün namazlar için gerekli olmakla birlikte burada sabah namazının örnek olarak anıldığı, nitekim Hz. Peygamber'in uygulaması uyarınca sabah namazında daha fazla Kur'an okunduğu belirtilmektedir.

Fahreddin er-Râzî (XXI, 27) "gasak" kelimesinin iki farklı yorumundan birinin esas alınması halinde âyette başlıca üç vakit zikredilmiş olduğu sonucunun çıktığını belirtip şu bilgiyi verir: Âyette geçen "dülûkü'ş-şems" öğle ve ikindiyi, "gasaku'l-leyl" akşam ve yatsıyı, "kur'ânü'l-fecr" de sabah namazını ifade etmektedir. Öğle ile ikindinin ve akşam ile yatsının bir arada anılması, mutlak olarak bu namazların cem edilebileceğini (öğle ile ikindi, akşam ile de yatsı birleştirilerek dört namazın iki vakitte kılınabileceğini) göstermektedir. Şu var ki, başka deliller, namazların cemi konusunda sınırlamalar getirdiği için, bunun ancak sefer vb. gerekçelerle câiz olduğuna hükmedilmiştir (namazların cemi konusunda bilgi

için bk. Halit Ünal, "Cem'", *DİA*, VII, 277-278; Beşir Gözübenli, "Cem'", *İFAV Ans.*, I, 276-284).

79. "Kalkıp namaz kıl" diye çevirdiğimiz *tehecced* fiilinin masdarı olan teheccüd kelimesi, yerine göre hem "uyumak" hem de "uyanmak" anlamına gelmektedir. Kelime, sözlüklerde bu âyetteki kullanımından hareketle "geceleyin uykudan kalkıp namaz kılmak" şeklinde açıklanmaktadır (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hcd" md.). Fıkıh kitaplarında yatsı, vitir ve teravih namazları dışında geceyi ihya etmek, ibadet etmek için kılınan nâfile namazlara teheccüd namazı denmektedir. Âyetin ilgili kısmındaki üslûptan hareketle bu namazın Hz. Peygamber'e farz olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun gerek Hz. Peygamber'e gerekse diğer müslümanlara nâfile olduğu kanaatini taşıyanlar da vardır. Bu son görüşü savunanlara göre âyette, "sana mahsus bir nâfile..." denilerek Hz. Peygamber'in bu namazdan daha çok sevap kazanacağına işaret edilmişse de, aynı ibadete farklı sevap verilmesi ancak o ibadeti yapan kişinin ihlâs, huşû gibi mânevî durumuyla ilgili olabilir. Teheccüd namazının sekiz, dört veya iki rek'at kılınabileceği yönünde görüşler vardır (bilgi için bk. Beşir Gözübenli, "Nafile Namazlar", *İFAV Ans.*, III, 408-409). Bize göre teheccüd namazının ya farz olması veya derecesini yükseltmesi gibi Hz. Peygamber'e mahsus yönü bulunmakla birlikte, bunun bereketinden yararlansınlar diye ümmetine de tavsiye edilmiştir. Ayrıca teheccüd namazı nâfileler grubuna girdiği için kesin bir rek'at sayısı ileri sürerek bundan daha az veya daha fazla kılınamayacağını iddia etmek doğru değildir.

Müfessirler "övülmüş bir makam" diye çevrilen *makamen mahmûden* ifadesini, Hz. Peygamber'in kıyametteki şefaat makamı, yine kıyamette kendisine "hamd bayrağı" verilmesi gibi değişik şekillerde yorumlamışlardır. Bunun belirli bir makam olmayıp çeşitli mazhariyetleri içerdiği de belirtilir. Her ne kadar Şevkânî (III, 284) gibi bazı müfessirler âyette özel bir makamın kastedildiğini ileri sürmüşlerse de bize göre Zemahşerî'nin de benimsediği (II, 372) son görüş daha mâkuldür. Ancak bu "övülen makam"ın dünyevî bir makam olduğunu düşünmek de mümkündür. Gerçekten Allah, resulünü daha dünyada üstün bir makama yüceltmiş; her şeyden önce onu "hâtemü'l-enbiyâ" (peygamberlerin sonuncusu) ve

âlemlere rahmet yapmış; kendisine, zorlukları aşarak hiçbir peygambere nasip olmayan başarılar elde etme, Câhiliye denilen bir devirden kısa sürede dünyaya yayılan bir uygarlık dönemine geçişin yolunu açma onurunu ve mutluluğunu yaşatmıştır.

Şevkânî, "makamen mahmûden" deyimini açıklarken Hz. Peygamber'i tanıyan herkesin onu övgüyle andıklarını belirtir. Gerçekten en yaman düşmanları olan Mekke putperestleri bile onu peygamber olmadan önceki döneminde "el-emîn" (güvenilir, dürüst kişi) diye anarlardı. Peygamber olduğu dönemlerde de ona bazı asılsız isnatlarda bulunsalar da dürüstlük ve saygınlığına gölge düşürecek iddialar ileri sürmeye cesaret edememişlerdir. Tarih boyunca bütün müslümanlar onu övgü ve saygıyla andıkları gibi, hayatını ve kişiliğini yeterince inceleme imkânı bulan pek çok yabancı ilim ve fikir adamı da ondan takdir ve hayranlıkla söz etmiştir. Meselâ müsteşrik W. Montgomery Watt şöyle der: "O, faaliyetinin dinî temelleri ve cesaret, gözü peklik, tarafsızlık, sertliğe kadar varan fakat gönül yüceliğinin yumuşattığı kararlılık gibi özellikleri sayesindedir ki insanların saygı ve güvenini kazanmıştı... Muhammed'in çağdaşları onda hiçbir ahlâkî kusur görememişlerdir... Mekke'de de Medine'de de Muhammed'in çağdaşları onu erdemli ve doğru bir insan olarak tanımışlardı. Tarih de onun şahsında ahlâkî ve sosyal değerlerin bir reformcusunu görmektedir... Muhammed'in dikkate değer bir uyumluluk taşıyan üstün vasıfları olmasaydı bir Arap istilâsı söz konusu bile olamazdı... Eğer onun peygamberlik, devlet adamlığı ve yöneticilik yeteneği, bütün bu yeteneklerin üstünde de Allah'a güveni ve kendisini Allah'ın göndermiş olduğuna sarsılmaz imanı olmasaydı insanlık tarihinin önemli bir bölümü hiçbir zaman yazılmamış olacaktı" (*Muhammad Prophet and Statesman*, s. 231-237).

80. Tefsirlerde genellikle âyetteki "giriş" ile Resûlullah'ın hicret sırasında Medine'ye girişinin, "çıkış" ile de Mekke'den çıkışının kastedildiği belirtilmektedir (Taberî, XV, 149-150; Zemahşerî, II, 372; Şevkânî, III, 285). Hz. Peygamber'in Mekke fethi için Medine'den çıkmasına ve Mekke'ye girmesine işaret edildiği de öne sürülmüştür. Ancak İbn Âşûr'un da belirttiği gibi (XV, 187) sûrenin Mekke'de inmiş olması bu ihtimali zayıflatmakta; âyetin, Hz. Peygamber'in Medineli müslü-

manlarla yaptığı, hicret planının başlangıcını oluşturan Birinci Akabe Biatı'ndan kısa bir süre önce inmiş olduğunu, dolayısıyla burada hicret yolculuğuna işaret edildiğini düşünmek daha isabetli görünmektedir. Râzî ise bu âyetin namazla ilgili önceki âyetlerle münasebetini kurarak "giriş"i namaza başlama, "çıkış"ı da namazı bitirme şeklinde yorumlamış ve âyetin şöyle yorumlanmasını tercih etmiştir: "Rabbim! Namaza başlarken de bitirirken de daima samimi ve ihlâslı olmam, gönlümde seni taşımam, sana şükür için gerekli olan görevlerimi yerine getirmem için bana yardım et!" (XXI, 29).

Bununla birlikte âyette daha genel olarak insanın bir yere girerken veya çıkarken, bir işe başlarken veya bitirirken daima her şeyin iyi ve düzgün gitmesi, dürüstçe yapılması, sonucunun hayır doğurması için çabalaması; niyetinin ve gönlünün bu yönde olması; ayrıca bunun için dua edip Allah'tan iyilik yönündeki çabalarında yardım dilemesi gerektiğine işaret edildiği de düşünülebilir.

81. Sözlükte *hak*, "gerçek, sabit ve doğru olan, varlığı kesin olan şey" demek olup daha çok gerçeğe uyan inanç, düşünce, bilgi ve hükümleri ifade etmek üzere kullanılır. Hiçbir bozulmaya uğramadan aslî hüviyetini koruyan ilâhî dine hak din, çeşitli mezhepler arasında bu dini en doğru temsil ettiği kabul edilen mezhep veya mezheplere de hak mezhep denilmektedir. Hakkın karşıtı bâtıldır. Buna göre *bâtıl* da terim olarak asılsız, gerçeğe uymayan inanç, hüküm ve düşünceleri; ayrıca ilâhî kaynaklı olmadığı için hak olma özelliği de taşımayan veya ilâhî kaynaklı olmakla birlikte belirtilen özelliğini kısmen ya da tamamen kaybetmiş dinleri ve mezhepleri ifade eden bir terimdir. Söz konusu âyetteki hak kelimesinin öncelikli anlamı İslâm dini, bâtılın anlamı da putperestliktir. Hak kelimesinin burada özetlenen anlamı yanında bir de hukuk ve ahlâkı ilgilendiren anlamı vardır ki bu da "korunması, gözetilmesi ya da sahibine ödenmesi gerekli olan maddî veya mânevî imkân, pay, eşya ve menfaatler" şeklinde özetlenebilir (bilgi için bk. Fahrettin Olguner, "Bâtıl" *DİA*, V, 147-148; Mustafa Çağrıcı, "Hak", *a.e.*, XV, 137-139, V, 147-148).

Taberî, âyetteki hak ve bâtıl kelimeleriyle ne kastedildiği hakkında farklı görüşler olduğunu belirterek bunlara dair rivayetleri aktardıktan sonra –bizim de katıldığımız– kendi görüşünü özetle şöyle ifade etmek-

tedir: Buradaki hak, Allah'ın hoşnut olduğu, O'na itaat anlamı taşıyan her şeyi kapsar... İnsanı şeytana uymaktan koruyan her şey hak, şeytana boyun eğme sayılabilecek her şey de bâtıldır. Kur'an hakkı getirmiştir, Allah'ın elçisi putperestlere karşı bütün anlamlarıyla hakkı gerçekleştirmenin ve bütün anlamlarıyla bâtılın kökünü kurutmanın mücadelesini vermiştir.

82. Bir önceki âyette geçen *hak* kavramı Kur'an'ı da kapsar. Çünkü Kur'an'ın getirdiği din hak din, verdiği bilgiler doğru bilgiler, çağırdığı yol doğru yoldur; ahlâk ve yaşayışta da doğruluğa ve dürüstlüğe çağırmakta ve böylece bütün yönleriyle bâtılı ortadan kaldırmaya yöneltmektedir. Bu sebeple de Allah âyette Kur'an'ın getirdiklerini müminler için "şifa ve rahmet" olarak nitelemiştir. Müfessirler genellikle Kur'an'ın şifa ve rahmet oluşunu mânevî anlamda açıklamışlardır. Buna göre Kur'an'da şifa vardır; yani o, iman, amel ve ahlâka ilişkin mânevî hastalıkları iyileştirir, müminleri bunlardan korur; kalplerden cahillik örtüsünü kaldırır, Allah'ın varlığı ve birliği konusunda kuşkuları ve tereddütleri giderir. Kur'an'da rahmet vardır; yani Kur'an kısaca din ve dünya hayatının doğru, sağlıklı ve güzel olması için gerekli bilgiler içerir; hakkını vererek okuyanlara büyük ecirler kazandırır, Allah'ın mağfiretine ve hoşnutluğuna lâyık kılar; Kur'an müminler için güçlükleri kolaylığa çevirir, kusurları giderir, günahları siler (bk. Kurtubî, X, 322; Şevkânî, III, 286). Kur'an'ın şifa oluşu, öncelikle bu mânevî anlamdadır; ancak tıbbî tedavi ile birlikte veya tıbben tedavi imkânının kalmadığı durumlarda Kur'an'ın bedenî ve psikolojik hastalıklar konusunda şifa verici tesirinin olabileceği yolunda yorumlar da yapılmaktadır (meselâ bk. Kurtubî, X, 322-327; Elmalılı, V, 3195).

Âyette Kur'an'ın "zalimlerin de sadece ziyanını arttıracağı" ifade edilmektedir. Buradaki zalimlerden maksat, kör bir inat ve şuursuzlukla İslâm ve onun içerdiği hakikatleri reddederek bunun yerine başta şirk olmak üzere yalan ve düzmecelerden ibaret olan bâtıl inançları koyanlar, bunlara inanan putperestler ve benzerleridir. Bunlar için Kur'an'ın şifa ve rahmet kaynağı olması şöyle dursun, onlar Kur'an'ın beyanlarına rağmen sapkın inanç ve davranışlarında direnmeleri sebebiyle mânevî yönden kendi zararlarını daha da çoğaltırlar.

83. "İnsan"dan maksat, bütün insanlar olmayıp önceki âyette "zalimler" diye tanımlanan inkârcılardır. Bunlar nimetlere mazhar olduklarında "yüz çevirip yan çizerler" yani nimetin asıl sahibi olarak Allah'ı bilip O'na şükretmezler, nankörlüklerine devam ederler; belâ ve musibete uğradıklarında da elem ve kedere boğulurlar. Halbuki Kur'an'ın şifa ve rahmet kaynağı olan eğitimine göre Allah nimetler verdiğinde insanın sözü ve eylemleriyle O'na şükretmesi, sıkıntı ve belâya uğradığında da sabredip kurtuluş için Cenâb-ı Hakk'a dua ve niyazda bulunarak yardımını istemesi gerekir, kulluğun gereği budur. Bu tutum, yalnız dinî bakımdan değil, psikolojik ve moral bakımından da önemlidir, insan fıtratının bir ihtiyacıdır.

84. "Mizaç ve karakter" diye çevirdiğimiz *şâkile* kelimesi "tabiat, âdet, din, ahlâk, niyet, seciye" gibi mânalara gelir (Elmalılı, V, 3197). Buna göre âyet önemli bir psikolojik gerçeğe işaret etmektedir. Zira insan davranışlarının temeli, onun ruhsal yapısındaki psikolojik eğilimlerdir. Bu eğilimlerin oluşmasında insanın yaratılıştan sahip olduğu karakter yapısının yanında geniş anlamıyla eğitim öğretimin de tesiri vardır. Dinî inanç ve telakkilerle ahlâkî erdemler yahut erdemsizlikler de psikolojik eğilimlerin oluşması ve gelişmesinde iyi veya kötü yönde tesir eder. Bu durumda doğru yol, Allah'ın hükümleri çerçevesinde doğru bir eğitimden geçmiş; ruhî ve ahlâkî melekeleri, duygu ve düşünceleri, inanç, irade ve ahlâkı Allah'ın rızâsına uygun bir çizgide oluşmuş insanların tuttuğu yoldur. Sonuçta kullarının durumunu, yani –özellikle ebedî kurtuluş bakımından– kimin iyi yolda, kimin kötü yolda olduğunu en iyi Allah bilir. Onun için insanın temel kaygısı Allah'ın rızâsına uygun yaşamak, O'nun doğru diye tanımladığı yoldan gitmek olmalıdır.

85. Sözlükte *ruh* "can, nefes, güç" gibi anlamlara gelir. Terim olarak çoğunlukla "bedenin zıddı olan, yani insanın mânevî cevherini ve özünü oluşturan, onu insan yapan ve diğer bütün varlıklardan ayrı olmasını sağlayan soyut varlık" olarak anlaşılmıştır. Özellikle ilk dönemlerin kelâm âlimleri arasında ruhu "latîf bir cisim" şeklinde tanımlayanlar da olmuştur. Kelimenin Kur'an'da başlıca üç anlamda kullanıldığı söylenebilir: 1. Cebrâil anlamında (Bakara 2/87; Meryem 19/17; Şuarâ 26/193; Meâric

70/4; Kadr 97/4); 2. Vahiy anlamında (Nahl 16/2; Mü'min 40/15; Şûrâ 42/52); 3. Canlılarda hayat kaynağı olan güç, özellikle insanın mânevî cevheri ve özü anlamında (İsrâ 17/85; Enbiyâ 21/91; Tahrîm 66/12). Âyetteki ruh kelimesini "Cebrâil, bu ismi taşıyan özel bir melek, Îsâ, vahiy, Kur'an, yaratılış" gibi değişik şekillerde yorumlayanlar olmuşsa da müfessirlerin büyük çoğunluğu buradaki ruhu, "insanı canlı varlık yapan, bedeni yöneten mânevî cevher" olarak açıklamışlardır. Şevkânî, ruhun insanı insan yapan asıl ve öz varlık olduğunu; bir şeyin aslını ve özünü bilmek onun hallerini, niteliklerini bilmekten daha önemli olduğu için, soru sahiplerinin insan hakkında bilgi almak istemeleri sebebiyle sorularını ruh konusunda sorduklarını belirtir. Daha çok felsefe, kelâm ve ahlâk kitaplarında bu anlamdaki ruh için nefis kelimesi de kullanılmıştır. Bütün müslümanlar bu anlamda bir ruhun varlığına inanmakla birlikte İslâm bilgin ve düşünürleri ruhun mahiyeti konusunda farklı görüşler ileri sürmüşler; bazı kelâm âlimleri ruhu hava gibi "latîf bir cisim" kabul ederken başta filozoflar olmak üzere büyük çoğunluk, ruhun maddeden ve maddî niteliklerden bağımsız gerçek bir varlık olduğunu; her insanın, kendine özgü ferdiyeti olan bir ruhu bulunduğunu ve bireysel sorumluluğunun böyle bir bağımsız ruha sahip bulunmasının sonucu olduğunu belirtmişlerdir (ayrıca bk. Nisâ 4/1, 171).

İslâm düşünce tarihinde ruhun gerçek bir varlık olduğunu kanıtlamak üzere çeşitli deliller ileri sürülmüş olup başlıcaları şunlardır:

1. İnsanın bedeni değişmekte, gelişmekte, başkalaşmaktadır; halbuki onun kişiliği daima aynı kalmaktadır. Bu değişmeyen kişilik ruhun varlığının dışa yansımasıdır.

2. Herkes, insanın ahlâkî, hukukî yönden sorumluluğunu kabul eder. Eğer ruh olmasaydı sorumluluktan söz etmek anlamsız olurdu. Nitekim ruh taşımayan nesneler için böyle bir şey söz konusu edilmez. Şu halde bizim ahlâkî ve hukukî kişiliğimizi oluşturan varlığımız bize ait ruhumuzdur.

3. İnsandaki bilinç, irade, seçme özgürlüğü gibi yetenek ve kapasitelerin bedene ait özellikler olmadığı açıktır. Bu yeteneklere sahip olan ve bunlarla bedeni hareket ettiren, durduran vb. işlevleri gerçekleştiren güç ruhtur.

4. İnsanın sırf maddî ve bedensel varlığı açısından bakıldığında kendisinden çok daha güçlü olan varlıklardan daha üstün olmasını sağlayan da akıl, zihin, muhâkeme, irade, seçme ve karar verme özgürlüğü gibi ruha ait yeteneklerdir.

5. Ölüm olayının gerçekleşmesinden önce ortada gerçek bir insan varken ölümle birlikte artık cesedin insan olarak varlığının son bulduğunu herkes kabul eder; bunun da sebebi ruhun bedeni terketmiş olmasıdır.

Bu tesbitlere rağmen ruhun varlığını bilimsel ölçülerle kanıtlamak ve mahiyetini tam olarak kavramak bugüne kadar mümkün olmamıştır. Nitekim âyette de ruh konusunda insanlara pek az bilgi verildiği belirtilmiştir. İnsana pek az bilgi verildiği ifadesini genel anlamda yorumlayarak, "Bütün insanlara her konuda az bir bilgi verildi" şeklinde açıklayanlar da vardır (bk. Taberî, XV, 157; Kurtubî, X, 331). Çünkü Allah'ın sınırsız ilmi dikkate alındığında insanın bilgisi daima az ve sınırlıdır.

86 – 89

وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذ۪ٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِه۪
عَلَيْنَا وَك۪يلًاۙ ﴿٨٦﴾ اِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَۜ اِنَّ فَضْلَهُ كَانَ
عَلَيْكَ كَب۪يرًا ﴿٨٧﴾ قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰٓى اَنْ يَأْتُوا
بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِه۪ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ
ظَه۪يرًا ﴿٨٨﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ ف۪ي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ
مَثَلٍۘ فَاَبٰٓى اَكْثَرُ النَّاسِ اِلَّا كُفُورًا ﴿٨٩﴾

Meâli

86. Gerçek şu ki, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız; bundan sonra da sen bize karşı hiçbir koruyucu bulamazsın. **87.** Rabbinden bir rahmet gelmiş o başka. Onun sana ihsanı çok büyük olmuştur. **88.** De ki: "Yemin ederim, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar." **89.** Muhakkak ki biz bu Kur'an'da insanlara (gerçekleri anlatmak için) her türlü misali denedik. Yine de insanların çoğu inkârcılıkta direndikçe direndiler.

Tefsiri

86-87. "... sen bize karşı hiçbir koruyucu bulamazsın" şeklinde çevirdiğimiz 86. âyetin ilgili ifadesi, "... onu sana geri verebilecek bir destekçi, yardımcı bulamazsın" şeklinde de açıklanmıştır (İbn Âşûr, XV, 201).

Bütün bilgilerin kaynağı ilâhîdir, her şeyi veren Allah'tır. Peygamber'e vahiy bilgisini veren de O'dur. Dilerse gönderdiği vahyi Peygamber'e ve sonra gelen nesillere unutturmak suretiyle onların bu bilgiden mahrum kalmalarını sağlamaya muktedirdir. Nitekim Kur'an'dan önceki kutsal kitapların büyük bir kısmı tamamen, bazısı da kısmen unutulmuş ve insanlar eliyle değiştirilmiştir. Öyle bir durum karşısında insanların dayanıp güvenecekleri, yardım alacakları, ellerindekini kaybetmelerini önleyecek veya yerine yenisini verecek başka bir güç de yoktur. Allah, Hz. Muhammed'e gönderdiği vahyi unutturmaya da nazarî olarak kadir olmakla birlikte –87. âyetten anlaşıldığına göre– rahmeti uyarınca bunu fiilen gerçekleştirmez. Kuşkusuz insanların vahyi unutmaları, başka yollara sapmaları mümkündür; fakat bu, onların kendi istek ve tercihlerinin sonucu olup sorumluluğu da onlara aittir. 87. âyette Allah'ın Hz. Peygamber'e geniş lutfunun neticesi olarak İslâm vahyinin değişme ve bozulmaya uğramadan nesilden nesile aktarılacağı yönünde bir müjde de vardır.

88-89. Kur'an-ı Kerîm'in Allah tarafından gönderilmediğini, Hz. Muhammed'in sözü olduğunu iddia edenlere bir cevap olan bu âyetlerde, insanların görünmez varlıklardan da destek alarak Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymaya kalkışsalar da bunu başaramayacakları, çünkü

Kur'an'ın, gerek ifade güzelliği, gerekse içeriğinin zenginliği ve kusursuzluğu dolayısıyla Allah'tan başkasının ortaya koyması mümkün olmayacak derecede mükemmel ve ulaşılamaz bir kitap olduğu anlatılmaktadır (Kur'an'ın iʿcazı konusunda bk. Bakara 2/23).

90 – 96

وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْاَرْضِ يَنْبُوعاًۙ ﴿٩٠﴾ اَوْ تَكُونَ
لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخ۪يلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْاَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْج۪يراًۙ
﴿٩١﴾ اَوْ تُسْقِطَ السَّمَٓاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفاً اَوْ تَأْتِيَ
بِاللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ قَب۪يلاًۙ ﴿٩٢﴾ اَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ
اَوْ تَرْقٰى فِي السَّمَٓاءِۜ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتّٰى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَاباً
نَقْرَؤُ۬هُۜ قُلْ سُبْحَانَ رَبّ۪ي هَلْ كُنْتُ اِلَّا بَشَراً رَسُولاً ﴿٩٣﴾ وَمَا
مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُٓوا اِذْ جَٓاءَهُمُ الْهُدٰٓى اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اَبَعَثَ
اللّٰهُ بَشَراً رَسُولاً ﴿٩٤﴾ قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْاَرْضِ مَلٰٓئِكَةٌ
يَمْشُونَ مُطْمَئِنّ۪ينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَٓاءِ مَلَكاً رَسُولاً ﴿٩٥﴾
قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ شَه۪يداً بَيْن۪ي وَبَيْنَكُمْۜ اِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِه۪ خَب۪يراً
بَص۪يراً ﴿٩٦﴾

Meâli

90. Dediler ki: "Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. **91.** Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; öyle ki, içlerinden çağıl çağıl nehirler akıtmalısın. **92.** Yahut –iddia ettiğin gibi– üzerimize gökten parçalar yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin. **93.** Veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız." De ki: "Rabbimi tenzih ederim! Ben sadece bir beşer-peygamberim." **94.** Kendilerine kurtuluş rehberi geldiğinde insanların inanmalarını, özellikle "Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?" demeleri engellemiştir. **95.** De ki: "Yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler bulunsaydı elbette onlara da peygamber olarak gökten bir melek gönderirdik." **96.** Yine de ki: "Benimle sizin aranızda gerçek şahit olarak Allah kâfidir. O, kullarını çok iyi bilip görmektedir."

Tefsiri

90-93. Tefsirlerde 90. âyetin iniş sebebiyle ilgili olarak İbn İshak'tan nakledilen bir rivayete göre (meselâ bk. Taberî, XV, 164-166; Kurtubî, X, 334-336) Utbe ve Şeybe kardeşler, Ebû Süfyân, Nadr b. Hâris, Ebû Cehil, Ümeyye b. Halef, Velîd b. Mugîre gibi Kureyş'in ileri gelen müşrikleri, Kur'an'ın mûcizevî üstünlüğünü kabul etmedikleri gibi onun benzerini ortaya koymaktan da âciz kalınca bir heyet halinde Kâbe'nin yanında toplanıp kendisiyle görüşmek üzere Hz. Peygamber'i oraya davet etmişlerdi. Hz. Peygamber, samimi bir görüşme yapacaklarını umarak yanlarına geldiğinde ona özetle şunları söylediler: Sen şimdiye kadar Araplar'dan hiç kimsenin yapmadığı kadar halkımız arasında bir ihtilâf ortaya çıkardın; atalarımızı yerdin, ilâhlarımıza hakaret ettin, akıllılarımızı ahmak yerine koydun, toplumumuzu böldün, bize olmadık kötülükler yaptın. Eğer bunları mal için yapıyorsan aramızda sana mal toplayalım ve seni en zenginimiz yapalım, şan ve şeref kazanmak için yapıyorsan seni başımıza lider yapalım, eğer ruhsal bir rahatsızlık sebebiyle bunu yapıyorsan bir tabip bulup iyileşmen için malımızı mül-

kümüzü harcayalım veya seni mâzur sayalım (çünkü onu cin çarptığını düşünenler de vardı).

Hz. Peygamber, bu söylediklerinin hiçbirinin doğru olmadığını, aksine Allah'ın kendisini gerçek bir elçi olarak gönderdiğini, kendisine bir kitap indirdiğini, uyarıcılık görevini yerine getirmesini emrettiğini; bu sebeple onlara Allah'ın mesajlarını tebliğ ettiğini ve uyarıda bulunduğunu ifade ederek eğer kendisini dinleyip uyarısını kabul ederlerse bundan dünya ve âhiret hayatları bakımından kârlı çıkacaklarını, ama reddederlerse artık kendisi için sabredip Allah'ın hükmünü beklemekten başka bir çare kalmayacağını ifade etti. Bunun üzerine söz konusu heyet, alaycı bir üslûpla –etraftaki dağları kaldırarak verimli topraklarını genişletmesi, söylediklerini doğrulaması için atalarından bir zatı diriltmesi gibi daha başka talepler yanında– konumuz olan âyetlerde belirtilen saçma isteklerini sıraladılar. Resûlullah ise, kendisinin bunları gerçekleştirmek gibi bir görevinin olmadığını belirterek yukarıda anlatılan açıklamalarını tekrar hatırlattı ve nihayet umduğunu bulamamanın verdiği üzüntü içinde onlardan ayrıldı (*Sîretü İbn İshâk*, s. 187-188).

94-96. "Kurtuluş rehberi" diye çevirdiğimiz *hüdâ*dan maksat vahiy bilgisidir (Taberî, XV, 166; Zemahşerî, II, 375). Bu âyetlerden anlaşıldığına göre putperestlerin Hz. Peygamber'e inanmamalarının bir sebebi de, onun melek benzeri bir varlık değil kendileri gibi bir insan olmasıydı. Halbuki onlar, peygamberlerin insan üstü olması gerektiğini düşünüyorlar; Allah'ın, peygamberleri insanların kendi varlık türlerinden göndermesindeki hikmeti anlayamıyorlardı. Eğer yeryüzünde melekler yaşasaydı iletişim kurabilmeleri için Allah onlara elçi olarak melek gönderirdi. Ama Allah insanlara peygamber olarak melek gönderseydi onu göremezler, kendi dilleriyle iletişim kuramazlar, sonuçta risâletin hedefi gerçekleşemezdi.

96. âyet, davet ve tebliğin bütün açıklığına, ikna ediciliğine rağmen müşriklerin red ve inkârda inat etmeleri, küstahça tavırlarını sürdürmeleri karşısında Peygamber'e güven telkin ederken inkârcılara da bu anlamsız tavırlarının Allah tarafından bilindiği hatırlatılarak bir defa daha uyarıda bulunulmaktadır.

97 – 100

وَمَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِۚ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ اَوْلِيَٓاءَ
مِنْ دُونِهٖۜ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَلٰى وُجُوهِهِمْ عُمْيًا
وَبُكْمًا وَصُمًّاۜ مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُۜ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا
﴿٩٧﴾ ذٰلِكَ جَزَٓاؤُ۬هُمْ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا وَقَالُٓوا
ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٩٨﴾
اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذٖي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ قَادِرٌ عَلٰٓى
اَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ اَجَلًا لَا رَيْبَ فٖيهِۜ فَاَبَى الظَّالِمُونَ
اِلَّا كُفُورًا ﴿٩٩﴾ قُلْ لَوْ اَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَٓائِنَ رَحْمَةِ رَبّٖٓي اِذًا
لَاَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْاِنْفَاقِۜ وَكَانَ الْاِنْسَانُ قَتُورًا ﴿١٠٠﴾

Meâli

97. Allah kime hidayet verirse doğru yolu bulan işte odur; kimi de hidayetten uzaklaştırırsa artık böylelerine Allah'tan başka arka çıkacak kimseler bulamazsın. Kıyamet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız. Onların varıp kalacağı yer cehennemdir; onun ateşi zayıfladıkça yakıcı alevlerini çoğaltarak azaplarını sürdürürüz. **98.** Cezaları işte budur. Çünkü onlar âyetlerimizi inkâr etmişler ve demişlerdi ki: "Bizler, bir kemik yığını ve un ufak olmuşken yepyeni bir hilkatle dirilecek miymişiz?" **99.** Düşünmediler

mi ki, gökleri ve yeri yaratmış olan Allah, kendilerinin benzerlerini de yeniden yaratmaya kadirdir! Allah onlar için bir vade takdir etti, bunda kuşku yoktur. Ama zalimler inkârcılıktan başkasını kabullenmediler. **100.** De ki: "Rabbimin rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kıstıkça kısardınız. İnsan oğlunun eli pek sıkıdır!"

Tefsiri

97-98. Putperestlerin kendi bâtıl inançlarında ısrar etmeleri, İslâm'a ve müslümanlara karşı düşmanca tutumlarını sürdürmeleri Hz. Peygamber'i derinden üzüyor; bu sebeple onların mutlaka müslüman olmalarını arzuluyor; onca delile ve gösterdiği gayrete rağmen bu hususta sonuç alamaması üzüntüsünü daha da arttırıyordu. Bu üzüntüsü dolayısıyla Hz. Peygamber'i teselli maksadı taşıyan 97. âyette risâletin mahiyeti üzerinde akıl ve insaf ölçülerinde düşünüp taşınacakları yerde, duygularına kapılıp inkârda inat edenlere Allah'ın hidayet nasip etmeyeceği, O'nun sapkınlıkla başbaşa bıraktıklarına, peygamber de dahil olmak üzere hiç kimsenin yardım edemeyeceği, kurtuluş sağlayamayacağı bildirilmektedir (İbn Âşûr, XV, 214-215). Ayrıca, Allah'ın âyetlerini ve öldükten sonra tekrar dirilmeyi alaycı bir tavırla inkâr eden dik başlı müşriklerin âhirette nasıl yüzüstü sürünerek, aşağılık bir görüntü içinde mahşer yerine getirilecekleri; dünyada iken İslâm ve müslümanlar karşısında her türlü haksız ve insafsız sözleri sarfetmelerinin, yaymalarının, bu uğurda faaliyet göstermelerinin bir cezası olarak mahşerde kör, dilsiz ve sağır bırakılacakları, nihayet varıp kalacakları yerin cehennem olduğu ve orada hiç azalmayan bir azapla cezalandırılacakları ifade edilmektedir.

99. Müşriklerin, bir önceki âyette geçen, öldükten sonra yeniden dirilmeyi inkâr mahiyetindeki sorularına cevap verilmektedir. Onlar, Allah'ın insanları yeniden diriltmesini imkânsız görmekle çelişkiye düşmüş oluyorlardı; çünkü kendilerine sorulduğunda gökleri ve yeri Allah'ın yarattığını söylüyorlardı (bk. Ankebût 29/61-63).

"...Kendilerinin benzerlerini de yeniden yaratmaya kadirdir" ifadesi, tercih edilen yoruma göre "ikinci defa yaratmaya, (âhiret hayatı için) yeniden diriltmeye kadirdir" anlamına gelmektedir (Râzî, XXI, 62).

100. Tefsirlerde rahmet kelimesi "mal mülk" olarak açıklanmıştır. Bu sebeple kelimeyi "rahmet hazineleri" diye çevirmeyi uygun bulduk. 90-93. âyetlerde müşriklerin ileri gelenleri alaylı bir tavırla, Hz. Peygamber'e inanmaları için kendilerine menfaat sağlayacak bazı mûcizeler gerçekleştirmesini istemişler; bu tutumlarıyla da din konusunu bir menfaat meselesi olarak algıladıklarını ortaya koymuşlardı. Bu tavırları aynı zamanda onların şuur altını yansıtıyor, yani maddî hırsla dolu olduklarını ortaya koyuyordu. Zaten yoksullar karşısındaki duyarsız tutumlarıyla bu bencilliklerini fiilen de sergiliyorlardı. Âyetin son cümlesi bu egoizmin, iman ve ahlâk terbiyesinden yoksun kalmış her insanda köklü bir ruh hali, bir karakter olduğuna işaret etmektedir.

101 – 104

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى تِسْعَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَسْـَٔلْ بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ اِذْ جَٓاءَهُمْ
فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ اِنّٖي لَاَظُنُّكَ يَا مُوسٰى مَسْحُورًا ﴿١٠١﴾ قَالَ لَقَدْ
عَلِمْتَ مَٓا اَنْزَلَ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ اِلَّا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ بَصَٓائِرَۚ وَاِنّٖي
لَاَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا ﴿١٠٢﴾ فَاَرَادَ اَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْاَرْضِ
فَاَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمٖيعًاۙ ﴿١٠٣﴾ وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِهٖ لِبَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ
اسْكُنُوا الْاَرْضَ فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفٖيفًاۜ ﴿١٠٤﴾

Meâli

101. Andolsun biz Mûsâ'ya açık seçik dokuz âyet verdik. Haydi İsrâiloğulları'na sor; Mûsâ onlara geldiğinde Firavun ona, "Ey Mûsâ, demişti, senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum!" **102.** Mûsâ şöy-

le dedi: "Çok iyi biliyorsun ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin rabbi indirdi. Ey Firavun! Ben de öyle düşünüyorum ki hakikaten senin işin bitmiş!" **103.** Derken Firavun onların ülkedeki varlığına son vermek istedi. Bu yüzden biz onu ve yanındakileri, hepsini denizde boğduk. **104.** Arkasından da İsrâiloğulları'na, "O topraklarda oturun! Âhiret vakti gelince hepinizi toplayıp bir araya getireceğiz!" dedik.

Tefsiri

101. Müfessirler, buradaki "dokuz âyet"in Hz. Mûsâ'nın elinde gerçekleştirilen dokuz mûcize veya Tevrat'ın dokuz âyeti yani dokuz buyruğu, hükmü anlamına gelebileceğini belirtmişlerdir. Birinci yoruma göre dokuz mûcize şunlardır: Yılana dönüşen âsa, ışık saçan el, çekirge, ekin böceği, kurbağa, kan, taştan su fışkırması, denizin yarılması ve Tur'un İsrâiloğulları'nı korkutması mûcizeleridir (bu mûcizeler için bk. A'râf 7/108, 133; Tâhâ 20/17-23). İkinci yorum şöyle bir rivayete dayanmaktadır: İki yahudi Hz. Peygamber'e gelerek buradaki "dokuz âyet"le ne kastedildiğini sormuşlar, o da bunların şu dokuz dinî ve ahlâkî buyruktan ibaret olduğunu belirtmiştir: Allah'a ortak koşmayın, haksız yere adam öldürmeyin, zina etmeyin, faiz yemeyin, sihir yapmayın, suçsuz insanı öldürmesi için zalim yöneticiye teslim etmeyin, savurganlık yapmayın, namuslu kadınlara iftira atmayın, savaştan kaçmayın (bk. Taberî, XV, 172; Zemahşerî, II, 377; İbn Atıyye, III, 488). Muhammed Hamîdullah bu dokuz âyetin, Tevrat'taki "on emir"den, cumartesi yasağı dışındaki hükümler olduğunu belirtir (*Le Saint Coran*, s. 292; krş. *a.e.*, s. 281).

Allah'ın bu dokuz mûcize veya dokuz hüküm hakkında bildirdiğine Hz. Muhammed'in inanmaması söz konusu olamaz. Bu sebeple âyetteki "İsrâiloğulları'na sor" buyruğu, Hz. Peygamber'in şahsında, bu hususta tereddüdü olan diğer insanlara yöneliktir.

102. "Çok iyi biliyorsun ki ..." ifadesi, Firavun'un inkârının, gerçekten aklen ikna olmamasından kaynaklanan bir inkâr değil, inatçılığından gelen inkâr (küfr-i inâdî) olduğuna işaret etmektedir (İbn Atıyye, III, 489).

103. "Ülke"den maksat, İsrâiloğulları'nın Hz. Mûsâ ile birlikte Sînâ'ya geçmelerinden önce yüzyıllardır yaşadıkları Firavunlar ülkesi Mısır'dır. Âyetin, "varlığına son vermek" diye çevirdiğimiz kısmı tefsirlerde Firavun'un öldürme, sürgüne tâbi tutma gibi yollarla İsrâiloğulları'nın ülkesindeki varlığına son vermesi şeklinde açıklanmıştır. Âyette Allah'ın, Firavun ve etrafındaki adamları, askerleri suda boğarak bu planı tersine döndürdüğü belirtilmektedir.

104. "Topraklar"dan maksat Filistin ülkesidir. Âyetin sonunda âhiret hayatı ve sorumluluğu hatırlatılarak İsrâiloğulları'nın bundan sonraki görevlerini hakkıyla yerine getirmeleri uyarısında bulunulmakta; böylece onların Allah tarafından kayırılmış seçkin kavim oldukları ve özel muamele görecekleri yolundaki iddiaları reddedilmektedir.

105 – 111

وَبِالْحَقِّ اَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَۜ وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذ۪يرًاۢ
﴿١٠٥﴾ وَقُرْاٰنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَاَهُ عَلَى النَّاسِ عَلٰى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ
تَنْز۪يلًا ﴿١٠٦﴾ قُلْ اٰمِنُوا بِه۪ٓ اَوْ لَا تُؤْمِنُواۜ اِنَّ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ مِنْ

قَبْلِه۪ٓ اِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ سُجَّدًاۙ ﴿١٠٧﴾ وَيَقُولُونَ
سُبْحَانَ رَبِّنَٓا اِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا ﴿١٠٨﴾ وَيَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ
يَبْكُونَ وَيَز۪يدُهُمْ خُشُوعًا ﴿١٠٩﴾ قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ اَوِ ادْعُوا
الرَّحْمٰنَۜ اَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰىۚ وَلَا تَجْهَرْ

بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾
وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُن لَّهُ شَرِيكٌ
فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُن لَّهُ وَلِيٌّ مِّنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا ﴿١١١﴾

Meâli

105. Biz Kur'an'ı sadece gerçeğin bilgisi olarak indirdik, o da yalnız gerçeği söyleyerek geldi; seni de ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. **106.** Biz onu, insanlara aralıklarla okuyasın diye okumaya elverişli bölümlere ayırdık, peyderpey indirdik. **107.** De ki: "Siz ona inanın veya inanmayın, şu bir gerçektir ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere (Hakk'ın kelâmı) okununca derhal yüz üstü secdeye kapanırlar. **108.** Ve "Rabbimizi tesbih ederiz, rabbimizin vaadi mutlaka yerine getirilir" derler. **109.** Ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar; Kur'an onların saygısını arttırır. **110.** De ki: "İster Allah diyerek, ister rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yakarsanız olur, çünkü en güzel isimler O'na mahsustur." Namazında niyazında sesini fazla yükseltme, fazla da kısma, ikisinin arasında bir yol tut. **111.** "Çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, âcizlikten münezzeh olduğu için bir dayanağa da ihtiyacı olmayan Allah'a hamdederim" de ve tekbir getirerek O'nun şanını yücelt!

Tefsiri

105-106. Kur'an'ın "gerçeğin bilgisi" olmasından maksat, onun yalnızca gerçeği, doğruyu içermesi; Allah'ın varlığı, birliği, aşkın sıfatları, peygamberlik ve âhiret hayatı gibi temel dinî akîdeleri, bütün ilâhî dinlerde ortak olan evrensel hakikatleri bildirmesidir. Âyet aynı zamanda Kur'an'ın da hak olduğunu, yani hem Allah'ın kelâmı olduğunda kuşku bulunmadığını, hem de ebedî olarak kalacak olan değişmez hakikat olduğunu, gerçeğin ortaya konması dışında başka bir amaçla indirilmediğini dile getirmektedir (Râzî, XXI, 67-68). Taberî'ye göre Kur'an'ın hak

olarak indirilmesinden maksat, onun adalet ve insafı, güzel ahlâkı, iyi ve övgüye değer davranışları emretmesi; zulüm, haksızlık, kötü huy ve çirkin davranışları yasaklamasıdır (XV, 177).

Kur'an, Hz. Peygamber'e kırk yaşından itibaren yirmi üç seneye yakın bir sürede âyetler ve sûreler halinde kısım kısım indirilmiş; bu da Resûlullah'ın ilâhî tebliğleri insanlara zamana, zemine ihtiyaçlara ve şartlara göre yavaş yavaş, anlata anlata, hazmettirerek okuması, duyurması imkânını getirmiştir. Bu durum aynı zamanda müminlerin de ilâhî hükümleri merhale merhale, alışa alışa uygulamalarını sağlamıştır. Hatta içki yasağıyla ilgili âyetlerde olduğu gibi bazı âyetler, insanların doğal olarak birden terketmeleri mümkün olmayan kötü alışkanlıklarını, yanlış inanç ve telakkilerini zaman içinde terketmelerini kolaylaştıracak bir süreçte indirilmiştir.

107-109. Zemahşerî'ye göre 107. âyetin başında putperestlikte inat eden Araplar'a hitap edilmekte; onlara, Peygamber'in görevinin ilâhî kelâmı tebliğ etmekten ibaret olduğu, artık inanıp inanmamanın kendilerine bırakıldığı; iman ederlerse bundan kendilerinin yarar göreceği bildirilmektedir. "Bundan önce kendilerine ilim verilen kimseler"den maksat ise Kur'an'dan önceki kitaplar hakkında az-çok bilgisi olan, vahiy ve din konularında mâlûmat sahibi Araplar'dır (II, 378). Bunların, Ehl-i kitap'tan iken ihtidâ etmiş bazı müminler olduğu söylenmişse de (Kurtubî, X, 347) bu sûrenin indiği Mekke'de kayda değer bir Ehl-i kitap topluluğu bulunmadığına göre bu görüş isabetli görünmemektedir. Taberî ise bunların Kur'an inmeden önce karşılaşılan az sayıdaki Ehl-i kitap müminleri olduğu kanaatinde olup, onların Kur'an'ı duyduklarında onun Allah'tan geldiğini anlayarak saygıyla yere kapanmışlardır (XV, 180, 181). İslâmî kaynaklarda bu müminlere "Hanîfler" denmektedir.

110-111. Hemen her tefsirde geçen 110. âyetin iniş sebebiyle ilgili bir rivayete göre putperestlerden biri Hz. Peygamber'in "ey Allahım!, ey rahmân!" veya "yâ rahmân, yâ rahîm" şeklinde farklı isimlerle dua ettiğini duyunca, "Muhammed iki tanrıya tapıyor" diyerek dedikodu yapmaya başlamışlar, bunun üzerine Allah'ın "güzel isimler"inden hangisiyle olsa dua edilebileceği bildirilmiştir (Taberî, XV, 182-183; Kurtubî, X, 349).

Ancak İslâm'dan önce Araplar, putlara tapmakla birlikte bir yüce yaratıcının varlığına da inanır, O'nu hem Allah hem de rahmân isimleriyle anarlardı. Bu sebeple Resûlullah'a karşı mücadeleyi dava edinenler, böyle bir dedikodunun toplum nezdinde etkisinin olmayacağını bilirlerdi. Muhtemelen müslümanların eskiden kullandıkları rahmân gibi ilâhî isimleri bundan sonra da kullanıp kullanamayacakları hususunda tereddüt göstermeleri üzerine bu açıklama yapılmıştır (esmâ-i hüsnâ hakkında bk. A'râf 7/180).

"Namaz niyaz" deyimiyle çevirdiğimiz *salât* kelimesinin burada hangi anlamda kullanıldığı hakkında farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre burada kelime "namaz" anlamında kullanılmıştır. Bir rivayete göre Hz. Peygamber Mekke'de ashabıyla namaz kılarken âyetleri yüksek sesle okur, onun okuyuşunu duyan müşrikler Kur'an'a hakaret ederlerdi. Bunun üzerine sesini kısmasını, fakat yanında bulunanların duyamayacağı kadar da gizli okumamasını buyuran bu âyet inmiştir. Hz. Âişe ve Ebû Hüreyre'ye isnad edilen diğer bir rivayete göre salât kelimesi burada "dua" anlamındadır. "Sesini fazla yükseltme!" derken öğle ve ikindi namazlarının, "sesini fazla da kısma" derken diğer namazların kastedildiği görüşü de vardır (bu ve benzeri yorumlarla konu hakkında geniş bilgi için bk. Râzî, XXI, 70-71). Taberî, bu görüşlere dair rivayetleri geniş olarak aktardıktan sonra âyete şu mânayı vermektedir: "Ey Muhammed! Namazında Kur'an okurken, dua ederken, rabbinden dilekte bulunurken, O'nu zikrederken sesini yükseltme ki müşrikler sesini duyup da seni üzmesinler..." (XV, 188). Önceki âyetlerde hem Kur'an okumaktan hem de duadan söz edildiği, ayrıca 111. âyette de bir dua örneği yer aldığı dikkate alındığında salât kelimesinin dua ve kıraat anlamlarını birlikte içerdiği de düşünülebilir.

Son âyetin metnindeki *veled* kelimesi sözlükte "erkek evlât" anlamına gelmekle birlikte, âyette hıristiyanların Hz. Îsâ'yı Allah'ın oğlu olarak telakki eden inançları; kezâ putperest Araplar'ın, erkek çocuklarını kendilerine, kız çocuklarını Allah'a nisbet etmeleri, melekleri Allah'ın kızları saymaları şeklindeki bâtıl inanç ve telakkilerine (bk. Nahl 16/57) işaret edilmiş olmalıdır. Bunu göz önüne alarak meâlde bu kelimeye "çocuk" anlamı vermeyi uygun bulduk. Âyette ayrıca Allah'ın hüküm ve hâkimiyetinde ortağı bulunmadığı, O'nun için âcizlikten, dolayısıyla kendisine

yardım edecek bir destekçiye asla ihtiyacı olmadığı hatırlatılarak, müslümanların dilek ve ihtiyaçlarını yalnız O'na arzetmeleri, hayatlarını buna göre düzenlemeleri, bu inancın verdiği onurla gayretlerini üretken kılmaları gerektiğine işaret edilmektedir. Tekbir buyruğu da müslümanların Allah'ı bu inançla yüceltmeleri anlamına gelmekte; böylece sûre, İslâm'ın ulûhiyyet ve tevhid inancının âdeta özeti olan veciz bir dua örneğiyle son bulmaktadır.

18 (69)

Kehf Sûresi

Mekke, 110

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada on sekizinci, iniş sırasına göre altmış dokuzuncu sûredir. Gāşiye sûresinden sonra, Nahl sûresinden önce Mekke'de inmiştir. Ancak 28. âyeti ile 83 ve 101. âyetlerinin Medine'de indiği rivayeti de vardır.

Nüzûl sebebi olarak tefsir ve siyer kaynaklarında şöyle bir olay anlatılmaktadır: Müslümanların sayısının çoğalması üzerine müşrikler, Resûlullah'ın peygamber olup olmadığını araştırmak için Nadr b. Hâris ile Utbe b. Muayt'ı Medine'deki yahudi âlimlerine gönderip kendilerine şu tâlimatı vermişlerdi: "Muhammed'in durumunu onlara sorun, vasıflarını ve söylediklerini anlatın; onlar kitap ehlidir, peygamberler hakkında bizim bilmediklerimizi bilirler." Bu iki adam, Medine'ye giderek meseleyi yahudi âlimlerine anlattılar. Onlar da, "Muhammed'e, geçmiş zamanlarda mağaraya sığınmış gençleri; dünyanın doğusunu ve batısını dolaşmış olan adamı; rûhun ne olduğunu sorun; eğer bunları size bildirirse o bir peygamberdir, ona uyun; aksi takdirde bir falcıdır, ona istediğinizi yapabilirsiniz" dediler.

Nadr ile arkadaşı Mekke'ye dönüp bunları Hz. Peygamber'e sordular. O da "Sorularınıza yarın cevap veririm" dedi. Fakat "inşallah" demesi gerekirken bunu ihmal ettiği için o günden itibaren on beş gün vahiy gelmedi. Bunun üzerine Mekke halkı, "Muhammed bize, 'Sorularınıza yarın cevap veririm' diye söz vermişti. Ancak aradan on beş gün geçtiği halde hâlâ sorularımıza cevap vermedi" diyerek dedikoduya başladılar. Hz. Peygamber'e vahyin gecikmesi sırasında iyice bunaldığı bir sırada Cebrâil yukarıdaki soruların cevabını içeren Kehf sûresi ile İsrâ sûresinin 85. âyetini getirdi (İbn Âşûr, XV, 242-244).

Tefsir ve siyer kaynaklarından bu rivayeti nakleden İbn Âşûr, Ashâb-ı Kehf hakkında Hz. Peygamber'e soru sormaya Kureyşliler'i teşvik edenlerin, ticaret maksadıyla Mekke'ye gelen bazı hıristiyanlar veya Kureyş'in Suriye ticaret yolu üzerinde bulunan kiliselerdeki hıristiyan din adamları olabileceğini söylemektedir (XV, 259-260).

Elmalılı Muhammed Hamdi de yukarıdaki rivayeti geniş şekliyle naklettikten sonra, hadis tekniği açısından bu rivayetin zayıf olduğunu, buna dayanılarak sûrenin tefsir edilmesinin doğru olmayacağını ifade etmektedir. Elmalılı'ya göre sûrenin baş tarafındaki âyetler gösteriyor ki esas iniş sebebi, "Allah çocuk edindi" denilmiş olmasıdır. Sûre, bunun ilmî dayanağı bulunmayan büyük bir yalan olduğunu açıklamak, bu sözü söyleyenleri uyarmak ve onları tevhide davet etmek için indirilmiş, Zülkarneyn ile ilgili sorunun cevabı da bunun tamamlayıcısı olmuştur (V, 3220).

Adı

Sûre adını, 9-26. âyetlerde kıssası anlatılan ve "mağara dostları" demek olan Ashâb-ı Kehf'ten almıştır.

Konusu

Yüce Allah'a hamd ile başlayan Kehf sûresinin başlangıcında Allah'ın kutsiyeti ve kemal sıfatlarıyla Kur'an'ın üstünlüğü, müminlere verilecek mükâfatın müjdesi ve Allah'a çocuk yakıştıranların uyarılması konuları yer alır; kâfirlerin inatçı tutumları karşısında üzülen Hz. Peygamber'in durumuna da işaret edilir (1-8). Bundan sonraki âyetlerin büyük bir kısmının konularını şu üç ibretli kıssa oluşturur: **1.** Ashâb-ı Kehf kıssası (9-26). Bu kıssada inançları uğruna canlarını ortaya koyarak yurtlarından çıkıp dağdaki bir mağaraya sığınan gençlerin durumu anlatılır. **2.** Hz. Mûsâ ile Hızır'ın kıssası (60-82). Bu kıssada Hızır ile Hz. Mûsâ arasında geçen olağan üstü olaylar ve bunlarla ilgili açıklamalar yer alır. **3.** Zülkarneyn kıssası (83-98). Bu kıssada takvâ ve adalet sahibi bir hükümdar olan Zülkarneyn'in batıya ve doğuya yaptığı seferlerle Ye'cûc ve

Me'cûc'ün yeryüzüne yayılmasını önlemek için yaptığı set anlatılmaktadır. Sûrede ahlâk eğitimine yönelik temsilî anlatımlar da yer almaktadır.

Fazileti

Kehf sûresinin fazileti hakkında birçok hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

Berâ b. Âzib'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir adam Kehf sûresini okuyordu, yanında da iki uzun iple bağlı bir at vardı. Derken bir bulut adamın üzerine doğru inmeye başladı. Bulut yaklaştıkça yaklaşıyordu. At bundan dolayı ürktü ve huysuzlandı. Sabaha çıkınca o zat Hz. Peygamber'e gelerek olayı anlattı. Resûlullah, "O, sekînettir (huzur verendir), Kur'an okunduğu için inmiştir" buyurdular (Buhârî, "Fezâil", 11; Müslim, "Müsâfirîn", 240; sekînet hakkında bilgi için bk. Bakara 2/248).

Diğer hadislerde de Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Kim, Kehf sûresinin başından on âyet ezberlerse deccâlden korunmuş olur" (Müslim, "Müsâfirîn", 257); "Kim, Kehf sûresinin son on âyetini okursa deccâlin fitnesinden korunur" (*Müsned*, VI, 446); "Kim, Kehf sûresini indirildiği gibi okursa sûre, kıyamet gününde onun için bir nûr olur (Beyhakī, *Sünen*, III, 249).

1 – 8

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجاًۜ ١

قَيِّماً لِيُنْذِرَ بَأْساً شَد۪يداً مِنْ لَدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِن۪ينَ الَّذ۪ينَ

يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْراً حَسَناًۙ ٢ مَاكِث۪ينَ ف۪يهِ اَبَداًۙ ٣

وَيُنْذِرَ الَّذ۪ينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًاۗ ﴿٤﴾ مَا لَهُمْ بِه۪ مِنْ عِلْمٍ
وَلَا لِاٰبَائِهِمْۜ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْۜ اِنْ يَقُولُونَ
اِلَّا كَذِبًا ﴿٥﴾ فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ اِنْ
لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٰذَا الْحَد۪يثِ اَسَفًا ﴿٦﴾ اِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى
الْاَرْضِ ز۪ينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ اَيُّهُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾ وَاِنَّا
لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَع۪يدًا جُرُزًاۜ ﴿٨﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1-4.** Hamd Allah'a mahsustur. (O Allah ki, insanları) kendi tarafından gelecek çetin bir azap ile uyarmak, iyi iş ve davranışlarda bulunan müminlerin, içinde ebedî kalacakları güzel bir mükâfata (cennete) erişeceklerini müjdelemek, "Allah evlât edindi" diyenleri de ikaz etmek için kuluna sağlam ve doğru kitabı indirmiş, onda hiçbir bozukluğa yer vermemiştir. **5.** Bu inanç hakkında ne onların ne de atalarının bir bilgisi var. Ağızlarından çıkan bu söz ne kadar çirkin! Yalandan başka bir şey söylemiyorlar. **6.** Durum böyleyken bu son kitaba inanmazlarsa arkalarından üzülerek neredeyse kendini helâk edeceksin! **7.** Biz, kimlerin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi oranın süsü yaptık. **8.** Ve biz oradaki her şeyi mutlaka kupkuru bir toprak yapacağız.

Tefsiri

1-3. Yüce Allah tarafından Hz. Peygamber'e indirilen Kur'an, nimetlerin en büyüğü olduğu için övgü ve saygıya başkasının değil, Kur'an'ı gönderen Allah Teâlâ'nın lâyık olduğu bildirilmiştir. Buradaki "kul"dan maksat Hz.

Muhammed, "kitap"tan maksat da Kur'an-ı Kerîm'dir. İnsanları zulmetten nura, dalâletten hidayete kavuşturan, iman ve İslâm'ı öğreten, dünya ve âhirette mutlu bir hayat sürdürebilmeleri için onlara Allah'ın emir ve yasaklarını, dinin hükümlerini, sevap ve cezayı bildiren; eğrisi büğrüsü, yanlışı ve çelişkisi bulunmayan dosdoğru bir kitabın indirilmesi, genelde bütün insanlık, özelde Hz. Muhammed için en büyük nimettir. Böyle bir nimete kavuşmak, o nimeti verene hamd ve şükretmeyi gerektirir. Yüce Allah, bu âyette Hz. Muhammed'in şahsında, lutfettiği bu nimete karşılık yalnız kendisine hamdedilmesi gerektiğini bildirmektedir.

4-5. Allah'a çocuk yakıştıranların iddiaları büyük bir iftira olduğu için, ikinci âyette genel bir uyarıda bulunulmasına rağmen, Allah onları burada özel olarak zikrederek uyarıyı tekrarlamıştır. Bazı müşrik Araplar meleklerin Allah'ın kızları olduğunu, bazı yahudiler Üzeyir'in (bilgi için bk. Tevbe 9/30), hıristiyanların çok büyük bir kısmı da Îsâ Mesîh'in Allah'ın oğlu olduğunu iddia ediyorlardı. Bu anlayış özellikle hıristiyanlar tarafından dinlerinin esası sayılmaktadır. Halbuki bunlar, gerçek dışı ve cehalet ürünü iddialar olup ne kendilerinin ne de taklit ettikleri atalarının bu konuda bilgi ve delilleri vardı.

6-8. Yüce Allah, müşriklerin Kur'an'a inanmamaları halinde helâk olacakları korkusuyla üzülen Hz. Peygamber'i teselli etmekte ve bu kadar üzülmesine gerek olmadığını bildirmektedir. Çünkü Peygamber'in görevi onları zorla imana getirmek değil, Kur'an'ı tebliğ edip doğru yolu göstermektir (Nahl 16/82).

Allah Teâlâ, kimlerin daha iyi davranışlarda bulunacağını denemek için bunca güzel nimetleri; malı, mülkü, evlât ve serveti, dünyanın bir süsü olarak yaratıp çekici kılmıştır. Bunun yanında insanları da irade sahibi, iyi ve kötüyü birbirinden ayırt edip ve yaptıklarından sorumlu olacak özellikte yaratmıştır. Böyle olmasaydı denemenin bir anlamı kalmazdı. Fakat Allah bu nimetlerin geçici olduğunu, yeryüzündeki güzellikleri bir gün çerçöp haline getirip yok edeceğini, dünyayı insansız, hayvansız, ağaçsız, bitkisiz ve kupkuru bir çöl haline getireceğini bildirmekte ve dünya nimetlerine bağlanmanın doğru olmadığına dikkat çekerek insanları uyarmaktadır.

Dünyada sürekli olan hiçbir şey yoktur; kıyamet gününde dünya da değişecektir; kalıcı olan yalnız Allah'tır. Bir âyette şöyle buyurulmuştur: "Bir gün gelecek, yer başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır" (İbrâhim 14/48; ayrıca bk. Rahmân 55/26-27).

9 – 12

أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ اٰيَاتِنَا
عَجَبًا ٩ اِذْ اَوَى الْفِتْيَةُ اِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا اٰتِنَا مِنْ لَدُنْكَ
رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا ١٠ فَضَرَبْنَا عَلٰٓى اٰذَانِهِمْ فِي
الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا ١١ ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ اَيُّ الْحِزْبَيْنِ اَحْصٰى
لِمَا لَبِثُٓوا اَمَدًا ١٢

Meâli

9. Yoksa sen, bizim âyetlerimizden olan Ashâb-ı Kehf ve Rakîm'i mi şaşırtıcı buldun? **10.** O gençler mağaraya sığınmışlar ve "Rabbimiz! Bize katından rahmet gönder ve bize bu durumumuzdan bir çıkış yolu göster." demişlerdi. **11.** Bunun üzerine biz de onları o mağarada yıllarca derin bir uykuya daldırdık. **12.** Sonra da iki gruptan hangisinin, kaldıkları müddeti daha iyi hesap edip değerlendireceğini ortaya koyalım diye onları uyandırdık.

Tefsiri

9-10. Yüce Allah, kıyametin kopacağını ve âhirette ölülerin diriltileceğini insanların daha kolay kavrayabilmeleri için 9-26. âyetlerde ibret verici bir olaya, "Ashâb-ı Kehf" kıssasına yer vermektedir.

Kehf "dağda bulunan büyük ve geniş mağara"; *Ashâb-ı Kehf* ise, "mağara arkadaşları" demek olup bir mağarada yıllarca uyutulduktan sonra tekrar uyandırıldıkları haber verilen kişiler" hakkında kullanılmıştır. *Rakîm*in ne olduğu hakkında kaynaklarda farklı görüşler yer almaktadır: Sözlükte rakîm "yazılı belge, kitâbe" anlamına geldiği için, "Ashâb-ı Kehf'in adlarının veya maceralarının yazılıp mağaranın kapısına yerleştirilmiş bulunan bir kitâbe, taş veya madenî levhadır" diyenler olduğu gibi, Ashâb-ı Kehf'in içinde bulunduğu vadinin veya dağın ya da memleketlerinin, hatta köpeklerinin adı olduğunu ileri sürenler de vardır (krş. Taberî, XV, 197-199; A. J. Wensinck, "Ashâbü'l-Kehf", *İA*, IV, 372; Ömer Faruk Harman, "Ashâb-ı Kehf", *İFAV Ans.*, I, 167).

Bazı hadis kaynaklarında Ashâb-ı Rakîm'in, Ashâb-ı Kehf'in dışında üç kişilik bir topluluk olup yağmurlu bir günde bir mağaraya sığınan, bir kayanın yuvarlanıp mağaranın ağzını kapatması üzerine yaptıkları iyilikleri anarak Allah'a yakaran ve duaları kabul edilerek mağaradan kurtulan kişiler olduğu da nakledilmektedir (Buhârî, "Enbiyâ", 52; *Müsned*, IV, 274). Ancak bu sûredeki anlatım ve olaylar dizisi böyle bir yoruma uygun düşmüyor, söz konusu hadis bir başka olayla ilgili olmalıdır.

Ashâb-ı Kehf'in, Hz. Îsâ'nın dinine mensup gençler olduğuna dair çeşitli rivayetler bulunmakla birlikte (Taberî, XV, 200) Kur'an-ı Kerîm, bu konuda açıklama yapmamış, ancak ibret alınması için bazı yönleriyle tasvir etmiştir. Olay kısaca şöyledir: Putperest bir kavmin içinde Allah'ın varlığına ve birliğine inanan birkaç genç, bu inançlarını dile getirip putperestliğe karşı çıkmış, onların zulüm ve baskılarından korunmak için bir mağaraya sığınmışlar; yanlarındaki köpekleriyle birlikte mağarada derin bir uykuya dalan bu gençler muhtemelen 309 yıl sonra uyanmışlardır. Burada bir gün veya daha kısa bir süre uyuduklarını sanan gençler, içlerinden birini yiyecek almak üzere şehre gönderdiklerinde, onların durumunu öğrenen insanlar Allah'ın vaadinin hak olduğuna ve kıyametin mutlaka geleceğine inanmışlardır. Kıssanın ana hatları bu olup ileride âyetlerin tefsirinde daha geniş olarak tekrar ele alınacaktır.

Kur'an-ı Kerîm olayın nerede ve ne zaman meydana geldiğine dair bilgi vermediği gibi, bu gençlerin sayıları hakkındaki iddiaları da, "karanlığa taş atma" yani bir bilgiye dayanmadan gelişigüzel yapılan bir tahmin olarak nitelemekte ve bunu ancak Allah'ın bilebileceğini haber vermektedir (bk. âyet 22).

Ölümden sonra dirilişin bir misali olmak üzere uzun süre uyuyup da yeniden uyanma hadisesi İslâm'ın dışındaki diğer bazı dinlerde de mevcuttur. Hint kutsal kitaplarında bir tek kişinin uzun süre uykuda kalması olayına rastlandığı gibi, yahudilerin kutsal kitabı olan Talmud'da da bir şahsın yetmiş yıl, bir başkasının altmış yıl uyuduktan sonra tekrar uyandıkları anlatılmaktadır. Aynı hadise Hıristiyanlık'ta "Efes'in yedi uyurları" adıyla anılmaktadır (Ömer Faruk Harman, "Ashâb-ı Kehf", *İFAV Ans.*, I, 167).

Medine'deki yahudi âlimlerinden Ashâb-ı Kehf hakkında bilgi alan Mekkeliler, olayı hayret verici buldular ve Hz. Peygamber'i imtihan etmek için olay hakkında ona sorular sordular. Kıssa bu sorulara cevap olarak nâzil oldu. Allah tarafından Hz. Peygamber'e yöneltilen 9. âyetteki soruya bakıldığında onun da olayı şaşırtıcı bulduğu anlaşılmaktadır. Ancak onun bu durumu olayın niteliğinden yani ilginç oluşundan kaynaklanıyordu.

11. "Onları ... derin bir uykuya daldırdık" diye çevirdiğimiz cümlenin lafzî tercümesi "kulaklarını kapattık" şeklindedir. Bu durum, uyuyan gençlerin anılan süre içinde uyanmamaları için işitme duyularının da çalışmaz hale getirildiğini ifade eder.

12. Yüce Allah'ın görmesinden veya bilmesinden maksat, insanların anlamaları ve bilmeleri için olayı ortaya koymasıdır. Yoksa Allah bütün zamanlarda kâinatta olmuş ve olacak şeyleri ezelî ilmiyle bilir. Nitekim "bilinsin diye" anlamına gelen "li yu'leme" kıraati bu mânayı destekler. Bu kıraate göre mâna şöyledir: "Sonra da kaldıkları süreyi iki gruptan hangisinin daha iyi hesap edeceği bilinsin diye onları uyandırdık."

Bu iki grubun kimler olduğu hakkında farklı görüşler vardır: **a)** Bunlar, Ashâb-ı Kehf'in kavminden müminlerle kâfirlerdir. **b)** Ashâb-ı Kehf ile hasımlarıdır. **c)** Ashâb-ı Kehf'in kendileridir. Zira bunlar uyandıklarında uykuda kaldıkları süre hakkında ihtilâf etmişler, bir kısmı bir gün veya daha az bir zaman kaldıklarını söylerken, bir kısmı da "Kaldığınız müd-

deti rabbiniz daha iyi bilir" demişti. "Böylece biz, onları uyandırdık da birbirlerine sormaya başladılar" meâlindeki 19. âyet de buna işaret eder.

Önceki âyetlerde özet olarak anlatılmış olan "Ashâb-ı Kehf" konusu, aşağıdaki âyetlerde daha ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

13 – 18

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَاَهُمْ بِالْحَقِّۜ اِنَّهُمْ فِتْيَةٌ اٰمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًىۗ
﴿١٣﴾ وَرَبَطْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ لَنْ نَدْعُوَا مِنْ دُونِهٖٓ اِلٰهًا لَقَدْ قُلْنَٓا اِذًا شَطَطًا ﴿١٤﴾ هٰٓؤُلَٓاءِ
قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهٖٓ اٰلِهَةًۜ لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ
بَيِّنٍۜ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًاۜ ﴿١٥﴾ وَاِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ
وَمَا يَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ فَأْوُٓا اِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهٖ
وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ اَمْرِكُمْ مِرْفَقًا ﴿١٦﴾ وَتَرَى الشَّمْسَ اِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ
عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَاِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ
وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُۜ ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِۜ مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِۚ وَمَنْ
يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا ﴿١٧﴾ وَتَحْسَبُهُمْ اَيْقَاظًا
وَهُمْ رُقُودٌۗ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِۗ وَكَلْبُهُمْ

بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِۜ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ

فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا

Meâli

13. Biz sana onların başından geçenleri gerçeğe uygun olarak anlatıyoruz. Hakikaten onlar rablerine inanmış gençlerdi; biz de onların doğru yolu bulmalarına katkıda bulunduk. **14.** (Haksızların karşısında) ayağa kalkıp şöyle derken onların yüreklerini güçlendirdik: "Bizim rabbimiz, göklerin ve yerin rabbidir; O'ndan başkasına asla tanrı deyip yakarmayız. Yoksa kesinlikle yanlış bir şey dillendirmiş oluruz. **15.** Şu bizim kavmimiz Allah'tan başka tanrılar edindiler. Onların tanrı olduğuna dair açık bir delil getirseler ya! Allah hakkında yalan uydurandan daha zalim kim olabilir! **16.** Mademki siz onlardan ve Allah'ın dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaştınız, o halde mağaraya sığının ki, rabbiniz size rahmetini yaysın; işinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın." **17.** (Mağaraya sığındılar. Orada baksan) güneşin, doğduğu zaman mağaralarının sağına vurduğunu; batarken de onlara dokunmadan sol taraftan geçip gittiğini görürsün. Onlar ise mağaranın ortasındalar. İşte bu, Allah'ın âyetlerindendir. Allah kime hidayet ederse işte o doğruyu bulmuştur; kimi de hidayetten mahrum ederse artık onu doğruya yöneltecek bir yakın dost bulamazsın. **18.** Onlar uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Onları sağa sola çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmaktaydı. Eğer onları görseydin dönüp kaçardın ve gördüklerin yüzünden içini korku kaplardı.

Tefsiri

13-16. Din ve vicdan hürriyeti bulunmayan bir toplumda yaşayan bu gençler, putperest kavimlerine karşı çıkıp göklerin ve yerin rabbinden başkasına ibadet etmeyeceklerini açıkladılar. Ancak gelişmeler karşı-

sında kavimleri arasında Allah'a olan imanlarını serbestçe ifade etme ve inançlarının gereğini yerine getirme imkânı bulamayacaklarını, hatta onların arasında hayat hakkına dahi sahip olamayacaklarını anlayınca, köpeklerini de yanlarına alarak mağaraya sığındılar. Baskı ve zulümden kaçan gençler, Allah'ın yardımını ve bir kurtuluş yolu göstereceğini ümit ederek, "Rabbimiz! Bize rahmet et ve bize bir çıkış yolu hazırla!" diye dua ettiler. Allah onların dualarını kabul etti ve kendilerini orada uzun müddet derin bir uykuya daldırdı.

17. Âyetlerin tasvirinden anlaşıldığına göre mağaranın ağzı kuzey ile kuzeybatı arasında bir noktaya bakmaktadır. Zira sabah güneşi sağ tarafından doğmakta ve batıncaya kadar güneş ışınları mağaranın içine düşmemektedir. Ancak akşam güneşi, çok kısa bir süre mağaranın kapısından içeri vurmakta, fakat onlar mağaranın ortasında oldukları için bundan etkilenmemektedirler.

18. Yerleşim alanlarından uzak bir yerde karanlık bir mağarada birkaç genç insan derin bir uykuya dalmışlar, fakat uyanık gibi görünmektedirler. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta ve sanki onları korumaktadır. Belki de köpeği, kendilerini vahşi hayvanlara karşı koruması için yanlarına almışlardı. Saç ve sakallarının uzaması gibi bazı fiziksel değişiklikler, dışarıdan bakanları korkutacak bir manzara oluşturmuş, uzun uykuları müddetince bedenlerinin zarar görmemesi için Allah tarafından sağa sola döndürülmüşlerdir.

19 – 22

وَكَذٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ
لَبِثْتُمْ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ اَعْلَمُ

بِمَا لَبِثْتُمْ فَابْعَثُوٓا اَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هٰذِهٖٓ اِلَى الْمَدٖينَةِ فَلْيَنْظُرْ
اَيُّهَآ اَزْكٰى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ
وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ اَحَدًا ﴿١٩﴾ اِنَّهُمْ اِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ
اَوْ يُعٖيدُوكُمْ فٖي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوٓا اِذًا اَبَدًا ﴿٢٠﴾ وَكَذٰلِكَ اَعْثَرْنَا
عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوٓا اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فٖيهَا
اِذْ يَتَنَازَعُونَ بَيْنَهُمْ اَمْرَهُمْ فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُنْيَانًا رَبُّهُمْ
اَعْلَمُ بِهِمْ قَالَ الَّذٖينَ غَلَبُوا عَلٰٓى اَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا ﴿٢١﴾
سَيَقُولُونَ ثَلٰثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ
كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ
قُلْ رَبّٖٓي اَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا قَلٖيلٌ فَلَا تُمَارِ فٖيهِمْ اِلَّا
مِرَٓاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَفْتِ فٖيهِمْ مِنْهُمْ اَحَدًا ﴿٢٢﴾

Meâli

19. Böylece biz, onları uyandırdık da birbirlerine sormaya başladılar; içlerinden biri, "Ne kadar kaldınız?" dedi. (Diğerleri) "Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık" dediler; ve eklediler "Kaldığınız müddeti rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz içinizden birini şu gümüş

paranızla şehre gönderin de baksın, hangisinin yiyeceği daha temiz ise size ondan erzak getirsin; ayrıca çok dikkatli davransın da sakın varlığınızı kimseye sezdirmesin. **20.** Çünkü onlar eğer sizi ele geçirirlerse ya sizi taşlayarak öldürürler ya da kendi dinlerine döndürürler; işte o zaman ebediyen kurtuluşa eremezsiniz." **21.** Böylece (kıssayı anlatarak insanları) onlardan haberdar ettik ki Allah'ın vaadinin hak olduğunu ve kıyametin şüphe götürmez olduğunu bilsinler. Bir zaman insanlar aralarında Ashâb-ı Kehf'in durumunu tartışıyorlardı. Dediler ki: "Üzerlerine bir bina yapın. Rableri onları daha iyi bilir." Onların yöneticileri ise "Bizler, kesinlikle onların yanıbaşına bir mabed yapacağız" dediler. **22.** (Sonra gelenler) bilmedikleri konuda karanlığa taş atar gibi tahminler yürüterek, "Onlar üç kişidir; dördüncüleri de köpekleridir" diyecekler; "Beş kişidir, altıncıları köpekleridir" diyecekler. "Onlar yedi kişidir, sekizincisi köpekleridir" diyecekler. De ki: "Onların sayısını rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme ve kimseden de onlarla ilgili bilgi isteme!

Tefsiri

19-20. Yüce Allah'ın, mağaradaki gençleri hiçbir gıda almadıkları halde bedenlerinde herhangi bir bozulma olmadan uzun süre uyuttuktan sonra tekrar uyandırması, O'nun insanları öldükten sonra tekrar diriltebileceğine dair bir misal ve delildir. Uyandıktan sonra gençler uykuda geçirdikleri süre hakkında birbirleriyle tartışmışlar; geçen süreyi ve dünyada meydana gelen değişiklikleri bilmedikleri için inkârcıların kendileri hakkındaki tehditlerinin devam ettiğini sanmışlardı. Bu sebeple yiyecek almak üzere şehre gönderdikleri arkadaşlarını dikkatli olması hususunda uyarmışlardı. Ancak gencin asırlar öncesine ait kıyafeti, elindeki para ve konuşmasındaki farklılık onu ele verdi. Rivayetlerde anlatıldığına göre şehre gönderilen genç, elindeki parayı harcamak isteyince şehir halkı paranın üzerinde Kral Dakyanus'un (Decius) resmini görmüş ve adamın bir hazine bulduğunu sanarak kendisini devrin hükümdarına götürmüşlerdi. Ancak aradan uzun zaman geçmiş ve Hıristiyanlık yayıl-

mıştı; mevcut hükümdar da tevhid inancına sahip bir hıristiyandı. Genç adam başlarından geçeni krala anlattı; birlikte mağaraya gittiler ve gencin anlattıklarının doğru olduğunu gördüler (bk. Taberî, XV, 142-143).

21. Yeniden dirilmenin mümkün olduğunu ispatlayan bu olağan üstü gelişmelerin ardından yüce Allah, bu gençleri ya aynı zamanda vefat ettirdi veya her biri bir süre yaşadıktan sonra ecelleri geldikçe öldüler ve aynı mağaraya defnedildiler. İnsanlar mağarayı buldukları veya bu gençlerle ilgili hikâye dillerde dolaştığı için Ashâb-ı Kehf'in mağarada kaldıkları süreyi ve oradaki durumlarını aralarında tartışıyorlardı. Bazı kimseler, bu gençlerin naaşlarının mağarada oldukları gibi kalmaları ve ziyaretçiler tarafından rahatsız edilebilecek davranışlardan korunmaları için mağaranın üzerine bir bina yapılmasını teklif ettiler. Şehrin yöneticileri ise mağaranın üstüne bir mâbed yaptıracaklarını bildirdiler.

İyi kimselere saygı göstermek maksadıyla onların kabirleri üzerine mâbed yapmak örf haline gelmişti. Bu gelenek neticede insanları putperestliğe götürdüğü için Hz. Peygamber yasaklayıp bunu yapan yahudi ve hıristiyanları da kınamıştır (Buhârî, "Salât", 48; Müslim, "Mesâcid", 19). Ayrıca şu uyarıda da bulunmuştur: "İyi biliniz ki sizden önceki ümmetler, peygamberlerinin ve iyi kimselerinin kabirlerini mescid edinmişlerdi. Sakın siz kabirleri mescid edinmeyiniz; size bunu yasaklıyorum!" (Müslim, "Mesâcid", 23).

22. Gerek Ehl-i kitap gerekse müslümanlar arasında onların sayıları ve kaldıkları süre hakkında farklı görüşler ileri sürüldü. Kur'an-ı Kerîm, bir hikmete binaen bunların nerede ve ne zaman yaşadıkları, sayıları, isimleri ve –tercih edilen görüşe göre– kaldıkları süre hakkında bilgi vermedi. Sadece böyle bir olayın cereyan ettiğini bildirdi ve bu gençlerin sığındıkları mağaranın konumu hakkında bazı açıklamalarda bulundu. Ayrıca bu gençlerin sayıları hakkında farklı şeyler söyleyenler olduğunu ifade etti. Ancak bu söylenenleri "recmen bi'l-gayb" (karanlığa taş atar gibi tahminlerde bulunmak) diye vasıflandırdı.

Bir görüşe göre "recmen bi'l-gayb" ifadesi ilk iki rakamla ilgilidir; "Onlar yedi kişidir; sekizincisi köpekleridir" diye ifade edilen üçün-

cü rakama gelince onunla ilgili olarak "Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır" buyurulmuştur. Bu ifade gençlerin sayısının yedi olduğuna, sekizincisinin de köpekleri olduğuna dair bir ipucu olarak değerlendirilmiştir. İbn Abbas, kendisinin bunu bilenlerden olduğunu ve bu gençlerin yedi kişi olduğunu söylemiştir (İbn Kesîr, V, 144). Bununla beraber "De ki: Onların sayılarını rabbim daha iyi bilir" cümlesi, bu tür konuları Allah'ın bilgisine havale etmenin ve vahyin bildirdiğinden fazla bir şey söylememenin daha uygun olduğunu, böyle konular hakkında ileri geri söz söylemenin bir fayda sağlamayacağını ifade etmektedir.

Hadis kaynaklarında zikredilmemiş olan bu kıssa, tarih ve tefsir kitaplarında geniş ve farklı rivayetler şeklinde nakledilmiştir. Ashâb-ı Kehf'in Hıristiyanlığa veya Yahudiliğe mensup olduklarına dair de Kur'an'da veya hadis kaynaklarında herhangi bir bilgi yoktur. Kıssanın nüzûl sebebi dikkate alındığında bunların Hz. Îsâ'dan önce yaşamış olmaları muhtemeldir. Çünkü bunlarla ilgili soruyu Hz. Peygamber'e sormalarını müşriklere tavsiye edenler yahudi âlimleriydi. Öte yandan "rakîm" kelimesinin etimolojisinden hareketle de bunların Hz. Îsâ'dan önce yaşadıkları kanaatine varanlar olmuştur (İsmet Ersöz, "Ashâb-ı Kehf", *DİA*, III, 466).

Kıssanın nerede geçtiğine dair Kur'an'da herhangi bir işaret olmamakla birlikte, dünyanın çeşitli yerlerinde meselâ İspanya, Cezair, Mısır, Ürdün, Suriye, Afganistan ve Türkistan'da Ashâb-ı Kehf'e ait olduğu iddia edilen mağaralar vardır. Anadolu'da da Tarsus, Efes ve Efsus (Afşin) olmak üzere üç yer gösterilmiştir. Genelde hıristiyan kaynakları olayın Efes'te cereyan ettiğini kaydederler. Kur'an-ı Kerîm ise hikâyenin mesajı bakımından pek önemi olmayan bu bilgilerden ziyade, olayın üzerinde düşünülüp ibret alınması gereken yönlerini ön plana çıkarmıştır. Bu da öldükten sonra dirilmenin mümkün olduğunu göstermek ve iman-küfür mücadelesinde Allah'a ve âhiret gününe inananların mutlaka zafere kavuşacaklarını vurgulamaktır (bk. İsmet Ersöz, "Ashâb-ı Kehf", *DİA*, III, 465-467).

23 – 28

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَا۬يْءٍ اِنّ۪ي فَاعِلٌ ذٰلِكَ غَدًاۙ ﴿٢٣﴾ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ
اللّٰهُۘ وَاذْكُرْ رَبَّكَ اِذَا نَس۪يتَ وَقُلْ عَسٰٓى اَنْ يَهْدِيَنِ رَبّ۪ي لِاَقْرَبَ مِنْ
هٰذَا رَشَدًا ﴿٢٤﴾ وَلَبِثُوا ف۪ي كَهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةٍ سِن۪ينَ
وَازْدَادُوا تِسْعًا ﴿٢٥﴾ قُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثُواۚ لَهُ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِۜ اَبْصِرْ بِه۪ وَاَسْمِعْۜ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِه۪ مِنْ وَلِيٍّۘ وَلَا يُشْرِكُ ف۪ي
حُكْمِه۪ٓ اَحَدًا ﴿٢٦﴾ وَاتْلُ مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَۚ
لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِه۪ۚ وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِه۪ مُلْتَحَدًا ﴿٢٧﴾ وَاصْبِرْ نَفْسَكَ
مَعَ الَّذ۪ينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُر۪يدُونَ وَجْهَهُ
وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْۚ تُر۪يدُ ز۪ينَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَلَا تُطِعْ مَنْ
اَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ وَكَانَ اَمْرُهُ فُرُطًا ﴿٢٨﴾

Meâli

23-24. "Allah izin verirse" demeden hiçbir şey için "Şu işi yarın yapacağım" deme! Unuttuğun takdirde rabbini an ve "Umarım rabbim bana, doğruya bundan daha yakın yolu gösterir" de. **25.** Onlar mağaralarında üç yüzyıl kaldılar, buna dokuz yıl da ilâve ettiler.

26. De ki: "Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir. Göklerin ve yerin gizli bilgisi O'na aittir. O öyle bir duyar, görür ki! Onların Allah'tan başka bir yöneticisi yoktur. O, kendi hükümranlığına kimseyi ortak etmez. **27.** Rabbinin kitabından sana vahyedileni oku! Onun kelimelerini değiştirecek hiç kimse yoktur. Ondan başka bir sığınak da bulamazsın. **28.** Rızâsını dileyerek sabah akşam rablerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster. Dünya hayatının çekiciliğine meylederek gözlerini onlardan çevirme! Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme!

Tefsiri

23-24. Ashâb-ı Kehf kıssası Hz. Peygamber'e sorulduğunda "Allah izin verirse" demeden, "Yarın size cevap vereceğim" dedi. Bu sebeple bir süre vahiy kesildi. Bu bir uyarıydı. Nitekim on beş gün sonra vahiy geldiğinde yüce Allah Hz. Peygamber'i şöyle uyarıyordu: "Allah izin verirse demeden hiçbir şey için 'Şu işi yarın yapacağım' deme!" Hiç kimse yarın ne yapacağını bilemez (bk. Lokmân 31/34). Zira bir şeyin meydana gelmesi için sadece insanın iradesi yeterli değildir, Allah'ın da onun olmasını dilemesi gerekir. Bu irşad ve uyarılar sebebiyle gelecekte bir işi yapmaya niyet ederken işi Allah'ın iradesine bağlamak yani "Allah izin verirse" demek güzel görülmüştür. Türkçe'de yaygın olarak kullanılan ve âyet metnindeki lafza uygun bir dilek ifadesi olan "inşallah" deyiminin anlamı da budur (başka bazı âyetlerde de bu ifade aynı lafızla yer alır, meselâ bk. Kehf 18/69; Kasas 28/27; Sâffât 37/102).

25-26. Müfessirler bu âyetleri birbirinin tamamlayıcısı olarak ele almış ve bunların tefsiri hakkında iki farklı görüş belirtmişlerdir:

a) 25. âyet, daha önce Ashâb-ı Kehf'in sayıları hakkında farklı şeyler söyleyenlerin sözüdür. İnsanlar onların sayıları hakkında ihtilâf ettikleri gibi, kaldıkları süre hakkında da farklı rakamlar söylemişlerdir. Kimileri, "Onlar mağaralarında üç yüzyıl kalmışlardır" derken, bazıları da dokuz yıl daha ekleyerek "Üç yüz dokuz yıl kaldılar" demişlerdir. İbn Mes'ûd'un, âyetin başına "ve kalû" (ve dediler ki) cümlesini ilâve ederek okuması da bu görüşü destekler. Buna göre Allah, Ashâb-ı Kehf'in sayısını da mağa-

rada kaldıkları süreyi de bildirmemiştir. Nitekim 26. âyette bu bilginin sadece Allah katında olduğu belirtilmiştir. Ashâb-ı Kehf'in kendileri de birbirlerine, "Rabbiniz kaldığınız müddeti daha iyi bilir" demişlerdi (âyet 19).

Bize göre, âyetlerin sıralanışı ve birbirini tamamlayan işaretleri bu yorumun isabetli olduğunu gösteriyor.

b) 25. âyet Allah'ın sözüdür. Bu takdirde Ashâb-ı Kehf mağarada üç yüz dokuz yıl kalmışlardır. Bir tefsire göre Ehl-i kitap da Ashâb-ı Kehf'in mağarada üç yüzyıl uyuduklarını söylemiştir. Buna göre âyetteki üç yüzyıldan sonra "dokuz da ilâve ettiler" ifadesi, Araplar'ın kullandığı 309 sayısının ay yılına, Ehl-i kitabın söylediği 300 sayısının ise güneş yılına denk olduğuna işaret edebilir. Bu takdirde 26. âyet onların mağarada kaldıkları süreyi belirterek insanların bu konudaki ihtilâflarını ortadan kaldırmış ve Allah'ın konuyu herkesten daha iyi bildiğini vurgulamış olur. Zira göklerde ve yerde gizli olan şeyleri bilen Allah, onların mağarada ne kadar uyuduklarını da bilir. Onun görmesi de işitmesi de sonsuzdur. Göklerdekilerin de yerdekilerin de ondan başka sahibi yoktur. O hükümranlığına hiç kimseyi ortak etmez.

27. Hz. Peygamber müşriklerin sorularına cevap verdikçe onlar yeni sorular sorup yeni isteklerde bulunuyorlardı. Nitekim Ashâb-ı Kehf ve Zülkarneyn hakkındaki sorularına cevap verilmişti. Bu defa da Hz. Peygamber'den, eğer çağrısını kabul etmelerini istiyorsa Kur'an'da, kendilerinin ve atalarının âdetlerini ve inançlarını destekler nitelikte bazı değişiklikler yapmasını istediler. Söz konusu âyet, onların bu tür isteklerini reddetmek üzere inmiş ve Resûl-i Ekrem'e, kendisine vahyedileni okuması ve ona uyması emredilmiştir. Böylece ona şu husus bildirilmiş oluyordu: Peygamber ancak kendisine vahyedileni okumak ve onunla amel etmekle mükelleftir. O, Allah'ın kelimelerini değiştirmeye yetkili değildir. Vahye uymaz ve onunla amel etmezse Allah'ın azabından kurtulup sığınacak bir yer bulamaz.

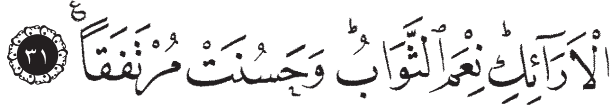
28. Kureyş'in ileri gelen ailelerine mensup müşrikler, Hz. Peygamber'in fakir müminlerle birlikte bulunmasından rahatsızlık duyduklarını, bu insanları yanından uzaklaştırması halinde kendisiyle görüşebilecekle-

rini söylüyorlardı. Bu âyet, Hz. Peygamber'e hitap ederek aynı tutum ve zihniyeti benimseyen insanlara şöyle bir uyarıda bulunmuştur: Üstünlük ve şeref, dünya malında ve ziynetinde değil, gönül ziynetindedir, yani iman ve güzel ahlâktadır. Servet ve mevki sahipleri öne alınıp yoksullar arkaya itilemez. Servetleriyle kibirlenen zenginlerin hatırı için fakir müslümanlar ihmal edilemez. Sen ayırım gözetmeden Allah'ın âyetlerini herkese oku. İlâhî mesajdan kimin daha çok yararlanacağını sen bilemezsin, onu ancak Allah bilir. Öyle ise sakın o fakirleri yanından uzaklaştırma, bilâkis onlarla birlikte olmaya candan gayret göster!

Başka bir âyette de Hz. Peygamber şöyle uyarılmıştır: "Rablerinin rızâsını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur; senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur ki onları kovup da zalimlerden olasın!" (En'âm 6/52).

29 – 31

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ
اِنَّا اَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا اَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَاِنْ يَسْتَغِيثُوا
يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ
مُرْتَفَقًا ٢٩ اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اِنَّا لَا نُضِيعُ
اَجْرَ مَنْ اَحْسَنَ عَمَلًا ٣٠ اُولٰئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ
تَحْتِهِمُ الْاَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ
ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَاِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى

Meâli

29. Ve de ki: Gerçek, rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin. Biz, zalimler için alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan bir ateş hazırladık. (Susuzluktan) imdat dileyecek olsalar buna, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Ne fena bir içecek ve ne kötü bir barınak! **30.** İman edip de iyi şeyler yapanlar bilmelidirler ki, biz güzel iş yapanların ecrini asla zâyi etmeyiz. **31.** İşte onlara, altlarından ırmaklar akan adn cennetleri vardır. Onlar orada altın bileziklerle bezenecekler; ince ve kalın ipekli yeşil elbiseler giyecekler; orada tahtların üzerine kurulacaklardır. Ne güzel bir karşılık, ne güzel bir konak!

Tefsiri

29. Burada da Resûlullah'ın onlara şu gerçekleri hatırlatması istenmektedir: Bu din, Allah katından gelmiş bir dindir. Bunun karşısında zengin-fakir, güzel-çirkin, ünlü-ünsüz, güçlü-güçsüz ayırımı yapmaksızın herkes eşittir. Kur'an, insanlar arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin herkese aynı şekilde ve eşit olarak hitap eder. Dileyen ona inanır, dileyen de inkâr eder. İnananın faydası, inanmayanın da zararı kendisine aittir. İnsanlara inanmaları için herhangi bir baskı yapılamayacağı gibi, putperest zenginlerin keyfi için Allah'a samimiyetle inanan fakirler de ihmal edilemezler ve Peygamber'in huzurundan uzaklaştırılamazlar.

Âyet, inkâr edenlerin uhrevî sorumluluğunu ayrıca vurgulamakla beraber, aynı zamanda din özgürlüğü konusunda önemli bir dayanak oluşturmakta, dünyada inananlar kadar inanmayanların da temel insan haklarına sahip olduğuna işaret etmektedir.

Allah insanı akıl ve irade gibi hakkı bâtıldan ayırma yetenekleriyle donatmıştır. İnsan bu yeteneklerini kullanarak gerçeğin ve iyinin arayışı içinde olmaz, aksine bâtılda ısrar ederse kalbi iyice kararır. Allah'ın onu zorla doğru yola sevketmesi mümkünse de bu durum O'nun vermiş olduğu yetki-sorumluluk, ceza-mükâfat düzeniyle uyuşmaz. Bu yüzden,

"Gerçek, rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin" buyurulmuştur (Allah'ın dilemesi hakkında bilgi için bk. En'âm 6/39, 107, 111).

30-31. Allah Teâlâ bir önceki âyette iman etmeyenlere verilecek cezayı belirttikten sonra 30. âyette de, "Biz, güzel iş yapanların ecrini asla zâyi etmeyiz" buyurarak kendisinin adaletine işaret etmekte, inanıp iyi işler yapanların emeklerinin boşa gitmeyeceğini, karşılıklarının eksiksiz olarak kendilerine verileceğini ifade buyurmaktadır. 31. âyette ise iman edip iyi işler yapanlara verilecek karşılığın neler olduğu bildirilmektedir. Âhiret hayatı ve burada müminlere verilecek nimetler öz ve yapı itibariyle dünyada bilinen nesnelerden farklı olduğu için insanlar tarafından bilinmemektedir. Burada ve benzeri diğer âyetlerdeki tasvirler ise (meselâ bk. Hac 22/23; İnsân 76/21) müminler için ebedî hayatın konforu, canlılığı ve rahatlığının temsilî birer anlatımıdır (bu konuda geniş bilgi için bk. Bakara 2/25).

32 – 44

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِاَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ
مِنْ اَعْنَابٍ وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًاۜ ﴿٣٢﴾ كِلْتَا
الْجَنَّتَيْنِ اٰتَتْ اُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْـًٔاۙ وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا
نَهَرًاۙ ﴿٣٣﴾ وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌۚ فَقَالَ لِصَاحِبِه۪ وَهُوَ يُحَاوِرُهُٓ اَنَا۬ اَكْثَرُ
مِنْكَ مَالًا وَاَعَزُّ نَفَرًا ﴿٣٤﴾ وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِه۪ۚ
قَالَ مَٓا اَظُنُّ اَنْ تَبٖيدَ هٰذِه۪ٓ اَبَدًاۙ ﴿٣٥﴾ وَمَٓا اَظُنُّ السَّاعَةَ قَٓائِمَةًۙ

وَلَئِنْ رُدِدْتُ اِلٰى رَبّ۪ي لَاَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا ﴿٣٦﴾ قَالَ لَهُ
صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُٓ اَكَفَرْتَ بِالَّذ۪ي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ
ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوّٰيكَ رَجُلًاۜ ﴿٣٧﴾ لٰكِنَّا۬ هُوَ اللّٰهُ رَبّ۪ي وَلَٓا اُشْرِكُ بِرَبّ۪ٓي
اَحَدًا ﴿٣٨﴾ وَلَوْلَٓا اِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَٓاءَ اللّٰهُۙ لَا قُوَّةَ
اِلَّا بِاللّٰهِۚ اِنْ تَرَنِ اَنَا۬ اَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًاۚ ﴿٣٩﴾ فَعَسٰى رَبّ۪ٓي اَنْ يُؤْتِيَنِ
خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَٓاءِ فَتُصْبِحَ صَع۪يدًا
زَلَقًاۙ ﴿٤٠﴾ اَوْ يُصْبِحَ مَٓاؤُ۬هَا غَوْرًا فَلَنْ تَسْتَط۪يعَ لَهُ طَلَبًا ﴿٤١﴾
وَاُح۪يطَ بِثَمَرِه۪ فَاَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلٰى مَٓا اَنْفَقَ ف۪يهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى
عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَا لَيْتَن۪ي لَمْ اُشْرِكْ بِرَبّ۪ٓي اَحَدًا ﴿٤٢﴾ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ
فِئَةٌ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَمَا كَانَ مُنْتَصِرًاۜ ﴿٤٣﴾ هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ
لِلّٰهِ الْحَقِّۜ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا ﴿٤٤﴾

Meâli

32. Onlara, misal olarak şu iki adamı anlat: Bunlardan birine iki üzüm bağı vermiş, her ikisinin de etrafını hurmalarla donatmış, aralarında da ekin bitirmiştik. **33.** Bağların ikisi de yemişlerini verip hiçbir ürünü eksik bırakmamışlardı. İki bağın arasından bir de ırmak akıtmıştık. **34.** Böylece adamın bol ürünü oluyordu. Bu yüzden arkadaşıyla ko-

nuşurken ona şöyle dedi: "Benim malım seninkinden daha çok; insan sayısı olarak da daha güçlüyüm." **35.** Böyle bir böbürlenme içinde kendine kötülük ederek bağına girdi ve şöyle dedi: "Bunun hiçbir zaman yok olacağını sanmam. **36.** Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Şayet rabbimin huzuruna götürülürsem, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum." **37.** Kendisiyle konuşmakta olan arkadaşı ona hitaben, "Sen, dedi, seni topraktan, sonra nutfeden (sperm) yaratan, daha sonra seni bir adam biçimine sokan Allah'ı inkâr mı etmektesin? **38.** Halbuki O Allah benim rabbimdir ve ben rabbime hiçbir şeyi ortak koşmam. **39-40.** Keşke bağına girdiğinde, 'Mâşallah! Güç yalnız Allah'ındır' deseydin! Eğer malca ve evlâtça beni kendinden güçsüz görüyorsan, ben de rabbimin, senin bağından daha iyisini bana vereceğini umuyorum. Ve Allah senin bağına gökten âfetler gönderir de bağ boş ve kaygan bir zemin haline gelebilir. **41.** Yahut bağının suyu dibe çekilir de bir daha onu aramaya bile gücün yetmez." **42.** Çok geçmeden adamın ürünleri (felâketlerle) kuşatıldı. Sahibi, çardakları yere çökmüş haldeki bağı uğruna yaptığı masraflardan ötürü çırpınmaya başladı. "Ah, diyordu, keşke ben rabbime hiçbir şeyi ortak koşmamış olsaydım!" **43.** Ona Allah'tan başka yardım edecek yandaşları da yoktu; kendisi de (bu felâkete) engel olamadı. **44.** İşte burada yardım ve dostluk, Hak olan Allah'a mahsustur. Mükâfatı en iyi olan O, en güzel âkıbeti veren yine O'dur.

Tefsiri

32-44. Yüce Allah önceki âyetlerde inanmayanların cehennemdeki durumlarıyla inananların cennetteki durumlarını anlattıktan sonra, burada da bu iki grubun hallerine uygun olarak biri imanın, diğeri küfrün temsilcisi durumundaki iki adamın inanç ve davranış özelliklerini örnek vermiştir. Âyetlerden anlaşıldığına göre küfrün temsilcisi olan şahıs büyük bir servete sahiptir; imanın temsilcisi ise fakir ve zayıftır. Servet sahibi olan şahıs Allah'a iman edip verdiği nimete şükredeceği yerde, servetini fakir arkadaşına karşı böbürlenme ve nankörlük vesilesi yapmıştır. Malının yok olmayacağına ve kıyametin kopmayacağına inan-

maktadır; kopsa bile âhirette Allah katında dünyadakinden daha iyi bir durumda olacağını iddia etmektedir.

Âhirete inanan arkadaşı ise iman ve sâlih amel konusunda ona öğüt vermiş, kendisini topraktan yaratıp çeşitli safhalardan geçirdikten sonra mükemmel bir insan haline getiren Allah'a ortak koşarak nankörlük etmesinin uygun olmadığını, âhireti inkâr etmenin bir bakıma Allah'ı inkâr etmek olduğunu bildirmiştir. Zenginlik de yoksulluk da birer imtihan aracıdır. Bu âyetlerde imtihanı kazanan ile kaybeden iki örnek canlı bir üslûp içinde, karşılaştırma yöntemiyle verilmektedir.

Bu iki kişinin kimlikleri konusunda tefsirlerde farklı görüşler vardır: **a)** Bunlar Mekke'de Mahzûm kabilesinden iki kardeştir. Biri kâfir olan Esved b. Abdü'l-Eşed, diğeri ise müslüman olan kardeşi Ebû Seleme'dir. Bahçeler ise muhtemelen Tâif'te bulunmaktadır. **b)** Bunlar İsrâiloğulları'ndan iki kardeştir. Babalarından kalan mirası bölüştüklerinde, mümin olan malını hayır yolunda harcamış, diğeri ise örnekte anlatılan bağları satın almıştır. Sonuç ise anlatıldığı gibi hüsrandır (İbn Âşûr, XV, 316). **c)** Bu olay inananla inanmayan insanın iç dünyalarını anlatan bir temsildir. Burada inanmanın insan ruhuna verdiği güven ve huzur ile inançsızlığın sebep olduğu güvensizlik ve huzursuzluk anlatılarak Mekkeli zengin müşriklerle yoksul müslümanların ruh halleri tasvir edilmiştir. Yoksul insanlarla beraber oturmaya tenezzül etmeyen zenginlerin tutumlarını kınayan ve Hz. Peygamber'e onların sözlerine uymamasını emreden âyetlerden sonra bu misalin getirilmesi, müşriklerin sonunun o bahçe sahibi zenginin sonuna benzeyeceğine işaret etmektedir.

45 – 49

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَٓاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَٓاءِ
فَاخْتَلَطَ بِه۪ نَبَاتُ الْاَرْضِ فَاَصْبَحَ هَش۪يمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُۜ
وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا ﴿٤٥﴾ اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ ز۪ينَةُ

الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ
ثَوَابًا وَخَيْرٌ اَمَلًا ﴿٤٦﴾ وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْاَرْضَ بَارِزَةً
وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ اَحَدًا ﴿٤٧﴾ وَعُرِضُوا عَلٰى رَبِّكَ
صَفًّا لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ بَلْ زَعَمْتُمْ اَلَّنْ
نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا ﴿٤٨﴾ وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ
مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هٰذَا الْكِتَابِ
لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً اِلَّا اَحْصٰيهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا
حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ اَحَدًا ﴿٤٩﴾

Meâli

45. Onlara dünya hayatına dair şu örneği de ver: O gökten indirdiğimiz su gibidir; o su sayesinde yerdeki bitkiler gelişip birbirine karışır, sonra da bu bitkiler rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelir. Allah her şeye muktedirdir. **46.** Servet ve oğullar dünya hayatının süsüdür; kalıcı olan iyi davranışlar ise rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır. **47.** Bir gün dağları yürüteceğiz ve yeryüzünü dümdüz göreceksin. Hiçbirini geride bırakmaksızın onları da mahşerde toplarız. **48.** Artık hepsi sıra sıra rabbinin huzuruna çıkarılmışlardır. (Onlara): "Andolsun ki sizi ilk defasında yarattığımız gibi (tek başınıza) bize geldiniz. Oysa size asla bir buluşma zamanı tayin etmediğimizi sanmıştınız." **49.** Artık kitap ortaya konmuştur; suçluların, onda yazılı olanlardan korkuya kapılmış olarak, "Vay ha-

limize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!" dediklerini görürsün. Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Rabbin hiç kimseye zulmetmez.

Tefsiri

45-46. Mekkeli bazı zenginler, mallarının ve oğullarının çokluğu sebebiyle şımardıkları için tevhid dinine girmeye tenezzül etmiyor (Kalem 68/14-15), hayatın sadece dünyadan ibaret olduğunu iddia ediyorlardı (bk. Câsiye 45/24). Yüce Allah, onların şımarmasına sebep olan dünya hayatının durumunu; insanın içini açan bitki örtüsüne hayat vermekte olan suya benzetiyor; ama bir süre sonra su çekiliyor, bitkiler kuruyor ve toza toprağa karışıyor.

Bu ibretli benzetmeye göre, insanları aldatan dünya hayatı fânidir, mal ve çocuklar da bu dünyanın süsüdür; kısa bir süre sonra fâni olan gidecek, sâlih amel kalacaktır.

"İyi davranışlar" diye çevirdiğimiz ve kalıcı olduğu açıklanan *sâlihât* hem inanmayı hem de İslâm'ın yapılmasını emrettiği ve hoş karşıladığı, ahlâkî değerlere uygun işleri ve güzel davranışları ifade etmektedir. Allah'ı zikretmek, namaz, oruç, hac, zekât ve benzeri bütün ibadetler; cihad etmek, iyiliğe yöneltmek, kötülükten sakındırmak, ana babaya, akrabaya ve komşulara iyi davranmak, adalet, ihsan vb. Kur'an'ın öngördüğü bütün iyi işler dünyada insanlara fayda verecek ve âhirette de kurtuluşa vesile olacak sâlih amellerdir. İnsana yakışan, dünya hayatında yapacağı iyi işlerle ebedî saadetini kazanmaktır. Bununla beraber İslâm, helâl mal kazanmayı ve dünya nimetlerinden istifade etmeyi de yasaklamamıştır: "De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı? De ki: Onlar dünya hayatında müminlere yaraşır; kıyamet gününde ise yalnız onlara mahsus olacaktır" (A'râf 7/32). Ancak İslâm bu nimetlerin fakirlere karşı kibir ve gurur vesilesi edilmesini, maddî ve psikolojik baskı aracı yapılmasını hoş görmez.

47-48. Dağların yürütülmesinden maksat, kıyamet gününde şiddetli bir deprem ve infilâkin meydana getirilmesi, dağların atılmış yün gibi savrulması olabilir. Kur'an'ın değişik yerlerdeki anlatımına göre o gün

yer kütlesi sarsılacak ve dağlar darmadağın edilecek (Hâkka 69/14), savrulan kum yığınları haline gelecek (Müzemmil 73/14), atılmış renkli yün gibi olacak (Kāria 101/5), toz duman haline gelecek (Vâkıa 56/5-6), bulutlar gibi hareket edecek, nihayet bir serap olacaktır (Nebe' 78/20). Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Sana dağları soruyorlar. De ki: Rabbim onları un ufak edip savuracak; yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak. Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün" (Tâhâ 20/105-107). Bu konuda Elmalılı Muhammed Hamdi şöyle der: "Dağların atılmış renkli yünler gibi olmaları hali, bizim idrakimize göre bütün yer küresinin volkan gibi infilâk edip patlaması halini düşündürdüğü gibi, son zaman savaşlarının o hali almaya doğru giden yakıcı manzaralarını da göz önüne getirmektedir" (IX, 6029). Allah dağları yerinden giderir, yok eder, her taraf dümdüz ve çıplak hale gelir. Böylece yeryüzünde ne bir bitki ne bir ağaç ne bir canlı ne de bir bina kalır.

Bundan sonra Allah Teâlâ, bütün insanları huzurunda saf halinde toplayacak ve inkârcılara şöyle hitap edecek: "Siz ilk yarattığımız gibi bize geldiniz!" Yani siz öldükten sonra dirilmeyi inkâr ediyordunuz, işte gördünüz. Sizi hiç yokken nasıl yarattıysak öldükten sonra da öylece dirilttik. Şimdi huzurumuza aynen yarattığımız zamanki gibi çıplak, malsız, mülksüz, çocuksuz ve yardımcısız olarak geldiniz. Nitekim başka bazı âyetlerde şöyle buyurulmuştur: "Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkanızda bırakacaksınız" (En'âm 6/94). "Onun sözünü ettiği şeyler sonunda bize kalacak, kendisi de tek başına bize gelecek" (Meryem 19/80). Hz. Peygamber de kıyamet gününde Allah'ın insanları, ilk yaratıldıkları doğal halleri ve görünüşleriyle, yanlarında dünyalık hiçbir şeyleri olmaksızın toplayacağını haber vermiştir (*Müsned*, III, 495).

49. Bu ve benzeri âyetler (meselâ bk. Câsiye 45/29; İnfitâr 82/10-12) insanoğlunun dünyada başı boş bırakılmadığını, yapmış olduğu iyi veya kötü, büyük veya küçük her türlü amelin, mahiyetini bilmediğimiz bir şekilde yazılıp korunduğunu ifade etmektedir. İnkârcıların hesaba katmadıkları âhiret gününde herkesin amel defteri önüne konacak ve dünyada yapmış olduğu büyük-küçük ne ameli varsa orada zaptedilmiş olduğunu görecek-

tir. Dünyada günaha batmış olanlar o gün yapmış oldukları kötülüklerin sayılıp dökülmesinden dehşete kapılacaklar, Allah'ın vereceği cezadan ve insanlar karşısında rezil olmaktan korkacaklardır.

50 – 53

Meâli

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْلٖيسَۜ كَانَ
مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّهٖۜ اَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُٓ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونٖي
وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّۜ بِئْسَ لِلظَّالِمٖينَ بَدَلًا ﴿٥٠﴾ مَٓا اَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَا خَلْقَ اَنْفُسِهِمْۖ وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلّٖينَ
عَضُدًا ﴿٥١﴾ وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَٓائِيَ الَّذٖينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ
فَلَمْ يَسْتَجٖيبُوا لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَوْبِقًا ﴿٥٢﴾ وَرَاَ الْمُجْرِمُونَ النَّارَ
فَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا ﴿٥٣﴾

50. Hani biz meleklere, "Âdem'e secde edin" demiştik; İblîs'ten başka hepsi secde ettiler. O, cinlerdendi; rabbinin emrinden dışarı çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onu izleyenleri mi dost ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Zalimler için bu ne fena bir bedeldir! **51.** Ben onlara ne göklerin ve yerin yaratılışını ne de bizzat kendilerinin yaratılışını gösterdim. Ben yoldan çıkaranları yardımcı edinecek değilim. **52.** Unutma ki bir gün Allah, "Benim ortaklarım olduğunu

ileri sürdüğünüz şeyleri çağırın!" buyuracak. Onları çağıracaklar fakat kendilerine cevap veremeyecekler; çünkü biz aralarına aşılamaz bir uçurum koyduk. **53.** Suçlular ateşi görür görmez, kendilerinin orayı boylayacaklarını iyice anlayacaklar; fakat ondan kurtuluş yolu bulamayacaklar.

Tefsiri

50. Âdem ile İblîs kıssası daha önce birkaç defa geçmiş ve oralarda İblîs'in Âdem'e secde etmemesinin sebebi açıklanmıştı (bk. Bakara 2/34; A'râf 7/11; Hicr 15/30-31). Burada, Allah'ın ve peygamberin yolunu bırakıp da hem Allah'ın hem de insanların düşmanı olan İblîs'in ve soyunun yolundan giden sapkın insanları uyarmak için konuya tekrar kısaca değinilmiştir.

İblîs'in cinlerden mi meleklerden mi olduğu konusunda farklı görüşler olmakla birlikte (Râzî, XXI, 136), bu ve benzeri âyetler onun meleklerden olmadığını açık bir şekilde ifade eder. Mecaz anlamıyla "izleyenler" diye çevirdiğimiz *zürriyyet* kelimesinin sözlük anlamı, "ondan türeyenler, onun nesli" demektir. Buna göre cinler melek olamaz; çünkü *melekler* nuranî varlıklar olup onların erkeklik ve dişilikleri yoktur. Onlar evlenmezler, dolayısıyla çocuk sahibi olmazlar. Melekler, yaratılışları itibariyle itaatkâr varlıklar olup Allah'a asla isyan etmezler, kendilerine emredilenleri yerine getirirler (bk. Nahl 16/50; Tahrîm 66/6). Halbuki İblîs çeşitli âyetlerde ifade edildiği üzere Allah'a isyan etmiştir. Çünkü o cinlerdendir, cinler ise itaat veya isyan etme özgürlüğüne sahip varlıklardır.

Başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır: "O gün Allah onların hepsini toplayacak ve meleklere soracak: 'Bunlar mıydı size tapmakta olanlar?' Melekler şöyle cevap verecekler: 'Hâşâ, sen yüceler yücesisin! Bizim velimiz onlar değil sensin.' Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmıştı" (Sebe' 34/40-41).

Kur'an-ı Kerîm'de İblîs'in de (A'râf 7/12) cinlerin de (Rahmân 55/15) ateşten yaratılmış oldukları bildirilmiştir. Bu âyetler cinlerle meleklerin ayrı ayrı varlıklar olduğunu gösterir.

Cinler de melekler gibi gayri maddî oldukları için, bu anlamda meleklerin cinlerden sayılabileceğini, dolayısıyla cinlerden olan İblîs'in aynı zamanda meleklerden olmasına bir engel bulunmadığını savunanlar

olmuşsa da gerek yukarıdaki deliller, gerekse Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadîs-i şerif, meleklerle cinlerin farklı varlıklar olduğunu ifade etmektedir. Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Melekler nurdan yaratıldı. Cinler ise öz ateşten yaratıldı. Âdem de (Kur'an'da) size anlatılan şeyden (toprak) yaratıldı" (Müslim, "Zühd", 60; melekler hakkında bilgi için bk. Bakara 2/30; cinler hakkında bilgi için bk. Cin 72/1).

51. "Ben onlara ne göklerin ... ne de kendilerinin yaratılışını gösterdim" cümlesindeki zamirlerden kimin kastedildiğine göre âyete iki türlü mâna verilmektedir: **a)** Zamirler, İblîs'i ve neslini ifade ettiği takdirde meâlde verilen mâna çıkar. Buna göre âyette göklerin, yerin ve insanların yaratılışında –hazır bulundurulmadıkları için– hiçbir katkıları olmayan, hatta kendileri dahi sonradan yaratılmış bulunan, dolayısıyla ilâh olmaları imkânsız olan şeytanların ibadet ve itaate lâyık olmadıkları bildirilmekte ve Allah'ın, insanları yanlış yola saptıranları kendisine yardımcı edinmeyeceği vurgulanmaktadır. **b)** Zamirler, İblîs'i ve neslini dost edinen insanları ifade ettiği takdirde mâna şöyle olur: Ben onlara (müşrikler) ne göklerin ne yerin ne de bizzat kendilerinin yaratılışını gösterdim. Ben yoldan çıkaranları yardımcı edinecek değilim. Onlar, bana ortak koştukları şeylerin, kâinatı yaratırken bana yardım ettiklerini görmediler. O halde onların benim ortaklarım olduğunu nasıl iddia ediyorlar?

52-53. Yüce Allah kıyamet gününde hesaba çekmek üzere bütün mahlûkatı huzurunda topladığı zaman, dünyada kendisine ortak koşmuş olanlara şöyle seslenecek: Haydi, benim ortaklarım olduğunu ileri sürdüğünüz şeyleri çağırın da size yardım etsinler! Bunun üzerine müşrikler tanrılarını çağıracaklar. Fakat o sözde tanrılar cevap veremeyecek. Zira Allah Teâlâ müşriklerle tanrı edindikleri şeyler arasına tabii bir engel koymuştur. Onların hilkat ve tabiatları tapınmaya lâyık ve yardım etmeye müsait değildir. Bu husus orada açıkça ortaya çıkacak, artık tapanlarla tapılanlar birbirlerini göremeyeceklerdir. Bâtıl tanrıların dünyada faydaları olmadığı gibi âhirette de faydaları olmayacağı ortaya çıkacaktır. İşte o zaman suçlular cehennemi görecekler, oraya gireceklerini ve oradan çıkmak için bir kurtuluş yolu bulamayacaklarını anlayacaklardır.

54 – 59

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍۜ وَكَانَ الْاِنْسَانُ
اَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا ﴿٥٤﴾ وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُٓوا اِذْ جَٓاءَهُمُ
الْهُدٰى وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ اِلَّٓا اَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْاَوَّلٖينَ اَوْ يَأْتِيَهُمُ
الْعَذَابُ قُبُلًا ﴿٥٥﴾ وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلٖينَ اِلَّا مُبَشِّرٖينَ
وَمُنْذِرٖينَۚ وَيُجَادِلُ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ
الْحَقَّ وَاتَّخَذُٓوا اٰيَاتٖي وَمَٓا اُنْذِرُوا هُزُوًا ﴿٥٦﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ
ذُكِّرَ بِاٰيَاتِ رَبِّهٖ فَاَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُۜ اِنَّا
جَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ وَفٖٓي اٰذَانِهِمْ وَقْرًاۜ
وَاِنْ تَدْعُهُمْ اِلَى الْهُدٰى فَلَنْ يَهْتَدُٓوا اِذًا اَبَدًا ﴿٥٧﴾ وَرَبُّكَ الْغَفُورُ
ذُو الرَّحْمَةِۜ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذَابَۜ بَلْ لَهُمْ
مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهٖ مَوْئِلًا ﴿٥٨﴾ وَتِلْكَ الْقُرٰٓى اَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا
ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا ﴿٥٩﴾

Meâli

54. Hakikaten biz bu Kur'an'da insanlar için her türlü misali vermişizdir. Fakat insan tartışmaya çok düşkün olan bir varlıktır. **55.** Kendilerine hidayet geldiğinde insanları iman etmekten ve rablerinden mağfiret talep etmekten alıkoyan şey sadece, öncekilerin başına gelenlerin kendi başlarına da gelmesi, yahut âhiret azabının göz göre göre kendilerine gelmesini beklemeleridir. **56.** Biz resulleri, sadece müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kâfir olanlar ise, bâtıla dayanarak hakkı ortadan kaldırmak için mücadele verirler. Onlar, âyetlerimi ve kendilerine yapılan uyarıları alaya almışlardır. **57.** Kendisine rabbinin âyetleri hatırlatılıp da ona sırt çevirenden ve kendi elleriyle yaptığını unutandan daha zalim kim vardır? Biz onların kalplerine, bu uyarıyı algılamalarına engel olan bir örtü koyduk, kulaklarına da sağırlık verdik. Sen onları hidayete çağırsan da artık ebediyen hidayete eremeyecekler. **58.** Senin rabbin hep bağışlayıcıdır ve merhamet sahibidir; şayet yaptıkları yüzünden onları (hemen) cezalandıracak olsaydı, onlara azabı çarçabuk verirdi. Fakat kendilerine tanınmış belli bir süre vardır ki, artık bundan öte kaçıp kurtulacakları bir sığınak bulamayacaklardır. **59.** İşte o beldeler (ahalisi) zulmettikleri zaman onları helâk ettik; onları helâk etmek için de belli bir zaman tayin etmiştik.

Tefsiri

54-56. Bu misallerin verilmesindeki gaye insanların öğüt ve ibret alarak gerçeğe inanmalarını sağlamaktır. Allah Teâlâ, insanlar ibret alsınlar diye Kur'an'da çokça misal vermiştir. Sivri sinekten, akıllara durgunluk veren uçsuz bucaksız göklerin yaratılışından, dünya hayatının fâniliğinden ve kâinattaki iyi ve kötü şeylerden örnekler vermiştir ki insanlar düşünüp gerçeği anlasın ve kabul etsinler. Fakat insanlardan bir kısmının inat ve inkârları, bencillik ve çıkar hesapları onları, hak dine ve peygambere karşı kör bir mücadeleye itmiş, hak ve hidayet karşısında inat ve ısrarla direnerek inkârlarını sürdürmüşlerdir. Akıl ve nakil delillerinden yararlanırken iman etmek ve Allah'tan bağışlanmayı dile-

mek yerine öncekilerin başlarına gelen felâketlerin kendi başlarına da gelmesini beklemiş veya kendilerine vaad edilen azabı açık seçik görmek istemişlerdir. Nitekim bir âyette şöyle dedikleri bildirilmektedir: "Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikatse gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!" (Enfâl 8/32).

Bununla beraber Allah Teâlâ peygamberleri, insanları helâk etmek için değil onlara müjde vermek ve isyan edenleri uyarmak için göndermiştir. Fakat inanmayanlar hakkı mağlûp etmek için mücadele etmektedirler. Onlar, hak ve hakikatin ortaya çıkması için değil, bilâkis Allah'ın âyetleri ve bu âyetlerde bildirilen azap ile alay etmek için mücadele ederler. Böyle peşin hükümlü ve sabit fikirli kimselere ne kadar misal getirilirse getirilsin fayda vermez. Bunlar azabı apaçık görmedikçe iman etmezler. Ancak azabı gördükten sonra da inanmaları kendilerine bir fayda sağlamaz.

57. Şüphesiz ki Allah'ın âyetleri kendisine hatırlatıldığı halde kibirlenip onlara sırt çeviren ve yapmış olduğu kötülükleri unutup hatırlamazlıktan gelen kimse, kendisine en büyük zulmü yapmıştır. Çünkü onun bu davranışı, ebedî hayatının azap içinde geçmesine sebep olmaktadır. Yüce Allah böyle peşin fikirli, inatçı kimselerin inkârları yüzünden kalplerini mühürler, kulaklarını da kapatır (bk. Nisâ 4/155). Dolayısıyla bunlar hakkı işitmez ve anlamazlar. Peygamberin veya diğer davetçilerin daveti bunlara fayda vermez ve ebediyen doğru yolu bulamazlar.

58-59. Yüce Allah'ın mağfireti geniş, merhameti büyüktür. Bu sebeple kullarının kusur ve isyanlarına rağmen onları hemen cezalandırmaz, bilâkis uslanmaları için onlara mühlet verir. Allah'ın âdeti böyledir. Zalimlere mühlet verir, fakat verilen süre içinde tövbe edip hakka dönmezlerse, artık dünya ve / veya âhirette cezalarını verir. Nitekim daha önce kendilerine zulmetmiş olan Âd, Semûd, Lût ve benzeri kavimlere de belli bir süre mühlet vermiş, fakat verilen süre içinde hakka dönmedikleri için onları helâk etmiştir.

60 – 82

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِفَتٰيهُ لَٓا اَبْرَحُ حَتّٰٓى اَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ اَوْ اَمْضِيَ حُقُبًا
﴿٦٠﴾ فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبٖيلَهُ
فِي الْبَحْرِ سَرَبًا ﴿٦١﴾ فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتٰيهُ اٰتِنَا غَدَٓاءَنَاۘ لَقَدْ
لَقٖينَا مِنْ سَفَرِنَا هٰذَا نَصَبًا ﴿٦٢﴾ قَالَ اَرَاَيْتَ اِذْ اَوَيْنَٓا اِلَى الصَّخْرَةِ
فَاِنّ۪ي نَسٖيتُ الْحُوتَۘ وَمَٓا اَنْسَانٖيهُ اِلَّا الشَّيْطَانُ اَنْ اَذْكُرَهُۚ
وَاتَّخَذَ سَبٖيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا ﴿٦٣﴾ قَالَ ذٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِۗ فَارْتَدَّا عَلٰٓى
اٰثَارِهِمَا قَصَصًاۙ ﴿٦٤﴾ فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَٓا اٰتَيْنَاهُ رَحْمَةً
مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾ قَالَ لَهُ مُوسٰى هَلْ
اَتَّبِعُكَ عَلٰٓى اَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾ قَالَ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطٖيعَ
مَعِيَ صَبْرًا ﴿٦٧﴾ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰى مَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ خُبْرًا ﴿٦٨﴾ قَالَ
سَتَجِدُن۪ٓي اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ صَابِرًا وَلَٓا اَعْصٖي لَكَ اَمْرًا ﴿٦٩﴾ قَالَ
فَاِنِ اتَّبَعْتَنٖي فَلَا تَسْـَٔلْنٖي عَنْ شَيْءٍ حَتّٰٓى اُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا
﴿٧٠﴾ فَانْطَلَقَاࣞ حَتّٰٓى اِذَا رَكِبَا فِي السَّفٖينَةِ خَرَقَهَاۜ قَالَ اَخَرَقْتَهَا

لِتُغْرِقَ اَهْلَهَاۚ لَقَدْ جِئْتَ شَيْـٔاً اِمْراً ﴿٧١﴾ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ اِنَّكَ لَنْ
تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْراً ﴿٧٢﴾ قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي
مِنْ اَمْرِي عُسْراً ﴿٧٣﴾ فَانْطَلَقَا حَتّٰٓى اِذَا لَقِيَا غُلَاماً فَقَتَلَهُۙ قَالَ
اَقَتَلْتَ نَفْساً زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍۜ لَقَدْ جِئْتَ شَيْـٔاً نُكْراً
﴿٧٤﴾ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكَ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْراً ﴿٧٥﴾
قَالَ اِنْ سَاَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِيۚ قَدْ بَلَغْتَ مِنْ
لَدُنِّي عُذْراً ﴿٧٦﴾ فَانْطَلَقَا حَتّٰٓى اِذَٓا اَتَيَٓا اَهْلَ قَرْيَةٍۨ اسْتَطْعَمَٓا
اَهْلَهَا فَاَبَوْا اَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَاراً يُرِيدُ اَنْ يَنْقَضَّ
فَاَقَامَهُۜ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ اَجْراً ﴿٧٧﴾ قَالَ هٰذَا
فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَۚ سَاُنَبِّئُكَ بِتَاْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْراً
﴿٧٨﴾ اَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَاَرَدْتُ
اَنْ اَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَٓاءَهُمْ مَلِكٌ يَاْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْباً ﴿٧٩﴾
وَاَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ اَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَٓا اَنْ يُرْهِقَهُمَا

طُغْيَانًا وَكُفْرًاۚ ﴿٨٠﴾ فَاَرَدْنَٓا اَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكٰوةً
وَاَقْرَبَ رُحْمًا ﴿٨١﴾ وَاَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَت۪يمَيْنِ فِي
الْمَد۪ينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ اَبُوهُمَا صَالِحًاۚ فَاَرَادَ
رَبُّكَ اَنْ يَبْلُغَٓا اَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَاۗ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَۚ
وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ اَمْر۪يۜ ذٰلِكَ تَأْو۪يلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًاۜ ﴿٨٢﴾

Meâli

60. Bir vakit Mûsâ genç adamına, "Ta iki denizin birleştiği yere varıncaya kadar yahut (bu yolda) senelerce yürümedikçe durup dinlenmeyeceğim" demişti. **61.** Her ikisi, iki denizin birleştiği yere varınca balıklarını (yoklamayı) unuttular. Balık denizde yolunu tutup gitmişti. **62.** Oradan uzaklaştıklarında Mûsâ genç adama, "Yiyeceğimizi getir. Gerçekten yolculuğumuz yüzünden yorgun düştük" dedi. **63.** Genç, "Gördün mü, dedi, o kayanın yanında konakladığımız zaman balığı unuttum! Onu sana söylemeyi bana unutturan, şeytandan başkası değildir." Balık, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitmişti. **64.** Mûsâ, "İşte aradığımız bu idi" dedi. Hemen izleri üzerine geri döndüler. **65.** Derken, kullarımızdan birini buldular ki ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik. **66.** Mûsâ ona, "Senin öğrendiğin doğruya ulaştıran bilgiden bana da öğretmen için sana tâbi olayım mı?" dedi. **67-68.** O kul, "Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin, (iç yüzünü) kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredersin?" dedi. **69.** Mûsâ, "İnşallah sen beni sabreder bulacaksın. Senin sözünden dışarı çıkmam" dedi. **70.** O da, "Eğer bana tâbi olursan, sana o konuda bilgi verinceye kadar hiçbir şey hakkında bana soru sorma!" diye tembih etti. **71.** Bunun üzerine birlikte yürüdüler. Kıyıya ulaşıp gemiye bindikleri zaman o kul gemiyi deldi. Mûsâ, "İçindekileri

boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen çok kötü bir iş yaptın!" dedi. **72.** Kul "Ben sana, sen benimle beraberliğe sabredemezsin, demedim mi?" dedi. **73.** Mûsâ, "Unuttuğum şeyden dolayı beni paylama ve işimi çıkmaza sokma" dedi. **74.** Yine yola koyuldular. Nihayet bir erkek çocuğa rastladıklarında o kul hemen onu öldürdü. Mûsâ dedi ki: "Masum bir insanı, bir cana karşılık olmaksızın katlettin ha! Gerçekten sen fena bir şey yaptın!" **75.** O kul "Sana, benimle beraber olmaya sabredemezsin dememiş miydim? dedi. **76.** Mûsâ, "Eğer bundan sonra sana bir şey sorarsam artık bana arkadaşlık etme! Bu takdirde hakikaten benden yana mazeretin sonuna ulaşmış olursun" dedi. **77.** Yine yürüdüler. Nihayet bir köy halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Ancak köy halkı onları misafir etmekten kaçındı. Derken orada yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar, o hemen onu doğrulttu. Mûsâ "Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın" dedi. **78.** O cevap verdi: "İşte bu, beraberliğimizin sona ermesidir. Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin iç yüzünü haber vereceğim" dedi. **79.** "Gemi var ya, o, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu delerek kusurlu hale getirmek istedim. (Çünkü) onların gideceği yerde her (sağlam) gemiyi gaspetmekte olan bir kral vardı. **80.** Erkek çocuğa gelince, onun ana babası, mümin kimselerdi; çocuğun onları sonunda azgınlık ve nankörlüğe düşürmesinden korktuk. **81.** Böylece istedik ki, rableri onun yerine kendilerine ondan daha temiz ve daha merhametlisini versin. **82.** Duvara gelince o, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir define vardı; babaları ise iyi bir adamdı. Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve rabbinden bir rahmet olarak definelerini çıkarsınlar. Ben bunları kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur."

Tefsiri

60-61. Farklı görüşler bulunmakla beraber müfessirlerin çoğuna göre, kıssada geçen Mûsâ'dan maksat, İsrâiloğulları'na peygamber olarak gönderilmiş ve kendisine Tevrat verilmiş olan Hz. Mûsâ'dır (bilgi için bk. Bakara 2/51 vd.). Delikanlının da Hz. Yûsuf'un torunlarından Yûşâ b. Nûn olup Hz. Mûsâ'nın kız kardeşinin oğlu olduğu rivayet edilir. Uzun

süre Hz. Mûsâ'nın hizmetinde bulunmuş, ondan ilim almış ve onun vefatından sonra yine bir peygamber olarak İsrâiloğulları'nın yönetimini üslenmiştir. Bazı kaynaklarda yüz on (veya yüz yirmi) sene yaşadığı ve Hz. Mûsâ'dan sonra yirmi yedi (veya yirmi dokuz) sene İsrâiloğulları'nı yönettiği belirtilmektedir (İbn Âşûr, XIII, 360; Ahmet Suphi Fuat, "Yûşa'", *İA*, XIII, 443).

Kıssada geçen ve Hz. Mûsâ'ya ledünnî ilim (gayb ilmi) hakkında bilgi veren üçüncü şahsın kimliğine dair Kur'an'da bilgi verilmemiş olup, sadece 65. âyette "kullarımızdan biri" şeklinde geçmektedir. Ancak müfessirlerin çoğunluğu bu şahsın *Hızır* aleyhisselâm olduğu görüşündedir (bk. Râzî, XXI, 149; Şevkânî, III, 336). Hızır'ın ledünnî ilme sahip olduğu şüphesiz olmakla birlikte, peygamber olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Bu kıssadaki olayları, Hz. Mûsâ'nın Hızır'a tâbi olmasını, ondan ilim almasını ve kıssada geçen bazı âyetleri, özellikle 82. âyetteki, "Ben bunu kendiliğimden yapmadım" ifadesini nazarı itibara alarak Hızır'ın peygamber olduğunu iddia eden âlimler çoğunluktadır. Diğerleri ise onun peygamber değil velî olduğunu kabul ederler (Râzî, XXI, 148).

Hızır aleyhisselâmın âb-ı hayat içtiği için kıyamete kadar yaşayacağını söyleyenlere karşı müfessirlerin çoğunluğu, "Senden önce de hiçbir beşere ebedîlik vermedik" (Enbiyâ 21/34) meâlindeki âyete ve diğer aklî ve naklî delillere dayanarak onun öldüğünü söylemişlerdir (Elmalılı, V, 3260). Hızır'ın maddî âlemde değil misal âleminde bulunduğunu söyleyenler de vardır (bk. Tehânevî, I, 415).

Resûlullah'ın olayla ilgili tamamlayıcı bilgiler verdiği bir açıklamasında bildirdiğine göre, bir gün Hz. Mûsâ İsrâiloğulları'na hitap ederken kendisine, "İnsanların en bilgini kimdir?" diye sorulur, o da "Allah bilir" demesi gerekirken "benim" diye cevap verir. Bunun üzerine yüce Allah ona, "İki denizin birleştiği yerde bir kulum var. O senden daha bilgindir" diye vahyeder. Hz. Mûsâ, "Rabbim, onu nasıl bulabilirim?" deyince de Allah, "Bir balık al, sepete koy; balığı nerede yitirirsen işte kulum oradadır" diye cevap verir.

Mûsâ aleyhisselâm, emredileni yapıp yardımcısı Yûşâ b. Nûn ile birlikte yola koyulurlar. İki denizin birleştiği yerdeki bir kayanın yanına

geldiklerinde başlarını koyup uyurlar. Balık sepetten atlayıp denizde yüzmeye başlar. Uyandıktan sonra Yûşâ balığın kaybolduğunu farkeder, fakat Mûsâ'ya haber vermeyi unutur. O gün ve bütün gece giderler. Sabah olunca Mûsâ yardımcısına, "Yiyeceğimizi getir. Gerçekten yolculuğumuz yüzünden yorgun düştük" der. Yûşâ bir gün önce kayanın dibinde uyuyup uyandıklarında balığın kaybolduğunu farkettiğini, ancak durumu Mûsâ'ya haber vermeyi unuttuğunu söyler. Mûsâ, "İşte bizim aradığımız yer orasıydı" der ve hemen geri dönerler, uyudukları yere gelerek Hızır ile buluşup tanışırlar. Hz. Mûsâ Hızır'a ondan ilim öğrenmek için geldiğini söyleyince, Hızır "Sen benimle beraberliğe sabredemezsin" der. Mûsâ da, "İnşallah, beni sabreder bulacaksın. Senin emrine de karşı gelmem" diye cevap verir. Hızır, "Eğer bana tâbi olursan, sana o konuda bilgi verinceye kadar hiçbir şey hakkında bana soru sorma!" diye uyarıda bulunur.

Derken bir gemi gelir, gemiye biner binmez Hızır geminin tahtalarından birini söküp çıkartır. Mûsâ ona kötü bir iş yaptığını söyler. Hızır, "Sana, benimle beraberliğe sabredemezsin demedim mi?" der. Mûsâ verdiği sözü unuttuğunu söyleyerek özür diler. Sahile çıktıklarında Hızır, sahilde oyun oynayan çocuklardan birini öldürür. Mûsâ ona, mâsum bir cana kıymanın kötü bir davranış olduğunu hatırlatır. Hızır, "Sana benimle beraberliğe sabredemezsin demedim mi?" der. Mûsâ, "Bundan sonra sana bir şey sorarsam bir daha benimle arkadaşlık etme" diye cevap verir ve artık mazeret gösteremeyeceğini söyler. Nihayet bir köye gelirler ve köy halkından yiyecek isterler. Fakat köy halkı onları misafir etmez. Köyde yıkılmak üzere olan bir duvar görürler. Hızır duvarı düzeltir. Mûsâ, "Onlar bizi misafir etmediler ... dileseydin, bu yaptığına karşılık onlardan bir ücret alırdın" der. Hızır, Hz. Mûsâ'nın son müdahalesinin artık ayrılma sebebi olduğunu, yolculukları esnasında yaptıklarının sebeplerini anlatacağını bildirir. Bunlar 79-82. âyetlerde bildirilen sebeplerdir. Resûlullah buyurmuştur ki: "Allah, Mûsâ'ya rahmet eylesin. Ne olurdu sabretseydi de Allah onların haberlerini bize daha çok anlatsaydı (geniş bilgi için bk. Buhârî, "Tefsîr", 18/2; Müslim, "Fezâil", 170-172).

Bu olayın nerede ve ne zaman meydana geldiğine dair gerek Kur'an'da gerekse hadiste açıklayıcı bilgi olmadığı gibi, âyette sözü edilen iki denizin de hangileri olduğuna dair bir açıklık yoktur. Bunların Akdeniz'le

Kızıldeniz veya Hazar denizi ile Karadeniz olduğu, yahut Nil nehrinin Sudan'daki iki kolu olan Beyaz Nil ile Mavi Nil olabileceği yahut Ürdün nehri ile Kızıldeniz veya daha başka denizler olabileceği ifade edilmiştir.

Bir başka yoruma göre "iki deniz" burada mecazi mânada kullanılmıştır. Bunlardan biri Hz. Mûsâ diğeri de Hızır'dır. Çünkü Mûsâ zâhir ilminin, Hızır da bâtın ilminin denizidir. İbn Abbas'tan böyle bir rivayet nakledilmekle birlikte müfessirler bu rivayetin sahih olmadığı kanaatindedirler.

Mevdûdî olayı farklı bir açıdan değerlendirmektedir. Ona göre olayın ayrıntıları göz önünde bulundurulacak olursa iki şey ortaya çıkmaktadır: **1.** Bu olaylar Mûsâ aleyhisselâmın peygamberliğinin ilk yıllarında gösterilmiş olmalıdır; çünkü bu tür şeyler, peygamberlerin ilk döneminde eğitim ve öğretim için gereklidir. **2.** Bu kıssa, Mekkeli müminleri rahatlatmak için anlatıldığına göre, İslâm'ın ilk dönemlerinde Mekkeli müşriklerin müminlere yaptığı işkencelerin bir benzeri ile İsrâiloğulları'nın da Hz. Mûsâ'nın peygamberliğinin ilk döneminde karşılaştığı sonucuna varılabilir. Bu iki noktaya dayanılarak bu olayın Firavun'un İsrâiloğulları'na uyguladığı işkencenin en şiddetli olduğu ve bu dönemde Hz. Mûsâ'nın Sudan'a yaptığı yolculuk esnasında gerçekleştiği söylenebilir. Bu takdirde iki denizin birleştiği yer de Mavi Nil ile Beyaz Nil'in birleştiği bugünkü Hartum şehri olur (III, 166).

Tarihî ve coğrafî bilgiler ışığında "mecma'u'l-bahreyn"den maksadın Süveyş körfezi ile Akabe körfezinin birleştiği yer olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Hz. Mûsâ'nın Hızır'ı araması olayı onun İsrâiloğulları'nı Mısır'dan çıkarıp Sina dağına götürmesi ve burada vahiy almasından sonra vuku bulmuştur. Sina dağına ve Sina çölüne en yakın iki deniz ise Süveyş ve Akabe körfezleridir. Bunun dışındaki görüşler çok uzak ihtimallerdir (Celal Kırca, "Mecma'u'l-bahreyn", *DİA*, XXVIII, 256).

Kıssa, Hz. Mûsâ ile ilgili olmasına rağmen Tevrat'ta yer almamıştır; bununla birlikte İsrâiloğulları arasında biliniyor olması gerekir. Nitekim yahudi efsanesinde bunun benzeri olan İlyâs ile Yeşua ben Levi kıssası vardır ki muhtemelen Kur'an'da anlatılan bu kıssanın bozulmuş şeklidir.

Bazı müsteşrikler, Kur'an'da anlatılan bu kıssanın Gılgamış destanından, İskender hikâyesinden ve yahudi efsanesinden veya Grek mitolojisindeki Glaukos (İlyada) hikâyesinden kaynaklanmış olduğunu ileri sürmüşlerdir (bk. A. J. Wensinck, "Hızır", *İA*, V, 458). Ancak bu efsa-

nelerdeki şahsiyet, Kur'an'daki Hızır'dan ziyade halk inançlarındaki Hızır'a benzemektedir. Ayrıca bu hikâyelerdekinin aksine, gerek Kur'an'da gerekse sahih hadislerde Hızır'ın ölümsüzlüğe mazhar olduğuna dair en küçük bir işaret yoktur (geniş bilgi için bk. İlyas Çelebi-Süleyman Uludağ, "Hızır", *DİA*, XVII, 406-411).

63-64. Müfessirler genellikle bu kayanın deniz kenarında bulunan herhangi bir kaya olduğunu ifade etmiş olmakla birlikte, Elmalılı kaya ile deniz arasında geniş bir mesafenin varlığına işaret eden 71. âyeti dikkate alarak bunun Kudüs'te belirli bir kaya olduğu kanaatine varmıştır (V, 3259). Ancak âyette balığın süzülüp denize girdiği açıkça ifade edildiğine göre kayanın deniz kenarında bir yerde olması gerekir.

65. "Ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik" meâlindeki cümle, Hızır'a öğretilmiş olan ilmin özel bir ilim olduğunu ifade eder. Tefsirciler, kıssadaki âyetlerden hareketle bunun "gayb ve sır ilmi" olduğunu söylemişlerdir. Allah Teâlâ tarafından olağan üstü yollarla öğretildiği için İslâmî literatürde bu ilme söz konusu âyetin lafzından hareketle *ledünnî ilim* denilmiştir. Bu mânada peygamberlere vahyedilen ilimlerin tamamı ledünnî ilim olmakla birlikte, âyetteki anlatım tarzı ve hadislerdeki açıklamalar, Hızır'a öğretilmiş olan ilmin peygamberlere verilenden farklı ve bu mânada özel bir ilim olduğunu gösterir. Nitekim yukarıda özet olarak zikredilen hadiste Hızır aleyhisselâm, "Ey Mûsâ! Ben Allah'ın ilminden bir ilme sahibim ki sen onu bilmezsin; onu bana Allah öğretti" diyerek buna işaret etmiştir (Buhârî, "Tefsîr", 18/2; Müslim, "Fezâil", 170-172).

Tefsircilere göre Hz. Mûsâ'nın ilminden maksat, onun hükümleri bilmesi ve zâhir ile fetva vermede yetkin olmasıdır. Hızır'ın ilmi ise eşyanın bâtınını (iç yüzü) bilmektir, dolayısıyla buna, "bâtın ilmi" veya "hakikat ilmi" de denmiştir. Elmalılı şöyle der: "... Ledünnî ilim, fikrî gayretle elde edilmeyip Allah tarafından, sırf Allah vergisi olan kutsî bir kuvvenin tecellisidir. Eserden müessire, vicdandan vücuda doğru giden bir ilim değil, müessirden esere, vücuttan vicdana gelen vasıtasız bir ilimdir. Nefsin gerçeğe ulaşması değil gerçeğin nefiste meydana çıkmasıdır. Doğrudan doğruya bir keşiftir" (V, 3262).

79-80. Kıssada geçen "suçsuz bir insanın öldürülmesi"ni hiçbir ilâhî din onaylamaz. Halbuki âyetlerden anlaşıldığına göre Hızır bunları kendiliğinden değil ilâhî emir gereği olarak yapmıştır. Bu takdirde peygamberlere gönderilen ilâhî emirlerle Hızır'a verilen ilâhî emirler arasında bir çelişki görülmüyor mu? Bu durumda Hz. Mûsâ Hızır'ın açıklamasıyla nasıl ikna olmuştur? Bazı müfessirler bu emirlerin, bir şahsın zengin, diğerinin fakir ve birinin hasta, diğerinin sağlıklı olmasını takdir edip bu sonucu yaratan Allah'ın emirleriyle aynı gruptan olduğunu kabul etmişlerdir. Bu takdirde Hızır'ın Allah'ın emirlerini uygulayan bir melek olduğu veya insanlar için belirlenen sınırlarla bağımlı olmayan başka bir varlık olduğu sonucuna varmışlardır (Mevdûdî, 171 vd.). Bir diğer yoruma göre de bu soruya iki türlü cevap verilebilir: **1.** Hz. Mûsâ'nın yoruma itiraz etmemesinden anlaşıldığına göre, onun mâsum zannettiği kimse çocuk değil, işlediği suçlardan dolayı öldürülmesi gereken ergin bir gençtir. **2.** Hızır aleyhisselâm bunu kendiliğinden değil Allah'ın emriyle yaptığını söylemiştir; Mûsâ'nın itiraz etmemesinin sebebi de budur. Çünkü bu sözüyle Hızır, istisnaî hallerde özel bir şeriatla gönderilmiş bir peygamber olduğunu anlatmak istemiştir. Bundan dolayı o çocuğu öldürmesi olayı genel kurala aykırı olmakla beraber, Hızır için özel bir vahye dayanmaktadır. Hz. Mûsâ'yı Hızır aleyhisselâmdan ayıran en önemli nokta da budur (Şevkânî, III, 342; Elmalılı, V, 3272).

Bizim bu son yoruma katılmamız mümkün değildir; çünkü Allah'ın sünnet, âdet, ahlâk ve evrensel şeriatına ters düşmektedir. Bu olayın mâkul yorumu şöyle olabilir: **a)** İdamı gerektiren suçlar işlemiş ve bu yüzden öldürülmüştür. **b)** Eceli gelmiş, Hızır Allah'ın iradesi ile ölüm meleğinin rolünü üstlenmiştir. Sonuçta gencin ölmesi, ana ve babasını onun kötülüklerinden kurtarmıştır. Ledünnî ilmin İslâm'daki yeri ve değerini özetlemek gerekirse: Allah'tan gelen, vasıtasız elde edilen bilgiler İslâmî epistemolojide vahiy ve ilham olmak üzere ikiye ayrılır. Bunların ikisi de Allah katından (ledün) gelir, vahiy objektif ve genel, ilham sübjektif ve özeldir. Allah peygamberlerine gerekli gördüğünde sır ve gayba ait bilgi de verir, ama ilhama mazhar olan velîlerine vahyetmez. Bu sebeple ilham alanı, vahiy alandan üstün görmek isabetli olmaz. Temsilî olması da mümkün bulunan bu kıssadan anlaşılacağı gibi ilham

belli konulara ait ve özel bilgi olup meşruiyeti, geçerliliği, doğruluğu vahiy yoluyla alınan bilgilere uygun olmasına bağlıdır.

83 – 101

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِۜ قُلْ سَاَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْراًۜ
﴿٨٣﴾ اِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْاَرْضِ وَاٰتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَباًۙ ﴿٨٤﴾ فَاَتْبَعَ
سَبَباً ﴿٨٥﴾ حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ
حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْماًۜ قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِمَّٓا اَنْ تُعَذِّبَ
وَاِمَّٓا اَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْناً ﴿٨٦﴾ قَالَ اَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ
يُرَدُّ اِلٰى رَبِّهٖ فَيُعَذِّبُهُ عَذَاباً نُكْراً ﴿٨٧﴾ وَاَمَّا مَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ
صَالِحاً فَلَهُ جَزَٓاءًۨ الْحُسْنٰىۚ وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ اَمْرِنَا يُسْراًۜ ﴿٨٨﴾
ثُمَّ اَتْبَعَ سَبَباً ﴿٨٩﴾ حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ
عَلٰى قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْراًۙ ﴿٩٠﴾ كَذٰلِكَۜ وَقَدْ اَحَطْنَا
بِمَا لَدَيْهِ خُبْراً ﴿٩١﴾ ثُمَّ اَتْبَعَ سَبَباً ﴿٩٢﴾ حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ
وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْماًۙ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلاً ﴿٩٣﴾
قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِنَّ يَاْجُوجَ وَمَاْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ

فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلٰىٓ اَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴿٩٤﴾
قَالَ مَا مَكَّنّ۪ي ف۪يهِ رَبّ۪ي خَيْرٌ فَاَع۪ينُون۪ي بِقُوَّةٍ اَجْعَلْ بَيْنَكُمْ
وَبَيْنَهُمْ رَدْمًاۙ ﴿٩٥﴾ اٰتُون۪ي زُبَرَ الْحَد۪يدِۜ حَتّٰٓى اِذَا سَاوٰى بَيْنَ
الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُواۜ حَتّٰٓى اِذَا جَعَلَهُ نَارًاۙ قَالَ اٰتُون۪ٓي اُفْرِغْ عَلَيْهِ
قِطْرًاۜ ﴿٩٦﴾ فَمَا اسْطَاعُٓوا اَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا
﴿٩٧﴾ قَالَ هٰذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبّ۪يۚ فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ رَبّ۪ي جَعَلَهُ دَكَّٓاءَۚ
وَكَانَ وَعْدُ رَبّ۪ي حَقًّاۜ ﴿٩٨﴾ وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ
ف۪ي بَعْضٍ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًاۙ ﴿٩٩﴾ وَعَرَضْنَا
جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِر۪ينَ عَرْضًاۙ ﴿١٠٠﴾ اَلَّذ۪ينَ كَانَتْ اَعْيُنُهُمْ
ف۪ي غِطَٓاءٍ عَنْ ذِكْر۪ي وَكَانُوا لَا يَسْتَط۪يعُونَ سَمْعًا ﴿١٠١﴾

Meâli

83. Sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar. De ki: "Size onunla ilgili bir parça okuyacağım." **84.** Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar sahibi kıldık, ona (muhtaç olduğu) her şey için bir yol öğrettik. **85.** O da bir yol tutup gitti. **86.** Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu kara bir balçıkta batar buldu. Orada bir kavme rastladı. Bunun üzerine biz, "Ey Zülkarneyn! Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin" dedik. **87.** O, şöyle dedi:

"Haksızlık edeni cezalandıracağız; sonra o, rabbine gönderilecek; Allah da ona korkunç bir azap uygulayacak. **88.** İman edip iyi şeyler yapan kimseye gelince, onun için de en güzel karşılık vardır. Ve ona işimizden kolay olanını buyuracağız." **89.** Sonra yine bir yol tutup gitti. **90.** Nihayet güneşin doğduğu yere ulaşınca, onu öyle bir kavim üzerine doğar buldu ki, onlar için güneşe karşı bir örtü yapmamıştık. **91.** İşte böyle oldu! Biz onunla ilgili her şeyi ayrıntısıyla biliyorduk. **92.** Sonra yine bir yol tuttu. **93.** Nihayet iki dağ arasına ulaştığında bunların ötesinde nerede ise hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu. **94.** Dediler ki: "Ey Zülkarneyn! Bu memlekette Ye'cûc ve Me'cûc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasında bir sed yapman için sana bir bedel ödesek kabul eder misin?" **95.** Zülkarneyn şöyle cevap verdi: "Rabbimin beni içinde bulundurduğu nimet ve kudret sizinkinden üstündür. Siz bana kuvvetinizle destek olun da, sizinle onlar arasına aşılmaz bir engel yapayım. **96.** Bana, demir kütleleri getirin." Nihayet (vadiyi demirle doldurup) dağın iki yanı arasını aynı seviyeye getirince "Ateşi körükleyin!" dedi. Artık onu kor haline getirdiği vakit, "Getirin bana, üzerine bir miktar erimiş bakır dökeyim" dedi. **97.** Artık onu ne aşabildiler ne de delebildiler. **98.** Zülkarneyn, "Bu, rabbimden bir rahmettir. Fakat rabbimin vaadi gelince O, bunu yerle bir eder. Rabbimin vaadi haktır" dedi. **99.** O gün biz onları, birbirine çarparak çalkalanır bir halde bırakmışızdır; sûra da üfürülmüş, böylece onları bütünüyle bir araya getirmişizdir. **100-101.** Ve (dünyada iken) gözleri beni hatırlatacak delillere kapalı bulunan, vahye kulak vermeye de tahammül edemez olan kâfirleri o gün cehennemle yüz yüze getirmişizdir.

Tefsiri

83. Sûrenin başında da anlatıldığı üzere, yahudilerin teklifiyle Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber'i imtihan etmek için ona üç konuda soru sormuşlardı. Bunlardan biri yeryüzünün hem doğusuna hem de batısına sefer yapmış olan şahıs hakkında idi. Sûrenin bu kısmı, o soruya cevap olarak nâzil olmuştur.

Zülkarneyn'in peygamber olup olmadığı konusunda farklı görüşler vardır: **a)** Bazı tefsirciler onunla ilgili âyetleri, özellikle "Ey Zülkarneyn! Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin" meâlindeki 86. âyeti dikkate alarak onun peygamber olduğunu söylemişlerdir (bk. Râzî, XXI, 165; Elmalılı, V, 3284). **b)** Bazı müfessirler ise bu âyetlerin, Zülkarneyn'in bir peygamber veya Allah'tan ilham alan bir kimse olduğu anlamına gelmediğini ifade etmişlerdir (Mevdûdî, III, 177). Bununla birlikte onun ilim ve hikmet sahibi, mümin ve sâlih bir hükümdar olduğu konusunda hemen hemen ittifak vardır. Hz. İbrâhim'in irşadı ile müslüman olduğu, onunla birlikte Kâbe'yi tavaf ettiği ve onun duası bereketiyle hârikulâde başarılar kazandığı da söylenmiştir (İbn Kesîr, V, 185). Hz. Ali, onun peygamber veya hükümdar olmadığını, sadece sâlih bir kul olduğunu, Allah'ı sevdiğini, Allah'ın da onu sevdiğini, Allah için nasihat ettiğini, Allah'ın da onun bu hayırlı çalışmalarını kabul ettiğini ifade etmiştir (Şevkânî, III, 345-346).

Zülkarneyn'in kim olduğu hakkında farklı görüşler vardır. Meselâ onun, Aristo'nun öğrencisi Makedonya kralı İskender, Himyerli Ebû Karîb Şemmâr, Merzübân b. Merdübâ el-Yûnânî, Hermes, Zîyezen el-Himyerî, Yemen krallarından Sa'b b. Râyiş olduğu söylenmiş ve daha başka isimler zikredilmiş, hatta bir melek olduğu dahi ileri sürülmüştür.

Zülkarneyn'in Makedonya kralı İskender olduğu iddiası isabetli görülmemektedir. Zira milâttan üç yüz küsur sene öncesi gibi yakın bir tarihte yaşamış ve dünya tarihinin seyrini değiştirmiş olan bir liderin hayatının önemli olaylarının meçhul kalması ve yaptığı çok güçlü bir seddin nerede bulunduğu ve buna sebep olan Ye'cûc ve Me'cûc'ün hangi kavimden olduğunun bilinmemesi zayıf bir ihtimaldir. Onun Hz. İbrâhim zamanında yaşadığı yolundaki rivayet de bu tesbiti desteklemektedir. Ayrıca Makedonyalı İskender'in mümin değil, bâtıl inançlara sahip bir kimse ve puta tapan bir milletin hükümdarı olduğu bilinmektedir. Halbuki ilgili âyetlerden anlaşıldığına göre Zülkarneyn mümin ve sâlih bir kuldu. Kısacası Zülkarneyn'in özellikleri Büyük İskender'e uymamaktadır. Kur'an'da söz konusu edilen Zülkarneyn'in gerek özellikleri gerekse fethettiği ülkeler dikkate alınarak onun m.ö. 2200'lü yıllarda hüküm süren Akad kralı Naram-Sin olmasının güçlü bir ihtimal olduğu belir-

tilmektedir (Zülkarneyn hakkında daha fazla bilgi için bk. Elmalılı, V, 3275-3279; Ahmed Suphi Furat, "Zül-Karneyn", *İA*, XIII, 650-652; Ömer Faruk Harman, "Zülkarneyn", *İFAV Ans.*, IV, 598; Ateş, 319-326. Kur'an-ı Kerîm'de Zülkarneyn etrafında anlatılan olayları temsilî kabul edip buna göre yapılan bir tevil için bk. 99. âyetin tefsiri).

86. "Kara bir balçık" diye tercüme ettiğimiz *aynin hamietin* tamlaması farklı iki okunuşa göre "siyah balçıklı göze, sıcak göze" anlamlarına gelir. Her iki kıraat da güneşin batışı esnasında okyanusta ve başka bazı denizlerde meydana gelen manzarayı tasvir eder. Buralarda, güneşin battığı noktada ya siyah balçıklı bir göze veya buharlaşmakta olan bir sıcak su gözesi görünümü meydana gelmektedir. Bu iki mânayı birleştirerek, "güneşi siyah balçıklı bir sıcak su gözesine batıyor gibi gördü" şeklinde bir mâna vermek de mümkündür.

Yüce Allah, Zülkarneyn'i yeryüzünde güç, kuvvet, ilim, irfan ve her türlü maddî ve mânevî imkâna sahip bir lider kıldı. Bu imkânlar sayesinde dilediğini elde edebiliyor ve dilediğini yapabiliyordu. O bu imkânları Allah yolunda kullanmak üzere cihad ve fütuhata çıktı. Tefsirlerde nakledildiğine göre Zülkarneyn, batıda Atlas Okyanusu'na veya Karadeniz'e kadar gitti. Orada güneşin deniz ufkunda batışını seyretti. Güneş, sislerle kaplı deniz ufkunda, sanki balçıklı bir su gözesine veya sıcak su gözesine gömülür gibi batıyordu. Kur'an burada coğrafî ve kozmografik bilgi vermemiş, bakanın ufukta gördüğünü tasvir etmiştir.

Tefsircilerin kanaatine göre Zülkarneyn'in sahilde karşılaştığı kavim inkârcı bir topluluk idi. O yüzden Allah Teâlâ onu, bu kavmi cezalandırmak veya eğitmek ve böylece iyilikle yola getirmek arasında serbest bıraktı.

89-90. Zülkarneyn batıda işlerini bitirdikten sonra doğunun yolunu tuttu. Neticede, muhtemelen Afrika'nın veya Asya'nın doğu kıyılarına, Hint Okyanusu'na, yahut Hazar denizine ulaştı. Âyetlerin akışından anlaşıldığına göre burada medenî hayat gelişmemişti. Zülkarneyn'in karşılaştığı insanlar, medeniyetten uzak olduklarından, güneşin sıcağına ve yağmura karşı korunmak için ne elbise dikip giymesini biliyorlardı ne de barına-

bilecekleri evleri vardı, topraklarında güneşe karşı koruyabilecek bitki örtüsü de bulunmuyordu.

92-93. Zülkarneyn üçüncü defa ordusunu hazırlayıp seferlerine devam etti. Bu seferin hangi istikamete yapıldığı Kur'an'da açıkça belirtilmemiş olmakla birlikte, tefsirciler bunun kuzeye yapıldığı kanaatindedirler. Kâmil Miras da Zülkarneyn'in bu üçüncü seferinin güneyden kuzeye doğru gerçekleştiğini savunur ve bunun Kur'an'ın nazmından anlaşıldığını ifade eder (*Tecrîd-i Sarih Tercümesi*, IX, 100). Bir görüşe göre Zülkarneyn'in vardığı iki dağ arasından maksat Hazar denizinden Karadeniz'e doğru uzanan dağ sıraları arasında bulunan Demirkapı mıntıkasıdır. Bu dağların ötesinde Ye'cûc ve Me'cûc bulunmaktadır (Mevdûdî, III, 179). Diğer bir görüşe göre bu iki dağ doğuda, Türk yurdunun sona erdiği bölgede bulunmaktadır; meşhur Türk müfessirleri Zemahşerî ile Ebüssuûd bu kanaattedirler. Elmalılı da, "Bu görüş Çin Seddi'ne bir işarettir" diyerek konuya biraz daha açıklık getirmek istemiştir (V, 3285). Ancak tarihçilerin verdiği bilgiye göre Çin Seddi'ni Zülkarneyn değil Çinliler yaptırmışlardır. Zülkarneyn'in ulaştığı bu iki dağ eğer doğuda ise bunların Tanrı dağları ile Altaylar, seddin de bu iki dağ arasında, Çin Seddi'nden çok daha önce yapılmış fakat zamanla yıkılmış bir set olması gerekir.

93. âyette "Nerede ise hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu" diye tercüme ettiğimiz cümle farklı okunuşa göre, "Nerede ise hiçbir sözü anlatamayan bir kavim buldu" anlamı da verilebilir. Yani Zülkarneyn'in karşılaştığı kavim, kendi dillerinden başka dil bilmedikleri için Zülkarneyn'in sözlerini anlamıyorlardı veya kendi düşüncelerini ona anlatamıyorlardı. Ama kendisine her türlü imkân lutfedilmiş olan Zülkarneyn, onlarla anlaşma yolunu buldu ve onların teklif ve yardımlarıyla Ye'cûc ve Me'cûc'e karşı büyük bir set yaptı. Kur'an bu seddin nerede ve ne zaman yapıldığı konusunda herhangi bir açıklama yapmamıştır. Ancak genellikle tefsirlerde Zülkarneyn'in karşılaştığı, söz anlamayan veya anlatamayan kavmin Türkler olduğuna işaret edilmiştir (Zemahşerî, II, 498; Râzî, XXI, 169; İbn Kesîr, V, 191; Elmalılı, V, 3287). Bu durumda olay Orta Asya veya Kafkaslar'da meydana gelmiş olmalıdır.

94-97. Kur'an-ı Kerîm, *Ye'cûc ve Me'cûc*'ün kimler olduğu, nerede ve ne zaman yaşadıkları hakkında bilgi vermemiştir. Ancak tarihçiler bunların Hz. Nûh'un oğlu Yâfes'in soyundan gelmiş iki kabile olduğunu söylemişlerdir. Bununla birlikte "Yeryüzünde fesat çıkarıyorlar" meâlindeki cümle, bunların birçok kabileden meydana gelmiş kalabalık bir kitle olduklarına delâlet eder. Nitekim yirmiden fazla kabileden meydana geldiklerine dair rivayetler de vardır (Elmalılı, V, 3288). Bir kısım âlimler, ayette geçen "Ye'cûc ve Me'cûc-ü kendi dönemlerinde savaşçı ve tamamen yıkıcı topluluklarla izah etmişler ise de bu görüşler indî değerlendirmelerdir (Bu konuda geniş bilgi için bk. Ateş, V, 330).

Ye'cûc ve Me'cûc hakkında Hz. Peygamber'den birçok hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Resûlullah buyurmuştur ki, "Ye'cûc ve Me'cûc her gün seddi delmeye çalışırlar. Tam delip de güneş ışınlarını görecekleri sırada başlarında bulunan kişi, 'Haydi gidin yarın delersiniz' der. Fakat ertesi gün döndüklerinde seddin eskisinden daha sağlam hale gelmiş olduğunu görürler. Nihayet müddetleri dolup da Allah onları insanların üzerine salmayı dilediği zaman başlarında bulunan adam, 'Haydi gidin inşallah yarın delersiniz' der. 'İnşallah' dediği için döndüklerinde seddi, bir önceki gün bıraktıkları biçimde bulurlar. Seddi delerler ve insanların karşısına çıkarlar; suları içerek kuruturlar, insanlar onlardan kaçıp kalelerine sığınırlar. Bunun üzerine onlar oklarını göğe atarlar. Attıkları oklar kana bulanmış olarak yere düşer. Daha sonra onlar, 'Yerde olanları ezdik, gökte olanları yendik' derler. Fakat Allah onların kafalarının içine bir kurt musallat eder, kurt onları öldürür." Resûlullah devamla şöyle buyurmuştur: "Allah'a yemin ederim ki yeryüzündeki hayvanlar, onların etlerini yiyip kanlarını içerek semizleşir, şişmanlarlar" (*Müsned*, II, 510; İbn Mâce, "Fiten", 4079-4081; Tirmizî, "Tefsîr", 19).

İbn Kesîr'e göre bu hadis Hz. Peygamber'e isnat edilemez. Zira söz konusu rivayette Ye'cûc ve Me'cûc'ün seddi delmeyi başardıkları belirtilmektedir. Oysa âyetin zâhirine bakıldığında onların, çok sağlam olan bu seddi aşmaları veya delmeleri mümkün görülmemektedir. İbn Kesîr'in kanaatine göre muhtemelen Ebû Hüreyre bu rivayeti, (yahudi iken müslüman olan) Kâ'bü'l-Ahbâr'dan nakletmiş; sonraki bazı râviler de bu sözü

yanlışlıkla Hz. Peygamber'e isnat etmişlerdir. Çünkü (İsrâiliyât türü rivayetleriyle meşhur olan) Kâ'b, Ebû Hüreyre ile sık sık birlikte oluyor ve ona bu tür rivayetler aktarıyordu (V, 194; Ye'cûc ve Me'cûc hakkında bilgi için bk. İlyas Çelebi, 101-132).

98-99. Bu iki âyette anlatılan "seddin bozulması, Ye'cûc ve Me'cûc'ün kalabalığı ve sûrun üflenmesi üzerine toplanmaları" iki şekilde yorumlanmıştır: **1.** Kıyamet yaklaşınca (kıyamet alâmeti olarak) seddin açılması (Enbiyâ 21/96), Ye'cûc Me'cûc'ün yayılması, sonra birinci sûr ile kıyametin başlaması, haşir ve hesap. **2.** Birinci sûrda bütün dağlar gibi o seddin bulunduğu yerin de büyük değişime uğraması, ikinci surda diğerleri gibi Ye'cûc Me'cûc'ün de diriltilerek, birbirine girmiş büyük kalabalıklar halinde haşredilme ve hesaba çekilmeleri. Ye'cûc Me'cûc hakkında başka rivayetler de vardır. Ancak bilginin gerçeklik değeri konusundaki İslâmî kurallara göre bunlara dayanarak kesin bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir.

Yukarıda özetlenen yorumlara ilaveten 83-99. âyetlerde anlatılan kıssada geçen bazı isim ve kavramlarla ilgili şöyle bir te'vil de yapılmıştır: Zülkarneyn Hz. Muhammed'i, Zülkarneyn'in set yaparak aralarını kapattığı iki dağ Mekke ile Medine'yi, set de Mekke'nin fethi ile sağlanmış olan İslâm birliğini, Ye'cûc ve Me'cûc ise inkârcıları temsil etmektedir. Bu inkârcılar kıyamete kadar İslâm birliğini bozamayacaklar; kıyamet (şaşmaz sözün gerçekleşmesi) yaklaştığında ise inkârcılar dalgalar halinde birbirlerine karışacaklardır (bk. Orhan Kuntman, s. 295-302, 328).

100-101. Dünya ölçüleriyle mahiyeti kavranamayacak bir şey olan *sûr*, Allah'ın resulü tarafından boynuza benzetilmiştir. Sûra üflemekle görevli melek İsrâfil'dir. İki defa üfleyecek, birinci üfleyişte kâinattaki canlılar yok olacak, ikincisinde de bütün canlılar tekrar dirilecekler (bilgi için bk. En'âm, 6/73) inkârları sebebiyle kalpleri kararmış olduğu için dünyada Allah'ın varlığını ve kudretini gösteren deliller karşısında gözlerini ve kulaklarını kapayıp onları görmezden ve işitmezlikten gelenler âhirette cehennemle yüz yüze getirileceklerdir.

102 – 110

أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ إِنَّا
أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا ١٠٢ قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ
بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا ١٠٣ الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ
الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا ١٠٤ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ
كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ
فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا ١٠٥ ذَٰلِكَ جَزَاؤُهُمْ جَهَنَّمُ
بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَرُسُلِي هُزُوًا ١٠٦ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ١٠٧
خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا ١٠٨ قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا
لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا
بِمِثْلِهِ مَدَدًا ١٠٩ قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا
إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ
عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا ١١٠

Meâli

102. O inkârcılar, beni bırakıp kullarımı yardımcı edineceklerini mi sandılar? Biz cehennemi inkârcılar için bir konak olarak hazırladık! **103.** De ki: "Size, iş ve davranışları bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi? **104.** Onlar, iyi yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatındaki çabaları boşa giden kimselerdir." **105.** İşte onlar, rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa gitmiş olanlardır. Bu sebeple biz kıyamet gününde onların (dünyadaki) amellerine değer vermeyiz. **106.** İnkâr etmeleri, âyetlerimi ve resullerimi alaya almaları sebebiyle onların cezası cehennemdir. **107.** İman edip iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için de konak olarak firdevs cennetleri vardır. **108.** Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler. **109.** De ki: "Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa, bir o kadar mürekkep ilâve etseydik dahi rabbimin sözleri bitmeden mutlaka deniz tükenirdi." **110.** De ki: "Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim rabbine kavuşmayı bekliyorsa iyi iş yapsın ve rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın."

Tefsiri

102. Bu son bölümünde yer alan âyetler, sûrenin sonucu olup başlangıçta işaret edilen, sûre içinde de kıssalar ve darbımesellerle desteklenen ana fikri tekrar vurgulamaktadır. Sûrenin girişinde (1-8. âyetler) Allah Teâlâ'nın kutsiyeti ve kemal sıfatları ile Kur'an'ın üstünlüğü, müminlere verilecek mükâfatın müjdesi ve Allah'a çocuk yakıştırarak O'na ortak koşanların uyarılması konuları yer almıştı. İnkârcıların inatçı tutumları karşısında üzülen Hz. Peygamber'in durumuna da işaret edilmiş, dünya nimetlerinin imtihan için verildiği, bu nimetlerin bir gün yok olacağı bildirilmiş ve inkârcılar âhirete inanmaya davet edilmişlerdi. Burada da başlangıca bir atıf mahiyetinde ana tema tekrar ele alınmış, Arap edebiyatında konunun sonunu baş tarafıyla irtibatlandırma mânasına gelen ve "reddü'l-acez" denilen sanata güzel bir örnek verilmiştir.

Âyette, Allah'ı bırakıp da Hz. Îsâ'ya, meleklere, şeytanlara ve başka şeylere tapanlar kınanmaktadır. Şüphesiz ki Allah'tan başka hiçbir varlık ilâh olmaya lâyık değildir. İlâh diye taptıkları varlıklar onlara fayda sağlayamayacakları gibi onları koruyamaz da.

Bu âyetin baş tarafını, farklı bir okuyuşa göre "Beni bırakıp kullarımı koruyucu edinmeleri onlara fayda verecek mi?" şeklinde de çevirmek mümkündür.

103-106. İnsanlar, davranışlarında daima bir amaç gözetip ona göre çaba harcarlar. Meselâ kişinin hedefi Allah'ın rızâsını ve âhireti kazanmak ise bu hedefe ulaşmak için çaba gösterir ve ona göre çalışır. Eğer kişi yüce değerlerle ilgilenmeyip sadece dünyevî menfaat elde etmek istiyorsa gayretini de o yönde sarfeder.

Allah'a ortak koşanlar tanrılarının kendilerini Allah'a yaklaştıracağını ve Allah katında küfür sayılan bu davranışlarının Allah'a itaat olduğunu sanmaktadırlar. Oysa Allah kendisine ortak koşanların amellerinin hiçbir değeri olmadığını bildirmiştir. Bu sebeple dünyada yapıp ettikleri boşa gitmiştir; âhirette Allah tarafından hiçbir değer verilmeyecektir. Hz. Peygamber'in hadisinde de bu hususa işaret edilmiştir: "Kıyamet gününde şişman ve iri cüsseli nice adamlar gelir ki Allah katında sivri sineğin kanadı kadar ağırlığı yoktur. (İsterseniz) 'Biz kıyamet gününde onların amellerine değer vermeyeceğiz' âyetini okuyunuz" (Buhârî, "Tefsîr", 18/6). Bunlar âyetlerde belirtilen kötülükleri yaptıkları için cezaları cehennem olacaktır.

107-108. İnanmayanlara verilecek cezaya karşılık inanıp iyi davrananlar, firdevs cennetlerine yerleştirilecek, orada ebedî kalacaklardır. Çünkü bunlar Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya gayret etmişler, amellerini O'nun emirleri doğrultusunda ve rızâsına uygun biçimde gerçekleştirmişlerdir.

Firdevs, "bahçelerin en iyisi, bahçenin orta veya en güzel yeri, üzüm bağı, ağaçları sık ve çeşitli olan veya etrafı çevrili olan bahçe" anlamlarına gelir. Firdevs ile ilgili olarak Resûlullah'tan şöyle bir hadis nakledilir: "Cennette yüz derece vardır. Her derece arası, gökle yer arası kadar geniştir. Allah onları kendi uğrunda cihad edenler için hazırlamıştır.

Allah'tan istediğiniz zaman ondan firdevsi isteyiniz. O, cennetin ortası ve en yüksek yeridir. Cennetin nehirleri oradan fışkırır. Üstünde de yüce rahmânın arşı vardır (Beyhakī, IX, 159).

109. "Allah'ın sözleri"nden maksat O'nun ilim ve hikmetidir. Yüce Allah'ın ilim ve hikmeti sonsuz ve sınırsızdır; denizler ise büyüklüğüne rağmen sonlu ve sınırlıdır. Şu halde Allah'ın ilmini ve hikmetini yazmak için denizlerin tamamı mürekkep olarak kullanılsa, bir o kadar da ilâve edilse yine de Allah'ın ilmini yazmaya yeterli olmaz. Lokman sûresinin 27. âyetindeki ifade de böyledir.

110. Şüphesiz ki Hz. Muhammed bir insandır. Allah'ın bütün ilmini kuşatması mümkün değildir. O, sadece kendisine vahyedilenleri bilir. Bu sûredeki kıssalar ona vahyedilen ilimlerdendir. Ona vahyedilenlerden biri de bütün insanların tanrısının bir tek tanrı olduğu gerçeğidir. O halde kim rabbine kavuşmayı umuyorsa güzel işler yapsın ve O'na kullukta başkalarını ortak koşmasın!

İslâm'a göre en büyük günah Allah'a ortak koşmaktır, yani Allah ile birlikte başka varlıkların da tanrı olduklarını kabullenmek ve onlara kulluk etmektir. Kur'an ıstılahında buna *şirk* denilmiştir ki Allah bunu kesinlikle affetmeyeceğini bildirmiştir (bk. en-Nisâ, 4/116). Şirkin açığı olduğu gibi gizlisi de vardır. Allah'tan başkasına tapmak, ondan yardım dilemek, tanrı imiş gibi itaat etmek, korumasına sığınmak ve benzeri davranışlar açık şirk, gösteriş için Allah'a ibadet etmek de gizli şirk sayılmıştır. Nitekim hadislerde bundan küçük şirk diye de bahsedilmiştir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Sizin hakkınızda en çok korktuğum şey küçük şirktir." Ashap "Ey Allah'ın resulü! Küçük şirk nedir?" diye sormuşlar. Resûlullah, "gösteriştir" diye cevap vermiş ve buyurmuştur ki, "Kıyamet gününde Allah Teâlâ insanlara amellerinin karşılığını vereceği zaman, riyakârlara şöyle diyecek: 'Dünyada kendilerine gösteriş yaptığınız kimselere gidin, bakın bakalım onların katında herhangi bir mükâfat bulabilecek misiniz?" (*Müsned*, V, 428).

19 (44)

Meryem Sûresi

Mekke, 98

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada on dokuzuncu, iniş sırasına göre kırk dördüncü sûredir. Fâtır sûresinden sonra, Tâhâ sûresinden önce, Mekke döneminin 4. yılında inmiştir. 58 ve 71. âyetlerinin Medine'de indiğine dair rivayet de vardır (İbn Âşûr, XVI, 57-58).

Adı

Sûre adını 16-40. âyetlerde kıssası geçen Hz. Meryem'den almıştır. Ayrıca 1. âyeti olan "Kâf-hâ-yâ-ayn-sâd" adıyla da anılmaktadır (Buhârî, "Tefsîr", 19; İbn Âşûr, XVI, 57).

Konusu

Sûre genel olarak tevhid inancının doğruluğunu ve peygamberlik müessesesinin gerçekliğini ispatlamayı hedeflemektedir. Bu cümleden olarak sûrede yahudilerin Hz. Meryem ve oğlu Hz. Îsâ hakkındaki iftiralarının reddedilmesi, Zekeriyyâ aleyhisselâma –ihtiyar olmasına rağmen– oğlu Yahyâ'nın verilmesi, Hz. Meryem'in –Allah'ın bir mûcizesi olarak– Hz. Îsâ'yı babasız dünyaya getirmesi, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ, Hz. Hârûn ve diğer bazı peygamberlerin hak dine davet yolunda harcadıkları çaba dile getirilmektedir.

1 – 11

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

كٓهٰيٰعٓصٓ ۝١ ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّاۚ ۝٢ اِذْ نَادٰى
رَبَّهُ نِدَٓاءً خَفِيًّا ۝٣ قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنّ۪ي وَاشْتَعَلَ
الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ اَكُنْ بِدُعَٓائِكَ رَبِّ شَقِيًّا ۝٤ وَاِنّ۪ي خِفْتُ
الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَٓاء۪ي وَكَانَتِ امْرَاَت۪ي عَاقِرًا فَهَبْ ل۪ي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّاۙ ۝٥
يَرِثُن۪ي وَيَرِثُ مِنْ اٰلِ يَعْقُوبَۗ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ۝٦
يَا زَكَرِيَّٓا اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍۨ اسْمُهُ يَحْيٰىۙ لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ
سَمِيًّا ۝٧ قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ ل۪ي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَاَت۪ي
عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا ۝٨ قَالَ كَذٰلِكَۚ قَالَ رَبُّكَ
هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْـًٔا ۝٩ قَالَ
رَبِّ اجْعَلْ ل۪ٓي اٰيَةًۜ قَالَ اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَ لَيَالٍ
سَوِيًّا ۝١٠ فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِه۪ مِنَ الْمِحْرَابِ فَاَوْحٰٓى اِلَيْهِمْ اَنْ سَبِّحُوا
بُكْرَةً وَعَشِيًّا ۝١١

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Kâf-hâ-yâ-ayn-sâd. **2.** Bu, rabbinin Zekeriyyâ kuluna lutfettiği rahmetin anlatımıdır. **3.** Hani o, alçak sesle rabbine yalvarmıştı. **4.** "Rabbim!" demişti, "Benim kemiklerim zayıfladı, saçlarım ağardı. Rabbim! Ben sana ettiğim dualarda hiç eli boş dönmedim. **5-6.** Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum; karım da kısırdır. Tarafından bana yerimi alacak bir halef ver; o, Ya'kub hânedanına da vâris olsun; rabbim, onu rızana erdir!" **7.** Allah buyurdu ki: "Ey Zekeriyyâ! Biz sana Yahyâ adında bir oğul müjdeliyoruz. Bu adı daha önce kimseye vermedik." **8.** Zekeriyyâ, "Rabbim!" dedi. "Karım kısır olduğu, ben de ihtiyarlığın son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir?" **9.** "Orası öyle" dedi; fakat rabbin buyurdu ki: "O bana kolaydır; daha önce, sen hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım." **10.** Zekeriyyâ, "Rabbim! Öyle ise bana bir işaret ver" dedi. Allah, "Sana işaret, tam üç gece insanlarla konuşamamandır" buyurdu. **11.** Bunun üzerine Zekeriyyâ, mâbedden kavminin karşısına çıkarak onlara, "Sabah akşam tesbihte bulunun" diye işaret etti.

Tefsiri

1. Bazı sûrelerin başında bulunan bu harflere "hurûf-i mukattaa" adı verilmektedir (bilgi için bk. Bakara 2/1).

2-4. *Zekeriyyâ* aleyhisselâm, İsrâiloğulları'na gönderilmiş son peygamberlerden biridir. Ancak kendisine müstakil bir kitap verilmemiş, Hz. Mûsâ'nın şeriatıyla amel etmiştir. Kaynaklarda, Hz. Meryem'in teyzesinin kocası ve Beyt-i Makdis'in yöneticisi olduğu, Tevrat nüshalarını yazarak çoğalttığı bildirilmektedir (bilgi için bk. Âl-i İmrân 3/37-41).

Duanın, emreder gibi ve yüksek sesle değil, mütevazı bir şekilde alçak sesle ve yalvarıp yakararak yapılması onun âdâbına daha uygun olduğu için alçak sesle dua ettiği belirtilen Hz. Zekeriyyâ, kendisinden sonra akrabalarının toplum önderi olma ve Allah'ın dinini yayma hususunda zaaf göstereceklerinden endişe etmiş; bu sebeple de duasında kendisine ve Ya'kub (İsrâil) soyuna halef ve mirasçı olmak ve davetini sürdür-

mek üzere iyi ahlâklı, yetenekli ve âdil insan olacak bir halef lutfetmesini Allah'tan niyaz etmiştir. Zira o, bütün olumsuz şartlara rağmen Allah'tan ümit kesilmemesi gerektiğini biliyordu.

5-6. "Halef" diye tercüme ettiğimiz *velî* kelimesi, kişinin "yakını, dostu, arkadaşı, yardımcı ve destekçisi" demektir (aynı zamanda Allah'ın isimlerinden olan velî kelimesinin diğer anlamları için bk. Bakara 2/257; Mâide 5/51; En'âm 6/14; A. Saim Kılavuz, "Velî", *İFAV Ans.*, IV, 456; Hamza Aktan, "Velâyet", *İFAV Ans.*, IV, 453).

"Yakınlar" anlamı verdiğimiz *mevâlî* kelimesi *mevlâ* kelimesinin çoğulu olup "kişiye vâris olan yakın akrabaları" mânasına gelir. Hz. Zekeriyyâ, halef istemesinin gerekçesini de açıklarken, övünmek veya faydalanmak için değil, dini tebliğ etmek gibi yüce bir gaye için halef istediğini ifade etmiştir. Başka âyetlerde bildirildiğine göre Zekeriyyâ şu duaları da yapmıştır: "Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle. Kuşkusuz sen duayı işitensin!" (Âl-i İmrân 3/38). "Rabbim! Geride kalanların en hayırlısı sensin, yine de sen beni yalnız (çocuksuz) bırakma! " (Enbiyâ 21/89).

Bazı tefsirlerde Zekeriyyâ'nın hem mülküne hem de ilmine ve peygamberliğine mirasçı olacak sâlih bir çocuk istediği söylenmişse de Hz. Peygamber'in, "Biz peygamberler miras bırakmayız, bıraktığımız sadakadır" (Buhârî, "Humus", 1; "Megâzî", 14, 38) anlamındaki hadisi dikkate alındığında peygamberlerin mal ve servetleri için mirasçı istemeyecekleri anlaşılır. Hz. Zekeriyyâ'nın "Tarafından bana yerimi alacak bir halef ver; o, Ya'kub hânedanına da vâris olsun" ifadesi de bu mânayı destekler. Burada Ya'kub hânedanına vâris olmaktan maksat onların mallarına mirasçı olmak değil, Hz. Ya'kub'un soyu olan İsrâiloğulları'nın misyonuna, peygamberliğin geride bıraktığı geleneğe ve ahlâka vâris olmak ve onların gittiği doğru yolu takip etmektir.

İbn Âşûr'a göre âyetlerin zâhirinden peygamberlere mirasçı olunabileceği anlaşılmaktadır. Ona göre başka bir âyetteki (Neml 27/16) ifade bu anlamı desteklemektedir ve yukarıdaki hadiste Resûlullah bütün peygamberleri değil, sadece kendisini kastetmiştir (bk. XVI, 66). Nitekim Hz. Ömer de "Resûlullah bu sözüyle kendisini kastediyor" demiştir (Buhârî, "Fardu'l-humus", 1).

7. Yüce Allah, Hz. Zekeriyyâ'nın duasını kabul etti ve Yahyâ adında bir oğlunun olacağını ona müjdeledi (krş. Enbiyâ 21/90). Âyette geçen "semiyy" kelimesi hem "isimlendirilmiş" hem de "benzer" mânasına gelir. Birinci mânaya göre âyet Yahyâ adının daha önce kimseye verilmediğini ifade eder; ikinci mânaya göre ise, Yahyâ'nın benzeri bir oğulun kimseye verilmediği anlamına gelir. Tefsirciler, böyle bir anlayış Yahyâ'nın, kendisinden önceki Hz. İbrâhim ve Hz. Mûsâ gibi büyük peygamberlerden de üstün olmasını gerektireceği için birinci mânayı tercih etmişlerdir (Şevkânî, III, 363). Bununla birlikte Yahyâ'daki bazı özellikleri birlikte taşıyan bir peygamber daha önce gelmemiştir. Bu özellikler, onun ihtiyar bir baba ile kısır ve yaşlı bir anneden dünyaya gelmesi, Yahyâ adının ondan önce hiç kimseye verilmemiş olması, çocukluğunda ona "hikmet" (peygamberlik veya kutsal kitabı anlama yeteneği) verilmesi (bk. âyet 12) şeklinde açıklanmaktadır. Bir başka âyette efendi ve peygamber olarak nitelenmiş; haramdan sakınmada güçlük çekmemesi için Allah ona özel bir lutufta bulunmuş, onu iffet ve zühd sahibi kılmış, Hz. Îsâ'nın risâletinin müjdecisi olmuştur (bk. Âl-i İmrân 3/39). Bununla beraber bu meziyetler onun mutlak mânada en üstün peygamber olduğunu değil, anılan niteliklerden dolayı farklı olduğunu ifade eder.

8-10. Hz. Zekeriyyâ özellikle çocuk değil, kendisine mânen vâris olacak bir halef istemişti, Allah çocuk vereceğini müjdeleyince sevinmiş ve şaşkınlığını ifade etmiştir. Alâmet olarak sapasağlam olmasına rağmen, üç gece insanlarla konuşamayacağı hususu, Âl-i İmrân sûresinde ise insanlarla üç gün, işaretten başka bir şekilde konuşamayacağı şeklindedir. Şu halde burada geceler gündüzleriyle birlikte, Âl-i İmrân'da ise günler geceleriyle birlikte kastedilmektedir. Aynı zamanda işaretle konuşabileceği de bildirilmiş ve sabah akşam Allah'ı çokça zikretmesi emredilmiştir (bu konuda ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/41).

Şüphesiz ki kâinatı yoktan var eden, Âdem'i topraktan yaratan o yüce kudret için ihtiyar ana babadan bir çocuk dünyaya getirmek zor bir şey değildir. Zira o, bir şeyi yaratmak istediği zaman "ol" der, hemen oluverir (bk. Yâsîn 36/82).

11. Mâbed diye tercüme ettiğimiz *mihrâb*, "özel ibadet yeri" anlamına gelmektedir. Burada Zekeriyyâ'nın özel ibadet ve dualarını yaptığı yeri ifade eder; Zekeriyyâ özel ibadetlerini burada yapar, toplu ibadet için Beyt-i Makdis'e çıkardı (ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/37). Kendisine bir oğlu olacağına dair müjde burada verilmiştir. Bunun üzerine Zekeriyyâ, Beyt-i Makdis'teki ibadet yerinden çıkarak halkın yanına gelmiş ve işaret yoluyla onlardan sabah akşam Allah'ı anmalarını, O'nu tesbih etmelerini istemiştir.

12 – 15

يَا يَحْيٰى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ وَاٰتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا ﴿١٢﴾ وَحَنَانًا
مِنْ لَدُنَّا وَزَكٰوةً وَكَانَ تَقِيًّا ﴿١٣﴾ وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ
جَبَّارًا عَصِيًّا ﴿١٤﴾ وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ
وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا ﴿١٥﴾

Meâli

12. "Ey Yahyâ! Kitaba var gücünle sarıl!" dedik ve ona henüz çocukken hikmeti verdik. **13.** Ayrıca katımızdan ona şefkat ve ruh temizliği de (verdik). O, kötülükten çok sakınan biriydi. **14.** Ana babasına çok iyi davranırdı; zorba ve âsi değildi. **15.** Doğduğu gün, öleceği gün ve yeniden hayata döndürüleceği gün ona selâm olsun.

Tefsiri

12. Yahyâ'ya herhangi bir kitap indirilmemiş, ancak Hz. Mûsâ'ya indirilmiş olan Tevrat'ı iyi anlayıp onunla amel etmesi emredilmiştir. Şevkânî, Yahyâ'ya daha çocukken verilen hikmeti, "kendisine sımsıkı sarılması emredilen kitabı kavrama, dinî hükümleri anlama yeteneği" şeklinde açıklamış ve aynı kelimeye "ilim, bildiğiyle amel etme, peygamberlik, akıl" gibi anlamların da verildiğini belirtmiştir (III, 366).

13-14. Allah Teâlâ Yahyâ'yı temiz bir fıtrat sahibi olarak yaratmıştır. O, insanlara karşı son derecede şefkatli, Allah'a karşı saygılı, dinine bağlı, ana-babasına iyilik eden, insanların hukukunu gözeten, zorbalık ve isyankârlık gibi kötü vasıflardan uzak bir insandı. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede onun, Allah'ın kitabını tasdik eden, iffetli, asil ve sâlih bir peygamber olduğu ifade buyurulmuştur (Âl-i İmrân 3/39).

15. Yukarıdaki âyetlerde Hz. Yahya'nın yedi erdemi sıralanmıştır. 1. Hikmet sahibi, 2. şefkatli, 3. temiz ruhlu, 4. takva sahibi, 5. ana babasına saygılı, 6. zorbalıktan uzak, 7.asilik yapmaz. Bu güzel vasıfları sebebiyle Yahyâ, Allah'ın övgüsüne mazhar olmuş ve bütün bu hallerde yani dünyaya gelirken, dünyadan giderken ve kıyamet gününde kabirden kalkarken Allah'ın inâyetinin onunla beraber olacağı bildirilmiştir (Âl-i İmrân 3/39).

16 – 40

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ اِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ اَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّاۙ
﴿١٦﴾ فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَاَرْسَلْنَا اِلَيْهَا رُوحَنَا
فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ﴿١٧﴾ قَالَتْ اِنّ۪ٓي اَعُوذُ بِالرَّحْمٰنِ مِنْكَ اِنْ
كُنْتَ تَقِيًّا ﴿١٨﴾ قَالَ اِنَّمَٓا اَنَا۬ رَسُولُ رَبِّكِۗ لِاَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا
﴿١٩﴾ قَالَتْ اَنّٰى يَكُونُ ل۪ي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْن۪ي بَشَرٌ وَلَمْ اَكُ بَغِيًّا
﴿٢٠﴾ قَالَ كَذٰلِكِۚ قَالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌۚ وَلِنَجْعَلَهُٓ اٰيَةً
لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّاۚ وَكَانَ اَمْرًا مَقْضِيًّا ﴿٢١﴾ فَحَمَلَتْهُ

فَانْتَبَذَتْ بِهٖ مَكَانًا قَصِيًّا ﴿٢٢﴾ فَاَجَٓاءَهَا الْمَخَاضُ اِلٰى جِذْعِ النَّخْلَةِۚ
قَالَتْ يَا لَيْتَنٖى مِتُّ قَبْلَ هٰذَا وَكُنْتُ نَسْيًا مَنْسِيًّا ﴿٢٣﴾
فَنَادٰيهَا مِنْ تَحْتِهَٓا اَلَّا تَحْزَنٖى قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا ﴿٢٤﴾
وَهُزّٖٓى اِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّاۙ
﴿٢٥﴾ فَكُلٖى وَاشْرَبٖى وَقَرّٖى عَيْنًاۚ فَاِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ اَحَدًاۙ
فَقُولٖٓى اِنّٖى نَذَرْتُ لِلرَّحْمٰنِ صَوْمًا فَلَنْ اُكَلِّمَ الْيَوْمَ اِنْسِيًّاۚ
﴿٢٦﴾ فَاَتَتْ بِهٖ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُۜ قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْـًٔا فَرِيًّا
﴿٢٧﴾ يَٓا اُخْتَ هٰرُونَ مَا كَانَ اَبُوكِ امْرَاَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ
اُمُّكِ بَغِيًّاۚ ﴿٢٨﴾ فَاَشَارَتْ اِلَيْهِۜ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ
مَنْ كَانَ فِى الْمَهْدِ صَبِيًّا ﴿٢٩﴾ قَالَ اِنّٖى عَبْدُ اللّٰهِۜ اٰتٰنِىَ الْكِتَابَ
وَجَعَلَنٖى نَبِيًّاۙ ﴿٣٠﴾ وَجَعَلَنٖى مُبَارَكًا اَيْنَ مَا كُنْتُۖ وَاَوْصَانٖى
بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ مَا دُمْتُ حَيًّاۖ ﴿٣١﴾ وَبَرًّا بِوَالِدَتٖى
وَلَمْ يَجْعَلْنٖى جَبَّارًا شَقِيًّا ﴿٣٢﴾ وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ

أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا ﴿٣٣﴾ ذَٰلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ
الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٣٤﴾ مَا كَانَ لِلَّهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ
سُبْحَانَهُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٣٥﴾ وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي
وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٣٦﴾ فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ
مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ مَشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٣٧﴾
أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لَٰكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي
ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٨﴾ وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ
فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٩﴾ إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا
وَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٤٠﴾

Meâli

16. Kitapta Meryem'i de okuyup an. Hani o, evinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti. **17.** Onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Derken, ona ruhumuzu gönderdik; ruh ona tam bir insan şeklinde göründü. **18.** Meryem, "Beni senden koruması için çok esirgeyici olan Allah'a sığınıyorum. Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen (bana dokunma)" dedi. **19.** Melek, "Ben ancak sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamak için rabbin tarafından gönderilmiş bir elçiyim" dedi. **20.** Meryem, "Ben iffetsiz olmadığım ve bana bir erkek eli bile değmediği halde nasıl çocuğum olur?" dedi. **21.** Melek cevap verdi: "Orası öyle; ancak rabbin buyurdu ki: O

bana kolaydır. Biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, kararlaştırılmış bir iştir." **22.** Derken Meryem ona hamile kaldı, işte bu sebeple karnında bebeği ile uzak bir yere çekildi. **23.** Sonra doğum sancısı onu bir hurma ağacının dibine getirdi. Meryem "Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!" dedi. **24.** Aşağısından biri ona şöyle seslendi: "Tasalanma! Rabbin senin altında bir su kaynağı yaratmıştır. **25.** (Şu) hurma ağacını da kendine doğru silkele ki, üzerine taze, olgun hurma dökülsün. **26.** Ye iç, gözün aydın olsun! İnsanlardan birini görürsen de ki: Ben, çok esirgeyici olan Allah'a adakta bulundum; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım." **27.** Sonra çocuğu kucağına alarak kavmine getirdi. Dediler ki: "Ey Meryem! Gerçekten sen çirkin bir şey yaptın! **28.** Ey Hârûn'un kız kardeşi! Baban kötü bir adam, annen de iffetsiz değildi." **29.** Bunun üzerine Meryem çocuğu işaret etti. "Beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz?" dediler. **30.** Cevabı çocuk verdi: "Ben Allah'ın kuluyum; O bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı. **31-32.** Nerede olursam olayım, o beni kutlu ve bereketli kıldı; yaşadığım sürece bana namazı, zekâtı ve anneme saygılı olmayı emretti; beni zorba ve isyankâr yapmadı. **33.** Doğduğum gün, öleceğim gün ve yeniden hayata döndürüleceğim gün esenlik benimle olacaktır." **34.** İşte, hakkında şüphe ettikleri Allah'ın kelâmı, Meryem oğlu Îsâ budur. **35.** Allah'ın bir evlât edinmesi olacak şey değildir. O, bundan münezzehtir. Bir işe karar verdiği zaman ona sadece "ol!" der, hemen olur. **36.** Îsâ şunu da söyledi: "Muhakkak ki Allah, benim de rabbim, sizin de rabbinizdir. O halde O'na kulluk edin, doğru yol budur." **37.** Sonra gruplar kendi aralarında ayrılığa düştüler. Büyük güne ulaşıldığında, vay o inkârcıların haline! **38.** Onlar, bizim huzurumuza çıkacakları gün öyle bir işitirler ve öyle bir görürler ki! Ne var ki o zalimler bugün tam bir sapkınlık içindedirler. **39.** Sen onları pişmanlık günü hakkında uyar; o gün onlar bir gafletin içine dalmış oldukları halde ve henüz iman etmemişken iş olup bitmiş olacaktır. **40.** Yeryüzü ve onun üzerindekiler sonunda yalnız bize kalır; onlar da bize dönerler.

Tefsiri

16-21. Mûcizevî olaylarla dolu olan Meryem sûresinin başlangıcında bir giriş olarak Zekeriyyâ aleyhisselâm ile oğlu Yahyâ'nın kıssaları kısaca anlatıldıktan sonra, bu bölümde sûrenin asıl konusu olan Hz. Meryem'e geçilmektedir. Bu kıssa öncekinden daha ilginçtir. Çünkü öncekinde kısır ve ihtiyar bir kadının, yaşlı da olsa eşinden bir çocuk dünyaya getirmesi söz konusu idi. Burada ise bâkire bir kızın bir erkekle birleşmeden çocuk dünyaya getirmesi anlatılmaktadır. Daha ana rahminde iken annesi tarafından mâbede adanmış olan Hz. Meryem, çocukluğundan itibaren mâbedin doğu yönünde tenha bir köşede bulunuyor ve vaktini ibadetle geçiriyordu. İnsanlar tarafından rahatsız edilmeden kendini tam anlamıyla ibadet ve tefekküre verebilmesi için bulunduğu yeri bir perde ile ayırmıştı. 16. âyette ifade edilen doğu tarafından maksat Kudüs'teki Beyt-i Makdis'in doğu tarafıdır.

Müfessirler 17. âyette Allah tarafından gönderildiği bildirilen "ruh"un Cebrâil olduğu kanaatindedirler (İbn Âşûr, XVI, 80). Hz. Meryem bu yalnızlık köşesinde mâbedde veya evinde bulunduğu bir sırada yüce Allah ona çocuk bağışlamak üzere Cebrâil'i göndermiş, Meryem'in meleği asıl şekliyle algılaması mümkün olmadığı için, onu eli yüzü düzgün bir insan kılığında göstermiştir. Bununla birlikte Meryem bu gelenin kendisine bir kötülük edeceğinden korktuğu için ondan Allah'a sığındığını ifade etmiştir. Daha sonra gelenin melek olduğunu ve kendisine Allah tarafından bir bebek bağışlamak üzere geldiğini anlayınca rahatlamış, bu defa bâkire ve iffetli olan bir kızın nasıl çocuğu olacağını merak ederek bunu sormuştur. Allah Teâlâ, insanlara kudretini gösteren bir mûcize (âyet) olmak üzere Hz. Îsâ'yı baba faktörü olmaksızın yaratmış ve insanlar için bir rahmet olsun diye onu peygamber olarak görevlendirmiştir. Babası olmaksızın bir çocuk yaratmak Allah için son derecede kolaydır. Çünkü O, bir şeyin olmasını istediği zaman ona 'ol' der, hemen oluverir (bu konuda bilgi için bk. Âl-i İmrân 3/45-47, 59).

22. Neticede Allah melek vasıtasıyla ruhu üfleyince Meryem hamile kaldı (krş. Enbiyâ 21/91; Tahrîm 66/12). Tefsirlerde hamilelikle ilgili olarak bir saat ile dokuz ay arasında farklı sürelerden söz edilmiş olmakla birlikte (Râzî, XXI, 202) çoğunluk sürenin dokuz ay olduğu kanısındadır (İbn Kesîr, V, 216). Çocuk ana rahminde büyüyüp gelişmeye başlayınca

Meryem, insanların kendisini kınayacağından endişe ettiği için, durumu ailesinden gizlemek maksadıyla uzak bir yere çekilerek bir müddet hamileliğini gizledi.

23. Hamilelik süresi bitip de doğum sancıları başlayınca Meryem bir hurma ağacının altına sığındı. Bir taraftan doğum sancılarıyla kıvranırken, diğer taraftan da insanların kendisinin günahsız olduğunu kabul etmeyeceklerini düşünerek tedirgin oluyordu. Zira daha önce kavmi onu erdemli, iffetli bir kız olarak tanımıştı; şimdi ise onların gözünde gayri meşrû bir çocuk doğuran biri olarak tanınabilirdi. Dolayısıyla büyük bir üzüntüye kapılarak, "Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!" dedi.

24-27. Yüce Allah, Meryem'in üzüntüsünü gidermek ve acılarını dindirmek için onu teselli etmiş ve nimetlerini hatırlatmıştır; onun için çıkardığı kaynak suyundan içecek, meyve vermesini sağladığı hurmadan da yiyecektir. "Altında bir su kaynağı yaratmıştır" şeklinde çevirdiğimiz kısmı "Senden Îsâ'yı yaratıp çıkarmıştır" şeklinde çevirmek de mümkündür (Şevkânî, III, 370).

28. Burada anılan Hârûn, Hz. Mûsâ'nın kardeşi peygamber Hârûn değildir. Kimine göre Hz. Meryem'in Hârûn adında bir kardeşi vardı. Ana babası gibi o da iffetli ve sâlih bir kimse idi (Zemahşerî, II, 508). Bu yüzden işin iç yüzünü bilmeyenler, böyle birinin kız kardeşi olan Meryem'e zina etmeyi asla yakıştıramadıklarını belirtmek istemişlerdir. Hz. Peygamber'den rivayet edilen bir hadiste de, İsrâiloğulları'nda önceki peygamberlerin ve iyi kimselerin isimlerini çocuklarına ad koyma geleneği olduğu için Meryem'in kardeşine de Hârûn adı verildiğine işaret edilmiştir (bk. *Müsned*, IV, 252). Buna yakın bir yorum da, Meryem'in peygamber olan Hârûn'un soyundan gelmiş olması münasebetiyle kendisine böyle hitap edilmiş olduğudur (bk. Râzî, XXI, 208; Esed, II, 613; bu konuda ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/35).

29-33. Hz. Meryem kavminin, "Gerçekten sen çirkin bir şey yaptın!" şeklindeki ağır ithamına (âyet 27) cevap vermedi; olayı çocukla konuşmaları için ona işaret etti. Fakat onlar, "Beşikteki bebekle nasıl konuşalım?!"

diyerek hayretlerini ifade ettiler. Bunun üzerine çocuk dile geldi ve bu âyetlerde geçen cevabı verdi. Yüce Allah, hıristiyanların gelecekte Hz. Îsâ'ya ilâhlık yakıştıracaklarını bildiği için, burada ona her şeyden önce Allah'ın kulu olduğunu söyletti. Böylece Hz. Îsâ kendisinin bir ilâh değil bir kul ve bir peygamber olduğunu, ilâhî varlığın üç öğesinden biri olmadığını ilân etmiş oldu. Kendisinin namaz, oruç ve benzeri kulluk görevlerini yerine getirmekle yükümlü kılındığını, diğer insanlar gibi doğduğunu, yaşayacağını, öleceğini ve kıyamet vakti geldiğinde tekrar diriltileceğini ifade etti. Bu ifadelerden namazın, –vakitleri ve rek'at sayıları gibi şeklî yönlerinde farklılıklar bulunsa da– en azından Hz. İbrâhim'den sonra peygamberler geleneğinde mevcut bir ibadet olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Îsâ'ya verilen kitaptan maksat İncil'dir. Âyetin "O, bana kitabı verdi ve beni peygamber yaptı" anlamına gelen kısmı için, Îsâ'nın bu sözü söylediği sırada peygamber kılındığı ve kendisine kitap verildiği yorumunu yapanlar varsa da bu yorum zayıf bulunmuştur. Bu sözden, daha bebek iken yaptığı konuşmada Allah'ın ezelde kendisi için peygamberliği ve kitap verilmesini takdir ettiğini açıklamasının istendiği anlaşılmaktadır (Şevkânî, III, 374). Hz. Îsâ babasız olarak bakire bir anadan dünyaya geldiği için, "Allah beni ana babama saygılı olmayı emretti" dememiş, sadece "Anneme saygılı olmayı emretti" demiştir. 14. âyette Hz. Yahyâ'dan söz edilirken "Ana babasına çok iyi davranırdı" dendiği halde aynı tema Hz. Îsâ açısından işlenirken "Anneme saygılı kıldı" denmesi onun babasız dünyaya geldiğine işaret eder. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de hep Meryem oğlu Îsâ olarak anılmıştır.

30-33. âyetlerde Hz. Îsâ'nın başlıca nitelikleri şöyle sıralanmaktadır. 1. Sonradan Hıristiyan dünyasının iddia edeceğinin aksine o Tanrı'nın oğlu değil, kuludur. 2. Aynı zamanda kendisine kitap verilmiş bir peygamberdir. 3. Her yerde mübarek bir şahsiyet olarak bilinecektir. 4.Her mümin gibi namaz, zekat vs. ibadetlerle mükelleftir. 5. Annesine saygılıdır. 6. Zorbalık yapmaz. 7. İsyankâr (şakıy) değlidir.

34-37. Bu âyetlere şu mânalar verilmiştir: **a)** "İşte hakkında şüphe ettikleri Meryem oğlu Îsâ ile ilgili olarak bu anlatılanlar doğrudur. Gerçek söz budur" (Râzî, XXI, 217). **b)** Hz. Îsâ hakkında yahudilerin "O, gayri meşrû ilişkiden dünyaya gelmiştir" şeklindeki sözleri doğru olmadığı gibi, Hıristiyanların "O, Allah'ın oğludur" şeklindeki iddiaları da

doğru değildir. "Meryem oğlu Îsâ Mesîh Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve O'ndan bir ruhtur" (Nisâ 4/171). **c)** Gelecek olan Hz. Îsâ'nın, daha sabi iken bir mûcize eseri olarak dile gelip ilân ettiği gerçek sözdür. Allah'a –Îsâ olsun başka biri olsun– bir çocuk isnat etmek gerçek dışıdır, Allah'a iftiradır. Allah, Îsâ'nın da diğer bütün insanların da gerçek ve yegâne tanrısı olup yalnız O'na ibadet etmek gerekir. Oysa onlar bu gerçekleri, özellikle Hz Îsâ'nın Allah'ın oğlu değil, kulu ve elçisi olduğunu tartışmasız kabul edecekleri yerde aralarında ayrılığa düşmüşlerdir.

Müfessirler, 37. âyette Hz. Îsâ hakkında ayrılığa düştükleri belirtilen grupların, yahudilerle hıristiyanlar veya Hıristiyanlık'taki farklı mezhep mensupları olduğunu söylemişlerdir. Yahudiler onun peygamber olduğunu bütünüyle reddederken, hıristiyanların büyük çoğunluğu onu "Allah'ın oğlu" dolayısıyla tanrı olarak kabul etmiş; az bir kısmı ise "Allah'ın kulu ve resulü" olduğuna inanmıştır (bu ihtilâflar sonunda ortaya çıkan mezhepler hakkında bilgi için bk. İbn Âşûr, XVI, 106; Mehmet Aydın "Hristiyanlık", *DİA*, XVII, 340-358).

Meâlinde "ulaşıldığında" diye tercüme ettiğimiz *meşhed* kelimesi sözlükte "görmek veya şahitlik etmek" demektir. Yer veya zaman ismi olarak, "görülecek yer veya görülecek zaman; şahitlik edilecek yer veya şahitlik edilecek zaman" anlamına gelir. Buna göre âyete verilen meâlin dışında şu anlamlar da verilebilir: **a)** Büyük güne ulaşıldığı yerde vay o inkârcıların haline! **b)** Melekler, peygamberler, hatta kişinin kendi organları tarafından aleyhinde şahitlik edileceği büyük günden dolayı veya büyük günde şahitlik edileceği zaman yahut şahitlik edilecek yerde vay o inkârcıların haline!

38-40. Bugün yani dünya hayatında tevhidi kabullenmeyip sapkınlığa dalmış oldukları için gerçeği görmeyen zalimler Allah'ın huzuruna çıkacakları gün onu bütün açıklığı ile işitecek ve göreceklerdir. 39. âyetteki "pişmanlık günü" iki türlü yorumlanmıştır: **a)** Maksat kıyamet günüdür. İnsanlar gaflet içinde, Allah'ın dinine inanmaz ve dünya tutkusuyla âhireti düşünmezlerken birden bire kıyamet kopar, dünya yok olur, yükümlülük kalkar ve iş bitirilmiş olur. İşte yüce Allah insanların yaptıkları kötülüklerden veya yapmadıkları iyiliklerden dolayı pişmanlık duyacakları o gün gelmeden önce, onları uyarmasını Hz. Peygamber'e emretmektedir. **b)** Pişmanlık gününden maksat hesap günüdür. O gün

herkesin hesabı görülmüş, sevap ve cezaları açıklanmak suretiyle iş bitirilmiş olacaktır; bu hesap sonunda cennete gideceklerle cehenneme gidecek olanlar birbirinden ayrılacaklardır. Bu dünyada gaflet içerisinde yaşayıp iman etmeyenler, ebedî hayatlarını yitirmiş olacakları için o anda hasret ve pişmanlık duyacaklardır.

Kıyametin gerçekleşmesiyle yeryüzünün ve onun üzerindekilerin yalnız Allah'a kalacağını bildiren 40. âyeti de iki şekilde yorumlamak mümkündür: **a)** Dünya ve üzerinde bulunan her şey geçicidir, hiçbir gücün desteğine muhtaç olmaksızın kalıcı olan yalnız Allah'tır. **b)** Sûra üflendiğinde bütün canlılar ölecek hem mülkiyet ilişkisi hem de mâliklik son bulacak her şey asıl sahibine dönecektir.

41 – 50

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِبْرٰهٖيمَۜ اِنَّهُ كَانَ صِدّٖيقًا نَبِيًّا ﴿٤١﴾
اِذْ قَالَ لِاَبٖيهِ يَٓا اَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنٖي
عَنْكَ شَيْـًٔا ﴿٤٢﴾ يَٓا اَبَتِ اِنّٖي قَدْ جَٓاءَنٖي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ
فَاتَّبِعْنٖٓي اَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا ﴿٤٣﴾ يَٓا اَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَۜ
اِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ عَصِيًّا ﴿٤٤﴾ يَٓا اَبَتِ اِنّٖٓي اَخَافُ
اَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا ﴿٤٥﴾ قَالَ
اَرَاغِبٌ اَنْتَ عَنْ اٰلِهَتٖي يَٓا اِبْرٰهٖيمُۚ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَاَرْجُمَنَّكَ
وَاهْجُرْنٖي مَلِيًّا ﴿٤٦﴾ قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَۚ سَاَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبّٖيۜ

إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا ﴿٤٧﴾ وَأَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ
اللّٰهِ وَأَدْعُوا رَبِّي عَسٰى أَلَّا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا ﴿٤٨﴾ فَلَمَّا
اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ
وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا ﴿٤٩﴾ وَوَهَبْنَا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ
لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا ﴿٥٠﴾

Meâli

41. Bu kitapta İbrâhim'i de okuyup an! Kuşkusuz o, özü sözü doğru bir insan, bir peygamberdi. **42.** Bir gün babasına şöyle demişti: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın? **43.** Babacığım! Sana gelmeyen bir bilgi hakikaten bana geldi, bu sebeple bana uy ki seni düz yola çıkarayım. **44.** Babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, rahmânın buyruğuna uymamıştır. **45.** Babacığım! Allah'ın azabına uğramandan ve böylece şeytanın yandaşı olmandan korkuyorum. **46.** (Babası) "Ey İbrâhim! Sen benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, andolsun seni taşlatırım; şimdi uzun bir süre gözüme görünme!" dedi. **47.** İbrâhim şöyle dedi: "Esen kal! Rabbimden senin için mağfiret dileyeceğim. Çünkü O, bana karşı çok lutufkârdır. **48.** Sizden de Allah'ın dışında taptığınız şeylerden de uzaklaşıyor ve rabbime niyaz ediyorum. Umudum odur ki rabbime niyazımdan eli boş dönmeyeceğim." **49.** Nihayet İbrâhim onlardan ve Allah'ın dışında taptıklarından uzaklaşınca, biz ona İshak ve Ya'kub'u bahşettik, her birini peygamber yaptık. **50.** Onlara da rahmetimizden bağışlarda bulunduk ve onlara hak ettikleri yüksek bir övgü ile anılmayı nasip ettik.

Tefsiri

41. Meryem sûresinin ikinci kıssasında Hz. Îsâ'nın tanrı değil, Allah'ın kulu ve resulü olduğu vurgulandıktan sonra, bu üçüncü kıssada da kendilerini, tevhid inancının temsilcisi ve Kâbe'nin bânisi olan Hz. İbrâhim'in soyundan saydıkları halde onun dinini terkederek putlara tapan Araplar'ın dikkati çekilmektedir. Kureyşliler Hz. İbrâhim'i dinî önderleri olarak kabul ediyor ve onun soyundan gelmekle iftihar ediyorlardı. Bununla beraber babası ve yakınlarının Hz. İbrâhim'e karşı uyguladıkları eziyet, işkence, yurdundan hicrete zorlanma gibi olumsuzlukları, Kureyşliler de İbrâhim'in yolunda olan Hz. Muhammed'e revâ görmüşlerdir. Hz. İbrâhim'e burada sadece nebî denilmiş olmakla birlikte, başka âyetlerde ona sahifeler gönderildiği ifade buyurulmuştur (bk. A'lâ 88/18-19; Necm 53/36-37). Bu da onun hem nebî hem de resul olduğunu gösterir.

42-48. Bu âyetler, evlâdın ana babaya karşı tavrının nasıl olması gerektiğini göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Hz. İbrâhim, babası Âzer'e her sözünün başında "babacığım" diye hitap etmekte, –ilerideki âyetlerden anlaşılacağı üzere– babası müşrik olmasına, kendisine karşı son derece kaba ve tehditkâr ifadeler kullanmasına rağmen ona karşı saygıda kusur etmediği görülmektedir. Âyetlerden aynı zamanda küçüğün de büyüğe öğüt verebileceği ve din konusunda insanları doğru yola iletecek gerçek bilginin ilâhî vahiy olduğu anlaşılmaktadır. 44. âyette, Allah'ın emrine aykırı olmasına rağmen şeytanın emrine itaat etmek, "ona tapma" olarak değerlendirilmiştir. Kur'an akla, hakikate ve ahlâka aykırı olan her türlü hareketi şeytanî olarak; ve şeytanî sâiklere teslimiyet yönünde ortaya konan her bilinçli eylemi de "şeytana tapma" olarak tanımlamaktadır (Esed, II, 615; krş. Nisâ 4/117).

İbrâhim'in babası için dua edeceği yönündeki vaadi, babasının inkârcı olarak öleceğini ve Allah düşmanı olduğunu öğrenmeden önce idi. Bu durumu öğrenince babasının affı için dua etmekten vazgeçti (bk. Tevbe 9/114).

49-50. Tefsirci ve tarihçilerin açıklamalarına göre İbrâhim aleyhisselâm Allah yolunda hicret ederek önce Harran'a, sonra Filistin'e, buradan da Mısır'a gitmiştir. Mısır'dan tekrar Filistin'e dönmüş ve burada

yerleşmiştir. Bu yolculukta eşi Sâre ile kardeşinin oğlu Hz. Lût ve Lût'un eşi de ona refakat etmişlerdir. Filistin'e döndükten sonra Lût ayrılarak daha güneyde Ürdün yöresindeki Sodom ve Gomore'ye yerleşmiş, Hz. İbrâhim ise Filistin'de kalmıştır. Burada kendisi ve eşi Sâre yaşlanmış oldukları halde Allah onlara oğulları İshak'ı lutfetti; daha sonra da torunları, yani İshak'ın oğlu Ya'kub dünyaya geldi. Yüce Allah, bunlarla Hz. İbrâhim'in yalnızlığını giderdi ve bunları peygamberler kıldı. İsrâiloğulları'nın daha sonraki peygamberleri bunların soyundandır. Yüce bir peygamber olan ve Hicaz bölgesi Araplar'ının atası sayılan Hz. İsmâil Hz. İbrâhim'in ilk oğlu olup onun annesi Hacer'dir.

"Onlara hak ettikleri yüksek bir övgü ile anılmayı nasip ettik" diye tercüme ettiğimiz 50. âyetteki "lisân-i sıdk" (doğruluğun dili) tamlaması iki türlü yorumlanmıştır: **a)** Bu tamlamadaki "lisân" terimi dille aktarılabilecek, dille ulaştırılabilecek şeyleri ifade için mecaz olarak kullanılmıştır. Buna göre âyet bu peygamberlerin söylediklerinin doğru olduğunu ve sözlerinin yüce anlamlar taşıdığını ifade eder. **b)** Bu tamlama onların, "doğruluktan yana üstün bilinmeleri yani iyi anılmaları" anlamına gelir. Nitekim Hz. İbrâhim kendisinin sonraki nesiller içerisinde iyilikle anılması için dua etmiş (bk. eş-Şuarâ 26/84) Allah da duasını kabul ederek ona bu nimeti vermiş hatta onun dinine uymasını Hz. Peygamber'e emretmiştir (bk. Nahl 16/123; krş. Âl-i İmrân 3/95; Nisâ 4/125); bundan dolayıdır ki müslümanlar onu önder kabul eder, kendisini ve soyundan gelenleri hayırla anarlar. Yahudi ve hıristiyanlar gibi Ehl-i kitap da aynı şekilde ona ve soyundan gelenlere saygı gösterirler (Zemahşerî, II, 512).

51 – 53

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسٰٓى اِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا
نَبِيًّا ﴿٥١﴾ وَنَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْاَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا ﴿٥٢﴾
وَوَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا اَخَاهُ هٰرُونَ نَبِيًّا ﴿٥٣﴾

Meâli

51. Bu kitapta Mûsâ'yı da okuyarak an. Gerçekten o ihlâslı biriydi, elçi-peygamberdi. **52.** Ona Tûr'un sağ tarafından seslendik ve onu fısıldaşırcasına (kendimize) yaklaştırdık. **53.** Rahmetimizin bir sonucu olmak üzere kardeşi Hârûn'u da bir peygamber olarak onun yanına verdik.

Tefsiri

51-53. Meryem sûresinin dördüncü kıssası Ya'kub aleyhisselâmın soyundan gelen Hz. Mûsâ'nın kıssasıdır. Hz. Mûsâ İsrâiloğulları'na gönderilmiş olup, "ülü'l-azim" tabirini büyük peygamberler (daha çok beş büyük peygamber) anlamında kabul edenlere göre o da bu gruptaki peygamberlerden biridir (ayrıca bk. Ahkaf 46/35). Hz. Mûsâ'nın özelliği olarak gerçek ve "ihlâslı" diye tercüme ettiğimiz *muhlas* kelimesi, "seçilmiş, özel bir yakınlıkla tanınmış kişi" anlamlarına da gelmektedir (İbn Âşûr, XVI, 127). Yüce Allah, kendisiyle konuşmak için insanlar arasından Hz. Mûsâ'yı seçtiği ve peygamber olarak görevlendirdiği için onu bu sıfatla nitelendirdiği düşünülebilir. A'râf sûresinin 144. âyeti de bu anlamı desteklemektedir. Muhlis şeklindeki kıraate göre bu kelime, "ibadeti yalnız Allah için yapan, O'na tahsis eden" mânasına gelir. Bu da Hz. Mûsâ'nın Allah'a kulluktaki samimiyet ve ihlâsını ifade eder. Hz. Mûsâ'ya Tevrat indirilmiş olduğu için burada ona hem resul hem de nebî denilmiştir ("resul" ve nebî" hakkında bilgi için bk. GİRİŞ, I.Kur'ân-ı Kerim, A) Tanımı ve Özellikleri, 1. Peygamber; Bakara 2/61).

Hz. Mûsâ'ya Tevrat'ın indirildiği yer, Filistin ile Mısır arasındaki Sînâ yarımadasında bulunan ve aynı adı taşıyan dağdır. Kur'ân'da Sînâ dağı, ilkinde "Tûri Seynâe" (Mü'minûn 23/20), ikincisinde "Tûri Sînîn" (Tîn 95/2) şeklinde olmak üzere iki defa geçer. Burada görüldüğü gibi"tûr" kelimesi 8 âyette yalnız kullanılmakta ve Sîna dağını temsil etmektedir. "Tûr'un sağ tarafı"ndan maksat Hz. Mûsâ'nın yüzünü Tûr'a dağına döndürdüğünde bulunduğu yerin sağ tarafıdır. Zira dağın sağı veya solu olmaz. Yüce Allah Tûr'da Hz. Mûsâ ile vasıtasız olarak konuştuğunda Mûsâ'ya göre dağın sağ tarafından seslenerek konuşmuştur (bk. Taberî, XVI, 94). Başka bir görüşe göre ise "sağ taraf" diye tercüme ettiğimiz *eymen* kelimesi "bereketli" (mübarek) anlamına gelmektedir (Şevkânî,

III, 380). Buna göre Allah Teâlâ Hz. Mûsâ'ya Tûr'un bereketli tarafından seslenerek onunla konuşmuştur. Hz. Mûsâ'nın yaklaştırılmasını, "Mûsâ maddî olarak Tevrat'ın levhalara yazıldığı yere o derece yaklaştırıldı ki kalemin cızırtısını işitti" şeklinde tefsir edenler varsa da "Allah onu mânevî makam bakımından kendisine yaklaştırdı" diye tefsir edenler de vardır ve bu mâna daha uygun görünmektedir (Râzî, XXI, 231; Şevkânî, III, 380). İbn Âşûr da bu yaklaştırmanın "vahyetmek" anlamında mecaz olduğunu ifade etmiştir (XVI, 128).

Bir kutsî hadiste kulun Allah'a farz ve nâfile ibadetlerle nasıl yaklaştığı ve sonunda bu yaklaşmanın ruh ve ahlâk yüceliği olarak nasıl sonuçlar verdiği açıklanmıştır. 52. âyetteki ifadeyi bu anlamda bir yakınlaştırma olarak anlamak gerekir.

Yüce Allah Hz. Mûsâ'ya, Firavun'a gidip İsrâiloğulları'nı serbest bırakmasını ondan istemelerini emrettiğinde Hz. Mûsâ kardeşi Hârûn'u da peygamber ve kendisine yardımcı olarak görevlendirmesi için Allah'a dua etti (Tâhâ 20/29-32). Allah Teâlâ onun duasını kabul ederek kardeşini de peygamber olarak görevlendirdi ve onun yanına yardımcı olarak verdi. Mûsâ aleyhisselâmın dilindeki tutukluğa mukabil Hârûn açık ve güzel konuşurdu (krş. Tâhâ 20/25-32; Kasas 28/34). Hz. Mûsâ'nın insanlara tebliğ etmek istediklerini o tebliğ eder ve bulunmadığında ona vekâlet ederdi (Mûsâ ve Hârûn hakkında bilgi için bk. Bakara 2/49-59; Tâhâ 20/30 vd.; Kasas 28/3 vd.).

54 – 55

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمٰعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ
رَسُولًا نَبِيًّا ﴿٥٤﴾ وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ
وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا ﴿٥٥﴾

Meâli

54. Bu kitapta İsmâil'i de okuyup an. O gerçekten sözüne sadıktı; elçi-peygamberdi. **55.** Halkına namazı ve zekâtı emrederdi ve rabbinin rızâsına ermişti.

Tefsiri

54-55. Burada sözünde durmanın önemine işaret edilmektedir. Hz. İsmâil ahde vefa erdemiyle temayüz etmiş bir kimseydi, sözünde durmaya özen gösterirdi. Öte yandan halkını dinin direği olan namazı kılmaya ve toplumsal dayanışmayı sağlayan zekâtı vermeye teşvik ederdi. Yüce Allah Hz. Peygamber'e de ailesine namaz kılmayı emretmesini, kendisinin de sabırla namaza devam etmesini emretmiştir (bk. Tâhâ 20/132). Hz. İsmâil, Allah'ın verdiği nimetlerin kadrini bilerek ruhunu güzelliklerle bezemeye ve rabbinin buyruklarına mutlak bir teslimiyet içinde görevini yerine getirmeye çalışması sebebiyle Allah'ın rızâsını kazanmıştı. Kuşkusuz bu, kazanılabilecek derecelerin en üstünüdür (Hz. İsmâil hakkında bilgi için bk. Bakara 2/124-129).

56 – 57

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِدْرِيسَۘ اِنَّهُ كَانَ صِدّ۪يقًا نَبِيًّاۗ ٥٦

وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا ٥٧

Meâli

56. Kitapta İdrîs'i de okuyarak an. Hakikaten o, pek doğru bir insandı ve bir peygamberdi. **57.** Onu üstün bir konuma getirdik.

Tefsiri

56-57. Tefsircilerin belirttiğine göre, İdrîs'in asıl adı Uhnûh olup Hz. Nûh'un üçüncü batından dedesidir. Hz. Şît'ten sonra kendisine 30 sayfa vahiy indirilerek peygamberlik görevi verilmiştir. Kitaplı dinlerde ortak rivayet ve inanışa göre İdrîs ilmin, medeniyetin ve aklî sistemlerin ilk kurucusudur. "Remil ilmi, hey'et, nücûm, hesap, tıp, nebatların sırları, garip sanatlar, yazı yazmak, dikiş dikmek, terazi kullanmak gibi meslek

ve sanatları İdrîs icat etmiştir. Sahifelerinde semavî sırlar, ruhanîlere hükmetmenin yöntemleri, varlıkların özellikleri gibi konulara dair bilgiler vardı. Çok sayıda talebesi olan İdrîs demiri keşfedip ondan aletler yapmış, ziraatı geliştirmiş, deri ve kumaşlardan elbise dikmiştir" (Ömer Faruk Harman, "İdrîs", *DİA*, XXI, 480).

İdrîs'in "üstün bir konuma getirilmesi" ile muhtemelen onun yukarıda açıklanan özellikleri kastedilmiştir. Bu ifadeyi, onun mânevî âlemde (göklerde) müstesna yerlerde bulunduğu şeklinde anlamak da mümkündür; bu mânayı destekleyen rivayetler vardır.

58

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَّةِ آدَمَ وَمِمَّنْ
حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَّةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا
وَاجْتَبَيْنَا إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَٰنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا ﴿٥٨﴾

Meâli

58. İşte bunlar, Allah'ın kendilerine lutuflarda bulunduğu peygamberler; Âdem'in soyundan, Nûh ile birlikte (gemide) taşıdıklarımızdan, İbrâhim ve İsrâil'in (Ya'kub) soyundan gelen, hepsini doğruya ulaştırdığımız ve seçkin kıldığımız kimselerdir. Onlara, Rahmân'ın âyetleri okunduğunda ağlayarak ve secde ederek yere kapanırlar.

Tefsiri

58. Meryem sûresinin başından buraya kadar adları geçen ve kıssaları anlatılan on bir seçkin şahıstan Hz. Meryem hariç hepsi peygamberlik şerefine ermiş kimselerdir. Hz. Meryem peygamber olmamakla birlikte insanlık tarihinde Allah'ın lutfuna mazhar olmuş en seçkin kadınlardan biri ve Hz. Îsâ gibi büyük bir peygamberin annesidir. Kur'an-ı Kerîm'de birçok vesileyle övülmüştür. Bunların hepsi genelde Âdem'in soyundan-

dır. Özelde ise İdrîs, Hz. Âdem'in soyundan; İbrâhim, Hz. Nûh ile birlikte gemiye binen oğlu Sâm'ın soyundan; İsmâil, İshak ve Yaʿkub, Hz. İbrâhim'in soyundan; Mûsâ, Hârûn, Zekeriyyâ ve Yahyâ da İsrâil'in (Hz. Yaʿkub) soyundandır. Îsâ aleyhisselâm babasız olmakla birlikte annesi yine İsrâil'in soyundandır. Bunların hepsi Allah'ın hidayetine mazhar olmuş, seçkin ve samimi kullardır. Allah'ın âyetleri okunduğunda derhal secdeye kapanacak kadar itaatkâr ve göz yaşı dökecek kadar duyarlı insanlardır.

59 – 63

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ اَضَاعُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ
فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا ﴿٥٩﴾ اِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَاُو۬لٰٓئِكَ
يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْـًٔا ﴿٦٠﴾ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّت۪ي وَعَدَ
الرَّحْمٰنُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ اِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًّا ﴿٦١﴾ لَا
يَسْمَعُونَ ف۪يهَا لَغْوًا اِلَّا سَلَامًا وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ ف۪يهَا بُكْرَةً
وَعَشِيًّا ﴿٦٢﴾ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّت۪ي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا ﴿٦٣﴾

Meâli

59. Sonra bunların ardından artık namazı kılmayan ve nefsanî arzulara uyan bir nesil geldi. Bunlar elbette azgınlıklarının cezasını bulacaklardır. **60-61.** Ancak tövbe eden, iman eden ve iyi davranışta bulunan kimseler böyle değildir. Bunlar hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın cennete; çok esirgeyici olan Allah'ın, kullarına vaad ettiği, onların idrakle-

rini aşan adn cennetlerine gireceklerdir. Şüphesiz O'nun vaadi yerine gelecektir. **62.** Orada boş söz işitmezler, kendilerine yalnız esenlikler dilenir. Orada, sabah akşam rızıkları hazırdır. **63.** Kullarımızdan takvâ sahibi kimselere vereceğimiz cennet işte budur.

Tefsiri

59. "Azgınlıklarının cezası" diye tercüme ettiğimiz *gayy* kelimesi sözlükte, "kötü, yaramaz, azgın ve sapmış" anlamlarında kullanılmaktadır, biz "azgınlıklarının cezası" şeklindeki mecaz anlamını tercih ettik. Gayy kelimesinin Cehennemdeki bir vadinin ismi olduğu rivayeti de vardır (İbn Kesîr, V, 240).

Şekli farklı da olsa namaz bütün peygamberlere ve ümmetlerine farz kılınmıştır. Çünkü namaz kulu Allah'a yaklaştıran, O'nunla irtibatını en mükemmel bir şekilde sağlayan ve kulu kötülüklerden koruyan önemli bir ibadettir. Peygamberler bu ibadeti eksiksiz olarak yerine getirmeye gayret etmişler ve başkalarına da bu şekilde yapmalarını tavsiye etmişlerdir. Ancak eski peygamberlerden sonra gelenler namazı ya hiç kılmamışlar veya onun edasında yerine getirilmesi gereken hususlara dikkat etmemişlerdir. Allah ile aralarındaki bu temel bağı koparmalarının veya zayıflatmalarının kaçınılmaz bir sonucu olarak nefsanî arzuları kendilerine hâkim olmaya başlamış; Allah'ın emirlerinin yerine kendi arzu ve isteklerine uymayı tercih etmişlerdir. Âyet, bunların yaptıklarının karşılıksız kalmayacağını, cezalarını mutlaka çekeceklerini ifade etmektedir.

60-63. İnsanların günahları ne olursa olsun tövbenin silemeyeceği günah yoktur. Bir defa tövbe edip bunu da samimi iman, ibadet ve güzel davranışlarla destekleyenler ve bu suretle gerçek olarak Hakk'a yönelenler onun cennet vaadini de hak etmiş olurlar. Adn, cennetin müstesna bölümlerinden biri olup oranın, mukarrebûn denilen ve peygamberler, şehidler, sıddîklar ve âlimlerden oluşan Allah'ın en seçkin kullarına tahsis edildiği bildirilmektedir. Adn cennetlerine alınacak olan müminler orada korku ve endişeye kapılacak bir söz işitmeyecekler, hep mutluluk ve esenlik içinde olacak ve daima yeni mutlulukların müjdesi anlamında "selâm" sözü işiteceklerdir (adn cennetleri hakkında bilgi için bk. Ra'd 13/23).

64 – 65

وَمَا نَتَنَزَّلُ اِلَّا بِاَمْرِ رَبِّكَۚ لَهُ مَا بَيْنَ اَيْدٖينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ
ذٰلِكَۚ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّاۚ ﴿٦٤﴾ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهٖۜ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا ﴿٦٥﴾

Meâli

64. (Melek dedi ki): "Biz ancak rabbinin emriyle ineriz. Önümüzde, arkamızda ve bunlar arasında olan her şey O'na aittir." Senin rabbin unutkan değildir. **65.** O göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin rabbidir. Şu halde O'na sabır ve sebatla kulluk et. O'nun adını almaya lâyık başka birini biliyor musun?

Tefsiri

64-65. Abdullah b. Abbas'tan rivayet edildiğine göre Resulullah, Cebrâil'in kendisini daha çok ziyaret etmesini istemiş, bunun üzerine bu âyetler inmiştir (Buhârî, "Tefsîr", 19). Bir başka rivayete göre ise inkârcılar Hz. Peygamber'e bazı konularda sorular sormuşlar; Peygamber efendimiz de kendilerine yakında bilgi vereceğini söylemiş; fakat Cebrâil beklediği zamanda gelmediği için gerekli bilgiyi edinmekte gecikmiş; bu fırsatı kaçırmayan müşrikler: "Muhammed'in rabbi onu unuttu!" demeye başlamışlardı. Hz. Peygamber buna çok üzülmüş, bunun üzerine bu âyetler inmiştir (Râzî, XXI, 238).

Müfessirlerin genel kabulüne göre bu iki âyet Allah'ın sözü olup Cebrâil'e, Hz. Peygamber'e böyle cevap vermesini emretmiştir (Şevkânî, III, 385; İbn Âşûr, XVI, 139). Buna göre, serbest çeviri ile âyetin mânası şöyle olur: De ki, "Biz ancak rabbinin emriyle ineriz. Önümüzdeki, arkamızdaki, sağımız ve solumuzdaki mekânların; geçmiş, gelecek ve şimdiki zamanların hepsi Allah'ındır. Onun emri ve iradesi olmadan

biz hiçbir zaman ve hiçbir yerde hareket edemeyiz. Bir hikmete binaen vahiy gecikmiş olsa da rabbin unutkan değildir, dolayısıyla seni unutmaz."

"Adını almaya lâyık" diye çevirdiğimiz *semiyy* kelimesi, "benzer" mânasına da gelir. Bizim de tercih ettiğimiz birinci mânaya göre Allah ismi, yüce yaratıcı olan Cenâb-ı Hak'tan başkasına verilmemiştir. Nitekim müşrik Araplar dahi bu ismi Allah'tan başkası için kullanmamışlardır. Onun dışında taptıkları putlara Allah değil ilâh demişlerdir. İkinci mânaya göre âyet, Allah'ın eşi ve benzerinin bulunmadığını, dolayısıyla ondan başka hiçbir şeyin ibadet edilmeye lâyık olmadığını belirtir.

66 – 72

وَيَقُولُ الْاِنْسَانُ ءَاِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ اُخْرَجُ حَيًّا ﴿٦٦﴾
اَوَلَا يَذْكُرُ الْاِنْسَانُ اَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكُ
شَيْـًٔا ﴿٦٧﴾ فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطٖينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ
حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا ﴿٦٨﴾ ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شٖيعَةٍ اَيُّهُمْ
اَشَدُّ عَلَى الرَّحْمٰنِ عِتِيًّا ﴿٦٩﴾ ثُمَّ لَنَحْنُ اَعْلَمُ بِالَّذٖينَ هُمْ اَوْلٰى بِهَا
صِلِيًّا ﴿٧٠﴾ وَاِنْ مِنْكُمْ اِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلٰى رَبِّكَ
حَتْمًا مَقْضِيًّا ﴿٧١﴾ ثُمَّ نُنَجِّي الَّذٖينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمٖينَ فٖيهَا
جِثِيًّا ﴿٧٢﴾

Meâli

66. İnsan, "Ben öldükten bir süre sonra sahiden yeniden hayata döndürülecek miyim?" diyor. **67.** İnsan düşünmez mi ki, daha önce hiçbir şey değilken biz onu yaratmışızdır? **68.** Rabbine andolsun ki onları muhakkak şeytanlarla birlikte mahşerde toplayacağız; sonra onları cehennemin çevresinde diz üstü çökmüş vaziyette hazır tutacağız. **69.** Sonra her gruptan, rahmâna en çok âsi olanlar hangileri ise çekip çıkaracağız. **70.** Sonra ateşi boylamayı hak edenleri elbette en iyi biz biliriz. **71.** İçinizden, oraya varmayacak hiçbir kimse yoktur. Bu, rabbinin kesinleşmiş bir hükmüdür. **72.** Sonra biz kötülükten sakınanları (cehennemden) esirgeriz; zalimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız.

Tefsiri

66-72. İlk yaratılışı düşünmeyen insanlar, öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmekte ve çürüyüp toz toprak olduktan sonra yeniden dirilmenin bir hayal ürünü olduğunu iddia etmektedirler. Oysa insan ilk yaratılışını düşünürse kendisini yoktan var eden bir kudretin, ölüp toz toprak olduktan sonra onu yeniden diriltebileceğine kanaat getirir. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde de insanları ilk defa nasıl yaratmışsa öyle dirilteceğini, bunun kendisi için daha kolay olduğunu ifade buyurmuştur (bk. Rûm 21/27; Yâsîn 36/79). 68. âyetteki "şeytanlar"dan maksat insanların ilâhî huzura çıkıp dünyada yaptıklarından hesaba çekilecekleri bir âhiret günü olmadığını, hayatın sadece bu dünya hayatından ibaret olduğunu iddia ederek insanları aldatıp saptıran inkârcı önderlerdir (Şevkânî, III, 386). Yüce Allah, bunları ve bunların kandırarak yoldan çıkardığı kimseleri mahşerde toplayıp cezalarını vereceğini buyurmuştur.

Allah'a en çok âsi olanların çekip çıkartılacağını, ayrılacağını belirten 69. âyetteki ifade bazı tefsirciler tarafından şöyle yorumlanmıştır: İsyankârların bir kısmı ayırt edilip cehenneme atılacak, isyanı daha hafif olanlar ise bağışlanacaklar. Ancak, tefsircilerin çoğunluğuna göre âyet bütünüyle kâfirlere dairdir. Ayırt edilmekten maksat ise insanların inkârcılık ve isyan derecesine göre çeşitli gruplara ayrılmasıdır. Buna göre her grup cehennemde durumuna uygun bir tabakaya atılacaktır. Suç

işleme ve inkârda öncülük ve önderlik edenlerin azabı daha ağır olacaktır (bk. Nahl 16/88; Ankebût 29/13). Ancak sonuç itibariyle, 70. âyette belirtildiğine göre kimlerin daha fazla isyankâr olduğunu eksiksiz bilen Allah Teâlâ, herkese, isyan ve günahlarının derecesine göre hak ettiği cezayı da eksiksiz bilecek ve en âdilane bir şekilde uygulayacaktır.

"İçinizden, oraya (cehenneme) varmayacak hiçbir kimse yoktur" meâlindeki 71. âyette geçen cümle ile devamı üç türlü yorumlanabilir: **a)** Bunlardan maksat sırattan geçenlerdir. Mümin olsun kâfir olsun bütün insanlar aynı zamanda cehennemin üstünde kurulmuş olan sırattan geçmek zorunda oldukları için oraya uğramış olurlar. Ancak 72. âyete göre "kötülükten sakınanlar" cehennemden esirgenirken "zalimler diz üstü çökmüş olarak" orada bırakılacaktır. **b)** Maksat kâfirlerdir ve bunlar cehenneme gireceklerdir. **c)** Potansiyel olarak her insan ameline göre cennete olduğu kadar cehenneme de girebilecek durumdadır.

73 – 76

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا لِلَّذٖينَ اٰمَنُوٓا
اَيُّ الْفَرٖيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا وَاَحْسَنُ نَدِيًّا ﴿٧٣﴾ وَكَمْ اَهْلَكْنَا
قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ اَحْسَنُ اَثَاثًا وَرِءْيًا ﴿٧٤﴾ قُلْ مَنْ كَانَ فِي
الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمٰنُ مَدًّا حَتّٰٓى اِذَا رَاَوْا مَا يُوعَدُونَ
اِمَّا الْعَذَابَ وَاِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَانًا
وَاَضْعَفُ جُنْدًا ﴿٧٥﴾ وَيَزٖيدُ اللّٰهُ الَّذٖينَ اهْتَدَوْا هُدًى
وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَرَدًّا ﴿٧٦﴾

Meâli

73. Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunduğu zaman inkâr edenler iman edenlere, "İki topluluktan hangimizin konumu daha üstün ve mensupları daha iyi?" diye sorarlar. **74.** Oysa onlardan önce de daha varlıklı ve daha gösterişli olan nice nesiller helâk ettik. **75.** De ki: "Kim sapkınlık içinde ise dilerim Rahmân ona süre versin!" Sonunda kendilerine vaad olunanı; azabı veya kıyameti gördükleri zaman, konumu daha kötü ve orduları daha zayıf olanın kim olduğunu öğreneceklerdir. **76.** Allah, doğru yola gidenlerin hidayetini güçlendirir. Kalıcı olan iyilikler, rabbinin katında hem mükâfat bakımından daha hayırlı, hem de sonuç bakımından daha iyidir.

Tefsiri

73-75. Genellikle peygamberlere ilk inananlar toplumun zayıfları ve fakirleridir. Onları inkâr edenler ise servet ve iktidar sahipleridir. Bu kesim inananları daima küçümsemiş, horlamış ve ezmeye çalışmıştır; Kur'an'da bunun örneklerine yer veren birçok âyet vardır. Hz. Peygamber Allah'ın âyetlerini açıkça okuyup da müminleri müjdelediği, müşrikleri de uyardığı zaman, o şımarık müşrikler gurura kapılıp, "Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da onlara gelmezdi!" (Ahkaf 46/11) diyerek kendilerinin daha üstün, müminlerin daha aşağı olduğunu ileri sürmüşler, onlara "Hangimizin konumu daha üstün ve mensupları daha iyi? Siz mi daha güzel konaklarda yaşıyorsunuz, biz mi?" şeklinde sorular yöneltmişlerdir. Burnu büyük müşrikler, ancak fakirleri yanından kovduğu takdirde Hz. Peygamber'in tebliğini dinleyebileceklerini bildirmişlerdir (bk. En'âm 6/52-53). 74. âyette bu kendini beğenmişlere, toprağı işleyerek bayındır ülkeler meydana getiren, sonra da inkârcılıkları yüzünden Allah'ın gazabına uğrayan Âd ve Semûd gibi eski kavimlerin akıbetleri hatırlatılarak onların kalıntılarına bakıp ibret almaları tavsiye edilmektedir.

Sert bir tehdit içeren 75. âyet, 73. âyetteki soruya verilmiş bir başka cevaptır. Allah Teâlâ bu tehditle müşriklere vermiş olduğu evlât, devlet ve servetin gerçekte bir lutuf olmadığını, onlara bu nimetlerin verilmesinin bir istidrâc olduğunu ifade etmektedir (İstidrâc için bk. Âl-i İmrân 3/53).

Kul, Allah'ın vermiş olduğu nimeti hayırlı işlerde kullanıyorsa bu nimetin arttırılması, sürekli kılınması bir lutuftur; eğer sahip olduğu nimet sebebiyle şımarıyor ve onu kötü şeylerde kullanıyorsa ona mühlet ve fırsat verilmesi de bir istidrâcdır (bk. A'râf 7/182). Âyette söz konusu edilen müşriklerin durumu buna örnektir (krş. Nahl 16/97; Müminûn 23/55-56).

76. "Doğru yola gidenler" diye çevirdiğimiz *ihtedev* fiili, sözlükte "doğru yolu bulmak, yol göstermek" mânalarına gelen *hüdâ* (hedy, hidâyet) kelimesinden türemiş çoğul bir fiildir (tekili ihtedâ). Bu fiilin masdarı olan *ihtidâ* ise "doğru yolu bulmak, gerçeğe ulaşmak" anlamlarına gelmektedir. Terim olarak inançsız iken veya başka bir dine mensupken İslâm dinini benimsemeyi ifade eder. İhtidâ eden kimseye "mühtedî" denir (Ali Köse, "İhtidâ", *DİA*, XXI, 554). Kur'an'da seksen beş yerde geçen *hüdâ* kelimesi ise sözlükte "yol göstermek, kılavuzluk etmek" anlamına gelmektedir. Müfessir ve kelâmcılar hüdâ kelimesine bağlamına göre çeşitli mânalar vermişlerdir. Râgıb el-İsfahânî aynı kökten olan ve aynı mânaya gelen hidayeti, "lutufla kılavuzluk etmek" yani bütün yaratıklara ve özellikle ilâhî emirlere muhatap olan insanlara yol gösterme şeklinde tanımlamış ve Kur'an'da yer alan bütün hidayet kavramlarını içinde bulundukları âyetlerin genel kompozisyonu çerçevesinde gruplandırmıştır. Buna göre Allah'ın insanlara olan hidayeti dört merhaleden oluşur: **1.** Her mükellefe lutfettiği akıl ve idrak yetenekleriyle hayatını sürdürmeyi sağlayan zaruri bilgiler (bk. Tâhâ 20/50). **2.** Vahiy ve peygamberler yoluyla yaptığı davet ve irşat (bk. Enbiyâ 21/73). **3.** Hidayeti benimseyenlere lutfettiği tevfik (Meryem 19/76). **4.** Hak kazananları âhirette cennette mükâfatlandırmak (bk. A'râf 7/43). Bu hidayet türleri buradaki tertibe göre birbirine bağlı olup bir sonraki hidayetin gerçekleşmesi için bir öncekinin meydana gelmesi şarttır (bk. *el-Müfredât*, "hdy" md.; Y. Şevki Yavuz, "Hidâyet", *DİA*, XVII, 473 vd.).

"Allah, doğru yola gidenlerin hidayetini güçlendirir" meâlindeki cümleden kastedilen mâna 3 ve 4. merhaledeki anlamlardır. Buna göre bir kimse aklını ve iradesini kullanarak doğru yola girerse Allah ona o yolda yürüyüp başarıya ulaşmayı nasip eder; âhirette onu mükâfatlandırarak cennetine koyar ve mutlu kılar; işte kurtuluş budur. Âyetin devamı da bunu vurgulamaktadır: Hayırlı davranışların Allah katındaki sevabı, yer-

yüzündekilerin iftihar ettikleri her şeyden daha üstün ve sonuç itibariyle daha iyidir. Çünkü hayırlı iş âhirete intikal edecek ve sahibine ebedî olarak fayda sağlayacaktır (hüdâ ve hidayet hakkında ayrıca bk. Bakara 2/5).

77 – 87

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٧٧﴾
أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَٰنِ عَهْدًا ﴿٧٨﴾ كَلَّا سَنَكْتُبُ
مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾ وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا
فَرْدًا ﴿٨٠﴾ وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا ﴿٨١﴾ كَلَّا
سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴿٨٢﴾ أَلَمْ تَرَ
أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا ﴿٨٣﴾ فَلَا
تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا ﴿٨٤﴾ يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَٰنِ
وَفْدًا ﴿٨٥﴾ وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا ﴿٨٦﴾ لَا يَمْلِكُونَ
الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَٰنِ عَهْدًا ﴿٨٧﴾

Meâli

77. Âyetlerimizi inkâr eden ve "Mutlaka bana mal ve evlât verilecektir" diyen adamı gördün mü! **78.** O, gaybı mı biliyor, yoksa Allah'ın katından bir söz mü aldı? **79.** Kesinlikle hayır! Biz onun söylediklerini yazacağız ve cezasını uzattıkça uzatacağız. **80.** Onun sözünü etti-

ği şeyler sonunda bize kalacak, kendisi de tek başına bize gelecek. **81.** Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler. **82.** Hayır, hayır! O putlar onların ibadetini tanımayacaklar ve kendilerine hasım olacaklar. **83.** Görmedin mi? Biz, inkârcıların üzerine kendilerini isyana itip duran şeytanları saldık. **84.** Öyle ise onlar hakkında acele etme; biz onların günlerini sayıyoruz. **85.** Gün gelecek, takvâ sahiplerini seçkin konuklar olarak rahmânın huzurunda toplayacağız; **86.** Günahkârları da suya götürülen sürü gibi cehenneme süreceğiz; **87.** (O gün) Rahmân'ın katında söz ve izin alandan başkasının şefaat hakkı olmayacaktır.

Tefsiri

77-80. Hadis kaynaklarında bu âyetlerin iniş sebebi olarak şöyle bir olay anlatılmaktadır: Fakir bir müslüman olup Mekke'de demircilikle meşgul olan Habbâb b. Eret'in, yaptığı bir işten dolayı müşriklerin ileri gelenlerinden Âs b. Vâil'de alacağı vardı. Habbâb alacağını isteyince Âs, Hz. Muhammed'i reddetmedikçe borcunu ödemeyeceğini söyledi. Habbâb da "Allah'a yemin ederim ki sen ölüp tekrar dirilinceye kadar onu asla inkâr etmem" dedi. Âs, "Gerçekten ben ölüp tekrar dirilecek miyim?" diye sordu. Habbâb "evet" deyince Âs, "Öyle ise benim orada mutlaka malım ve evlâdım olacaktır; o zaman sana olan borcumu öderim!" dedi (Buhârî, "Tefsîr", 19).

81-82. Müşrikler Allah'tan başka taptıkları ilâhlardan yardım bekliyor ve bundan izzet ve şeref umuyorlardı; çünkü her kabilenin putu aynı zamanda onun saygınlık sembolü idi. 82. âyet, Hz. Peygamber'in ülkesinde putperestliğin devam etmeyeceğini, bir süre sonra müşriklerin müslüman olup bâtıl ilâhlara ibadeti reddedeceklerini ve onlara düşman olacaklarını müjdelemektedir. O günün âhiret günü olduğuna dair yorum da vardır. En'âm sûresinin 23. âyeti ile Ahkaf sûresinin 6. âyeti bu yorumu desteklemektedir.

Âyet şöyle de yorumlanmıştır: Kıyamet gününde ilâhlar, kendilerine tapanların ibadetlerini reddedip onlara düşman olacaklardır. Nahl sûresinin 86. âyeti ile Kasas sûresinin 63. âyeti de bu yorumu destekler mahiyettedir, biz de meâlde bunu tercih ettik.

83. Yüce Allah'ın şeytanları inkârcıların üzerine göndermesi iki şekilde yorumlanmıştır: **a)** Bundan maksat kâfirlerin inkâr ve isyanda direnmeleri sebebiyle Allah'ın onları şeytanlara karşı korumamasıdır (bk. İbrâhim 14/22). **b)** Allah'ın, şeytanları inkârcıların üzerine musallat kılmasıdır. Kâfirler, inat ve ısrarla inkârlarını, Allah ve Peygamber'e karşı düşmanlıklarını sürdürürlerse Allah da onlara şeytanları musallat eder. Şeytanlar onlara vesvese verir ve kötülükleri güzel gösterirler. Neticede onlar her türlü kötülükleri yaparlar, bu sebeple cehenneme girerler. Zuhruf sûresinin 36. âyeti bu yorumu destekler.

84-86. Müfessirlere göre "Allah'ın saydığı şey"den maksat insanların dünyadaki ömrüdür. Bu sebeple âyetin ilgili bölümü "Biz onların günlerini sayıyoruz" şeklinde tercüme edilmiştir. İnsanların ömrü belirli ve sınırlı olup Allah tarafından bilinmektedir. Bu sebeple Hz. Peygamber'e müşriklerin yaptıklarına karşı bir müddet daha sabretmesini emretmekte, zamanı geldiğinde helâk olacaklarına işaret etmektedir. Nitekim daha Bedir Savaşı'nda müşriklerin ileri gelenlerinden büyük bir kısmı ölmüştür. Âhirette de takvâ sahipleri, yani Allah'a itaatsizlikten sakınıp buyruklarını yerine getirenler ödüllerine nâil olmak için rahmânın huzurunda toplanırken günahkârların da suya götürülen sürü gibi cehenneme sürüleceği bildirilmektedir.

87. "Rahmân'dan söz alanlar" ifadesi iki türlü anlaşılabilir: **a)** Bunlar âhirette lâyık olanlara şefaat etmek için kendilerine izin verilenlerdir. Nitekim bir âyette, Allah izin vermedikçe hiçbir kimsenin şefaat edemeyeceği haber verilmektedir (bu konuda bilgi için bk. Bakara 2/255). **b)** Dünyada iken şefaati hak ettiren iman ve amel sahibi olanlar. Bunlar Allah'ın birliği, peygamberlik, âhiret vb. iman esaslarına inandıkları için kendilerine şefaat edilmeye liyakat kazanmışlardır. Allah'ın izin verdiği kimseler bunların günahlarının affı için şefaat edeceklerdir (bk. Râzî, XXI, 252-253).

88 – 95

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًاۜ ﴿٨٨﴾ لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْـًٔا اِدًّاۙ ﴿٨٩﴾ تَكَادُ
السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْاَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّاۙ
﴿٩٠﴾ اَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمٰنِ وَلَدًاۚ ﴿٩١﴾ وَمَا يَنْبَغ۪ي لِلرَّحْمٰنِ اَنْ يَتَّخِذَ
وَلَدًاۜ ﴿٩٢﴾ اِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِلَّٓا اٰتِي الرَّحْمٰنِ عَبْدًاۜ
﴿٩٣﴾ لَقَدْ اَحْصٰيهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّاۜ ﴿٩٤﴾ وَكُلُّهُمْ اٰت۪يهِ يَوْمَ
الْقِيٰمَةِ فَرْدًا ﴿٩٥﴾

Meâli

88. “Rahmân çocuk edindi” dediler. **89.** Hakikaten çok çirkin bir iddia ortaya attınız. **90.** Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek! **91.** Çünkü Rahmân’a çocuk yakıştırıyorlar. **92.** Halbuki çocuk edinmek Rahmân’ın şanına yakışmaz. **93.** Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, Rahmân’a birer kul olarak gelecektir. **94.** O, bunların hepsini kuşatmış ve sayılarını tesbit etmiştir. **95.** Bunların hepsi de kıyamet gününde Allah’ın huzuruna tek başına gelecektir.

Tefsiri

88-92. Müşrikler, “Melekler Allah’ın kızlarıdır” diyerek Allah’a çocuk isnadında bulunurken yahudilerin bir kısmı “Üzeyir Allah’ın oğludur”, hıristiyanlar da “Mesîh Allah’ın oğludur” demek suretiyle O’na çocuk isnat ederek son derece çirkin bir iddiada bulunmuşlardır. Nitekim 90 ve 91. âyetlerde bu yakıştırmaların ne derece çirkin olduğu vurgulanmış-

tır. Oysa çocuk ihtiyaçtan dolayı istenir ve ana babasının cinsinden olur. Allah ise ihtiyaçtan da bir benzerinin bulunmasından da münezzehtir.

93-95. Gökler, yer, bunların içinde bulunan melek, cin, insan vb. ne varsa hepsini Allah yaratmıştır; onlar tanrı değil Allah'ın kullarıdır; O'na itaat ve ibadet ederler (krş. İsrâ 17/44). Allah, onlardan ve kendisine çocuk yakıştıranlardan haberdardır, onların sayılarını ve yaptıklarını bilir. Kıyamet gününde herkes tek tek O'nun huzurunda toplanacak ve yaptıklarıyla başbaşa kalarak hesap vereceklerdir.

96 – 98

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمٰنُ
وُدًّا ﴿٩٦﴾ فَاِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ
وَتُنْذِرَ بِهِ قَوْمًا لُدًّا ﴿٩٧﴾ وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ
قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ اَحَدٍ اَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا ﴿٩٨﴾

Meâli

96. İman edip de iyi davranışlarda bulunanlara gelince, rahmân onlar için (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır. **97.** Biz Kur'an'ı senin dilinle kolay anlaşılır kıldık ki günahtan sakınanları onunla müjdeleyesin ve inatla direnenleri de onunla uyarasın! **98.** Biz, onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Sen, onların herhangi birinden (bir varlık emâresi) hissediyor veya cılız bir ses işitiyor musun?

Tefsiri

96. Önceki âyetlerde dünyada Allah'a ortak koşanların fena halleri anlatıldıktan sonra, bu âyette de iman edip iyi davranışta bulunanların güzel

halleri anlatılmaktadır. Bu bağlamda Allah, –rahmet ve merhametinin bolluğunu ifade eden rahmân ismini de anarak– kendisine iman eden kulları için bir sevgi yaratacağını, yani onları seveceğini ve diğer kullarına da sevdireceğini, dolayısıyla müminler arasında kardeşlik ve muhabbet duygularını gelişeceğini bildirmektedir. Hz. Peygamber de Allah'ın, bir kulu sevdiğinde onu Cebrâil'e, göklerdeki varlıklara ve yerdeki insanlara sevdireceğini haber vermiştir (Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 6, "Edeb", 41). Hadisin farklı rivayetlerinde Allah'ın sevmediği kimseyi de aynı şekilde meleklere ve insanlara sevdirmediği bildirilmektedir (*Müsned*, II, 413).

97. Allah Teâlâ, gönderdiği peygamber hangi kavimden ise onlara iyice açıklasın diye mesajını o kavmin diliyle göndermiştir. Kur'an'ı da Arap olan Hz. Peygamber'e Arapça olarak indirmek ve anlaşılır kılmak suretiyle kolaylaştırmıştır ki hem Peygamber kitabı iyi anlasın hem de halkına kolaylıkla tebliğ ederek müjdeleme ve uyarma görevini tam mânasıyla yerine getirebilsin (krş. Yûsuf 12/2).

98. Sûrenin bu son âyetinde insanlar bir defa daha uyarılarak yukarıda anlatılan azgın kavimden önce de Allah'ın âyetlerini inkâr edip uyarılarına kulak vermeyen nice nesillerin helâk edildiği, böylece onların yeryüzünden ve tarih sahnesinden silinip gittikleri bildirilmektedir. Şimdi onlardan hayat belirtisi olarak hiçbir şey görülmemekte, ne bir ses ne bir nefes işitilmektedir. Âyet, Kur'an'ın uyarılarına kulak vermeyenlerin de aynı şekilde ceza göreceklerine dikkat çekmektedir.

20 (45)

Tâhâ Sûresi

Mekke, 135

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yirminci, iniş sırasına göre kırk beşinci sûredir. Meryem sûresinden sonra, Vâkıa sûresinden önce Mekke'de inmiştir. 130 ve 131. âyetlerin Medine'de nâzil olduğuna dair bir rivayet de vardır.

Hz. Ömer'in İslâmiyet'i kabul edişiyle ilgili meşhur rivayette Ömer'in, kız kardeşi ve eniştesinin evine baskın yaptığında işittiği ve çok etkilendiği âyetlerin Tâhâ sûresinin âyetleri olduğu ve bu olayın peygamberliğin beşinci yılında cereyan ettiği dikkate alınarak, genellikle Mekke döneminin ortalarına doğru indiği kabul edilir.

Kaynaklarda nüzûlü için belirli bir sebepten söz edilmez. Geldiği dönemin şartları ve sûrenin içeriği, Hz. Peygamber'e ve müminlere teselli verip onların moralini yükseltmeyi amaçladığını göstermektedir.

Adı

Adını –anlamı, yerinde açıklanacak olan– ilk âyetinden almaktadır. Bazı kaynaklarda "Sûretü'l-kelîm" ve "Sûretü Mûsâ" şeklinde de anılır.

Konusu

Hz. Peygamber'in mâneviyatını yükselten ve Allah'ın kudretine dikkat çeken ifadelerle başlanmış, ardından Hz. Mûsâ'nın Firavun'la mücadelesine, Cenâb-ı Hakk'ın İsrâiloğulları'na lutfettiği nimetlere ve onların hatalı tutumlarına geniş bir biçimde yer verilmiştir. Daha sonra

Hz. Âdem'in yaratılışına, şeytanın onu ve eşini kandırıp cennetten çıkmalarına sebep oluşuna değinilmiş, inkârcıların karşılaşacakları âkıbet hatırlatılmış ve ebedî mutluluğun Allah'a saygıda kusur etmekten sakınanların olacağı belirtilmiştir.

Fazileti

Hz. Peygamber'den rivayet edilen bir hadiste anlatıldığına göre, Tâhâ ve Yâsîn sûrelerini işiten melekler şöyle demişlerdir: Bunların kendilerine gönderileceği ümmete ne mutlu, bunları taşıyan gönüllere ne mutlu, bunları okuyan dillere ne mutlu!" (Dârimî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 20).

Birçok sûrede olduğu gibi âyetlerinin kısa ve sonlarının secili olması sûrenin okunuşuna apayrı bir mûsiki katmaktadır.

1 – 8

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
طٰهٰ ﴿١﴾ مَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰىۙ ﴿٢﴾ اِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ
يَخْشٰىۙ ﴿٣﴾ تَنْز۪يلاً مِمَّنْ خَلَقَ الْاَرْضَ وَالسَّمٰوَاتِ الْعُلٰىۜ ﴿٤﴾ اَلرَّحْمٰنُ
عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى ﴿٥﴾ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَمَا
بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرٰى ﴿٦﴾ وَاِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَاِنَّهُ يَعْلَمُ
السِّرَّ وَاَخْفٰى ﴿٧﴾ اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ لَهُ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى ﴿٨﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Tâ-hâ. **2.** Biz Kur'an'ı sana mutsuz olasın diye indirmedik. **3.** Ancak Allah korkusu taşıyanlar için

öğüt olsun diye indirdik. **4.** O, yeri ve yüce gökleri yaratan Allah katından peyderpey gönderilmiştir. **5.** Rahmân olan Allah arşa istivâ etmiştir. **6.** Göklerde, yerde, ikisinin arasında ve toprağın altında ne varsa hepsi O'nundur. **7.** Sen sözü ister açığa vur (ister gizle), O gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir. **8.** Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; en güzel isimler O'na aittir.

Tefsiri

1. Müfessirler arasında, bu sûrenin ilk âyetini oluşturan ve "tâ-hâ" şeklinde okunan iki harfin mahiyeti ve anlamı hususunda iki yorum vardır. **a)** Bunlar bazı sûrelerin başında yer alan ve teker teker okunduğu için "hurûf-i mukattaa" diye adlandırılan harflerdendir (bu konuda bilgi için bk. Bakara 2/1). **b)** Bunlar ayrı iki harf değil, anlamı olan bir kelimedir. Bu eğilim içinde kuvvetli bulunan görüşe göre bu kelime Arapça'nın bazı lehçelerinde "ey kişi, ey insan!" mânasına gelmektedir. Bu görüşün sahipleri, İslâm öncesi Arap şiirinden bu anlamdaki kullanımı gösteren örnekleri zikrederler. Ayrıca bu kelimenin Allah'ın isimlerinden biri olduğu ve bu âyette o isme yemin edildiği görüşü de ileri sürülmüştür (bk. Taberî, XVI, 135-137; İbn Âşûr, XVI, 182-183).

2-4. Resûlullah'ın ve müslümanların çok zor şartlar altında bulundukları bir dönemde inen sûre, insanlık için bir lutuf olan Kur'an'ın ne yüce bir makamdan geldiğine dikkat çeken, muhataplarına mânevî huzur ve tatmin sağlayan, moral gücünü yükselten ifadelerle başlamaktadır. 2. âyetin "mutsuz olasın diye indirmedik" şeklinde çevirdiğimiz kısmını "eziyet, zahmet çekesin diye indirmedik" şeklinde tercüme etmek mümkündür. Her iki mânaya göre âyetten çıkan sonuç şu olmaktadır: Kur'an'ın getirdiği ilâhî mesajın amacı, insanın yaşama sevincini kırmak veya yok etmek değil, yaratılış amacına uygun bir sorumluluk bilinci taşıyanlara yol göstermek, hatırlatma ve uyarılarda bulunmaktır. Bazı müfessirler Resûlullah'ın tebliğ görevi esnasında çektiği sıkıntıları ve gece ibadetinden ötürü tâkatten düştüğünü anlatan rivayetlerle bağ kurarak ve ibadette maksadın meşakkat olmadığını belirtmek için âyete, Kur'an'ın insanı güç yetiremeyeceği şeylerle sorumlu tutmak üzere gelmediği mânasını vermişler; bazıları da burada, Hz. Peygamber'in hep

bu sıkıntılı duruma mahkûm kalmayıp güçlü ve itibarlı olacağı ve değerinin bilineceği günlere de kavuşacağı yönünde müjde verildiği yorumunu yapmışlardır (bk. Taberî, XVI, 137; Râzî, XXII, 3-4). Âyetlerin indiği dönemle ilgili rivayetler ışığında, hemşehrilerinin hakikatleri görmemekte ve elleriyle yaptıkları putları tanrı edinmekte direnmeleri karşısında mâneviyat kırıklığına uğrayan Hz. Peygamber'e teselli verildiği, Kur'an'ın, ancak insan olmanın sorumluluğunu taşıyanlar ve bunun hakkını verememekten korkanlar için öğüt ve uyarı etkisi yapacağı bildirilerek bu bilinçten yoksun olanlar için kendisini helâk etmemesi gerektiğine imada bulunulduğu anlaşılmaktadır.

5-8. Bütün evren rahmân olan Allah'ın hükümranlığı altında olduğuna göre, varlıklar âlemi O'nun merhametiyle kuşatılmış demektir, her varlık fark etse de etmese de O'nun rahmetinden payına düşeni almaktadır ("arş" ve "istivâ" kelimelerinin açıklaması için bk. A'râf 7/54). Göklerde, yeryüzünde ve ikisi arasında bulunan her şeyin Allah'a ait olduğu birçok âyette ifade edilmiştir. Kur'an'ın sadece bu âyetinde, belirtilenlerin yanı sıra toprağın altındakilerin de O'na ait olduğu bildirilmiştir. Müfessirler genellikle bu ifadeyi yerin yedi kat altındakiler şeklinde açıklamışlardır; bu yaklaşıma göre insan için genellikle merak konusu olan bir alana işaret edilmiş olur. Âyette varlık ve olayların insan tarafından yakından gözlemlenebilen bir kesitine özel bir vurgu yapılmış olduğu düşüncesinden hareketle, bu ifade "toprağın hemen altındakiler" şeklinde de yorumlanabilir. Her hâlükârda, bu unsura özel olarak yer verilmesiyle, hiçbir şeyin Cenâb-ı Hakk'ın mutlak egemenliği dışında düşünülemeyeceğine dikkat çekildiği açıktır.

Belirtilen mutlak egemenliğin en açık göstergesi, Allah'ın kâinattaki her varlık ve olayın bilgisine sahip olması ve hiçbir şeyin O'na gizli kalmamasıdır. İlâhî bilginin bütün inceliklere ve ayrıntılara nüfuz derecesini iyi kavramamız için, sadece saklananlara değinilmekle yetinilmeyip daha gizli olanlara ayrıca temas edilmiştir. 7. âyetteki "gizli" diye çevirdiğimiz sır ve "gizlinin gizlisi" diye çevirdiğimiz *ahfâ* kelimeleri değişik biçimlerde yorumlanmıştır. Bazı müfessirlere göre "sırdan daha gizli olan"ın anlamı "kişinin içinden geçirip dış dünyaya

yansıtmadıkları"dır. Taberî bu konudaki görüşleri verdikten sonra kendi tercih ettiği yorumu şöyle belirtir: "Sırdan daha gizli olan, Allah'ın kullarından sakladığı, var olması imkân dahilinde bulunmakla birlikte henüz varlıklar alanına çıkmamış olanlar içinden kulların bilmedikleridir; zira bunları ancak Allah ve sonra da O'nun kendilerine bildirdiği kullar bilebilir" (XVI, 139-141). M. Esed ise âyetin bu kısmını, "O sadece insanın dile getirilmeyen bilinçli düşüncelerini değil, bilinç altında olup bitenleri de bilmektedir" şeklinde açıklar (II, 624).

Tasavvufçular insanın mânevî varlığını derinliğe doğru "kalp, sır, ruh, hafî, ahfâ" şeklinde sıralarken (bk. H. Kâmil Yılmaz, s. 460), bu kelimelerin geçtiği âyetlere dayanmışlardır. Buna göre Allah, kâinatın özü olan insanın en derin ve en gizli boyutlarını da bilmektedir.

8. âyette geçen ve "en güzel isimler" diye çevirdiğimiz *esmâ-i hüsnâ*, "Allah Teâlâ'nın en güzel ve en mükemmel anlamlara ve niteliklerine delâlet eden isimleri" anlamına gelir (bilgi için bk. A'râf 7/180).

9 – 24

وَهَلْ اَتٰيكَ حَد۪يثُ مُوسٰىۢ ﴿٩﴾ اِذْ رَاٰ نَاراً فَقَالَ لِاَهْلِهِ امْكُثُٓوا
اِنّ۪ٓي اٰنَسْتُ نَاراً لَعَلّ۪ٓي اٰت۪يكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ اَوْ اَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى ﴿١٠﴾
فَلَمَّٓا اَتٰيهَا نُودِيَ يَا مُوسٰى ﴿١١﴾ اِنّ۪ٓي اَنَا۬ رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَۚ
اِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًىۜ ﴿١٢﴾ وَاَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا
يُوحٰى ﴿١٣﴾ اِنَّن۪ٓي اَنَا اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا۬ فَاعْبُدْن۪يۙ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ
لِذِكْر۪ي ﴿١٤﴾ اِنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ اَكَادُ اُخْف۪يهَا لِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ

بِمَا تَسْعٰى ﴿١٥﴾ فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ
هَوٰيهُ فَتَرْدٰى ﴿١٦﴾ وَمَا تِلْكَ بِيَمٖينِكَ يَا مُوسٰى ﴿١٧﴾ قَالَ هِيَ
عَصَايَۚ اَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا وَاَهُشُّ بِهَا عَلٰى غَنَمٖي وَلِيَ فٖيهَا مَاٰرِبُ
اُخْرٰى ﴿١٨﴾ قَالَ اَلْقِهَا يَا مُوسٰى ﴿١٩﴾ فَاَلْقٰيهَا فَاِذَا هِيَ حَيَّةٌ
تَسْعٰى ﴿٢٠﴾ قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعٖيدُهَا سٖيرَتَهَا الْاُولٰى ﴿٢١﴾
وَاضْمُمْ يَدَكَ اِلٰى جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ اٰيَةً
اُخْرٰى ﴿٢٢﴾ لِنُرِيَكَ مِنْ اٰيَاتِنَا الْكُبْرٰى ﴿٢٣﴾ اِذْهَبْ اِلٰى
فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى ﴿٢٤﴾

Meâli

9. Mûsâ ile ilgili bilgi sana erişti mi? **10.** Hani o bir ateş görmüş ve ailesine şöyle demişti: "Siz bekleyin, (şu uzakta) bir ateş bulunduğunu farkettim; belki ondan size bir kor parçası getiririm veya ateşin başında bir kılavuz bulurum." **11.** Onun yanına geldiğinde kendisine "ey Mûsâ!" diye seslenildi. **12.** "İyi bil ki ben, evet yalnız ben senin rabbinim; artık pabuçlarını çıkar, çünkü şu anda kutsal vadide, Tuvâ'dasın. **13.** Ben seni seçtim, şimdi vahyedilecek olana kulak ver. **14.** Kuşkusuz ben, yalnız ben Allahım. Benden başka tanrı yoktur. O halde bana kulluk et, beni hatırında tutmak için namazı kıl. **15.** Onu âdeta kendimden bile gizliyorsam da, herkesin yapıp ettiğinin karşılığını görmesi için kıyamet mutlaka gelecektir. **16.** Ona inanmayan ve kendi tutkularının peşinden gidenler sakın seni ona inanmak-

tan alıkoymasın, sonra sen de helâk olursun! **17.** Nedir o sağ elindeki, ey Mûsâ?" **18.** Dedi ki: "O benim asâmdır. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim, ona başkaca ihtiyaçlarım da var." **19.** Allah buyurdu: "Onu yere at ey Mûsâ!" **20.** Hemen attı. Bir de ne görsün, o akıp giden bir yılan oluvermiş! **21.** Allah, "Tut onu ve korkma, biz onu hemen eski hâline döndüreceğiz" buyurdu. **22.** "Şimdi de elini koynuna sok, bir hastalık yüzünden olmaksızın, bir başka mûcize olarak elin bembeyaz çıkacaktır. **23.** Böylece sana büyük mûcizelerimizden bir kısmını göstermiş olalım. **24.** Firavun'a git, çünkü o sınırı çok aştı."

Tefsiri

9-24. Gerek Kitâb-ı Mukaddes'te gerekse Kur'an-ı Kerîm'de kendisinden en çok söz edilen peygamber Hz. Mûsâ'dır. İlk inen sûrelerde Hz. Mûsâ'ya verilen "sahifeler"e gönderme yapan ifadeler yer almış olmakla beraber, Kur'an âyetlerinin kronolojik sıralamasına göre onun peygamberlikle onurlandırılmasına, Firavun'a gidip onu doğru yola çağırmakla görevlendirilmesine, bu arada kendisinin Allah'ın lutfuyla bizzat Firavun'un sarayında büyütülmüş olduğuna, Firavun'a yapılan nasihat ve gösterilen mûcizelere rağmen inatçı tavrını sürdürdüğü için İsrâiloğulları'nın Mûsâ'nın öncülüğünde kurtarılıp Firavun ve ordusunun Kızıldeniz'de boğulmasına, daha sonra Mûsâ vahiy almak üzere Tûr'a gittiğinde İsrâiloğulları'nın buzağı heykeline taparak nankörlük ettiklerine geniş biçimde yer verilen ilk yer bu âyet kümesinin başından 98. âyete kadarki bölümdür (Hz. Mûsâ'nın hayatı hakkında Kur'an'da ve Kitâb-ı Mukaddes'te verilen bilgiler ve karşılaştırılması için bk. Bakara 2/49-59; Kasas 28/3 vd.). Burada dikkat çeken husus, anlatımın Hz. Mûsâ'nın doğumu ve yetiştirilmesiyle değil, hemen ona peygamberlik görevinin verilmesi ve tevhid mücadelesi içine sokulmasıyla başlamasıdır. Bu durumla, sûrenin tevhid mücadelesinin sıkıntılı dönemlerini yaşayan Resûlullah'a ve müminlere teselli ve moral desteği verme hedefi arasında sıkı bir bağ bulunduğu söylenebilir.

Kur'an'ın başka sûrelerinde verilen bilgilerle beraber değerlendirildiğinde 10. âyette, Hz. Mûsâ'nın Medyen'de sekiz (veya on) yıl kayın-

pederinin yanında çalıştıktan sonra ailesiyle birlikte Mısır'a gitmek üzere yola çıktığı günlerden söz edildiği anlaşılmaktadır. Tefsirlerde bu olayın soğuk bir kış gecesinde ve Mûsâ'nın yolunu kaybettiği bir sırada meydana geldiği, ateş zannettiği ışığın gerçekte ilâhî nur olduğu belirtilir (Taberî, XVI, 142). Burada önemli olan, onun bir ışık görmesinin sağlanması ve bunun ilâhî huzura çağırılmasına vesile kılınmasıdır. Hz. Mûsâ bu mazhariyete eriştikten sonra, (11-24. âyetlerde belirtildiği üzere) kendisine vahiy gelmiş, mûcizelerle donatıldığı kendisine gösterilip Firavun'a gitmesi istenmiştir. Tevrat'ta Mûsâ'nın ateş görmesi olayı şöyle anlatılır: "Ve rabbin meleği bir çalı ortasında ateş alevinde ona göründü; ve gördü, ve çalı tükenmiyordu; ve Mûsâ dedi: Şimdi döneyim, ve bu büyük manzarayı göreyim, çalı niçin yanıp tükenmiyor..." (Çıkış, 3/2-3).

12. âyette Hz. Mûsâ'dan niçin pabuçlarını çıkarmasının istendiği açıklanırken bazı müfessirler pabuçların yapıldığı malzeme üzerinde durmuşlarsa da, daha çok ayaklarının o kutsal mekâna doğrudan temas etmesinin ve bereketinden nasiplenmesinin istendiği yorumu tercih edilmiştir (bk. Taberî, XVI, 143-144). Fakat burada ilâhî vahye muhatap olacak olan Mûsâ'nın kendisini ruhen buna hazırlamasının amaçlandığı, dolayısıyla kendisine çeki düzen vermesi ve daha özel bir saygı göstermesi için uyarıldığı söylenebilir. İbn Atıyye de buna yakın bir yorum yapmaktadır (IV, 39). Âyetin son kısmına "Sen iki defa kutlu kılınmış vadidesin" mânasını veren Esed, âyetteki "tuvâ" (diğer okunuşuyla "tıvâ") kelimesiyle ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır: Ne var ki bazı müfessirler bu kelimenin "kutlu kılınan vadi"nin ismi olduğunu söylemişlerdir. Oysa Zemahşerî, "iki kere yapılan" anlamındaki tuvan yahut tıvan tabirinden yola çıkarak, sözcüğü "iki kere" anlamına yormuştur; yani "iki kere kutsanmış" yahut "iki kere kutlu kılınmış" (II, 624, 625). Halbuki Zemahşerî önce bu kelimenin yer adı olmasına ilişkin yoruma temas etmekte, daha sonra "İki defa anlamına geldiği de söylenmiştir" şeklinde kendi yorum ve tercihi olmaksızın bu görüşe işaret etmekte, ayrıca bu mânayı "iki defa kutsanma" yorumuna hasretmeyip "iki defa seslenilmiş olduğu" yorumundan da söz etmektedir (II, 429). Kaldı ki genellikle müfessirler –tercih belirterek veya belirtmeden– her iki

yorumu (vadi ismi olduğunu ve iki kere mânasına geldiğini) nakletmektedirler (meselâ bk. Taberî, XVI, 145-147; İbn Atıyye, IV, 39).

14. âyetin "Beni hatırında tutmak için namazı kıl" şeklinde tercüme ettiğimiz kısmına "Hatırladığında namazı kıl" mânası da verilmiş ve bu yorum Hz. Peygamber'in "Bir namazı unutan kimse hatırladığında onu kılsın" buyurduktan sonra bu âyeti okuduğu rivayetiyle (Buhârî, "Mevâkît", 37) desteklenmeye çalışılmıştır. Fakat Taberî âyetin lafzına göre ilk mânanın daha kuvvetli olduğunu belirtir (XVI, 147-148).

15. âyetteki "onu âdeta kendimden bile gizliyorsam da" diye çevirdiğimiz kıyamet günüyle ilgili yan cümle için değişik açıklamalar yapılmış, bu arada cümleye "Onu neredeyse açıklayacağım" mânası da verilmiştir. Fakat müfessirlerin çoğu, bu ifadenin Arap dilinde bilinen bir üslûp (mübalağa) olduğu, bizim tercih ettiğimiz "Âdeta kendimden dahi gizlemekteyim" anlamını taşıdığı ve Allah'ın bu bilgiyi kimseye vermediğini, o günün ansızın gelip çatacağını belirtmeyi hedeflediği kanaatindedir (bk. Taberî, XVI, 148-153; İbn Atıyye, IV, 40). Bu âyetin "herkes yapıp ettiğinin karşılığını görsün diye" şeklinde çevirdiğimiz kısmıyla bilinçli çabaların kastedildiği ve dolayısıyla –ahlâken iyi ya da kötü olduğuna bakılmaksızın– elde olmadan yapılan eylemlerle farkında olmadan yapılan ihmallerin hariç tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu ilkeyi Hz. Mûsâ'nın kıssasını anlatırken telaffuz etmekle Kur'an, bütün gerçek dinlerin temelinde yatan ahlâkî kavram ve öğretilerin özde hep aynı olduğunu vurgulamaktadır. Esed bu inceliği daha belirgin hale getirme düşüncesiyle âyetin bu kısmına, "herkese (hayatta iken) peşinden koştuğu şeylere göre hak ettiği karşılık verilebilsin diye" şeklinde mâna vermiştir (II, 626-627).

Kur'an'da değişik vesilelerle değinildiği üzere Hz. Mûsâ Firavun'a gönderilirken asâsının yılana dönüşmesi ve elini koynuna sokunca –kendisi esmer tenli olduğu halde– hastalık vb. bir sebeple olmaksızın elinin bembeyaz çıkması şeklinde iki mûcize ile desteklenmişti (ayrıca bk. A'râf 7/106-108; Kasas 28/31-32). 19-22. âyetlerde bunlara temas edildikten sonra 23. âyette bununla öncelikle Hz. Mûsâ'nın Allah'ın kudretine olan inancının pekiştirilmesinin amaçlandığı ifade edilmektedir.

25 – 55

قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي ﴿٢٥﴾ وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي ﴿٢٦﴾ وَاحْلُلْ عُقْدَةً
مِنْ لِسَانِي ﴿٢٧﴾ يَفْقَهُوا قَوْلِي ﴿٢٨﴾ وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي ﴿٢٩﴾ هَارُونَ
أَخِي ﴿٣٠﴾ اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي ﴿٣١﴾ وَأَشْرِكْهُ فِي أَمْرِي ﴿٣٢﴾
كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا ﴿٣٣﴾ وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا ﴿٣٤﴾ إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا
بَصِيرًا ﴿٣٥﴾ قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى ﴿٣٦﴾ وَلَقَدْ
مَنَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَى ﴿٣٧﴾ إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّكَ مَا يُوحَى ﴿٣٨﴾ أَنِ اقْذِفِيهِ
فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ
عَدُوٌّ لِي وَعَدُوٌّ لَهُ وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّي وَلِتُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي
﴿٣٩﴾ إِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى مَنْ يَكْفُلُهُ
فَرَجَعْنَاكَ إِلَى أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ
مِنَ الْغَمِّ وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ
عَلَى قَدَرٍ يَا مُوسَى ﴿٤٠﴾ وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي ﴿٤١﴾ اذْهَبْ أَنْتَ وَأَخُوكَ

بِاٰيَاتٖي وَلَا تَنِيَا فٖي ذِكْرٖيۚ ﴿٤٢﴾ اِذْهَبَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰىۚ ﴿٤٣﴾
فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشٰى ﴿٤٤﴾ قَالَا رَبَّنَٓا
اِنَّنَا نَخَافُ اَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنَٓا اَوْ اَنْ يَطْغٰى ﴿٤٥﴾ قَالَ لَا تَخَافَٓا اِنَّنٖي
مَعَكُمَٓا اَسْمَعُ وَاَرٰى ﴿٤٦﴾ فَأْتِيَاهُ فَقُولَٓا اِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَاَرْسِلْ
مَعَنَا بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْۜ قَدْ جِئْنَاكَ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكَۜ وَالسَّلَامُ
عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى ﴿٤٧﴾ اِنَّا قَدْ اُو۫حِيَ اِلَيْنَٓا اَنَّ الْعَذَابَ عَلٰى مَنْ
كَذَّبَ وَتَوَلّٰى ﴿٤٨﴾ قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسٰى ﴿٤٩﴾ قَالَ رَبُّنَا
الَّذٖٓي اَعْطٰى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدٰى ﴿٥٠﴾ قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْاُولٰى
﴿٥١﴾ قَالَ عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّٖي فٖي كِتَابٍۚ لَا يَضِلُّ رَبّٖي وَلَا يَنْسٰىۘ ﴿٥٢﴾
اَلَّذٖي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فٖيهَا سُبُلًا وَاَنْزَلَ مِنَ
السَّمَٓاءِ مَٓاءًۜ فَاَخْرَجْنَا بِهٖٓ اَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتّٰى ﴿٥٣﴾ كُلُوا
وَارْعَوْا اَنْعَامَكُمْۜ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِاُو۬لِي النُّهٰى ﴿٥٤﴾ مِنْهَا
خَلَقْنَاكُمْ وَفٖيهَا نُعٖيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً اُخْرٰى ﴿٥٥﴾

Meâli

25. Mûsâ "Rabbim!" dedi, "Gönlüme ferahlık ver. **26.** İşimi bana kolaylaştır. **27.** Dilimden düğümü çöz, **28.** Ki sözümü iyi anlasınlar. **29.** Yakınlarımdan birini bana yardımcı ver. **30.** Kardeşim Hârûn'u. **31.** Onunla gücümü pekiştir. **32.** Onu da görevime ortak et. **33.** Ta ki seni bol bol tesbih edelim. **34.** Ve seni çok analım. **35.** Kuşkusuz sen bizi görmektesin." **36.** Allah buyurdu: "Ey Mûsâ! Dileğin kabul edildi. **37.** Zaten sana bir kere daha lutufta bulunmuştuk. **38.** Hani annene şunu vahyetmiştik: **39.** Onu sandığa koy ve ırmağa bırak; böylece ırmak onu kıyıya çıkarsın ve benim de düşmanım, onun da düşmanı olan biri onu alsın. (Ey Mûsâ!) Senin üzerine kendimden bir sevgi bıraktım ki (sevilesin), nezâretim altında büyütülüp yetiştirilesin. **40.** Hani kız kardeşin onlara gidip de 'Ona bakabilecek birini size göstereyim mi?' diyordu. Nihayet gözü gönlü şen olsun ve kederlenmesin diye seni annene kavuşturduk. Ve birisini öldürmüştün de seni tasadan kurtarmış, ardından da seni ciddi sınavlardan geçirmiştik. Bu sebeple yıllarca Medyen halkının arasında kaldın, sonra mukadder olduğu üzere buraya geldin ey Mûsâ! **41.** Ben seni kendim için seçip yetiştirdim. **42.** Sen ve kardeşin mûcizelerimle gidin; beni anmakta gevşeklik göstermeyin. **43.** İkiniz beraber Firavun'a gidin, çünkü o sınırı çok aştı. **44.** Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer." **45.** "Ey rabbimiz!" dediler, "Doğrusu onun bize karşı ileri gitmesinden veya daha da azmasından endişe ediyoruz." **46.** Allah buyurdu: "Korkmayın, bilin ki ben sizinle beraberim; işitirim, görürüm. **47.** Ona gidip deyin ki: Biz senin rabbinin elçileriyiz. Artık İsrâiloğulları'nı bizimle beraber yolla, onlara eziyet etme. Sana rabbinden bir mûcize getirdik. Esenlik doğru yolu izleyenlerin olacaktır. **48.** Bize vahyolunmuştur ki azap, asıl, yalanlayıp yüz çevirenlerin başına gelecektir." **49.** Firavun: "Sizin rabbiniz de kimmiş ey Mûsâ?" dedi. **50.** Mûsâ: "Bizim rabbimiz her şeye özüyle ve biçimiyle varlık veren, sonra da işin yolunu yordamını gösterendir." diye cevap verdi. **51.** Firavun "peki" dedi, "gelip geçen nesillerin durumu ne olacak?" **52.** Mûsâ, "Onlar hakkındaki bilgi rabbimin katındaki bir kitaptadır; rabbim ne yanılır ne unutur" dedi. **53.** Yeryüzünü sizin için bir beşik yapan, onda size yollar açan ve gökten su indiren

O'dur. Onunla her çeşitten çift çift bitkiler çıkardık. **54.** Kendiniz yiyin ve hayvanlarınızı da otlatın. Kuşkusuz bunlarda akıl sahiplerinin çıkaracağı dersler vardır. **55.** Sizi ondan yarattık, yine ona döndüreceğiz ve sonra oradan bir defa daha çıkaracağız.

Tefsiri

25-55. Bu âyetlerde, başta Resûl-i Ekrem olmak üzere Allah'ın birliği inancına çağrıda bulunacak bütün tebliğ insanlarına, hangi şartlar altında olursa olsun, Allah'a olan güveni bir an bile yitirmemek gerektiği fikri, Hz. Mûsâ'nın hayatından kesitler verilerek telkin edilmektedir. Nitekim Hz. Mûsâ kendisine verilen görevin ağırlığı karşısında başarısız olmaktan endişelenmiş, ama yine rabbinin engin lutfuna sığınmıştı. Allah da ona, bu vazifeyi başarıyla yerine getirebilmesi için gönlünün ferahlatılması, zihninin açılması, işinin kolaylaştırılması, diline açıklık verilmesi ve yakınlarından bir yardımcıyla desteklenmesi hususundaki dileklerinin kabul edildiğini bildirmiş, hemen ardından da kendisinin bu günlere nasıl geldiğini hatırlatmıştır. Gerçekten, İsrâiloğulları'nın bütün erkek çocuklarının katledildiği bir ortamda Mûsâ'nın bizzat bu kararı alan Firavun'un sarayında büyütülmesi akıl alacak bir şey değildi. Yetişkinlik çağına geldiğinde hata ile adam öldürme olayına karışması da onun hayatına mal olabilirdi; fakat ilâhî lutuf sayesinde bundan da kurtulmuş, nihayet beklenen an gelmişti: Mûsâ, kendisini en ulu varlık olarak görmeye başlayan Firavun'u imana çağıracak ve İsrâiloğulları'nı Allah'ın yardımıyla onun zulmünden kurtaracaktı (Hz. Mûsâ'nın başından geçen bu olaylar hakkında Kur'an'da ve Kitâb-ı Mukaddes'te verilen bilgiler ve karşılaştırılması için bk. Bakara 2/49-59; Kasas 28/3 vd.). Firavun gibi kendisini insanların tanrısı sayacak kadar onları küçümseyen bir kibir âbidesinin yanına yaklaşıp diyalog kurabilmek kolay değildi. Cenâb-ı Allah Mûsâ'nın Firavun ailesi içinde yetişmesini sağlamak suretiyle ona bu imkânı çok önceden hazırlamıştı. Buna rağmen Hz. Mûsâ yüklendiği görevin ne kadar ağır olduğunun bilinci içinde endişelerini ifade etmekten ve rabbinden yardım dilemekten geri durmadı.

Tefsirlerde Hz. Mûsâ'nın duasında yer alan "dilimden düğümü çöz" ifadesiyle neyin kastedildiği açıklanırken genellikle şu olay aktarı-

lır: Mûsâ henüz küçükken, eşi Firavun'dan onu kucağına alıp sevmesini ister, Firavun bunu yapar, fakat Mûsâ onun sakalını yolar. Bunun üzerine Firavun "bu bana düşman!" diye haykırıp cellâtlarını çağırır. Karısı Firavun'un öfkesini yatıştırmak için onun henüz aklının ermediğini söyler ve bunu ispat için önüne, birinde mücevher diğerinde ateş bulunan iki kap koymasını önerir. Bu öneri uygulanır. Mûsâ elini içinde ateş bulunan kaba uzatıp bir kor parçasını ağzına götürür, böylece öldürülmekten kurtulur. Bu rivayeti aktaran müfessirler, 27. âyette, bu olaydan sonra Mûsâ'nın dilinde meydana gelen ârızaya ve bunun yol açtığı konuşma zorluğuna işaret bulunduğunu kaydederler (bk. Taberî, XVI, 159). Başka bir âyette belirtildiğine göre Mûsâ bu görevde kardeşi Hârûn'la desteklenmesini isterken onun kendisinden daha iyi konuştuğunu ifade ediyordu (Kasas 28/34).Yine bu bilgi ile paralellik taşıyan Tevrat'taki bir ifadeye göre Hârûn iyi bir hatip idi (Çıkış, 4/14). Fakat Hz. Mûsâ'nın bu dileği 28. âyette belirtilen gerekçe ve Mûsâ'nın yanı sıra Hârûn'un da Firavun'a tebliğde bulunmanın zorluklarıyla ilgili kaygılar taşıdığını gösteren 45. âyet ışığında incelendiğinde, onun kendisindeki fizyolojik bir ârızaya değil, üstlendiği görevin ağırlığı karşısında duyduğu sorumluluk duygusunun oluşturduğu psikolojik duruma ve bu konudaki endişelerine işaret etmek istediği anlaşılmaktadır. Zira 28. âyette belirtildiği üzere Hz. Mûsâ, "sözünün iyi anlaşılmasını" arzu etmektedir. Bu cümlenin yüklemini oluşturan "fekuhe" fiili Arap dilinde sıradan bir anlamayı değil, konunun inceliklerine inerek anlamayı ve derin bir idraki ifade etmek için kullanılır. Şu halde burada sırf bir konuşma kusuruna ve bunun yol açacağı anlama problemine değinildiğini söylemek isabetli olmaz. Öte yandan Hz. Mûsâ'nın bu dileği, büyünün ve göz boyama usullerinin çok revaçta olduğu bir toplumun ileri gelenlerini dahi akla ve idrak yeteneğine hitap eden delillerle ikna etme görevi üstlenmiş olduğunu, daha sonra halkın huzurunda sihirbazlara karşı ortaya konacak mûcizelerin ise tevhid çağrısının temel kanıtları olmayıp insanları kandırma aracı olarak kullanılan bu usullerin ne kadar temelsiz olduğunu gözler önüne sermeyi hedeflediğini göstermektedir.

24 ve 43. âyetlerde Firavun'a uyarıcı gönderilme gerekçesi olarak "onun sınırı çok aştığı" ifade edildiği halde 44. âyette "Yine de ona söy-

leyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyiniz, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer" buyurulması özellikle dinin tebliği görevinde başarılı olabilmek için izlenecek metodun ve kullanılacak üslûbun ne kadar önemli olduğunu ortaya koyması açısından oldukça dikkat çekicidir.

Hz. Mûsâ'nın kardeşi Hârûn'la birlikte Firavun'a gidip ona bütün evrenin yaratıcısı olan Allah tarafından gönderilmiş elçiler olduklarını söylemeleri üzerine aralarında geçen diyalog ve Firavun'un kendini tanrı ilân ettiğine ilişkin ifadeler Kur'an'ın değişik yerlerinde farklı bağlamlar içinde özetlenir (meselâ bk. Şuarâ 26/23-29; Kasas 28/38; Nâziât 79/24). Burada 49-53. âyetlerde de bu diyalogdan bir kesit verilmektedir: Firavun'un Mûsâ'ya alaycı bir ifadeyle "Sizin rabbiniz de kimmiş?" diye sorması üzerine, Mûsâ O'nun evrendeki her şeyi özüyle ve biçimiyle var eden sonra da her varlığa yolunu yordamını gösteren Allah olduğunu söylemiş, böylece Firavun da dahil olmak üzere her şeyin varlığını O'na borçlu olduğuna dikkat çekmişti. Ardından Firavun gelip geçen nesillerin durumunu sorarak muhtemelen, dünyada güç sahiplerinin yaptıklarının yanına kâr kaldığına işaret etmiş ve Mûsâ'dan buna açıklık getirmesini istemişti. Hz. Mûsâ onların da rabbinin bilgisi dışında olmadığını ve her şeyin Allah katında kayıtlı bulunduğunu ifade etmiş, Allah'ın ilminin ilâhî hikmet gereği yapılan bu kayıtlara bağlı olmadığını hatırlatmak üzere de O'nun asla yanılmaz ve unutmaz olduğunu sözlerine eklemişti. Râzî'nin tercihe şayan gördüğü yoruma göre ise, Firavun'un gelip geçen nesillere dair soru sorması konuyu değiştirme ve Hz. Mûsâ'yı hikâye türü açıklamalara çekip meşgul etme amacı taşıyordu; zira Mûsâ bir önceki soruya güçlü ve kuşatıcı bir cevap vermişti, Mûsâ'nın o konudaki ikna edici konuşmaya devam etmesinden ve çevresindeki insanların bundan etkilenmelerinden endişe duydu. Hz. Mûsâ da bunu anladığı için yeni soruya pek iltifat etmedi ve genel bir cevap vererek geçiştirmeyi yeğledi (XXII, 66-67. Firavun hakkında bilgi için bk. A'râf 7/103).

55. âyette Kur'an'ın değişik vesilelerle dikkat çektiği bir hususa, insanın topraktan geldiği yine oraya döndürüleceği, sonra da oradan tekrar hayata kavuşturulacağı yani öldükten sonra diriltileceği gerçeği hatırlatılmaktadır. Bazı kimselerce reenkarnasyon iddiasını güçlendirmek için

bu ve benzeri âyetlerden de destek alınmaya çalışılmaktadır. Ancak bu isabetli değildir (bu konuda bk. Bakara 2/28).

56 – 76

وَلَقَدْ اَرَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَاَبٰى ﴿٥٦﴾ قَالَ اَجِئْتَنَا
لِتُخْرِجَنَا مِنْ اَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسٰى ﴿٥٧﴾ فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِثْلِهِ
فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا اَنْتَ مَكَانًا
سُوًى ﴿٥٨﴾ قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ الزِّينَةِ وَاَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى ﴿٥٩﴾
فَتَوَلّٰى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ اَتٰى ﴿٦٠﴾ قَالَ لَهُمْ مُوسٰى وَيْلَكُمْ
لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنِ افْتَرٰى
﴿٦١﴾ فَتَنَازَعُوا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَاَسَرُّوا النَّجْوٰى ﴿٦٢﴾ قَالُوا اِنْ هٰذَانِ
لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ اَنْ يُخْرِجَاكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا
بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلٰى ﴿٦٣﴾ فَاَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا
وَقَدْ اَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلٰى ﴿٦٤﴾ قَالُوا يَا مُوسٰى اِمَّا اَنْ تُلْقِيَ وَاِمَّا
اَنْ نَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَلْقٰى ﴿٦٥﴾ قَالَ بَلْ اَلْقُوا فَاِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ

يُخَيَّلُ اِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ اَنَّهَا تَسْعٰى ﴿٦٦﴾ فَاَوْجَسَ فٖى نَفْسِهٖ خٖيفَةً
مُوسٰى ﴿٦٧﴾ قُلْنَا لَا تَخَفْ اِنَّكَ اَنْتَ الْاَعْلٰى ﴿٦٨﴾ وَاَلْقِ مَا فٖى يَمٖينِكَ
تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا اِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ اَتٰى
﴿٦٩﴾ فَاُلْقِىَ السَّحَرَةُ سُجَّدًا قَالُوا اٰمَنَّا بِرَبِّ هٰرُونَ وَمُوسٰى ﴿٧٠﴾ قَالَ
اٰمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ اِنَّهُ لَكَبٖيرُكُمُ الَّذٖى عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ
فَلَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَاُصَلِّبَنَّكُمْ فٖى جُذُوعِ
النَّخْلِ وَلَتَعْلَمُنَّ اَيُّنَا اَشَدُّ عَذَابًا وَاَبْقٰى ﴿٧١﴾ قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ
عَلٰى مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذٖى فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا اَنْتَ قَاضٍ
اِنَّمَا تَقْضٖى هٰذِهِ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿٧٢﴾ اِنَّا اٰمَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا
خَطَايَانَا وَمَا اَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ وَاللّٰهُ خَيْرٌ وَاَبْقٰى ﴿٧٣﴾
اِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَاِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فٖيهَا وَلَا يَحْيٰى ﴿٧٤﴾
وَمَنْ يَأْتِهٖ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَاُولٰئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ
الْعُلٰى ﴿٧٥﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَا
وَذٰلِكَ جَزَاءُ مَنْ تَزَكّٰى ﴿٧٦﴾

Meâli

56. Andolsun ona bütün kanıtlarımızı gösterdik; fakat o yalan saydı ve kabule yanaşmadı. **57.** Dedi ki: "Ey Mûsâ! Yaptığın sihirle bizi yurdumuzdan çıkarmak için mi geldin? **58.** Biz de sana benzeri bir sihirle mutlaka karşılık vereceğiz. Şimdi sen, aramızda –senin de bizim de caymayacağımız– uygun bir yerde bir buluşma zamanı belirle." **59.** Mûsâ "Buluşma zamanınız şenlik günü ve ahalinin toplanacağı kuşluk vakti olsun" dedi. **60.** Bunun üzerine Firavun dönüp gitti; bütün tedbirlerini aldı, sonra (sihirbazlarıyla) geldi. **61.** Mûsâ onlara şöyle dedi: "Yazıklar olsun size! Allah'a karşı yalan uydurmayın, yoksa ağır bir ceza ile kökünüzü kazır; iftira eden mutlaka perişan olur." **62.** Bunun üzerine yapacakları işi aralarında tartıştılar ve konuşmalarını gizli tutmaya çalıştılar. **63.** Şöyle diyorlardı: "Bunlar sizi sihirleriyle yurdunuzdan çıkarmak ve tuttuğunuz örnek yolu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdan başka bir şey değil! **64.** O halde siz de bütün hilelerinizi birleştirin ve saf düzeninde gelin. Bugün üstün gelen kendini kurtarmıştır." **65.** Dediler ki: "Ey Mûsâ! Ya sen at, yahut ilk atan biz olalım." **66.** O "Hayır, siz atın" dedi. Bir de baktı ki, onların ipleri ve sopaları yaptıkları sihirden ötürü kendisine doğru akıp geliyor gibi görünüyor! **67.** Mûsâ birden içinde bir korku duydu. **68.** "Korkma!" dedik, "Üstün gelecek olan kesinlikle sensin. **69.** Sağ elindekini at da onların yaptıklarını yalayıp yutsun; onların yaptığı sihirbaz hilesinden ibaret. Sihirbaz ise amacı ne olursa olsun başarıya ulaşamaz." **70.** Sonunda sihirbazlar secdeye kapandılar ve "Biz Mûsâ ile Hârûn'un rabbine iman ettik" dediler. **71.** Firavun şöyle çıkıştı: "Ben size izin vermeden ona inandınız öyle mi? Anlaşılıyor ki o size sihri öğreten büyüğünüzdür. Ama ahdim olsun ben de sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve sizi hurma dallarına asacağım! Böylece hangimizin cezasının daha şiddetli ve kalıcı olduğunu anlayacaksınız!" **72.** Onlar şu cevabı verdiler: "Bize gelen bunca apaçık kanıtlara ve bizi yaratana karşı asla seni tercih edemeyiz. Artık sen neye hükmedeceksen et; ama sen ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin. **73.** Biz, hatalarımızdan ve bize zorla yaptırdığın sihirden ötürü bizi bağışlaması için rabbimize kesin olarak iman ettik. Hayırlı ve

sürekli olan Allah'tır." **74.** Kim rabbine günahkâr haliyle varırsa, bilsin ki cehennem onu beklemektedir; orada ne ölür ne de düzgün yaşar. **75.** İyi işler yapmış bir mümin olarak onun huzuruna çıkan kimseler için ise üstün dereceler vardır. **76.** İçinde ebedî olarak kalacakları, altlarından ırmaklar akan adn cennetleri! İşte günahlardan arınanların mükâfatı budur.

Tefsiri

56-76. İsrâiloğulları'nın Mısır'daki varlığının ve Hz. Mûsâ tarafından eski yurtlarına götürülmeleri için ortaya konan çabanın Firavun yönetimi nezdinde oluşturduğu siyasî kaygılar, psikolojik bir harp ortamı doğurmuştu. Böyle bir ortamda, o günün şartları içinde geniş kitleleri derinden etkilemekte olan ve dinî bir hüviyet de taşıyan sihir olgusunu ön plana çıkaran bir mücadele metodu, Hz. Mûsâ'nın peygamberliğini ve liderliğini kabul ettirmesini kolaylaştırabilecekti. Çünkü Firavun ve çevresindeki ileri gelenler de sihri tevhid çağrısına karşı kullanabilecekleri en etkili silâh olarak görüyorlar ve sihirbazlara bir taraftan baskı, bir taraftan da teşvik uygulayarak bu mücadeleden mutlak zaferle çıkacaklarını sanıyorlardı. İlâhî irade böyle bir atmosferde Hz. Mûsâ'yı sihirbazların bütün hünerlerini boşa çıkaracak mûcizelerle donatıp Firavun ve çevresindekilere bir imtihan fırsatı daha vermek şeklinde tecelli etmişti. Bu âyetlerde ve Kur'an'ın başka yerlerinde açıklandığı üzere, bizzat bu silâhı kullanan sihirbazlar dahi apaçık hakikati gördükleri için imana geldikleri halde Firavun ve adamları inkârcılıktaki inatlarını sürdürdüler, Firavun bununla da yetinmeyip iman eden sihirbazları çok ağır ceza ve işkencelerle tehdit etme yoluna girdi. Fakat birkaç saat öncesine kadar Firavun'un gözüne girip ödül almak için yarışan bu insanlar imanın lezzetini tattıktan sonra âhiret mutluluğunun –hayatın bağışlanması tarzında bile olsa– dünyadaki hiçbir ödülle değişilemeyeceğini idrak edip bunu açıkça ifade etme cesaretini gösterdiler (bu olayla ilgili bilgilerin Kitâb-ı Mukaddes'tekilerle karşılaştırılması için bk. A'râf 7/103-126).

Tefsirlerde 56. âyette Firavun'a gösterildiği ifade edilen kanıtların neler olduğu açıklanırken genellikle tevhide (Allah'ın birliğine) ilişkin

delililler ve Hz. Mûsâ'nın peygamberliğini ortaya koyan mûcizeler üzerinde durulur. Ayrıca, bunlardan "bütün kanıtlarımızı" şeklinde söz edilmiş olmakla beraber Arap dilindeki kullanımlar dikkate alınarak bu ifadenin, "pek çok âyetimizi / kanıtımızı, bunca âyetimizi / kanıtımızı" şeklinde anlaşılmasının uygun olacağı belirtilir (bk. Râzî, XXII, 70-71).

58. âyetin "uygun bir yer" şeklinde tercüme ettiğimiz kısmı, "iki tarafa eşit uzaklıkta bir yer, seyircilerin görüşünü engellemeyecek düz bir alan, iki tarafın da rızâ göstereceği bir yer, şu anda bulunduğumuz mekân" gibi mânalarla açıklanmıştır (bk. Râzî, XXII, 71-72).

59. âyette "şenlik günü" diye çevrilen *yevmü'z-zîne* tamlaması hakkında değişik açıklamalar yapılmıştır; bunların ortak noktası, Hz. Mûsâ'nın o toplumda şenlik veya kutlama amacı taşıyan ve halkı bir araya getiren belirli bir güne atıfta bulunmuş olduğudur. Bu ifadenin Firavun'a ait olduğu yorumu da yapılmıştır (Zemahşerî, II, 438; Râzî, XXII, 72-73).

63. âyetin "tuttuğunuz örnek yolu" şeklinde tercüme ettiğimiz kısmına "sahip olduğunuz onurlu ve seçkin konumu" şeklinde mâna vermek de mümkündür (bk. Taberî, XVI, 182-183; İbn Atıyye, IV, 51).

67-68. âyetlerden, sihirbazların halkın gözünü bağlayan bir büyü ortaya koyması karşısında Hz. Mûsâ'nın dahi bir an için etkilenip insanların buna kapılmalarından endişe duyduğu (İbn Atıyye, IV, 51-52), fakat Allah'ın gerçeği bildirmesiyle mâneviyatının yükseltildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte 69. âyet onun üstün gelmesinin sihir yarışını kazanma anlamında alınmaması için sihirbazların ortaya koydukları çabanın dinen asla tasvip edilmediğine de dikkat çekilmiştir (sihir konusunda bilgi için bk. Bakara 2/102).

77 – 82

وَلَقَدْ اَوْحَيْنَا اِلٰى مُوسٰى اَنْ اَسْرِ بِعِبَادٖى فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرٖيقًا
فِى الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشٰى ﴿٧٧﴾ فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ

بِجُنُودِه۪ فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ ﴿٧٨﴾ وَاَضَلَّ فِرْعَوْنُ
قَوْمَهُ وَمَا هَدٰى ﴿٧٩﴾ يَا بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪لَ قَدْ اَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ
وَوٰعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْاَيْمَنَ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى
﴿٨٠﴾ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا ف۪يهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ
غَضَب۪ي وَمَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَب۪ي فَقَدْ هَوٰى ﴿٨١﴾ وَاِنّ۪ي لَغَفَّارٌ
لِمَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحاً ثُمَّ اهْتَدٰى ﴿٨٢﴾

Meâli

77. Mûsâ'ya şöyle vahyetmiştik: "Kullarımla geceleyin yola çık, yetişecekler diye korku ve endişe duymaksızın onlara denizde kupkuru bir yol aç." **78.** Derken Firavun askerleriyle onların peşine düştü, ama deniz onları amansızca sarıverdi. **79.** Firavun kavmini saptırmış, doğru yolu göstermemişti. **80.** Ey İsrâiloğulları! Böylece sizi düşmanınızdan kurtardık ve Tûr'un sağ tarafında sizinle sözleştik; size kudret helvası ve bıldırcın gönderdik. **81.** Size rızık olarak verdiğimiz iyi ve temiz şeylerden yiyin ama bunda ölçüyü aşmayın, yoksa gazabıma uğrarsınız; kim gazabıma uğrarsa artık uçuruma yuvarlanmış demektir. **82.** Şu da bilinmeli ki, ben tövbe edip yürekten inanan ve iyi işler yapan, sonra da doğru yolda sebat eden kimselere karşı çok bağışlayıcıyım.

Tefsiri

77-79. Hz. Mûsâ'nın Allah'ın lutfuyla İsrâiloğulları'nı Firavun'un zulmünden kurtarması ve bunun için denizin ortasından yol açılması mûcizesine Kur'an-ı Kerîm'in değişik yerlerinde farklı ifadelerle değinilmiştir (Firavun'un kimliği, boğulması, âyetteki "deniz" ile nerenin kastedildiği hakkında bk. A'râf 7/135-136; Yûnus, 12/90-93; Ömer Faruk Harman, "Firavun", *DİA*, XIII, 118-121).

80-82. Cenâb-ı Allah'ın İsrâiloğulları'na verdiği özel nimetler, onların nankör tavırları ve Tûr'daki sözleşme Kur'an'ın değişik yerlerinde hatırlatılmıştır (bu hususlarda bilgi için bk. Bakara 2/57-63). Burada bu hatırlatmayı takiben, bütün insanlara, ölçüyü kaçırmadan Allah'ın verdiği nimetlerden yararlanmaları, –yaptıkları nankörlük ne kadar büyük olursa olsun– Allah'ın rahmetinden ümit kesmemeleri gerektiği mesajı verilmekte ve herkes Allah'tan bağışlanma dileğinde bulunmaya çağırılmaktadır.

83 – 104

وَمَٓا اَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسٰى ﴿٨٣﴾ قَالَ هُمْ اُو۬لَٓاءِ عَلٰٓى اَثَر۪ي
وَعَجِلْتُ اِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضٰى ﴿٨٤﴾ قَالَ فَاِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ
مِنْ بَعْدِكَ وَاَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ ﴿٨٥﴾ فَرَجَعَ مُوسٰٓى اِلٰى قَوْمِه۪
غَضْبَانَ اَسِفًاۚ قَالَ يَا قَوْمِ اَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًاۜ
اَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ اَمْ اَرَدْتُمْ اَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ
فَاَخْلَفْتُمْ مَوْعِد۪ي ﴿٨٦﴾ قَالُوا مَٓا اَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا
وَلٰكِنَّا حُمِّلْنَٓا اَوْزَارًا مِنْ ز۪ينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذٰلِكَ اَلْقَى
السَّامِرِيُّۙ ﴿٨٧﴾ فَاَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ فَقَالُوا
هٰذَٓا اِلٰهُكُمْ وَاِلٰهُ مُوسٰى فَنَسِيَؕ ﴿٨٨﴾ اَفَلَا يَرَوْنَ اَلَّا يَرْجِعُ
اِلَيْهِمْ قَوْلًاۙ وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا ﴿٨٩﴾ وَلَقَدْ قَالَ

لَهُمْ هٰرُونُ مِنْ قَبْلُ يَا قَوْمِ اِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهٖۚ وَاِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمٰنُ
فَاتَّبِعُونِي وَاَطِيعُٓوا اَمْرِي ﴿٩٠﴾ قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ
حَتّٰى يَرْجِعَ اِلَيْنَا مُوسٰى ﴿٩١﴾ قَالَ يَا هٰرُونُ مَا مَنَعَكَ اِذْ رَاَيْتَهُمْ ضَلُّوٓاۙ ﴿٩٢﴾
اَلَّا تَتَّبِعَنِۜ اَفَعَصَيْتَ اَمْرِي ﴿٩٣﴾ قَالَ يَبْنَؤُمَّ لَا تَاْخُذْ
بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَاْسِيۚ اِنِّي خَشِيتُ اَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِٓي اِسْرَٓائِيلَ
وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي ﴿٩٤﴾ قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ ﴿٩٥﴾ قَالَ
بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهٖ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ اَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا
وَكَذٰلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي ﴿٩٦﴾ قَالَ فَاذْهَبْ فَاِنَّ لَكَ فِي
الْحَيٰوةِ اَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَۖ وَاِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُۚ وَانْظُرْ
اِلٰٓى اِلٰهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًاۜ لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ
فِي الْيَمِّ نَسْفًا ﴿٩٧﴾ اِنَّمَٓا اِلٰهُكُمُ اللّٰهُ الَّذِي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ وَسِعَ
كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴿٩٨﴾ كَذٰلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ مَا قَدْ سَبَقَۚ
وَقَدْ اٰتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْرًاۚ ﴿٩٩﴾ مَنْ اَعْرَضَ عَنْهُ فَاِنَّهُ يَحْمِلُ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وِزْرًاۙ ﴿١٠٠﴾ خَالِدِينَ فِيهِۜ وَسَٓاءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ حِمْلًاۙ ﴿١٠١﴾

يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا ۝١٠٢
يَتَخَافَتُونَ بَيْنَهُمْ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا ۝١٠٣ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ
إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا ۝١٠٤

Meâli

83. (Allah buyurdu ki:) "Seni halkından aceleyle ayrılmaya sevkeden neydi ey Mûsâ!" **84.** Şöyle cevap verdi: "Onlar da benim izimdeler; benden hoşnut olasın diye sana gelmekte acele ettim ey rabbim." **85.** Allah, "Fakat, dedi, biz senden sonra kavmini sınadık ve Sâmirî onları yoldan çıkardı." **86.** Bunun üzerine Mûsâ öfkeli halde ve hayıflanarak kavmine döndü. Şöyle dedi: "Ey kavmim! Rabbiniz size güzel bir vaadde bulunmamış mıydı? Peki size bu süre çok mu uzun geldi, yoksa rabbinizin gazabına uğramak istediniz de onun için mi bana verdiğiniz sözden döndünüz!" **87.** Şöyle cevap verdiler: "Sana verdiğimiz söze bilerek ve isteyerek aykırı davranmış değiliz; fakat o kavmin ziynet eşyalarından bazı ağırlıklar yüklenmiştik, onları (ateşe) attık; çünkü Sâmirî de aynı şekilde atmıştı." **88.** Derken onlara böğürebilen bir buzağı heykeli yaptı. (Ona uyanlar) "İşte bu sizin de tanrınız, Mûsâ'nın da tanrısıdır, fakat o bunu unuttu" dediler. **89.** Peki görmüyorlar mıydı ki o (heykel) kendilerine bir sözle karşılık veremiyordu, onlara zarar veremediği gibi fayda da sağlayamıyordu! **90.** Gerçek şu ki daha önce Hârûn onlara, "Ey kavmim! Siz bununla sınanmaktasınız; kuşkusuz sizin rabbiniz o rahmândır. O halde bana uyun ve emrime itaat edin" demişti. **91.** Onlar ise şöyle cevap vermişlerdi: "Mûsâ yanımıza dönünceye kadar ona tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz." **92-93.** (Mûsâ dönünce) şöyle dedi: "Ey Hârûn! Onların saptıklarını gördüğünde beni izlemekten seni alıkoyan neydi? Yoksa benim emrime isyan mı ettin?" **94.** O şöyle cevap verdi: "Ey anamın oğlu! Sakalımı saçımı çekme. Emin ol ki ben senin, 'Sözüme riayet etmedin de İsrâiloğulları'nın arasına ayrılık soktun!' diyeceğin-

den endişelenmiştim." **95.** Mûsâ sordu: "Peki senin zorun neydi ey Sâmirî?" **96.** "Ben onların görmediklerini gördüm, bu yüzden elçinin izinden bir avuç avuçladım ve onu attım. Nefsim beni böyle yapmaya itti" diye cevap verdi. **97.** (Mûsâ) şöyle dedi: "Haydi git! Artık hayatın boyunca sana düşen 'Bana dokunmak yok!' demekten ibarettir. Ve bil ki asla kurtulamayacağın bir hesap günü de seni beklemektedir. Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak; biz onu yakacağız sonra da kül edip denize savuracağız!" **98.** Sizin yegâne tanrınız o Allah'tır ki O'ndan başka ilâh yoktur. O ilmiyle her şeyi kuşatmıştır. **99.** İşte böylece geçmiştekilerin haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Kuşkusuz sana katımızdan bir zikir (Kur'an) verdik. **100.** Kim ondan yüz çevirirse bilsin ki kıyamet günü ağır bir günah yüklenecektir. **101.** Ebedî olarak o yükün altında kalacaklardır. Kıyamet günü bu onlar için ne kötü bir yüktür! **102.** O gün sûra üfürülür ve günahkârları o gün gözleri göğermiş olarak toplarız. **103.** "On günden fazla kalmadınız" diyerek aralarında fısıldaşırlar. **104.** İçlerinden en aklı başında olanı "Hayır, ancak bir gün kaldınız" derken söyledikleri şeyi en iyi biz biliriz.

Tefsiri

83-94. A'râf sûresinde belirtildiği üzere Hz. Mûsâ kırk gece sürecek bir buluşma için Allah Teâlâ'nın huzuruna çağırılmış, Mûsâ bu amaçla kavminden ayrılırken kardeşi Hârûn'u vekil olarak bırakmış ve ona şöyle demişti: "Kavmimin içinde benim yerime geç; onları ıslah et; bozguncuların yoluna uyma" (7/142). Bu süre içinde Sâmirî isimli bir kuyumcu, altından bir buzağı yaparak İsrâiloğulları'nın ona tapmalarını sağlamış, Hz. Hârûn bunu önlemeye çalışmakla beraber başarılı olamamıştı. Kavminin Sâmirî tarafından saptırıldığını vahiy yoluyla öğrenen Hz. Mûsâ son derece kızgın ve üzgün bir biçimde geri dönüp ağabeyi Hârûn'a çıkışmıştı, çünkü onun görevini yerine getirmede kusurlu olduğunu düşünüyordu. Oysa Hârûn bu sapkın hareketi engelleme çabalarında ısrarcı davrandığı takdirde kardeşi Mûsâ tarafından kavmi içinde bozgunculuğa yol açmakla itham edilebileceğinden endişe ediyordu. Bu durumu ona açıklayınca Mûsâ'nın öfkesi yatıştı (bu konuda ayrıca bk. A'râf 7/148).

84. âyetin "onlar da benim izimdeler" şeklinde tercüme edilen kısmı genellikle "onlar ardımdan geliyorlar ve yakınımdalar" anlamıyla açıklanmıştır (bk. Taberî, XVI, 195-196; Râzî, XXII, 98-99). Bazı müfessirler bu ifadede, Hz. Mûsâ'nın seçkin bir grupla Allah'ın huzuruna çağırılmış ve kendisinin onları beklemeksizin ilâhî huzura koşmuş olduğuna delâlet bulunduğunu belirtirler (Râzî, XXII, 99; Şevkânî, III, 427). Fakat burada Hz. Mûsâ onların kendilerine bildirilen hak din ve tevhid inancı üzere olduklarına işaret etmek istemiş olmalıdır. Zira 85. âyette onların tâbi tutuldukları sınavda başarılı olamadıkları ve hak yoldan saptıkları, dolayısıyla, durumun Mûsâ'nın düşündüğü gibi olmadığı bildirilmiştir.

Bugünkü Tevrat metninde buzağı heykelinin yapımıyla ilgili olarak verilen bilgi şöyledir: "Ve dağdan inmek için Mûsâ'nın geciktiğini kavmi görünce, kavmi Hârûn'un yanında toplandı, ve ona dediler: Kalk, bizim için ilâh yap, önümüzden gitsinler; çünkü Mûsâ'ya, bizi Mısır'dan çıkaran bu adama, ne oldu bilmiyoruz. Ve Hârûn onlara dedi: Karılarınızın, oğullarınızın ve kızlarınızın kulaklarındaki altın küpeleri kırıp çıkarın, ve onları bana getirin. Ve bütün kavmi kendi kulaklarındaki altın küpeleri kırıp çıkardılar ve onları Hârûn'a getirdiler. Ve onu ellerinden aldı, ve oymacı aletiyle ona biçim verdi ve onu dökme bir buzağı yaptı... Ve Rab kavmi vurdu, çünkü Hârûn'un yaptığı buzağıyı yaptılar" (Çıkış, 32/1-4, 35). Bu konu, Brill tarafından uzun bir süredir hazırlıkları sürdürülen ve "bir Batı dilinde Kur'an hakkında yayımlanan ilk çok ciltli ve kapsamlı müracaat eseri" olarak tanıtılan Kur'an ansiklopedisinin örnek fasikülünde "Altın Buzağı" başlığı altında özel olarak incelenmekte, fakat Çıkış bölümünde (32/2-3) bu buzağının "altın yüzüklerden" yapıldığı bilgisinin verildiği ileri sürülmektedir. Oysa yazarın belirttiği üzere orijinal metindeki tamlama "nizmey ha zahab" şeklindedir ki bu "altın küpeler" anlamına gelmektedir (bk. Geral R. Hawting, "Calf of Gold", *Encyclopedia of the Qur'an*, Volume A-D [Preview], s. 16).

Put yapıp toplumun ona tapmasını sağlamanın bir peygamber için asla düşünülemeyeceği ortada olmakla beraber, bugünkü Tevrat metninde bu iddianın yer tutabilmiş olması bu kutsal metnin tahrife uğramış olduğunun açık kanıtlarındandır. 85, 87 ve 95. âyetlerde, buzağı hey-

kelini yapan kişinin adı belirtilerek bu iddianın bir iftira olduğu ayrıca ortaya konmuş olmaktadır.

87. âyette işaret edilen kavmin Mısırlılar olması muhtemeldir. Kitâb-ı Mukaddes'te de Mısır'dan çıkış tasvir edilirken şu ifadelere yer verilmiştir: "Ve İsrâiloğulları Mûsâ'nın sözüne göre yaptılar; ve Mısırlılar'dan gümüş şeyler ve altın şeyler ve esvap istediler; ve Rab Mısırlılar'ın gözünde kavme lutuf verdi ve istediklerini verdiler. Ve Mısırlılar'ı soydular" (Çıkış, 12/35-36). Tevrat'ın buradaki açıklaması ile Kur'an'ın bu konudaki ifadesi arasında bir paralellik görünmekle birlikte, yukarıda aktarılan anlatım, heykel yapımında kullanılan malzemeye ilişkin bilgi açısından da eleştiriye açık görünmektedir. Zira Kur'an İsrâiloğulları'nın o kavmin ziynet eşyalarından yüklendiklerini, Tevrat da onların Mısırlılar'dan ("soydular" ifadesine bakılırsa muhtemelen ödünç adı altında fakat iade etmemek niyetiyle) gümüş ve altın şeyler istediklerini belirtmektedir. Yukarıda nakledilen buzağı yapımı tasvirinde ise sadece kulaklardaki altın küpelerin kırılıp ortaya konmasından söz edilmektedir.

88. âyetin sonundaki "fakat o unuttu" anlamındaki cümlede unutulanın ne olduğu konusunda farklı açıklamalar yapılmıştır. Bir görüşe göre burada Sâmirî'nin Hz. Mûsâ'nın tebliğ ettiği dini bir tarafa bıraktığından ve gerçek Tanrı'yı unuttuğundan söz edilmektedir. Taberî'nin de kuvvetli bulduğu yoruma göre ise bu, Sâmirî'nin Hz. Mûsâ hakkındaki sözüdür. Sâmirî bu ifadesiyle Hz. Mûsâ'nın Tûr'da aramaya gittiği asıl tanrının işte bu buzağı olduğunu ama Mûsâ'nın bunu dikkatten kaçırdığını iddia ederek toplumu ikna etmeye çalışmıştır (Taberî, XVI, 200-201; Zemahşerî, II, 444). Bu yorum esas alındığında söz konusu ifadede Hz. Mûsâ'nın Firavun'un sarayında tam bir Mısırlı olarak yetiştiğine dair bir ima bulunduğu söylenebilir (Esed, II, 637).

95-104. 85, 87 ve 95. âyetlerde Sâmirî diye sözü edilen şahsın kökeniyle ilgili olarak klasik tefsir kitaplarında değişik bilgilere yer verilmiştir; kimi rivayetlere göre o İsrâil kökenlidir, hatta Hz. Mûsâ'nın dayısının oğludur, kimilerine göre komşusu bir Kıptî olup kendisiyle birlikte Mısır'dan çıkanlar arasında yer almıştır, kimilerine göre aslen Kirmanlıdır (bk. İbn Atıyye, IV, 57-58; Zemahşerî, II, 443-444; Râzî,

XXII, 101; bunlar hakkında değerlendirme için bk. Derveze, III, 84-85; Esed, II, 635).

96. âyette geçen ve "elçi" diye tercüme ettiğimiz *resul* kelimesi müfessirler tarafından genellikle Cebrâil olarak anlaşılmış ve âyetin diğer kısımlarına da buna göre mâna verilmiştir. Bu açıklamaların özeti, Sâmirî denen şahsın Cebrâil'i gördüğü ve onun bineğinin ayak bastığı yerden bir miktar toprak alıp attığı şeklindedir. Bu yoruma göre "Onların görmediklerini gördüm" cümlesinin anlamı, Sâmirî'nin Cebrâil'i gördüğünü ileri sürmüş olmasıdır. Râgıb el-İsfahânî'nin açıklamalarına göre ise *basura* fiilinin Arap dilinde kalbî (zihnî) bir idrak anlamıyla birlikte olmaksızın sırf görme organının algılamasını belirtmek için kullanımı nâdirdir. Bu fiil daha çok "bir şeyin künhüne vâkıf olmayı, bilinçli bilgiyi" ifade eder (*el-Müfredât*, "bsr" md.). Râzî, İsfahânî'nin bu izahından yola çıkarak Cebrâil merkezli yorumları eleştirir ve burada "elçi" kelimesi ile Hz. Mûsâ'nın kastedilmiş olduğu yorumunu yapar. Râzî'nin yorumuna göre Sâmirî'nin âyette aktarılan sözünün anlamı şudur: "Ben onların göremediklerini gördüm yani sizin izlediğiniz yolun doğru olmadığını anladım ve ey elçi senin dininden ve sünnetinden bir kısmını çıkarıp attım" (XXII, 111). M. Esed, Râzî'nin bu yorumunu esas alan açıklamalarında önce Sâmirî'nin, müteâl ve görünmeyen Tanrı ya da Allah fikrine karşı çıktığına ve halkın 'görünen, elle dokunulabilen somut' bir tanrıya inanması gerektiğini düşündüğüne dikkat çekmekte, "Elçinin izinden bir avuç avuçladım ve onu attım" ifadesini de "Resulün öğretisinden bir tutam (yani onun bir kısmını) aldım ve onu (öğretinin muhtevasından) çıkarıp attım" şeklinde izah etmektedir. Kur'an'da yer alan bu kıssanın teması ile ilgili olarak Esed'in daha sonra ortaya koyduğu şu açıklama da dikkat çekicidir: "Kanaatimizce, Sâmirî'nin Hz. Mûsâ'nın öğretisinden bir kısmını reddetmesi, onun putperestliğe ve Allah'tan başka nesnelere ya da varlıklara tanrısal nitelikler yakıştırmaya ilişkin bilinç altı eğilimlerini açığa vurmaktadır: Tanrısal varlığın yahut en azından onun 'tecellisi' olarak tasarlanabilen şeyin somut bir imajını ortaya koyarak (koymaya kalkışmak) kavranamaz, tasarlanamaz olanı insanın sınırlı algı ve duyu alanına yaklaştırmayı amaçlayan boş ve aldatıcı bir hayalcilikten ibarettir, bu yoldaki bütün çabalar insanın Allah'a ilişkin kavrayışını

aydınlatacağına daha da bulanık bir hale soktuğundan, bu yönde atılan her adım en başta kendi amacını baltalamakta ve böylece çıkmaz bir yola sokulmuş olan dindar eğilimli kişinin mânevî potansiyeli büsbütün ziyan edilmektedir: Kur'an'daki veriliş tarzı itibariyle, altın buzağı kıssasıyla anlatılmak istenen gerçek de, şüphesiz budur" (II, 638).

Hz. Mûsâ, Sâmirî'yi yanından uzaklaştırırken İsrâiloğulları'nın onunla aynı ortamı paylaşmalarını yasaklamış, böylece Sâmirî'ye toplumdan tecrit (bir çeşit aforoz) edilme şeklinde çok ağır bir ceza verilmişti. 97. âyette bu hususa işaret edildiği anlaşılmaktadır (Taberî, XVI, 206). Bunun yanı sıra, Allah tarafından Sâmirî'nin insanlardan uzak durmaya mecbur eden veya zürriyet sahibi olmasını engelleyen fiziksel bir hastalık verilerek cezalandırıldığı yorumları da yapılmıştır (Râzî, XXII, 112).

102. âyetin "gözleri göğermiş olarak" şeklinde tercüme ettiğimiz kısmı, günahkârların o günün dehşeti karşısındaki durumunu tasvir etmektedir. Bunu, onların gözlerinin korku ve şaşkınlıktan donuklaşmış bir halde olacağı şeklinde anlamak mümkündür. Bazı müfessirler burada, böyle kimselerin gözlerinin haşir günü şiddetli susuzluk sebebiyle mavimtrak bir renk alacağına işaret bulunduğunu, diğer bazı müfessirler de –İsrâ sûresinin 97. âyetinden hareketle– bunların kıyamet günü kör olarak haşredileceklerinin kastedildiğini belirtmişlerdir (Taberî, XVI, 210; "sûr" ve sûra üfürülmenin anlamı hakkında bk. En'âm 6/73).

103 ve 104. âyetlerde, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerin mahşerde kendi aralarındaki konuşmalarına dair bir anlatım yer almaktadır. Kur'an'da başka pek çok yerde rastlandığı gibi burada da, insanın "zaman" algısının aldatıcı karakterine ve buna bağlı olarak böyle bir "zaman" kavramının izâfîliğine işaret edilmektedir (Esed, II, 640). İbn Âşûr, müfessirlerin "Hayır, ancak bir gün kaldınız" sözünü söyleyen kişinin âyette en aklı başında olan şeklinde nitelenmesine dair doyurucu bir açıklama yapamadıklarını ifade ettikten sonra, bunun gerek hakikat gerekse mecaz anlamına göre anlaşılabileceğini belirtir ve kendi görüşünü şöyle açıklar: Hakikat mânası esas alınırsa, bahse konu olan inkârcıların yaptıkları hata için mazeret üretme çabası içinde oldukları, anılan sözün sahibinin de isabetli bir tahmin yaptığına değil mazeret üretmede başarılı olduğuna işaret edildiği söylenebilir. Zira onlar ken-

di hallerini gözden geçirirlerken paradoksal bir durumla karşı karşıya bulunmaktadırlar: Bir taraftan yeniden dirilişin yeryüzünde cesetlerin çürüyüp yok olacağı bir süre kaldıktan sonra gerçekleşeceği anlayışı, diğer taraftan da bedenlerinin aynen dünyada olduğu gibi durduğunu görmeleri. Böyle bir durumda "On günden fazla kalmadınız" tarzında bir izahla kendilerini avuturlarken, –bu kadar bir sürede de vücutta değişikliklerin olabileceği dikkate alınınca– "Hayır, ancak bir gün kaldınız" sözünü söyleyen kişi daha iyi bir mazeret üretmiş olmaktadır. Bunun mecazi bir anlatım olduğu kabul edilirse, her iki tahminin gerçeklerden ne kadar uzak olduğuna dikkat çekilmek istendiği, "Hayır, ancak bir gün kaldınız" sözünü söyleyenin ise özel biçimde hicvedildiği yorumu yapılabilir (XVI, 305-306). Bir başka açıdan bakılarak, bu sözün diğerleriyle alay etme amacı taşıdığı da düşünülebilir.

105 – 114

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبّ۪ي نَسْفًاۙ ﴿١٠٥﴾ فَيَذَرُهَا قَاعًا
صَفْصَفًاۙ ﴿١٠٦﴾ لَا تَرٰى ف۪يهَا عِوَجًا وَلَٓا اَمْتًا ﴿١٠٧﴾ يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ
الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُۚ وَخَشَعَتِ الْاَصْوَاتُ لِلرَّحْمٰنِ فَلَا تَسْمَعُ اِلَّا
هَمْسًا ﴿١٠٨﴾ يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ
وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا ﴿١٠٩﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا
يُح۪يطُونَ بِه۪ عِلْمًا ﴿١١٠﴾ وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِۜ وَقَدْ خَابَ
مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا ﴿١١١﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ

فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا ﴿١١٢﴾ وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا
وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ اَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا ﴿١١٣﴾
فَتَعَالَى اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْاٰنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ
يُقْضٰى اِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا ﴿١١٤﴾

Meâli

105. Sana dağları soruyorlar. De ki: "Rabbim onları un ufak edip savuracak. **106.** Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak. **107.** Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün. **108.** O gün herkes çağırıcıya uyar; ondan kaçıp kurtulma imkânı yoktur. Rahmânın heybetinden sesler kısılmıştır; artık çok hafif sesler dışında bir şey işitemezsin. **109.** O gün –rahmânın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna– şefaatin bir yararı olmaz. **110.** Onların önlerinde ve arkalarında olanı O bilir. Onların bilgisi ise O'nu kuşatamaz. **111.** Diri ve her şeyin varlığı kendine bağlı olan Allah'ın huzurunda yüzler hicapla eğilmiştir; zulmü yüklenmiş olan ise hüsrana uğramıştır. **112.** İmanlı olarak iyi işler yapan kimseye gelince, o ne büsbütün, hatta ne de kısmen haksızlığa uğramaktan korkar. **113.** İşte, sakınsınlar yahut hatırlamalarını sağlasın diye onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik ve onda uyarılarımıza tekrar tekrar yer verdik. **114.** Gerçekliğinde şüphe bulunmayan, her şeye hükümran olan Allah yüceler yücesidir. Sana vahyi tamamlanmadan Kur'an hakkında aceleci davranma ve "Rabbim! İlmimi arttır" de.

Tefsiri

105-112. İnsanlara dünya hayatının sonlu olduğunu ve kendilerini bekleyen bir hesap gününün kaçınılmazlığını anlatan Hz. Peygamber'e kıyametle ilgili sorular yöneltiliyordu. 105. âyette bu çerçevede Resûlullah'a

yöneltilmiş veya zihinleri kurcalayan bir soruya değinilip kıyamet tasviri yapılmaktadır (kıyamet hakkında bk. A'râf 7/187). Burada yeryüzünde ilk göze çarpan, en belirgin yükselti unsurları olan dağların ne olacağı sorusuna cevap verilerek, bugünkü tasavvurlarımıza sığmayacak bir değişimin söz konusu olacağı belirtilmekte, fakat ardından asıl önemli olan şeyin insanın kendi göreceği muamele olduğuna dikkat çekilmektedir.

107. âyette geçen iki kelimenin Arap dilindeki anlamları dikkate alınarak âyet, "Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün" şeklinde tercüme edilebileceği gibi, âyete "Orada artık iniş-yokuş / eğrilik-yumruluk / eğrilik-pürüz göremezsin" mânaları da verilebilir (Taberî, XVI, 212-213; Şevkânî, III, 435).

108. âyetin "... çağırıcıya uyar; ondan kaçıp kurtulma imkanı yoktur" şeklinde çevirdiğimiz kısmına "kendisinden kaçıp kurtulmanın mümkün olmadığı veya hemen kendisine uyacakları davetçi" mânalarının yanı sıra (Taberî, XVI, 214), "eğip bükmeyen, pürüzsüz bir çağrıda bulunan davetçi" anlamı da verilmiştir; bazı müfessirler davetçiden maksadın kıyametin kopmasında özel görevi bulunan İsrâfil olduğunu söylemişlerdir (Râzî, XXII, 118; Şevkânî, III, 435). Kamer sûresinin 8. âyetinin de delâletiyle bu âyeti, "O gün bütün varlıklar karşı konamaz ilâhî çağrıya uymak ve mahşerde toplanmak zorunda kalacaklardır" şeklinde anlamak uygun görünmektedir (İbn Atıyye, IV, 64). Aynı âyette geçen ve "çok hafif sesler" diye tercüme ettiğimiz *hems* kelimesinin "hışırtı, fısıltı, ayak sesi, alçak sesle konuşma" gibi anlamları da vardır (Taberî, XVI, 215).

109. âyette, böylesine dehşetli bir günden söz edilince insanın hatırına gelebilecek ilk ihtimal olan başkalarından medet umma eğilimine işaret edilerek, şefaatin de ancak Allah'ın izni ve rızâsına bağlı olduğu hatırlatılmaktadır (şefaat ve 110. âyette değinilen Allah'ın ilminin kuşatılamazlığı hakkında bk. Bakara 2/48, 255).

112. âyette geçen ve dilimizde "hazım" şeklinde telaffuz edilen *hadm* kelimesi tefsirlerde genellikle, midenin yiyeceği sindirmesi sırasında onda meydana getirdiği eksiltmeden hareketle "eksiltme, zayi etme" veya eylemin mahiyetine bakarak "çiğneme, gaspetme" gibi mânalarla açıklanmıştır (Taberî, XVI, 218; Şevkânî, III, 436). Râgıb el-İsfahânî bu

âyeti delil göstererek hadm kelimesinin istiare yoluyla "zulüm" anlamında kullanıldığını belirtir (*el-Müfredât*, "hdm" md.). Fakat âyette her iki kelimenin (zulm ve hadm) yer aldığı ve iki farklı durumu anlatan bir yapı içinde kullanıldığı dikkate alınırsa, burada hadmı zulmün eş anlamlısı olarak çevirmek cümlenin mânasını daraltır. Bu sebeple ve iki kelime arasındaki nüansı (bk. İbn Âşûr, XVI, 313) dikkate alarak âyetin son kısmına, "O ne büsbütün, hatta ne de kısmen haksızlığa uğramaktan korkar" şeklinde mâna vermeyi uygun bulduk.

113-114. Kur'an-ı Kerîm'in ilk hitap ettiği çevrenin Araplar olması dolayısıyla onun Arap dilinde indirilmiş olması tabii olmakla beraber son ilâhî mesajın bu ortamda ve bu dille tebliğ edilmesi de kuşkusuz birçok hikmet taşımaktadır (bu konuda bk. Yûsuf 12/2; Ra'd 13/37; Nahl 16/103). Konuya ilişkin rivayetler ışığında 114. âyet genellikle, Hz. Peygamber'in vahyi alırken onu gerektiği gibi koruyamama endişesi taşıdığı ve ezberlemek için hemen tekrar etmeye yöneldiği biçiminde açıklanmıştır. M. Esed bu âyetin öncelikle Hz. Muhammed'e hitap etmekle birlikte, bütün çağlarda Kur'an okuyan herkesi ilgilendirdiğini belirterek şöyle bir yorum yapmaktadır: Kur'an Allah'ın sözü olduğuna göre, onu oluşturan parçaların hepsi –ibareler, cümleler, âyet ve sûreler– bir arada ve birbiriyle tutarlı ve bağlantılı tam bir bütün meydana getirmektedir. Bunun içindir ki, Kur'an mesajını tam olarak anlamak isteyen kimse, "aceleci yaklaşımlardan", yani âyetleri ait oldukları umumi anlam örgüsünden soyutlayarak onlardan aceleci sonuçlar çıkarmaktan sakınmalı, Kur'an'ı "bir bütün olarak" ele almalı, münferit meseleleri bu bütün içinde değerlendirmelidir (II, 641-642). Âyetin sonunda Resûlullah'a "Rabbim! İlmimi arttır" diye dua etmesinin emrolunması şöyle açıklanabilir: Aceleci davranmamasının istenmesi Kur'an'ın vahyi ile ilgilidir; onu bu tutuma sevkeden (emaneti korumada duyarlılık gösterme gibi) âmiller ise kötülenmemiştir. Söz konusu yasak ifadesinin Resûl-i Ekrem'i kınama anlamında alınmaması için bu ifadenin hemen ardından böyle bir buyruğa yer verilerek hem ona iltifat edilmiş hem –Kur'an vahyi dışındaki hususlarda– bilgisini arttırma çabası içinde olması özendirilmiş, ufkunu açması için de rabbine dua etmesi istenmiştir (İbn Âşûr, XVI, 317).

115 – 128

وَلَقَدْ عَهِدْنَٓا اِلٰٓى اٰدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا ﴿١١٥﴾
وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّٓا اِبْلٖيسَؕ اَبٰى
﴿١١٦﴾ فَقُلْنَا يَٓا اٰدَمُ اِنَّ هٰذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا
يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقٰى ﴿١١٧﴾ اِنَّ لَكَ اَلَّا تَجُوعَ فٖيهَا
وَلَا تَعْرٰى ﴿١١٨﴾ وَاَنَّكَ لَا تَظْمَؤُا فٖيهَا وَلَا تَضْحٰى ﴿١١٩﴾ فَوَسْوَسَ
اِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَٓا اٰدَمُ هَلْ اَدُلُّكَ عَلٰى شَجَرَةِ الْخُلْدِ
وَمُلْكٍ لَا يَبْلٰى ﴿١٢٠﴾ فَاَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا
وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصٰٓى اٰدَمُ رَبَّهُ
فَغَوٰىۖ ﴿١٢١﴾ ثُمَّ اجْتَبٰيهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدٰى ﴿١٢٢﴾ قَالَ
اهْبِطَا مِنْهَا جَمٖيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنّٖي
هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقٰى ﴿١٢٣﴾ وَمَنْ اَعْرَضَ عَنْ ذِكْرٖي
فَاِنَّ لَهُ مَعٖيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَعْمٰى ﴿١٢٤﴾
قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنٖٓي اَعْمٰى وَقَدْ كُنْتُ بَصٖيرًا ﴿١٢٥﴾ قَالَ كَذٰلِكَ

اَتَتْكَ اٰيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا وَكَذٰلِكَ الْيَوْمَ تُنْسٰى ﴿١٢٦﴾ وَكَذٰلِكَ
نَجْزٖي مَنْ اَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِاٰيَاتِ رَبِّهٖ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَشَدُّ
وَاَبْقٰى ﴿١٢٧﴾ اَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ
يَمْشُونَ فٖي مَسَاكِنِهِمْ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِاُولِي النُّهٰى ﴿١٢٨﴾

Meâli

115. Biz daha önce Âdem'den söz almıştık, fakat o unuttu; biz onda yeterli bir kararlılık görmedik. **116.** Şöyle olmuştu: Biz meleklere "Âdem'e secde edin" dedik, onlar da secde ettiler, sadece İblîs direndi. **117.** Bunun üzerine "Ey Âdem!" dedik, "Bil ki bu senin de eşinin de düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, yoksa mutluluğunu yitirirsin! **118.** Burada sana acıkmak da çıplak kalmak da yok. **119.** Yine burada susuzluk çekmezsin ve sıcaktan bunalmazsın." **120.** Derken, şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı: "Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümranlığın yolunu göstereyim mi?" **121.** Nihayet ikisi de o ağaçtan yediler. Bunun üzerine mahrem yerleri kendilerine göründü, üstlerini cennet yaprağıyla örtmeye çalıştılar. Böylece Âdem rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı. **122.** Sonra rabbi onu seçkin kıldı, tövbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti. **123.** Şöyle buyurdu: "İkiniz birden inin oradan, birbirinize düşman olarak. Size benden bir hidayet geldiğinde bilesiniz ki hidayetime uyan artık ne sapar ne de bedbaht olur. **124.** Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz." **125.** O der ki: "Ey rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Halbuki daha önce gören biriydim." **126.** Allah buyurur: "İşte böyle! Sana âyetlerimiz geldiğinde onları unutmuştun, bu gün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!" **127.** Haktan sapan ve rabbinin âyetlerine inanmayanları işte böyle cezalandırırız. Hiç kuşkusuz âhiretteki ceza daha şiddetli ve daha kalıcıdır. **128.** Kendilerinden

önceki nice nesilleri helâk etmiş olmamız onları hâlâ yola getirmedi mi? Oysa onların yurtlarında dolaşıp duruyorlar! Kuşkusuz bunlarda akıl sahiplerinin çıkaracağı dersler vardır.

Tefsiri

115-128. Genellikle müfessirler bu âyetlerle Kur'an'da uyarılara tekrar tekrar yer verildiğini bildiren 113. âyet arasında bağ kurarlar; burada, insanoğlunun ilâhî uyarılar karşısındaki hatalı tutumunun ilk atasından beri görülen bir durum olduğuna işaret bulunduğunu belirtirler (Taberî, XVI, 220; Râzî, XXII, 123). Bu sûreden önce inen Sâd ve A'râf sûrelerinde Âdem'in yaratılması ve İblîs'in ilâhî buyruğa karşı gelmesi olayına geniş yer verilmiştir. Yine A'râf sûresinde Âdem'e –yasak ağaca yaklaşmamaları koşuluyla– eşiyle birlikte cennette kalma imkânı verildiğinden, fakat şeytanın kışkırtması sonucu buradan çıkarıldıklarından, ardından da yaptıkları yüzünden derin pişmanlık duyduklarından söz edilmiştir. Aynı konulara farklı bağlamlarda ve farklı üslûplarla değinilmesi, Kur'an'ın hususiyetleri hakkında bilgi sahibi olanlar için yabancı bir durum değildir. Burada önceki değinilerden farklı olarak Âdem'in tövbesinin kabul edildiğinden hatta onun seçkin kılındığından yani peygamber olarak görevlendirildiğinden (Şevkânî, III, 439) söz edilmektedir. Bu bağlamdan şu sonucu çıkarmak mümkündür: Her ne kadar insanoğlunun ilâhî uyarı ve bildirimler karşısındaki hatalı tutumu ilk atasından beri görülen bir durum ise de, insanlar –hıristiyan inancında kabul edildiğinin aksine– dünyaya ilk atalarının işlediği günah sebebiyle günahkar olarak gelmezler; Âdem işlediği günahtan sonra tövbe etmiş ve tövbesi kabul edilmiştir. Şu halde Hz. Âdem'den sonra da her insan bir taraftan günah işlemeye yatkın bir ortamda ve iyiliğe de kötülüğe de kullanılabilecek yeteneklerle donatılmış olarak sınava tâbi olacak, bir taraftan da işlediği günahlardan arınmak için aracı koymaksızın, bizzat rabbine yalvarıp, af dileyecektir. Bu ilkeden yola çıkıldığında ise Hıristiyanlığın temel akîde esaslarından olan rabbin insanlığı bu aslî günahtan arındırmak için Îsâ'yı kurban ettiği iddiası temelden yoksun kalmaktadır. Dolayısıyla, burada Hz. Âdem hakkında bu bilgiye yer verilmesi ile bu sûrenin Hz. Îsâ'nın nasıl dünyaya geldiğini açıklayan ve bu konudaki yanlış kabulleri mahkûm eden Meryem sûresinden sonra

inmiş olması arasında bir anlam örgüsü bulunduğunu söylemek mümkündür (Derveze, III, 92-93; Âdem'in yaratılışı, İblîs'in Allah'a isyan etmesi; kendisiyle birlikte, aldattığı Âdem ve eşinin cennetten çıkarılmaları hakkında bilgi için bk. Bakara 2/30 vd.; A'râf 7/11 vd.).

115. âyetin "Âdem'den söz almıştık" şeklinde çevirdiğimiz kısmını "Âdem'e buyruğumuzu bildirmiştik" şeklinde anlayanlar da vardır. Bu yorumda söz konusu olan buyruk, kendisinin ve eşinin düşmanı olan şeytana uymamasıyla ilgili uyarı olup 117. âyette ayrıca açıklanmıştır.

Aynı âyetin "Biz onda yeterli bir kararlılık görmedik" şeklinde çevirdiğimiz kısmı değişik şekillerde tefsir edilmiştir. Bir yoruma göre, burada Âdem'in önce yasak ağaçtan yememeye karar vermişken, şeytanın kışkırtması karşısında kararlı davranamadığı veya yapılan cazip öneriye karşı direnemediği anlatılmaktadır. Diğer bir yoruma göre ise burada maksat, Âdem'in günah işlemede ısrarlı davranmamış olduğudur (Şevkânî, III, 438). Bu âyetteki lafzan "unuttu" anlamına gelen fiil daha çok "Rabbinin buyruğunu terketti" şeklinde açıklanmıştır (Taberî, XVI, 220; Râzî, XXII, 124).

124. âyette ifadesini bulan "Allah'ı anmaktan yüz çevirme", Allah'ı inkâr etme, O'nun gösterdiği yolu beğenmeme, öğütlerine kulak asmama gibi mânalarla açıklanmıştır. Aynı âyette söz konusu edilen "sıkıntılı hayat"ın mahiyeti ve nerede olacağı hususunda ise ilk dönem müfessirlerinden farklı rivayet ve yorumlar nakledilmiştir. Burada sözü edilen sıkıntılı yaşantının kabir hayatı aşamasıyla ilgili olduğu veya âhirette yaşanacak sıkıntılara işaret edildiği rivayetlerinin yanı sıra dünya hayatındaki sıkıntılar anlamına ağırlık veren rivayet ve izahlar da vardır. Dünya hayatındaki sıkıntı, bu tür kimselerin maddî açıdan bolluk içinde olsalar bile, inançsızlığın, yanlış hedeflere yönelmenin, haram yollardan kazanmanın verdiği psikolojik baskı altında büyük bir darlık ve sıkıntı hissedecekleri, Allah'ın hoşnutluğunu kazanma amacının mutluluğundan yoksun kalmanın ıstırabını tadacakları şeklinde yorumlanabilir (bk. Taberî, XVI, 225-227). Allah'a ve âhirete inanmayanların, inananlara göre çok daha dar bir maddî-mânevî alan tasavvuru ve bu tasavvura bağlı darlık içinde yaşayacakları da ayrı bir gerçektir.

129 – 135

وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَاَجَلٌ مُسَمًّىۜ ﴿١٢٩﴾
فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ
وَقَبْلَ غُرُوبِهَاۚ وَمِنْ اٰنَٓائِ الَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ
تَرْضٰى ﴿١٣٠﴾ وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ اِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِهٖٓ اَزْوَاجًا مِنْهُمْ
زَهْرَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِۜ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَاَبْقٰى ﴿١٣١﴾
وَاْمُرْ اَهْلَكَ بِالصَّلٰوةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَاۜ لَا نَسْـَٔلُكَ رِزْقًاۜ
نَحْنُ نَرْزُقُكَۜ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوٰى ﴿١٣٢﴾ وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا بِاٰيَةٍ
مِنْ رَبِّهٖۜ اَوَلَمْ تَأْتِهِمْ بَيِّنَةُ مَا فِي الصُّحُفِ الْاُولٰى ﴿١٣٣﴾ وَلَوْ اَنَّٓا اَهْلَكْنَاهُمْ
بِعَذَابٍ مِنْ قَبْلِهٖ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَٓا اَرْسَلْتَ اِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ اٰيَاتِكَ
مِنْ قَبْلِ اَنْ نَذِلَّ وَنَخْزٰى ﴿١٣٤﴾ قُلْ كُلٌّ مُتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُواۚ فَسَتَعْلَمُونَ
مَنْ اَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدٰى ﴿١٣٥﴾

Meâli

129. Eğer rabbin tarafından daha önce söylenmiş bir söz ve belirlenmiş bir vade olmasaydı, hemen yakalarına yapışılırdı. **130.** Sen onla-

rın söylediklerine sabret. Güneşin doğmasından önce de batmasından önce de rabbini övgüyle tesbih et; yine gecenin bazı vakitlerinde ve gündüzün iki ucunda da tesbih et ki hoşnutluğa erişesin. **131.** Sakın kendilerini sınamak için onların bir kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme! Rabbinin sana verdiği nimetler daha hayırlı ve daha kalıcıdır. **132.** Aile fertlerine namazı emret, kendin de bunda kararlı ol. Senden rızık istemiyoruz; asıl biz seni rızıklandırıyoruz. Mutlu gelecek, günahlardan sakınanların olacaktır. **133.** "O, rabbinden bize bir mûcize getirseydi ya!" dediler. Peki önceki sahifelerde bulunan açık kanıt onlara gelmiş değil mi? **134.** Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi: "Ey rabbimiz! Bize bir peygamber gönderseydin de şu zillet ve rezillik başımıza gelmeden önce ona uymuş olsaydık." **135.** De ki: "Herkes beklemekte, siz de bekleyin bakalım. Dosdoğru yolda yürüyenler kimmiş ve hidayete erenler kimmiş, yakında anlayacaksınız!"

Tefsiri

129-135. Hz. Peygamber'in ve ona inananların büyük sıkıntılar çektiği bir dönemde inmiş olan bu sûre, –ilk âyetlerinde olduğu gibi– Resûlullah'ın ve müminlerin moral gücünü artıran açıklamalarla sona ermektedir. Birçok âyette inkârcı kavimlerin başlarına gelen felâketlerden söz edilip bunlardan ibret alınması istenirken, Kur'an'ın ilk muhatapları arasında da artık bir ilâhî ceza gelmesi konusunun zihinleri kurcalaması tabii idi. Zira o sıralarda müşrikler müminlere karşı baskı ve işkencelerini gitgide arttırıyor ve gerçek peygamber olmadığına insanları inandırmak üzere Resûlullah hakkında küstahça nitelemelerde bulunuyorlardı. Bu durum inkârcı kesim açısından bir meydan okuma anlamı taşıdığı gibi, inançlı kesimde de Allah katından onlara ağır bir şamar inmesi beklentisini doğuruyordu. Bu âyetlerde yine ilâhî irade ile belirlenmiş vade dolmadıkça bu inkârcıların kökünü kazıyan bir ceza gelmeyeceği bildirilmekte; müminlerin İslâm mesajının hedefine ulaşması için bu tür beklentilere bel bağlamak yerine karşılaştıkları zorluklara katlanmaları, sürekli bir ibadet bilinci ve disiplini içinde mücadeleye devam etmeleri istenmekte; Allah yolunda eziyete katlanmalarına ve çalışıp çabalamalarına Allah'ın ihtiyacı olmayıp bunu asıl kendi

iyilikleri için yapmış olacaklarına dikkat çekilmektedir. Mutlu geleceğe ancak Allah'a saygı şuuru içinde yaşayanların erişebileceği hatırlatılmaktadır.

129. âyette sözü edilen vade ve zamanı geldiğinde verilecek ceza hakkında şöyle yorumlar yapılmıştır: Vade kıyamet günü, ceza cehennem azabıdır; vade her bir inkârcının ölüm vakti, ceza kabir azabıdır; vade Bedir Savaşı, ceza o gün azılı birçok inkârcının öldürülmesidir (İbn Atıyye, IV, 69).

Tefsirlerde 130. âyette beş vakit namazın kastedildiğini ispatlamaya çalışan yorumlar yer almakla beraber, –bu sûrenin indiği dönemde henüz beş vakit namaz farz kılınmadığına göre– burada asıl amacın müminleri Allah'ı tesbih etmeye yani O'nun yüceler yücesi olduğunu ve her türlü eksiklikten uzak bulunduğunu daima hatırlarında tutup her fırsatta söz ve eylemleriyle bu inancı ortaya koymaya teşvik etmek olduğu, bunun da bireyi mânevî doyuma ve iç huzura kavuşturmayı hedeflediği anlaşılmaktadır.

131. âyette Resûlullah'ın şahsında müminlere yapılan uyarı, 129. âyette işaret edilen beklentinin bir başka türünü, yani bazı müminlerin Allah'ın birliğini inkâr edenlerin ferah fahur yaşantısına özenmiş olabilecekleri ihtimalini hatıra getirmektedir. Bu ve benzeri birçok âyette belirtildiği üzere, dünya hayatındaki refah düzeyi ebedî mutluluğun ve hele Allah'ın hoşnutluğunun göstergesi değildir; bu hayat bir sınavdan ibarettir. Fakat bu yaklaşım, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmanın dünya hayatını fakru zaruret içinde geçirmeye bağlı olduğu gibi ters bir mantık işletilmesine de izin vermez; aksine âyette sadece, Allah'a ve O'nun dinine sırt çevirip kendilerini geçici dünya nimetlerinin debdebesine kaptırmış olanların bu haline aldanılmaması ve onlara özenilmemesi istenmiş, Allah'ın hoşnutluğuna uygun olarak elde edilen maddî ve mânevî imkânların ise en iyi ve sonuçları itibariyle en kalıcı olduğu belirtilmiştir. Mümin helâlinden elde ettiği dünya nimetlerinden yararlanır, başkalarına da yardım eder; yokluk ve yoksulluk halinde çökmez, ayakta kalmasını, rabbine güvenmesini ve O'nun rızâsını elde etme bilinci içinde mutlu olmasını bilir.

130 ve 131. âyetlerin içeriği ve sûrenin anlam örgüsüne sıkı biçimde bağlı olduğu dikkate alındığında bunların Medine'de indiğine dair riva-

yeti tereddütle karşılamak gerekir; özellikle üslûp açısından bunların Mekkî âyet özelliği taşıdığı görülmektedir (Derveze, III, 95).

133. âyette "Peki önceki sahifelerde bulunan açık kanıt onlara gelmiş değil mi?" buyurularak, Kur'an'ın önceki peygamberlere indirilenlerle aynı temel gerçekleri dile getirdiği hatırlatılmakta, aynı zamanda önceki kitaplarda Muhammed aleyhisselâmın geleceğini haber veren işaretlere ilişkin bir imada bulunulmaktadır. Eski kutsal kitaplarda Hz. Muhammed'in peygamberliğini müjdeleyen bu bilgiler İslâm kaynaklarında "beşâirü'n-nübüvve" veya kısaca "beşâir" diye anılır (bilgi ve örnek için bk. A'râf 7/157; Esed, II, 644).

134. âyette, ilâhî çağrıya uymamakta direndikleri ayan beyan görülen ve Allah'ın ezelî ilminde öyle davranacakları belli olan bir topluluktan söz edilirken dahi, "Eğer gerekli tebligat yapılmadan cezaya çarptırılmış olsalardı haklı konuma gelebilirlerdi" biçiminde bir anlatıma yer verilerek, Kur'an'da değişik şekillerde ifade edilen "bildirimde bulunmadan sorumlu tutmama" ilkesine vurgu yapılmaktadır.

135. âyette sûrenin başındaki hitabın amacıyla bağlantılı olarak Resûlullah'a ve ona gönülden bağlananlara şöyle bir mesaj verildiği anlaşılmaktadır: Müminlerin âhirette bütün hakikatlerin ortaya çıkacağına inanarak beklemelerine mukabil, kendini kişisel arzularının veya çevresel etkilerin anaforuna bırakmış insanlar da onların iddialarının boşa çıkacağı gibi bir beklenti içindedirler; tebliğ görevi hakkıyla yerine getirildikten sonra onlar bu tavırlarında ısrar ediyorlarsa, dünya hayatında insana verilen seçim özgürlüğünün bir sonucu olarak bu kuruntularıyla baş başa bırakılmalıdırlar, ama bir gün gerçekleri bütün çıplaklığıyla görüp anlayacaklardır.

21 (73)

Enbiyâ Sûresi

Mekke, 112

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yirmi birinci, iniş sırasına göre yetmiş üçüncü sûredir. İbrâhim sûresinden sonra, Mü'minûn sûresinden önce Mekke döneminde inmiştir. Abdullah b. Mes'ûd, "Benî İsrâil (İsrâ), Kehf, Meryem, Tâhâ ve Enbiyâ sûreleri, benim Mekke'de ilk öğrendiğim güzel sûrelerdir" demiştir (Buhârî, "Tefsîr", 21/1). Bazı müfessirler 44. âyetinin Medine döneminde nâzil olduğu kanaatindedir.

Adı

Sûrede başka konuların yanında on yedi peygamberden söz edildiği ve onların kavimleriyle olan münasebetlerine dair bilgilere yer verildiği için sûreye "peygamberler" anlamına gelen Enbiyâ adı verilmiştir.

Konusu

Sûrede Allah'ın birliğinin yanı sıra O'nun eş, ortak ve çocuk edinmekten münezzeh olduğu; vahiy, peygamberlik ve insanların vahiy karşısındaki tutumu, kıyamet alâmetleri, kıyamet halleri, öldükten sonra dirilme ve hesap verme gibi İslâm'ın temel inançları ele alınmakta; insanlarda ve kâinatta Allah'ın kudretini gösteren delillere, Allah'ın büyüklüğüne, kâinatın bütünlüğü ve düzeni ile Allah'ın birliği arasında bir irtibat bulunduğuna dikkat çekilmektedir. Bu arada hayat ve ölüm konularına yer verilmekte, hiçbir insanın ebedî olarak yaşayamayacağı hatırlatılarak insanların bu gerçek ışığında davranmaları istenmektedir. Peygamberleri yalanlayan önceki kavimlerin helâk oldukları, sonrakilerin onların yurtlarını ve kalıntılarını gördükleri halde ibret almadıkları için cezaya çarp-

tırıldıkları bildirilmekte; Hz. İbrâhim'in putperest kavmiyle olan mücadelesine, bazı peygamberlerin kıssalarından kesitlere yer verilmekte, son olarak da Hz. Muhammed aleyhisselâmın âlemlere rahmet olarak gönderilmiş bir peygamber olduğu ifade edilmekte ve davetinin esasları açıklanmaktadır.

1 – 10

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ ف۪ي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَۚ ﴿١﴾ مَا يَأْت۪يهِمْ

مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ اِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَۙ ﴿٢﴾ لَاهِيَةً

قُلُوبُهُمْۜ وَاَسَرُّوا النَّجْوَىۗ الَّذ۪ينَ ظَلَمُواۗ هَلْ هٰذَٓا اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْۚ

اَفَتَأْتُونَ السِّحْرَ وَاَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٣﴾ قَالَ رَبّ۪ي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي

السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِۘ وَهُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٤﴾ بَلْ قَالُٓوا اَضْغَاثُ اَحْلَامٍ

بَلِ افْتَرٰيهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌۚ فَلْيَأْتِنَا بِاٰيَةٍ كَمَٓا اُرْسِلَ الْاَوَّلُونَ

﴿٥﴾ مَٓا اٰمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَاۚ اَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ

﴿٦﴾ وَمَٓا اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ اِلَّا رِجَالًا نُوح۪ٓي اِلَيْهِمْ فَسْـَٔلُٓوا

اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧﴾ وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا

لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ ﴿٨﴾ ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ
فَأَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَاءُ وَأَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ ﴿٩﴾ لَقَدْ
أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** İnsanların hesaba çekilecekleri gün iyice yaklaştı; halbuki onlar gaflet içinde haktan yüz çevirmektedirler. **2-3.** Ne zaman rablerinden kendilerine yeni bir ihtar gelse, onlar bunu, akılları başka yerde, kendileri oyun ve eğlence içinde iken dinlemişlerdir. O zalimler, "Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?" diye gizlice fısıldaşmaktalar. **4.** Peygamber dedi ki: "Benim rabbim yerde ve gökte konuşulan her sözü bilir. O, hakkıyla işitendir, bilendir." **5.** "Hayır, dediler, bunlar karma karışık düşlerdir; hayır, onu kendisi uydurmuştur. O peygamber değil, şairdir. Böyle değilse bize, öncekilere gönderilenin benzeri bir mûcize getirsin." **6.** Bunlardan önce helâk ettiğimiz toplumların da hiçbiri iman etmemişti; şimdi bunlar mı iman edecekler? **7.** Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz kimseleri peygamber olarak gönderdik; eğer bilmiyorsanız kitaplar hakkında bilgi sahibi olanlara sorun. **8.** Onları yiyip içmez bir beden kılmadık, ölümsüz de değillerdir. **9.** Sonra onlara verdiğimiz sözü yerine getirdik. Böylece, hem onları hem de dilediğimiz kimseleri kurtuluşa erdirdik; haddi aşanları ise helâk ettik. **10.** Andolsun, size içinde sizin için öğüt bulunan bir kitap indirdik. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?

Tefsiri

1. Yüce Allah dünyayı, hayatı ve ölümü imtihan için yani kimin daha güzel işler yapacağını ortaya çıkarmak için yaratmış, dünyada insa-

na sayılamayacak kadar çok nimet vermiştir. Bu nimetlerin karşılığında ondan kendisine şükretmesini, emirlerine itaat edip yasaklarından sakınmasını istemektedir. Âyet-i kerîmede, insanların bu nimetlerden bir gün hesaba çekileceği ve o günün yaklaştığı haber verilerek uyarılmakta, o gün için hazırlıklı olmaları istenmektedir. Ancak imtihan için yaratılan insanoğlu, bu uyarılara rağmen hürriyetini yanlış yönde kullanarak nefsinin isteklerine uyup gerçeklere sırt çevirebilmekte ve kendine verilmiş olan bu sınırlı ömrü gaflet içinde geçirebilmektedir. Müminin gaflette bulunması, âhiret gününe iman ettiği halde orası için gereken hazırlığı yapmadığı, günahlardan sakınmadığı, tövbe edip Allah'a kulluk görevlerinde gereken hassasiyeti göstermediği ve iyi işler yapmadığı anlamına gelir. İnkârcının gaflette bulunması ise kendini yaratan bir aşkın kudretin bulunduğunu, başı boş bir varlık olarak yaratılmış olmadığını, dünyada yaptığı iyiliklerden de kötülüklerden de sorumlu olduğunu düşünmemesi, peygamber ve ilâhî vahiy tarafından uyarıldığında da bunlara sırt çevirmesi ve kulak tıkamasıdır. Oysa hesap günü kesinkes geleceği için âyette geçmiş zaman şekli kullanılmıştır (gaflet hakkında bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "Gaflet", *DİA*, XIII, 283).

4-6. Hasan-ı Basrî, peygamberden mûcize isteyen kavimlere mûcize gösterildiği takdirde iman etmezlerse kökleri kesilecek şekilde cezalandırılacaklarına dair Allah'ın hükmü olduğunu söylemiş; soylarından dindar nesiller geleceği, dolayısıyla onların eliyle İslâmiyet kıyamete kadar yaşayacağı için Hz. Peygamber'in ümmetinden bu hükmün kaldırıldığını, bu sebeple bu ümmet içinden inkârcıların, sırf inkâr ve alay maksatlı mûcize isteklerine cevap verilmediğini ifade etmiştir (Râzî, XXII, 143; 5. âyetin meâlinde "karmakarışık düşler" diye tercüme ettiğimiz "adgâsu ahlâm" tamlaması hakkında bilgi için bk. Yûsuf 12/44).

7. Buradaki "ehlü'z-zikr" tamlamasını müfessirler, "Tevrat veya İncil'i okuyup bilgi sahibi olan Ehl-i kitap (yahudi ve hıristiyanlar)" anlamında yorumlamışlardır. Kur'an'ın bir isminin de "zikr" oluşunu dikkate alan bazı tefsirciler "Bundan maksat, Kur'an ehli olanlar yani müslümanlardır" demişlerse de bu görüş tenkit edilmiştir. Zira Kur'an'ı kabul etme-

yenlere Kur'an ehlini şahit göstermenin bir anlamı yoktur (Râzî, XXII, 144). Âyet dolaylı olarak, bir konuda bilgi sahibi olmayanların, o konunun ehlinden, uzmanlarından sorup öğrenerek doğru bilgi edinmeleri gerektiğini belirtmekte, dolayısıyla Kur'an hakkında bilgisi olmayanların da peşin bir yargıda bulunmayıp Kur'an hakkında doğru ve yeterli bilgiye sahip olanların bu birikiminden yararlanmaları gerektiğine işaret etmektedir.

8. Müşrikler, Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul edebilmeleri için onun insan üstü varlıklardan olması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Oysa gönderilen peygamberlerin tamamı insandı. Onlar da diğer insanlar gibi yer, içer, uyur, evlenir, çocuk sahibi olur, kısaca diğer insanların özelliklerini taşırlardı (bu konuda ayrıca bk. En'âm 6/8-9).

10. "Öğüt" diye çevirdiğimiz *zikir* kelimesi, "şan, şeref, uyarı, vaad ve tehdit, din konusunda gerekli olan şeylerin açıklaması" (Râzî, XXII, 145); "kişinin elde ettiği bilgiyi zihinde koruma kabiliyeti, bir şeyin zihinde tutulması, hatırlatıcı, hatırlama, hâtıra, akılda tutulması gereken her şey" anlamlarına da gelmektedir (bk. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "zkr" md.). İnsanlara indirilen kitaptan maksat da Kur'an'dır. Allah Teâlâ insanların şeref ve şanını koruyup yücelten, onları uyaran, öğüt veren ve dinleri konusunda gerekli açıklamaları yapan bir kitap indirdiğini belirtmiş ve insanların kitabı okuyup akıllarını da kullandıkları takdirde bu nimetlere kavuşacaklarına işaret etmiştir. Âyet aynı zamanda Hz. Peygamber'den mûcize isteyen müşriklere de cevap teşkil etmektedir; yani şöyle denmiş olmaktadır: Peygamber size bu özellikleri taşıyan bir kitap getirmiştir, bu sizin için yeterli değil mi ki başka mûcize istiyorsunuz?

11 – 20

وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَاَنْشَاْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا اٰخَر۪ينَ
﴿١١﴾ فَلَمَّٓا اَحَسُّوا بَاْسَنَٓا اِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَۜ ﴿١٢﴾

لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا إِلَىٰ مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِنِكُمْ
لَعَلَّكُمْ تُسْأَلُونَ ١٣ قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ١٤ فَمَا
زَالَتْ تِلْكَ دَعْوَاهُمْ حَتَّىٰ جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ ١٥
وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ١٦ لَوْ أَرَدْنَا
أَنْ نَتَّخِذَ لَهْوًا لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا إِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ ١٧ بَلْ نَقْذِفُ
بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا
تَصِفُونَ ١٨ وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ
لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ ١٩ يُسَبِّحُونَ
اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ ٢٠

Meâli

11. Biz, halkı zulme sapmış nice ülkeyi yerle bir ettik, arkasından da başka topluluklar vücuda getirdik. **12.** Azabımızı hissettiklerinde bakarsın ki yerlerinden kaçıyorlar. **13.** Onlara, "Kaçmayın! İçinde bulunduğunuz refaha ve yurtlarınıza dönün; belki size bir şeyler sorarlar!" (demeyi hak ediyorlar). **14.** "Vay başımıza gelenlere! Gerçekten biz zalim insanlarmışız!" derler. **15.** Biz kendilerini biçilmiş ekine, sönmüş ateşe çevirinceye kadar bu yakınmaları sürüp gider. **16.** Biz gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık. **17.** Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik, bunu asla yapmayız. **18.** Bilâkis biz, hakkı bâtıla çarparız da

onun işini bitirir; bir de bakarsınız ki bâtıl yok olup gitmiştir. (Allah'a) yakıştırdığınız sıfatlardan dolayı yazıklar olsun size! **19.** Göklerde ve yerde olanlar hep O'na aittir. O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet etme hususunda ne büyüklenirler ne de yorulurlar. **20.** Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tesbih ederler.

Tefsiri

11-15. Allah Teâlâ, sahip oldukları maddî imkânlara aldanarak şımaran, azgınlaşan ve günahlara boğulan toplumların başlarına gelen felâketleri hatırlatarak Hz. Peygamber'i yalancılık ve sihirbazlıkla itham eden müşrikleri uyarmaya devam etmektedir. Bu âyetlerin muhatabı Mekke müşrikleri olmakla birlikte, yaşayışlarıyla topyekün yok olmayı hak eden her millet için bir tehdit ve uyarı anlamı taşımaktadır. Yüce Allah, geçmişteki insanların haksızlık ve azgınlıkları sebebiyle helâk edildiklerini, böylece tarih sahnesinden silinip gittiklerini anlatmak suretiyle yeni nesillerin bundan ders almalarını istemektedir. Öncekiler sahip oldukları imkânları kullanarak başlarına gelen felâketlerden kaçıp kurtulmak istedikleri halde nasıl kurtulamamışlar; haksızlıklarını itiraf etmekten, kendilerini kınamaktan başka çare bulamamışlarsa sonrakilerin de haksızlık ve azgınlık göstermeleri halinde aynı sonuçla karşılaşacaklarına işaret edilmektedir.

16-17. Yüce Allah'ın bu evreni oyun ve eğlence olsun diye, yani anlamsız ve boş yere yaratmadığı bildirilmekte; aksine evren ve ondaki her şeyin yaratılışında hikmetli bir planın var olduğuna ve dolaylı olarak insanların bu hikmeti keşfetmeye çalışması gerektiğine işaret edilmekte; ardından da Allah'ı insanlara benzer bir varlık olarak düşünen putperestlere karşı, O'nun, beşerî özelliklerden olan oyun ve eğlenceyle uğraşma, boş ve anlamsız işler yapma gibi zaaflardan münezzeh olduğu vurgulanmaktadır. O'nun yaratması da anlamlı ve hikmetlidir. Bu âlemin hikmetsiz, gayesiz, boş ve bâtıl olarak yaratılmış olduğunu ancak inkârcılar düşünür (Sâd 38/27). Onlara göre hayat sadece dünya hayatıdır, âhiret hayatı diye bir şey yoktur (Câsiye 45/24).

18-20. Allah Teâlâ, hakkın bulunduğu yerde bâtılın barınamayacağını, yok olup gideceğini mecazi bir anlatımla ifade edip, kendisi hakkında yakışıksız sözler söyleyenlerin, Kur'an'a sihir, saçma sapan rüya vb. nitelemeler yakıştıranların, Peygamber'i yalancılıkla itham edenlerin, evrenin sadece dünya hayatı için yaratılmış olduğuna inananların kendilerine yazık ettiklerini haber vermiştir. Halbuki Allah evrende ne varsa her birini bir hikmete bağlı olarak yaratmıştır, hepsi O'nun mülkü ve kullarıdır. O, hiçbir şekilde yarattıklarına muhtaç olmadığı gibi yarattıkları da O'na ortak değildir. Hepsi iradeli veya iradesiz olarak O'na kulluk eder; evrende Allah'ı tesbih etmeyen hiçbir varlık yoktur, fakat insanlar bunu anlamazlar (bk. İsrâ 17/44).

Müfessirler 19. âyette, Allah'ın huzurunda bulunduğu bildirilen varlıkların melekler olduğunu ifade etmişlerdir. Melekler Allah'a ibadet etme hususunda ne kibirlenirler ne de yorulurlar; bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tesbih ederler; Allah'a kulluktan kaçınmazlar (Nisâ 4/172). O'na isyan etmez, kendilerine emredileni yerine getirirler (Tahrîm 66/6). "O'nun huzurunda bulunanlar" ifadesini, yalnızca melekleri değil, aynı zamanda Allah'a karşı sorumluluk duyan ve bütün varlığı ile O'na boyun eğen insanları da içine alacak şekilde geniş anlamıyla ele almak mümkündür (Esed, II, 649).

21 – 29

أَمِ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنْشِرُونَ ﴿٢١﴾ لَوْ كَانَ فِيهِمَا
آلِهَةٌ إِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ
﴿٢٢﴾ لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ ﴿٢٣﴾ أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ
آلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هٰذَا ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرُ مَنْ قَبْلِي بَلْ
أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٤﴾ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ

قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا نُوح۪ٓي اِلَيْهِ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا۬ فَاعْبُدُونِ
﴿٢٥﴾ وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُۜ بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَۙ ﴿٢٦﴾
لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِاَمْرِه۪ يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾ يَعْلَمُ مَا
بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَۙ اِلَّا لِمَنِ ارْتَضٰى وَهُمْ مِنْ
خَشْيَتِه۪ مُشْفِقُونَ ﴿٢٨﴾ وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ اِنّ۪ٓي اِلٰهٌ مِنْ دُونِه۪
فَذٰلِكَ نَجْز۪يهِ جَهَنَّمَۜ كَذٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِم۪ينَ ﴿٢٩﴾

Meâli

21. Yoksa onlar, yeryüzünden birtakım tanrılar edindiler de ölüleri bunlar mı diriltecek? **22.** Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu. Demek ki arşın rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir. **23.** Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir. **24.** Yoksa O'ndan başka birtakım tanrılar mı edindiler? De ki: "Haydi delillerinizi getirin! İşte benimle beraber olanların kitabı ve benden öncekilerin kitabı!" Hayır, onların çoğu hakkı bilmezler; bunun için de inatla yüz çevirirler. **25.** Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona, "Benden başka ilâh yoktur, şu halde bana kulluk edin" diye vahyetmiş olmayalım. **26.** Böyle iken (bazıları) "Rahmân evlât edindi" dediler. Hâşâ! O bundan münezzehtir. Bilâkis o evlât dedikleri lutuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır. **27.** O'ndan önce konuşmazlar; onlar sadece O'nun emri ile hareket ederler. **28.** Allah onların önlerindekini de arkalarındakini de bilir. Allah'ın razı oldukla-

rından başkasına şefaat etmezler. Onlar Allah korkusundan titrerler! **29.** Onlardan biri, "Tanrı O değil, benim!" diyecek olsa (ki demez), biz onu da cehennemle cezalandırırız. Zalimleri böyle cezalandırırız.

Tefsiri

21. Sûrenin başından buraya kadar daha çok peygamberlikle ilgili konulara yer verildi. Burada ise (21-29) Allah'ın birliğinin ispatı, eşinin, benzerinin ve zıddının bulunmayışı gibi konular ele alınmaktadır. Müşrikler Allah'ın varlığına ve evrenin yaratıcısı olduğuna inandıkları halde elleriyle yaptıkları putları O'na ortak koşup onlara tapıyorlar; böylece putların kendilerini Allah'a yaklaştıracağına ve kendilerini O'nun vereceği cezadan koruyacağına inanıyorlardı. Ancak öldükten sonra dirilmeye inanmadıkları için putların ölüleri dirilteceğini iddia etmiyorlar, aksine böyle bir şeyin olamayacağını savunuyorlardı (bk. Yâsîn 36/78). Ama onlar, kendisine tanrı diye tapılan bir varlığın öldürme ve diriltme gücüne sahip olması gerektiğini, oysa taş ve ağaçlardan yontarak yaptıkları cansız putların ölüleri diriltmesinin söz konusu olamayacağını düşünemiyorlardı.

22-23. Müşrikler, Allah Teâlâ'nın evreni yarattıktan sonra yönetimde kendisine ortaklar edindiğini iddia ediyorlar, özellikle hac ibadeti esnasında telbiye yaparken bunu dile getiriyorlardı (İbn Âşûr, VIII, 39). Âyet-i kerîme bunun imkânsızlığını vurgulamaktadır. Burada şu kanıt ortaya konmaktadır: Bir ülkede birden fazla başkan olmadığı gibi evrende de birden fazla ilâhın bulunması mümkün değildir. Eğer varlık âleminde Allah'tan başka ilâh olsaydı ilâhlar arasında yaratma, yönetme ve üstünlük konularında anlaşmazlık meydana gelir, bu da varlığın yaratılma imkânının ortadan kalkmasına veya evrenin nizamının bozulmasına sebep olurdu. Birden fazla ilâhın anlaşarak evreni ortaklaşa yönettikleri farzedilirse bu durumda da ilâhların her biri tam değil, noksan etken olmuş olur. Noksan olan ise ilâh olamayacağından hiçbirinin ilâh olmaması gerekir. Kısacası ister bağımsız olarak isterse ortaklık şeklinde Allah'tan başka ilâhın bulunması aklen mümkün görülmemektedir; vahiy ise zaten Allah'tan başka ilâhın varlığını reddetmektedir. Şu halde Allah'tan başka tanrı yoktur (bu konuda daha fazla bilgi için bk. Elmalılı, V, 3345-3347; İbn Âşûr, XVII, 38-44; ayrıca bk. İsrâ 17/42-43).

23. âyette Allah'ın sorguya çekilemeyeceği ifade buyurulmaktadır; çünkü sorgulayanın daha üstün, bilgili ve yetkili olması gerekir. Halbuki Allah'tan üstün, bilgili ve yetkili bir varlık yoktur. Ayrıca sorumluluk kavramı, dürüstlük ve adaletinden şüphe edilen varlıklar için söz konusu olup Allah için böyle bir durum muhal olduğundan O'nun hakkında sorumluluktan bahsetmek de anlamsızdır.

24. Önceki âyet kümesinde evrende Allah'tan başka ilâh olmadığının aklî delilleri verilmişti; burada ise Allah Teâlâ kendisine ortak koşanlardan, gerek Hz. Muhammed'e indirilen kitaptan gerekse önceki peygamberlere indirilmiş olan Tevrat, İncil vb. ilâhî kitaplardan, iddialarını ispatlayacak naklî delil getirmelerini istemektedir. Bu kitaplar yerde ve gökte Allah'tan başka tanrı olmadığını haber vermiştir. Ancak âyette ifade buyurulduğu gibi çokları bu gerçeği bilmezler, öğrenmek istemedikleri için de ona sırt çevirirler.

25. Allah Teâlâ'nın, insanlar arasından bazılarını peygamber olarak görevlendirip bunlara kitaplar göndermesindeki maksadı, insanların Allah'ın varlığına, birliğine inanmalarını ve sadece O'na kulluk etmelerini sağlamak, onları sapkın inançlardan ve kötü davranışlardan korumaktır. Bu bakımdan ilâhî dinler amaç ve öz itibariyle birdir, hepsi de tevhid inancında buluşurlar; ayet bunun en güçlü en net delillerinden biridir.

26-28. İnsanlar çoğu zaman bâtıl inançlara saplanmış, Allah'a ulûhiyyeti ile bağdaşmayan sıfatlar yakıştırıp O'na ortaklar koşmuşlardır. Hıristiyanlar Hz. Îsâ'nın Allah'ın oğlu olduğunu iddia ederken, bazı putperestler de meleklerin Allah'ın kızları olduğunu ileri sürmüşlerdir (Nahl 16/57; İsrâ 17/40; Zuhruf 43/15-20). Çocuk sahibi olmak veya evlât edinmek bir ihtiyaçtan kaynaklanır. Oysa Allah bundan münezzehtir, O'nun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Onların evlât diye Allah'a yakıştırdıkları, Allah katında yüksek mevkide ve yüce makamda bulunan, Allah'a teslim olmuş kullarıdır; Hz. Îsâ da melekler de Allah'ın ilmini, kudretini ve yüceliğini bildikleri için O'nun emrine aykırı hareket etmekten sakınırlar (bk. en-Nisâ 4/172).

Melekleri Allah'ın kızları kabul edip onlara tapan müşrikler, meleklerin Allah katında kendilerine şefaat edeceğine inanıyorlardı. Oysa Allah kimin için şefaat edilmesine izin verirse ona şefaat edilecektir. Bunlar da dünya hayatında Allah'ın dinine rızâ göstermiş, günahları olsa bile iman yönünden O'nun rızâsını kazanmış kimselerdir (şefaat konusunda bilgi için bk. Bakara 2/48, 255).

29. Allah'ın yakınlık, sevgi ve lutuflarına mazhar olmuş kullarının bütün istekleri O'na ibadet etmek ve rızasına ermektir. Onların ortaklık iddiasında bulunmaları tabiatlarına ters düşer; çünkü Allah'a ortak olma davasına kalkışanların yeri, O'nun yanında ve yakınında değil, zâlimlerin yanındadır, yani cehennemdir.

30 – 33

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا
فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ
﴿٣٠﴾ وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا
فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣١﴾ وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ
سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ اٰيَاتِهَا مُعْرِضُونَ ﴿٣٢﴾ وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ
الَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٣٣﴾

Meâli

30. İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı? **31.** Yeryüzüne onları sarsmasın diye sağlam dağlar yerleş-

tirdik; kolayca yollarını bulabilsinler diye orada vadiler, yollar açtık. **32.** Gökyüzünü korunmuş bir tavan yaptık. Onlar ise, gökyüzünün işaretlerine sırt çevirmektedirler. **33.** O, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedir.

Tefsiri

30-33. Allah'ın birliğini, ortağı ve benzerinin bulunmadığını, bu evren ve içindeki varlıklar yok olduktan sonra onları yeniden yaratabilecek sonsuz güce sahip bulunduğunu gösteren delillere yer verilmektedir. Kur'an âyetlerini bilimsel buluş veya teorilerle açıklamak her zaman ve her âyet için isabetli bir yöntem olmamakla birlikte, evrenin yaratılışı konusundaki teoriler ve tabiat bilimlerindeki gelişmelerin bu âyetlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olduğunu söylemek mümkündür. 30. âyetteki "göklerin ve yerin bitişik olup ayrılması ve her canlının sudan yaratılması" ifadesini müfessirler farklı şekillerde yorumlamışlardır. Eski müfessirlerin bazı görüşleri özetle şöyledir:

a) Göklerle yer birbirine bitişikti, Allah onları ayırdı ve aralarına havayı yerleştirdi. **b)** Gökler birbirine bitişikti, Allah onu yedi kat gök haline getirdi; yer de bitişikti, onu da aynı şekilde yedi kat yer haline getirdi. **c)** Gökler birbirine yapışıktı, yağmur yağdırmıyordu; yer de yapışıktı, bitki bitirmiyordu. Allah gökleri yağmurla, yeri de bitki ile yarıp ayırdı (yağmura ve bitkiye elverişli hale getirdi). Taberî âyetin devamını dikkate alarak son görüşü tercih etmektedir (bk. XVII, 19).

Modern zamanlarda yazılmış bazı tefsirlerdeki açıklamalara göre, âyette evrenin başlangıçta bir bütün yani tek bir kütle olduğu, bu kütlenin sonradan bölünüp parçalara, yani dünyanın da içinde bulunduğu uzay cisimlerine ayrıldığı ifade edilmektedir. Kur'an'ın bu ifadesi günümüzde genellikle astrofizikçilerin evrenin oluşumu hakkında kabul ettikleri teoriye uygun gibi görünmektedir. Bu bilim adamlarına göre uzaydaki cisimler vaktiyle bir gaz ve toz kütlesi (nebula, bulutsu) halinde idi. Merkezî çekim sebebiyle büzüşüp muhtelif noktalarda yoğunlaşan bu gaz kütlesinden zamanla küreler halinde parçalar koparak uzay boşluğuna fırlamış; merkezî çekim kuvvetinin etkisiyle dönmeye, uzayın soğukluğu sebebiyle de soğumaya başlamıştır. Bu dönüş esnasında yoğunlaşan ana kütlelerden de bazı parçalar kopmuş, bunlar da ana küt-

lelerin etrafında dönmeye devam etmiştir. Böylece tek bir kütle, milyarlarca yıl ile ifade edilen zaman dilimlerinde galaksi ve güneş sistemlerine, bunlar da giderek yıldızlara, gezegenlere ve bunların uydularına dönüşmüş, nihayet güneşin uydusu olan dünyamızın da içinde yer aldığı gezegenler iyice soğuyarak bugünkü şekillerini almıştır.

Âyette hayatın temelinin suya dayandığına işaret edilmek üzere canlı olan her şeyin sudan yaratıldığı bildirilmektedir. Mevcut bilgilerimize göre de dünyamızdan yükselen gaz ve buharlar, yoğunlaşarak yağmur şeklinde tekrar dünyaya dökülmüş, böylece denizler ve okyanuslar meydana gelmiştir. Suda yosunlaşma ile başlayan canlılar âlemi, ilâhî kanunlara göre gelişerek bugünkü halini almıştır. Bilimin verilerine göre canlıların birleşiminin yarıdan fazlasını su oluşturmaktadır. Başka bir âyette Allah Teâlâ'nın her canlıyı sudan yarattığı açık bir şekilde ifade edildikten sonra canlıların özelliklerine göre türlerine ayrıldığı belirtilir (bk. en-Nûr 24/45). Allah en gelişmiş canlı türü olarak da yine içinde suyun bulunduğu özel bir çamurdan insanı yaratmıştır (Esed, II, 650-651).

Muhammed Esed'e göre "Her canlıyı sudan yarattık" ifadesi üç boyutlu bir anlam taşımaktadır: **1.** Su bütün canlı türlerinin ilk örneğinin ortaya çıktığı ortamdır; **2.** Var olan veya tasarlanabilen bütün sıvılar içinde yalnızca su, hayatın ortaya çıkıp tekamül etmesi için uygun ve gerekli özelliklere sahiptir; **3.** Hayvansal veya bitkisel, canlı her hücrenin fiziksel temelini oluşturan ve içinde hayat olgusunun belirebileceği yegâne madde ortamı olan protoplazma büyük ölçüde sudan ibarettir ve bütünüyle suya dayanmaktadır.

Evrenin başlangıçtaki fiziksel birliğine işaret eden önceki ifadeyle canlı âlemin elementer birliğine işaret eden bu ifadenin birlikte ele alınması, bütün yaratılış olgusunun dayandığı tek bir planın, tek ve tutarlı bir yaratma eyleminin ve buna bağlı olarak da tek bir yaratıcının varlığına götürmektedir (II, 651).

Eski müfessirler 31. âyetteki "Onları sarsmasın diye yeryüzüne sağlam dağlar yerleştirdik" ifadesini açıklarken, önce dümdüz ve üstünde ikamet edilemeyecek kadar hareketli olan yerkürenin üzerine dağların yerleştirilmesi sayesinde onun istikrarlı ve üzerinde yaşanılabilir bir hale getirildiğini söylemişlerdir. Dağların birer kazık veya destek yapıldığı-

nı ifade eden bu vb. âyetlerde yer kabuğunun sertleşme sürecine işaret edildiği tahmin edilmektedir. Dağların inişli çıkışlı, irili ufaklı yaratılmış olması, aralarında bir bölgeden diğerine geçişi sağlayan geçit ve vadilerin bulunması, uzay boşluğunda dönmekte olan yer yuvarlağının hareketini bir balans unsuru gibi dengelemekte, insanların yeryüzündeki yaşayışlarını ve bölgeler arasındaki ulaşım faaliyetlerini de kolaylaştırmaktadır (bu konuda ayrıca bk. Nahl 16/15; Nebe' 78/7).

32. âyette geçen "korunmuş tavan" benzetmesinin dünyayı saran atmosferi ve 30. âyette söz konusu edilen nebulanın bölünüp parçalanmasıyla meydana gelen galaksilerin, güneş sistemleri ve yıldızların oluşturduğu kozmik uzayı ifade ettiği anlaşılmaktadır. Allah'ın kurduğu bir düzen ve denge içinde yaratılmış olan kozmik uzay, merkezkaç kuvvetlere ve karşılıklı kütlesel çekimlere dayanarak hareket etmekte ve bu sistem sayesinde parçalanıp yok olmaktan korunmaktadır (ayrıca bk. Fâtır 35/41).

Kur'an'da "gökyüzünün âyetleri" diye ifade edilen ve her biri Allah'ın varlığını ve sonsuz kudretini gösteren bu delillerden inkârcıların ibret almaları gerekirken, onlar yüz çevirerek geçip gitmektedirler. 33. âyette, canlı varlıkların hayatını doğrudan ilgilendiren bu kozmik delillerden bazıları özel olarak zikredilmektedir. Bunlar canlıların sükûnet içerisinde dinlenmelerini sağlayan gece, çalışıp geçimlerini sağlamalarına vesile olan gündüz, ısı ve ışınlarıyla dünyayı aydınlatan ve ısıtan güneş, gece karanlığında canlıların ihtiyaçlarını karşılayacak kadar güneşten aldığı ışını yansıtan aydır.

34 – 41

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَۜ اَفَاِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ ٣٤

كُلُّ نَفْسٍ ذَٓائِقَةُ الْمَوْتِۜ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةًۜ وَاِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ٣٥

وَاِذَا رَاٰكَ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اِنْ يَتَّخِذُونَكَ اِلَّا هُزُوًاۜ اَهٰذَا الَّذٖي يَذْكُرُ
اٰلِهَتَكُمْۚ وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمٰنِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٦﴾ خُلِقَ الْاِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍۜ
سَاُو۬رٖيكُمْ اٰيَاتٖي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴿٣٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ
اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٣٨﴾ لَوْ يَعْلَمُ الَّذٖينَ كَفَرُوا حٖينَ لَا يَكُفُّونَ
عَنْ وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٣٩﴾
بَلْ تَأْتٖيهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَطٖيعُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ
يُنْظَرُونَ ﴿٤٠﴾ وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذٖينَ سَخِرُوا
مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٤١﴾

Meâli

34. Senden önce de hiçbir insana ölümsüzlük vermedik. Şimdi sen ölürsen, onlar ebedî mi kalacaklar? **35.** Her can ölümü tadacaktır. Denemek için sizi hayırla da şerle de imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz. **36.** İnkâr edenler seni gördükleri zaman, –rahmânın kitabını inkâr edenlerin ta kendileri olarak– "İlâhlarınızı diline dolayan bu mu?" diye mutlaka seninle alay ederler. **37.** İnsan, aceleci olarak yaratılmıştır. Size âyetlerimi göstereceğim; benden acele istemeyin. **38.** "Eğer doğru söylüyorsanız, bu tehdit ne zaman gerçekleşecek?" diye soruyorlar. **39.** İnkâr edenler, yüzlerinden ve sırtlarından ateşi savamayacakları, kendilerine yardım da edilmeyeceği zamanı bilselerdi (böyle acele etmezlerdi)! **40.** Bilâkis onlara kıyamet ansızın gelecek ve

onları şaşkına çevirecek. Artık ne onu geri çevirebilecekler ne de kendilerine süre verilecektir! **41.** Kuşkusuz, senden önceki peygamberlerle de alay edilmişti; ama sonunda o alay konusu ettikleri şey onlarla alay edenlerin tepelerine biniverdi.

Tefsiri

34-35. Sûrenin baş kısmında (3-5. âyetler) belirtildiği üzere müşrikler Hz. Peygamber'in yeme, içme, evlenme vb. beşerî özelliklerine bakarak onun peygamber olamayacağını, ancak bir sihirbaz veya bir şair olduğunu iddia ediyor; zamanla bir felâkete uğrayarak yok olacağına veya eceliyle öleceğine, böylece peygamberlik iddiasının da sona ereceğine inanıyorlardı (krş. Tûr 52/30-31). Yüce Allah onların yersiz temennilerine cevap olmak üzere bu âyetleri indirerek peygamber dahi olsa hiçbir insana ölümsüzlük vermediğini, Peygamber'in ölümünü bekleyenler dahil olmak üzere her canlının ölümü tadacağını bildirmektedir. Nitekim başka bir âyette Hz. Peygamber'e hitaben, "Elbette sen öleceksin, onlar da ölecek" (Zümer 39/30) buyurarak bu gerçeği açık bir şekilde ifade etmiş, ölüm ve ölüm ötesi hakkında umursamaz davrananlara bu tutumlarının kendilerini hiçbir şekilde bu gerçeklerden kurtaramayacağını haber vermiştir. 35. âyet, insana ölümlülüğü, hayatın iyi ve kötü yönleriyle bir sınav alanı olduğu, sonunda herkesin Hakk'ın huzuruna varıp hesap vereceği gerçeğinin yalın fakat etkili bir ifadesidir.

36-41. Hz. Peygamber putların tanrı olamayacağını, dolayısıyla kimseye fayda veya zarar veremeyeceğini söylediği ve puta tapanları kınadığı için müşrikler onunla karşılaştıklarında "İlâhlarınızı diline dolayan bu mu?" diyerek onu küçümseyip kendisiyle alay ederlerdi; hatta Allah'ın birlik vasfı ve Rahmân ismiyle anılmasına, O'nun gönderdiği kitabın zikredilmesine tahammül edemezlerdi. Bu âyetlerde onların bu küstahça tutumu kınayıcı bir üslûpla dile getirilmekte; daha sonra âhiret inancı ve sorgulamasıyla ilgili aynı alaycı ve inkârcı yaklaşımları özetlenerek beklemedikleri o günün, hak ettikleri o cezanın mutlaka gerçekleşeceğine dikkat çekilmektedir.

Müfessirlerin bu 39. âyetle ilgili yorumlarını iki şekilde özetlemek mümkündür: **a)** Âyet müşriklerin Bedir Savaşı'nda karşılaşacakları ceza ve hezimete işaret etmekte ve onları uyarmaktadır. Çünkü o gün melekler ateşten kamçılarla onların yüzlerine ve sırtlarına vuracaklardır. Buna göre inkâr edenlerin, yüzlerinden ve sırtlarından ateşi savamamasından maksat, meleklerin kendilerine vurmalarını önleyememeleri veya meleklerin onlara vurmaktan geri durmamalarıdır. **b)** Âhirette inkârcıları önlerinden ve arkalarından ateş kuşattığında kendilerini onun şiddetinden koruma imkânı bulamayacaklardır (İbn Âşûr, XVII, 70).

42 – 47

قُلْ مَنْ يَكْلَؤُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمٰنِۜ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ
مُعْرِضُونَ ﴿٤٢﴾ اَمْ لَهُمْ اٰلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَاۜ لَا يَسْتَطٖيعُونَ
نَصْرَ اَنْفُسِهِمْ وَلَا هُمْ مِنَّا يُصْحَبُونَ ﴿٤٣﴾ بَلْ مَتَّعْنَا هٰٓؤُلَٓاءِ وَاٰبَٓاءَهُمْ
حَتّٰى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُۜ اَفَلَا يَرَوْنَ اَنَّا نَأْتِي الْاَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ
اَطْرَافِهَاۜ اَفَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾ قُلْ اِنَّمَٓا اُنْذِرُكُمْ بِالْوَحْيِۘ وَلَا يَسْمَعُ
الصُّمُّ الدُّعَٓاءَ اِذَا مَا يُنْذَرُونَ ﴿٤٥﴾ وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ
رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَٓا اِنَّا كُنَّا ظَالِمٖينَ ﴿٤٦﴾ وَنَضَعُ الْمَوَازٖينَ
الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـٔاًۜ وَاِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ
مِنْ خَرْدَلٍ اَتَيْنَا بِهَاۜ وَكَفٰى بِنَا حَاسِبٖينَ ﴿٤٧﴾

Meâli

42. De ki: "Azap etmek istediğinde gece gündüz rahmâna karşı sizi kim koruyabilir?" Yine de onlar rablerini hatırlamaya yanaşmıyorlar. **43.** Yoksa kendilerini bize karşı savunacak birtakım ilâhları mı var? Onlar ne kendilerini koruyabilirler ne de tarafımızdan destek görürler. **44.** Oysa biz onları da atalarını da nimetlerimizden faydalandırdık. Hatta bu ömürleri boyunca sürüp gitti. Şimdi bizim yeryüzünü etrafından nasıl eksiltip durduğumuzu görmüyorlar mı? Şu halde üstün gelen onlar mı? **45.** De ki: "Ben sizi ancak vahiy ile uyarıyorum." Fakat sağır olanlar, uyarılsalar da bu çağrıyı duymazlar. **46.** Andolsun, onları rabbinin azabından bir esinti yoklasa muhakkak ki, "Vah bize! Hakikaten biz kendimize kötülük etmişiz!" derler. **47.** Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.

Tefsiri

42-43. "Gece gündüz rahmâna karşı sizi kim koruyabilir?" diye çevrilen cümle "Sizi gece gündüz rahmândan başka kim koruyabilir?" şeklinde de tercüme edilebilir (bk. İbn Kesîr, V, 338). Her iki anlamda da yaratılmışlara karşı Allah'ın şefkat ve merhametini tecelli ettiren rahmân ismine atıfta bulunulması, yaratılmışları Allah'tan başka koruyacak kimsenin bulunmadığına, tek ve biricik koruyucunun Allah olduğuna işaret eder. Ancak kalpleri kararmış olan inkârcılar bunun farkında olamadıkları için rahmânın anılmasına dahi tahammül edemezler. Oysa korumasına sığındıkları tanrılar Allah'ın azabına karşı kendilerini dahi koruyacak güce sahip değillerdir.

44. Kur'an'ın ilk muhatapları olan Mekke putperestlerine, içinde bulundukları geçici nimet ve güvenliğe aldanmamaları, Allah resûlüne ve İslâm'a karşı düşmanca tavırlarını sürdürdükleri takdirde bütün bu nimetleri, güvenliklerini ve hâkimiyet alanlarını adım adım kaybedecekleri uyarısında bulunulmaktadır ("yerin etrafının eksiltilmesi" konusunda bilgi için bk. Ra'd 13/41).

47. İnsanlar umumiyetle bu dünyada adaletin her zaman kusursuz işlemediğini; sık sık zalimlerin haklı, mazlumların haksız yerine konulduğunu görmekte ve yaşamaktadırlar. Âyette bu adaletsizliğin âhirette mutlaka telâfi edileceği veciz bir dille ifade edilerek, özelde Mekke putperestlerine, genelde de benzer zihniyet ve yaşayışa sahip olan bütün insanlara asla dikkatten uzak tutulmaması gereken bir uyarıda bulunulmaktadır (âhiret mahkemesinde amellerin ölçülüp tartılması konusunda bk. A'râf 7/8-9).

48 – 50

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى وَهٰرُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَٓاءً وَذِكْرًا لِلْمُتَّقِينَۙ ﴿٤٨﴾
اَلَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَهُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ ﴿٤٩﴾
وَهٰذَا ذِكْرٌ مُبَارَكٌ اَنْزَلْنَاهُۜ اَفَاَنْتُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٥٠﴾

Meâli

48-49. Andolsun ki, Mûsâ ve Hârûn'a, günahtan sakınan, görmedikleri halde rablerinden korkan ve kıyametin kaygısını taşıyanlar için bir ayırma ölçütü, bir ışık, bir hatırlatıcı bilgi kaynağı verdik. **50.** İşte bu Kur'an da bizim indirdiğimiz bereketli bir hatırlatıcı bilgi kaynağıdır. Şimdi siz onu inkâr mı ediyorsunuz?

Tefsiri

48-50. Metindeki *furkan* "hakkı bâtıldan, doğruyu eğriden, hayrı şerden ayıran, buna dair ölçüler getiren" demektir. Müfessirlerin çoğunluğuna göre Hz. Mûsâ ve Hârûn'a verilenlerden maksat Tevrat'tır. Çünkü onda hakkı bâtıldan, doğruyu yanlıştan, helâli haramdan ayırt eden, insanlara ışık tutup yol gösteren, öğüt verip onları kötülüklerden koruyan âyetler

vardır. Bir kısım müfessirlere göre ise "ışık"tan maksat Tevrat, furkandan maksat da Allah'ın Hz. Mûsâ'ya nasip ettiği zaferdir (Taberî, XVII, 34-35; Şevkânî, III, 462; furkan hakkında bilgi için ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/4; 49. âyette geçen gayb kavramı hakkında bk. Bakara 2/3).
Sûrenin başından buraya kadarki âyetlerinde Allah'ın birliği, peygamberlik ve âhiret gibi temel dinî konular hakkında bilgi verildikten sonra, buradan itibaren 93. âyete kadar da Hz. Peygamber'e teselli verip mâneviyatını güçlendirmek, ayrıca muhatapların da ders ve ibret almalarını sağlamak maksadıyla uygun yönleriyle geçmiş peygamberlerin kıssalarından kesitler verilmektedir.

51 – 75

وَلَقَدْ اٰتَيْنَٓا اِبْرٰه۪يمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِه۪ عَالِم۪ينَۚ ٥١
اِذْ قَالَ لِاَب۪يهِ وَقَوْمِه۪ مَا هٰذِهِ التَّمَاث۪يلُ الَّت۪ٓي اَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ
٥٢ قَالُوا وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا لَهَا عَابِد۪ينَ ٥٣ قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ
اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُ۬كُمْ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ٥٤ قَالُٓوا اَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ اَمْ اَنْتَ
مِنَ اللَّاعِب۪ينَ ٥٥ قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الَّذ۪ي فَطَرَهُنَّۘ
وَاَنَا عَلٰى ذٰلِكُمْ مِنَ الشَّاهِد۪ينَ ٥٦ وَتَاللّٰهِ لَاَك۪يدَنَّ اَصْنَامَكُمْ
بَعْدَ اَنْ تُوَلُّوا مُدْبِر۪ينَ ٥٧ فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا اِلَّا كَب۪يرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ
اِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ٥٨ قَالُوا مَنْ فَعَلَ هٰذَا بِاٰلِهَتِنَٓا اِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِم۪ينَ ٥٩

قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرٰهِيمُ ﴿٦٠﴾ قَالُوا فَأْتُوا بِهِ
عَلٰى أَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ ﴿٦١﴾ قَالُوا ءَأَنْتَ فَعَلْتَ هٰذَا
بِآلِهَتِنَا يَا إِبْرٰهِيمُ ﴿٦٢﴾ قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هٰذَا فَسْـَٔلُوهُمْ
إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ ﴿٦٣﴾ فَرَجَعُوا إِلٰى أَنْفُسِهِمْ فَقَالُوا إِنَّكُمْ أَنْتُمُ
الظَّالِمُونَ ﴿٦٤﴾ ثُمَّ نُكِسُوا عَلٰى رُؤُسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هٰؤُلَاءِ
يَنْطِقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ أَفَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْـًٔا وَلَا
يَضُرُّكُمْ ﴿٦٦﴾ أُفٍّ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾
قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانْصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْنَا يَا نَارُ
كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلٰى إِبْرٰهِيمَ ﴿٦٩﴾ وَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ
الْأَخْسَرِينَ ﴿٧٠﴾ وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطًا إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾
وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ ﴿٧٢﴾
وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ
وَإِقَامَ الصَّلٰوةِ وَإِيتَاءَ الزَّكٰوةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ ﴿٧٣﴾ وَلُوطًا
آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ

إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَ ﴿٧٤﴾ وَأَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ
مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٧٥﴾

Meâli

51. Biz daha önce İbrâhim'e doğru düşünme yeteneği vermiştik. Biz bunu biliyorduk. **52.** O, babasına ve kavmine, "Şu kendilerine tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?" diye sormuştu. **53.** Onlar da "Atalarımızı bunlara tapar bulduk" diye cevap vermişlerdi. **54.** İbrâhim, "Doğrusu siz de atalarınız da açık bir sapkınlık içindesiniz" dedi. **55.** Onlar da "Bize gerçeği mi getirdin, yoksa bizimle oyun mu oynuyorsun!" diye sordular. **56.** İbrâhim şöyle cevap verdi: "Hayır, sizin rabbiniz, göklerin ve yerin rabbidir; onları O yaratmıştır; ben de bunu ikrar edenlerdenim." **57.** Sonra (içinden şöyle geçirdi:) "Allah'a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım!" **58.** (Onlar gidince) İbrâhim putları paramparça etti, belki ona başvururlar diye büyük putu bıraktı. **59.** Putperestler, "Bunu tanrılarımıza kim yaptı? Muhakkak o, zalimlerden biridir" dediler. **60-61.** Bazıları, "İbrâhim denen bir gencin bunları diline doladığını işitmiştik" deyince "O halde, onu hemen insanların önüne getirin, belki birileri şahitlik eder" dediler. **62.** "Bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın ey İbrâhim?" dediler. **63.** İbrâhim, "Hayır, dedi, bu işi şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa onlara sorun!" **64.** Sonra dönüp birbirlerine, "Asıl haktan ayrılanlar sizlersiniz!" dediler. **65.** Sonra yine başlarını öne eğerek, "Bunların konuşamayacağını pekâlâ biliyorsun" dediler. **66-67.** İbrâhim, "Öyleyse Allah'ı bırakıp da size ne fayda ve ne de zarar veremeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Size de Allah'ı bırakıp taptığınız bu şeylere de yuf olsun! Siz aklınızı kullanmaz mısınız?" dedi. **68.** Putperestler, "Eğer bir şey yapacaksanız, yakın onu ve böylece tanrılarınıza yardım edin!" dediler. **69.** Biz de "Ey ateş, dedik, İbrâhim'e serin ve zararsız ol!" **70.** Ona bir tuzak kurmak istediler; fakat biz onları daha çok zarar eden taraf yaptık. **71.** O'nu da Lût'u da kurtarıp herkes için bereketli kıldığımız yere ulaştırdık. **72.** İbrâhim'e

İshak'ı ve üstüne bir de bir armağan olarak Ya'kub'u lutfettik; her birinin sâlih insan olmasını sağladık. **73.** Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılıp, zekât vermeyi vahyettik. Onlar, bize hep kulluk ettiler. **74.** Lût'a da hikmet ve ilim verdik; onu çirkin şeyler yapan kasaba halkından kurtardık. Gerçekten onlar yoldan çıkmış kötü bir topluluktu. **75.** Lût'u rahmetimize kabul ettik; çünkü o iyilerdendi.

Tefsiri

51. Metindeki *rüşd* kelimesi sözlükte, "doğru düşünme ve doğru davranma" anlamlarına gelir. Hz. İbrâhim'e verilen rüşdden maksat ya peygamberliktir veya peygamber olmazdan önce de sahip olduğu fikrî olgunluk, sağduyu ve fıtrî akıldır. Hz. İbrâhim kendisine verilen bu yetenek sayesinde Allah'ın birliğini, kudretini, eşsiz ve benzersiz oluşunu kavramıştır. Âyet, Hz. İbrâhim'e Allah tarafından verilmiş olan bu kişisel zihnî kapasitenin üstünlüğüne işaret etmektedir.

Sûrede Hz. Mûsâ ve Hârûn'un kıssasına değinildikten sonra Hz. İbrâhim kıssasına geniş bir şekilde yer verilmektedir. Zira Hz. İbrâhim'in Mekkeli müşrikler üzerindeki etkisi büyüktü; onu ataları olarak tanıyor, kurduğu Kâbe'yi kutsal miras olarak görüyorlardı. Bu sebeple onun, en yakın akrabalarından başlamak üzere hayatı boyunca putperestliğe karşı verdiği mücadelenin anlatılmasının müşrikler üzerinde etkili olacağı umulmuştur (Hz. İbrâhim ve kavmi hakkında bilgi için bk. Bakara 2/124; Âl-i İmrân 3/95).

52-54. Hz. İbrâhim'in hikmetli, düşündürücü sorusuna putperest kavmi, "Atalarımızı bunlara tapar bulduk" diye cevap vermek suretiyle düşünceye değil taklide dayandıklarını itiraf etmişlerdir.

55-57. İbrâhim'in kavmi putperestliği sapkınlık saymadıkları, Hz. İbrâhim'in de kendileri gibi geleneksel putperestliği kutsadığını sandıkları için onun kendilerini ayıplamasını hakaret telakki ettiler. İbrâhim ise verdiği cevaplarla söylediklerinde ciddi olduğunu, gökleri ve yeri yaratan Allah'ın ibadete lâyık tek mâbud olduğunu, kendisinin de bunu ikrar ettiğini açıkça ifade etti.

58-61. Tefsirlerde anlatıldığına göre Hz. İbrâhim'in kavminin dinî bir bayramı vardı; her sene kırda toplanarak bu bayramı kutlarlardı. Bir defasında yine bayram şenliğine giderken İbrâhim'i de götürmek istediler. İbrâhim hasta olduğunu ileri sürerek bayrama katılmadı ve halk kıra çıktıktan sonra puthaneye giderek büyük put hariç hepsini kırdı. 58. âyette bu açıkça ifade edilmektedir. Rivayete göre baltayı büyük putun boynuna astı ki (Kurtubî, XI, 296-297) kavmi ona başvurup putları kimin kırdığını sorsun da böylece putun acizliği ortaya çıksın. Halk bayram yerinden döndüklerinde tanrılarının başına gelenleri görünce bu işi kimin yaptığını araştırdılar. Daha önce Hz. İbrâhim'in putların aleyhindeki konuşmalarını işitmiş olanlar durumdan halkı haberdar ettiler. Halk, İbrâhim'in sorgulanmasını ve ona verilecek cezanın başkalarına da ibret olmasını istedi.

66-70. Putperestlerin İbrâhim'e, "Sen bunların konuşmadığını pekâlâ biliyorsun" demeleri, açıkça kendilerinin de tanrılarının âcizliğini itiraf etmelerinden başka bir şey değildi. Dolayısıyla bu cevap İbrâhim'e, onların inançlarının ne kadar anlamsız ve saçma olduğunu yüzlerine vurma fırsatı verdi. 66-67. âyetlerde onun bu konudaki eleştirisi nakledilmektedir. Ancak taassupları sebebiyle bu eleştiriye tahammül edemeyen putperestler İbrâhim'i yakmaya karar verdiler ve böylece tanrılarının onları koruması gerekirken, onlar tanrılarını korumak istediler. Rivayete göre İbrâhim'i yakmak için kavmi büyük bir ateş yakıp onu mancınıkla ateşe fırlattılar; ancak Allah'ın bir mûcizesi olarak ateş onu yakmadı.

71-73. Yüce Allah Hz. İbrâhim'i, kardeşinin oğlu Lût aleyhisselâm ile birlikte kavminin zulmünden kurtardı ve onlara bereketli ülkeye hicret etmelerini emretti (Lût hakkında bilgi için bk. Hûd 11/70). Tefsirlerde, bereketli kılınan yerin Filistin veya Beytülmakdis yahut Suriye ya da Mekke olduğuna dair farklı bilgiler bulunmakla birlikte Filistin olduğu kanaati ağır basmaktadır. Hz. İbrâhim'le ilgili tarihî veriler de bu görüşü destekler mahiyettedir. Bu yerin kutlu ve bereketli oluşu ise yöreye çok sayıda peygamberin gönderilmiş olması, akar sularının bol, ziraî imkânlarının elverişli olması şeklinde açıklanmıştır (Râzî, XXII, 190; Kurtubî,

XI, 305; Şevkânî, III, 468; İbn Âşûr, XVII, 108). Hz. İbrâhim, yeğeni Lût ile birlikte ülkesini ve kavmini terkederek Filistin'e göç etti. Her ikisi de bu yörede inkârcılıkla mücadele ederek tevhid inancını yerleştirmeye çalıştılar.

Hz. İbrâhim'in çocuğu yoktu, yaşlılık döneminde Allah'a dua ederek kendisine iyi bir evlât vermesini istedi (Sâffât 37/100); Allah ona İsmâil'i, ardından da İshak'ı ve torunu Ya'kub'u verdi. Hz. İbrâhim'e "fazladan bir armağan olarak" verilen çocuk, İshak'ın oğlu Ya'kub'dur. Nitekim Hz. İbrâhim'in duasını içeren İbrâhim sûresinin 39. âyetinde torununun adı geçmemektedir. Bazı müfessirlere göre ise İbrâhim'in duası neticesinde kendisine İsmâil verilmiş, yıllar sonra da İshak ile Ya'kub fazladan bir armağan olarak verilmiştir (İbn Âşûr, XVII, 109; Esed, II, 657). Allah Teâlâ peygamberlik görevi vererek onları vahyin kılavuzluğunda hidayet önderleri yapmıştır. 73. âyet peygamberlerin kendi bilgi, zekâ ve kabiliyetleriyle değil, Allah'tan aldıkları vahiy ile hidayet önderliği yaptıklarını ifade etmektedir.

74-75. Müfessirler Allah Teâlâ'nın Lût'a verdiği hikmeti (hükm) peygamberlik veya hâkimlik, ilmi de din ilimleri olarak yorumlamışlardır. Lût'un kurtarıldığı bildirilen şehir ise Filistin'deki Ölüdeniz'in kıyısında bulunan Sodom şehridir. Buranın putperest halkı, başta eşcinsellik olmak üzere ahlâksızlık batağına saplanmıştı. Daha önce belirtildiği üzere Lût aleyhisselâm Mezopotamya'da iken Hz. İbrâhim'e iman etmiş, onunla birlikte hicret ederek Filistin'e gelmişti. Yüce Allah burada ona da peygamberlik görevi verdi ve Sodom halkını irşad etmek üzere oraya yerleşmesini emretti (Taberî, XVII, 49; İbn Âşûr, XVII, 112). Halk Hz. Lût'un tebliğlerine kulak vermedi, sadece eşi dışındaki aile fertleri ona iman ettiler (bk. ez-Zâriyât, 51/31-37). Lût gecenin birinde ailesini alıp şehirden çıktı; güneş doğarken müşrikleri korkunç bir gürültü yakaladı, ardından şiddetli bir depremle şehir altüst oldu, üzerlerine taş yağdı. Böylece Lût kurtuluşa ererken Sodom halkı yok olup gitti (bilgi için bk. Hûd 11/77-83; Hicr 15/58-74).

76 – 97

وَنُوحًا اِذْ نَادٰى مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ
الْعَظِيمِۚ ﴿٧٦﴾ وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۜ اِنَّهُمْ
كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاَغْرَقْنَاهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٧٧﴾ وَدَاوُ۫دَ وَسُلَيْمٰنَ
اِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ اِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِۚ وَكُنَّا
لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَۙ ﴿٧٨﴾ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمٰنَۚ وَكُلًّا اٰتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًاۘ
وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُ۫دَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَۜ وَكُنَّا فَاعِلِينَ ﴿٧٩﴾ وَعَلَّمْنَاهُ
صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْۚ فَهَلْ اَنْتُمْ شَاكِرُونَ ﴿٨٠﴾
وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْر۪ي بِاَمْرِه۪ٓ اِلَى الْاَرْضِ الَّت۪ي بَارَكْنَا ف۪يهَاۜ وَكُنَّا
بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِم۪ينَ ﴿٨١﴾ وَمِنَ الشَّيَاط۪ينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ
عَمَلًا دُونَ ذٰلِكَۚ وَكُنَّا لَهُمْ حَافِظ۪ينَۙ ﴿٨٢﴾ وَاَيُّوبَ اِذْ نَادٰى رَبَّهُٓ
اَنّ۪ي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِم۪ينَۚ ﴿٨٣﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا
مَا بِه۪ مِنْ ضُرٍّ وَاٰتَيْنَاهُ اَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذِكْرٰى
لِلْعَابِد۪ينَ ﴿٨٤﴾ وَاِسْمٰع۪يلَ وَاِدْر۪يسَ وَذَا الْكِفْلِۜ كُلٌّ مِنَ الصَّابِر۪ينَۚ ﴿٨٥﴾

وَاَدْخَلْنَاهُمْ ف۪ي رَحْمَتِنَاۜ اِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٨٦﴾ وَذَا النُّونِ
اِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ اَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادٰى فِي الظُّلُمَاتِ
اَنْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنْتَ سُبْحَانَكَۗ اِنّ۪ي كُنْتُ مِنَ الظَّالِم۪ينَۚ ﴿٨٧﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُۙ
وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّۜ وَكَذٰلِكَ نُـنْجِي الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٨٨﴾ وَزَكَرِيَّٓا اِذْ نَادٰى رَبَّهُ
رَبِّ لَا تَذَرْن۪ي فَرْدًا وَاَنْتَ خَيْرُ الْوَارِث۪ينَۚ ﴿٨٩﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُۘ وَوَهَبْنَا
لَهُ يَحْيٰى وَاَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُۜ اِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ
وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًاۜ وَكَانُوا لَنَا خَاشِع۪ينَ ﴿٩٠﴾ وَالَّت۪ٓي اَحْصَنَتْ
فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا ف۪يهَا مِنْ رُوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَٓا اٰيَةً لِلْعَالَم۪ينَ ﴿٩١﴾
اِنَّ هٰذِه۪ٓ اُمَّتُكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةًۘ وَاَنَا۬ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ ﴿٩٢﴾
وَتَقَطَّعُٓوا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْۜ كُلٌّ اِلَيْنَا رَاجِعُونَ۟ ﴿٩٣﴾ فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ
الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِه۪ۚ وَاِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ ﴿٩٤﴾
وَحَرَامٌ عَلٰى قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَٓا اَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٩٥﴾ حَتّٰٓى اِذَا فُتِحَتْ
يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ ﴿٩٦﴾ وَاقْتَرَبَ

الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا
فِي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٩٧﴾

Meâli

76. Nûh'u da hatırla; daha önce o dua etmişti, biz de duasını kabul edip kendisini ve yakınlarını büyük sıkıntıdan kurtarmıştık. **77.** Onu, âyetlerimizi inkâr eden kavimden korumuştuk. Gerçekten onlar, kötü insanlardı; bu yüzden hepsini suda boğduk. **78.** Dâvûd'u ve Süleyman'ı da an. Bir zamanlar, (zarar görmüş) bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı. Bir topluluğun koyun sürüsü, geceleyin başı boş bir vaziyette bu ekinin içine dağılıp ziyan vermişti. Biz de onların hükmüne tanık idik. **79.** Süleyman'ın dava konusunu iyi anlamasını sağladık. Her birine de hükmetme yeteneği ve ilim verdik. Kuşları ve tesbih eden dağları da Dâvûd'un buyruğu altına soktuk. Bunları yapan bizdik. **80.** Ona sizin için zırh yapmayı öğrettik ki savaş darbelerinden sizi korusun. Artık şükredecek misiniz? **81.** Süleyman'ın emrine de onun isteğine göre, içinde bereketler yarattığımız yere doğru esmek üzere güçlü rüzgârı verdik. Biz her şeyi biliriz. **82.** Şeytanlar arasından da onun için dalgıçlık ve daha başka işler yapanlar vardı. Biz onları gözetim altında tutuyorduk. **83.** Eyyûb'u da an! Hani rabbine, "Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün" diye niyaz etmişti. **84.** Bunun üzerine biz, tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için anılacak bir örnek olmak üzere onun duasını kabul ettik; kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik; ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha verdik. **85.** İsmâil'i, İdrîs'i ve Zülkifl'i de yâdet. Hepsi de sabreden kimselerdendi. **86.** Onları rahmetimize kabul ettik. Onlar hakikaten iyi kimselerdi. **87.** Zünnûn'u da (Yûnus) zikret! Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, "Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben haksızlık

etmişim!" diyerek yalvardı. **88.** Bunun üzerine duasını kabul ettik ve onu sıkıntıdan kurtardık. İşte biz iman etmiş olanları böyle kurtarırız. **89.** Zekeriyyâ'yı da an! Hani o, rabbine şöyle niyaz etmişti: "Rabbim! Geride kalanların en hayırlısı sensin, yine de sen beni yalnız (çocuksuz) bırakma!" **90.** Biz onun da duasını kabul ettik ve ona Yahyâ'yı verdik; eşini de bunun için elverişli kıldık. Onlar, hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler. **91.** İffetini korumuş olan kadını da an! Ona ruhumuzdan üfledik; onu ve oğlunu cümle âlem için bir işaret kıldık. **92.** "Gerçekten bu, tek bir din topluluğu olarak sizin ümmetinizdir; ben de sizin rabbinizim. Şu halde bana kulluk edin" (dedik). **93.** Ama insanlar kendi aralarında birliği paramparça ettiler. Oysa hepsi bize dönecektir. **94.** Bu durumda her kim mümin olarak iyi davranışlarda bulunursa çabası asla inkâr edilmez, biz onu yazmaktayız. **95.** Helâk ettiğimiz bir belde için artık dönüş imkânsızdır; onlar geri dönemeyeceklerdir. **96.** Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc (sedleri) açıldığı ve onlar her tepeden akın ettiği zaman; **97.** Şaşmaz sözün gerçekleşmesi yaklaşmıştır; bir de bakarsın ki inkârcıların gözleri yerinden fırlamış! "Gerçekten biz, bu konuda gaflet içindeymişiz; daha da ötesi büsbütün zulme batmışız" diye yakınmaktadırlar!

Tefsiri

76-77. Hz. Nûh'un kurtarıldığı ifade edilen "büyük sıkıntı"dan maksat Nuh tûfanı, onunla birlikte kurtarıldığı belirtilen "yakınları"ndan maksat da kendisine inananlardır (bu konuda geniş bilgi ve değişik yorumlar için bk. Hûd 11/36-49; Sâffât 75-82).

78-79. Rivayete göre, bir koyun sürüsü geceleyin komşunun tarlasına girerek oradaki ekini tahrip eder; ekin sahibi zararın telâfisi için mahkemeye başvurur. Bu davaya bakan Dâvûd ile oğlu Süleyman, farklı hükümler verirler. Dâvûd, tahrip edilen ekinin kıymetinin, koyunların kıymetine denk olduğu kanaatine vararak koyunların tazminat olarak ekin sahibine verilmesine hükmeder. Süleyman ise bu cezayı ağır bularak, hükmün değiştirilmesini teklif eder. Ona göre tarladaki zarar koyunlardan elde edilecek gelirle ödenebilir; bu sebeple hükmün şöyle

olması gerekir: Tarla koyun sahiplerine verilmeli, onlar, ziyandan önceki haline gelinceye kadar tarlanın bakımını üstlenmelidir. Koyunlar da tarla sahibine verilmeli, o da tarlası ziyandan önceki haline gelinceye kadar bu koyunların sütünden, yününden ve kuzularından yararlanmalıdır. Nihayet tarla sahibinin zararı karşılanınca tarla ve koyunlar sahiplerine iade edilmelidir. Hz. Dâvûd, oğlunun bu çözümünü beğenir, kendi görüşünden vazgeçer (Şevkânî, III, 470-471).

Âyette olayın ayrıntısız anlatılması, Araplar arasında bu hadisenin yaygın olarak bilindiğini, dolayısıyla sadece göndermede bulunulduğunu göstermektedir.

Müfessirler olayı bu şekilde anlatmışlardır; hatta Râzî, aynı konuda sahâbe ve tâbiînin ittifakı bulunduğunu söylemiştir (XXII, 195-196). Ancak Kur'an ve güvenilir hadis kaynaklarında ayrıntılı bilgi mevcut değildir.

"Süleyman'ın dava konusunu iyice anlamasını biz sağladık" ifadesi Râgıb el-İsfahânî tarafından üç türlü açıklanmıştır: **a)** Allah'ın Süleyman'a anlama kabiliyeti vermesi, **b)** Allah'ın Süleyman'ın kalbine bu hükmü ilham etmesi, **c)** Allah'ın bu hükmü Süleyman'a vahyetmesi (*el-Müfredât*, "fhm" md.). "Her birine de hükmetme yeteneği ve ilim verdik" ifadesi de farklı hüküm vermiş olsalar bile ikisinin de tam bir hak ve adalet duygusuna, sorumluluğuna sahip olduklarına işaret eder.

Müfessirler dağların ve kuşların tesbihinin hakikat mi mecaz mı olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir grup müfessir bunun hakikat olduğunu, dağların ve kuşların bizim anlamadığımız bir dil ile Allah'ı zikrettiğini, Hz. Dâvûd güzel sesiyle Zebûr'u okuyup terennüm ederken kuşların havada durarak onunla birlikte tesbih ettiklerini, dağların da bu tesbihi tekrarladıklarını söylemişlerdir (İbn Kesîr, V, 352). Bazı müfessirlere göre ise bu, mecazi anlamda bir tesbihtir; dağlar ve kuşlar Allah'ın varlığına, kudretine ve büyüklüğüne delâlet ettiği için lisân-ı hâl ile Allah'ı tesbih etmektedirler (Râzî, XXII, 199; Şevkânî, III, 471; ayrıca bk. Sebe' 34/10). Onların tesbihi bütün tabii varlıklar gibi en ufak bir sapma göstermeksizin ilâhî kanuna boyun eğmeleridir (evrendeki her şeyin Allah'ı tesbih ettiğine dair bilgi için bk. İsrâ 17/44).

80. "Zırh" diye çevirdiğimiz *lebûs* kelimesi sözlükte "zırh, kılıç, mızrak gibi silâhlar, giysi veya giysiler" anlamlarına gelmektedir. Burada zırh mânasında kullanılmıştır. Müfessirler bu bağlamda âyetteki *be's* kelimesine bizim de tercih ettiğimiz "savaş" anlamını vermişlerdir (Râzî, XXII, 200; Şevkânî, III, 471). Rivayete göre Dâvûd aleyhisselâmdan önce zırhlar rahat kullanışlı olmayan levhalar halinde idi. Dâvûd ilk defa demiri yumuşatarak halkalar yapmış ve bu halkalardan kullanışlı zırh üretmiştir (krş. Sebe' 34/10-11). Be's kelimesinin "darlık, sıkıntı, bedbahtlık" anlamlarını, buna bağlı olarak lebûs kelimesinin de "giysi" anlamını tercih ederek âyete mecazi anlamda "takvâ giysisi" mânasını verenler de vardır. Bu mânayı tercih eden Muhammed Esed şöyle der: "Bu anlamda yorumlandığı zaman yukarıdaki âyet, Allah'ın Hz. Dâvûd'a, yandaşlarını, hem birbirlerine karşı duydukları korkuya hem de bilinmeyene karşı duydukları bilinçaltı korkulara karşı koruyacak derin bir takvâ ile (Allah'a karşı sorumluluk bilinci ile) eğitme sanatını öğrettiğini ifade etmektedir" (II, 659; Dâvûd hakkında bilgi için bk. Bakara 2/251; Neml 27/15).

81. Allah Teâlâ peygamberlik ve krallık konularında Süleyman'ı babası Dâvûd'a vâris kıldı, ayrıca mûcize olarak rüzgârı ve şeytanları Süleyman'ın emrine verdi. Âyette bereketli kılındığı bildirilen yer Filistin'dir. Hz. Süleyman rüzgâr yardımıyla ordularını, ticaret kervanı ve filolarını istediği yere götürüyor, yine rüzgâr vasıtasıyla bereketli yurduna yani Kudüs'e dönüyordu. Bağlamdan anlaşıldığı için âyette sadece dönüş anlatılmıştır. Böylece kendi döneminde Hz. Süleyman, peygamberliğinin yanında bölgenin en güçlü kralı, devleti de en zengin devlet haline gelmiştir (krş. Sebe' 34/12; Sâd 38/20; Kitâb-ı Mukaddes, I. Krallar, 3/1-11/43).

82. Şeytanlar, cin türünden bir gruptur (Kehf 18/50). Allah Teâlâ mûcize olarak bazı şeytanları ve cinleri Hz. Süleyman'ın emrine verdiği gibi, onları nerede ve nasıl istihdam edeceği bilgisini de ona vermişti. Süleyman aleyhisselâm onları dalgıçlık, inşaatçılık, heykeltıraşlık, bakırcılık vb. alanlarda istihdam etmiştir (krş. Sebe' 34/12-13; Süleyman hakkında bilgi için bk. Bakara 2/102-103).

83-84. *Eyyûb* aleyhisselâm Kur'an'da adı geçen ve Allah'ın kendilerine ilim ve hikmet verdiği bildirilen peygamberlerdendir. Kitâb-ı Mukaddes'e göre (bk. Eyyûb, 1/1-42/17) Eyyûb Filistin'de Ölüdeniz'in güneydoğusunda yer alan Uts diyarında yaşamıştır. Allah'tan korkan, kötülükten sakınan kâmil bir insandı. Yedi oğlu, üç kızı vardı; daha ziyade hayvancılıkla meşgul olurdu; deve, sığır ve koyun sürülerine sahip, zengin bir kimse idi. Daha sonra gerek tabii âfetler, gerekse düşman kavimler tarafından çocukları ile bütün malı mülkü telef edildi; kendisi de ağır bir hastalığa yakalandı. Ancak o, bu felâketleri büyük bir sabır ve tevekkülle karşılayarak Allah'a secde eder ve "Anamın bağrından çıplak çıktım ve toprağın bağrına çıplak döneceğim; rab verdi ve rab aldı. Rabbin ismi mübarek olsun" der, hastalıktan şifa bulmak için Allah'a dua ederdi. Allah Teâlâ da onu sağlığına kavuşturdu, kendisine önceki çocuklarının sayısı kadar çocuk ve önceki malından daha çok mal verdi.

Kur'an-ı Kerîm'de Eyyûb'a vahyedildiği (Nisâ 4/163) ve onun hidayete erdirildiği (en-En'âm 6/84) bildirilmektedir. Bu âyette ifade buyurulduğu üzere Hz. Eyyûb ağır bir hastalığa yakalanmış ve hastalıktan kurtulmak için Allah'ın merhametine sığınarak O'ndan şifa dilemiştir. Yüce Allah duasını kabul etmiş; ayağını yere vurmasını, çıkacak su ile yıkandığında iyileşeceğini bildirmiş, böylece onu sağlığına kavuşturmuştur. Ayrıca ona aile efradını, bunlarla birlikte bir mislini daha vermiştir. Âyetin bu konuyla ilgili kısmını ilk müfessirler aşağıdaki şekillerde yorumlamışlardır: **a)** Yüce Allah Eyyûb'un helâk olan aile efradını dünyada diriltmedi; ancak ona bunların bir mislini yeniden verdi. Helâk olan aile efradını da âhirette vereceğini vaad etti. **b)** Allah, Eyyûb'un helâk olan aile efradına yeniden hayat vermiş ve yeni doğumlarla bir mislini de lutfetmiştir. **c)** Allah, Eyyûb'un aile efradına yeniden hayat verdi. Çocuklarının evlenip çoluk çocuk sahibi olmaları sonucu, eskiden var olanlara ek olarak bir mislini daha verdi (Taberî, XVII, 57-58).

İslâmî literatürde Eyyûb, başına gelen bütün musibetlere rağmen şikâyet etmeyen sabır timsali olarak bilinen bir peygamberdir (krş. Sâd 38/41-44; daha fazla bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, "Eyyûb", *DİA*, XII, 16).

85-86. 85. âyetin sonunda hepsinin sabırlılardan olduğu ifade buyurulmuştur. Ancak bu konuda Hz. Eyyûb ünlü olduğu için önce onun durumu anlatılmış, sonra diğerleri anılmışlardır. Hz. İsmâil, babası İbrâhim aleyhisselâmın gördüğü rüya üzerine onu kurban etmek istediği zaman babasına: "Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşaallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın" demişti (Sâffât 37/102). Kur'an-ı Kerîm'de onun sözünde sadık, Allah'ın rızasını kazanmış bir peygamber (resul ve nebî) olduğu açıkça ifade buyurulmuştur (bk. Meryem 19/54-55; İsmâil hakkında bilgi için bk. Bakara 2/124 vd.).

Hz. İdrîs'in ruhunu arındırıp ilme ve hikmete kavuşmak gayesiyle uzun süre nefis terbiyesi için çaba sarfettiği bildirilmektedir (İbn Âşûr, XVII, 129; İdrîs hakkında bilgi için bk. Meryem 19/56-58; Abdülvehhâb en-Neccâr, 38-44).

Kur'an-ı Kerîm'de bu âyetlerin dışında bir de Sâd sûresinin 48. âyetinde adı anılan *Zülkifl*'in sabredenlerden, Allah'ın rahmetine mazhar olanlardan ve Allah adına iyilik yapanlardan olduğu bildirilmektedir. Bununla birlikte Zülkifl'in gerek şahsiyeti, gerekse hayatı ile ilgili farklı rivayetler vardır. Onun Elyesa', Zekeriyyâ, İlyâs peygamber olduğu söylendiği gibi, Eyyûb peygamberin oğlu Bişr olduğuna ve doksan beş yaşlarında Suriye'de vefat ettiğine dair rivayet de vardır. Peygamber Elyesa'ın halefi olduğu da söylenmiştir.

Zülkifl'in peygamber mi yoksa Allah katında yüksek mertebeye ermiş fakat peygamberlik görevi olmayan sâlih bir kul mu olduğu da ihtilâflıdır. İslâm bilginlerinin bir kısmı onun sâlih bir kul olduğunu söylerken birçoğu da peygamber olduğunu belirtmiştir. Kur'an onun peygamberliği konusunda bir şey söylememiş, ancak sâlihlerden olduğunu ifade buyurmuştur (Sâd 38/48). Râzî'nin bu konudaki görüşü ise şöyledir: Zülkifl'in yaptığı iyi işlere iki kat sevap verildiği için ona bu isim verilmiştir. Onun döneminde peygamberler vardı, Zülkifl peygamber olmasaydı onlardan üstün olamazdı. Diğer taraftan İsmâil ve İdrîs gibi peygamberlerle bir arada zikredilmektedir. Ayrıca sûre, peygamberler (Enbiyâ) sûresi adını taşıdığından burada adı geçenlerin peygamber olması gerekir (XXII, 211). Bazı araştırmacılara göre de Zülkifl ismiyle Buda'ya işaret edilmektedir. İslâmî kaynaklarda Zülkifl'in yetmiş beş

yaşında Şam'da vefat ettiği bildirilmiştir (Zülkifl hakkında daha geniş bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, "Zülkifl (Hz.)", *İFAV Ans.*, IV, 599).

87-88. *Zünnûn*, *Yûnus* peygamberin lakabıdır. Balık tarafından yutulduğu için kendisine Zünnûn lakabı verildiği söylenir. Putlara tapan Nineva (Ninova) halkını tevhid dinine davet etmekle görevlendirilmiş olan Hz. Yûnus, halkı uzun süre dine davet etmesine rağmen kendisine çok az kimse iman etmişti. Bu durum karşısında ümidini yitiren Yûnus, kavmine kızmış, onların başına gelecek bir musibetten kendisini kurtarmak için gemiye binip şehirden uzaklaşmıştır. Bindiği gemi, yükünün fazla olması sebebiyle batmaya yüz tutunca geminin yükünü hafifletmek üzere çekilen kura neticesinde denize atılmış ve bir balık tarafından yutulmuştur. İşte Yûnus'un karanlıklar içinde yaptığı duadan maksat bu balığın karnında iken yaptığı duadır. Yüce Allah Yûnus'un duasını kabul ederek onu bu sıkıntıdan kurtarmış, balık onu hasta bir halde açık bir yere bırakmıştır; Yûnus iyileştikten sonra tekrar kavmine dönmüştür. Kendilerinden ümit keserek terkettiği kavmi ise, sonunda gerçeği görerek putperestliği bırakmışlar, tövbe edip Allah'ın birliği inancına döndükleri için azaptan kurtulmuşlardır.

Başka bir rivayete göre Hz. Yûnus kavmine, inanmadıkları takdirde bir azaba uğrayacaklarını bildirmiş, ancak onlar tövbe edip imana geldikleri için bu azap tahakkuk etmemiştir. Onların imana geldiklerinden habersiz olan Yûnus, belirttiği azabın vaktinde gerçekleşmediğini görünce kendisinin alay konusu olacağını düşünerek kızgın bir halde kavminden ayrılıp gitmiştir (Yûnus ve kavmi hakkında daha fazla bilgi için bk. Yûnus 10/98; Sâffât 37/139-148; Kitâb-ı Mukaddes, Yûnus, 1/1; 4/11).

89-90. *Zekeriyyâ* aleyhisselâm İsrâiloğulları'na gönderilmiş son peygamberlerden biri ve Hz. Yahyâ'nın babasıdır. Milâttan önce I. yüzyılda Kudüs'te yaşamış olan Zekeriyyâ peygamberle ilgili olarak Kur'an-ı Kerîm'de verilen bilgiler, daha çok onun yaşlılık dönemine aittir (Zekeriyyâ, eşi ve Yahyâ hakkında bilgi için bk. Âl-i İmrân 3/37-41; Meryem 19/2-11).

91. İffetini koruduğu bildirilen kadın Hz. Meryem, oğlu da Hz. Îsâ'dır. Âyet-i kerîme Hz. Meryem'e atılan zina iftirasından onun uzak olduğunu; iffetini, namus ve şerefini korumuş bulunduğunu ifade eder. Allah Teâlâ ihtiyar bir erkek olan Zekeriyyâ ile yaşlı ve kısır olan eşinden mûcize olarak Yahyâ peygamberin doğduğuna işaret ettikten sonra, onların durumuna benzeyen hatta onlardan daha da şaşırtıcı bir mûcize olan Meryem ile oğlunu zikretmiştir (krş. Meryem 19/16-17). Îsâ'nın durumu Yahyâ'nın durumundan daha büyük bir mûcizedir. Bu sebeple Allah Teâlâ Meryem'in oğlunu âlemlere işaret kıldığını ifade buyurmuştur. Şüphe yok ki Yahyâ ve Îsâ, Allah'ın hem kulu hem de peygamberidir.

Muhammed Esed, bu âyetin tefsirinde deyimsel olarak, "yasak ve kınanmış olan şeyden kaçınma" anlamına gelen *ihsân* kelimesinden hareketle şöyle demektedir: "Burada yasak ve kınanmış olan şeyden kasıt, özellikle meşrû olmayan cinsel ilişkidir ve hem kadın hem de erkek için söz konusudur; bu itibarla, söz gelimi 'muhsan' ve 'muhsane' tabirleri Kur'an'ın başka yerlerinde, sırayla, 'iffetsizliğe karşı (evlilikle) korunan' erkek ve kadın anlamında kullanılmaktadır" (II, 663). Ancak Hz. Meryem'in Îsâ'yı dünyaya getirişinin meşrû bir cinsel ilişkinin sonucu olmadığını da belirtmemiz gerekir. Zira Meryem'e çocuğunun olacağı müjdelendiğinde, "Rabbim! Bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur? Ben iffetsiz de değilim" (Âl-i İmrân 3/47; Meryem 19/20) diyerek meşrû veya gayri meşrû herhangi bir insan ile cinsel ilişkide bulunmadığını açıkça ifade etmiştir (Meryem ve Îsâ hakkında bilgi için bk. Âl-i İmrân 3/37, 42-59; Meryem 19/16-36).

92-93. Birçok müfessir *ümmet* kelimesinin burada "din" anlamında kullanıldığı kanaatindedir (Taberî, XVII, 85; Şevkânî, III, 478-479). Bazı müfessirler ise ilâhî dinlerin tamamının İslâm olduğu inancından hareketle buradaki ümmet kelimesini "tek bir din topluluğu" olarak yorumlamışlardır. Allah Teâlâ Enbiyâ sûresinde farklı zamanlarda ve farklı bölgelerde dinini tebliğ etmek üzere birçok peygamber gönderdiğini haber verdikten sonra bunların tebliğ ettiği dinin Allah'ın birliği, yüceliği ve eşsizliği ilkesine dayanan tek bir din, ibadete lâyık olan ilâhın da sadece kendisi olduğunu bildirmiştir. Ama insanlar dinleri konu-

sunda ihtilâfa düşmüş, peygamberlere muhalefet etmiş ve Allah'a ortak koşarak tevhid ilkesinden uzaklaşmışlardır.

Enbiyâ sûresinde başta Hz. İbrâhim olmak üzere birçok peygamberin kıssasına genişçe veya özet olarak yer verilmiş, özellikle ibret alınacak yönlerine değinilmiştir. Bu değinmelerin ortak yanı, söz konusu peygamberlerin her birinin Allah'ın dinini tebliğ etmek için birçok sıkıntıya katlanmış, sonunda Allah'ın lutfuna mazhar olmuş bulunmalarıdır. Bu âyetlerde ayrıca, Mekke müşriklerinin verdiği sıkıntılardan bunalmış olan Hz. Peygamber ve ona iman eden müminler için bir teselli gayesi de vardır.

94-96. İnanıp güzel ve yararlı işler yapanların çabalarının boşa çıkmayacağı, bunların kendi hesaplarına kaydedildiği veciz bir üslûpla özetlendikten sonra kötülükleri yüzünden helâk edilenlerin ise artık geri dönmelerinin imkânsız olduğu, onlar için yanlışlarını telâfi etme fırsatının artık ellerinden gittiği bildirilerek, Kur'an'a muhatap olan herkese karşı, son derece önemli bir uyarıda bulunulmaktadır. Müfessirler 95. âyeti üç türlü yorumlamışlardır: **a)** İnkârlarında ısrar etmelerinden dolayı Allah'ın yok ettiği bir ülke halkının bir daha asla dünyaya dönmesi mümkün değildir. Bu sebeple onların dünyaya dönüp iyi işler yaparak âhirette mutlu olmak istemeleri boşunadır (bk. es-Secde 32/12; Fâtır 35/37; İbn Kesîr, V, 366). Bu ve benzeri âyetler reenkarnasyon iddiasının temelden yoksun olduğunu göstermektedir (bilgi için bk. Bakara 2/28). **b)** İnkârda ısrar edenler kıyamete kadar yaşasalar dahi tövbe edip imana gelmezler. Bu durum inkârda ısrarları sebebiyle kalplerinin katılaştığını, bu sebeple artık iman etmeyeceklerini ifade eder (İbn Kesîr, V, 366; Şevkânî, III, 479-480). **c)** Allah'ın yok ettiği bir ülke halkının Allah'a dönmemesi mümkün değildir; her toplum mutlaka Allah'a dönecek ve yaptığının karşılığını görecektir (Şevkânî, III, 479; Ateş, V, 523).

Yaygın yoruma göre *Ye'cûc ve Me'cûc*'ün önünün açılması ve bunların her taraftan akın edip dünyada fesat çıkarmaları kıyamet alâmetlerindendir. Buna göre âyet Ye'cûc ve Me'cûc'ün soyunun veya onların karakterine sahip toplulukların kıyamete kadar devam edeceğini ifade eder. Bunlar zaman zaman fitne çıkarmakta ve dünyayı kana bulamaktadırlar.

Son defasında bütün engelleri, dağları ve tepeleri aşıp insanlığa saldıracaklardır. Ancak olayı mecazi anlamda yorumlayanlar da vardır; bunlara göre: **a)** 96. âyet, temsilî bir anlatım olup "bir bütün olarak, son saatin (kıyamet) gelip çatmasından önce insanlığı kuşatacak olan toplumsal ve kültürel karışıklığı veya felâketin karşı durulmaz mahiyetini dile getirmektedir" (Esed, II, 663). **b)** Ye'cûc ve Me'cûc daha önce Kehf sûresinde (83-101) anlatılmış olan Zülkarneyn kıssasında geçmektedir. O kıssada geçen Zülkarneyn, onun yaptırdığı set, iki dağ ile Ye'cûc ve Me'cûc hakkında temsilî bir yorum da yapılmıştır (bk. Kehf 18/99).

97. Yaklaştığı bildirilen "şaşmaz sözün gerçekleşmesi"nden maksat kıyamet olayıdır (krş. Enbiyâ 21/104). Ye'cûc ve Me'cûc'ün çıkışı kıyametin yaklaştığını gösterdiğine göre bu cümle bir önceki âyetin anlamını pekiştirir mahiyettedir. "Bir de bakarsın ki inkârcıların gözleri yerinden fırlamış!" anlamındaki cümle de olayın şiddetini ve insanların kıyamet olayı karşısındaki şaşkınlığını, aczini ifade eder. Artık geriye dönüş imkânı olmadığı için inkârcılar dünyada yaptıklarına pişman olup kendi kendilerini kınayacaklardır. Çünkü bütün peygamberler kıyametin kopacağını ve hesap gününün geleceğini haber vermiş oldukları halde onlar hiçbir mazeretleri olmaksızın kıyameti, dolayısıyla peygamberleri yalanlamışlardır, zulüm ve haksızlık yaptıklarını da itiraf edeceklerdir.

98 – 112

إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا
وَارِدُونَ ﴿٩٨﴾ لَوْ كَانَ هَٰؤُلَاءِ آلِهَةً مَا وَرَدُوهَا وَكُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ
﴿٩٩﴾ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ
لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ ﴿١٠١﴾ لَا يَسْمَعُونَ
حَسِيسَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ ﴿١٠٢﴾

لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْاَكْبَرُ وَتَتَلَقّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُۜ هٰذَا يَوْمُكُمُ
الَّذ۪ي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿١٠٣﴾ يَوْمَ نَطْوِي السَّمَٓاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِۜ
كَمَا بَدَاْنَٓا اَوَّلَ خَلْقٍ نُع۪يدُهُۜ وَعْدًا عَلَيْنَاۜ اِنَّا كُنَّا فَاعِل۪ينَ ﴿١٠٤﴾
وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ
الصَّالِحُونَ ﴿١٠٥﴾ اِنَّ ف۪ي هٰذَا لَبَلَاغًا لِقَوْمٍ عَابِد۪ينَۜ ﴿١٠٦﴾ وَمَٓا
اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَم۪ينَ ﴿١٠٧﴾ قُلْ اِنَّمَا يُوحٰٓى اِلَيَّ اَنَّمَٓا
اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٨﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ اٰذَنْتُكُمْ
عَلٰى سَوَٓاءٍۜ وَاِنْ اَدْر۪ٓي اَقَر۪يبٌ اَمْ بَع۪يدٌ مَا تُوعَدُونَ ﴿١٠٩﴾ اِنَّهُ
يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ ﴿١١٠﴾ وَاِنْ اَدْر۪ي
لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ وَمَتَاعٌ اِلٰى ح۪ينٍ ﴿١١١﴾ قَالَ رَبِّ احْكُمْ
بِالْحَقِّۜ وَرَبُّنَا الرَّحْمٰنُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ ﴿١١٢﴾

Meâli

98. Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız, hepiniz oraya gideceksiniz. **99.** Onlar tanrı olsalardı cehenneme gitmezlerdi. Oysa hepsi orada ebedî kalacaklardır. **100.** Orada onlara sızlanıp inlemek düşer. Onlar orada başka bir şey

işitmezler. **101.** Daha önce bizden en güzel sonucun vaadini almış olanlara gelince, işte onlar cehennemden uzak tutulurlar. **102.** Onlar cehennemin uğultusunu işitmezler, canlarının istediği nimetler içinde ebedî olarak kalırlar. **103.** En büyük dehşet de onları tasalandırmaz. Melekler onları, "İşte bu size vaad edilmiş olan (mutlu) gününüzdür" diyerek karşılar. **104.** O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını dürer gibi düreriz. Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürürüz. Sözümüz sözdür; biz bunu mutlaka yaparız. **105.** Andolsun zikirden sonra Zebûr'da da "Yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır" diye yazmıştık. **106.** İşte bunda, Allah'a kulluk eden topluluk için yeterli açıklama vardır. **107.** Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. **108.** De ki: "Bana ilâhınız bir tek ilâhtır diye vahyediliyor; siz hâlâ teslim olmayacak mısınız?" **109.** Eğer yüz çevirirlerse de ki: "Ben gerçeği hepinize aynı şekilde açıkladım. Artık size vaad olunan şey yakın mı uzak mı bilmiyorum. **110.** Şüphesiz Allah sözün açıkça söylenenini de bilir, gizli tuttuklarınızı da bilir. **111.** Bilmiyorum, belki de azabın ertelenmesi sizi denemek ve bir zamana kadar sizi dünyadan nasiplendirmek içindir. **112.** Peygamber şöyle dedi: "Rabbim! Adaletinle hükmünü ver. Rabbimiz rahmân'dır. Asılsız iddialarınıza karşı yardımına sığınılacak da yalnız O'dur."

Tefsiri

98-100. Yüce Allah'ı bırakıp da kendilerine hiçbir fayda veya zarar veremeyen putlara tapanlar, taptıkları putlarla birlikte cehennemin yakıtı olacaklardır. 99. âyet, tanrı diye tapılan, fakat kendilerini dahi cehennem ateşinden koruyamayan putların ne derece âciz varlıklar olduğunu ifade eder; dolaylı olarak insanlara âciz varlıklara kul olmak yerine Allah'a teslim olmalarını telkin eder. Putperestler, tanrılarının da kendileriyle birlikte cehennemde yandığını görünce hatalarının büyüklüğünü daha iyi anlayacaklar; böylece hem vicdanen hem de bedenen azap çekecekler; ağır hasta ve yaralılar gibi inim inim inleyeceklerdir.

Görmek, işitmek, konuşmak insanlara verilen nimetlerin en büyüklerinden olduğu için Allah Teâlâ, dünyada bâtıl tanrılara tapanları kıyamet

gününde bu nimetlerden mahrum edeceğini; onları kör, sağır ve dilsiz olarak haşredeceğini bildirmektedir (krş. İsrâ 17/97).

101-103. "En büyük dehşet"ten maksat, öldükten sonra dirilme, hesap verme ve cezayı içeren kıyamet gerçeğidir. Bu dünyada Allah'a iman edip erdemli işler yapanlar o günün dehşetinden etkilenmeyeceklerdir. Zira onları melekler karşılayacak ve "İşte bu size vaad edilmiş olan mutlu gününüzdür" diyerek müjdeler vereceklerdir. Nitekim başka bir âyete göre de dünyada Allah'a inanıp O'nun dosdoğru yolunda yürüyenleri kıyamet gününde melekler karşılayacak ve onlara korkmamalarını, tasalanmamalarını, kendilerine vaad edilen cennetlerle sevinmelerini söyleyeceklerdir (Fussılet 41/30-33).

104. Allah'ın, uçsuz bucaksız gökleri kâğıt tomarlarını dürer gibi katlayıp dürmesi O'nun kudretinin büyüklüğünü ifade eder. Bir başka âyet-i kerîmede de kıyamet gününde bütün yeryüzünün yalnızca Allah'ın yönetiminde bulunacağı, göklerin de O'nun kudret eliyle dürülmüş olacağı ifade edilmiştir (Zümer 39/67). Yüce Allah kâinatı yoktan yaratmış ve sürekli olarak genişletip bugünkü haline getirmiştir (krş. Zâriyât 51/47). Kıyamet gününde yine sonsuz kudretiyle onu dürerek önceki haline getirecek, yani mevcut haliyle yok edecek; sonra da âhiret hayatına, o âlem için planladığı şartlara uygun yeni bir âlem gerçekleştirecektir (evrenin değişimi hakkında bilgi için bk. İbrâhim 14/48).

Allah Teâlâ'nın mahlûkatı yaratmaya başlamadan önceki hale döndürmesinden maksat, ya her şeyi yok etmesidir yahut da yok ettikten sonra yeniden eski haline getirmesi ve diriltmesidir. Hadislerde mahşer sırasında insanların nasıl bir dehşet, çaresizlik ve panik halinde haşrolunacaklarına dair bilgi verilmiştir (meselâ bk. Buhârî, "Tefsîr", 21/2; Müslim, "Cennet", 56-58).

105-106. Buradaki *zikir*, *zebûr* ve *arz* kelimelerinin anlamları konusunda müfessirler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bizim de tercih ettiğimiz görüşe göre zikir kelimesi Hz. Mûsâ'ya indirilen Tevrat'ı, Zebûr Hz. Dâvûd'a indirilen kitabı, arz da genel olarak yeryüzünü, özel olarak da anlatılan konu ve olayla ilgili yeri ve bölgeyi ifade etmektedir. Buna

göre Allah Teâlâ, adı geçen kitaplarda ve Kur'an'da, dünyada kötülerin ve kötülüğün sürekli olarak pâyidar olamayacağını; iyiliğin asıl, kötülüğün ise ârızî olduğunu, hâkimiyetin eninde sonunda iyilerin eline geçmesinin mukadder bulunduğunu haber vermiştir.

Burada geçen "zebûr, zikir ve arz" kelimeleri farklı anlamlarda da yorumlanmıştır: **a)** "Zebûr", Hz. Dâvûd'a vahyedilen kitap, "zikir", Tevrat ve "arz" da dünya veya mücadele bölgesi olan yerdir. **b)** "Zebûr" bütün peygamberlere gönderilen küçüklü büyüklü kitaplar, "zikir" vahyedilen kitaplarda yapılan uyarılar veya levh-i mahfuz, "arz" da cennettir.

105. âyetteki "Yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır" ifadesi, Hz. Dâvûd'a nisbet edilen Mezmurlar'da da hemen aynı şekilde yer almaktadır (Mezmurlar 37/29).

"İyi" diye tercüme edilen *salih* kelimesi, "iyi, düzgün, sağlam, erdemli, uygun" mânasına gelmektedir. Yeryüzüne veya iyilerle kötülerin mücadelesine sahne olan bölgeye sonunda kimin hâkim olacağı, Allah'ın mülkünün nihayetinde kime kalacağı veya ebedî mülk olan cennete girmeyi kimlerin hak edeceği konusuna açıklık getiren bu âyeti şu şekillerde yorumlamak mümkündür:

1. Genel olarak tarihte olup bitenlere bakıldığında her zaman iyilerin (sâlih kulların) hâkim olduklarını söylemek mümkün değilse de, eninde sonunda onların kazandığı ve kötülerin hem servet hem de egemenliklerine vâris oldukları, dünyada hayatın bu sayede devam ettiği görülmektedir. Peygamberler tarihte zalim hükümdarlara ve güç odaklarına karşı mücadele eden peygamberler ile onların salih ümmetleri kurtulmakta, düşmanları ise ya mağlûp veya helâk olarak tarih sahnesinden çekilmektedirler. İslâm tarihinde de Hz. Peygamber'e karşı çıkan ve ona her türlü zulmü ve baskıyı uygulayan inkârcılar sonunda mağlûp ve perişan olmuşlar, onların mülkü ve memleketi müslümanların eline geçmiştir.

2. Kıyamet yaklaşınca Allah Teâlâ dünyayı ıslah etmek, yeryüzünde düzeni, huzuru, adaleti ve âdil paylaşımı hâkim kılmak için bazı kullarına görev ve imkân verecek, bunlar dünyaya egemen olarak vazifelerini yerine getireceklerdir.

3. Bu fâni dünyanın (arz) yerine gelecek (vârisi olacak) olan öteki dünyadır (âhiretteki arzdır), öteki dünyanın ebedî mutluluk alanının adı

cennettir, bu dünyada sâlih olan kullar (Allah'ın rızası ölçüt olmak üzere iyiler, erdemliler, düzgün insanlar) cennete girecekler ve böylece her iki arzın vârisleri onlar olacaklardır (benzer bir yorum için bk. Elmalılı, IV, 3373).

107. Hz. Muhammed bütün insanlığa gönderilmiş bir peygamber, dolayısıyla âlemlere rahmettir. Onun getirdiği Kur'an çağlar üstü, evrensel bir kitaptır; soy sop, ırk veya kültürel çevre farkı gözetmeksizin bütün insanlığa hitap etmekte, herkese doğru yolu göstermektedir; akıl ve sağduyuya hitap edip insanları birlik, beraberlik, kardeşlik, adalet, eşitlik ve yardımlaşmaya çağırmaktadır. Âlemlere rahmet olmasının bir sonucu olarak insanlara birbirlerini, hayvanları, bitkileri sevmeyi; ekolojik dengeyi korumayı tavsiye etmiştir. İnsanlara kurtuluş ve mutluluğa erme yollarını öğreten yine odur. Onun vasıtasıyla insanlar dünya ve âhiret hayatı bakımından birçok iyilik elde etme imkânı bulmuşlardır. O geldiği zaman insanlık onuru çiğneniyor, insanlar tanrı diye elleriyle yaptıkları putlara tapıyor, kız çocuklarını diri diri toprağa gömüyorlardı. Yüce Allah insanları bu bâtıl inançların kıskacından kurtarmak, onları düşüncede, inançta ve toplumsal hayatta özgürlüğe kavuşturmak amacıyla Hz. Peygamber'i göndermiştir. O getirdiği dinî ve ahlâkî prensipler sebebiyle insanlık için bir rahmet olmuştur. Nitekim kendisi de bir hadisinde, "Ben bir rahmet ve hidayet rehberiyim" buyurmuş (Dârimî, *Sünen*, "Mukaddime", 3); müşriklere beddua etmesini teklif edenlere, "Ben lânetçi olarak değil, âlemlere rahmet olarak gönderildim" diye cevap vermiştir (Müslim, "Birr", 87; Hz. Peygamber'in müminlere karşı şefkat ve merhameti hakkında bk. Âl-i İmrân 3/159; et-Tevbe 9/128).

108-111. Sûrenin ana konularından olan tevhid ve nübüvvet meseleleri, sûre sona ererken özet olarak tekrar ele alınmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in bilgilerinin tamamen vahye dayandığına dikkat çekilmekte ve konu hakkında getirilen delillerden sonra insanların artık iman etmelerinin gereğine işaret edilmektedir. Hz. Peygamber Allah'ın dinini ayırım gözetmeksizin ulaşabildiği herkese tebliğ ettiği gibi ümmetine de bu görevi sürdürmelerini emretmiştir. İnkârcılara yapılan uyarılar, yani kıyametin kopması veya gelecekte müslümanların inkârcılara galip

gelmesi olayı gayb haberlerinden olduğu için yakın mı uzak mı olduğunu Allah bildirmedikçe peygamberin dahi bilemeyeceği ifade buyurulmuştur.

Gerek söylenen sözün gerekse yapılan başka şeylerin gizlisini de açığını da Allah bilir, hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Bir gün gelecek inananların da inanmayanların da gizli açık söyledikleri veya yaptıkları ne varsa Allah hepsini değerlendirecek ve herkese hak ettiğini verecektir. Ceza veya mükâfatın hemen verilmeyip ertelenmesinde Peygamber'in dahi bilmediği hikmetler vardır; bu bir deneme olabileceği gibi, cezanın ağırlaşması için ömrü bir süre uzatma da olabilir veya Peygamber'in bilmediği daha başka hikmetler de vardır.

112. Müşrikler, özellikle onların ileri gelenleri, sırf kendi bâtıl dinlerini ve onun sayesinde sahip oldukları toplumsal statülerini, ekonomik ayrıcalıklarını koruma güdüsüyle Kur'an'ı sihir, hayal mahsulü, şiir, efsane, uydurma gibi vasıflarla nitelemek suretiyle onun kitleler üzerindeki tesirini kırmaya çalışıyorlardı; Allah hakkında da bâtıl sözler söylüyor, O'na ortak koşuyor ve Allah'ın çocuk sahibi olduğunu iddia ediyorlardı. Hz. Muhammed hakkında ise sihirbaz, şair, mecnun, kâhin gibi onun şanına yakışmayacak çirkin nitelemelerde bulunuyorlardı. Bu haksız ve çirkin isnatlar karşısında Hz. Peygamber hâkimler hâkimi olan Allah'ın merhametine ve yardımına sığınarak kavmi ile kendisi arasında hak ile hükmetmesini istemiştir.

Başka bir anlayışa göre müşrikler, müslümanların ileride zillet ve mağlûbiyete uğrayacaklarını, kısa zamanda zayıflayacaklarını, sonra da İslâm'ın büsbütün ortadan kalkacağını umuyorlardı. Onların bu temennilerine karşı Hz. Peygamber de Allah'ın merhametine sığınıp yardımına güveniyordu, kimin galip kimin mağlûp olacağına dair hükmü Allah'ın vermesini diliyordu. Müfessirler Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'in duasını kabul buyurduğunu ve müşriklere ilk genel cezayı Bedir Savaşı'nda verdiğini ifade etmişlerdir.

22 (103)

Hac Sûresi

Mekke, 78

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yirmi ikinci, iniş sırasına göre yüz üçüncü sûredir. Nûr sûresinden sonra, Münâfikūn sûresinden önce inmiştir. Sûrenin üslûbu ve içeriği, bir kısmının Mekke, bir kısmının da Medine döneminde indiğini düşündürmektedir. Özellikle baş taraftaki âyetlerin Mekke döneminde inmiş olması ihtimali güçlü olduğundan, genellikle Mekkî olarak nitelenir ve bütününün iniş sırası itibariyle 103. sûre olduğu kabul edilir (bu konudaki rivayet ve görüşlerin değerlendirilmesi için bk. İbn Âşûr, XVII, 180-183; Derveze, VII, 73-74; Esed, II, 666; Emin Işık, "Hac Sûresi", *DİA*, XIV, 420; Ateş, nüzûl sırası bakımından seksen sekizinci sûre olduğu kanaatindedir, bk. VI, 5).

Adı

Sûrenin adı olan hac kelimesi 27. âyette geçmektedir. Hz. Peygamber döneminde de aynı adla anıldığını gösteren rivayetler vardır (İbn Âşûr, XVII, 179). Hz. İbrâhim'e Beytullah'ın yerinin gösterilmesinden ve hac ibadeti için insanlara çağrı yapılması buyruğundan söz edildiği için bu adı almıştır.

Konusu

Sûrenin başında insanlara Allah'ın birliğine inanma ve O'na saygısızlıktan kaçınma çağrısı yapılırken kıyamet gününün dehşeti hatırlatılmakta, öldükten sonra dirilmenin gerçekliğini kavratmak için insanın meydana gelişine ilişkin aşamalardan ve tabiattaki yenilenmelerden söz edilmektedir. Daha sonra hac ve kurban ibadetinin amaçlarına, müs-

lümanlara varlık mücadelelerini sürdürmeleri için hicret ve düşmanla savaş müsaadesi verildiğine değinilmekte, önceki toplumların başına gelenlerden ibret alınması için uyarılar yapılmakta, peygamberlerin getirdiği vahyin ilâhî kaynaklı olduğuna dikkat çekilmekte, evrende Allah'ın varlık ve birliğini gösteren deliller üzerinde düşünme fırsatı veren örneklere işaret edilmekte ve sonunda da müslümanlara, kendilerine yüklenen ulvî görevin bilincinde olmaları çağrısı yapılmaktadır.

İman, şirk, ibadet, cihad gibi konular üç ana çerçevede ele alınmaktadır. Bunlar hicret, savaş ve hacdır. Her üçünde de insanın yerini yurdunu terkedip uzaklara gitmesi, çeşitli zahmetlere katlanması ve aynı inancı taşıyanlarla kader birliği etmesi söz konusudur. Kader birliği ise millet ve ümmet olmanın, bir toplum haline gelmenin temel şartıdır. Hz. Peygamber o tarihteki örneklerine uygun bir devlet kurmak isteseydi Hâşimî sülâlesinin gücüne dayanmak zorunda kalacaktı. Halbuki o, önce inanç ve kültür temeli üzerine kurulan yepyeni bir ümmet meydana getirmiştir. Sûre, etnik ve kültürel kökenleri farklı insanların ümmet olmak için nelere sahip bulunmaları ve neler yapmaları gerektiği hususunda âdeta bir gündem belirlemektedir. Hicret öncesinde inmeye başlayan sûre, müslümanları güçlü bir birlik oluşturmaya ve onları hicret sonrasında ortaya çıkacak devleti kurmaya hazırlar gibidir (Emin Işık, "Hac Sûresi", *DİA*, XIV, 421).

Fazileti ve özellikleri

Kurtubî —Gaznevî'den naklen— şöyle bir tesbite yer verir: Hac sûresi en ilginç sûrelerdendir; kısmen gece kısmen gündüz, kısmen seferde kısmen hazarda, bir kısmı Mekke'de bir kısmı Medine'de, bir kısmı savaş sırasında, bir kısmı barış döneminde inmiştir; hem nâsih hem mensuh âyetler, hem muhkem hem müteşâbih âyetler içerir (XII, 5).

Ebû Hanîfe ve Süfyân es-Sevrî gibi âlimlere göre bu sûrede sadece bir secde âyeti vardır (18. âyet). Aralarında Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in de bulunduğu bir grup âlime göre ise 18 ve 77. âyetlerinde secde yapılması gerekir. Ukbe b. Âmir'in, iki secde ihtiva etmesinden hareketle bu sûrenin ayrı bir faziletinin bulunup bulunmadığı yönündeki sorusuna Hz. Peygamber'in "Evet, vardır" cevabını verdiği rivayet edilmiştir; ancak hadisin sıhhat derecesi tartışmalıdır (Kurtubî, XII, 5).

1 – 7

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْۚ اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظ۪يمٌ ﴿١﴾
يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّٓا اَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ
حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارٰى وَمَا هُمْ بِسُكَارٰى وَلٰكِنَّ عَذَابَ
اللّٰهِ شَد۪يدٌ ﴿٢﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ
شَيْطَانٍ مَر۪يدٍۙ ﴿٣﴾ كُتِبَ عَلَيْهِ اَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ (بالالف) فَاَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْد۪يهِ
اِلٰى عَذَابِ السَّع۪يرِ ﴿٤﴾ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ ف۪ي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَاِنَّا
خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ
وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْۜ وَنُقِرُّ فِي الْاَرْحَامِ مَا نَشَٓاءُ اِلٰٓى اَجَلٍ
مُسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُٓوا اَشُدَّكُمْۚ وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى
وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْـٔاًۜ وَتَرَى
الْاَرْضَ هَامِدَةً فَاِذَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَٓاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَاَنْبَتَتْ
مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَه۪يجٍ ﴿٥﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّهُ يُحْيِ الْمَوْتٰى وَاَنَّهُ

عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌۙ ﴿٦﴾ وَاَنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ لَا رَيْبَ ف۪يهَاۙ
وَاَنَّ اللّٰهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ ﴿٧﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kıyamet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır. **2.** Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her hamile kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin. Çünkü Allah'ın azabı çok zorlu olacak! **3.** Hal böyle iken insanlardan öyleleri vardır ki, bilgisi olmaksızın Allah hakkında tartışır ve her âsi şeytanın peşine takılır. **4.** Şeytan hakkında şöyle yazılmıştır: Her kim kendisini dost edinirse, o da onu yoldan çıkaracak ve alevli ateşin azabına sürükleyecektir. **5.** Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim; ve biz dilediğimizin rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız, ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz. İçinizden kimi erken vefat ettirilirken kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar ömrün en düşkün çağına eriştirilir. Öte yandan yeryüzünü kupkuru ve cansız görürsün; üzerine yağmur indirdiğimizde ise (bir de bakarsın) canlanıp kabarır ve her cinsten güzel bitkiler çıkarır. **6.** Bu böyledir, çünkü Allah gerçeğin ta kendisidir, O ölüleri diriltir ve O'nun her şeye gücü yeter. **7.** Kıyamet vakti şüphe yok ki gelip çatacaktır ve Allah kabirlerdekilere can verip diriltecektir.

Tefsiri

1-2. Bütün insanlara hitap edilerek Allah şuurunun canlı tutulması, O'na saygısızlık etmekten sakınılması istenirken Allah'ın "yaratıcılık,

yöneticilik, sahiplik ve terbiye edicilik" özelliklerine vurgu yapan rab ismi kullanılmıştır. Bu çağrının hemen ardından kıyamet ve âhiret gerçeği hatırlatılmış, bu gerçeğin iyi kavranması için de somut bir tasvire yer verilmiştir. Kıyamet sarsıntısının sıradan bir olay olmadığı ifade edildikten sonra herkesin o ana ait sahneleri gözünde canlandırmasına imkân verecek örneklere değinilmektedir: Emzikli kadınların çocuklarını emzirmeyi dahi akıllarından çıkaran bir dehşete kapılmaları, hamile kadınların düşük yapmalarına yol açan bir şok yaşamaları, insanların gerçekte sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi davranmaları veya görünmeleri. İlk iki örnekte "her" kaydının bulunması ("her emzikli kadın", "her hamile kadın" denmiş olması), üçüncü örnekte de bütün insanları kapsar bir ifade kullanılmış bulunması, bu olayın sıra dışılığını açıkça ortaya koymaktadır. 2. âyetin son cümlesiyle, âhiretteki azabın bu yaşananlardan da çetin olacağı kastedilmiş olabilir. Bu mâna esas alınırsa meâli şöyle olur: "Fakat (bunun ardından gelecek olan) Allah'ın azabı çok zorlu olacaktır." Kaynaklarda bu âyetlerin tefsiri sırasında, daha çok, belirtilen sarsıntının haşir sonrası kıyamet sahnelerinden mi yoksa dünyanın sonu geldiğinde kıyamet alâmeti olarak görülecek hallerden mi olduğu hususu üzerinde durulur. Âlimlerin çoğunluğu ikinci ihtimali daha güçlü bulmuşlardır (bk. Taberî, XVII, 109-115; Şevkânî, III, 490-491).

3-4. Evren Allah'ın kudretini gösteren delillerle dolu iken ve peygamberler de öldükten sonra dirilme gerçeğini anlatıp insanları açık bir biçimde uyarmışken, bazı insanların Allah'ın gücü ve âhiret hayatının varlığı hakkında tartışmaya girmeleri, üstelik hiçbir sağlam bilgiye sahip olmadıkları halde inkârcılıkta inat etmeleri tarihin her döneminde görülen bir durumdur. Bu âyetlerde, ilk iki âyetteki bildirim ve ikaza rağmen bazı kimselerin bu tutumlarından vazgeçmedikleri gerçeğinden hareketle bu beşerî zaafa ve sonuçlarına tekrar dikkat çekilmektedir. Esasen genel bir teşhis ve uyarı içermekle beraber 3. âyetin Nadr b. Hâris hakkında inmiş olduğu rivayet edilir (Taberî, XVII, 115). Kureyş'in amansız inkârcılarından olan bu şahıs, babasıyla Hîre'de tıp ve felsefe öğrenimi görmüştü (Taberî, XVII, 115, nâşirin notu).

3. âyetteki "her âsi şeytan" ifadesiyle, İblîs ve avenesinin yahut Kureyş'in ileri gelen inkârcılarının kastedildiği yorumları yapılmıştır (Râzî, XXIII, 5); âyetin üslûbundan, ikinci yorumun daha güçlü olduğu izlenimi edinilmektedir (Derveze, VII, 75). Buradaki "her" anlamına gelen *küll* kelimesinin –Kur'an'daki benzer ifadeler dikkate alındığında– çokluğu belirtmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır (İbn Âşûr, XVII, 192-193). "Âsi" olarak tercüme ettiğimiz *merîd* kelimesine "had bilmez, zorba, inatçı, azgın, mütekebbir" gibi mânalar da verilebilir.

4. âyette şeytan ve onu dost edinecek kişiler hakkında kaçınılmaz sonuç ve hükmü belirtmek üzere lafzan "Onun hakkında şöyle yazıldı" mânasına gelen bir ifade kullanılmıştır. Bu sonuç şeytana uyanın doğru yolda kalamayacağı, dolayısıyla cehennem azabına sürükleneceğidir. Burada dikkat çeken bir husus da şudur: Şeytana insanları doğru yoldan saptırma fırsatı verilmekle beraber, ona uyanlar iradelerini bu yönde kullandıkları, ilâhî ikazları bir kenara bırakıp şeytanı dost edindikleri için sorumluluk kendilerine aittir (şeytan hakkında bilgi için bk. Fâtiha 1/1 (eûzü); Bakara 2/34; Nisâ 4/117-121; Enfâl 8/48).

5-7. Allah'ın kudreti ve dünya hayatından sonra yeni bir hayatın başlayacağı hususunda tartışmaya girişen inkârcıların zihinlere sokmaya çalıştığı şüpheler ve insanoğlunu ateşe sürüklemek için var gücüyle çaba harcayan şeytanın vesveseleri karşısında duyulacak tereddüt ve kuşkuların akılcı bir biçimde gözden geçirilmesi istenmekte, bu konuda yapılacak değerlendirmenin sağlıklı olabilmesi için apaçık örnekler ve kanıtlar ortaya konmaktadır. Bu örnek ve kanıtlar insanın kendisinden ve en yakın çevresinden seçilmiştir. Öldükten sonra dirilmenin aklen kabul edilebilirliğini ve Allah'ın buna kadir olduğunu görmek için dikkatleri iki şeye yöneltmek yeter: **1.** İnsanın kendisinin nasıl dünyaya geldiği ve hangi aşamalardan geçtiği, **2.** Kuru toprağın yağmurla canlanması ve türlü türlü bitkiler vermesi.

İnsanın yaratılış aşamaları toprak, *nutfe*, *alaka* ve belli belirsiz et parçası (*mudga*) şeklinde sıralanmıştır. Topraktan yaratılma ile insanoğlunun ilk atası Hz. Âdem'in yaratılışının kastedildiği görüşünün yanı sıra, insan vücudundaki elementlerle bedenin beslenmesi arasındaki ilişkiyi öne

çıkaran yorumlar da vardır. Nutfenin Kur'an'da farklı bağlamda farklı anlamlarda kullanıldığı görülür. İnsanın meydana gelmesini sağlayan iki ana unsurdan erkeğin spermi veya bu spermin aşıladığı yumurta (zigot) mânasında anlaşılması mümkündür. Alaka kelimesinin başka âyetlerdeki kullanımı ve embriyonik gelişmeye ilişkin bilgiler dikkate alındığında bu kelimeyle aşılanmış yumurtanın ana rahminin iç cidarına asılı vaziyetinin kastedildiği anlaşılmaktadır.

5. âyette et parçası anlamındaki mudganın sıfatı olarak geçen ve "belli belirsiz" şeklinde çevirdiğimiz iki kavramdan ilki (muhallaka) tefsirlerde, "biçimi belirli hale gelmiş, kendisine ruh üflenmiş, tam, tamamlanmış, normal doğumla sonuçlanan, kusursuz noksansız biçimde"; ikincisi (gayru muhallaka) ise "biçimi henüz belirli hale gelmemiş, kendisine henüz ruh üflenmemiş, henüz tamamlanmamış, rahim tarafından dışarı atılan, düşük yapılan, kusuru noksanı olan" gibi farklı mânalarla açıklanmıştır (Taberî, XVII, 116-117; Râzî, XXIII, 8; Şevkânî, III, 491). Muhammed Esed'in âyetin bu kısmına "(temel unsurları ve istidatlarıyla) tamamlanmış ama (bütün öğeleriyle) henüz tamamlanmamış" şeklinde mâna vermesi (II, 667-668) bu iki sıfattan ilkinin olumlu, ikincisinin olumsuz olmasını izah açısından mantıkî görünmekle beraber; bu yorumu İbn Abbas ve Katâde'nin açıklamalarına dayandırması isabetli değildir ve bu konuda kaynak gösterdiği Taberî ile Beyzâvî incelendiğinde, Esed tarafından bu kaynakların yanlış anlaşıldığı görülmektedir. Zira Taberî'nin Katâde'den naklettiği yorum birinci kelime için "tam", ikinci kelime için "tam olmayan" şeklindedir (XVII, 117); Beyzâvî ise bu konuda İbn Abbas'tan bir nakilde bulunmamıştır (IV, 288-289). İbn Abbas'tan bu ifadeyle ilgili olarak nakledilen yorum da, birinci kelime için "yaratılışı tamamlanmış", ikinci kelime için "yaratılışı tamamlanmamış" şeklindedir (Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, IV, 288; Hâzin'in tefsiri, *Mecmû'a mine't-tefâsîr* içindeki Beyzâvî tefsirinin hemen altında yer aldığı için Esed bu ibareyi Beyzâvî tefsiri kapsamında görmüş olabilir).

Âyette insanların bulundukları duruma hangi aşamalardan geçerek geldiklerine değinildiğine göre birinci kelimeyi "normal doğumla sonuçlanan durumlar", ikincisini de "düşük hali" olarak anlamak isabetli görünmemektedir (Râzî, XXIII, 8). Burada insanın geçirdiği aşa-

maların sıralandığı belli olmakla beraber, bu iki sıfatı birbirine bağlayan "ve" bağlacının bir sıralama anlamı taşıyıp taşımadığı açık değildir. O sebeple belirtilen kelimelerin yukarıda kaydedilen (normal doğum – düşük hali dışındaki) diğer yorumların her birine ihtimali bulunduğu söylenebilir. Bununla beraber âyetin bu kısmına "tedrîcî yaratma sürecine bağlı" anlamının verilmesi de (yakın bir tercüme için bk. Jacques Berque, *Le Coran*, s. 351) kanaatimizce embriyonik gelişmeyle ilgili bilgilere ve buradaki ifade akışına uygundur.

"Bebek olarak çıkarırız" ve "yetişkinlik çağına erişirsiniz" anlamındaki cümleler arasında gramer açısından değişik bağlar kurulmuş olmakla beraber, bunlar arasında nedensellik bağının bulunduğu görüşü daha kuvvetli görünmektedir (İbn Âşûr, XVII, 200). Bundan dolayı âyetin anılan kısmı, "Sonra sizi bebek olarak çıkarırız, ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz" şeklinde çevrilmiştir. Hemen ardından kimilerinin erken vefat ettirildiği belirtildiğinden, bu ifadenin bebek olarak dünyaya gelen her insanın yetişkinlik çağına ulaşması sonucunu içerdiği ileri sürülemez ("ömrün en düşkün çağı" diye çevrilen "erzel-i ömür" deyimi hakkında bk. Nahl 16/70).

Âyetin "yeryüzünü kupkuru ve cansızken" şeklinde çevirdiğimiz kısmına Elmalılı Muhammed Hamdi "arzı da... sönmüş kül halinde" anlamını vermiş ve bunu (özetle) şöyle açıklamıştır: Bu uyarı ilk bakışta, güneşin harareti karşısında arzın kuruduğunu gösterir. Bununla birlikte bu ifadeyi benzetme yoluyla değil hakiki mânasına göre anlamak hem maksadı daha açık bir biçimde ortaya koyar hem de zamanımızın bilimsel teorileri bu anlama daha uygundur. Zira bilimsel tesbitlere göre arz vaktiyle yanar bir ateş olduğundan, toprak esas itibariyle yanıp sönmüş bir ateşin kül halinde sertleşmiş ve çökelmiş biçimidir; bu durum hayatın tam zıddıdır (V, 3383-3384).

8 – 24

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ

مُنِيرٍ ﴿٨﴾ ثَانِيَ عِطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ
وَنُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٩﴾ ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ وَأَنَّ
اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿١٠﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللّٰهَ عَلٰى
حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلٰى وَجْهِهِ
خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةَ ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ ﴿١١﴾ يَدْعُو مِنْ دُونِ
اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا يَنْفَعُهُ ذٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ﴿١٢﴾ يَدْعُو
لَمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لَبِئْسَ الْمَوْلٰى وَلَبِئْسَ الْعَشِيرُ ﴿١٣﴾ إِنَّ اللّٰهَ
يُدْخِلُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
إِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿١٤﴾ مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللّٰهُ فِي الدُّنْيَا
وَالْاٰخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ
يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ ﴿١٥﴾ وَكَذٰلِكَ أَنْزَلْنَاهُ اٰيَاتٍ
بَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ ﴿١٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا
وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارٰى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللّٰهَ يَفْصِلُ

بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يدٌ ﴿١٧﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ
يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ
وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّٓوَابُّ وَكَث۪يرٌ مِنَ النَّاسِۜ وَكَث۪يرٌ
حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُۜ وَمَنْ يُهِنِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍۜ اِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يَشَٓاءُ ﴿١٨﴾
هٰذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا ف۪ي رَبِّهِمْۘ فَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ
لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍۜ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُ۫سِهِمُ الْحَم۪يمُۚ ﴿١٩﴾ يُصْهَرُ بِه۪
مَا ف۪ي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُۜ ﴿٢٠﴾ وَلَهُمْ مَقَامِعُ مِنْ حَد۪يدٍ ﴿٢١﴾ كُلَّمَٓا اَرَادُٓوا
اَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ اُع۪يدُوا ف۪يهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَر۪يقِ ﴿٢٢﴾ اِنَّ
اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
يُحَلَّوْنَ ف۪يهَا مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًاۜ وَلِبَاسُهُمْ ف۪يهَا حَر۪يرٌ ﴿٢٣﴾
وَهُدُٓوا اِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِۚ وَهُدُٓوا اِلٰى صِرَاطِ الْحَم۪يدِ ﴿٢٤﴾

Meâli

8-9. İnsanlar içinde öyleleri vardır ki bilgisi, kılavuzu ve aydınlatıcı bir kitabı olmadığı halde başkalarını Allah yolundan saptırmak için büyüklük taslayarak Allah hakkında tartışır durur. Onun dünyadaki payı rezil rüsvâ olmaktır; kıyamet gününde ise ona yakıcı ateşin aza-

bını tattıracağız. **10.** (Ona şöyle denilecek:) "Bu, senin kendi ellerinle önceden yapıp ettiklerinden dolayıdır! Yoksa Allah kullarına asla zulmetmez." **11.** Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsran işte budur. **12.** Allah'ı bırakıp kendisine ne zarar ne de yarar sağlayabilen şeylere yalvarıp yakarır. Sapkınlığın en uç noktası da işte budur. **13.** (Bir de) o, zararı yararından daha yakın olan varlıklara yalvarıp yakarır. O ne kötü bir dost ve ne kötü bir arkadaştır! **14.** Allah iman edip iyi işler yapanları altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Şüphesiz Allah dilediğini yapar. **15.** Her kim Allah'ın ona dünyada da âhirette de asla yardım etmeyeceğini düşünüyorsa, bir çaresini bulup göğe uzansın, kesip baksın bulduğu çare öfkelendiği şeyi ortadan kaldırabilecek mi? **16.** İşte böylece biz onu apaçık âyetler halinde indirdik. Kuşkusuz Allah dilediğini doğru yola iletir. **17.** Gerçek şu ki, iman edenler, Yahudiliği benimseyenler, Sâbiîler, hıristiyanlar, Mecûsîler ve şirke sapanların her biri hakkındaki hükmünü Allah kıyamet günü verecektir. Şüphesiz Allah her şeye tanıktır. **18.** Görmez misin göklerde ve yeryüzünde bulunanlar; güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu hep O'na secde etmektedir! Niceleri de azabı hak etmiştir. Allah'ın hakir kıldığı kimseyi onurlandırabilecek yoktur. Kuşkusuz Allah dilediğini yapar. **19.** Şu ikisi rableri hakkında çekişip duran iki taraftır. Bunlardan inkârcı olanlar için ateşten giysiler biçilmiştir, başlarının üstünden de kaynar su dökülecektir. **20.** Bununla karınlarının içindekiler ve derileri eritilir. **21.** Onlar için bir de demirden sopalar vardır. **22.** Istıraptan ötürü oradan çıkmaya her teşebbüs ettiklerinde oraya geri döndürülecekler ve onlara, "Tadın bakalım bu yakıcı azabı!" denilecek. **23.** İman edip iyi işler yapanları ise Allah altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Onlar orada altın bilezik ve incilerle süsleneceklerdir. Orada onların giysileri de ipektir. **24.** Onlar sözün güzeline yöneltilmişler ve övgüye en lâyık olan Allah'ın yoluna iletilmişlerdir.

Tefsiri

8-10. Yeterli bilgiye sahip olmadan, doğru bir kılavuza uymadan ve ilâhî bir kitabın ışığından yararlanmadan evrendeki küçücük sırların bile çözülmesi mümkün değilken, bütün bunlardan yoksun bazı kişilerin evrenin yaratıcısı olan Allah hakkında tartışmaya girişmelerinin ne kadar abes olduğuna dikkat çekilmektedir (9. âyette geçen ve "kılavuz" diye çevirdiğimiz *hüdâ* kelimesi "ikna edici bir açıklama ve kanıt" şeklinde de anlaşılmıştır, Taberî, XVII, 120). 9. âyette belirtildiği üzere bu gibi kimselerin amacı başkalarını Allah yolundan saptırmak olduğu için, inandığı bir şeyi ispatlama çabası içinde olmazlar ve kendilerine uymayanlara ön yargıyla baktıkları için ellerindeki imkânları kötüye kullanıp büyüklük taslamayı yeğlerler. Âyetin "büyüklük taslayarak" şeklinde çevrilen kısmına "uyarı ve öğütten yüz çevirerek" mânası da verilmiştir (Şevkânî, III, 495). Âyette ayrıca "Onun dünyadaki payı rüsvâ olmaktır" buyurularak böyle kimselerin bu bozguncu tutumları kınanırken, dünya hayatında elde edecekleri başarı ve ulaşacakları refah düzeyi ne olursa olsun, ahlâk yönünden düşük sayılmaya ve insanlığın ortak değerleri açısından reddedilmeye mahkûm olacaklarına işaret edilmektedir.

11-14. İlk âyette, Allah'a kulluğu dünya hayatındaki rahatlık şartına bağlayan insanların tipik davranışları tasvir edilmekte, imanlarına pamuk ipliğiyle bağlı olan bu tür kimselerin işleri rast gittikçe Allah'a kulluk etmekten memnun oldukları, bir imtihan sıkıntısına mâruz kaldıklarında ise hemen bu statüden sıyrılmak istedikleri; bir başka ifadeyle, Allah'ın istediği gibi kul olmaya çalışmak yerine, kulluk ettikleri Tanrı'nın kendi istedikleri gibi olmasını bekledikleri anlatılmaktadır. Aynı âyette belirtildiği üzere böyle kimseler hem dünyalarını hem âhiretlerini yitirmişlerdir ve apaçık ziyan içindedirler. Zira inançsızlığını açıkça ortaya koyan kimseler, tutarlı bir hayat çizgisi izleyebilme ve hiç değilse dünya yaşantılarını gerçek isteklerine göre sürdürebilme hususunda Allah'a şartlı kulluk edenlere göre daha yüksek şansa sahiptirler. Âyetin "Allah'a şartlı olarak kulluk eder" şeklinde tercüme edilen kısmına, "Allah'a tereddütler içinde, tam inanmadan, sınırda, kıyıdan kıyıya kulluk eder" mânaları da verilmiştir.

Başına bir sıkıntı geldiğinde şirke dönen ve Allah'tan başka mâbudlar arayan kimselerden söz edilirken, 12. âyette bunların "ne zarar ne de yarar sağlayabilen" varlıklara yalvardıkları ifade edildiği halde 13. âyette "zararı yararından daha yakın" varlıklara yalvardıklarının belirtilmesi tefsircileri değişik yorumlara yöneltmiştir. Bu iki âyet arasındaki bağla ilgili dil bilgisine dayalı birçok izahın yanı sıra (bk. Taberî, XVII, 124-125; Şevkânî, III, 496-497), 13. âyette kastedilen varlıklar hakkında başlıca iki yorum yapılmıştır. Birinci yoruma göre, Allah'a kulluk etmekten cayanlar daha sonra kendilerinden korktukları ve yardımına sığındıkları liderlere yönelmektedir ve bu liderlerin onlara yarardan çok zarar verdiklerine işaret edilmektedir. İkinci yorumun sahipleri burada da putlardan söz edildiği kanaatindedirler ve iki âyet arasında çelişki bulunmadığını şöyle açıklarlar: Putların kendileri yarar sağlamadıkları gibi zarar da veremezler, ama onlara kulluk edilmesi zarara yol açar, onlara tapanlar âhiret mutluluğunu yitirirler; âyette de bu kastedilmiştir (Râzî, XXIII, 14).

11. âyetin, refah düzeyinin artacağı ümidine bağlı olarak müslüman olan bazı bedevî Araplar'ın veya bir yahudinin İslâmiyet'i kabul ettikten sonra işlerinin ters gitmesi karşısında dinden çıkması üzerine indiği yönünde rivayetler bulunmaktadır (Taberî, XVII, 124-125; Râzî, XXIII, 12-14). Bununla beraber âyetteki tasvirin, hemen her devirde ve her yerde karşılaşılan bir insan tipine dikkat çekmeyi hedeflediği kuşkusuzdur: Evrenin yaratıcısı ve mutlak hâkimi olan Allah'a iman bilincine erişememiş, bazı çevresel etkiler altında veya dünyevî beklentiler uğruna Allah'a kulluk etmeyi "deneyen" fakat O'nu kişisel arzularına uygun bir mâbud olarak göremediği için bütün benliğiyle şirke yönelen, böylece hem dünya hem âhiret mutluluğunu kaybeden insanlar! Devamındaki iki âyette belirtildiği gibi bu kimseler yine de "kulluk etme ve yakarma" ihtiyacından kendilerini alıkoyamamakta, ama bu defa ya hiçbir yararı veya zararı dokunmayacak ya da zararının dokunması çok muhtemel varlıklara yönelmektedirler.

15. "Ona" diye çevrilen zamirle kimin kastedildiğine ilişkin yorum, bu âyete mâna verirken belirleyici bir role sahip olmaktadır. Müfessirler genellikle bu zamirin Hz. Peygamber hakkında olduğu kanaatini benim-

semişlerdir. Bunu zorlama bir yorum olarak niteleyen M. Esed, burada 11. âyette belirtilen ve Allah'a iman-küfür sınırında kulluk eden kişilere, yani kendisine yardım için Allah'ın yeterli olmadığını düşünen, Allah'ın gücünün bu dünyada ve âhirette mutluluğa ulaştırmaya yeteceğinden şüphe eden kimselere imada bulunulduğunu belirtir (II, 670). Âyetin "bir çaresini bulup göğe uzansın" şeklinde çevirdiğimiz kısmını "Tavana ip bağlayıp kendini assın" şeklinde ve "kesip baksın" diye tercüme ettiğimiz kısmını "dünya veya hayat ile ilişkisini kessin" ve "İpi kesip intihar etsin" şeklinde anlayanlar olduğu gibi, bu ifadeye "Göğe yükselip vahyin veya ilâhî yardımın kaynağını kesmeye çalışsın" gibi mânalar verenler de olmuştur (Taberî, XVII, 125-128; Şevkânî, III, 497). Burada emir kipi kullanılarak, gerçekleşmeyecek bir şarta bağlı ifadeyle muhatabın âciz düşürülmesi amaçlanmış; içlerinde inkârcılığın oluşturduğu kin ve psikolojik baskıdan bir türlü kurtulamayan kişilerin hangi yollara başvururlarsa vursunlar, son tahlilde yaptıklarının bir yarar sağlamayacağına ve dünyalarını da âhiretlerini de yitirmelerine sebep olacağına dikkat çekilmiştir (İbn Âşûr, XVII, 219-220).

16. Burada tam teslimiyetle tevhid inancını benimseme hususunda tereddütler içinde bocalayanlardan söz edildikten sonra, Kur'an'ın veya genel olarak ilâhî bildirimlerin açık seçik âyetler halinde indirildiği ve Allah'ın dilediği kişileri doğruya ileteceği belirtilmektedir. Âyetin son kısmına "Allah isteyeni doğru yola iletir" anlamını vermek de mümkündür. Esasen bu, birinci anlamla çelişmez; çünkü Allah'ın dilediğini doğru yola iletmesi de, âyetin ilk kısmında işaret edilen açık seçik bildirimlere kulak verenleri bu yöndeki iradelerine uygun olarak doğruya ulaştırması, bu bildirimlere rağmen inanmamakta direnenleri ise kendi sapkınlıkları üzere bırakması demektir.

17. Farklı inanç grupları arasındaki gerçek hükmün kıyamet günü Allah tarafından verileceği hatırlatılmaktadır. Bir dinin inanç esasları ve öğretilerinin, rasyonel olmayan, akla ve bilime aykırı olan taraflarını ortak akılla bilmek ve belirlemek mümkündür. Ancak, din konusu bilim konularından farklı olduğu ve her dinde iman belirleyici bir role sahip bulun-

duğu için dünya hayatında, bir dinin hak olduğunu bilimsel kesinlikle ispat eden ve ortak aklın kabule mecbur olacağı bir ölçüt, bir kanıt, bir ispat aracı bulunamayacak, nihaî ve kesin hüküm âhirette Allah tarafından açıklanacaktır.

Kur'an'ın sadece bu âyetinde anılan *Mecûsîlik*, İslâmî kaynaklarda Zerdüştîliğe verilen addır. Arapça'da çoğul anlam taşıyan *mecûs* kelimesinin tekili *mecûsî*dir. Bu kelimenin eski İran dilindeki aslı *maguş*tur. Yunancası *magos* olan kelime Ârâmîce yoluyla Arapça'ya geçmiştir. *Mecûsîlik* ile *Zerdüştîlik* arasındaki ilişki hakkında farklı görüşler bulunmakla beraber, Zerdüşt'ün getirdiği doktrin ile Mecûsîlik özde birbirinden farklıdır. Milâttan önce VI. yüzyılda yaşayan Zerdüşt tek tanrılı bir inanç telkin ettiği için onun bir peygamber olduğu kanaatini taşıyanlar da vardır. Eski İran'a tevhid inancını getiren Zerdüşt, İslâmî kaynaklarda *Hürmüz* olarak anılan Ahura Mazda'ya ibadeti telkin etmiştir. *Ahura Mazda* "hakîm, her şeyi bilen rab" anlamına gelir. Zerdüşt'ün doktrininde, evrendeki maddî ve mânevî düzeni yaratan, doğa yasalarını koyan Ahura Mazda'dır. Bu sebeple bu din Mazdaizm diye de anılır. Kötülüklerin kaynağı ise *Ehrimen*'dir (Ehriman). İyi güçlerle kötü güçler arasında devamlı bir mücadele vardır; evrenin yaratılış amacı, yalanın ve kötülüğün hakikat tarafından yenilmesidir. Bir tarafta sağduyu, iyilik ve aydınlıktan oluşan nizam, diğer tarafta suç, kötülük ve karanlığı içinde barındıran anarşi ve fesad bulunur. İnsanın bunlar arasındaki seçimi öteki dünyada sonuç verecektir. Zira ölümden sonra diriliş ve yargılama vardır. Zerdüştîler'in kutsal kitabı, milâttan sonra V. yüzyıl civarında yazıya geçirilmiş bulunan Avesta'dır. "Hikmet, bilgi" anlamına gelen Avesta'nın dili Pehlevîce (Eski Farsça) olup ifade ve içerik bakımından anlaşılması oldukça zor bir kitaptır. Bu sebeple ona "ilim" anlamına gelen ve "Zend" adı verilen şerhler yazılmıştır. Zamanla bunların birleşmesiyle *Zend-Avesta* meydana gelmiştir. Bu dindeki anlayışa göre aydınlığın efendisi Ahura Mazda ile karanlığın efendisi ve şer kuvvetlerin başı şeytan Angra Mainyu (Ehrimen) arasındaki mücadeleyi Ahura Mazda kazanacak ve onun mutlak hâkimiyeti güneş gibi aydınlık olacaktır. Bu sebeple Mazdaistler (Mecûsîler) ideal temizlik ve aydınlığın sembolü olarak ateş yakarlar ve onlara "ateş yakan" anlamına "Asravan" denirdi. Onların bu geleneği müslümanların dikka-

tini çekmiş ve onları "ateşperest" olarak nitelendirmişlerdir. Zerdüşt'ten sonra insanlar, onun karşı çıktığı çeşitli ilâhlara tapınmaya başlamışlar, böylece çok tanrılı inançlar yaygınlık kazanmıştır. Zerdüştîlik batıya doğru yayılırken, Tahran yakınındaki Ragha merkez olmuştu. Burada Zerdüştîlik, Mecûsî (Maci) denilen bir rahip sınıfınca yönetiliyordu. Bu dönemde Zerdüşt'ün doktrininden oldukça uzaklaşılmış, kabile dinlerine ait Yazata'lar tanrı kabul edilmiş, Zerdüşt'ün yasakladığı birçok fiil işlenmeye başlamıştı. Sâsânîler devrinde (226-650), mücadele halindeki İran dinleri içinde, Zerdüştîliği yaşatan Mecûsî rahipler (mobat) üstünlük kazanınca, bu inanç Sâsânî İmparatorluğu'nun devlet dini oldu. Bu imparatorluk müslümanlar tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra da, Mecûsî geleneğinin mobatları (din adamları) varlıklarını korudular. Mecûsîliği günümüzde yaşatmaya çalışan gruplardan İran'daki dağınık ve küçük azınlığa "Gabriler", Hindistan'daki daha derli toplu gruba ise "Parsîler" adı verilir. Mecûsîler'in günümüzdeki sayısı 300.000 civarında tahmin edilmektedir (bilgi için bk. Kürşat Demirci, "Mecûsîlik", *İFAV Ans.*, III, 155-156; Günay Tümer – Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 107-114; Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s. 103-111; İbn Âşûr, XVII, 223-224).

Tefsirlerde âyetteki mecûs kelimesi, genellikle "ateşe tapanlar" şeklinde açıklanmıştır; fakat bunu güneşe ve aya tapanlar, hıristiyanlardan ayrılan yahut Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın bazı kısımlarını birleştirip alan dinî bir grup gibi mânalarla açıklayanlar da olmuştur (Şevkânî, III, 499). Klasik kaynaklarda Yemen, Bahreyn ve Arap yarımadasının kuzeydoğu bölgelerinde bazı Arap kabilelerinin Mecûsî olduklarına dair rivayetler bulunmaktadır (bk. Derveze, VII, 83; Yahudilik, Hıristiyanlık, Sâbiîlik ve bu dinlere mensup olanların İslâmî açıdan değerlendirilmesi hakkında bk. Bakara 2/62).

18-24. Kur'an'ın birçok âyetinde olduğu gibi burada da, evrendeki zorunlu itaat yasaları uyarınca Allah'a boyun eğen varlıklara dikkat çekilmekte, insanların ise sınav ortamının icabı olarak hür iradeleriyle baş başa bırakılmaları neticesinde topyekün bir teslimiyet ve itaat içinde olmadıkları, dolayısıyla birçok insan Allah'a itaat edip kurtuluşa ererken

nicelerinin de azabı hak etmiş olacağı uyarısı yapılmaktadır. Âyetlerde yer alan tasvirlerde açıkça görüldüğü üzere, dünyadakinden başka bir hayat tanımayıp inkârcılıkta direnen ve rableri hakkında çekişme içine girenlerin öteki dünyadaki âkıbetleri pek acı olacaktır. İman edip Allah'ın hoşnutluğuna uygun davranışlarda bulunanların mükâfatı ise dünyada en cazip görünen nimetlere eriştirilmekten ibaret değildir. Çünkü onlar her türlü övgüye lâyık olan Allah katında en itibarlı mevkiye, Allah'ın yoluna iletilmiş ve sözlerin en güzeline yöneltilmişlerdir ki bu da mutlulukların en büyüğüdür.

25 – 38

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ
بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢٥﴾ وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرٰهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ
أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ
السُّجُودِ ﴿٢٦﴾ وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلٰى كُلِّ
ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴿٢٧﴾ لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ
وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ
فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ ﴿٢٨﴾ ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ
وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٢٩﴾ ذٰلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ

حُرُمَاتِ اللّٰهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَاُحِلَّتْ لَكُمُ الْاَنْعَامُ اِلَّا مَا يُتْلٰى
عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْاَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ ﴿٣٠﴾
حُنَفَاءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَكَاَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ
فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ اَوْ تَهْوٖي بِهِ الرّٖيحُ فٖي مَكَانٍ سَحٖيقٍ ﴿٣١﴾ ذٰلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ
شَعَائِرَ اللّٰهِ فَاِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ ﴿٣٢﴾ لَكُمْ فٖيهَا مَنَافِعُ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى
ثُمَّ مَحِلُّهَٓا اِلَى الْبَيْتِ الْعَتٖيقِ ﴿٣٣﴾ وَلِكُلِّ اُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا
لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهٖيمَةِ الْاَنْعَامِ فَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ
فَلَهُٓ اَسْلِمُوا وَبَشِّرِ الْمُخْبِتٖينَ ﴿٣٤﴾ اَلَّذٖينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ
وَالصَّابِرٖينَ عَلٰى مَٓا اَصَابَهُمْ وَالْمُقٖيمِي الصَّلٰوةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ
يُنْفِقُونَ ﴿٣٥﴾ وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَٓائِرِ اللّٰهِ لَكُمْ فٖيهَا خَيْرٌ
فَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا صَوَٓافَّ فَاِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا
مِنْهَا وَاَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ كَذٰلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ
تَشْكُرُونَ ﴿٣٦﴾ لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَٓاؤُهَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ
التَّقْوٰى مِنْكُمْ كَذٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا

هَدٰيكُمْ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٧﴾ اِنَّ اللّٰهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ اٰمَنُوا

اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ ﴿٣٨﴾

Meâli

25. İnkâr edenler, insanları Allah yolundan ve –yerli olsun dışarıdan gelmiş olsun bütün insanlar için (ibadet yeri) yaptığımız– Mescid-i Harâm'dan alıkoyanlar ile orada zulmederek her kim haktan saparsa ona elem veren bir azap tattırırız. **26.** İbrâhim'i Beytullah'ın bulunduğu yere yerleştirdiğimizde de şöyle demiştik: "Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, kıyamda duranlar, rükûa ve secdeye varanlar için evimi tertemiz tut. **27.** İnsanlara hac ibadetini duyur; gerek yaya olarak gerekse yorgun argın develer üzerinde uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar. **28.** Böylece kendi yararlarını açık seçik görsünler ve Allah'ın onlara rızık olarak verdiği, belirlenen günlerde kesecekleri kurbanlık hayvanlar üzerine O'nun adını ansınlar. Artık onlardan hem kendiniz yiyin hem sıkıntı içindeki yoksulları doyurun. **29.** Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadîm evi tavaf etsinler." **30.** Yapılması gereken işte budur. Kim Allah'ın koyduğu yasaklara saygı gösterirse bu, rabbi katında kendisi için çok hayırlı olur. Size vahiy ile (haramlığı) bildirilenlerin dışındaki hayvanları yemeniz helâl kılınmıştır. Öyleyse pislikten yani putlardan uzak durun ve asılsız sözden de kaçının. **31.** Kendisine ortak koşmadan Allah'ın birliğine iman edenlerden olun. Allah'a ortak koşan kişi, gökten düşüp parçalanan ve kuşların kapıştığı yahut rüzgârın ücrâ bir yere sürüklediği nesnelerden farksızdır. **32.** Evet, bu böyledir. Kim Allah'a ait nişanelere saygılı davranırsa, bu kalplerin takvâlı olmasındandır. **33.** Onlarda sizin için belirli süreye kadar yararlar vardır. Nihayet varacakları yer o kadîm evdir. **34.** Biz her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık ki kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine Allah'ın adını ansınlar. Sonuç itibariyle hepinizin mâbudu tek bir tanrıdır. Şu halde yalnız O'na teslimiyet gösteriniz. Sen de

Allah'ın buyruklarına içtenlikle teslimiyet gösteren kimseleri müjdele! **35.** Onlar öyle kimselerdir ki, Allah anıldığında kalpleri titrer, başlarına gelen musibetlere sabrederler, namazlarını özenle kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda harcarlar. **36.** Biz o büyükbaş hayvanları da Allah'ın size nişanelerinden kıldık; sizin için onlarda nice yararlar vardır. Onlar (kesim için) sıraya dizildiklerinde üzerlerine Allah'ın adını anın, cansız halde yere serildiklerinde ise onlardan hem kendiniz yiyin hem de ihtiyacını gizleyen ve gizlemeyen yoksulları doyurun. İşte onları şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik. **37.** Onların ne etleri Allah'a ulaşır ne de kanları; O'na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır. İşte Allah onları sizin istifadenize verdi ki size doğru yolu göstermesinden ötürü O'nu tâzimle anasınız. İyilik yolunu tutanları müjdele! **38.** Biliniz ki Allah iman edenleri korur. Şu da muhakkak ki Allah hiçbir haini, hiçbir nankörü sevmez.

Tefsiri

25-37. Sûreye adını veren 27. âyetin de içinde bulunduğu bu âyetlerde Mescid-i Harâm'ın insanlık için önemli bir merkez olduğu belirtildikten sonra Hz. İbrâhim'in "beyt"in (Kâbe) bulunduğu yere yerleştirilmesinden, hacca çağrı ve haccın öneminden, adakların yerine getirilmesinden ve kurban ibadetinden söz edilmektedir (Kâbe hakkında bilgi için bk. Bakara 2/125-127; Âl-i İmrân 3/96-97; hac hakkında bk. Bakara 2/196-199; Tevbe 9/1-9; kurban hakkında bk. Âl-i İmrân 3/183; Mâide 5/27).

25. âyette Mescid-i Harâm'ın bulunduğu yerde ikamet edenlerin orayı kendilerine özgü kılma haklarının bulunmadığı, dolayısıyla Mescid-i Harâm'ın mahallî değil evrensel bir merkez olduğu belirtilmekte; inkârcılar, özellikle insanları Allah yolundan ve böyle bir ibadet yerinden alıkoymaya çalışanlar ağır bir dille eleştirilmekte, acı veren bir azapla tehdit edilmektedirler. Kureyş ve müttefikleriyle bu kapsamda olmayanlar arasında ayırım yapılıp birinci gruba bazı imtiyazlar tanınması, İslâm'ın doğuşu sırasında uygulanan hacla ilgili âdetlerdendi. Kureyş ve müttefiklerinden meydana gelen kabileler "hums", diğerleri ise "hille" olarak anılır; meselâ arefe günü hilleden olanlar Arafat'ta vakfe yaparken, hums sınıfından olanlar Harem bölgesi içindeki Nemîre'de hazır bulunurlardı (Abdülkerim Özaydın, "Hac", *DİA*, XIV, 386). Burada bu tür âdetlerin

geçersizliğine de işaret edilmiş olabilir. Âyette geçen "zulüm" kelimesi değişik şekillerde yorumlanmıştır (bk. Râzî, XXIII, 24-25). Taberî bunlardan "Allah'ın buyruklarına karşı çıkma" şeklindeki yorumu tercih etmiş ve âyetin bu kısmına, burada geçen ilhâd kelimesinin "meyletmek" anlamını esas alarak "her kim Mescid-i Harâm'da zulme yeltenip Allah'a isyana kalkışırsa" mânasını vermiştir (XVII, 138-142). Âyetin Mekke'de indiğini kabul edenler, müşriklerin o dönemde müslümanların Kâbe'de ibadet etmelerini engellemelerini, Medine döneminde indiği kanaatini taşıyanlar ise Hudeybiye Antlaşması'nın yapıldığı yılda Resûlullah ve ashabının Kâbe'yi ziyaret etmesine karşı çıkmalarını esas alan açıklamalar yaparlar.

26. âyette Kâbe'nin Hz. İbrâhim zamanından beri insanlık için toplu bir ibadet mahalli olduğu hatırlatılmaktadır. Âyetin "İbrâhim'i Beytullah'ın bulunduğu yere yerleştirdiğimizde" şeklinde çevirdiğimiz kısmına "İbrâhim'e Beytullah'ın yerini gösterdiğimizde", "İbrâhim için Beytullah'ın yerini hazırladığımızda" mânaları da verilmiştir (Şevkânî, III, 504). Bu âyette rükûa varanlardan ve secde edenlerden söz edilmesi, İslâm'dan önce de rükûlu ve secdeli namazın bilindiğini gösterir (Derveze, VII, 94). Allah Teâlâ'nın "Bana hiçbir şeyi ortak koşma" buyruğu Hz. İbrâhim'in şirk koştuğu anlamına gelmez; burada maksat Allah'a kulluk ederken, O'na ortak koşma anlamına gelecek her türlü davranıştan titizlikle sakınmak ve özellikle Kâbe'nin inşasına Allah rızâsı dışında bir amaç karıştırmamak gerektiğini hatırlatmaktır (Râzî, XXIII, 27).

27. âyet ile devamında yer alan buyruklar bazı müfessirlere göre Hz. Muhammed'e hitap etmektedir. Hatta bazılarına göre 26. âyette Hz. İbrâhim'in Beytullah'ın bulunduğu yere yerleştirildiğinin hatırlatılmasından sonra gelen buyrukların muhatabı da Hz. Muhammed'dir (Şevkânî, III, 505). 27. âyetteki *dâmir* kelimesine genellikle "yorgun argın, yorgunluktan incelmiş deve" anlamı verilmiştir. M. Esed, Arap dilinde bu kelimenin deveyle sınırlı olmaksızın "çevik, sürat yapmaya müsait hayvan" için kullanıldığına dikkat çeker ve çıkarsama yoluyla "hızlı yol alan her türlü ulaşım aracı" mânası verilebileceğini belirtir (II, 674). Mücâhid'den nakledilen bir rivayete göre hac için gelenler binek kullanmıyorlardı; Cenâb-ı Allah onlara azık tedarik

etmeyi buyurdu, binek kullanmalarına ve ticaret yapmalarına izin verdi (Taberî, XVII, 146).

Hac çağrısının sadece biçimsel bir anlayışla değerlendirilmemesi için 28. âyette haccın yararlarına dikkatli bir gözle bakılması istenmiştir (bu konuda bazı değerlendirmeler için bk. Muhammad Hamîdullah, "İslâm'da Hac", *İslâm Tetkikleri Dergisi*, trc. Mehmet Âkif Aydın, VIII/1-4, s. 123-162; Tahsin Görgün, "Hac", *DİA*, XIV, 397-399). Bu âyette göze çarpan diğer bir husus, Allah rızâsı için kesilecek kurbanlıkların yine Allah tarafından hem kurban sahiplerinin yemesi hem de sıkıntı içindeki yoksulların gıda ihtiyacının karşılanması amacıyla "insanlara bir rızık olarak" lutfedilmiş olduğudur. Şu halde sırf bir buyruğun şeklî olarak yerine getirilmesiyle yetinip kurban etlerinin heder edilmesi, âyetteki bu anlam inceliğine dikkat etmemek olur. Son yıllarda bu etlerin değerlendirilip yoksul ülkelere ulaştırılması yoluna gidilmesi, Kur'an'ın ruhuna ve bu âyetin amacına uygun bir uygulama arayışının güzel bir örneği sayılır.

Aynı âyette geçen "belirlenen günler"den (eyyâm ma'lûmât) maksat kurban bayramı günleridir. Bazı âlimler bu tamlamayı Bakara sûresinin 203. âyetinde geçen "eyyâm ma'dûdât" tamlamasıyla mukayese ederek buna dayalı değişik yorumlar yapmışlardır (bk. Râzî, XXIII, 29; Elmalılı, V, 3398-3399). Genel olarak hayvan kesiminde ve özellikle kurban ibadetinde Allah'ın adının anılması, her türlü şirkten uzak durma bilincini koruma anlamı taşır. Esed'in (II, 674) Marmaduke Picktall'den (*The Meaning of the Glorious Koran*, London 1930, s. 342, dn, 2) yaptığı bir nakle göre, Kur'an'ın hayvan kesilirken Allah'ın adının anılması konusundaki ısrarı müslümanların bu işi "can almanın ciddi bir eylem olduğunu hissederek" yapmalarını ve "Allah'ın onlara hayvanların etini yeme iznini verirken gösterdiği güvenin önemini" anlamalarını sağlamak içindir. Râzî'nin Kaffâl'den naklettiği şu anlatım da –bir yönüyle– bu izahı destekleyici niteliktedir: Mümin kurban keserken, sırf Allah'ın hoşnutluğunu kazanma amacıyla ve öz canını feda etmesini gerektirecek kusurlarla yüklü olduğunu itiraf ederek, âdeta kestiği hayvanı kendisinin yerine Allah'a sunmuş olur (XXIII, 29; burada ve 34. âyette "kurbanlık hayvanlar" diye çevirdiğimiz "behîmetü'l-en'âm" tamlaması hakkında

açıklama için bk. Mâide 5/1; hayvanların kesimi konusunda bk. Mâide 5/3).

29. âyetin "Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler" şeklinde çevirdiğimiz kısmı hakkında tefsirlerde başlıca iki yorum yer almaktadır. Bir yoruma göre burada maksat, ihram yasağı dolayısıyla bedende oluşan kirlerin giderilmesi, özellikle tırnakların ve vücudun bazı bölgelerindeki kılların kesilmesi, saç sakal temizliğinin yapılmasıdır. Dolayısıyla âyetin bu kısmına "Sonra kirlerini gidersinler" anlamı verilmelidir. Diğer bir yoruma göre ise, âyetin anlamı hem bu işleri hem de şeytan taşlama, Kâbe'yi tavaf etme gibi menâsiki (hac fiilleri) kapsar. Taberî ikinci yorumu tercih ettiği halde Esed'in Taberî'nin görüşünü sadece "hac dolayısıyla zorunlu olan ibadetleri (menâsik) yerine getirsinler" şeklinde özetlemesi ve "oysa diğer müfessirler..." diyerek diğer müfessirlerin âyeti "hac sırasında gözetilmesi zorunlu olan kısıtlamalara son versinler" anlamı verdiğini ifade etmesi (II, 674) isabetli görünmemektedir. Zira Taberî, "hacda yapmaları gereken her şey" yorumunu İbn Ömer'den, "tırnak kesme, tıraş olma, şeytan taşlama vb. hac fiilleri" yorumunu İbn Abbas ve başka ilk dönem âlimlerinden nakletmektedir (XVII, 149-150). İbn Âşûr ise özellikle âyetteki "tamamlama, yerine getirme" mânasına gelen fiilden (kadâ) hareketle bu ifadenin kirlerin giderilmesiyle ilgisinin bulunmadığını, hac fiillerinin yapılması hakkında olduğunu ileri sürmektedir (XVII, 249). Bu yorumları ve gerekçelerini dikkate alarak âyetin bu kısmını "Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler" şeklinde tercüme etmeyi uygun bulduk.

Aynı âyette nezirlerin yerine getirilmesi istenmiştir. Türkçe karşılığı "adak" olan *nezr* (çoğulu nüzûr) kelimesi dilimizde *nezir* şeklinde telaffuz edilir. *Nezir*, sözlükte "iyi olsun kötü olsun bir şeyi haber verme" anlamına gelir; kelimenin kökünde "gerekli kılmak, vaad etmek" anlamları da vardır. Fıkıh terimi olarak nezir, "kişinin dinen yükümlü olmadığı farz veya vâcip türünden bir ibadeti kendisine vâcip kılması yani o işi yapacağına dair Allah'a söz vermesi" demektir.

Beklenen veya beklenmeyen kötü durumlardan korunmak ya da bazı isteklere kavuşabilmek için Türkçe'de *adak* kelimesiyle ifade edilen bir vaadde bulunma, hemen bütün milletlerin din ve kültürlerinde görülür.

Hatta bu gibi davranışların insanlık tarihiyle yaşıt olduğu söylenebilir. Adakta bulunmaya yönelten âmillerin çeşitli oluşunun yanı sıra adak konusu fiiller de çeşitlilik gösterir. İslâmiyet'in ortaya çıktığı sıralarda Arap toplumunun günlük yaşantısında da adak uygulamaları önemli bir yer tutmaktaydı. İslâm dininde adak birtakım kayıt ve şartlar çerçevesinde meşrû kabul edilmiştir. Âyet ve hadislerde adağı teşvik eden veya engelleyen açık bir ifade bulunmadığı için, nezirde bulunmak kural olarak mubahtır; şartlarına uygun biçimde yapılmış adağın gereğini yerine getirmek ise vâciptir. Sırf Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için veya bir nimete karşı şükran olmak üzere "kişinin dinen yükümlü olmadığı bir ibadet türünü kendiliğinden borçlanması" anlamındaki nezir dinen uygun görülmüş; dünyevî bir amaca erişmek için adakta bulunulması ise hoş karşılanmamıştır. Bununla birlikte, şartları oluşmuşsa yapılan nezrin ifa edilmesi gerekir. Hz. Peygamber'in ilk bakışta adakta bulunmayı tasvip etmediği mânası çıkan sözlerine gelince (meselâ bk. Buhârî, "Eymân", 26; Müslim, "Nezr", 2-7), esasen bunların adak yoluyla ilâhî takdirin değişeceğini düşünenlere veya bunu değiştirme arzusu taşıyanlara yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir düşünce veya amaçla olmaksızın kişinin ilerideki bir işinin iyi biçimde sonuçlanması için dua etmesi ve bu duasının kabulüne karşılık bir şükran ifadesi olmak üzere, esasen yükümlü olmadığı bir ibadeti yapmayı adamasında dinî bir sakınca bulunmamaktadır. Konuya ilişkin naslar, sahâbe uygulamaları ve ibadetler alanının genel prensipleri ışığında fıkıh bilginleri adakla ilgili meseleleri ayrıntılı biçimde ele almışlar ve karşılaşılabilecek muhtemel durumlara göre birçok hükme ulaşmışlardır. Bu konudaki hükümleri şöyle özetlemek mümkündür:

Adak yükümlülüğünün doğması için, diğer ibadetlerde olduğu gibi adakta bulunanın müslüman, ergenlik çağına ulaşmış ve temyiz kudretini haiz olması; ayrıca, adak iradesinin sözlü olarak ifade edilmesi gerekir; sadece kalpten geçirmekle adak mükellefiyeti doğmaz. Adağın geçerli olması için aranan başlıca şartlar şunlardır: **a)** Adanan şeyin, namaz, oruç, sadaka gibi farz veya vâcip türünden bir ibadet olması gerekir. Sevaba vesile olmakla beraber başlı başına ibadet olmayan abdest alma, hasta ziyaret etme gibi fiiller adanmaz. Şâfiîler'e ve Hanbelîler'e göre ise müstehap fiiller de adak konusu olabilir. Bu şartın tabii bir sonucu olarak, adanan şeyin meşrû bir fiil olması gerekir. Günah olan

bir işin adanması haram ve geçersizdir. Böyle bir adağın yerine getirilmesi –bütün İslâm âlimlerine göre– câiz değildir; ancak Hanefîler'e ve Hanbelîler'e göre bu durumda yemin kefâreti ödenmesi gerekir. **b)** Adanan şeyin kişinin zaten yapmakla yükümlü olduğu bir ibadet olmaması gerekir. **c)** Yeme, içme, yürüme, konuşma vb. mubah fiilleri işleme veya terketme de adak konusu olamaz. **d)** Adanan şeyin dinî ölçülere göre mümkün ve uygun olması gerekir. Meselâ gece oruç tutma adağı dinî ölçülere göre mümkün değildir. Yine, kişinin sahip olmadığı bir malı sadaka olarak adaması da geçersizdir. Ancak Hanefîler'e göre kişi, mülkiyet sebebine izâfe ederek, meselâ satın alacağı veya mirasçı olarak elde edeceği malı adak konusu yapabilir. Kurban ibadetinin şartlarına uygun olmadığı için horoz kesmeyi adamak, İslâm inancıyla bağdaşmadığı için yatırlara kurban vb. şeyler adamak İslâm dininde yeri olmayan âdetlerdir (daha fazla bilgi için bk. Ahmet Özel, "Adak", *DİA*, I, 337-340).

29 ve 33. âyetlerde geçen ve "kadîm ev" diye tercüme ettiğimiz *el-beytü'l-atîk* tamlamasıyla Kâbe'nin kastedildiği açıktır; ancak burada "ev"in "atîk" sıfatıyla nitelenme sebebi farklı şekillerde izah edilmiştir. Kelimenin "âzat etme" anlamını esas alan izaha göre, Allah bu mekânı zorbalardan kurtarmış ve emin kılmış olduğu için böyle nitelenmiştir. Aynı kök anlamından yola çıkan başka bir açıklamaya göre hiç kimse Kâbe'ye mâlik olamadığı için bu sıfat kullanılmıştır. Diğer bir yoruma göre ise Kâbe, kadîm (eski) oluşundan ötürü böyle anılmıştır. Taberî bu izahların hepsinde haklılık payının bulunduğunu belirtir (XVII, 151-152).

Aynı âyette geçen tavaftan maksat hac ibadetinin rükünlerinden olan ziyaret tavafıdır. Taberî âyetin bu kısmını "vedâ tavafı" olarak açıklayan bir rivayete yer vermekle beraber, burada Arafat vakfesinden sonra kurban bayramının birinci günü veya sonrasında yapılan farz tavafın kastedildiği hususunda görüş birliği bulunduğunu belirtir (XVII, 152).

Tavaf sözlükte "dönmek, dolaşmak" anlamlarına gelir; dinî bir terim olarak Kâbe'nin etrafını şartlarına ve âdâbına uygun olarak dolaşmayı ifade eder. Kâbe sola alınarak ve Hacerülesved'in bulunduğu köşeden veya hizasından başlanarak Kâbe'nin etrafında dönüp aynı noktaya gelindiğinde bir *şavt* (tur) yapılmış olur. Bir tavaf yedi şavttan oluşur. Bakara sûresinin 158. âyetinde yine hac ve umre fiillerinden biri olup

Safâ ile Merve arasında koşma anlamına gelen "sa'y"dan söz edilirken de tavaf etme fiili kullanılmıştır. Fakat yukarıda verilen terim anlamıyla tavaf fiilinin Kur'an'daki tek kullanımı bu âyette yer almaktadır. Burada emir kipinin kullanılmış olması da farz tavafın kastedildiğini gösterir. Belirlenen vakitte Kâbe'nin etrafında yapılması gereken bu "ziyaret tavafı" (diğer adıyla ifâda tavafı) dışında hac menâsikinden olan iki çeşit tavaf daha vardır. Bunlardan "kudûm tavafı" Mekke'ye geliş tavafı demektir. Buna "lika tavafı" da denir. İfrad veya kıran haccı yapan âfâkîlerin (Mîkat sınırı dışından gelenlerin) Kâbe'yi selâmlama amacıyla bu tavafı yapmaları sünnettir (Mâlikîler'e göre vâciptir). Üçüncü tavaf türü ise, Kâbe ile vedalaşma anlamı taşıdığı için "veda tavafı" diye anılır, diğer adı "sader tavafı"dır. Mekke dışından gelenlerin memleketlerine dönerken bu tavafı yapmaları vâciptir (Mâlikîler'e göre sünnettir). Bu üç tür tavafın dışında, Mekke-i Mükerreme'de bulunan kimselerin zaman zaman yaptıkları nâfile tavafa "tatavvu' tavafı" denir. Bu tavaf, Mekke dışından gelenler hakkında nâfile namaz kılmaktan daha faziletlidir. Öte yandan, (dört şavtı) umrenin rüknü sayılan tavaf "umre tavafı" diye anılır (bilgi için bk. Sâlim Öğüt, "Tavaf", *İFAV Ans.*, IV, 295-299).

30. âyetin "Öyleyse pislikten yani putlardan uzak durunuz" şeklinde çevirdiğimiz kısmına, "Öyleyse putlara taparak şeytana uymayınız" anlamı da verilmiştir (birinci mânayı destekleyen izah için bk. İbn Âşûr, XVII, 253; ikinci mânayı destekleyen izah için bk. Taberî, XVII, 153-154).

Aynı âyette asılsız sözden kaçınılması istenirken, bir taraftan Allah'a ortak koşmanın Allah'a iftira anlamına geldiği, diğer taraftan yalan söylemenin büyük günahlardan olduğu belirtilmiş olmaktadır. Kur'an'ın pek çok yerinde, başta Allah hakkında uydurulan asılsız sözler olmak üzere, yalancılığı ağır biçimde mahkûm eden ifadeler vardır. Daha çok "kezib" kelimesiyle bazan da bu âyette olduğu gibi "kavle'z-zûr" şeklinde anılan asılsız söz söyleme veya *yalan*, İslâm ahlâk kültüründeki ifadesiyle "ümmü'l-habâis" yani bütün kötülüklerin anasıdır. Çünkü yalan, kötülük ve haksızlıkları, çirkinlik ve edepsizlikleri örtbas etmek için başvurulan bir yoldur. İnsan yalan söyledikçe kötülük işleme cesareti ve alışkanlığı artar. Hz. Peygamber bir hadisinde bu hususa dikkat çekmiştir (bk. Buhârî, "Edeb", 69; Müslim, "Birr", 102-105). İslâm âlimleri Hz. Peygamber'in bir hadisine dayanarak (Tirmizî, "Birr", 26;

Müsned, VI, 459-461), sadece şu üç durumda bilerek yalan söylemeyi câiz görmüşlerdir: Savaşta düşmanı yenmek için; insanların arasını düzeltmek ve barıştırmak için; yıkılmak üzere olan bir aileyi kurtarmak için (Mustafa Çağrıcı, "Yalan", *İFAV Ans.*, IV, 474-475; yalan şahitliği hakkında bk. Furkan 25/72; bu âyette geçen "en'âm" kelimesinin anlamı için bk. Mâide 5/1; yasak olduğu bildirilen hayvan etleri hakkında bilgi için bk. Bakara 2/173).

31. âyetteki "Allah'ın birliğine iman edenler" diye çevirdiğimiz *hunefâ* kelimesinin tekili *hanîf*tir (bu kelimenin anlamı hakkında bk. Bakara 2/135; Nahl 16/120-121). Bu âyette şirke saplanıp kalmış kişinin durumuyla ilgili bir benzetme yapılmaktadır. Değişik biçimlerde açıklanan bu teşbihten çıkan sonuç şudur: Allah'a ortak koşan insan seçkin konumunu yitirip bayağılaşır, yırtıcı kuşların didiklediği leş, rüzgârın savurduğu cansız vücut parçacıkları gibi olur; şirkte ısrarcı davranmanın insanı bir süre ortalıkta bırakıp bocalatması, sonunda helâke sürüklemesi kaçınılmazdır (İbn Âşûr, XVII, 254-255; 32 ve 36. âyetlerde geçen ve "nişaneler" diye çevirdiğimiz "şeâir" kelimesinin açıklaması için bk. Mâide 5/2).

33. âyetteki "onlar" zamirini "hac fiilleri" şeklinde açıklayanlar olmuşsa da müfessirlerin çoğunluğuna göre burada kastedilen kurbanlıklardır (Râzî, XXIII, 33). 34. âyette geçen "mensek" kelimesi genellikle kurban kesme ibadeti anlamında yorumlanmıştır; fakat bunu kurban kesme yeri veya kurban kesme usulü mânasında anlayanlar da olmuştur.

34. âyette geçen ve "Allah'ın buyruklarına içtenlikle teslimiyet gösteren kimseler" diye çevirdiğimiz "muhbitîn" kelimesine, "gönlü Allah'a yönelmekle huzur bulanlar, içtenlikle tövbe edenler, alçak gönüllü kimseler, haksızlık etmeyen ve haksızlığa uğradığında da özverili davrananlar" gibi mânalar da verilmiştir (Taberî, XVII, 161).

36. âyette geçen *büdn* kelimesi Arap dilinde "iri yapılı" anlamına gelir. Bu sebeple kelime özellikle "develer" anlamında kullanılır. Sığır cinsini de kapsar biçimde kullanıldığı genellikle kabul edildiği (bk. Taberî, XVII, 162-163; Râzî, XXIII, 35) ve bağlama daha uygun düştüğü için meâlinde kelime "büyükbaş hayvanlar" şeklinde çevrilmiştir.

37. âyette bütün kulluk davranışlarının ortak ilke ve amacına kurban örneğinden hareketle dikkat çekilmektedir. Bütün ibadetler kulun

kendini olgunlaştırması, hayatını anlamlandırması ve yüce yaratıcısına yaklaşması tarzında üstün amaçlarla yapılmalıdır; Cenâb-ı Allah'ın buna ihtiyacı yoktur, ihtiyacı olan kuldur. Şu halde ibadetlerde dinen belirlenen forma sadık kalmak da Allah'ın iradesine boyun eğme mânası taşıdığı için değerlidir; bu biçimler asıl amaçtan kopmadığı sürece değerini koruyabilir, aksi takdirde içi boş birer kalıp haline gelir.

38. Bu âyetler kümesinin ilkinde Allah yolundan ve Mescid-i Harâm'dan alıkoyma çabası içinde olan inkârcıların elîm bir azaba çarptırılacakları belirtilip hac ve kurban ibadetinin önemi üzerinde durulmuştu. Bir taraftan inkârcıların ortaya koyduğu fiilî durumu diğer taraftan da haccın ve Mescid-i Harâm yakınlarında ifa edilecek kurban vecîbesinin önemini dikkate alan müminlerin hatırına gelebilecek tereddüt giderilmekte ve Allah'ın iman edenlerle beraber olduğu, onları koruyup destekleyeceği bildirilmektedir (Râzî, XXIII, 38). Bu bağlamda âyeti bu şekilde açıklamak mümkün olmakla beraber, burada müminlerin geneline yönelik ve bütün zamanlar için geçerli bir mesaj bulunduğu da açıktır. Buna göre inanan insanların zorluklar karşısında yılmayıp mücadele vermeleri, Allah'a dayanıp güvenmeleri, hiçbir zaman O'nun yardım ve desteğinden ümit kesmemeleri, Cenâb-ı Allah'ın hainlerin ve nankörlerin tuzaklarını bertaraf etmeye muktedir olduğunu hatırdan çıkarmamaları gerekir. Bu âyeti, müteakip âyet grubuyla irtibatlandırarak açıklayan müfessirler de vardır.

39 – 48

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ
٣٩ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا
رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ
صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا

وَلَيَنْصُرَنَّ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُۜ اِنَّ اللّٰهَ لَقَوِيٌّ عَز۪يزٌ ﴿٤٠﴾ اَلَّذ۪ينَ اِنْ مَكَّنَّاهُمْ
فِي الْاَرْضِ اَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ وَاَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا
عَنِ الْمُنْكَرِۜ وَلِلّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُورِ ﴿٤١﴾ وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ
قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودُۙ ﴿٤٢﴾ وَقَوْمُ اِبْرٰه۪يمَ وَقَوْمُ لُوطٍۙ ﴿٤٣﴾
وَاَصْحَابُ مَدْيَنَۚ وَكُذِّبَ مُوسٰى فَاَمْلَيْتُ لِلْكَافِر۪ينَ ثُمَّ اَخَذْتُهُمْۚ
فَكَيْفَ كَانَ نَك۪يرِ ﴿٤٤﴾ فَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ
خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا وَبِئْرٍ مُعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَش۪يدٍ ﴿٤٥﴾ اَفَلَمْ يَس۪يرُوا
فِي الْاَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَٓا اَوْ اٰذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَاۚ
فَاِنَّهَا لَا تَعْمَى الْاَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّت۪ي فِي الصُّدُورِ ﴿٤٦﴾
وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ وَعْدَهُۜ وَاِنَّ يَوْمًا عِنْدَ
رَبِّكَ كَاَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٤٧﴾ وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ اَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ
ظَالِمَةٌ ثُمَّ اَخَذْتُهَاۚ وَاِلَيَّ الْمَص۪يرُ ﴿٤٨﴾

Meâli

39. Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette kadirdir. **40.** Onlar sırf

"Rabbimiz Allah'tır" dediklerinden dolayı haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah'ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler –ki oralarda Allah'ın adı bol bol anılır– yıkılır giderdi. Allah kendi dinine yardım edenlere muhakkak yardım edecektir. Kuşkusuz Allah güçlüdür, mutlak galiptir. **41.** Onlar öyle kimselerdir ki, kendilerine bir yerde egemenlik versek, namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler ve kötülükten alıkoymaya çalışırlar. İşlerin sonu Allah'a varır. **42-44.** Şayet seni yalancılıkla itham ediyorlarsa bilesin ki senden önce Nûh, Âd ve Semûd kavimleri, İbrâhim'in kavmi, Lût'un kavmi ve Medyen halkı da (peygamberlerinin bildirdiklerini) yalan saymışlardı. Aynı şekilde Mûsâ da yalancılıkla itham edilmişti. Ben ise o inkârcılara biraz süre tanıdım ve sonra onları kıskıvrak yakaladım. Hadlerini bildirişim nasıldı bir bilsen! **45.** Nitekim zulme dalmışken helâk ettiğimiz nice beldeler var ki evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıpıssız kalmıştır. Şimdi oralarda kullanılamaz hale gelmiş nice kuyular, (harap olmuş) nice görkemli köşk var! **46.** Yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar mı ki ibret alacakları kalpleri yahut işitecek kulakları olsun! Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir. **47.** Onlar senden azabın çabuk gelmesini istiyorlar. Allah vaadinden asla dönmez. Bilinmeli ki, rabbinin katındaki bir gün sizin saymakta olduklarınızın bin yılı gibidir. **48.** Nice belde var ki, ahalisi zulme dalmış olduğu halde onlara biraz süre verdim, sonra da onları kıskıvrak yakaladım. Dönüş yalnız banadır.

Tefsiri

39-41. Genellikle bu âyetlerin Kur'an'da savaş izni veren ilk âyetler olduğu kabul edilir. Konuya ilişkin rivayetlere göre Mekke'de müşriklerin ağır baskı ve işkencelerine mâruz kalan müslümanlar onlara karşılık vermek istediklerinde Resûlullah, Allah'tan savaş izninin gelmediğini söyleyip kendilerine sabırlı olmalarını tavsiye etmiş, nihayet bu âyetlerin gelmesiyle ilk savaş müsaadesi verilmiştir. Bu izaha göre âyetlerin Medine döneminin başlangıcında inmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte, âyetlerin Mekke'den Habeşistan'a göç etmek zorunda

kalan müslümanlar hakkında indiğine dair rivayetler ışığında bunların Mekke'de inmiş olabileceğini düşünen müfessirler de vardır. Onlara göre burada, müminlerin zulüm ve baskı altında bulunduklarının tescil edilip hicrete izin verildiğinin bildirilmesi ve Allah'ın müslümanlara nasip edeceği zaferin yakın olduğu ima edilerek onlara moral verilmesi amaçlanmıştır (Şevkânî, III, 514-516; Derveze, VII, 104-105). Öte yandan, burada Hz. Peygamber ve ashabına verilmiş genel bir savaş izninden söz edildiği yahut bu iznin sadece Mekke'den Medine'ye hicret etmek için yola çıktıkları sırada engellenmeye çalışılan belirli bir grup müslüman için olduğu yönünde de rivayetler bulunmaktadır (bk. Taberî, XVII, 171-173).

39 ve 40. âyetler birlikte değerlendirildiğinde, inanç özgürlüğünü ve dinin icaplarını yaşama serbestisini sağlama hedefinin, savunma hazırlıklarını haklı kılan sebeplerin başında geldiği söylenebilir (İslâm'ın savaş konusuna bakışı hakkında açıklama için bk. Bakara 2/190-193; savaşın "dinde zorlama olamayacağı" ilkesi açısından değerlendirilmesi için bk. Bakara 2/256; Kur'an'da "öldürme" emrinin geçtiği ifadeler için bk. Tevbe 9/5; Kur'an'da "cihad" kavramı ve savaşla ilişkisi hakkında bk. Nisâ 4/84, 95; Mâide 5/35).

40. âyette geçen ve sırasıyla "manastırlar, kiliseler, havralar" şeklinde tercüme edilen kelimeler genel kabul esas alınarak çevrilmiştir; buna göre anılan kelimelerin ilki rahiplerin ibadet için kapandıkları yüksek ve sarp yerlere yapılmış inziva yerleri, ikincisi hıristiyanların ve üçüncüsü yahudilerin ibadet mahalleri anlamındadır. Tefsirlerde, bunların hangi din mensuplarına ait mâbedler olduğu hususunda farklı görüşler de bulunmaktadır (bk. Taberî, XVII, 175-177; Râzî, XXIII, 40; İbn Âşûr, XVII, 277-278). Bu âyetin "ki oralarda Allah'ın adı bol bol anılır" şeklinde çevrilen kısmını sadece mescidlerin sıfatı olarak yorumlayan müfessirler de vardır (Şevkânî, III, 515). Bu yorumu esas alan Elmalılı Muhammed Hamdi, burada bir taraftan İslâm'daki ibadetlerde Allah'ı çokça anmanın temel hedef olduğuna, bir taraftan da âyette değinilen diğer din mensuplarına ait mâbedlerde asıl amaç olan Allah'ı anmaktan uzaklaşılıp başka maksatlarla kullanılır hale getirildiğine işaret bulunduğunu belirtir (V, 3409). Bütün ilâhî dinlerdeki ibadetlerde Allah'ı çokça anmanın temel hedef olduğunda kuşku yoktur; âyette diğer din

mensuplarına ait mâbedlerde bu aslî amaçtan uzaklaşıldığına dair bir işaret bulunduğunu söylemek de isabetli görünmemektedir.

Aynı âyetin "eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı" şeklinde tercüme ettiğimiz kısmı hakkında değişik yorumlar yapılmıştır (bk. Râzî, XXIII, 39-40). Taberî bu konudaki başlıca yorumları aktardıktan sonra, burada özel bir durumun kastedildiğine dair bir açıklama bulunmadığına göre âyeti kapsamlı biçimde anlamanın uygun olacağını belirtir. Buna göre âyeti yorumlarken, Allah'ın, O'nun birliğine inananlara, putperestlere karşı mücadele gücü vermesi, topluma bireylerinin birbirlerine haksızlık etmelerini önleyen bir yönetim nasip etmesi, tanıklık vb. hukukî yolları göstererek hak sahiplerinin hak gaspı yapan tarafa karşı korunmasını sağlaması gibi durumları göz önünde bulundurmak gerekir (XVII, 174-175).

Tefsirlerde genellikle, 41. âyette övülen kişilerin kendilerine hicret veya savaş izni verilen sahâbîler olduğu belirtilir. Bununla birlikte âyetteki ifadenin Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak isteyen bütün müminleri kapsayacak biçimde anlaşılmasına bir engel bulunmamaktadır. Burada asıl dikkat çekilmek istenen nokta, kendilerine imkân ve güç lutfedilen gerçek müminlerin, bu imkânlara kavuşunca adaleti elden bırakmamaları, ahlâkın bozulmasına fırsat vermemeleri ve bunu güvence altına almak için de dinin temel umdelerine sıkı biçimde sarılıp onlara sahip çıkma çabası içinde olmaları gerektiğidir ("İyiliği emretme ve kötülükten alıkoymaya çalışma" şeklinde çevirdiğimiz "emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker" ifadesinin açıklaması için bk. Âl-i İmrân 3/104; Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için başka yere göç etme konusunda bk. Nisâ 4/100).

42-44. Müşriklerin müminlere yaptıkları eziyet ve özellikle Resûlullah'ı yalancılıkla itham etmeleri dolayısıyla Hz. Peygamber'e ve ona inananlara teselli verilirken, bu tutumun, inkârcıların eski dönemlerden beri atalarından devraldıkları bir gelenek olduğu hatırlatılmaktadır. Bu âyetlerde zikredilen bütün toplumlar peygamberlerini yalancılıkla itham etme tutumunun öznesi olarak gösterildiği halde Hz. Mûsâ hakkında "O da yalancılıkla itham edilmişti" şeklinde edilgen bir fiil kullanılması, onun kendi halkı tarafından değil Firavun ve adamları tarafından yalancılıkla itham

edildiğine işaret etmektedir; çünkü Taberî'nin de belirttiği gibi (XVII, 179), Mûsâ'nın kendi kavmi –birçok kötülük işlemesine ve nankörce davranmasına karşın– O'nun peygamber olduğunu inkâr etmemişlerdi.

45-48. Dünya menfaati ve arzuları uğruna peygamberleri yalancılıkla itham edip insanlar üzerindeki haksızlık ve baskılarını sürdürenlerin, ne kadar debdebeli bir hayat yaşamış olurlarsa olsunlar, sonunda iflâh olmadıkları, er-geç cezalarını gördükleri Kur'an'ın birçok âyetinde ifade edilmiştir. Burada da böyle zulme dalmış nice topluluğun daha dünyada iken cezalandırılıp insanlık için ibret levhaları kılındığına değinilmektedir. 45. âyette hemen cezalandırma, 48. âyette de biraz süre verdikten sonra cezalandırma örneklerine işaret edilerek, bu hususun mutlak güç ve hikmet sahibi olan Allah'ın takdirinde olduğuna, ayrıca inkârcılık ve hak tanımazlık batağına saplanmış olduğu halde işleri yolunda gidenlerin bu durumuna aldanmamak gerektiğine dikkat çekilmiştir. 45. âyette geçen *hâviye* kelimesi Arapça'da hem "düşmüş" hem de "boş kalmış" anlamına geldiği için "hâviyetün alâ urûşihâ" ifadesine "çatıları çöküp duvarları onların üzerine düşmüş" veya "çatıları ayakta olmakla beraber bomboş kalmış" şeklinde mâna vermek mümkündür (Râzî, XXIII, 43-44). Meâlinde her iki anlamı dikkate alarak bu kısmı, "evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıpıssız kalmıştır" şeklinde çevirmeyi tercih ettik.

46. âyette kullanılan hayret ifadesiyle inkârcıların seyahat etmedikleri değil, bunlardan gezip dolaşanların etraflarına ibret gözüyle bakmadıkları ve anlatılanları ibret kulağıyla dinlemedikleri, bizzat seyahat etmeyenlerin de gezip dolaşanlardan aldıkları haberleri böyle bir değerlendirmeye tâbi tutmadıkları anlatılmak istenmiştir (İbn Âşûr, XVII, 287-288).

47. âyette geçen "Rabbinin katındaki bir gün sizin saymakta olduklarınızın bin yılı gibidir" ifadesi hakkında değişik yorumlar yapılmıştır. İlk dönem âlimlerinden, buradaki "gün"den maksadın, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günlerden bir gün yahut âhiret günleri veya kıyamet günü olduğu yönünde rivayetler bulunmaktadır (bk. Taberî, XVII, 183-184). Bu ifade ile azabın çabuk gelmesini isteyenler arasında nasıl bir fikrî bağlantı bulunduğu hususunda Taberî'nin zikrettiği yorumlardan ikisi şöyledir: **a)** Onlar dünyadaki azabın çabuk gelmesini isteyince

Allah da vaadinden dönmeyip dünyadaki cezalarını vereceğini bildirmiş ve kendi katında onlara dünyada ve âhirette vereceği bir günlük azabın insanların dünyada saydıklarıyla bin yıl gibi olduğunu açıklamıştır. **b)** Allah onlara acele etmeyip kendi tayin ettiği vadeye kadar mühlet verdiğini, onlar bakımından çok uzun görünen sürenin kendisi bakımından yakın olduğunu bildirmiştir. Taberî bu görüşü doğruya en yakın bulduğunu, dolayısıyla bu âyetin şöyle anlaşılmasının uygun olacağını belirtir: Allah katındaki günlerden biri olan kıyamet günü sizin saymanızla bin yıla denk düşen bir gündür; bu O'na uzak değildir, size ise uzakta görünür. Bu sebeple O cezalandırmak istediğinin cezasını vermekte acele etmez, tayin ettiği müddetin sonuna bırakır (XVII, 184).

Bu konuda Zeccâc'ın yorumu da şöyledir: Allah Teâlâ'nın kudreti açısından bir gün ile 1000 yıl aynıdır. Dolayısıyla onların çabucak gelmesini istedikleri azabın hemen vukuu ile geciktirilmesi arasında ilâhî kudret açısından fark yoktur. Şu var ki Allah mühlet vererek lutufta bulunmuştur. Ferrâ ise bu ilişkiyi şöyle açıklar: Bu, onlara âhiretteki azaplarının ne kadar uzun olacağı yönünde bir tehdit anlamı taşır, yani onların âhiretteki azaplarının bir günü (buradaki hesaplarıyla) 1000 yıl gibi olacaktır. Bir başka izaha göre âhiretteki bir korku ve şiddet günü dünyada korku ve şiddetle geçen 1000 yıl gibidir; nimet günleri de buna göre düşünülmelidir (Şevkânî, III, 518-519).

Râzî'nin zikrettiği şu iki yorumdan ilki Ebû Müslim'e ait olup kendisi de bunu tercih eder: **a)** Uğrayacakları azap onlara 1000 yıllık acı verecektir, bunu bilseler acele gelmesini istemezlerdi. **b)** Allah'a nisbetle bir gün ile 1000 yılın farkı yoktur, çünkü O mutlak kadirdir; şu halde O'nun bir gün mühlet vereceğini kabul etmeleri halinde 1000 yıl süre verebileceğini de kabul etmeleri gerekir (XXIII, 46).

Esed'in belirtilen bu izahlardan bir kısmıyla örtüşen şu yorumu bize de uygun görünmektedir: İnsanın "zaman" ya da "süre"den anladığı şeyin Allah'a göre bir anlamı yoktur. Çünkü O, zamandan münezzehtir, zamanın ötesindedir, başlangıcı ve sonu yoktur. O'nun için –insanların hesaplamalarına göre– ha bir gün ha 1000 yıl aynı şeydir (II, 680; krş. Meâric 70/4).

49 – 51

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّمَٓا اَنَا لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌۚ ﴿٤٩﴾ فَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَر۪يمٌ ﴿٥٠﴾ وَالَّذ۪ينَ
سَعَوْا ف۪ٓي اٰيَاتِنَا مُعَاجِز۪ينَ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَح۪يمِ ﴿٥١﴾

Meâli

49. De ki: "Ey insanlar! Ben sizin için sadece apaçık bir uyarıcıyım." **50.** İman edip iyi işler yapanlar için bağışlanma ve çok değerli nimet vardır. **51.** Âyetlerimize karşı birbirleriyle yarışırcasına çaba harcayanlar ise cehennemliktirler.

Tefsiri

49-51. Resûlullah'tan, hitap ettiği inkârcılara kendi görevinin mahiyetini yani sadece bir uyarıcı olduğunu, yoksa azabı çabuklaştırmak veya ertelemek gibi bir yetki ve görevinin bulunmadığını açıklaması istenmektedir. Ardından, bu uyarılara kulak verip iman eden ve imanına uygun davranışlar sergileyenleri, Allah tarafından bağışlanma ve değerli nimetlerin yani cennet ve ebedî mutluluğun beklediği bildirilmekte; daha sonra da, Allah'ın bunca âyetine, yani peygamber ve kitap göndermiş, evreni de kendi varlığının ve birliğinin delilleriyle donatmış olmasına rağmen bu kanıtları çürütmek için boşu boşuna çaba harcayanların acı âkıbeti hatırlatılmaktadır. 51. âyetin "birbirleriyle yarışırcasına" şeklinde çevrilen kısmı "(Allah'ı) âciz bırakabileceklerini sanarak" şeklinde de anlaşılmıştır (Taberî, XVII, 185).

52 – 55

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ اِلَّٓا اِذَا تَمَنّٰٓى اَلْقَى الشَّيْطَانُ

فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ
وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٢﴾ لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً
لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي
شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ
فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَى صِرَاطٍ
مُسْتَقِيمٍ ﴿٥٤﴾ وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ
السَّاعَةُ بَغْتَةً أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ ﴿٥٥﴾

Meâli

52. Senden önce hiçbir resul ve nebî göndermedik ki, o bir temennide bulunduğunda şeytan ille de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın. Fakat Allah şeytanın katmaya çalıştığını iptal eder. Sonra Allah kendi âyetlerini (onun kalbine) sağlam olarak yerleştirir. Allah hakkıyla bilendir, hikmetle yönetendir. **53.** Bu, şeytanın kattığını kalplerinde hastalık bulunanlar ve yürekleri katılaşmış olanlar için sınama vesilesi kılması içindir. Şüphesiz zalimler derin bir ayrılığa düşmüşlerdir. **54.** Bu bir de, kendilerine ilim verilenlerin, onun rabbin tarafından gelmiş kesin gerçek olduğunu anlamaları, ona iman etmeleri ve böylece bütün kalpleriyle ona bağlanmaları içindir. Muhakkak ki Allah iman edenleri dosdoğru bir yola iletir. **55.** İnkâr edenler ise, son saat kendilerine ansızın gelinceye veya sonu olmayan günün azabı kendilerini yakalayıncaya kadar Kur'an hakkında hep şüphe içinde kalacaklardır.

Tefsiri

52-55. Kur'an'da değişik vesilelerle peygamberlerin, bir yandan Allah'tan vahiy aldıklarına diğer yandan da bir beşer olduklarına yani onlara ulûhiyyet izâfe etme gibi bir aşırılığa gidilmemesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Tarih boyunca geniş kitlelerin bu iki özelliği sağlıklı değerlendirebilme hususunda içine düştükleri vahim hatanın günümüzde de büyük ölçüde sürdüğü göz önüne alındığında, Kur'an'ın bu konudaki ısrarlı uyarıları ve açıklamaları daha iyi anlaşılmaktadır. Gerçekten, vahiy alma özelliğinin sağlıklı yorumlanmaması neticesinde bir peygambere hatta bu mertebede bile olmayan bir beşere tanrılık yakıştırmaya varan aşırılık, başta hıristiyan muhit olmak üzere pek çok inanç çevresini sapkınlığa götürmüştür. Buna karşılık, peygamberin beşer olma özelliğini, onun Allah'tan vahiy almasına engel görmek de din kurumunu ve vahiy kavramını temelsiz ve içi boş addetme gibi tehlikeli bir sonucu beraberinde getirmektedir. Bu âyetlerde peygamberlerin, ilâhî mesajı tebliğ görevlerini yerine getirirlerken, insan olmaları hasebiyle bazı beşerî duygu ve düşünceleri de bu mesaja karıştırmış olup olamayacakları hususunda hatıra gelebilecek bir soruya cevap verilmektedir.

52. âyetteki anlatıma göre beşer olması dolayısıyla peygamber de, görevini yürütürken zihninden bazı düşünceler ve gönlünden birtakım arzular geçirebilir. Ama bunlar bir peygambere yaraşmayacak düşünce ve temenniler olamaz. Peygamberin asıl görev ve hedefi insanlara hidayet yolunu göstermek olduğuna göre bu düşünce ve arzuların, çevresindekilerin ve mesajı ulaştırabilecekleri bütün insanların bir an önce yanlış inanç ve uygulamaları terkedip hak yola girmeleriyle ilgili olması tabiidir. Nitekim birçok âyette Hz. Peygamber'in, çevresindekilerin hemen imana gelmeleri için çırpındığı ve kendilerine yapılan uyarılara rağmen hakikate kulak tıkayanların korkunç âkıbetlerini düşünerek derin üzüntü duyduğu ifade edilmektedir. Fakat bu noktada onların beşer olma özelliğinden yararlanarak ilâhî mesaja bir şeyler karıştırmaya çalışan şeytanın faaliyeti devreye girer. Bu aşamada şeytanın peygamberin zihnine ve gönlüne atacağı düşünce ve arzuların ise yukarıda belirtilen –peygambere yaraşır– çizgidekinin aksi yönde olması da kaçınılmazdır. İşte 52. âyette, beşer olma özelliğinin istismarı çabası içindeki şeytanın

faaliyeti ile insanlara dini tebliğ etmekle görevlendirilen peygamberin özel bir himayeye alınmasını murat eden ilâhî iradenin çatıştığı bu ince sınıra değinilmektedir. Mutlak hikmet sahibi olan Allah akıl nimetiyle donattığı insanı sınarken ilâhî çağrı ile şeytanın çağrısı arasında seçim yapma imkân ve sorumluluğunu kendisine bırakmış ve âhiretteki durumunu da –ilke olarak– bu irade sınavındaki başarısına bağlamıştır. Âyetten, ilâhî mesajı insanlara iletme ve onları bu doğrultuda eğitme görevi verilen peygamberlerin –bu konularda hata yapıp insanları yanlış yönlendirmekten korunmaları için– şeytanın fitnesi ile sınanmaktan istisna edildikleri; bu görevi yapanların, son tahlilde, –beşer de olsalar– şeytan kaynaklı bir bildirimde bulunmalarının mümkün olmadığı, dinî bildirim çerçevesinde tebliğ ettikleri her şeyin ilâhî kontrol altında bulunduğu anlaşılmaktadır.

Tefsirlerin çoğunda bu âyetle, Hz. Peygamber'in Necm sûresinin bazı âyetlerini okurken, araya müşriklerin putlarından övgüyle söz eden bir ilâvenin sokuşturulması olayı arasında bağ kuran açıklamalar ve bu çerçevedeki rivayetlerin kritiği yapılır (Garânîk Olayı diye bilinen bu olay hakkında bilgi ve değerlendirme için bk. Necm 53/19-20). İbn Âşûr kendi başına rahat anlaşılır bir anlam örgüsü taşıyan bu âyetin tefsiri için bu tür zorlamalara girilmesini haklı olarak eleştirmektedir (XVII, 303). Bu ve devamındaki âyetlerin bağlamı ve ifade akışı incelendiğinde burada ele alınan konunun şu olduğu kolayca anlaşılmaktadır: Peygamberlerin getirdikleri bir idealizm, bir mefkûre ve bir fikrî çaba (ümniye) ürünü değildir; peygamberin günahsızlığı (ismet) ve kesin bilgi sahibi oluşu vahiy almasından kaynaklanır. Bir kimse peygamber bile olsa beşer sıfatıyla bir şeyi düşünüp arzuladığında şeytan ona gerçek olmayan şeyler katmaya çalışır. Peygamber kişisel bir düşünce veya arzusunun peşinde olduğunda şeytanın bunlara bir şeyler katıştırma çabasına imkân bırakılmasa bu takdirde beşerîlik vasfı ortadan kaldırılmış olurdu. Şeytanın peygamberin zihnine ve gönlüne attıkları silinip Allah'ın âyetleri sağlam biçimde yerleştirilmeseydi o zaman da vahiyle beşerî düşünce ve ideallerin farkı olmazdı ve bu durumda ilim ehli Kur'an'ın, dolayısıyla peygamberliğin Allah tarafından hak ve sabit olduğunu bilemezlerdi (Elmalılı, V, 3414-3416). Öte yandan, müşriklerin ilâhî âyetleri etkisiz hale getirmek için birbirleriyle yarışırcası-

na çaba harcamalarından söz eden 51. âyetle bu âyet arasında bağ kuran Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin izahı zikre değer görünmektedir. Ona göre burada belirtilen şeytandan maksat "insan şeytanı" olabilir; esasen, bu âyette Resûl-i Ekrem'e herhangi bir göndermede bulunulmamakta, sadece önceki peygamberlerin durumuna işaret edilmektedir (bk. İsmail Cerrahoğlu, "Garânîk", *DİA*, XIII, 365).

52. âyette "temennide bulunma" anlamıyla çevrilen *temennâ* fiili "dilemek, arzu etmek, ummak" gibi mânalara geldiği gibi, "okuma" anlamında da kullanılmıştır. Bu sebeple bazı müfessirler âyeti "peygamber (gelen vahyi) okuduğunda" mânasına göre açıklamışlardır (meselâ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî bu kanaattedir; bk. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, II, vr. 483b'den naklen, İsmail Cerrahoğlu, "Garânîk", *DİA*, XIII, 364). İbn Âşûr, Hassân b. Sâbit'e nisbet edilen bir şiirde bu fiilin "okumak" anlamında kullanıldığı doğru olsa bile, âyette yer alan ve aynı kökten gelen *ümniyye* kelimesinin "okuma" mânasında kullanılmış olduğunu muhtemel görmediğini belirterek bu yorumu zayıf bulur (XVII, 299).

Söz konusu âyette peygamberlerin bir kısmı için resul, bir kısmı için nebî kelimesinin kullanılmış olması bunlardan ikincinin daha kapsamlı olduğu yönündeki genel kanaati desteklemektedir (Elmalılı, V, 3413-3414; nebî – resul mukayesesi hakkında bk. Bakara 2/61; A'râf 7/157). Yine bu âyette geçen ve "sonra" şeklinde tercüme ettiğimiz *sümme* kelimesi bir zaman sıralamasını değil, derece sıralamasını ifade içindir; bir başka anlatımla burada "ihkâm"ın yani Allah'ın âyetlerini (peygamberinin kalbine) sağlam olarak yerleştirmesinin "nesih"ten yani bâtıl olanı iptalden daha önemli olduğu belirtilmek istenmiştir (Elmalılı, V, 3415).

55. âyette "sonu olmayan" şeklinde çevrilen *akîm* kelimesi "kısır kadın" demek olup mecazen daha çok "meş'ûm, uğursuz" anlamında kullanılır. Bazı müfessirler burada Bedir Savaşı'nın, bazıları da kıyamet veya azap gününün kastedildiğini belirtip böyle bir niteleme yapılmasının gerekçeleri ile ilgili açıklamalar yaparlar. Bu izahlar dikkate alınarak, âyetteki tamlamaya "(inkârcılar açısından) çok kötü sonuçlar getiren gün", "bütün ümitlerin ve kurtulma çabalarının sonuçsuz kalacağı gün" mânası da verilebilir (bk. Taberî, XVII, 193-194; Râzî, XXIII, 55-56; İbn Âşûr, XVII, 308). Derveze bu tamlamayı "bir daha benzerinin gelmeyeceği gün" şeklinde açıklamıştır (VII, 111).

56 – 62

الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
فٖي جَنَّاتِ النَّعٖيمِ ﴿٥٦﴾ وَالَّذٖينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَاُو۬لٰٓئِكَ
لَهُمْ عَذَابٌ مُهٖينٌ ﴿٥٧﴾ وَالَّذٖينَ هَاجَرُوا فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ ثُمَّ قُتِلُٓوا
اَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللّٰهُ رِزْقًا حَسَنًاۜ وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقٖينَ
﴿٥٨﴾ لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُۜ وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَلٖيمٌ حَلٖيمٌ
﴿٥٩﴾ ذٰلِكَۚ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهٖ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ
اللّٰهُۜ اِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٦٠﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ الَّيْلَ فِي
النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِ وَاَنَّ اللّٰهَ سَمٖيعٌ بَصٖيرٌ ﴿٦١﴾ ذٰلِكَ
بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهٖ هُوَ الْبَاطِلُ وَاَنَّ اللّٰهَ
هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبٖيرُ ﴿٦٢﴾

Meâli

56. O gün hükümranlık yalnız Allah'ındır; onlar arasında hükmünü verir. İman edip iyi işler yapmış olanlar, nimetlerle dolu cennetlerde olacaklardır. **57.** İnkâr edip âyetlerimizi yalan sayanlara gelince, onlar için alçaltıcı bir azap vardır. **58.** Allah yolunda hicret ettikten sonra

öldürülen yahut ölenlere gelince, Allah onları pek güzel bir nimetle ödüllendirecektir. Allah rızık verenlerin elbette en hayırlısıdır. **59.** Allah mutlaka onları hoşnut olacakları bir yere koyacaktır. Kuşkusuz Allah hakkıyla bilendir, halîmdir. **60.** Böyledir; her kim kendisine yapılana misliyle karşılık verir, sonra yine haksız bir saldırıya uğrarsa Allah ona mutlaka yardım eder. Allah çok bağışlayıcı, çok yarlığayıcıdır. **61.** İşte böyle; Allah geceyi gündüze, gündüzü de geceye katar. Allah her şeyi işitir ve görür. **62.** Böyledir; çünkü Allah hakkın ta kendisidir, O'nun dışında yalvarıp taptıkları ise bâtılın ta kendisidir. Ve şüphe yok ki yüce olan, ulu olan yalnız Allah'tır.

Tefsiri

56-59. Dünyada geçici güç, itibar ve servetle başkaları üzerinde hâkimiyet kurmuş olanların burada ulaştıkları yargıların ve buna göre yaptıkları uygulamanın gerçek bir değere sahip olmadığı, asıl kıymet ifade eden yargının mahşer günü Allah tarafından verileceği; daha önce sınav ortamının gereği olarak yine O'nun iradesiyle elde edilmiş olan sınırlı egemenliklerin o gün tamamen sona ereceği ve mutlak hükümranlığın yalnız Allah'a ait olduğunu herkesin anlayacağı bildirilmekte; ardından da Cenâb-ı Allah'ın vereceği hüküm ve bunun sonuçları hakkında hatırlatmalar yapılmaktadır. Buna göre Allah'a iman edip bu inanca yaraşır iyi işler yapanlar nimetlerle dolu cennetlere konacak, inkârcılıkta direnenler aşağılayıcı cezalara çarptırılacaktır. Bu genel tasniften sonra Allah yolunda hicreti göze alıp yollara düşen ve bu uğurda canlarını feda edenlere özel mükâfatlar bulunduğu ayrıca belirtilmektedir.

60. Bazı müfessirler bu âyetin iniş sebebi olarak şu olayı zikrederler: Bir grup müşrik muharrem ayında bir müslüman topluluğu ile karşılaşmış ve "Nasıl olsa Muhammed'in adamları haram aylarda savaşmazlar" deyip onlara saldırmaya yeltenmişlerdi. Müslümanlar onları uyardıkları halde niyetlerinden vazgeçmediler. Müslümanlar bu haksız saldırıya karşılık verip onları mağlûp ettiler. Olayın duyulması üzerine Medine'deki bazı müminler haram aylarda savaşmış olmaktan ötürü onları kınayan sözler sarfettiler, bunun üzerine âyet indi ve onların haklılığını tescil etti (Taberî, XVII, 195; Şevkânî, III, 526).

61-62. Bütün bu anlatılanların iyi kavranması için ilâhî kudretin herkesçe sürekli olarak görülen nişanelerinden bir örnek verilmekte, her şeyin Allah'ın varlık ve hoşnutluğuyla anlam kazandığı, O'nun dışında tapınılan, kendinden bir şeyler beklenen bütün varlıkların boş olduğu ifade edilmektedir (gecenin gündüze gündüzün de geceye katılması hakkında bk. Âl-i İmrân 3/27).

63 – 66

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً إِنَّ
اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿٦٣﴾ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنَّ
اللّٰهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٦٤﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ
وَالْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ
إِلَّا بِإِذْنِهِ إِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٦٥﴾ وَهُوَ الَّذِي أَحْيَاكُمْ
ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ ﴿٦٦﴾

Meâli

63. Görmüyor musun ki, Allah gökten su indiriyor da yeryüzü yemyeşil oluveriyor! Kuşkusuz Allah latîftir, her şeyden haberdardır. **64.** Göklerde ve yerde ne varsa hep O'nundur. Ve şüphe yok ki kimseye muhtaç olmayan, her türlü övgüye lâyık olan yalnız Allah'tır. **65.** Görmüyor musun ki, Allah yeryüzündekileri ve O'nun emriyle denizde akıp giden gemileri sizin hizmetinize verdi! Kendi izni olmadıkça yer kürenin üzerine düşmemesi için göğü tutan da O'dur. Şüphesiz

Allah insanlara çok şefkatli, çok merhametlidir. **66.** Size hayat veren, sonra sizi öldürecek ve sonra sizi diriltecek olan da O'dur. İnsan gerçekten pek nankördür.

Tefsiri

63-66. Gökten inen suyun yeryüzünü yeşertmesinden, insanlara pek çok kolaylıklar sağlayan deniz araçlarının hareketine ve olağan bir durum olarak algıladığımız yer-gök dengesine kadar evrendeki bütün yasaların, dengelerin ve oluşların hep Cenâb-ı Allah'ın dilemesine ve yaratmasına bağlı bulunduğuna dikkat çekilmekte; "görmüyor musun" sorusuyla, sıradan gibi düşündüğümüz bu durum ve olaylara, onların arkasındaki yüce kudreti farkeden bir bakış yapmamız istenmektedir. 66. âyette belirtildiği üzere, Allah'ın bu büyük nimetlerine ve engin merhametine rağmen insanoğlu nankör davranmakta ısrar eder. Başka âyetlerden de anlaşıldığı üzere, bütün insanlar nankör davranmaz, rabbine şükretmesini bilenler de vardır; fakat burada, basîret sahibi kimselerin ayan beyan görebilecekleri nimetleri görmezden gelme şeklindeki yaygın beşerî zaafa değinilmektedir (âyetlerde verilen örneklerin açıklaması için bk. Bakara 2/22, 29, 164; Ra'd 13/2; İbrâhim 14/32-34; Nahl 16/10-11, 14-16, 65; İsrâ 17/66).

67 – 72

لِكُلِّ اُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِي الْاَمْرِ
وَادْعُ اِلٰى رَبِّكَؕ اِنَّكَ لَعَلٰى هُدًى مُسْتَق۪يمٍ ﴿٦٧﴾ وَاِنْ جَادَلُوكَ فَقُلِ
اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٦٨﴾ اَللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ف۪يمَا كُنْتُمْ
ف۪يهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٦٩﴾ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِؕ
اِنَّ ذٰلِكَ ف۪ي كِتَابٍؕ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَس۪يرٌ ﴿٧٠﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ

اللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهٖ سُلْطَانًا وَمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهٖ عِلْمٌ وَمَا لِلظَّالِمٖينَ مِنْ
نَصٖيرٍ ﴿٧١﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ فٖي وُجُوهِ الَّذٖينَ
كَفَرُوا الْمُنْكَرَ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذٖينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَا
قُلْ اَفَاُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكُمْ اَلنَّارُ وَعَدَهَا اللّٰهُ الَّذٖينَ كَفَرُوا
وَبِئْسَ الْمَصٖيرُ ﴿٧٢﴾

Meâli

67. Biz her ümmet için izleyecekleri dinî kurallar belirlemişizdir. Boşuna bu konuda seninle tartışmasınlar ve sen rabbinin yoluna çağrıda bulunmaya devam et! Sen hakka götüren doğru bir yol üzerindesin. **68.** Şayet seninle yine tartışmaya çalışırlarsa şöyle de: Yapıp ettiklerinizi en iyi bilen Allah'tır. **69.** Hakkında ihtilâf edip durduğunuz hususlarda kıyamet günü Allah aranızda hükmünü verecektir. **70.** Bilmez misin ki, Allah gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir! Bunların hepsi bir kitaptadır. Kuşkusuz bu, Allah için çok kolaydır. **71.** Onlar Allah'ı bırakıp O'nun, kendileri hakkında hiçbir delil indirmediği ve hiç bilgi sahibi olmadıkları varlıklara tapıyorlar. O zalimlerin asla yardımcıları olmayacaktır. **72.** Kendilerine âyetlerimiz açık açık okunduğunda, inkârcıların yüzlerindeki hoşnutsuzluğu hemen farkedersin. Kendilerine âyetlerimizi okuyanlara neredeyse saldıracaklar. Onlara de ki: "Şimdi size bundan daha vahim olanı haber vereyim mi? Cehennem! Allah onu inkâr edenler için belirledi. Ne kötü bir sondur o!"

Tefsiri

67. "Dinî kurallar" şeklinde çevirdiğimiz *mensek* kelimesi "kurban kesme ibadeti, kurban kesme yeri veya kurban kesme usulü" mânalarına geldiği gibi, "ibadet mahalli, ibadet şekli ve din" anlamında da kullanılır. 34.

âyetin bağlamı genel olarak müfessirleri bu kelimeyi kurban kesme ibadeti ile irtibatlandırmaya yöneltmiş olmakla beraber, bu âyette birbirinden farklı yorumlar yapılmıştır. Taberî, "kutladıkları bayram, akıttıkları kan, kestikleri kurban ve hac ibadeti" şeklindeki yorumları aktardıktan sonra, kendisinin burada kurban bayramı günlerinde Mina'da akıtılan kanın kastedildiği yorumunu tercih ettiğini, zira müşriklerle Resûlullah arasında geçen tartışmanın bu konuda olduğunu belirtir (XVII, 198-199). İbn Âşûr, kelimenin "ibadet mahalli" anlamından yola çıkarak bu ifadenin karşı görüşleri geçersiz kılan bir delil taşıdığını ileri sürer. Onun izahına göre âyet, bütün ilâhî dinlerde, Allah'a yakınlaşma amacıyla yapılan ibadet için mekân birliği ilkesinin benimsendiğine, dolayısıyla müşriklerin putları için ayrı ayrı mâbed ve sunaklar yapmalarının bu ilkeyle çeliştiğine dikkat çekmektedir. Şu var ki mensek kelimesiyle 34. âyette "kurban yeri", burada ise "hac mahalli" kastedilmiştir (XVII, 327-328). Râzî (XXIII, 64) ve Şevkânî (III, 526-527) gibi müfessirler ise âyetin bağlamı bir anlam sınırlandırmasını gerektirmediği için kelimeyi din ve din kuralları şeklinde yorumlamışlardır. Biz de aynı gerekçeyle meâlinde bu mânayı tercih ettik.

Bazı rivayetlerde bu âyetin müşriklerin kendiliğinden ölmüş (meyte = murdar) hayvan etinin yasaklanması hükmüne işaretle, "Allah'ın öldürdüğünü haram sayıp yemiyorsunuz da kendi elinizle kestiğinizi helâl sayıp yiyorsunuz" şeklinde yöneltilen eleştiri dolayısıyla indiği belirtilir (Şevkânî, III, 528; Derveze, VII, 118-119).

Âyette her ümmet için dinî kurallar belirlenmiş olduğuna değinilerek, öncelikle Allah tarafından toplumların şartlarına ve beşerî gelişmelere göre farklı dinî hükümlerin bildirilmiş olduğu realitesine dikkat çekilmektedir. Bu gerçeğin göz önünde bulundurulması halinde Mekke putperestlerinin Hz. Muhammed'in peygamberliğini yadırgamamaları ve bu noktadan hareketle bir tartışmaya girmemeleri gerekir. Bu husus kabul edildikten sonra geriye onun getirdiği mesajın sahih bir kaynağa dayanıp dayanmadığı ve doğru yola çağrıda bulunup bulunmadığı meselesi kalır ki, âyetin devamında bu noktaya açıklık getirilmiş, Resûlullah'tan rabbinin yoluna çağrıya devam etmesi istenmiş ve kendisinin dosdoğru bir yolda olduğu bildirilmiştir.

68-70. Önceki âyette Hz. Peygamber'in haklı konumu aydınlığa kavuşturulduğu için burada karşıtlarının demagojilerine karşılık vermek yerine konuyu Allah'ın ilmine ve kıyamet günü O'nun vereceği hükme havale etmesi istenmiştir. Çünkü Resûlullah çok iyi bilmektedir ki Cenâb-ı Allah evrende olup biten her şeyin ilmine tam olarak sahiptir ve bu bilgilerin bir ana kitapta kayıtlı olmasını murad etmiştir ("levh-i mahfûz" hakkında bilgi için bk. Bürûc 85/22). 70. âyette Allah için çok kolay olduğu bildirilen şeyi izah ederken bazı müfessirler –69. âyetle bağ kurularak– burada kıyamet gününde gerekli hükmü vermesinin kolay olduğunun kastedildiğini belirtirler. Fakat Allah Teâlâ'nın yaratılmışlar âlemiyle ilgili her şeyi içeren bir kitabı var etmesinin kolay olduğu yorumu daha kuvvetli görünmektedir (Taberî, XVII, 200-201).

71-72. İnkârcılıkta inat edip Allah'tan başka varlıklara tapanların katı tutumları eleştirilmekte, kendilerine hakikatleri bildirenlere karşı besledikleri kin ve sergiledikleri çirkin tavır sebebiyle uğrayacakları âkıbete dikkat çekilmektedir. 71. âyetteki "O'nun (Allah'ın) kendileri hakkında hiçbir delil indirmediği" ifadesiyle, bu konuda ellerinde naklî bir delil bulunmadığı, "hiç bilgi sahibi olmadıkları" ifadesiyle de aklî bir delile dayanmadıkları anlatılmak istenmiştir (Râzî, XXIII, 66). 72. âyetin "inkârcıların yüzlerindeki hoşnutsuzluğu hemen farkedersin" şeklinde çevrilen kısmını, "inkârcıların yüzlerindeki münkir tavrını hemen farkedersin" şeklinde anlayanlar da olmuştur (Şevkânî, III, 527).

73 – 76

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُۜ اِنَّ الَّذ۪ينَ تَدْعُونَ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُۜ وَاِنْ يَسْلُبْهُمُ
الذُّبَابُ شَيْـًٔا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُۜ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ ٧٣

مَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِه۪ۜ اِنَّ اللّٰهَ لَقَوِيٌّ عَز۪يزٌ ﴿٧٤﴾ اَللّٰهُ يَصْطَف۪ي
مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِۜ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ بَص۪يرٌۚ ﴿٧٥﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ
اَيْد۪يهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْۜ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٧٦﴾

Meâli

73. Ey insanlar! Size bir misal verilmekte; dinleyin onu: Allah'tan başka kendilerine yalvarıp yakardıklarınız var ya, hepsi bunun için bir araya gelseler bile bir sinek yaratamazlar! Hatta sinek onlardan bir şey kapsa onu dahi ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, kendinden istenen de! **74.** Onlar Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Şüphesiz Allah çok güçlüdür, mutlak galiptir. **75.** Allah meleklerden de elçiler seçer, insanlardan da. Şüphesiz Allah her şeyi işitmektedir, görmektedir. **76.** Onların önlerindekini de arkalarındakini de bilir. Bütün işler Allah'a döndürülür.

Tefsiri

73-74. İnsanların tek bir tanrısı bulunduğunu ikna edici biçimde ortaya koyan ve Allah'tan başkasına ibadet etmenin boş bir davranış olduğunu hatırlatan delillerden, öğüt ve uyarılardan sonra burada da, sahte tanrıların ve onlara tapanların durumunu özlü biçimde anlatan bir misal getirilmiştir. Bu temsilî anlatımda, öncelikle muhataplar bir an için, aklî muhâkemelerini kısıtlayan önyargılardan ve esiri oldukları alışkanlıklardan sıyrılıp akıllarını kullanmaya, verilen örneği can kulağıyla dinlemeye davet edilmektedir. Örnek şudur: Allah'tan başka kendilerine tapılan, yalvarılan bütün varlıklar birleşseler yine de bir sinek dahi yaratamazlar, hatta onlar sineğin kapıp götürdüğünü bile geri alma kudretine sahip değildirler. Kendinden istenen âcizdir, çünkü temizliği ve bakımı için dahi başkasına muhtaçtır; isteyen de âcizdir, çünkü yalvardığı varlığın

kendisine bile hayrı yoktur, o halde isteyen de eli boş kalmaya mahkûmdur.

Buradaki misalin kimin tarafından verildiğine dair değişik yorumlar yapılmış olmakla beraber (bk. Taberî, XVII, 202-203; Şevkânî, III, 529), genellikle bunun Allah tarafından getirilmiş bir misal olduğu kabul edilir. Yine, müfessirler arasındaki genel kanaate göre, "Allah'tan başka kendilerine yalvarılıp yakarılanlar"dan maksat, müşriklerin tapındıkları putlardır. Bazılarına göre burada, insanları Allah'a itaatten alıkoyan lider kesimi kastedilmiştir; bazılarına göre ise maksat, Allah'a âsi olmaya teşvik eden şeytanlardır (Şevkânî, III, 529). "İsteyen" (tâlip) ve "kendisinden istenen" (matlûp) kelimeleriyle kastedilenler hakkında da değişik yorumlar yapılmıştır: Bir görüşe göre sineği yaratmak veya onun kaptığını kurtarmak isteyen konumunda olduğu için tâlipten maksat putlar, matlûptan maksat sinektir; diğer bir yoruma göre tâlipten maksat putlara tapanlar, matlûptan maksat putlardır (Taberî, XVII, 203; Şevkânî, III, 529).

"Allah'ı gereği gibi tanımamaları", O'na gereğince kulluk etmemeleri ve O'na lâyık olduğu biçimde tâzimde bulunmamaları, Allah'ın verdiği nimetlerin kıymetini bilmemeleri, putlara ve süflî arzulara kulluk etmeleri gibi anlamlarla açıklanmıştır (ayrıca bk. En'âm 6/91).

75-76. Allah'ın peygamberlerine vahyi iletme vb. işler için meleklerden elçiler seçtiği gibi, kullarına kendi emir ve yasaklarını tebliğ etmek üzere insanlardan da elçiler görevlendirdiği ve her şeyin bilgisinin kendi katında mevcut olduğu belirtilmektedir. 75. âyetin bazı müşriklerin "İşte Kur'an aramızdan birine indirildi" şeklindeki sözleri üzerine nâzil olduğu, bu hususun onların iradesine değil Allah'ın dilemesine bağlı bulunduğunu vurgulama amacı taşıdığı rivayet edilmiştir (Taberî, XVII, 204). 76. âyetteki "Onların önlerindekini de arkalarındakini de bilir" ifadesi, "Onların yapacaklarını da daha önce yaptıklarını da bilir" ve "Onların açıkladıklarını da gizlediklerini de bilir" şeklinde de anlaşılmıştır. Yine, buradaki "onlar" zamiri ile 67. âyetten itibaren sözü edilen "müşrikler"in veya bir önceki âyette geçen "melekler ve insanlar"ın kastedilmiş olması muhtemeldir (İbn Âşûr, XVII, 344-345).

77 – 78

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ
لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٧٧﴾ وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ
اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِلَّةَ
أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا
لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ
فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ
فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ ﴿٧٨﴾

Meâli

77. Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın, rabbinize ibadet edin, iyi işler yapın ki kurtuluşa eresiniz. **78.** Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin. Sizi O seçti ve size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi; ceddiniz İbrâhim'in dininde olduğu gibi. O size daha önce de bu Kur'an'da "müslümanlar" adını verdi ki peygamber size şahitlik etsin, siz de insanlara şahitlik edesiniz. Haydi namazı kılın, zekâtı verin ve Allah'a sımsıkı bağlanın. Sizin mevlânız O'dur. O ne güzel Mevlâ'dır ve ne iyi yardımcıdır.

Tefsiri

77-78. Râzî (XXIII, 71-72), yukarıda Allah'ın varlığı, birliği (ilâhiyyât) ve peygamberlik (nübüvvât) konularına değinildikten sonra burada dinî hükümlere (şerâyi') yer verildiğini ve bunların dört yönden açıklandı-

ğını belirtir: **1.** Emrin muhatabı: "Ey iman edenler!" buyurularak hükmün kimleri kapsadığı açıklanmıştır; ancak burada sadece müminlerin kastedildiği kanaatini taşıyanların yanı sıra, iman etme durumunda bulunan, yani yükümlülük çağında ve şartları içinde bulunan herkesin bu hitabın kapsamında olduğunu savunan âlimler de vardır. **2.** Emrin konusu: Bu çerçevede dört husus zikredilmiştir: **a)** Rükûa varıp secdeye kapanma yani namaz kılma, **b)** Allah'a ibadet etme, **c)** İyi işler yapma, **d)** Allah yolunda gerektiği gibi cihad etme. Bunlardan 77. âyette geçen ilk üç iş arasında bir genellik-özellik ilişkisi görülür. Şöyle ki, namazdan sonra onu da içine almak üzere genel anlamıyla ibadetler, kulluk davranışları emredilmiş, Allah'a kulluktan sonra onu da içine almak üzere genel anlamıyla iyi işlerin –ki bunun diğer yönü yaratılmışlara iyilik etmektir– yapılması istenmiştir (kanaatimize göre "cihad"ın "Allah'ın hoşnutluğu için ortaya konan her türlü çaba, kararlı davranış" şeklindeki geniş anlamı esas alındığında 78. âyetteki dördüncü buyruk da bu genellik-özellik ilişkisine dahil edilebilir; zira bu anlamıyla cihad, henüz "iyi iş" olarak nitelenemeyecek yani sonuçlanmamış çabaları da ifade eder, ki bu (c) şıkkını da kapsar). **3.** Bu emirleri kabullenmenin gerekçeleri: **a)** Allah'ın seçmesi, **b)** İbrâhim'in dininde de böyle olması ve daha önce de "müslümanlar" adının verilmiş olması, **c)** Peygamber'in tanık kılınması. **4.** Öncekileri teyit anlamına gelen izahat: Namazı kılıp zekâtı vermemiz yani farzları yerine getirmemiz, sonra da Allah'a sımsıkı sarılmamız yani O'nun verdiği aklî ve naklî delilleri değerlendirmemiz, lutuflarından yararlanmamız ve korumasına sığınmamız istenmektedir.

Allah yolunda cihaddan söz edilirken "gerektiği gibi" kaydının konması hakkında: **a)** Dünya menfaati gözetmeksizin sırf Allah'a ibadet anlayışıyla cihad ediniz, **b)** Allah yolunda çaba harcarken kınanmaktan çekinmeyiniz, **c)** Dinin icaplarını ayakta tutmak için maddî mânevî her türlü imkânı seferber ediniz ve nefsinize uymayınız gibi açıklamalar yapılmıştır (Taberî, XVII, 205; Râzî, XXIII, 72; cihad hakkında bk. Nisâ 4/84, 95; Mâide 5/35; Tevbe 9/73).

78. âyette geçen ve "güçlük" diye çevrilen *harec* kelimesi kişiyi sıkıntıya, darlığa sokan güçlükleri ifade eder. Dinde hiçbir güçlük yüklenmemesi de, dinî yükümlülüklerin hiçbir çaba gerektirmediği ve insana hiçbir

meşakkat getirmediği anlamında değildir. *Yükümlülük* konusunu naslar ışığında inceleyen İslâm âlimleri özetle şu sonuçlara ulaşmışlardır: Bir fiilin yükümlülük konusu olabilmesinin şartlarından biri, o fiilin mükellefin gücü dahilinde olmasıdır. Fakat bu, söz konusu fiilin hiçbir meşakkat taşımaması demek değildir. Kişinin yeme içme gibi zaruri ihtiyaçlarını karşılaması bile bir meşakkat içerir. Zaten hiçbir çaba gerektirmeyen, hiçbir meşakkat taşımayan bir işle mükellef tutmak "yükümlülük" kavramıyla bağdaşmaz. Bu âyette ve benzeri içerikteki naslarda verilmek istenen mesaj şudur: Allah Teâlâ'nın kullarını yükümlü tuttuğu işlerde esas amaç bu işin getirdiği meşakkatin kendisi değil, bu meşakkate katlanmanın ortaya çıkaracağı yararlı sonuçlardır. Meselâ oruç tutma ile yükümlü kılmaktan maksat, kişinin oruç yasaklarına katlanarak eziyet çekmesine yol açmak değil, ruhen temizlenmesi ve yücelmesini, başkalarının mahrumiyetlerini bizzat yaşayarak kavramasını, böylece ahlâkî erdemlerini arttırmasını sağlamaktır. Bu konuda özellikle şu iki husus büyük önem taşımaktadır: **a)** İnsanların, daha çok sevap alma vb. düşüncelerle dine ilâveler yapmaya çalışmamaları, **b)** Kolaylaştırmanın İslâm'ın temel ilkelerinden olduğu.

Yeterli dinî bilgiye sahip olmayan veya bu konudaki ilkeleri iyi kavramamış bulunan dindar insanların, sevaplarını arttırma düşüncesiyle dinde olmayanları da ona ekleme eğilimi içine girmeleri yaygın bir durum olduğu için, Hz. Peygamber yakın çevresinde bu tür yönelişleri gördüğünde hemen insanları uyarmıştır. Meselâ güneşin altında ayakta durarak oruç tutmayı adadığını öğrendiği bir adama, orucunu tamamlamasını fakat güneşin altında ayakta durmamasını emretmiştir (Resûlullah'ın bu konudaki bazı uyarı ifadeleri için bk. Buhârî, "Nikâh", 1; Müslim, "Sıyâm", 177).

Kolaylaştırma (teysîr) İslâmiyet'in temel ilkelerinden olup birçok âyet ve hadiste bu noktaya vurgu yapılmıştır. Meselâ bir hadiste İslâm'ın kolaylık dini olduğu ifade edilmiş (Buhârî, "Îmân", 29), Hz. Peygamber de kendisinin kolaylaştırıcı bir eğitimci olduğunu belirtmiştir (Müslim, "Talâk", 4; ayrıca bk. Bakara 2/185; Nisâ 4/28; Mâide 5/6). Bu konuda dikkat edilmesi gereken bir ölçüyü yine Resûlullah'ın hayatından öğreniyoruz. Hz. Âişe'nin verdiği bilgiye göre Peygamber efendimiz, Allah

tarafından kural konmamış bir konuda iki seçenekle karşı karşıya geldiğinde bunlardan en kolay olanı tercih ederdi; fakat Allah'ın koyduğu hükümlerin yerine getirilmesi için de herkesten titiz davranırdı (Buhârî, "Menâkıb", 27; Müslim, "Fezâil", 20).

78. âyetin "ceddiniz İbrâhim'in dininde olduğu gibi" şeklinde çevrilen kısmı daha çok "Size de onun dininde olan kolaylıklar sağlandı" veya –daha öncesiyle irtibatlandırılarak– "Ceddiniz İbrâhim'in yolunu izleyiniz; onun gibi kulluk ediniz, iyi işler yapınız" mânalarıyla açıklanmıştır (Taberî, XVII, 207; Şevkânî, III, 531). Hz. İbrâhim'in dinine yapılan gönderme, başta tevhid olmak üzere dinin temel ilkeleriyle ilgili olup, Hz. Muhammed'in getirdiği dinin kendine özgü hükümlerinin bulunduğunda şüphe yoktur (Râzî, XXIII, 74). Burada Hz. İbrâhim'in "babanız, dedeniz" şeklinde nitelenmesini, âyetin hitap ettiği ilk müslüman toplumun çoğunluğunun onun soyundan gelmesine bağlayan müfessirler bulunduğu gibi, birçok müfessir de bunun müslümanların peygamberinin ceddi olması dolayısıyla kullanılmış bir hürmet ifadesi olduğunu söyler. Kanaatimizce –âyetin vermek istediği mesaj dikkate alındığında– ikinci yorumu biraz daha genişleterek burada Hz. İbrâhim'in tevhid mücadelesindeki öncülüğüne, dünya nüfusunun önemli bir kısmının asılları itibariyle İbrâhim çizgisindeki dinlerin mensupları oluşuna ve bu sebeple onun sahip olduğu özel konuma, dolayısıyla kendisine duyulan sevgi ve saygıya işaret edildiğini söylemek daha isabetli olur. Birinci yorumu desteklemek amacıyla Süleyman Ateş şu açıklamaları yapar: "Bu ifade gösteriyor ki Hz. Muhammed'in ilk hedefi, kendi kavmi olan Araplar'ı müslüman yapmaktı. Kur'an-ı Kerîm'deki 'ey insanlar' hitaplarında kastedilen insanlar Araplar'dır. (...) Burada hitap edilen insanlara İslâm 'atanız İbrâhim'in dini' olarak tanımlanıyor. İbrâhim'in, ataları olduğuna inananlar Araplar'dı. Bütün dünya insanları, İbrâhim'in kendi ataları olduğuna inanmazlar. Zaten böyle bir şey doğru da olmaz. Demek ki burada hitap edilen 'insanlar' sözü, bütün insanlar değil, Araplar'dır" (VI, 54). Hz. Peygamber'in öncelikle kendi yakın çevresini İslâm'a davet etmesi tabiidir; fakat bu husus zikredilen sonucu çıkarmaya yeterli değildir. Ayrıca, bu açıklama kendi içinde bazı yanlışlıklar taşımaktadır. Her şeyden önce Kur'an-ı Kerîm'deki 'ey insanlar!'

hitaplarında kastedilen insanların daima Araplar olduğunu söylemek isabetli olmaz (meselâ bk. Bakara 2/21; Nisâ 4/1; Hucurât 49/13). Kaldı ki burada söz konusu âyetin bağlı olduğu 77. âyette "ey insanlar!" değil, "ey iman edenler!" hitabı bulunmaktadır. Bu yaklaşımı eleştirel biçimde ele almamıza yol açan asıl sebep ise, bazı yazarların bu yorumu normal sınırının dışına taşırmalarıdır. Şöyle ki, Süleyman Ateş'in de belirtilen açıklamasında kendisinden yararlandığı anlaşılan Derveze'nin, bu âyeti Arap milliyetçiliğinin Kur'an'daki dayanaklarından biri izlenimini verecek biçimde tefsir etmesi, Kur'an'ın yorumunda tarihî verilerden istifade ederek önemli tahlillere yer verdiği değerli eserine gölge düşürmektedir. Derveze'nin bu yorumuna göre, söz konusu âyetle müslüman Araplar için İslâm toplumunda özel bir konum belirlenmiş, onlara büyük bir görev yüklenmiş ve onlar insanlara doğru yolu göstermeleri için Allah tarafından özel olarak "seçilmiş"lerdir (VII, 124-125). Oysa "Sizi O seçti" cümlesinin lafzında da, bağlamında da Arap ırkının seçimine dair en küçük bir tutamak bulunmamaktadır. Zira hitap bütün müminleredir; ardından Kur'an'da –geniş anlamıyla– tevhid inancı etrafında birleşen bütün ilâhî din mensupları için kullanılan "müslümanlar" nitelemesine yer verilmektedir. Öte yandan Kur'an'da haklarında "seçme" ve "üstün kılma" mânası taşıyan fiillerin kullanıldığı kişi veya topluluklar kendilerine yüklenen görevin yüceliğinden ötürü ve bu sorumluluğun bilincini koruma şartına bağlı olarak övülmüşler, bir ırka mensup olmak asla bir övgü veya ayrıcalık sebebi sayılmamıştır. Dolayısıyla burada da "seçme" fiili, tevhid inancının ve Allah'ın hoşnutluğunu hak ettirecek bir hayat tarzının yaygınlaştırılması, bu konuda insanlara öncülük edilmesi yönünde bütün müslümanlara yüklenen şerefli göreve işaret etmektedir. Kaldı ki bu fiili içeren cümlede asıl vurgu seçenle ilgilidir, yani cümlede bu görevi verenin Allah olduğu belirtilmektedir.

"Size 'müslümanlar' adını verdi" cümlesinin öznesi, bir yoruma göre Hz. İbrâhim'dir. O'nun "Ey rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet çıkar" (Bakara 2/128) şeklindeki duası kabul edilip Hz. Muhammed'in kendi ümmeti gibi bir ümmete gönderileceği ve onlara da "müslümanlar" adı verileceği bildiril-

miştir. Râzî'nin daha kuvvetli bulduğu yoruma göre ise burada cümlenin öznesi Allah'tır; "Allah sizi gerek önceki kitaplarda gerekse bu Kur'an'da müslümanlar olarak adlandırdı" anlamına gelmektedir (Râzî, XXIII, 74).

"Ki Peygamber size şahitlik etsin, siz de insanlara şahitlik edesiniz" ifadesini şöyle açıklamak mümkündür: Gerektiği gibi cihadın, dindarlığın, müslümanlığın nasıl olacağını Peygamber size fiilen göstersin, öğretsin, hakka tanıklık eden bir örnek kişilik olsun; siz de ona tâbi olarak bütün insanlara örnek şahsiyetler, hakikatin tanıkları olun (Elmalılı, V, 3424; başka yorumlar için bk. Bakara 2/143). Bakara sûresinin 143. âyetinde "ümmet"in özelliği üzerinde durulduğu için ümmetin tanıklığına, burada ise "din"in özelliğinden söz edildiği için Peygamber'in tanıklığına öncelik verilmiştir (İbn Âşûr, XVII, 352).

Allah'a karşı gelmekten sakınma uyarısıyla başlayan sûre, en iyi dost ve yardımcının Allah olduğuna dikkat çekerek sona ermektedir.